Gramatica limbii române (GALR) a fost elaborată sub egida Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din Bucureşti al Academiei Române, de un colectiv format din cercetători ai institutului şi din cadre didactice de la Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti şi de la Facultatea de Litere a Universităţii „Transilvania" din Braşov:

RALUCA BRĂESCU
ELENA CARABULEA
FULVIA CIOBANU
BLANCA CROITOR BALACIU
LAURENŢIA DASCĂLU JINGA
ANDREEA DINICĂ
MIHAELA GHEORGHE
ADRIANA GORĂSCU
VALERIA GUŢU ROMALO
DANA MANEA
MARGARETA MANU MAGDA
ISABELA NEDELCU
GABRIELA PANĂ DINDELEGAN
MAGDALENA POPESCU-MARIN
MARINA RĂDULESCU SALA
CAMELIA STAN
DOMNIŢA TOMESCU
ANDRA VASILESCU
ILEANA VÂNTU
RODICA ZAFIU

Coordonator:

VALERIA GUŢU ROMALO

Referenţi ştiinţifici:

LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU
IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

Comisia de revizie:

VALERIA GUŢU ROMALO şi
GABRIELA PANĂ DINDELEGAN (resp.)

DANA MANEA
MARINA RĂDULESCU SALA
CAMELIA STAN
RODICA ZAFIU

Realizarea lucrării a fost sprijinită de un colectiv tehnic format din:

CRISTINA DEDIU
ADINA DRAGOMIRESCU

ACADEMIA ROMÂNĂ
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”

GRAMATICA LIMBII ROMÂNE

I

CUVÂNTUL

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 2005

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, Sector 5
050711, Bucureşti, România,
Tel: 4021-318 81 46, 4021-318 81 06
Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: www. ear.ro

EDITAT CU SPRIJINUL

AGENŢIEI NAŢIONALE PENTRU CERCETARE ŞTIINŢIFICĂ

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Gramatica limbii române / Academia Română. Institutul de Lingvistică „IORGU IORDAN – AL. ROSETTI". - Bucureşti: Editura Academiei Române, 2005-
vol.
ISBN 973-27-1305-4
[Vol. 1]: Cuvântul. - 2005. - ISBN 973-27-1306-2

I. Academia Română (Bucureşti). Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"

811.135.1'367

Coperta: Maria CĂLIN

Bun de tipar: 25.11.2005. Format: 16/70 × 100.
Coli de tipar: 45,5
C.Z. pentru biblioteci mari: 459(021=59)
C.Z. pentru biblioteci mici: 459

SUMAR

PREFAȚĂ

Elaborată sub egida Academiei Române, **Gramatica limbii române** (în două volume: **I, Cuvântul** și **II, Enunțul**) se înscrie în tradiția gramaticilor academice prin orientarea preferențială către varianta *literară* („îngrijită" / „cultivată" / „normată") și, implicit, prin asumarea atitudinii normative. În spiritul aceleiași tradiții, care – ca exigență științifică – impune alinierea cu informația la zi a problematicii prezentate, lucrarea propune, înscriindu-se în aceste coordonate, o descriere a structurii gramaticale a limbii române actualizată din perspectivă teoretică și sub aspectul materialului faptic.

În relevarea principalelor caracteristici ale actualei lucrări, reperul firesc este **Gramatica limbii române** publicată în 1963, cea mai apropiată dintre descrierile tutelate de forul academic, atât cronologic, cât și din perspectiva domeniului de studiu: structura gramaticală a etapei de evoluție a limbii române desemnate generic ca „română contemporană". Lucrarea, realizată de un colectiv de cercetători ai Institutului de Lingvistică din București, a cărei elaborare a fost coordonată de Al. Graur, Mioara Avram și Laura Vasiliu, a reprezentat un pas important în evoluția gramaticii românești și a cunoscut o foarte largă răspândire.

Cele patru decenii care despart actuala lucrare (GALR) de gramatica academică anterioară (GA) reprezintă o perioadă care și-a spus cuvântul atât în evoluția teoretică a concepțiilor și metodologiei lingvistice, a științelor limbii, cât și, inevitabil, la nivelul limbii ca atare: păstrând în esență aceeași organizare gramaticală, limba română în utilizările ei de la începutul mileniului al III-lea nu coincide total cu cea descrisă în 1963. Alcătuirea în acest moment a unei descrieri a structurii gramaticale a limbii române, rămânând în aceleași coordonate, nu poate să nu țină seamă de aceste schimbări.

Inventarul de fapte supus cercetării (care nu se deosebește, în mare, de cel al gramaticii din 1963) se extinde prin interesul sporit acordat fazei celei mai recente a românei contemporane, schimbărilor datorate evoluției limbii, dar și prin luarea în considerare a aspectelor relevate de cercetările realizate în intervalul care desparte cele două descrieri. Corpusul cercetării s-a modificat în detaliu prin apariția – rezultat al profundelor schimbări socioculturale – unor fapte necunoscute limbii române de la mijlocul secolului trecut, dar și prin tendința de reașezare a normelor (și, implicit, a limitelor) *variantei literare*, tendință care, în uzul actual, se manifestă mai ales în favoarea oralului: comunicarea orală fiind în general mai permisivă decât cea scrisă, se modifică perspectiva subiectivă asupra normelor. Schimbărilor normative (relativ puține) constând în reducerea unor situații de

variație liberă tolerate înainte li se adaugă cele care rezultă din acceptarea ca variante a unor fapte altădată respinse de norme (unele modificări şi adăugiri introduse în DOOM^2, de pildă, au în vedere schimbările de acest fel). Unele schimbări sunt rezultatul detalierilor datorate cercetărilor ulterioare redactării GA şi reinterpretării faptelor în perspectiva orientării funcționale a descrierii.

Înscriindu-se în coordonatele cercetărilor ***descriptive*** şi ***normative***, actuala gramatică propune o descriere a structurii gramaticale (şi a modului de funcționare) a limbii române în ipostaza ei *literară actuală*, considerată în *dinamica* şi *diversitatea* ei.

Materialul faptic pe care se întemeiază GALR aparține variantei *standard* a românei literare actuale, ipostază care însumează faptele şi regulile *comune* diferitelor limbaje şi registre funcționale. Referirile la aceste registre de utilizare (*solemn, oficial, ştiinţific, poetic, livresc, colocvial, familiar*), ca şi indicațiile *popular, argotic, învechit*, care privesc depăşirea ipostazei lingvistice descrise, pun în evidență îndeobşte preferințele manifestate în anumite registre ale limbii.

Aspectul *normativ* se manifestă, *implicit*, la nivelul *selectării materialului*, al faptelor care se constituie în „corpus" al descrierii şi, numai uneori, prin specificarea explicită ca neliterare, greşite sau nerecomandabile a situațiilor (menționate mai ales din pricina marii lor frecvențe în uz) de încălcare a normelor.

Perspectiva *descriptivă* impune *delimitări cronologice* ale corpusului. Acordând o atenție deosebită fazei reprezentate de ultimele decenii, descrierea actuală pune în evidență permanențele prin referiri explicite la secolul al XIX-lea. Aspectul diacronic al fenomenelor descrise nu este subliniat decât în situații speciale, mai ales din perspectiva *dinamicii sincronice*, care, în uzul actual, se manifestă în special în interiorul variantei literare prin schimbări ale raporturilor dintre diversele registre stilistice, dar şi la nivelul de interferență dintre varianta standard şi alte ipostaze – sociale şi regionale – ale limbii române actuale. Faptele care depăşesc domeniul normei sunt totdeauna însoțite de precizări ca *regional*, *învechit* etc. Recunoscută ca trăsătură inerentă a sistemului, *dinamica* este implicată în descriere prin relevarea (şi explicarea) unor fapte şi structuri gramaticale cu statut deviant şi / sau ambiguu din perspectiva normei, dar şi prin sublinierea polivalenței funcționale (care dă seamă de statutul ambiguu din perspectiva clasificărilor gramaticale) a unor unități ale limbii. *Istoria* fenomenelor nu este invocată decât în situații speciale, în măsura în care poate contribui la o mai clară interpretare a faptelor.

Corpusul ilustrativ însumează material atestat în „texte" scrise şi orale, dar şi exemple construite de fiecare autor, la care s-a recurs adeseori în cazul fenomenelor curente, la îndemâna oricărui vorbitor de limbă română. Exemplele atestate provin din texte *scrise* acoperind un domeniu foarte larg atât sub aspect cronologic, cât şi, mai ales, ca diversitate a surselor. Indicarea surselor (prin menționarea autorului şi a titlului textului) are rolul de a situa cronologic, regional şi ca registru funcțional-stilistic fenomenul lingvistic discutat. O deosebire importantă față de descrierea din 1963 reprezintă exemplificările din comunicarea *orală* – emisiuni radiofonice şi televizate sau conversații spontane, înregistrate şi publicate în cursul ultimului deceniu.

Limba vorbită este implicată în lucrare prin referirea – inerentă – la particularităţi fonice ale comunicării, relevante în descrierea şi caracterizarea fenomenului gramatical (cum sunt relaţiile dintre intonaţie şi tipurile de enunţ sau organizarea informaţională a comunicării), precum şi prin înregistrarea deosebirilor de structurare dintre discursul monologic şi cel dialogic: modalităţile proprii dialogului, adeseori deviante în raport cu „regulile sistemice" (care reprezintă obiectul de studiu al oricărei gramatici), se explică prin condiţiile specifice de realizare a comunicării orale. Se menţionează, de asemenea, uneori, preferinţele formei de manifestare orală, care, în practica socială actuală, prevalează cantitativ, în mod evident, asupra celei scrise.

Actualizarea ştiinţifică a descrierii corpusului astfel remaniat a presupus *valorificarea* rezultatelor obţinute de cercetările consacrate limbii române (dintre care unele, nu puţine, reprezintă dezvoltarea unor sugestii desprinse din GA), acumulate în perioada care desparte cele două descrieri, dar şi *asimilarea* selectivă a achiziţiilor teoretice larg acceptate în cercetarea lingvistică actuală.

Evoluţia lingvisticii în ultima jumătate a secolului al XX-lea se caracterizează prin diversificarea perspectivelor de abordare a faptelor şi a metodologiei cercetării, dar, mai ales, prin schimbarea modului de înţelegere a fenomenului lingvistic. În acest amplu proces de căutare şi înnoire s-a înscris, cu oarecare întârziere, şi lingvistica românească. Limba română, abordată în ansamblu sau pe domenii restrânse şi probleme de detaliu, a fost studiată din perspective teoretice şi metodologice diverse. Trăsătura comună a acestor cercetări – care acordă un loc privilegiat problemelor de gramatică – o constituie regândirea materialului, reexaminarea minuţioasă şi cât mai cuprinzătoare a faptelor. Rezultatele, soluţiile şi interpretările propuse, chiar dacă uneori divergente, reprezintă un progres în înţelegerea fenomenului gramatical românesc, de care o actualizare ştiinţifică a descrierii, după patru decenii, nu poate să facă abstracţie.

Valorificarea acestor numeroase – şi foarte diferite, metodologic şi conceptual – rezultate şi sugestii a presupus selectarea lor ţinând seamă de profilul şi exigenţele lucrării. Achiziţiile ştiinţifice acumulate în acest interval au fost asimilate în măsura în care completează, precizează, rafinează sau corectează reprezentarea structurii gramaticale a limbii române şi contribuie la aprofundarea înţelegerii modului de funcţionare a limbii. Au fost asumate soluţii divergente în raport cu cele propuse în 1963 în măsura în care contribuie la completarea descrierii sau sporesc coerenţa interpretării. În multe cazuri, sunt soluţii confirmate prin acceptarea lor – explicită sau implicită – în bibliografia de specialitate.

În acelaşi spirit al amendării descrierii, anumite capitole au fost profund reorganizate în temeiul unor investigaţii speciale şi au fost adăugate altele, noi, impuse de orientarea de ansamblu a descrierii.

În versiunea actuală, lucrarea asociază aspectul *descriptiv* cu perspectiva *funcţională* asupra limbii, a cărei componentă principală o constituie raportarea la *procesul de comunicare*: faptul gramatical este privit nu numai din punctul de vedere al statutului pe care i-l conferă *poziţia în sistem*, ci şi sub aspectul utilizării în activitatea (care defineşte limba) de transmitere a informaţiei. Transpunerea

„gândului" în „text", vorbit sau scris, presupune corelarea – adecvată – a mijloacelor de care dispune *sistemul* unei limbi date cu mesajul, „substanța" comunicată.

Considerarea sub aspect funcțional a fenomenului lingvistic pune în evidență dependența comunicării nu numai de sistem, ca ansamblu structural organizat al posibilităților lingvistice reprezentând o anumită limbă, ci și de exigențele selective ale „subiectului" comunicat și ale „contextului situațional", cadru spațio-temporal în organizarea căruia nucleul este reprezentat de „emițător" (vorbitor / scriptor) și „receptor" (destinatar), presupuși de orice transfer de informație. Selectarea mijloacelor lingvistice în constituirea „mesajului text" este determinată de informația („faptul" comunicat) supusă codificării lingvistice, dar și de cel care vorbește, de intențiile sale comunicative, de competența și abilitatea sa lingvistică.

În această perspectivă se impun, ca unități de bază ale limbii, *cuvântul* (care aparține atât sistemului, cât și comunicării, actului discursiv) și *enunțul* (care, fără a fi o componentă a sistemului, reprezintă unitatea de bază a comunicării). Organizarea de ansamblu a lucrării are în vedere această distincție fundamentală prin gruparea faptelor în cele două volume – **Cuvântul** și **Enunțul**.

Introducerea perspectivei funcționale în descrierea gramaticii românești a pus în evidență relevanța unor fapte și aspecte neluate în considerare înainte, ceea ce a impus modificări de detaliu sau / și reașezări mai profunde *derivând din introducerea unor distincții teoretice* în descrierea și interpretarea fenomenului gramatical.

O consecință o reprezintă lărgirea domeniului *factual* al descrierii: abordarea funcțională impune cercetătorului, ca obiect de studiu, *ipostaza vorbită a limbii*, deloc sau foarte limitat și oarecum accidental avută în vedere de lucrările de gramatică, care s-au construit multă vreme mai ales pe baza materialului (stabil) oferit de *textele scrise*, mai ales cele ale unor autori recunoscuți, în calitatea lor de buni cunoscători ai limbii. În spiritul interesului sporit pentru fenomenele / particularitățile „limbii vorbite", au fost incluse capitolele consacrate *intonației, dialogului, raporturilor dintre realizarea scrisă și cea vorbită a limbii române.*

Implicațiile *teoretic* descriptive ale abordării funcționale a fenomenului lingvistic sunt mai complexe. Foarte importantă – atât din perspectiva descrierii sistemului, cât și a procesului comunicativ – este, de exemplu, revelarea poziției centrale a *locutorului*, a celui „care vorbește". Reevaluarea statutului acestuia în sistem și a rolului său în organizarea comunicării impune reorganizarea imaginii despre categoria pronumelor, de pildă, dar și remodelarea înțelegerii fenomenului de asociere sintactică, profund marcat de intenția (intențiile) și atitudinea personală a vorbitorului.

Situația de comunicare, presupusă obligatoriu de *uzul* limbii, de utilizarea acesteia în activitatea discursivă, este implicată și în organizarea sistemului. Definirea și descrierea unor unități ale limbii, cum sunt pronumele de persoana I și a II-a sau categoria gramaticală a persoanei, presupun identificarea unuia / unora dintre „protagoniștii" evenimentului relatat cu „agenții" care participă la realizarea comunicării – emițătorul (creatorul) mesajului (*eu*) și destinatarul comunicării (*tu*).

Categoria timpului, proprie verbului (şi fundamentală în referenţializarea textului), se constituie în raport cu momentul enunţării, al performării actului de vorbire. Emiţătorul, factor decisiv în realizarea comunicării, se regăseşte, ca intenţie comunicativă şi ca atitudine evaluativă a comunicării, în *categoria modului*, la nivelul sistemului, dar şi, sub variate forme, în organizarea enunţului. Intervenţia locutorului în realizarea structurilor sintactice comunicative se manifestă nu numai prin alegerea dintre virtualităţile oferite de sistem a celor adecvate temei şi situaţiei de comunicare, ci şi prin implicarea explicită a acestuia în modalizarea comunicării.

Raportarea la *enunţ* (structură lingvistică a comunicării – produs al enunţării şi suport al actului comunicativ) revelă variaţii funcţionale mai puţin evidente la nivelul sistemului. Aşa, de pildă, comportamentul pronumelui demonstrativ depinde de condiţiile contextuale în care este folosit: în utilizare deictică (*Dă-mi asta!*, de exemplu), trimite nemijlocit la referent, care face parte din contextul situaţional (şi poate fi identificat şi gestual), dar evocă anaforic referentul, prin intermediul unui substantiv coreferenţial, într-o structură ca: *A citit o carte şi numai pe asta o citează.*

Reevaluarea fenomenelor gramaticale în perspectiva acestor modificări şi identificări conceptuale, care privesc nivelul esenţial al sistemului categoriilor gramaticale, dar şi pe cel concret circumstanţial al organizării semantico-sintactice a oricărui enunţ, explică structura de ansamblu a lucrării şi cuprinderea în descriere a unor capitole (vezi **II, Organizarea discursivă**) care pun în evidenţă aspecte ale modului particular de implicare a sistemului în realizarea actului comunicativ.

Structura taxonomică a descrierii, completată şi nuanţată prin integrarea funcţionalului, devine mai puţin rigidă (mai ales în sensul relativizării componentei clasificatoare) prin constatarea compatibilităţii unităţilor limbii cu funcţionalitatea multiplă, dar şi prin acceptarea stadiilor intermediare, a mobilităţii faptelor; dinamica, implicată în descriere prin prezenţa în uz a numeroaselor situaţii reprezentând puncte / zone instabile ale sistemului, se acomodează mai greu cu rigorile unor clasificări fără rest.

Înglobarea într-o descriere de ansamblu (unitară) a rezultatelor convergente, dar obţinute în cercetări de orientare diversă, uzând de o terminologie – uneori interferentă (aceloraşi termeni atribuindu-li-se sensuri diferite în literatura de specialitate) – diferenţiată şi adaptată aparatului conceptual şi metodologic specific, a impus un efort de **unificare** şi **simplificare terminologică**. În acest scop, dar şi pentru a nu obstrucţiona fără folos receptarea textului, au fost evitaţi, prin reformularea sugestiilor şi soluţiilor preluate, termenii restrâns tehnici, specific asociaţi cu o anumită orientare. Redactarea a căutat să se păstreze la nivelul unei terminologii cât mai accesibile, recurgând, de câte ori a fost posibil, cu precizările şi retuşurile necesare, impuse de asimilarea modificărilor teoretice, la termeni tradiţionali de largă răspândire. Nu au fost însă eliminaţi, din principiu, termenii introduşi de orientările moderne: sunt folosiţi – cu explicaţiile de rigoare – termenii care implică distincţii conceptuale importante şi utile înţelegerii fenomenelor sau

care au căpătat o largă utilizare, depăşind limitele uzului strict specializat al lingvisticii (multe au pătruns, de altfel, în manualele şcolare actuale). În aceste coordonate, unificarea a urmărit evitarea utilizării cu accepţii diferite a aceloraşi termeni, tolerând (în măsura în care nu sunt generatoare de confuzii) preferinţele şi deprinderile de exprimare ale autorilor.

Lucrare colectivă, GALR se constituie prin integrarea – într-o descriere de ansamblu coerentă a structurii gramaticale a limbii române – a unor capitole redactate de un autor sau de un grup de autori; înscriindu-se într-o perspectivă comună de interpretare, capitolele păstrează, inevitabil, amprenta personală de abordare şi prezentare a fiecărui colaborator.

Elaborată de un larg colectiv de autori, gramatica a beneficiat de informaţia şi experienţa unor lingvişti de orientare şi specializare diversă, ceea ce a lărgit perspectiva asupra fenomenelor descrise şi a asigurat acoperirea unei bibliografii extinse şi variate, reprezentate prin expuneri de ansamblu sau consacrate unor aspecte restrânse, teoretice sau descriptive – cf. **Bibliografia generală** a lucrării (cuprinsă în volumul al II-lea, **Enunţul**) şi informaţia selectivă aferentă diverselor capitole, de la sfâşitul fiecărui volum. Luarea în considerare a variatelor perspective şi confruntarea multiplelor soluţii au pus laolaltă cunoştinţe depăşind domeniul strict gramatical şi au permis completarea şi aprofundarea descrierii.

Lucrarea este tributară astfel unei largi bibliografii – româneşti şi / sau străine – implicate direct, în calitatea lor de cercetări ale structurii gramaticale a limbii române, dar şi indirect, prin preluarea şi asimilarea unor atitudini conceptuale şi procedee metodologice.

Oferind o *descriere actualizată* prin luarea în considerare a evoluţiei limbii şi a progreselor înregistrate în domeniul lingvisticii şi al cercetării gramaticale în ultimele decenii, GALR şi-a propus să constituie o punte de legătură între viziunea curentă (mai mult sau mai puţin tradiţională) asupra organizării gramaticale a limbii române – viziune configurată în termenii propuşi de descrierea din 1963 – şi cercetările perioadei care i-a urmat; prin asimilarea tendinţelor novatoare şi prin adoptarea unui mod *transparent* atât în prezentarea fenomenelor, cât şi sub aspectul dificultăţilor specifice de interpretare şi clasificare a faptelor, această gramatică va putea oferi, sperăm, o deschidere către şi pentru studii ulterioare, dar şi un temei şi un imbold de înnoire a predării (gramaticii) limbii române în şcoală, în sensul înţelegerii organizării limbii şi a mecanismelor de utilizare a sistemului în procesul de comunicare.

SEMNE ŞI CONVENŢII GRAFICE

[ ] Parantezele drepte încadrează diferitele tipuri de explicaţii (semantice sau gramaticale), omisiunile din textul-sursă sau transcrierea fonetică.

/ Bara oblică separă variantele libere sau indică raportul de opoziţie dintre două unităţi; în exemple, separă versurile.

* Asteriscul plasat în faţa unei secvenţe marchează caracterul nereperat al acesteia în limbă.

√ Semnul pentru radical marchează locul unei elipse.

„ ” Ghilimelele, în exemple, cuprind explicaţia semantică a secvenţei precedente.

+, – Semnele + şi –, introduse în structura cuvântului, delimitează unităţile morfematice, respectiv radicalul de flectiv; plasate înaintea cuvântului, marchează prezenţa sau absenţa unei trăsături semantice sau sintactice.

Ø Semnul Ø marchează realizarea zero a unui afix sau absenţa unui termen consonantic dintr-o alternanţă.

Semnul # marchează locul pauzei.

↑ Indică intonaţia de tip ascendent a secvenţei precedente.

↓ Indică intonaţia de tip descendent a secvenţei precedente.

În transcrierea fonetică se utilizează semnele folosite în DOOM^2; vocala accentuată este indicată prin subliniere.

Formele omonime se notează prin indici numerici ($_{1, 2}$ etc.), iar coreferenţialitatea secvenţelor anaforice se notează prin litere ($_{i, j, k}$).

Folosirea altor simboluri sau, în mod excepţional, semnificaţia diferită a unui simbol într-un anumit capitol se explică într-o notă la locul respectiv.

ABREVIERI

Ac, ac = acuzativ
adj. = adjectiv, adjectival
adv. = adverb, adverbial
afirm. = afirmativ
apoz. = apoziție, apozitiv, apozițional
art. = articol, articulat
Atr = atribut
CAgent = complement de agent
cf. = confer
comp. = compară
compl. = completiv
conj. = conjugare; conjunctiv
coord. = coordonare, coordonat(or)
Cop = copulativ
CPO = complement predicativ al obiectului
CPos = complement posesiv
D, dat = dativ
des. = desinență
f. = feminin
F = flectiv
G, gen = genitiv
ger. = gerunziu
GAdj = grup adjectival
GAdv = grup adverbial
GInterj = grup interjecțional
GN = grup nominal
GPrep = grup prepozițional
GPron = grup pronominal
GV = grup verbal
ibid. = *ibidem*
id. = *idem*
imper. = imperativ
impers. = impersonal
impf. = imperfect
ind. = indicativ
inf. = infinitiv
inter. = interogativ
interj. = interjecție, interjecțional
intr. = intranzitiv
invar. = invariabil
înv. = învechit
loc. = locuțiune
m. = masculin
m.m.pf. = mai-mult-ca-perfect
MP = morfeme de predicativitate
n. = neutru
neart. = nearticulat
neg. = negativ
N, nom = nominativ
NP = nume predicativ
OD = complement direct
OI = complement indirect
OPrep = complement prepozițional
OSec = complement secundar
P, prop. = propoziție, propozițional
part. = participiu
PAtr = propoziție atributivă
pf.c. = perfect compus
pf.s. = perfect simplu
pers. = persoană, personal
pl. = plural
PP = propoziție principală
PPred = propoziție predicativă
pred. = predicat, predicativ
pref. = prefix
prep. = prepoziție, prepozițional
prez. = prezent
pron. = pronume, pronominal
PS = predicativ suplimentar
R = radical
rec. = reciproc
refl. = reflexiv
sg. = singular
S = subiect
subst. = substantiv, substantival
suf. = sufix
tranz. = tranzitiv
V, vb. = verb
V, voc = vocativ

SIGLE

AUBLLR = „Analele Universității din București", seria „Limba și literatura română", București, Tipografia Universității din București, Editura Universității din București, anul I: 1952.

AUBLLS = „Analele Universității din București", seria „Limbi și literaturi străine", București, Tipografia Universității din București, Editura Universității din București, anul I: 1958.

AUI, AUIL = „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași", secțiunea III, litera e. *Lingvistică*, anul I: 1956.

AUT = „Analele Universității din Timișoara. Științe filologice", Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, anul I: 1963.

BL = „Bulletin linguistique", Copenhaga, Einar Munksgaard, București, Institutul de Lingvistică Română, anul I: 1933.

CL = „Cercetări de lingvistică", Cluj, Institutul de Lingvistică al Academiei Române, filiala Cluj, anul I: 1956.

CLTA = „Cahiers de linguistique théorique et appliquée", Institutul de Lingvistică al Academiei Române, filiala București, anul I: 1962.

DA = *Dicționarul limbii române*, București, Editura Academiei Române, publicat începând din 1913.

DCR = F. Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a II-a, București, Logos, 1997.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Academia Română, Editura Univers Enciclopedic, 1996.

DOOM^1 = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția I, București, Editura Academiei Române, 1982.

DOOM^2 = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a, București, Academia Română, Editura Univers Enciclopedic, 2005.

DR = „Dacoromania", Cluj, Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul", anul I: 1920–1921.

DSL = A. Bidu-Vrănceanu, C. Călărașu, L. Ionescu-Ruxăndoiu, M. Mancaș, G. Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 1997 (ediția a II-a: 2002).

ELR = M. Sala (coord.), *Enciclopedia limbii române*, București, Academia Română, Editura Univers Enciclopedic, 2001.

FC = Al. Graur, M. Avram (red. resp.), *Formarea cuvintelor în limba română*, I, *Compunerea*, II, *Prefixele*, III, *Sufixele*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1970, 1978, 1989.

FD = „Fonetică şi dialectologie", Bucureşti, Editura Academiei Române, anul I: 1958.

GA = *Gramatica limbii române*, I–II, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1963.

LL = „Limbă şi literatură", Bucureşti, Societatea de Ştiinţe (Istorice şi) Filologice, anul I: 1957.

LLR = „Limba şi literatura română", Bucureşti, Societatea de Ştiinţe Filologice, anul I: 1972.

LR = „Limba română", Bucureşti, Editura Academiei Române, anul I: 1952.

Omagiu Iordan = *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1958.

Omagiu Rosetti = *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1965.

PLG = Al. Graur (red. resp.), *Probleme de lingvistică generală*, I–VII, Bucureşti, Editura Academiei Române (din 1961, red. resp. I. Coteanu), 1959–1977.

PO = *Palia de la Orăştie, 1581–1582* (ed. V. Pamfil), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1968.

RECAP = *The Romanian-English Contrastive Analysis Project*, Bucureşti, Tipografia Universităţii din Bucureşti, anul I: 1971.

RRL = „Revue roumaine de linguistique", Bucureşti, Editura Academiei Române, anul I: 1956.

SCL = „Studii şi cercetări lingvistice", Bucureşti, Editura Academiei Române, anul I: 1950.

SG = Al. Graur, J. Byck (red. resp.), *Studii de gramatică*, I–III, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1956, 1957, 1961.

SMFC = Al. Graur, M. Avram (red. resp.), *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, I–VI, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1959–1972.

StUBB = „Studia Universitatis Babes-Bolyai", seria IV, „Philologia", Cluj-Napoca, Întreprinderea Poligrafică, anul I: 1958.

TDR = V. Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, 1984.

INTRODUCERE

1. Situând structura gramaticală a limbii române actuale între *sistem* şi *discurs*, descrierea propusă în **Gramatica limbii române** (GALR) se organizează în două mari secţiuni: fenomenele gramaticale sunt grupate în jurul unităţilor de bază ale limbii – *cuvântul* (unitate a *sistemului*, dar şi a *discursului / comunicării*) şi *enunţul* (unitate a *discursului*, tributară, sub aspect constructiv, *sistemului*).

Primul volum – **Cuvântul** – prezintă fenomenele lingvistice aparţinând *gramaticii cuvântului*: considerate în calitatea lor de componente ale sistemului, dar şi sub aspectul formelor / modalităţilor de implicare în discurs, unităţile lexicale sunt descrise sub aspectul particularităţilor flexionare, combinatorii şi semantice.

2. Organizarea volumului pe capitole consacrate diverselor *clase lexico-gramaticale* pune în evidenţă *trăsăturile comune* prin care, ca unităţi ale limbii, cuvintele participă la structurarea unităţilor comunicative, a enunţurilor. Detalierea descrierii în interiorul fiecărei clase se realizează prin relevarea particularităţilor flexionare şi / sau combinatorii specifice, care permit delimitarea unor categorii mai restrânse (subclase) de cuvinte sau caracterizează unităţi izolate.

Păstrând subdiviziunile consacrate prin tradiţie ca reprezentând *părţile de vorbire*, descrierea propusă se deosebeşte (de cea din GA) prin introducerea unor distincţii care presupun modificări în stabilirea claselor şi în distribuirea unităţilor pe clase.

2.1. La nivelul clasificării de ansamblu a cuvintelor se face distincţie între *clasele lexico-gramaticale* (caracterizate în sistem, în primul rând, prin particularităţi gramaticale comune: *substantiv, verb* etc.) şi cele *semantico-funcţionale* (în cazul cărora aceste particularităţi sunt nerelevante): ***numeralul*** subordonează unităţi lingvistice cu statut şi comportament gramatical diferit, reunite într-o clasă prin apartenenţa la zona semantică a „cantităţii" şi a „numărului". Sub aspect gramatical, cele mai multe dintre unităţile lexicale cuprinse în această clasă se comportă ca unităţi omonime, care se subordonează diferitelor clase lexico-gramaticale: *doi*$_1$ (adjectiv), *doi*$_2$ (substitut), *doi*$_3$ (substantiv), de exemplu. Includerea lor într-o unică clasă (conform tradiţiei) se justifică nu gramatical, ci prin organizarea – în serii strâns corelate semantic – a unor unităţi lingvistice gramatical eterogene; seriile se constituie în microsisteme, între termenii cărora se instituie legături funcţionale, uneori şi de organizare morfematică (cf. *doi, doime, îndoit, de două ori*). Aceste relaţii explică influenţele

și interferențele dintre termenii componenți ai seriilor (care ar fi mai greu de surprins și de pus în evidență în condițiile încadrării în clase lexico-gramaticale). De altfel, multe dintre fenomenele descrise în capitolul *Numeral* depășesc nivelul gramatical reprezentat prin aceste clase.

O clasă alt fel neomogenă reprezintă ***pronumele***, căruia i se subordonează, în virtutea asemănărilor flexionare (omonimiei parțiale), unități cu funcție deictică (*pronumele personal*) și unități care funcționează (mai ales) ca substitute (celelalte categorii de pronume); aceleași unități (omonime) se deosebesc sub aspectul gramatical al posibilităților combinatorii (*pronume* vs *adjectiv*).

Considerate sub aspect funcțional, cuvintele se organizează în clase diferite de cele lexico-gramaticale. *Clasele funcționale* reunesc unități ale limbii aparținând la niveluri diferite de organizare a sistemului: ***clasa determinanților*** include, având în vedere compatibilitatea comună cu funcția integrator enunțiativă, alături de unități lexicale de tip adjectival (*acest, alt* etc.), unitatea afixală *articol*, implicată în flexiunea substantivului și în organizarea grupului nominal; din ***clasa deicticelor*** fac parte cuvinte (pronume personale, pronume și adjective demonstrative, adverbe etc.), dar și afixele categoriilor de timp și mod asociate flexiunii verbale. Componenta funcțională fiind asociată totdeauna, în alcătuirea unității *cuvânt*, cu diferite particularități semantice și lexico-gramaticale, clasele semantico-funcționale nu au fost cuprinse în primul volum sub forma unor capitole speciale. Prezentate sintetic în capitolul **Clase de cuvinte,** clasele funcționale au fost integrate, prin fenomenele / aspectele specifice, în descrierea claselor lexico-gramaticale (și a structurilor sintactice descrise în volumul al II-lea) și amplu tratate în capitole speciale (vezi **II, Deixis, Anafora**).

2.2. Perspectiva funcțională privilegiază, în descrierea gramaticală, aspectul asociativ-combinatoriu, esențial în realizarea structurilor enunțiative. La nivelul *gramaticii cuvântului,* acest aspect se manifestă sub forma disponibilităților combinatorii ale unităților lexicale, cărora GALR le acordă o pondere sporită în caracterizarea, clasificarea și descrierea cuvintelor. *Disponibilitățile combinatorii* prevalează ca putere definitorie asupra *flexiunii* (domeniu central al *descrierilor morfologice*): particularitățile specifice de asociere reprezintă un criteriu general în operația de grupare a cuvintelor în clase lexico-gramaticale / părți de vorbire, căruia i se asociază, limitat și selectiv, *flexiunea* (în diferențierea „părților de vorbire flexibile"). Tot în temeiul disponibilităților combinatorii *comune* se subordonează aceleiași clase cuvinte fundamental diferite flexionar (orice „parte de vorbire flexibilă" cuprinde unități invariabile – *substantive / adjective / pronume invariabile*). În cazul „părților de vorbire neflexibile", posibilitățile diferite de integrare sintactică reprezintă unicul criteriu de departajare. În același sens, al reevaluării componentei asociative a organizării gramaticale, s-a inclus în descrierea fiecărei clase de cuvinte o secțiune unde sunt prezentate disponibilitățile combinatorii specifice, a căror actualizare e presupusă de realizarea structurilor care fac obiectul *gramaticii enunțului* (volumul al II-lea).

Reprezentând elemente definitorii sau / şi descriptiv clasificatoare ale unităţilor lingvistice la nivelul *gramaticii cuvântului*, disponibilităţile combinatorii sunt implicate în descrierea *gramaticii enunţului* ca modalităţi de asamblare a structurilor sintactice.

2.3. Cum în ansamblul unitar de trăsături diverse care reprezintă unitatea *cuvânt*, relaţia componentei semantice cu cea asociativă este mai strânsă decât cu flexiunea, dezvoltarea descrierii în sensul posibilităţilor combinatorii atrage o mai largă implicare a sensului: prin punerea în evidenţă a corelării unor deosebiri ale unităţilor lexicale la nivelul capacităţii de combinare, mai rar al flexiunii, cu anumite trăsături semantice, sensul este implicat în descriere sub diverse forme, mai ales ca temei în distingerea unor subclase. În general, comentariul semantic devine mai consistent prin implicarea în interpretarea faptelor a aspectului funcţional-enunţiativ. Conţinutul semnificativ este divers şi multiplu implicat în descrierea structurilor sintactice şi a organizării informaţionale a comunicării, care fac obiectul celui de al II-lea volum, **Enunţul**.

2.4. Descrierea este completată prin includerea în fiecare capitol a unei secţiuni care prezintă relaţiile dintre diversele clase de cuvinte din perspectiva dinamicii lor. Sunt înregistrate – în perspectiva posibilelor modificări de pondere şi statut în sistem a diverselor clase – *derivatele, compusele,* dar şi deplasările – sub forma *conversiunii* – în interiorul sistemului: ca entitate globală, cuvântul este un ansamblu de componente a căror asociere specifică îl diferenţiază în raport cu altele, permiţând totodată gruparea în clase; orice schimbare la nivelul diverselor componente poate modifica statutul ansamblului, ceea ce la nivelul uzului şi al sistemului se manifestă prin trecerea de la o clasă la alta. Ambele procese sunt implicate în dinamica (şi în evoluţia) sistemului lingvistic.

UNITĂȚILE LIMBII

1. PRELIMINARII

1.1. Limbă și comunicare

Ceea ce caracterizează limba în multiplele ei ipostaze – de liant social, de mijloc de cunoaștere și reprezentare a lumii, de expresie a individualității – este capacitatea ei de a face posibilă *transmiterea de informație*. Comunicarea, funcție fundamentală a limbii, se întemeiază pe utilizarea *semnelor lingvistice,* care asigură corelarea unor entități fonice cu o informație multiplă și diversă. Această informație poate fi îmbogățită și diversificată prin asocierea semnelor; caracterul creativ al (utilizării) limbii se întemeiază pe capacitatea ei de a produce o cantitate (teoretic) infinită de semne – diferind ca extindere și complexitate, dar și sub aspectul stabilității.

Comunicarea lingvistică – în componenta sa constructivă – reprezintă un proces care se bazează pe existența unui fond comun și relativ stabil de unități lingvistice apte de a fi incluse, în virtutea unor reguli, de asemenea comune și relativ stabile, în componența unor **semne lingvistice** superioare ca întindere și complexitate, marcate însă prin specificitate și efemeritate, trăsături variind între stereotip / comun și (strict) specific / particular, între repetabil / durabil și efemer / strict circumstanțial și personal. Simplificând la extrem faptele, gradul diferit în care se manifestă aceste caracteristici poate fi ilustrat prin „*semne* (*complexe*)" ca: *Bună ziua.*, *Azi este foarte frig.* și *Eu nu strivesc corola de lumini a lumii.* sau *crase banalități metafizice,* de pildă. Cel de al doilea component al procesului comunicațional – receptarea / decriptarea – presupune (re)cunoașterea structurii „semnului extins" și a unităților lingvistice componente.

Finalitatea unei descrieri gramaticale a limbii o reprezintă tocmai explicarea *semnelor extinse*, punerea în evidență a „regulilor" care fac posibilă constituirea lor, prin asamblarea semnelor „stabile", dar și revelarea particularităților acestora din urmă din perspectiva capacității lor de combinare în vederea construirii unor semne extinse, a modului specific în care, prin organizarea lor particulară, contribuie la satisfacerea necesității (sociale și individuale) de transmitere a unor informații, a căror noutate și relevanță variază, fiind condiționată de circumstanțele concrete ale comunicării.

Transferul de informație, propriu procesului de comunicare prin limbă, pune în joc mijloace lingvistice (dar și extralingvistice, cum sunt gestul, mimica)

multiple şi diverse, care pot fi (şi au fost) înregistrate şi descrise din perspective diferite, presupunând (şi impunând) conceptualizări mai mult sau mai puţin divergente, mai mult sau mai puţin adecvate în raport cu obiectul. Orice regândire (onestă) a fenomenului lingvistic tinde către o mai profundă şi mai corectă înţelegere a lui. În cele mai multe cazuri, schimbarea sau îmbogăţirea perspectivei teoretice este profitabilă ştiinţific, adâncind cunoaşterea şi înţelegerea fenomenului, progres care poate fi urmărit de-a lungul evoluţiei sinuoase a istoriei lingvisticii şi a gramaticii.

1.2. Unităţile – semn al limbii

Orice descriere gramaticală presupune stabilirea unui cadru în alcătuirea căruia o componentă importantă o reprezintă **unităţile** cu ajutorul cărora se organizează expunerea.

Pentru o descriere gramaticală realizată din perspectiva funcţionalităţii comunicative a limbii, unităţile lingvistice care se impun aproape de la sine sunt: ***cuvintele*** – semne lingvistice stabile, care constituie elementul constructiv (materialul, mijloacele) – punct de plecare al procesului comunicativ, şi ***enunţul*** – produs final al activităţii verbale, formă de bază a comunicării umane.

Ca manifestări ale limbii, cele două entităţi lingvistice aparţin *domeniului semiotic*, satisfăcând condiţia de **semn lingvistic**. Unităţi biplane, asociind o unitate sau o secvenţă sonoră (reprezentată în scris prin semne grafice / litere) cu o semnificaţie, *cuvântul* şi *enunţul* se deosebesc de alte unităţi ale limbii, funcţionând într-un singur plan, cum sunt sunetul sau fonemul, silaba sau trăsăturile distinctive – fonice sau semantice. Diferă de alte entităţi lingvistice din categoria ***semnelor*** (de morfeme, de exemplu) printr-un anumit grad de independenţă informaţională: în ambele cazuri, elementul sonor (secvenţa fonică care le reprezintă) este totdeauna asociat (într-o limbă dată) cu un concept, o informaţie (comp. *floare, hai, of, plouă* etc. şi *mas-, umbl-,* sau. *-ă, -e* etc.), particularitate care le conferă un anumit grad de autonomie, constând în capacitatea de a transmite, în condiţii determinate, un mesaj, de a constitui o comunicare.

1.2.1. Fiecare dintre ele poate fi reprezentată prin unităţi ***analizabile*** sau neanalizabile în condiţiile conservării calităţii semnificative. *Cuvântul* permite în general segmentarea în unităţi morfematice (care, ca şi cuvântul, asociază o componentă fonică şi o semnificaţie, dar nu beneficiază de autonomie comunicativă). *Enunţul* este alcătuit, de regulă, printr-o asociere de cuvinte (reprezentând părţi de vorbire).

Ceea ce le deosebeşte este diferenţa de *stabilitate* a asocierii. Cuvântul (analizabil) este o asociaţie de unităţi morfematice beneficiind de un grad superior de stabilitate, determinată de compatibilitatea limitat selectivă a unităţilor alcătuitoare şi de ordonarea strict reglementată a succesiunii lor în organizarea unui anumit cuvânt. Organizarea enunţului – mai puţin previzibilă – este determinată circumstanţial, componentele ei fiind selectate şi organizate în funcţie de „faptul", „evenimentul" care reprezintă mesajul comunicării. Numărul, organizarea şi

ordonarea elementelor alcătuitoare diferă foarte mult de la un enunţ la altul, acelaşi mesaj poate fi asociat cu enunţuri echivalente, dar profund deosebite ca dimensiuni şi organizare.

În ambele cazuri, asocierea unităţilor presupune o *structurare specifică* (care reprezintă domeniul propriu al cercetării gramaticale), dar şi o organizare a semnificaţiei, în care o pondere importantă revine compunerii sensurilor unităţilor asociate; semnificaţia cuvântului se compune din fascicule de trăsături semantice asociate morfemului / morfemelor component(e), sensul enunţului înglobează o informaţie complexă la alcătuirea căreia participă semnificaţiile semnelor componente, dar şi cele derivate din modul specific de încadrare a lor în enunţ.

1.2.2. Constituite, de regulă, ca unităţi lingvistice susceptibile de segmentare, atât cuvântul cât şi enunţul pot fi reprezentate însă şi prin unităţi lingvistice ***neanalizabile*** la nivelul comunicării: cuvântul nu permite totdeauna segmentarea în unităţi semnificative mai mici; în acest caz, cuvântul coincide cu morfemul (cf. *cum, când, cine, aşa, trei, vai*), iar enunţul poate fi realizat printr-un singur cuvânt (*Stai!, Stop!, Linişte.*).

1.2.3. Relaţiile dintre cele trei tipuri de **unităţi semnificative** nu sunt fixe şi rigide: o structură lingvistică compatibilă cu statutul de enunţ poate glisa către cuvânt (comp. *Se poartă* ***cum se cade*** *în asemenea împrejurări.*, şi *Ce om* ***cumsecade!***), iar cuvântul spre unităţile cu statut morfematic (vezi auxiliarele, articolul). Transferul realizându-se ca proces de durată, e firesc ca orice nivel sincronic al unei limbi date să includă numeroase situaţii în care delimitarea dintre *cuvânt* şi *enunţ*, mai frecvent *fragment de enunţ* (*grup de cuvinte*), să fie stânjenită de comportamentul ezitant al unora dintre unităţile lingvistice în uz, implicate într-un proces (în desfăşurare) de modificare a statutului (în sistem) prin înlocuirea, treptată, a unor particularităţi gramaticale şi lexicale cu altele. Coexistenţa în uzul limbii, la un moment dat, a unor situaţii de acest fel reprezintă una dintre manifestările *dinamicii* sistemului lingvistic şi una dintre formele evoluţiei istorice a limbii.

2. CUVÂNTUL

Faţă de enunţ, **cuvântul** are un statut privilegiat, în măsura în care aparţine atât sistemului (în calitatea sa de „semn lingvistic stabil"), cât şi comunicării (ca parte a enunţului – text, rezultat al actului enunţiativ), pe când enunţul (constituit în virtutea sistemului), nu este decât text – produs, concret, al enunţării, al actului discursiv.

2.1. Cuvântul, unitate a sistemului

Ca parte a sistemului, în virtutea complexităţii specifice, cuvântul este implicat în diversele subsisteme configurate prin variatele tipuri de opoziţii. Ca unitate lexicală, aparţine vocabularului şi funcţionează în virtutea complexelor relaţii care organizează această parte a limbii. Orice cuvânt se situează în raport cu

celelalte prin particularități privind posibilitățile de asociere, ceea ce îl implică în organizarea gramaticală a limbii. Unitatea lingvistică „cuvânt" aparține în egală măsură lexicului şi gramaticii.

Spre deosebire de cuvânt, enunțul (ca realizare concretă), în calitatea sa de „produs" circumstanțial determinat al performanței lingvistice, n u aparține sistemului. De care este însă dublu dependent: prin obligativitatea prezenței cuvintelor, a unităților lexicale (realizarea oricărui act comunicativ este condiționată de utilizarea cuvintelor, în situații speciale, măcar a unui cuvânt), dar şi prin determinările de organizare (generatoare şi ele de informație) impuse de sistem.

2.2. Cuvântul, semn lingvistic autonom

Deşi, ca realitate a limbii, ***cuvântul*** se impune cu evidență intuiției oricărui vorbitor al unei limbi, conceptualizarea lui se revelă – şi istoria limbii o dovedeşte cu prisosință – a fi dintre cele mai dificile. În cazul cuvântului, dificultatea principală derivă din confruntarea cu textul, care scoate în evidență dinamica sistemului lingvistic.

Ca realitate a limbii, specificitatea cuvântului, unitate biplană, presupune identificarea lui în raport cu alte entități lingvistice care satisfac condiția de ***semn lingvistic,*** stabilirea deosebirilor față de morfem şi enunț.

Diversele încercări de definire a cuvântului scot în evidență particularitatea de entitate biplană. În calitatea sa de *semn lingvistic*, cuvântul asociază un *semnificant* (o componentă fonică) cu un *semnificat* (reprezentat printr-o anumită informație), ceea ce îl situează în categoria elementelor care fac posibilă comunicarea.

Delimitarea cuvântului în raport cu alte entități ale limbii care satisfac această condiție invocă particularități privind *unitatea* şi *autonomia* (relativă a) unităților lingvistice care i se subordonează.

Caracterul ***unitar*** se manifestă – în mod diferit – la nivelul celor două planuri. Sub aspectul semnificantului afirmarea caracterului unitar are în vedere un anumit grad de fixitate: componenta „fizică", materială a unui anumit cuvânt este reprezentată de un element sau o secvență fonică, obligatoriu aceeaşi, ceea ce presupune asocierea, în aceeaşi ordine de succesiune, a aceloraşi unități fonice (comp., de pildă, *car* şi *rac*, *mozaic* şi *mozaic*), condiție satisfăcută numai în parte în cazul cuvintelor flexibile, fiecare formă flexionară deosebindu-se (cf. *pom, pomi, floare, flori*), cel puțin parțial, de celelalte (vezi *infra*, 3.3). La nivelul semnificatului, unitatea este rezultatul cuprinderii într-un ansamblu global, prin amalgamare, a informației complexe reprezentând *sensul* sau *semnificația* entității *cuvânt.*

Caracterul ***autonom*** al cuvântului se manifestă în mobilitate, în capacitatea de deplasare a acestei unități a limbii în interiorul organizării „semnului extins" reprezentat prin enunț.

2.3. Cuvinte compuse, locuțiuni

Ca unități lingvistice purtătoare de semnificație, cuvintele se asociază în procesul comunicării pentru a exprima / transmite semnificații mai complexe: o

asociere (intenționată, neîntâmplătoare) de cuvinte este mai bogată ca informație decât oricare dintre componentele ei. Prin utilizare frecventă – determinată de condiții lingvistice și extralingvistice – anumite grupări de cuvinte capătă un anumit ***grad de stabilitate*** atât la nivelul *expresiei*, al asocierii de cuvinte, cât și din punctul de vedere al *semnificației*, pe care – ***ca grup*** – o reprezintă. Reluarea constantă și repetată în procesul de comunicare a grupărilor de acest fel afectează libertatea componentelor, conferind grupului un caracter oarecum fixat, și favorizează trecerea de la statutul de *combinație liberă* (de cuvinte) la cel de *unitate lingvistică (complexă) stabilă*, evoluție care explică apariția ***cuvintelor compuse*** și a ***locuțiunilor***.

Ceea ce apropie formațiile de acest fel de statutul de ***cuvânt***, deci de unitate participând la sistemul lexical al limbii, este asocierea constantă cu o *semnificație* (globală – rezultând din amalgamarea sensurilor, adeseori deviate, ale componentelor) și integrarea gramaticală a grupării ca ansamblu prin *subordonarea / includerea* ei în una dintre *clasele lexico-gramaticale* ale sistemului: *untdelemn* (*unt de lemn*), *du-te-vino* funcționează ca substantive, *cuminte* (*cu minte*), *cumsecade* (*cum se cade*), ca adjective, *a (-și) aduce aminte, a-și bate joc*, ca verbe, *devreme* (*de vreme*), *alene* (*a lene*), *împotrivă* (*în potrivă*), ca adverbe, *împotriva, de-a lungul*, ca prepoziții (compuse sau locuțiuni) etc.

Constituirea în unități / grupări stabile – cuvinte compuse sau locuțiuni – se realizează în timp și presupune pierderea autonomiei componentelor, marcată de modificarea structurii accentuale a grupării (care păstrează un unic accent principal, comp. *Du-te* [,] *vino!* și *du-te-vino*, de exemplu), uneori, mai ales în cazul formațiilor vechi, și prin reducerea / contopirea unor componente fonice (comp. gruparea originară: *unt de lemn* și cuvântul *untdelemn*, pronunțat [undelemn]), dar și prin alterări semantice, care afectează transparența structurii și, implicit, recunoașterea componentelor; cuvintele compuse și locuțiunile păstrează adeseori în organizarea lor unități lexicale ieșite din uz sau care se păstrează cu sens modificat, cf. *pe de rost, untdelemn* (*unt* „grăsime, ulei" *de lemn* „copac, arbore"). Stabilitatea formației compuse se manifestă prin diminuarea posibilităților de deplasare și reducerea compatibilităților combinatorii ale componentelor, dar și prin suspendarea sau, dimpotrivă, instituirea flexiunii (unora dintre) constituenți.

Prin modificările gramaticale și diferențele semantice inerente, cuvintele compuse și locuțiunile se îndepărtează de combinațiile libere, organizarea originară pierzându-și – treptat – transparența pentru vorbitor. Gradul superior de sudură este marcat prin contopirea componentelor într-o unică unitate fonică, cu un comportament gramatical unitar. Prin transformarea din *grupare liberă* de cuvinte în *asociere stabilă – cuvânt compus* sau *locuțiune*, o *unitate discursivă* (a comunicării) este inclusă în sistem, devine (și) *unitate a sistemului*, participând, ca și celelalte unități lexicale, la organizarea de ansamblu a limbii date.

Ca *unitate semnificativă* a limbii, *cuvântul* poate fi reprezentat printr-o realizare indivizibilă la nivelul unităților-semn sau printr-o grupare de unități semnificative *minimale*, a căror (eventuală) analiză pune în evidență unități fără

semnificaţie intrinsecă, care nu aparţin nemijlocit nivelului semiotic al limbii, nu „comunică" decât participând la alcătuirea unor asocieri semnificative, de diverse extinderi.

3. MORFEMUL

3.1. Morfemul, semn lingvistic minimal

Unitatea minimală la care se opreşte analiza la nivelul unităţilor semn este **morfemul**. În calitatea sa de ***semn lingvistic minimal***, morfemul poate reprezenta un cuvânt (cf. *deci, vai, cu, unde* etc.) şi chiar un enunţ (*Hai!*, de pildă). De cele mai multe ori însă, morfemul participă la comunicare ca parte componentă a cuvântului sau a enunţului (cf. *Unde stai?, E frig.* etc.). *Cuvântul analizabil* reprezintă, la nivel morfematic, o asociere *stabilă*, unităţile componente organizându-se într-o succesiune fixă, care nu admite modificări sau disociere; componentele morfematice ale cuvântului pot fi totdeauna aceleaşi (cf. *furiş, devreme* etc.), sau pot reprezenta asocieri parţial variabile, modificarea structurii morfematice condiţionând existenţa *variantelor* (comp. *acum* şi *acuma, atunci* şi *atuncea*) sau a *flexiunii* (vezi *infra*, 3.3).

Ca unitate minimală, morfemul se opune cuvântului şi enunţului, ca unitate semn se opune fonemului şi trăsăturilor distinctive.

> Ca semn lingvistic minimal, morfemul a fost adoptat în numeroase descrieri gramaticale ca unitate fundamentală a limbii în locul cuvântului, promovare determinată de lipsa unei definiţii satisfăcătoare, capabilă să ofere un criteriu clar pentru distincţia „cuvânt (compus) / grup de cuvinte".

Unităţi biplane, unităţile morfematice ale unei limbi pot fi clasificate, ca şi cuvintele, din diverse puncte de vedere.

3.1.1. În funcţie de calitatea ***semnificaţiei***, se face deosebirea dintre morfemele lexicale şi cele gramaticale.

Morfemele lexicale sunt unităţile morfematice purtătoare ale sensurilor lexicale, ale sensurilor prin care cuvintele unei limbi aparţin vocabularului, ca entităţi de sine stătătoare (cf. *aici, ieri, timp, creion*) sau, în calitate de componente ale cuvintelor analizabile, ca elemente morfematice utilizate în formarea unor semne lexicale noi (prefixe: ***ne***(*fast*), ***re***(*vedea*) sau sufixe: (*copil*)***aş***, (*folos*)***itor*** etc). În cuvintele flexibile, alcătuite obligatoriu din cel puţin două unităţi morfematice, cel puţin una este purtătoare a semnificaţiei lexicale (cf. ***camer****-ă*, ***codr****-u*, ***cuti****-**uţ**-ă*, ***cânt****-ând*, ***des-cânt****-ând* etc.); celelalte, prin care se realizează flexiunea cuvântului respectiv, sunt purtătoare ale valorilor gramaticale (cf. *cas-**ă*** : *cas-**e***, *teatr-**u*** : *teatr-**e***, *umbl-**a*** : *umbl-**a-m*** : *umbl-**a-ră*** : *umbl-**ând***). Morfemele lexicale, plasate de regulă la începutul grupurilor de morfeme care reprezintă cuvântul, se regăsesc în toate formele cuvântului, asigurând *unitatea* flexionară a unei unităţi lexicale date.

Morfemele gramaticale, aşezate, de obicei, după cel(e) care exprimă sensul lexical, se succedă într-o ordine fixă, alcătuind un şir indisociabil. Asociate

aceluiași morfem / grup de morfeme lexicale, morfemele gramaticale variază în cursul flexiunii cuvântului, caracterizând diferitele forme. Ocurența morfemului gramatical este condiționată de coocurența celui (celor) lexical(e). Morfemele gramaticale sunt morfeme dependente, pe când cele lexicale pot fi independente, atunci când reprezintă unități semnificative care se situează la nivelul cuvântului (neanalizabil: *când, iar, gata* etc.) sau când reprezintă forma gramaticală a unui cuvânt flexibil marcată prin morfeme gramaticale realizate negativ (cf. *timp-Ø*, față de *timp-uri, cânt-Ø*, față de *cânt-ă, cânt-ând* etc.).

Partea constantă a cuvântului, care îl situează ca unitate a vocabularului, reprezintă ***radicalul***, realizat prin morfemul / morfemele lexicale asociate (cf. ***cadr**-u*, *în-**cadr**-a, **găs**-i, re-**găs**-i*). Componentul variabil în cursul flexiunii, reprezentat prin unul sau mai multe morfeme gramaticale, constituie ***flectivul*** formelor flexionare, a cărui prezență este condiționată de coocurența radicalului.

3.1.2. În cadrul asocierii constante dintre un anumit sens și o unitate fonică, care reprezintă morfemul, componenta fonică poate fi realizată prin unul sau mai multe elemente; la organizarea **structurii fonice** a morfemului participă unități fonice segmentale (vocale și consoane), dar și accentul, component suprasegmental (cf. *cas-ă, pădur-e, ved-e+m, ved-e, îm+pătr-i*). Accentul face parte, împreună cu unitățile segmentale, din structura morfemului, fiind asociat totdeauna cu unul din componentele vocalice ale cuvântului; în cazul cuvintelor plurimorfematice, numai unul dintre morfemele alcătuitoare cuprinde în organizarea sa componentul suprasegmental (cf. *cas-a, cas-e+le, în+durer-a*).

Reprezentarea fonică a unui (același) morfem nu este constant și general unică și neschimbată. În limba română, componenta fonică minimală purtătoare de sens se modifică atât în derivare (comp. ***cas**-ă* : ***căs**+ut-ă*, ***fat**-ă* : ***făț**+iș*, ***part**-e* : ***părt**+aș*, ***în**+soț+i* : ***îm**+părț+i*), cât și în flexiune (cf. *vind-e* : ***vând**-ut* : **vânz**-*ând*, ***doarm**-e* : ***dorm**-ind*). Realizarea fonică a unității morfematice se poate modifica, cum reiese din exemple, sub aspectul componentei segmentale și / sau suprasegmentale; ceea ce asigură stabilitatea morfemului ca unitate este corelarea acestor variante fonice cu *aceeași* semnificație. În aceste condiții, unitatea morfem se realizează sub forma unei ***clase de alomorfe***.

> *Morfemul*, unitate minimală a limbii cu caracter de semn lingvistic, poate fi reprezentat în comunicare prin una sau mai multe realizări fonice (*alomorfe*). Termenul „alomorf" implică obligatoriu corelarea cu o anumită unitate semnificativă: un morfem poate fi reprezentat printr-un singur alomorf sau printr-o clasă de alomorfe. Morfemul și alomorful reprezintă realități care aparțin *sistemului*, statutul lor depinde de poziția lor în organizarea sistemului. Reprezentarea la nivelul *discursului / textului* a unităților semnificative minimale este *morful*. Recunoașterea morfelor ca unități semnificative minimale în organizarea enunțului constituie prima fază în procedura de analiză a textului, presupusă de orice descriere a sistemului. Considerat ca membru al unei „clase" care reprezintă un morfem, morful corespunde în sistem unui alomorf.

3.2. Morfemul – clasă de alomorfe

Clasa de alomorfe poate fi reprezentată de un număr variabil de variante. Variaţia fonică la nivel morfematic, deşi foarte răspândită, nu este obligatorie: în cazul a numeroase morfeme, componenta semantică (aceeaşi) este totdeauna asociată cu aceeaşi componentă fonică. Astfel, de pildă, secvenţa fonică *pădur-* rămâne neschimbată în combinaţiile *pădur-e, pădur-i, pădur-e-a, pădur-i-lor*, care reprezintă, toate, forme flexionare ale cuvântului *pădure*. În aceleaşi condiţii distribuţionale, asociindu-se cu aceleaşi unităţi morfemice gramaticale, morfemul lexical din substantivul *carte* este reprezentat prin secvenţe fonice diferenţiate: *cart-(-e, -e+a), cărţ-(-i, -i+lor)*. Conservarea unităţii constitutive a diverselor morfeme în condiţiile variaţiei fonice este pusă în evidenţă de particularităţile distribuţionale ale unităţilor morfematice (care subliniază latura semnificativă comună): ***clasa de alomorfe*** este o clasă de unităţi semnificative mai mult sau mai puţin diferite sub aspectul componentei fonice asociate cu aceeaşi semnificaţie (informaţie semantică).

3.2.1. Reprezentarea morfemului / morfemelor printr-o clasă de alomorfe (care acoperă toate categoriile de unităţi morfematice) are o relevanţă specială în descrierea ***morfemelor gramaticale***.

Ca purtătoare ale valorilor gramaticale, unităţile morfematice din această categorie implică în mod necesar participarea la organizarea internă a cuvântului. O caracteristică a morfemului gramatical este *dependenţa* ocurenţei lui de asocierea cu un morfem lexical. Aceeaşi restricţie caracterizează morfemele lexicale derivative, cf. *des-(face), re-(da), (copil)-aş, (graţi)-os*. Această particularitate comună grupează laolaltă – ca *morfeme dependente* – morfemele gramaticale şi cele lexicale derivative.

Prin opoziţie, morfemele lexicale care, în grupările morfematice constituind cuvinte, reprezintă suportul necesar al asocierii, sunt *morfeme independente*, chiar dacă ocurenţa lor în enunţ presupune totdeauna asocierea cu alte unităţi morfematice, cf., de exemplu, *pădur-(e), cart-(e), cărt-(urar)*. Morfemul lexical – morfem independent – nu este supus acestei restricţii decât în situaţiile în care se identifică cu cuvântul (vezi *supra*, **1.2.2**).

Implicarea ca alomorfe ale aceluiaşi morfem gramatical (punerea în evidenţă a unităţii / identităţii semnificative) cere raportarea la un anumit *sistem de opoziţii*, care poate presupune aducerea în discuţie a unor contexte depăşind limitele cuvântului: unităţile morfematice *-ă, -e, -u* fac parte din aceeaşi clasă de alomorfe (ale morfemului de „singular"), după cum *-e, -i, -uri* reprezintă morfemul de plural, pentru că participă la opoziţia „singular / plural" (*casă / case, ladă / lăzi, parte / părţi, câine / câini, codru / codri, cadru / cadre*), opoziţie ale cărei valori semnificative se explicitează prin încadrarea în contexte mai largi, cf. (*o / această*) *casă, ladă, floare* sau (*un / acest*) *codru, câine, perete*, respectiv (*multe*) *case, lăzi, flori*, (*mulţi*) *codri, câini, pereţi*.

Alomorfele subordonate aceluiaşi morfem gramatical se diferenţiază unul de altul prin selecţia segmentelor reprezentând componenta lexicală (radicalul) a cuvintelor din care fac parte; la acest nivel contextual, fiecare alomorf al unui anumit morfem apare în contexte din care sunt excluse celelalte componente ale clasei (*-ă* se combină cu *mas-*, *lad-*, *fat-* etc., contexte din care este exclus *-e*, care e unicul acceptat de radicalele *part-*, *floar-*, *câin-* etc.). În situaţiile (marginale) în care un anumit context acceptă alomorfe aparţinând aceleiaşi clase (reprezentând, deci, acelaşi morfem), ele sunt în *variaţie liberă* (cf. *coal-e, col-i, copert-e, coperţ-i, chibrit-uri, chibrit-e, nivel-uri, nivel-e* etc.), semnificaţia (*formei*) cuvântului rămânând aceeaşi (spre deosebire de *band-ă / benz-i* sau *band-e*, de pildă).

3.2.2. ***Alomorfele*** aparţinând aceleiaşi *clase de alomorfe* ***se organizează distribuţional*** în mai multe ***tipuri***. Identificarea morfemului cu o *clasă* de realizări fonice se dovedeşte deosebit de utilă în inventarierea şi descrierea morfemelor gramaticale. În limbile cu flexiune bogată, cum este limba română, alomorfele prin care se realizează acelaşi morfem, adeseori destul de numeroase, se diferenţiază prin selecţia radicalului cu care se asociază şi care (condiţionând în mod necesar ocurenţa unei unităţi morfematice dependente) constituie, pentru oricare dintre ele, contextul minimal. Distribuţia alomorfelor depinde de această selecţie şi poate fi delimitată prin raportare la anumite particularităţi ale radicalului: în situaţiile în care apariţia unui alomorf poate fi corelată cu particularităţi fonice ale radicalului, avem a face cu un *alomorf fonetic*; alomorful a cărui ocurenţă se limitează la un unic context sau la câteva contexte, care nu pot fi indicate decât prin enumerare, este un *alomorf lexical*. Când un alomorf caracterizează o clasă mai largă de contexte, care nu poate fi circumscrisă fonetic, el reprezintă un *alomorf morfologic*.

Varianta *morfologică* a alomorfelor caracterizează limbile cu flexiune complexă şi extinsă. În condiţiile unei flexiuni reduse, clasa de alomorfe poate cuprinde numai alomorfe fonetice şi lexicale. În engleză, de pildă, morfemul de plural se realizează prin alomorfele fonetice [-s], [-z] şi [-iz], a căror ocurenţă este strict condiţionată de calitatea fonică a finalei radicalului, şi de alomorfe lexicale: [-ren], *children* sau [-en], *oxen*.

În limba română actuală, unde *pluralul* substantivelor neutre, de pildă, este realizat prin alomorfele *-e, -uri, -i* (semivocalic), *-ă* şi *-ete*, clasa de alomorfe se organizează mai complicat ţinând seamă de particularităţile distribuţionale ale acestora. Condiţionarea fonetică poate fi invocată pentru *-i*, ocurent după radicale terminat în *-i* neaccentuat (cf. *fotoli-i*, spre deosebire de *pardesi-e*), dar şi pentru *-ă*, care se asociază cu un radical cu finală (semi)vocalică labială (*ouă*). Alomorfele *-e* şi *-uri*, care apar în condiţii fonetice similare (cf. *scaun-e* şi *tren-uri*, ***templ-e*** şi ***titl-uri***) şi realizează, fiecare, pluralul unei clase largi de substantive neutre, sunt *alomorfe morfologice*. Alomorful *-ete*, care nu apare decât în flexiunea câtorva cuvinte (*capete, râsete, plânsete*), se plasează la nivelul *alomorfelor lexicale*.

Pentru simplificarea descrierii şi a clasificărilor, alomorfele fonetice pot fi subordonate, respectând anumite condiţii distribuţionale, alomorfelor morfologice: un alomorf morfologic poate fi reprezentat prin una sau mai multe realizări

(alomorfe) fonetice. Astfel, alomorful (morfologic) [**-uri**] este realizat totdeauna prin secvenţa *-uri*, spre deosebire de alomorful morfologic [**-e**], care poate fi realizat ca *-e*, dar şi ca *-i* sau *-ă* în condiţiile fonetice precizate înainte (realizarea *-e*, cea mai frecventă, este ocurentă în toate celelalte situaţii). Alomorful morfologic se poate identifica cu realizarea fonetică (unică) sau se plasează la un nivel superior de abstractizare, când îşi subordonează mai multe alomorfe fonetice.

Specificul alomorfului lexical în raport cu celelalte derivă din caracterul foarte restrâns al distribuţiei. Uneori, o unitate morfematică se caracterizează prin particularităţi distribuţionale care permit două posibilităţi de încadrare; un exemplu oferă alomorful *-ă* din clasa discutată: el poate fi încadrat ca alomorf fonetic al lui [**-e**], ţinând seamă de componenţa fonică a radicalului (care nu se asociază nici cu *-i*, nici cu *-e*), dar şi ca alomorf lexical, în măsura în care nu caracterizează decât forma de plural a substantivului *ou*).

Dacă ţinem seamă *numai* de morfemul de plural, substantivele neutre din limba română se grupează în două clase (morfologice) – după cum pluralul este marcat prin alomorful morfologic **-e** sau **-uri**. La aceste două clase se adaugă (ca excepţii) cele *neregulate* cu pluralul în *-ete* şi (eventual) în *-ă* (dacă considerăm mai convenabilă această interpretare).

> Distincţia dintre alomorfele morfologice şi cele fonetice are avantajul de a simplifica (prin reducerea numărului de „clase") ***clasificările flexionare*** (în declinări şi conjugări), care reprezintă o componentă importantă a descrierii gramaticale mai ales în cazul limbilor caracterizate, ca limba română, printr-o mare varietate flexionară.

3.2.3. Posibilitatea realizării prin mai multe **alomorfe**, de o deosebită relevanţă pentru morfemele (dependente) gramaticale, este comună oricărei categorii de morfeme, inclusiv **morfemelor lexicale**. ***Morfemele lexicale*** *independente* pot fi reprezentate printr-o unică realizare fonică, cf. *tren, templ-u, alb* (*-i, -ă, -e*) etc., sau prin mai multe alomorfe, comp. *cart-*(*-e*), *cărţ-*(*-i*), *albastr-*(*u*), *albaştr-*(*i*), *frumos, frumoas-*(*ă*), *frumoş-*(*i*), *întreb, întreab-*(*ă*), *întreb-*(*a*) etc., ca şi cele *dependente*, cf. ***re-***(*lua*), ***re-***(*aduce*), ***re-***(*veni*), dar ***în-***(*dulci*), ***îm-***(*bărbăta*) etc. Variaţia unităţilor morfematice independente se manifestă în flexiunea aceluiaşi cuvânt (vezi exemplele anterioare) sau în unităţi lexicale distincte, comp. *zăpad-*(*ă*), *zăpez-*(*i*) şi (*în*)*-zăpez-*(*i*).

Variaţia morfemelor lexicale, mai ales a celor independente, este prezentată, de obicei, în descrierile limbii române sub forma *alternanţelor fonetice* (vezi **Substantivul, 2.5.3.1** etc.).

3.2.4. În calitate de *semn lingvistic minimal*, unitatea *„morfem"* presupune, prin definiţie, *asocierea* obligatorie a unei *semnificaţii* cu o *componentă* fonică (reprezentabilă în scris prin litere). În aceste condiţii, combinaţia ***morfem* / alomorf zero** apare ca o contradicţie în termeni, anularea oricăruia dintre cele două componente conducând – definitoriu – la anularea unităţii lingvistice desemnate ca morfem / alomorf. Concluzia priveşte fără excepţie morfemele independendente, dar nu şi morfemele (dependente) gramaticale. Spre deosebire de morfemele independente lexicale, cele *gramaticale* (totdeauna dependente) pot cuprinde în

clasa de alomorfe care le reprezintă şi realizarea negativă / zero (Ø), adică „reprezentarea" unei semnificaţii prin asocierea ei cu *absenţa* componentei sonore. Asocierea unei semnificaţii cu *lipsa* componentei expresie, cu „realizarea Ø", este condiţionată de participarea semnificaţiilor la un sistem – restrâns – de opoziţii, în interiorul căruia numai unul din termenii implicaţi poate fi reprezentat „negativ". Astfel, în flexiunea substantivului, de pildă, opoziţia semnificativă „singular / plural" corespunde unor diferenţe de expresie, cf. *cas-ă / cas-e, lucr-u / lucr-uri, templ-u / templ-e, codr-u / codr-i, câin-e / câin-i*, care permit asocierea celor două semnificaţii cu unităţile de expresie *-ă, -u, -e*, respectiv *-e, -uri, -i.* Aceeaşi diferenţă semnificativă opune însă şi formele *caiet / caiet-e, tren / tren-uri, doctor / doctor-i,* dar, spre deosebire de semnificaţia „plural", asociată celui de al doilea termen al fiecărui cuplu, care este realizată prin alomorfele *-e, -uri, -i,* semnificaţiei „singular", care caracterizează celălalt termen, nu-i corespunde *niciun* component fonic: diferenţa de expresie prin care este semnalată prezenţa acestei semnificaţii constă tocmai în absenţa componentului fonic, clasa de alomorfe a morfemului de singular include şi un alomorf Ø.

Semnificaţia realizată de alomorful Ø variază în funcţie de sistemul specific de opoziţii la care participă. Astfel, în *flexiunea verbală* românească, participând la exprimarea opoziţiilor de persoană, realizarea negativă este asociată semnificaţiei „persoana I" (a prezentului indicativ sau conjunctiv), pe care o opune celorlalte, exprimate pozitiv, comp., de pildă: *rup-i, rup-e* şi *rup-Ø, sar-i, sar-e* şi *sar-Ø.* Ca expresie a acestei valori, realizarea Ø se încadrează în clasa de alomorfe a morfemului „persoana I", alături de realizările pozitive *-u* (vocalic sau semivocalic: *intr-u, da-u*), *-i* (*speri-i*), statut pus în evidenţă de raporturile de opoziţie la care participă (comp.: *intr-u, intr-i, intr-ă*; *da-u, da-i, d-ă*; (eu) *speri-i,* (tu) *speri-i, speri-e*), vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii**).

În sistemul de opoziţii propriu *categoriei determinării,* realizarea Ø (ca morfem al nedeterminării) se opune articolului definit: *perete-Ø / perete-le, floare-Ø / floare-a*) sau nedefinit (*perete / un perete, floare / o floare* (vezi **Clase de cuvinte, 3.4.1**).

Ca şi cuvintele, unităţile morfematice cunosc fenomenul de *omonimie*: aceeaşi unitate fonică poate funcţiona ca suport al unor semnificaţii complet diferite. Unităţile morfematice omonime se pot subordona, ca alomorfe, la două sau mai multe morfeme, dezambiguizarea realizându-se prin contextul morfematic şi prin participarea la sisteme diferite de opoziţii. Aşa, de exemplu, *-ă* din *catedr-ă,* ca şi *-e* din *cart-e,* se subordonează morfemului de singular (în flexiunea nominală), spre deosebire de *-ă* din *urc-ă* sau *-e* din *rup-e,* expresie a persoanei a III-a (în flexiunea verbală). Omonimia se manifestă şi în interiorul aceluiaşi tip de flexiune: *-e* se asociază singularului în *part-e,* pluralului în *teatr-e,* şi chiar în flexiunea aceluiaşi cuvânt: *-e* din *cas-e-le* este alomorf al morfemului de plural, dar exprimă genitiv-dativul singular în *cas-e-i*; în acest caz, dezambiguizarea se sprijină pe cel de al doilea component al flectivului.

3.3. Structura morfematică a cuvântului flexibil

O particularitate a ***cuvântului flexibil*** o constituie faptul că este reprezentat printr-o ***mulţime de forme***: mulţimea de unităţi lingvistice [*casă, casa, casele, casei, caselor* etc.], de exemplu, reprezintă unitatea lexicală *casă*: cuvântul *casă* există şi funcţionează ca realitate a limbii române prin aceste *forme* ale sale.

Cuvântul ca unitate (lexicală) a limbii (*lexem*, în terminologia unor cercetători) nu trebuie confundat cu *cuvântul-text*, care are în vedere orice secvenţă fonică (notată prin litere) cuprinsă între pauze; în această accepţiune, orice *formă* este un „cuvânt-text". *Cuvântul lexicografic*, tratat ca articol de dicţionar, este reprezentat *simbolic* prin una dintre formele sale, utilizată ca *titlu* al articolului; informaţiile semantice, etimologice, gramaticale (inclusiv flexiunea – ca totalitate a formelor cu care funcţionează în comunicare) fac obiectul *articolului de dicţionar* ca atare, care propune o descriere, sub diverse aspecte, a unităţii lexicale respective.

Orice formă a unui cuvânt flexibil este reprezentată prin cel puţin două unităţi morfematice, dintre care una este totdeauna realizată pozitiv (asociind obligatoriu semnificaţia cu un component fonic); componenta (realizată totdeauna pozitiv a formei) purtătoare a sensului lexical poate fi reprezentată prin una sau mai multe unităţi morfematice, dintre care – de regulă – una singură reprezintă un morfem independent. Cel de al doilea component al oricărei forme, a cărui ocurenţă presupune suportul componentului lexical, este reprezentat prin una sau mai multe unităţi morfematice dependente realizate pozitiv sau negativ (ca unităţi morfematice Ø).

Din perspectiva descrierii gramaticale, componentul lexical al formei cuvântului flexibil (***radicalul***), totdeauna realizat pozitiv, reprezintă partea *constantă*, prezentă în diferitele forme ale paradigmei, şi este cel care asigură unitatea cuvântului, pe când componentul gramatical (***flectivul***), alcătuit din unităţi morfematice dependente, subordonate categoriilor gramaticale, *diferă* de la o formă la alta şi este compatibil şi cu realizarea negativă a unităţilor morfematice din care este alcătuit.

3.3.1. ***Radicalul*** se poate reduce la o unică unitate morfematică (reprezentând un morfem independent), cf. ***pădur**-e*, ***cas**-ă*, sau poate fi reprezentat printr-o grupare de morfeme lexicale cuprinzând şi unul (*căs+**uţ**-ă*) sau mai multe (***re+îm**-pădur-i*, ***în**-făţ-**iş**-a*) morfeme lexicale dependente.

Din punctul de vedere al *descrierii* (dar şi al *clasificărilor*) *flexionare*, structura mono- sau plurimorfematică a *radicalului* este lipsită de relevanţă: indiferent de structura sa internă, el reprezintă totdeauna axul organizator al paradigmei flexionare a unui cuvânt. Cu această accepţiune, termenul nu se suprapune celui de ***rădăcină*** (bază a derivării, identificabil cu morfemul independent, deci şi cu radicalul neanalizabil).

3.3.2. ***Flectivul*** poate fi şi el neanalizabil (*cas-**a***, *căsuţ-**a***, de pildă) sau analizabil (cf. *cas-**e+le***, *căsuţ-**e+lor***; *ar-**ând***, *ar-**a+se+m***). Componenţa flectivului depinde de tipul de flexiune (nominală, verbală) în care se încadrează paradigma

din care face parte forma respectivă (şi care situează cuvântul flexibil ca aparţinând la o anumită parte de vorbire). În flexiunea nominală, flectivul asociază unităţi morfematice reprezentând categoriile de număr, caz, determinare, dar şi de gen (în formele adjectivului); flectivul verbal este alcătuit din unităţi morfematice purtătoare ale valorilor de număr şi persoană (*desinenţe*), de timp şi mod (*sufixe gramaticale*).

Plasat de regulă după radical, flectivul se disociază (în formele mai puţin sudate ale paradigmei): componentele sale se situează atât înainte, cât şi după radical (comp. *cas-e+i, cas-e+le* şi *o cas-ă*; *intr-a+m* şi *am intr-a+t*).

Clasificările morfologice (în declinări şi conjugări), care în descrierile gramaticale acoperă şi organizează varietatea flexionară a cuvintelor flexibile dintr-o limbă dată, se opresc în primul rând asupra flectivelor (fiecare clasă flexionară se caracterizează prin prezenţa în paradigmă a *seriilor* de flective specifice). Caracterul diferenţiator derivă din prezenţa unor afixe specifice ca realizare fonică, dar şi prin sistemul de omonimii la care participă.

4. ENUNŢUL

4.1. Enunţul şi unităţile sistemului

Din ***perspectiva funcţională*** a comunicării, unitatea cea mai importantă este **enunţul**. Ceea ce deosebeşte enunţul de celelalte unităţi semnificative ale limbii este *referenţialitatea,* corelarea obligatorie a unei unităţi lingvistice cu o anumită informaţie referitoare la un „fapt” care face obiectul comunicării.

Cuvântul şi ***morfemul***, ca entităţi componente ale limbii, fac parte din *sistem*, aparţin sistemului. Utilizarea lor în comunicare presupune includerea în enunţ, corelarea cu *realitatea,* cu fenomenele, obiectele şi acţiunile, cu *lumea* pe care *limba* (ca sistem semiotic) o reprezintă. Prin încadrarea în enunţ, *cuvântul*, unitate semnificativă abstractă (reprezentare, reflex al cunoaşterii – sociale şi individuale –, a universului din care şi vorbitorul face parte), dobândeşte *valoare comunicativă* prin raportarea lui punctuală la entităţi ale *clasei* pe care o reprezintă, implicate ca *referenţi* în evenimentul care face obiectul comunicării. Realizat, de regulă, printr-o asociere de cuvinte, ***enunţul*** evocă („referă la”) un fapt, un eveniment sau o situaţie, reprezintă lingvistic un *referent complex*, la configurarea căruia participă, prin introducerea informaţiei specifice, diversele sale componente lexicale (care evocă obiecte, acţiuni, calităţi etc. aparţinând „clasei” pe care unitatea respectivă o „reprezintă” în sistemul limbii date).

Transferat (şi inclus) în comunicare, cuvântul nu participă la realizarea enunţului decât cu o parte *limitată* a informaţiei lingvistice pe care i-o conferă includerea în multiplele configuraţii relaţionale ale sistemului (lexical şi gramatical): *cuvântul-text* nu valorifică decât *parţial* virtualităţile care îl caracterizează ca unitate a sistemului. Inclus într-un context dat, cuvântul actualizează numai *unul* din sensurile cuvântului polisemantic, este reprezentat, dacă e vorba de un cuvânt flexibil, numai prin *una* din formele paradigmei sale şi realizează, de obicei, numai *parţial* posibilităţile de asociere gramaticală cu care este compatibil.

Selecțiile operate în transferul din sistem spre comunicare sunt determinate de *faptul / evenimentul* care face obiectul comunicării, dar și de *modul de organizare (structurare) lingvistică* a comunicării: aceeași informație poate fi transmisă sub forma unor enunțuri diferit organizate.

4.1.1. Dintre „unitățile-semn" ale limbii, numai ***enunțul*** reprezintă totdeauna o ***unitate a comunicării.*** Un enunț nu face parte din sistemul limbii: el aparține sistemului numai ca *virtualitate (de utilizare)* a posibilităților lexicale și asociative proprii unei anumite limbi. Astfel, o construcție ca *Soarele răsare peste o oră.*, de pildă, *nu* face parte din sistemul limbii române. Construcția poate reprezenta o *unitate comunicativă* numai în măsura în care se referă la o situație determinată a „realității", transmițând o informație referitoare la aceasta. Ea poate fi construită și utilizată *metalingvistic,* ca exemplu ilustrativ (de *posibilă* realizare comunicativă) destinat să pună în evidență (cf. *Copiii aleargă repede.* sau *Pomii cresc.*) anumite particularități (lexicale sau gramaticale) ale sistemului (sensul cuvintelor componente, regulile acordului dintre subiect și predicat ș.a.).

Enunțul ***ilustrativ*** (spre deosebire de cel ***comunicativ***) nu referă decât indirect la o anumită „realitate": el oferă informația sub forma unui *model* exemplificator, de aceea componența lexicală a enunțurilor de acest fel este nerelevantă – oricare dintre enunțurile: *Copilul crește. / Copiii cresc., A zburat cocorul. / Au zburat cocorii.* poate sugera *demonstrativ* (una dintre) regulile „acordului dintre subiect și predicat", de pildă, regulă care reprezintă *referentul* unui enunț *comunicativ* de forma *„Predicatul se acordă cu subiectul în număr".*

Celelalte, cuvântul sau morfemul sunt *unități* semn *ale sistemului*, care capătă valoare *comunicativă* prin încadrarea în enunț. Participarea la realizarea enunțului presupune „actul de referință", i.e. corelarea cuvântului cu *referentul.*

4.1.2. Referențialitatea unei structuri lingvistice, condiție a calității ei de *unitate comunicativă*, este realizată prin diverse mijloace.

Un rol important revine *structurii intonaționale*: în toate încercările de definire a enunțului e menționat, ca (posibil) criteriu de delimitare a acestei unități de comunicare, *conturul intonațional* (vezi **II, Enunțul**). ***Intonația*** *specifică* – caracterizată de cele mai multe ori printr-o accentuare foarte puternică – marchează referențialitatea *cuvântului-enunț* (cf. *Atenție!, Foc!, Mașina!, Hoții!, Nemernicilor!, Stop!, Vai!* etc.). În sublinierea referențialității intervine adeseori, mai ales în comunicarea orală, gestul, care însoțește frecvent cuvintele deictice, evocând coordonatele situaționale ale enunțării (cf., de exemplu, *Aici!, Ăsta!*), sau mimica; asociată cuvintelor „psihologice", mimica poate interveni în nuanțarea semnificației enunțului nestructurat (*Vai!,* ca enunț, poate exprima durere, decepție, admirație etc.).

În ***enunțurile structurate***, alcătuite din asocierea a doi sau mai mulți termeni, funcția de corelare referențială revine cu precădere anumitor *componente* ale enunțului, cuvinte sau unități morfematice. Suportul principal al referențialității unei secvențe fonice semnificative îl constituie ***formele*** (modurile) ***personale*** ale ***verbului***, prin care secvența dată este „ancorată" în contextul comunicativ.

Informaţia gramaticală asociată acestor forme verbale (prin unităţile morfematice care alcătuiesc *flectivul*) fixează *cadrul situaţional* al comunicării: o raportează (prin categoria gramaticală a persoanei) la cei doi poli pe care îi presupune transmiterea informaţiei – sursa (emiţătorul / locutorul) şi destinaţia informaţiei (receptorul / alocutorul, adresantul) – şi situează în timp evenimentul comunicat (prin raportarea la momentul / timpul comunicării, al enunţării), ceea ce se realizează prin formele categoriei de timp, care, asociată cu cea de mod, este specifică flexiunii verbului.

Substantivul participă în mod diferit la realizarea corelării referenţiale. Includerea în enunţ, raportarea *substantivului*, unitate a sistemului, la unul (unele) dintre „obiectele" (clasei) desemnate, presupune asocierea lui cu *determinanţii* (vezi **Clase de cuvinte, 3.3**), care contribuie la identificarea obiectului implicat în comunicare.

La contextualizarea referenţială contribuie de asemenea cuvintele ***deictice*** (vezi **Clase de cuvinte, 3.7**), dar şi, în mod diferit, multiplele componente posibile ale enunţului, care se grupează ca ***determinări*** (atribute, complemente etc.) în jurul „componentelor forte" ale enunţului, reprezentate prin verb şi substantiv.

4.2. Enunţul, unitate sintactică

Din perspectiva realizării lingvistice, ***enunţul*** reprezintă o ***unitate sintactică***, analizabilă sau neanalizabilă.

Enunţul analizabil nu este o secvenţă amorfă de unităţi semnificative, o succesiune aleatorie de cuvinte, ci o ***structură*** organizată, în care ***modul de asociere*** a componentelor este şi el ***semnificativ***. Enunţuri constituite din *aceleaşi* unităţi lexicale (reprezentând aceiaşi referenţi), asociate *diferit*, încadrate în structuri sintactice diferite, sunt / pot fi purtătoare ale unor mesaje diferite, comp., de exemplu: *Fiul îşi iubeşte tatăl.* şi *Tatăl îşi iubeşte fiul.* sau *Ion îl respectă pe Petru.* şi *Petru îl respectă pe Ion.* Mai rar, organizări sintactice diferite sunt asociate cu acelaşi mesaj, cf. *Poştaşul aduce scrisoarea., Scrisoarea este adusă de poştaş.* (informaţia nu este chiar identică: prima formulare favorizează Agentul, cea de a doua pune în prim-plan Pacientul).

Ca structură lingvistică, *enunţul*, ***unitate a comunicării***, este rezultatul *actualizării* – prin asocierea unităţilor sistemului, selectate adecvat în raport cu informaţia transmisă – a unora dintre *virtualităţile combinatorii* ale sistemului.

Structura sintactică a enunţului variază în raport cu numărul componentelor şi cu diversitatea raporturilor care le organizează.

4.2.1. În organizarea sintactică a enunţului, ***componentul principal*** este reprezentat prin ***verb***. Verbul este cel care – prin particularităţile sale flexionare (expresie a categoriilor de persoană, timp şi mod) – *asigură relaţia de referenţialitate*, definitorie pentru enunţ ca unitate a comunicării; tot verbul, prin disponibilităţile asociative specifice, instituie enunţul ca *unitate sintactică* determinând, în ansamblu, *organizarea sintactică a enunţului analizabil*.

Proeminenţa de statut a verbului în structurarea enunţului se datoreşte capacităţii lui de asociere cu informaţia gramaticală specifică, necesară stabilirii

relației dintre actul de comunicare și faptul / evenimentul, obiect al comunicării. În măsura în care numai o parte a flexiunii verbale se caracterizează prin această capacitate, modalitatea de participare a verbului la organizarea enunțului diferă în funcție de *forma* cu care este utilizat.

Prin *informația gramaticală* care le caracterizează, numai ***formele verbale personale*** sunt *apte de a asigura relația referențială*. De aceea organizarea oricărui enunț structurat cuprinde măcar un verb la formă personală, care se constituie drept centru al unei asocieri complexe de unități ale limbii (compatibilă cu un anumit grad de autonomie comunicațională) și alcătuiește o structură a cărei configurație este determinată, în primul rând, de matricea sintactică și semantică a verbului. ***Formele verbale nepersonale***, capabile să impună o organizare sintactică analogă, n u sunt capabile de asumarea funcției referențiale; de aceea ocurența lor în enunț presupune prezența verbului la mod personal, căruia i se subordonează (direct sau mediat), ca și celelalte componente ale enunțului. Complexitatea sintactică a unui enunț depinde în mare măsură de posibilitățile combinatorii ale verbului / verbelor pe care îl / le cuprinde, căruia i se subordonează funcțional, prin relațiile de dependență în care sunt implicate, celelalte componente.

La alcătuirea unui enunț pot participa unul sau mai multe verbe, dintre care măcar unul este reprezentat printr-o formă personală.

4.2.2. Complexitatea și extinderea unui enunț variază în funcție de numărul și calitatea lingvistică a componentelor, dar și de ***relațiile*** care se stabilesc între ele.

Dintre diversele tipuri de relații care asigură organizarea oricărei comunicări lingvistice, determinante pentru configurarea ei structurală sunt ***relațiile de dependență***, caracterizate prin inegalitatea termenilor asociați. În grupările întemeiate pe acest tip de raport, unul dintre constituenți reprezintă *termenul principal*: prezența lui condiționează asocierea, face posibilă ocurența celuilalt, căruia îi impune, de regulă, anumite particularități de construcție.

> *Relațiile de nondependență* nu afectează organizarea sintactică a enunțului, participarea lor contribuind mai ales la amplificarea lui.

Relația de dependență presupune în mod necesar o *asociere binară*, corelând un termen privilegiat (*regentul*) – a cărui omisiune perturbă sau chiar anulează organizarea enunțului (comp. *Citește cartea nouă.* și **Citește* √ *nouă.*) – cu un termen *dependent* (subordonat), de regulă omisibil fără să se altereze caracterul de enunț al construcției (cf. *Citește cartea.* și *Citește.*).

4.2.2.1. ***Manifestarea lingvistică*** a relației de dependență variază în mare măsură în funcție de statutul lingvistic al termenilor asociați, care pot fi reprezentați prin verb, substantiv etc.

Statutul dominant al *componentului principal* al relației se manifestă prin faptul că *impune* anumite particularități de construcție termenului dependent. *Verbul*, *adjectivul* și *adverbul* atribuie termenului dependent (când flexiunea acestuia o permite) o anumită formă cazuală (comp., în acest sens: ***Te** vede.* și ***Îți** spune.*; *vreme prielnică **seceratului***). Când regentul este *substantiv*, relația de dependență se manifestă prin acord dacă termenul dependent este adjectiv (cf.

*câine **alb*** şi *floare **albă***), prin genitiv sau dativ, dacă termenul dependent este substantiv sau pronume (*câinele **stăpânului**, cartea **acestuia**; inima-**mi***, de pildă), prin prepoziţie, în alte cazuri (*zi **de vară**, ziua **de azi**, efortul **de a explica*** etc.). Prepoziţia ca modalitate de manifestare a relaţiei de dependenţă este compatibilă cu orice tip de regent.

Răspunsul *termenului dependent* faţă de restricţiile constructive impuse de regent depinde de calitatea gramaticală a unităţii lexicale prin care este realizat: dependenţa faţă de *substantivul regent*, de pildă, îşi găseşte expresia prin acordul adjectivului, prin cazul genitiv, când termenul dependent este substantiv, sau prin prepoziţie. Termenul dependent n u influenţează gramatical regentul, ceea ce pune în evidenţă statutul dominant al acestuia în cadrul relaţiei cu termenul dependent.

Unitatea sintactică alcătuită din cei doi termeni asociaţi prin relaţia de dependenţă reprezintă *componentul minimal sintactic organizat* al enunţului.

4.2.2.2. O relaţie de dependenţă de tip special asociază *verbul* cu *substantivul / pronumele* subiect. Forma de nominativ subiect este impusă nominalului de verbul regent (ca şi acuzativul nominalului complement direct sau dativul complementului indirect). Dar, spre deosebire de construcţiile cu acuzativul şi dativul, în care relaţia cu nominalul n u afectează în niciun fel regentul, asocierea cu un nominal-subiect *impune* verbului (în cazul modurilor personale) selectarea unei anumite forme de persoană şi număr. Acordul verbului / predicatului cu nominalul-subiect pune în evidenţă caracterul particular al ***relaţiei de interdependenţă*** prin care sunt asociaţi cei doi termeni. Dependenţa se manifestă bilateral, prin prezenţa unei *influenţe reciproce*: dinspre verb, asupra nominalului – atribuirea cazului nominativ (ca şi a acuzativului sau dativului) ţine de *regimul* anumitor verbe (aşa cum verbele intranzitive, de exemplu, nu pot avea complement direct, există verbe din matricea sintactică a cărora lipseşte subiectul), dinspre nominal, asupra verbului, sub forma restricţiilor privind numărul şi persoana.

4.2.2.3. Pe lângă ***restricţiile gramaticale*** specifice, implicarea termenilor într-o relaţie de dependenţă este condiţionată însă şi de *restricţii de selecţie lexicală* (cf. *cerc perfect*, nu şi **cerc pătrat*; *Adie vântul.*, nu şi **Adie soarele / oamenii.* etc.).

Termenii asociaţi în comunicare printr-o relaţie de dependenţă se constituie astfel într-un *component analizabil*, care se integrează ca unitate, ca *substructură* (sintactică şi semantică) *binară* în construcţia / structura mai amplă (macrostructură), reprezentând enunţul.

4.2.3. În calitate de ***termen regent***, aceeaşi unitate lexicală poate participa *concomitent* la *mai multe relaţii de dependenţă*, poate fi asociată cu *mai mulţi termeni dependenţi*. Într-o grupare ca *prietenia lor încercată*, acelaşi regent (*prietenia*) este asociat cu doi termeni subordonaţi (oricare din cele două relaţii poate fi abolită prin eliminarea termenului dependent), după cum în *scriindu-le o scrisoare*, gerunziul regent subordonează doi adjuncţi, două determinări, reprezentând poziţii sintactice diferite.

4.2.3.1. *Modul de organizare sintactică* a segmentului alcătuit din ***mai mulţi termeni dependenţi*** grupaţi în jurul ***aceluiaşi regent*** depinde de calitatea

gramaticală a acestuia: regentul este cel care impune restricţiile de selecţie (gramaticală şi semantică) şi particularităţile de construcţie specifice.

Verbul participă ca regent (centru) la multiple relaţii de dependenţă, fiecare relaţie fiind caracterizată la nivelul termenului subordonat prin particularităţi specifice, formale şi de conţinut; termenii dependenţi realizează *funcţii sintactice* distincte, satisfăcând valenţele combinatorii ale verbului. Datorită acestei diferenţieri, termenii dependenţi grupaţi în jurul verbului regent se organizează într-o (sub)structură unică, variabilă în funcţie de posibilităţile combinatorii ale diferitelor verbe (vezi **Clase sintactice şi sintactico-semantice de verbe**).

Substantivul cu statut de regent este compatibil şi el cu implicarea concomitentă în mai multe relaţii de dependenţă, a căror funcţie comunicativă în raport cu centrul depinde însă nu de matricea sintactică a acestuia (ca în cazul verbului), ci de semantica termenilor subordonaţi, fiecare contribuind în mod specific (descriptiv, evaluativ-cantitativ sau deictic) la precizarea referentului reprezentat în comunicare prin componentul substantival (vezi **II, Grupul nominal, 2.6**). O delimitare funcţională mai clară separă *determinanţii* (cu rol de integrator enunţiativ, vezi **Clase de cuvinte, 3.3**) de ceilalţi adjuncţi.

Pronumele centru, deşi nu se deosebeşte esenţial de substantiv, se caracterizează prin restricţii specifice (vezi **Pronumele**), dintre care cea mai importantă este incompatibilitatea de asociere cu determinanţii.

Compatibilităţile de asociere cu statut de regent ale ***adjectivului*** şi ***adverbului*** sunt sensibil mai restrânse; termenii dependenţi prezintă, ca semnificaţie şi construcţie, evidente analogii cu adjuncţii verbului (ceea ce explică cuprinderea lor în descrierile gramaticale sub denumirea comună de *complemente*, pentru a le opune *atributelor* – adjuncţi ai substantivului şi pronumelui). O categorie de adjuncţi, specifică pentru această categorie de regenţi, o reprezintă determinările asociate cu evaluarea *intensităţii*, proprii adjectivului şi adverbului.

4.2.3.2. Totalitatea relaţiilor de dependenţă (obligatorii) la care un termen poate participa *concomitent* cu statut de *regent* reprezintă ***matricea*** lui ***sintactică***.

În organizarea enunţului, matricea sintactică a diferitelor unităţi lexicale cu statut de regent poate fi actualizată total sau parţial (comp. ***Păsările ciugulesc.*** şi ***Păsările*** *ciugulesc* ***grăunţele.*** sau *Explicând* ***situaţia*** */ explicându-****ţi situaţia*** */ explicându-****ţi el situaţia****, ai înţeles.*).

Unitatea sintactică complexă constituită prin realizarea parţială sau totală a relaţiilor de dependenţă compatibile cu matricea regentului participă la organizarea enunţului ca un *grup* unitar, ca *substructură sintactică.*

4.2.4. În organizarea sintactică a unui enunţ, ***acelaşi termen***, aceeaşi unitate lexicală poate participa *concomitent,* ***cu statut diferit****, la mai multe relaţii de subordonare*: în *Povesteau întâmplări nemaipomenite.*, substantivul *întâmplări* este regent în relaţia cu adjectivul *nemaipomenite*, dar se situează ca dependent faţă de componentul verbal *povesteau.*

Participarea cu ***statut dublu*** reprezintă modalitatea curentă prin care unităţile lexicale compatibile cu statutul de termen regent într-o relaţie de dependenţă se integrează în organizarea enunţului.

4.2.4.1. ***Statut unic***, de *regent*, poate avea numai ***verbul la mod personal***. cf. *Tună ca vara.*). În cazul celorlalte, inclusiv al formelor nepersonale ale verbului, participarea la organizarea sintactică a enunțului este condiționată de statutul de *termen dependent* (cf. *Cumpără **cărți**., Acționează **iresponsabil**., Vine **alergând**.*), asociat, eventual, cu cel de *regent* (cf. *Cumpără **cărți** ilustrate., Acționează **iresponsabil** față de familie., Vine **alergând** ca vântul.*).

O situație specială are sub acest aspect ***substantivul***, care, implicat *numai* ca *regent* într-o relație de dependență, poate reprezenta un enunț (cf. *Minunată vreme!, Grea iarnă!, Ce surpriză!*), calitate marcată printr-un contur intonațional specific (vezi **II, Organizarea prozodică a enunțului**).

4.2.4.2. Capacitatea *verbului* de a participa la alcătuirea enunțului cu statut de ***regent absolut*** explică importanța deosebită pe care o are în organizarea acestuia. *Matricea sintactică* a verbului – responsabilă de varietatea relațiilor de dependență – are un rol preponderent în configurarea structurală de ansamblu a enunțului. Din punct de vedere sintactic, *enunțul analizabil* se organizează ca (macro)structură – de diverse dimensiuni – alcătuită prin articularea mai multor (sub)structuri componente, asociate prin relații de dependență.

> Implicarea unui termen în diverse relații de dependență nu anulează posibilitatea acestuia de a contracta, concomitent, relații de alt tip în limitele aceluiași enunț, cf. *Cumpără **cărți și reviste**., Vine **mâine sau poimâine**., A adus **cartea, adică romanul împrumutat**.* Asocierile care se întemeiază pe ***relații*** de ***nondependență*** augmentează dimensiunile enunțului *fără a-i modifica* organizarea structurală.

În structurarea de ansamblu a enunțului, ***rolul determinant*** sub aspectul organizării sintactice îl are ***verbul care asigură referențialitatea enunțului.***

Celelalte componente sintactice ale structurii i se subordonează, direct sau mediat, acestui ***verb principal,*** în condițiile impuse de *matricea* acestuia: statutul sintactic al diverselor componente ale enunțului (indiferent de calitatea gramaticală a termenului / termenilor prin care sunt realizate) este determinat de modul particular în care se situează față de *verbul principal*, în raport cu care se încadrează în organizarea de ansamblu a enunțului.

4.3. Enunțul cu un unic centru verbal

În limitele enunțului cu ***un singur verb la mod personal,*** organizarea sintactică a comunicării este determinată în liniile sale generale (la nivelul relațiilor de dependență) de compatibilitățile combinatorii ale acestui component, de care depind celelalte; realizate prin unități lexicale reprezentând diverse părți de vorbire, unitățile subordonate i se asociază, ca *determinări* (diferențiate ca semnificație și realizare) și variază ca număr și diversitate în funcție de *matricea* sintactică (și semantică) a verbului de care depind.

Ca desfășurare liniară a comunicării, enunțul poate fi descris ca succesiune de „poziții sintactice", diferențiate prin asocierea semnificativă cu diferitele *funcții* (*sintactice*).

4.3.1. ***Funcțiile sintactice*** (subiect, complement etc.) se disting prin modul particular de corelare cu regentul, caracterizat prin *tipul de relație* (care asigură integrarea în enunț), prin *diferențe semantice* (și *pragmatice*) specifice, prin *particularități de construcție*, dar și în raport cu *calitatea regentului*.

Diversele funcții / poziții sintactice sunt compatibile cu variate *posibilități de realizare* (ceea ce permite descrierea lor sub forma *„claselor de substituție"*). Dintre diversele realizări, unele sunt specifice (și, ca atare, au valoare definitorie în delimitarea clasei); realizările nespecifice sunt compatibile cu diverse funcții și se regăsesc, ca modalități comune de exprimare, în numeroase clase. Așa, de pildă, dintre realizările complementului direct, realizarea prin (pro)nume în acuzativ (*Nu știe bine* ***lecția***., *Nu* ***o*** *știe bine.*) este specifică (și definitorie), spre deosebire de realizarea propozițională (*Nu știe* ***ce a făcut / dacă a greșit.***), care se regăsește și în alte poziții sintactice (subiect: *Nu se știe* ***ce a făcut / dacă a greșit.***, condițional: *Să ceară scuze* ***dacă a greșit.***).

Utilizat într-un anumit context (actualizând un anumit sens lexical), regentul participă cu matricea sintactică asociată sensului actualizat în enunț (comp. în acest sens: *a-i mulțumi (cuiva)* și *a-l mulțumi (pe cineva)*, de exemplu).

4.3.2. În coordonatele amintite, verbul participă *virtual* cu *toate* valențele sale *fără* ca actualizarea / lexicalizarea lor prin ***adjuncți*** să fie obligatorie în totalitate. Obligativitatea cea mai extinsă caracterizează poziția *subiect* (care, chiar când „lipsește", este, de regulă, total recuperabil, ca realizare unic determinată, cf. *Vino!, Ce crezi?, Accept propunerea.* sau prin corelări anaforice, cf. *Ana s-a prezentat la examen (și) a răspuns foarte frumos.*). Pentru alte poziții sintactice compatibilitatea cu realizarea Ø este mai largă (comp.: *Copilul nu mănâncă.* și *Copilul nu mănâncă fructe.*; *Spune ce știi.* și *Spune* ***tuturor*** *ce știi.*). Pentru o clasă destul de numeroasă de verbe, lexicalizarea unei anumite valențe (alta decât cea satisfăcută prin poziția subiect, vezi **Clase sintactice și sintactico-semantice de verbe**) este obligatorie, cf. *Locuiește (demult)* ***la Iași.***, dar **Locuiește (demult).*, *S-au distribuit* ***manuale*** *(copiilor).*, dar **S-au distribuit (copiilor).* Obligatorie este exprimarea determinărilor responsabile de distincțiile semantice ale unităților lexicale omonime, comp. *El* ***le*** *mulțumește* (***tuturor***). și *El* ***îi*** *mulțumește* (***pe toți***).

Organizarea sintactică (și semantică) a enunțului depinde, în primul rând, de caracterul parțial sau total al actualizării virtualităților matriciale ale verbului regent, dar și de calitatea și varietatea componentelor subordonate unui substantiv, pronume, adjectiv, adverb regent.

Lexicalizarea ***adjuncților*** (a termenilor dependenți) contribuie, în sensul precizării, la conținutul informativ al comunicării, prin restrângerea referențialității regentului: specificarea adjuncților sporește compatibilitatea de asociere a enunțului cu un *anumit* eveniment, cel care face obiectul actului enunțiativ, comp. în acest sens: *Citește!* și *Citește scrisoarea!, Citește-ne scrisoarea!, Citește-ne imediat scrisoarea!* etc.

4.4. Enunțul cu mai multe verbe la mod personal

În enunțurile la alcătuirea cărora participă ***mai multe forme verbale personale***, organizarea sintactică depinde în mare măsură de tipurile de relații care se stabilesc între ele.

În condițiile relațiilor de *nondependență* (cf. *El vine azi cu mașina și pleacă mâine cu trenul., Vorbește bine, dar scrie prost., Ei sprijină reforma, adică nu i se opun.*), structurile organizate în jurul fiecărui verb (centru) își păstrează autonomia sintactică.

Corelarea prin raporturi de *dependență* (subordonare) a componentelor verbale personale participând la organizarea aceluiași enunț implică includerea lor într-o *structură unică*, cea impusă de matricea verbului cu statut de ***verb principal*** (vezi *infra*, **4.4.2**), căruia i se subordonează celelalte, și care constituie *pivotul* structural al comunicării.

4.4.1. ***Verbul*** actualizat prin ***forme nepersonale*** reprezintă totdeauna un component *dependent*, subordonat unui regent, care poate fi reprezentat printr-un verb (***Veneau** alergând.*) sau substantiv (***hotărârea** de a participa*), adjectiv (***bolnav** de râs, condiții **prielnice** pentru semănat*) etc.

În calitate de ***adjunct***, forma verbală nepersonală poate constitui, la rândul său, *centrul* unei grupări, al unei substructuri, care actualizează, măcar parțial, posibilitățile de asociere sintactică ale regentului respectiv (cf. *Se vedea* **arzând** ***pădurea.***, *Ei s-au mirat* **văzând** ***cine erau protestatarii.***, *A trecut perioada* **de cules** ***zmeură.***, *carte bună* **de citit** ***în vacanță***). Participând la organizarea sintactică și semantică a enunțului, forma verbală nepersonală *împreună* cu determinările sale, actualizează una dintre pozițiile sintactice proprii matricei termenului regent: în exemplele menționate, grupul *arzând pădurea* (în care nominalul are funcția de subiect al gerunziului) corespunde poziției subiect în raport cu verbul *a vedea*, în al doilea exemplu, *văzând cine erau protestatarii* determină pe *a se mira*, iar *de cules zmeură* are rolul de determinare a substantivului *perioada*, funcție pe care o are și gruparea *bună de citit în vacanță* în raport cu substantivul *carte*.

4.4.2. Modul de angajare a verbului în structurarea sintactică a enunțului depinde de *forma* (personală sau nepersonală) prin care este actualizat, deci de gradul de implicare în realizarea ***relației referențiale***, dar și de *statutul sintactic* pe care îl are în organizarea de ansamblu a comunicării.

În structurile la alcătuirea cărora participă un singur verb la mod personal, el se constituie în *pivot* sintactico-semantic al enunțului (*Vino repede!, Grâul se seceră vara.*) asigurând totodată referențialitatea comunicării.

Dacă enunțul cuprinde două (sau mai multe) verbe actualizate prin forme personale asociate prin relații de *nondependență*, fiecare din segmentele organizate în temeiul exigențelor combinatorii ale componentului verb își păstrează caracteristica de structură sintactică (relativ) autonomă.

În structurile a căror organizare implică relații de *dependență* și care cuprind mai multe verbe actualizate prin forme personale, acestea se organizează ierarhic: unul singur, ***verbul principal*** (verbul pivot), are un statut privilegiat:

(a) este cel care asumă rolul decisiv sub aspectul referențialității, situând „evenimentul", „faptul" în raport cu momentul enunțării (celelalte verbe își precizează temporalitatea – explicit sau implicit – în cadrul astfel fixat (vezi **Verbul. Timpul**);

(b) de acelaşi verb depinde configuraţia de ansamblu a enunţului: structura acestuia actualizează – în forme şi grade diferite de complexitate – *matricea sintactică* a verbului pivot.

Celelalte verbe (împreună cu termenii care li se subordonează), ca şi componentele nonverbale ale enunţului, se încadrează – direct sau mediat – în această schemă reprezentând diferitele poziţii / funcţii sintactice subordonate verbului pivot.

4.5. Enunţul, structură ierarhică

Enunţul se organizează astfel ca o structură (sintactică) ierarhică, pe mai multe niveluri, în componenţa căreia verbul poate fi implicat în mai multe ipostaze.

Amploarea şi complexitatea enunţului depind, în primul rând, de capacitatea combinatorie a verbului nucleu (a verbului principal), de numărul de funcţii actualizate într-un enunţ dat, dar şi de modalităţile de realizare utilizate, comp., în acest sens: *Plouă.*, ***Plouă** tare.*, ***Plouă** cu bulbuci.*, ***Plouă** de îneacă totul.* sau ***Elevul** citeşte.*, ***Elevul din clasa a V-a / Cine vrea / Oricine ştie să citească** citeşte poezia.*; *Elevul citeşte **poezia / orice poezie / poezia de pe biletul de examen / ce este indicat în bibliografie**.*; *Elevul îi citeşte **mamei / mamei sale / cui îl ascultă** poezia.*; *Copilul citeşte poezia **frumos / cu glas tare / cum i s-a sugerat**.*; [*Oricine doreşte*] ***citeşte*** [*ce se oferă la bibliotecă*], [*în orele indicate în program.*].

Aceeaşi funcţie sintactică poate fi reprezentată prin realizări care (aparţinând aceleiaşi „clase sintactice de substituţie") se deosebesc profund ca extindere şi organizare; actualizarea poate fi realizată printr-o singură unitate lexicală (*Cumpără **fructe**!*), o grupare de unităţi lexicale (*Cumpără **fructe proaspete / de pădure**!, Cumpără **fructe culese de dimineaţă**!*) sau o (sub)structură organizată, la rândul său, în jurul unui nucleu verbal la mod personal (*Cumpără **orice găseşti**!*).

Modul de organizare a enunţului depinde de complexitatea determinărilor, în măsura în care regentul este compatibil cu un număr variabil de adjuncţi, iar fiecare adjunct poate subordona, la rândul său, cu statut de regent, una sau mai multe determinări, de diverse extensiuni, cf. [[[***literatura** târzie*] [*a acestui **scriitor***]] [[**ignorat** *de contemporani*]]] sau [[[*Oricine vine*]] [[***găseşte*** [*ce doreşte.*]]].

În funcţie de aceste particularităţi, distingem în organizarea enunţului structurat analizabil: componente *simple* (reprezentate prin cuvinte, deci neanalizabile ca unităţi semnificative decât la nivelul unităţilor morfematice) şi *complexe* (grupuri de cuvinte şi structuri propoziţionale); *realizarea propoziţională* presupune prezenţa, în organizarea enunţului, a (cel puţin) două verbe la mod personal: (a) *verbul principal*, a cărui *matrice sintactico-semantică* este responsabilă de *organizarea de ansamblu* a enunţului, şi (b) *verbul* (*secundar*), de care depinde structurarea sintactică a realizării / realizărilor propoziţionale, prin care sunt satisfăcute diversele valenţe ale verbului principal.

4.5.1. Astfel alcătuit, ***enunţul analizabil*** reprezintă din punct de vedere ***sintactic*** o *structură* de complexitate variabilă, în articularea căreia rolul determinant revine *relaţiilor de dependenţă*, care asigură asocierea într-un ansamblu unitar a unui număr variabil de componente ***cu structură binară***.

Asociațiile binare – alcătuite din regent și un unic termen dependent, subordonat lui – reprezintă *unitatea sintactică minimală* (***sintagma***). Componentele grupărilor de acest fel sunt identificate la *nivelul descrierii sintactice* ca ***părți de propoziție***, ceea ce presupune raportarea la un ansamblu sintactic superior (***propoziție***), al cărui specific îl constituie (la nivel prototipic) ocurența verbului la mod personal (a componentului care asigură referențialitatea enunțului, vezi *supra*, **4.2.1**).

Părțile de propoziție sunt diferențiate, în primul rând, ținând seamă de calitatea gramaticală (morfosintactică) a termenilor asociați. Componentul principal, ***predicatul*** – regent absolut – este definit prin implicarea unei forme verbale personale (vezi **II, Predicatul**); celelalte componente sunt definite prin calitatea gramaticală a termenului regent: termenii dependenți făcând parte din propoziție (*adjuncții*) se grupează astfel în ***atribute*** (adjuncți ai substantivului și pronumelui) și ***complemente*** (cei subordonați verbului, adjectivului și adverbului).

O situație specială are ***subiectul***, în definirea căruia relevanța principală o are tipul particular de relație (de depedență) prin care se asociază cu verbul (vezi *supra*, **4.2.2.2**). Definițiile tradiționale au în vedere această relație specială, evocată – implicit – prin referirea (unilaterală) la fenomenul de *acord*, invocat din perspectiva manifestării la nivelul predicatului („verbul...se acordă cu subiectul"), dar neglijează forma prin care relația de interdependență se manifestă la nivelul nominalului subiect, al cărui caz (nominativ) este *impus* de verb (ca și acuzativul sau dativul). Se îndepărtează de sistemul general de definire a părților de propoziție componente sintactice ca ***numele predicativ***, identificat prin referire la subiect, și ***predicativul suplimentar***, ***complementul secundar*** etc.

Structura sintactică analizabilă a cărei organizare se reduce (prototipic) la relația „subiect : predicat" (***propoziția simplă*** – *Soarele strălucește.*, de pildă) este considerată tradițional ca reprezentând *nucleul* sintactic al oricărei forme organizate de comunicare verbală. Includerea altor componente (*părți de propoziție*) are ca rezultat ***propoziția dezvoltată***, structură mai amplă și mai complicată (cf. *Soarele **arzător** strălucește **pe cer**.*).

Unitatea sintactică superioară, ***fraza***, se constituie incluzând într-o structură unică, prin relațiile de subordonare (*Soarele care încălzește pământul strălucește pe cer.*) sau de coordonare (*Soarele strălucește, dar nu încălzește.*), două (sau mai multe) „grupări propoziționale" (cu verb la mod personal).

Organizarea sintactică *a propoziției* este determinată de *matricea* verbului (la mod personal) / predicatului: celelalte componente depind sintactic direct sau mediat de verb.

Structura *frazei* este determinată – la nivelul relațiilor de dependență – , în primul rând, de matricea *verbului principal*, a verbului pivot (pe care se sprijină și care determină organizarea de ansamblu a enunțului). Unitățile propoziționale organizate în jurul verbelor „secundare" (la mod personal), *propozițiile secundare*, se constituie (ca și componentele nepropoziționale) în realizări ale diferitelor *funcții* sintactice compatibile cu valențele combinatorii ale verbului principal.

Propozițiile secundare se subordonează însă și altor termeni regenți: unui substantiv sau pronume (***soarele*** *care încălzește;* ***acela / unul*** *care așteaptă*), unui adjectiv (***dornic*** *să înțeleagă*) sau adverb ([*strigă*] ***tare*** *de zbârnâie geamurile*).

Fraza alcătuită numai prin subordonare poate cuprinde mai multe propoziţii subordonate (completive, atributive etc.), dar numai o singură *propoziţie principală*, cea din care face parte verbul principal (pivot), de a cărui matrice sintactico-semantică depinde modul de structurare a enunţului frază.

Enunţul analizabil complex reprezintă astfel o *structură lingvistică* a cărei amploare depinde de numărul grupărilor binare care o alcătuiesc, iar complexitatea organizării este determinată de modul de ordonare a componentelor într-o unitate sintactic coerentă. Coerenţa organizării sintactice se realizează prin *relaţiile* complicate care asociază între ele diferitele *grupări binare*, în condiţiile în care componentele acestora pot fi realizate atât prin cuvinte, unităţi lexicale (neanalizabile decât la nivel morfematic), cât şi prin grupări (propoziţionale sau nepropoziţionale) de cuvinte. Diversele asocieri care rezultă din aceste corelări *se subordonează sintactic una faţă de alta, direct sau mediat, o grupare putând face parte ca termen component dintr-o (sub)structură sintactică superioară, care, la rândul său, poate reprezenta componentul unei asocieri la alt nivel.*

4.5.2. ***Organizarea sintactică a unui enunţ analizabil extins şi complex*** implică o *structură relaţională cu mai multe niveluri*, implicând o ***reţea de relaţii*** (ordonate ierarhic), a cărei complicată înlănţuire se sprijină pe prezenţa unor *componente* care funcţionează ca ***noduri***. Coeziunea sintactică (şi semantică) a enunţului se întemeiază pe această reţea (de complexitate variabilă) de relaţii.

Realizarea interferenţei relaţionale care structurează enunţul analizabil se întemeiază, în primul rând, pe *capacitatea* unor termeni componenţi de *a participa, concomitent, cu statut dublu* (vezi *supra*, **4.2.4.**) la două relaţii de dependenţă: ca termen dependent – într-o (sub)structură (de nivel superior), dar şi ca termen regent faţă de alte componente ale enunţului.

Termenul cu *dublu rol sintactic* se constituie în *nod* al reţelei relaţionale, făcând parte (cu rol diferit, de regent / dependent) din *două* (sub)structuri; prin această dublă implicare se realizează corelarea (sub)structurilor componente ale enunţului. Astfel, în structuri ca *Avea obligaţia* de **a controla *documentele.***, *Citeşte comunicatul* **apărut *ieri.***, gruparea *de a controla documentele* se subordonează substantivului *obligaţia*, împreună cu care (şi prin intermediul căruia – *obligaţia de a controla documentele*) complineşte pe *avea*, iar *apărut ieri* se constituie în determinare a substantivului *comunicatul*, segmentul *comunicatul apărut ieri* complinind sintactic şi *semantic* componentul *citeşte*.

În condiţiile în care adjunctul este reprezentat printr-o structură propoziţională, subordonarea *propoziţiei* (care – ca ansamblu – realizează o anumită funcţie sintactică faţă de termenul centru) este marcată prin prezenţa *jonctivului* (cf. *S-a anunţat* **că *examenul se amână.***, *Anunţă* **când *pleci.***, **Cine *ajunge primul*** *a câştigat.*); *conectorul relativ* constituie un „nod secundar": în organizarea sintactică a frazei, el nu reprezintă decât marca dependenţei unităţii propoziţionale faţă de un regent / centru (care îşi păstrează statutul sintactic dublu, specific termenilor prin care se asigură includerea într-o unitate sintactic superioară a două substructuri). Ca organizare sintactică internă, enunţul (frază), în alcătuirea căruia unele componente sunt realizate propoziţional, nu diferă de structura

funcţională a enunţului-propoziţie (care, în ambele cazuri, este impusă de verbul, la mod personal, cu statut de nucleu al enunţului).

Propoziţia, ca şi grupul sintactic sau cuvântul, participă la organizarea enunţului şi în calitate de constituent *nesubordonat* (cf. *Vine şi pleacă.*; *Comentează adică povesteşte filmul.* etc. şi *Cumpără cărţi şi caiete.*, *Tu şi el aţi întârziat.*; *Ion [adică] fratele tău....* etc.). Ca unitate sintactică independentă, propoziţia reprezintă una dintre modalităţile de realizare a *enunţului analizabil*: *El îşi pregăteşte cu grijă examenele.* sau *Să vină cât mai repede!* reprezintă structuri lingvistice compatibile cu funcţia comunicativă, care presupune corelarea (adecvată) cu „faptul" comunicat, *referinţa* enunţului.

4.5.3. În perspectiva organizării ca *structură ierarhică* a enunţului, componentele grupate în jurul unui ***centru*** (verb, substantiv, adjectiv etc.) cu ***statut sintactic dublu*** (de regent şi de termen dependent), rezultat al participării concomitente la două relaţii de dependenţă, reprezintă, la nivelul enunţului, un **grup** (ansamblu) unitar, organizat **sintactic** şi **semantic**.

Sintactic, *grupul* reprezintă (în raport cu *partea de propoziţie*) un component al enunţului caracterizat prin faptul că asociază *regentul* şi (toate) *determinările* sale (lexicalizate); regentul participă, la un nivel sintactic superior, ca termen *dependent* faţă de un alt centru.

Separarea termenului regent de determinările sale (sau omiterea componentelor) simplifică grupul sărăcind informaţia comunicată (comp. *A aflat vestea bună.* şi *A aflat vestea.*) sau dezorganizează comunicarea (cf. *A venit neştiind ce s-a întâmplat.* şi **A venit neştiind.* sau **A venit ce s-a întâmplat*). Regentul împreună cu determinările sale se încadrează în structura ierarhică a enunţului ca un *ansamblu unitar sintactic şi semantic.*

Componenţa (sub)structurii secundare astfel delimitate este determinată de particularităţile sintactico-semantice ale centrului propriu, ale termenului – care poate fi *verb, substantiv, adjectiv* (*Copilul era **alb la faţă.***, *S-au creat condiţii **prielnice reformei.***) sau *adverb* (*Stă **departe de centru.***), prin care se realizează corelarea unor (sub)structuri. *Grupul* (*verbal, nominal* etc.) reprezintă o structură sintactică decompozabilă în ***componente sintactice*** (*părţi de propoziţie* şi *propoziţii subordonate*), care se organizează realizând valenţele combinatorii proprii centrului, iar actualizarea disponibilităţilor combinatorii depinde de exigenţele situaţiei contextuale.

4.5.4. Ca unitate constitutivă a *enunţului*, ***grupul*** (ca ansamblu) are *sintactic,* ca şi regentul său, statut de *termen dependent,* particularitate care îl deosebeşte de *propoziţie*, unitate sintactică căreia prezenţa unui *verb la mod personal* îi conferă o anumită disponibilitate de neimplicare în raporturi de dependenţă (cf. *Scrie mult, citeşte puţin.* etc.). Prin intermedierea unui *relator* (jonctiv subordonator), propoziţia poate fi inclusă în componenţa unui *grup verbal* (cf. *A venit **neştiind ce s-a întâmplat.***), *nominal* (ca în *A aflat **vestea că a promovat.***) etc.

În situaţii de acest fel, *relatorul* asociat verbului „secundar" reprezintă marca relaţională (*nodul secundar*) al *grupului* (verbal, nominal etc.); *centrul* acestuia – component cu statut sintactic dublu – este componentul care intermediază

încadrarea *grupului* în unitatea sintactico-semantică superioară. În construcţii ca *A locuit toată viaţa în* ***casa*** **unde** ***s-a născut***., *Ne-a pus* ***întrebarea*** **dacă** ***plecăm.***, *Îl ştia* ***doritor*** să *înveţe.*, ***nodul relaţional*** este reprezentat de termenul (*casa, întrebarea, doritor*, în exemplele precedente) care, realizând una din poziţiile impuse de matricea sintactică a verbului principal, i se subordonează direct. Termenul care intermediază relaţia dintre verbul principal (verbul pivot) şi un alt verb la mod personal – făcând parte din organizarea aceleiaşi structuri sintactice complexe – poate fi reprezentat printr-o formă verbală nepersonală (cf. ***S-au bucurat*** **aflând** ***că ai reuşit.***), un substantiv (*Se* ***confirmă*** **informaţia** ***că vine.***,*Cunosc* **persoana** ***care vine.***), adjectiv (***Copiii erau*** **bucuroşi** ***că au ajuns acasă.***). Jonctivul, cel de al doilea *nod*, asociază unitatea propoziţională dependentă cu regentul „secundar" (care reprezintă primul *nod*) al structurii relaţionale a enunţului. În absenţa unui component cu statut dublu, corelarea adjunctului (realizat propoziţional) cu regentul este asigurată de jonctivul subordonator. Dependenţa faţă de regent a substructurii conţinând un verb la mod personal este marcată, în acest caz, prin prezenţa elementului de relaţie, ca în *Ştii* ***că / unde*** *greşeşti.*).

Termenul care mediază relaţia dintre două forme verbale personale participă concomitent – dar cu statut diferit: component subordonat faţă de verbul pivot şi centru (regent) în relaţia cu celălalt – la organizarea a două grupări sintactice şi reprezintă *nodul* care asigură includerea lor într-o structură sintactică mai cuprinzătoare. În calitatea sa de component *dependent* / subordonat în (sub)structura dominată de verbul pivot, el satisface una dintre poziţiile presupuse de matricea acestuia; în calitate de *centru*, el este cel care determină organizarea celei de a doua grupări.

4.5.5. Prezenţa unui centru cu statut sintactic dublu este particularitatea care diferenţiază ***grupul semantico-sintactic*** de alte îmbinări / grupări de cuvinte.

Analogul cel mai apropiat îl constituie grupările – desemnate ca *grup nominal, grup verbal* – asupra cărora se concentrează interesul cercetărilor lingvistice actuale.

In ambele cazuri, *grupul* este reprezentat de unităţi lingvistice asociind *centrul* cu adjuncţii săi. In mod curent, *grupul* este studiat, ca entitate de sine stătătoare, sub aspectul *organizării interne*, al particularităţilor şi restricţiilor impuse de centru, independent de modul de participare a acestuia la organizarea de ansamblu a enunţului.

In realizarea comunicării însă, gruparea „centru + adjunct / adjuncţi" nu se constituie, de cele mai multe ori în enunţ, ci participă ca parte componentă la alcătuirea enunţului, reprezentat, de obicei, printr-o structură lingvistică mai amplă, cuprinzând un număr variabil de *grupuri* organizate ierarhic pe mai multe nivele.

4.5.6. *Integrarea grupului în organizarea ierarhică a enunţului* se realizează, mai ales, prin medierea unora dintre *componentele* enunţului *cu statut sintactic dublu.*

Din perspectiva organizării enunţului ca structură ierarhică, o relevanţă deosebită are grupul semantico-sintactic, care, prin prezenţa unui termen (verb, substantiv etc.), cumulând statutul de centru şi de adjunct (făcând deci parte, concomitent, din două grupuri), realizează integrarea grupului în ansamblul

structural organizat care reprezintă enunțul. Adaptarea enunțului la exigențele situației comunicaționale este realizată prin grupurile semantico-sintactice.

Deosebirea dintre cele două tipuri de „grup" – sintactico-semantic și semantico-sintactic este evidentă în utilizarea ***grupului verbal***.

Participă la alcătuirea enunțului numai în calitate de *grup semantico-sintactic* ansamblul constituit în jurul unui *centru* reprezentat printr-o *formă verbală nepersonală* (a cărei prezență este condiționată de necesitatea coocurenței unui regent suport (*Lucrează* ***ascultând*** *muzică.*, de pildă); gruparea se organizează – cu unele restricții (vezi **I, Forme verbale nepersonale; II, Grupul verbal, 1.1.3**) – în virtutea matricei verbului din paradigma căruia face parte forma nepersonală (componentele subordonate realizează pozițiile sintactice impuse de centrul verbal).

Prezența unui *verb* la *mod personal* presupune o *grupare propozițională*, verbul asigurând, în condiții determinate, *referențialitatea enunțului.*

În situația în care *enunțul* este reprezentat printr-o structură organizată în jurul unui *unic* verb la mod personal, *grupul* (verbal) se identifică cu *enunțul* (realizat sintactic ca *propoziție – simplă sau dezvoltată*). În enunțurile alcătuite prin asocierea, în afara relației de dependență, a două grupări propoziționale (sintactic *fraze realizate prin coordonare*), ele funcționează ca grup sintactic(o-semantic). Participarea grupării propoziționale cu statut de *grup semantico-sintactic* implică includerea ei ca adjunct în alcătuirea altui grup și prezența unui element de relație (de exemplu, *A cumpărat cartea* ***care*** *a apărut ieri.*, *Greșește neînțelegând* ***că*** *situația este foarte gravă.*).

Substructura la care participă în calitate de centru un ***adjectiv*** sau un ***adverb*** are totdeauna statut de grup sintactico-semantic dat fiind că ocurența centrului este totdeauna condiționată de prezența unui alt termen regent. Organizarea internă a grupului depinde de posibilitățile combinatorii ale centrului; componentele subordonate permit, în virtutea particularităților semantice și de realizare, asimilarea lor cu unele dintre pozițiile sintactice impuse de verb (pentru care modalitatea specifică de exprimare a dependenței constă în impunerea unor selecții cazuale – nominativ, acuzativ, dativ).

Grupul nominal participă prototipic la organizarea enunțului ca grup semantico-sintactic, centrul grupului – substantiv, mai rar pronume – având obligatoriu și statut de adjunct al altui component al enunțului (cf. *Scria* ***poezii*** *bune.*) Adjuncții grupului nominal sunt determinări *atributive* complexe a căror dependență față de centru se manifestă prin acord (cf. ***această*** *casă* ***frumoasă***, ***două*** *case* ***frumoase***), prin caz – genitiv (cf. *sceptrul* ***monarhului***, *amabilitatea* ***colegilor***), dativ (*cartea-****mi***) – sau prepoziție (*masă* ***de lemn***, *apus* ***de soare***, *bucuria* ***de a trăi***, *fier* ***de călcat***). Adjuncții pot fi reprezentați, la rândul lor, printr-un grup substantival (*masa* ***de lemn alb***, *răspunsul* ***colegului tău***, *intensitatea* ***bucuriei de a trăi***.), adjectival (*apă* ***bună de băut***) etc.

Statutul de centru al grupului nominal n u depinde de calitatea lui de adjunct și nici de forma flexionară a substantivului sau pronumelui, selectată în raport cu rolul lui sintactic, cf. ***viața*** *de funcționar*, [*calitatea*] ***vieții*** *de funcționar*, ***ajutorul*** *lor permanent*, [*datorează mult*] ***ajutorului*** *lor permanent.*

Grupările cu centru *nominal* se caracterizează (în realizările prototipice) printr-o organizare net diferită de a celor a căror structurare este impusă de verb, adjectiv sau adverb.

Restricțiile structurale impuse de centrul nominal sunt mai puțin rigide: numărul componentelor nu este limitat prin diferențe funcționale de tipul celor care organizează termenii subordonați verbului, adjectivului, adverbului; termenii dependenți de centrul nominal se organizează în raport cu alte coordonate (vezi **II, Grupul nominal, 2.2.5**).

Unele particularități de organizare caracterizează ***grupul prepozițional***, totdeauna inclus ca subordonat în alt grup. Ca și celelalte grupuri sintactice, asocierea „prepoziție + substantiv / adjectiv / verb etc." se caracterizează printr-un anumit grad de coeziune și autonomie, care se manifestă prin compatibilitatea grupării (modalitate foarte productivă în exprimarea relațiilor de dependență) de a participa, în calitate de termen dependent, la organizarea diverselor tipuri de grup sintactic, comp.: *dorul de țară, mușcata din fereastră, plecarea la facultate* (grup nominal), *Vine / venind / a veni din străinătate, apucându-se de lucru* (grup verbal), *alb la față, bolnav de inimă, prost din naștere* (grup adjectival) etc.

Organizarea internă a grupului se revelă în faptul că *prepoziția* impune celui de al doilea component (când e substantiv sau pronume), în funcție de regimul propriu (vezi **Prepoziția**), o anumită *formă cazuală* (comp.: *despre tine* și *grație ție*). Acest al doilea component poate fi reprezentat, și în grupul prepozițional, de o unică unitate lexicală (*casă* ***de lemn***, dar și de un grup sintactic (cf. *mușcata* din ***fereastra ovală***, de exemplu) sau de o propoziție (*revenind* **din *călătoria pe care a făcut-o***, *comentariul* **despre *ce s-a scris înainte*** etc.).

Grupul prepozițional (ca și grupul verbal având drept centru o formă verbală nepersonală) funcționează totdeauna ca *adjunct* al unui grup sintactic ierarhic superior realizând, în toate cazurile, poziții sintactice dependente; prepoziția reprezintă *nodul (secundar)* prin care se realizează corelarea a două (sub)structuri.

Spre deosebire de celelalte părți de vorbire, compatibile – în cadrul relației de dependență – atât cu statutul de regent, cât și cu cel de adjunct, prepoziția (ca și conjuncția subordonatoare) participă la organizarea sintactică a enunțului mai ales ca *marcă* a dependenței *întregului* grup prepozițional față de un regent, împreună cu care adjunctul-grup prepozițional alcătuiește un grup semantico-sintactic. Implicând coocurența obligatorie a unui al treilea termen (exterior), *grupul prepozițional* reprezintă o *unitate sintactică* (o parte de propoziție), și *nu* un grup semantico-sintactic.

Prepoziția nu are capacitatea de a asuma, singură, o funcție sintactică, de a reprezenta (în afara grupului prepozițional) un adjunct (comp., în acest sens: *Vine de acolo., Vine acolo.*, și **Vine de.* sau *scară frumoasă de marmură, scară frumoasă, scară de marmoră* și **scară de...*); *adjunctul* este reprezentat, în raport cu regentul, prin *grupul prepozițional.*

Această particularitate (constând în coocurența obligatorie cu alți doi termeni) situează în sistem prepozițiile (ca și conjuncțiile) ca *elemente de relație* (a căror ocurență presupune obligatoriu o structură ternară).

4.6. Grupul semantico-sintactic, unitate a comunicării

Ca şi enunţul, grupul semantico-sintactic – parte a enunţului – poate reprezenta o unitate a comunicării: componenţa lexicală şi organizarea grupului sunt determinate, în primul rând, de particularităţile impuse circumstanţial de *eveniment*, de faptul relatat / comunicat prin enunţ, dar şi de situaţia contextuală, precum şi de intenţiile comunicative şi atitudinea locutorului: ceea ce vrem şi avem de spus determină (în anumite limite) selecţia unităţilor lexicale, dar şi opţiunile referitoare la organizarea sintactică a enunţului.

Spre deosebire de *enunţ*, care, ca unitate principală a comunicării, este caracterizat prin(tr-un anumit grad de) autonomie, grupul (ca şi cuvântul) reprezintă de regulă un *component subordonat* enunţului structurat în măsura în care prezenţa lui este condiţionată de coocurenţa altor componente. În organizarea ***sintactică*** a enunţului, ***grupul*** (parte componentă) se integrează sintactic – prin intermediul *centrului* său – ca *unitate dependentă* şi reprezintă, *ca ansamblu*, una dintre modalităţile de realizare a diferitelor poziţii / funcţii sintactice.

4.6.1. Sub aspect ***semantic***, ca unitate componentă a enunţului comunicativ, ***grupul*** reprezintă un ***ansamblu informaţional coerent*** la alcătuirea căruia participă, în mod specific, toţi termenii componenţi. *Selecţia lexicală*, atât a centrului, cât şi a adjuncţilor, dar, în mare măsură, şi *opţiunea* pentru anumite posibilităţi combinatorii ale sistemului depind preponderent de *referinţă*, factor *nelingvistic*, exterior sistemului. Organizarea *internă* (gramaticală) a grupului presupune o *selecţie secundară* (determinată de compatibilităţile asociative ale componentelor) în sensul restricţiilor lexico-gramaticale impuse de *sistem*. Ca *unitate a comunicării*, grupul este condiţionat de asocierea unor unităţi ale limbii *adecvate referenţial* şi *congruente semantic* şi sintactic (comp., în acest sens, *dulap înalt / încăpător* şi **dulap blând*, **dulap repede* sau *Pasările / Avioanele zburau.* şi **Munţii zburau.*, **Avionul zburau.*, **Muntele zburau.*).

Semantic, *grupul* este totdeauna *mai bogat şi mai complex decât centrul* său. Informaţia adăugată prin asocierea adjuncţilor contribuie la *referenţializarea* centrului, la corelarea acestuia – unitate a sistemului – cu referentul „evenimenţial" implicat în actul comunicativ realizat prin enunţ. Adaosul semantic datorat asocierii termenului-centru cu diverşi adjuncţi are ca efect referenţial restrângerea domeniului de desemnare implicat conceptual de o anumită unitate a sistemului lingvistic reprezentat de o limbă dată. Aşa, de pildă, prin asocierea cu diverşi adjuncţi, „acţiunea" desemnată printr-un anumit *verb* se „particularizează", iar domeniul referenţial corelat se precizează restrângându-se – comp., în acest sens, *citind / citind basmul / citind basmul cu voce tare / citind aseară basmul cu voce tare* etc. În grupul nominal, prezenţa adjuncţilor contribuie la transferul substantivului (centru) din zona abstractă a denominării în domeniul substanţial al referinţei, transfer impus de integrarea în enunţ a substantivului. Şi în acest caz, informaţia introdusă prin adjuncţi acţionează în sensul limitării extensiunii substantivului (vezi **Clase de cuvinte, 3.3.4.1**), în sensul precizării domeniului de referinţă, ceea ce permite corelarea substantivului-centru cu acea „parte a clasei" care corespunde realităţii evocate în comunicare.

Componentul realizat ca **grup semantico-sintactic (de cuvinte)** se caracterizează prin faptul că reprezintă un *ansamblu* (complex) *semantic,* rezultat al amalgamării ordonate a semnificațiilor unităților constitutive, și *sintactic,* structurat printr-o rețea de relații (de dependență) *impuse* de unul dintre componenți, de *centrul* lui; componenții adjuncți ai grupului participă, în modul care le este propriu, la semantica de ansamblu.

Caracterul de *ansamblu unitar* permite unui anumit grup să se încadreze – păstrându-și structura sau adaptând-o prin modificări de detaliu – în diverse poziții sintactice. Această caracteristică impune *grupul semantico-sintactic* ca *unitate intermediară* între *cuvânt* și *realizarea propozițională.*

4.6.2. Din *perspectivă funcțional comunicativă,* ***grupul semantico-sintactic*** (parte a enunțului), este compatibil, ca și enunțul, cu utilizarea *referențială*: ca unitate a comunicării presupune *referențializarea,* corelarea cu o realitate *exterioară* în raport cu sistemul. Utilizarea cu finalitate comunicativă (destinație definitorie a limbii) presupune „punerea în funcțiune" a mecanismului complex reprezentat de *sistemul lingvistic.* Construirea unei „comunicări", deși implică sistemul în ansamblul său, nu angajează decât parțial disponibilitățile acestuia. Selectarea elementelor de sistem utilizate are în vedere *adecvarea din perspectiva referențialității.* Ceea ce avem de spus determină (în anumite limite) selecția unităților lexicale, dar și opțiunile referitoare la organizarea sintactică a grupului (ca și a enunțului comunicativ). Componența lingvistică a *unităților comunicative* este determinată, în primul rând, de particularitățile impuse circumstanțial și punctual de *eveniment,* de faptul relatat (comunicat).

Organizarea *semantico-sintactică* a unităților comunicative este subordonată *conținutului informativ* (configurat din perspectiva *referențialității*) pe care îl vehiculează. Valoarea comunicativă a unei structuri lingvistice se întemeiază pe *corelarea* anumitor *componente ale sistemului* cu o semnificație / informație *exterioară* sistemului, la care referă *mesajul punctual* al unui anumit act de comunicare. Din perspectiva *comunicării,* ***unitățile*** de bază ***ale discursului*** sunt ***enunțul*** și ***grupul semantico-sintactic.***

Grupul semantic referențial implică în general *actualizarea parțială* a posibilităților combinatorii ale centrului. Selectarea adjuncților actualizați depinde de relevanța lor din perspectiva referențialității și este determinată de circumstanțele specifice proprii situației concrete în care se realizează un anumit act de comunicare. Alegerea adjuncților actualizați este determinată de necesitatea indicării cât mai precise a *referentului,* iar relevanța acestora variază circumstanțial în funcție de exigențele comunicării: în funcție de intenția comunicativă a locutorului (de contextul situațional și lingvistic), *referentul* (care intră sub incidența conceptului) reprezentat în enunț printr-un substantiv, de pildă *carte,* poate fi identificat / indicat, în funcție de circumstanțe, prin asocierea cu diferiți adjuncți, cf. [*Dă-mi*] *cartea mare / cartea din raftul de sus / cartea ta* etc. În funcție de exigențele comunicării, precizarea referentului se realizează prin adjunctul adecvat, comp.: *Vino la noi., Vino mâine.*; *Scria bine., Scria la mașină., Scria poezii.* În condiții determinate, indicarea referentului vizat în comunicare

poate impune actualizarea mai multor adjuncţi, cf. [*Dă-mi*] *cartea mare din raftul de sus.*, de pildă. Numărul şi calitatea adjuncţilor actualizaţi depinde de contextul situaţional şi de selecţia locutorului.

4.7. Dubla organizare (sintactică şi semantică) a enunţului

În perspectiva distincţiilor formulate, **enunţul** *ca* ***unitate a comunicării*** *se organizează în două planuri*: ***în plan sintactic*** (actualizând selectiv posibilităţile oferite de *sistem*) *şi* ***în plan informativ comunicaţional*** (ca expresie a *„faptului"* / *„evenimentului"* – referinţă a enunţului, dar şi a atitudinii şi intenţiilor comunicative ale locutorului, componentă centrală a *situaţiei de comunicare*).

4.7.1. Ca ***organizare sintactică***, enunţul comunicativ (analizabil) se constituie prin actualizarea uneia dintre infinitele scheme de virtuale structuri lingvistice complexe compatibile cu cadrul oferit de ansamblul organizat de posibilităţi combinatorii – care reprezintă ***sistemul*** limbii date. În virtutea acestor posibilităţi, unităţile lexicale şi gramaticale ale sistemului se combină, alcătuind *grupări*, variabile ca dimensiuni, cu organizare diversificată, care participă în calitate de *componente* ale relaţiilor care organizează enunţul ca structură de ansamblu. ***Unităţile sintactice*** de bază ale enunţului sunt: *sintagma, partea de propoziţie, propoziţia (independentă, principală, regentă, subordonată) şi fraza* (vezi *infra*, **4.7.3**).

4.7.2. Din ***perspectivă referenţial-comunicativă***, enunţul (unitatea fundamentală a comunicării), purtător al unui conţinut informativ, este reprezentat prototipic prin articularea unor *componente* (de extindere şi complexitate variabilă) *semantico-referenţiale*. ***Unităţile nivelului referenţial discursiv*** sunt *enunţul, grupul semantico-sintactic* şi *cuvântul* (unitate a sistemului compatibilă şi cu statutul de enunţ prin referenţializare deictică, marcată de regulă intonaţional, vezi *supra*, **4.1.2**).

4.7.3. Unitate a comunicării, enunţul se constituie prin articularea – coerentă şi convergentă – a unităţilor celor două nivele. Strâns asociate în realizarea enunţului comunicativ, aceste unităţi interferă în mod complicat: enunţul comunicativ poate fi reprezentat prin propoziţie sau frază (dar şi prin cuvânt), grupul semantico-sintactic poate fi realizat ca sintagmă (nu şi parte de propoziţie), dar şi printr-un cuvânt, de obicei caracterizat gramatical (adjectiv acordat, substantiv marcat cazual etc.).

Organizarea sintactic coerentă a enunţului – rezultat al utilizării posibilităţilor combinatorii *proprii sistemului* – este frecvent perturbată prin intervenţia *componentei subiective* şi *punctuale* (reprezentată prin intenţiile şi competenţa comunicativă a locutorului şi prin particularităţile situaţiei de comunicare) a factorului referenţial, obligatoriu implicat în realizarea *enunţului comunicativ*. Interferenţa acestei componente – *exterioare sistemului lingvistic* – explică *structurile neprototipice*, cele deviante, ca şi pe cele greşite (în raport cu „regulile" gramaticale şi lexicale impuse de sistem), vezi **II, Construcţii sintactice deviante şi Organizarea informaţională a enunţului.**

CLASE DE CUVINTE

1. CLASIFICAREA CUVINTELOR

Componente de bază ale limbii, **cuvintele**, unități biplane, sunt compatibile cu variate modalități de clasificare. Repartizarea în clase a cuvintelor unei limbi depinde, în primul rând, de faptul că operația ia în considerare cuvântul în integritatea sa semiotică, ca unitate biplană, sau îl abordează unilateral, din perspectiva uneia dintre cele două componente asociate în procesul comunicativ. În ambele situații, se pot opera diverse clasificări în funcție de criteriul / criteriile adoptat(e).

Din perspectiva *componenței fonice,* cuvintele pot fi grupate ținând seamă de numărul unităților componente, de numărul de silabe, de poziția accentului etc.; din punctul de vedere al *sensului* clasificarea poate fi realizată având în vedere numărul de sensuri (mono- și polisemantice), particularități ale sensului (sinonime, antonime, paronime, nume de persoane, de meserii etc.).

Ca *unități semnificative*, cuvintele pot fi supuse clasificării din perspectiva comunicării: sub aspectul posibilităților de asociere, al modului de participare la alcătuirea enunțului, dar și în raport cu condițiile în care se realizează comunicarea, cu registrul în care se înscriu la nivelul variantei literare (standard, a celei oficiale, solemne sau familiare, colocviale sau tehnico-profesionale) sau al ipostazelor neliterare, argotice sau dialectale.

Partiția care are în vedere *modul specific de integrare* a cuvintelor în structura enunțului conduce la organizarea lor în ***clase (lexico-)gramaticale***: unitățile lexicale (cuvinte și locuțiuni) ale unei limbi date se grupează în clase în virtutea unor particularități comune și / sau specifice de asociere în procesul de comunicare.

2. PĂRȚILE DE VORBIRE

Cea mai veche și mai răspândită clasificare lexico-gramaticală este cea în **părți de vorbire.**

Fundamentală pentru descrierea gramaticală a limbii, gruparea în „părți de vorbire" este considerată ca asigurând cuprinderea tuturor cuvintelor unei limbi date într-un număr de clase diferențiate prin particularitățile specifice care condiționează și permit cuprinderea lor în organizarea comunicării.

2.1. Particularităţi ale părţilor de vorbire

În termenii unui ideal teoretic, clasificarea în părţi de vorbire ar trebui să asigure posibilitatea de încadrare a oricărei unităţi lexicale într-o anumită clasă, fiecare clasă delimitându-se clar în raport cu celelalte. O partiţie fără rest presupune însă criterii exclusive, condiţie care nu este satisfăcută – cum se poate constata în descrierile gramaticale ale diverselor limbi – decât parţial şi aproximativ de clasificarea tradiţională în părţi de vorbire. Ceea ce se explică, în mare măsură, prin specificul domeniului supus operaţiei clasificatoare, prin diversitatea materialului şi complexitatea criteriilor pe care le impune „obiectul".

Orice partiţie gramaticală a unităţilor lexicale are în vedere modalităţile specifice de integrare a acestora în unităţi semiotice superioare şi presupune identificarea particularităţilor care asigură selecţiile şi modalităţile de asociere a lor în comunicare.

Dificultatea operaţiei derivă din *statutul* complicat *al cuvântului,* care – în calitatea sa de unitate biplană – implică în comunicare *sistemul lingvistic* (limba dată) în totalitatea sa: domeniul clasificărilor lexico-gramaticale este reprezentat prin unităţi care fac parte dintr-un ansamblu complex, un *sistem dinamic*, în continuă reorganizare, a cărui funcţionare – realizată în discurs – depinde nu numai de structurarea internă a sistemului, ci şi de factori exteriori acestuia, dar direct implicaţi în procesul comunicativ, vorbitorul cu particularităţile sale individuale şi sociale, dar şi condiţiile concrete de comunicare, ceea ce complică lucrurile.

În acelaşi timp, ca orice operaţie ştiinţifică, clasificarea în părţi de vorbire trebuie să respecte *realitatea* faptelor, conciliind adecvarea cu anumite exigenţe impuse de *coerenţa* şi *economia* descrierii ştiinţifice, ceea ce o face tributară punctului de vedere, concepţiei şi atitudinii ştiinţifice a cercetătorului care efectuează clasificarea. Varietatea şi complexitatea determinărilor pe care le implică operaţia explică diversitatea clasificărilor – şi, în general, a soluţiilor – propuse în diverse descrieri ale aceleiaşi limbi sau ale unor limbi diferite.

Gruparea unităţilor lexicale în ***părţi de vorbire*** pune în evidenţă *particularităţile gramaticale,* care se manifestă la nivel sintactic (ca posibilităţi de asociere) şi morfologic (sub aspectul variaţiei flexionare).

Componenta gramaticală a cuvintelor participă atât fonetic, cât şi semantic la structurarea semiotică a cuvântului. Unele componente ale secvenţei fonice care reprezintă cuvântul pot fi direct subordonate exigenţelor actului comunicaţional, informaţia gramaticală cu care sunt asociate intervenind în modelarea „conţinutului semantic" al cuvântului: deosebirile de conţinut dintre cuvintele grupate în jurul aceluiaşi nucleu noţional – cum sunt, de pildă: *alb, albeaţă, albi* sau *fugă, fugi* – se datoresc, cel puţin în parte, asocierii acestuia cu o informaţie gramaticală (gen, număr, timp etc.), specifică pentru diferite clase lexico-gramaticale (adjectiv, substantiv, verb); informaţia gramaticală participă decisiv la configurarea semnificaţiei de ansamblu a respectivelor unităţi lexicale.

Specificitatea configuraţiei semantice a (cuvintelor aparţinând) diverselor părţi de vorbire derivă, în mare parte, din *modul diferit de reflectare / conceptualizare* a universului, care se manifestă în asocierea nucleului noţional cu

anumite categorii gramaticale şi este implicat în particularizarea posibilităţilor combinatorii ale părţilor de vorbire. Asocierea cu categoria de timp, de pildă, imprimă lexemului *a albi* sensul de „procesualitate", implicat de *verb*, prin asocierea cu genul şi numărul *alb* şi *albeaţă* se situează în zona nominalelor – adjectiv, respectiv substantiv – separându-se prin specificul posibilităţilor de combinare sintactică: utilizarea adjectivului presupune în mod necesar ocurenţa unui substantiv (*cal alb, flori albe,* chiar, eventual, *albeaţă albă*), nu şi invers. Structurarea *grupului* în jurul unui *centru* (cuvânt reprezentând o anumită parte de vorbire) depinde de calitatea acestuia: adjuncţii *grupului nominal* (organizat în jurul unui substantiv, de exemplu) diferă de cei ai *grupului verbal* prin selectarea preferenţială a unităţilor lexicale reprezentând anumite părţi de vorbire, dar şi prin diferenţe la nivelul relaţiei dintre adjunct şi centru, comp. *râu(l)* ***vijelios*** (adjunctul introduce o informaţie care *limitează* referinţa substantivului la un anumit *râu*) şi [*Dunărea*] *curge* ***vijelios***., unde informaţia introdusă de adjunct afectează în mod diferit (prin caracterizarea „procesului") centrul verbal.

2.2. Subclasificarea părţilor de vorbire

În temeiul caracteristicilor invocate, oricare dintre părţile de vorbire este reprezentată prin clase (mai largi sau mai extinse) de unităţi lexicale prezentând particularităţi gramaticale comune; fiecare clasă astfel delimitată este susceptibilă de a fi supusă, la rândul său, operaţiei de **subclasificare**, ţinând seamă de prezenţa unor particularităţi suplimentare – sintactice, morfologice, dar şi semantice – relevante sub aspectul compatibilităţilor asociative şi enunţiative.

2.2.1. ***Flexiunea***, manifestare a categoriilor gramaticale asociate diferitelor unităţi lexicale (care reprezintă una dintre modalităţile de realizare a integrării în enunţ), permite o primă grupare *morfologică* a cuvintelor în **părţi de vorbire flexibile** şi **neflexibile**, partiţie care are în vedere importante deosebiri de organizare internă a cuvintelor.

Cuvântul flexibil există în sistem (şi funcţionează în comunicare) ca *mulţime de forme* (organizate în paradigmă prin relaţii de opoziţie în temeiul informaţiei gramaticale specifice); oricare dintre aceste forme reprezintă o entitate complexă, divizibilă în unităţi semnificative minimale (unităţi morfematice). Totalitatea formelor sub care se manifestă în comunicare un cuvânt flexibil constituie *flexiunea / paradigma* lui.

Particularităţile flexionare, dar şi selecţiile asociative (sintactice) sunt luate în considerare în delimitarea părţilor de vorbire *substantiv, adjectiv, pronume, verb.*

O clasificare importantă a *părţilor de vorbire flexibile* (substantive, adjective, pronume, verbe) este cea impusă de *particularităţile morfologice* reprezentate de diversitatea mijloacelor flexionare implicate în diferenţierea formelor constituind paradigma substantivelor, adjectivelor, pronumelor, verbelor. Aceste particularităţi impun repartizarea cuvintelor flexibile în *clase flexionare* (*declinări, conjugări*).

Cuvintele neflexibile participă la realizarea comunicării într-o *unică formă* sau prin *forme neopozabile*, variante ale aceleiaşi unităţi lexicale. Ca atare ele sunt în general neanalizabile la nivel morfematic: cuvântul coincide cu morfemul

(*aici, cum, și, dar, vai* etc.). În cazurile destul de frecvente când cuvântul neflexibil este alcătuit din mai multe unități morfematice, avem a face cu variante ale aceluiași cuvânt (comp. *acum* și *acuma*) sau cu cuvinte diferite, asociate derivațional (cf. *piept* și *pieptiș*).

2.2.2. Caracter clasificator mai general au ***posibilitățile combinatorii***, particularitățile *sintactice* ale unităților lexicale: orice cuvânt (indiferent de apartenența la o clasă lexico-gramaticală sau alta) poate fi integrat – *în condiții determinate* – în enunț, pe când flexiunea caracterizează (în mod diferențiat) numai anumite părți de vorbire (cele flexibile).

Particularitățile sintactice constituie criteriul partiției ansamblului *cuvintelor neflexibile* în mai multe clase. Distingem astfel în limba română, ca și în alte limbi, părțile de vorbire neflexibile *adverb, prepoziție, conjuncție* și *interjecție*.

Părțile de vorbire flexibile asociază diferențele flexionare specifice unor deosebiri importante la nivelul selecțiilor asociative și al rolului cu care participă la organizarea comunicării; substantivul, verbul etc. se diferențiază prin particularități morfologice și sintactice. În virtutea particularităților asociative comune sunt încadrate în aceeași clasă lexico-gramaticală cuvinte flexionar diferite: cuvinte invariabile (fără flexiune) sunt asimilate părților de vorbire flexibile – ca substantive (*ochi, nume*, dacă facem abstracție de articol), pronume (*ce, altceva*) sau adjective (*cumsecade, gri*). Particularitățile sintactice prevalează asupra celorlalte.

2.2.3. În temeiul caracteristicilor invocate, oricare dintre părțile de vorbire este reprezentată prin clase mai largi sau mai restrânse de unități lexicale, susceptibile, la rândul lor, de a fi supuse unor ***clasificări***, ținând seama de anumite particularități – morfologice, dar și sintactice – relevante sub aspectul compatibilităților asociative. Fiecare *parte de vorbire* se caracterizează printr-un ansamblu specific de particularități gramaticale, morfologice și sintactice, iar apartenența unei unități lexicale la o anumită parte de vorbire implică prezența acestor particularități. Clasele lexico-gramaticale reprezentând părțile de vorbire se organizează și ele în ***subclase diferențiate sintactic și semantic***, prin disponibilități diferite de combinare ale cuvintelor care le reprezintă. Fac însă și obiectul unor partiții care pun în evidență particularitățile flexionare (cf. clasificările morfologice în *declinări* și *conjugări*).

Diversele părți de vorbire cuprind unități lexicale *prototipice* – caracterizate prin prezența tuturor particularităților gramaticale specifice –, dar și cuvinte care nu prezintă decât unele dintre aceste particularități, ceea ce permite o ierarhizare a trăsăturilor definitorii. Astfel, comportamentul morfologic se subordonează celui sintactic, iar dintre particularitățile flexionare, unele au un caracter mai general și, implicit, mai relevant ca specificitate: asocierea cu articolul este definitorie pentru substantiv, flexiunea în raport cu timpul pentru verb.

Relevanța diferită a particularităților gramaticale specifice în cuprinderea unităților lexicale în clase lexico-gramaticale reprezintă una dintre condițiile care favorizează procesul „trecerii de la o parte de vorbire la alta", formă de manifestare a caracterului dinamic al limbii.

2.3. Clasa pronumelor

Clasa pronumelor are o poziţie specială în raport cu alte părţi de vorbire flexibile (substantiv, adjectiv) cu care prezintă importante asemănări. Deşi destul de apropiat de substantiv (sub aspectul categoriilor gramaticale care organizează flexiunea – număr şi caz – şi al modului de participare la organizarea enunţului, fiind compatibil cu poziţia de subiect, complement etc. – fapt care explică desemnarea lor comună ca *nume*, cf. *forme nominale, grup nominal*), pronumele se deosebeşte esenţial de această parte de vorbire, ca şi de adjectiv, de altfel, cu care se aseamănă flexionar prin prezenţa variaţiilor de expresie determinate de categoriile de gen, număr şi caz.

2.3.1. Din punct de vedere ***morfologic***, unităţile lexicale atribuite acestei părţi de vorbire se deosebesc de substantiv (şi adjectiv) prin faptul că n u pot fi grupate în clase flexionare: cu toate că se pot constata unele evidente paralelisme paradigmatice, fiecare pronume se caracterizează prin particularităţi flexionare specifice.

La nivelul categoriilor de *caz* şi *număr* – comune pronumelui, substantivului şi adjectivului – diferenţele se manifestă în *sistemul de omonimii,* mai puţin extins decât la substantiv şi adjectiv (flexiunea pronominală se caracterizează prin prezenţa unor forme distincte de nominativ-acuzativ şi genitiv-dativ pentru plural şi la masculin / neutru singular), dar şi prin *mijloacele de expresie* prin care se realizează opoziţiile (prezenţa unor desinenţe specifice *-ui*(*a*), *-ei*(*a*), *-or*(*a*) pentru genitiv-dativ: *acestuia, acesteia, acestora,* sau ponderea în flexiune a supletivismului: *eu, mi, mă* etc., de exemplu).

O particularitate diferenţiatoare mai generală, grupând câteva pronume, reprezintă manifestarea în flexiune a categoriei de *persoană* (necunoscută substantivului şi adjectivului, dar profund implicată în flexiunea verbală) sau a *genului* (categorie a cărei prezenţă în flexiune distinge adjectivul de substantiv şi verb).

2.3.2. Varietatea morfologică a cuvintelor reprezentând partea de vorbire ***pronume*** se asociază cu diversitatea ***caracteristicilor asociativ-enunţiative*** şi a ***particularităţilor semantice***.

Definiţia curentă a clasei privilegiază tocmai caracteristica funcţională a pronumelor (aceea de a „ţine locul unui nume / substantiv", de „a se substitui unui alt termen"), ceea ce într-o formulare mai explicită (şi mai exactă) pune în evidenţă faptul că, sub aspect referenţial, unităţile lexicale subordonate acestei clase sunt dependente de suportul prezenţei în discurs a unui nume (sau grup nominal) coreferenţial; referentul invocat în discurs prin *acesta, el, oricare* etc. se precizează / concretizează („îşi procură referinţa") ca rezultat al asocierii anaforice cu un termen referenţial „plin" – în *Acesta a fost premiat.,* de pildă, pronumele demonstrativ poate reprezenta referenţi diferiţi (evocaţi în enunţ prin substantivul „substituit"): stă pentru *interpret*, într-un context ca *Rolul a avut mai mulţi interpreţi.* (*Acesta...*), pentru *spectacol*, dacă e folosit împreună cu *Au avut loc trei spectacole.* (*Acesta...*). În opoziţie cu substantivele (cuvinte pline), a căror semnificaţie presupune evocarea unui „obiect" / concept, sensul (propriu) al

pronumelor constă într-o informaţie de tip diferit – şi variază de la o categorie de pronume la alta –, implicând, de exemplu, situarea faţă de locutor (cf. *acesta, acela*), precizarea cantitativă (*unii, mulţi, toţi*) etc. (vezi **Pronumele**), informaţie care se completează, în discurs, cu „referinţa" procurată anaforic.

Această particularitate face ca, în organizarea discursului, utilizarea pronumelui să asigure *coeziunea* textului în condiţiile evitării repetiţiei, adeseori supărătoare, a unor componente ale acestuia. Pronumele se constituie – prin implicare anaforică – în reper în desfăşurarea comunicării, contribuind în acelaşi timp la conţinutul de ansamblu prin informaţia care îi este proprie.

2.4. Pronumele personale

Din perspectiva particularităţii de conţinut invocate în definiţia tradiţională a clasei *pronume* (aceea de a „ţine locul unui nume / substantiv", de a „*substitui* în enunţ un alt termen") – particularitate care a constituit temeiul principal al recunoaşterii acestei „părţi de vorbire" –, o poziţie cu totul singulară are **pronumele personal.**

2.4.1. Specificitatea lui constă tocmai în faptul că, cel puţin în ce priveşte ***pronumele de persoana I şi a II-a,*** nu *se substituie* unui alt termen, „nu îşi procură referinţa" din discurs. Specificul *lexical* al cuvintelor ***eu*** şi ***tu*** derivă din faptul că informaţia semantică cu care participă la organizarea enunţului nu este obţinută *anaforic*, prin raportarea la (co)text. Semantic, *eu* şi *tu* evocă pe „cel care construieşte enunţarea", respectiv pe „cel căruia îi este adresat enunţul". Referenţial, aceste cuvinte au în vedere (ca şi substantivele) o *clasă de entităţi* a căror *caracteristică distinctivă* (intensiune) o reprezintă *identitatea* dintre *locutor* sau *receptor* şi unul dintre *participanţii la evenimentul obiect al enunţării.* Astfel, de pildă, în *Eu scriu.*, *eu* exprimă *identitatea „agentului"* implicat în „eveniment", în realizarea acţiunii, cu *„locutorul"*, autor al enunţării (proces al cărui rezultat este enunţul), în *Te-a invitat.*, *te* precizează faptul că *„obiectul"* (*„pacientul"*) acţiunii evenimenţiale coincide cu *„destinatarul"* mesajului.

Semantica vocabulelor *eu* şi *tu* asociază astfel o informaţie care priveşte „situaţia de comunicare (contextul situaţional)" – prin evocarea locutorului („a celui care vorbeşte") sau a alocutorului („cel căruia i se adresează") – cu o informaţie (gramaticală) referitoare la rolul acestuia ca participant la evenimentul evocat prin enunţ, rol atribuit cuvântului de poziţia (subiect, complement direct etc.) pe care o satisface în organizarea sintactică a enunţului.

Pentru aceste cuvinte, *definitoriu sub aspect semantic* este faptul că reprezintă punctul de interferenţă al planului evenimenţial cu cel al situaţiei de comunicare.

Implicarea situaţiei de comunicare, reprezentată prin locutor, respectiv receptor / alocutor, necesară în determinarea referentului, caracterizează sensul cuvântului, situându-l în categoria *deicticelor*, a unităţilor limbii care evocă nemijlocit, prin semantica lor, contextul situaţional (vezi *infra*, **3.7; II, Deixis**). Evocarea unor informaţii oferite nemijlocit de datele concrete ale situaţiei de

comunicare justifică (şi explică) „acordul" adjectivului / participiului în construcţii ca *Eu am fost bolnav / bolnavă.*, *Tu ai fost lăudat / lăudată.*, în condiţiile în care *eu* şi *tu* (spre deosebire de *el* / *ea*) nu au flexiune de gen. Forma de gen a adjectivului are în vedere o informaţie „extrasă" din situaţia enunţiativă, apartenenţa la un anumit sex – masculin sau feminin – a vorbitorului / receptorului. (Explicaţia tradiţională curentă a acestei carenţe flexionare specifice pronumelor de persoana I şi a II-a prin lipsa de utilitate a exprimării genului unor persoane care sunt „de faţă" invocă, în fond, tocmai situaţia de comunicare).

2.4.2. Spre deosebire de aceste pronume, ***pronumele de persoana a III-a*** (*el, ea*) este preponderent anaforic (ca şi „pronumele nepersonale"): nu are valoare deictică decât în situaţiile în care este inclus în situaţia comunicativă ca *participant martor* (eventual receptor indirect, disociat de locutor şi de „adresant").

Unităţile lexicale *eu* şi *tu* desemnează deci, ca şi substantivul, o clasă de entităţi (persoane) caracterizate însă prin *calitatea* de locutor sau receptor (informaţie procurată de situaţia de comunicare) a unuia dintre protagoniştii implicaţi în enunţ. Unicitatea rolului de locutor, eventual de receptor, limitează compatibilitatea (*extensiunea*) lor la un unic referent (un obiect şi numai unul), ceea ce le apropie de *numele proprii*. Spre deosebire de acestea însă pentru care relaţia dintre *referent* şi *nume* (semn) este stabilă, *„obiectul"* desemnat (şi evocat) fiind (definitoriu) unul, constant acelaşi, personalele *eu* şi *tu* se comportă ca nişte *variabile*: realizarea relaţiei referenţiale admite reprezentanţi diverşi, permite raportarea la „persoane" diverse, entităţi ale realităţii compatibile cu rolul de locutor / receptor, în actul de comunicare. (În discursul de tip dialogal, realizat ca succesiune de „replici", referentul celor două pronume se modifică ca efect al schimbării rolului de locutor / alocutor.)

2.4.3. Raportarea la cei doi poli ai comunicării, proprie *categoriei de persoană* (care afectează şi flexiunea verbală) este comună tuturor *„pronumelor" personale*, inclusiv ***posesivului***: în *cartea mea, paltonul tău,* posesivul introduce – sub formă de *adjectiv* – informaţia identităţii *„posesorului"* cu „persoana căreia în procesul de enunţare (actul de vorbire responsabil de enunţul respectiv) îi revine rolul de emiţător sau receptor".

Dacă din punctul de vedere al conţinutului analogia *posesivelor* cu formele de genitiv ale diverselor pronume şi substantive este, cum s-a subliniat în ultima vreme, evidentă, *situarea gramaticală* a acestor cuvinte nu poate ignora modul specific de integrare lingvistică a informaţiei respective; *flexiunea specific adjectivală* a posesivelor – manifestată prin acord (în gen şi număr şi caz) cu substantivul regent – nu îşi găseşte justificarea în semnificaţia „posesor" (de altfel, „genul" posesorului – locutor sau receptor – este, în alte condiţii sintactice (vezi *supra,* **2.4.1**), recuperat deictic, direct din situaţia de comunicare), ci în faptul că această semnificaţie este atribuită substantivului sub forma unei „calităţi": dependenţa sintactică faţă de centrul grupului prevalează lingvistic asupra semnificaţiei şi reglementează acordul – în gen, număr şi caz.

2.5. Pronumele nepersonale

Pronumelor nepersonale (demonstrative, nehotărâte, interogative etc.), neafectate de categoria de persoană – deictică în substanța sa –, le este proprie capacitatea de a-și preciza informația referențială din cotext prin stabilirea unor relații de tip anaforic: în *Dintre spectacolele văzute, **acesta** i-a plăcut cel mai mult.*, semnificația pronumelui demonstrativ asociază informația proprie „apropiere" (raportată, în situația dată, la text) cu cea pe care i-o oferă corelarea anaforică cu substantivul *spectacole* din propoziția precedentă.

Aceste pronume sunt însă compatibile și cu utilizarea deictică (*O prefer pe **asta, aceea** nu-mi place.* – vorbind despre două fotografii, de pildă). În acest caz contribuția semnificativă a pronumelor se reduce la informația privind situarea (a ceva) față de locutor („apropiere" / „depărtare"), explicitată, eventual, prin gest, identificarea propriu-zisă a referentului (= fotografie) rezultând din corelarea nemijlocită, în contextul situațional dat, a pronumelui cu „obiectul".

Categoriile de pronume nepersonale se diferențiază prin semantică și condiții de utilizare.

2.5.1. Din categoria pronumelor nepersonale fac parte și ***pronumele semiindependente**, **al** și **cel**,* care se deosebesc de celelalte prin faptul că ocurența lor în enunț este condiționată de asocierea cu un adjunct / determinativ. Încadrarea lor în clasa pronumelor este justificată de particularitatea comună de a-și preciza conținutul referențial prin corelarea anaforică cu un termen lexical „plin", coocurent. În *Am citit ambele recenzii. **Aceea / Cea** de ieri / **A** Mariei / **A** ta este mai bine scrisă.*, de pildă, referentul pronumelor este identificat prin raportarea anaforică la substantivul din propoziția precedentă, relația fiind marcată fără echivoc prin acordul în gen. Continuatoare ale demonstrativului (de depărtare) latin *ille, **cel*** și ***acela*** se deosebesc nu numai sintactic, ci și *semantic*: informația „depărtare", care opune pronumele demonstrativ *acela* lui *acesta*, se atenuează în cazul lui *cel* prin neparticiparea lui la această opoziție semantică (anulată prin lipsa, în limba actuală, a unui corespondent semiindependent pentru *acesta*), comp. în acest sens: *Îl prefer pe **acesta*** [„paltonul"], ***acela** e prea scurt.* și *Dintre toate **aceste / acele** paltoane, îl prefer pe **cel** lung.* De altfel, opoziția „apropiere / depărtare", clară în situațiile de utilizare deictică (când reperul îl reprezintă poziția față de locutor), se atenuează când demonstrativele („independente") își precizează referința prin anaforă, cf. *Se văd două case, una mai înaltă, cealaltă mai joasă. **Aceasta** (din urmă) este monument istoric.*

Neparticipând la nici un fel de opoziție, ***al*** este cel mai desemantizat, rolul lui se reduce la evocarea unui substantiv coocurent, centru al grupului nominal (***cărțile** acestea **ale** poetului*) sau a unui substantiv făcând parte din organizarea sintactică a altui grup (*Caut alte **acte** decât **ale** bunicului.*, ***Meritul** este **al** tuturor.*).

2.5.2. Condiționarea *sintactică* a *coocurenței* unui ***adjunct*** și lipsa de specificitate semantică (mai evidentă în cazul lui *al*) sunt comune pronumelor ***cel*** și ***al***, care se deosebesc însă prin *selectarea adjuncților*. Dacă utilizarea lui ***al*** cere un adjunct „posesiv", exprimat printr-un nominal (substantiv sau pronume) în genitiv

sau printr-un posesiv, *cel* este compatibil cu oricare dintre adjuncții admiși de grupul pronominal (vezi **II, Grupul nominal, 3.2.1**).

Specificitatea lui *al*, care constă în obligativitatea şi stricta limitare a selecției adjuncților, face dificilă şi discutabilă încadrarea lui într-o descriere gramaticală coerentă. Înregistrat tradițional ca *articol*, este interpretat în cercetările mai recente ca *pronume / adjectiv semiindependent* sau – prin translare la nivel morfematic (sublexical) – ca *marcă a genitivului*.

Încadrarea tradițională avea în vedere etimologia lui (derivat, în română, ca și articolul definit, din *ille*), dar și participarea, alături de articol, la organizarea grupului nominal. Interpretarea ca *morfem al genitivului* se întemeiază pe obligativitatea adjunctului „posesiv".

Încadrarea ca *pronume* scoate în prim plan compatibilitatea lui *al* cu toate pozițiile sintactice satisfăcute de substantiv și pronume: poate reprezenta subiectul (*Toate mașinile au ars. **A** lui / vecinului (nostru) **a** scăpat.*), complementul direct (*Nu-mi trebuie alte cărți, o vreau **pe a** mea.*), numele predicativ (*Succesul este **al** colectivului / **al** lor.*) etc. Din perspectiva unei descrieri funcționale taxonomice a limbii române, această interpretare prezintă mai multe avantaje: (a) evită dificultatea sintactică a acceptării unui subiect, complement direct etc. exprimat prin genitiv, (b) explică alegerea variațiilor de gen și număr (ale lui *al*) prin transfer de informație de la un termen coocurent exterior grupării („*al* + posesiv"), în cazul utilizării anaforice, sau de la „obiectul" din situația de comunicare, în condițiile celei deictice, și (c) *permite asumarea, fără artificii suplimentare, a flexiunii adjectivale a posesivului asociat* – cf. [*Copiii aleargă.*] *Al **tău** e primul., Dintre toate ofertele a(u) fost preferată(e) a ta / ale voastre / ale societății.* – flexiune care nu-și găsește justificarea în condițiile interpretării lui *al* ca morfem de genitiv și a posesivului *ca genitiv al pronumelui personal.*

Din punctul de vedere al selecției adjuncților, cele două pronume semiindependente se plasează în distribuție complementară: *al* este obligatoriu coocurent cu un „posesiv", asociere care în cazul lui *cel* nu se poate realiza decât în prezența suplimentară a lui *al*, cf. *cel al Mariei, cele ale mele.* Această obligativitate de coocurență (pe care o constatăm și în cazul asocierii cu alte pronume, cf. ***acesta** al tău, **unul** al tău,* dar și ***oricare** al Mariei*) poate fi invocată în favoarea interpretării lui *al* ca „morfem de genitiv" sau a considerării lui ca element constitutiv al (unei variante a) adjectivului / pronumelui posesiv (cf. *răspunsul **meu**, răspunsul acesta **al meu**, **Al vostru*** [„răspunsul"] *este corect.*). Caracterul foarte particular al faptelor permite interpretarea lor diferită în funcție de perspectiva teoretică a descrierii sau de exigențele organizării ei.

3. ALTE CLASE DE CUVINTE

Gruparea cuvintelor în *părți de vorbire*, cu toate imperfecțiunile ei, nu a putut fi abandonată și continuă să reprezinte – în cele mai diverse modalități de descriere – un punct de plecare necesar, chiar dacă discutabil, amendabil și adaptabil în raport cu diversitatea limbilor (materialului lingvistic). Aprofundarea și rafinarea

înțelegerii condiționărilor structurale de organizare a comunicării a impus însă suprapunerea unor grupări / clasificări care presupun o grilă diferită de partajare delimitând – în virtutea *unor particularități semantice* şi / sau *funcționale* comune din perspectiva organizării comunicării – *clase* de unități ale limbii, *eterogene din perspectiva clasificării în părți de vorbire.*

3.1. Numeralul

O asemenea clasă reprezintă, de pildă, **numeralul (cardinal)**, care reuneşte, în calitatea lor de „expresie a numărului", cuvinte şi grupări de cuvinte prezentând particularități gramaticale – morfologice sau sintactice – profund diferite.

Unitățile lingvistice incluse în această clasă („deschisă", în măsura în care poate fi lărgită nelimitat prin crearea, dacă o cere comunicarea, a unor noi unități utilizând procedeele şi elementele existente) variază ca extindere şi complexitate. Fac parte din seria numeralelor cuvinte monomorfematice (*trei, patru* etc.) sau analizabile la nivel morfematic (*zece, mie* etc.), dar şi asocieri ample şi complicate (*două miliarde trei sute cincizeci şi cinci de milioane patru sute de mii o sută patruzeci şi şase,* de pildă), constituite prin combinarea unor unități de bază (*unu, doi, trei, ... zece, mie, milion*). Ceea ce le reuneşte este particularitatea comună de a face parte dintr-o *serie semantică* strict organizată, fiecare unitate neputând fi definită decât prin raportare la semnificația termenilor cu care este direct învecinată în interiorul seriei (*unu* este mai mic decât *doi, doi* este mai mare decât *unu,* dar mai mic decât *trei* etc.), dar şi o largă *disponibilitate sintactico-funcțională.*

Nucleul seriei îl constituie *unitățile de bază,* cele pe care le regăsim, asociate după reguli stricte, ca elemente componente în structura tuturor celorlalte. Grupul, profund eterogen sub aspect gramatical, cuprinde unități flexionar invariabile (*trei, patru, ..., nouă*), unități cu flexiune de gen, dar invariabile sub aspectul numărului (*unu, doi*), cu gen fix (feminin sau neutru) şi cu forme distincte de singular şi plural (*zece, sută, mie, milion, miliard, bilion*); în exprimarea categoriei de caz se recurge la construcții prepoziționale, cf. *valoarea* ***a două milioane****, Trimite* ***la trei*** (*adrese / dintre participanți.*), sunt indiferente la categoria determinării şi (cu excepția lui *unu*) i m p u n forma de plural substantivului cu care se asociază.

Expresie numerică a cantității, numeralele se integrează sintactic în organizarea enunțului diferențiat – ca adjective: ***doi*** *pomi,* ***două*** *case,* pronume: *Din lista de articole indicate a citit* ***două.***, substantive: ***doi*** *ori* ***doi*** (vezi **Numeralul**).

3.2. Clasa cantitativelor

Numeralele se încadrează în *clasa semantică* mai largă a *cantitativelor,* care reuneşte unitățile lingvistice a căror semnificație implică, sub forme diferite, informații de „evaluare cantitativă" – referitoare la număr, cantitate, dimensiune, extindere, intensitate, durată etc. Această varietate a ipostazelor semnificative este asociată diversității modalităților de manifestare lingvistică. Componenta cantitativă, integrată în configurații lingvistice multiple, se manifestă într-un sistem complex de corelări şi interferențe, la nivel lexical şi gramatical, participând divers şi complicat, la organizarea enunțului, prin stabilirea relației între discurs şi

referință (evenimentul relatat), obiect al enunțării, condiție necesară a realizării procesului comunicativ.

3.2.1. Prezența informației ***cantitative*** se manifestă la nivel ***lexical*** prin numerale, prin substantive ca *pereche, duzină* (caracterizate semantic printr-o componentă numerică „punctuală” de același tip cu cea exprimată de numerale ca *amândoi, tustrei*), dar și în semnificația unor substantive care presupun o componență multiplă, dar nedeterminată, cum sunt *grup, popor, cârd, mulțime.* Dintre acestea, unele – ca *echipă, brigadă* – sunt compatibile (în situația în care e vorba de formații cu un număr de membri fixat regulamentar) și cu precizarea numerică a cantității; o asemenea adăugire semantică explică relația sinonimică dintre *echipa* [de fotbal] și *unsprezecele* (*dinamovist*), de pildă. Componenta cantitativă caracterizează și semnificația unor pronume și adjective nedefinite – *mult, puțin* etc., a unor adjective și adverbe ca *dublu, triplu, enorm, aproximativ, cam, prea* etc., a unor grupări locuționale ca *de mii de ori, câtă frunză, câtă iarbă,* a unor verbe ca *a înzeci, a înmulți, a diminua, a mări, a agrava,* chiar *a crește, a scurta* etc.

Semnificația lexicală cantitativă se asociază adeseori cu particularități de comportament gramatical de încadrare în structura enunțului (vezi, de exemplu, cazul (de) mult discutat al *substantivelor colective*).

3.2.2. La nivel ***gramatical***, aceeași informație configurează ***categoria numărului***, comună (în limba română) tuturor tipurilor flexionare și esențială, ca reper, în stabilirea asocierilor care organizează componentele enunțului într-un ansamblu semnificativ. Categoria numărului funcționează totodată, alături de *categoria timpului*, ca modalitate principală de instituire a corelației *referențiale* (vezi **Unitățile limbii, 4.4.2**), fundamentală din punctul de vedere al comunicării. Informației cantitative – în diversele sale manifestări – îi revine rolul principal în procesul de integrare în enunț a substantivului prin instituirea relației referențiale, iar corelarea „denumirii” cu obiectul (obiectele) evocate în discurs se realizează în primul rând prin *determinanți.*

3.3. Clasa determinanților

Clasa determinanților reunește acele elemente ale limbii care, *asociate unui substantiv*, sunt compatibile, în condiții determinate, cu rolul de a *transfera* substantivul din zona abstractă a denominării în domeniul substanțial al referinței, de a transforma (în actul de enunțare) *substantivul,* entitate a sistemului, în *grup substantival,* component al enunțului; enunțul, în calitate de suport al comunicării, este cel care asigură transferul informației referitoare la un „eveniment”. Includerea în enunț a substantivului, corelarea lui cu referința (cu „substanța” evenimentului comunicat) se realizează prin asocierea cu unul dintre membrii clasei determinanților. Prezența determinantului asigură corelarea – în comunicare – a *denumirii* (a substantivului), unitate a limbii, cu *„obiectul”* (implicat în evenimentul relatat prin enunț) la care face referință comunicarea. Prin asocierea cu un determinant, substantivul *se integrează* în enunț (devenind comunicativ);

determinantul participă la structurarea grupului nominal cu funcția de *integrator enunțiativ*.

Funcția enunțiativ integratoare implicată de *referențializarea / actualizarea* substantivului este asumată de unul dintre membrii clasei determinanților.

3.3.1. În limba română, la nivelul grupului substantival, rolul de ***integrator enunțiativ*** – care asigură încadrarea în enunț a substantivului – poate fi îndeplinit de articol (enclitic și proclitic), de adjectivele pronominale, de numerale, precum și de câteva adjective de origine adverbială (*așa* [om], *asemenea*) sau de grupări locuționale ca *astfel de, altfel de*. Categoria determinanților este reprezentată, în limba română, de o *clasă* destul de numeroasă și *gramatical neomogenă* reunind unități lingvistice afixale (articolul), dar și cuvinte și grupări locuționale, caracterizate fiecare printr-un comportament diferențiat.

Oricare dintre membrii acestei clase, asociat substantivului, *poate* funcționa ca integrator enunțiativ asigurând încadrarea în enunț a substantivului, cf. *Copacul* / ***Acest*** / ***Un*** / ***Alt*** / ***Celălalt*** *copac a crescut repede.*; *Copiii* / ***Niște*** / ***Alți*** / ***Trei*** / ***Câțiva*** *copii s-au rătăcit.*

În situațiile, frecvente, când la componența grupului nominal structurat în jurul aceluiași substantiv participă două sau mai multe unități din clasa determinanților (cf., de pildă, *fratele* ***acesta***, ***un*** *alt frate*, ***acest*** *alt frate*, ***acești*** ***trei*** ***alți*** *copii, copiii* ***ceilalți*** etc.), numai *unul* dintre determinanți îndeplinește rolul de integrator enunțiativ; ceilalți participă la organizarea semantică (și sintactică) a grupului numai prin informația specifică. În grupul substantival extins, funcția de component integrator în enunț(are) este asumată de *primul* component al seriei: de articolul enclitic sau proclitic, ca în exemplele de mai sus, sau, în absența articolului, de primul determinant lexical din lanț – cf. ***acest*** *alt candidat*, de exemplu); succesiunea determinanților în lanțul de adjuncți este strict reglementată (vezi **II, Grupul nominal, 2.3.4**).

3.3.2. ***Categoria determinanților*** cuprinde deci acele unități lingvistice care *pot* îndeplini, în condiții sintactice determinate, rolul de *integrator enunțiativ / discursiv*, conferind substantivului / grupului substantival calitatea de parte / constituent a(l) enunțului. În cadrul clasei, ***articolul*** funcționează *totdeauna* ca *integrator enunțiativ*. Celelalte asumă acest rol numai în construcțiile în care *precedă* substantivul (centru al grupului) plasându-se *pe primul loc* în organizarea liniară a seriei. În celelalte poziții, ele participă la structura grupului substantival numai ca *adjuncți* contribuind, fiecare cu sensul specific, la semnificația globală a grupului.

Clasa astfel delimitată n u reprezintă o „parte de vorbire" (o „clasă lexico-gramaticală"): compatibilitatea cu funcția de integrator enunțiativ nu le modifică statutul gramatical (de afix, adjectiv).

3.3.3. ***Componentele lexicale*** ale clasei determinanților se repartizează în limba română în două grupe:

(a) cele care *precedă* obligatoriu substantivul centru – *alt, fiecare, fiece, oricare, orice, ce, care, cât, câți*, numeralul (adjectiv), unele adjective provenind din adverbe (*așa, asemenea*), grupările *astfel (altfel) de*;

(b) cele care pot sta *înainte* sau *după* substantivul-centru; unele au forme diferite în funcţie de aşezarea faţă de substantiv – comp. *acest om* şi *omul acesta*, altele au o formă unică compatibilă cu ambele poziţii, cf. *cealaltă persoană* şi *persoana cealaltă*). Numai formele compatibile cu antepunerea pot avea rolul de integrator enunţiativ.

Exceptând articolul definit (care este totdeauna enclitic), calitatea de integrator enunţiativ este asumată de determinantul care *precedă* – nemijlocit sau ca prim component al seriei de determinative – centrul substantival al grupului. Prezenţa în lanţ a unui determinant lexical antepus aboleşte posibilitatea coocurenţei cu articolul definit (determinantul enclitic).

3.3.4. *Integrarea în enunţ*, funcţie specifică *determinanţilor*, presupune corelarea – în procesul discursiv – substantivului utilizat cu referentul implicat în comunicare, ceea ce se realizează prin ***precizarea domeniului*** său ***de referinţă***: substantivul poate evoca unul sau mai multe „obiecte" aparţinând clasei de obiecte pe care le „denumeşte" sau clasa în totalitatea sa. În precizarea domeniului de referinţă a substantivului inclus în enunţ, condiţie obligatorie a actului de enunţare presupus de realizarea comunicării, determinanţii contribuie în mod specific (în funcţie de semnificaţia particulară a fiecăruia) la delimitarea *extensiunii* substantivului cu care sunt asociaţi.

Cele mai multe dintre unităţile lingvistice cu statut de determinant (compatibile cu funcţia de integrator enunţiativ) aparţin *clasei cantitativelor*, introducând în grupul nominal o informaţie cantitativă – nedefinită sau numerică –, capabilă să delimiteze (sub)clasa de obiecte evocate în enunţ de substantivul centru (cf. *mulţi copii, trei copii*).

O altă categorie de determinanţi cuprinde unităţi lingvistice a căror semantică presupune referirea la cadrul situaţional al comunicării: demonstrativele *acest(a)*, *acel(a)* exprimă „apropierea" / „depărtarea" faţă de un reper, reprezentat prin locutor (în unele limbi şi prin alocutor), sau faţă de un termen din enunţ cu care este asociat într-o relaţie anaforică. Situaţia de comunicare este implicată (sub forma intenţiei comunicative a locutorului) de interogative – *ce / care* [carte], de pildă. Un grup restrâns de determinanţi – *aşa, astfel / altfel de* – evocă, în mod indirect, prin asemănare sau diferenţiere, o *calitate* (explicit exprimată în text printr-un termen exterior grupului sau deductibilă din situaţia de comunicare). Numeralele ordinale – *al doilea, a treia* etc. – introduc o determinare (noncantitativă) derivând din raportarea la locul / situarea într-o succesiune.

3.3.4.1. ***Corelarea substantivului cu referentul*** presupune raportarea lui la „realitatea" pe care o evocă. Component al sistemului lingvistic, substantivul indică – prin *denumire* – o *clasă* (mulţime) de „obiecte" reunite în temeiul unor caracteristici comune. Referentul poate fi identificat cu întreaga clasă (de „obiecte") reprezentată prin substantivul respectiv, cu o subclasă sau cu un singur exemplar, precizarea extensiunii referenţiale realizându-se prin diverse mijloace.

Limitarea maximă – referentul identificându-se cu un unic reprezentant al clasei – poate fi realizată prin asocierea substantivului (la singular) cu articolul

definit sau nedefinit (*Elevul / Un elev lipseşte.*) sau cu un determinant demonstrativ (*Acest / Acel / Celălalt elev a lipsit.*), identificarea realizându-se deictic sau anaforic.

Extensiunea maximă – implicând ca referent întreaga clasă – este exprimată de regulă prin asocierea substantivului cu articolul definit (*Omul este muritor.*) sau nedefinit (*Un specialist nu se formează peste noapte.*). Acelaşi rezultat se obţine prin asocierea substantivului cu cantitativul *tot* – *Toţi copiii plâng*. În acest caz, substantivul este obligatoriu articulat, articolul definit (şi nu *tot*, vezi *infra*, **3.3.4.5**) îndeplinind funcţia de integrator enunţiativ.

3.3.4.2. ***Integrarea în enunţ*** presupune ***limitarea extensiunii substantivului***, dar nu se identifică cu ea.

Delimitarea extensiunii referenţiale a substantivului poate fi realizată prin prezenţa unui unic determinant sau prin cumularea informaţiei introduse de mai mulţi reprezentanţi ai clasei determinanţilor asociaţi substantivului (comp. *Subiectul* / ***Acest*** *subiect* / ***Alt*** *subiect a fost discutat ieri.*. şi *Subiectul* ***acesta*** / ***Acest alt*** *subiect a fost discutat ieri.*). Spre deosebire de ceilalţi determinanţi, *articolul*, modalitate gramaticală de precizare a extensiunii (*infra*, **3.4.5**), este semantic neutru (în măsura în care n u adaugă o informaţie suplimentară celei „extensionale").

Limitarea extensiunii referenţiale se poate realiza prin asocierea substantivului cu o r i c e adjunct (comp. *cireş* şi *cireş înflorit / japonez / din livadă* etc.), integrarea în enunţ impune însă, de regulă, şi prezenţa unui (adjunct) determinant (comp. *Cireşul din livadă s-a uscat.*, *Acest cireş japonez s-a uscat.* şi **Cireş din livadă / japonez s-a uscat.*). Când din structura grupului substantival fac parte mai mulţi determinanţi, aceştia contribuie, fiecare, la (de)limitarea referinţei substantivului – ca orice adjunct – prin informaţia specifică: diferenţa dintre *cireşul acesta* şi *cireşul japonez / înflorit* constă în faptul că obiectul evocat de substantiv aparţine *subclasei* (de obiecte) *„cireş"* delimitate prin caracteristica derivând din „situarea în apropiere" faţă de un anumit reper, pe când în celelalte exemple delimitarea subclasei rezultă din specificarea unei caracteristici „calitative"; gruparea *cireşul acesta înflorit* evocă o subclasă mai restrânsă a clasei *„cireş"* asociind particularităţile exprimate prin *acesta* şi *înflorit* (integrarea enunţiativă fiind asumată numai de articol). În *acest cireş înflorit*, componentul *acest* are o funcţie complexă: circumscrie, prin informaţia semantică proprie, o subclasă, asumând totodată rolul de integrator enunţiativ; spre deosebire de *cireş înflorit*, *acest cireş* (*înflorit*) beneficiază de o mai mare disponibilitate de integrare în discurs.

3.3.4.3. ***Articolul*** îndeplineşte totdeauna rolul de *integrator enunţiativ*, indiferent de extensiunea grupului substantival din care face parte. El este obligatoriu coocurent când seria de adjuncţi este plasată după substantiv – topică dominantă în română (cf. *Cireşul* ***acesta japonez*** *a înflorit.*) – sau când substantivul este asociat cu cantitativul *tot* (cf. *tot oraşul, toate florile*, ca şi *oraşul tot, florile toate*).

În cazul *celorlalţi determinanţi*, asumarea funcţiei de integrator enunţiativ depinde de *poziţia* în grupul substantival (unic determinant, prim termen al seriei de adjuncţi / determinanţi (vezi **II, Grupul nominal, 2.3.4**): funcţia de *integrator*

enunțiativ este asumată de primul plasat în seria de determinanți / adjuncți care, făcând parte din același *grup substantival*, precedă centrul (cf. ***aceşti** alţi frumoşi* cireşi *japonezi din grădină*); ceilalţi participă (ca orice adjunct) la precizarea extensiunii referențiale prin informația specifică.

O situație specială are *tot*: ocupând frecvent poziția inițială în alcătuirea grupului substantival extins, el nu funcționează ca integrator enunțiativ, rol asumat de articol sau de demonstrativul care participă la organizarea grupului.

Adjuncții care *nu* aparțin clasei determinanților participă la organizarea semantică a grupului nominal limitând extensiunea substantivului-centru *fără* a îndeplini rolul de integrator enunțiativ.

3.3.4.4. ***Disocierea*** dintre cele două funcții – de limitare a extensiunii şi de integrare enunțiativă – este uneori ***marcată flexionar*** în cazul determinanților lexicali. Astfel, cantitativele nedefinite (*mult, puțin*), precedând substantivul ca unic determinant sau cap de serie (***mulți*** (*alți mari*) *scriitori*, ***multor*** (*alți / altor mari*) *scriitori*), deci cu funcție de integrator enunțiativ, diferențiază flexionar, ca şi pronumele, prin forme distincte, nominativ / acuzativul de genitiv / dativ; diferențierea este abolită în condițiile de postpunere a cantitativului (şi de coocurență cu articolul) – *copii(i)* ***mulți***, *copiilor* ***mulți***. (La singular, asociat cu substantive nonnumărabile, cantitativul nedefinit înlocuieşte forma de genitiv / dativ prin construcții prepoziționale, cf. *A adăugat* ***la mult*** *vin puțină apă.*, ceea ce îl apropie de cantitativele numerice, vezi **Numeralul**).

Determinantul *alt*, totdeauna antepus față de substantivul-centru, ca integrator enunțiativ (când precedă direct substantivul sau reprezintă capul unei serii de adjuncți) prezintă distincțiile flexionare pronominale, cf. ***alți*** / ***altor*** (*mari şi apreciați*) *poeți.*; deplasat din poziția de cap al seriei de un alt determinant, cf. *acest / acestui* ***alt*** *mare poet, aceiaşi* ***alți*** *mari poeți, aceloraşi* ***alți*** *mari poeți*, de exemplu, se încadrează în tipul flexionar adjectival (caracterizat prin omonimia totală a cazurilor la masculin / neutru).

Determinantele demonstrative (*acest, acel*), în condițiile păstrării aceloraşi particularități flexionare, diferențiază cele două situații prin utilizarea unor variante: comp. ***acest / acestui*** (*cuminte*) *copil* şi *copilul* ***acesta*** (*cuminte*), *copilului* ***acestuia*** (*cuminte*). (Uzul actual înregistrează însă, în condițiile postpunerii, şi o variantă a cazului oblic – cf. *copilului* ***acesta*** (*cuminte*) –, prin care flexiunea cazuală tinde a se reduce la o unică formă.)

Determinantul *celălalt*, ca şi ordinalele (*al doilea* etc.), nu distinge formal cele două situații, cf. ***celălalt / celuilalt*** *personaj* şi *personajul* ***celălalt***, *personajului* ***celuilalt***, ***al doilea*** *personaj, personajul* ***al doilea***.

3.3.4.5. Un comportament special caracterizează cantitativul ***tot, toți***, care participă adeseori la organizarea grupului substantival extins. În raport cu ceilalți componenți, acest cantitativ se caracterizează prin faptul că: (a) este totdeauna coocurent cu articolul definit, indiferent de poziția lui față de substantivul centru (*tot oraşul, oraşele toate*), sau cu un determinant demonstrativ făcând parte dintr-un lanț de determinative care precedă centrul substantival (cf. *tot acest mare oraş*) şi (b) este totdeauna plasat la extremitățile grupului substantival (comp. ***toți*** *acei alți*

mari gânditori şi *gânditorii aceia mari toţi*). În ambele situaţii, în grupul substantival, integratorul enunţiativ este diferit de *tot* (funcţia integrativă fiind asumată de articolul enclitic sau de demonstrativ), ceea ce îl separă de celelalte adjective (pronominale) cantitative.

Aceste particularităţi pun în evidenţă specificul *semantic* al cantitativului *tot*, care exprimă informaţia de „globalitate" (totalitate globală): în asociere directă cu substantivul, această informaţie acoperă *întreaga clasă* evocată prin substantiv (*tot oraşul, toţi gânditorii*) – cantitativul *dezambiguizează* ca extensie asocierea substantivului cu articolul definit (compatibil – vezi *infra,* **3.4.3** – atât cu limitarea, cât şi cu extensiunea maximă). În grupul substantival extins, ideea de globalitate este atribuită *subclasei* delimitate prin asocierea substantivului cu (ceil)alţi adjuncţi, ceea ce corespunde unei ierarhizări a adjuncţilor în interiorul grupului substantival extins – cf. [*toţi* [*aceşti creatori*]], [*toate* [*livezile înflorite*]]. Posibilitatea de a-l separa prin pauză, mai ales în lanţul de adjuncţi plasat *după* substantiv (cf. *Creatorii aceştia de frumos* [,] *toţi* [,] *au participat la eveniment.*) scoate în evidenţă statutul special al cantitativului, care permite detaşarea de centrul substantival şi interpretarea ca pronume apoziţional.

Aceleaşi particularităţi caracterizează şi cantitativele „globalizante" *amândoi, tustrei* (cf. *amândouă oraşele, oraşele amândouă, amândouă aceste mari oraşe*; *oraşele acestea mari* [,] *amândouă* etc.), care asociază „globalitatea" cu un număr finit.

Specificul semantic globalizant al acestor cantitative blochează asocierea lor, în lanţul de adjuncţi ataşaţi aceluiaşi substantiv, cu determinanţii „partitivi": *un, fiecare, orice, oricât, care, ce.*

3.3.4.6. ***Posesivul*** participă la organizarea grupului substantival în două ipostaze: singur (*fiul **tău**, părerea **ta***) sau asociat cu *al* (***a ta** părere, această **a ta** părere, o altă **a ta** părere, **a ta** statornică părere, această **a ta** statornică părere*, dar şi postpus – *părerea aceasta **a ta**, o părere **a ta**, părerea aceasta statornică **a ta***). Utilizarea este strict reglementată în funcţie de mai mulţi factori: de poziţia faţă de substantivul centru, de componenţa lanţului de adjuncţi din care face parte, de coocurenţa cu articolul definit sau nedefinit, de poziţia în lanţ a posesivului.

Varianta simplă apare într-o unică situaţie: postpusă în vecinătatea nemijlocită a substantivului asociat cu articolul definit (*aspiraţi**a** **ta** / **sa**, **bunic**ul **meu**, **prieteni**i **voştri***).

Distribuţia, mai complicată, a celeilalte ipostaze este condiţionată de poziţia faţă de substantiv, dar şi de poziţia ocupată în lanţul de adjuncţi care fac parte din grupul substantival extins: în *antepoziţie* faţă de substantivul-centru este utilizată totdeauna realizarea cu *al* (***ai noştri** tineri, o **a noastră** dispoziţie, această **a noastră** recentă dispoziţie* etc.); în *postpoziţie*, ocurenţa variantei cu *al* presupune dislocarea posesivului din imediata vecinătate a substantivului prin intercalarea unui alt adjunct (determinant sau nu), cf. *răspunsul acesta nepotrivit **al vostru***. Atât ocurenţa posesivului, cât şi succesiunea adjuncţilor în lanţ sunt strict reglementate (vezi **II, Grupul nominal, 2.6.1**).

În construcţiile în care posesivul apare ca unic determinant antepus (***al tău** fiu nevrednic, **al tău** nevrednic fiu*) sau când este primul component al unui lanţ

antepus de adjuncți din care fac parte și alți determinanți (*al tău acest alt nevrednic fiu*), posesivul poate fi considerat ca asumând rolul de integrator enunțiativ al grupului. În situațiile în care posesivul este coocurent cu articolul – în oricare dintre ipostazele sale (cf. ***un** al vostru prieten, **o** colegă a mea, **colega** (aceea a) mea*) –, articolul preia funcția integrativă (rol care poate fi asumat de oricare alt determinant, cap (în ordine liniară) al grupului (cf. ***acest** al tău / **alt** al tău / **acest** alt al tău (nevrednic) fiu*). Ca și celelalte determinante, posesivul reprezintă un component al grupului care contribuie totdeauna la precizarea extensiunii substantivului- centru prin informația lexicală specifică.

Cele două realizări ale posesivului asociat unui centru substantival pot fi interpretate ca *variante* (*poziționale*), una dintre ele fiind omonimă cu a pronumelui posesiv (comp. ***a ta** propunere, această **a ta** propunere, propunerea aceasta **a ta*** și *Dintre toate lucrările, **a ta** a fost cea mai originală*).

3.4. Articolul

Articolul – definit (enclitic) și nedefinit (proclitic) – reprezintă, în limba română, *modalitatea* (*gramaticală*) ***afixală*** de integrare enunțiativă, statut care îl diferențiază de ceilalți determinanți (care aparțin nivelului lexical). Situarea ca afix, unitate morfematică, derivă din coocurența obligatorie cu substantivul (sau cu adjectivul) și se manifestă prin fuziunea cu substantivul / adjectivul a articolului enclitic și profunda implicare a acestuia în flexiunea nominală (vezi **Substantivul, 2.5, Adjectivul, 2.1.5**).

3.4.1. Domeniul semantic acoperit de articol prin realizările sale (enclitică, proclitică și zero) se organizează, în modul specific al *categoriilor gramaticale*, printr-un ***sistem închis de opoziții*** (*determinat definit* (articol enclitic) / *nedeterminat* (articol Ø), *determinat definit / determinat nedefinit* (articol proclitic), *determinat nedefinit / nedeterminat*), ceea ce situează articolul ca ***morfem gramatical***, expresie a ***categoriei determinării***.

Cele două ipostaze pozitive ale articolului nu au o poziție identică în sistemul morfematic românesc. Articolul definit *-(u)l, -a* etc., totdeauna enclitic, se asociază unităților componente ale formelor flexiunii nominale (cf., de pildă, *floar+e+a, codr+i+lor*), *participând la alcătuirea unui lanț morfematic indisociabil* (de tipul formelor sintetice); articolul fuzionează uneori cu unitatea morfematică precedentă (cf. *cas-a*), asumând și informația gramaticală a desinenței absorbite. Realizarea nedefinită *un, o,* totdeauna proclitică, formează cu radicalul și desinența un *lanț disociabil* de tipul formelor analitice; limitarea disocierii la posibilitatea intercalării unui adjectiv între articol și radical (*niște rare excepții*) indică gradul înalt de stabilitate a lanțului.

Atât *-ul*, cât și *un* se actualizează ca „mulțimi" de realizări, diferite în raport cu valorile de gen, număr și caz (comune cu ale substantivului în flexiunea căruia se implică), dar și (în cazul articolului enclitic) în funcție de contextul fonic care îl precedă.

Statutului de *expresie gramaticală a categoriei determinării* îi corespunde caracterul abstract („neutru"), neasociat cu nicio altă informaţie „contingentă", al semnificaţiei articolului. Această particularitate semantică îi asigură o poziţie aparte în ansamblul clasei determinanţilor şi explică frecvenţa ridicată şi larga compatibilitate de asociere, în cadrul aceluiaşi grup substantival, cu determinanţii lexicali, dar şi cu alte tipuri de adjuncţi.

3.4.2. ***Realizarea opoziţiilor de determinare*** depinde de ***condiţii gramaticale şi semantice***. Cele trei opoziţii (vezi *supra*, **3.4.1**) sunt posibile numai la nominativ / acuzativ. La genitiv şi dativ, sistemul de opoziţii se reduce la o unică realizare (determinat definit / determinat nedefinit) prin eliminarea termenului Ø, iar opoziţiile care implică termenul negativ se realizează mai des la acuzativ decât la nominativ, la plural decât la singular.

Condiţionări în realizarea categoriei de determinare se constată şi în raport cu poziţia sintactică (subiectul tolerează mai greu articolul Ø decât numele predicativ, de pildă), cu clasa semantică din care face parte substantivul.

> Nominativul *subiect* implică corelarea referenţială cu „clasa de obiecte" reprezentată în comunicare printr-un anumit substantiv, ceea ce impune precizarea extensiunii (care se realizează prin asocierea cu morfemele pozitive ale categoriei determinării – comp. ***Copilul / Un copil aleargă.*** şi *****Copil** aleargă.* – sau cu alţi determinanţi (***Acest** copil aleargă*). Dimpotrivă, nominativul *nume predicativ*, caracterizând de cele mai multe ori subiectul prin atribuirea acelei / acelor calităţi care configurează *intensiunea* substantivului prin care este actualizat, este frecvent nedeterminat – *Copilul este **elev***. Absenţa precizărilor extensionale explică frecvenţa determinării Ø a numelui predicativ. Asocierea cu morfemul de determinare definită – *Copilul* (*acesta*) *este **elevul***. – presupune coreferenţialitatea subiectului şi a numelui predicativ, care, realizate prin unităţi lexicale distincte, „trimit" comunicativ la un unic (şi acelaşi) referent. (Coreferenţialitatea celor două componente ale enunţului permite reversibilitatea funcţiilor şi explică dificultatea de a distinge în construcţiile de acest fel – ca şi în *Ion este elevul., El / Acesta este elevul.* – între subiect şi nume predicativ.)

O pondere deosebită în reglementarea utilizării articolului, în română ca şi în alte limbi, au factorii externi, care ţin de situaţia (concretă) de comunicare, de inferenţele diverse, presupuse de realizarea actului de comunicare.

3.4.3. În calitate de *cantitativ*, ***articolul*** interferează, în primul rând, cu ***categoria gramaticală a numărului***: compatibilităţile de asociere a diferitelor realizări ale articolului variază în raport cu forma de singular sau plural a substantivului. Spre deosebire de formele de singular (ale substantivelor numărabile), a căror actualizare impune asocierea cu un determinant (*Copilul / Orice copil creşte.*), integrarea în enunţ a formelor de plural se poate dispensa de prezenţa acestuia (în contexte ca *Zboară păsări., Se joacă copii., Aduce cărţi.*, cantitatea este marcată prin forma de plural a substantivului, (nedeterminarea fiind asociată cu realizarea Ø a articolului) şi derivă din raportul de opoziţie cu structuri ca *Se joacă copiii.* sau *Se joacă* (*nişte*) *copii., Aduce cărţile. Aduce* (*nişte*) *cărţi.*

Exprimarea „nedeterminării” prin realizarea Ø a articolului este compatibilă şi cu singularul în situaţiile în care substantivul este implicat numai sub aspectul „intensiune”(vezi *supra,* **3.4.2**), dar şi în construcţii ca *Bate vânt., Trebuie răbdare., Cere unt* ş.a. (vezi **Substantivul, 4.2**).

În cadrul *grupului prepoziţional*, opoziţiile de determinare (reprezentate prin articolul Ø, cf. *Priveşte pe fereastră.*) se neutralizează. În condiţiile în care substantivul e însoţit de adjuncţi (*Se zăreşte prin fereastra* ***din dreapta / rotundă / aceea.****, Se zăreşte* ***printr-o fereastră rotundă.***), prezenţa articolului definit sau nedefinit ia locul realizării negative, restabilind opoziţia.

Gradele diferite de determinare asociate realizărilor pozitive ale articolului (definit şi nedefinit) – opozabile în contexte ca *Avionul decolează chiar acum.* şi *Un avion decolează chiar acum.* (context în care *un* poate fi interpretat şi ca determinant numeric, în opoziţie cu *două, trei... avioane*) sau *A cumpărat florile.* şi *A cumpărat nişte flori.* – se neutralizează în alte situaţii, cf. *Omul este muritor.* şi *Un om este muritor.*, substantivul (articulat) evocând, în ambele situaţii, global clasa (de obiecte), pe care o reprezintă *generic*. „Globalitatea” clasei este evocată în mod diferit în condiţiile asocierii substantivului – singular – cu determinanţi lexicali, cantitative partitive (cf. *Orice om este muritor.* şi *Fiecare om este muritor.*) sau prin forma de plural a substantivului articulat definit (*Oamenii sunt muritori.*). Evocarea globală a ansamblului poate fi explicitată prin asocierea cu cantitativul *tot* (*Toţi oamenii sunt muritori.*).

În asociere cu substantivele *nonnumărabile* (masive sau abstracte, vezi **Substantivul, 4.1, 4.2**), articolul definit este gramatical obligatoriu în cazul substantivului subiect (atât în utilizarea generică, cât şi în cea deictică, cf. *Untul este un aliment important. Untul m-a costat scump.*; *Entuziasmul a durat puţin., Le lipseşte entuziasmul.*; *Se apropie zorile.*). În poziţie de complement direct, substantivele masive sunt compatibile cu opoziţia nedeterminat / determinat definit, cf. *Cumpără unt / untul.* (dar *Soluţia cere entuziasm.* – nu şi *entuziasmul, Aşteaptă zorile.* – nu şi *zori.*).

Actualizarea prin asocierea cu articolul nedefinit (*Aduce o smântână excelentă.*) sau cu alţi determinanţi (*această smântână, orice smântână*) implică mutaţia spre „numărabile” şi o sensibilă diferenţiere semantică („varietate”, „fel”, „calitate”); acelaşi efect poate fi obţinut şi prin crearea unei forme de plural (*Evită entuziasmele (facile)., Unturile nu sunt toate la fel.*).

3.4.4. Asocierea, destul de frecventă în limba română, cu determinantul afixal a ***numelor proprii*** – care prin natura funcţionalităţii lor implică (la fel ca substantivul comun determinat definit) evocarea în comunicare a unui unic referent – are explicaţii şi efecte care diferă de cele constatate în cazul substantivelor comune.

O largă categorie de nume proprii, cum sunt cele de persoană, nu acceptă *articolul* ca *morfem al determinării.* Substantive proprii ca *Ion, Ştefan, Maria, Dana, Popescu, Munteanu, Atanasiu* etc., deşi nu participă la opoziţiile de determinare, nu exclud unele particularităţi de expresie omonime cu diferitele forme ale articolului definit. Exprimarea genitiv-dativului se realizează, pentru

masculine, prin ataşarea proclitică a unităţii morfematice *lui*, marcă a genitiv-dativului (*a lui Ion, lui Ştefan*), iar pentru feminine, prin variaţii ale finalei numelui propriu, omonime cu cele ale substantivelor comune articulate enclitic (comp. *Ioanei, Elenei* şi *fetei, casei*).

În cazul numelui propriu feminin, variaţia finalei – analogă opoziţiei „determinat / nedeterminat" (nominativ-acuzativ) din flexiunea feminină a substantivelor comune (*casa / casă, cartea / carte*) – opune *vocativul* celorlalte cazuri (cf. *Ioana / Ioană, Maria / Marie*). Asociate numelor proprii, aceste unităţi de expresie nu mai funcţionează ca determinante, ci ca *afixe cazuale*, subordonându-se categoriei de caz.

În măsura în care multe nume proprii provin din substantive comune articulate definit (cf. *Dulgheru, Boieru, Turcu*, şi, pe o cale mai puţin directă, chiar *Ionescu, Moldoveanu*), finala numelui propriu derivă din articol, ca şi *lui* proclitic (*lui Bălcescu*, mai vechi şi *Bălcescului*, ca şi *omului, fratelui*).

Alte categorii de substantive proprii, cele geografice, de pildă, se asociază cu articolul definit fără a participa la opoziţiile specifice de determinare (cf. *Bucureştiul / Bucureşti e capitala României., Vizitează Clujul., culmile Carpaţilor, înălţimea Ceahlăului*). Flexiunea unora, a celor feminine mai ales, se realizează, ca şi în cazul numelor de persoană, cu ajutorul unor elemente de expresie omonime cu morfemele de determinare (cf. *casa, casei* şi *Craiova, Craiovei* etc.).

3.4.5. Ca *determinant*, *articolul* se deosebeşte de toţi ceilalţi membri ai clasei prin permanenţa funcţiei de integrator enunţiativ: prezenţa articolului în organizarea unui grup nominal asigură stabilirea relaţiei referenţiale, corelarea „denumirii" (a substantivului) cu „obiectul" implicat în evenimentul la care face referinţă enunţul. *Ceilalţi determinanţi* sunt numai *compatibili* cu acest rol, pe care îl asumă în condiţii strict determinate, constantă fiind informaţia lexicală specifică, cu care contribuie la semantica grupului substantival din organizarea căruia fac parte.

Referenţializarea substantivului, realizată prin asocierea cu articolul, se întemeiază pe capacitatea acestuia de a „modela" extensiunea mulţimii de „obiecte" evocate în enunţ printr-un anumit substantiv. În circumscrierea subclasei de „obiecte" implicate în enunţ prin prezenţa substantivului (grupului substantival), articolul interferează, în primul rând, cu determinanţii lexicali.

Ca expresie a *limitării maxime*, care constă în identificarea referentului cu un unic „obiect" al clasei, articolul definit este concurat de *determinantul demonstrativ* (mai frecvent de *acest*): în condiţiile utilizării deictice, identificarea referentului evocat prin substantivul asociat cu determinantul este de regulă susţinută / precizată ostensiv; în cadrul relaţiei anaforice identificarea presupune complicate condiţionări cotextuale sau / şi exterioare enunţului, determinate de situaţia de comunicare. Astfel, *Cartea a apărut.* constituie o „comunicare" numai cu condiţia unor informaţii suplimentare, care pot fi recuperate anaforic din cotext ([*X a scris un roman.*] ***Cartea*** *a apărut.*) sau deictic din context, fiind implicate în situaţia de comunicare prin cunoştinţele comune ale participanţilor, cf. de exemplu: *– Parcă X scria un roman? / –* ***Cartea*** *a apărut de mult.* sau ***Intrarea*** *e pe dreapta.*

(dacă interlocutorii ştiu că e o singură intrare); *E **o intrare** pe dreapta.* (dacă e vorba de o clădire cu mai multe intrări).

3.4.6. Expresie a *determinării*, ***articolul*** cumulează în limba română alte diverse funcţii.

Contribuie la ***dezambiguizarea flexiunii nominale***, soluţionând unele situaţii de sincretism (al cazurilor (*flori-le, flori-lor*; *nişte copii, unor copii*); al numerelor şi cazurilor (*arici-ul, arici-ului, nişte arici, unor arici*); al genului (*scaunul, scaunele*).

Marchează *substantivarea*: orice cuvânt al limbii asociat cu articolul se comportă ca (devine) un substantiv (comp. adjectivul *rău* şi *răul făcut,* adverbul *bine* şi *binele, un bine, mâine* şi *mâinele*, pronumele *eu* şi *eul, sine* şi *sinele,* conjuncţia *că* şi *Aici că-ul e de prisos* etc.), dar şi *deplasarea* substantivelor comune spre cele proprii (cf. *floare, Floarea, crin, Crina; croitor, Croitoru, popă, Popa*) sau a celor proprii spre cele comune (*Harpagon, harpagonul, Maria, sărbătorirea tuturor „mariilor" din familie*).

3.4.7. Elemente ***omonime cu articolul*** participă la alcătuirea a diferite unităţi lexicale ale limbii române. Un asemenea component caracterizează *pronumele personal* de persoana a III-a, *dânsul*, a cărui parte finală este omonimă cu articolul definit: flexiunea de gen, număr şi caz a pronumelui este realizată prin unităţi de expresie identice cu cele ale articolului (cf. *dân**sul**, dân**sa**, dân**sului**, dân**sei**, dân**sele*** etc.); acestea se ataşează unor grupări morfematice cu desinenţe proprii – pe care le regăsim la anumite clase de substantive masculine, respectiv feminine – la care se adaugă (*dânşi-i, dânse-le, dânsului* etc.) sau pe care le înlocuiesc (*dâns-a,* ca şi *cas-a*). Realizând flexiunea pronumelui, componentele finale n u participă la opoziţiile de determinare.

Ca element component, contribuind la distincţia de gen, articolul face parte din organizarea gramaticală a *numeralelor ordinale* (cf. *al trei**lea**, a trei**a*** etc.).

În componenţa unor *prepoziţii*, elementele omonime cu articolul au rolul de a diferenţia prepoziţia de adverbul corespunzător (comp. *înainte**a*** şi *înainte, în faţ**a*** şi *în faţă* etc.).

> Relaţia etimologică dintre articolul enclitic şi aceste elementele omonime este neîndoielnică. Procesul care explică clivajul dintre ele este destul de complicat (vezi, de pildă, **Prepoziţia, 2.2**) şi diferă de la un caz la altul. Legătura dintre ele se întrerupe în momentul în care, într-o situaţie dată, opoziţiile specifice articolului sunt abolite: „articolul" încetează de a mai fi subordonat categoriei determinării.

3.5. Clasa proformelor

O clasă gramatical eterogenă este şi cea a **proformelor**, care – în virtutea capacităţii de „a sta în locul altora" reuneşte unităţi lingvistice gramatical foarte diferite. Ca şi pronumele nepersonale (vezi *supra,* **2.5**), proformele depind referenţial de context, îşi precizează referentul prin stabilirea unui raport anaforic, mai rar cataforic, cu alt component al comunicării (sursă referenţială a proformei).

Această particularitate funcțional-semantică le permite să se constituie în *substitut* al altor termeni, cuvinte, grupuri de cuvinte, propoziții.

Din această clasă fac parte *pronumele* (cf. *Copiii au alergat, **unii** au obosit, **alții** nu, **trei** au renunțat imediat.*), dar și *proformele adjectivale* (precum *Filmul a fost grozav. Nu am mai văzut de mult un **asemenea** / **așa** film.*), *proformele adverbiale* (cf. *A plecat la școală, de **acolo** la bibliotecă.*, *În timpul verii e cald, **atunci** se simte bine.*, *Așază-te pe scaun. Stai **așa**.*). Când sursa referențială este reprezentată printr-o unitate a textului structurată sintactic, avem a face cu *profrază* (*S-ar părea că s-au înțeles. **Asta** nu pot să cred.*).

3.6. Clasa substitutelor

Particularitatea semantico-funcțională de a-și completa informația referențială prin raportare la un alt component al comunicării este comună și clasei **substitutelor**, care se suprapune în mare *proformelor*, dar și *pronumelor*. Nu satisfac condiția de substitute ***pronumele personale de persoana întâi*** și ***a doua***, a căror semnificație este direct dependentă de situația de comunicare, de identificarea (deictică) a unui protagonist al „evenimentului" relatat cu locutorul / alocutorul (vezi *supra*, **2.4.1**), dar și unele ***pronume nepersonale***, cele cu *utilizare generică*, cum sunt interogativele *cine, ce*, negativele *nimeni, nimic*, nehotărâtele *fiecare, oricine* etc.

Considerată din perspectiva compatibilității de a se constitui în substitut al unui alt termen din enunț, clasa tradițională a *pronumelui* își revelă lipsa de unitate.

3.7. Categoria deicticelor

Categoria deicticelor grupează unitățile limbii care implică sau sunt implicate nemijlocit în situația de comunicare, prin care enunțul / mesajul este raportat la coordonatele cadrului situațional de realizare a actului de vorbire. Punctul central în constituirea acestui cadru îl reprezintă *locutorul* (care are o poziție privilegiată) și *destinatarul* mesajului, cei doi poli ai comunicării, dar și *momentul enunțării*. În jurul acestor repere, se organizează categoria deicticelor, care, ca și categoria determinării, cuprinde unități lingvistice aparținând unor nivele diferite de organizare a limbii.

3.7.1. Identificarea unor participanți la evenimentul enunțat cu *locutorul* sau *destinatarul* actului de vorbire (sau caracterizarea negativă sub acest aspect) este specifică ***pronumelor personale*** (vezi *supra*, **2.4**), deosebindu-le semantic de alte „nominale", pronume sau substantive.

Aceluiași reper i se subordonează valorile ***categoriei gramaticale a persoanei***, reprezentate în flexiunea verbală prin desinențe sau prin variația auxiliarului.

Reperul *locutorului* intervine și în *organizarea spațială* a cadrului enunțiativ. Numeroase unități lexicale implică în configurarea lor semantică situarea față de locutor. Pentru ***adjectivele și pronumele demonstrative***, reperul evaluării distanței („apropiere", „depărtare") este reprezentat de locutor (în unele limbi și de

alocutor). Raportarea la acel(e)aşi reper(e) organizează semantica unor ***adverbe*** ca *aici* şi *acolo, aproape* şi *departe,* a unor verbe ca *a veni, a pleca,* etc., dar şi a unor unităţi lingvistice ca (*la*) *dreapta,* (*la*) *stânga, în faţă* (*faţa*), *în spate* (*le*) etc. Reperul implicit, reprezentat prin locutor, centru al situaţiei tipice de enunţare (cf. *Rămâi în spate. Lumina vine din stânga.*, de exemplu), poate fi înlocuit – în contextul discursiv – printr-un alt reper, precizat explicit (*Rămâi în spatele cortinei., Lumina vine din stânga* (*partea stângă a*) *scenei.*).

3.7.2. Dacă situarea faţă de locutor (alocutor) este implicată în organizarea „spaţială" a enunţului, evocarea contextului situaţional prin raportarea la *momentul enunţării* are un rol determinant în structurarea cadrului temporal.

Raportarea la momentul enunţării reprezintă pivotul central al ***categoriei gramaticale a timpului***: semnificaţia timpurilor verbale derivă din situarea evenimentului enunţat într-un moment concomitent (prezent), anterior (trecut) sau ulterior (viitor) faţă de cel al enunţării (vezi **Verbul. Timpul**).

La nivel ***lexical***, reperul deictic temporal este presupus de sensul ***adverbelor*** „demonstrative" *acum* (exprimând „concomitenţa") şi *atunci* (pentru „trecut" şi „viitor") sau *azi,* (*poi*)*mâine,* (*alaltă*)*ieri,* dar şi al ***altor unităţi lexicale*** ale limbii ca: *prezent, trecut, viitor, recent, vechi, antic, la anul, anul trecut* etc. Unele cuvinte, ca *înainte, după,* aparţin atât deixisului spaţial, cât şi celui temporal.

3.7.3. Situaţia de comunicare, considerată din punctul de vedere al distincţiilor impuse de *organizarea socială,* intervine şi în semantica pronumelor de politeţe, dar şi, sub numeroase alte forme, în structurarea comunicării (vezi **II, Deixis**).

3.7.4. Cele mai multe dintre deictice sunt compatibile şi cu utilizarea ***anaforică*** (vezi **II, Anafora**), în situaţiile în care, prin abolirea referirii directe la situaţia de comunicare (sursă a informaţiei deictice), conţinutul lor semnificativ, redus la semnificaţia lexicală specifică (configurată de apartenenţa la un anumit sistem lingvistic), se precizează *referenţial* prin asocierea cu un alt component coocurent în enunţ.

3.8. Clasa jonctivelor

Clasa jonctivelor, delimitată funcţional prin capacitatea componentelor sale de a stabili relaţii în limitele *enunţului* – între cuvinte, la nivelul grupului de cuvinte, între grupuri de cuvinte la nivelul propoziţiei şi între cuvinte, grupuri de cuvinte şi propoziţii la nivelul frazei, include, într-o unică clasă, unităţile lexicale încadrate tradiţional ca prepoziţii şi conjuncţii (diferenţiate în funcţie de calitatea unităţilor sintactice în care funcţionează ca lianţi), dar şi pronumele, adjectivele şi adverbele relative. Jonctivele asigură organizarea frastică a comunicării.

3.9. Clasa conectorilor

Clasa conectorilor – definită tot funcţional – interferează cu clasa jonctivelor, în măsura în care cuprinde şi elementele lingvistice capabile să reunească într-un ansamblu coerent (prin asociere sintactică şi ideatică) componentele *de nivel propoziţional* ale unei comunicări. Conceptul lingvistic de *conector* are în vedere mijloacele lingvistice (mai ales conjuncţii şi adverbe) care stabilesc relaţiile dintre

propozițiile componente ale enunțului, dar și relațiile dintre unități comunicative *sintactic independente*, adeseori superioare enunțului ca extindere și / sau complexitate (reprezentând gruparea a două sau mai multe enunțuri succesive). Coerența unui ansamblu comunicativ de dimensiuni diverse se realizează prin conectori, care asigură corelarea *frastică* și *transfrastică* a componentelor la nivelul *textului*.

Dintre jonctive, cele mai multe conjuncții – mai ales cele coordonatoare – funcționează atât la nivel frastic, cât și la nivel transfrastic, pe când conjuncțiile subordonatoare și relativele îndeplinesc mai ales funcția de liant interpropozițional. Detașarea din frază, prin pauză și intonație, a propozițiilor subordonate (cf., de pildă, *O să ducă lucrurile până la capăt oricât de greu ar fi.* ***Chiar dacă*** *nu merită.*; *Caută omul potrivit, inteligent, informat, cu experiență.* ***Care*** *e așa de greu de găsit.*) are ca efect punerea în evidență, sublinierea lor emfatică, dar nu modifică, de regulă, statutul lor sintactic (de subordonate). Cu același efect se izolează prin detașare componentele propoziției: *Lucrează de ani întregi la această problemă. Cu o perseverență de nezdruncinat.* Adeseori, însă, fracturarea frazei subliniază – și la nivelul enunțului, dar mai ales la nivel transfrastic – raporturi semnificative subiacente determinate de interferența unor acte discursive (vezi, de exemplu, **II, Circumstanțialul. Prezentare generală, 4.2**).

Ca rezultat al interferențelor de acest fel, conjuncțiile – utilizate cu rol de conector transfrastic – se modifică funcțional și semantic (vezi **II, Conectori frastici și transfrastici**).

Dintre conjuncții, *or* apare exclusiv la nivel transfrastic, asociind unități textuale depășind cadrul enunțului.

La stabilirea raporturilor transfrastice de organizare a textului (monologic sau dialogic) participă unități lingvistice foarte diverse. Rolul de conector transfrastic este cel mai frecvent îndeplinit de adverbe și grupări diverse (*dimpotrivă, oricum, totuși, în primul rând, de asemeni, de altfel, ca atare, tot astfel*), care, punând în evidență raporturile dintre fragmente sintactic independente, organizează *textul*. Unele tipuri de corelări transfrastice au un corespondent evident la nivel sintactic, cf., de pildă, enumerarea, opoziția, echivalarea și coordonarea (copulativă și adversativă), apoziționarea.

3.10. „Părți de vorbire" / „clase de cuvinte"

Dacă partiția în *„**părți de vorbire**"* privilegiază *particularitățile gramaticale* ale unităților lexicale ale limbii, ***celelalte clase*** cuprind mijloace lingvistice eterogene – care se situează la diverse nivele ale sistemului (lexical sau gramatical), grupate în virtutea unor *particularități funcționale* comune, care corespund, în procesul de comunicare, unor corelări specifice între *„limbă"* și *„universul"* pe care îl „exprimă", între *sistemul lingvistic* și *discurs*, ca modalitate de comunicare. *Particularitatea comună* a acestor clase o constituie *diversitatea componentelor*: aceeași clasă grupează cuvinte / grupări locuționale, unități lingvistice reprezentând părți de vorbire diferite, dar și cuvinte și afixe ale unor categorii gramaticale.

SUBSTANTIVUL

1. PRELIMINARII

Substantivul este o clasă lexico-gramaticală deschisă, ce reprezintă aproximativ 50% din totalitatea cuvintelor limbii române, fiind, alături de verb, o clasă fundamentală, implicată în definirea celorlalte clase lexico-gramaticale. Se distinge prin următoarele trăsături: ***morfologic***, prezintă gen fix şi flexiune în raport cu numărul, cu cazul şi cu categoria determinării (vezi *infra*, **1.1; 2**); ***sintactic***, poate forma, împreună cu verbul, nucleul unui enunţ şi este centrul grupului nominal, selectând adjuncţi, între care specifici sunt determinanţii (vezi **Clase de cuvinte, 3.3**) şi adjuncţii genitivali (vezi *infra*, **1.2; 3**); ***semantico-pragmatic***, se caracterizează prin modul specific în care îşi asociază referentul, numai în combinaţie cu un determinant; substantivul poate denumi (clase de) *obiecte*, în sens larg: fiinţe (*om*), lucruri (*minge*), fenomene (*ploaie*), acţiuni (*plecare*), stări (*criză*), însuşiri (*bunătate*), relaţii (*rudenie*) – vezi *infra*, **1.3, 3.1.3; II, Grupul nominal, 2.3**. Substantivele *comune* desemnează obiecte de acelaşi fel, neindividualizate (*fată, oraş*). Substantivele *proprii* desemnează obiecte unice (*Maria, Bucureşti*).

Categoria cea mai numeroasă, care poate fi considerată prototipică, o formează substantivele comune propriu-zise flexibile (*casă*). Substantivele comune propriu-zise sunt nume de obiecte concrete.

1.1. Caracteristici morfologice

Substantivul este o parte de vorbire flexibilă, ale cărei forme variază după categoriile gramaticale de număr, caz şi determinare.

Genul nu este un criteriu de flexiune pentru substantiv, ci o trăsătură inerentă, fixă, în funcţie de care categoriile flexiunii se manifestă în mod specific (vezi *infra*, **2.1**).

În funcţie de genul, numărul şi cazul substantivului, sunt selectate, prin acord gramatical, formele adjuncţilor adjectivali, în grupul nominal (*casă **frumoasă*** f. sg. N–Ac). În funcţie de genul şi numărul substantivului sunt selectate, prin acord, formele numelui predicativ adjectival (*casele sunt **frumoase*** f. pl.), iar prin relaţie anaforică, formele substitutelor – pronume, numerale (*Cumpără flori, **câteva** albe şi **două** albastre.*, f. pl.). În relaţia dintre subiect şi predicat, substantivul impune verbului forma de număr şi selectează formele verbale de persoana a III-a (*Studenţii **citesc.***, pl.); vezi **II, Acordul dintre subiect şi predicat, 1.**

Exprimarea categoriilor flexionare (de număr, de caz şi de determinare) se organizează în cadrul claselor de gen. Flexiunea substantivului se realizează *sintetic*, prin desinenţe, prin articolul definit, precum şi prin alternanţe fonetice care modifică radicalul substantival. Categoriile gramaticale se exprimă, de asemenea, *analitic*, prin prepoziţii, prin articolul nedefinit sau prin mărcile de caz proclitice *lui, al*. Categoriile flexionare ale substantivului se manifestă, în general, solidar şi, uneori, redundant, prin aceleaşi mărci. Flexiunea substantivului se caracterizează prin numeroase omonimii (vezi *infra*, **2.5**). Particularităţile flexionare caracterizează, cu unele excepţii, toată clasa substantivelor (vezi *infra*, **2**).

1.2. Caracteristici sintactice

Substantivul comun propriu-zis participă la structura diferitelor grupuri, fiind centru sau termen dependent (vezi *infra*, **3.1**, **3.2**).

Substantivul, centru al grupului nominal, se asociază cu adjuncţi specifici – determinanţi (***acest*** *oraş*), adjuncţi genitivali (*casa* ***Mariei***) şi cu adjuncţi nespecifici – adjectivali (*oraş* ***vechi***), prepoziţionali (*sat* ***de munte***), verbali (*casă* ***de locuit***, *foc* ***arzând***) sau propoziţionali (*cartea* ***pe care o citesc***, *oraşul* ***unde locuiesc***).

Substantivul poate fi dependent sintactic de verb (***Citeşte*** *cărţi*.), de adjectiv (***necesară*** *omului*), de o interjecţie (***Iată*** *cascada!*) sau de un alt substantiv (***copiii*** *Mariei*).

Ca termen dependent, substantivul poate ocupa diferite poziţii sintactice în enunţ: subiect (*Vine* ***trenul***.), complement direct (*Cumpără* ***flori***.), complement indirect (*Elevul oferă flori* ***profesoarei***.), nume predicativ, în combinaţie cu un verb copulativ (*El este* ***inginer***.), atribut (*grădina* ***oraşului***) etc. Diferitele funcţii sintactice ale substantivului în enunţ se exprimă prin forma sa cazuală, marcată sintetic (prin desinenţe, prin articole enclitice) sau analitic (prin prepoziţii şi prin alte mărci), prin acordul predicatului cu subiectul şi prin topică.

1.3. Caracteristici semantice

Substantivele se pot grupa semantic în mai multe categorii, care se disting (parţial) şi morfosintactic. Anumite substantive manifestă, în comparaţie cu substantivele comune propriu-zise, un comportament gramatical de tip special, care se corelează cu particularităţile lor semantice, implicit cu anumite proprietăţi ale referenţilor (vezi *infra*, **4**).

În situaţia cea mai comună se află substantivele propriu-zise nume de (clase de) obiecte concrete, „discrete" (sau individuale). Acestea sunt numărabile, compatibile cu opoziţia gramaticală de număr singular / plural (*casă, case*), vezi *infra*, **2.2**. Numărul este o proprietate a claselor de obiecte. Categoria „nonnumărabil" este favorizată de anumite conţinuturi semantice, cum sunt [+ Materie], [+ Abstract]. Aşadar, unele substantive nonnumărabile sunt concrete (şi anume substantivele masive – *fasole, lapte, câlţi*), iar altele sunt abstracte (*curaj, importanţă*). Categoria „nonnumărabil" implică incompatibilitatea sau limitarea

compatibilității substantivelor cu categoria morfosemantică a „pluralității" (vezi *infra*, **4.1, 4.2, 4.4**).

Un anumit specific referitor la flexiunea după număr au şi substanivele numite „colective", a căror referință este de tip cumulativ (*buchet, grup* – vezi *infra*, **4.3**).

Proprietățile distribuționale ale substantivelor (selecția contextelor pe care substantivele şi le asociază) sunt în mare măsură explicabile prin modul de conceptualizare a referentului (care deosebeşte numele comune de numele proprii) sau prin caracterul atipic al unor referenți, ca „acțiunea" şi „activitatea" (exprimate, de obicei, prin verbe: *a pleca – plecare, a naviga – navigație*), „starea" (exprimată mai ales prin verbe sau / şi adjective: *a suferi – suferință, atent – atenție*), „însuşirea" (redată, în mod obişnuit, prin adjective: *bun – bunătate*), vezi *infra*, **4.4, 4.5**.

2. FLEXIUNEA SUBSTANTIVULUI

Categoriile gramaticale ale substantivului sunt *genul, numărul, cazul* şi *determinarea*. Dintre acestea, numărul, cazul şi, parțial, determinarea sunt categorii flexionare.

Genul, trăsătură inerentă şi fixă a substantivului, nu constituie un criteriu de flexiune pentru această parte de vorbire, care nu are forme distincte opozabile pentru marcarea genului. Opozițiile flexionare de număr, caz şi determinare se manifestă specific în cadrul fiecărei clase de gen a substantivelor (*masculine, feminine, neutre*), atât prin preferința pentru anumite afixe şi prin prezența unui sistem de omonimii specifice, cât şi prin manifestarea solidară a mărcilor de gen, număr, caz şi, uneori, de determinare.

Categoria gramaticală a determinării caracterizează exclusiv flexiunea substantivului, marcând, în cazul conversiunii, substantivizarea altor clase lexico-gramaticale.

2.1. Genul substantivului

2.1.1. În limba română, categoria gramaticală a genului grupează substantivele în trei clase: *masculine, feminine* şi *neutre*. Fiecare substantiv comportă o caracteristică fixă de gen, prin care se încadrează într-una dintre clasele morfologice reunite pe baza uneia dintre trăsăturile: [+ Masculin] / [+ Feminin] / [+ Neutru]. Fiecare clasă de gen are flexiune proprie, caracterizată prin omonimii şi combinații specifice de desinențe.

La unele substantive, apartenența la o anumită clasă de gen are o fundamentare obiectivă, legată de exprimarea distincțiilor semantice impuse de genul natural.

2.1.2. În plan *sintactic*, genul substantivului se manifestă sub forma acordului gramatical impus determinanților (articol, adjectiv), în cadrul grupului nominal, substitutelor (pronume, numeral), participiului din componența diatezei pasive a verbului (dacă substantivul este subiect al verbului). Caracteristica de gen a substantivului-centru este preluată de către adjuncți, asigurând coeziunea grupului nominal, sau este transmisă substitutelor.

2.1.2.1. Clasele de gen ale substantivelor: masculine, feminine, neutre se caracterizează prin selectarea anumitor contexte adjectivale (adjective propriu-zise, participiale, pronominale).

Spre deosebire de substantiv, caracterizat prin „gen fix", adjectivul, atât cel propriu-zis, cât şi cel determinativ, are forme distincte pentru masculin, singular (*acest* ***frumos*** *om*) şi plural (***aceşti frumoşi*** oameni), respectiv, pentru feminin, singular (***această frumoasă*** *casă*) şi plural (***aceste frumoase*** *case*) (vezi **Adjectivul, 2.1.1**).

Un substantiv admite cel mult două dintre cele patru tipuri de contexte adjectivale: (a) *acest* ~; (b) *această* ~; (c) *aceşti* ~; (d) *aceste* ~.

Substantivele ***masculine*** admit numai contextele (a) şi (c): *acest* ~ / *aceşti* ~ :

(a) *acest bărbat, câine, copac* etc.

(c) *aceşti bărbaţi, câini, copaci* etc.

Substantivele ***feminine*** satisfac numai contextele: (b) şi (d): *această* ~ / *aceste* ~ : *această femeie, carte, pisică* etc. / *aceste femei, cărţi, pisici* etc.

Substantivele ***neutre*** acceptă numai contextele: (a) şi (d): *acest* ~ / *aceste* ~: *acest animal, drum, nume* / *aceste animale, drumuri, nume* etc.

Contextele adjectivale (b) şi (c), admise de substantivele dintr-o singură clasă de gen, caracterizează genul masculin (c) şi genul feminin (b). Spre deosebire de substantivele masculine şi feminine, substantivele neutre nu au un context specific, acceptând la singular contextul (a), ca şi substantivele masculine, şi la plural contextul (d), ca şi substantivele feminine.

2.1.2.2. Un număr restrâns de substantive admit numai unul dintre cele patru tipuri de contexte adjectivale: (a) / (b) / (c) / (d):

(a) *acest* ***curaj***, ~ ***fotbal***, ~ ***sânge*** etc.;

(b) *această* ***cinste***, ~ ***miere***, ~ ***oină*** etc.;

(c) *aceşti* ***lapţi***, ~ ***ochelari***, ~ ***zori*** etc.;

(d) *aceste* ***aplauze***, ~ ***icre***, ~ ***tărâţe*** etc.

Substantivele care satisfac unul dintre contextele specifice de gen (c) / (b) se încadrează în clasa masculinelor, respectiv, a femininelor. Substantivele care acceptă exclusiv unul dintre contextele nespecifice de gen, comune clasei masculinelor şi neutrelor (a), sau femininelor şi neutrelor (d), nu pot fi încadrate neechivoc în nicio clasă de gen, fiind caracterizate ca *arhigenuri* cu paradigma incompletă, prin absenţa, fie a formei de plural, dacă acceptă exclusiv contextul (a), fie a formei de singular, dacă satisfac exclusiv contextul (d). Arhigenurile se subordonează celorlalte genuri.

2.1.2.3. Unele substantive prezintă variante flexionare, care satisfac contexte adjectivale caracteristice pentru clase de gen distincte:

- masculin: (a) şi (c) sau feminin (b) şi (d):

(a) *acest* ***grăunte***;

(c) *aceşti* ***grăunţi***;

(b) *această* ***grăunţă***;

(d) *aceste* ***grăunţe***;

• neutru: (a) şi (d) sau feminin (b) şi (d):

(a) *acest* ***colind***;

(d) *aceste* ***colinde;***

(b) *această* ***colindă***;

(d) *aceste* ***colinde*** .

În general, numai una dintre variantele de gen reprezintă norma literară, atât la cuvintele populare: ***bocanc*** / *bocancă*, ***cojoc*** / *cojoacă*, ***horn*** / *hoarnă*, ***rod*** / *roadă*, ***rotocol*** / *rotocoală* etc., cât şi la cuvintele neologice, cu ezitări de adaptare morfologică: *bonet* / ***bonetă***, *hieroglif* / ***hieroglifă***, *monogram* / ***monogramă*** etc. Uneori ambele forme de gen sunt admise ca variante literare libere: ***basc / bască***, ***colind /colindă***.

Unele substantive prezintă, numai la plural, variante care acceptă atât contextul (c): *aceşti* ~, cât şi (d): *aceste* ~, încadrându-se în clasa masculinelor prin contextul specific (c), şi în clasa neutrelor prin contextele nespecifice (a) şi (d):

(a) *acest* ***nucleu, robinet, torent*** etc.;

(c) *aceşti* ***nuclei, robineţi, torenţi*** etc.;

(a) *acest* ***nucleu, robinet, torent*** etc.;

(d) *aceste* ***nuclee, robinete, torente*** etc.

Variantele substantivelor de acest fel, rezultate, în general, din adaptarea diferită a unor neologisme, au fie acelaşi sens: *nuclei* / *nuclee*, *torenţi* / *torente*, *viruşi* / *virusuri* etc., fie tind să se specializeze diversificându-se semantic: *elemenţi* (de calorifer) / *elemente* (chimice), *curenţi* (electrici) / *curente* (politice, artistice), *derivaţi* (*chimici*)/ *derivate* (industriale, lexicale) etc.

2.1.2.4. Un număr redus de substantive, derivate sau compuse „afective": *buftea, mutulică, gură-cască, încurcă-lume, papă-lapte, pierde-vară, târâie-brâu* etc., admit toate cele patru tipuri de contexte adjectivale (a) şi (b) şi (c) şi (d):

(a) *acest* ***încurcă-lume, gură-cască*** etc.;

(b) *această* ***încurcă-lume, gură-cască*** etc.;

(c) *aceşti* ***încurcă-lume, gură-cască*** etc.;

(d) *aceste* ***încurcă-lume, gură-cască*** etc.

Ocurenţa unor substantive în contextele adjectivale specifice atât genului masculin (c), cât şi genului feminin (b) indică apartenenţa lor la o subclasă de interferenţă a masculinului cu femininul, numită *gen comun*. La aceste substantive invariabile, genul nu se manifestă diferenţiat, dar poate fi determinat contextual, fie ca masculin, fie ca feminin (*A fost totdeauna* ***un gură-cască***. *Elena, eşti* ***o nătăfleaţă***.).

2.1.3. Capacitatea substantivului de a exprima, prin categoria genului, particularităţi de conţinut privitoare la deosebirile de sex (masculin / feminin) implică disocierea numelor de *animate* de numele de *inanimate*. Opoziţiile semantice [+ Animat] / [– Animat], [+ Sex] / [– Sex] pot motiva genul gramatical al unor substantive.

Se înregistrează următoarele preferinţe selective în încadrarea de gen a substantivelor în raport cu particularităţile semantice:

(a) [+ Animat] [+ Sex] [+ Masculin] → gen masculin : *bărbat, frate, țăran, croitor* etc.; *lup, bou, cocoș* etc.

(b) [+ Animat] [+ Sex] [+ Feminin] → gen feminin: *fată, soră, profesoară* etc.; *oaie, găină, albină* etc.

(c) [– Animat] → gen neutru: *creion, dulap, drum* etc.

Numeroase substantive se încadrează arbitrar în seriile de gen, în afara motivațiilor semantice. Se constată următoarele tipuri de neconcordanță a genului gramatical cu genul natural:

(a) [+ Animat] → gen neutru: *animal, dobitoc, macrou, mamifer, personaj* etc. Inventarul substantivelor animate de genul neutru este redus, cuprinzând, mai ales, substantive generice, dar se observă tendința sa de extindere prin substantive neologice, cu referință individuală: *star, vip* etc.

(b) [– Animat] [– Sex] → gen masculin: *covrig, drug, munte, perete* etc.

[– Animat] [– Sex] → gen feminin: *casă, macara, vale,* etc.

În cadrul inanimatelor, unele clase semantice se asociază sistematic cu genul masculin sau cu genul feminin, fără legătură cu genul natural al referentului.

Sunt, în general, de ***genul masculin***: numele de arbori (*brad, fag, măr* etc., exceptând *magnolie, salcie* etc. care sunt de genul feminin), numele lunilor anului (*ianuarie, februarie* etc.), numele notelor muzicale (*do, re, mi* etc.), numele cifrelor și ale numerelor (*unu, doi, trei* etc.), numele sunetelor și al literelor (*a, b, c, d*), care au și variante de genul neutru (*a-uri, b-uri, c-uri* etc. DOOM^2)

Sunt, în general, de ***genul feminin***: majoritatea numelor de fructe (*pară, gutuie, vișină* etc., exceptând *măr, grepfrut, grep* care sunt de genul neutru), numele zilelor săptămânii (*luni, marți* etc.), numele părților zilei (*dimineață, seară* etc.), numele anotimpurilor (*iarnă, vară* etc.), numele de acțiuni provenite din infinitive verbale (*citire, plecare, venire* etc.), cele mai multe nume de însușiri (*bunătate, frumusețe, prostie* etc.), unele nume de stări și sentimente (*frică, iubire, oboseală* etc.).

> Motivată de străvechi concepții animiste, încadrarea în clase de gen opuse masculin / feminin a unor nume de inanimate cu același radical, precum numele de arbori și numele de fructe, este sistematică în limba română atât la cuvintele moștenite: *cireș* < lat. **ceresius / cireașă* < lat. **ceresia, prun* < lat. *prunus / prună* < lat. *pruna, piersic* < lat. *persicus / piersică* < lat. *persica* etc., cât și la substantivele de alte origini, numele de arbore (masculin) formându-se adesea de la numele fructului (feminin), prin derivare regresivă: *cais* < *caisă* < ngr. *kaisí, vișin* < *vișină* < sl. *višnja.*

2.1.3.1. Substantivele care desemnează animate, al căror gen gramatical corespunde genului natural, pot fi grupate după modul de exprimare a distincției semantice și gramaticale de gen în:

(a) substantive care alcătuiesc perechi diferențiate ca gen: masculine / feminine, raportate la distincțiile de sex;

(b) substantive cu o singură formă de gen, corespunzătoare unor particularități semantice privitoare la sexul referentului.

(a) Exprimarea opoziției de gen prin perechi substantivale de gen se realizează prin:

(a_1) cuvinte cu radical diferit, în cazul substantivelor animate personale: *bărbat / femeie, băiat / fată* etc., sau nepersonale: *berbec / oaie, cocoş / găină* etc.;

(a_2) cuvinte cu acelaşi radical, diferențiate prin sufixe, în cazul substantivelor *mobile* (animate personale şi nepersonale), reprezentând:

– cuvânt-bază şi cuvânt derivat cu unul dintre *sufixele moționale*:

• feminine:

-ă: *avocat / avocat**ă**, elev / elev**ă*** etc.;

-că: *român / român**că**, țăran / țăran**că*** etc.;

-easă: *împărat / împăr**ăteasă**, preot / preot**easă*** etc.;

-iță: *doctor / doctor**iță**, măgar / măgăr**iță*** etc.;

-oaică: *lup / lup**oaică**, zmeu / zme**oaică*** etc.

• masculine:

-an: *curcă / **curcan**, gâscă / **gâscan***;

-oi: *broască / **broscoi**, vulpe / **vulpoi*** etc.

– cuvinte derivate cu sufixe diferite: ***-el / -ică***: *nepoțel / nepoțică, vițel / vițică*; (rar) *rând**unel** / rând**unică*** etc.

– derivat regresiv şi cuvânt-bază (ocazional): *călăuz / călăuză*.

Substantivele de gen comun alcătuiesc perechi de gen diferențiate prin forma de masculin sau feminin a determinanților: ***acest** / **un** zgârie-brânză / **această** / **o** zgârie-brânză*.

(b) În cadrul substantivelor cu formă unică de gen se deosebesc:

– substantive exclusiv masculine, care desemnează persoane cu particularități asociate cu sexul masculin: *bariton, bas, tenor* etc. sau cu ocupații / ranguri exclusiv bărbăteşti (într-o anumită epocă): *amiral, cantor, gropar, marinar, papă, paşă, popă, soldat, voievod* etc.

– substantive exclusiv feminine care desemnează persoane cu particularități asociate cu sexul feminin: *gravidă, lăuză, soprană* etc. sau cu ocupații predominant feminine: *casnică, moaşă, soră (de caritate)* etc., mai rar animate nonpersonale feminine: *cloşcă, matcă* etc.

2.1.3.2. Încadrarea în clase de gen a unora dintre substantivele animate nu corespunde distincțiilor semantice privitoare la sex, genul gramatical nefiind motivat de genul natural. Substantivele de acest fel, încadrate într-o singură clasă de gen (masculin, feminin sau neutru), denumesc nediferențiat animate de ambele sexe, alcătuind două clase substantivale: (a) substantivele *epicene*; (b) substantivele de *gen comun* (vezi *supra*, **2.1.2.4**).

(a) Clasa substantivelor *epicene* cuprinde:

(a_1) nume de animate personale de ambele sexe încadrate la genul masculin: *făt, sugar, părinte, rector, decan* etc.;

(a_2) nume de animate personale de ambele sexe încadrate la genul feminin: *călăuză, persoană, rudă, victimă* etc.;

(a_3) nume de animate personale de ambele sexe încadrate la genul neutru: *star, vip* etc.;

(a_4) nume de animate nonpersonale de ambele sexe încadrate la genul masculin, reprezentând următoarele clase semantice: nume de animale (sălbatice): *hipopotam, jder, mistreț, râs* etc.; nume de păsări: *pescăruș, struț, șoim, vultur* etc., nume de pești: *crap, păstrăv, somn* etc.; nume de insecte: *licurici, păianjen, purice* etc.

(a_5) nume de animate nonpersonale de ambele sexe încadrate la genul feminin, aparținând următoarelor clase semantice: nume de animale: *balenă, cămilă, hienă, nevăstuică, nutrie, vidră* etc.; nume de păsări: *ciocârlie, dropie, privighetoare, vrabie* etc.; nume de pești: *cegă, mreană, păstrugă, știucă* etc.; nume de insecte: *albină, furnică, libelulă, molie, muscă, viespe* etc.

(a_6) nume de animate nonpersonale de ambele sexe încadrate la genul neutru: *animal, dobitoc, macrou* etc.

Denumind animate, substantivele epicene nu exprimă, dar presupun genul natural, incluzând posibilitatea distincțiilor semantice privitoare la sex. Genul natural al animatelor poate fi actualizat de substantivele epicene contextual (în concordanță sau în discordanță cu genul gramatical), prin determinativi postpuși, organizați în perechi, *mascul* (*bărbătuș*) / *femelă*: *cangur-mascul / cangur-femelă, hienă-mascul / hienă-femelă* etc., prin derivare moțională (ocazională): *jderoaică, vrăbioi, dropioi* etc. sau prin derivare regresivă: *călăuz* (neliterar).

Substantivele epicene, caracterizate prin indiferența față de exprimarea deosebirilor de sex și prin încadrarea exclusivă într-o clasă de gen: masculin, feminin sau neutru, se deosebesc de substantivele de gen comun (b): *gură-cască, nătăfleață* etc., invariabile, care pot reprezenta animate atât de sex masculin, cât și de sex feminin, încadrându-se în două clase de gen. Genul gramatical, masculin sau feminin, al acestor substantive se diferențiază contextual (vezi *supra*, **2.1.2.4**).

2.1.4. În interiorul clasei animatelor a fost delimitată, pe baza opoziției semantice [+ Uman] / [–Uman], o (sub)clasă denumită tradițional „gen personal", alcătuită din nume comune și proprii de persoană masculine și feminine, caracterizată prin: (a) *particularități morfologice*: marcarea proclitică (prin *lui*) a cazului G-D (*lui vodă, lui Ion, lui tanti, lui Carmen* etc.); marcarea vocativului cu desinențe specifice (*Ioane, Mario* etc.); (b) *particularități sintactice*: marcarea complementului direct cu *pe* (*văd pe tata, pe Ion, pe mama, pe Maria* etc.); adjoncțiunea adjectivului pronominal posesiv la forma nearticulată a numelor de rudenie (*frate-meu, soră-mea, maică-mea, tată-meu* etc.).

„Genul personal" nu reprezintă o (sub)clasă de substantive clar constituită în cadrul categoriei de gen. Trăsăturile invocate în legătură cu „genul personal" nu se manifestă omogen la toate numele de persoană, comune sau proprii. Manifestările specifice ale unor substantive comune și proprii sunt legate nu atât de caracterul „personal" al referentului, cât, mai ales, de individualizarea prin denumire a animatelor, personale sau nonpersonale, încadrându-se, de fapt, în distincția comun / propriu. Unele dintre numele comune susceptibile de a se încadra în „genul personal", denumind grade de rudenie: *mamă, tată, tanti* etc. sau, mai rar, demnități: *vodă* se comportă gramatical ca substantive proprii (vezi *infra*, **4.5**). Caracteristicile „genului personal" nu au caracter obligatoriu în comportamentul gramatical al numelor de persoană: numeroase substantive

de acest fel au şi variante de genitiv-dativ realizate cu encliza articolului: *tatei / lui tata, popii / lui popa,* de vocativ nemarcate prin desinenţă (omonime cu nominativul): *domnul /domnule* etc, de construire a complementului direct în acuzativ fără marca *pe*: *îl chem pe preot / chem preotul* etc. De altfel trăsăturile „genului personal" depăşesc limita clasei animatelor personale, caracterizând şi unele nume proprii de animale: *lui Grivei, îl văd pe Azorel* etc. sau alte nume proprii inanimate: *Steaua bate pe Dinamo.*

2.1.5. Principala trăsătură a genului substantival, indiferent de tipul încadrării motivate sau nemotivate a substantivelor în clasele de gen sau de manifestarea sintactică, morfologică sau semantică a acestei categorii gramaticale, este caracterul său *fix.* La substantivele cu două forme de gen, ambigue sub raportul caracterizării substantivului ca masculin, feminin sau neutru, fiecare dintre cele două forme are gen fix, reprezentând o variantă de încadrare a substantivului într-una dintre clasele de gen.

2.2. Numărul substantivului

2.2.1. Categoria gramaticală a numărului se manifestă în flexiunea substantivului prin opoziţia dintre *singular* şi *plural,* care exprimă distincţia semantică dintre unitate (un exemplar) şi pluralitate (mai multe exemplare) în cadrul unei clase de obiecte de acelaşi fel.

2.2.2. Opoziţia de număr nu se realizează în flexiunea tuturor substantivelor. Din acest punct de vedere, substantivele se împart în substantive *numărabile* sau *discrete,* care participă la opoziţia de număr *singular / plural,* şi substantive *nonnumărabile* sau *nondiscrete,* care nu participă la opoziţia de număr, flexiunea lor reducându-se la unul dintre termenii opoziţiei: *singular* sau *plural.*

Substantivele comune propriu-zise se caracterizează ca numărabile, în raport cu alte clase substantivale (substantive *masive, abstracte, proprii*), care sunt, în general, nonnumărabile (vezi *infra,* **4**).

Substantivele numărabile au flexiune *completă,* cu forme distincte de număr (*lup / lupi, casă / case, scaun / scaune* etc.) sau prezintă o formă unică pentru singular şi plural (*arici, învăţătoare, nume* etc.). Substantivele nonnumărabile au flexiune *incompletă* sau *defectivă,* având forme numai de singular (substantive *singularia tantum*: *sânge, curaj* etc.) sau numai de plural (substantive *pluralia tantum*: *câlţi, ochelari* etc.).

2.2.3. În ***plan sintactic***, categoria gramaticală a numărului substantivului, ca şi cea a genului şi a cazului, se manifestă prin acordul gramatical şi prin repetarea caracteristicii de număr a substantivului-centru în cadrul grupului nominal. Raportarea la contextele adjectivale (la adjectivele propriu-zise sau pronominale) permite delimitarea claselor de substantive cu *flexiune completă,* care realizează ambele valori de număr, singular şi plural, cu forme diferite, în cazul substantivelor *variabile,* şi cu o singură formă, în cazul substantivelor *invariabile,* de substantivele cu *flexiune incompletă* sau *defectivă* de singular sau de plural.

2.2.3.1. Substantivele cu *flexiune completă, variabile,* admit unul dintre contextele (a): *acest* ~ sau (b): *această* ~, pentru *singular*: *acest* **copil**, *acest* **drum**,

această ***casă*** etc. şi unul dintre contextele (c): *aceşti~* sau (d): *aceste ~* , pentru *plural*: *aceşti* ***copii****, aceste* ***case****, aceste* ***drumuri***, având forme diferite pentru fiecare context.

Compatibilitatea formelor substantivului cu unul dintre cele două contexte de singular şi de plural diferă în raport cu genul gramatical: masculinele acceptă contextele (a) şi (c): *acest* ***bărbat*** */ aceşti* ***bărbaţi***, femininele, contextele (b) şi (d): *această* ***fată*** */ aceste* ***fete***, neutrele, contextele (a) şi (d): *acest* ***scaun*** */ aceste* ***scaune***.

2.2.3.2. Substantivele *invariabile* satisfac, cu aceeaşi formă, atât un context de singular, cât şi unul de plural: masculinele, (a) şi (c): *acest* ***unchi*** */ aceşti* ***unchi***; femininele, (b) şi (d): *această* ***învăţătoare****, aceste* ***învăţătoare***; neutrele, (a) şi (d): *acest* ***nume****, aceste* ***nume***.

Acestora li se adaugă şi unele substantive de gen comun care apar, cu aceeaşi formă, în ambele contexte de singular (a) şi (b): *acest* ***gură-cască****, această* ***gură-cască***, şi în ambele contexte de plural: *aceşti* ***gură-cască****, aceste* ***gură-cască*** (vezi *supra*, **2.1.2.4**).

2.2.3.3. Substantivele cu *flexiune incompletă* sau *defective de număr* se caracterizează prin compatibilitatea cu un singur context adjectival: fie de singular, la substantivele *singularia tantum*: (a) *acest* ***aur*** / (b) *această* ***cinste*** etc., fie de plural, la substantivele *pluralia tantum*: (c) *aceşti* ***ochelari*** / (d) *aceste* ***icre*** (vezi *infra*, **4**).

2.2.4. În ***plan morfologic***, categoria numărului se realizează prin selectarea anumitor afixe (desinenţe, articole) şi prin alternanţe vocalice şi consonantice specifice, în funcţie de apartenenţa substantivului la o anumită clasă de gen (vezi *infra*, **2.5**).

2.2.5. În ***plan semantic***, distincţia dintre substantivele numărabile şi cele nonnumărabile corespunde unor particularităţi ale referentului. Substantivele care denumesc animate şi inanimate concrete sunt numărabile, aparţinând unor clase care permit distincţia între unitate şi pluralitate, deosebindu-se, sub acest aspect, de celelalte clase substantivale (vezi *infra*, **4**).

2.3. Cazul substantivului

2.3.1. Categoria gramaticală a cazului exprimă raporturile şi funcţiile sintactice ale substantivului în cadrul enunţului.

Categoria gramaticală a cazului cuprinde în limba română cinci termeni (*cazuri*): nominativ (N), acuzativ (Ac), genitiv (G), dativ (D) şi vocativ (V), care se manifestă în flexiunea nominală prin forme distincte şi prin forme omonime, organizate într-un sistem de opoziţii caracteristice.

Existenţa unui al şaselea caz (numit *caz locativ, caz temporal, caz direct* sau *caz neutru*) are în vedere formele substantivale care nu acceptă substituţia cu pronume personale (*Doarme toată* ***noaptea***., *Aşteaptă* ***ore*** *întregi*.), prezente adeseori în expresii verbale sau adjectivale (*a se supăra* ***foc****, a se certa* ***furcă****, plin* ***ochi****, sănătos* ***tun*** etc.). Posibilitatea de substituire a unora dintre substantivele de acest fel prin adverbe (*Doarme* ***îndelung***., *Aşteaptă* ***mult***., respectiv, *a se supăra* ***tare****, a se certa* ***grozav****,* ***foarte*** *plin,* ***tare*** *sănătos*) sugerează o schimbare a valorii lor gramaticale (conversiune).

Adverbializarea substantivelor de acest fel, însoţită uneori de atenuarea sensului denominativ, este marcată de neparticiparea la opoziţiile de număr, caz şi determinare (vezi *infra*, **5.1.1.1**).

2.3.2. În flexiunea substantivului, categoria cazului se caracterizează prin *sincretismul* sau *omonimia* unor cazuri, altfel spus, prin identitatea formelor prin care se realizează anumite cazuri, diferenţiate prin relaţiile şi funcţiile lor sintactice. Celor cinci *cazuri* le corespunde o paradigmă cu un număr de una, două sau trei forme distincte (vezi infra, **2.5**).

Sincretismul cazurilor din flexiunea nominală este evidenţiat în raport cu pronumele personal, în paradigma căruia cazurile sunt exprimate prin forme distincte (vezi **Pronumele personal propriu-zis, 2.1**). Substituţia cu formele cazuale corespunzătoare ale pronumelui personal poate dezambiguiza omonimia cazuală (N = Ac) a substantivului. În enunţurile: *Merge **copilul**.*, *Mângâie **copilul**.*, omonimia N = Ac, realizată prin aceeaşi formă a substantivului *copilul*, se rezolvă prin formele distincte ale substitutului: în primul enunţ: ***El** merge.*, dar în al doilea enunţ: ***Îl** mângâie.*

2.3.3. În ***plan sintactic***, *cazurile* substantivului pot fi caracterizate sub aspect relaţional, precum şi prin raportarea la anumite funcţii sintactice.

2.3.3.1. Din punct de vedere relaţional, cazul *vocativ* se caracterizează prin *nondependenţă* sintactică, deosebindu-se de celelalte cazuri (N, Ac, G, D), care admit relaţii de dependenţă în cadrul enunţului (*cazuri dependente*). Vocativul poate reprezenta un enunţ de sine stătător: (*Băiete!*, *Omule!*, *Fetiţo!*, *Fraţilor!*) sau poate fi inclus parantetic într-un enunţ, fără a contracta relaţii sintactice cu celelalte componente. Topica vocativului în enunţ este liberă (***Băiete**, unde te duci?*, *Ascultă, **băiete**, la mine!*, *Ce faci, **băiete**?*).

Independenţa cazului vocativ se manifestă prin absenţa funcţiilor sintactice. Inserarea în structura enunţului, ca element incident, separă vocativul de cazurile incluse în organizarea enunţului.

Cazurile compatibile cu relaţiile de *dependenţă* sintactică (N, Ac, G, D) se diferenţiază între ele prin tipul de relaţii pe care le realizează în cadrul enunţului, respectiv, prin funcţiile lor sintactice.

Nominativul substantivului exprimă prototipic funcţia sintactică de *subiect*, în relaţie cu un verb, de obicei cu funcţia de predicat, căruia îi impune acordul în persoană şi număr (***Elevul** citeşte.* / ***Elevii** citesc.*) (vezi **II, Subiectul, 1.1.1**). De asemenea, nominativul substantivului poate realiza *apoziţia*, în relaţie de echivalenţă cu un nominal coreferenţial (*Ion, **prietenul** meu, merge în excursie.*, *Noi, **studenţii**, nu avem vacanţă.*) (vezi şi **II, Apoziţia**), precum şi funcţia de *nume predicativ*, în relaţie cu un verb de tip copulativ şi un nominal-subiect (*Vecinul nostru este **profesor**.*, *El este **vinovatul**.*, vezi şi **II, Numele predicativ**).

Acuzativul este cazul impus substantivului de verbele tranzitive (*Hrănesc **animalele**.*, *El ascultă **muzică**.*) şi, prin analogie, de interjecţiile tranzitive (*Iată **drumul**.*, *Uite **casa**.*), realizând funcţia sintactică de *complement direct* (vezi **II, Complementul direct, 3.1, 3.2**).

Genitivul este cazul subordonării unui nominal faţă de un alt regent nominal sau faţă de un substitut al nominalului (**elevul** ***şcolii*** **/ acela** ***al şcolii noastre*** etc.), respectiv, al incompatibilităţii cu un regent verbal, adjectival, interjecţional. Funcţia sintactică prototipică a cazului genitiv este cea de *atribut genitival* (vezi **II, Atributul, 2.2.1**).

Dativul este cazul subordonat impus nominalului de un regent verbal (*Îi* **dau** ***elevului*** *o carte., El* **răspunde** ***solicitărilor.***), adjectival (*activitate* **prielnică** ***sănătăţii***) sau, mai rar, interjecţional (**Bravo** ***elevilor*** *harnici!*), realizând funcţia sintactică prototipică de *complement indirect* (vezi şi **II, Complementul indirect**). Atipic, dativul este cazul nominalului subordonat unui regent nominal (*dativul adnominal*), fiind impus de nume de acţiune care păstrează regimul cazual al verbului din care provin (**acordarea** *de medalii* ***sportivilor,*** **trimiterea** *de ajutoare* ***sinistraţilor***) sau de nume (nearticulate) de rudenie, de funcţii sau de demnităţi: (**nepot** *de soră* ***mamei mele,*** **domn** ***Moldovei***), realizând funcţia sintactică de *atribut în dativ* (vezi **II, Atributul, 2.2.4**).

2.3.3.2. Participarea la structura grupului prepoziţional este compatibilă numai cu anumite valori cazuale.

Din această perspectivă, se pot deosebi cazurile *nonprepoziţionale,* caracterizate prin incompatibilitea cu prepoziţii sau locuţiuni prepoziţionale (N şi V), de cazurile ***prepoziţionale*** (Ac, G, D).

În cadrul grupului prepoziţional, cazul-regim este impus de anumite prepoziţii sau locuţiuni prepoziţionale (vezi **I, Prepoziţia, 3.1.1.1; II, Grupul prepoziţional, 2.1.1**). Acuzativul este cazul-regim al prepoziţiilor: *către, cu, fără, de, despre, din, dintre, dintru, în, între, întru, la, lângă, pe, peste, prin, printre, printru, spre, sub* şi al locuţiunilor prepoziţionale: *în caz de, afară de, în loc de* etc. Genitivul este cazul-regim al prepoziţiilor: *asupra, contra, împotriva, înaintea, deasupra, dedesubtul* etc. şi al locuţiunilor prepoziţionale: *în faţa, în preajma, în jurul, în vederea, în ciuda, în pofida* etc. Dativul este cazul-regim al prepoziţiilor: *datorită, graţie, mulţumită* etc.

2.3.4. În plan paradigmatic, categoria gramaticală a cazului se exprimă prin desinenţe şi articole, care se constituie în mărci solidare cu indicii celorlalte categorii gramaticale (vezi *infra,* **2.5**), participând la sistemul de opoziţii şi omonimii specifice.

2.3.5. Cazurile substantivului pot fi asociate cu anumite *funcţii semantice* distinctive.

Vocativul este cazul adresării, reprezentând indicarea explicită de către locutor a alocutorului, ca destinar al mesajului imperativ (o chemare, un ordin, o ameninţare sau o rugăminte), al celui asertiv (de informare, de opinie, de argumentare etc.) sau al celui interogativ.

Vocativul este caracteristic, în general, substantivelor animate (personale şi nonpersonale), atât comune, cât şi proprii. Substantivele comune care au cazul vocativ sunt cu precădere nume personale generice: *bărbat, femeie, băiat, fată, domn, doamnă, domnişoară* etc., nume de rudenie sau de relaţii interpersonale: *tată,*

mamă, frate, soră, prieten, amic etc, nume de profesii sau de funcții: *doctor, profesor, dascăl etc.*, nume etnice: *român, turc, grec* etc., nume mitologice sau religioase: *zeu, zeiță, zmeu, drac, diavol, înger* etc. Substantivele nonanimate realizează cazul vocativ prin personificare: *Ce te legeni, **codrule**, / Fără ploaie, fără vânt.* (M. Eminescu, *Ce te legeni...*), *Cât de frumoasă te-ai gătit, / **Naturo**, tu, ca o virgină.* (G. Coşbuc, *Vara*). Numele comune în cazul vocativ pot avea valori denominative (referențiale) sau metaforice.

Cazul *nominativ* corespunde, în funcție de caracteristicile semantice ale verbului coocurent, unor roluri tematice diferite (vezi **I, Verbul. Prezentare generală; II, Grupul verbal, 3.1.1, Subiectul, 2.1**), impuse de verbe de acțiune: Agentul (***Elevul** scrie.*, ***Mama** spală.*), Pacientul (***Bolnavul** este îngrijit de medic.*, ***Mâncarea** este gătită de mama.*), Beneficiarul (***Elevul** a obținut o bursă.*, ***Acuzatul** beneficiază de o amnistie.*), Instrumentul (***Biciul** îl loveşte puternic.*, ***Plugul** ară ogorul.*), Cauza (***Cutremurul** a distrus oraşul.*, ***Vântul** a doborât copaci.*), Ținta (***Copilul** primeşte cadouri.*, ***Ascultătorul** a recepționat mesajul.*); de verbe de stare: Experimentatorul (***Omul** se teme de fulgere.*, ***Ion** se supără.*), Locativ (*Mă doare **piciorul.**, Mă ustură **ochii.***); de verbe de posesie: Posesorul (***Bunicul** are o casă la țară.*, ***Angajații** dețin acțiunile fabricii.*).

Cazului *acuzativ* îi sunt caracteristice roluri tematice atribuite de verbe de acțiune: Pacientul (*El construieşte **o casă**.*), Beneficiarul (*Învățătoarea îi învață **pe copii** alfabetul*), Ținta (*Vecinul l-a ajuns **pe hoț** din urmă.*), mai rar de verbe „psihologice": Experimentatorul (***Pe copil** îl dor picioarele.*, ***Pe profesor** îl uimeşte răspunsul elevului.*).

Cazul *genitiv* are semnificația generală de caz al posesiei, exprimând Posesorul unui obiect (*cartea **elevului**, grădina **mamei*** etc.). În cazul numelor de acțiune sau de stare, *genitivul subiectiv* exprimă rolul de Agent (*plecarea **copiilor** în tabără*), iar *genitivul obiectiv*, pe cel de Pacient (*realizatorul **emisiunii*** etc.).

Cazul *dativ* al substantivului poate exprima rolurile tematice de Beneficiar (*Mama pregăteşte **copiilor** o surpriză.*), Țintă (*I-a trimis **mamei** un pachet.*), în cazul verbelor de acțiune, sau de Experimentator, în cazul verbelor „psihologice" (***Copilului** îi place jocul.*). Rolul tematic Locativ (*Stai **locului!***) este realizat mai rar de cazul dativ.

2.4. Determinarea substantivului

2.4.1. *Categoria gramaticală a determinării*, specifică substantivului, exprimă, prin opozițiile dintre termenii *nedeterminat / determinat nedefinit / determinat definit*, gradul de individualizare a referentului din perspectiva locutorului, în sensul extensiunii sau al limitării domeniului de referință a denumirii la o clasă de obiecte, respectiv, la un (anume) obiect sau la mai multe obiecte dintr-o clasă (vezi **Clase de cuvinte, 3.3.4.2**).

Categoria gramaticală a determinării se realizează prin asocierea substantivului cu forme ale articolului nedefinit (nehotărât) şi ale articolului definit (hotărât), numită *articulare nedefinită*, respectiv, *articulare definită* a substantivului, în opoziție cu absența determinanților de tip articol, numită

nearticulare sau *articulare Ø* a substantivului (vezi *infra*, 2.5). Funcţia de exprimare a categoriei gramaticale a determinării la substantiv (*morfem al determinării*) constituie una dintre caracteristicile *articolului nedefinit* şi a celui *definit* (vezi **Clase de cuvinte, 3.3.2**).

Pe lângă funcţia de exprimare a categoriei gramaticale a determinării, articolul definit cumulează alte funcţii:

(a) determinant anaforic cu referire la un antecedent (*Am cumpărat legume, dar roşiile erau foarte scumpe.*);

(b) deictic cu referinţă la situaţia de comunicare (*Priveşte fotografia.*);

(c) indice al flexiunii de număr şi caz la substantiv (*Partea colegului şi a colegelor este mai mare.*), precum şi al flexiunii de gen, număr şi caz la adjectivul antepus (*Povestea frumosului prinţ şi a vestitelor sale bătălii îi plăcea.*);

(d) marcă a substantivizării (a conversiunii altor părţi de vorbire în clasa substantivului): ***bogatul, eul, sinele, doiul, binele, intrândul, aproapele, oful*** etc. (vezi *infra*, 5).

Categoria gramaticală a determinării se manifestă printr-un sistem de trei opoziţii între termenii categoriei, exprimaţi prin articol zero (Ø), articol nedefinit şi articol definit:

(a) nedeterminat / determinat nedefinit: *Ø om / **un** om, Ø floare / **o** floare, Ø drum / **un** drum* etc.;

(b) nedeterminat / determinat definit: *Ø om / om**ul**, Ø floare / floare**a**, Ø drum / drum**ul*** etc.;

(c) determinat nedefinit / determinat definit: ***un** om / om**ul**, **o** casă /cas**a**, **un** drum / drum**ul*** etc.

2.4.2. Din punct de vedere *sintactic*, asocierea substantivului cu afixele specifice determinării nedefinite sau definite depinde de: (a) poziţia (funcţia) sintactică a substantivului; (b) topica în cadrul enunţului în raport cu regentul; (c) condiţionările contextuale.

2.4.2.1. În poziţia de *subiect*, substantivul la nominativ, singular sau plural, prezintă atât forme nearticulate, cât şi forme articulate nedefinite şi definite (*Acest **elev / un elev / elevul** învaţă.*, *Vine **furtună / o furtună / furtuna**.*, ***Mame / nişte mame / Mamele** plâng.*, *Sosesc **copii / nişte copii / copiii**.*) (vezi **II, Subiectul, 2.1.2**).

Distribuţia diferitelor forme de articulare a substantivului în poziţia sintactică de *subiect* variază în funcţie de factori atât *sintactici*: tipul predicatului, topica subiectului, relaţiile cu alţi determinanţi, cât şi *morfologici*: caracteristicile de număr ale substantivului.

Ca subiect al unui predicat verbal, în antepoziţie, substantivul este de obicei determinat prin articol nedefinit sau definit, atât la singular, cât şi la plural (***Un copil / Copilul** plânge.*, ***Nişte eleve / Elevele** cântă.*). Fiecare dintre cele două variante de articulare ale substantivului, prin care se manifestă opoziţia determinat nedefinit / determinat definit, corespunde, în general, unui anumit grad de individualizare a obiectului (obiectelor) denumit(e). Uneori ambele variante de articulare ale substantivului (nedefinită şi definită) evocă generic clasa de obiecte sau specia, nu obiectul individualizat, având drept consecinţă neutralizarea

nearticulare sau *articulare Ø* a substantivului (vezi *infra*, 2.**5**). Funcţia de exprimare a categoriei gramaticale a determinării la substantiv (*morfem al determinării*) constituie una dintre caracteristicile *articolului nedefinit* şi a celui *definit* (vezi **Clase de cuvinte, 3.3.2**).

Pe lângă funcţia de exprimare a categoriei gramaticale a determinării, articolul definit cumulează alte funcţii:

(a) determinant anaforic cu referire la un antecedent (*Am cumpărat legume, dar roşii**le** erau foarte scumpe.*);

(b) deictic cu referinţă la situaţia de comunicare (*Priveşte fotografi**a**.*);

(c) indice al flexiunii de număr şi caz la substantiv (*Partea coleg**ului** şi a coleg**elor** este mai mare.*), precum şi al flexiunii de gen, număr şi caz la adjectivul antepus (*Povestea frumos**ului** prinţ şi a vestit**elor** sale bătălii îi plăcea.*);

(d) marcă a substantivizării (a conversiunii altor părţi de vorbire în clasa substantivului): *bogat**ul**, eu**l**, sine**le**, doiu**l**, bine**le**, intrându**l**, aproape**le**, of**ul*** etc. (vezi *infra*, **5**).

Categoria gramaticală a determinării se manifestă printr-un sistem de trei opoziţii între termenii categoriei, exprimaţi prin articol zero (Ø), articol nedefinit şi articol definit:

(a) nedeterminat / determinat nedefinit: *Ø om / **un** om, Ø floare / **o** floare, Ø drum / **un** drum* etc.;

(b) nedeterminat / determinat definit: *Ø om / om**ul**, Ø floare / floare**a**, Ø drum / drum**ul*** etc.;

(c) determinat nedefinit / determinat definit: ***un** om / om**ul**, **o** casă /cas**a**, **un** drum / drum**ul*** etc.

2.4.2. Din punct de vedere *sintactic*, asocierea substantivului cu afixele specifice determinării nedefinite sau definite depinde de: (a) poziţia (funcţia) sintactică a substantivului; (b) topica în cadrul enunţului în raport cu regentul; (c) condiţionările contextuale.

2.4.2.1. În poziţia de *subiect*, substantivul la nominativ, singular sau plural, prezintă atât forme nearticulate, cât şi forme articulate nedefinite şi definite (***Acest elev / un elev / elevul** învaţă.*, *Vine **furtună / o furtună / furtuna.***, ***Mame / nişte mame / Mamele** plâng.*, *Sosesc **copii / nişte copii / copiii**.*) (vezi **II, Subiectul, 2.1.2**).

Distribuţia diferitelor forme de articulare a substantivului în poziţia sintactică de *subiect* variază în funcţie de factori atât *sintactici*: tipul predicatului, topica subiectului, relaţiile cu alţi determinanţi, cât şi *morfologici*: caracteristicile de număr ale substantivului.

Ca subiect al unui predicat verbal, în antepoziţie, substantivul este de obicei determinat prin articol nedefinit sau definit, atât la singular, cât şi la plural (***Un copil / Copilul** plânge.*, ***Nişte eleve / Elevele** cântă.*). Fiecare dintre cele două variante de articulare ale substantivului, prin care se manifestă opoziţia determinat nedefinit / determinat definit, corespunde, în general, unui anumit grad de individualizare a obiectului (obiectelor) denumit(e). Uneori ambele variante de articulare ale substantivului (nedefinită şi definită) evocă generic clasa de obiecte sau specia, nu obiectul individualizat, având drept consecinţă neutralizarea

opoziției de determinare (*Un copil / Copilul crește., Un om / Omul nu trăiește fără aer.*) (vezi **Clase de cuvinte, 3.4.3**).

În condițiile antepunerii unor adjuncți adjectivali pronominali, substantivul prezintă o formă cu articol Ø (***Acest / al meu / alt copil** plânge.*). Nearticularea nu exprimă, în acest caz, nedeterminarea substantivului în sensul extensiunii referențiale, limitarea maximă a referinței fiind realizată de adjuncți. De altfel, forma nearticulată a substantivului precedat de un adjunct adjectival pronominal demonstrativ (*acest copil*) și forma sa articulată definit (*copilul*) realizează aproape același grad de individualizare a referentului (***Acest copil / Copilul** plânge.*) Schimbarea poziției adjunctului adjectival pronominal (plasarea după substantiv) este compatibilă cu articularea definită a substantivului (*Copilul acesta / Copilul meu plânge.*).

Forma de articulare a substantivului depinde, în general, de topica adjuncților. Antepunerea (de obicei, emfatică) a unor adjuncți nominali sau pronominali se asociază, de asemenea, cu nearticularea substantivului (articol Ø) (***Plânsul** copilului / **un plâns** al copilului mă trezește> Al copilului **plâns** mă trezește., **Casa** lui / **o casă** a lui se dărâmă. > A lui **casă** se dărâmă.*).

În cazul antepunerii unuia sau a mai multor adjuncți adjectivali calificativi, articolul definit din forma determinată a substantivului manifestă tendința de a se repoziționa față de substantiv prin atașarea sa la forma adjunctului (*Copilul frumos îți atrage atenția. > Frumosul copil îți atrage atenția.*) (vezi **Adjectivul, 2.3**). Asocierea unui adjunct adjectival calificativ cu alți adjuncți adjectivali pronominali este compatibilă, în antepoziție, cu forma nearticulată a substantivului (*Acest al meu frumos **copil** îți atrage atenția.*), iar în postpoziție, cu forma sa marcată de articol definit (***Copilul** acesta frumos al meu îți atrage atenția.*).

Nedeterminarea substantivului în poziția de subiect antepus verbului-predicat, exprimată prin articol Ø, este mai puțin frecventă la singular, decât la plural (***Viață** nu există pe alte planete., **Fulgi** cad din cer., **Copii** merg la școală.*).

Nearticularea substantivului la singular, în poziția de subiect, este mai frecventă la unele clase semantico-gramaticale ale substantivului: *abstracte, masive* (vezi *infra*, **4.1, 4.2**). La substantivele comune propriu-zise, forma nearticulată a substantivului-subiect corespunde unor desemnări generice (***Sărăcie** este peste tot.*), care caracterizează și unele substantive nearticulate fixate în proverbe (***Corb** la corb nu-și scoate ochii., **Ban** la ban trage.*) (vezi **II, Subiectul, 2.1.3**).

Uneori nedeterminarea substantivului la singular, exprimată prin nearticulare, este legată de desemnarea unei proprietăți sau a unei calități a referentului, care înlocuiește referința directă la obiect (***Profesor** dau meditații matematică.*). Formele nearticulate de acest fel se răspândesc prin intermediul discursului publicistic.

Nearticularea unor forme de plural a substantivelor cu funcție de subiect este legată de tendința de trecere de la limitarea domeniului referinței (la mai multe obiecte dintr-o clasă) la extensiunea referinței (la o clasă de obiecte) (***Frunze** cad., **Pomi** înfloresc., **Oameni** se nasc în fiecare ceas.*)

Cu funcția de subiect al unui predicat verbal, în postpoziție, substantivul este, de obicei, nedeterminat, atât la singular, cât și la plural, articolul Ø exprimând o

semnificație generică, privitoare la clasa de obiecte denumite (*În casa lui este* ***televizor*** ***şi frigider****. În grădină cresc* ***flori****)*. Numeroase substantive nearticulate, care alcătuiesc subiectul postpus, aparțin seriei lexicale care desemnează fenomene ale naturii (*Cade* ***zăpadă, ceață, burniță*** *etc., Se lasă* ***frig, seară, ceață***.). În aceleaşi contexte pot să apară şi formele cu articol definit ale substantivelor respective: (*Cade* ***zăpada, ceața, burnița*** *etc., Se lasă* ***frigul, seara, ceața***.).

În relație cu un verb-predicat impersonal, substantivul nearticulat care exprimă un subiect postpus indică de obicei „calitatea" / „proprietatea" persoanei denumite (*Se caută* ***zugrav****. Se cere urgent* ***traducător***.) (vezi **II, Subiectul, 2.1.3**).

Ca subiect al unui predicat nominal, în antepoziție, substantivul prezintă, în general, forme determinate, articulate nedefinit şi definit (***Un elev*** */* ***Elevul*** *este harnic., **Un profesor** / **Profesorul** este vecinul meu*).

Nedeterminarea substantivului cu funcție de subiect al unui predicat nominal este mai rară decât în cazul relației subiectului cu un predicat verbal, privind mai ales verbul copulativ *a însemna,* compatibil cu extinderea maximă a referinței substantivului al cărui conținut trebuie definit sau explicat (***Lup*** *înseamnă un animal feroce,* ***Meserie*** *înseamnă muncă.*).

2.4.2.2. În poziția de *nume predicativ*, spre deosebire de poziția de subiect, nedeterminarea substantivului corespunde calificării subiectului (*El este* ***profesor.****, Ea este* ***mamă.***), iar substantivul determinat hotărât, identificării, respectiv, individualizării subiectului (*Acesta este* ***profesorul****., Aceasta este* ***mama.***)

Articularea sau nearticularea substantivului în pozițiile sintactice de subiect şi nume predicativ constituie adeseori un criteriu de diferențiere a funcțiilor sintactice, mai ales în cazul schimbării topicii enunțului (***Profesorul*** *este el.,* ***Profesor*** este *el.*).

2.4.2.3. Poziția sintactică de *complement direct* a substantivului este asemănătoare poziției de subiect sub raportul distribuției formelor de determinare. Astfel, poziția de complement direct este compatibilă cu toate cele trei forme de articulare, realizând toate cele trei tipuri de opoziții de determinare, în cazul substantivelor la plural (*El vede* ***fotografii / nişte fotografii / fotografiile****.*).

În aceleaşi condiții sintactice, substantivul la singular nu realizează decât parțial opozițiile de determinare, mai ales în cazul substantivelor care exprimă calitatea (*El caută* ***profesor / un profesor***) sau al substantivelor cu semnificație generică (*El caută* ***slujbă.****, Cumpăr* ***casă.***).

2.4.2.4. În pozițiile sintactice realizate prin substantiv la cazul G sau D este acceptată numai determinarea cu articol nehotărât sau hotărât (*Eu dau* ***unei eleve / elevei*** *o carte. *Eu dau* ***eleve*** *o carte.*, respectiv, *caietul* ***unei eleve*** */ caietul* ***elevei****, *caiet* ***eleve***). Prezența formei nearticulate se înregistrează numai în condițiile determinării substantivului printr-un adjectiv pronominal antepus sau ale prezenței articolului enclitic, ataşat unui adjunct adjectival antepus (*Răspunde acestei / fiecărei / obraznicei* ***eleve.****, caietul acestei* ***eleve***).

2.4.2.5. În grupurile prepoziționale cu regim cazual de Ac, substantivul este, de obicei, fie nedeterminat, fie determinat cu articol nedefinit sau, mai rar, cu articol definit (*vază cu floare / flori, vază cu o floare / nişte flori, vaza cu floarea / cu florile).*

Selecția formei de articulare a substantivului urmează restricțiile impuse de prepoziții în funcție de regimul lor cazual (vezi **I, Prepoziția 3.2.2; II, Grupul prepozițional, 1.1**). De obicei restricția impusă de prepoziții privește nearticularea sau articularea definită a substantivului. Articularea nedefinită a substantivului este compatibilă cu orice prepoziție.

În grupurile prepoziționale în care substantivul este însoțit de adjuncți, atât antepuși, cât și postpuși, forma de determinare a substantivului este impusă de vecinătățile substantivului în cadrul grupului (*Discuția **despre examen** mă interesează., Discuția **despre acest examen** mă interesează., Discuția **despre examenul acesta** mă interesează., Cartea este **pe masă**., Cartea este **pe altă masă**., Cartea este **pe masa din colț**.*)

Prepozițiile care cer cazul Ac impun, în general, substantivului forma nearticulată. Fac excepție doar numele personale individualizate, apropiate de numele proprii: numele de rudenie: (*Mă duc la mama., Plec cu tata în oraș.*), nume de funcții sau demnități (*Plec la împăratul., Ajung la popa.*). Din punctul de vedere al formei de articulare impuse substantivului, prepoziția *cu* este atipică, acceptând atât forma nearticulată, cât și forma cu articol definit, în funcție de semantica substantivului și de funcția sa sintactică (*Are o grădină cu flori., Lucrează cu acul*).

În grupurile prepoziționale caracterizate prin regim cazual de G sau de D, substantivele sunt de obicei determinate cu articol nedefinit sau definit (*Luptă împotriva **unui dușman** / împotriva **dușmanului**., Reușește datorită **unui profesor** / datorită **profesorului**.*). Apariția substantivelor nearticulate în grupurile prepoziționale cu regim de G sau D este condiționată de prezența altor determinanți antepuși (*lupta împotriva acestui / marelui **dușman**; Reușește datorită acestui / marelui **talent**.*).

2.4.2.6. În componența structurilor frazeologice de tipul locuțiunii verbale (*a avea **grijă**, a da **poruncă**, a da **sfat*** etc.) sau al expresiei (*a-i fi **foame**, **frică**, **sete**, **dor*** etc.), substantivul nedeterminat apare atât în poziție de subiect, cât și în poziție de complement direct. Posibilitatea de substituire a formelor substantivale nedeterminate cu forme articulate definit sau nedefinit poate deosebi construcțile sintactice libere (*Are carte în depozit., Are o carte., Are cartea în sertar.*) de cele fixate (*Are carte.* „Este instruit.").

Cu o frecvență mai redusă se fixează în structuri sintactice frazeologice, mai ales în locuțiuni, substantivele determinate cu articol definit (hotărât): *a lua **seama**, a bate **câmpii**, a bate **pasul*** etc. În alte structuri frazeologice, substantivul poate fi atât articulat definit: *a ține **seama**,* cât și nearticulat: *a ține **seamă***, locuțiunile rezultate fiind diferențiate atât semantic, cât și sintactic, prin regimul prepozițional compatibil cu prepoziții diferite: *a lua seama*, respectiv, *a ține seama de* (*la seama la trepte., Nu ține seama de observații.*)

2.5. Exprimarea categoriilor gramaticale ale substantivului

2.5.1. Categoriile gramaticale ale substantivului se realizează predominant flexionar, prin:

(a) morfeme sau afixe care exprimă solidar și uneori redundant termenii categoriilor:

– desinențe de număr și caz;

– afixe enclitice ale categoriei determinării;

(b) variaţii ale radicalului substantival: alternanţe vocalice şi consonantice.

Sistemul limitat de mărci flexionare, precum şi asocierea lor cu valori ale diferitelor categorii gramaticale exprimate solidar creează numeroase omonimii morfologice, care se dezambiguizează contextual.

Alături de mijloacele flexionare, exprimarea categoriilor gramaticale ale substantivului se poate realiza şi *analitic* prin:

(a) prepoziţii gramaticalizate, care marchează cazul;

(b) afixe proclitice ale categoriei determinării, care marchează genul, numărul şi cazul.

2.5.2. Fără a reprezenta un criteriu de flexiune a substantivului, ***categoria genului*** se manifestă prin selecţia anumitor afixe morfologice de număr, de caz şi de determinare, precum şi prin realizarea unor omonimii specifice. Clasificarea *de gen* a substantivelor în masculine, feminine şi neutre corespunde unor modele flexionare diferite de realizare a categoriilor de număr, caz şi determinare.

2.5.3. *Flexiunea de **număr*** se realizează diferit în cadrul fiecărei clase de ***gen***.

2.5.3.1. *Substantivele masculine* se caracterizează prin:

(a) realizarea unor opoziţii morfologice de număr (singular / plural) *specifice*, marcate prin următoarele combinaţii de desinenţe (prezente numai în flexiunea substantivelor masculine):

(-consoană) ***-Ø** / -^{i}: elev / elevi, lup / lupi* etc.;
***-u** / **-i**: membru / membri, codru / codri* etc.;
-(***ĭ***)***u** / **-i*** (***ĭ***): *uliu / ulii;*
*-**ŭ** / **-ĭ**: flăcău / flăcăi, bou / boi* etc.;
***-o** / -^{i}: picolo / picoli* etc.

Opoziţiile de acest fel sunt, în general, productive în uzul actual. Mai puţin frecventă este opoziţia ***-o** / -^{i}*, caracteristică adaptării neologismelor la sistemul flexionar românesc.

Unele dintre opoziţiile de număr *specifice* au caracter ***neregulat***, reprezentând uneori un model de flexiune învechit:

(consoană) - ***Ø** / **en**^{i}: om / oameni;*
*-**ă** / **-ân**^{i}: tată / tătâni* (învechit);
*-**e** / **-ân**^{i}: frate / frăţâni* (învechit);
(*-**e***) - ***Ø** / **eţ**^{i}: oaspe / oaspeţi* (învechit).

Substantivele cu flexiune de număr neregulată manifestă tendinţa de regularizare a flexiunii prin refacerea unor forme de singular: *tătâne, frăţâne, oaspete,* opozabile formelor de plural existente după modelul opoziţiei marcate de desinenţele: *-e / -^{i} tătâne / tătâni, frăţâne / frăţâni, oaspete / oaspeţi.*

(b) realizarea unor *opoziţii morfologice de număr* (singular / plural) *nespecifice,* marcate prin următoarele combinaţii de desinenţe (prezente şi în flexiunea substantivelor de genul feminin):

-ă / -ⁱ: popă / popi, tată /tați etc.;
-e / -ⁱ: tutore / tutori etc.

(c) neutralizarea *opozițiilor de număr*, prin asocierea valorilor de singular şi plural cu o formă unică, prezentând una dintre terminațiile:

-k': ochi, unchi etc.;
-ĭ : ardei, pui etc.:
-ə: dalai-lama
-e: bade, nene
-i : colibri, kiwi etc.;

(d) marcarea redundantă a opozițiilor de număr prin *alternanțe consonantice* şi *vocalice*, reprezentând variația radicalului substantival în cursul flexiunii:

- alternanțe consonantice *specifice* (absente la feminine şi la neutre):

s / ş: urs / urşi, râs / râşi etc.;
z / j: obraz / obraji, grumaz / grumaji etc.

- alternanțe consonantice *nespecifice*:

– prezente şi în flexiunea substantivelor feminine:

l / (ĭ): cal / cai
st / şt: artist / artişti; astru / aştri etc.;

– prezente şi în flexiunea substantivelor feminine şi neutre:.

c / č: porc / porci, sac / saci etc.
g / ğ: fag / fagi, covrig / covrigi etc.;
t / ț: perete / pereți, frate / frați etc.;
d / z: brad / brazi, bard / barzi etc.

Alternanțele consonantice afectează finala radicalului substantival, unele fiind condiționate de desinența de plural: *-i*, fără a avea un caracter de regularitate. Tendința de diminuare a rolului alternanțelor se manifestă în cazul unor neologisme, care îşi păstrează, în uzul actual, radicalul invariabil în cursul flexiunii (*francez / francezi, englez /englezi etc.*), față de variantele lor populare marcate de alternanța consonantică *z / j: franceji, engleji* etc.

- alternanțe vocalice *nespecifice*:

– prezente şi în flexiunea substantivelor feminine:

ĕa / e: dovleac / dovleci etc.

– prezente şi în flexiunea substantivelor feminine şi neutre:.

a / e: şarpe / şerpi etc.
ă / e: măr / meri etc.;
â / i: sfânt / sfinți etc.;
ŏa / o : soare / sori etc.

Alternanțele vocalice care marchează flexiunea substantivelor masculine se produc de obicei în silaba accentuată: *a / e, ă / e, ŏa / o,* implicând vocale sau diftongi. Vocalele supuse alternanței pot fi diferite ca deschidere sau ca loc de articulație.

2.5.3.2. *Substantivele feminine* se caracterizează prin:

(a) realizarea unor opoziții morfologice de număr (singular / plural) *specifice,* marcate prin următoarele combinații de desinențe (prezente numai în flexiunea substantivelor feminine):

(-*a*) -*Ø* / -*le*: *macara / macarale, sarma / sarmale* etc.;
(-*ĕa*) -*Ø* / -*le*: *podea / podele, stea / stele* etc.;
(-*ĭa*) -*Ø* / -*le*: *boia / boiele, nuia / nuiele*
(-*i*) -*Ø* / -*le*: *zi / zile;*
-*ă* / -*e*: *mamă / mame, masă / mese* etc.;
-*a* / -*e*: *leva / leve*;
-*ă* / -*ur*ⁱ: *lipsă / lipsuri, treabă / treburi* etc.;
-*e* / -*ur*ⁱ: *vreme / vremuri etc.;*
-*e* / (-*ĭ*)- *Ø*: *vale / văi, cale / căi;*
-*e*/ (-*ĭ*)- *Ø*: *baie / băi, scânteie / scântei, alee / alei, idee / idei, familie / familii* etc.

Unele dintre opoziţiile de număr *specifice* femininelor se întâlnesc izolat, reprezentând fie adaptarea unor neologisme (-*a* / -*e*: *leva / leve*), fie un model de flexiune popular, învechit:

-*ă* / -*or*ⁱ: *soră / surori, noră / nurori;*
(-*a*) -*Ø* / -*ĭ*: *şa / şei, manta / mantăi;*

(b) realizarea unor *opoziţii de număr* (singular / plural) *nespecifice*, marcate prin următoarele combinaţii de desinenţe (prezente şi în flexiunea substantivelor de genul masculin):

-*ă* / -ⁱ: *gaură / găuri, uşă / uşi* etc.;
-*e* / -ⁱ: *vulpe / vulpi, zare / zări* etc.

(c) neutralizarea unor opoziţii morfologice de număr, prin exprimarea valorilor de singular şi de plural printr-o formă unică, având una dintre terminaţiile:

-ⁱ : *luni, vineri* etc.;
-*i* : *tanti*;
-*ĭ* : *joi*
-*e* : *învăţătoare, secerătoare* etc.

(d) concurenţa mărcilor de plural în exprimarea opoziţiei de număr a aceluiaşi substantiv, reprezentând încadrarea sa în flexiuni diferite:

-*ă* / -*e*: *coală / coale, boală / boale, coardă / coarde* etc. sau -*ă* / -ⁱ: *coală / coli, boală / boli, coardă / corzi* etc.
-*ă* / -*e*: *lipsă / lipse* sau -*ă* / -*uri*: *lipsă, –uri*
-*ă* / -ⁱ *treabă / trebi, vreme / vremi, gâlceavă / gâlcevi* etc. sau -*ă* / -*uri*: *treabă / treburi, vreme / vremuri, gâlceavă / gâlcevuri*
-*Ø* / -*le*: *manta / mantale* sau -*Ø* / -*ĭ*: *manta / mantăi.*

Formele duble de plural aparţin de obicei unor registre diferite: literar / popular (regional): *lipsă / lipsuri, lipse, treabă / treburi, trebi* etc., arhaic / literar: *roată / roate, roţi, vremi / vremuri* etc. Fixarea ca normă a uneia dintre variante nu are un caracter sistematic. În numeroase cazuri, norma literară actuală admite ambele variante flexionare: *râpe / râpi, cireşi / cireşe* etc.

(e) marcarea redundantă a opoziţiilor de număr prin *alternanţe consonantice* şi *vocalice*:

- alternanţe consonantice *specifice* (absente la masculine şi la neutre):

sc / șt: muscă / muște, gâscă / gâște etc.;
șc / șt: pușcă / puști, cușcă / cuști etc.;

• alternanțe consonantice *nespecifice*:

– prezente și în flexiunea substantivelor masculine:
l / Ø: vale / văi, cale / căi etc.
st / șt: poveste / povești etc.;

– prezente și în flexiunea substantivelor masculine și neutre:
c / č: curcă / curci, cracă / crăci etc.
g / ğ: targă / tărgi, vargă / vergi etc.;
t / ț: carte / cărți, parte / părți etc.;
d / z: coadă / cozi, coardă / corzi etc.

• alternanțe vocalice *specifice* (absente în flexiunea substantivelor masculine și neutre):
â / âi: mână / mâini etc.
o / u: soră / surori, noră / nurori etc.;

• alternanțe vocalice *nespecifice*

– prezente și în flexiunea substantivelor masculine:
ĕa / e: seară / seri etc.

– prezente și în flexiunea substantivelor neutre:
a / ă: lampă / lămpi, marfă / mărfuri etc.
ă / e: tabără / tabere etc.

– prezente și în flexiunea substantivelor masculine și neutre
a / e: fată / fete etc.
ă / e: cumătră / cumetre etc.;
â / i: vână / vine etc.;
ŏa / o: floare / flori etc.

2.5.3.3. *Substantivele neutre* se caracterizează prin:

(a) realizarea unor opoziții morfologice de număr (singular / plural) *specifice*, marcate prin următoarele combinații de desinențe (prezente numai în flexiunea substantivelor neutre):

(consoană) **-Ø / -ur**^{i}: *drum / drumuri, pod / poduri* etc.;
(consoană) **-Ø / -e**: *animal / animale, scaun / scaune* etc.;
(consoană) **-Ø /-ete**: *cap / capete* etc.;
(consoană palatală) **-Ø / -ur**^{i}: *beci / beciuri; șfichi / șfichiuri, unghi / unghiuri* etc.;
(consoană palatală) **-Ø/ -e**: *bici / bice;*
(-e) **-Ø / -ur**^{i}: *degrade / degradeuri*
(-i) **-Ø / -ur**^{i}: *alibi / alibiuri, schi / schiuri* etc.
(-ĭ) **-Ø / -ur**^{i}: *tui / tuiuri* etc.;
(-ĭ) **-Ø / -e**: *condei / condeie, cui / cuie* etc.
(-u) **-Ø / -ur**^{i}: *atu / atuuri, haiku / haikuuri* etc.;
(**-o, -o**) **- Ø / - ur**^{i}: *zero / zerouri, bolero / bolerouri* etc.;
-u / -ur^i: *lucru / lucruri, cuplu / cupluri* etc.;
-u / -e: *teatru / teatre, templu / temple* etc.;
-u / -i(ĭ): *domeniu / domenii, consiliu / consilii* etc.;

-ŭ / -ur^{i}: tablou / tablouri, râu / râuri, şasiu / şasiuri;

-ŭ / -(ĭ)e: brâu / brâie, chipiu / chipie, muzeu / muzee, releu / relee etc.

Flexiunea de număr a substantivelor neutre cuprinde opoziţia morfologică *neregulată:*

(*-ŭ*) *Ø / -ă: ou / ouă.*

Unele dintre opoziţiile de număr ale substantivelor neutre sunt ieşite din uz:

-u / -ale: atu / atale;

-o / -ale: caro / carale.

În flexiunea substantivelor neutre, desinenţa *-uri* ocupă o poziţie predominantă spre deosebire de flexiunea substantivelor feminine, care o înregistrează izolat: *lipsă / lipsuri, vreme / vremuri* etc. Specificitatea şi frecvenţa desinenţei *-uri* în marcarea pluralului substantivelor neutre explică tendinţa de adaptare a substantivelor neologice prin adoptarea acestui model flexionar: *trend / trenduri, brand / branduri,* extins atipic şi la numele de animate: *star / staruri, vip / vipuri* etc. (vezi *infra*, **2.5.1.4**).

(b) neutralizarea unor opoziţii morfologice de număr, prin exprimarea singularului şi a pluralului cu o formă unică având terminaţia:

***-e / -e**: nume, codice* etc.;

(d) concurenţa mărcilor de plural în exprimarea opoziţiei de număr a aceluiaşi substantiv, reprezentând încadrarea sa în flexiuni diferite :

(-consoană) *-Ø / -e: albuş / albuşe, chibrit / chibrite* etc. sau (-consoană) *-Ø / -ur^{i}: albuş / albuşuri, chibrit / chibrituri*

(-consoană palatală) *-Ø / -e: ghiveci / ghivece* etc. sau (-consoană palatală) *-Ø / -ur^{i}: ghiveci / ghiveciuri* etc.;

(-ĭ) *-Ø / -e: bordei / bordeie* etc. sau (-ĭ) *-Ø / -ur^{i}: bordei / bordeiuri* etc.;

-ŭ / -(ĭ)e: debueşeu / debuşee etc. sau *-ŭ / -ur^{i} : debuşeu / debuşeuri* etc.

Cele două forme de plural se diferenţiază şi prin prezenţa sau absenţa alternanţei fonologice: ***o / ŏa**: rod / roduri, roade* etc.

Formele duble de plural ale unui substantiv neutru sunt, în general, rar diferenţiate ca registru stilistic, ambele fiind admise de norma literară: *tunel / tuneluri, tunele; nivel / niveluri, nivele; debuşeu / debuşeuri, debuşee* etc.

(e) marcarea redundantă a opoziţiei de număr prin alternanţe consonantice şi vocalice:

- alternanţe consonantice *nespecifice*:
  – prezente şi în flexiunea substantivelor masculine şi neutre:.

  ***c / č**: ac / ace* etc.

  ***g / ğ**: cârlig / cârlige* etc.;
- alternanţe vocalice *specifice* (absente în flexiunea substantivelor masculine şi neutre):

  ***â / a**: pârâu / pâraie* etc.
- alternanţe vocalice *nespecifice*
  – prezente şi în flexiunea substantivelor feminine:

  ***ă / a**: ferăstrău / ferăstraie* etc.

  ***ă / e**: umăr / umere* etc.

– prezente şi în flexiunea substantivelor masculine şi feminine:

a / *e*: *ciomag / ciomege* etc.

â / *i*: *cuvânt / cuvinte* etc.;

o / *oa*: *ponor / ponoare* etc.

2.5.3.4. *Substantivele neologice masculine* se comportă diferit în realizarea categoriei de număr în funcţie de gradul lor de adaptare la sistemul limbii române, având următoarele tendinţe:

(a) încadrarea în modelul flexionar al substantivelor româneşti, prin selecţia la plural a desinenţei *-i*: *manager / manageri, broker / brokeri, dealer / dealeri* etc., uneori însoţită de alternanţe consonantice: *bit / biţi, racket / racketi, bodyguard, bodigard / bodyguarzi, bodigarzi, boss, bos / boşi* etc.;

(b) fixarea ca substantive invariabile: *boy, playboy, gay* etc.;

(c) acomodarea formei străine de plural prin adjoncţiunea desinenţei **-i**: *adidas / adidaşi.*

Multe cuvinte străine oscilează între aceste soluţii, prezentând forme de plural diferite, caracterizate prin fixarea ca substantive invariabile: *hippy* sg. / pl., în DOOM², conservare a desinenţei străine: *hippies* şi acomodare la sistemul românesc: *hipi.*

Substantivele neologice feminine, ca şi cele masculine, realizează diferit categoria de număr, caracterizându-se prin încadrarea în modelul flexionar al substantivelor româneşti feminine, caracterizat prin opoziţiile ***-ă* / *-e*:** *audienţă / audienţe, dischetă / dischete, grilă / grile, gherilă / gherile;* ***-ă* / *-i***: *tastatură / tastaturi* etc.

Adaptarea *substantivelor neologice neutre* se face prin încadrarea în modelul flexionar al substantivelor româneşti neutre, caracterizat prin una dintre opoziţiile: (consoană) *-Ø / -e*: *item / iteme;* (consoană) *-Ø / -uri*: *item / itemuri, trend / trenduri* – în care se include şi păstrarea formei de număr din limba de origine: *gagetsuri* (*gadgeturi*, în DOOM²) –; (consoană) ***-i* / *-uri*:** *party / party-uri, story / story-uri* etc.;

2.5.4. Spre deosebire de categoria de număr, care se exprimă predominant flexionar, marcarea cazului la substantive se realizează atât prin mijloace sintetice, cât şi prin mijloace analitice: morfemul *pe* marcă a cazul Ac, morfemul *lui*, marcă de G-D, articolul nedefinit (proclitic).

2.5.4.1. Flexiunea substantivului se realizează prin desinenţe specifice de caz:

– desinenţa de genitiv-dativ: ***-e***, la substantivele feminine: *curtea acestei case, curtea casei, Scriu acestei fete., Scriu fetei.*

– desinenţe de vocativ, diferenţiate în funcţie de genul substantivului în variaţie liberă cu afixele de nominativ:

-e, la substantivele masculine la singular: *bărbate!, împărate!, vere!* etc., cu varianta ***-ule*** la substantivele masculine şi neutre la singular: *omule!, codrule!* etc., respectiv: *animalule!, râule!, drumule !*;

-o, la substantivele feminine singular: *soro!, mândro!, fato!, vulpeo!* etc.

-lor, la substantivele masculine, feminine şi neutre la plural: *fraţilor!, fetelor!, animalelor!.*

2.5.4.2. Exprimarea sincretică a cazurilor (prin forme omonime) se realizează diferit în cadrul claselor de gen.

Substantivele *masculine* şi cele *neutre* prezintă următoarele *omonimii nespecifice* ale formelor flexionare de număr şi caz (prezente la ambele clase de gen):

- (N = Ac = G = D) sg.: *băiat, lup, codru* etc. (masculine); *drum, star, teatru* etc. (neutre).
- (N = Ac = G = D) pl.: *băieţi, lupi, codri, fraţi, elevi* etc. (masculine); *drumuri, staruri, teatre* etc. (neutre).
- (N = Ac = G = D) sg. = (N = Ac = G = D) pl.: *unchi, pui, arici* etc. (masculine); *nume, codice* etc. (neutre).

Substantivele *feminine* prezintă:

– *omonimii specifice* ale formelor flexionare de număr şi caz (absente la substantivele masculine şi neutre):

- (N = Ac) sg.: *fată, masă, curte* etc
- (G = D) sg. = (N = Ac = G = D) pl.: *fete, mese, curţi* etc.

– omonimii *nespecifice* ale formelor flexionare de număr şi caz (prezente şi la substantivele masculine):

- (N = Ac = G = D) sg. = (N = Ac = G = D) pl: *învăţătoare, tanti, luni* etc.

2.5.4.3. Realizarea categoriei cazului prin mijloace analitice este caracteristică substantivelor animate personale: nume proprii de persoană (vezi *infra*, **4.5**) şi unele substantive comune, asemănate cu numele proprii, care denumesc persoane individualizate: nume de rudenie, nume de funcţii şi demnităţi etc.

Realizarea prin mijloace analitice a cazului este mai puţin frecventă la numele comune decât la numele proprii, cuprinzând următoarele mărci specifice:

(a) afixul *pe*, provenit din prepoziţia gramaticalizată *pe*, care marchează cazul acuzativ cu funcţia de complement direct al substantivelor comune animate personale (*îl văd **pe** tata, îl cunosc **pe** popă, îl aud **pe** vodă* etc.). (vezi **I, Prepoziţia 3.2.2**; **II, Complementul direct, 1.1, 2.1**);

(b) morfemul *lui*, proclitic, care marchează cazul G-D realizat de substantivele comune, asemănate numelor proprii, care denumesc persoane individualizate (***lui** vodă, **lui** tata, **lui** tanti*), lunile anului (*zilele **lui** august*) sau anii (*iarna **lui** 1997* etc.), forme substantivale de metalimbaj (*scrierea **lui** „pe", **lui** „şi"* etc.).

(c) morfemul *al, a, ai, ale*, care marchează genitivul substantivelor comune şi proprii în raport cu formele de dativ omonime, în anumite condiţii sintactice: nearticularea sau articularea nedefinită a substantivului regent, faţă de care este postpus (*un caiet **al** elevului, o înfăţişare **a** casei* etc.) sau antepus (***al** elevului caiet, **a** casei înfăţişare* etc.), articularea definită a substantivului regent dacă se intercalează alt determinativ (*părul blond **al** mamei, privirea ageră **a** fetei* etc.)

2.5.5. ***Categoria gramaticală a determinării*** se exprimă atât sintetic, prin afixe enclitice (formele articolului definit sau hotărât), cât şi analitic, prin afixe proclitice (formele articolului nedefinit sau nehotărât).

Valorii de nedeterminat îi corespunde afixul de determinare *Ø* sau articolul *Ø*. Absenţa articolului pe lângă substantiv nu reprezintă întodeauna valoarea de nedeterminat a substantivului. În cazul determinării substantivului printr-un

adjectiv antepus, adjectivul se articulează definit (hotărât), fără a participa la categoria determinării: articolul definit marchează determinarea substantivului de care depinde adjectivul: *frumosul băiat, frumoasa fată* etc. (vezi, *supra*, **2.4.2.1**)

Din punctul de vedere al expresiei, afixele determinării variază după categoriile de gen, număr şi caz.

(a) Afixele proclitice (reprezentate de articolul nedefinit sau nehotărât) cunosc următoarele realizări:

– două forme de gen la numărul singular: una de masculin / neutru, la N-Ac: *un* (*un copil, un codru, un pui* etc. / *un scaun, un teatru, un nume* etc.) şi una de feminin: *o* (*o fată, o curte, o învăţătoare* etc.);

– o singură formă de gen la numărul plural, pentru masculin, feminin şi neutru, la N-Ac: *nişte* (*nişte copii, nişte codri, nişte pui / nişte fete, nişte curţi, nişte învăţătoare / nişte scaune, nişte teatre, nişte nume*) etc.;

– două forme de G-D, la numărul singular, una de masculin / neutru: *unui* (*unui copil, unui codru, unui pui / unui scaun, unui teatru, unui nume*); una de feminin: *unei* (*unei fete, unei curţi, unei învăţătoare* etc.);

– o formă de G-D, la numărul plural, pentru masculin, feminin şi neutru: *unor* (*unor copii, unor codri, unor pui / unor fete, unor curţi, unor învăţătoare / unor scaune, unor teatre, unor nume* etc.).

Afixele proclitice sunt mobile, situându-se în imediata vecinătate a substantivului: *un om, o femeie, nişte scaune* etc. sau la distanţă, prin intercalarea unuia sau a mai multor adjuncţi adjectivali ai substantivului: *un bun om, un alt om, un al doilea om* etc.; *un vesel şi amabil coleg* etc., respectiv, *o frumoasă femeie, o altă femeie, o a doua femeie, o bună şi harnică vecină* etc.

(b) Afixele enclitice (reprezentate de articolul definit sau hotărât) cunosc următoarele realizări:

– două forme de gen la numărul singular, pentru masculin / neutru, la N-Ac: -(*u*)*l* (*copilul, codrul, puiul* etc. / *scaunul, teatrul* etc.), *-le* (la substantivele cu terminaţie vocalică *-e*: *fratele, peştele* etc. / *numele, codicele*), o formă pentru femininele în *-a* (*ŭa, ĭa*): *fata, casa, basmaua, hârtia, aleea* şi pentru masculinele cu terminaţie vocalică (*-ă* sau *-e*): *tata, popa, vlădica, badea, nenea* etc.

– două forme de gen la numărul plural, una de masculin, la N-Ac: *-i* (*copiii, codrii, puii, taţii, popii* etc.) şi una de feminin / neutru: *-le*: *fetele, curţile, învăţătoarele / scaunele, teatrele, numele* etc.;

– două forme de G-D la numărul singular, una de masculin / neutru: *-lui* (*copilului, codrului, puiului / scaunului, teatrului, numelui*); şi una de feminin: *-i* (*fetei, curţii, învăţătoarei*) etc.;

– o formă de G-D la numărul plural, pentru masculin, feminin şi neutru: *-lor* (*copiilor, codrilor, puilor / fetelor, curţilor, învăţătoarelor / scaunelor, teatrelor, numelor* etc.).

Afixele enclitice au caracter fix şi sunt indisociabile de forma substantivului determinat.

Encliza afixelor determinării poate avea următoarele consecinţe:

(a) păstrarea structurii fonice şi morfemice a radicalului şi a desinenţei: *copilul, scaunul, fratele, fratelui, cazmalei, scaunele, scaunelor, cazmalelor* etc.;

(b) modificarea desinenţei numai sub aspect fonic: *curtea* [*-e* > *-ĕ*], *tabloul* [*-ŭ*> *-u* (vocalic)], *florile, drumurile* [*-ⁱ* (scurt) > *-i* (vocalic], *moşiile* [*-ĭ* > *-i* (vocalic)] .

(c) modificarea radicalului sub aspect silabic (la substantivele neutre cu terminaţia *-ĭ* şi desinenţă Ø): *alaiul* [*alaĭ* > *a-la-ĭul*], *bordeiul* [*bor-deĭ* > *bor-de-ĭul*] sau uneori tonic (accentuare) (la substantivele neutre cu terminaţia *-o* şi desinenţă Ø): *radioul* [*radio* > *radioul*], dar [*logo* > *logoul*];

(d) modificarea fonică şi morfemică a desinenţei prin fuziunea cu afixul determinării: *pomii, florii* [*-i* (scurt) > *-i* (vocalic)], *boii* [*-ĭ* > *-i* (vocalic)]; la substantivele al căror radical se termină în grupul *muta cum liquida,* modificarea reprezintă neutralizarea opoziţiei de determinare: *codri / codrii* [*kodri*], *membri / membrii* [*membri*] etc.;

(e) substituirea desinenţei prin afixul de determinare, la substantivele feminine şi masculine cu desinenţa de singular*-ă*: *casă / casa, poartă / poarta, popă /popa* etc. şi la substantivele feminine cu finala *-ie*: *vie / via, soţie / soţia* etc.

Encliza afixului de determinare poate atrage schimbări ale omonimiilor cazuale realizate de forma nedeterminată sau determinată cu afixe proclitice faţă de forma determinată cu afixe enclitice. La substantivele feminine determinate cu afixe enclitice, omonimia [G = D] sg = [N = Ac = G = D] pl. se anulează: (*unei*) *case* / (*nişte*) *case,* (*unor*) *case*; *casei / casele, caselor*; (*unei*) *familii* / (*nişte*) *familii,* (*unor*) *familii,* respectiv, *familiei / familiile, familiilor;* (*unei*) *basmale,* (*nişte*) *basmale,* (*unor*) *basmale, respectiv basmalei / basmalele, basmalelor* etc.

Afixele enclitice ale determinării au funcţia suplimentară de indice al categoriilor de număr şi caz. Comportamentul lor de desinenţă are în vedere posibilitatea marcării exclusive a categoriilor gramaticale ale substantivelor invariabile sub raportul realizării numărului şi /sau al cazului: N-Ac *fratele* / G-D. *fratelui* sau a marcării redundante a categoriei de caz: G-D *fetei.*

Caracterul variabil al afixelor determinării permite rezolvarea unor omonimii substantivale creatoare de ambiguitate: *o vrăjitoare/ nişte vrăjitoare, vrăjitoarea / vrăjitoarele.*

Omonimia totală a cazurilor în flexiunea substantivelor masculine şi neutre la singular şi plural este parţial soluţionată prin folosirea afixelor proclitice şi enclitice ale determinării: N - Ac – G - D *om,* N-Ac *un om, omul,* G-D *unui om, omului.*

În acelaşi fel se soluţionează, la substantivele feminine nedeterminate sau determinate cu afixe proclitice, omonimia cazurilor G şi D la singular, N, Ac, G şi D, la plural:

Singular: G- D (*acestei, unei*) *mori, cărţi;*

Plural: N-Ac-G-D (*nişte, unor*) *mori, cărţi* / (*acestor, unor*) *mori, cărţi;*

Singular: G-D: *morii, cărţii;*

Plural: N-Ac *morile, cărţile* , G-D *morilor, cărţilor.*

În cazul substantivelor invariabile, afixele de determinare dezambiguizează sincretismele de număr şi caz:

Singular: N-Ac-G-D *ardei / un ardei, ardeiul;* G-D *unui* ardei, ardei*ului*

Plural: N-Ac-G-D *ardei / nişte ardei, ardeii*; G-D *unor* ardei, ardei*lor.*

2.6. Clasificarea în declinări a substantivului

2.6.1. Flexiunea, considerată sub aspectul selectării aceluiaşi număr şi tip de afixe în marcarea categoriilor gramaticale şi, implicit, al realizării aceloraşi omonimii, constituie criteriul de repartizare a substantivelor în clase omogene numite *declinări*. Reprezentând un tipar specific de flexiune, fiecare *clasă de declinare* se include într-o clasă substantivală de gen, care grupează mai multe *declinări*.

Gramatica tradiţională distinge trei declinări ale substantivului, identificate după terminaţia formei de singular, cazul nominativ, nearticulat, declinarea I: substantive feminine terminate în *-ă*: *fată, casă* etc., în *-e̲a* (accentuat): *stea, mărgea* etc., în *-a̲* (accentuat): *cazma, basma* etc., în *-i: zi,* precum şi substantive masculine terminate în *-ă: tată, popă* etc.; declinarea a II-a: substantive masculine şi neutre terminate în: - (consoană): *lup, ac* etc., - (consoană palatală): *unchi, unghi* etc., *-u* (vocalic): *codru, teatru* etc., - *ŭ*: *erou, tablou* etc., *-i̲* (accentuat): *colibri, taxi* etc., *-ĭ*: *tei, rai* etc., *-o: studio* etc.; declinarea a III-a: substantive masculine, feminine şi neutre terminate în *-e: frate, curte, nume* etc. şi din numele primelor cinci zile ale săptămânii, care sunt terminate în -ⁱ: *luni, marţi, miercuri, vineri* sau *-ĭ*: *joi.*

2.6.2. După numărul afixelor din paradigma substantivului nedeterminat, se deosebesc două clase flexionare:

(a) *substantivele invariabile,* care nu permit degajarea afixelor (cu excepţia celor ale determinării), sunt puţin numeroase, reprezentând toate genurile: masculine terminate în *-ĭ*: (*ardei*), -(consoană palatală) (*ochi*), feminine terminate în *-e* (învăţătoare), -ⁱ (*luni*) sau *-ĭ* (*i* semivocalic): (*joi*) şi neutre terminate în *-e*: *nume, codice.*

(b) *substantivele variabile,* prezentând mai multe forme şi, implicit, diferite afixe flexionare, se pot subclasifica, după numărul formelor realizate prin afixe flexionare distincte, în

(b_1): substantive cu două forme distincte (pe care le notăm F_1, F_2);

(b_2): substantive cu trei forme (pe care le notăm F_1, F_2, F_3).

Substantivele variabile cu două forme (b_1) prezintă două tipuri de omonimii:

I. F_1: singular, N = Ac;

F_2 (= F_3): singular, G = D = plural, N = Ac = G = D.

Corespunde flexiunii substantivelor feminine, care prezintă următoarele tipuri de afixe:

F_1: *-ă* (*mamă*); *-ă* (*moară*); *-e* (*pâine*); *-e* (*familie, alee*); - Ø (*sarma, stea*); - Ø (*zi*);

F_2: *-e* (*mame*); -ⁱ (*i* scurt) (*mori*); *-orⁱ* (*nurori*); - ⁱ (*i scurt*) (*pâini*); *-ĭ* (*familii, alei*); - *le* (*sarmale, stele*); *-le* (*zile*);

II. F_1: singular, N = Ac = G = D;

F_2: plural, N = Ac = G = D.

Corespunde flexiunii substantivelor masculine şi neutre care prezintă următoarele tipuri de afixe:

F_1: - Ø (*elev*); - Ø (*om*); -*u* (*membru*); -*ŭ* (*erou*); -*e* (*câine*); -*ă* (*tată*);

F_2: -^{i} (scurt) (*elevi*); - *en*^{i} (*oameni*); -*i* (*membri*); -*ĭ* (*eroi*); -^{i} (*câini*); -^{i} (*i* scurt) (*taţi*);

F_1: - Ø (*animal*); -*u* (*cadru*); Ø (*cap*); - *ŭ* (*frâu*); -*ĭu* (*consiliu*); Ø (*drum*); -*u* (*lucru*); -*ŭ* (*cadou*); -*o* (*radio*); -*u̲* (accentuat) (*atu̲*);

F_2: -*e* (*animale*); -*e* (*cadre*); -*ete* (*capete*); -*ĭe* (*frâie*); -*iĭ* (*consilii*); -*ur*^{i} (*drumuri*); -*ur*^{i} (*lucruri*); - *ur*^{i} (*cadouri*); - *ur*^{i} (*radiouri*);

Substantivele variabile cu trei forme (b_2) prezintă următoarele omonimii:

F_1: singular, N = Ac;

F_2: singular, G = D;

F_3: plural, N = Ac = G = D.

Corespunde flexiunii substantivelor feminine care prezintă următoarele tipuri de afixe:

F_1: -*ă* (*lipsă*); -*ă* (*treabă*);

F_2: -*e* (*lipse*); -^{i}(*i scurt*) (*trebi*),

F_3: - *ur*^{i} (*lipsuri*), (*treburi*).

2.6.3. Numărul claselor de declinare ale substantivelor, stabilite pe baza tiparelor flexionare, variază în funcţie de interpretarea alomorfelor prin care se realizează diferite afixe.

Declinarea I: ***substantivele feminine cu două forme*** *realizate prin afixele:*

F_1 (singular, N = Ac): {-*ă*}, realizat ca [-*ă*] (*mamă*) şi [-Ø] (*sarma, stea, zi*);

F_2 (= F_3): (singular, G = D = plural, N = Ac = G = D): {-*e*}, realizat ca [-*e*] (*mame*) şi [-*le*] (*sarmale, stele, zile*)

Declinarea a II-a: ***substantivele feminine cu două forme*** *realizate prin afixele:*

F_1 (singular, N = Ac): {-*ă* } (*moară*);

F_2 (= F_3) (singular, G = D = plural, N = Ac = G = D): {-*i*}, realizat ca [-^{i} (*i* scurt)] (*mori*).

Declinarea a III-a: ***substantivele feminine cu două forme*** *realizate prin afixele:*

F_1 (singular, N = Ac): {-*e*}, realizat ca [-*e*] (*pâine*) sau [-*ĭe*] (*familie, baie*);

F_2 (= F_3) (singular, G = D = plural, N = Ac = G = D): {-*i*} realizat ca [– ^{i} (*i* scurt)] (*pâini*), [-*iĭ*] (*familii, alei*) şi [-Ø] (*băi*);

Declinarea a IV-a: ***substantivele masculine cu două forme*** *realizate prin afixele:*

F_1 (singular, N = Ac = G = D): {-*u*}, realizat ca [-*u*] (*membru*), [-*ŭ*] (*erou*) şi [- Ø] (*elev*);

F_2 (plural, N = AC = G = D): {-*i*} realizat ca [-*i*] (*membri*); [-*ĭ*] (*eroi*); [-^{i} (*i* scurt)] (*elevi*);

Declinarea a V-a: ***substantivele masculine cu două forme*** *realizate prin afixele:*

F_1 (singular, N = Ac = G = D): {-*e*} (*câine*);

F_2 (plural, N = Ac = G = D): {-*i* } realizat ca [-^{i} (*i* scurt)] (*câini*).

Declinarea a VI-a: ***substantivele neutre cu două forme*** *realizate prin afixele:*

F_1 (singular, N = Ac = G = D): {*-u*}, realizat ca [*-u*] (*cadru*), [*-ŭ*] (*frâu*) şi [- Ø] (*cupon*);

F_2 (plural, N = Ac = G = D): {*-e*} realizat ca [*-e*] (*cadre, cupoane*); [*-ĭe*] (*frâie*); [*-iĭ*] (*consilii*);

Declinarea a VII-a: ***substantivele neutre cu două forme*** *realizate prin afixele:*

F_1 (singular, N = Ac = G = D): {*-u*}, realizat ca [*-u*] (*lucru*), [*-ŭ*] (*cadou*) şi [- Ø] (*drum, alibi, radio*);

F_2 (plural, N = Ac = G = D): {*-ur*ⁱ} (*lucruri, cadouri, drumuri, alibiuri, radiouri*)

Declinarea a VIII-a: ***substantivele feminine cu trei forme*** *realizate prin afixele:*

F_1 (singular, N = Ac): {*-ă*} (*lipsă*)

F_2 (singular, G = D): {*-e*} (*lipse*)

F_3 (plural, N = Ac = G = D): {*-ur*ⁱ} (*lipsuri*).

Declinarea a IX-a: ***substantivele feminine cu trei forme*** *realizate prin afixele:*

F_1 (singular, N = Ac): {*-ă*} (*treabă*)

F_2 (singular, G = D): {*-i*} realizat ca [-ⁱ(*i* scurt)] (*trebi*)

F_3 (plural, N = Ac = G = D): {*-ur*ⁱ} (*treburi*).

Declinarea a X-a: ***substantivele invariabile (cu o singură formă)*** *exprimată specific prin afixul:*

F_1 (singular, N = Ac = G = D = plural, N = Ac = G = D): {-Ø} după terminaţiile: [-ĭ] (*pui*), [- ⁱ (i scurt)]: (*luni*), [- consoană palatală] (*ochi*)

F_1 (singular, N = Ac = G = D = plural, N = Ac = G = D): {-Ø} după terminaţiile: [*-e*] (*învăţătoare*).

2.6.4. Pe lângă substantivele *cu flexiune regulată*, grupate în clase de declinare, se pot deosebi substantivele cu *flexiune neregulată* sau *substantive neregulate*, ale căror caracteristici paradigmatice se manifestă izolat, fie la un singur substantiv, fie la un grup restrâns de substantive.

Neregularitatea flexionară a substantivelor priveşte diferite aspecte: afixele prin care se realizează flexiunea (desinenţele şi articolele definite), sistemul de omonimii; variaţia radicalului; poziţia accentului.

2.6.4.1. Sub aspect afixal, neregularitatea substantivelor se manifestă prin (a) desinenţe specifice faţă de sistemul de afixe al flexiunii regulate a substantivelor; (b) asocierea cu desinenţe tipice flexiunii altor clase; (c) selectarea atipică a afixelor de determinare.

(a) Substantivele neregulate care prezintă desinenţe proprii în cadrul opoziţei de număr fac parte din clase de gen diferite, masculine: *om / oameni* (desinenţe *Ø* /*-en*ⁱ), *oaspe / oaspeţi* (desinenţe *-Ø* / *-eţ*ⁱ), *frate / fraţâni* (desinenţe *-e* / *-ân*ⁱ), *tată / tătâni* (desinenţe *-ă* / *-ân*ⁱ), feminine: *soră / surori, noră / nurori* (desinenţe *-ă* / *-or*ⁱ), neutre: *cap / capete* (desinenţe *-Ø* / *-ete*), *ou / ouă* (desinenţe *-Ø* / *-ă*).

Multe dintre aceste substantive au şi corespondente (actuale sau arhaice) cu flexiune regulată: *oaspete / oaspeţi, frăţân(e) / frăţâni, tătâne / tătâni, cap / capi, cap / capuri.*

Interferenţa variantelor lexicale *rândunică / rândunici, rândunea / rândunele* permite încadrarea formelor marcate de desinenţele *-(ic)ă* / *-(el)e* între substantivele neregulate, alături de substantivul *floricică / floricele.*

(b) Neregularitatea unor substantive poate fi rezultatul asocierii lor cu desinenţe care aparţin, de regulă, flexiunii altor clase:

– substantive feminine combinate cu desinenţa *-uri*, specifică flexiunii neutrelor terminate în *(consoană)*, *(consoană palatală)*, *-u, -i, o, ĭ, -ŭ: marfă / mărfuri, vreme / vremuri* (desinenţe *-e* / *-ur*^{i}), comparativ cu paradigma regulată: *marfă / mărfi, vreme / vremi* etc.

– substantive neutre combinate cu desinenţa *-le* (realizată ca *-ale*), specifică flexiunii femininelor (terminate în *-a, -ea, -i): atu / atale* (desinenţe *-u* / *-ale*), *caro / carale* (desinenţe *-o* / *-ale*), comparativ cu paradigma regulată, *atu / atuuri, caro / carouri* (desinenţe *-Ø* / *-ur*^{i});

– substantive feminine combinate cu desinenţa *-ĭ*, specifică flexiunii altor feminine (terminate în *-e, -ĭe*): *şa / şei, manta / mantăi* (desinenţe *-Ø* / *-ĭ*), comparativ cu paradigma regulată: *manta / mantale* (desinenţe *-Ø* / *-le*);

– substantive combinate cu desinenţe ale propriilor variante: *seminar / seminarii* (desinenţe *-Ø* / *-iĭ*), comparativ cu paradigmele regulate: (arhaică) *seminariu / seminarii* (desinenţe *-ĭu* / *-iĭ*), (actuală) *seminar / seminare* (desinenţe *-Ø* / *-e*).

Cele mai multe substantive neregulate alcătuiesc paradigme cu trei forme flexionare, între care apar deosebiri de uz literar / popular, arhaic / actual etc.

Substantivul masculin *tată* are în paradigma sa două desinenţe: *-ă* (*tată*) şi *-e* (*tatei*), caracteristice flexiunii substantivelor feminine. Paradigma celorlalte substantive masculine, cu aceeaşi terminaţie *-ă: papă, popă, paşă,* include de obicei, desinenţa de plural *-i*, comună masculinelor şi femininelor: *papii, popii, paşii,* având şi variante cu desinenţa: *-e*: *papei, popei, paşei.*

(c) Selectarea unor afixe de determinare specifice altei clase de gen constituie neregularitatea unor substantive masculine ca *tată, papă, popă, paşă, vlădică* etc., care acceptă, în determinarea definită, forma feminină a articolului: *tata / tatei, papa / papei, paşa / paşei, popa / popii, vlădica / vlădicii (vlădicăi, vlădichii).* Substantivul *tată* se deosebeşte de celelalte masculine cu terminaţia *-ă* prin posibilitatea selectării atât a formei masculine, cât şi a formei feminine a articolului definit: *tatăl / tatălui* şi *tata / tatei.* (Între formele diferit articulate apar diferenţe de uz: formele cu articol feminin se folosesc în general fără adjuncţi şi desemnează pe părintele vorbitorului.)

2.6.4.2. Neregularitatea substantivelor poate consta în perturbarea sistemului de omonimii, depinzând de caracterul definit sau indefinit al afixului de determinare, precum şi de forma masculină sau feminină a afixului definit.

(a) Sub acest aspect, substantivul *tată*, în forma nedeterminată, precum şi în forma determinată cu afix nedefinit, are o paradigmă cu o formă unică de singular: (*un*) *tată*, (*unui*) *tată* (asemenea substantivelor masculine), în timp ce, în forma determinată definit, cu afix enclitic, paradigma sa are două forme distincte de singular: N-Ac *tata* şi G-D *tatei*, asemenea substantivelor feminine. Acelaşi sistem de omonimii caracterizează şi variantele substantivelor *papă*, *paşă*, care prezintă desinenţa -*e*, ca a doua desinenţă de singular: *papei*, *paşei*.

Sistemul de omonimii din paradigma substantivului *tată* se diferenţiază şi după forma de masculin sau feminin a afixului de determinare: *tatăl*, *tatălui*, respectiv, *tata*, *tatei*.

(b) Substantivul feminin *piele* are forme de G-D diferite, atât ca radical, cât şi ca desinenţe, după cum este însoţit sau nu de afixul enclitic de determinare: *o piele* / *unei piei*, respectiv *pielea* /*pielei*. Numai forma de G-D determinată nedefinit realizează omonimia cu forma de N plural: unei *piei* / nişte *piei*, dar *piele(i)* / *piei(le)*.

(c) Substantivele feminine defective de număr au flexiune neregulată, prezentând o formă unică de singular pentru toate cazurile : *sete*(*a*), *sete*(*i*), *onoare*(*a*), *onoare*(*i*) etc. Se încadrau în acest tip de flexiune şi unele substantive neologice: *favoare*(*a*), *favoare*(*i*), *grandoare*(*a*) *grandoare*(*i*), *amploare*(*a*), *amploare*(*i*), care prezintă, în limba actuală, o forma de G-D singular distinctă de forma de nominativ-acuzativ: *favori*(*i*), *grandori*(*i*), *amplori*(*i*) etc.

2.6.4.3. Un număr mic de substantive prezintă neregularităţi în flexiune sub aspectul variaţiei radicalului, care poate fi afectat de alternanţe neobişnuite *î* / *îi*: (*o*) *mână*, (*unei*) *mâini* sau sub aspectul producerii variaţiei radicalului în condiţiile atipice ale unei silabe neaccentuate: *mijloc*, *mijloace*, probabil sub influenţa variantei de accentuare: *mijloc*, la care variaţia *o* / *oa* se realizează în silabă accentuată, ca la substantivele cu flexiune regulată.

2.6.4.4. Câteva substantive au o flexiune neregulată prin variaţii de accentuare ale formelor paradigmei:

(a) Substantivele feminine *soră* şi *noră*, accentuate pe prima silabă, la N-Ac, au forme de G-D singular şi N-Ac plural, accentuate pe ultima silabă: *surori* (nume de rudenie; forma *sore(i)* „infirmieră" se extinde în uzul actual, indiferent de sensul lexical exprimat), *nurori*.

(b) Substantivele neutre terminate în -*o* neaccentuat la singular: *radio*, *zero* etc. (accentuate pe antepenultima sau penultima silabă), au forme de plural cu accentuarea vocalei *o* (în penultima silabă): *radiouri*, *zerouri* etc. Substantive neologice cu aceeaşi terminaţie manifestă tendinţa de regularizare a flexiunii: *logo*-*logouri*.

2.7. Declinarea substantivelor comune compuse

Declinarea substantivelor proprii compuse va fi tratată în cadrul declinării numelor proprii (vezi *infra*, **4.5**).

Substantivele comune compuse sunt formaţii cu structură analizabilă, la care participă cuvinte întregi (*floarea-soarelui* – vezi *infra*, **2.7.1**), elemente de tip tematic (*autobază* – vezi *infra*, **2.7.2**), abrevieri ale unor cuvinte (*ONG* – vezi *infra*, **2.7.3**).

Nu se are în vedere originea formațiilor – creații interne ale limbii, cuvinte moștenite, împrumuturi sau calcuri (vezi și *infra*, 5).

Substantivele (analizabile ca fiind) compuse au anumite particularități flexionare ce decurg din pierderea totală sau parțială a autonomiei tuturor termenilor constitutivi sau doar a unora dintre aceștia. Particularitățile flexionare variază în funcție de gradul de sudură a constituenților și de structura internă a formației. Mărcile și omonimiile flexionare ale substantivelor compuse sunt cele caracteristice tipului flexionar substantival (vezi *supra*, **2.5**).

2.7.1. Substantivele comune (analizabile ca fiind) ***compuse din cuvinte întregi*** (existente independent în limbă) pot fi sudate sau nesudate.

2.7.1.1. La *compusele sudate*, unitatea morfologică se manifestă prin pierderea autonomiei primului termen (adică a capacității acestuia de a se combina cu morfemele flexionare și cu afixele de determinare enclitice – ***dreptunghiuri, untdelemnul***) sau prin caracterul invariabil al formației (aceasta fiind incompatibilă cu oricare dintre morfemele gramaticale enclitice – *coate-goale*).

Doar ultimul component își păstrează flexiunea prin afixe de număr, de caz și / sau prin afixele enclitice de determinare în formațiile sudate în care substantivul-centru este precedat de un adjectiv / numeral (*dreptunghi, dreptunghiuri, dreptunghiul; triplusalt, triplusalturi, triplusaltul*) sau este urmat de un adjectiv (*botgros, botgroși, botgrosul; codalb, codalbi, codalbul*), precum și în formațiile alcătuite dintr-un substantiv precedat de prepoziție (*deochi, deochiuri, deochiul*), din două substantive juxtapuse (*metalazbest, metalazbestul; omucidere, omucideri, omuciderea*) sau legate între ele prin prepoziție (*untdelemn, untdelemnul*).

Nu își modifică forma în flexiune și nu acceptă afixele enclitice de determinare substantivele compuse sudate care au în alcătuire verbe, ca *vino-ncoace, lasă-mă-să-te-las,* precum și cele care au sau pot avea alt gen sau/și număr decât substantivul din structură: *un / o coate-goale, un gură-spartă, un / o mațe-fripte* – formații alcătuite dintr-un substantiv și un adjectiv; *o poale-n-brâu, un / niște brânză-n-sticlă* – formații compuse dintr-un substantiv și o grupare prepozițională; *un cinci-degete, un trei-frați-pătați* – compuse alcătuite dintr-un numeral cardinal și un substantiv, care poate fi asociat cu un adjectiv.

De asemenea, sunt incompatibile cu mărcile gramaticale enclitice compusele devenite nume proprii de familie, ca *Barbăneagră, Fruntelată.*

2.7.1.2. În *compusele nesudate,* alcătuite dintr-un substantiv asociat cu un alt substantiv în nominativ, ambii termeni ai compusului își modifică forma în flexiune, iar afixele de determinare enclitice se atașează numai primului termen (*câine-lup câini-lupi, câinele-lup; mamă-soacră, mame-soacre, mama-soacră, mamei-soacre*) sau / și celui de al doilea (*locotenent-colonel, locotenenți-colonei, locotenentul-colonel* și *locotenent-colonelul*). Similar se comportă în flexiune compusele nesudate, alcătuite dintr-un substantiv asociat cu un adjectiv postpus (*mamă-mare, mame-mari, mama-mare, mamei-mari; iarbă-creață, ierbii-crețe; piatră-vânătă, pietrei-vinete*) ori cu un adjectiv antepus (*bună-cuviință, buna-cuviință, bunei-cuviințe*).

Tendindța de sudare a formațiilor se manifestă prin pierderea variației flexionare a primului termen component: *dublu-decalitru, dublu-decalitrul, dubli-decalitri* (DOOM[1]), față de *dublu-decalitri* (DOOM[2]).

În formațiile nesudate de tip paratactic, alcătuite din două substantive, al doilea având, mai ales în formațiile noi, cu model străin, o valoare specială adjectivală (*mobilă-tip* „tipizată"), comparativă (*cuvânt-cheie, situație-limită*), instrumentală (*cafea-filtru*), doar primul termen își modifică forma în flexiune și se combină cu afixele de determinare enclitice, iar cel de al doilea este invariabil: *cuvinte-cheie, cuvântul-cheie*. La fel se declină compusele nesudate care includ două substantive, al doilea fiind în genitiv (*floarea-soarelui, florii-soarelui; gura-leului, gurii-leului*) sau făcând parte dintr-o grupare prepozițională (*viță-de-vie, vițe-de-vie, vița-de-vie, viței-de-vie; gură-de-lup, guri-de-lup, gura-de-lup, gurii-de-lup*).

Concurența unor forme se explică prin ezitarea uzului: *bunei-stări*, corect *bunăstării*; *prim-ministrul* (substantiv compus), *primul ministru* (îmbinare liberă).

2.7.2. Substantivele comune (analizabile ca fiind) ***compuse cu elemente tematice*** (tipul cel mai productiv în româna contemporană) pot fi alcătuite: (a) dintr-un element de compunere inițial asociat cu un substantiv (*aeroambulanță, autobază, microfoileton*) sau cu un sufix (*adenită, cineast, fobie*); (b) dintr-un element de compunere inițial și unul final (*filantrop, monoftong, psiholog*); (c) dintr-un substantiv și un element de compunere final (*aluminotermie, bacteriolog, eminescolog*); (d) din două cuvinte substantive unite printr-o vocală de legătură (*aurolac, citatomanie, ședințomanie*).

Anumite elemente de compunere inițiale, vechi, apar numai în formații substantivale: *baș-* (*baș-boier*), *proto-* (*protopop*), *treti-* (*treti-logofăt*), *vel-* (*vel-armaș*), față de *auto-*, care poate intra și în alcătuirea verbelor (*autoaccidenta, autoflagela* etc.).

Formațiile substantivale alcătuite din elemente de compunere se comportă flexionar ca orice substantiv, având flexiune și articulare la finală (*filantropi, filantropul*).

În compusele la care în poziție finală se află un substantiv, acesta își menține disponibilitatea de a primi mărci flexionare enclitice (*microfoiletoane, microfoiletonul*).

2.7.3. Substantivele comune (analizabile ca fiind) ***compuse prin abreviere*** (tip de formație relativ recent, cu model străin) pot fi alcătuite din:

– inițialele constituenților, *IMM* – *Î*[ntreprinderi] *M*[ici și] *M*[ijlocii], *ONG* – *O*[rganizație] *N*[on]*G*[uvernamentală], *P.A.L.* – *P*[lăci] *A*[glomerate] *L*[emnoase],

– fragmente inițiale de cuvinte, *aprozar* – [centru de] *apro*[vizionare cu] *zar*[zavat],

– prescurtări urmate de cuvinte întregi, *gostat* – *go*[spodărie agricolă de] *stat*, *melana* < *me*[tan] + lat. *lana* (fibră sintetică din metan cu aspect de lână)

– prescurtări precedate sau urmate de elemente de compunere, *nitrofos* < *nitro-* + *fosf*[or] (îngrășământ constând într-un amestec de nitrat de amoniu și fosfați), *puricid* < *puri*[ce] + *-cid* (substanță toxică pentru uciderea puricilor),

– inițiale urmate de cuvinte întregi, *aragaz* „mașină de gătit" < *A.R.A.* [= Asociația Româno-Americană] + *gaz*.

În cazul unor compuse care au în alcătuire un derivat prefixal, abrevierea poate include atât inițiala prefixului, cât și pe cea a bazei (*ONG*).

Substantivele compuse din abrevieri realizează flexiunea prin atașarea la finală a afixelor flexionare – *agromecuri, agromecul; aragaze, aragazul; IMM-urile; ONG-uri, ONG-ul.*

Abrevierile terminate în consoană sau în vocală accentuată se combină cu afixele flexionare specifice pentru substantivele masculine și neutre. Formațiile compuse din inițialele constituenților se utilizează cu afixe flexionare (separate în scris prin cratimă: *ONG-uri, PNA-ul este un tip de fibre textile.*) ori cu o formă invariabilă, mai ales la genitiv, de preferință în stilul oficial și în cel al presei (*documentele ONG*). Abrevierile terminate în *-a* neaccentuat, ca *melana, SIDA,* pot primi desinență și articol feminin (*melană, melanei, melane; SIDEI*).

2.7.4. Substantivele (analizabile ca fiind) ***compuse parasintetic*** (prin două procedee concomitente, dintre care unul este compunerea, iar celălalt sufixarea), ca *mărinimie* (*mare* + *inimă* + suf. *-ie*), au variație flexionară finală și sunt articulabile enclitic (*mărinimia, mărinimiei*).

2.7.5. Într-o situație specială se află ***substantivele însoțite de adjective posesive conjuncte***: *maică-mea, bunicu-tău.* În acest tip de combinații (cu caracter popular, familiar) se utilizează doar unele substantive, cele care indică relații de rudenie (*maică-mea, frate-tău*) sau sociale (*stăpână-sa*).

Îmbinările de acest tip au un grad ridicat de unitate morfologică, ceea ce le apropie, din punct de vedere flexionar, de substantivele compuse din cuvinte întregi (vezi *supra,* **2.7.1**).

2.7.5.1. Unitatea grupării se manifestă prin restrângerea autonomiei flexionare a substantivului, care tinde să fie tratat ca invariabil.

În combinațiile de acest fel, substantivul asociat cu adjectivele posesive conjuncte participă numai cu forma de singular nearticulat: *frate-său* (pl. *frații săi*). Substantivele sunt totdeauna nearticulate în prezența adjectivelor posesive conjuncte: *fiică-mea, soră-ta, frate-său* (față de îmbinările libere *fiica mea, sora ta, fratele său*). În absența articolului, legarea substantivului de referent și individualizarea lui se realizează prin determinantul posesiv: să se compare *Te sfătuiește* ***frate-său.*** și *Te sfătuiește în calitate de* ***frate.***

2.7.5.2. *Flexiunea* substantivelor însoțite de adjective posesive conjuncte are anumite particularități.

(a) La *substantivele masculine,* cazurile genitiv și dativ sunt marcate proclitic prin *lui: lui bunicu-meu, lui socru-său* (față de *bunicului meu, socrului său,* în combinațiile libere).

(b) Mărcile de flexiune ale *substantivelor feminine,* în cazurile genitiv, dativ sau vocativ, cu articol enclitic, se atașează, de obicei, elementului final al grupării, adică adjectivului posesiv conjunct. Gruparea în ansamblu se comportă astfel ca o unitate substantivală. Formele speciale ale adjectivului posesiv (genitiv-dativ *-mei / -mii, -tei / -tii, -sei / -sii;* vocativ *-meo*), rezultate din combinația cu mărcile substantivale, sunt ocurente numai în structurile de acest tip: *casa* ***cumnată-mii,***

soacră-tei, mătuşă-sii; *povestesc* ***noră-mei*** (Cezar Petrescu, *Întunecare*); *soră-meo!* (faţă de *cumnatei mele, soacrei tale, mătuşii sale, nurorii mele, sora mea!*, cu posesivul postpus nelegat prin cratimă; *soro!*, formă specială de vocativ cu desinenţa *-o*, proprie substantivelor feminine – vezi *infra*).

Mărcile cazurilor genitiv şi dativ se ataşează, în anumite combinaţii, atât substantivului feminin, cât şi adjectivului posesiv conjunct: *casa* ***nevesti-sii.***

(c) Substantivele în vocativ însoţite de adjective posesive conjuncte nu se utilizează niciodată în formele cu desinenţe speciale ale acestui caz, ci numai în formă omonimă cu nominativul: *cumnatu-meu!, soră-mea!* (faţă de *cumnate!, soro!*).

Absenţa mărcilor cazuale de genitiv-dativ la ambii termeni ai îmbinărilor de genul feminin (*casa* ***maică-sa***) sau numai la adjectivul posesiv (*casa* ***(mu)mâni-sa, nurori-sa***) şi absenţa mărcii proclitice *lui* de genitiv-dativ, la masculin (*casa* ***frate-său***), sunt fenomene regionale.

Formele cu finala *-ă* ale substantivelor masculine terminate în consoană sunt de asemenea regionale: *bunică-său* şi *bunică-su, stăpână-său.*

Unele substantive şi adjective posesive din grupările de acest tip apar (în vorbirea neîngrijită) cu forme alterate prin dispariţia unor sunete: *mă-sa, ta(t)-su, tac-su.*

Substantivele *noră, soră* se utilizează (popular, familiar) şi cu variantele vechi *noru, soru,* în structurile cu adjectiv posesiv conjunct: *noru-mea, soru-mea.*

Unele adjective posesive conjuncte, mai ales cele de persoana a III-a, pot fi urmate, în construcţii pleonastice, din vorbirea neîngrijită, de un genitiv coreferenţial, la singular şi la plural: *mă-sa lui / lor, mă-sa băiatului, frate-su lui.* În astfel de structuri sensul posesiv al adjectivului pronominal a slăbit, adjectivul este simţit ca fiind parte a unei grupări unitare, ceea ce face necesară introducerea altui element, în speţă a genitivului, pentru a exprima raportul de posesie.

Substantivele compuse *mama-mare, maica-mare, tata-mare, taica-mare* se pot asocia cu adjectivele posesive conjuncte: *mamă-sa-mare, maică-sa-mare, mă-sa-mare, ta(t)-su-mare, tac-su-mare.* Adjectivul posesiv se intercalează între elementele formaţiei compuse numai atunci când este conjunct. (Posesivul nelegat prin cratimă de substantivul compus se utilizează în forma cu *al* şi este de obicei postpus: *mama-mare a mea, tata-mare al tău.*)

3. POSIBILITĂŢILE COMBINATORII ALE SUBSTANTIVULUI COMUN PROPRIU-ZIS

Substantivul participă la organizarea enunţului în diferite situaţii sintactice. El poate fi centru al grupului nominal (vezi *infra,* **3.1**) sau termen dependent, adjunct în structura unui grup sintactic (vezi *infra,* **3.2**). Substantivul participă în enunţ şi la raporturi de nondependenţă (vezi *infra,* **3.3**).

Posibilităţile de construcţie sintactică variază parţial de la o clasă semantico-gramaticală de substantive la alta. Unele disponibilităţi combinatorii sunt comune tuturor substantivelor (vezi *infra,* **3.1.1, 3.2, 3.3**). Comparativ cu substantivele comune propriu-zise, nume de (clase de) obiecte concrete, animate *(om)* sau inanimate *(casă),* celelalte tipuri de substantive comune, şi anume cele colective *(popor),* „masive" sau nume de materii *(lapte),* abstracte *(linişte),* „verbale" *(citire)*

ori „adjectivale” *(prezență)*, precum și numele proprii *(Ion, București)* au un comportament sintactic specific (pentru care vezi *infra*, **4**).

3.1. Substantivul-centru al grupului nominal

Substantivul comun propriu-zis poate fi utilizat singur sau însoțit de diverse determinări sintactice (adjuncți). Substantivul și adjuncții săi reprezintă un grup nominal (GN), în care substantivul este centru.

Substantivul fără determinări sintactice (inclusiv fără articole definite sau nedefinite) este considerat ca fiind, la nivelul organizării sintactice a enunțului, un grup nominal monomembru, care cuprinde numai elementul-centru. Substantivul fără determinări (inclusiv fără articol) se utilizează totdeauna în cazul nominativ sau acuzativ, în poziție sintactică de nume predicativ (*Pomul răsărit e **nuc**.*), de predicativ suplimentar (*Ruina asta nu o consider **casă**.*) sau de apoziție (*Cumpără câteva fructe, **cireșe**.*). În pozițiile de subiect și de complement direct, ocurența substantivului nearticulat, fără adjuncți, este limitată la câteva tipuri de construcții (*Defilează **trupe**., **Cui** pe **cui** se scoate., Are **casă**., Cumpăr **cărți**.* etc.; vezi **II, Subiectul, 2.1.3, Complementul direct, 3.1.1.1**, pentru descrierea tuturor situațiilor). Substantivul apare, de asemenea, fără articol sau alte determinări după cele mai multe prepoziții care cer cazul acuzativ (*Merg **la facultate, pe stradă, spre casă**.* etc.; pentru excepții, vezi **Prepoziția, 3.1.1.1**). O situație specială are substantivul cu sens cantitativ, parțial adverbializat, în poziție de circumstanțial: *A mers pe jos **kilometri*** (sau ***ore***). „mult (timp)” (vezi *infra*, **5.1.1.1**).

3.1.1. În calitate de ***centru*** al grupului nominal, substantivul își selectează ***adjuncții*** pe baza disponibilităților sale combinatorii și a proprietăților sale selecționale, de compatibilitate semantică.

Substantivul comun propriu-zis se combină cu diferite tipuri de adjuncți, care pot fi:

(a) substantive *(casa **omului**)*;

(b) pronume substitute (*casa **lui***) și nesubstitute (*frate **mie**, locu-**ți***); numerale substitute (*casa **primului**, locurile altor **doi***);

(c) adjective propriu-zise (*casă **veche***), pronominale (*casa **aceea***), participiale (*casă **dărâmată***), gerunziale (*coșuri **fumegânde***), alte elemente cu un comportament adjectival, cum sunt unele numerale (***două** case*);

(d) grupări prepoziționale care conțin un substantiv (*casă **de lemn***), un pronume (*o casă **dintre acelea***), un numeral substitut al substantivului (*o casă **dintre primele** construite în cartier, o casă **din două***), un verb la supin (*casă **de locuit***), un adverb (*casa **de acolo***);

(e) verbe la gerunziu (*foc **arzând**, pachete **conținând** alimente și medicamente*);

(f) grupări prepoziționale care includ elemente corelative (*livada **dintre casa** ei **și casa** bunicilor*);

(g) propoziții relative (*casa **care îmi aparține**, orașul **unde locuiește***).

Grupările prepoziţionale care conţin un verb la infinitiv şi propoziţiile conjuncţionale sunt selectate ca adjuncţi numai de substantivele abstracte (vezi **II, Grupul nominal, 2.2, 2.2.3**).

Articolul definit enclitic are o situaţie specială faţă de ceilalţi determinanţi ai substantivului. El stabileşte cu substantivul o relaţie de tip afixal, asemănătoare cu cea dintre substantiv şi desinenţele sale. Substantivul articulat enclitic este un grup nominal de tip special, o unitate morfosintactică. Legătura strânsă dintre substantiv şi articolul enclitic nu permite schimbarea ordinii acestora şi nici intercalarea unor elemente înaintea articolului (vezi şi **Clase de cuvinte, 3.3.2**).

Articolul nedefinit este relativ autonom faţă de substantivul-centru. El are topică fixă în raport cu substantivul, fiind totdeauna proclitic. Între el şi substantiv pot apărea numai anumiţi adjuncţi ai substantivului (*o* ***veche*** *casă*, **o* ***de lemn*** *casă*), deosebindu-se de alţi adjuncţi, care permit diverse intercalări (*o casă* ***veche*** *de lemn, o casă* ***de lemn*** *veche*), uneori şi schimbarea ordinii faţă de substantiv (*o casă* ***frumoasă***, *o* ***frumoasă*** *casă*).

Adjuncţii substantivului sunt atribute, respectiv propoziţii atributive.

Structurile complexe (f) ocupă, ca ansamblu, poziţia unui atribut, în virtutea unităţii lor semantice, dar au o organizare internă proprie.

Coeziunea formală a termenilor construiţi cu elementele corelative *dintre... şi* se manifestă prin coocurenţa lor obligatorie: prin omiterea unuia dintre componenţi (**livada dintre casa ei*), construcţia devine agramaticală sau organizată gramatical diferit, şi anume ca o coordonare de două grupuri nominale (*livada şi casa bunicilor*). În alte tipuri de grupări (*aleea de la casa ei până la casa bunicilor*), omiterea unuia dintre componenţi modifică sensul (*aleea de la casa ei* exprimă localizarea, şi nu direcţia, ca în prezenţa corelativului; *aleea până la casa bunicilor* e o structură interpretabilă, ca şi aceea având corelativ, prin elipsa unui verb: *aleea care duce...*).

3.1.2. ***Adjunctul specific substantivului*** este în limba română cel ***genitival.*** Formele cazuale de genitiv apar în poziţie de adjunct numai în grupul nominal şi, mult mai limitat, în alte grupuri (vezi **II, Grupul nominal, 2.2.1**).

Dependenţa sintactică faţă de substantivul-centru a substantivelor, a pronumelor şi a numeralelor substitute se exprimă, de regulă, prin genitiv (*casa* ***omului / fiecăruia / primului***, atribute genitivale) sau prin prepoziţie (*casă* ***de lemn***, *o casă* ***dintre acelea*** sau ***dintre primele***, atribute prepoziţionale). Prepoziţia impune nominalului cel mai adesea cazul acuzativ (*casă* ***de lemn***, *casă* ***cu curte***), dar şi cazul genitiv (*gardul* ***dimprejurul curţii***).

3.1.2.1. În condiţii speciale, raportul de genitiv poate fi exprimat prin construcţii prepoziţionale echivalente cu un genitiv.

Prepoziţia *a* (cu regim cazual de acuzativ) funcţionează ca o marcă analitică a raportului genitival pe lângă cuvinte invariabile în raport cu categoria gramaticală a cazului: substantive precedate de numerale (*tată* ***a doi copii*** *minori, echivalentul* ***a 200 de dolari***); substantive la plural precedate de adjective nearticulate, ca *numeros* (*eticheta* ***a numeroase produse***); pronume, precum *ceva, ceea ce* (*Măsoară suprafaţa* ***a ceva*** *pătrat., coperta* ***a ceea ce*** *credeam că e o carte, preţul* ***a ce*** *a*

cumpărat). Grupările în care *a* este urmat de substantive cu sens cantitativ, ca *parte*, ori de substantive precedate de un adjectiv la plural nearticulat, ca *anumit, diferit*, se utilizează în concurență cu genitivul: *eticheta* ***unei părți*** (***a o parte***) *dintre produse, eticheta* ***anumitor*** (***a anumite***) ***produse****, patron* ***al diferitor*** (***a diferite***) ***firme***.

În construcții vechi, astăzi populare (*pe mal de Dunăre*) sau conservate în toponime compuse (*Curtea de Argeș*), prepoziția *de* exprimă o relație de genitiv. Tiparul este susținut întrucâtva de antroponimele cu model străin, precum *Carol de Hohenzollern, Mihai de România*.

Prepozițiile *de la, la* apar în construcții populare echivalente cu genitivul: *acoperișul* (*de*) *la casă*.

3.1.2.2. ***Prepoziția*** tipic atributivă, specializată pentru exprimarea, în grupul nominal, a relației sintactice dintre substantivul-centru și adjuncții săi, este *de*. Prepoziția *de* intră mai frecvent decât alte prepoziții în structura adjuncților nominali (*casă* ***de lemn****, sală* ***de concerte****, ramă* ***de tablou***). Pe de altă parte, prepoziția *de* participă la organizarea unor sintagme prepoziționale complexe, ca element conector, cu rolul sintactic de a lega de substantiv o grupare prepozițională construită cu altă prepoziție: *cartea* ***de pe masă****, casa* ***de lângă biserică***. Sintagmele prepoziționale complexe (cu *de*) sunt echivalente cu o propoziție relativă în care sintagmele prepoziționale fără *de* reprezintă adjuncți ai verbului: *cartea care este / stă pe masă, casa care este / se află lângă biserică*.

În construcții de acest fel, prepoziția *de* poate fuziona cu prepoziția următoare, formând compuse dintre care unele sunt astăzi sudate: *din* (*mărgelele* ***din cutie*** *– care sunt în cutie*), *dinspre* (*peretele* ***dinspre stradă*** *– care este orientat, construit spre stradă*) etc. În compusele de acest tip, prepoziția *de* nu mai este totdeauna recunoscută de vorbitor. De aceea, *de* poate preceda compusul, marcând redundant relația atributivă: *anii de dinaintea Primului Război Mondial*, corect *anii dinaintea* (*care au fost înaintea*) *Primului Război Mondial*.

Prepoziția *pentru* alternează în unele contexte cu prepoziția *de* și introduce ideea de „destinație": *birou* ***pentru cazare****, centru* ***pentru realizare*** *profesională* (Rlib, 2004 – față de *birou* ***de cazare****, centru* ***de realizare*** *profesională*); *Care e trenul* ***pentru București*** (***de București***)?.

Prepozițiile introducând adjuncți ai substantivului comun propriu-zis sunt puțin numeroase. Mai frecvente sunt: *cu* (*băiat* ***cu părul*** *blond; familiile* ***cu elevi și studenți*** [...] *beneficiază de un ajutor financiar*, Rlib, 2004), *fără* (*casă* ***fără acoperiș***).

3.1.2.3. Adesea, grupările prepoziționale sunt interpretabile ca fiind dependente sintactic de un verb implicit, și nu direct de centrul substantival al grupului nominal: *cadoul* [*primit*] ***de la tine****; casă* [*rămasă*] ***fără acoperiș****; imagini* („fotografii") *ale iernii* [*realizate*] ***în portul*** *Tomis* ***și pe mare, în zona*** *portului* (Rlib, 2004); *lozinci* [*scandate* etc.] ***contra guvernului****; locuințe* [*construite*] ***cu credit*** *ipotecar* ***lângă complexul*** *expozițional Romexpo* (Rlib, 2004); *salariul minim* [*calculat*] ***pe economie****; casă* [*construită*] ***pe placul tău*** (*pe placul*, îmbinare cvasilocuțională); *bloc* [*construit, destinat*] ***pentru nefamiliști***.

3.1.2.4. Adjuncţii nominali în ***dativ*** ai substantivului comun propriu-zis se limitează la două tipuri de construcţii.

Substantivele, mai rar pronumele şi numeralele substitute ale substantivului, în cazul dativ fără prepoziţie, se întâlnesc, în structuri învechite, populare, cu regenţi din clasa substantivelor relaţionale (care indică relaţii de rudenie ori sociale): *frate* ***bunicului*** *meu, domn* ***Ţării Româneşti,*** *nepot* ***mie*** (***primului, unuia*** *sau* ***altuia*** *dintre şefi*).

Pronumele clitice de dativ posesiv utilizate în grupul nominal ca echivalente ale adjuncţilor genitivali se ataşează substantivului-centru (*casa-****i****, locu-****ţi***) sau unui determinativ adjectival antepus al acestuia (*propria-****mi*** *casă*). Formele de singular ale pronumelui personal *-mi, -ţi* şi mai ales *-i* sunt mai frecvente decât formele de plural *-ne, -vă, -le.* Tiparul, vechi şi neproductiv, este menţinut în limbajul poetic şi reactualizat recent în publicistică (în special cu substantive care intră în îmbinări cvasilocuţionale – *la rându-****i****, la rându-****vă****, din parte-****ne***).

3.1.2.5. Foarte frecvenţi, adjuncţii ***adjectivali*** precedă sau urmează substantivul-centru (*casă* ***frumoasă, frumoasă*** *casă*). Anumiţi adjuncţi adjectivali sau prepoziţionali din grupul nominal pot fi precedaţi de *cel*: *casa* (***cea***) ***nouă,*** *lumina* (***cea***) ***de seară.***

Cel se utilizează în structuri de tipul *toţi cei cinci concurenţi,* echivalente cu numeralul colectiv. *Cel* identifică anaforic referentul substantivului-centru (*cei cinci concurenţi,* faţă de *cinci concurenţi*), marcând uneori o opoziţie implicită (*casa* ***cea nouă,*** prin contrast cu o casă veche; *fratele* ***cel mic,*** faţă de fraţii mai mari ca vârstă). Alteori *cel* subliniază informaţia exprimată de adjunct: *mama mea* ***cea dragă****; c-ar fi şi mai rău de capul nostru* ***cel hodorogit*** (I. Creangă, *Amintiri*). Din cauza slăbirii valorii sale demonstrative, *cel* tinde să fie înlocuit cu forma neaferezată *acel* (*casa* ***acea / aceea nouă***).

3.1.2.6. Adjuncţii substantivului comun exprimaţi prin ***adverb*** sau prin ***verb la supin*** se construiesc cu prepoziţia *de: haina* ***de acolo,*** *haină* ***de căpătat.*** Substantivul regent al supinului corespunde anumitor constituenţi din construcţia verbului respectiv, şi anume complementului direct (*haină* ***de căpătat*** *– de căpătat haina*), circumstanţialului instrumental (*ac* ***de cusut*** *– de cusut cu acul, ochelari* ***de citit*** *– de citit cu ochelarii, aparat* ***de tuns*** *– de tuns cu aparatul*) sau de loc (*hârtie* ***de scris*** *– de scris pe hârtie*), mai rar complementului prepoziţional, ca în structurile cu valoare consecutivă (*întuneric* ***de speriat*** *– încât te sperii de întuneric*).

3.1.2.7. ***Propoziţiile relative*** (vezi **II, Construcţii cu propoziţii relative**) dependente sintactic de un substantiv comun propriu-zis au particularitatea că se introduc de obicei prin pronume (adjective pronominale) relative al căror antecedent este substantivul regent.

Pronumele *care, ce, cât* se acordă cu antecedentul în gen şi în număr, pe baza raportului de coreferenţialitate. Concordanţa este marcată formal la pronumele *care, cât.* Forma cazuală sau construcţia prepoziţională a relativului sunt impuse de poziţia lui sintactică din atributivă: *băiatul* ***căruia*** (*fata* ***căreia,*** *băieţii* ***cărora,*** *fetele* ***cărora***) ***mă adresez;*** *omul* ***cu care vorbesc;*** *ziua* ***ce vine;*** *Arbuştii,* ***câţi îi vezi*** (*Florile,* ***câte le vezi***), *sunt plantaţi* (*plantate*) *de mine.; Câmpia,* ***câtă o vezi,*** *e toată a noastră.*

Adjectivul relativ *care* se construieşte cu reluarea în atributivă a antecedentului: *Îmi arătase turla unei biserici, **care turlă fusese de curând rezidită.*** (prin reluare evitându-se aici echivocul structurii *turla unei biserici care fusese rezidită*).

Adverbele relative care introduc propoziţii dependente de un substantiv comun propriu-zis alternează, în general, cu pronumele relative (precedate de prepoziţie) din atributivele cu antecedent: *locul **unde** (**în care**) **mă aflu**; momentul **când** (**în care**) **sosesc.***

Propoziţiile relative fără antecedent, subordonate unui substantiv comun propriu-zis, se introduc mai ales prin pronume (adjective pronominale) relative (şi compuse nehotărâte) la genitiv sau precedate de prepoziţii: *salariul **cui solicită un credit bancar**; Suprafaţa **a ceea ce se vede** e de două hectare; o parte **din ce** (**din orice** sau **din orice marfă**) **produce fabrica** le aparţine.*

Dintre adverbele relative, se utilizează fără antecedent, ca echivalente ale unor adjective, în special *cum* şi *cât*: *o casă **cum ţi-ai visat*** „frumoasă etc."; *un pietroi **cât nici nu l-ai putea clinti din loc*** „mare, greu".

3.1.3. Adjuncţii substantivului îndeplinesc diverse funcţii în planul discursului şi / sau în planul organizării semantice a grupului nominal. Unii adjuncţi au disponibilitatea de a îndeplini mai multe funcţii, alţii sunt specializaţi, astfel încât există o anumită corelare între funcţia adjuncţilor şi structura grupului nominal în care aceştia apar (vezi **II, Grupul nominal, 2.3**).

O parte dintre adjuncţi, aşa-numiţii ***determinanţi*** (vezi **Clase de cuvinte, 3.3.1**), funcţionează, în condiţii sintactice determinate, ca ***integratori enunţiativi*** ai substantivului. Aceştia sunt articolele definite / nedefinite (*casa, **o** casă*) şi o serie de termeni care exclud coocurenţa cu articolul: unele adjective pronominale (*această / altă casă, **ce** casă?, **cutare** om, frate-**său***) sau numerale (***două** case*); câteva adjective, ca *asemenea, aşa,* şi îmbinări ca *astfel* (*altfel*) *de* (***aşa** casă, **astfel de** om*).

(a) Funcţia de integrator enunţiativ a determinanţilor se corelează cu funcţia lor semantică. Aceştia ***specifică*** referentul centrului substantival al grupului nominal, fie în sensul ***individualizării,*** fie în sensul ***cuantificării,*** al introducerii unei precizări de ordin cantitativ.

Din prima categorie de elemente fac parte determinanţii noncantitativi: articolul, unele adjective pronominale (ca cele demonstrative sau posesive – ***această** casă, frate-**său***). Determinanţii au rol semantic de individualizare şi în contextele în care funcţia de integrator enunţiativ e îndeplinită de articolul definit, cu care sunt coocurenţi: *casa **mea*** (***aceea, cealaltă***).

(b) Din a doua categorie de elemente, ***cuantificatorii*** (vezi **II, Grupul nominal, 2.3.3**), fac parte determinanţii cantitativi şi alte tipuri de adjuncţi: numeralele cardinale propriu-zise, distributive, colective (***două** case, **câte două** case, **amândouă** casele*); unele adjective nedefinite (*fiecare, oricare, orice, vreun, câţiva, mulţi, puţini, toţi, numeroşi – **fiecare** casă, **toate** casele*), interogative (*cât? – **câte** case?*), relative (*Vede **câte** eforturi faci.*), negative (*niciun – **nicio** casă*); articolul definit / nedefinit (*casa, **o** casă*).

(c) Adjuncții implicați în grupul nominal într-o ***relație de posesie*** indică ***Posesorul*** și identifică astfel, indirect, referentul substantivului-centru (adică obiectul posedat). Posesorul este singurul rol tematic care apare în grupul nominal având ca centru un substantiv comun propriu-zis (*casa* ***bunicilor***).

(d) Alți adjuncți *modifică* (restrâng) extensiunea referențială a substantivului-centru, exprimând o proprietate care ***califică*** referentul într-un anumit fel (*copil* ***bolnav***), îl ***identifică,*** îl distinge (*copilul* ***din parc***) sau îl ***clasează,*** îl include într-o clasă de obiecte, precizând tipul de obiect (*an* ***fiscal***).

3.1.4. Substantivul comun propriu-zis poate fi determinat de mai mulți adjuncți, coordonați (*casa* ***veche și frumoasă***) sau necoordonați (***vechea*** *casă* ***de lemn***). În grupul nominal complex, relația centru–adjunct se manifestă în funcție de raporturile de compatibilitate sau de incompatibilitate dintre adjuncți: ****o această*** *casă* (vezi **II, Grupul nominal, 2.6**).

3.1.5. Organizarea grupului nominal pune în evidență existența anumitor constrângeri în ce privește articularea substantivului-centru (vezi și *supra*, **2.4.2**).

3.1.5.1. Substantivul este articulat definit înaintea adjectivelor pronominale (***casa*** *ta / aceea,* ***omul*** *însuși*) și atunci când urmează după anumite adjective pronominale (*însuși* ***omul,*** *tot* ***omul,*** *toată* ***clasa***).

3.1.5.2. Dacă substantivul determinat definit este precedat de un adjectiv articulabil, de obicei articolul se atașează formal adjectivului (***frumoasele*** *cuvinte,* ***ambii*** *frați*). Dacă adjectivul este nearticulabil, articolul se atașează substantivului (*tot* ***poporul,*** *amândoi / tustrei* ***frații,*** *cogeamite / ditamai* ***omul***).

Substantivul postpus adjectivelor *biet, sărac, sărman, răposat, regretat* poate fi articulat enclitic atunci când denumește o ființă unică, fiind utilizat similar numelor proprii: *săraca* ***mama*** „mama mea, a noastră" (față de *săraca* ***mamă,*** *bietul* ***om,*** *regretatul* ***profesor***). Alteori articularea este condiționată de prezența altor adjuncți ai substantivului: *săraca* ***vecina*** *noastră,* dar *săraca* ***vecină,*** cu substantivul nearticulat. Construcția cu adjectivul antepus nearticulat, *săracă vecina noastră,* este neliterară.

3.1.5.3. Substantivul regent al unui clitic pronominal în dativ posesiv este de obicei articulat definit, articolul fiind atașat substantivului (***casa****-i,* ***fratele****-i,* ***numele****-i*) sau determinativului adjectival antepus (***propria****-i casă*). Substantivele feminine cu finala *-ea, -a* și substantivul *zi* sunt totdeauna articulate enclitic (***steaua****-i,* ***basmaua****-i,* ***ziua****-i*); cele terminate în *-ă, -e* apar la singular și nearticulate (*în* ***casă****-mi,* dar și *în* ***casa****-mi,* pl. ***casele****-i* – numai articulat; *din* ***parte****-mi,* îmbinare fixă). În asociere cu cliticul, componentul final *-l* din forma articulată definită a substantivelor și a adjectivelor nu este actualizat (***locu****-ți,* ***zbuciumatu****-i fiu*).

3.1.5.4. Regentul adjunctului (substantiv, pronume și numeral substitut) în dativ cu rolul semantic Posesor este totdeauna nearticulat (***nepot*** *Mariei*).

3.1.6. Structura unui grup nominal variază în funcție de tipul de context sintactic, de poziția sintactică actualizată prin substantivul-centru și, implicit, în funcție de forma cazuală a acestuia. Condiționările sunt generale, independente de caracteristicile semantice ale centrului substantival – substantiv comun / propriu, concret / abstract etc.

Dativul substantival, cel pronominal nonclitic sau numeralul cu rolul Posesor apar ca adjuncţi numai în relaţie cu un substantiv comun (vezi *supra*, **3.1.2.4**), regentul fiind de regulă la cazul nominativ, în poziţie de nume predicativ (*Este* ***frate vecinului nostru.***) sau apozitivă (*Acesta-i Ochilă* [...], ***nepot de soră lui Pândilă.***, I. Creangă, *Harap-Alb*).

Tiparul de organizare a acestui grup nominal este strâns legat de cel al structurilor în care substantivul relaţional se află în poziţie predicativă, iar dativul are funcţie de obiect indirect: *îi este* (sau *îi vine*) *frate vecinului nostru.*

Apariţia unui grup nominal de acest tip în alte poziţii sintactice, cum este cea de subiect, nu e posibilă şi din cauză că centrul grupului e obligatoriu nearticulat (vezi *supra*, **3.1.5.4**).

3.1.7. Coeziunea dintre centru şi adjunct în grupul nominal se realizează prin genitiv (substantivul impune determinativului substantival sau pronominal cazul genitiv – *acoperişul* ***casei***), prin prepoziţie (*casă* ***de*** *lemn*), prin acord (substantivul impune adjectivului şi cuvintelor având comportament adjectival genul, numărul şi cazul – *acoperişul* ***casei frumoase***, f. sg. G), prin restricţii de topică (cele mai multe numerale cardinale sunt antepuse, gerunziul e totdeauna postpus – ***două*** *case, paginile* ***cuprinzând*** *bibliografia* – etc.).

3.2. Substantivul ca adjunct

Substantivul este adjunct în structura grupurilor sintactice:
- verbale (*Văd* ***casa.***),
- nominale (*acoperişul* ***casei***),
- adjectivale (*asemănătoare* ***casei***),
- interjecţionale (*Iată* ***casa!***).

Funcţiile sintactice îndeplinite de substantiv sunt: subiect (***Poezia*** *are două strofe.*), nume predicativ (*Textul este* ***o poezie.***), complement direct (*Învăţ* ***o poezie.***), complement secundar (*Îl învăţ* ***o poezie.***), complement indirect (*titlul potrivit acestei* ***poezii***), complement prepoziţional (*Vorbeşte* ***despre o poezie.***), circumstanţial (*Desenul e reprodus* ***lângă poezie***, *pe aceeaşi pagină.*), atribut (*versurile* ***poeziei***), predicativ suplimentar (*Textul acesta nu îl consider* ***poezie.***). Forma de caz a substantivului depinde de funcţia sintactică.

3.3. Substantivul ca termen al raporturilor de nondependenţă

Substantivul participă la raporturi sintactice (a) de coordonare şi (b) de echivalenţă, apozitive, în diverse situaţii sintactice: (a) *Îi plac* ***grădina şi casa.***, *Cumpără* ***grădina sau casa.***, *carte utilă* ***studenţilor şi profesorilor*** etc.; (b) *gem de fructe, adică* ***de cireşe*** etc.

4. CLASE SEMANTICO-GRAMATICALE DE SUBSTANTIVE

Comparativ cu substantivele comune considerate prototipice, care denumesc (clase de) obiecte concrete, animate (*om*) sau inanimate (*casă*), numărabile (discrete), substantivele abstracte (non)numărabile, substantivele „masive" (nume de materii), substantivele colective, cele „verbale", cele „adjectivale" şi

substantivele proprii au proprietăţi gramaticale de tip special, care se corelează cu caracteristicile lor semantice, referenţiale (vezi şi *supra,* **1.3**).

4.1. Substantivele abstracte

Substantivele numite abstracte sunt o subclasă de substantive, care se opun în general substantivelor „concrete" (vezi *infra,* **4.1.1**, **4.1.2.1.1**, **4.1.2.1.2**). Delimitarea dintre substantivele abstracte şi cele concrete nu este absolută, între ele existând diferite tipuri de transfer (vezi *infra,* **4.1.2.2**).

4.1.1. *Caracteristici semantice*

Orice substantiv exprimă o categorie conceptuală (*casă* exprimă noţiunea de „casă" – *Nu orice locuinţă poate fi numită* ***casă***.).

Substantivul abstract, ca şi cel concret, poate fi interpretat intensional, cu referire la concept (*Ce fac ei nu poate fi numit* ***politică***.), ori extensional, cu referire la „actualizările" conceptului, care pot fi circumscrise situaţional (*Analizăm* ***politica*** *monetară a anului în curs*.).

Substantivele abstracte sunt definite prin aceea că denumesc entităţi abstracte, neperceptibile senzorial. Substantivul abstract, spre deosebire de cel concret, nu poate fi asociat referenţial (extensional) cu un obiect material. Referenţii substantivelor abstracte sunt însuşiri (*bunătate, frumuseţe*), stări (*atenţie, calm*), relaţii (*posesie, vecinătate*) şi / sau atitudini (*prietenie*), acţiuni şi activităţi / ocupaţii (*plecare, mers, navigaţie*), domenii ale vieţii sociale (*politică*), discipline ştiinţifice (*fizică, lingvistică*), noţiuni (categorii) ale domeniilor teoretice (*adevăr, cauzalitate, conştiinţă, dreptate*) etc.

Referentul substantivului concret este un obiect material, perceptibil senzorial, care „cade sub conceptul" respectiv, noţiunea fiind o „generalizare", o „abstractizare" a obiectului (*casă* denumeşte un obiect concret, ale cărui trăsături caracteristice se regăsesc în conceptul „casă" – ***Casa*** *lui e în Bucureşti*.).

4.1.2. *Caracteristici morfosintactice*

4.1.2.1. Substantivele abstracte sunt, în general, defective de număr.

În raport cu categoria de număr, unele substantive abstracte sunt ***nonnumărabile*** în toate utilizările lor (*calm, curaj, fidelitate, importanţă, pică*). Altele sunt nonnumărabile atunci când sunt intensional şi extensional abstracte, dar devin ***numărabile*** când interpretarea este situaţional extensională (*aptitudine, condiţie, părere, politică, satisfacţie, tristeţe* – ***politică*** *monetară,* ***politici*** *monetare; Avem* ***păreri*** *diferite*.).

4.1.2.1.1. ***Substantivele abstracte nonnumărabile*** au caracteristici gramaticale care le deosebesc de substantivele concrete numărabile.

(a) Sunt defective de plural (vezi *supra,* **4.1.2.1**).

(b) Admit cuantificarea nedefinită, realizată prin determinative de tipul *atât(a), cât (oricât, câtva), destul, mult, puţin:* ***atâta*** *curaj,* ***Câtă*** *importanţă îşi dă!,* cuantificatori incompatibili cu substantivele concrete numărabile, la singular: ****atâta*** (****câtă,*** ****destulă,*** ****multă,*** ****puţină***) *casă.*

(c) Cuantificarea negativă se realizează prin *niciun* (*nicio*), *câtuşi de puţin(ă)*: *În gestul lui nu văd **niciun** curaj.*, *Nu dau **câtuşi de puţină** importanţă.* Nu e posibilă înlocuirea în context a cuantificatorului *niciun* cu gruparea *un singur*, care exprimă unicitatea: **Nu văd* (*măcar*) ***un singur*** *curaj.*, **Nu dau* (*măcar*) ***o singură*** *importanţă.* Unele substantive numărabile (cele concrete şi o parte dintre abstracte – vezi *infra*, **4.1.2.1.2**) se pot asocia cu gruparea *un singur*: *Nu văd* (*măcar*) ***un singur*** *copil.*

Abstractele nonnumărabile pot participa la construcţii verbale negative ce conţin adverbe ca *deloc*, *defel* sau gruparea *câtuşi de puţin*, care exprimă inexistenţa referentului: *În gestul lui nu văd **deloc** curaj.*, *Nu dau **deloc*** (sau ***câtuşi de puţin***) *importanţă.* În contextele de acest tip pot apărea şi substantive (abstracte) numărabile (vezi *infra*, **4.1.2.1.2**) sau substantive concrete numărabile, cu formă de plural: *Nu trec **deloc copii.***, **Nu trece **deloc copil.***, *Nu văd **deloc copii*** / ****copil.*** Există însă şi excepţii – de exemplu, singularele numărabile nedeterminate din anumite poziţii sintactice, cum este cea de complement direct: *Nu are casă* / ***nicio*** *casă* / ***deloc*** *casă.* (vezi *supra*, **3.1.3**).

(d) Nu admit cuantificarea prin numerale cardinale (****două*** *fidelităţi* – dar ***două*** *infidelităţi*, vezi *infra*, **4.1.2.1.2**) şi nici prin adjective nehotărâte cu valoare distributivă, de tipul *fiecare*, *oricare* etc. (****fiecare*** / ***oricare*** *fidelitate*), cuantificatori care presupun existenţa unei pluralităţi (şi a formei de plural). Permit însă asocierea cu un adjectiv nehotărât cum este *orice*, care exprimă generalitatea şi varietatea calitativă, implicând interpretarea generică a substantivului abstract sau interpretarea lui prin referire la diverse „actualizări" ale conceptului pe care îl exprimă: ***Orice*** *fidelitate* (sau *fidelitatea*, *orice fel de fidelitate*, *orice manifestare de fidelitate*) *presupune onestitate.*; ***Orice*** *curaj* (sau *curajul*, *orice manifestare de curaj*) *presupune tărie de caracter.*

(e) Nu se combină, de regulă, cu articolul nedefinit. Acesta poate fi cerut de un determinativ (*un mare curaj*, *o importanţă exagerată*), implicit în construcţii exclamative (ca *Avea un curaj!* „foarte mare, extraordinar"). Articolul nu are însă rol de individualizare în aceste situaţii.

Unele dintre aceste particularităţi gramaticale apar şi la substantivele masive. Spre deosebire de masivele *singularia tantum* (vezi *infra*, **4.2.2.4**), abstractele nonnumărabile nu sunt cuantificabile prin *nişte* cu valoare partitivă: **Avea **nişte** calm.*

4.1.2.1.2. ***Substantivele abstracte numărabile*** se aseamănă cu substantivele concrete numărabile.

(a) Realizează opoziţia de număr (singular / plural): *condiţie* / *condiţii*, *părere* / *păreri* (ca şi *casă* / *case*).

Unele abstracte formează pluralul numai atunci când se asociază cu referenţi de tip concret, devenind substantive concrete (vezi *infra*, **4.1.2.2**); de exemplu, *bunătate* „însuşirea de a fi bun, înclinarea de a face bine; bunăvoinţă, amabilitate; faptă bună, binefacere", *bunătăţi* „mâncare sau băutură (foarte) bună" sau (înv.) „lucru de calitate (foarte) bună; averi, bogăţii". Opoziţia de număr este mai frecventă la substantivele abstracte cu sens negativ, îndeosebi la formaţiile cu prefix negativ. Unele dintre acestea au antonime defective de plural (*discordie* /

discordii – concordie; infidelitate / infidelități – fidelitate). Alteori termenul cu sens pozitiv are flexiune completă după număr, iar antonimul negativ e defectiv de plural (*activitate / activități – inactivitate, aptitudine / aptitudini – inaptitudine, interes / interese – dezinteres, realitate / realități – irealitate*).

Forma de plural a unor substantive abstracte este marcată stilistic; astfel, pl. *respecte* se utilizează numai în formula deferentă de salut *Respectele mele!*, iar pl. *răbdări* apare numai în expresiile populare și familiare *a-și ieși din răbdări, a scoate din răbdări.*

(b) Unele admit cuantificarea prin determinative de tipul *atât(a)*, *cât* (*oricât, câtva*), *destul, mult, puțin* numai la plural (***atâtea, câte, destule*** *condiții*), comportament tipic pentru substantivele concrete numărabile (***atâtea*** *case*). Altele se combină cu acești cuantificatori atât la singular (ca abstractele nonnumărabile – ***atâta*** *interes*), cât și la plural, în acest ultim caz subliniind valoarea extensională, de „diversitate", a pluralului (***atâtea*** *interese*).

(c) Cuantificarea negativă se realizează prin *niciun* (*nicio*), *câtuși de puțin(ă)*. Anumite substantive abstracte numărabile admit la singular și construcția cu adverbele *deloc, defel* sau cu gruparea *câtuși de puțin(ă)*, ca și abstractele nonnumărabile: *Nu este* ***nicio*** *discordie., Nu este* ***deloc / câtuși de puțin(ă)*** *discordie.* Celelalte apar în aceste construcții numai cu forma de plural (*Nu admite* ***nicio părere.****, Nu admite* ***deloc păreri / *părere.***), ca și cele mai multe substantive numărabile (*Nu admite* ***deloc studenți / *student.****;* vezi excepțiile *supra*, sub **4.1.2.1.1.**). Unele abstracte numărabile admit construcția cu gruparea *un singur: Nu impune (măcar)* ***o singură*** *condiție.*

(d) Admit, ca și substantivele concrete numărabile, cuantificarea prin numerale cardinale și prin adjective nehotărâte cu valoare distributivă: ***două*** *păreri,* ***fiecare / oricare*** *părere,* ca ***două*** *case,* ***fiecare / oricare*** *casă.*

(e) Se combină la singular cu articolul nedefinit și în absența determinativelor, iar articolul are rol de individualizare: ***o*** *aptitudine*, ca ***o*** *casă.* Admit combinarea cu *niște* numai la plural, niciodată la singular cu valoare partitivă: ***niște*** *aptitudini / ****niște*** *aptitudine*, ca ***niște*** *case / ****niște*** *casă.*

4.1.2.2. Multe substantive abstracte dezvoltă valori metonimice concrete, care, în unele cazuri, se îndepărtează foarte mult de sensul originar (vezi *supra,* **4.1.2.1.2,** *bunătate*, iar *bunătăți,* interpretabil ca un substantiv distinct, *plurale tantum,* are sens concret).

Caracterul abstract se manifestă în grade diferite. Abstractele numărabile sunt mai apropiate de substantivele concrete decât abstractele nonnumărabile (vezi *supra,* **4.1.2.1.1,4.1.2.1.2**). Unele abstracte nonnumărabile sunt recategorizate ca numărabile; faptul este uneori o consecință a evoluției gândirii (*adevăr,* unic în mod necesar; *adevăr – adevăruri,* relativ). Câteva substantive abstracte nonnumărabile se combină cu numeralul ordinal *prim* (***o primă*** *importanță*), care poate actualiza contextual un sens special (*de primă importanță* „importanță majoră").

4.2. Substantivele masive

Masivele constituie o subclasă semantică de substantive comune care desemnează materia nediferenţiată, materia care nu poate fi împărţită în entităţi discrete (*alamă, apă, nisip* etc.).

4.2.1. *Caracteristici semantice*

4.2.1.1. În definirea semantică a masivelor, două caracteristici sunt esenţiale şi anume ***aspectul continuu*** şi ***omogenitatea.***

Trăsătura „continuu" priveşte nu numai masivele, ci şi substantivele abstracte (vezi *supra,* **4.1**) şi are ca reflex în plan morfologic trăsătura „nonnumărabil", comună celor două tipuri de substantive. Spre deosebire de substantivele numărabile, al căror referent poate fi o unitate discretă a clasei, masivele şi abstractele au nevoie de un suport, de o măsură sau de o raportare la altă entitate pentru delimitarea referentului, care are o reprezentare continuă: ***o sticlă de ulei, un kilogram** de carne, fericirea **Anei.***

Caracterul „omogen" rezultă din faptul că subansamblul, partea, păstrează calitatea întregului (ex: *o parte din nisip* este tot *nisip*, în timp ce *o parte din om* nu mai este *om*). Testul reuniunii părţilor demonstrează, de asemenea, că referentul masivelor se caracterizează printr-un conţinut omogen: *nisip + nisip = nisip*, spre deosebire de *o carte*, care, adăugată altei cărţi, înseamnă *două cărţi.*

4.2.1.2. Definită pe baza celor două trăsături semantice, subclasa masivelor cuprinde atât substantivele care denumesc materia propriu-zisă, înregistrate în gramatica tradiţională ca substantive „nume de materie", cât şi pe cele care indică obiecte iniţial discrete, dar care au suferit un proces de masificare. Comparând enunţurile *Am cumpărat un peşte.* şi *Am cumpărat* (*nişte*) *peşte.*, se constată că substantivul *peşte* are ca referent în prima construcţie un „obiect" concret, izolat, pe când în a doua construcţie, acelaşi substantiv se comportă la fel ca substantivele nume de materie, desemnând masa, nu „obiectul". Interpretarea substantivului *peşte* ca masiv se explică prin polisemia cuvântului, contextului revenindu-i rolul de dezambiguizare a sensurilor.

Apartenenţa la clasa masivelor este atestată la două niveluri: la nivel lexical, unde trăsătura [+ Masiv] a substantivului este intrinsecă, şi la nivelul sintagmei nominale, unde caracterul "masiv" este marcat de un determinativ cantitativ de tipul *mult, puţin, destul, nişte* sau *Ø.*

> Uneori, masivele pot căpăta în context un sens colectiv, ca în exemplul: *La acest centru de colectare se vinde fier.*, substantivul *fier* indicând aici nu materia propriu-zisă, ci o mulţime de obiecte din fier.

4.2.2. *Caracteristici morfosintactice*

Particularităţile semantice ale masivelor – continuitatea şi omogenitatea – au relevanţă în plan morfologic şi sintactic.

4.2.2.1. Sub raportul ***numărului***, masivele sunt substantive nonnumărabile, defective de număr, cu formă unică de singular (*apă, vin*) sau de plural (*câlţi, icre, tăieţei*).

Se înregistrează însă treceri frecvente ale masivelor spre nonmasive, fapt ce implică anumite modificări semantice şi morfosintactice. Astfel, formele nou create de plural (foarte multe în *-uri*, în limba română actuală) desemnează „sorturi de materie" (*uleiuri, vinuri* etc.), această semnificaţie putând fi dublată de sensuri secundare, precum „feluri", „varietăţi", „porţii", „obiecte": *alamă – alămuri, ciorbă – ciorbe, săpun – săpunuri* etc. În paralel cu tendinţa de completare a flexiunii masivelor sub raportul numărului, se manifestă şi procesul invers, de masificare a unor substantive numărabile; altfel spus, are loc trecerea substantivelor numărabile în clasa masivelor (compară *Am cumpărat un peşte / nişte peşti.* cu *Am cumpărat peşte / nişte peşte.*).

4.2.2.2. În funcţie de ***gen***, substantivele din subclasa masivelor pot să apară fie în contexte specifice masculinului, fiind de genul masculin (*câlţi, tăieţei*), fie în contexte specifice femininului, aparţinând, deci, femininului (*brânză, fasole, mazăre, smântână*). Destul de numeroase sunt masivele *singularia tantum* ca: *fier, piper, unt* şi *pluralia tantum* ca: *icre, cuişoare, tărâţe*, care apar în contexte nespecifice, comune masculinului şi neutrului, respectiv femininului şi neutrului, situându-se la nivelul „arhigenurilor" (vezi *supra*, **2.1**).

4.2.2.3. Sub aspectul ***cazului*** şi al ***determinării***, comportamentul masivelor diferă, după cum sunt substantive *pluralia tantum* sau *singularia tantum*. Astfel, atunci când masivele *pluralia tantum* ocupă poziţia de subiect (în nominativ) sau de complement direct (în acuzativ), se realizează toate cele trei situaţii de determinare: nedeterminat, determinat hotărât, determinat nehotărât: *În frigider se găsesc icre / icrele / nişte icre.*; *Folosesc tărâţe / tărâţele / nişte tărâţe pentru un tratament cosmetic.*

În schimb, masivele *singularia tantum* nu se combină, de obicei, cu articolul nehotărât: în asociere cu *un* capătă semnificaţia de „sort" (*Caut un zahăr fin.*), iar gruparea cu *nişte* exprimă o apreciere cantitativă neprecizată (*nişte zahăr*).

Faţă de substantivul prototipic la numărul singular, care rar este utilizat nearticulat (vezi *supra*, **2.4.2**), masivele cu formă de singular au ca particularitate faptul că pot să apară ca nedeterminate în poziţia de subiect, atunci când se asociază cu verbe reflexiv-pasive cu sens impersonal (*Se face / se vinde / se cumpără vin.*) sau cu verbele predicative *a fi, a exista* (*Apă este multă.*).

Substantivele nonnumărabile masive şi abstracte se deosebesc de substantivele numărabile şi prin faptul că la singular, în poziţia de complement direct pot să fie nedeterminate: *Beau vin.*, *Cere milă.*, faţă de **Citeşte carte.* (vezi şi *supra*, **2.4.2.3**).

Articulate hotărât, masivele se comportă asemeni substantivelor utilizate generic. Ataşarea articolului hotărât cu valoare generică la un substantiv numărabil are ca efect omogenizarea referentului (***Omul** este o fiinţă gânditoare.*), pe când, în cazul masivelor, al căror referent este omogen prin natura lui, articolul hotărât generic nu antrenează nicio schimbare de conţinut. Astfel, atât în enunţul ***Vinul** este prietenul cel mai bun la petreceri.*, cât şi în enunţul *Beau **vin**.*, substantivul *vin* (folosit generic, atunci când este articulat hotărât, sau nongeneric, atunci când este nearticulat) are o referinţă omogenă. Este posibilă însă şi o citire nongenerică a

masivelor articulate hotărât în situația în care articularea se datorează anaforei: *Am cumpărat **vin**. **Vinul** a plăcut invitaților mei.*

4.2.2.4. Ca operație de atribuire a cantității, ***cuantificarea*** prezintă, în cazul masivelor, anumite particularități.

Cuantificarea definită, cu ajutorul numeralului, nu se poate realiza, întrucât prezența unui numeral pe lângă un substantiv masiv implică trecerea acestuia în clasa substantivelor numărabile, trecere însoțită de modificări de sens (ex: *două vinuri* poate însemna „două sorturi de vin" sau „două porții de vin").

Dintre cuantificatorii nedefiniți care se asociază masivelor, se distinge *nişte*, cu valoare partitivă, însoțind atât un substantiv *plurale tantum* (*nişte icre*), cât şi un substantiv *singulare tantum* (*nişte nisip*). În română, în exprimarea ideii de partitiv, construcția cu *nişte* este echivalentă cu substantivul nume de materie neînsoțit de niciun determinativ cantitativ (*Mănânc nişte / Ø pâine.*).

Ca şi *nişte*, *ceva* se poate combina cu un substantiv masiv *singulare tantum* sau *plurale tantum*: *nişte / ceva ulei, nişte / ceva cuişoare*. Cei doi cuantificatori nu sunt însă substituibili decât în cazul masivelor. În vecinătatea unui substantiv abstract nonnumărabil, *nişte* nu este admis: *ceva talent*, dar **nişte talent*, ceea ce dovedeşte că *nişte* reprezintă un cuantificator nedefinit specific masivelor.

Alți cuantificatori acceptați de substantivele masive (şi abstracte) cu formă de singular, dar excluşi din vecinătatea substantivelor numărabile la singular, sunt *mult, puțin, destul, câtva*: cf. *mult, puțin, destul* ***lapte / talent***, dar **mult, puțin, destul, câtva* ***tablou***.

Exprimarea cantității definite se realizează în cazul masivelor cu ajutorul unor substantive exprimând în diverse feluri cantitatea, în construcții precum: *un kilogram de, o bucată de, o cantitate de* etc.

Cuantificatorii masivelor pot fi comuni cu cei ai substantivelor numărabile sau specifici. Un cuantificator comun pentru cele două tipuri de substantive este, de pildă, gruparea *o cantitate de* (*o cantitate de ulei / mere*). Dimpotrivă, *o multitudine de, un ansamblu de, un număr de* nu pot cuantifica decât substantivele numărabile (*o multitudine de valori, un număr de bănci*), iar *o parte de, un pic de* se asociază, de obicei, cu substantive nonnumărabile masive: *o parte de zahăr, două părți de ulei* (formulări ca acestea apar în rețetele culinare pentru desemnarea unor măsuri exacte) sau cu substantive nonnumărabile masive şi abstracte: *un pic de miere / icre; un pic de noroc / răbdare*. Într-o situație aparte se află cuantificatorii (*un*) *sfert de* şi (*o*) *jumătate de*, acceptați atât în vecinătatea masivelor: *o jumătate de unt, un sfert de praf de copt* (în stilul eliptic al rețetelor culinare), cât şi pe lângă substantivele numărabile, cu condiția ca acestea din urmă să denote referenți care se pot împărți în părți egale: *o jumătate de măr / capitol*.

Cu rol de cuantificatori sunt folosite şi unele substantive care evocă forma de prezentare curentă a materiei, în construcții precum: *un triunghi de brânză, un cub de gheață, un pătrat de ciocolată*.

Cantitatea aproximativă poate fi exprimată prin asocierea masivelor cu substantive care capătă o valoare expresivă, evocatoare, în construcții precum: *o mână de făină, un vârf de cuțit de piper, un praf de sare* etc.

Alte construcţii, utilizate cu sens conotativ, determină într-o manieră hiperbolică extensiunea substantivului masiv: *un râu de sânge, un nor de fum, un munte de nisip* etc.

Foarte frecvente sunt construcţiile care indică o cuantificare definită a masivelor cu ajutorul unor nume de unităţi de măsură (*un kilogram de făină, un litru de ulei*). Ca unităţi de măsură pot fi utilizate însă şi alte substantive: *un calup de brânză*, de pildă, are o mărime şi o cantitate precisă, aşa cum, într-o situaţie determinată, *o cană de vin* sau *o halbă de bere* înseamnă o cantitate exactă din acel lichid.

Spre deosebire de construcţiile cuantificatoare cu prepoziţia *de*, care se combină cu un substantiv al cărui referent, reprezentând întregul, este nedefinit, nedelimitat (*un kilogram de **piersici**, un litru de **apă***), construcţiile cu prepoziţia *din* presupun ca ansamblul, întregul din care se prelevează o anumită cantitate să fie delimitat: *o parte din / o jumătate din* (***acest***) ***vin / măr***. Adesea, construcţiile cu *de* prezintă restricţii suplimentare de combinare faţă de construcţia cu *din*: *o bucată de brânză* vs **o bucată de masă*; *o bucată din brânză / din creion.*

Dacă prepoziţiile *de* şi *din* intră în construcţii cu rol de cuantificare partitivă a masivelor, ca substantive nonnumărabile, prepoziţia partitivă *dintre*, care indică selectarea unei părţi din întreg, nu apare decât în combinaţie cu substantivele numărabile: *câţiva dintre studenţi, unul dintre copii.* (vezi şi **Prepoziţia, 3.1.1.1. C, 3.1.2.2**).

4.3. Substantivele colective

Substantivele colective reprezintă o subclasă de substantive caracterizate semantic prin referirea la o entitate prezentată ca ansamblu de unităţi.

4.3.1. *Caracteristici semantice*

Un substantiv colectiv denotă un ansamblu compus din părţi distincte (decompozabile până la indivizi), constituite anterior, omogene între ele, dar autonome şi eterogene faţă de întreg. De exemplu, *o pădure* este o astfel de entitate compusă din părţi distincte, decompozabile până la individ – *un copac.* Aceste părţi ale *pădurii,* deşi autonome şi eterogene faţă de întregul pe care îl reprezintă, sunt omogene între ele, ceea ce permite substantivelor colective de a exprima, la singular, un ansamblu. Trăsătura [+ Pluralitate] este prezentă, aşadar, în matricea semantică a substantivului.

4.3.1.1. *Proprietăţile semantice* ale substantivelor colective se referă la posibilitatea de a cumula sau de a diviza entităţile componente ale ansamblurilor denotate. *Proprietatea de referinţă cumulativă* este proprietatea de uniune a conţinuturilor redate de două sau mai multe entităţi de acelaşi tip. Substantivele colective se caracterizează printr-o referinţă cumulativă eterogenă: adăugând *o armată* la o altă *armată* obţinem fie o *armată* mai mare, fie *două armate* separate. Proprietatea de referinţă cumulativă distinge substantivele colective de substantivele masive, care se caracterizează prin omogenitate, pentru că denotă substanţe continue (adăugând *apă* la *apă*, obţinem *mai multă apă*) – vezi *supra,* **4.2.1.1**. Elementele componente ale entităţii colective sunt autonome şi reunirea lor

nu implică o unitate cu formă sau structură fixă: mai mulţi *arbori* formează *o pădure* sau *o livadă*.

Substantivele colective se caracterizează şi prin *proprietatea de subansamblu* (diviziunea unei entităţi plurimembre): *o armată* se poate împărţi în mai multe *armate* (*cavalerie, infanterie, artilerie* etc.), susceptibile, la rândul lor, de a se diviza (*divizie, regiment, batalion, pluton, escadrilă*). Entităţile rezultate sunt mai mici decât întregul, dar de aceeaşi natură. Diviziunea nu este infinită: ultima parte dintr-*un buchet* este *o floare*, iar dintr-*o armată* – *un soldat*, deci o entitate noncolectivă, individuală. Posibilitatea de a descompune o entitate colectivă şi de a obţine o entitate individuală distinge încă o dată substantivele colective de masive, caracterizate prin omogenitate distributivă (ultima parte din *apă* este tot *apă*). Vezi *supra*, **4.2.1.1.**

4.3.1.2. În funcţie de diferite criterii semantice pot fi identificate mai multe *tipuri de substantive colective*.

Din punctul de vedere al entităţilor denotate, substantivele colective se pot repartiza în trei *clase lexicale*:

(a) substantive al căror sens specifică natura membrilor ansamblului: *familie* (totalitate a persoanelor unite prin legături de sânge sau de alianţă), *popor* (totalitate a locuitorilor unei ţări), *pădure* (ansamblu al arborilor care cresc într-o strânsă dependenţă pe o suprafaţă de teren), *buchet* (mănunchi de flori), *flotă, juriu, armată, cler, barou, harem, palmares, public, cireadă, brădet* etc.;

(b) substantive al căror sens specifică numărul membrilor ansamblului: *duzină* (zece sau douăsprezece obiecte de acelaşi fel care formează un întreg), *cvartet* (ansamblu de patru unităţi), *pereche, divizie, triumvirat* etc. (pe lângă trăsătura [+ Pluralitate] conţin o informaţie cantitativă proprie, actualizată);

(c) substantive care nu precizează nici numărul, nici membrii ansamblului şi care au nevoie de un determinativ care să specifice componenţa acestuia: *clasă* (*de elevi, de adjective* etc.), *grup* (*de oameni, de case* etc.), *grămadă, mulţime, ansamblu, colectiv, maldăr, morman, droaie, serie* etc.

Unele substantive colective se pot specializa semantic prin utilizare frecventă cu o anumită categorie de membri: *echipă, formaţie*, fără determinativ, actualizează sensul de grup sportiv, respectiv muzical, dar pot pierde această informaţie semantică, păstrând-o doar pe aceea de [+ Pluralitate] în sintagme de tipul *echipă de cercetători, formaţie de corali.*

În funcţie de trăsătura semantică [+ Animat], substantivele colective pot fi nonanimate (*arinişte, bănet, palmares, stivă*), animate nonumane (*cireadă, haită, roi*), umane (*clan, dinastie, juriu, ligă, trib*) sau insensibile la acest parametru clasificator (*pâlc de stejari / oameni, droaie de fluturi / copii / cărţi*).

4.3.1.3. Substantivele colective reprezintă o clasă deschisă care admite *utilizări contextuale* pentru membrii clasei, dar şi treceri de la alte tipuri de substantive, care primesc accepţie colectivă.

Asocierea cu determinativul indicând componenţa ansamblului poate da naştere unor structuri fixe: *ciorchine de struguri, stol de păsări, cartuş de ţigări, banc de peşti, cireadă de vite, haită de lupi, herghelie de cai, roi de insecte, muşuroi de furnici, recif de corali, hoardă de tătari* etc, în care substantivele

colective se specializează semantic după natura entității calificate. Doar limbajul literar poetic permite spargerea expresivă a structurilor fixate. Se remarcă nota de improprietate a termenilor, legată de apariția lor în contexte unice, diferite de cele fixate de uz: *un stol de gânduri* (M. Eminescu, *Strigoii*), *o herghelie de insule înnebunite* (Şt. Aug. Doinaş, *Urletul*), *regat cu noroade de îngeri* (Şt. Aug. Doinaş, *Psalmul XII*), *popoare de muşte, mafia libelulelor* (Şt. Aug. Doinaş, *Jurnal de actualităţi desuete*), *turme de umbre mărețe* (A. Blandiana, *Unire*), *hergheliile de stele şi cirezile de crini* (G. Țărnea, *Elegia încurcăturilor*), *armate de țânțari agonizând* (Fl. Mugur, *Portretul unui necunoscut*), *cârduri lungi de blonde lune şi popoarele de stele, turmele de stânce risipite cu splendoare, oştiri de flori, păduri de nori, popor de zei* (M. Eminescu, *Memento mori*).

Accepție colectivă primesc şi substantivele comune sau proprii în contexte care presupun selectarea de proprietăți aparținând referentului inițial şi aplicarea lor, prin transfer, referentului discursiv: utilizări metaforice (*elita, crema societății; drojdia, pleava comunității*), metonimia sau sinecdoca de număr:

***Timişoara** era în stradă.* (numele oraşului pentru totalitatea locuitorilor lui)

*Tot **Evul Mediu** a fost dominat de libertinaj.* (numele perioadei istorice pentru indivizii respectivi)

*Artistul a plictisit **o sală** de două sute de spectatori.* (locul pentru spectatorii pe care îi adăposteşte)

*Inamicul vine spre noi. Aşa e **omul**.* (singular pentru plural)

4.3.2. ***Caracteristici morfosintactice***

Caracteristicile mofologice şi sintactice ale substantivelor colective sunt consecințele directe ale specificului lor semantic. Din punct de vedere gramatical, aceste unități lexicale îşi clarifică statutul prin comparația cu substantivele individuale şi cele masive, cu care au multe trăsături comune.

4.3.2.1. Din punctul de vedere al *structurii morfologice*, unele substantive colective sunt formații intrinsec colective, neanalizabile, simple: *armată, caravană, grup, muşuroi, stivă* etc. Altele sunt derivate, analizabile, valoarea colectivă fiind efectul adăugării unui sufix colectiv la o bază individuală: ***brădet, tineret, mulțime, studențime, adunătură, argintărie, sticlărie, zmeuriş, tufiş, insectar, instrumentar*** etc.

4.3.2.2. Sub raportul *genului gramatical*, substantivele colective pot fi de genul feminin (*hoardă, haită, trupă, colecție, stivă, caravană, fanfară, gardă* etc.) sau neutru (*grup, muşuroi, clan, cârd, trib, roi* etc.). Caracterul animat al componentelor grupului trece pe planul al doilea şi nu contravine specificului de conținut al clasei neutrului (categoria neutrelor cuprinde, în general, substantive denumind inanimate).

4.3.2.3. Substantivele colective admit, în principiu, categoria de *număr*, deşi denotă indivizi constituiți într-un ansamblu. Comportamentul este identic cu al numelor individuale, care rămân însă ataşate la singular ideii de unicitate internă (*un copac, mulți / doi copaci*): *o pădure, mai multe păduri; o haită, mai multe haite; o stivă, mai multe stive; un grup, mai multe grupuri; un cvartet, mai multe cvartete; un insectar, mai multe insectare* etc.

Utilizate la singular, substantivele colective sunt echivalente cu un substanti individual la plural şi reprezintă argumente ale unei predicaţii de tipul verbuli reflexiv *a se aduna*: *Afară s-a adunat **mulţimea.*** = *Afară s-au adunat oamenii.*

În funcţie de tipul de predicaţie logică, substantivele colectiv trimit fie la ansamblu, fie la individ:

***Buchetul** era uscat.* (predicaţia este distributivă şi are în vedeı componentele ansamblului)

***Buchetul** era mare.* (predicaţia este solidară, colectivă şi are î vedere ansamblul denotat)

4.3.2.4. *Posibilităţile combinatorii* ale substantivelor colective sunt larg acestea funcţionând sintactic asemenea substantivelor prototipice (pot ocupa oric poziţie sintactică).

Substantivele colective apar frecvent în structuri binominale în care reprezin centrul de grup: *un buchet* (*de flori*). Adjunctul (un substantiv precedat d prepoziţie sau un substantiv în genitiv) poate fi omis şi codifică relaţia parte - întreg: ***Grupul de studenţi** înainta rapid.*, ***Grupul studenţilor** înainta rapid. **Grupul** înainta rapid.* Atunci când poate fi interpretat ca reprezentând u cuantificator, substantivul colectiv are tendinţa de a trece pe poziţia adjunctulu (***O grămadă / droaie / mulţime de**) **oameni** înaintau rapid.*

La nivelul grupului nominal, substantivele colective admit determinanţi d tipul: *acest, fiecare, orice, alt, acelaşi, niciun* şi pot desemna fie entităţi colectiv (***Fiecare regiment** şi-a ocupat poziţia; începea lupta.*), fie specii (***Fiecare regimen** are o organizare proprie.*). Semnificaţia de pluralitate internă este relevată şi d posibilitatea combinării substantivelor colective animate, umane, la singular c adjective de tipul *unanim, numeros, eterogen* sau expresia *în unanimitate Scriitorul avea **o familie numeroasă.**, Cotidianul se adresa **unui public destul d eterogen.**, **Juriul** a votat **în unanimitate** pentru concurentul cel mai tânăr.*

Substantivele colective nu se pot combina cu determinantul *nişte*, cu valoar partitivă, ceea ce le distinge de substantivele masive: **nişte buchet, *nişte colectiv, *nişte echipă, *nişte duzină.* De asemenea, nu sunt întotdeauna compatibile c adjuncţii substantivelor individuale care compun ansamblul: *fotbalist gras, *echipă grasă; jurat blond, *juriu blond; monedă lucioasă, *colecţie lucioasă; fotografie clară, *album clar; ţigări cu filtru, *cartuş cu filtru* etc. Perechile posibile sunt consecinţe ale perfectei corespondenţe semantice dintre substantivele colective şi cele individuale componente: *soldat curajos, armată curajoasă; copac verde, pădure verde; spectator tânăr, public tânăr* etc .

4.3.2.5. Substantivele colective aflate în poziţia de subiect impun predicatului *acord* gramatical, dar permit şi acord după înţeles (vezi **II, Acordul dintre subiect şi predicat, 3.1**). Selectarea formei de singular sau de plural a verbului (permanenta lor concurenţă) poate fi explicată prin coexistenţa în structura semică a substantivelor colective a două trăsături contradictorii: [+ Pluralitate], conţinută matricial, şi [+ Unicitate], exprimată afixal.

În cazul substantivelor de tipul *armată, familie, brădet*, care îşi specifică intrinsec membrii, acordul este gramatical: ***Armata** a fost disciplinată.*, ***Flota** a fost*

vândută. Doar în accepţii speciale, metaforice, aceste substantivele colective permit apariţia unui determinativ care favorizează un acord prin atracţie: ***O armată de gospodine** au pregătit masa.*, ***Un buchet de complimente** erau întotdeauna binevenite.*

Pentru substantivele colective care îşi precizează componenţa printr-un adjunct substantival, apar două modalităţi de realizare a acordului. Predicatul se orientează fie spre subiectul exprimat prin substantiv colectiv şi prezentat ca o entitate globală, fie spre adjunct, care îşi subordonează termenul colectiv, ca pe un determinant cantitativ. Schimbarea de statut gramatical este, aşadar, efectul unei reinterpretări semantice:

(a) acord gramatical, dacă substantivul colectiv este centru de grup (***O mulţime** agitată de studenţi părăseşte piaţa.*, ***Un grup** de elevi a apărut într-un minut.*, ***Stolul** de păsări străbătea văzduhul.*);

Selectarea formei de număr a predicatului depinde şi de articulare. Prezenţa articolului definit întăreşte statutul substantivului colectiv ca centru de grup (***Mulţimea** de oameni se îndrepta spre centrul oraşului*), pe când prin asocierea cu articolul nedefinit se diminuează calitatea substantivală a colectivului în favoarea celei de cuantificator (***O grămadă** de oameni se îndreptau spre centrul oraşului*).

(b) acord după înţeles şi prin atracţie, dacă substantivul colectiv are valoare de cuantificator, iar componentul al doilea, deşi nu este în nominativ, este, din punct de vedere semantic, mai adecvat statutului de subiect al predicatului şi impune acordul (***O mulţime de oameni** s-au strâns în curte.*, ***Un grup de elevi** au protestat vehement.*, ***Un stol de păsări** străbăteau văzduhul.*).

În delimitarea subclasei de substantive colective, contextul diagnostic este reprezentat de: incompatibilitatea la singular cu determinantul *nişte* şi posibilitatea de a se combina cu un verb reflexiv de tipul: *a se aduna* (cu sensul *a se strânge la un loc, a forma un grup*). Acest context exclude atât substantivele individuale la sigular (**Omul s-a adunat*), cât şi masivele, compatibile cu determinantul *nişte.*

Diversitatea unităţilor şi a trăsăturilor identificate la nivel morfosintactic demonstrează gradul ridicat de eterogenitate al categoriei de substantive colective.

4.4. Substantivele „verbale" şi „adjectivale"

Substantivele „verbale" şi cele „adjectivale" sunt subclase de substantive care au caracteristici gramaticale de substantiv şi de verb (nume de acţiune, nume de activităţi, nume de agent) sau caracteristici de substantiv şi de verb / adjectiv (nume de stare) ori caracteristici de substantiv şi de adjectiv (nume ale calităţii).

Specificul gramatical al acestor cuvinte derivă din specificul lor semantic.

4.4.1. *Caracteristici semantice*

Substantivele „verbale" se referă la acţiuni (*plecare*), la activităţi (*înot, navigaţie*) sau la stări (*suferinţă*). Acţiunea poate fi privită sub aspectul realizării ei în anumite circumstanţe (*operaţiuni de **căutare**; posibilităţi de **manevră***) sau poate fi privită în sine, abstract, independent de circumstanţe, şi nu ca realizare. Această diferenţă semantică, dintre „acţiune" şi „faptul de a săvârşi acţiunea", este sesizabilă numai în context: *După **pierderea** procesului* [*după ce a pierdut procesul*], *a plătit despăgubiri.*, ‚acţiune"; *Se serba acolo* [...] ***pierderea** înrâuririi lor politice.* (M. Eminescu, *Publicistică*), „faptul de a fi pierdut".

Substantivele „adjectivale" se referă la stări (*atenție*) sau la însușiri (*bunătate, înălțime*).

„Acțiunea", „activitatea" (de obicei exprimate prin verb), „starea" (exprimată prin verb sau / și prin adjectiv), „însușirea" (redată prin adjectiv) sunt în acest caz conceptualizate într-un mod propriu substantivului. Substantivul denumește ca entitate „acțiunea"/„activitatea"/„starea"/„însușirea" la care se referă. Prin modul de conceptualizare a referentului și prin funcția în comunicare, cuvintele analizate aici sunt nume ale referentului. Substantivele „verbale" și cele „adjectivale" denumesc (se referă la) acțiuni, activități, stări, însușiri.

Substantivele din această categorie pot denumi agentul, numindu-l pe cel care face acțiunea sau activitatea ori pe cel care se află într-o anumită stare (*băutor, vânzător, deținător*, subst. *suferind*).

Prin natura referentului lor, cele mai multe dintre substantivele cu sens verbal sau adjectival sunt abstracte (vezi *supra*, **4.1**). În clasa abstractelor se includ numele de acțiune (*anulare, diagnosticare, insistență, promulgare*), numele de activități (*impresariat*), unele nume de stări (*tristețe*) sau de însușiri (*curaj, fermitate*). Sunt concrete majoritatea numelor de agent (*cititor, fumător, solicitant*), dar și câteva nume de însușiri sau de stări, în general fizice (*lungime; furnicătură, usturime*). Substantivele „adjectivale" sunt abstracte sau concrete în funcție de adjectivul corespunzător (*tristețe – trist, lungime – lung*).

Multe substantive „verbale" sau „adjectivale" abstracte dezvoltă valori metonimice concrete, devenind polisemantice. De regulă, numele de acțiune exprimă și rezultatul concret al acțiunii: *clădire* „acțiunea de a clădi" și „edificiu"; *denumire* „acțiunea de a denumi" și „nume", *cercetare* (*științifică*) „acțiunea de a cerceta" și „operă științifică". Unele nume de acțiune exprimă, de asemenea, locul acțiunii (*parcare*), obiectul acțiunii (*Cumpără **mâncare** și **băutură**.*), instrumentul (*felicitare* „carte poștală ilustrată prin care cineva este felicitat"), rareori, agentul (*conducere* „persoană sau colectiv care conduce"). Adesea substantivele polisemantice sunt contextual ambigue (*instrucțiuni pentru **parcare*** „acțiune, rezultat / loc al acțiunii").

4.4.2. *Caracteristici morfosintactice*

4.4.2.1. Din punctul de vedere al structurii interne, unele dintre aceste substantive sunt formații analizabile prin raportare la o bază verbală sau adjectivală, fiind interpretabile ca nominalizări ale verbului ori ale adjectivului: infinitive lungi și supine substantivale (în special nume de acțiune – *plecare, mers*), formații cu sufixe – postverbale (*blocadă, navigație, cititor*), postadjectivale (*bunătate, prezență*), excepțional și derivate de la adjective numerale (*întâietate*), formații regresive (*balans, pândă*) etc.

Pe lângă nominalizările propriu-zise, există o clasă largă de substantive care nu se leagă morfologic de un verb sau de un adjectiv sau se leagă numai indirect de verb. Ele au sensuri lexicale similare cu cele ale nominalizărilor, ceea ce le permite să-și asocieze o parte dintre contextele specifice substantivelor cu bază verbală sau adjectivală. Sunt în această situație următoarele categorii de substantive: (a) cuvinte de bază, neanalizabile, de tipul *comă, conflict, criză, exod, transfuzie;*

(b) împrumuturi neologice recente, în curs de adaptare, precum *consulting, hold-up, replay;* (c) formații analizabile ca fiind create de la o bază substantivală, adesea de la o nominalizare preexistentă, fie prin atașarea unui prefix, ca în *antipoluare* (**a antipolua*), *coproducție* (**a coproduce*), fie prin combinare cu un element de compunere, ca în *hipotracțiune* (**a hipotrage*), *macrofilmare* (**a macrofilma*), *microimprimare* (**a microimprima*), *teletransport* (**a teletransporta*), fie prin compunere (uneori încorporând obiectul direct al verbului, ca în *omucidere – a ucide om*); (d) formații (semi)analizabile ca fiind derivate de la substantive neverbale, cum este *banditism*. În acest tip se încadrează numeroase nume de agent: *drumeț, mesager, softist* (vezi și *infra*, **5.2.2.2**). În unele cazuri, sensul verbal este exprimat printr-un element de compunere: *cardiotomie* „intervenție chirurgicală pe inimă", *genocid* „uciderea unui grup uman, național, etnic etc", *suicid* „sinucidere".

4.4.2.2. ***Natura duală*** (substantivală și verbală / adjectivală) a acestor cuvinte se revelează prin raportare, pe de o parte, la substantivul comun propriu-zis – ce denumește (clase de) obiecte „(in)animate", „concrete" – și la substantivul abstract, iar, pe de altă parte, fie la verb – în special la formele de infinitiv și de supin (asemănătoare semantic și uneori identice ca structură internă mai ales cu numele de acțiune ori de stare) –, fie la adjectiv.

4.4.2.2.1. ***Trăsăturile substantivale*** sunt comune numelor de acțiune, de activități, de stare, de însușiri și de agent.

(a) Substantivele „verbale" și cele „adjectivale" au *flexiune* de tip nominal: realizează opozițiile obișnuite ale substantivului, cu mărci specifice – desinențe de gen, de număr, de caz (*fugă / fugi*), morfeme de determinare (*apariție, **o** apariție, apariți**a***). Unele substantive invariabile sunt compatibile exclusiv cu mărci proclitice (***un** du-te-vino*).

Majoritatea substantivelor „verbale" și „adjectivale" sunt de genul feminin (*apariție, ceartă, voioșie*) sau de genul neutru (*dezgust, înot, rapt*). Infinitivele lungi substantivale sunt feminine (*plecare*), iar supinele substantivale sunt neutre (*bărbierit*). Doar numele de agent cu trăsătura [+ Animat] pot fi de genul masculin (*băutor, drumeț*).

Opoziția de număr se realizează parțial la numele de acțiune, de stare și de activități. Majoritatea numelor de acțiuni și de stări, fie abstracte, fie concrete, au forme de plural (*aerisiri, diagnosticări, periaje, plecări; anemii, crize, iritări, tristeți*). Pluralul este mai rar la numele de activități (*navigații*).

Sunt defective de plural numele de acțiune – în toate contextele care se referă la „faptul de a săvârși acțiunea" (*Se serba acolo* [...] ***pierderea înrâuririi lor*** *politice.* „faptul de a fi pierdut", M. Eminescu, *Publicistică*), în general numele de însușiri (*credulitate, întâietate*), unele nume de stare (îndeosebi postadjectivale, precum *captivitate, sațietate,* dar și neanalizabile, ca *pace*), numeroase nume de activități *(ciobănie, pescuit)*. Dintre numele de acțiune, sunt defective de plural unele supine sau participii substantivale (*dârdâit, fripta* „joc") și neologisme neadaptate, neanalizabile, precum *consulting*.

(b) *Sintactic,* substantivele „verbale" și cele „adjectivale" sunt compatibile cu funcțiile îndeplinite de substantivul propriu-zis: ***Plecarea** va fi mâine.*, subiect;

Măsoară ***lungimea***, complement direct; *Nu dă importanță* ***anemiei***, complement indirect etc. (vezi *supra*, **3.2**). Numele de acțiune sunt totdeauna ambigue în poziția de complement secundar, ele exprimând, pe lângă valoarea de bază, și unele valori derivate, cum e cea de „rezultat al acțiunii": *Îl învăț* ***citirea*** *rapidă*.

Substantivele „verbale" și cele „adjectivale", centru al grupului nominal, sunt compatibile cu unii adjuncți ai substantivului propriu-zis, cum sunt: genitivul posesiv (*pacea* ***lui***, *voioșia* ***copiilor***), dativul posesiv (*mersu-****ți***), determinanți de tipul *acest* (*plecarea* ***aceasta***), adjective calificative (*conflict* ***nou***, *suferință* ***grea***), grupările cu prepoziția *de* (*muncă* ***de teren***), inclusiv adverbele introduse de prepoziții (*certărețul* ***de atunci***), formele verbale de supin (*refuzul* ***de neacceptat***), propoziția relativă (*amărăciunea* ***pe care o simțea***) – vezi *supra*, **3.1.1**).

Substantivele „verbale" și cele „adjectivale" nonnumărabile sunt în general compatibile cu contextele abstractelor nonnumărabile: se combină cu cuantificatorii de tipul *atât(a)* (***atâta*** *credulitate*, ***atâta*** *mers*), cu articolul nedefinit în prezența unui determinativ (care poate fi implicit în construcțiile exclamative de tipul *Am organizat* ***un pescuit***!, *Era de* ***o bunătate***...!), sunt cuantificabile prin *niciun* și compatibile, în construcții verbale, cu adverbele *deloc*, *defel* și cu gruparea *câtuși de puțin(ă)* (*Nu-ți dau* ***nicio*** *întâietate*, ***deloc*** *întâietate*.). Substantivele „verbale" / „adjectivale" numărabile sunt compatibile cu contextele abstractelor numărabile: se combină cu cuantificatorii de tipul *atât(a)* la plural sau și la singular (*atâtea crize*, *atâta insistență*, *atâtea insistențe*), cu numeralele cardinale și cu adjectivele nehotărâte (***două*** *plecări*, ***multe*** *aptitudini*, ***fiecare*** *infidelitate*), cu articolul nedefinit la singular în absența determinativelor (***o*** *plecare*, ***o*** *discordie*), cu articolul *niște* la plural (***niște*** *plecări*), cu negativul *niciun*, cu adverbele *deloc*, *defel* etc., substantivul având formă de singular sau de plural (*Nu văd* ***nicio*** *iritare*, ***deloc*** *iritare*.; *Până în iunie nu organizăm* ***nicio plecare cu*** *autocarul, nu organizăm* ***deloc plecări cu*** *autocarul*.); vezi *supra*, **4.1.2.1.2.**

4.4.2.2.2. ***Trăsăturile verbale / adjectivale*** variază ca pondere în raport cu: *clasa semantică* (fiind mai numeroase la numele de acțiune, mai puțin numeroase la numele de stare și slab reprezentate la celelalte substantive „verbale" sau „adjectivale"), cu *tipul de formație* (manifestându-se îndeosebi la infinitivul lung substantival) și cu *sensul lexical* contextual (trăsăturile nonsubstantivale verbale / adjectivale apărând mai ales în contextele nonambigue, în care valorile „acțiune", „stare" etc. se actualizează neechivoc). Natura semnificatului („acțiune", „stare" etc.) este specifică pentru verb sau pentru adjectiv.

(a) Substantivele „verbale" și cele „adjectivale", *centru al grupului nominal*, sunt compatibile cu unii adjuncți ai verbului ori ai adjectivului, fie în forma pe care acești adjuncți o au în grupul verbal, respectiv în grupul adjectival, fie într-o formă specifică adjuncților care apar de obicei în componența grupului nominal (vezi **II, Grupul nominal, 2.2**). Astfel, unele nume de acțiune se combină cu atributul în dativ (corespunzător în grupul verbal complementului indirect) – *predarea limbii române* ***străinilor***, context din care sunt excluse toate celelalte substantive. Substantivele postverbale admit un adjunct corespunzător subiectului, complementului direct sau complementului prepozițional al verbului de bază: genitiv subiectiv (*mersul* ***trenului*** – *Trenul merge.*, *exodul* ***populației*** – *Populația*

pleacă, emigrează.) sau obiectiv (*vânzarea **casei** – Vinde casa., deținătorul **titlului** – Deține titlul., Fugeau de teama **războiului**. – pentru că se temeau de război*), grupare prepozițională cu *de*, corespunzătoare subiectului sau complementului direct (*defilare **de trupe** – Defilează trupe., acordare **de vize** – Acordă vize., lauda **de sine** – Se laudă pe sine.*), adjectiv corespunzător subiectului sau complementului direct din grupul verbal (*control **sârb** – Sârbii controlează., vânzări **imobiliare** – Vinde imobile.*). Substantivele deverbale conservă regimul cazual de dativ (*acordarea de burse **studenților**, a acorda burse studenților*), regimul prepozițional (*dependența **de**, dependent de*) și conjuncțional (*dorința **să**, a dori să*) al verbului de bază. Substantivele provenite din adjective conservă regimul prepozițional (*atenție **la**, atent la; receptivitate **la**, receptiv la*) și conjuncțional (*curiozitatea **să**, curios să; siguranța **că**, sigur că*) al acestora. În special numele de acțiune și unele nume de stare se combină cu atributul adverbial fără prepoziție: *sosirea **aici** (**acum**)*.

Numele de acțiune și câteva nume de stare care au corespondent verbal sau adjectival se pot combina cu anumiți cuantificatori specifici verbului sau și adjectivului, care nu apar în combinații cu substantivele comune propriu-zise: *amânarea **de două ori, frecvent**; deținerea puterii **pentru prima dată**; existența **pentru prima dată** a unor dovezi; prezența **pentru prima dată, de două ori** în aceeași zi* etc. (dar **casa de două ori, frecvent, pentru prima dată*); vezi **II, Grupul nominal, 2.4.5**).

Substantivele „verbale" și cele „adjectivale" păstrează configurația de roluri actanțiale a verbului / adjectivului din care provin sau cu care se înrudesc semantic: Agentul (*munca **lui** – el muncește*) etc. (vezi **II, Grupul nominal, 2.3.4**).

(b) Substantivele „verbale" și cele „adjectivale" care au o structură temporală intrinsecă se pot combina cu verbe de aspect (***a lansa** în fabricație, **a își întrerupe** existența, **Nu se mai sfârșește** melancolia*).

Substantivele „verbale" sau „adjectivale", ca adjuncți în diverse combinații sintactice, își pot asocia unele contexte specifice verbului sau adjectivului: Agentul (***comisii** de anchetă*), circumstanța (***mod** de lucru, **momentul** tristeții*).

(c) Substantivele „verbale" și cele „adjectivale" se combină cu prefixele negative *ne-*, *in-*, *non-*: *neconformitate, nediscriminare, inexistență, nonagresiune.* Negația apare rareori la nume de agent, ca *nefumător* (și cu totul excepțional în formații ca *inactivitate* „lipsă de activitate", care se situează la limita dintre numele de activitate și cele de stare).

Substantivele cu formă negativă au corespondent verbal (*nediscriminare – a nu discrimina*) ori adjectival (*neatenție – neatent*). Negația substantivelor are caracter nesistematic. Ea reprezintă un aspect particular al negației „lexicale" și are ca bază analogia cu negația verbelor (gramaticală) sau cu cea a adjectivelor. Prefixul *ne-* marchează, de asemenea, forma negativă a verbelor la gerunziu, la participiu și la supin.

Prefixele *ne-*, *in-*, *non-* sunt comune substantivelor negative și adjectivelor negative. Frecvent sunt formații substantivale concurente, realizate cu prefixe negative diferite: *neagresiune, nonagresiune; insubordonare, nesubordonare, nonsubordonare.*

Trăsăturile verbale sau / şi adjectivale ale formaţiilor substantivale interpretabile ca nominalizări ale verbului ori ale adjectivului se explică prin legătura acestor substantive cu baza din care provin. Compatibilitatea pe care substantivele cu bază nonverbală / nonadjectivală ori substantivele neanalizabile (*microimprimare, exod,* vezi *supra,* **4.4.2.1**) o manifestă faţă de contextele specifice verbelor sau faţă de cele ale adjectivelor se datorează semanticii acestor substantive. Ambiguitatea semantică favorizează manifestarea trăsăturilor substantivale; comp. *Exerciţiul cerut a fost* ***citirea rapidă*** *a textului.* (nume de „acţiune" sau numele unei metode, sens în care valoarea de „acţiune" este implicită; în calitate de substantiv, este însoţit de un atribut adjectival) şi ***citirea rapid*** *a textului până a doua zi* (nume de „acţiune", cu atribut adverbial neintrodus de prepoziţie).

Caracteristicile de tip verbal ale substantivelor variază în ce priveşte tipul de substantiv (cele mai asemănătoare cu verbul sunt infinitivele lungi – nume de acţiune sau de stare, în contextele nonambigue semantic, în care semnificaţia „acţiune", respectiv „stare", este neechivocă – vezi şi *supra,* **4.4.1**). Dintre formele verbului, substantivul este mai apropiat de supin, cu care are în comun o serie de trăsături, cum este neacceptarea determinativelor clitice complemente directe sau indirecte (vezi **Forme verbale nepersonale, 4.4**).

4.5. Substantivele proprii

Numele proprii alcătuiesc o clasă de substantive care se opune substantivelor comune prin particularităţi semantice şi gramaticale. Ambele clase substantivale denumesc obiecte (în sens foarte larg), deosebindu-se prin natura şi scopul denominaţiei: substantivele comune desemnează obiecte încadrate în clase prin referirea la anumite trăsături generale esenţiale, în timp ce substantivele proprii denumesc obiecte pe care le identifică, individualizându-le în cadrul unei clase generale. Numele proprii reprezintă un sistem de denominaţie suplimentară, fiind atribuite unor obiecte desemnate prin numele comun, generalizator al clasei din care fac parte. Denominaţia prin substantive proprii are un caracter restrâns, fiind limitată la anumite clase de obiecte: persoane, animale, locuri etc.

4.5.1. *Caracteristici semantice*

4.5.1.1. Din punct de vedere ***semantic,*** substantivele proprii, definite contradictoriu, fie prin absenţa înţelesului, fie prin bogăţia semnificaţiei, se deosebesc de numele comune nu atât prin incapacitate semantică, cât prin realizarea specifică a sensului. Mobilitatea sau libertatea denominativă a numelor proprii, care pot individualiza orice obiect, explică manifestarea semantică exclusiv contextuală a acestei clase de substantive. Numele proprii sunt lipsite de sens în afara actului denominativ de individualizare a unui anumit obiect. Relaţia (temporară) care se stabileşte între numele propriu şi obiectul denumit, dependentă de contextul situaţional, atribuie numelui propriu o semnificaţie legată exclusiv de obiectul individualizat.

Unele particularităţi semantice, precum lipsa de conţinut intrinsec şi polivalenţa denominativă, apropie numele proprii de pronume, sugerând încadrarea lor în clasa substitutelor. Gruparea numelor proprii în clasa substitutelor ridică însă numeroase dificultăţi privitoare la incapacitatea sau la capacitatea limitată de substituţie prin nume proprii, al căror uz individual se opune generalizării specifice pronumelor. Numele propriu nu poate reprezenta în enunţ decât obiectul denumit, al cărui nume comun nu este înlocuit, ci dublat, de cele mai multe ori în cadrul unei structuri (*vecinul Ion, maica Filofteea, doctorul Popescu, cîinele Grivei* etc.). Ca şi substantivul comun, numele propriu poate fi substituit de un pronume, al cărui rol de „substitut al substitutului", în acest caz, este greu de accceptat. Natura substantivală a numelor proprii se manifestă, mai ales, în comportamentul lor gramatical.

4.5.1.2. Substantivele proprii se subclasifică, potrivit specializării lor în denumirea şi individualizarea unor obiecte aparţinând unei anumite clase semantice, în:

(a) *nume proprii de persoană / antroponime* (prenume, nume de familie, supranume): *Ion, Maria, Popescu, Munteanu, Arghezi, Păstorel* etc.;

(b) *nume de animale / zoonime*: *Grivei, Lăbuş, Roibu, Joiana* etc.;

(c) *nume de locuri / toponime* (nume de teritorii, de localităţi, de forme de relief, de ape etc.): *Europa, România, Banat; Bucureşti, Zimnicea; Ceahlău, Detunata; Siret, Bistriţa* etc.;

(d) *nume de corpuri cereşti* sau *astronime*: *Alcor, Andromeda, Saturn* etc;

(e) *nume de sărbători* (religioase sau laice): *Crăciun, Paşti, 1 Decembrie* etc.;

(f) *nume de evenimente* (istorice sau culturale): *Războiul de Independenţă, Reforma, Renaşterea* etc.;

(g) *nume administrative* (de întreprinderi, instituţii, organizaţii etc.): *Nufărul, Electroputere, Teatrul Naţional, Fundaţia pentru Literatură* etc.;

(h) *nume comerciale* (mărci de produse sau denumiri de firme. restaurante, magazine etc.): săpun *Lux*, vopsea *Cromatic, Ambasador, Lido, Metro* etc.;

(i) *titluri* ale unor texte ştiinţifice, opere artistice etc: *Dicţionarul explicativ al limbii române, Istoria românilor, Luceafărul, Moromeţii* etc.

Fiecare subclasă de nume proprii prezintă particularităţi semantice şi gramaticale specifice. Subclasificarea numelor proprii nu este rigidă. Numele proprii se transferă frecvent dintr-o subclasă onomastică în alta, potrivit necesităţilor denominative. Apartenenţa unui nume propriu la o anumită subclasă onomastică este determinată contextual.

4.5.2. ***Caracteristici morfosintactice***

Substantivele proprii prezintă toate categoriile gramaticale ale substantivului: genul, numărul, cazul şi determinarea, cu unele particularităţi explicabile prin specificul lor denominativ. Categoriile gramaticale ale substantivelor proprii se manifestă caracteristic atât la nivelul distincţiei faţă de substantivele comune, cât şi la nivelul deosebirilor dintre subclasele onomastice prototipice: nume de persoane, nume de animale, nume de locuri.

4.5.2.1. Sub raportul ***genului***, substantivele proprii se manifestă ca substantivele comune: au gen fix şi trei clase de gen: masculine, feminine şi neutre. Genul numelor de animate (antroponime şi zoonime) este motivat semantic şi se exprimă prin terminaţii specializate şi prin omonimii specifice.

4.5.2.1.1. Substantivele proprii prezintă unele particularităţi legate de încadrarea lor în clase de gen.

Ca nume suplimentare de individualizare a unor obiecte reprezentate şi prin nume comune, substantivele proprii se fixează, în general, ca masculine, feminine sau neutre, fie după genul substantivului comun care desemnează obiectul: *acest Ţarca* [munte], *această Blagoveştenie* [sărbătoare], *acest Cora* [magazin] etc., mai ales dacă genul este motivat: *acest Preda, această Carmen* etc., fie după forma lor (după terminaţiile similare celor ale numelor comune): *acest Orion* [constelaţie], *acest Policolor* [fabrică], *această Andromeda* [constelaţie], *această Corcova* [sat] etc., mai ales dacă numele proprii provin de la nume comune: *acest Moldoveanu, această Padina* etc. Ezitând între aceste două tendinţe, unele nume proprii prezintă variante de realizare a genului la acelaşi nume propriu: *acest Toaca, această Toaca* [munte], *acest Jupiter, această Jupiter* [planetă] etc.

Clasele de gen ale substantivelor proprii se constituie diferit la nivelul subclaselor:

(a) *Numele de persoană (prenumele) şi numele de animale*, având în vedere trăsăturile semantice ale clasei de obiecte individualizate (animate personale, animate nonpersonale), se încadrează exclusiv în două clase de gen, masculine: *Ion, Alexandru, Grivei, Azor* etc. şi feminine: *Ana, Elena, Joiana* etc., constituind inventare onomastice specializate în denominaţia persoanelor / animalelor de ambele sexe: seria numelor proprii masculine, seria numelor proprii feminine. Atribuirea de nume masculine unor fiinţe de sex feminin şi invers, admisă teoretic având în vedere libertatea denominaţiei onomastice, este mai puţin obişnuită în uz.

Numele proprii (prenume şi zoonime) provenite de la numele comune se aleg, în general, în condiţiile concordanţei de gen: *acest Ghiocel, această Garofiţa* etc., respectiv *acest Ursu, această Bombonica* etc. Utilizarea unor nume comune feminine ca nume proprii masculine este o excepţie, prezentă mai ales la unele nume de animale: *Zdreanţă, Frunza, Creastă-bătută* etc., provenite din substantive din clasa nonanimatelor şi folosite în denumirea animatelor, al căror gen gramatical nu corespunde genului natural.

Prin specific denominativ, numele de familie şi unele prenume, mai ales hipocoristice, care pot fi atribuite unor persoane atât masculine, cât şi feminine, se încadrează în genul comun: *acest Ionescu, această Ionescu, acest Preda, această Preda, acest Vali, această Vali.* Forma de gen în cazul fiecărui context adjectival variază în raport cu persoanele denumite.

(b) Cele mai multe *nume de locuri*, al căror gen este fixat fie după numele comun al obiectului, fie după formă, sunt de genul feminin: *această Românie, această Moldovă, această Craiovă, această Bistriţă* etc., şi de genul neutru: *acest Bolintin* (*aceste Bolintinuri*), *acest Criş* (*aceste Crişuri*) etc.

Numai numele de locuri cu formă de plural (nume de localităţi, nume de munţi) admit contexte specifice masculinului: *aceşti Iaşi, aceşti Carpaţi, aceşti Bucegi* etc.

4.5.2.1.2. Din punctul de vedere al exprimării categoriei ***genului***, numele proprii se deosebesc de substantivele comune atât prin specificitatea unor terminaţii pentru marcarea genului, cât şi, mai ales, prin frecvenţa acestora, caracteristică fiecărei subclase onomastice.

Prenumele se remarcă prin frecvenţa în seria masculină a terminaţiei vocalice: *-ă,* rară la substantivele comune de acelaşi gen, dar frecventă la numele proprii de persoană, mai ales prin prezenţa numeroaselor derivate diminutivale cu sufixele: *-ilă, -ică, -iţă, -ucă, -uţă*: *Petrilă, Petrică, Petriţă, Petrucă, Petruţă* etc., precum şi a unor hipocoristice: *Duţă, Lică, Nilă, Niţă, Sucă* etc. În seria feminină a prenumelor, terminaţia *-ă*, specifică substantivelor comune feminine, nu apare decât la formele nearticulate (de regulă de vocativ) ale unor prenume terminate în *-a*: *Ană* < *Ana, Evă* < *Eva, Cătălină* < *Cătălina* etc.

Specifică exprimării genului feminin la numele proprii este terminaţia *-a* (cu variantele *-ĕa, -ĭa*); substantivele comune de gen feminin cunosc numai terminaţia *-a.* Această terminaţie domină seria prenumelor feminine: *Ana, Eva, Floarea, Maria, Silvia* etc., deşi este înregistrată şi la unele prenume masculine: *Luca, Toma, Cosma, Mircea, Costea, Horia* etc., precum şi seria numelor de animale: *Frida, Dumana, Cornuta, Bălaia, Bucălaia* etc. La multe dintre numele proprii de acest fel, terminaţia *-a* corespunde sufixului moţional, care derivă frecvent feminine de la prenume şi zoonime masculine. Adaptarea prenumelor străine feminine se realizează de cele mai multe ori prin adjoncţiunea terminaţiei *-a*: *Clarisa, Denisa, Iudita* etc.

La numele proprii de inanimate, terminaţia *-a* (*-ĕa, -ĭa*) apare şi la numele de locuri: *Suceava, Timişoara, Bistriţa, Dochia, Mălaia* etc., la numele de corpuri cereşti: *Andromeda, Asteropa, Ursa, Amaltea, Casiopeea,* la unele nume de sărbători: *Drăgaica,* toate de genul feminin, opunându-le numelor proprii masculine sau neutre, cu alte terminaţii vocalice, semivocalice sau consonantice.

În toate subclasele onomastice, specificul feminin al terminaţiei *-a* (*-ĕa, -ĭa*) se consolidează prin numele proprii provenite de la substantive comune şi adjective substantivizate de genul feminin, fixate, de obicei, în forma lor articulată, ca în cazul prenumelor: *Floarea, Domniţa, Crenguţa* etc., al majorităţii numelor de animale: *Fetiţa, Bombonica, Breaza, Pestriţa* etc., al numelor de locuri: *Poarta, Adâncata, Crucea, Cheia,* al numelor de sărbători: *Înălţarea,* al numelor de corpuri cereşti: *Balanţa, Fecioara, Rariţa* etc.

4.5.2.1.3. Chiar şi în cazul unor manifestări gramaticale similare la numele proprii (de persoană şi de animale) şi la substantivele comune (mobile), precum formarea, prin derivare moţională, a unor perechi substantivale în raport cu genul: masculin / feminin: *Călin* > *Călina, Popescu* > *Popeasca, Joian* > *Joiana, Murgu* > *Murga* etc., apar unele deosebiri atât sub aspectul frecvenţei, cât şi al mijloacelor derivative.

La numele proprii de persoană, mai ales la prenume, derivarea de tip moţional predomină, puţine nume masculine neavând un corespondent feminin derivat: *Horia, Mircea, Vintilă* etc. Uneori prenumele masculine din cadrul perechii onomastice de gen se formează prin derivări de tip regresiv de la prenumele feminine: *Brânduş* < *Brânduşa.*

Sufixele moționale ale derivării onomastice sunt diferite de cele din derivarea lexicală. La prenume, predomină sufixul moțional *-a* (corespunzător sufixului moțional lexical *-ă*): *Constantin – Constantina, Dumitru – Dumitra, Voicu – Voica* etc.

Neînregistrat în derivarea lexicală, cu o frecvență redusă la numele proprii, sufixul moțional *-ina*, caracteristic sistemelor onomastice ale limbii latine și ale multor limbi apusene, formează perechi de gen, având ca bază prenume românești: *Nicoară / Nicorina, Grigore / Grigorina, Haralambie / Haralambina, Dumitru / Dumitrina, Oprea / Oprina etc.*

Același rol revine sufixului moțional *-eta*, adaptare a sufixului francez *-ette* în prenume ca *Antoaneta, Georgeta, Nicoleta*, sufix care se extinde în derivarea formelor feminine de la prenume masculine, creând perechi de gen inexistente inițial: *Grigore / Grigorieta, Ioan / Ioaneta, Gheorghe / Gheorghieta.*

În sistemul antroponimic popular, mai ales în cel arhaic, derivarea moțională este specifică și numelor de familie. Forma feminină derivată este atribuită unei membre a familiei, de obicei soția purtătorului numelui de familie (ca nume marital), formând o pereche onomastică de gen. Derivarea moțională a numelor de familie se realizează cu diverse sufixe specializate, specifice numelor proprii: *-a: Constantineasca* < *Constantinescu, Popeasca* < *Popescu, Buzeasca* < *Buzescu* etc., *-ina: Papadopolina* < *Papadopol, Rosettina* < *Rosetti, -oasa: Achimoasa* < *Achim, Dârligoasa* < *Dârligă* etc., *-uța: Lunguța* < *Lungu* etc., unele corespunzătoare sufixelor moționale lexicale *-easa: Buduleasa* < *Budulea, Bășoteasa* < *Bașotă* etc., *-ița: Grăurița* < *Graur, Lupița* < *Lupu* etc., *-oaia: Dabijoaia* < *Dabija, Furtunoaia* < *Furtună, Ianuloaia* < *Ianulea, Moruzoaia* < *Moruzi* etc.

Formarea numelor proprii feminine prin derivare moțională se extinde și la numele de locuri: *Grohotu* > *Grohota, Năroiu* > *Năroaia, Bârlogu* > *Bârloaga, Hopu* > *Hoapa, Bucoviciorи* > *Bucovicioara, București* > *Bucureștioara* etc., ca și la crearea numelor masculine de la numele feminine: *Comoru* < *Comoara, Nedeiu* < *Nedeia, Fătăciuniu* < *Fătăciunea.*

4.5.2.2. Sub raportul *numărului*, numele proprii, prin specificul lor denominativ, sunt dificil de încadrat între substantivele numărabile sau nonnumărabile. Pe de o parte, numele propriu se atribuie unui singur obiect dintr-o clasă de obiecte numărabile, fiind destinat individualizării (singularizării) obiectului, ceea ce îl apropie de substantivele nenumărabile. Pe de altă parte, posibilitatea ca mai multe obiecte ale unei clase să primească același nume creează condiția numărabilității substantivelor proprii.

Caracterul numărabil al substantivelor proprii se manifestă prin compatibilitatea cu determinanți adjectivali (de obicei, cantitativi) la plural: adjective numerale cardinale: *doi Ioni, doi Ionescu, două Ane, două Craiove* etc., adjective nehotărâte: *atâți, destui, mulți, puțini, oricâți Ioni, Popescu, Popești, atâtea, destule, multe Ane, Marii*, adjective interogative și relative: *câți, câte: câți Ioni, câți Popești, câți Iași, câte Craiove, câte Bolintinuri.*

4.5.2.2.1. În general, numele proprii se comportă ca substantive nonnumărabile, acceptând numai un singur tip de context adjectival: (a) *acest* ***Rarău****, acest* ***Orion****, acest* ***An Nou****, acest* ***Cromoplatin*** etc.; (b) *această* ***Dunăre****,*

*această Astarte, această **Bobotează**, această **Rama**, această **Ciuleandra*** etc.; (c) *aceşti **Carpaţi**, aceşti **Gemeni**, aceşti **Paşti*** etc.; (d) *aceste **Toance**, aceste **Capricornide**, aceste **Rusalii**, aceste **Memorii*** etc. şi se încadrează în cele două clase ale substantivelor defective de număr: *singularia tantum*, prin acceptarea exclusivă a contextelor de singular (a) sau (b) şi *pluralia tantum*, prin compatibilitatea cu unul dintre contextele (c) sau (d).

Numele proprii *singularia tantum* aparţin unor subclase onomastice care servesc denominaţiei unui număr mic de obiecte sau care corespund unor necesităţi de individualizare strictă a obiectului: numele de corpuri cereşti: *Albireo, Aldebaran, Alcor, Astarte, Amalthea* etc, unele nume administrative: *Academia Română, Medisan, Petrom* etc., numele de evenimente istorice sau culturale: *Unirea Principatelor, Răscoala de la Bobâlna* etc.

Neacceptarea singularului caracterizează un număr redus de *nume proprii de grup*, care denumesc, cu o formă de plural, membrii unei comunităţi sau localitatea unde trăiesc: *Bucureşti, Poienari, Potecaşi, Ioneşti, Popeşti* etc., lanţuri muntoase: *Carpaţi, Balcani, Anzi* etc., arhipelaguri: *Azore, Antile* etc., constelaţii: *Gemeni, Peşti* etc., roiuri meteoritice: *Aquaride, Caetide etc.*, precum şi la nume proprii moştenite, fixate în română sub formă de plural, cum sunt numele de sărbători: *Paşti, Rusalii, Sânziene* etc.

Unele substantive proprii *pluralia tantum* manifestă tendinţa de refacere a unei forme de singular (marcate de articolul definit), adecvate specificului individualizator al numelor proprii: *Bucureştiul / Bucureştii, Iaşiul / Iaşii, Paştele / Paştii* etc., precum şi unor necesităţi stilistice (metaforice sau metonimice): *Balcanul / Balcanii, Carpatul / Carpaţii* etc. Uneori, forma de plural acceptă două tipuri de contexte adjectivale: de singular şi de plural (vezi *infra*, **4.5.3.1**), manifestându-se ca un nume propriu invariabil sub aspectul numărului: *acest Bucureşti / aceşti Bucureşti* etc.

4.5.2.2.2. Tratate ca substantive numărabile, numele proprii care pot denumi mai multe obiecte dintr-o clasă realizează, ca şi numele comune, cele două valori ale categoriei, singular şi plural, acceptând contexte adjectivale specifice, dar mult mai rar decât substantivele comune: *N-am ştiut cum că în ziua / Douăzeci şi şapte iuni / Îşi serbează aniversarea / Toţi voinicii şi **Sămsunii**.* (M. Eminescu, *Felicitare*), *S-au dus **Tachii** amândoi / Vai de noi!* (I. L. Caragiale, *O şedinţă la „Junimea"*).

Denominaţia mai multor obiecte prin acelaşi nume propriu, diversificată prin adăugarea unor determinanţi, frecventă la numele de locuri: *Bolintinul din Deal, Bolintinu din Vale* etc. şi la numele de corpuri cereşti: *Ursa Mare, Ursa Mică* etc. permite referinţa la ambele obiecte printr-o formă de plural: *În spate aveam munţii Naharniţa şi îmbele **Muşe**.* (Al. Odobescu, *Pseudokinegetikos*), *Îşi uneşte câmpiile până în Ciorogârla şi **Bolintinuri**.* (T. Arghezi, *Cu bastonul prin Bucureşti*), *El a bătut izvoarele tuturor **Bistriţelor**, neagră, albă, aurie.* (V. Voiculescu, *Lostriţa*). Forma de plural a unor nume proprii care sugerează denominaţia multiplă poate fi metaforică, valorificând stilistic unele trăsături ale denumirii, cum sunt: circulaţia numelui în anumite straturi sociale: *Nu vrea să ieie plata... de la **Gheorghi** şi **Marini**...* (C. Negruzzi, *Păcatele tinereţilor*), *De la curţi fugeau în codri **Ane***

(L. Blaga, *Balada mierlei*), ***Popeştii** au devenit aristocraţii zilelor noastre.* (T. Arghezi, *Pravilă*) sau în anumite medii etnice: *Perechi duminicale de **Else** şi de Hans / Suiau la hanul mare din deal, unde e dans.* (I. Barbu, *Burg medieval*), specializarea denominativă (nume de femei): *şi-alcătuieşte din lumini / amare şi din dulc vânt **Ofelii, Margarete, Beatrice**.* (L. Blaga, *Sonata lunii*), precum şi calitatea obiectului denumit: *aceşti **Lachi** şi **Machi** acum nu vorbesc cu caragialisme.* (G. Ibrăileanu, *Numele proprii*), *albi ca beduinii vastelor **Sahare*** (I. Minulescu, *Pastel de toamnă*), *Sau sunt morile doar îngeri / ce-au căzut din cer prin **Spanii**?* (L. Blaga, *Don Ouijotte*) *Vor să dărâme **Jilavele** internaţionale* (P. Istrati, *Pescuitorul de bureţi*); *orientată către Meca şi Medina, **Ierusalimele** turce şi arabe...* (T. Arghezi, *Semne cu creionul*).

4.5.2.2.3. Realizarea paradigmatică a categoriei numărului la numele proprii prin diferenţierea formelor de singular şi plural urmează modelul flexionar al numelor comune. Desinenţele, adjoncţiunea desinenţei de plural la forma de singular (opoziţia: Ø / desinenţă), înlocuirea morfemului de singular cu cel de plural (opoziţia desinenţă de singular / desinenţă de plural), prezenţa, în unele situaţii, a alternanţelor fonetice sunt aceleaşi ca la substantivele comune.

Spre deosebire de flexiunea de număr a substantivelor comune, numele proprii din diferite subclase onomastice, dar mai ales numele de persoană, prezintă câteva opoziţii morfologice *specifice*, între terminaţiile de singular: *-a* (*-ĕa, ĭa*), neînregistrate la substantivele comune, şi desinenţe de plural ale substantivelor comune masculine:

-a / - ^{i} *Toma / Tomi: Sunt sătul de **Tomi** necredincioşi.* (B. P. Hasdeu, *Sarcasm şi ideal*), care poate fi marcată suplimentar de alternanţă consonantică *Leonida / Leonizi: Naţie de **Leonizi**, de Mitici, de Caţavenci...* (E. Lovinescu, *Paşi pe nisip*);

-ea / - ^{i} *Voinea / Voini: Va pune şi pe vreun Voinea...*, dar ***Voinii*** ca *Voinii să-i lăsăm...*(I. Heliade-Rădulescu, *Aminitirile şi impresiile unui proscris*);

-i̯(ĭ)a / -i̯(ĭ)i *Ieremia / Ieremii: Atunci apar **Isaii** şi **Ieremii**.* (I. Heliade-Rădulescu *Aminitirile şi impresiile unui proscris*).

Mijloacele specifice de exprimare a numărului la unele nume proprii de grup (nume de familie) includ derivarea formelor de plural de la un nume propriu singular cu ajutorul sufixului colectiv *-eşti: Cantemir / Cantemireşti, Ipsilanti / Ipsilănteşti* etc., concurat uneori de sufixul *-oni: Lăzăroni, Vasiloni* etc., precum şi desinenţa de plural *-i*: *Basarabi / Basarabeşti, Cantacuzini / Cantacuzineşti, Cantemiri / Cantemireşti* etc.

4.5.2.3. Sub raportul categoriei *cazului*, substantivele proprii se manifestă omogen în privinţa preluării, în general, a modelului flexionar al numelor comune, manifestat în omonimii şi mărci cazuale specifice. Cu toate acestea, cele două clase substantivale prezintă unele deosebiri în exprimarea distincţiilor cazuale.

Numele de persoană (prenume, nume de familie, supranume) masculine prezintă ca indice specific al valorilor de G şi D singular, morfemul proclitic *lui*: *casa lui Ion, Îi dau lui Ion partea mea.* etc. cu tendinţa de extensiune la clasa femininelor: *lui Maria, lui Ioana* etc., mai ales la numele străine, cu terminaţie

nespecifică de gen: *sufletul **lui Manon**...* (G. Ibrăileanu, *Creaţie şi analiză*), *teatrul **lui Ralu** Caragea...* (I. Masoff, *Istoria teatrului românesc*).

În comparaţie cu alte mijloace de exprimare a G-D, morfemul *lui* este indice cazual exclusiv pentru prenume masculine cu terminaţie consonantică: *lui Ion, lui Pop, lui Păstorel* etc. sau vocalică: *-ă, -e, -i, -o*: *lui Petrică, lui Vasile, lui Luigi, lui Romeo*. La prenumele masculine cu terminaţia *-a* (*-ĕa, -ĭa*), ca şi la cele cu terminaţiile *-u*, *-ĭ*, şi *-ŭ*, morfemul *lui* concurează indicii enclitici ai G.D: *lui Amza / Amzei, lui Luca / Lucăi, lui Badea/ Badei, lui Gruia / Gruii* etc., respectiv, *lui Petru / Petrului, lui Matei / Mateiului, lui Sămădău / Sămădăului* etc.

Specializarea morfemului *lui* în exprimarea cazurilor G-D singular depăşeşte clasa numelor proprii personale, fiind prezent şi la numele de animale: ***mieunatul e a lui Bob*** (T. Arghezi, *Zmeu'*); *stăpâna **lui Jap**...* (Gala Galaction, *Viteazul Jap*), extinzându-se şi la numele de locuri: *curgerile line **a lui Arno şi lui Miunione*** (V. Alecsandri, *Suvenire din Italia*) sau la numele de corpuri cereşti: *oamenii **lui Marte** sunt o ficţiune* (G. Bogza, *Cartea Oltului*), *strălucirea **lui Orion*** (Camil Petrescu, *Patul lui **Procust***).

4.5.2.4. Poziţia numelor proprii faţă de categoria *determinării* este legată de specificul lor denominativ. Prin funcţia lor de individualizare, numele proprii sunt implicit determinate, neparticipând la opoziţia nedeterminat / determinat, caracteristică numelor comune.

4.5.2.4.1. Numele proprii acceptă articolul nedefinit (nehotărât), în condiţii specifice, care nu corespund categoriei determinării. Articularea nedefinită a substantivelor proprii nu corespunde unui grad redus de individualizare prin nume a obiectului, ca la numele comune. Atât prenumele propriu-zise: *Luca, Ion, Ana, Carmen,* ca termeni nearticulaţi, cât şi prenumele cu articol nedefinit: *un Luca, un Ion, o Ana, o Ană, o Carmen,* ca termeni articulaţi, sunt forme determinate în aceeaşi măsură prin funcţionalitatea lor individualizatoare. Neparticipând la opoziţiile categoriei determinării, articularea prenumelor cu articol nedefinit reprezintă o încadrare formală a numelor proprii în contexte de identificare, de tipul: *un băiat Luca, o fată Ana, un câine Bubico, un sat Vidra* etc., cu elipsa numelui comun al obiectului denumit. În asociere cu numele proprii, articolul nehotărât poate îndeplini rolul de indice de gen, număr şi caz al numelui propriu.

Uneori, articularea nedefinită a numelui propriu are valori stilistice metaforice: ***un Harpagon** mascat, **un Eminescu** al zilelor noastre, **o Dulcinee** visată* sau metonimice: ***un Grigorescu, un Aman*** (tablouri), ***un Sadoveanu*** (volum) etc., prezenţa articolului nedefinit marcând conversiunea numelui propriu în substantiv comun.

4.5.2.4.2. În mod specific, în cazul prenumelor feminine, deosebirea dintre forma „articulată" şi cea „nearticulată" are rolul de a diferenţia V de N-Ac: *Ana, Maria,* respectiv, *Ană*[!], *Marie*[!], forme de vocativ utilizate paralel cu cele cu desinenţă *-o: Ano, Mario,* mai frecvente în exprimarea colocvială.

4.5.2.4.3. În general, numele proprii nu acceptă determinanţi de tipul articolului definit. În contextele specifice articulării numelor comune, numele proprii prezintă forme fără articol: *Zău şi Matei ăla.* (D. Zamfirescu, *Tănase Scatiu*), *Arthur al meu să ia şi el o dată premiu.* (I. L. Caragiale, ***Premiul întâi***),

Zdreanță cel cu ochii de faianță (T. Arghezi, *Zdreanță*), *Lesbos mi-a dedicat un templu* (I. Minulescu, *Romanța necunoscutei*), *Orion apune de frica Scorpiei...* (M. Caragiale, *Craii*).

4.5.2.4.4. La cele mai multe nume proprii, masculine și feminine, terminația: *-u* (*ĭu*): *Petru, Alexandru, Sadu, Giurgiu* etc., respectiv *-a*: *Toma, Luca; Ana, Maria, Craiova* etc. nu reprezintă articularea definită a substantivului. Numele proprii de acest fel apar în contextele specifice nearticulării la substantivele comune: *In drumul spre păcat, în toamnă,* ***apriga Smaranda*** *hotărî plecarea lui Ion la Socola.* (G. Călinescu, *Ion Creangă*), *e clasica Viena din visuri.* (G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*).

4.5.2.4.5. Prezența articolului hotărât la numele proprii provenite de la nume comune: *Crinu, Badea, Domnița, Mărăcinele, Întorsura, Cheia, Ponoarele* etc. marchează exclusiv transferul substantivului comun într-o clasă denominativă destinată individualizării unui obiect. Substantivele comune se fixează, ca nume proprii, de obicei în forma lor articulată definit, adecvată noului rol denominativ, dar și în forma lor nearticulată, ca în cazul prenumelor masculine *Stejărel, Brăduț, Arin etc.*, a numelor de familie: *Brad, Croitor, Pădure, Găină* etc, a numelor de locuri (mai ales la plural): *Poieni, Vârfuri, Brazi* etc. Articularea definită, respectiv, nearticularea substantivului comun transferat în clasa numelui propriu nu implică determinarea sau nedeterminarea numelui propriu rezultat din acest transfer. Numele proprii de proveniență lexicală se distribuie, indiferent de forma de articulare a substantivului comun inițial, atât în contexte care cer nedeterminarea numelor comune: *acest Arin, Brad, acest Badea, această Domnița*, cât și în contexte care presupun determinarea: *împreună cu Arin, împreună cu Brad* etc.

4.5.2.4.6. Aparenta articulare a unor nume proprii, cu terminații care coincid cu forma articolului definit *-u, -a*: *Stancu, Maria, Popescu*(*l*) etc. sau care fixează forma articulată a numelui comun din care provin: *Crinu, Croitoru, Garofița* etc. permite încadrarea în modelele flexionare ale numelor comune. Deși, inițial, numele proprii sunt forme neparticipante la categoria determinării, după modelul substantivelor comune, se creează variante „nearticulate" ale unor substantive, de obicei, din seria celor cu terminația *-a*: prenumele *Ană < Ana, Marie < Maria, Medee < Medeea, Floare < Floarea* etc., nume de animale: *Joiană < Joiana, Miercurice < Miercuricea,* nume de locuri: *Sovejă < Soveja, Amaradie < Amaradia* etc., dar și din seria celor cu terminația *-u*: prenumele *Rad < Radu, Gel / Gelu, Ionașc < Ionașcu* etc. Prezența variantelor „nearticulate" are caracter sistematic la prenumele feminine și sporadic la prenumele masculine. Distribuția contextuală a variantelor „nearticulate" ale prenumelor, ca și a numelor din alte subclase onomastice, este similară cu cea a formelor nearticulate ale numelor comune: *Din Frusina subțiratică... ieșise acum* o ***Frusină*** *plină și aurie...* (G. Galaction, *Gloria Constantini*), *Pireul apare ca o* ***Spanie*** *imaginară..* (Al. Rosetti, *Note din Grecia*).

Paralel, se creează variante articulate ale numelor proprii aparent nearticulate, care se distribuie în contexte specifice articulării numelor comune: *M-ar putea speria pe mine / Popii toți, de-aș fi eu* ***Vladul*** (G. Coșbuc, *Rada*),

Păltinişul este o proiecţie a spiritului. (G. Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniş*), ***Wall-Street-ul** fiind sediul marilor bănci.* (C. C. Giurescu, *Jurnal de călătorie*)

Variantele nearticulate ale unor nume proprii aparent articulate, precum şi variantele articulate ale unor nume proprii aparent nearticulate, stabilesc, uneori, cu numele proprii de bază, opoziţii formale după modelul opoziţiei nearticulat / articulat a numelor comune: variantă nearticulată / nume propriu cu aspect articulat: *Această **Ană** nu mai era **Ana** care i se supunea.* (L. Rebreanu, *Ion*), respectiv, nume propriu cu aspect nearticulat / variantă articulată: *Ce ştiu despre **Olt**? **Oltul** înseamnă un destin.* (G. Bogza, *Cartea Oltului*).

Noua opoziţie formală specifică numelor proprii nu corespunde din punct de vedere funcţional opoziţiei de determinare caracteristică numelor comune, întrucât ambii termeni ai opoziţiei îşi păstrează valoarea de individualizare. Prezenţa opoziţiei între aspectul articulat şi nearticulat al prenumelor are menirea exclusivă de a adecva forma numelor proprii la situaţiile contextuale care impun, la numele comune, nearticularea sau articularea.

4.5.3. ***Declinarea substantivelor proprii***

Declinarea substantivelor proprii are particularităţi care o disting de cea a substantivelor comune, deşi numele proprii manifestă, în general, tendinţa de încadrare în modelul flexiunii numelor comune.

Defectivitatea de număr, posibilitatea de exprimare a cazurilor prin indici sintetici şi analitici, uneori în variaţie liberă şi, mai ales, neparticiparea numelor proprii la opoziţia de determinare, utilizarea formelor articolului definit ca afixe flexionare complică sistemul declinării numelor proprii, care se realizează diferit în cadrul subclaselor onomastice.

Numele proprii se manifestă mai mult ca substantive neregulate decât în cadrul flexiunii regulate, clasificarea în declinări fiind posibilă numai pentru o parte dintre numele proprii, care adoptă modelul flexionar al substantivelor comune.

4.5.3.1. Sub raportul numărului de afixe ale paradigmei, numele proprii, cu excepţia numelor de locuri se manifestă, în general, ca substantive *invariabile*, realizând cazul G-D prin afixul proclitic *lui*, specific masculinelor: *lui Ion, lui Croitoru, lui Grivei, lui Jupiter, lui Saturn* etc., dar extins şi la substantivele feminine: *lui Carmen, lui Popeasca, lui Fifi, lui Astarte* etc.

Afixul proclitic *lui* marchează exclusiv cazul G-D singular al numelor proprii masculine, cu terminaţie consonantică: *lui Ion, lui Muntean* etc. sau vocalică: *-ă, -e, -i, -o*: *lui Ionică, lui Vasile, lui Luigi, lui Romeo.* La numele de persoană masculine variabile (vezi *supra*, **4.5.2.3**), morfemul *lui* concurează indicii enclitici ai G-D: *lui Toma / Tomei, lui Luca / Lucăi*, respectiv, *lui Alexandru / Alexandrului, lui Ionescu / Ionescului, lui Matei / Mateiului* etc.

4.5.3.2. După modelul substantivelor comune, unele nume proprii se manifestă ca substantive *variabile*, având, însă, forme flexionare diferite, marcate prin: (a) desinenţe propriu-zise sau / şi (b) afixe enclitice provenite din articole definite.

Din punctul de vedere al numărului de afixe distincte, substantivele proprii variabile, spre deosebire de cele comune, au fie două forme distincte de singular

(se are în vedere defectivitatea de număr a substantivelor proprii, formele de plural fiind nespecifice), fie o formă unică de singular.

Substantivele proprii variabile se deosebesc sub raportul omonimiilor realizate, precum şi prin tipul de afixe (a) sau / şi (b), care marchează forma de G-D.

Substantivele proprii variabile prezintă două tipuri de omonimii, parţial similare cu cele realizate de substantivele comune.

I. F_1: singular, N = Ac;

F_2: singular, G = D

Caracterizează:

(a) substantivele proprii feminine, care prezintă următoarele tipuri de afixe:

F_1: *-a* (*Ioana, Craiova*); *-ea* (*Salomeea*), *-i(ĭ)a, -ĭa* (*Maria, Sinaia*);

F_2: *-eĭ*(*Ioanei, Craiovei, Salomeei, Mariei, Sinaiei*), realizate uneori ca *-iĭ* (*Ioanii, Craiovii, Salomeii, Mariii, Sinăii*).

Formele de plural (F3), sunt reprezentate de afixe distincte: *-e* (*Ioane, Craiove*), *-ĭ* (*Salomei, Sinăi*), *-i(ĭ)* (*Marii*)

(b) substantivele masculine care prezintă următoarele afixe:

F_1: *-u* (*Alexandru*); *- ĭ* (*Matei*), *-ŭ* (*Bartolomeu*);

F_2: *-lui* (*Marcului, Mateiului, Bartolomeului*).

Formele de plural (F3), rare, sunt reprezentate de afixe distincte: *-i* (*Alexandri*), *ĭ*(*Bartolomei*).

II. F_1: singular, N = Ac;

F_2 (= F_3): singular, G = D (= plural, N = Ac = G = D).

Corespunde flexiunii variantelor nearticulate sau articulate nedefinit ale substantivelor proprii feminine, care prezintă următoarele tipuri de afixe:

F_1: *-ă* (*o*) *Ioană, o Craiovă*; *-e:* (*o*) *Salomee, o Dobroge,* (*i*)*e:* (*o*) *Marie,* (*o*) *Sinaie*;

F_2: *-e:* (*unei*) *Ioane,* (*unei*) *Craiove,* (*unei*) *Dobroge, -ĭ:* (*unei*) *Salomei,* (*unei*) *Marii,* (*unei*) *Sinăi.*

În cazul formării pluralului numelor proprii, formele de plural sunt omonime cu forma de G-D singular.

III. F_1: singular, N = Ac = G = D;

F_2: plural, N = Ac = G = D.

Corespunde flexiunii substantivelor proprii (nume de locuri) neutre care prezintă următoarele tipuri de afixe:

F_1: -Ø (consoană) (*Cluj*); *-u* (*Lotru*); *-ŭ* (*Bacău*); *-ĭu* (*Streiu*);

F_2 *-ur^i^* (*Lotruri, Bacăuri, Streiuri*).

4.5.4. ***Numele propriu, centru al grupului nominal***

Din punct de vedere sintactic, substantivul propriu, ca şi cel comun, poate constitui un grup nominal, în calitate de centru de grup, atrăgând diferite tipuri de adjuncţi, cărora le impune restricţii de acord, de regim cazual, de topică, după modelul substantivului comun (vezi **II, Grupul nominal, 2.1**).

Substantivul propriu se asociază cu:

– articole nehotărâte şi hotărâte: *un Bucureşti, Bucureştiul;*

– adjuncţi adjectivali antepuşi sau postpuşi: *înţeleptul* (*al meu, acest, care, fiecare*) *Ion / Ion cel înţelept* (*al meu, acesta*), *vechiul* (*al meu, acest, care*) *Bucureşti, Bucureştiul vechi* (*meu, acesta*);

– adjuncți nominali sau pronominali: *Ionică al mamei, al ei, al celor doi, Bucureștiul vremurilor noastre, lui* etc.;

– adjuncți prepoziționali: *Ionică de la munte, Bucureștiul din albume* etc.;

– adjuncți verbali (la supin sau la gerunziu): *Nu am Marie de măritat, nici Ion de însurat., Nu am văzut Ion zburând., Bucureștiul de demolat cuprinde suprafețe întinse.;*

– adjuncți propoziționali relativi: *Ion care lipsește, Bucureștiul care place* etc.

Grupul nominal realizat de numele propriu are o extensiune mai restrânsă decât grupul nominal al substantivului comun. Numele proprii nu acceptă adjuncți nominali în D: nu sunt reperate grupuri de tipul **Ion mamei, *Ion surorii mele* etc.; adjuncți verbali (la infinitiv): **Ion de a munci* etc.; adjuncți propoziționali conjuncționali: **Ion că, *Ion dacă*, cu excepția cazurilor în care conjuncția *să* marchează modul conjunctiv într-o propoziție eliptică de pronumele relativ introductiv: *Nu cunosc Ion (care) să mă contrazică.*

Ca termen dependent sintactic, substantivul propriu se comportă similar substantivului comun, ocupând diverse poziții sintactice: subiect (*Ion citește.*), complement direct (*O văd pe Ana., Vizitez Bucureștiul.*), atribut (*populația Clujului*), etc. (vezi **II, Grupul nominal, 2.8**).

5. RAPORTUL SUBSTANTIVULUI CU ALTE CLASE LEXICO-GRAMATICALE

Între clasa substantivelor și celelalte clase lexico-gramaticale au loc numeroase transferuri de unități. Unele substantive își pierd specificul, schimbându-și clasa lexico-gramaticală sau participând la alcătuirea derivatelor, a compuselor și a locuțiunilor nesubstantivale. Substantivele pot proveni din alte părți de vorbire, prin conversiune, prin derivare sau prin compunere.

Problema este abordată aici sub aspect exclusiv morfologic, nu și etimologic. Se urmărește numai posibilitatea de a explica structura internă a cuvintelor prin referire la un proces morfologic neflexionar (conversiune, derivare, compunere), indiferent de originea cuvintelor – creații interne ale limbii române (ca *omor*, derivat regresiv de la verbul *a omorî*) sau termeni preluați din altă limbă (moșteniți, ca *luptă*, ori împrumutați, ca *debit*, analizabile prin raportare la verbele *a lupta* și, respectiv, *a debita*). La unele formații, structura internă este analizabilă integral (*desiș* < *des* + suf. *-iș*), iar la altele numai parțial, putând fi degajate doar afixele derivative sau elementele de compunere, nu și baza, aceasta nefiind un cuvânt independent al limbii (de exemplu, în substantivul *eminență* poate fi recunoscut sufixul *-ență*, prin comparație cu alte formații în care acesta apare, ca *insistență*, dar și prin opoziție cu alte formații sufixale care au aceeași bază, cum sunt ***eminent, eminamente***).

5.1. Treceri dinspre clasa substantivului

5.1.1. ***Conversiunea*** substantivelor, trecerea lor în altă clasă lexico-gramaticală prin schimbarea comportamentului gramatical, este relativ rară în română.

5.1.1.1. Cele mai numeroase sunt situațiile de ***adverbializare*** (vezi **Adverbul, 6.1.2**). Procesul este mai avansat la substantivele utilizate în construcții

eliptice, cu valoare modală (*a dormi [ghemuit ca un]* ***colac*** sau ***covrig***), adesea comparativă (*alb-[ca o]****colilie****; a aduna, a pune, a strânge [într-o* sau *ca o]* ***grămadă****; a aduna, a strânge [în* sau *ca un]* ***mănunchi***) şi / sau de intensitate (superlativă) (***singur*** *[ca un]* ***cuc*** „foarte singur"; *a se face, a se mânia, a se supăra* ***foc*** (***şi pară***) „a se înfuria, a turba de furie"; ***harnic****, iute [ca]* ***foc****[****ul****]* „foarte harnic, foarte iute, gata de a face orice efort"; *a se duce, a fugi [ca un]* ***glonţ*** „foarte repede"). Substantivele adverbializate şi-au pierdut / redus disponibilităţile sintactice de tip substantival (vezi *supra*, **3**); ele se utilizează într-un număr foarte restrâns de combinaţii, oarecum fixate (de exemplu, *bocnă*, întrebuinţat numai adverbializat, niciodată independent, în îmbinări ca: *a fi / a se face / a îngheţa bocnă* „a îngheţa tare").

Conversiunea acestor substantive se manifestă în grade diferite la nivel morfologic şi semantic: cele mai multe şi-au pierdut flexiunea (sunt utilizate cu o unică formă, de nominativ-acuzativ singular nearticulat – cf. *cuc* din *singur cuc*, *foc* din *supărat foc* etc.), ceea ce le apropie de comportamentul adverbelor, care sunt cuvinte neflexibile; altele păstrează opoziţia de număr (*a aduna, a pune, a strânge* ***grămadă / grămezi***, dar *a cădea, a se prăbuşi* ***grămadă*** / *****grămezi*** „a cădea jos, în nesimţire"); unele menţin sensul originar, adesea figurat (*colac / covrig* din *a dormi colac / covrig, foc* din *a se supăra foc* etc.), altele (*gol* ***puşcă*** etc.) sunt percepute de vorbitorul actual ca desemantizate, opace semantic, în special din cauza caracterului eliptic al îmbinărilor. Toate substantivele în discuţie aparţin fondului lexical vechi şi / sau regional (cf. şi *a tăcea chitic*); cele mai multe construcţii sunt expresive, populare, familiare.

Adverbializarea este completă şi în cazul formei substantivale *chipurile* (plural articulat definit), care se utilizează cu rol de modalizator în exprimarea populară şi familiară: *Din o mie nouă sute optzeci şi patru* ***chipurile*** *s-a observat gaura aia* [...] *de ozon din atmosferă.* (CORV, „cică, după părerea lumii").

Adverbializarea este neîncheiată la substantivele care se referă la momente sau la intervale de timp: *Călătoreşte* ***noaptea*** (***vara, joia*** etc.).; *A suferit toată* ***viaţa*** *din cauza asta.* (CORV) (vezi şi *supra*, **2.3.1**). Conversiunea acestor cuvinte se manifestă morfologic prin reducerea flexiunii: ele nu participă la opoziţii de determinare (fiind utilizate în forma nearticulată sau în cea articulată enclitic, diferenţiate semantic – comp. *Pleacă* ***dimineaţă.*** „în dimineaţa următoare" *cu Pleacă* ***dimineaţa.*** „totdeauna în timpul dimineţii; în fiecare dimineaţă"); nu participă la opoziţiile de caz; unele păstrează formal opoziţia de număr, neutralizată însă la nivel semantic, singularul putând exprima, ca şi pluralul, ideea de „repetiţie" – *Citeşte* ***noaptea / nopţile.*** „(aproape) în fiecare noapte", ***Duminica / duminicile*** *mergeam în excursie.* „(aproape) în fiecare duminică". Alte substantive se utilizează cu valoare adverbială doar în forma de singular *(marţea).* Modificările sintactice constau în limitarea distribuţiei acestor termeni, pe de o parte, în raport cu anumiţi regenţi, iar, pe de altă parte, în raport cu adjuncţii specifici substantivelor. Astfel, substantivele care tind să se adverbializeze apar în poziţie de circumstanţial dependent sintactic de verbe, de adjective / adverbe – *Citeşte* ***noaptea.****, necesar(ă)* ***iarna***, sau în poziţie de atribut dependent de regente

reprezentate prin anumite substantive abstracte – *prezența ei acasă* ***dimineața***. Ca regenți, ele selectează, în general, adjuncți adjectivali cantitativi (*Citește noaptea toată / întreaga noapte.* – nu și **Citește noaptea senină.*), iar, în anumite combinații, și adjuncți posesivi (*A muncit întreaga lui viață.*).

Similar este comportamentul gramatical al substantivelor cu sens cantitativ: *A alergat* ***ore*** (***kilometri***)., *Marfa cântărește* ***kilograme***. (vezi *supra, ibid.*). Acestea au pierdut flexiunea (nu apar decât cu forma de plural nearticulat, în contextul dat; nu participă la opozițiile de caz), îndeplinesc funcția de circumstanțial cantitativ (*A alergat* ***ore***.) sau de atribut al unor nume abstracte (*mersul pe jos* ***ore*** *în șir*), admit numai determinative cantitative (*A alergat* ***două / multe*** *ore., A așteptat ore* ***bune / întregi*** „multe").

5.1.1.2. ***Adjectivarea / adjectivizarea*** substantivului are caracter excepțional (*câini* ***bărbați***). Modificarea morfologică esențială este dobândirea compatibilității cu mărcile comparației gramaticale, categorie specifică adjectivelor și adverbelor (*câini* ***mai bărbați***); realizarea opoziției de gen, absentă din declinarea substantivală, dar prezentă în cea adjectivală, este discutabilă, deoarece contextele sunt în general ambigue: *copil / copilă* (*Să mai privesc o dată câmpia-nfloritoare, / Ce zilele-mi* ***copile*** *și albe le-a țesut, / Ce auzi odată* ***copila****-mi murmurare.* M. Eminescu, *Din străinătate*); *bărbat / bărbată* (*Zoe! fii* ***bărbată***..., I. L. Caragiale, *O scrisoare*) – adjectiv. Semantic, se menține legătura dintre adjectiv și substantivul originar: adj. *bărbat* „(persoană) care are atributele morale ale unui bărbat (vitejie, curaj etc.)"; funcția denominativă, proprie substantivelor, e înlocuită cu o funcție adjectivală, de calificare.

5.1.1.3. Substantivul devine ***prepoziție***, de asemenea, excepțional: *grație*, prepoziție explicată și prin împrumut sau calc (***Grație*** *lor am reușit.*), *mulțumită*, prepoziție explicată prin conversiunea substantivului sau a participiului (***Mulțumită*** *lor a câștigat.*). Sub aspect morfologic, acest tip de conversiune se manifestă prin invariabilitate formală (prepoziția fiind un cuvânt neflexibil). Sintactic, substantivul pierde capacitatea de a îndeplini o funcție și se transformă în element joncțional; regimul cazual se schimbă (și anume, se pierde capacitatea termenului de a impune cazul genitiv, specifică substantivelor, fiind înlocuită, după model italian sau francez, cu recțiunea de dativ, improprie cuvântului *grație* în utilizarea sa substantivală).

5.1.1.4. Statut morfologic incert, de substantiv sau de *interjecție* (rezultată prin conversiunea substantivului), au cuvinte ca *Doamne!, Noroc!*, în contextele în care ele nu își modifică forma, nu îndeplinesc o funcție sintactică, nu au rol denominativ și uneori nu au referentul obișnuit din utilizarea lor substantivală: ***Doamne,*** *vai, cât ai întârziat, fetițo!,* ***Noroc*** [= *Salut*], *Ioane, ce mai faci?*

O situație specială au cuvintele *jumătate, sfert, doime, treime* etc., care sunt substantive, dar exprimă cantități precise, ca și numeralul fracționar.

5.1.2. Relația substantivului cu alte părți de vorbire se realizează și prin participarea substantivului la formarea unor derivate, a unor compuse sau a unor locuțiuni.

5.1.2.1. ***Derivarea*** denominală se realizează progresiv (prin sufixare ori prin prefixare), regresiv (prin suprimarea unui sufix lexical / gramatical ori a unei desinenţe, formaţiile rezultate fiind analizabile şi ca derivate cu sufix „zero"), parasintetic (prin două procedee derivaţionale concomitente, dintre care unul este prefixarea, iar celălalt, sufixarea sau derivarea regresivă).

Spre deosebire de conversiune, derivarea nu presupune schimbarea obligatorie a clasei lexico-gramaticale a bazei. Substantivul poate fi încorporat ca bază într-un derivat nesubstantival, realizând astfel un tip de trecere spre altă parte de vorbire: *ban* > adj. *bănesc, bănos;* adv. *băneşte.* Alteori însă derivarea se produce în interiorul clasei substantivelor, neimplicând treceri de la o parte de vorbire la alta: *ban* > *bănet, bănişor, bănuţ.*

Dintre afixele denominale (ataşate substantivelor) care schimbă calitatea morfologică a bazei, formând cuvinte nesubstantivale, cele mai multe sunt sufixe verbale, atât lexico-gramaticale, caracteristice clasei de conjugare *(a alert**a**, a abur**i**, a izvor**î**),* cât şi lexicale propriu-zise *(a bici**ui**, a cauter**iza**, a jef**ui**, a porţi**ona**).* Alte sufixe denominale sunt adjectivale (*aur**iu**, băn**os**, cod**aş**, dos**nic**, lum**esc**, moţ**at**, săptămân**al***), mai rar adverbiale (*cruc**iş**, prieten**eşte***).

Prefixele ataşate substantivelor formează, de regulă, derivate substantivale (***anti**atom* < *atom*, ***supra**copertă* < *copertă*). Derivarea denominală cu anumite prefixe schimbă clasa morfologică a bazei (adj. ***anti**car* „antitanc" < subst. *car* [*de luptă*]; adj. ***supra**numerar* < subst. *numerar*). Uneori substantivul este baza derivării regresive verbale (procedeu livresc – *a calamita* < *calamitate*) sau a derivării parasintetice verbale (*a împături, a îngropa*).

Sufixele denominative se combină în general şi cu baze nesubstantivale: *-iza*, de exemplu, e compatibil de asociere cu substantive (*cloroformiza, baladiza*), cu adjective (*laiciza, efemeriza*), cu verbe / nume (*memoriza* < *memora, memorie*), cu adverbe (*tiptiliza*). Foarte puţine sufixe tolerează exclusiv bazele substantivale – de exemplu, *-fia (mumifia).*

Combinarea sufixelor denominative cu un substantiv de bază se realizează în condiţii similare cu cele ale combinării dintre substantiv şi afixele de determinare enclitice (vezi *supra*, **2.5.5**). Substantivul:

– îşi menţine forma, fără modificări fonetice ale finalei (*dos* – *dos**nic***, cf. *dosul*);

– îşi modifică fonetic forma, egală cu rădăcina (semivocalele *i, u* se detaşează dintr-un diftong descendent final şi se grupează cu vocala iniţială a sufixului, într-un diftong ascendent, această modificare de structură silabică a cuvântului nefiind marcată în scris, ca în *pui* – *pui**os***, cf. *puiul; ou* – vb. *ou**a***, adj. *ou**ătoare***, cf. *oul*);

– pierde total sau parţial desinenţa, prin înlocuirea acesteia cu sufixul derivativ (*coadă* – *cod**aş***, cf. *coada; deal**uri*** – *del**uros***) sau prin fuzionarea ei cu vocala iniţială de acelaşi timbru a sufixului (*fire* – *fir**esc***, *timp**uri*** – *timp**uriu***).

5.1.2.2. ***Compunerea*** cuvintelor nesubstantivale la care participă substantivele este mai slab reprezentată. Substantivul apare ca termen constitutiv în: adjective (***cuminte***), pronume (***dumneata*** < *domnia ta*), numerale (***douăzeci***), verbe (mai ales parasintetice – ***a înmâna*** < *în* + *mână* + suf. *-a*, ***a întruchipa*** < *întru* + *chip* + suf. *-a*), adverbe (***acasă**, astăzi, altfel, adeseori*), conjuncţii (***deoarece***).

La pronumele de politeţe (*dumneata, dumneasa, dumneavoastră, dumnealui, dumneaei, dumnealor*), gradul de sudură a componentelor (substantivul *domnia* şi adjectivele posesive *ta, sa, voastră* sau pronumele personale în genitiv *lui, ei, lor*) este mai mare decât la îmbinările alcătuite dintr-un substantiv şi un adjectiv posesiv conjunct (*maică-sa*, vezi *supra*, **2.7.5**). Structura internă a pronumelor de politeţe este semianalizabilă: doar elementul final (adjectivul posesiv sau genitivul) poate fi recunoscut cu uşurinţă, nu şi cel substantival, care şi-a modificat profund aspectul fonetic. Pierderea autonomiei substantivului *domnia* este totală la pronumele *dumnealui, dumneaei, dumnealor, dumneavoastră*, care nu au forme variabile după caz: *veniţi* ***dumneavoastră***, nominativ; *casa* ***dumneavoastră***, genitiv. Pronumele *dumneata, dumneasa*, în cazurile genitiv şi dativ, sunt marcate atât în forma substantivului, cât şi în cea a adjectivului posesiv: *casa* ***dumitale, dumisale;*** *îţi* (*îi*) *răspund* ***dumitale*** (***dumisale***).

În compusele verbale, adverbiale sau conjuncţionale, substantivul şi-a pierdut autonomia morfosintactică.

Formaţiile vechi sau neologice sudate exprimă o semnificaţie globală în care nu se mai recunoaşte sensul substantivului din structură (*aurolac, cuminte*).

5.1.2.3. Substantivul face parte din numeroase ***locuţiuni*** nesubstantivale: adjectivale (*fel de fel*), verbale (*a avea de gând, a-şi da seama, a ţine minte*), adverbiale (*în doi peri, în fel şi chip, pe de rost*), prepoziţionale (*faţă de, odată cu*), conjuncţionale (*de vreme ce, odată ce*) etc.

5.2. Treceri înspre clasa substantivului

5.2.1. ***Conversiunea,*** prin care se formează numeroase substantive de la orice parte de vorbire, este un proces productiv în română.

5.2.1.1. ***Verbele*** participă, de obicei, ca bază a formaţiilor substantivale doar la formele nepersonale (vezi *supra*, **4.4.2.1; Relaţia verbului cu alte clase lexico-gramaticale, 2.3**).

Substantivarea / substantivizarea formelor verbale de infinitiv lung (*cântare, scriere, citire, coborâre*) şi de supin (*cântat, scris, citit, coborât*) are caracter regulat. La unele verbe se substantivează numai forma de infinitiv lung (*a cuteza – cutezare*), la altele numai forma de supin (mai ales la cele care aparţin vorbirii populare, uzuale, familiare, ca *a cerşi – cerşit, a cotrobăi – cotrobăit*), dar sunt şi verbe care nu au corespondent substantival infinitiv lung sau supin (în fondul vechi - *a* (*se*) *căi* – şi neologic – *a cadra, a concede*).

Unele substantive vechi provin din conversiunea infinitivului lung. În limba actuală, când infinitivul lung nu mai este utilizat ca formă a verbului decât în condiţii extem de limitate (cf. *dare-ar*), *-re* funcţionează ca un sufix substantival. Ca sufix derivativ, *-re* formează substantive a căror structură ne permite să le asimilăm cu infinitivul lung, deşi nu corespund unei forme din paradigma flexionară a verbului; aceste substantive sunt vechi (*vânzare*) sau neologice (*cadastrare, capitalizare, manifestare*).

La substantivele care au în structură sufixul *-re*, sufixul impune întregii formaţii caracteristicile de substantiv (opunându-l formei scurte, fără sufix, tipică pentru forma verbală de infinitiv, *citire – a citi*), dar şi semnificaţia conceptuală

(de exemplu, *citire* „acţiune”, faţă de *cititor* „agent”); radicalul verbal contribuie la sensul substantivului (vezi detalii *infra*, sub **5.2.2**).

Mai puţin frecvent se substantivează participiul (*completul **de judecată**; a juca **fripta***) sau gerunziul (***intrândul** casei*), uneori adjectivat (*suferinzii*). Accidental, ca autonime (adică expresii autoreferenţiale în context metalingvistic), se substantivează verbele la mod personal (*Analizaţi-l pe **citesc**!*).

5.2.1.2. ***Adjectivele*** (inclusiv cele provenite din conversiunea participiului) se substantivează curent: *bun* (*comun*), *bunuri; **tânărul** acela; **rănitul** vindecat* „omul rănit”. De asemenea, unele împrumuturi sunt interpretabile în română ca exemple de substantivare, prin raportare la un adjectiv: (*expoziţie*) *bienală, **bienala de la** Veneţia; Cumpără* (*materiale*) ***consumabile***. Substantivele provenite din conversiunea adjectivului încorporează sensul lexical al substantivului lor regent, subînţeles: (*om*) ***rănit***, (*materiale*) ***consumabile.***

5.2.1.3. Mai puţine sunt substantivele explicabile prin conversiunea ***adverbelor***: (*a face*) ***binele;*** (*Îşi ajută*) ***aproapele.*** (învechit, utilizat astăzi în limbajul religios).

O situaţie specială au adverbele formate cu sufixul *-eşte*, ca *latineşte*, devenite un fel de echivalente ale sintagmelor de tipul *limba latină*, în structuri specifice românei: *îl învăţ latineşte* „îl învăţ limba latină”.

Substantivarea altor părţi de vorbire este mai limitată şi oarecum accidentală; sunt în această situaţie: numeralul (*Desenează **opturi**.; fotbaliştii din **unsprezecele** dinamovist, **secundul** navei; Se adresează unui **terţ**.*), pronumele (*în **sinea** lui* – vechi; ***sinele, eul** lui*– neologice, livreşti), interjecţia (***oful** ei*). Substantivarea prepoziţiilor şi a conjuncţiilor este autonimică (*Lipseşte* [*cuvântul*] ***la**., **Îl** scriu pe **şi**.*).

De asemenea, se substantivează: prefixe şi elemente de compunere care dobândesc autonomie prin conversiune (*Ce **extra-uri** oferă?* „servicii suplimentare neincluse în preţ”), litere (*Lipseşte **a-ul**.; domnii **X** şi **Y**,* ca nume proprii), îmbinări mai mult sau mai puţin extinse (*Acum, m-am lămurit că nu există un **„dincolo de îndoieli”**.*, O. Paler, *Autoportret*) etc.

5.2.1.4. *Mărcile* substantivării sunt:

– compatibilitatea cu afixele flexionare de tip substantival, şi anume cu articolele (*vagul; **albul, un** alb; plecarea, **o** plecare; mersul*), cu desinenţele – dintre care unele apar exclusiv în declinarea substantivelor, ca *-uri, -o* (*opturi, frumoaso!*), şi au astfel rol de „clasificatori” substantivali, indicând neechivoc apartenenţa termenului la clasa substantivului;

– compatibilitatea cu adjuncţii specifici substantivului, cum sunt determinanţii nonafixali (***acel** rănit, **această** bienală*), cu adjectivele numerale cardinale (***două** plecări*), genitivele şi adjectivele pronominale posesive (*oful **ei** / **său***), adjectivele calificative (*consumabile **ieftine**, mers **încovoiat**, un **mare** bine*), propoziţiile relative calificative (*tânăr **care merită să fie admirat***) etc. (vezi *supra*, **3.1.1**);

– compatibilitatea cu poziţiile sintactice ale substantivului, cum sunt cea de subiect (***Bătrânul** plânge.*), de complement direct (*Vizitez **bienala.***), de complement

indirect în dativ (*Răspund **bătrânului**; opus **lui şi***), de atribut genitival (*răspunsul **bătrânului**, sfârşitul **bienalei***) etc.;

– compatibilitatea cu contextele comune substantivului şi altor părţi de vorbire, dar nespecifice pentru clasa morfologică a bazei conversiunii, de exemplu, în poziţia sintactică de subiect (*lipseşte **la***), de complement direct (*scriu **şi***) etc.;

– funcţia semantică denominativă (proprie substantivului).

Mărcile sintactico-semantice sunt obligatorii şi suficiente. Mărcile de tip afixal pot lipsi uneori: *Scrie **la***. Rareori, apar mărci suplimentare fonetice: de exemplu, *eu*, folosit substantivat, în contexte ca *eul poetic*, se rosteşte la iniţială cu [e], faţă de rostirea preiotată a iniţialei [ĭe], din contextele în care este utilizat ca pronume; substantivările autonimice păstrează rostirea preiotată (*pronumele **eu***), cu excepţia situaţiei în care se face referire la forma grafică (*Pronumele de persoana I sg. se scrie corect **eu**.* [eŭ]).

5.2.2. ***Derivarea*** este procesul morfologic principal prin care se formează substantive de la cuvinte-bază nesubstantivale, prin sufixare, regresiv sau parasintetic.

Formaţiile sufixale nominale sunt numeroase (*cheltuială, cititor*), sufixarea fiind procedeul cel mai productiv de formare a cuvintelor în limba română. Formaţiile regresive sunt de asemenea bine reprezentate, prin tipuri productive, mai variate decât în alte limbi (*pândă, rugă*). Formaţiile parasintetice, în general împrumuturi sau calcuri analizabile, sunt mai puţine (*inconvenient, transfug*).

5.2.2.1. Inventarul sufixelor nominale este foarte bogat. Unele sufixe nominale sunt formante atât ale substantivelor, cât şi ale adjectivelor: *-ant* (*solicitant, iritant*) etc. Uneori aceeaşi formaţie se utilizează ca substantiv sau ca adjectiv, distincţia fiind posibilă doar în context (*certăreţul, om certăreţ*).

Numărul sufixelor exclusiv substantivale este totuşi destul de mare: *-(ă)ciune* (*înşelăciune*), *-eală / -ială* (*clipeală, cheltuială*), *-ie* (*tâlhărie*), *-inţă* (*căinţă, dorinţă*), *-(ă)tate* (*păgânătate*) etc.

5.2.2.2. În structura oricărui substantiv derivat sufixal, sufixul este constituentul care impune întregii formaţii caracteristicile de apartenenţă la clasa substantivelor; de exemplu, calitatea de substantiv a formaţiei *cheltuială*, comparativ cu verbul-bază (*a*) *cheltui*, este dată de prezenţa sufixului *-ială*. Structura internă a derivatului sufixal este astfel analogă cu structura grupului sintactic organizat în jurul unui centru. De aceea sufixul a fost interpretat ca fiind componenta esenţială, „centrul" derivatului în plan formal.

Sufixele nominale au un conţinut semantic propriu, care participă la semnificaţia derivatului în ansamblu. Astfel, cele mai multe sufixe nominale impun „categoria conceptuală" a substantivului (fiind specializate semantic pentru anumite categorii de referenţi): „acţiune", „rezultat al acţiunii" (*masaj* „acţiunea şi rezultatul acţiunii de a (se) masa"), „stare" (*usturime* „tip de senzaţie"), „calitate" (*bunătate* „însuşirea de a fi bun"), „agent" (*cititor* „persoană care citeşte"), „instrument" (*fierbător* „aparat care fierbe apa etc."), „loc" (*imprimerie* „atelier etc. unde se imprimă") etc. Componenta principală, „centrul" formaţiei, în plan semantic este considerată a fi baza derivatului: *cititor* „persoană [= agent] care ***citeşte***"; *bunătate* „însuşirea de a fi ***bun***" etc.

O situație specială au numele de agent cu bază (formal) substantivală; sufixul acestora încorporează și semnificația unui verb – de obicei „a face" (baza indicând obiectul acțiunii, ca în *scandalagiu* „persoană care **face** scandal"), mai rar alte verbe (*mesager* „persoană care **duce, poartă** mesaje", baza denotând obiectul acțiunii; *grăjdar* „persoană care **muncește** într-un grajd, îngrijește animalele într-un grajd", baza referindu-se aici la o circumstanță a acțiunii). Într-o formație ca *drumeț*, baza este interpretabilă ca denotând obiectul sau locul acțiunii: „persoană care face [= parcurge] un drum", „care merge, călătorește pe drum". Semnificația verbală implicită este identificabilă și la nivelul intuiției vorbitorului comun. Derivatele de acest tip sunt analoge formațiilor delocutive.

5.2.2.3. Cele mai multe sufixe sunt polisemantice. Astfel, sufixele de agent apar și în nume de instrument, polisemia fiind explicabilă prin legătura strânsă dintre acești doi actanți în desfășurarea unui eveniment (de exemplu, *-tor, cititor* „agent", *fierbător* „instrument / agent"); *-eală* apare în nume de acțiune (*cheltuială*) și de stare (*plictiseală*) etc.

5.2.2.4. La substantivele derivate regresive, sufixul Ø este cel care impune caracteristicile substantivale și categoria conceptuală (*omor* „acțiune" – *a omorî*), iar la substantivele analizabile ca formații parasintetice, acest rol revine de asemenea sufixului, inclusiv în situația în care este realizat ca Ø (*transfug* „agent" – *a fugi*).

5.2.2.5. Sub aspect flexionar, substantivul derivat nu se deosebește de substantivul cu structură internă neanalizabilă la nivel lexical: are gen fix (*cititor, bunătate*); poate avea flexiune în raport cu numărul (*cititor, cititori*) și cu cazul (*împrejurime, împrejurimi; negreață, negrețe*), își asociază mărci substantivale specifice (*cititorule!, certăreațo!*); participă la opoziții de determinare (*cititor, **un** cititor, cititorul*) – vezi *supra*, **2, 4.4.2.2.1.**

5.2.2.6. În combinație cu un sufix derivativ, rădăcina bazei nu se modifică fonetic (*bun – **bunătate***) sau suferă modificări ale finalei (vocala finală a bazei fuzionează cu vocala inițială a sufixului, de același timbru, în *bine – bine**țe***).

Sufixul poate înlocui un morfem (lexico-)gramatical (*ling-Ø – lingău, **negru – negreață, precoce – precocitate, secera – seceriș***).

Sufixul se poate atașa după un morfem lexical și / sau gramatical, care rămâne nemodificat fonetic (***ști – știință***) sau se modifică (***înșela – înșelăciune, pocăni – pocăneală;*** morfemul fuzionează cu vocala / semivocala inițială a sufixului, de același timbru sau de un timbru apropiat, în ***doi – doime, verde – verdeață, voi – voință***). Adesea modificările nu apar marcate în scris (desinența semivocalică devine vocală în ***greu – greutate***).

5.2.2.7. În formațiile substantivale derivate, sufixele se atașează la diferite tipuri de baze nesubstantivale.

Se combină cu baze verbale numeroase sufixe ale numelor de acțiune: *-adă* (*blocadă*), *-aj* (*masaj*),

-âș (*coborâș*), *-eală / -ială* (*cheltuială*), *-(i)une* (*omisiune*), *-ură* (*arsură*), *-ție* (*intervenție*) etc.; unele sufixe care formează nume de agent, ca *-ant* (*solicitant*), *-ăreț* (*cântăreț*), *-ău* (*lingău*), *-(u)tor* (*băutor*) etc., sau nume de instrument, ca

-*(ă)tor* (*ştergător*); rareori, sufixe ale numelor de loc, ca *-erie* (*imprimerie*), sau ale numelor calităţii şi ale numelor de stare, cum este *-ism* (*determinism*).

Se combină cu baze adjectivale sufixele numelor calităţii şi cele mai multe sufixe ale numelor de stare: *-eaţă (negreaţă), -eţe* (*blândeţe*), *-ie* (*hărnicie*), *-(ă / i)tate* (*bunătate, intimitate*) etc.; rareori, sufixe care formează nume de loc, ca *-işte* (*rarişte*).

Se combină cu baze verbale şi adjectivale unele sufixe, ca *-eală, -enie,* care formează nume de acţiune (*îndrăzneală, curăţenie*), iar cu baze verbale şi substantivale, unele sufixe pentru nume de acţiune ca *-anţă* (*cutezanţă*).

Sunt puţine sufixele nominale compatibile de asociere cu un numeral (*-ime,* în formaţiile cu valoare fracţionară, ca *doime; -(ă)tate,* în numele calităţii, ca *întâietate*), cu un adverb (*-ime,* în nume de loc sau colecive, ca *împrejurime, josime* „oameni de jos") sau cu un pronume (*-ică, -iţă,* în substitutele diminutivale, familiare, ale unor nume proprii de persoane, precum *cutărică* sau *cutăriţă; -escu,* în substitutul unor nume proprii de familie – *Cutărescu*).

Uneori acelaşi sufix este compatibil cu baze din clase morfologice diferite: de exemplu, *-ime* se combină cu adjective (*adâncime*), cu numerale (*doime*), cu adverbe (*împrejurime*) şi chiar cu substantive (*boierime*).

5.2.2.8. Formaţiile substantivale derivate regresive au, în general, bază verbală şi sunt nume de acţiune (*abandon, ceartă, înot, laudă, pândă, rugă, vaiet*), mai rar nume de agent sau / şi de loc (înv. *pază* „paznic", *Ion e pază la oi.; păstru* „persoană, colectivitate care păstrează ceva; închisoare", *Duce / pune la păstru.*).

Formaţiile substantivale analizabile ca derivate parasintetic au în special bază verbală (*inconvenient – a conveni, transfug – a fugi*).

5.2.3. ***Compunerea*** este un proces relativ limitat în formarea substantivelor româneşti. Substantivele pot fi compuse din cuvinte întregi (existente independent în limbă), din abrevieri ale unor cuvinte sau parasintetic.

Cele mai numeroase şi mai variate dintre formaţiile româneşti compuse sunt cele formate din cuvinte independente – nume comune (*untdelemn*) şi nume proprii, în special toponime (*Câmpulung*), iar în limba actuală, cele formate prin abreviere (*RADET* -*R*[egia] *A*[utonomă de] *D*[istribuţie a] *E*[nergiei] *T*[ermice]). Puţine sunt substantivele compuse parasintetic (*mărinimie < mare + inimă* + suf. *-ie*).

5.2.3.1. Substantivele analizabile ca fiind compuse din cuvinte întregi au o structură internă bazată pe tipare sintactice vechi, populare, unele extinse prin calcuri mai noi.

Rareori compusul este format prin *parataxă:* verb + verb (*du-te-vino*).

Multe formaţii sunt structurate pe baza unor relaţii de *dependenţă* atributivă:

– substantiv + adjectiv (*argint-viu, botgros, Câmpulung, coate-goale, făt-frumos, lemn-câinesc, Râul Alb*), unele cu variante de topică (*rămas-bun, bun-rămas*);

– adjectiv numeral + substantiv (*şapte-degete,* nume de plantă; *prim-solist, triplusalt*);

– substantiv + grupare prepoziţională (*Cetatea-de-Baltă, untdelemn, viţă-de-vie*); acest tip de structură este uneori rezultatul unei elipse (*poale-*[*prinse, ridicate-*]*n-brâu*).

Substantive ca *demâncare, fărădelege, subsol* au la bază o grupare cu structura prepoziţie + substantiv.

Alte formaţii au structuri variate, de propoziţie sau de frază:

– substantiv subiect + verb la indicativ prezent (*meşter-strică*);

– verb la indicativ prezent + substantiv obiect direct ante- / postpus (*gură-cască, linge-blide, Sfarmă-Piatră, târâie-brâu, zgârie-nori*);

– verb la conjunctiv prezent + pronume clitic obiect direct + substantiv subiect (*ucigă-l-crucea*),

– verb la indicativ prezent + substantiv cu prepoziţie, în poziţie de circumstanţial (*calcă-n-străchini*);

– verb la imperativ + adverb circumstanţial (*vino-ncoace*);

– verb la imperativ + pronume clitic obiect direct + propoziţie subordonată circumstanţială (*lasă-mă-să-te-las*) etc.

5.2.3.2. În cele mai multe substantive compuse nesudate şi în câteva dintre cele sudate, un constituent îndeplineşte rolul de „centru" în plan formal şi semantic, dând formaţiei integrale caracteristicile de substantiv (*prim-solist, prim-soliştii; triplusalturi, triplusaltul*) şi categoria conceptuală (*prim-solist* „solist", *triplusalt* „salt" etc.). Centrul este totdeauna un substantiv. Celelalte substantive compuse au constituenţi sudaţi formal şi / sau semantic: *târâie-brâu, lemn-câinesc* (vezi şi *supra*, **2.7**).

5.2.4. ***Locuţiunile substantivale*** provin din conversiunea unor locuţiuni verbale (*aducere aminte* < *a-şi aduce aminte*) sau, mai rar, din grupări ce includ pronume (*un / o nu ştiu cine, un te miri ce*).

Locuţiunile substantivale de origine verbală sunt frecvent nume de acţiune sau de stare: *bătaie de joc* (< *a-şi bate joc*), *părere de rău* (< *a-i părea rău*), *tragere de inimă* (< *a-l trage inima*), *ţinere de minte* (< *a ţine minte*) etc. Mai puţine locuţiuni sunt nume de agent: *băgător de seamă* (locuţiune adjectivală şi substantivală).

Nominalizarea (substantivarea) locuţiunilor verbale se realizează prin substantivarea verbului din structură, de regulă ca infinitiv lung (*aducere, tragere*), dar şi ca formaţie de alt tip (*băgător*, derivat sufixal). Celelalte componente ale locuţiunilor de acest fel se leagă de substantivul verbal de obicei prin prepoziţia *de*, marcă a relaţiei sintactice atributive. Aceste grupări substantivale au un grad mai mic de sudură a elementelor decât cele verbale iniţiale, fiind parţial analizabile sintactic ca grupuri nominale.

Variantele locuţiunilor verbale ce includ prepoziţia *de* presupun ca bază o locuţiune substantivală: *a băga de seamă* < *băgare de seamă* (< *a băga seama*), *a purta de grijă* < *purtare de grijă* (< *a purta grijă*).

Substantivul-centru al locuţiunii substantivale este compatibil cu mărcile flexionare de tip substantival şi cu articolul enclitic: *păreri / părerea de rău*.

Locuţiunile substantivale provenite din izolări, cum sunt (*un / o*) *nu ştiu cine*, (*un*) *te miri ce*, nu conţin substantive. Sunt incompatibile cu desinenţele substantivale şi cu articolul enclitic. Se combină cu articolul nehotărât în forma sa de singular.

5.3. Observații generale

Afixele nominale derivative (mai ales de tipul sufixelor) şi cele gramaticale (desinențe, afixe de determinare enclitice) se aseamănă în ceea ce priveşte caracterul lor dependent față de substantiv, condițiile în care se combină cu substantivul, asocierea cu anumite alternanțe fonetice din rădăcina / radicalul substantivului. Alternanțele fonetice care se produc în derivarea (de)nominală sufixală şi (cu frecvență mai mică) în cea regresivă sunt aceleaşi cu alternanțele fonetice din flexiune (uneori chiar din flexiunea bazei respective): *a / ă* (*a păzi – pază*), *o / ŏa* (*a goni – goană*), *d / z* (*rod, rozi – rozător*) etc. Alternența *d / j* (*rotund – rotunjime*) se produce exclusiv în derivare (în limba literară). Procesele morfologice ***derivaționale*** sunt analoge, aşadar, cu cele ***flexionare***.

În general se constată că substantivul se integrează în structura compuselor prin actualizarea posibilităților sale combinatorii (*coate-goale*) sau prin actualizarea posibilităților de combinare ale altor elemente (ca verbul, *linge-blide;* prepoziția, *demâncare*), fapt ce pune în evidență analogia dintre procesele morfologice ***compoziționale*** şi cele ***sintactice***.

ADJECTIVUL

1. PRELIMINARII

1.1. Aspecte definitorii

Adjectivul reprezintă clasa cuvintelor flexibile subordonate substantivului, acordându-se cu acesta şi limitându-i extensiunea prin atribuirea unei informaţii specifice.

Dependenţa sintactică faţă de substantiv se produce direct, în cadrul grupului nominal (*fată frumoasă*), sau prin intermediul unui verb, în cadrul grupului verbal (*copiii sunt / cresc mari*), şi se manifestă prin repetarea informaţiei gramaticale asociate substantivului.

Flexiunea adjectivului, ca şi cea substantivală, cuprinde forme distincte în raport de gen, număr, caz şi determinare, iar uneori şi de gradele de intensitate. Spre deosebire de gen, număr şi caz care, în asocierea [substantiv + adjectiv], sunt marcate dublu (*casă frumoasă, case frumoase*), determinarea este exprimată o singură dată, prin ataşarea articolului definit la primul dintre componenţii sintagmei nominale (comp. *frumoasa fată* şi *fata frumoasă*). Articolul afectează deci flexiunea adjectivului în condiţii precise de topică şi aduce o informaţie semantico-gramaticală care priveşte substantivul-centru de grup, individualizând obiectul, şi nu calitatea (*frumosul băiat = băiatul frumos*). Expresie a dependenţei adjectivului faţă de un anumit substantiv (comp. *fată frumoasă, băiat frumos, locuri frumoase*), flexiunea adjectivului nu reprezintă decât *formal* categoriile (comune) ale flexiunii nominale. Forma flexionară a adjectivului, impusă de acordul cu substantivul, exprimă adesea solidar genul, numărul şi cazul: *unei fete frumoase – frumoasa fată*.

Specifică pentru o clasă largă de adjective este categoria intensităţii, care se regăseşte şi la adverb, şi marchează, prin mijloace analitice, gradarea evaluativă a calităţii specificate prin adjectiv.

Dependenţa faţă de un centru nominal, marcată prin acord, caracterizează o clasă mai mult sau mai puţin eterogenă de unităţi lexicale, care se deosebesc între ele prin particularităţi flexionare şi prin tipul de informaţie specifică.

Prin sens şi comportament morfologic se disting adjectivele *propriu-zise* (în care sunt incluse şi participiile şi gerunziile adjectivizate) de cele *pronominale* (*acest om, altă problemă, orice intervenţie, cartea mea*) şi *cantitative* (*două bomboane*), numite şi adjective „determinative". Acestea din urmă aparţin clasei adjectivului numai datorită acordului cu substantivul, dar semantic şi flexionar se

încadrează în clasa pronumelui, (vezi **Pronumele. Preliminarii, 4.1**) respectiv a numeralului. Adjectivele „determinative" nu pot fi supuse gradării, deci nu au categoria gramaticală a gradelor de intensitate. În ce priveşte posibilitatea asocierii cu substantivele, adjectivele pronominale au o compatibilitate mai largă, iar cantitativele sunt selectate în special de substantive numărabile. Adjectivele pronominale şi numeralele folosite adjectival nu pot fi centre de grup sintactic.

1.2. Clase semantico-sintactice de adjective

Adjectivele propriu-zise pot fi clasificate, în funcţie de *tipul informaţiei semantice* adăugate regentului, în *calificative* şi *categoriale*.

1.2.1. *Adjectivele calificative* exprimă caracteristici variate ale obiectelor denumite de substantiv privind aspectul, greutatea, înălţimea, gustul, temperatura, starea etc. (*mare, mic, frumos, urât, străveziu, diafan, înalt, scund, acru, dulce, cald, rece, febril, orgolios, tânăr, bătrân* etc.). Atribuirea calităţii prin adjectiv substantivului diferă de la vorbitor la vorbitor (este în mare măsură subiectivă) şi ea poate fi prezentată, de obicei, în diferite grade de intensitate, dacă sensul adjectivului este susceptibil de evaluări (*foarte bun*, dar nu **foarte mort*), cf. *Pisica este un animal* (*mai / foarte / prea / cam*) *leneş*.

Adjectivele calificative se pot adverbializa şi substantiviza. Altfel spus, adjectivele calificative pot trece în clasa adverbului şi a substantivului, în poziţiile specifice acestora din urmă: *scriere frumoasă* (*urâtă, lăbărţată, măruntă*) / *Ei scriu frumos* (*urât, lăbărţat, mărunt* etc.), *Femeia leneşă se vede după mers. / Leneşa se vede după mers.* În calitate de constituenţi ai grupului nominal, aceste adjective sunt atribute, ele pot fi însă şi constituenţi ai grupului verbal (*Pisica este / rămâne leneşă.*), ocupând poziţia de nume predicativ sau de predicativ suplimentar.

Topica neutră stilistic a adjectivului calificativ faţă de regentul substantival este în postpunere. Cu efecte stilistice, aceste adjective pot fi şi antepuse substantivului: *El este un prieten* ***bun*** *al meu. / El este un* ***bun*** *prieten al meu.*

Antepunerea implică adeseori un grad mai ridicat de afectivitate, de aceea este mai frecvent utilizată în poezie, chiar în condiţii în care, în exprimarea curentă, este evitată: *În* ***negrul*** *zid s-arată* [...] / ***Puternicele*** *braţe spre dânsa-ntindea*... (M. Eminescu, *Strigoii*), *Piatra* [...] *izbită de* ***scurta, recea*** *şi* ***nefriguroasa*** *lumină.* (N. Stănescu, *Focul şi gheaţa*). În general, pot fi antepuse adjectivele folosite cu sensuri figurate, în îmbinări nespecifice (vezi *recea, nefriguroasa lumină*).

Izolate faţă de elementul regent, adjectivele calificative exprimă nuanţe circumstanţiale: *Elevul,* ***leneş****, n-a trecut clasa.* (vezi **Atributul, 3.1**). Adjectivele-centru de grup nu stau în faţa substantivului decât dacă sunt izolate. Să se compare: *Casa plină de amintiri era în ruină.* cu *Plină de amintiri, casa era în ruină.* Antepunerea grupului adjectival neizolat este neobişnuită: **Plina de amintiri casă era în ruină.*

În funcţie de poziţia faţă de substantiv, unele adjective calificative pot actualiza sensuri diferite: *bun* (cf. *o bună parte din puiul fript* „o mare parte" şi *o parte bună din puiul fript* „o parte gustoasă"), *diferit* (la pl. *diferite opere* „mai multe opere" şi *opere diferite* „opere neasemănătoare"), *mândru* (*o mândră fată*

„o fată frumoasă" şi *o fată mândră* „o fată orgolioasă"), *nou* (*o nouă veste* „o altă veste" şi *o veste nouă* „o veste recentă"), *plin* (*a venit în plin sezon* „în sezon de vârf" şi *a avut un sezon plin* „un sezon încărcat"), *sărac / sărman* (*o săracă / sărmană femeie* „o biată femeie" şi *o femeie săracă / sărmană* „o femeie fără avere"), *simplu* (*o simplă propunere* „şi nimic altceva" şi *o propunere simplă* „necomplicată") etc.

După şase ani de muncă ei dau astăzi la lumină o carte de citire ***nouă*** *în loc de o* ***nouă*** *carte de citire.* (I. L. Caragiale, în SG III).

Semnificaţia adjectivului calificativ în grupul nominal poate fi influenţată şi de prezenţa articolului definit. În această situaţie, adjectivul poate avea rol restrictiv. Adjectivul *nou* în antepoziţie înseamnă „alt" numai când nu este articulat definit; când este însoţit de articolul definit, el îşi păstrează sensul propriu: *un nou local, noi străzi* „un alt local, alte străzi", dar *noul local, noile străzi* „localul cel nou, străzile cele noi". Dacă în *nişte importante declaraţii* şi *nişte declaraţii importante* adjectivul are acelaşi sens, semnificaţia îmbinării diferă în *importantele declaraţii ale ministrului,* faţă de *declaraţiile importante ale ministrului*, în primul caz însemnând că toate declaraţiile au fost importante, iar în al doilea – că numai unele declaraţii au fost importante. Tot aşa, *Frumoasele alei ale parcului au fost asfaltate.* (toate), faţă de *Aleile frumoase ale parcului au fost asfaltate.* (cele urâte, nu).

O altă caracteristică a adjectivelor calificative este posibilitatea de a-şi asocia adjuncţi, adică de a fi centru de grup sintactic: *om frumos* ***de pică,*** *student iute* ***la minte,*** *carte bună* ***de a fi discutată,*** *tânăr apt* ***să muncească*** etc.

1.2.2. *Adjectivele categoriale* caracterizează referentul denumit de substantiv încadrându-l într-o anumită clasă: *proprietate privată* spre deosebire de *proprietate publică, centru şcolar* spre deosebire de *centru cultural, sportiv* etc. Aceste adjective intră frecvent în componenţa unor denumiri din limbajul tehnico-ştiinţific: *triunghi isoscel, numitor comun, acid acetic* etc.

În grupul nominal în care un substantiv este asociat cu mai multe adjective categoriale necoordonate, primul adjectiv restrânge extensiunea substantivului-centru, iar celelalte introduc, succesiv, informaţii suplimentare care sunt atribuite sintagmei anterioare. Sunt delimitate astfel subclase ale referentului reprezentat prin substantivul-centru. Ordinea acestor adjective în grupul nominal nu este întâmplătoare: *centru sportiv, centru sportiv şcolar, centru sportiv şcolar internaţional.* Asemenea grupuri nominale dezvoltate nu pot fi despărţite de adjective calificative (***mare / vestit*** *centru sportiv şcolar internaţional* sau *centru sportiv şcolar internaţional* ***vestit / mare***, dar nu **centru sportiv* ***vestit*** *şcolar internaţional* sau **centru sportiv şcolar* ***vestit*** *internaţional* etc.).

Spre deosebire de adjectivele calificative, adjectivele categoriale preferă postpoziţia, nu sunt de obicei variabile ca intensitate, nu se adverbializează şi nu se substantivează întotdeauna. Se poate spune *Triunghiul desenat este isoscel.*, dar nu **Triunghiul este foarte isoscel.* sau **Desenează isoscel triunghiuri.*, **Isoscelul a fost desenat.*

1.2.3. Cele două *clase semantice* de adjective (calificative şi categoriale) sunt *instabile şi interferente.* Unul şi acelaşi adjectiv poate avea într-un anumit context

sens calificativ, iar în altul sens categorial. De pildă, adjectivul *comun* („banal") este de obicei calificativ: *Poartă o îmbrăcăminte foarte comună., Comportamentul lui este comun.* etc., dar cu sensul „general" este categorial: *părere comună, divizor comun.* O delimitare tranşantă între cele două clase semantice de adjective nu se poate face decât dacă avem în vedere cazuri extreme (*frumos – acetic*); cele mai multe adjective categoriale devin calificative, când dobândesc sensuri metaforice (*creion negru – neagra realitate*). Semantica adjectivului depinde în mare măsură de context, adică de substantivul regent, sensul virtual al adjunctului precizându-se numai prin raportare la sensul centrului grupului substantival.

1.2.4. *Adjectivele de provenienţă verbală* sau înrudite cu un verb, inclusiv participiile adjectivizate (*supărăcios, zâmbitor, deocheat, copt, rupt* etc.) au, faţă de restul adjectivelor, o capacitate crescută de a primi adjuncţi, adesea comuni cu verbul din care provin (*dependent de ceva / depinde de ceva*) şi admit acumulări de adjuncţi (ceea ce se întâmplă mai rar cu alte categorii de adjective, vezi **II, Grupul adjectival, 3**).

1.2.5. *Compatibilitatea semantică* între adjectiv şi substantivul regent este o condiţie obligatorie pentru a putea forma un grup nominal. Un adjectiv nu se poate combina cu orice substantiv şi invers. Se spune *femeie blondă, cal sur*, dar nu **cal blond*, **femeie sură*. Unele adjective calificative se pot combina cu un număr mare de substantive (*bun, înalt, mare, nou, rău, vechi* etc.), altele cu un număr (foarte) restrâns; de exemplu *deştept* se combină (în registrul standard) numai cu substantive animate cu trăsătura [+ Uman]. Adjectivele categoriale se pot asocia numai cu anumite substantive (vezi *oxidabil, potabil, roib, sulfuric* etc.). Adesea sensul adjectivului variază în funcţie de context (mai ales în raport cu substantivul regent). Cu cât substantivele regente sunt mai variate semantic, cu atât semnificaţia adjectivului este mai bogată. De pildă, adjectivul *bun* poate însemna: „delicios, gustos, nealterat" (*carne bună, mâncare bună, lapte bun*), „apropiat, devotat, credincios" (*prieten bun*), „cumsecade, amabil" (*om bun*), „natural, adevărat" (*tată bun*), „oportun" (*ocazie bună*), „favorabil" (*timp bun, vânt bun*), „competent, bine pregătit" (*cercetător bun*) etc., în funcţie de substantivul căruia i se asociază.

2. FLEXIUNEA ADJECTIVULUI

Clasa adjectivului este constituită în cea mai mare parte din *adjective flexibile* sau *variabile*, analizabile în radical şi flective (desinenţe, articol) şi dintr-un număr relativ restrâns de *adjective neflexibile* sau *invariabile*.

Privit în ansamblu, adjectivul este o parte de vorbire flexibilă, care exprimă prin formele sale genul, numărul şi cazul, preluate de la regent şi manifestate prin acord. Paradigma adjectivului este mai bogată decât a substantivului.

Radicalul adjectivelor flexibile poate fi simplu sau dezvoltat, variabil sau invariabil. Adjectivul invariabil este alcătuit dintr-un singur cuvânt simplu (*gri*), compus sudat (*cumsecade*) sau compus nesudat: (*verde-crud*) sau dintr-un grup de cuvinte care funcţionează ca adjectiv, numit locuţiune adjectivală (*răspuns în doi peri* „nesigur"), vezi *infra*, **4.2.5**.

După posibilităţile de ataşare a flectivelor gramaticale la radical, adjectivele variabile se împart în două grupe:

(a) adjective care primesc flectivul la sfârşitul cuvântului, indiferent de modul lor de formare (simple: *bun, cordial*; derivate: *frumuşel, telegenic* sau compuse: *alb-imaculată, instructiv-educativă, romăno-franceze*);

(b) adjective care pot primi flectivele gramaticale (şi) în interiorul cuvântului, adică la sfârşitul primului element care intră în compunere. E vorba de adjectivele compuse nesudate alcătuite / provenite din [adjectiv + adjectiv] sau [adjectiv + substantiv]: *Brazii* ***verzi-întunecaţi*** *se-ndesau unul în altul.* (M. Cărtărescu, *Travesti*), *Avea o rochie* ***galbenă-chihlimbar.***

Compusele din două adjective (exprimând combinaţii sau nuanţe de culori) sunt adesea invariabile: *rochie / rochii* ***albastru-deschis, galben-pal, roşu-aprins, verde-crud***, deşi normală ar fi flexiunea primului termen, ultimul având mai curând comportament adverbial; la unele adjective compuse noi se preferă flexiunea ultimului termen, semn al unui grad mai mare de sudură între elementele compusului: *activitate* ***instructiv-educativă***, *relaţii* ***româno-franceze***, ca şi la compusele denumind nuanţe de culori: *rochie* ***alb-imaculată*** (*Pielea feţei îmi devenise* ***galben-verzuie.*** M. Cărtărescu, *Travesti*).

2.1. ***Adjectivele variabile***

Flexiunea adjectivală distinge prin forme specifice categoriile de ***gen, număr*** şi ***caz***, pe care le „preia" de la substantivul regent. În cazul adjectivului, genul, numărul şi cazul, manifestate prin acordul cu substantivul, se înscriu numai în planul expresiei, în timp ce, din punctul de vedere al conţinutului, ele privesc substantivul.

La adjectiv genul reprezintă – ca şi numărul şi cazul – o categorie flexionară, realizată prin forme distincte (*alb / albă, fragil / fragilă*; *albi / albe, fragili / fragile*), ceea ce face ca paradigma adjectivului să fie mai extinsă decât cea substantivală: (*cal*) *alb* / (*cai*) *albi;* (*pisică*) *albă* / (*unei* / *unor pisici*) *albe.* (Compararǎ cu substantivul, pentru care genul este o categorie intrinsecă, un substantiv „aparţinând" unui anumit gen, vezi **Substantivul, 2.1.5**). În paradigma adjectivului formele se grupează în funcţie de omonimiile specifice, comune substantivului şi adjectivului; formele asociate substantivelor masculine şi neutre disting numărul singular (*poet bun*) şi plural (*poeţi buni*), în condiţiile omonimiei totale a cazurilor (N=Ac=G=D), iar formele dependente de un substantiv feminin corespund omonimiilor: singular N=Ac (*poetă bună*) şi singular G=D (*poete bune*) = plural N=Ac=G=D (*poete bune*). Sistemul de omonimii din flexiunea adjectivului este identic cu cel din flexiunea substantivului şi se realizează cu aceleaşi desinenţe. Singura deosebire o constituie lipsa desinenţei de plural *-uri* din flexiunea adjectivală. Formele flexionare ale adjectivelor asociate cu substentive *neutre* sunt omonime la singular cu masculinul şi la plural cu femininul. Adjectivele variabile feminine au genitiv-dativul singular (nearticulat) omonim cu pluralul nearticulat (*unei profesoare* ***bune*** – *nişte profesoare* ***bune***).

Genul neutru se manifestă la nivelul flexiunii adjectivale prin prezența unor desinențe omonime la singular cu cele ale substantivelor masculine: (*poet / poem*) *bun*, (*codru / cadru*) *sumbru*, iar la plural cu cele ale substantivelor feminine: (*poete / poeme*) *bune*.

Pentru a păstra terminologia de la substantiv formele respective ale adjectivului se vor numi „neutre".

Flexiunea adjectivului cuprinde patru forme, corespunzând categoriilor de număr singular / plural şi de gen masculin / feminin.

Articolul apare în structura adjectivului în condiții determinate de topică (deci numai la adjectivele care admit antepunerea), dar informația adusă de el se referă la substantiv. Numai în relație cu substantivul articolul are funcție de determinare. În îmbinarea *studiul **ilustrului** profesor*, articolul *-lui*, ataşat adjectivului, este o marcă pentru determinarea substantivului *profesor* şi o marcă flexionară indicând genitivul masculin singular atât pentru adjectivul *ilustru*, cât şi pentru substantiv.

În prezența câtorva adjective antepuse, substantivul îşi păstrează articolul (cf. *întreg pământul*), vezi *infra*, **2.3**.

Flexiunea adjectivului (opozițiile de gen, număr şi caz) se realizează mai ales *sintetic*, prin desinențe şi alternanțe fonetice (vezi **Substantivul, 2.5**), şi, foarte rar, *analitic*, prin prepoziții (vezi adjective ca *numeros, destul: cererile **a** numeroşi cetățeni*).

2.1.1. ***Clase flexionare***

Adjectivele româneşti *variabile nearticulate* se repartizează în ***clase flexionare*** după numărul de forme distincte:

(a) **Clasa adjectivelor cu patru forme flexionare**

Această clasă este reprezentanta tipică a flexiunii adjectivale româneşti şi cuprinde adjectivele care au: o formă pentru m. sg. (toate cazurile), una pentru f. sg. N-Ac, una pentru m. pl. (toate cazurile) şi una pentru f. sg. G-D şi pl. (toate cazurile), marcate prin: *Ø* / *-u*, *-ă*, *-i* (asilabic, silabic şi semivocalic), *-e* (*bun, bună, buni, bune*; *scump, acru, continuu* etc.).

Situații atipice de flexiune prezintă:

– unele adjective terminate în *-u* semivocalic [ŭ] *greu, rău* (pl. m. *grei, răi*), ca şi adjectivul învechit *mişel* (pl. m. *mişei*) care se comportă la feminin după modelul substantivelor terminate în *-ea* [ĕa] (tipul *saltea*): *grea – grele, rea – rele, mişea – mişele*;

– unele adjective formate cu sufixul diminutival *-el* (la masculin): tipul *frumuşel, curățel, mititel*, care la feminin singular prezintă variantele cu sufixul *-ică* sau *-ea* [ĕa] (*singurică / singurea, tinerică / tinerea*, preferată fiind prima variantă), dar formează pluralul feminin după modelul *-ea* [ĕa]: *frumuşel, frumuşei, frumuşică, frumuşele*.

Sunt considerate în unele lucrări adjective cu flexiune neregulată şi cele de tipul *român, muntean, moldovean*, cu patru forme flexionare, la care radicalul de feminin diferă de cel masculin prin prezența sufixului *-că*: *muntean – munteni, munteancă – muntence*. Acest tip flexionar prezent la substantive desemnând persoane (*un moldovean, nişte moldoveni, o*

moldoveancă, nişte moldovence) nu aparţine însă adjectivului, cuvintele în *-că* putând fi interpretate sintactic drept substantive, apoziţii pe lângă un substantiv: *o bucătăreasă basarabeancă / o basarabeancă bucătăreasă.* Formele adjectivale de feminin nu-l conţin pe *-că* (*privelişti moldovene / moldoveneşti* şi chiar *fata bănăţeană* într-un cântec popular).

(b) **Clasa adjectivelor cu trei forme flexionare**

Această clasă se caracterizează prin prezenţa unor omonimii suplimentare repartizate după gen şi număr. Au trei forme flexionare:

– adjectivele care nu disting genul la plural, multe cu rădăcina terminată în consoanele *-c* (inclusiv cele formate cu sufixul *-esc*) şi *-g: adânc / adâncă / adânci* (cf. însă *sărac* cu patru forme flexionare), *românesc / românească / româneşti, larg / largă / largi*; adjectivele de tipul *castaniu, pustiu*, cu femininul în *-e* şi pluralul în *-i* [ĭ]*: argintiu / argintie / argintii, straniu / stranie /stranii*, adjective care prezintă forme neregulate: *nou / nouă / noi, roşu / roşie / roşii*;

– adjectivele care nu disting numărul la feminin, cum sunt derivatele în *-tor* (*fumător – fumători*, f. sg. şi pl. *fumătoare*) şi adjectivele terminate în *-âu* [îŭ], *-eu* [eŭ]: *lălâu / lălâi / lălâie; instantaneu / instantanei / instantanee.*

Adjectivele terminate în *-ar* şi variantele lor în *-ariu* se încadrează în clase flexionare diferite. Varianta în *-ar* (*arbitrar, contrar*), literară, are flexiunea cu patru forme, cea în *-ariu*, de obicei învechită, intră în clasa adjectivelor cu trei forme*: contrariu – contrarie – contrarii*, ceea ce conduce la interferenţe flexionare ale seriilor de variante, din care rezultă paradigme hibride, cum ar fi *contrar – contrarie – contrarii.* O situaţie asemănătoare există şi în cazul variantelor în *-tor* şi *-toriu* care intră în subclase flexionare diferite ale adjectivelor cu trei forme: *ondulator* m. sg. – *ondulatori* m.pl. – *ondulatoare* f. sg . şi pl. – *ondulatoriu* m. sg. – *ondulatorie* f. sg. – *ondulatorii* m. şi f. pl., şi care, în mod greşit, intră în combinaţii de tipul *obligator – obligatorie – obligatorii.* Interferenţe greşite apar şi între flexiunea adjectivului neregulat *roşu* (cu trei forme) şi varianta sa neliterară regularizată *roş* (cu patru forme – *roş, roşă, roşi, roşe*): *roş – roşie – roşii.*

Unele adjective neologice cu finala în *-uu* (pronunţat adesea monosilabic *-u*) la m. şi n. sg. (tipul *ambiguu, asiduu, continuu*) cu patru forme flexionare în limba literară au tendinţa de a trece la clasa cu trei forme prin folosirea unei forme unice de plural: *ambigui, continui* (*codri continui, discuţii continui, contexte ambigui*), în loc de *ambigue, continue,* pentru feminin şi neutru.

Adjectivele de tipul *lălâu, molâu* aparţin la două subclase diferite ca distribuţie a formelor omonime, fiind folosite cu câte două forme, în variaţie liberă, pentru f. şi n. pl.: *fete lălâie / lălâi, molâie / molâi.*

– adjectivul atipic *june* cu o singură formă pentru m. sg. şi f. pl.: *june* ; f. sg. *jună* – m. pl. *juni.*

(c) **Clasa adjectivelor cu două forme flexionare**

Este reprezentată printr-un număr redus de adjective:

– adjective care nu disting genul: *dulce, limpede, mare* ([m. sg. N=Ac=G=D] = [f. sg. N=Ac]) / *dulci, limpezi, mari* (pl. ambelor genuri şi G=D sg.f);

– adjective care nu disting numărul: m. sg. şi pl. *gălbui, greoi, rotofei* etc. (f. sg. şi pl. *gălbuie, greoaie, rotofeie*);

– adjective care nu disting genul, iar la feminin nici numărul: *sagace, tenace*, m. pl. *sagaci, tenaci*.

Alte adjective terminate in *-e* sunt invariabile: *atroce, motrice, perspicace* etc.

– adjective cu o singură formă pentru m. sg şi pl. şi f. sg G-D şi pl.: *vechi*, f. sg. *veche*.

(d) **Clasa adjectivelor cu cinci forme flexionare**

Desinenţa *-or* (proprie flexiunii pronominale, vezi **Pronumele. Preliminarii,** 3), la genitiv-dativul plural nearticulat s-a extins şi la câteva adjective propriu-zise creând aşa-numita clasă a adjectivelor cu cinci forme: *anumit, destul, diferit, felurit* etc.: *Am dat bună seara **anumitor** / **destulor** / **feluritor** persoane*. Adjectivele menţionate (la care se adaugă şi *numeros* care nu foloseşte desinenţa *-or* la G / D pl. neart.) pot exprima genitivul şi dativul analitic cu prepoziţiile *a*, respectiv *la*: *opiniile **a destui** / **diverşi** / **feluriţi** / **numeroşi** cetăţeni* sau *drumul s-a reparat graţie **a destui** / **numeroşi** cetăţeni* şi *am dat bună ziua **la destui** / **diverşi** / **feluriţi** / **numeroşi** cetăţeni.*

2.1.2. ***Adjective defective***

La adjectivele variabile se încadrează şi cele defective de gen, ceea ce reduce numărul de forme fără a schimba clasa flexionară. Alte adjective variabile, mai ales din limbajul tehnico-ştiinţific, au o distribuţie limitată semantic la asocierea cu un unic substantiv, de un anumit gen, celelalte forme gramaticale nefiind înregistrate:

– adjective numai cu formă de m. / n. sg. (determină substantive masive): *lapte **covăsit**, zahăr **farin**, hidrogen **sulfurat*** etc.;

– adjective numai cu forme de m. sg. şi pl.: *ţânţar **anofel** / ţânţari **anofeli**, an **bisect** / ani **bisecţi*** etc.;

– adjective numai cu forme de f. sg. şi pl: *urnă **cinerară** / urne **cinerare**, liră **sterlină** / lire **sterline**, glandă **sudoripară** / glande **sudoripare*** etc.;

– adjective numai cu forme de neutru (sg. şi pl.): *barometru **aneroid** / barometre **aneroide**, foc **bengal** / focuri **bengale**, accent **circumflex** / accente **circumflexe**, substantiv **epicen** / substantive **epicene*** etc.

> Prin extinderea distribuţiei, unele adjective îşi pot completa paradigma în combinaţii – stabile sau ocazionale: alături de ***gravidă*** (*femeie*), există azi în limbajul medical şi forma de neutru ***gravid*** (*uter*), iar ocazional şi glumeţ se poate folosi şi masculinul refăcut (*bărbat **gravid** – bărbaţi **gravizi***).

2.1.3. ***Cazul vocativ***

În limba literară, cea mai răspândită formă de vocativ a adjectivelor este cea omonimă cu N-Ac nearticulat pentru toate genurile şi numerele. Această formă este, în general, posibilă atât în postpoziţie (*copil iubit!, fată frumoasă!, soare blând! / copii iubiţi!, fete frumoase!, râuri limpezi!*), cât şi în antepoziţie (*stimat auditoriu!, iubit coleg !, scumpă soră !, iubiţi colaboratori!, onorate doamne!*). Uzul cunoaşte însă anumite restricţii de topică. Se foloseşte prin tradiţie *oameni buni!*, dar nu **buni oameni!*

În antepoziţie, când este despărţit de substantiv printr-un posesiv sau printr-un substantiv în genitiv, adjectivul este articulat enclitic: *scumpul meu soţ!*, *scumpa noastră bunică!*, *iubiţii mei prieteni!*, *dragile mele mătuşi!*, *scumpele mamei fete!*, *frumoşii tatei băieţi!*

Flectivele specifice de vocativ din paradigma adjectivului sunt comune cu cele din flexiunea substantivului: *-e* şi *-ule* pentru masculin singular (*iubite coleg!*, *stimate domn!*, *sărmane omule!*, *ilustre coleg!* etc.; *frumosule băiat!*, *străvechiule codru!*) şi *-lor* pentru masculin şi feminin pl. (*bătrânilor codri!*, *frumoaselor câmpii!*); flectivul de feminin sg. *-o* nu apare în paradigma adjectivului.

Dintre desinenţele proprii vocativului la adjectivele masculine, *-e* şi *-ule*, ultima este prezentă mai ales la adjectivele substantivate: *dragule, iubitule, scumpule* etc., ca şi desinenţa *-o*, specifică substantivului: *frumoaso, iubito, scumpo, urâto.*

Ocurenţa formei de vocativ la adjective este condiţionată de poziţia adjectivului faţă de substantiv (apare numai la adjectivele antepuse) şi de sensul lexical al adjectivului (apare numai la cele calificative), ca şi de al substantivelor la care se raportează (de obicei substantive animate sau inanimate personificate):

*Să te ridic la pieptu-mi, **iubite înger** scump.* (M. Eminescu, *Din valurile vremii*); *Bătrânule codru!*

Utilizarea formelor de vocativ cu desinenţă specifică este restrânsă.

Adjectivul *drag* are o situaţie specială, prezentând la vocativ masculin sg. o desinenţă *-ă,* identică cu cea de feminin sg. (N, Ac, V), indiferent de poziţia ocupată faţă de substantiv: *dragă domnule!*, *domnule dragă!* (ca şi *dragă soră!*, *soră dragă!*). Acelaşi adjectiv este folosit şi cu forma de vocativ omonimă cu nominativ-acuzativul: *prieten drag!*, *drag prieten!*, *dragul mamei băiat!*, *dragul meu copil!*, dar niciodată cu desinenţele specifice de vocativ masculin: **drage prieten!* Cu desinenţa *-ule* se poate folosi adjectivul substantivizat (*dragule!*), dar nu **dragule prieten!* Utilizarea formei cu *-ă* pentru V m. sg. în cazul lui *drag* presupune obligatoriu ocurenţa unei mărci specifice de vocativ (*-e* sau *-ule*) la substantivul comun regent: *dragă băiete / băiatule!* sau *băiete dragă!* (nu şi: **dragă băiat!* sau **băiat dragă!*). Substantivele proprii masculine pot avea sau nu o marcă de vocativ atunci când sunt însoţite de adjectivul *dragă*: *dragă Ion! / Ioane!*, *dragă Radu! / Radule!*.

În cazul celorlalte adjective, vocativul este, de obicei, marcat la primul termen al grupului: ***credinciosule** slujitor! / **slujitorule** credincios!*, ***Socrule** mic!* (Z. Stancu, *Desculţ*), ***Iubite** cititor!*, *Astfel îţi e cântarea, **bătrâne** Heliade...* (M. Eminescu, *La Heliade*). Vezi şi **II, Grupul nominal, 2.2.4**.

Marca de vocativ poate apărea la ambii termeni ai grupului nominal: *stăpâne bune!*, (M. Sadoveanu, *Divanul persian*); *iubite barde!*, (M. Eminescu, *Replici*); ambii termeni pot fi însă nemarcaţi: *prieten drag!*, *om bun!*, *Îţi par un cântec sublim încet / **Iubit poet**?* (M. Eminescu, *Replici*).

Grupurile nominale cu mărcile de vocativ la ambii termeni sunt învechite. În limba actuală se păstrează doar în câteva structuri ca *iubite cititorule, iubite amice* sau cu adjectivul *drag* (în sintagme de tipul *dragă prietene, dragă Ioane / prietene dragă, Ioane dragă*).

2.1.4. *Radicalul adjectivului*

Radicalul adjectival poate fi *monomorfematic* (*alb, bun, mare*) sau *dezvoltat prin derivare sau compunere* (*frumuşel, cuminte, strămoşesc*); el poate fi *invariabil* (***bun, bună, buni, bune***) sau poate fi variabil datorită *alternanţelor fonetice* (*frumos, frumoşi, frumoasă, frumoase*).

Flexiunea adjectivală se caracterizează, ca şi cea substantivală, în general, prin poziţia fixă a *accentului*, care face parte totdeauna din structura fonică a radicalului. Radicalul variază ca lungime între una şi şase silabe, cel mai des întâlnindu-se radicalele mono- şi bisilabice. Silaba accentuată precedă de regulă direct flectivul (*frumos, adevărat*) sau este situată la interval de o silabă (*ager, agricol*).

2.1.5. *Alternanţe fonetice*

Radicalul adjectival variabil este reprezentat prin secvenţe fonice diferite ca urmare a prezenţei alternanţelor (vocalice şi consonantice). Alternanţele sunt condiţionate de structura fonică a flectivului (vezi **Substantivul, 2.5**). Ele constituie un mijloc suplimentar de marcare a valorilor gramaticale de gen, număr şi caz, exprimate, în primul rând, prin desinenţe. Variaţia radicalului adjectival are totdeauna caracter parţial, alternanţele afectând numai o parte a radicalului. Alternanţele care afectează radicalul adjectival sunt comune şi substantivului şi marchează opoziţia de gen, de număr şi de caz.

Alternanţele vocalice afectează mai ales silaba accentuată a radicalului: *e / ĕa* (*drept – dreaptă, frăţesc – frăţească; îndrăzneaţă – îndrăzneţe; beat, beată – beţi, bete, treaz, trează – treji, treze*); *o / ŏa* (*domol – domoală, trecător – trecătoare; moale – moi; goale – goi*); *e / a* (*biet – biată / biete, deşert – deşartă / deşerte; italian – italieni*); *â / i* (*tânăr, tânără – tineri, tinere, vânăt, vânătă – vineţi, vinete*). Silaba atonă este afectată numai de alternanţa *ă / e* (***geamăn, geamănă – gemeni, gemene, proaspăt, proaspătă – proaspeţi, proaspete***).

În radicalul adjectivelor neregulate apar sporadic în silabă accentuată alternanţele *ă / e* (în *rău – rea*) şi *a / ă* (numai în *călare – călări*); în majoritatea cazurilor, în flexiunea adjectivală, *a* accentuat de la singular se păstrează şi la plural: *drag*(*ă*), *larg*(*ă*), *mare, tare – dragi, largi, mari, tari* (spre deosebire de substantive, unde alternanţa *a / ă* în silabă accentuată e frecventă: *bancă – bănci, cărare – cărări, mare – mări* etc.). Alternanţele *ă / e* (în silabă atonă), *â / i şi a / ă* (în silabă accentuată) marchează numai opoziţia singular / plural (vezi exemplele date mai sus). La adjectivele al căror radical este afectat de două alternanţe vocalice, una dintre ele este obligatoriu *ă / e* în silabă atonă (***geamăn, tânăr, ţeapăn, vânăt – gemeni, tineri, ţepeni, vineţi***).

Alternanţele consonantice se produc între consoane simple sau între grupuri de consoane: *c / č* (*adânc, adâncă / adânci; flasc, flască / flasci; puternic, puternică / puternici; sărac, săracă / săraci*), *g / ğ* (*nătâng, nătângă / nătângi; stâng, stângă /stângi; vitreg, vitregă / vitregi, vitrege*), *t / ţ* (*bogat / bogaţi, cuminte / cuminţi, plat / plaţi*), *d / z* (*cald / calzi, crud / cruzi, verde / verzi*), *s / ş, s*(*t*), *s*(*tr*) */ ş*(*t*), *ş*(*tr*): *des / deşi, ales / aleşi, fix / ficşi, capitalist / capitalişti, albastru / albaştri; z / j* (*breaz / breji, treaz / treji*), *l / Ø* (*gol / goi, moale / moi, sătul / sătui*);

grupurile consonantice *sc / şt* (*brusc / bruşti, orăşenesc / orăşeneşti*). Alternanţa între semiconsoane (*ŭ / ĭ*) apare într-un singur exemplu: *nou, nouă / noi.*

Cu excepţia alternanţei consonantice *s / ş* care se produce şi în interiorul unor grupuri consonantice – (*k*)*st, str* / (*k*)*şt, ştr* (*prost / proşti, mixt / micşti, albastru / albaştri*), toate celelalte afectează finala radicalului. În radicalul adjectival nu poate apărea decât o singură alternanţă consonantică.

Alternanţele consonantice marchează opoziţia de număr.

Deşi *relaţia între alternanţe şi calitatea fonică a desinenţelor* este evidentă, acelaşi context fonetic nu impune cu necesitate alternanţe fonetice, vezi *dârz / dârji*, dar *ursuz / ursuzi, gol / goi*, dar *domol / domoli*. Diferenţele apar mai ales între adjectivele din fondul vechi şi popular (*des / deasă, întreg / întreagă, negru / neagră, sec / seacă*) şi cele neologice (*dens / densă, integru / integră, intrinsec / intrinsecă*); derivatele cu sufixul vechi *-esc* cunosc alternanţa vocalică *e / ĕa* (*strămoşesc / strămoşească*), dar cele cu sufixul neologic omonim nu o înregistrează în majoritatea cazurilor: *carnavalescă, dantescă, romanescă* (cu excepţia lui *pitorească*). Variantele cu diftong sunt în general respinse ca neliterare (*grotească, livrească* pentru *grotescă, livrescă*). Alternanţa *o / ŏa* din cuvinte ca *frumos / frumoasă* a afectat şi o serie de neologisme: *analoagă, omoloagă* (şi *analogă, omologă*), *snoabă*, alături de *barocă, ipohondră, majoră* unde *o* se păstrează nealterat. Alternanţa *z / j* care afectează în general adjectivele vechi (*dârz, treaz, viteaz / dârji, treji, viteji*, dar *ursuz / ursuzi, mofluz / mofluzi* şi *mofluji*) nu se mai realizează în neologisme (*confuz, obez*), nici la adjectivele care arată apartenenţa etnică şi locală (*danez, francez* etc.). O repartiţie în funcţie de vechimea cuvintelor se observă şi în cazul alternanţei *l / Ø* (*gol / goi, moale / moi, frumuşel / frumuşei*, dar şi *domol / domoli, fudul / fuduli*), care nu intervine la adjectivele neologice în *-el, -al, -bil* etc. (*fidel, industrial, memorabil / fideli, industriali, memorabili*). Alternanţa grupurilor *sc / şt* (tipul *românesc / româneşti*) funcţionează şi la unele neologisme, afectând şi femininul plural în *-e* (*brusc, bruscă / bruşti, bruşte, fantasc, fantască / fantaşti, fantaşte*), dar nu şi în cazuri ca *basc, etrusc, flasc* (pl. *basci / basce* etc.).

Un radical adjectival poate fi afectat nu numai de o singură alternanţă fonetică (vocalică sau consonantică), ci şi de două alternanţe vocalice (*geamăn / gemeni*), de o alternanţă vocalică şi una consonantică (*proaspăt / proaspeţi*) sau de două alternanţe vocalice şi una consonantică (*vânăt / vineţi*). Cele mai frecvente sunt alternanţele *e / ĕa, o / ŏa* şi *t / ţ*. Într-un radical adjectival, alternanţa *d / z* nu este coocurentă cu o alternanţă vocalică (*crud / cruzi, rotund / rotunzi*). Datorită prezenţei alternanţelor fonetice, radicalul unor adjective poate avea două sau chiar trei realizări: *moale – moi, surd – surzi, tânăr – tineri* etc. şi *des – deasă – deşi, bărbătesc – bărbătească – bărbăteşti* etc.

2.2. Adjectivele invariabile

Un număr de adjective relativ restrâns, dar în continuă creştere, nu cunoaşte opoziţiile de gen, număr şi caz. Din clasa adjectivelor invariabile fac parte unele adjective simple (*bleu, maro, otova*) sau compuse (*alb-vanilie, grena-lucios, roz-oranj*), dar şi locuţiunile adjectivale (*ca vai de lume, fel de fel de, cum trebuie*).

În general, adjectivele din această categorie nu pot fi nici articulate. Numeroase adjective invariabile pot avea însă grade de intensitate sau modalizatori de evaluare: *este **foarte** / **cel mai** / **mişto**, este **cam prea** cumsecade* etc. Topica adjectivelor invariabile, ca şi a unor adjective variabile, poate fi liberă (*o plăcere **anume** / o **anume** plăcere, o închipuire **aievea** / ? o **aievea** închipuire*) sau fixă, fie în postpunere faţă de centru (*îmbrăcăminte **aparte**, păpuşă **gigea**, român **sadea***), fie în antepunere (***asemenea** oameni, **aşa** banchet, **coşcogea** omul*). În vecinătatea adjectivelor invariabile antepuse, substantivul-centru poate fi numai nearticulat (*aşa om* / **aşa omul, asemenea fată* / **asemenea fata*) sau în variaţie liberă articulat / nearticulat: *coşcogea vlăjgan(ul)*.

Adjectivele simple. Câteva adjective invariabile simple sunt terminate în consoană, *i* semivocalic, [ĭ], sau *e*, precum *antişoc, corai, atroce*, având structură fonetică analogă adjectivelor variabile (*adânc, greoi, tenace*); un număr mare de adjective invariabile prezintă finale cu vocale accentuate (*-<u>a</u>, -e<u>a</u>, -<u>e</u>, -<u>i</u>, -<u>o</u>* în *gren<u>a</u>, sade<u>a</u>, pan<u>e</u>, un<u>i</u>, mişt<u>o</u>*, etc. şi [ö], [ü] în *bl<u>eu</u>, ecr<u>u</u>*) şi neaccentuate *-a, -ea, -i* vocalic [i] şi semivocalic [ĭ], *-o*: *sepia, asemenea, sexy, ditai, stereo*; sau în variaţie liberă cu vocală accentuată şi neaccentuată (*b<u>a</u>ntu / bant<u>u</u>*).

Unele adjective invariabile provin din adverbe (*asemenea, aşa, atare*), altele au fost la origine grupări locuţionale care s-au sudat (*anume, cumsecade*). Numeroase prefixoide, abrevieri şi trunchieri sunt folosite adjectival în limba actuală (*muzică **latino**, program **tele**, coafură **afro*** etc.; *profesoară **O.K.*** sau ***super O.K.**; cuplu **lesbi**, studentă **simpa*** etc.). Invariabile sunt şi adjectivele formate cu prefixe de la substantive (*pastă **anticarie**, vestă **antiglonţ**, măsuri **anticomunism**, etapă **postconflict** / **postprivatizare**, program **preaderare*** etc.).

> Adjectivele *asemenea, aşa, atare, astfel de* funcţionează adesea anaforic, trimiţând la un antecedent adjectival calificativ de la care îşi iau referinţa: *A avut o teză **interesantă**. O **asemenea** / **aşa** / **atare** / **astfel de** teză merită să fie publicată.*

Cele mai multe adjective invariabile sunt împrumuturi. Cele vechi – (*coş*)*cogea*(*mite*), *ditai, doldora, sadea* etc. – sunt populare şi familiare. Cele recente, mult mai numeroase, reprezintă o clasă în curs de extindere. O categorie largă este constituită din adjectivele în *-e* (*atroce, eficace, factice, forte, locvace, motrice, pendinte, perspicace, propice, rapace, vivace, vorace*; altele, ca *tenace*, au însă o invariabilitate limitată, deoarece pot fi articulate definit (vezi *supra*, **2.1.1**).

Structura fonetică a împrumuturilor adjectivale invariabile este variată, unele sunt monosilabice (*bej, bleu, cloş, crem, gay, grej, gri, roz, şic*), altele plurisilabice (*ad-hoc, antişoc, corai, franco, havan, oliv, oranj, pepit, sepia, sexy, shocking, singel, stereo, turcoaz, vernil* etc., multe având finală vocalică accentuată: *bord<u>o</u>, gren<u>a</u>, indig<u>o</u>, lil<u>a</u>, mar<u>o</u>, pan<u>e</u>, rococ<u>o</u>* etc.).

> Unele dintre adjectivele de mai sus, în special nume de culori, tind să se adapteze, în limba vorbită, la diferite tipuri flexionare. De pildă, *kaki* este folosit şi ca adjectiv cu trei forme flexionare: *veston kakiu, manta kakie,*

pantaloni kakii, pe când *bleumarin, mov şi roz* (*fustă bleumarină, rochie movă, faţă roză, feţe roze*) tind să se adapteze la adjectivele variabile cu patru forme flexionare.

Adjectivele compuse din două adjective invariabile sunt, la rândul lor, invariabile totdeauna (*avea o rochie* ***roz-oranj***). Cele care conţin cel puţin un adjectiv variabil pot fi invariabile sau variabile contextual: *Avea o rochie grena-închis(ă) / albastru-închis(ă) / albastră-închisă.*

Locuţiunile adjectivale sunt grupuri fixe de cuvinte care se comportă flexionar ca adjectivele invariabile (vezi *infra,* **5.2.5**).

2.3. Articularea adjectivului

Specific organizării grupului nominal şi caracterizând totdeauna substantivul regent în asocierea cu adjectivul, articolul enclitic se ataşează, în limba română, primului component al grupării: ***omul*** *bun,* în topica obişnuită [substantiv + articol + adjectiv] sau ***bunul*** *om* [adjectiv + articol + substantiv].

2.3.1. Articolul enclitic se ataşează adjectivului atunci când acesta precedă substantivul şi nu este precedat, la rândul lui, de un determinant adjectiv pronominal: ***bunul*** *părinte,* dar *acest* ***bun*** *părinte, părintele* ***bun.*** Substantivul regent al unui adjectiv antepus nu poate primi, de regulă, afixul definit de determinare, acesta fiind preluat formal de adjectiv în condiţiile date (***bunul*** *om,* dar ***un*** *bun om*).

Fac excepţie adjectivele care pot preceda un substantiv articulat enclitic, precum *întreg* – ***întreg*** ***ţinutul*** –, fiind însă posibilă şi construcţia ***întregul*** *ţinut.*

Admit asocierea cu un substantiv articulat definit adjectivele invariabile *coşcogea(mite), ditai, ditamai*: *coşcogeamite găliganul, ditamai namila, ditai omul.* În îmbinarea relativ fixată de uz ***în plin centrul capitalei / oraşului*** etc., sensul adjectivului trimite la o utilizare adverbială („chiar"). Construcţia nu este reperabilă într-un context feminin (* *în plină desfăşurarea evenimentului*); de altfel, antepus, adjectivul ***plin*** nu acceptă, în general, articolul: ***în plină zi, în plină retragere, în plină maturitate literară, în plină sărbătoare*** etc. – decât accidental sau învechit.

În anumite condiţii stilistice sau la vocativ, şi alte adjective pot preceda un substantiv articulat: ***pe negre viţele-i de păr*** sau ***sărmane omule!*** (dar şi ***sărmanule om!***).

Regional şi învechit se pot întâlni şi alte adjective nearticulate care preced un substantiv articulat: ***dulce*** *târgul Ieşilor.*

În situaţia în care mai multe adjective antepuse au ca regent acelaşi substantiv, poate fi articulat numai primul adjectiv, când acesta se referă la tot grupul nominal pe care îl precedă (***singura*** *adevărată amintire*) sau pot fi articulate toate adjectivele, când între ele există raporturi de coordonare (***tăcutul şi bunul*** *meu prieten*; ***albastrul, seninul*** *cer*).

2.3.2. În flexiunea adjectivului, articolul este reprezentat prin aceleaşi unităţi morfematice ca la substantiv (*frumos – frumosul, frumoasă – frumoasa, mare – marele, marea* etc.).

Întrucât articularea adjectivului e condiționată de antepunerea lui față de substantivul regent și nu toate adjectivele pot ocupa primul loc într-un grup nominal, formele marcate de articol, chiar dacă teoretic sunt posibile, nu se regăsesc în flexiunea tuturor adjectivelor. Incompatibilitatea cu articolul definit se datorează uneori structurii formale a adjectivului. Dacă unele adjective invariabile pot fi articulate enclitic (*eficacele medicament, locvacele interlocutor*), cele mai multe se sustrag articulării, chiar dacă sunt în antepoziție: *asemenea* (*om*), *așa* (*răspuns*), *coșcogeamite* (*flăcăul*), *ditai* (*negustorul*) etc.

Ca și în cazul substantivului, prin formele lui diferențiate, articolul enclitic contribuie la reducerea unor omonimii din flexiunea adjectivului. În felul acesta, omonimia m. sg.= m.pl.= G / D f. sg. = G / D m. și f. pl., specifică unui adjectiv cu două forme ca *vechi*, precum și omonimiile comune întregii flexiuni adjectivale, se reduc parțial prin atașarea flectivelor enclitice de determinare: *vechiul oraș*, *vechii prieteni* și *vechea biserică*. Afixele de determinare contribuie astfel la exprimarea valorilor de gen, număr și caz.

2.4. Gradele de intensitate

Categoria intensității, numită tradițional categoria comparației, reprezintă, în grupul nominal, particularitatea specifică a adjectivului față de substantiv și pronume și privește semantic adjectivul, iar în grupul verbal, adverbul.

Intensitatea unei însușiri poate fi comparabilă (evaluarea având ca temei comparația) sau noncomparabilă. Evaluarea comparativă a intensității unei însușiri poate fi considerată obiectivă și subiectivă (apreciativă), ultima exprimându-se mai ales prin superlativ absolut (cu diferite nuanțe semantice) și prin pozitiv.

Gradele de intensitate sunt exprimate cu ajutorul unor mărci gramaticale analitice, totdeauna antepuse, ca și prin mijloace expresive – sintactice, fonetice sau lexicale – mai mult sau mai puțin gramaticalizate.

În cazul adjectivului, dintre mărcile gradelor de intensitate numai formantul *cel* (din structura *cel mai + adjectiv*) este variabil în raport cu genul, numărul și cazul (*omul cel mai bun, omului celui mai bun* etc.), celelalte sunt invariabile.

Unele adjective sunt incompatibile cu gradele de intensitate (vezi *infra*, **2.4.2**).

2.4.1. Intensitatea comparată a unei însușiri poate fi apreciată ca având același grad sau grade diferite pentru două sau mai multe obiecte sau pentru același obiect în împrejurări diferite. Într-o comparație explicită a gradului de intensitate sunt implicați totdeauna doi termeni: termenul (nominalul) comparat și reperul comparației.

Comparația are în vedere:

– două sau mai multe obiecte: din aceeași clasă (***Ion** este cel mai bun **dintre elevi**.*, ***Mircea Lucescu**... poate fi considerat cel mai constant și valoros (dar și ghinionist) **antrenor al acestui deceniu**.* [= dintre antrenorii acestui deceniu] „Astra”, 1989) sau din clase diferite (***Tălpile** sunt mai îndepărtate **de creștet** / decât **trecutul de prezent**.*, N. Stănescu, *A inventa o floare*);

– un obiect în împrejurări diferite (*A putut trimite cu primejdie mai puțină **decât oricând** răvașul său.*, M. Sadoveanu, în GA);

– două însușiri ale aceluiași obiect (*Ea, **mai mult speriată decât încântată**, se întreba ce i-a venit.*, H. Gârbea, *Enigme*);

Reperul comparației poate fi exprimat nonpropozițional sau poate avea o realizare propozițională; uneori neexprimat, dar deductibil, reperul comparației poate fi:

– complement introdus prin *ca, de, decât, la fel cu, din, dintre* etc. (*Pe părul lor... bălai și moale* ***ca și auru-n spice****...*, M. Eminescu, *Mușat și ursitorile*);

– complement sau atribut fără element de legătură (*Limba românească nu-mi păruse* ***niciodată*** *mai frumoasă.*, T. Vianu, *Jurnal*); *Colonia romană deveni una din cele mai frumoase provincii* ***ale întinsei împărăţii romane.***, N. Bălcescu, *Istoria*); *Este cea mai bună bucătăreasă* ***moldoveancă.***, *Ar fi cea mai mare fericire* ***a mea.***, M. Eliade, *Maitreyi*);

– propoziție completivă sau atributivă (*Era mai înțelept* ***de cum îl cunoscusem.***, *Cel mai frumos cer* ***care mi-a fost dat să-l văd vreodată.***, M. Eliade, *Maitreyi*).

Reperul comparației poate lipsi și, în acest caz, avem de-a face cu întrebuințarea absolută a unor grade de intensitate care admit comparația: *Este* ***cea mai frumoasă*** *haină.*

De obicei se vorbește despre trei grade de intensitate: pozitivul, comparativul (de egalitate, de superioritate și de inferioritate) și superlativul (relativ și absolut), dintre care pot exprima o comparație explicită numai comparativul și superlativul relativ. Superlativul absolut nu presupune o comparație (vezi însă: *un cer foarte întunecat, ca de furtună*).

Gradul pozitiv nu implică nicio precizare privind intensitatea, dar admite comparația prin unele sintagme care-l fac echivalent cu un comparativ de egalitate (*silitor ca tine*). Intensitatea comparată poate fi de *egalitate* (*om la fel de frumos ca soarele*) și de *inegalitate* (*cel mai frumos / cel mai puțin frumos dintre ei*).

Intensitatea unei însușiri poate fi evaluată și prin alte mijloace, exprimând aprecieri de gradare intermediare: *aproape frumos, ușor cărunt, cam alb, destul de bun* etc.

2.4.1.1. *Gradul pozitiv* este termenul zero, neutru din punctul de vedere al intensității, și constituie punctul de reper la care se raportează celelalte grade ale intensității. El reprezintă forma-tip a adjectivului, nemodificată formal și semantic de prezența mărcilor de intensitate: *om bun, casă mare, El este cuminte.*

Pozitivul poate fi antrenat într-o comparație de egalitate nemarcată (în absența grupărilor locuționale: *la fel de, tot așa de* etc.), gradul de intensitate fiind indicat exclusiv prin cel de-al doilea termen al comparației (*deștept ca tine* sau, în inversiune, *ca tine de deștept*).

Construcțiile cu adjectivul la gradul pozitiv comparat cu un obiect tipic pentru însușirea respectivă sunt de cele mai multe ori echivalente semantice ale superlativului absolut: *tare ca piatra, iute ca săgeata; Uite-i mă, căciula, frate, / Mare* ***cât o zi de post.*** (G. Coșbuc, *Iarna pe uliță*); *insuportabila imagine răsturnată* ***cât un timbru de mică.*** (M. Cărtărescu, *Travesti*).

Ideea de superlativ, neexprimată aici gramatical, este stabilită în raport de cunoștințele curente despre însușirile (calitate, dimensiune etc.) lucrurilor fixate ca puncte de reper.

2.4.1.2. *Gradul comparativ* indică evaluarea intensităţii însuşirii ca superioară, egală sau inferioară în raport cu aceeaşi însuşire a altui / altor obiect(e) sau a aceluiaşi obiect (în circumstanţe diferite) ori în raport cu altă însuşire care trimite fie la acelaşi obiect, fie la obiecte diferite. Gradul comparativ poate exprima deci egalitatea şi inegalitatea; în ultimul caz se disting comparativul de superioritate şi cel de inferioritate. Toate varietăţile comparativului presupun, din punct de vedere formal, asocierea mărcilor graduale antepuse cu adjectivul la gradul pozitiv, urmat, de obicei, de reperul comparaţiei. Termenul în raport de care se face comparaţia poate fi un complement comparativ (vezi şi **II, Construcţii comparative**).

2.4.1.2.1. *Comparativul de egalitate* se formează cu locuţiunile *la fel de, tot aşa de, tot atât de, deopotrivă de* + adjectivul (la gradul pozitiv), iar reperul comparaţiei este introdus prin *ca* şi *ca şi, cât* şi *cât şi* sau, dacă este o parte de propoziţie şi prin *(pre)cum, după cum, aşa cum, întocmai cum* şi *cât* dacă este o propoziţie. Reperul introdus prin *cât* realizează, de obicei, o comparaţie cantitativă: *mare cât casa / cât se poate*:

El este la fel de (tot aşa de, tot atât de, deopotrivă de) bun ca (ca şi, cât, cât şi) ea / cum (precum, după cum, aşa cum, întocmai cum, cât) este şi ea.

Sarea era ***tot atât de vânătă ca*** *zahărul.* (Cezar Petrescu, *Întunecare*).

Hinduismul e ***tot atât de bun ca şi*** *creştinismul.* (M. Eliade, *Maitreyi*).

Uneori reperul comparaţiei de egalitate este deductibil din context, termenul al doilea fiind neexprimat, dar subînţeles, fiind vorba de aceeaşi calitate, raportată la momente diferite: *A trecut mai mult de o lună de-atunci, şi răul n-a scăzut, frica e* ***la fel de insuportabilă*** [ca acum o lună]. (M. Cărtărescu, *Travesti*).

Elementul introductiv al reperului poate, de asemenea, să fie parţial neexprimat, dar recuperabil anaforic: *Migala meşteşugului deopotrivă de scrupulos* ***în cizelarea giganticelor blocuri şi a minusculelor pietricele***. (G. Munteanu, *Istoria*) în loc de: ***şi în*** *cizelarea minusculelor pietricele.*

Raportul de intensitate egală poate include două calităţi, fiind exprimat în propoziţie prin termeni corelativi: *tot atât de / pe cât de* + adjectiv + *cât şi de / pe atât de* + adjectiv, iar în frază prin *tot atât de... pe cât este de...* sau *pe cât este de... pe atât este de... : Este pe cât de cuminte, pe atât de bun., Este tot atât de bun pe cât este de cuminte. / Pe cât este de bun, pe atât este de cuminte.*

Comparaţia de egalitate poate admite, la fel ca şi unele grade ale comparaţiei de inegalitate, modalizatori adverbiali cu rol de aproximare sau de diminuare ori de specificare a egalităţii: *Repetiţia e* ***aproape*** *la fel de importantă* ***ca*** *cititul., Toate sunt* ***cam*** *deopotrivă de aberante.* (G. Munteanu, *Istoria*), *Este* ***exact*** *la fel de prietenos ca şi altădată.*

2.4.1.2.2. *Comparativul de inegalitate* al adjectivului indică gradul mai ridicat sau mai redus al calităţii atribuite unui obiect. Marcarea superiorităţii se face prin *mai*, a inferiorităţii prin *mai puţin,* ambele antepuse adjectivului. Termenul de comparaţie este introdus prin *decât,* în variaţie liberă cu *ca*, pentru cele două specii de comparativ de inegalitate, când reperul este nonpropoziţional, şi prin *decât* (popular şi *de cum*) când este exprimat printr-o propoziţie: *Am stat două săptămâni*

la sanatoriul din Buşteni şi am ieşit de-acolo mai tulburat şi mai sălbăticit ***ca-nainte.*** (M. Cărtărescu, *Travesti*), *Canoane nu mai puţin severe* ***decât*** *cele spuse cu glas tare.* (Al. Ivasiuc, *Corn de vânătoare*), *Era mai deşteaptă* ***decât*** *părea.*

Este greşită introducerea termenului de referinţă în comparaţia de inegalitate prin *ca şi* (*Sunt mai înalt* ***ca şi*** *tine*). Construcţia se realizează corect prin *ca*, specific pentru comparativ (*Sunt mai înalt* ***ca*** *tine*).

Ca şi este tot mai des folosit în limba actuală pentru evitarea unor cacofonii (*Este mai moale* ***ca şi*** *catifeaua.*), de unde s-a extins în mod nejustificat şi la alte contexte fonetice (*Este mai moale ca şi fulgul.*) şi de aici a ajuns să-l înlocuiască pe *ca* şi în structuri necomparative: *Marin ca şi profesor...*

Termenul în raport cu care se face comparaţia se introduce prin prepoziţia *de* când arată măsura: *Podeaua era de mozaic şi nu putea avea latura mai mare* ***de*** *vreo trei metri.* (M. Cărtărescu, *Travesti*).

În comparaţia de inegalitate, în evaluare implicită, reperul poate fi introdus şi prin *faţă de, în comparaţie cu, în raport cu, pe lângă,* cu adjectivul la gradul pozitiv (*Andrei este mare faţă de / în comparaţie cu / în raport cu / pe lângă Traian.*) şi nu la un comparativ marcat, cum se foloseşte uneori (*Este mai mare faţă de / în comparaţie cu Traian.*).

Comparativul de inegalitate, ca şi comparativul de egalitate, poate fi folosit în mod absolut, cu termenul al doilea neprecizat, dar subînţeles, cunoscut sau presupus. Compară:

Statui coclite pe care nu le mai observă nimeni [...] *le ajutam să renască la* ***o realitate mai adâncă,*** *într-un aer metafizic şi radios.* (M. Cărtărescu, *Travesti*);

În special ***lumea mai puţin informată*** *şi foarte sensibilă la ideea integrităţii teritoriale a României* [...] *poate fi uşor cucerită printr-o dezinformare.* (Rlit, 2002).

Unele adjective neologice de origine latină în *-(i)or* sunt intrinsec comparative de superioritate: *anterior, posterior, ulterior; inferior, superior; exterior, interior.* Majoritatea adjectivelor menţionate implică semantic ideea de comparaţie, iar reperul este exprimat prin substantiv la cazul dativ sau este introdus prin *faţă de*: *dată anterioară conferinţei, rezultat inferior aşteptărilor / faţă de aşteptări* etc. *Major* şi *minor*, ca şi *junior* şi *senior,* nu mai au sens comparativ.

Comparativul de inegalitate, precedat de unele adverbe sau locuţiuni adverbiale, participă la realizarea *construcţiilor intensive şi progresive* (vezi **II, Construcţii comparative, 3.2**).

În construcţiile intensive, comparativele de inegalitate sunt precedate de *mult, şi,* rar *încă:*

Religia mea e ***mult mai bună decât a lui.*** (M. Eliade, *Maitreyi*);

S-ar putea să fie de fapt o amintire-paravan pentru ceva ***şi mai adânc, şi mai îndepărtat,*** *pentru o cameră* ***şi mai secretă*** *din sinea mea, mai apăsată de interdicţie.* (M. Cărtărescu, *Travesti*);

De când era tânără era ***încă mai strălucitoare*** *decât fiica ei.* (Al. Ivasiuc, *Corn de vânătoare*).

(*Cu*) *mult* poate preceda şi comparativele etimologice de tipul *inferior, superior* în construcţii intensive: *Acest port militar... era considerat* ***cu mult superior New Yorkului.*** (M. Ralea, în GA).

Dacă *mult* înaintea comparativului este o marcă de intensificare, *puţin* în aceeaşi poziţie indică, fără a o anihila, o diminuare a superiorităţii. Compară: *copil mult mai atent decât alţii* şi *copil puţin mai atent decât alţii.*

În construcţiile progresive comparativele de inegalitate sunt precedate de *mereu, tot* şi *din ce în ce*, iar în anumite construcţii (cu elemente corelative) sunt precedate de *cu cât...cu atât*:

Calea e închisă, ba ***tot mai încâlcită.*** (Camil Petrescu, *Un om între oameni*);

[Era] ***Din ce în ce mai străină / Cu din ce în ce mai puţini cunoscuţi.*** („Luceafărul", 2002).

Câte o fată lua chitara şi, cu o voce mâţâită, aproape de neauzit, dar cu o faţă senzual-tristă – ***cu cât mai senzuale buzele, cu atât mai nefericiţi ochii*** *– începea un fir de cântec...* (M. Cărtărescu, *Travesti*).

Comparativul intensiv poate fi exprimat şi cu ajutorul lui *mai* accentuat: ***mai*** *frumoasă* („şi mai frumoasă").

Coordonarea a două sau mai multe adjective la gradul comparativ de inegalitate impune repetarea mărcilor de intensitate (*mai, mai puţin*):

Poate că, în cele din urmă, totul va trece în ele şi, pe măsură ce vor deveni ***mai purulente, mai colcăitoare****, eu însumi mă voi goli de venin.* (M. Cărtărescu, *Travesti*);

Supărată de concurenţa dură a altor distracţii şi chiar a altor jocuri ***mai simple şi mai bănoase*** (H. Gârbea, *Enigme*);

Este ***mai puţin atentă şi mai puţin vioaie*** *ca înainte.*

Uneori mărcile de intensificare sau de progresie pot apărea o singură dată:

*Era o nouă pace...****mult mai largă şi mai de sus****.* (Al. Ivasiuc, *Corn de vânătoare*);

O lăsai să vorbească, ***din ce în ce mai turburat şi mai surprins*** *de cele ce ascultam.* (M. Eliade, *Maitreyi*);

Era ***tot mai nervos şi mai absent.***

Termenul de reper al comparaţiei poate fi comun mai multor adjective coordonate: *Am stat două săptămâni la sanatoriul din Buşteni şi am ieşit de-acolo* ***mai tulburat şi mai sălbătăcit ca-nainte****.* (M. Cărtărescu, *Travesti*).

În compararea a două însuşiri, în general opuse, comparativul de superioritate se formează cu *mai mult* (dar şi cu *mai curând, mai degrabă*): *Scriitorul este* ***mai mult vindicativ*** *decât justiţiar.* (Rlit, 2002), *Cruciadele au fost* ***mai degrabă spectaculare*** *decât trebuincioase.* („Luceafărul", 2002).

Gruparea locuţională *mai mult sau mai puţin* („oarecum"), asociată cu un adjectiv, are rol de aproximare a însuşirii:

Experienţa lui cuprindea şi alte păţanii, dovezi ***mai mult sau mai puţin clare*** *ale unei existenţe prelungite peste graniţa morţii.* (H. Gârbea, *Enigme*).

Un număr restrâns de adjective sunt folosite, în limbajul popular, numai la comparativul de superioritate: *haină* ***mai acătării****, nuntă* ***mai dihai.***

False comparative de superioritate sunt grupările locuţionale de tipul (*un flăcău*) ***de mai mare dragul***, (*o înfăţişare*) ***de mai mare mila***, (*o pierdere*) ***de mai mare păcatul*** etc., echivalente ale unor superlative absolute.

Forma negativă a comparativului de superioritate este echivalentă cu forma pozitivă a comparativului de egalitate: *Sunt la noi oameni,* ***nu mai bătrâni*** *decât părinţii mei, care au trăit, se poate spune, în trei lumi atât de diferite încât viaţa lor s-a desfăşurat ca pe trei planete felurite.* (H. Gârbea, *Enigme*); în acest exemplu, *nu mai bătrâni = la fel de bătrâni.*

Comparativul de inferioritate şi forma negativă a comparativului de egalitate sunt echivalente din punct de vedere semantic (compară: *Casa mea e mai puţin solidă decât a voastră.* şi *Casa mea nu e la fel de solidă ca a voastră.*), după cum sunt echivalente semantic comparativul de inferioritate al unui adjectiv şi comparativul de superioritate al adjectivului antonim (*mai puţin prost = mai deştept*).

Inferioritatea poate fi redată şi prin mijloace lexicale, cu ajutorul unor sufixe adjectivale diminutivale (*bunişor* "nu chiar bun, aproape bun", *alburiu* „aproape alb" etc.) sau prin asocierea unor adverbe care arată aproximaţia (*aproape roşu, cam nebun, destul de cuminte* etc.). Comparativul de inferioritate se foloseşte mai rar.

2.4.1.3. *Gradul superlativ* indică o intensitate maximă a însuşirii şi se realizează ca ***relativ*** şi ***absolut***, fiecare putând exprima superioritatea şi inferioritatea.

Evaluarea intensităţii prin *superlativul relativ* presupune raportarea la un grup de obiecte sau la circumstanţe diferite; gradul maxim al intensităţii este stabilit prin comparaţie. *Superlativul absolut* indică un grad înalt al intensităţii (*e* ***foarte*** *deştept, dar* ***nu cel mai deştept***) fără a se baza pe o comparaţie directă. Ideea de superlativ se redă analitic prin mijloace gramaticalizate sau prin structuri sau forme specifice.

Câteva adjective neologice provenite din latină (în *-im* sau *-em*) reprezintă la origine superlative sintetice şi neregulate: *maxim, minim, optim, proxim, ultim, infim; extrem, suprem.* Ele au şi în română sensuri de superlativ absolut sau / şi relativ şi de aceea nu acceptă asocierea cu mărcile comparaţiei (**foarte minim,* **grozav de maxim,* **cel mai ultim*).

2.4.1.3.1. *Superlativul relativ* este marcat prin asocierea comparativului de inegalitate cu formantul *cel, cea, cei, cele* (*cel mai curat, cel mai puţin curat*). Termenul-reper al comparaţiei, de obicei un substantiv sau un substitut, este precedat de prepoziţii: *dintre* (rar *între, printre*) când substantivul este la plural, *din* (rar *în, de la, de sub, de pe* etc.), mai ales cu substantivul la singular, şi *de* când este un adverb de loc sau de timp.

Termenul de reper introdus prin *dintre* precizează colectivitatea de obiecte (denumite prin nominale la plural) din care face parte purtătorul însuşirii exprimate de adjectiv (inegalitatea inclusă):

Acesta era cel mai tânăr ***dintre ei***. (Gala Galaction, *În pădurea Cotoşmanei*);

Dintre toţi paşii şi toate glasurile scării, *acestea mi se păreau cele mai simpatice.* (T. Vianu, *Jurnal*).

Din se combină mai ales cu substantive colective, la singular, având acelaşi rol cu *dintre* (*cel mai frumos băiat* ***din grup*** [„din grupul de băieţi"], *din mulţime,*

din gaşcă, din clasă, din regiment etc.). sau cu substantive masive (*cel mai răspândit microb din aer, din atmosferă, din natură*).

În construcţii eliptice (cu termenul de reper neexprimat) *din* şi alte prepoziţii (*de, de la, în*) introduc nominale cu sens local, temporal sau partitiv, care se substituie reperului comparaţiei

– cu sens local (singular şi plural): *Este cel mai bun specialist* ***din ţară*** („cel mai bun specialist dintre specialiştii din ţară"); *Am devenit cea mai bună matematiciană* ***din*** *lume.* (CN, 2002); *E cel mai răspândit animal* ***din*** *munţi.;*

– cu sens temporal: *Este cea mai frumoasă amintire* ***din copilărie.*** („este cea mai frumoasă amintire dintre amintirile din copilărie"), *Acum începe una dintre zilele cele mai grozave* ***din*** *viaţa mea.* (Camil Petrescu, *Ultima noapte*).

Din poate avea şi sens partitiv: *E cea mai vulnerabilă parte* ***din mine.*** şi precedă în astfel de situaţii pronumele *cât*, la plural, când introduce o propoziţie: *Cea mai gogonată minciună* ***din câte am auzit*** (nu: **dintre câte*).

În, de sub precedă nominale cu sens local: *Te rog să laşi în pace muza / Căci tu eşti cel mai prost poet, /* ***În Siracuza.*** (G. Coşbuc, în GA), *Era cel mai tăios colţ* ***de sub acoperiş.***

De la şi *de pe* introduc nominale cu sens temporal sau local: *Nae Ionescu... ne apare drept cel mai radiant ziarist român* ***de la Eminescu încoace.*** (Rlit. 2002), *Era cea mai caldă ploaie* ***de la munte.***, *A fost cea mai aventuroasă întâmplare* ***de pe munte (de pe vremea aceea).***

De se asociază cu adverbele de loc sau de timp: Era *cel mai viclean om* ***de aici / de atunci*** („dintre oamenii de aici / de atunci").

În general prepoziţiile cu sens local sau temporal pot introduce reperul unei însuşiri superlative. Uneori reperul poate fi un substantiv la genitiv (neprepoziţional) sau un adjectiv care arată apartenenţa locală: *Mă ghemuiam acolo, în cel mai umed, cel mai secret ascunziş* ***al grădinii.*** (M. Cărtărescu, *Travesti*), unde se subînţelege „dintre ascunzişurile grădinii"; *El este cel mai bun brutar* ***prahovean.*** („dintre brutarii din Prahova").

Confuzia datorată identităţii formale dintre superlativul relativ şi un comparativ de superioritate subordonat pronumelui semiindepent *cel* este înlăturată prin prezenţa termenului de comparaţie, cf. *cei mai mari dintre ei*, dar *cei mai mari decât ei = aceia mai mari.*

Superlativul relativ, ca şi comparativul, poate fi întrebuinţat fără precizarea termenului-reper: *Rămăsesem cu ochii la el,* ***în chipul cel mai nepoliticos,*** *şi, desigur, m-a întrebat din priviri ce s-a întâmplat.* (H. Gârbea, *Enigme*).

Substantivul asociat cu un superlativ relativ este totdeauna determinat definit, dacă este plasat înaintea adjectivului: *Era sigur că a ales* ***soluţia cea mai bună.*** (H. Gârbea, *Enigme*).

Plasat după adjectivul la superlativ relativ, substantivul este nearticulat: *A ales* ***cea mai bună soluţie.***

În cazul unui şir de superlative relative coordonate, plasate după substantiv, *cel* poate apărea o singură dată, însoţind primul adjectiv, dar celelalte mărci ale superlativului se repetă: *Pe bănci, în locurile* ***cele mai îndepărtate şi mai umbrite,***

se vedeau siluetele celor care se-mbrățișau. (M. Cărtărescu, *Travesti*); *Ea își făcea cuibul în locurile **cele mai puțin murdare și mai puțin umede**.*

Superlativele coordonate prin juxtapunere prezintă de obicei toate mărcile atât în antepunere, cât și în postpunere: *Mă ghemuiam acolo, în **cel mai umed, cel mai secret** ascunziș al grădinii.* (M. Cărtărescu, *Travesti*). Compară: *în ascunzișul **cel mai umed, cel mai secret** al grădinii.*

Superlativul relativ poate apărea în construcții intensive când este precedat de *cu mult* sau *de departe*: *Mama a fost cea mai bună și **cu mult / cea mai frumoasă femeie** din lume.* (Rlit, 2002); *Ea era **de departe cea mai isteață** din clasă.*

Ca și comparativul de inferioritate, și superlativul relativ de inferioritate este rar întrebuințat, fiind înlocuit cu superlativul relativ de superioritate al adjectivului antonim: *el este cel mai puțin înalt = el este cel mai scund.*

2.4.1.3.2. *Superlativul absolut* exprimă o intensitate a însușirii la un grad înalt fără o evaluare prin raportare la alte repere. Mijloacele de exprimare a intensității prin superlativul absolut sunt mai mult sau mai puțin gramaticalizate. Procedeul gramaticalizat în exprimarea acestui grad de intensitate constă în asocierea formei de pozitiv a adjectivului precedată de *foarte* (postpunerea acestuia este populară și învechită), pentru superioritate, și, respectiv, *foarte puțin*, pentru inferioritate. Superlativului absolut de inferioritate (tipul *foarte puțin amabil*) i se preferă, în general, pozitivul adjectivului antonim (*el este foarte puțin politicos / el este nepoliticos*).

Colocvial, se folosește și *tare* înaintea unui adjectiv la forma-tip, iar *mult* (în general învechit), este astăzi în uz doar înaintea unor participii cu valoare adjectivală, tinzând să se diferențieze de *foarte*:

*Avea părerile lui, **foarte particulare**, despre aceștia, păreri care difereau într-un mod **foarte plăcut** de judecata curentă.* (H. Gârbea, *Enigme*);

*Sunt **tare obosit** și am de lucru.* (I. L. Caragiale, *Corespondență*);

*Elenii cei **mult capricioși**, n-aveau a se sfii de nimic străin sau neplăcut.* (Al. Odobescu, *Istoria arheologiei*);

*Ceea ce el numea cu un cuvânt **mult întrebuințat** în vremea lui: intuiție.* (T. Vianu, *Jurnal*).

Cu *prea* se construiesc superlativele absolute cu semnificația de prezență în exces al calității:

*A cerut un preț **prea mare**.*;

*Stăteam acolo, între fetele transpirate de **prea mult** dans și cele neinvitate.* (M. Cărtărescu, *Travesti*).

Când *mult* precedă pe *prea* are loc o intensificare a sensului de superlativ („care întrece măsura, din cale afară de"): *o pălărie **mult prea** caraghioasă.*

Pentru evitarea ambiguităților, în coordonarea superlativelor absolute, mărcile se repetă de fiecare dată: *E **foarte** tânăr și **foarte** inteligent.*, ***Mult** iubită și **mult** stimată doamnă.* Altminteri, pot fi interpretate ca fiind coordonate un superlativ absolut cu un adjectiv la gradul pozitiv: *un bătrân **foarte blând** și **liniștitor*** (M. Eliade, *Maitreyi*).

În afara procedeelor gramaticalizate de redare a superlativului, ideea de superlativ se realizează şi prin alte mijloace.

(a) Foarte răspândită este construcţia [*adverb* + *de*+ *adjectiv*], totdeauna în antepoziţie faţă de substantivul determinat, ideea de superlativ fiind datorată semanticii adverbului, purtător al unor seme gradual-superlative care indică: gradul maxim al unei cantităţi (*colosal de, fabulos de, imens de, infinit de* etc.), depăşirea unei anumite limite (*excesiv de, exagerat de*), îndepărtarea maximă faţă de un punct de referinţă (*extrem de: Explicaţia... este* ***extrem de clară*** *şi ţine de bun-simţ*. Rlit, 2002) sau seme superlative din zona calităţii (*desăvârşit de, extraordinar de, fantastic de, formidabil de*); aici trebuie incluse şi cuvintele conţinând seme din zona „dezagreabilului": *crunt de, cumplit de, fioros de, groaznic de, infernal de, jalnic de, monstruos de, oribil de* etc. Alţi determinativi adverbiali indică în cadrul unei comparaţii fie devierea faţă de clasa luată ca punct de referinţă (*anormal de, neobişnuit de, neverosimil de*: *Vederea deosebit de pătrunzătoare şi inima* ***neobişnuit de simţitoare***., N. Iorga, în DLR), fie neîncadrarea în această clasă (*nemaipomenit de, nemaivăzut de*: *un tânăr* ***nemaipomenit de hotărât***).

Aceste adverbe prezintă diverse grade de expresivitate. În general, opoziţia cantitativ / calitativ se neutralizează, astfel că determinativi din zona cantităţii apar şi în contextul unui adjectiv calitativ (*colosal de mare*, dar şi *colosal de frumoasă*) după cum determinativi din zona calităţii pot apărea în context cu un adjectiv referitor la dimensiuni (*formidabil de inteligentă*, dar şi *formidabil de grea*). Adverbe din „zona dezagreabilului" pot apărea şi în contexte cu sens pozitiv. Se poate spune *cumplit de urât*, dar şi *cumplit de frumos*. În îmbinările din ultimul exemplu, caracteristice limbajului colocvial, sunt asociate sensuri total opuse, ajungându-se la alăturări bizare ca: *îngrozitor de frumos, groaznic de bun, demenţial de arătos, mortal de rafinat* etc.

Pot fi evidenţiate însă şi unele restricţii, de pildă *desăvârşit* („perfect, complet"), din planul calităţii, nu tolerează asocierea cu adjective din planul cantităţii (nu se poate spune **desăvârşit de grea, *desăvârşit de mult*). Pe de altă parte, nu toate adverbele ce conţin seme superlative pot intra în construcţia sintactică discutată aici: *accentuat, gigantic, intens, magistral, măreţ, uriaş* nu admit regenţi adjectivali (**uriaş de mare*).

În construcţia cu adjunct adverbial antepus legat de centru prin *de* (*grozav de frumos*) sunt folosite şi adverbe provenind din supine la forma negativă (*nebănuit de, negrăit de, neînchipuit de, nespus de*, dar şi *nemaipomenit de, nemaiauzit de* etc.), ca şi formaţii postverbale, mai ales cu sufixul *-bil*, însoţite uneori de prefix negativ (*admirabil de, lamentabil de, incontestabil de, incredibil de, insuportabil de*, dar şi *consternant de, zăpăcitor de*):

Sub raza ochiului senin şi ***negrăit de dulce***. (M. Eminescu, *Luceafărul*);

Se spune că în acea zi [el] era ***neobişnuit de vesel*** *la editură.* (M. Sorescu, *Uşor cu pianul pe scări*);

Mihai Oproiu, ameţit, avu impresia că sala e nelimitată, ***zăpăcitor de mare***. (Camil Petrescu, *Turnul de fildeş*);

Fata avea nişte ochi ***incredibil de albaştri***.

În construcția cu valoare de superlativ cu *de* antepus adjectivului (*așa de, atât de, cât de, oricât de*), adverbele pot avea semnificație de cantitativi nedefiniți: *Eugen Ionescu nu-i capabil de ură și încă de-o **ură atât de sistematică** și **de îndelungată**.* (M. Sorescu, *Ușor cu pianul pe scări*). Prepoziția *de* poate lipsi din construcția *așa de* cu valoare de superlativ, mai ales în limbajul colocvial neîngrijit: *partide așa grele încât...*

Adverbele *așa, atât, astfel* urmate de *de,* în corelație cu *încât* și sinonimele lui, *că* sau *de*, întăresc ideea de superlativ: *Erau și **partide atât de grele încât** transa trebuia să fie foarte adâncă.* (H. Gârbea, *Enigme*).

Construcțiile de acest tip încorporează aprecieri graduale superlative mai ales în contexte exclamative, emfatice sau în cele pe care o intonație specială le plasează în registrul afectiv: *Un zâmbet fin și cu toate astea **atât de inocent** trecu peste fața lui.* (M. Eminescu, *Sărmanul Dionis*), *O pașă, **cât de darnic** ești!* (G. Coșbuc, *El-Zorab*), *Cumpără cărți **oricât de scumpe**!*

Conținutul superlativ al unor astfel de construcții este probat și de faptul că sunt incompatibile cu vecinătatea altor mărci graduale de superlativ: **este atât de foarte frumoasă.*

În coordonare, adverbele expresive legate prin *de* de adjectivul la forma-tip pot apărea o singură dată, repetându-se numai prepoziția *de*: *E extrem de cuminte și de bun.*

(b) Valoarea de superlativ poate fi exprimată și prin unele supine postpuse adjectivului și legate de acesta prin prepoziția *de*: *frumoasă **de speriat**, mândră **de nespus**, aprig **de temut*** etc. (vezi **Forme verbale nepersonale, 4.3.4.1**).

(c) Echivalente cu superlativul absolut sunt și construcțiile în care adjectivul este însoțit de unele locuțiuni adverbiale cu semnificație de superlativ:

– grupul locuțional poate fi postpus adjectivului sau antepus, dar legat prin *de*: *Era un vis misterios și blând **din cale-afară**.* (M. Eminescu, *S-a dus amorul*), *Eram **din cale-afară de** obosit.* (Gala Galaction, *Bisericuța din răzoare*);

– grupurile cu altă structură păstrează aceeași formă, indiferent de poziție: *Un port **cu totul și cu totul** alb.* (Gala Galaction, *Plecarea Drozileei*) / *alb **cu totul și cu totul**.*

(d) Au valoare de superlativ și unele adjective având ca adjuncți alte adjective antepuse legate de regent prin *de* (***moartă de** beată*). Adjectivele antepuse imprimă celorlalte sensul de superlativ, prin analogie cu adverbele din construcția ***colosal de** mare*; *de* se grupează cu primul adjectiv: [***putredă de***] *bogată,* [***frântă de***] *obosită,* [***nebuni de***] *îndrăgostiți,* [***morți de***] *beți* etc.

(e) Ideea de superlativ poate fi exprimată și de câteva substantive care se comportă adverbial: *beat **turtă**, scump **foc**, singur **cuc**, îndrăgostit **lulea*** etc. Unele substantive (adverbializate) din această categorie pot fi și antepuse, situație în care sunt legate de adjectivul regent prin *de*: *turtă de beat, foc de scump.*

(f) Sunt echivalente cu superlativul absolut unele construcții exclamative, cu topică și intonație specifică, de pildă cele cu adjectivul la gradul pozitiv precedat de *ce* adverbial sau de *cât de* (*Ah, darling, **ce bună** ești!* M. Cărtărescu, *Travesti*, ***Cât***

de frumoasă eşti, natură!) sau chiar şi numai adjectivul la gradul pozitiv (***Frumoasă eşti***, *pădurea mea, / Când umbra-i încă rară.*, G. Topârceanu, *Cântec*).

(g) Are valoare de superlativ absolut şi repetarea adjectivului:

Şi a făcut o nuntă ***mare, mare.***

Limbajul colocvial şi popular dispune de o gamă largă de construcţii echivalente cu superlativul: *o frumuseţe de copil, o bunătate de prăjitură* sau *deşteptul deştepţilor, frumos de nu se mai poate, amărât cât se poate de mult, mare cât nu se există pe lume* etc. În prezent, se extind structurile repetitive nerecomandabile, argotice, de tipul *băiat de băiat, cinema de cinema*; structuri ca *o bunătate de prăjitură* sau *deşteptul deştepţilor* sunt în continuare uzuale.

Pentru comparaţia adjectivului la gradul pozitiv cu un substantiv care induce ideea de superlativ (*mare cât un munte, gras ca un porc*), vezi *supra* **2.4.1.1.**

Superlativul absolut poate fi exprimat şi prin *procedee fonetice*, ca: lungirea unor sunete (*acrruu, buună, rrrău*), despărţirea în silabe (*în-cân-tat*), accentuarea intensă a unei silabe (*aprig*). Aceste procedee sunt însoţite de obicei de o intonaţie specială.

Pentru a exprima intensitatea maximă, limba română recurge şi la *procedeul de formare a cuvintelor prin derivare*. O serie de afixe (sufixul neologic *-isim* şi unele prefixe vechi: *prea-, răz-, stră-* sau noi: *arhi-, extra-, hiper-, super-, supra-, ultra-*) formează adjective cu sens intensiv. Procedeul se situează la limita dintre morfologie şi vocabular. Derivatele cu afixele respective nu sunt însă forme de superlativ ale cuvântului de bază, ci reprezintă cuvinte noi, a căror semnificaţie cuprinde trăsătura „superlativ":

-isim: importantisim, rarisim, simplisim;
arhi-: arhiaglomerat, arhicunoscut, arhiplin;
extra-: extrafin, extraplat;
hiper-: hiperemotiv, hipercorect, hipersensibil;
prea- (învechit, păstrat în limbajul bisericesc): *preacurat, preafericit, preaînălţat;*
răs- / răz- (popular): *răscunoscut, răzbucuros;*
stră-: străvechi;
super-: superadaptat, superfin, superrefractar;
supra-: supranatural, supraaglomerat, supraîncălzit;
ultra-: ultracentral, ultraelegant, ultramodern.

Repetarea prefixului accentuează caracterul intensiv: *extraextrafin, răsrăscunoscut, străstrăvechi.*

Sensul superlativ al derivatelor cu prefixele menţionate este probat de imposibilitatea acceptării altor mărci ale intensităţii (**foarte superfin*, **mai superfin* etc., dar *foarte îngândurat, prea amoral*, derivate cu prefixe nesuperlative).

2.4.2. Anumite adjective se sustrag de la gradare, sunt *incompatibile cu gradele de intensitate*. În această categorie se înscriu în primul rând adjectivele pronominale şi numerale, ca şi adjectivele provenite din gerunziul unor verbe, la care ideea de acţiune în desfăşurare este mai intensă decât cea de calitate. Nu se întâlnesc contexte ca **ţigară foarte fumegândă*, **ordine mai crescândă.*

Incompatibile cu variațiile de intensitate sunt:

– adjectivele care denumesc o însuşire negradabilă (*absolut, brut, definitiv, etern, fix, final, frânt, inițial, mort, murg, nud, unic, veşnic* etc.);

– adjectivele categoriale (simple şi compuse, aparținând mai ales terminologiei tehnico-ştiințifice), subclasă foarte bogată, prin care se exprimă referința, apartenența, originea, componența, materia, acțiunea, agentul etc. (*acetic, acrilic, balsamic, calcic, endemic, euclidian, geografic, geopolitic, metalic, moscovit, mangaliot, petrolifer, pulmonar, rădăcinos, termogen, vizual* etc.; unele adjective compuse ca *albastru-verzui, bleu-spălăcit, cafeniu-sticlos, dulce-acrişor, galben-deschis, roşu-închis* etc. care, în principiu, nu admit mărcile comparației (**mai bleu-spălăcit*, **foarte roşu-închis*);

> Când nu sunt percepute drept compuse pot admite comparația şi variația de intensitate la al doilea element (*bleu foarte spălăcit, roşu foarte închis* etc.: *Acum e **auriu, mai deschis sau mai întunecat,** după cum norii umbresc stațiunea.* (M. Cărtărescu, *Travesti*).

– adjectivele care, etimologic, reprezintă forme de comparativ şi de superlativ latinesc (*anterior, posterior, ulterior; superior, inferior; exterior, interior; optim, maxim, minim, proxim, ultim, infim; extrem, suprem*). Prezența unor mărci de intensitate este, în cazul lor, pleonastică;

– adjectivele care prezintă în matricea lor semantică seme superlative: *admirabil, atotbiruitor, atotcuprinzător, enorm, extraordinar, gigantic, grozav, infinit, incalculabil, nemaipomenit, teribil, uriaş* etc. Aici se includ şi adjectivele derivate cu afixe exprimând superlativul; cu prefixe: *arhicunoscut, extrafin, hipercorect, hipersensibil, preafericit, preaputernic, răscopt, străvechi, supraaglomerat, ultrasensibil* etc.; cu sufixe: *importantisim, rarisim, simplisim* (vezi *supra* **2.4.1.3.2**);

– adjectivele derivate cu sufixe diminutivale, cu valori apropiate comparativului de inferioritate: *căldicel, dulcişor, frumuşel, slăbuț, tărişor* etc. Colocvial, aceste adjective admit uneori mărci ale intensității: *e foarte / mai slăbuț, e grozav de frumuşel* etc.;

– adjectivele invariabile provenite din adverbe: *asemenea, aşa* (colocvial, ca adverb, poate avea comparativ: *stai mai aşa!*), *atare, gata.*

Unele adjective negradabile pot avea grade de intensitate şi comparație când sunt întrebuințate cu sensuri figurate: *bărbătesc* nu are grade de intensitate când exprimă apartenența, componența sau destinația (*sex bărbătesc, cor bărbătesc, haine bărbăteşti*), dar este susceptibil de gradație când înseamnă „curajos" (pe lângă substantive ca *atitudine, comportament, fire* etc.: *Are un temperament mai / foarte bărbătesc*); *viu* „care trăieşte" este negradabil (*ființă vie*), dar cu sensul „vioi" sau „aprins" este supus gradării (*un spirit mai viu ca oricând*); *mort* este negradabil, dar în îmbinări figurate poate avea grade de intensitate: *era mai mult mort decât viu de frică.*

Adjectivele care se sustrag gradării pot primi abuziv mărcile gradelor de intensitate: *Victor Hugo a creat singur* [...] *instrumentul **cel mai perfect** al poeziei moderne franceze.* (M. Sadoveanu, *Evocări*), *O formă de existență **mult mai completă** ca existența diurnă.* (I. Barbu, *Prefața* la *Versuri*).

Deşi posibile, dat fiind sensul uşor schimbat al adjectivelor (în primul exemplu se apropie de „bun", în al doilea de „bogat"), aceste superlative sunt nerecomandabile.

Adjectivele care nu se supun variaţiei de intensitate nu admit, în general, nici (semi)adverbe cu sens cantitativ şi de aproximare (*cam, destul de, cât de cât, prea, puţin*) şi nici afixe diminutivale sau augmentative.

Adjectivele incompatibile cu gradarea intensităţii sunt mai numeroase decât cele compatibile, dată fiind bogăţia clasei de adjective categoriale. Din 500 de adjective înregistrate în DOOM[1] numai 13% au grade de intensitate, iar pentru 20% prezenţa gradelor de intensitate este posibilă (*abnorm, abscons, acerb, acurat, adolescentin* etc.). Restul adjectivelor nu se supun gradării.

3. POSIBILITĂŢI COMBINATORII

Felul în care adjectivul se asociază altor unităţi lexico-gramaticale variază în raport cu funcţia lui de adjunct sau de centru de grup.

Adjectivul funcţionează ca adjunct într-un grup nominal sau verbal, dar el poate fi, la rândul său, centru al unui grup adjectival, având compliniri proprii.

3.1. Adjectivul-adjunct

Pentru adjectiv, definitorie este calitatea de adjunct. El participă ca atribut în grupul nominal şi ca predicativ (nume predicativ, predicativ suplimentar) în grupul verbal.

În construcţii nominale exclamative autonome, adjectivul poate avea funcţie de atribut (***Fată frumoasă**, îngrijeşte-mă!*).

3.1.1. În calitate de *component al grupului nominal*, adjectivul apare totdeauna ca adjunct şi niciodată în calitate de centru, fapt ce-l deosebeşte de substantiv (vezi **Substantivul, 3.1**).

Adjectivul poate determina:

(a) unul sau mai multe substantive: *Liniştea **fecundului pământ**.* (N. Stănescu, *Mi-amintesc cu uimire*), *Agenţia închiriază **camere** şi **apartamente** mobilate.*

În situaţia unui adjectiv ataşat la un grup de substantive coordonate, uneori dependenţa adjectivului de un substantiv sau de mai multe este ambiguă: *Salonul casei pe care şi-o cumpărase de curând avea pereţii tapetaţi cu mătase în **dungi** şi **zigzaguri** sclipitoare.*

În jurul aceluiaşi centru se asociază uneori mai multe adjective coordonate: *Cu-ale tale braţe **albe, moi, rotunde, parfumate** / Tu grumazul mi-l înlănţui...* (M. Eminescu, *Noaptea*); *om **înalt** şi **spătos***; ***marele** şi **strălucitul** savant*; *profesori **buni** sau **răi** sunt plătiţi la fel* etc. Fiecare adjectiv se raportează la substantivul-centru, de aceea ordinea adjectivelor este liberă. Se poate spune: *braţe albe, moi, rotunde, parfumate* sau *braţe rotunde, parfumate, albe, moi, om înalt şi spătos* sau *om spătos şi înalt, strălucitul şi marele savant, profesori răi sau buni* etc.;

(b) un substitut: *Părând a căuta* ***ceva*** *drag și pierdut.* („Dilema", 2002), ***Nimic*** *mai potrivit pentru o astfel de viețuire.* („Dilema", 2002), *Au venit mai multe studente.* ***Două*** *mai îndrăznețe s-au prezentat la examen.*

Dintre substitutele substantivului, pronumele personal nu poate fi determinat de adjectiv (**el frumos* sau **frumosul el*), cu excepția situației când adjectivul postpus este precedat de *cel* (*Numai tu cel deștept poți face una ca asta.*). Pronumele personale pot fi însă complinite de participii adjectivale izolate sau de adjective izolate (rar), în general cu nuanță circumstanțială: *Ei,* ***îngrădiți*** *de lege, plăcerilor se lasă.* (M. Eminescu, *Împărat și proletar*), *Noi,* ***rămași*** *în urmă, am grăbit pasul.*, *El,* ***deștept,*** *a înțeles aluzia.*

Mai rar, în construcții afective cu vocativul, un adjectiv propriu-zis izolat poate sta pe lângă un pronume personal: *Iubito, tu,* ***glumeață,*** */ Nu știi c-a săruta e un păcat...* (M. Eminescu, *Iubită dulce, o, mă lasă*).

(c) un grup nominal alcătuit din substantiv + unul sau mai multe adjective.

Unele substantive pot fi determinate de mai multe adjective care nu se află în raport de coordonare, ci fiecare adjectiv se referă la un centru anterior – un substantiv (***acid*** *acetic*) sau un grup nominal (***acid acetic*** *diluat,* ***acid acetic roșu*** *foarte diluat*). Adjectivul *acetic* se referă la *acid, diluat* la *acid acetic*, în primul exemplu și la *acid acetic roșu*, în al doilea. Adjectivele sunt dispuse într-o ordine ierarhică, de aceea locul fiecăruia este fix (nu se poate spune **acid diluat acetic* sau **acid roșu foarte diluat acetic* etc., vezi *supra,* **1.2.2**).

Adjectivele categoriale delimitează clasa, categoria de referenți, cele calificative evaluează într-un anumit fel referentul. Adjectivele categoriale, totdeauna postpuse, denumesc clase și subclase de obiecte reprezentate de substantivul-centru, restrângând tot mai mult extensiunea clasei: *patrimoniul artistic* poate fi *național* sau *internațional, regional, local* etc. *Patrimoniul artistic regional* poate fi *bogat, redus, sărac, variat* etc. Adjectivele din categoria calificativelor pot sta și înaintea grupurilor formate dintr-un substantiv și unul sau mai multe adjective categoriale: ***un variat*** *patrimoniu artistic național,* ***cel mai mare*** *divizor comun.*

Adjectivele calificative evaluează un grup nominal format din substantiv + unul sau mai multe adjective categoriale, situându-se în afara acestui grup, fie pe ultimul loc în postpunere, fie în antepunere (*un patrimoniu artistic național* ***bogat*** */ un* ***bogat*** *patrimoniu artistic național*).

Ca adjunct al unui substantiv, adjectivul postpus poate fi precedat de pronominalul emfatic *cel, cea, cei, cele*: *omul* (*cel*) *bun, fata* (*cea*) *frumoasă* etc. (vezi **Pronumele și adjectivul pronominal demonstrativ, 2.2.1.1**). Pe lângă antroponime, prezența lui *cel* este azi obligatorie în situația de postpunere a adjectivului: *Ștefan cel Mare, Irina cea harnică* (dar **Ștefan mare,* **Irina frumoasă*).

În poezie, se întâlnește asocierea fără *cel* a antroponimului cu adjective neologice: *Sfărâmați statuia goală a Venerei* ***antice.*** (M. Eminescu, *Împărat și proletar*).

Cu toponime, asocierea adjectivului fără *cel* e uzuală: *Dunărea albastră, România pitorească, Carpații Orientali.*

Antepus numelui propriu, adjectivul apare de obicei articulat: *marele Ștefan, harnica Irină / Irina.*

În formule expresive cu *de*, se produce o reorganizare a grupului nominal. Adjectivul se substantivează și devine centru al grupului: *harnica de Irina, leneșul de Ion, nebuna de mine* etc. Această construcție, cu adjective substantivate poate avea drept centru un nume propriu (*ticălosul de Tomșa*), un substantiv comun din sfera animatelor sau a inanimatelor (*drăguța de nevastă-sa, afurisitul de cal, ticăloasa de vânzătoare*; *nenorocita de mașină*), un pronume (*prostul de mine, drăguțul de el*). Tipul de determinativ conținându-l pe *de*, cu centru postpus, este asemănător cu cel din construcțiile cvasilocuționale de tip adverbial antepuse adjectivelor (*grozav de rău, extrem de cuminte*) sau cu alte grupuri de determinative de tip adjectival alcătuite cu numeralele de la *douăzeci* în sus (*patruzeci de bani*); în aceeași situație sunt și construcțiile partitive și cuantificatoare (*un kilogram de mere, o sticlă de vin, o bucată de stofă, un grup de studenți, o mulțime de oameni, o casă de copii* etc.) și construcțiile cu valoare comparativă (*un munte de om, o mândrețe de fată, o minune de femeie, o bomboană de copil, pramatia de Ion* etc.), unde *de* se grupează cu substantivul antepus formând împreună cu acesta un tip de specificator adjectival al centrului (în cazul adverbelor, un component adverbial dezvoltat al centrului adjectival: *grozav de frumos*).

3.1.2. În calitate de *component al grupului verbal*, adjectivul are funcție de nume predicativ (*Fata era* ***isteață.***) sau de predicativ suplimentar (*Noaptea se lăsa* ***murdară*** *și* ***grea.***, Cezar Petrescu, *Întunecare*).

Într-un grup exclamativ eliptic, când adjectivul nearticulat precedă un substantiv articulat, adjectivul este, din punct de vedere sintactic, un nume predicativ: ***Frumoasă*** *fata!*

Accidental, în structuri atipice, ca adjunct într-un grup verbal, adjectivul poate ocupa și alte poziții sintactice: complement prepozițional (***Din galbenă,*** *substanța s-a făcut roșie, la soare.*), comparativ ([Hoțul] *își caută de treabă, lăsând pe bietul Leuștean mai mult mort* ***decât viu.***, N. Gane, în DLR), circumstanțial de relație (***De fudulă,*** *n-o întrece nimeni.*), circumstanțial opozițional (***În loc de roșii,*** *merele erau maronii.*), circumstanțial cumulativ (***Pe lângă leneșă,*** *fata mai era și mincinoasă.*), circumstanțial de excepție (*Brânza nu-mi place altfel* ***decât dulce.***).

Prezența adjectivului în poziția de subiect sau de obiect direct este un semn al substantivării lui (***Leneșul*** *mai mult aleargă...;* ***Galbenul*** *bate* ***roșul*** *la cărți.*).

3.2. Adjectivul-centru

3.2.1. În calitate de centru de grup, adjectivul are totdeauna dublu rol sintactic, fiind în același timp termen subordonat (adjunct) într-un grup nominal sau verbal și termen regent pentru unul sau mai mulți adjuncți. Complinirile adjectivului sunt, din punct de vedere sintactic, de același tip cu cele ale verbului; el admite ca adjuncți adverbe, rar adjective, nominale în dativ și prepoziționale,

forme verbale nepersonale sau propoziţii în poziţie de complement (vezi *infra*). În *om capabil*, adjectivul are doar rol de adjunct, în *om capabil de iubire / să iubească*, el este adjunct al substantivului *om* şi centru pentru grupul ***capabil de iubire / să iubească***; tot aşa, *un om sensibil, un om **sensibil la frumos / la ce-i frumos**, băiat recunoscător, băiat **recunoscător profesorului / cui l-a învăţat*** etc.

Pentru cele mai multe adjective, adjunctul este, contextual, facultativ (*Ion este un om **bun ca pâinea caldă**. / Ion este un **om bun***). Cele mai multe adjective sunt folosite în mod „absolut", adică fără a impune prezenţa unor adjuncţi (*Fata **leneşă** e **grasă**.*).

Prezenţa unui adjunct este obligatorie pentru un număr relativ restrâns de adjective propriu-zise: *analog* (*desen analog modelului / cu modelul*), *anterior, avid, conform, dator, egal, posterior* etc. sau postverbale: *ahtiată după, înrudită cu, ajutată de, cauzatoare de* etc.: *Bomba este **cauzatoare de moarte** / *Bomba este **cauzatoare**.*

3.2.2. Adjectivul impune adjuncţilor săi restricţii de caz şi de prepoziţie (*terasa **exterioară casei**, taxa de timbru **conformă cu legislaţia***), precum şi selectarea elementelor introductive, când adjunctul este o propoziţie (*elev **dornic să înveţe**, fiinţă **geloasă pe cine** reuşea*). Unele adjective acceptă ca adjunct forme verbale nepersonale (infinitivul şi supinul): *vrednic de a fi ales, bun de aruncat* etc.

Adjunctul adjectivului poate fi:

(a) **adverb** cu sau fără prepoziţie: *om frumos **sufleteşte**, păr **aproape** alb, faţă **puţin** smeadă, fată **cam** proastă, elevul cel mai bun **de aici*** etc.; cf. şi *Recapitulăm, din izvoare diferite, **savant** orchestrate...* (M. Sorescu, *Uşor cu pianul pe scări*); *scrisoarea Dvoastră – „edificatoare" **ca întotdeauna**.* (G. Liiceanu, *Epistolar*). Adjunctul adverbial poate fi simplu, ca în exemplele de mai sus, sau dezvoltat, la rândul lui, prin adjuncţi proprii: *Evoluţia acestui fenomen implică* [...] *factorul uman* [...], *ca şi probleme actuale* [***absolut specific***] *rurale de sănătate.* („Albina Românească", 2004)

Frecvente sunt mai ales construcţiile cu (semi)adverbe evaluative şi cantitative, ca şi cele în care adverbul urmat de prepoziţie şi antepus adjectivului face parte din construcţii superlative (***colosal de** mare, **teribil de** urât* etc.), vezi *supra* 2.4.1.3.2. Pentru construcţiile eliptice cu substantive adverbializate, de tipul (*copil*) *gol **puşcă***, (*muncitor*) *harnic **foc***, (*rochie*) *roşu-**carmin***, (*pălărie*) *galben-**pai***, vezi **Substantivul, 5.1.1.**

(b) **un nominal în dativ** – substantiv sau pronume: *Întârziase câteva ore în casa cea scumpă **amintirilor** lui.* (I. Teodoreanu, *La Medeleni*), *Imaginile dragi **mie / lui / tuturor**.*

Adjectivele care cer dativul aparţin atât fondului vechi al limbii (*dator cuiva, drag nouă, prielnic plantelor, scump sufletului ei, vrăjmaşă noului* etc.), cât şi, mai ales, fondului neologic (*accesibil pietonilor, adecvat gustului, anterior războiului, antipatic colegilor, avantajos pensionarilor, caracteristic epocii, conform statisticii, consecvent opiniilor sale, exterior zidului, specific cercetării, tipic prostului-gust, util pacienţilor* etc.).

Adjunctul adjectivului poate fi reprezentat printr-un pronume reflexiv în dativ: *indiferentă sieşi, suficientă sieşi.* Ca adjunct al adjectivului, reflexivul, ca şi pronumele personal, este totdeauna utilizat cu forma accentuată (spre deosebire de construcţiile cu centru verb, care admit cliticele). Acelaşi adjectiv poate admite uneori atât pronumele în dativ, cât şi pe cel cu prepoziţie: *egal cu mine / sine* vs *egal mie / sieşi, analog cu mine / sine* vs *analog mie / sieşi.*

Forma clitică poate însă apărea în relaţie cu un copulativ: *prielnic mie*, dar *îmi este prielnic*, *drag nouă*, dar *ne este drag* etc.

Subordonat adjectivului, dativul exprimă: punctul de referinţă în cadrul unei relaţii de egalitate sau de corespondenţă, de diferenţiere sau de opoziţie (*analog, comun, conform, contrar, opus* etc., *Aglae nu se arăta* ***potrivnică acestor manevre***., G. Călinescu, *Enigma Otiliei*); punctul de referinţă în cadrul unei relaţii comparative (*inferior, secundar, superior* etc., *Are o calitate* ***superioară unei stofe*** *de lână*); punctul de referinţă în cadrul unei relaţii temporale (*anterior, consecutiv, posterior, ulterior* etc., *Probabil că e un cuvânt* ***posterior clasicităţii.***, I. L. Caragiale, în DLR) sau spaţiale (*adiacent, apropiat, exterior, interior, juxtapus, tangent* etc. *Propoziţia* ***juxtapusă altei propoziţii*** *este coordonată cu prima.*); destinaţia şi scopul (*decisiv, relevant, valabil, vital* etc.), sau poate preciza „beneficiarul" (*favorabil, indispensabil, păgubitor, potrivnic, recunoscător, util, vrăjmaş* etc., *Se simţea adânc* ***recunoscătoare femeii*** *acesteia.*, I. Agârbiceanu, *Arhanghelii*).

Poziţia sintactică de complement indirect al adjectivului este instabilă. Numeroase adjective care cer adjunct nominal în dativ se pot construi şi cu un acuzativ cu prepoziţie. Astfel, dativul „Beneficiar" este concurat de construcţiile prepoziţionale cu *pentru: accesibil tuturor / accesibil pentru toţi*; dativul „de scop" este concurat de construcţiile prepoziţionale cu *pentru, la*: *răgaz util creaţiei / pentru creaţie, condiment folositor mâncării / la mâncare,* dativul punct de referinţă pentru relaţii spaţiale, temporale, comparative este concurat de construcţiile cu prepoziţia *de* sau de locuţiunile prepoziţionale *faţă de, în raport cu: apropiat Mariei / apropiat de Maria, superior domeniului amintit / superior faţă de domeniul amintit* etc.

Adjunctul în dativ poate fi concurat şi de o propoziţie relativă neinterogativă introdusă printr-un pronume în dativ (cu dublu rol sintactic – complement indirect în regentă şi subiect în subordonată): *recunoscător mamei / recunoscător cui mi-a dat viaţă,* şi de o relativă în care elementul introductiv este precedat de prepoziţie (locuţiune prepoziţională): *recunoscător faţă de cine mi-a dat viaţă.*

Adjunctul în dativ poate fi nelexicalizat dacă este recuperabil anaforic, în cazul unor adjective de situare locativă, temporală, relaţională: *anterior, consecutiv, contrar, opus, propriu* etc.

Construcţia adjectivului cu un nominal în cazul dativ este o structură productivă, frecventă în limba literară.

Unii autori consideră că adjectivul poate funcţiona drept centru şi pentru un nominal în genitiv: *dezvoltarea inteligenţei* ***cunoscătoare a lumii***...

echipă ***deținătoare*** *a trofeului*. Astfel de construcții sunt însă ambigue, centrul putând fi interpretat, fie ca substantiv, fie ca adjectiv.

(c) **Nominal neprepozițional.** Este un adjunct caracteristic participiilor provenind de la verbe copulative sau de la verbe care admit un „predicativ": *persoana numită ambasador / rămasă profesoară / devenită ministru* etc., ca şi de la unele verbe care admit obiect direct şi obiect secundar, conservând pe cel nepersonal: *fată învățată carte, întrebată rădăcina pătrată* etc. (vezi **Forme verbale nepersonale, 3.3.3**).

(d) **Nominal precedat de prepoziție.** Construcția adjectivului cu un adjunct nominal admite numeroase elemente joncționale din clasa prepozițiilor. Elementul introductiv al nominalului poate fi o prepoziție: *ca, cât, contra, cu, de, în, la, pe, pentru, prin* etc., de exemplu: *Marea uşă* [...] ***plină de*** *cuie*...(M. Cărtărescu, *Travesti*), *Faptul* [...] ***inadmisibil pentru*** *un personaj cu inteligența lui*. (G. Liiceanu, *Epistolar*), *fată* ***frumoasă ca*** *soarele, gard* ***înalt cât*** *casa* etc. sau o locuțiune prepozițională: *față de, în privința, în materie de, în raport cu* etc.: *Considerații finale* ***privitoare la*** *astfel de lucruri*. (G. Liiceanu, *Epistolar*); *Liiceanu care, deşi* ***obedient față de*** *maestru, e totuşi o personalitate*. (*ibid.*) etc.

Adjunctul adjectivului se aşază, de regulă, după adjectivul-centru în formulări neutre din punct de vedere stilistic (lipsite de emfază). Antepunerea adjectivului atrage plasarea în antepunere a întregului grup adjectival: ***Conformă cu cerințele vremii****, moda este uşor acceptată*.

Grupul adjectival descris poate fi disociat prin intercalarea unui adverb: *Bucuroasă* ***poate*** *de vestea adusă*..., *fricoasă* ***parcă*** *de întuneric, atentă* ***azi*** *la lecție* etc.

Grupul prepozițional poate fi obligatoriu (*tânăr* ***dependent de*** *droguri*) sau facultativ (*animale* ***îngrozitoare ca aspect***), vezi *supra*, **3.2.1**.

Adjunctul unui adjectiv, exprimat printr-un nominal prepozițional, reprezintă diferite specii de complemente, cu excepția complementului direct. Într-o construcție ca *invidioasă pe Ion*, nominalul prepozițional este un complement indirect prepozițional şi nu direct ca în construcția verbală corespunzătoare, datorită posibilității de exprimare a nominalului prepozițional printr-un inanimat: *invidios pe reuşita lui* (**invidiez pe reuşita lui*), ceea ce dovedeşte că aici *pe* nu este marcă a complementului direct.

Raporturile semantice exprimate de adjunctul prepozițional al adjectivului sunt numeroase şi variate (vezi **Prepoziția, 3.1.1.2**) fiind în mare măsură similare cu acelea exprimate de construcțiile care au regent verbal. De pildă, unele adjective construite cu prepoziția *cu* (rar *de*) pot exprima reciprocitatea (*ea era în multe privințe asemănătoare cu el*) sau reflexivitatea (*era severă cu sine, era sigură de sine*), specifice verbului. Construcția prepozițională este concurată uneori de cea cu adjunctul adjectival în dativ (*egal cu sine / egal sieşi*), dar nu **severă / sigură sieşi*.

Adjectivele pot dobândi contextual trăsătura reciprocității (*atenți unul cu altul, cunoscuți între ei, devotați unii altora, indispensabili unii altora, invidioşi unul pe altul, străin unul de altul*).

Adjuncții adjectivelor propriu-zise pot fi locali (*persoană bolnavă* ***la pat***, *veselă* ***la petreceri***, *fericită* ***în străinătate***), temporali repetitivi și durativi (*persoană calmă* ***din nou***, *bolnavă* ***de două zile***, *mai frumoasă* ***ca oricând***), cauzali (*fată slabă* ***de nemâncare***, *avară* ***din sărăcie***) etc. Este posibilă și asocierea unor tipuri diferite de adjuncți (*persoană bolnavă* ***de două zile de supărare***). Adjectivele de natură verbală acceptă în plus și adjuncți instrumentali (*ouă bătute* ***cu mixerul***, *călători sosiți* ***cu trenul***) sau finali (*alimente destinate* ***pentru consum***, *elevi trimiși* ***la studiu*** *în străinătate*).

Adjunctul adjectivului exprimat printr-un substantiv precedat de prepoziție este concurat de alte grupuri prepoziționale care includ forme verbale nepersonale sau de propoziții:

– infinitiv cu prepoziție: *apt de descriere / apt de a fi descris*

– supin: *demn de laudă / demn de lăudat*

– propoziții conjuncționale sau relative: *conștientă de / conștientă că*: *conștientă de valoarea ei / conștientă de ce valoare are / conștientă că ar putea fi o valoare* etc.

Prepoziția tipică adjectivului se păstrează înaintea grupului prepozițional nominal, înaintea infinitivului și supinului, ca și înaintea propozițiilor relative: *bun* ***la*** *învățătură, bun* ***la*** *învățat, bun* ***la*** *ce îl pui să facă, demn* ***de*** *laudă, demn* ***de*** *a fi lăudat, demn* ***de*** *lăudat, demn* ***de*** *ce a moștenit* etc.

Construcția adjectivului cu adjunct nominal prepozițional este foarte frecventă în limba română standard.

> De regulă, adjectivul nu guvernează adjuncți nominali în acuzativ fără prepoziție, pentru că tranzitivitatea nu este proprie adjectivului. Excepție face *dator*, care admite de obicei o construcție de tip complement direct cu un determinativ cantitativ, ultimul funcționând în construcția verbală echivalentă, fie drept circumstanțial (*Îți sunt datoare zece lei / îți datorez zece lei*), fie drept complement direct cu determinativi noncantitativi (*Îi sunt datoare* ***viața*** */ îi datorez* ***viața*** și ***Ce*** *mi-e dator?*), unde tranzitivitatea e clară. Construcție izolată și instabilă (poate fi concurată de un nominal prepozițional: *îi sunt datoare* ***cu*** *viața*), ea nu poate fi realizată niciodată printr-un clitic, chiar și în cazul unui suport verbal copulativ (**dator o*, **viața ți-o este datoare*), ceea ce demonstrează caracterul slab al tranzitivității lui *dator*.

(e) **Verb la infinitiv.** Adjectivul își păstrează regimul prepozițional în construcția cu un adjunct infinitival (*vrednic de a fi premiat, capabil de a învăța o meserie, competent în a cerceta făptașii*): *Boala constitutivă, preparată* [...] *de strămoși*, ***zeloși în a se păstra*** *debili, a oprit dezvoltarea normală.* (I. Ralea, *Scrieri din trecut*).

Uneori infinitivul se folosește fără prepoziție: *Om bun și milostiv, dar nu-i* ***vrednic a ține*** *nevastă tânără.* (M. Sadoveanu, *Divanul persian*), *Să nu întrebăm câți din gazetarii noștri sunt* [...] *prin știința lor* ***vrednici a face*** *meseria de care s-au apucat.* (I. L. Caragiale, *Critica teatrală și presa noastră*).

În aceleași contexte poate apărea și conjunctivul: *apt de a lucra pământul / apt să lucreze pământul, dornic a se îmbogăți / dornic să se îmbogățească* etc.: *Oi fi eu* ***vrednic să trag*** *un car, mai ales dacă merge singur.* (I. Creangă, *Dănilă Prepeleac*).

(f) **Verb la supin.** Adjectivele care selectează de obicei prepoziția *de* (*apt, bun, demn, vrednic, gata* și locuțiunea adjectivală *în stare*) constituie centre de grup pentru supin, ca și pentru infinitiv sau, în realizarea propozițională, pentru conjunctiv; infinitivul și propoziția construită cu subjonctivul au însă o sferă mai largă de adjective regente în comparație cu supinul (*bucuroasă de a mă întâlni / să mă întâlnească / *de întâlnit,* dar *gata de a iubi / de iubit / să iubească*).

În calitate de adjunct al unui adjectiv, supinul poate fi precedat numai de prepoziția *de*: *Televizor numai **bun de aruncat***. („Luceafărul", 2002).

Dacă este substantivizat (articulat), prepoziția *de* este exclusă: *pachet bun de trimis prin poștă,* dar *pachet bun pentru trimisul prin poștă,* și nu **pachet bun de trimisul prin poștă.*

Adjectivul regent este compatibil cu supinul pasiv sau / și activ. De pildă, *gata* și *bun* admit supine cu ambele valori (*om **bun / gata** de colindat lumea; aluat **bun / gata** de făcut plăcinte*), iar *vrednic* și *demn* numai cu valori pasive (*exemplu vrednic de menționat, oameni demni de disprețuit*).

Supinul apare adesea ca determinativ cu rol de intensificator al unui adjectiv calificativ, mai ales la forma negativă: *fată frumoasă de nespus / de neînchipuit,* dar și *om urât de speriat.*

În unele construcții intensive (și modalizatoare „de posibilitate") atrase în sfera superlativului absolut, supinul se comportă ca un adverb antepus adjectivului-centru și legat de acesta prin marca *de*: *grai **nespus de** dulce, fată **necrezut de** frumoasă, tratative **nesperat de** rodnice* etc.

(g) **Adjectiv.** Complinirea printr-un adjectiv este rară și legată de tiparul construcțiilor superlative lexicalizate cu ajutorul adverbului (*îngrozitor de beată,* vezi *supra*, **2.4.1.3.2**): era ***moartă de** beată* „foarte beată", ***bolnavi de** supărați* „foarte supărați", ***frântă de** obosită* „foarte obosită".

> Pentru adjectivul determinat de un participiu adjectival de tipul *foști comuniști,* vezi **Forme verbale nepersonale, 3.**

(h) **Propoziție.** Adjunctul poate fi o propoziție introdusă printr-o conjuncție, printr-un pronume relativ sau nehotărât relativ, ori printr-un adverb relativ.

Adjectivul prototipic în calitate de centru poate impune folosirea diferitelor *conjuncții.* Astfel adjectivele regente, intrinsec sau numai contextual interogative, îl selectează pe *dacă* în condițiile transpunerii unei interogative totale în vorbirea indirectă: ***Curioasă dacă** a greșit, a recitit lucrarea., **Nesigur dacă** a procedat bine, l-a întrebat pe profesor. Că* și *să* introduc subordonate neinterogative. Unele adjective îl impun pe *că: conștient, gelos, sigur, vinovat* (*Un student **sigur că** stăpânește materia*). Altele cer prezența lui *să:* (*in*)*apt, atent, avid, bun,* (*in*)*capabil, curios, dator, demn, grijuliu,* (*in*)*suficient, liber, nesățios, vrednic* (*Băiatul e **liber să**-și aleagă o meserie*). Sunt și adjective care se pot construi cu ambele conjuncții: *bucuros că a venit / bucuros să vină*; tot așa: *fericit, furios, mândru.* Conjuncțiile consecutive *încât, de, că* sunt cerute de grupuri adjectivale cu modificatori de tip adverbial: *avea o față* (*așa de*) *hidoasă **că / încât / de** mureai de frică.*

Adjectivele postverbale păstrează, în general, restricțiile conjuncționale ale verbului din care provin: *Conductorul* [...] ***temător să nu fie el primul care greşeşte.*** („Luceafărul", 2002), cf. *conductorul **temător că** greşeşte* („se teme să nu greşească, se teme că greşeşte"); *doritor / dornic să, obligat să* etc.; *încrezătoare că*; *interesată dacă / să, preocupată dacă / să.*

Propozițiile, mai ales cele cu centru adjectival de tip verbal, dar nu numai acestea, pot fi introduse printr-un *pronume relativ* sau *nehotărât* în cazul dativ sau acuzativ cu prepoziție: *Era un om recunoscător / util* **(ori)cui** *îl chema la masă., Era o gazdă primitoare / bună* ***cu (ori)cine*** *venea la ei., Era un bolnav respectuos / atent* ***față de cine*** *îl îngrijea., Era încântată / tristă* ***de cât*** *de tare slăbise.*

Ca adjuncți adjectivali pot fi şi circumstanțialele introduse printr-un *adverb pronominal*: *fată* ..*ilitoare / bună* ***când*** *vrea.*

Unii adjuncți ai adjectivului pot fi condiționați de prezența altor adjuncți, cum ar fi morfemele de gradare şi de comparație: ***mai*** *bun* ***decât mine, la fel de*** *bun* ***ca tata, prea*** *frumoasă* ***pentru a fi respinsă, destul de*** *bună* ***să spele vase*** etc. sau un determinativ special (anaforic) al centrului: *casă* ***altfel*** *construită* ***decât la noi.***

Adjuncții pot avea un centru adjectival simplu (*zâmbet nespus de* ***dulce***, *fata* ***veselă / prezentă*** *la petrecere*) sau un grup adjectival: *fața* [*era*] *îngrozitor de* [***plină de bube***], după cum şi centrul poate avea, la rândul său, un adjunct simplu (*femeie bolnavă* ***psihic***) sau dezvoltat (*situație* [***realmente teribil de***] *periculoasă*) ori mai mulți adjuncți (***teribil de*** *nesuferită* ***ca purtare***).

Prezența circumstanțialelor dependente de centrul adjectival variază, în primul rând, în funcție de natura verbală sau nonverbală a centrului, dar şi de poziția sa sintactică. Adjectivele postverbale şi cele aflate în poziție predicativă (nume predicativ, complement al obiectului, predicativ suplimentar) admit mai frecvent asocierea cu adjuncți (vezi **II, Numele predicativ, Predicativul suplimentar**).

3.2.3. Adjuncții nominali ai adjectivului pot fi articulați sau nearticulați. Este obligatoriu determinat prin articol sau alt determinant adjunctul nominal în dativ (*adecvat gustului comun / unui gust comun,* dar *adecvat oricărui gust*). Adjunctul exprimat printr-un nominal prepozițional este nearticulat sau articulat nehotărât (*o uşă plină de cuie / de nişte cuie*), dar poate fi articulat hotărât când este,la rândul său, centru de grup nominal: *uşă plină de* ***cuiele înfipte*** *în ea.*

Adjunctul adjectivului exprimat prin supin este nearticulat când este de tip verbal (*făină bună de făcut plăcinte*) şi articulat când este substantivizat (*bun la făcutul plăcintelor / în depistatul greşelilor*). Atât prezența articolului, cât şi prezența genitivului dovedesc substantivarea „forte" a supinului.

3.2.4. Adjectivul de proveniență verbală este mai frecvent centru de grup şi impune mai des determinativi obligatorii, în raport cu adjectivul propriu-zis ai cărui determinativi sunt limitați: o *instalație* ***provocatoare*** *de accidente, un referendum* ***premergător*** *votării legii, cauză* ***inseparabilă*** *de efectul ei, materiale* ***expediate*** *prin poştă* etc. (*inteligent, deştept, delicat* etc. se folosesc mai rar drept centre de grup: *câine* ***inteligent*** *ca un om /* ***deştept*** *de mama focului /* ***delicat*** *ca o fecioară* etc.).

Dintre adjectivele postverbale, participiul adjectival, cel mai deschis determinativilor, păstrează pe lângă complementele verbului de origine şi posibilitatea relației cu subiectul, ceea ce-l deosebeşte de alte adjective postverbale.

Subiectul este actualizat în construcțiile participiale absolute, unde poate fi atât postpus, cât și antepus participiului (*Odată **plecată profesoara**.../ Odată **profesoara plecată**...*), precum și în cele cu regenți verbali impersonali + participii cu valori pasive (***Fata** trebuie **premiată** / **felicitată** / **iubită**.*). Adjectivele participiale de la verbe psihologice se îndepărtează în mai mare măsură de natura verbală a bazei din care provin, acceptând determinativi nereperabili pentru participiile altor tipuri de verbe (*o colegă foarte uimită de cele văzute / legi *foarte anulate de parlament*), vezi **Forme verbale nepersonale, 3.4.**

Sufixele postverbale pot îndepărta adjectivul de natura verbală a bazei, conferindu-i comportament de adjectiv prototipic (*-os, -cios, -ăreț: alunecos, plângăcios, petrecăreț*) sau îl pot menține în cadrul ei, păstrându-i capacitatea de a primi complinirii (*-ant, -bil, -tor: zgomot enervant prin repetare, sumă convertibilă în valută, fecioară născătoare de Dumnezeu* etc.).

4. RAPORTUL ADJECTIVULUI CU ALTE CLASE LEXICO-GRAMATICALE

Adjectivul constituie o sursă de îmbogățire pentru alte clase de cuvinte, după cum alte clase de cuvinte contribuie la creșterea sa numerică.

4.1. Treceri dinspre clasa adjectivului

Adjectivul constituie în mod frecvent o sursă de îmbogățire pentru substantiv și adverb. Această creștere a celor două clase gramaticale se realizează prin schimbarea valorii gramaticale sau prin derivare.

4.1.1. ***Substantive provenite din adjective***

4.1.1.1. *Conversiunea adjectivului în substantiv* este deosebit de productivă, deoarece din unul și același adjectiv se pot obține două substantive, unul masculin și altul feminin. Schimbarea valorii adjectivale în cea substantivală se realizează prin mai multe procedee:

(a) articularea cu articol hotărât (***Bolnavii** și medicii au suferit de frig.*, ***Bolnavele** de gripă au fost izolate.*) și nehotărât (*În biserică a intrat **o cuvioasă** îmbrăcată în negru.*, *Instalația a fost stricată de **un neisprăvit**.*)

Numeroase adjective calificative antepuse asociate unor substantive regente care denumesc animate se substantivizează în construcțiile cu prepoziția *de*: ***ticălosul** de negustor, **sclifositul** de Ion, **nenorocitul** de el, **blonda** de nevastă-sa* etc., *L-a înșelat **un necinstit** de vânzător., A ajutat **o amărâtă** de babă.*

> Pronumele semiindependent *cel, cei, cea, cele* în fața adjectivului îl corelează anaforic cu un substantiv (*Are doi copii. **Cel mic** a împlinit trei luni.*). În situațiile în care regentul (generic) este numai presupus – ***Cei harnici*** [oamenii harnici] *sunt iubiți de toată lumea, **cei leneși** sunt ocoliți* etc. – gruparea funcționează ca un substantiv determinat definit.

(b) asocierea cu un cuvânt din clasa determinanților: ***Acești viteji** au fost decorați.*, ***Două blonde** prezentau programul.* etc.

(c) plasarea adjectivelor precedate de prepoziții în context substantival: *Era cel mai cunoscut **dintre silitori**.*, *Le-a dat bomboane **la plângăcioși**.* etc.

(d) ataşarea mărcilor de vocativ *-ule* şi *-o* unor adjective; compară *drăguțule bace* din *Miorița*, unde *drăguțule* este adjectiv, cu *Dă-mi cartea, drăguțule!*, unde acelaşi cuvânt este substantiv. Desinența *-o* nefiind proprie adjectivelor, ataşarea ei le substantivizează totdeauna. Aşadar, femininele *scumpo, urâto* nu pot fi niciodată adjective.

(e) elipsa termenului determinat dintr-o îmbinare fixă: (*pătlăgică*) *roşie* / *vânătă*, (*animale*) *nevertebrate* etc.

Substantivizarea adjectivului prin elipsa termenului regent din îmbinări fixe constituie modul de formare a numeroşi termeni tehnici: *gamopetale, rădăcinoase, vertebrate, frontal, occipital, narcotic, purgativ, exploziv* etc.

Mijlocul cel mai general de manifestare a substantivizării adjectivului este utilizarea lui în pozițiile sintactice ale substantivului.

Conversiunea adjectivelor îmbogățeşte clasa substantivelor de gen neutru (cf. numele de culori şi abstractele: *albul, noul, inefabilul, grotescul* etc., care sunt defective de plural).

Acest procedeu este o sursă importantă de creare a substantivelor proprii de la adjective: nume de persoane provenite din porecle: *Albu, Buzatu, Grosu, Lungu* etc. şi nume de locuri: *Bârsana, Oacheşul, Surul* etc., nume etnice sau nume de familie din adjective care arată proveniența: *algerianul, danezul, englezul, francezul*; *Moldoveanu, Munteanu* etc., ca şi nume de limbi *daneza, engleza, franceza* etc.

Conform unei statistici făcute pe baza DLRM, peste o pătrime din numărul total al adjectivelor se substantivizează. Procedeul este foarte productiv. Adjectivele din fondul principal lexical sunt, în general, supuse substantivizării. Puține dintre adjectivele de mare circulație nu se folosesc curent şi substantival: *limpede, tare, simplu, sigur*. Se substantivează mai rar adjectivele derivate cu sufixele adjectivale *-esc, -os, -nic, -al, -bil* şi, în general, adjectivele foarte noi. Condiția substantivizării adjectivului este în primul rând semantică. De pildă, adjectivele care denumesc însuşiri omeneşti negative se substantivează mai uşor decât antonimele lor: *cuminte* – ***obraznic*** (se spune: *Obraznicule!, Eşti un obraznic!, Obraznicul mănâncă praznicul*, dar nu **cumintele, un cuminte* etc.), *serios* – ***neserios*** (*Neseriosule ce eşti!, neseriosul de Ion, neserioasa de Maria*, dar nu **seriosule ce eşti, *serioasa de Maria* etc.), tot aşa *harnic* – ***leneş***, *cuviincios* - ***necuviincios*** etc. Din punct de vedere formal, se substantivizează adjectivele la gradul pozitiv şi numai în mod excepțional la alte grade de intensitate: comparativul de superioritate *mai marele* „conducătorul" (din limba veche) şi comparativul însoțit de *cel* „acel" sau superlativul relativ (*Cei mai harnici decât dintre ei au fost premiați.*). Se substantivizează fostele superlativele absolute cu *prea* devenit prefix (niciodată cu *foarte, tare*): *preacurata, preacinstita* „Maica Domnului", *preafericitul* „patriarhul, sfântul": *Vă treceți, bieți bătrâni / Cu rugi la* ***Preacurata.*** (O. Goga, în DLR), *Şi maica Filofteia m-a primit fiică sufletească, fie-i odihna între* ***preafericiți***. (M. Sadoveanu, *Păuna Mică*).

Limita dintre adjectiv şi substantiv se şterge în cazul unor cuvinte aflate în poziții predicative (nume predicativ, predicativ suplimentar), în absența unei determinări: *o cred muncitoare* (dar *este muncitoare bună / este muncitoare în clasă*).

4.1.1.2. Bine reprezentată este şi formarea de substantive de la adjectiv prin *derivare cu sufixe* (*siguranţă, bunătate, goliciune, fierbinţeală, asprime, dulceaţă, modernism, mândrie, moralitate, frumuseţe, scumpete, şchiopenie* etc.). Marea majoritate a substantivelor derivate de la adjective au sensuri abstracte, de aceea limba populară este mai săracă în substantive de acest tip, iar limba literară se îmbogăţeşte mai ales cu derivate postadjectivale în *-itate* de la teme neologice (*fertilitate, paliditate, simplitate* etc., unele baze fiind, la rândul lor, derivate cu sufixe ca *-os, -al, -ic, -bil, -ant* etc.: *pompozitate, frontalitate, penibilitate, şcolaritate* etc.), tipuri care reprezintă circa o treime din numărul total al derivatelor abstracte. Adjectivele calificative de uz general sunt cu prioritate baze pentru derivarea substantivelor şi mai rar adjectivele categoriale. Nu constituie baze pentru derivare adjectivele în *-esc*.

4.1.2. ***Adverbe provenite din adjective***

4.1.2.1. *Conversiunea* adjectivelor în adverbe este un procedeu foarte răspândit în limba română. Se adverbializează cu precădere adjectivele calificative de uz general (*om frumos / scrie frumos*), cu excepţia unora ca *bun, abordabil, anumit, bătrân, macru, mâncăcios, sărac, sărman, singur, vechi* etc. care, semantic, nu sunt compatibile cu adverbializarea.

În cazul adjectivului *bun*, adverbializarea nu se produce, forma literară de adverb fiind diferită (*bine*). În anumite contexte din limbajul colocvial însă se poate folosi şi *bun* ca adverb, de pildă în dialog: *E gata masa!* / ***Bun.*** „Bine").

Nu se adverbializează direct adjectivele în *-esc*, corespondentul adverbial fiind format cu *-eşte* (*părintesc / părinteşte, frăţesc / frăţeşte*). Nu devin adverbe, în general, adjectivele categoriale din stilul ştiinţific (cu un număr limitat de substantive regente: *acetic, cloric, isoscel, paleolitic* etc.), cele indicând apartenenţa etnică (*englez, italian, maghiar, român, rus, suedez* etc.), culoarea (numai cu sens figurat se pot adverbializa: *Văd albastru, negru în faţa ochilor.*).

Adverbializarea adjectivului este şi o problemă de context, în sensul obligativităţii unei compatibilităţi semantice între adjectiv şi un anumit verb sau adjectiv. Sunt posibile: *râde tare*, dar nu **scrie tare* etc.

4.1.2.2. *Procedeul derivării* adverbelor de la adjective este extrem de sărac. Puţine adverbe sunt derivate direct de la adjective: *chiorâş, repeziş, destoiniceşte* etc. Adverbele formate cu sufixul *-eşte* au, în general, un corespondent adjectival în *-esc*, de unde şi posibilitatea de a forma aceste adverbe prin schimbare de sufix (*voinicesc – voiniceşte, românesc – româneşte*). Puţine adverbe formate cu *-eşte* nu au corespondent în *-esc*: *istoriceşte, neghiobeşte, tehniceşte*.

Unele adverbe împrumutate pot fi analizate ca având baze adjectivale: *actualmente, socialmente* etc.

4.2. Treceri înspre clasa adjectivului

Clasa adjectivelor se îmbogăţeşte continuu pe seama cuvintelor aparţinând altor clase gramaticale sau chiar pe baza unor afixe independente.

4.2.1. *Adjective provenite din substantive*

Adjectivele se formează de la substantive prin următoarele procedee:

– cel mai frecvent, prin *derivare cu sufixe*; numeroase sufixe ca *-al, -ar, -aş, -at, -esc, -eţ, -ist, -iu, -os* etc. formează adjective de la substantive: *cameral, şcolar, mărginaş, moţat, vulturesc, mălăieţ, troţchist, cenuşiu, botos*;

– prin compunere cu un substantiv (*cuminte, verde-praz, galben-pai, roşu-carmin* etc.);

– prin conversiune (*bărbat: câini **mai bărbaţi**, savant: femeie **savantă***);

– prin trunchiere: *o fată **lesbi**, o revistă **porno**, produse **bio**, mălai **extra*** etc.;

4.2.2. *Adjective provenite din verbe*

Adjectivele se formează de la formele verbale prin conversiune sau prin derivare.

Mai frecventă este **conversiunea** participiului şi mai rară a gerunziului. Cu excepţia participiilor unor verbe intranzitive, unele neergative, care nu se pot adjectiviza, precum *a depinde* (**copii depinşi de mame*), *a înota* (**sportiv înotat*), *a lătra* (**căţel lătrat*), *a mieuna* (**pisoi mieunat*) etc., participiul se caracterizează prin asocierea trăsăturilor adjectivale şi verbale (vezi **Forme verbale nepersonale, 3.4**).

Numărul adjectivelor provenite din gerunziu este destul de restrâns (*mâncare aburindă, valori crescânde, coşuri fumegânde, persoană suferindă, poziţie şezândă* etc.).

Gerunziul adjectival era mai bine reprezentat în limba literară din secolul al XIX-lea: *ape dorminde, fiinţe gemândă, muginda mare* etc.

Numeroase sunt adjectivele formate de la verbe prin **derivare** cu sufixe (*-tor, -bil, -ăreţ, -ant* etc.: *grăitor, durabil, băgăreţ, poetizant*), cele mai numeroase fiind în *-tor*.

4.2.3. *Adjective provenite din adverbe*

Se adjectivizează câteva adverbe: *anume, asemenea, aşa, gata*, precum şi numeroase locuţiuni adverbiale culte: *acord **de facto**, comentariu **in extenso**, fecundare **in vitro*** etc.

4.2.4. *Adjectivizarea unor prefixe sau prefixoide*

Foarte actuală, în special în limbajul colocvial, este folosirea cu valoare de adjectiv a unor prefixe sau prefixoide: *petrecere **super*** sau a unor compuse formate din aceste elemente: *tehnică **audio-video**, eveniment **euro-radio*** etc.

4.2.5. *Locuţiuni adjectivale*

Locuţiunile adjectivale sunt grupuri de cuvinte cu sens unitar care funcţionează global ca un adjectiv, exprimând calitatea sau apartenenţa la o categorie a obiectelor denumite de substantiv.

Componenţa locuţiunilor adjectivale este foarte variată. Cel mai adesea avem a face cu un grup nominal prepoziţional simplu sau dezvoltat (*de seamă, de geniu, de treabă, de nimic, din alea, ca aceea, de prost gust, în toate minţile, cu frica lui*

Dumnezeu, în floarea vârstei, cu nasul pe sus, la locul lui, în doi peri, fel de, fel de fel de), un grup adverbial (*de bine*), un grup interjecţional (*ca vai de lume*, (*ca*) *vai de el*) sau o expresie frazeologică verbală (*cum trebuie, nu ştiu cum, de doamne-ajută, lasă-mă să te las*) etc.

Elementele componente ale locuţiunilor sunt mai mult sau mai puţin sudate, iar sensul global al locuţiunilor este mai apropiat sau mai îndepărtat de cel al elementelor componente. În *om* ***cu frica lui Dumnezeu***, sensul ansamblului păstrează semnificaţia elementelor componente, în *el este* ***prea lasă-mă să te las***, relaţia dintre sensul global şi semantica elementelor componente este mai greu de stabilit.

Diferenţa dintre locuţiune şi sintagmă liberă depinde uneori de sensul regentului: compară *vorbe* ***de pomană*** „zadarnice" (locuţiune) şi *pâine* ***de pomană*** „în amintirea morţilor"(îmbinare liberă).

Majoritatea locuţiunilor adjectivale se comportă ca adjectivele invariabile: *răspuns(uri) cu cap şi coadă, fel de fel de lucruri* etc.

Locuţiunile adjectivale care au în componenţa lor un adjectiv-centru de grup sintactic sau care funcţionează ca participii ale unor locuţiuni verbale sunt variabile după gen, număr şi caz: *bătut / bătută / bătuţi / bătute în cap, dat / dată / daţi / date dracului*, (cf. *a bate la / în cap, a da dracului*): *Pasagerii* ***mai slabi de înger*** *coborâră în verandă.* („Luceafărul", 2005).

Unele locuţiuni s-au sudat cu timpul, dând naştere unor adjective simple: *cuminte* (din *cu+minte), cumsecade* (din *cum+se+cade*), *deplin* (din *de+plin*).

Locuţiunile adjectivale se folosesc în contextele şi cu funcţiile caracteristice adjectivului şi au uneori capacitatea de a primi mărci de evaluare şi de gradaţie şi complemente ale comparaţiei.

PRONUMELE

PRELIMINARII

1. ASPECTE DEFINITORII

Pronumele este o clasă lexico-gramaticală de cuvinte fără autonomie semantic-referențială, având rolul de a reprezenta (= a evoca) în enunț entități prezente implicit sau explicit în universul de discurs.

Spre deosebire de alte părți de vorbire (substantive, verbe, majoritatea adjectivelor și majoritatea adverbelor), pronumele nu au referință proprie, ci funcționează ca deictice (vezi **II, Deixis**) sau ca anaforice (vezi **II, Anafora**). Ca deictice, pronumele își iau referința din situația de comunicare. Astfel, pronumele de persoana I și a II-a sunt întotdeauna deictice: *eu* reprezintă locutorul, diferit de la o situație de comunicare la alta; *tu* reprezintă alocutorul, diferit de la o situație de comunicare la alta.

(Locutorul$_i$ spune alocutorului$_j$): ***Eu***$_i$ *nu-**ți***$_j$ *reproșez* ***ție***$_j$ ***nimic.***

Ca anaforice, pronumele își iau semnificația prin coreferențialitate de la un antecedent sau de la un subsecvent din discurs, alături de care formează un lanț referențial.

> În interiorul lanțului referențial se va nota grafic coreferențialitatea prin coindexare (cele două cuvinte coreferențiale sunt notate cu același indice).

Astfel, în enunțul ***Dorin***$_i$ *a greșit,* ***el***$_i$ *e vinovat.*, pronumele *el* are funcția de a reprezenta în propoziția a doua nominalul antecedent *Dorin* din prima propoziție; în enunțul *Dacă* ***se***$_i$ *spală* ***pisica***$_i$ *înseamnă că va ploua.* pronumele *se* își ia referința de la nominalul subsecvent *pisica,* pe care îl reprezintă în discurs. Pronumele de persoana a III-a și pronumele nepersonale funcționează, contextual, fie ca deictice, fie ca anaforice: de exemplu, *asta* funcționează ca deictic în *Pune* ***asta*** *la loc și dă-mi-o pe cealaltă!,* unde referentul este recuperat din contextul de comunicare (*asta* poate denumi diverse obiecte, în funcție de situația de comunicare: *rochia, bluza, geanta* etc.), dar poate funcționa și ca anaforic în (*Întârzie mereu*)$_l$. ***Asta***$_l$ *nu îmi place.* Unele pronume pot funcționa și ca termeni cu referință generică (*Ce e rău și ce e bine /* ***Tu*** *te-ntreabă și socoate.*, M. Eminescu, *Glossă*). Există și contexte în care pronumele sunt expletive cu rol pragmatic (*Și dă-**i** și râzi...*) sau formanți în structura unor forme verbale (***Se*** *teme de câini.*).

În afară de trăsătura semantico-referențială comună întregii clase (caracterul deictic sau / şi anaforic), unele pronume au trăsături semantice inerente specifice, care aduc informaţii suplimentare: *asta* indică faptul că obiectul evocat este perceput de vorbitor în proximitatea sa spaţio-temporală sau discursivă; *nimeni* evocă o mulţime vidă; *cine* evocă un referent uman neprecizat etc. Pe baza acestor trăsături semantice intrinsece, pronumele au fost clasificate în mai multe subclase semantice:

(a) ***pronume personale***: pronume personale propriu-zise, pronume de politeţe, pronume de întărire, pronume reflexive, pronume posesive;

(b) ***pronume nepersonale***

– pronume demonstrative;

– pronume de cuantificare: pronume nehotărâte, pronume negative;

– pronume relative, pronume interogative;

– pronume hibride (pronume relativ-interogative; pronume relativ-exclamative).

Pronumele este o subclasă de proforme. Proformele sunt forme care „stau pentru" alte entităţi din discurs, evocându-le sau substituindu-le. În funcţie de clasa lexico-gramaticală în care se încadrează proforma, se vorbeşte despre: proforme pronominale – realizate prin pronume (vezi exemplele de mai sus); proforme numeral – realizate prin numerale (*Au sosit studenţii. **Patru** sunt absenţi.*); proforme adverbiale – realizate prin adverbe (*Au fost la mare, iar de **acolo** au plecat în Delta Dunării.*); proforme adjectivale – realizate prin adjective (*A făcut o faptă bună. O **asemenea** faptă nu va fi uitată niciodată.*). Proformele „stau pentru" grupuri sintactice nucleare (monomembre), adică fără determinări (*L-am văzut pe Cătălin. **El** nu m-a văzut pe mine.*), pentru grupuri extinse – un centru şi determinările lui (*Ea este* [*neîncrezătoare în şansele lui de reuşită*]$_i$ *cum*$_i$ *eşti şi tu.*) sau pentru o propoziţie ([*Că nu i-a convenit*]$_i$, *asta*$_i$ *îmi imaginez.*); în această situaţie proformele se numesc profraze.

Pronominalizarea, adică evocarea unei unităţi din discurs printr-o proformă, este un fenomen parţial gramatical, parţial pragmatic. Din punct de vedere gramatical, pronominalizarea se bazează simultan pe o reluare de informaţie şi o echivalare de termeni. Acest proces este marcat uneori în plan formal – unele forme pronominale şi unele numerale preiau mărcile de gen (şi număr) de la nominalul pe care îl evocă în discurs (vezi **Numeralul**).

*Nu găsesc **umbrela**$_i$, deşi am pus-**o**$_i$ aici acum două minute.* – acord cu genul gramatical şi numărul antecedentului.

[***Consilierul prezidenţial***]$_i$ *a intrat în sală. Ziariştii au asaltat-**o**$_i$ cu întrebări.* – acord referenţial; forma *o* trimite la referentul substantivului *consilier*, nu la genul gramatical al substantivului.

Concurentele$_i$ *sunt dezamăgite.* ***Una***$_i$ *a fost descalificată,* ***alta***$_i$ *a abandonat,* ***celelalte***$_i$ *s-au clasat pe ultimele locuri.* – raportul întreg-parte stabilit între ***concurentele***$_i$...***una***$_i$...***alta***$_i$...***celelalte***$_i$ suprimă parţial acordul formal între proforma *alta* şi antecedentul *concurentele*, dar global acordul se conservă, în sensul constituirii întregului din părţile lui componente.

Din punct de vedere semantic, proprietăţile referentului de la care îşi iau referinţa proformele se modifică odată cu progresia textuală (indicii [i, j] trimit, fiecare, la câte un referent care are proprietăţi diferite):

Luaţi două ***vinete***$_i$ *mari.* ***Le***$_i$ *coaceţi pe aragaz la foc iute. Când* ***se***$_i$ *moaie* ***le***$_i$ *luaţi de pe foc şi* ***le***$_i$ *curăţaţi de coajă.* ***Le***$_i$ *lăsaţi să* ***se***$_i$ *răcească.* ***Miezul***$_j$ ***îl***$_j$ *tocaţi şi* ***îl***$_j$ *amestecaţi cu ulei. Adăugaţi sare şi ceapă tocată mărunt.* ***Le***$_i$ *daţi la rece.*

Acest fenomen de concatenare pronominală asigură coerenţa textului. În comparaţie cu elementele pe care le reprezintă în discurs, proformele au un grad mai scăzut de noutate şi proeminenţă discursivă şi sunt rareori tematice.

Din punct de vedere pragmatic, pronominalizarea este reuşită dacă obiectul pe care, contextual, printr-un act de inferenţă, alocutorul îl atribuie ca referent al proformei este identic cu obiectul pe care locutorul a intenţionat să-l desemneze prin întrebuinţarea proformei. În dialogul din stânga, pronominalizarea este reuşită, în dialogul din dreapta, este nereuşită:

– *Pune cartea acolo*$_i$.	– *Pune cartea acolo*$_i$.
– *Pe masă*$_i$?	– *Pe masă*$_j$?
– *Da.*	– *Nu, pe* ***bufet***$_i$.

Pronominalizarea (prin toate caracteristicile prezentate mai sus) se deosebeşte de substituţia lexicală, în cazul căreia substitutul are autonomie semantică şi se raportează la antecedent printr-o relaţie de (cvasi)sinonimie (ca în *Am cumpărat un* ***volum*** *de poezii. Era o* ***carte*** *de Mihai Eminescu.*) sau de anaforă asociativă (*Am curăţat* ***gutuile. Din coajă*** *am făcut peltea.*).

De asemenea, pronominalizarea se deosebeşte de fenomenul gramaticalizat al dublării clitice a complementului direct (*Pe* ***Cosmin***$_i$ ***l***$_i$*-am cunoscut acum doi ani la mare.*) sau a complementului indirect (***Le***$_i$*-am dat* ***studenţilor***$_i$ *un test de autoevaluare.*) (vezi **II, Complementul direct, 3.1.2, Complementul indirect, 3.3**).

Pronumele se deosebesc de alte subclase de proforme prin următoarele particularităţi semantice, sintactice şi morfologice:

– Din punct de vedere semantic, pronumele reprezintă în discurs o unitate conceptualizată ca entitate (*eu, asta, cineva, fiecare, cine*) sau ca un ansamblu cuantificat de entităţi (*toţi, nimeni*); spre deosebire de pronume, proformele adjectivale codifică descrieri sau calificări ale unor entităţi din cadrul de comunicare (***asemenea*** *om,* ***atare*** *situaţie,* ***anume*** *problemă*); proformele adverbiale codifică aspecte legate de circumstanţele actului de predicaţie (*aici, acolo, aşa, de aceea*); proformele numerale au trăsătura semantică intrinsecă [+ Cuantificare numerică definită] (*doi, trei, patru*).

– Din punct de vedere sintactic, pronumele apar în poziţii tipice pentru grupurile nominale, deosebindu-se prin aceasta de proadjective / adjective anaforice (*A dus o viaţă* ***dură. O asemenea*** *viaţă l-a format ca om.*), proadverbe / adverbe anaforice (*Merge* ***la facultate*** *şi de* ***acolo*** *la teatru.*, vezi **Adverbul**) şi, în parte, de pronumerale (acestea din urmă apărând ca substitute atât în poziţie de nume, cât şi în poziţie de adjectiv sau de adverb) (vezi **Numeralul, 1.3**):

Sora Mariei citeşte mult. → ***Ea / Dumneaei / Aceasta / Fiecare / Cine*** citeşte mult.

*N-am cumpărat **cartea.*** → *N-am cumpărat-**o** / **asta** / **nimic.***

*Maria spală **copilul.*** → *Maria **îl** spală.*

– Din punct de vedere morfologic, pronumele – singurul dintre proforme – se organizează într-o paradigmă lexico-gramaticală, prezentând flexiune de tip pronominal (marchează opoziţii de persoană, gen, număr, caz – pentru detalii vezi *infra*); toate celelalte proforme se organizează în (sub)clase lexicale, mai mult sau mai puţin omogene.

2. ETEROGENITATEA CLASEI

Toate pronumele româneşti au fost moştenite din latină sau formate pe teren românesc din elemente latineşti. Alcătuiesc o clasă închisă de forme, cu frecvenţă ridicată în vorbire, profund eterogenă. Eterogenitatea clasei se manifestă în plan semantic-referenţial, sintactic, morfologic.

2.1. Eterogenitatea semantico-referenţială

Eterogenitatea semantic-referenţială se manifestă prin diversele subclase lexico-semantice de pronume (vezi *supra*, **1**) şi prin mecanismele prin care pronumele îşi iau referinţa (deictice, anaforice, generice, expletive – vezi *supra*, **1**).

2.2. Eterogenitatea sintactică

Eterogenitatea sintactică se manifestă prin:

– Calitatea de substitute / nonsubstitute a pronumelor în diverse contexte: unele pronume sunt substitute (reprezintă un termen prezent explicit în discurs, pe care îl substituie, îl înlocuiesc: *A venit **Călin**$_i$. **L**$_i$-am văzut pe geam*), altele sunt nonsubstitute (reprezintă un termen prezent implicit în discurs, neactualizat pe axa sintagmatică: ***Eu** nu mai am **nimic** de spus.*).

– Tipul sintactic al elementului înlocuit: în calitate de substitute, pronumele pot înlocui: a) grupuri nominale definite, având drept centru de grup un substantiv propriu (***Ion**$_i$ a venit. **El**$_i$ era trist*), un substantiv însoţit de determinări (*[**Un copil obraznic**]$_i$ face gălăgie. **Îl**$_i$ voi pedepsi.*); b) propoziţii (*[**M-a minţit**]$_i$, **ceea ce**$_i$ nu voi uita niciodată.*; *[**Că am greşit**]$_i$, **o**$_i$ recunosc.*).

– Direcţia în care se manifestă acordul: în majoritatea situaţiilor sintactice pronumele primesc mărcile de gen şi număr de la termenul care le procură în discurs referinţa (***Băieţii**$_i$ au întârziat, **fetele**$_j$, nu. Pe **ei**$_i$ **i**$_i$-am certat, pe **ele**$_j$ **le**$_j$-am lăudat.*; vezi şi *infra*, **3**). În puţine situaţii sintactice (când apare în calitate de centru în relaţie cu un determinativ adjectival) pronumele impune el însuşi acordul (*aceea galbenă, acelea noi, aceia neatenţi*).

– Capacitatea de a se combina, în calitate de adjectiv pronominal, cu un nume: unele clase de pronume (sau membrii unor clase) cunosc o variantă

sintactică (adjectivul pronominal, *Această carte nu este pentru tine.*; vezi *infra*, **4**), în timp ce alte pronume nu cunosc această variantă combinatorie (*Cine nu e atent la mine?*).

– Capacitatea de a fi însoţit de determinări: majoritatea pronumelor apar în discurs singure, neînsoţite de determinări; prezenţa determinărilor nu este însă exclusă (vezi **II, Grupul nominal, 3**).

2.3. Eterogenitatea morfologică

Eterogenitatea morfologică a clasei se manifestă în raport cu: prezenţa persoanei (pronume personale / pronume nepersonale), paradigma flexionară (pronume cu paradigmă completă / pronume cu paradigmă defectivă), marcarea formală a opoziţiilor gramaticale (pronume variabile / invariabile în diferite grade), modul de marcare a opoziţiilor gramaticale (supletivism, desinenţe însoţite sau nu de alternanţe fonetice, flexiune internă însoţită sau nu de desinenţe, analitic – prin prepoziţie, analitic şi sintetic în variaţie liberă) (vezi *infra*, 3).

3. CATEGORII GRAMATICALE

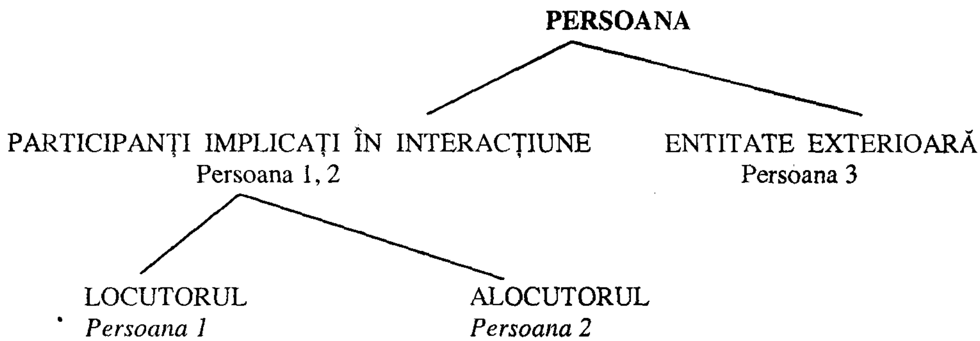
Flexiunea pronominală se aseamănă prin unele elemente cu flexiunea substantivului, dar, în acelaşi timp, are şi trăsături proprii. Ca şi substantivul, pronumele îşi schimbă forma în raport cu genul, numărul şi cazul. Spre deosebire de substantiv însă, dar asemenea verbului, pronumele prezintă flexiune în raport cu categoria gramaticală a persoanei. În paradigma flexionară a pronumelui apare un sistem particular de omonimii cazuale diferit de sistemul omonimiilor substantivale (formele pronominale de genitiv-dativ plural sunt întotdeauna diferite de formele de nominativ-acuzativ). De asemenea, există desinenţe de genitiv-dativ care apar la pronume şi articol: *-ui*(*a*), *-ei*(*a*), *-or*(*a*). Persoana, numărul (şi genul la persoana a III-a) interferează, fiind exprimate solidar.

3.1. Persoana

Prin categoria persoanei se gramaticalizează în discurs trei dintre elementele constitutive ale situaţiei de comunicare, instanţele discursive, prezentate direct sau indirect (prin raportare la grupul în care se includ): locutorul (persoana I); alocutorul (persoana a II-a); cea de a treia instanţă discursivă, [+ / –Animat], exterioară contractului discursiv dintre locutor şi alocutor (nonlocutor, nonalocutor), altfel spus referinţa (obiect al comunicării dintre locutor şi alocutor la un moment dat). Semnificaţia gramaticală abstractă a persoanei se lexicalizează în discurs ca pronume personale propriu-zise (*eu, tu, el / ea, noi, voi, ei / ele*) sau ca pronume personale care îşi ataşează semnificaţii suplimentare (*dumneata, dumneavoastră* etc.; *însumi, însuţi, însuşi* etc; *mă, te, se* etc.).

Categoria persoanei este comună pronumelui şi verbului. La pronume este o categorie inerentă, în timp ce la verb apare ca o categorie de natură relaţională (rezultată din relaţia subiect-predicat pe axa sintagmatică) (vezi **Verbul. Numărul şi persoana**). Categoria persoanei la pronume exprimă opoziţiile: (a) participanţii

la interacțiunea verbală (locutorul și alocutorul, corespunzători persoanei I, respectiv a II-a) / nonlocutor, nonalocutor (persoana a III-a); (b) locutor (persoana I) / alocutor (persoana a II-a).

În aceleași contexte cu persoana a III-a apar și pronumele nepersonale, care, fără a intra în opoziția de persoană, impun predicatului formă de persoana a III-a (*El* ***citește****. – Acesta* ***citește****. – Fiecare / unul / altul* ***citește****. – Cine* ***citește****? – Cine* ***citește reușește****.*).

În planul formei, categoria persoanei este marcată supletiv (*eu / tu / el, mă / te / se*) sau prin flexiunea unuia dintre componenți (*însumi / însăți, dumneata / dumnealui*). La unele pronume (de exemplu, pronumele personale de politețe) paradigma este defectivă în raport cu persoana.

3.2. Numărul

Categoria gramaticală a numărului exprimă opoziția unicitate / multiplicitate prin două valori: singular / plural. La pronumele personale propriu-zise, categoria numărului are semnificație specială la persoanele I și a II-a – plural inclusiv (vezi **Pronumele personal propriu-zis, 2.1**). Pronumele personale de persoana a III-a, precum și pronumele nepersonale preiau numărul de la nominalul pe care îl reprezintă în discurs, ca o formă de reconstituire neechivocă a legăturii referențiale dintre proformă și cuvântul pe care aceasta îl evocă; mărcile de număr sunt diferite la nominalul evocat și la pronume doar atunci când acestea se află într-o relație de tipul parte – întreg (*Am văzut doi* ***câini***$_i$. ***Unul***$_i$ *era cu o labă ruptă,* ***altul***$_i$ *avea o ureche lipsă.*; *I-am văzut pe cei doi* ***soți***$_i$. ***El***$_i$ *era îmbrăcat în negru,* ***ea***$_i$*, în roșu.*) sau de tipul grup – membrii componenți ai grupului (*Îmi place* ***orchestra***$_i$. ***Ei***$_i$ *au cântat bine.*). O situație specială apare atunci când pronumele are referenți anterior disociați în discurs (***Ion***$_i$ *i-a spus lui* ***Dan***$_j$ *că Ana* ***îi***$_{i+j}$ *apreciază.*).

Categoria numărului se exprimă diferit de la o subclasă semantică de pronume la alta: prin forme supletive (*eu / noi, tu / voi, el / ei*), prin desinențe comune cu substantivul (*dânsul / dânșii, dânsØa / dânsele; acestØa / aceștia; aceastØa / acestea; altØul / alții; altØa / altele; câtØ / câți; câtă / câte*) însoțite sau nu de alternanțe fonetice în rădăcină (*t / ț, s / ș, ea / e*), prin desinențe specifice

flexiunii pronominale (*căruia / cărora; altuia / altora*), prin flexiunea unuia dintre componenţi (*însuşi / înşişi; însămi / însene; acelaşi / aceiaşi*) sau prin flexiunea unuia dintre componenţi şi prin desinenţe (*celălaltØ / ceilalţi; celuilaltØ / celorlalţi*). Unele pronume marchează solidar informaţia de (persoană), număr şi gen (*el / ea / ei / ele; celălalt / ceilalţi; aceasta / acestea*). În cadrul diverselor subclase semantice, nu toţi membrii subclasei marchează în plan formal opoziţia de număr; în această situaţie se vorbeşte despre pronume invariabile în raport cu numărul (uneori simultan şi cu genul şi cazul): *se, ce* etc. Invariabilitatea în raport cu numărul poate fi totală (se manifestă la nivelul întregii paradigme: *se*) sau doar parţială, pentru unele genuri şi / sau cazuri din cadrul paradigmei (*care* – sg. / *care* – pl.; *căruia* – sg. / *cărora* – pl.). În felul acesta rezultă un sistem de omonimii diferit de la o subclasă semantică de pronume la alta, de la un membru la altul al unei subclase semantice.

3.3. Genul

Categoria genului la pronume se manifestă prin două valori opozabile: masculin şi feminin. Există trei situaţii:

(a) Acord formal: pronumele preia mărcile genului gramatical (masculin sau feminin) al nominalului pe care îl reprezintă în discurs (*N-am auzit bine* ***toba***$_i$. *Am auzit-****o***$_i$ *prea slab.; N-am auzit bine* ***clarinetul***$_i$. ***L***$_i$*-am auzit prea slab.; Pune-****o***$_i$ [***cartea***$_i$]) *pe masă.; Pune-****l***$_i$ [***stiloul***$_i$] *pe masă.*); formele de singular ale substantivelor neutre sunt reprezentate în discurs prin formele de singular masculin ale pronumelor variabile în raport cu genul, iar formele de plural ale substantivelor neutre sunt reprezentate în discurs prin formele de plural feminin ale pronumelor variabile în raport cu genul (*Am primit un* ***roman***$_i$. ***L***$_i$*-am citit imediat.; Am primit nişte* ***romane***$_i$. ***Le***$_i$ *voi citi în vacanţă.; Am primit nişte* ***romane***$_i$. ***Unul***$_i$ *a fost interesant,* ***celelalte***$_i$ *au fost slabe.*). Acordul în gen este o formă de reconstituire neechivocă a legăturii referenţiale dintre proformă şi cuvântul pe care aceasta îl reprezintă în discurs.

(b) Acord referenţial: genul pronumelui corespunde sexului natural al nominalului substituit (***Ion*** *a plecat.* ***L****-am văzut pe geam.;* ***Ioana*** *a plecat. Am văzut-****o*** *pe geam.; Te-a căutat* ***Gabi***$_i$. *A spus să* ***îl***$_i$ */* ***o***$_i$ *suni.;* ***Eu*** *sunt bolnav(ă).*).

(c) Absenţa acordului: o formă fixă a pronumelui este folosită pentru dublarea unei propoziţii / fraze. Propoziţiile / frazele pot fi dublate prin: (i) forma de singular feminin a pronumelui personal *o*, a cărei apariţie este favorizată de anumite verbe pentru a dubla poziţia de complement direct (*A spus-****o*** *tuturor că se va răzbuna pe el.; Că e de bună credinţă, a dovedit-****o***.); (ii) pronumele relativ compus *ceea ce* (*Ţipa şi trântea,* ***ceea ce*** *m-a enervat foarte tare.*); (iii) forma de feminin singular a pronumelui demonstrativ *asta* (*Că e bolnav şi că nu şi-a putut scrie referatul,* ***asta*** *cred, dar că i-a luat foc casa,* ***asta*** *nu mai cred.*).

Opoziţiile de gen se marchează prin forme supletive (*el / ea*), prin formele flexionare ale articolului care intră ca formant în structura pronumelui (*dânsul / dânsa*), prin desinenţe (*acestuia / acesteia*), prin flexiune internă şi desinenţe

(*celuilaltØ / celeilalte*). În cadrul diverselor subclase semantice nu toţi membrii subclasei marchează în plan formal opoziţia de gen. Doar pronumele personale de întărire şi pronumele demonstrative marchează opoziţia de gen în întreaga paradigmă, celelalte toate sunt, în diferite grade, invariabile în raport cu genul: invariabilitatea poate fi totală (se manifestă la nivelul întregii paradigme: *ce, nimic*) sau doar parţială, pentru unele persoane (*eu, tu*), cazuri (*care* N, Ac) şi / sau pentru unul dintre cele două numere (*cărora*). Rezultă astfel un sistem de omonimii de gen specific fiecărei subclase semantice de pronume sau fiecărui membru individual al subclasei.

3.4. Cazul

Ca şi la substantiv, cazul exprimă raporturile sintactice (relaţiile de combinare) care se stabilesc între cuvinte în cadrul propoziţiei. De aceea, pronumele nu preia cazul de la termenul pe care îl evocă în discurs, ci se înscrie într-un sistem propriu de relaţii pe axa sintagmatică. Identitatea de caz între pronume şi nominalul substituit este doar o coincidenţă.

Mi s-a rupt ***creionul***$_i$ (nominativ). *Mi s-a rupt când* ***îl***$_i$ (acuzativ) *ascuţeam.*

Este şedinţă cu ***ministrul***$_i$ (acuzativ impus de prepoziţie) *învăţământului. Secretarii de stat* ***o***$_i$ (acuzativ impus de verbul regent) *aşteaptă să vină.*

Au sosit ***copiii***$_i$ (nominativ). ***Fiecare***$_i$ (nominativ) *a adus cu* ***el***$_i$ (acuzativ impus de prepoziţie) *câte un glob pentru brad.*

Raportate la numărul formelor cazuale (N, Ac, G, D, V), unele pronume au paradigme defective: de exemplu, pronumele personale propriu-zise de persoana I şi a II-a nu au forme de genitiv; pronumele personale propriu-zise de persoana I şi a III-a nu au forme de vocativ; pronumele reflexive nu au forme de nominativ, genitiv, vocativ etc.

Opoziţiile cazuale sunt marcate în plan formal prin: forme supletive (ex. *eu / mie; tu / te; el / lui; se / îşi*), desinenţe însoţite sau nu de alternanţe fonetice (***acestØa / acestuia, care / căruia, căreia, fiecare / fiecăruia / fiecăreia***), flexiunea unuia dintre componenţi (*celălalt / celuilalt, aceeaşi / aceleiaşi*); uneori sunt marcate analitic prin prepoziţia *a* + forma de acuzativ a pronumelui, pentru valoarea de genitiv (*asupra* ***a*** **ce**) sau prin prepoziţia *la* + forma de acuzativ a pronumelui, pentru valoarea de dativ (*am dat* ***la*** **cine**); câteva pronume acceptă o realizare sintetică, dar şi una analitică (*la nimeni / nimănui; la toţi / tuturor*). Omonimiile cazuale generale (N=Ac; G=D) sunt (parţial) suspendate la pronumele personal propriu-zis (*eu / mă / mie*). Pronumele personale propriu-zise şi cele reflexive prezintă două serii de forme la dativ şi acuzativ: forme independente şi forme dependente (clitice), acestea din urmă cu multe variante poziţionale şi fonetice (*mine, mă, -m, m-, -m-; sine, se, s-, -s-* etc.). Cliticele de acuzativ şi dativ participă la dublarea clitică a complementului direct (*Omul pe care l-am întâlnit era trist.*), respectiv a complementului indirect: (*Le*)*-a dat copiilor bomboane de Crăciun.* (vezi **II, Complementul direct, 3.1.2, Complementul indirect, 3.3**).

3.5. Pronumele – *determinata tantum*

În semnificaţia pronumelor este inclus ca „morfem convertit" articolul hotărât: pronumele au trăsătura semantică intrinsecă [+ Determinat semantic], deoarece reprezintă în discurs un obiect deja numit sau prezent în universul de discurs şi activat în spaţiul mental al participanţilor prin simpla menţionare a pronumelui în timpul interacţiunii verbale. Prin această trăsătură pronumele se aseamănă cu numele proprii (care sunt „descrieri definite").

Unele pronume au un articol aparent, devenit formant în structura pronumelui (*dânsul / dânsa, unul / una, altul / alta* etc.), uneori cu rol distinctiv (articolul aparent distinge între pronume şi adjectivul pronominal corespunzător, *altul / alt, unul / un*); în această situaţie, mărcile flexionare sunt solidare cu articolul aparent, ca la substantiv (*dânsul / dânsului, dânsa / dânsei*).

4. ADJECTIVUL PRONOMINAL

Atunci când apar ca determinări în cadrul unui grup nominal şi au comportament de tip adjectival, formele pronominale sunt numite adjective pronominale. Clasa adjectivelor pronominale cuprinde, în general, aceiaşi termeni de inventar cu pronumele corespunzătoare. Flexiunea adjectivelor pronominale este comună cu a pronumelor corespunzătoare (uneori cu mici diferenţe formale – *Fiecare a înţeles situaţia., Fiecare participant a înţeles situaţia.*; *Aceasta e roşie., Cartea aceasta e roşie., Această carte e roşie.*).

4.1. Adjectiv pronominal vs adjectiv propriu-zis

Adjectivele pronominale au trăsături comune atât cu adjectivele, cât şi cu pronumele corespondente, dar, în acelaşi timp, se deosebesc de fiecare în parte.

Cu adjectivele propriu-zise (vezi **Adjectivul**) adjectivele pronominale împărtăşesc comportamentul gramatical: acordul în gen, număr şi caz cu nominalul regent (*Cartea aceasta este interesantă.*; *Toţi colegii sunt de acord.*; *N-am arătat-o niciunui coleg până acum.*; *Căror oameni le-ar conveni asta?* etc.).

Adjectivele pronominale şi adjectivele propriu-zise diferă însă prin următoarele trăsături:

– Adjectivele pronominale nu acceptă categoria intensităţii, în timp ce majoritatea adjectivelor calificative (cu unele excepţii justificate semantic sau formal) se combină cu morfeme ale intensităţii şi gradării, iar adjectivele categoriale acceptă combinarea cu adverbe, dintre care unele cantitative (*abordare deloc lingvistică, persoană sufleteşte bolnavă*).

– În absenţa centrului de grup sintactic, adjectivele pronominale pot trece de la statutul de adjectiv pronominal la cel de pronume (*Cartea **aceasta** este interesantă.* > ***Aceasta** este interesantă.*). Fenomenul este general în cadrul sistemului pronominal, dar accidental la adjectivele propriu-zise (*S-a pierdut pixul **roşu.*** > **S-a pierdut **roşu.**; Erau mulţi oameni **răniţi**.* > *Erau mulţi **răniţi**.*).

– Adjectivele pronominale nu pot dobândi statut adverbial, spre deosebire de adjectivele propriu-zise care, prin conversiune, devin frecvent adverbe (***Acest** scris îmi place.* / **El scrie **acest.*** / *Scrisul **ordonat** îmi place.* / *El scrie **ordonat.***).

– Adjectivele pronominale nu pot apărea în poziţia sintactică de nume predicativ şi predicativ suplimentar, spre deosebire de adjectivele propriu-zise, pentru care aceste poziţii sunt tipice (*El este **acest**. / *L-am văzut **acest**. / El este **atent**. / L-am văzut **atent**.).

– Nu se poate coordona un adjectiv propriu-zis cu un adjectiv pronominal (*cartea aceasta şi roşie*); în structuri de tipul *o fată frumoasă şi oarecare*, *oarecare* îşi schimbă clasa lexico-gramaticală devenind adjectiv calificativ.

– În topica standard, adjectivele pronominale stau înaintea regentului (posesivul face excepţie, vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal posesiv**), în timp ce adjectivele propriu-zise se plasează după substantivul determinat.

– Modificarea topicii în raport cu substantivul regent este posibilă doar la unele adjective pronominale (altele prezentând restricţii de topică), în schimb este posibilă la toate adjectivele calificative (nu însă şi la adjectivele categoriale: *om înalt / înaltul om*; *an şcolar / *şcolar an*); acolo unde acest lucru este posibil, schimbarea topicii – atât a topicii adjectivelor calificative, cât şi a topicii adjectivelor pronominale – produce emfază (*această carte / cartea aceasta; carte frumoasă / frumoasa carte*).

– În topica standard, apariţia articolului hotărât la substantiv este exclusă în prezenţa adjectivului pronominal antepus (*această casă, fiecare casă;* excepţii: *însuşi*, vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal de întărire**; *toţi*, vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal nehotărât**), în schimb este permisă în prezenţa adjectivului propriu-zis (*casa roşie, casa mică*).

– Adjectivele pronominale nu sunt predicate logice, adică nu exprimă proprietăţi ale obiectelor sau relaţii între obiecte, ci restrâng referinţa numelui la o clasă de obiecte circumscrisă pe baza unui criteriu determinat (*cartea aceasta* = clasa obiectelor „carte" circumscrisă în funcţie de proximitatea spaţială / temporală / discursivă; *nicio carte* = mulţimea vidă a obiectelor „carte").

Ca determinări ale numelui, adjectivele pronominale dau indicaţii asupra modului de reprezentare a entităţii desemnate de nume: entitatea este cunoscută cu precizie (*copilul, acest copil*), indeterminată (*un copil, orice copil*), cuantificată (*câţiva copii, toţi copiii, trei copii*), participantă la relaţia de posesie (*cartea mea*) (vezi şi **Pronumele şi adjectivul pronominal posesiv** pentru comentarii în legătură cu statutul de determinant al acestuia). Unele elemente din categoria determinării se exclud reciproc (****trei** copiii, ***fiecare** copilul,*), altele sunt coocurente (***aceşti trei** copii **ai mei**, **toţi trei** copiii, **fiecare al doilea** participant*). Majoritatea adjectivelor pronominale intră în clasa determinanţilor, în distribuţie complementară cu articolul hotărât (*acest copil / *acest copilul*; *fiecare copil / *fiecare copilul* etc.), cu rol de integratori enunţiativi (vezi **Clase de cuvinte, 3.3.1**); în situaţii de coocurenţă, doar unul dintre adjectivele pronominale îşi păstrează rolul de integrator enunţiativ, cel aflat în extremitatea stângă a grupului sintactic.

4.2. Adjectiv pronominal vs pronume

În limba română nu au corespondent adjectival pronumele personale propriu-zise, reflexive, de politeţe. Statutul de determinare de tip adjectival este

discutabil la formele din clasa pronumelui posesiv (vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal posesiv**) şi la formele pronumelui de întărire (vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal de întărire**).

Posesivele au statut special: prin comportamentul lor morfologic (acordul în gen, număr şi caz cu substantivul determinat din cadrul grupului nominal) se aseamănă cu adjectivele pronominale; prin comportamentul lor sintactic se aseamănă cu pronumele, nu cu adjectivele pronominale (vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal posesiv**).

Formele de întărire au, de asemenea, comportament morfologic de tip adjectival (acordul în gen, număr şi caz cu substantivul determinat), dar comportament sintactic de tip pronominal (vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal de întărire**).

Toate celelalte pronume (pronumele nepersonale: demonstrative, nehotărâte, negative, relative, interogative) cunosc şi realizări adjectivale, funcţionând ca determinări în cadrul grupului nominal. Realizările adjectivale apar la toţi membrii paradigmei (la pronumele demonstrative) sau, din motive semantice, doar la unii membri ai paradigmei (la pronumele nehotărâte, negative, relative, interogative, negative: ***Fiecare*** *copil a primit bomboane. / ****Oricine*** *copil a primit bomboane;* ***Niciun*** *copil nu a primit bomboane / ****Nimeni*** *copil nu a primit bomboane; ...****care*** *copil a primit bomboane /...****cine*** *copil a primit bomboane;* ***Care copil*** *a primit bomboane? / ****Cine copil*** *a primit bomboane?*). Este discutabil statutul de adjectiv pronominal al nehotărâtului ***tot, toată, toţi, toate*** (vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal nehotărât**).

5. RAPORTUL CU ALTE CLASE LEXICO-GRAMATICALE

Comparativ cu alte părţi de vorbire, pronumele participă la puţine procese lexico-gramaticale (derivare, compunere, conversiune), care privesc, de obicei, unii termeni din cadrul paradigmei.

5.1. Pronumele personal propriu-zis

Pronumele personal propriu-zis formează câteva derivate: *a tutui* (a spune cuiva *tu*), *non-eu,* iar prin conversiune, câteva substantive: *eu* > *propriul eu, eul artistic*; *el* > *un el; ele* > *iele.*

5.2. Pronumele de politeţe

Câteva pronume de politeţe acceptă derivarea cu sufixe diminutivale (*mătăluţă, tălică*) sau, accidental, verbale (*Nu mă mai dumneavostri atâta, spune-mi Laura!*). Uneori participă la construcţii locuţionale ocazionale, glumeţe sau ironice, create prin antifrază: *întunecimea voastră, mârşăvia voastră, dobitocia voastră* (I. Creangă). În unele formule clişeizate, valoarea de politeţe se pierde, pronumele devenind o formă prin care vorbitorul marchează orientarea spre interlocutor: *Să vezi, dumneata...*

5.3. Pronumele de întărire

Pronumele de întărire nu participă la procese lexicale de derivare, compunere sau conversiune. Se poate vorbi doar de apariția frecventă a pronumelor de întărire în sintagme cvasilocuționale: *stima de sine însuși / stima de tine însuți; eu însumi.*

5.4. Pronumele reflexiv

Forma accentuată a pronumelui reflexiv în acuzativ devine, prin conversiune, substantiv feminin (*Și-a spus în* ***sinea*** *lui...*) sau masculin (*Poetul și-a regăsit* ***sinele*** *în exil.*); alteori, valoarea pronominală evoluează spre o valoare adjectivală / adverbială: *Propunerea* ***în sine*** *nu e rea.* („propriu-zisă"); A reușit ***prin sine însuși***. („singur"); *Acționează* ***prin sine și pentru sine.*** („independent"); ***În sine,*** *propunerea nu avea nimic rău.* Mai frecvent, reflexivul apare în sintagme devenite, datorită frecvenței, clișee, alături de substantive sau verbe: *stăpânire de sine, încredere în sine, uitare de sine, mulțumire de sine, își veni în sine, se minuna de sine, murmura ca pentru sine, vorbea cu sine, de la sine înțeles.* Unele îmbinări, inițial libere, tind să devină locuțiuni în limba română actuală: *de sine stătător, de sine, de la sine, a-și veni în sine, a-și ieși din sine.*

5.5. Pronumele posesiv

Pronumele posesive intră în structuri cvasilocuționale, fixate prin uz: *propria mea persoană, ființa mea, oasele mele, mutra mea* (analog pentru celelalte persoane).

5.6. Pronumele / adjectivul demonstrativ

Pronumele și adjectivele demonstrative intră în structura unor expresii cu statut (cvasi)locuțional, cu formă și topică fixă: *astă-toamnă, astă-iarnă, astă-primăvară, astă-noapte / azi-noapte, astă-seară, afară de asta, pe lângă asta, vorba aia, vorba ăluia, vorba ceea, una și aceeași, de aceea, pentru aceea, multe cele, toate cele, în cele din urmă, Cel de Sus, cel din urmă, cel de pe urmă.* Forma adjectivală învechită *alalt* se păstrează în compusele *alaltăieri, alaltăseară.* Identitatea se poate exprima și în absența pronumelui de identitate, prin construcții sinonime: *tot una, de o* (*Suntem* ***de-o*** *mamă, de-o făptură și* ***de-o*** *seamă.*, V. Alecsandri, *Hora Unirii; Căci nu-i* ***tot una*** *leu să mori, ori câine-nlănțuit.*, G. Coșbuc, *Noi vrem pământ*).

5.7. Pronumele nehotărât

Clasa pronumelor nehotărâte este cea mai deschisă inovațiilor lexicale. Dintre nehotărâte, cele din seria *mult, puțin, atâta* pot fi derivate cu sufixe diminutivale, rezultând unități lexicale populare sau colocviale: *atâtica, atâtuța, atâticuța; puținel, puțintel, puținică, puțintică; multuț, multuleț, multișor, multicel, multicică, multicea. Cutare* poate fi derivat cu sufixe diminutivale (*cutărică, cutăriță*) sau cu sufixe pentru numele proprii de familie (*Cutărescu*). Prin derivare cu sufixul *-escu / -ete* (ultimul ironic), substantivul *X* poate funcționa ca echivalent al unui pronume nehotărât (*Acolo era și X-ulescu / X-ulete.*). Sunt posibile derivări *ad-hoc* cu prefixul negativ *ne-*: *altul – nealtul.* Unele nehotărâte intră în compusele adjectivale și substantivale *atotștiutor, atotputernic, atotfăcătoare de minuni.*

Pronumele nehotărâte îşi schimbă uneori clasa lexico-gramaticală devenind substantive cu sensul „persoană necunoscută": *Acel* ***cineva*** *era chiar Cuza-vodă.; Era* ***un oarecare****, necunoscut şi nebăgat în seamă de nimeni.; Nu sunt nici eu* ***un fiştecine****.; Acest* ***ceva*** *nu este suficient pentru a trece clasa.* Rar, pronumele nehotărâte pot deveni adjective calificative (*O fată frumoasă şi* ***oarecare****.*) sau adverbe (*S-a chinuit* ***ceva*** *până a reuşit să intre în casă.; Acest test a fost* ***ceva*** *mai greu decât cel de anul trecut.*). Substantive care numesc litere capătă contextual semnificaţia pronumelor / adjectivelor pronominale nehotărâte (persoană necunoscută, obiect necunoscut, cantitate necunoscută): *x, y, z, n, ţ.* (*Tu notează-ţi cine mă caută, X sau Y sau Z, şi spune-mi când mă întorc.*) În mod analog, substantive nume de litere capătă valoare de pronume / adjectiv pronominal nehotărât, substitut al unor numerale ordinale sau cardinale în registrul familiar, glumeţ (*n / ţ creioane; al* ***n****-şpelea, a* ***n****-sprezecea, a* ***n****-a oară, a* ***n****-sprezecea oară*). Unele sintagme tind să devină legate: *ceva de lucru, ceva de mâncare, ceva de scris; multe altele,* tind spre statutul de pronume compuse (*alte cele = altceva; toate cele = toate, unii şi alţii = unii*). Unele sintagme având în componenţa lor pronume nehotărâte au dobândit, prin sudare, statut de locuţiuni pronominale nehotărâte: *de una de alta* (= *despre diverse lucruri*), *cu una cu alta* (= *cu diverse lucruri*), *care mai de care* (*fiecare*), *unul pe altul, cu toţii* (=*toţi*); locuţiuni adjectivale (*om în toată firea, om în toate sensurile, nu e în toate facultăţile mintale, nu e în toate minţile, oameni tot unul şi unul*); locuţiuni adverbiale: *toate ca toate, până una alta, cu totul şi cu totul* (*cu totul şi cu totul de aur*), *cu totul* (*e cu totul străin de realitate*), *de tot* (*i l-am dat de tot; e grea de tot; a plecat de tot*), *cu totul* (*ia-o cu totul, lucrurile stau cu totul altfel*); locuţiuni conjuncţionale: *cu toate că*; locuţiuni prepoziţionale (*cu tot cu: a plecat cu tot cu zestre*). Statut de locuţiuni pronominale nehotărâte tind să capete diverse alte îmbinări la origine libere, expresive în diferite grade: *cine ştie cine (= cineva), cine ştie ce (= ceva), nu ştiu cine (= cineva), nu ştiu care (= careva), nu ştiu ce (= ceva), nu se ştie cine, nu se ştie care, nu se ştie ce, te miri cine (= cineva), te miri care (= careva), te miri ce (= ceva), dracu ştie cine (= cineva), naiba ştie ce (= ceva), te pomeneşti cine (= cineva), te pomeneşti ce (= ceva), câte şi mai câte (= ceva).*

5.8. Pronumele negativ

Pronumele negativ *nimic* poate fi derivat cu sufixul diminutival *–uţ (nimic-nimicuţ, nimic-nimicuţa).* Se pot substantiviza: *nimic* (*Spune multe nimicuri., Este un nimic*); *nimeni* (*Se crede cineva, dar de fapt este un nimeni.*). Există formaţii ad-hoc, prin analogie cu pronumele nehotărâte: *Nu mă interesează părerea nicicui.* Împreună cu prepoziţii (şi adjective pronominale / substantive) formează locuţiuni adjectivale (*om de nimic*) şi adverbiale (*pe nimic, cu nimic(a), întru nimic, pe nimica toată, în niciun caz*). Alături de un cuantificator nehotărât formează o locuţiune pronominală negativă: *A spus o nimica toată.; S-au certat din nimica toată.* Intră în structura unor locuţiuni pronominale expresive: *nimeni pe lume, nimic în cer şi pe pământ.* Rar, se combină cu alţi cuantificatori, în structuri cvasilocuţionale: *nimic altceva / altceva nimic, nimeni altul / *altul nimeni, nimic mai mult / mai mult nimic.*

5.9. Pronumele interogativ

Pronumele interogativ intră în structura unor locuţiuni pronominale nehotărâte (*cine ştie cine, cine ştie ce*). De asemenea, intră în structura unor sintagme cvasilocuţionale, aflate la graniţa dintre pronume interogativ cu prepoziţie şi locuţiune adverbială interogativă: *Pentru ce ai făcut asta?; La ce te-ai băgat în afacerea asta?; De ce vorbeşti fără să ştii?*

5.10. Pronumele relativ

Pronumele relativ intră în structura unor îmbinări cu statut cvasilocuţional, rezultate prin elipsă, în care relativele exprimă un sens nehotărât (*care mai de care, care pe care, care cu care, câte şi mai câte*). Unele îmbinări au sens adverbial: *după care, drept care, pentru care.* Altele intră în structura unor locuţiuni conjuncţionale: *după ce, pentru ce, până ce.*

PRONUMELE PERSONALE

Pronumele personale prezintă flexiune în raport cu categoria gramaticală a persoanei. În funcţie de informaţia semantică inerentă pe care o gramaticalizează, se disting următoarele subtipuri semantice: pronumele personal propriu-zis, pronumele de politeţe, pronumele de întărire, pronumele reflexiv; pronumele posesiv, care prezintă de asemenea flexiune în raport cu persoana, are o situaţie aparte (vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal posesiv**). Între cele cinci subclase şi uneori între membrii aceleiaşi subclase există diferenţe de comportament gramatical, semantico-referenţial şi pragmatic.

Prin diversele clase de pronume personale sunt gramaticalizate în limba română distincţii sociopragmatice (neutru / reverenţios: pronume personal / pronume de politeţe), distincţii discursive (neutru / focalizat: pronume personal / pronume de întărire), relaţii semantice între actanţii implicaţi în actul de predicaţie (actanţi diferiţi / actanţi coreferenţiali: pronume personal / pronume reflexiv), precum şi relaţia de posesie atunci când posesorul este una dintre cele trei instanţe discursive (pronumele posesiv).

Pronumele personale, pronumele reflexive, pronumele de politeţe nu funcţionează ca determinări de tip adjectival ale unui centru. Situaţia posesivelor şi a pronumelor de întărire este discutabilă: acestea au, în anumite contexte, comportament morfologic de tip adjectival, dar comportament sintactic şi semantic de tip pronominal.

PRONUMELE PERSONAL PROPRIU-ZIS

1. ASPECTE DEFINITORII

Pronumele personal propriu-zis reprezintă (= evocă) în discurs, direct sau indirect (adică prin referire la grupul în care se includ), participanţii la actul de

comunicare (fără alte precizări suplimentare): locutorul (*eu*, *noi*), alocutorul (*tu*, *voi*), cea de a treia instanță discursivă (nonlocutor, nonalocutor: *el / ea*, *ei / ele*). Pronumele personale propriu-zise de persoana I și a II-a exprimă identitatea semantico-referențială dintre protagoniștii evenimentului și locutor, respectiv alocutor; cele de persoana a III-a indică nonidentitatea semantico-referențială dintre protagoniștii evenimentului și locutor sau alocutor:

***Eu** plec mâine, **tu** când pleci?* (pronumele *eu* indică identitatea dintre locutor și protagonistul evenimentului „a pleca"; pronumele *tu* indică identitatea dintre alocutor și protagonistul evenimentului „a pleca")

***El** când pleacă?* (pronumele *el* indică nonidentitatea dintre locutor și alocutor pe de o parte, și protagonistul evenimentului „a pleca" pe de altă parte)

Referentul pronumelor personale depinde de situația concretă de comunicare. De exemplu, în dialogurile care urmează, formele pronominale au referenți diferiți; în primul dialog, pronumele au ca referenți „fata", „băiatul", „bătrânul", adică persoanele ficționale care iau parte la schimbul verbal; în al doilea dialog, referenții pronumelor sunt Monica și Olguța. Rolurile de locutor și alocutor sunt interschimbabile, participanții la dialog asumându-și succesiv rolul de locutor, respectiv de alocutor:

*Fata se întristă. Bătrânul **o** mângâie și zise băiatului:*
*– Bine, să prinzi și pentru **tine**, să prinzi și pentru **ea**.*
*– Ție două și **mie** două...nu e așa, tată moșule?*
*– Firește, **ție** două, și **lui** două, și **mie** una.*
*– Vrei și **tu**, tată moșule? întrebă băiatul cu mândrie.*
*– Cum de nu...**mie** un scatiu.* (B. Delavrancea, *Bunicul*)

*– Monica, **tu** ai vrea să fii muscă?*
– Muscă?
*– Da, muscă! **Eu** grozav aș vrea...Știi, m-aș plimba pe plafon cu capul în jos...*
*– **Eu** aș vrea să fiu mare, visă Monica.* (I. Teodoreanu, *La Medeleni*).

Pronumele personal este puternic ancorat situațional. Următorul dialog pune în evidență imposibilitatea decodării pronumelui personal în afara situației de comunicare curente:

*– Atunci, să-i spui c-am venit **eu**.*
– Cum vă cheamă pe dumneavoastră?
– Ce-ți pasă?
– Ca să-i spui.
– Ce să-i spui? De unde știi ce să-i spui dacă nu ți-am spus ce să-i spui? Să-i spui când s-o întoarce că l-a căutat...
– Cine?
*– **Eu**.*
– Numele dv.?
– Destul atâta! Mă cunoaște dumnealui...suntem prieteni... (I. L. Caragiale, *Căldură mare*)

Următorul dialog pune în evidență schimbarea referentului odată cu situația de comunicare:

Trahanache îi citeşte lui Tipătescu scrisoarea pe care Tipătescu i-o scrisese lui Zoe, soţia lui Trahanache: ...*venerabilul* (*adică* ***eu***) *merge deseară la întrunire* [...]. ***Eu*** (*adică* ***tu***) *trebuie să stau acasă* [...]. *Nu mă* ***aştepta, prin urmare vino tu*** (*adică nevastă-mea, Joiţica*), *la cocoşelul* ***tău*** (*adică* ***tu***) *care te adoră.* [...] (I.L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*).

La persoana a III-a apar şi două pronume speciale *însul, dânsul*. ***Însul*** era frecvent în stadii anterioare de limbă (*Nu uita s-ascuţi baltagul; ca să ai mai multă nădejde* ***într-însul***. M. Sadoveanu, *Baltagul; Mie însă-mi plac şi de işti mai bătrâni, numai să fie bine fripţi, ştii colea, să treacă focul* ***printr-înşii***. I. Creangă, *Amintiri*). Astăzi se foloseşte rar, precedat de prepoziţiile *întru, printru, dintru*, ca formă de variaţie a expresiei, sinonim cu pronumele de persoana a III-a, mai frecvent cu trăsătura semantică [– Uman]. Faţă de pronumele personal corespondent este simţit de vorbitori mai concret, mai expresiv, individualizator. ***Dânsul*** se folosea iniţial doar în acuzativ, precedat de prepoziţie. Treptat s-a folosit ca sinonim al pronumelui de persoana a III-a, limitându-se, în limba literară, la contextul [+ Uman]; a căpătat un sens concret / individualizator în raport cu pronumele *el* (*Scorpia ospătă pe Făt-Frumos şi mai şi decât Gheonoaia, iar el îi dete* ***dânsei*** *înapoi capul ce i-l luase cu săgeata.* – P. Ispirescu, *Tinereţe fără bătrâneţe; Mergeam dar totdeauna cu el, de el ascultam totdeauna şi la* ***dânsul*** *căutam scăpare.* – I. Slavici, *Budulea Taichii; Luând pe Andrei de mână îl duse la* ***dânsa***. – I. Al. Brătescu-Voineşti, *În lumea dreptăţii*). Dialectal, în Moldova, se foloseşte nediferenţiat pentru entităţi cu trăsătura [+ / – Uman]. În secolul al XIX-lea, în Muntenia, a căpătat sens de politeţe, din ce în ce mai extins în limba literară actuală (vezi **Pronumele de politeţe**).

2. FLEXIUNEA PRONUMELUI PERSONAL PROPRIU-ZIS

Paradigma flexionară a pronumelui personal cuprinde un număr mare de forme supletive, care marchează solidar opoziţiile gramaticale de persoană, număr, gen, caz. Apar omonimii cazuale şi de gen. Paradigma are caracter defectiv.

Caz	Forme	Persoana I		Persoana a II-a		Persoana a III-a			
Nr.		sg.	pl.	sg.	pl.	sg.		pl.	
Gen		m=f	m=f	m=f	m=f	m	f	m	f
N		*eu*	*noi*	*tu*	*voi*	*el*	*ea*	*ei*	*ele*
G		–	–	–	–	*lui*	*ei*	*lor*	*lor*
D	accentuate	*mie*	*nouă*	*ţie*	*vouă*				
	neaccentuate (clitice)	*(î)mi*	*ne* *ni*	*(î)ţi*	*v(ă)* *vi*	*(î)i*	*(î)i*	*le,* *li*	*le,* *li*
Ac	accentuate	*mine*	*noi*	*tine*	*voi*	*el*	*ea*	*ei*	*ele*
	neaccentuate (clitice)	*m(ă)*	*ne*	*te*	*v(ă)*	*(î)l*	*o*	*(î)i*	*le*
V		–	–	*tu!*	*voi!*	–	–	–	–

Însul marchează opoziţiile de gen şi număr: *însul / însa, înşii / însele,* analog cu substantivele (masculine / feminine) articulate hotărât. Structura morfematică este: radical + (desinenţă de gen şi număr) + formă de articol hotărât: *îns-ul*; *îns-a; înş-i-i; îns-e-le*; la plural masculin apare alternanţa fonetică *s / ş*.

Dânsul are paradigmă completă, marcând opoziţiile de gen, număr, caz. Are flexiune comună cu a substantivelor articulate hotărât. Omonimiile sunt comune cu cele ale substantivului articulat enclitic: N=Ac, G=D. Structura morfematică: radical + (desinenţă de gen, număr şi caz) + forma de articol hotărât: *dâns-ul, dâns-a, dânş-i-i, dâns-e-le, dâns-ului, dâns-e-i, dânş-i-lor, dâns-e-lor;* la masculin plural apare alternanţa *s / ş*.

Caz	Singular		Plural	
	m	f	m	f
N=Ac	*dânsul*	*dânsa*	*dânşii*	*dânsele*
G=D	*dânsului*	*dânsei*	*dânşilor*	*dânselor*

2.1. Exprimarea categoriilor gramaticale

Pronumele personal prezintă flexiune în raport cu următoarele categorii gramaticale: persoana, numărul, genul, cazul.

Categoriile gramaticale de persoană şi număr se exprimă solidar prin forme pronominale distincte. Asocierea celor două categorii produce semnificaţii speciale:

– persoana I singular (*eu*) lexicalizează locutorul, când acesta este identic cu protagonistul evenimentului;

– persoana a II-a singular (*tu*) lexicalizează alocutorul, când acesta este identic cu protagonistul evenimentului;

– persoana a III-a singular (*el / ea*) lexicalizează cea de a III-a instanţă discursivă (entitate [+ / – Animat], nonlocutor, nonalocutor);

– persoana I plural (*noi*) este un plural inclusiv care îl include / asociază pe locutor în / la grupul desemnat prin pronume: „eu + alţii" („eu + tu + ...tu; eu + el, ea; eu + voi; eu + ei, ele");

– persoana a II-a plural (*voi*) este un plural inclusiv, care îl include / asociază pe alocutor în / la grupul pe care îl desemnează: „tu + alţii" („tu + tu + ...tu; tu + el, ea; tu + voi; tu + ei, ele");

– persoana a III-a plural (*ei / ele*) înseamnă: *ei* = „el + el, el + ea, el + ei, el + ele, ea + ei, ei + ei, ei + ele"; *ele* = „ea + ea, ea + ele, ele + ele". Forma de plural feminin (*ele*) se foloseşte doar când toate entităţile evocate de pronume sunt de genul feminin / neutru; în celelalte situaţii, când cel puţin una dintre entităţile evocate prin pronume este de genul masculin / neutru forma de plural, se foloseşte forma de plural masculin (*ei*).

Între persoana I şi persoana a II-a plural se observă o asimetrie: în timp ce *noi* nu înseamnă „eu + eu", *voi* poate însemna „tu + tu"; de asemenea, *noi* include pe „tu", în timp ce *voi* nu include pe „eu".

Persoana şi numărul pronumelui subiect impun persoana şi numărul verbului la forme verbale personale: *eu citesc / tu citeşti / el citeşte / noi citim / voi citiţi / ei citesc* (vezi **Verbul. Numărul şi persoana**).

Limba română nu marchează la nivel lexical distincția animat / inanimat la persoana a treia, aceleaşi forme fiind selectate şi pentru entități cu trăsătura semantică [+ Animat], şi pentru entități cu trăsătura semantică [– Animat]. Există totuşi o ierarhie a uzului: în poziția sintactică subiect pronumele se referă de cele mai multe ori la entități cu trăsătura semantică [+ Uman]:

*La Minister m-am întâlnit cu Dan. **El** a părut stânjenit de prezența mea acolo.*

şi, mai rar, la entități cu trăsătura semantică [– Uman], în enunțuri emfatice, retorice:

*N-am dus lipsă de sfaturi; însă dacă **ele** au fost rău intenționate...*

*Când eşti bătrân surâzi şi te gândeşti la viață şi la tot ce îți oferă **ea**.*

*A clasificat propozițiile după ce exprimă **ele**.*

*Aceasta e o masă. **Ea** e rotundă.*

Referirea la entități cu trăsătura semantică [– Uman] în poziția de subiect se face însă mai frecvent prin demonstrativ:

*Au sosit **manualele**. **Acestea** erau noi.*

Categoria gramaticală a genului nu este marcată în întreaga paradigmă: pronumele de persoana I şi a II-a singular şi plural nu cunosc opoziția de gen (genul se manifestă prin acordul cu alte elemente din structură: ***Eu** sunt **veselă**. / **Eu** sunt **vesel**.*), în timp ce la persoana a III-a, opoziția de gen se manifestă la majoritatea formelor (*ei / ele; lui / ei* etc.).

Nemarcarea opoziției de gen la persoana I şi a II-a se corelează cu fapte de natură discursivă. Astfel, la persoana I şi a II-a locutorul şi alocutorul sunt identificați deictic, deci marcarea opozițiilor de gen ar fi redundantă, în timp ce la persoana a III-a identificarea deictică şi / sau anaforică este ambiguă, deci marcarea genului este necesară. Totodată, în cadrul persoanei a III-a, singularul față de plural, formele de nominativ şi acuzativ față de cele de genitiv şi dativ, formele accentuate față de cele clitice sunt mult mai adesea susceptibile de a căpăta proeminență discursivă şi, în consecință, marcarea opozițiilor de gen este mai importantă în primele situații decât în cele din urmă.

Selecția formei pronominale depinde de genul substantivului evocat în discurs. Prin forma de feminin a pronumelui sunt evocate substantive de genul feminin. Prin forma de masculin a pronumelui sunt evocate substantive de genul masculin. Atunci când pronumele reprezintă în discurs substantive neutre, pentru singular este selectată forma de masculin a pronumelui (*Am pierdut* ***creionul***$_i$. → ***L***$_i$*-am pierdut.*), iar pentru plural forma de feminin (*Am pierdut* ***creioanele***$_i$ → ***Le***$_i$*-am pierdut.*). Două substantive coordonate, unul de genul masculin, altul de genul feminin sunt reprezentate în discurs prin forma de masculin a pronumelui (***Ion şi Maria** s-au căsătorit. **Ei** au făcut nuntă mare.*). În coordonarea dintre o formă pronominală de masculin şi una de feminin, forma de masculin îşi impune mărcile de gen (***El şi ea** au fost **văzuți** de mână în parc.*).

Categoria gramaticală a cazului se manifestă prin cinci termeni: nominativ, genitiv, dativ, acuzativ, vocativ. Paradigma cazuală a pronumelui are următoarele particularități: la persoanele I şi a II-a paradigma pronumelui personal este

defectivă de genitiv (vezi şi **Pronumele şi adjectivul pronominal posesiv**), în timp ce la persoana a III-a paradigma este completă; doar persoana a II-a este compatibilă cu vocativul (cazul adresării către alocutor).

În plan formal, pronumele actualizează opoziţia nominativ / acuzativ (*eu / mine, tu / tine* etc.), spre deosebire de substantiv, care prezintă omonimia generală a celor două cazuri; genitivul (acolo unde apare) şi formele accentuate de dativ sunt parţial omonime (*lui, ei, lor*). Vocativul este omonim cu nominativul, de care se deosebeşte prin elementele suprasegmentale (intonaţie şi pauză).

La cazurile dativ şi acuzativ, pronumele personale prezintă două serii de forme: forme accentuate, nonclitice (*mie, nouă, ţie, vouă, lui, ei, lor; mine, noi, tine, voi, el, ea, ei, ele*) şi forme neaccentuate, clitice (*mi, îmi, ne, ţi, îţi, vă, vi, v, îi, i, le, li; mă, m, ne, te, vă, v, îl, l, o, îi, i, le*). Cele două serii se distribuie în contexte diferite (în poziţiile sintactice în care apar noncliticele este exclusă apariţia cliticelor; vezi *infra,* **2.2**). Atât formele accentuate, nonclitice, cât şi formele neaccentuate, clitice, se înscriu în acelaşi sistem al opoziţiilor de persoană, număr, gen, prezentând însă un sistem diferit de omonimii cazuale. La nominativ nu apar forme clitice, în schimb, în mod frecvent, pronumele subiect nu este lexicalizat.

> Nelexicalizarea pronumelui subiect (aşa-numitul subiect inclus şi subînţeles) se va marca grafic prin *pro* (element pronominal care ocupă respectiva poziţie sintactică, dar care nu este lexicalizat).

Cliticele şi subiectul vid sunt poziţii nefocalizate în discurs, în comparaţie cu corespondentele lor accentuate şi cu subiectul exprimat prin pronume, care au proeminenţă discursivă.

Alta: Pietro, (**pro**) *crezi într-adevăr în dragoste?*

Pietro: ***Eu*** *trebuie să cred în ceva, Alta.* (**pro**) *A spus asta cu o convingere neocolită şi definitivă, de condamnat la moarte.*[...]

Alta [...]: *Şi* (**pro**) ***mă iubeşti pe mine?***

Pietro: (**pro**) *Nu ştiu dacă e numai asta! Dar, dacă simţământul acesta pe care* ***pro*** ***nu-l*** *am nici pentru Dumnezeu este iubire, atunci* (**pro**) ***te*** *iubesc. În tot pustiul gândurilor mele eşti numai* ***tu****. Mâna ta pe braţul meu* ***îmi*** *mângâie sufletul.* [...] ***Ţi****-s ochii umezi, Alta?* (Camil Petrescu, *Act veneţian*)

În seria formelor pronominale accentuate (nonclitice) numărul formelor flexionare şi al omonimiilor cazuale diferă de la o persoană gramaticală la alta. Opoziţiile cazuale sunt puternic marcate în sfera persoanelor I şi a II-a (cei doi poli ai actului de comunicare) şi mai puţin marcate în sfera persoanei a III-a (cea de a treia instanţă discursivă, referinţa); în sfera persoanelor I şi a II-a opoziţiile gramaticale sunt mai puternic marcate la singular şi mai slab marcate la plural (unde locutorul şi alocutorul trec în plan secundar prin integrarea într-un grup) (vezi tabelul de sub 2). Marcarea morfologică a opoziţiilor cazuale se corelează cu următoarea ierarhie discursivă: locutor; alocutor > locutor + alţii; alocutor + alţii > nonlocutor, nonalocutor.

Astfel, comparativ cu seria noncliticelor, în seria cliticelor (formelor neaccentuate) numărul formelor flexionare este mai mare, date fiind numeroasele variante sintactice şi fonetice (vezi *infra*, **2.2.2.3**), iar sistemul omonimiilor mai complex (omonimii totale – pentru toate formele proprii unui caz; omonimii parţiale – doar pentru unele forme proprii unui caz; omonimii încrucişate – pentru forme corespunzătoare unor persoane gramaticale diferite) (vezi tabelul de sub **2**).

Descrierea paradigmei pronominale prin unităţi supletive este o formă simplă şi economică de prezentare a faptelor de limbă.

O descriere alternativă permite degajarea unui radical (uneori supletiv, alteori constant) şi a unor flective (desinenţe de gen, număr, caz) comune celor trei persoane gramaticale. Deşi neeconomică, descrierea pune în evidenţă o relativă regularitate flexionară, atât în privinţa radicalelor (în total 8, cu variantele t- / ţ- şi variante cu *î*- protetic, după cum urmează: 2 radicale distincte la persoana I sg., *e-*, *m-;* 1 radical la persoana a II-a sg. *t-* cu varianta *ţ-*; 4 radicale distincte la persoana a III-a sg. şi pl., m. şi f. *e-*, *l-*, *o-*, *i-;* 1 radical la persoana I pl. *n-;* 1 radical la persoana a II-a pl. *v-*), cât şi în privinţa flectivelor (în total 16, cu variantele fonetice *e* / *ă*). Astfel:

Forma	Radical	Flectiv
eu; tu	e-; t-	-u
el; ea; ei; ele	e-	-l / -a / -i / -le
noi; voi	n-; v-	-oi
mine; tine	m-; t-	-ine
mă; m-; vă; v-	m-; v-	-ă / Ø
ne; te	n-; t-	-e
(î)l; o; (î)i; le	(î)l-; o-; (î)i-; l-	-Ø / -e
lui, ei, lor	l-; e-; l-	-ui / -i / -or
mi, ţi	m-; ţ-	-i
mie, ţie	m-; ţ-	-ie
nouă; vouă	n-; v-	-ouă
(î)mi, (î)ţi	(î)m-; (î)ţ-	-i
ne / ni; vă / vi / v; le / li	n-; v-; l-	-e / ă; -i

De remarcat că la persoana a III-a apar desinenţe specifice flexiunii pronominale, comune cu pronumele demonstrativ, relativ, nehotărât (*lui* – *acestui* / *oricui* / *fiecărui; lor* – *acestor* / *căror* / *oricăror*).

2.2. Distribuţia formelor pronominale accentuate, nonclitice, şi a formelor pronominale neaccentuate, clitice

Formele pronominale din cele două serii (seria noncliticelor şi seria cliticelor) au distribuţie diferită.

2.2.1. *Formele accentuate (nonclitice)*

Formele accentuate nonclitice se caracterizează prin independenţă fonetică şi sintactică: au accent propriu şi statut silabic – de aceea se numesc şi forme accentuate; ocupă aceeaşi poziţie sintactică pe care o ocupă substantivul

corespondent: *Am nevoie de **un prieten** sincer / **de tine**.*; *Datorită **Corinei** / **ţie** am reuşit.*, *Aceasta este o carte utilă **studenţilor** / **vouă**.*

Apar în următoarele situaţii sintactice:

(a) impuse de prepoziţii (*despre **mine**, pentru **tine**; datorită **ţie**, contrar **mie**, decât **mine**, graţie **mie***), de adjective (*utilă **nouă**, dragă **ţie***), de adverbe (*asemenea **nouă**, aidoma **ţie***), de forme de participiu (*acordate **nouă***) şi supin (*de adus **lor***), de unele interjecţii (*bravo **ţie***);

(b) ca atribute pronominale în structuri învechite (*cumnat **nouă***) sau actuale (*acordarea de medalii **vouă***);

(c) în structuri sintactice cu anumite particularităţi:

– ca apoziţii (*A dat plicul câştigătorului, adică **ţie**.*)

– în structuri eliptice, în vecinătatea unui substantiv (*Cinste **lor**!*)

– în structuri sintactice cu două clitice (unul de dativ, altul de acuzativ), cliticul de dativ fiind înlocuit cu forma accentuată (*mă prezintă **lor**, ne prezintă **ţie**, ne prezintă **vouă***)

– în structuri emfatice cu două clitice (unul de dativ, altul de acuzativ) pentru emfaza complementului indirect (***mi** te prezintă* → *te prezintă **mie**; predă-**i**-te!* →*predă-te **lui**!*) sau în structuri emfatice bazate pe coordonare, unde pronumele marchează contrastul discursiv (*L-am iertat **pe el**, dar am pedepsit-o **pe ea**.* / **L-am iertat, dar am pedepsit-o.*; ***Lui** i-am adus o ciocolată, iar **ei**, bomboane.* / **I-am adus o ciocolată, iar i-am adus bomboane.*)

– în structuri sintactice în care pronumele se coordonează cu un grup nominal (*Vreau să vorbesc **cu tine** şi cu sora ta.*, *Vreau să-ţi propun asta **ţie** şi prietenei tale.*)

– în dialog, ca răspunsuri eliptice la întrebări (– *Cui i-a dat cartea?* / – ***Mie***; – *Pe cine a numit director?* – ***Pe el***.).

Formele accentuate, nonclitice se plasează, de obicei, după elementul care le regizează; pentru emfază este posibilă inversiunea formei pronominale cu verbul / adverbul / adjectivul (***lor** mă prezintă, nu lui; **nouă** asemenea, nu vouă; **ţie** dragă, nu şi mie*).

Formele pronominale accentuate, nonclitice de persoana a III-a participă la exprimarea dublă a subiectului (vezi **II, Subiectul, 3.1.2**). Forma pronominală în nominativ are aceleaşi mărci de gen şi număr cu nominalul coocurent. Româna cunoaşte următoarele tipare sintactice cu subiect dublu exprimat:

– Subiect-Pronume-Verb (înv.): *Virtutea$_i$ pentru dânşii **ea**$_i$ nu există.* (M. Eminescu, *Împărat şi proletar*).

– Subiect-Verb-Pronume (colocvial, afectiv): *Lucrurile$_i$ sunt **ele**$_i$ încâlcite dacă stai să te gândeşti* (M. Preda, *Moromeţii*); *Maria$_i$ a venit **ea**$_i$, dar degeaba.*

– Verb-Pronume-Subiect (colocvial, afectiv): *Te căptuşeşte **ea**$_i$ mătuşa Mărioara$_i$* (I. Creangă, *Amintiri*); *Or fi fost **ei**$_i$ şi oameni$_i$ străini pe acolo...*; *Or mai fi venit **ei**$_i$ şi nişte oameni$_i$ necunoscuţi.*; *A trecut **el**$_i$ aşa un răstimp$_i$.*; *Să tot fi trecut **el**$_i$ un an$_i$ de atunci.*

2.2.2. *Formele neaccentuate, clitice*

Formele neaccentuate, clitice, apar în limba română la cazurile dativ (clitice de dativ) şi acuzativ (clitice de acuzativ). Sunt forme cu statut intermediar între

cuvintele autonome semantic şi auxiliarele morfologice, lipsite de independ fonetică şi sintactică; pierd accentul – de aceea sunt numite şi forme atone – ş grupează cu un cuvânt-suport („cliticizează" pe acest cuvânt care poartă accen au distribuţie restrânsă, specializată şi topică fixă în raport cu un cuvântul-su (*l-am întrebat, am întrebat-**o**, s-**o** întreb, întreab-**o**!, întreabă-**l**! văzutu-**l*** producând uneori modificări ale formei verbului (***treci** la loc! / **trece**-l la loc şi* *doi!*) sau substantivului-suport (*în **casa** mea > în **casă**-mi; în **mintea** mea >* ***minte**-mi*); nu pot fi coordonate cu forme pronominale sau cu nume (**l cunoscut şi **pe ea**, *l-am cunoscut şi **pe Maria***); rar, se pot coordona între ele (***m** te interesează; **îmi** şi **îţi** doresc noroc*); spre deosebire de formele accentuate nu primi determinări. În raport cu nominalele corespondente şi cu alte pron nepersonale, cliticele sunt repoziţionate, de cele mai multe ori în antepunere (***copilul.*** > ***Îl** văd.; Dau **copilului.*** > ***Îi** dau.*).

2.2.2.1. Cliticele se distribuie în următoarele poziţii sintactice:

– în relaţie cu un verb, în poziţia sintactică de complement indirect – cliti de dativ (***îi** spun*), respectiv în poziţia sintactică de complement direct – cliticel acuzativ (***îl** cunosc*)

– în relaţie cu un substantiv, cliticele de dativ ocupând poziţia de atri grupate fie cu substantivul (învechit, poetic *cartea-**ţi***), fie cu adjectivul (învec poetic *frumoasa-**ţi** carte*)

– în relaţie cu un substantiv şi cu un verb simultan, ca dative cu semnific posesivă (***ţi**-am văzut cartea*) (vezi **I, Pronumele şi adjectivul pronomi posesiv; II, Complementul posesiv**)

– rar (învechit, poetic), cliticele de dativ apar în relaţie cu o clasă prepoziţii cu regim de genitiv (*deasupra-ţi / deasupră-ţi*), ca echivalente ale u posesive (*deasupra ta*) (vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal posesiv**).

2.2.2.2. Poziţia cliticelor în raport cu termenul regent este fixă şi depinde calitatea morfologică a acestuia. Când termenul regent este un substantiv sa prepoziţie, cliticele sunt întotdeauna postpuse. Când termenul regent este un ve cliticele sunt de obicei antepuse, dar pot fi şi postpuse, după cum urmează:

(a) antepuse verbului (şi auxiliarelor) (***îi** spun, **i**-am spus, **îi** voi spune, **i** spune; **îl** aştept, **l**-am aşteptat, **îl** voi aştepta, **l**-aş aştepta*); rar – învechit, diale sau poetic – pot apărea inversiuni verb-clitic (*spune-**ţi**-voi cât îmi eşti dragă*); limba standard inversiunile apar doar în imprecaţii (*Da-**ţi**-ar Dumnezeu c doresc eu!*);

(b) între morfemul mobil – altul decât auxiliarul – şi verb (*să-**i** spun, înai de a-**i** spune; o să **îl** aştept, să **îl** aştept, pentru a-**l** aştepta*);

(c) după verb, când verbul este la imperativ sau gerunziu (*Spune-**i**!, spunând Aşteaptă-**l**, aşteptându-**l***); rar, cliticul poate apărea în faţa unui imperativ coordo cu un alt imperativ (*Du-te şi **îi** spune să vină!; Du-te şi **îl** cheamă!*).

(d) postpus verbului apare cliticul de feminin singular *o* în combinaţie cu perfectul compus sau cu forma de condiţional, pentru eufonie (*o am văzut* → *am văzut-**o**; o aş întreba* → *aş întreba-**o***).

Cliticele pot fi separate de verb doar de un număr limitat de semiadverbe (*Îl **mai** aştept., Îi **tot** dau., Le **şi** vede învingătoare., Le **cam** caută în coarne.*, vezi **Adverbul**).

> În limba veche, cliticele preverbale se propagau şi în poziţie postverbală; astăzi, propagarea se păstrează regional (***L**-au văzutu-**l**-au., **I**-am datu-**i**., a **o** uita-**o**, S-**o** pot s-**o** iau de la-nceput.*).

2.2.2.3. Cliticele cunosc mai multe variante, rezultate în urma unor fenomene fonetice de acomodare la vecinătăţi: clitice libere (cu două realizări, cu şi fără *î*-protetic) şi clitice conjuncte.

Caz	Clitice libere	Clitice conjuncte
D	mi / îmi, ţi / îţi, i / îi, ne / ni, vă / vi, le / li	mi, ţi, i, ne, v, le
Ac	mă, te, îl, o, ne, vă, îi, le	m, te, l, o, ne, v, i, le

Cliticele libere sunt neaccentuate, dar îşi păstrează statutul silabic (***îmi** place, **mi** se pare, **i le** dă, **mă** cunoaşte, **o** ajută, **le** întreabă*).

Cliticele conjuncte sunt neaccentuate, nu au statut silabic, se grupează cu un cuvânt suport formând silabă alături de acesta (***mi**-a spus, **ţi**-o dau, **v**-ajut, **m**-a văzut, întreab-**o**, nu-**l** uita*). Cliticele conjuncte pot fi conjuncte la stânga (*auzindu-**l**, pune-**o***); la dreapta (***l**-am întrebat, **i**-am dat*); la stânga şi la dreapta – dublu conjuncte (*spusu-**mi**-a, auzitu-**m**-aţi, jelui-**m**-aş*).

> Clasificarea conjuncte la stânga / conjuncte la dreapta ia ca punct de reper cliticul (deci conjunct la stânga descrie faptul că forma clitică are cuvântul suport la stânga; conjunct la dreapta descrie faptul că forma clitică are cuvântul suport la dreapta).
>
> Formele conjuncte se scriu întotdeauna cu cratimă: formele conjuncte la stânga se scriu cu cratimă la stânga (*ascultă-**mă**, spune-**mi***), cele conjuncte la dreapta, cu cratimă la dreapta (***m**-ascultă, **mi**-a spus*), cele dublu conjuncte, cu cratimă la stânga şi la dreapta (*spune-**ţi**-voi, vedea-**l**-aş*).
>
> Variantelor clitice conjuncte notate grafic *mi, ţi* le corespund câte două realităţi fonetice: [m^{i}], [ţ^{i}] se actualizează când cliticul conjunct apare după vocala suport de silabă (*nu-mi place, nu-ţi spun*), respectiv [mĭ], [ţĭ] când cliticul conjunct apare înainte de vocala suport de silabă (*mi-a spus, ţi-a spus*).

Cliticele conjuncte se grupează uneori cu suportul sintactic, alteori cu un alt cuvânt devenit suport fonetic diferit de suportul sintactic. Pot funcţiona ca suport sintactic verbe lexicale (*auzind-o*), verbe auxiliare (*l-am auzit*), interjecţii cu valoare verbală (*na-ţi-o, uite-l*); substantive (*cartea-ţi, inima-i; copilu-mi; colegu-mi* cu omiterea articolului *-l*); unele prepoziţii (*contra-mi*); pot funcţiona ca suport fonetic pentru clitice: adjective (*frumoasa-i carte*); pronume (*care-l, cine-l?*);

numerale (limitat: *primu-i copil*); adverbe (*unde-l pun, nu-l cred*); morfemul de infinitiv (*a-l ajuta*); conjuncții (*s-o cred, că-i dau*).

Cliticul conjunct se grupează cu acel termen vecin care oferă condiții fonetice favorabile, şi anume terminație vocalică: *nu-l văd, n-o cred, unde-l pun*. Gruparea cliticului cu termenul vecin este guvernată de următoarele reguli:

1. Reguli de grupare obligatorie:

(a) Atunci când unul dintre termenii vecini este un auxiliar care începe cu o vocală, cliticul se grupează obligatoriu cu auxiliarul (*Nu l-am văzut. / *Nu-l am văzut., Nu i-aş spune. / *Nu-i aş spune.*, dar *Nu-l voi ajuta / *Nu l-voi ajuta.*);

(b) Atunci când cliticul este postpus verbului (vezi *supra*, **2.2.2**), cliticul se grupează obligatoriu cu verbul (*pune-l, spune-i, văzându-l, dându-i*);

(c) În succesiuni de două clitice (vezi *infra*, **2.2.2.5**), unul de dativ, unul de acuzativ (*mi-l aduce*) cliticele se grupează numai între ele, atunci când este satisfăcut contextul fonetic vocalic (*mi se pare*, dar *mi-l aduce*).

2. Reguli de grupare alternativă:

(d) În toate celelalte situații, de preferință cliticul nu se grupează cu suportul în limba literară scrisă şi în stilul solemn (*nu îl cunosc*), dar se grupează cu suportul fonetic în registrul colocvial (*nu-l cunosc*). Când ambele vecinătăți oferă un context vocalic favorabil, cliticul se poate grupa cu oricare dintre cei doi termeni (*nu-l aud / nu l-aud; să-i aduc / să i-aduc, nu-i e bine / nu i-e bine*). Totuşi, cliticul se grupează cu verbul care urmează în special atunci când verbul începe cu vocala *a*; în celelalte situații, gruparea este fie imposibilă, fie este puțin frecventă, caracteristică registrului popular, când cliticul este antepus unui verb care începe cu vocala *i* (*mă invită* > **m-invită; te inițiază* > **t-inițiază; ne interesează* > **n-interesează; vă interesează* > **v-interesează; le interesează* > **l-interesează*, dar popular, *mă-nteresează*);

Cliticul *o* nu se grupează cu verbul lexical adiacent, hiatul fiind obligatoriu păstrat (*o ascult, o evit, o inițiez, o opresc, o urăsc*).

2.2.2.4. Selecția variantelor clitice este guvernată de reguli fonetice, morfologice, lexicale şi de preferințe de registru.

(a) Cliticele libere sunt selectate: (i) când nu este satisfăcută condiția de grupare cu suportul sintactic / fonetic nici la stânga, nici la dreapta (vezi *supra*, **2.2.2.3**) – *îmi place, îți spune, îi cere, îi vede, mă crede, te ascultă;* (ii) în registrul solemn, chiar dacă este satisfăcut contextul fonetic de cliticizare (*nu îmi spune, nu îmi aduce*). La dativ, în situațiile curente este selectată seria *îmi, îți, îi, ne, vă, le* (*îmi arată, îți spune*); seria *mi, ți, i, ni, vi, li* este selectată atunci când cliticul de dativ este urmat de un clitic de acuzativ, pentru o mai mare diferențiere formală (*mi le aduce, mi se pare, ni le arată, vi se propune*)

(b) Cliticele conjuncte sunt selectate când cliticul se grupează, obligatoriu sau facultativ, cu un suport sintactic sau fonetic, conform regulilor de sub **2.2.2.3**. Odată cu selecția cliticelor conjuncte au loc următoarele fenomene fonetice: reducerea numărului de silabe prin elidarea unei vocale; evitarea hiatului prin transformarea lui într-unul dintre diftongii frecvenți în română: [*ĭa*],[*ĭe*], [*uĭ*], [*ĕa*],

[ĭo], [ĕo], [eĭ] ([*i-a*] *văzut*, [*i-e*] *greu*, *n*[*u-i*] *place*, *l*[*e-a*] *dat*, [*i-o*] *aduce*, *l*[*e-o*] *aminteşte*, *fi*[*e-i*] *ţărâna uşoară*).

2.2.2.5. În cadrul unui enunţ poate apărea o succesiune de două clitice (unul de dativ, unul de acuzativ). Combinaţiile posibile clitic_D + clitic_{Ac} sunt prezentate în tabelul următor:

	mă	**te**	**l**	**o**	**ne**	**vă**	**i**	**le**
mi	–	+	+	+	–	–	+	+
ţi	–	–	+	+	–	–	+	+
i	–	+	+	+	–	–	+	+
ne / ni	–	+	+	+	–	–	+	+
v / vi	–	–	+	+	–	–	+	+
le / li	–	+	+	+	–	–	+	?

Exemple: *Mi te pârăşte.*, *Mi-l prezintă.*, *Mi-o arată.*, *Mi-i aduce.*, *Mi le păstrează.*, *Ţi-l aminteşti.*, *Ţi-o aduc.*, *Ţi-i returnez.*, *Ţi le aduc.*, *I te închini.*, *I-l dai.*, *I-o aduci.*, *I-i prezinţi.*, *I le spui.*; *Ni te bârfeşte.*, *Ni-l dă.*, *Ne-o primeşte.*, *Ni-i aduce.*, *Ni le păstrează.*, *Vi-l cumpără.*, *V-o aduce.*, *Vi-i prezintă.*, *Vi le dă.*, *Li te închini.*, *Li-l flutură pe sub nas.*,*Le-o dă.*, *Li-i numără.*, *?Li le aduce.*

Combinaţiile de două clitice sunt guvernate de reguli sintactico-fonetice, pe de o parte, de reguli semantico-referenţiale, pe de altă parte. Regulile sintactico-fonetice de coocurenţă a cliticelor sunt următoarele:

1. Cliticul de dativ precedă cliticul de acuzativ (*I l-am dat.*, *Le-o cere.*, *Dă-i-le.*, *aducându-i-le*)

2. La combinarea a două clitice participă pentru dativ seria: *mi, ţi, i, ni, vi, li* (*mi le arată, ţi le spune*); atunci când cliticul de acuzativ este *o* sunt selectate formele de dativ plural *ne, v, le* (*ne-o cere, le-o aduce*);

3. Cele două clitice se grupează obligatoriu formând o singură silabă când este satisfăcută condiţia de cliticizare (cliticul de acuzativ începe cu o vocală).

Regulile semantico-referenţiale de combinare sunt următoarele:

(a) Este exclusă o succesiune de două clitice de aceeaşi persoană, coreferenţiale sau în raport de incluziune: **mi mă*, **ţi te*, **ni ne*, **vi vă*, **mi vă*, **ni vă* etc.

(b) Un clitic de dativ nu poate apărea înaintea cliticului de acuzativ de persoanele I singular, I plural, II plural (*eu / noi / voi*): **ţi mă*, **mi ne*, **le vă*. În aceste condiţii, dativul este deplasat după verb şi realizat ca formă accentuată : *vă recomandă mie, mă recomandă ţie, ne recomandă ţie, vă recomandă lui / ei, vă recomandă nouă, mă recomandă vouă, ne recomandă vouă, îi recomandă mie, le recomandă nouă, vă recomandă lor*, resimţite ca fiind căutat-emfatice. Fenomenul este posibil cu verbe construite atât cu un complement direct, cât şi cu un complement indirect (de tipul: *a arăta, a prezenta, a recomanda, a pârî, a încredinţa, a opune, a vinde, a reclama* etc.).

2.2.2.6. *Cliticele intră în câteva structuri sintactice speciale:*

(a) Cliticele de dativ şi acuzativ participă la ***dublarea clitică***, adică la dubla exprimare a complementului direct şi a complementului indirect. Fenomenul este

gramaticalizat în română. Cliticul, numit clitic de dublare, intră în lanţuri clitice la distanţă, în care complementul direct / indirect este dublu exprimat: printr-un nominal referenţial şi printr-un clitic care îşi ia referinţa contextual, de la nominal, prin coreferenţialitate. Forma cazuală (acuzativ / dativ) este atribuită cliticului de către verb, iar mărcile de gen şi număr ale cliticului sunt comune cu cele ale complementului direct / indirect dublat (vezi **II**, **Complementul direct, 3.1.2, Complementul indirect, 3.3**):

*L_i-am văzut pe **Ion**$_i$., Am văzut-**o**$_i$ pe **Ana**$_i$;*

*I_i-am văzut pe [**Ion şi Marin**]$_i$., **Le**$_i$-am văzut pe [**Ioana şi Ana**.]$_i$;*

*I_i-am dat [**lui Ion**]$_i$ o carte., **I**$_i$-am dat **Ioanei**$_i$ o carte.;*

*Le$_i$-am dat [**lui Ion şi Marin**]$_i$ o carte., **Le**$_i$-am dat [**Ioanei şi Anei**]$_i$ o carte.*

În situaţii de tipul *L_i-am văzut pe Ion$_i$*, complementul direct referenţial *pe Ion* este dublat prin cliticul *l*. Interpretarea este însă discutabilă pentru situaţii de tipul *L_i-am văzut pe el$_i$*, unde criteriul referenţialităţii nu funcţionează, deci nu există o bază obiectivă pentru a considera că *el* este complement direct, iar cliticul are rol de dublare; această interpretare se bazează pe analogia cu situaţiile în care complementul direct este exprimat printr-un nominal referenţial. În structuri de tipul *L_i-am văzut pe el$_i$* ar fi preferabil să interpretăm cliticul ca ocupând poziţia de complement direct, iar forma pronominală accentuată ca având rol de dublare emfatică a complementului direct realizat prin clitic.

Dublarea clitică se realizează în două variante, în funcţie de poziţia cliticului faţă de nominalul dublat: reluare (când nominalul se află înaintea cliticului de dublare: *Pe Ion$_i$ l_i-am întrebat.*) şi anticipare (când nominalul se află după cliticul de dublare: *L_i-am întrebat pe Ion$_i$.*).

Dublarea complementului direct / indirect se face după reguli care combină criterii sintactice, cu criterii morfologice, semantice şi pragmatice (vezi **II, Complementul direct, 3.1.2, Complementul indirect, 3.3**).

Cliticul de acuzativ feminin *o* cu valoare neutră poate dubla o propoziţie completivă directă: *Că e bolnavă, o ştiu.*

(b) Cliticele de dativ şi acuzativ intră în două structuri sintactice cu ***semnificaţie posesivă***, parţial gramaticalizate:

Structurile cu *„**dativ posesiv**"* sunt structuri sintactice care conţin un clitic de dativ cu semnificaţie posesivă, actualizată prin intermediul unei anafore asociative de tip posesiv între cliticul de dativ şi un nominal din structură – de cele mai multe ori substantiv, rar pronume (vezi **II, Complementul posesiv**). Cliticul de dativ-posesiv apare antepus / postpus verbului (liber sau conjunct): *Ţi-am văzut cartea la expoziţie.*; *Văzându-ţi cartea în librării, am cumpărat-o.* sau postpus unui substantiv sau adjectiv, cu care este conjunct: *Am cumpărat din librării cartea-ţi interesantă.*; *Am cumpărat din librării interesanta-ţi carte.*

Structurile cu dativ posesiv verbal reprezintă modalitatea nonmarcată de exprimare a posesiei alienabile şi inalienabile în româna actuală, în timp ce structurile corespondente cu posesiv (*Am văzut cartea ta la expoziţie*) sunt emfatice, folosite pentru a exprima contrastul discursiv (*cartea ta, nu cartea lui*). Structurile cu dativ-posesiv cliticizat pe substantiv / adjectiv sunt învechite, poetice.

Structurile cu *„acuzativ posesiv"* sunt structuri sintactice care conţin un clitic de acuzativ cu semnificaţie posesivă, actualizată prin intermediul unei anafore asociative de tip posesiv între cliticul de acuzativ şi un nominal din structură (vezi **II, Construcţii reflexive şi construcţii reciproce, 1.2.1.4**). Nominalul coocurent în structură este un substantiv individualizat, rar un pronume: *Mă doare măseaua., Mă mănâncă urechea., M-a vopsit la păr.*

Spre deosebire de structurile cu dativ-posesiv, cele cu acuzativ posesiv sunt posibile doar pentru a exprima posesia inalienabilă.

(c) Formele clitice şi cele nonclitice pot apărea în ipostaza de ***expletive***: sunt asintactice (adică nu intră în relaţie sintactică cu ceilalţi constituenţi ai enunţului) şi nonanaforice (nu formează un lanţ referenţial cu un nominal de la care să îşi ia referinţa). Au doar rol stilistic (în enunţuri marcate ca populare, argotice, colocviale) şi / sau pragmatic (persuadare prin implicarea vorbitorului / ascultătorului în enunţ; focalizare etc.).

Dativul etic. Cliticele expletive de persoana I şi a II-a apar facultativ şi indică participarea afectivă a locutorului la relatare, respectiv implicarea în relatare a alocutorului de către locutor (***Mi****-l ia odată Făt-Frumos şi* ***mi ţi****-l vâră pe zmeu în noroi până la glezne.*). Pot apărea pe rând (fie cel de persoana I, fie cel de persoana a II-a) sau simultan, coocurente în aceeaşi structură sintactică (singura situaţie în care pot apărea două clitice de acelaşi caz, necoordonate). Au rol de persuadare a alocutorului.

Dativul cu valoare neutră. Cliticul expletiv de persoana a III-a intră ca formant obligatoriu în structura unor îmbinări cvasilocuţionale (*Dă-****i*** *cu bere, dă-****i*** *cu vin...; Şi dă-****i*** *şi luptă...;* ***Îi*** *dă cu gura; Ce să-****i*** *faci? Asta e viaţa!*), contribuind la diferenţierea semantică a două verbe (de exemplu verbul tranzitiv *a da* şi verbul intranzitiv cu prepoziţie obligatorie *a-i da cu ceva*; verbul tranzitiv *a da* şi verbul aspectual *a-i da*). Din punct de vedere pragmatic, focalizează atenţia asupra grupului verbal.

Acuzativul cu valoare neutră. Cliticul expletiv de persoana a III-a singular, feminin, respectiv cliticul expletiv de persoana a III-a plural feminin intră ca formant obligatoriu în structura unor îmbinări cvasilocuţionale (*A luat-****o*** *la sănătoasa., A pus-****o*** *de mămăligă., A băgat-****o*** *pe mânecă., A rupt-****o****-n fericire., O s-****o*** *facem şi mai lată.,* ***N-o*** *mai duce mult., Au şters-****o****., A luat-****o*** *razna., A nimerit-****o*** *bine.,* ***O*** *ţine într-un plâns.*, rar, argotic *Nu* ***le*** *vede la matematică., Nu* ***le*** *are cu muzica.*), contribuind la diferenţierea semantică a unor verbe (de pildă verbul *a lua* şi verbul cu prepoziţie

obligatorie *a o lua la...*, verbul de percepţie, respectiv verbul de cunoaştere *a vedea*). Fenomenul variaţiei libere este uneori posibil (*a termina cu petrecerile / a o termina cu petrecerile, a rări vizitele / a o rări cu vizitele*). Din punct de vedere pragmatic, rolul cliticului este de a focaliza atenţia asupra grupului verbal, exprimând totodată implicarea afectivă a vorbitorului în enunţ.

Izolat au fost înregistrate două structuri cu nominativul în poziţie asintactică:

Nominativul etic. Forma *tu* (cu origine incertă în română, dar simţită azi ca formă pronominală) intră facultativ în structuri corelative simetrice (*nici tu casă, nici tu masă; nu tu bogat, nu tu frumos*). Are funcţie de insistenţă şi de marcare a registrului oral, convertind actul de vorbire declarativ într-unul expresiv (dezaprobare, dispreţ, indignare).

Nominativul cu valoare neutră (rar, învechit). Forma nonclitică de persoana a III-a singular masculin intră facultativ în enunţuri specifice registrului oral, convertind enunţul declarativ într-un act de vorbire expresiv (uimire, nedumerire) sau, în funcţie de context, în ameninţare, indignare, surpriză: *Vine el, mama...*

3. POSIBILITĂŢILE COMBINATORII ALE PRONUMELUI PERSONAL PROPRIU-ZIS

Pronumele personal propriu-zis poate apărea atât ca centru de grup sintactic (vezi şi **II, Grupul nominal, 3**), cât şi ca adjunct în cadrul diverselor grupuri sintactice.

3.1. Pronumele personal propriu-zis – centru de grup sintactic

În calitate de centru de grup sintactic pot apărea doar formele accentuate, nonclitice ale pronumelui personal, niciodată cele neaccentuate, clitice. Pronumele personale se actualizează cel mai adesea singure, neînsoţite de determinări. Ca şi numele proprii, pronumele sunt centrul unui grup sintactic (grup pronominal) saturat (care nu are nevoie de alte determinări sintactice şi semantice):

Take: (somnoros şi lehămeţit de căldură, îşi şterge năduşeala, oftând): Ooo, cald e!

Ianke: Şi ce-mi spui asta ***mie****?*

Take: Dar cui să i-o spui?

Ianke: Ce mă interesează ***pe mine*** *că ţi-i cald? Dacă ţi-i cald, du-te în casă şi te răcoreşte. Ce?* ***Eu*** *pot să te răcoresc?*

Take: Dar ce, te-am rugat ***eu*** *să mă răcoreşti? Lasă-mă-n plata domnului!*

Ianke: Ei poftim! Acum ***eu*** *nu-l las!*

Take: Mă rog, ***ţie*** *nu ţi-e lene să vorbeşti atâta?* (V. I. Popa, *Take, Ianke şi Cadâr*)

Există totuşi un număr limitat de tipare sintactice în care formele pronominale accentuate, nonclitice primesc determinări cu caracter explicativ:

(i) formă pronominală + prepoziţia *de* total desemantizată, cu rol de conector sintactic + grup prepoziţional / adverb:

Să vină el, ***de lângă sobă.*** (el, cel care se afla lângă sobă)

Tu ***din spate****, un pas înainte!* (tu, care stai în spate)

M-a găsit tocmai pe mine, ***din fundul lumii****, să o ajut!* (pe mine, care locuiesc departe).

Tu, ***dintre copaci****, ieşi afară!* (*de* + *între* = *dintre*)

(ii) formă pronominală + propoziţie redusă:

– redusă la prepoziţie exprimând un raport temporal sau spaţial + substantiv, în structuri rezultate prin elipsa verbului predicativ *a fi* într-o subordonată circumstanţială de timp:

În această poză este el, ***în armată****.* (el, când era în armată)

Aici este ea ***la liceu****.* (ea, când era la liceu)

Acolo eşti tu ***pe marginea*** *lacului.* (tu, când erai / stăteai pe marginea lacului)

Aici sunt eu ***lângă o grămadă*** *de ciulini.* (eu, când eram / mă aflam / stăteam lângă o grămadă de ciulini)

– redusă la un substantiv / adjectiv / participiu / gerunziu, în structuri rezultate prin elipsa verbului copulativ *a fi* într-o subordonată circumstanţială / atributivă:

În această poză sunt eu ***mică****, iar aici, eu* ***mireasă****.* (eu, când eram mică / mireasă)

Tu, ***obosită****, nu ţi-ai dat seama că încerca să te păcălească.* (tu, care erai obosită / tu, pentru că erai obosită)

O să mă apuc de revizie eu ***singură****.* (eu, care sunt singură / deşi sunt singură)

Aici sunt eu, ***urcând*** *pe munte.*

– redusă la un substantiv precedat de prepoziţia *ca* („în calitate de"):

Vei hotărî tu, ***ca preşedinte****.*

Ea, ***ca gazdă****, nu putea să dea musafirii afară.*

(iii) formă pronominală + propoziţie relativă

El, ***care nu se temea de nimic****, a ajuns să-i fie frică şi de umbra lui.*

A pedepsit-o tocmai pe ea, ***care n-are nicio vină****.*

Pronumele personal centru poate avea un singur adjunct, eventual mai mulţi adjuncţi coordonaţi, ocupând aceeaşi poziţie sintactică:

Tu ***din spate****,* ***de lângă cuier****, vino la tablă!*

El, ***care nu se temea de nimic şi se avânta curajos în orice confruntare****, a ajuns să-i fie frică şi de umbra lui.*

În toate situaţiile descrise, adjuncţii reprezintă o îmbogăţire semantică a pronumelui, aducând precizări, explicaţii referitoare la acesta, situând referentul pronumelui pe coordonate spaţio-temporale sau stabilind diverse relaţii semantice (cauzalitate, concesie etc.).

3.2. Pronumele personal propriu-zis în structuri apozitive

Mai frecvent, pronumele personale propriu-zise intră în relaţii de tip apozitiv:

(i) ca bază pentru apoziţii explicative realizate prin substantive proprii, substantive ale calităţii, substantive provenite din adjective substantivizate, demonstrative:

M-a insultat pe mine, ***Mache****.*

Asta nu mă priveşte pe mine, ***copil de la ţară****...*

Toţi îl vor dispreţui că a dezertat el, ***ofiţer****...*

*Lui, **băiatului blond**, i-au dat premiu.*
*Eu, **fraiera**, am cedat.*
*Mie, **săracul**, nu-mi spunea nimeni nimic.*
*Tu, **cel** din dreapta, stai locului!*
*Tu, **ăsta** cu mustață, vino la mine!*

(ii) ca bază pentru apoziții determinative, realizate prin substantive cu rol semantic de identificare, cuantificatori nehotărâți (*toți, unul*), numerale, adjective pronominale de întărire, adjective pronominale demonstrative. Rolul apoziției este de precizare. Ordinea pronume + apoziție este fixă, cei doi termeni neputându-și schimba locurile:

*Mult am luptat **noi tinerii** pe atunci cu prejudecățile și cu obiceiurile rele.* (I. Ghica, *Scrieri*)
***Ei toți** au fost de acord.*
***Eu unul** nu înțeleg ce vrei.*
***Voi doi** ați căzut la examen.*
*O să ne împăcăm **noi tustrei**.*
*O să ne apucăm **noi amândoi** să scriem.*
***Noi cei** tineri eram de partea reformei.*
*Speranța este în **voi cei** tineri.*

Structurile cu două pronume (personal și nehotărât; personal și semiindependent) pun probleme de interpretare (vezi **Pronumele și adjectivul pronominal nehotărât; Pronumele și adjectivul pronominal demonstrativ**). De asemenea, pun probleme de interpretare structurile alcătuite dintr-un pronume și un numeral (vezi **Numeralul**).

(iii) ca apoziție, cu funcție de identificare deictică:
*Prietena mea, **adică ea*** – arătând spre persoană – *a câștigat concursul.*
*Vinovatul, **adică tu**, va plăti.*(vezi și **II, Apoziția, 1.4.2**).

3.3. Pronumele personal propriu-zis – adjunct în grupul sintactic

În calitate de adjunct în grupul sintactic, pronumele personal propriu-zis poate apărea atât cu formele clitice, cât și cu cele nonclitice, alături de alți adjuncți, în:

– grupul nominal, coeziunea în cadrul grupului realizându-se: (i) prin prepoziție (*cartea nouă cu poze **de la mine**, bomboanele de ciocolată **pentru tine**, veștile triste și ciudate **despre el**, deșteapta **de mine**, prostul **de tine**, un băiat **ca mine***); (ii) prin dativ (*cumnată de soră Mariei și **mie**, acordarea unei distincții lui Ion și **mie**; casa-**mi**,* vezi **II, Grupul nominal, 2**)

– grupul verbal, coeziunea în cadrul grupului realizându-se: (i) cazual, prin recțiune (***L**-am văzut ieri.; **I**-am spus pe ocolite.; Văzând-**o** tristă, am încercat să stau de vorbă cu ea.*); (ii) prin prepoziție (*Cărțile au fost găsite în bancă **de tine**.; Mă bazez **pe voi**.*)

– grupul adjectival, coeziunea în cadrul grupului realizându-se: (i) cazual, prin recțiune (*datoare cu câte un milion **mie** și **ție***); (ii) prin prepoziție (*persoană evident foarte amabilă **cu mine**, problemă grea **pentru el**, mai pricepută **decât tine**, la fel de înaltă **ca mine***)

– grupul adverbial, coeziunea în cadrul grupului realizându-se: (i) cazual, prin recțiune (*aidoma **nouă***); (ii) prin prepoziție (*dictează prea repede **pentru ei**, bine **de tine** că...*).

3.3. Funcțiile sintactice ale pronumelui personal propriu-zis

Pronumele personal poate îndeplini funcțiile sintactice pe care le îndeplinește substantivul, cu excepția funcției de complement secundar (**L-am învățat-o*): subiect – ***El** mă interesează mai puțin.*; nume predicativ – *Acum, singura mea speranță este **el**.*; apoziție – *Vinovatul, adică **tu**, va plăti despăgubiri în valoare de 10 milioane.*; atribut pronominal genitival – *Cartea **lui** e foarte interesantă.*; atribut pronominal în dativ – *cumnată lui Ion și **mie**.*; atribut pronominal prepozițional – *Cartea **de la voi** mi s-a părut interesantă.*; complement direct – ***Mă** sperie gândul că într-o zi **te-aș** putea pierde.*; complement indirect – *Nu-**i** voi spune rezultatul până în ultima clipă.*; complement prepozițional: *Mă tem **de el** cum mă tem **de tine**.*; complement de agent – *Emisiunea a fost întreruptă **de ei**.*; circumstanțial de diferite tipuri – *Vino **lângă mine**.*; *A ajuns **înaintea lui**.*; *Scrie **ca mine**.* etc.; predicativ suplimentar: *Astăzi îl simt **el** însuși, diferit de cel de ieri.*

Între substantiv și pronume există însă deosebiri de frecvență în ceea ce privește actualizarea diverselor funcții sintactice: astfel, funcțiile subiect, nume predicativ, apoziție, circumstanțial, predicativ suplimentar sunt mai rar actualizate prin pronume.

4. COMPORTAMENTUL DISCURSIV AL PRONUMELUI PERSONAL PROPRIU-ZIS

În mod tipic, pronumele personale funcționează ca deictice și / sau anaforice: pronumele personale de persoana I (locutorul) și a II-a (alocutorul) doar ca deictice, pronumele personale de persoana a III-a (nonlocutorul, nonalocutorul), ca anaforice sau ca deictice în funcție de context (vezi **II, Deixis, Anafora**). Formele de persoana I și a II a plural desemnează grupul la care se asociază locutorul / alocutorul, cele de persoana a III-a desemnează un grup format din nonlocutori, nonalocutori.

În anumite situații pot dobândi valoare generică, în special pronumele de persoana a II-a (*Ce e rău și ce e bine / **Tu** te-ntreabă și socoate.* M. Eminescu, *Glossă*), iar accidental și pronumele de persoana I, când numește subiectul potențial al unui proces:

*Așa e legea. Dacă **eu** mă duc și investesc într-o clădire, **tu**, proprietar, trebuie să mă despăgubești.*

Cliticele expletive pot fi folosite și cu rol pragmatic: dativul etic, acuzativul cu valoare neutră, dativul cu valoare neutră (vezi *supra*, **2.2.2.6**).

Pronumele personale propriu-zise pot dobândi valori discursive suplimentare, de obicei, afective:

– pronumele *el / ea, dânsul / dânsa* se folosesc în vorbirea populară cu sensul „soțul / soția meu / mea"

– formele de persoana a III-a se folosesc ca tabuuri lingvistice (*dânsele*, spirite malefice, iele; *el*, dracul).

– frecvent apar inversări de persoană şi / sau număr:

(i) pluralul solidarităţii: *noi* pentru *el* (*Noi suntem băieţi bine crescuţi.* ***Noi*** *nu suntem mojici ca Bismark.* – I. L. Caragiale, *Bubico*);

(ii) pluralul implicării: *noi* pentru *tu* (*Să facem şi* ***noi*** *curat în cămară.*. – îndemn adresat menajerei);

(iii) disocierea vorbitorului de agentul acţiunii: *ea* pentru *eu*, ***tu*** pentru *eu* (*Te căptuşeşte* ***ea****, mătuşa Mărioara.* I. Creangă, *Amintiri; Apoi lasă-ţi, băiete, satul cu tot farmecul frumuseţilor lui, şi pasă de te du în loc străin şi aşe depărtat, dacă* ***te*** *lasă pârdalnica de inimă.* – I. Creangă, *Amintiri*);

(iv) substituirea vorbitorului pentru agentul acţiunii: *eu* pentru *el* sau *tu* (*Mama despre copilul ei:* ***Eu*** *sunt băieţel cuminte şi mă spăl pe dinţi în fiecare zi.*);

(v) pluralul autorităţii: *noi* pentru *eu* (*Noi, comisarul secţiei 55, după reclamaţia părţilor...transportându-ne în strada Graţiilor...* – I. L. Caragiale, *Telegrame*);

(vi) pluralul modestiei: *noi* pentru *eu* (*– Unde ai plecat, moşule?/ – Mergem şi* ***noi*** *la târg.* – I. Slavici, *Budulea taichii*);

(vii) pluralul autorului: *noi* pentru *eu* (*Vom discuta mai întâi structurile cu clitice reflexive.*).

PRONUMELE DE POLITEŢE

1. ASPECTE DEFINITORII

Pronumele de politeţe este o subclasă a pronumelui personal care evocă (reprezintă) în discurs participanţii la actul de comunicare şi, în acelaşi timp, gramaticalizează diverse aspecte ale relaţiilor discursive şi sociale dintre aceştia (ex. *dumneavoastră, mata, Măria Ta*). Structura semantică a pronumelui de politeţe este: [pronume personal propriu-zis] + [Deferenţă / Distanţă discursivă].

– Deci pentru ***dumneavoastră*** *prioritatea oralităţii este garanţia pătrunderii în profunzime a înţelesurilor.*

– Da. Cred că aveţi dreptate în felul cum formulaţi ***dumneavoastră.*** (Al. Singer, *Dialoguri contemporane*)

– *Spune-mi, Ifrime, ce scrie despre căsnicia mea.* [...]

– ***Măria Ta****, casa nunţii* ***Domniei Tale*** *este Taurul.* [...]

– *Se poate să fie precum spui* ***tu****?*

– *Slăvite stăpâne, aşa este precum spun.* (M. Sadoveanu, *Hanul Ancuţei*)

Gramaticalizarea relaţiilor discursive şi sociale dintre participanţii la interacţiunea verbală (vezi **Deixis, 4.5**) în forma unor pronume de politeţe este reflexul în limbă al unor elemente de mentalitate din cadrul unei comunităţi şi prezintă variaţii semnificative de la o cultură la alta, de la o civilizaţie la alta; variaţiile privesc situaţiile în care se apelează la pronume de politeţe, precum şi aspecte particulare privind uzul. Dintre limbile romanice, limba română are cel mai complex sistem al pronumelor de politeţe.

2. FLEXIUNEA PRONUMELUI DE POLITEȚE

Pronumele de politețe reprezintă o clasă de forme, creații târzii ale limbii române, alcătuite dintr-un substantiv de adresare reverențioasă, abstract al calității + pronume personal în genitiv / posesiv: *domnia ta* > *dumneata* > *mata; domnia voastră* > *dumneavoastră; domnia lui* > *dumnealui; domnia sa* > *dumneasa* etc.

Alături de acestea, apar unele onorifice, realizate ca îmbinări locuționale, specializate pentru diverse situații de comunicare (*Măria Ta, Preasfinția Voastră, Majestatea Voastră* etc.).

Forme pronominale care marchează politețea apar la persoana a II-a (*dumneata, dumneavoastră*) și la persoana a III-a (*dumnealui, dumneaei, dumnealor*).

Paradigma pronumelui de politețe conține mai mulți termeni, care diferă sub aspectul uzului. Astfel, se distinge între:

(a) Termeni generali, cuprinși în tabelul următor:

Caz	Persoana I singular	Persoana I plural	Persoana a II-a singular	Persoana a II-a plural	Persoana a III-a singular		Persoana a III-a plural
	m=f	m=f	m=f	m=f	m	f	m=f
N=Ac	–	–	*dumneata* *dumneavoastră*	*dumneavoastră*	*dumnealui*	*dumneaei*	*dumnealor*
G=D	–	–	*dumitale* *dumneavoastră*				
V	–	–	*dumneata!* *dumneavoastră!*	*dumneavoastră!*	–	–	–

(b) Termeni folosiți regional sau în anumite registre:

– Pentru persoana a II-a singular, variantele regionale și familiare *mata* (< *dumneata;* N=Ac), *matale* (formă de genitiv / dativ folosită și ca nominativ / acuzativ – *Matale nu ai înțeles. / Pe mata nu te operez.*, și ca genitiv / dativ al lui *mata* – *Vaca matale nu mai dă lapte. / Ți-am adus-o matale!*), invariabile în raport cu genul; de asemenea, variantele diminutivale, afective *mătăluță* (< *matale* + *-uță*), *mătălică* (*matale* + *-ică;* regional) (invariabile în raport cu genul, numărul, cazul); locuțiuni de tipul *Domnia Voastră* (G = D: *Domniei Voastre*), *Domniile Voastre* (G = D: *Domniilor Voastre*) sunt relativ frecvente în limba actuală.

– Pentru persoana a III-a, formele *dânsul, dânsa, dânșii, dânsele*, etimologic pronume personale (vezi **Pronumele personal propriu-zis, 1**), funcționează curent în limba actuală ca pronume de politețe (vezi *infra*); de asemenea, există varianta înv. *dumneasa* (N = Ac, m. = f. sg.) cu forma de G = D, m. = f. sg. *dumisale*.

Categoriile gramaticale ale pronumelui de politețe sunt persoana, numărul, genul, cazul.

Opoziția de persoană este marcată prin termenul pronominal din structura compusului (*dumneata / dumneaei; dumneavoastră / dumnealor*).

În limba veche, în situații protocolare, se foloseau forme de politețe și la persoana I: *Binevoind* ***Domnia Mea****, dat-am și am miluit sfânta mănăstire Secu* (Hrisov de la Alexandru Ioan Mavrocordat, sec. 17, apud Dimitriu, 1979). Astăzi, forme de politețe pentru persoana I, creații ad-hoc, sunt folosite ironic, glumeț.

Opoziția de număr este marcată doar la persoana a III-a, unde există forme distincte de singular (*dumnealui, dumneaei*) și plural (*dumnealor*); opoziția este marcată prin componentul pronominal din cadrul structurii (*lui / ei / lor*). La persoana a II-a opoziția de număr nu este marcată (*dumneavoastră*), ceea ce generează omonimia dintre persoana a II-a singular și persoana a II-a plural, având ca efect ambiguitatea unor enunțuri: *Dumneavoastră (domnule) mai rămâneți? / Dumneavoastră (domnilor) mai rămâneți?*; ambiguitatea se rezolvă prin contextul extralingvistic, prin mimică și gesturi, prin folosirea în același enunț a unui substantiv la vocativ sau prin acordul adjectivului nume predicativ (*Dumneavoastră sunteți pregătită? / Dumneavoastră sunteți pregătite?*).

Opoziția de gen este marcată doar la persoana a III-a singular (*dumnealui / dumneaei*), prin componentul pronominal care intră în structura pronumelui (*lui / ei*). Toate celelalte forme ale pronumelui de politețe nu marchează genul.

Opoziția de caz este parțial marcată în cadrul paradigmei, doar la formele *dumneata, mata / dumitale, matale; dumneasa / dumisale*, prin modificarea formei ambilor termeni din structura pronumelor. Aceste forme prezintă omonimia cazuală tipic pronominală N=Ac≠G=D (atât la masculin, cât și la feminin, atât la singular, cât și la plural). Toate celelalte forme prezintă omonimie cazuală totală, rezolvată contextual. Ca și pronumele personal propriu-zis, pronumele de politețe are formă de vocativ doar pentru persoana a II-a singular și plural, aceeași cu forma de nominativ = acuzativ, de care se deosebește prin intonație și pauză (izolare fonetică).

Ca și pronumele personal propriu-zis (vezi **Pronumele personal propriu-zis, 2**), pronumele de politețe prezintă două serii de forme la cazurile dativ și acuzativ – accentuate, nonclitice / neaccentuale, clitice. Formele clitice sunt omonime cu formele clitice ale pronumelui personal, cu excepția persoanei a II-a singular, unde singularul de dativ-acuzativ are forma *vă, vi, v-* și este omonim cu pluralul; valoarea de politețe a cliticelor se actualizează contextual (în prezența formelor nonclitice sau a unor substantive care încorporează trăsătura semantică [+ Politețe]): *Dumnealui* ***îi*** *place muzica, mie nu.*; *Doamnei Popescu [=dumneaei]* ***îi*** *pare rău de cele petrecute. Dumneavoastră, domnilor, vă atrag atenția că vă expiră timpul peste 15 minute.*; *Dumneavoastră, doamnă, vă place să mergeți la mare?.*

În absența contextului dezambiguizator, opoziția clitic personal propriu-zis / clitic de politețe se neutralizează. De fapt, valoarea de politețe a cliticelor este indusă contextual, nu este rezultatul unei opoziții de sistem.

În situația subiectului fonetic vid (vezi **II, Subiectul**) apare o ambiguitate între adresarea reverențioasă și cea nereverențioasă (*Ai venit.* < *Tu ai venit. / Mata ai*

venit. / Dumneata ai venit.; *A venit.* < *Ea a venit. / Dumneaei a venit.*; *Au venit?* < *Ei au venit? / Dumnealor au venit?*; *Aţi văzut?* < *Voi aţi văzut? / Dumneavoastră aţi văzut?*). Dezambiguizarea se face uneori contextual: forma verbală (de plural, deşi interlocutorul este un individ, nu un grup), substantivele coocurente în enunţ şi / sau cliticele coocurente: (*tu*) ***Ai*** *mai auzit aşa ceva,* ***Ioane****?* / (*dumneavoastră*) ***Aţi*** *mai auzit aşa ceva,* ***domnule Ionescu****?*; ***Te*** *rog să* ***te grăbeşti!*** / ***Vă*** *rog să* ***vă*** *grăbi**ţi**!*.

3. POSIBILITĂŢILE COMBINATORII ALE PRONUMELUI DE POLITEŢE

Pronumele de politeţe are aceeaşi distribuţie cu pronumele personal propriu-zis. În consecinţă, are aceleaşi disponibilităţi combinatorii în calitate de centru de grup sintactic şi ca adjunct, îndeplinind aceleaşi funcţii sintactice (vezi **Pronumele personal propriu-zis, 3**).

4. COMPORTAMENTUL DISCURSIV AL PRONUMELUI DE POLITEŢE

Ca şi pronumele personale propriu-zise, pronumele de politeţe de persoana a II-a sunt întotdeauna deictice (***Dumneata*** *ce cauţi aici?*), iar cele de persoana a III-a pot fi deictice (***Dumneaei*** *ce caută aici?*) sau anaforice (*Am întâlnit-o pe doamna Popescu. Am vorbit câteva minute cu* ***dumneaei****, apoi mi-am văzut de drum.*). Spre deosebire de pronumele personale propriu-zise, pronumele de politeţe nu pot fi generice, deoarece deferenţa şi distanţa discursivă sunt fenomene care se aplică în situaţii determinate de comunicare şi presupun individualizarea.

Cel mai adesea, pronumele de politeţe se folosesc în situaţii de adresare directă către un interlocutor; de aceea, apar frecvent în contextul unor substantive care marchează adresarea reverenţioasă, deferentă, protocolară: *domn, doamnă, ministru, director, preşedinte* etc.

În scris, pronumele de politeţe se pot abrevia: *dumneavoastră – dv. / dvs.; dumneata – d-ta.*

Grade de politeţe. Sistemul politeţii româneşti cunoaşte trei grade de politeţe: politeţe zero (exprimată prin forme ale pronumelui personal propriu-zis) – politeţe minimă – politeţe maximă. La persoana a III-a singular, echilibrul sistemului a fost creat prin atragerea în sfera pronumelui de politeţe a formelor de pronume personal *dânsul, dânsa, dânşii, dânsele*. Sistemul tripartit al politeţii nu este perfect simetric, fiind organizat în funcţie de persoana gramaticală şi de număr astfel:

Persoana	**Gradul zero de politeţe**	**Gradul minim de politeţe**	**Gradul maxim de politeţe**
a II-a singular	*tu*	*dumneata* (*mata, matale*)	*dumneavoastră*
a III-a singular	*el / ea*	*dânsul / dânsa*	*dumnealui / dumneaei*
a II-a plural	*voi*	–	*dumneavoastră*
a III-a plural	*ei / ele*	–	*dumnealor*

La persoana a II-a pronumele de politeţe se foloseşte pentru a exprima deferenţa şi distanţa discursivă (vezi *infra: Dumneavoastră, domnule, trebuie să*

mai aşteptaţi; doamnelor, dumneavoastră puteţi intra.). La persoana a III-a, pronumele de politeţe se foloseşte doar pentru a exprima deferenţa atunci când persoana despre care se vorbeşte este de faţă, sau, în absenţa acesteia, atunci când vorbitorul insistă asupra relaţiei sale de deferenţă cu persoana despre care vorbeşte (*Nu cred că dumnealui ar avea ceva împotrivă. / Nu cred că el ar avea ceva împotrivă.*). Gradul maxim de politeţe este marcat redundant şi prin forma verbală selectată, întotdeauna forma de plural:

***Dumneavoastră**, domnule Popescu, **urmaţi** acum.*

În limba actuală, se remarcă mobilitatea sistemului, care se deschide spre al IV-lea grad de politeţe, corelat cu o opoziţie de registru: formal, emfatic politicos vs informal, nonemfatic. Opoziţia se realizează prin atragerea în sistemul limbii actuale a unor forme vechi ale pronumelui de politeţe:

FORMAL	INFORMAL
Domnia Voastră	*dumneavoastră*
Domnia Sa	*dumnealui / dumneaei*
Domniile Voastre	*dumneavoastră*
Domniile Lor	*dumnealor*

Pronumele de politeţe gramaticalizează următoarele variabile socio-discursive: (a) „puterea discursivă" asimetrică dintre participanţii la interacţiunea verbală (deferenţă / nondeferenţă faţă de interlocutor) sau (b) „distanţa discursivă" (reflectând relaţii de familiaritate / nonfamiliaritate, relaţii formale / informale între interlocutori).

Deferenţa reflectă relaţiile sociale obiective dintre participanţii la actul de comunicare. Limba română are un sistem al politeţii ierarhice. Următoarele variabile extralingvistice determină selecţia pronumelor de politeţe / pronumelor personale în discurs: vârsta relativă (cel mai tânăr este deferent faţă de cel mai în vârstă, în special copiii / adolescenţii în relaţie cu adulţii, dar nu numai); statutul social, funcţia (cel cu statut social inferior este deferent faţă de cel cu statut social superior: pacientul cu medicul, muncitorul cu inginerul etc.); rangul, gradul (inferiorul este deferent cu superiorul – vezi, de exemplu, sistemul adresării în armată); relaţiile protocolare (poziţia conferită de protocol în cadrul unor ceremonii: cel care are rol secundar în cadrul ceremoniei este deferent cu cel care are rolul principal: enoriaşul cu preotul etc.).

În situaţiile protocolare, sistemul onorificelor (realizări locuţionale ale pronumelor personale) este fix.

Pentru regi, prinţi, seniori se folosesc locuţiuni cu baza de formare substantivul învechit *mărie* (*Măria Ta / Sa, Măria Voastră*); pentru prinţi, prinţese se folosesc locuţiuni cu baza de formare substantivele *alteţe, înălţime* (*Alteţa Voastră / Sa, Înălţimea Voastră / Sa*); pentru regi, împăraţi se folosesc locuţiuni cu baza de formare substantivul *maiestate* (*Maiestatea Ta / Voastră / Sa*); pentru miniştri, ambasadori, preşedinţi se folosesc locuţiuni cu baza de formare substantivul *excelenţă* (*Excelenţa Voastră / Sa*); pentru diverse feţe bisericeşti se folosesc locuţiuni cu diverse baze de formare în

funcție de rang (*Sanctitatea Voastră / Sa* – papă, patriarhi; *Eminența Voastră / Sa* – cardinali; *Sfinția Voastră / Sa, Preasfinția Ta / Sa, Înalt Preasfinția Ta / Sa* – pentru alți clerici, în funcție de rang; *Cuvioșia Voastră / Sa* – preoți). Alte onorifice sunt formate cu *eminență, magnificență* etc.

Cum însă onorificele au circulație limitată la anumite colectivități, sunt puțin cunoscute de masa vorbitorilor; cei din afara comunităților respective deseori nu știu să le folosească adecvat.

Distanța discursivă reflectă relațiile subiectiv percepute de participanții la actul de comunicare. Pronumele de politețe sunt selectate dacă: (i) toate celelalte variabile fiind simetrice, gradul de cunoaștere, apropiere, intimitate, solidaritate a participanților la actul de comunicare este perceput ca relativ mic (ex. folosirea pronumelor de politețe în primele întâlniri dintre persoane cu același statut social sau de aceeași vârstă și trecerea la folosirea pronumelor personale odată cu creșterea gradului de intimitate în relațiile dintre aceștia); (ii) conform principiilor politeții ierarhice, ar fi de așteptat ocurența unui pronume personal, dar vorbitorul dorește să se distanțeze de interlocutor (profesorul se adresează elevilor săi: *Pentru data viitoare* ***dumneavoastră*** *veți face un referat pe această temă*) sau are intenții glumețe, ironice (*Și* ***dumnealui*** *îi cam place să tragă din țigară!*, I.L. Caragiale, *Vizită* – spune mama despre Ionel, băiețelul de numai 8 ani, prost crescut și răsfățat). Dimpotrivă, în situațiile în care principiul deferenței și cel al distanței discursive ar impune folosirea pronumelor de politețe, sunt selectate pronumele personale atunci când vorbitorul dorește să prezinte relația dintre sine și interlocutor ca o relație apropiată, de solidaritate (în textele reclamelor de pildă: *L'Oreal: pentru că meriți (tu).*, în prima variantă; *L'Oreal: pentru că meritați (dumneavoastră / voi).* – varianta ulterioară).

În sistemul politeții există mari variații sociolingvistice și regionale; în situațiile curente de comunicare există reguli laxe de folosire a pronumelor de politețe. Modalitatea de adresare între interlocutori depinde de numeroși factori extralingvistici, este corelată cu anumite strategii de comunicare și este negociabilă – rezultatul unor convenții implicite sau explicite între participanții la schimbul verbal.

(a) ***Negocierea politeții***. Toate variabilele (cu excepția situațiilor protocolare) care determină apariția pronumelor de politețe (vârstă, statut social, rang, grad de cunoaștere) sunt direct negociabile între participanții la schimbul verbal; aceștia pot cădea de acord să recurgă la pronumele personale și în situații în care ar fi de așteptat să se folosească pronume de politețe: o persoană mai tânără vorbește cu o persoană mai în vârstă, când vorbitorii au un statut social / rang diferit (asistenta cu doctorița, subalternii cu șeful, studenții cu profesorul), când se cunosc de foarte puțin timp (la prima întâlnire, se poate spune „poți să-mi spui pe nume", „putem să ne tutuim"), ca modalitate de reducere a distanței discursive, de marcare a solidarității.

– ***Dumneata*** *ești domnu Gherasim?*

– *Cum ai zis, măi?*

– ***Dumneavoastră*** *sunteți conu Gherasim?*

– *Așa. Vreau să aflu dacă sunt ori nu cel mai mare aici.* (I. Teodoreanu, *Ulița copilăriei*)

– *Vă rog să nu mă tutuiți, eu v-am vorbit cu* ***dumneavoastră****!*

– *Nu-mi spuneți* ***dumneavoastră****, nu mă simt bine, sunt mult mai tânăr decât* ***dumneavoastră****.*

– *Iar* ***dumneavoastră****? Nu-mi mai spune așa că mă simt de 100 de ani!*

Pronumele de politețe pot apărea în situații în care în mod normal nu ar fi de așteptat să apară (de exemplu, când doi adulți vorbesc despre un copil), ca formă de exprimare a complicității dintre vorbitor și interlocutor; folosirea pronumelui de politețe are conotații ironice:

Vai de mine! la noi se fumează. Bărbatu-meu fumează... și... ***dumnealui*** [Ionel, copilul]...*mi se pare că-i cam place.* (I. L. Caragiale, *Vizită*)

(b) ***Factorii extralingvistici*** care influențează folosirea pronumelor de politețe sunt: mediul socio-cultural din care provine vorbitorul, gradul de instrucție, starea psihologică a vorbitorului. Astfel, educația primită în familie poate determina folosirea pronumelui de politețe *dumneata* / *mata* de către copii atunci când se adresează părinților, în special în comunitățile rurale; în unele comunități lingvistice *mata* este simțit ca o modalitate de marcare a gradului scăzut de cunoaștere între vorbitori, în timp ce în alte comunități lingvistice *mata* este simțit ca o formă de distanțare discursivă de interlocutor; în comunitățile medicale, deseori, medicii au tendința de a folosi pronume personale (în locul celor de politețe) atunci când se adresează pacienților, ca formă de marcare a diferenței de statut și / sau de putere discursivă; gradul de instrucție a vorbitorului se poate reflecta în modul în care acesta folosește pronumele de politețe (huliganul folosește pronumele personale în locul celor de politețe pentru a-l minimaliza pe interlocutor, exprimând deschis lipsa de respect; omul simplu nu a fost educat în spiritul folosirii pronumelor de politețe: o pacientă țărancă se adresează doctorului: *Păi dumneata nu mi-ai spus că-i fh'icatu!*); emoțiile (bucuria, graba, indignarea) pot produce derogări de la sistemul politeții, vorbitorul folosind pronumele personale acolo unde, în alte situații, ar folosi pronumele de politețe; folosirea pronumelor de politețe supramarcate, asociată cu o intonație emfatică, are conotații ironice (*Aștept părerea Domniilor Voastre...*).

Unele inanimate pot fi desemnate în limba vorbită prin pronume de politețe, marcate intonațional, eventual precedate de pauză (*Ia pune-o pe dumneaei mai încolo.* – cu referire la o carte / vază de flori etc.).

•

PRONUMELE ȘI ADJECTIVUL PRONOMINAL DE ÎNTĂRIRE

1. ASPECTE DEFINITORII

Pronumele de întărire este o subclasă a pronumelui personal care evocă (= reprezintă) în discurs participanții la actul de comunicare și, simultan, codifică emfaza cu care unul / unii dintre participanții la actul de comunicare este prezentat / sunt prezentați de locutor. Structura semantică a pronumelui de întărire este: [pronume personal propriu-zis] + [Emfază]. În sistemul limbii române pronumele de întărire funcționează ca o formă gramaticalizată de emfază.

Formele de întărire cunosc un uz pronominal şi un uz adjectival. Specific limbii actuale este uzul adjectival: formele de întărire însoţesc de obicei un grup nominal având ca centru un pronume personal sau reflexiv, un posesiv, un substantiv individualizat cu trăsătura semantică [+ Uman], un substantiv propriu. Forma de întărire, facultativă, este coreferenţială cu numele / grupul nominal pe care îl accentuează:

Stima de tine$_i$ ***însuţi$_i$*** *contează foarte mult în perceperea celorlalţi.*

Tu$_i$ ***însăţi$_i$*** *îţi vei da seama că ai greşit.*

E uimit de sine$_i$ ***însuşi$_i$****.*

M-am întâlnit cu ***însuşi$_i$*** *şeful$_i$ cel mare.*

Mama$_i$ ***însăşi$_i$*** *ţi-a spus.*

Ion$_i$ ***însuşi$_i$*** *se îndoia de reuşită.*

Însuşi$_i$ *[talentatul poet al generaţiei noastre]$_i$ şi-a prezentat noul volum.*

Însăşi$_i$ *[această nouă colegă]$_i$ a observat comportamentul lui ciudat.*

[Această nouă colegă]$_i$ ***însăşi$_i$*** *a observat comportamentul lui ciudat.*

Uzul pronominal, frecvent în limba veche, este astăzi accidental, marginal şi se limitează la poziţia sintactică subiect.

Astfel îşi făcuse (pro) ***însuşi*** *în Bucureşti două case.*

Am fi putut fabrica (pro) ***înşine*** *dovada.*

A fost un împătimit drumeţ, cum (pro) ***însuşi*** *se caracteriza.*

Personajele lui au văzut „idei", cum (pro) ***însuşi*** *spunea creatorul lor.*

Distincţia dintre uzul adjectival şi cel pronominal nu este foarte tranşantă.

Formele de întărire prezintă particularităţi aflate la intersecţia unor trăsături semantico-gramaticale comune unele cu pronumele, altele cu adjectivele determinative. Acordând prioritate primelor, formele de întărire pot fi considerate pronume, reluând / anticipând poziţia sintactică a nominalului pe care îl prezintă în discurs ca emfatic; acordând prioritate celor din urmă, formele de întărire pot fi considerate adjective pronominale de întărire cu funcţia sintactică de atribute adjectivale.

Ca toate pronumele personale, formele de întărire reprezintă în discurs participanţii implicaţi în interacţiunea verbală şi, în consecinţă, au flexiune în raport cu categoria gramaticală a persoanei. Trăsăturile pronominale pe care le au formele din seria *însumi, însuţi* etc. în relaţie cu grupul nominal accentuat îşi găsesc şi un suport explicativ etimologic: grup nominal individualizat (*el, copilul, Ion*) + *însu* (pronume personal, reia / anticipă grupul nominal) + *-şi* (pronume reflexiv, marcând identitatea referenţială dintre grupul nominal şi pronumele *însu*). Relaţiile sintactice dintre grupul nominal şi formele de întărire sunt laxe: formele de întărire apar, de cele mai multe ori, libere, atât în faţa grupului nominal individualizat pe care îl însoţesc, cât şi după acesta, fără modificări formale sau diferenţe semantice. Prin acest comportament gramatical, formele de întărire se deosebesc de adjectivele pronominale care nu pot însoţi pronume personale (**acest eu*, **orice eu*) şi care sunt, de obicei, în distribuţie complementară cu articolul

hotărât (*acest om* / **acest omul, fiecare om* / **fiecare omul, orice om* / **orice omul, ce om?* / **ce omul?* etc.).

Formele de întărire se apropie de adjectivele pronominale prin acordul în gen, număr şi caz cu numele determinat: *băiatul însuşi, băiatului însuşi, fata însăşi, fetei înseşi*. Rolul acordului nu este însă de marcare a coeziunii în cadrul grupului sintactic, ci de marcare a relaţiei anaforice dintre forma de întărire şi antecedent / subsecvent, contribuind la identificarea semantico-referenţială a celor două entităţi coreferenţiale (nominalul şi pronumele de întărire: *Copilul*$_i$ *însuşi*$_i$; *El*$_i$ *însuşi*$_i$).

2. FLEXIUNEA FORMELOR DE ÎNTĂRIRE

Dintre limbile romanice, româna este singura care păstrează în structura pronumelui de întărire lat. *ipse* compus cu formele conjuncte ale cliticelor reflexive / personale de dativ (*mi, ţi, şi, ne, vă, şi / le*).

Paradigma pronumelui de întărire conţine următorii termeni, cu un comportament flexionar regulat:

<table>
<tr><th rowspan="2">Cazul</th><th colspan="2">Persoana I singular</th><th colspan="2">Persoana I plural</th><th colspan="2">Persoana a II-a singular</th><th colspan="2">Persoana a II-a plural</th><th colspan="2">Persoana a III-a singular</th><th colspan="2">Persoana a III-a plural</th></tr>
<tr><th>m</th><th>f</th><th>m</th><th>f</th><th>m</th><th>f</th><th>m</th><th>f</th><th>m</th><th>f</th><th>m</th><th>f</th></tr>
<tr><td>N-Ac</td><td rowspan="2">însumi</td><td>însămi</td><td rowspan="2">înşine</td><td rowspan="2">însene</td><td rowspan="2">însuţi</td><td>însăţi</td><td rowspan="2">înşivă</td><td rowspan="2">însevă</td><td rowspan="2">însuşi</td><td>însăşi</td><td rowspan="2">înşişi</td><td rowspan="2">înseşi
însele</td></tr>
<tr><td>G-D</td><td>însemi</td><td>înseţi</td><td>înseşi</td></tr>
</table>

Forma *însele* este în variaţie liberă cu forma *înseşi*, cea dintâi mai frecventă probabil datorită analogiei cu terminaţiile formelor de plural ale substantivelor / pronumelor pe care le întăresc (*fetele însele, ele însele*) şi datorită unei flexiuni mai simple.

Pronumele de întărire are o flexiune bogată, marcând opoziţiile de persoană, număr, gen, caz. În marcarea acestor opoziţii sunt antrenate ambele componente din structura compusului; din punctul de vedere al limbii actuale, faptul presupune existenţa, la pronumele de întărire, a flexiunii interne (adică flexiune prezentă în interiorul formei pronominale, constând în modificarea formei primului component din compus): *îns-**u**-mi, îns-**e**-ţi*.

Deşi în limba actuală pronumele de întărire se comportă ca o singură unitate flexionară, structura lui internă a rămas transparentă datorită modului specific de marcare a opoziţiilor gramaticale. Tendinţa este de simplificare a flexiunii şi de folosire invariabilă a formelor de întărire: *ea însuşi, tu însuşi* etc. Formele invariabile nu sunt admise de norma limbii literare.

Cele două elemente componente ale formei de întărire contribuie diferit la exprimarea categoriilor gramaticale. Astfel, primul element *însu-* marchează prin desinenţe specifice comune cu flexiunea adjectivală (*-u, -a, -i, -e*) opoziţiile de gen, număr şi caz, în timp ce al doilea element component, cliticul reflexiv din structură, marchează supletiv persoana şi numărul (*-mi / -ţi / -şi / -ne / -vă / -şi, -le*).

Categoria cazului se manifestă prin patru valori: N, Ac, G, D; pronumele de întărire nu are forme de vocativ. Omonimiile specifice flexiunii nominale se manifestă şi în paradigma pronumelui de întărire:

– la masculin apare omonimia comună masculinelor nearticulate (N=Ac=G=D) (*el însuşi* = *lui însuşi*);

– la feminin apare omonimia comună femininelor nearticulate (N=Ac)≠(G=D) (*ea însăşi* = *ei înseşi*);

– la plural apare omonimia specifică substantivelor nearticulate (N=Ac=G=D) (*ei înşişi* = *lor înşişi; ele însele* = *lor însele*)

Opoziţia N=Ac / G=D este marcată doar la formele de feminin singular, prin flexiune internă la primul dintre componente (*însămi / însemi, însăţi / înseţi, însăşi / înseşi*).

3. POSIBILITĂŢILE COMBINATORII ALE FORMELOR DE ÎNTĂRIRE

Pronumele de întărire apare postpus sau antepus în raport cu termenul pe care îl accentuează. Topica este determinată de natura / particularităţile morfologice ale termenului accentuat.

(a) Topică fixă, după termenul pe care îl accentuează: (a') atunci când forma de întărire intră în relaţie cu un pronume în alt caz decât nominativul (*Se învinovăţea pe sine însuşi* / **pe însuşi sine., Mi-a spus mie însumi* / **însumi mie.*), (a'') atunci când forma de întărire intră în relaţie cu un pronume personal la plural (*noi înşine* / **înşine noi, voi înşivă* / **înşivă voi, ei înşişi* / *?înşişi ei*) sau cu un substantiv la un caz oblic (*Este scrisul lui Cosmin însuşi* / **lui însuşi Cosmin., M-am adresat lui Ion Dimitrescu însuşi* / **lui însuşi Ion Dimitrescu.*). Forma *însele* este obligatoriu postpusă în toate situaţiile.

(b) Topică liberă, în celelalte situaţii: (b') când forma de întărire intră în relaţie cu un substantiv, oricare dintre cei doi termeni echivalenţi poate purta accentul semantic: *Ionuţ însuşi / Însuşi Ionuţ mi-a dat acest volum., L-am văzut pe Michael Jackson însuşi / pe însuşi Michael Jackson.*; (b'') când forma de întărire intră în relaţie cu un pronume în nominativ, accentul semantic cade întotdeauna pe pronumele de întărire: *El însuşi mi-a dat acest volum. / Însuşi el mi-a dat acest volum.*

Forma de întărire poate dubla un cuvânt sau un grup sintactic (centru şi adjuncţi): *A asistat la renaşterea* ***lumii moderne înseşi***. Rareori, cuvântul dublat şi pronumele de întărire apar la distanţă (***domnitorul*** *vine* ***însuşi***; *după cum* ***însuşi*** *mărturiseşte* ***autorul***).

Modul în care este interpretată morfologic forma de întărire (vezi *supra,* **1**) determină încadrarea sa sintactică. Dacă o considerăm în toate ipostazele pronume (centru de grup sintactic, saturat semantic), forma de întărire are rol de dublare a unei poziţii sintactice (subiect, nume predicativ, complement, circumstanţial); dacă o considerăm în câteva situaţii pronume, iar în majoritatea situaţiilor adjectiv pronominal (în prezenţa unui nume), forma de întărire actualizează funcţia sintactică de subiect, centru de grup sintactic, respectiv atribut adjectival, adjunct al unui centru nominal.

4. COMPORTAMENTUL DISCURSIV AL FORMELOR DE ÎNTĂRIRE

Formele de întărire se combină, de obicei, cu nominale cu trăsătura semantică [+ Uman]; devenite morfeme gramaticalizate ale emfazei, tind să se extindă şi în contextul unor nominale cu trăsătura [– Uman]: *însuşi purgatoriul zeului automobil, însăşi dragostea mamei, mormântul însuşi al vieţii sale, însăşi bucuria secretă a femeilor* etc., sinonim cu adverbele *chiar, tocmai.*

Formele de întărire sunt, în majoritatea ocurenţelor, anaforice, intrând în relaţie cu un antecedent (*Vinovatul*$_i$ *însuşi*$_i$ *s-a deconspirat.*; *Tu*$_i$ *însuţi*$_i$ *ai recunoscut.*) sau cu un subsecvent (*Însuşi*$_i$ *vinovatul*$_i$ *s-a deconspirat*). Rar, când intră în relaţie cu un subiect nelexicalizat, formele de persoana I şi a II-a pot funcţiona ca deictice (*Însumi l-am văzut.*; *Însuţi ai recunoscut.*). Rar, în formule fixe, formele de întărire sunt generice, împreună cu pronumele reflexiv / personal pe care îl dublează (*stima de sine*$_i$ *însuşi*$_i$*/ stima de tine*$_i$ *însuţi*$_i$).

Grupul format din pronume / substantiv şi forma de întărire se comportă ca o singură unitate semantic-referenţială şi intonaţională.

Formele de întărire au frecvenţă relativ redusă, fiind folosite în special în limba scrisă. În limba vorbită sunt preferate sinonimele adverbiale *chiar* (*L-am întrebat chiar pe el.*), *tocmai* (*L-a întrebat tocmai pe el.*), *personal* (*Eu personal i-am dat-o.*), sinonimele adjectivale *propriu* (*propria ta conştiinţă*), *singur* (*tu singură*), sinonimele pronominale *unul* (*Eu unul / una nu sunt de acord.*) sau sinonimele locuţionale *cu mâna mea* (*Mi-am făcut-o eu cu mâna mea.*), *cu ochii mei* (*L-am văzut eu cu ochii mei.*), *cu urechile mele* (*L-am auzit eu cu urechile mele.*). Acestea sunt mult mai concrete decât formele de întărire şi mai uşor de folosit.

PRONUMELE REFLEXIV

1. ASPECTE DEFINITORII

Pronumele reflexiv este o subclasă a pronumelui personal care evocă (= reprezintă) în discurs participanţii la actul de comunicare şi simultan reflectă identitatea referenţială dintre doi actanţi implicaţi în actul predicaţiei (***Numai pe sine***$_i$ *nu* [***pro***$_i$] ***se***$_i$ *vede cât e de frumuşel.*).

1.1. Condiţii de ocurenţă a pronumelui reflexiv

Pronumele reflexive apar în contexte reflexive, adică în contexte care satisfac simultan două condiţii, una sintactică, cealaltă semantico-referenţială: (a) coocurenţa, în cadrul aceleiaşi propoziţii, a două poziţii sintactice (subiect şi complement direct, subiect şi complement indirect, subiect şi complement prepoziţional, subiect şi atribut al complementului direct) regizate de acelaşi verb; (b) coreferenţialitatea nominalelor din cele două poziţii sintactice corelate.

Subiectul din cadrul enunţului poate fi şi neexprimat.

Subiectul şi pronumele reflexiv se corelează sintactic şi referenţial (*Ion*$_i$*... se*$_i$; *Ion*$_i$*... îşi*$_i$; *Ion*$_i$ *...de sine*$_i$; *Ion*$_i$*...şi*$_i$):

Ion$_i$ ***se***$_i$ *spală.* (corelaţie sintactico-referenţială între subiectul *Ion* şi complementul direct *se*);

Ion$_i$ ***îşi***$_i$ *cumpără bomboane.* (corelaţie sintactico-referenţială între subiectul *Ion* şi complementul indirect *îşi*);

Ion$_i$ *are grijă numai de* ***sine***$_i$. (corelaţie sintactico-referenţială între subiectul *Ion* şi complementul prepoziţional *de sine*);

Ion$_i$ ***şi***$_i$*-a pierdut umbrela* (*sa*$_i$). (corelaţie sintactico-referenţială între subiectul *Ion* şi posesorul *sa*).

În contextele reflexive descrise mai sus, poziţiile sintactice corelate cu subiectul se realizează obligatoriu sau facultativ prin pronume reflexive forme clitice sau forme accentuate: (a) obligatoriu prin clitice reflexive când poziţiile corelate sunt subiect şi complement direct (**Ion*$_i$ *spală pe Ion*$_i$ / *Ion*$_i$ ***se***$_i$ *spală.*), subiect şi complement indirect (**Ion*$_i$ *cumpără ţigări lui Ion*$_i$. / *Ion*$_i$ ***îşi***$_i$ *cumpără ţigări.*), subiect şi complement posesiv (**Ion*$_i$ *a pierdut umbrela lui Ion*$_i$. / *Ion*$_i$ ***şi***$_i$*-a pierdut umbrela.*); (b) facultativ prin forme reflexive accentuate când poziţiile corelate sunt subiectul şi complementul prepoziţional (*Ion*$_i$ *are grijă numai* ***de sine***$_i$ / *Ion*$_i$ *are grijă numai* ***de el***$_i$).

În cazuri excepţionale, fixate de uz, este acceptată reflexivizarea unui complement posesiv corelat cu un complement prepoziţional:

**Ion*$_i$ *vede de sănătatea lui*$_i$. / *Ion*$_i$ *îşi*$_i$ *vede de sănătate.*

Atunci când nu sunt satisfăcute condiţiile de corelaţie sintactico-semantică prezentate mai sus, reflexivizarea nu se produce:

Ion$_i$ *are grijă de copiii lui*$_i$ / *săi*$_i$. (deşi actanţii din poziţiile subiect şi atribut sunt coreferenţiali, nu sunt ambii regizaţi de verb: subiectul este regizat de verb, în timp ce posesivul face parte din grupul prepoziţional: **Ion îşi are grijă de copii.*)

Ion$_i$ *ştie* [*că ea îl*$_i$ *iubeşte*]. (deşi coreferenţiali, actanţii din cele două poziţii sintactice, subiect şi complement, fac parte din propoziţii diferite: **Ion se ştie că ea iubeşte.*)

Ion$_i$ *îi*$_j$ *spune că a greşit.* (cei doi actanţi din poziţiile sintactice subiect şi complement indirect nu sunt coreferenţiali)

Reflexivizarea se produce în cazul unor propoziţii reduse la un predicativ suplimentar:

Ion$_i$ *ştie că Ion*$_i$ *este iubit.* / *Ion se ştie iubit.*

Pronumele reflexive pot fi considerate forme particulare ale pronumelor personale induse de contextul reflexiv. Reprezintă un tip particular de anaforă: anaforă sintactică (anaforă condiţionată sintactic – vezi **II, Anafora**).

1.2. Eterogenitatea reflexivului

Cliticul reflexiv intră în structuri sintactice cu semnificaţii diverse:

A. Situaţii tipice (reflexivul funcţionează ca proformă: pronumele este anaforă sintactică, în termenii definiţiei de sub **1**):

(a) reflexiv propriu-zis;

(b) reflexiv-posesiv;

(c) reflexiv-reciproc;

(d) reflexiv factitiv.

B. Situații atipice (reflexivul nu funcționează ca anaforă sintactică, ci se afl în poziții asintactice, morfem obligatoriu / facultativ al unor semnificații noi deviate; sunt situații sintactice care nu corespund definiției de sub 1):

(a) morfem obligatoriu în structura unor verbe inerent reflexive (vezi **Clas sintactice şi sintactico-semantice de verbe, 4.5**);

(b) morfem în structura unor verbe şi construcții la diateza pasivă (vez **Categoria diatezei, 1**);

(c) morfem în structura unor verbe şi construcții la diateza impersonală (vez şi **II, Construcții pasive şi construcții impersonale, 2**).

Reflexivul propriu-zis este o anaforă sintactică în sensul definiției şi a descrierii de sub **1**: marchează identitatea referențială dintre subiect şi complementu direct, respectiv dintre subiect şi complementul indirect, îndeplinind funcți sintactică a actantului pe care îl substituie (complement direct, respecti complement indirect). În această ipostază sintactico-semantică intră în structuril reflexive (vezi **II, Construcții reflexive şi construcții reciproce**):

Ioana spală rufe. (construcție nonreflexivă)

Ioana se spală. (construcție reflexivă cu obiect direct realizat prin cliti reflexiv de acuzativ)

Dana îi cumpără Irinei o bluză. (construcție nonreflexivă)

Dana ***își*** *cumpără o bluză.* (construcție reflexivă cu obiect indirect realiz prin clitic reflexiv de dativ)

Reflexivul posesiv este o anaforă sintactică în sensul definiției şi descrierii d sub **1**: marchează identitatea referențială dintre subiect şi „atributul" semantic a complementului direct (rar, al complementului prepozițional), îndeplinind funcți sintactică de complement posesiv (vezi **II, Complementul posesiv; II, Construcț reflexive şi construcții reciproce**). În această ipostază sintactico-semantică, atributu se deplasează din grupul nominal postverbal într-o poziție preverbală, specific formelor clitice:

Dan*$_i$ *a cumpărat cartea lui Dan*$_i$ *din librării.* > *Dan* ***şi-a* *cumpărat carte din librării.*

Ion*$_i$ *vede de sănătatea lui Ion*$_i$. > *Ion* ***îşi* *vede de sănătate.*

Cliticele reflexive de dativ posesiv apar mai rar în comparație cu cliticel personale de dativ posesiv (*îşi vede de treabă, îşi cunoaşte interesul, îşi aşteap prietenii, îşi subestimează meritele, nu-şi cunoaşte valoarea*) şi favorizează, într- măsură mai mare, exprimările pleonastice (*Şi-a irosit viața sa scurtă în acțiuni făr importanță.*; *Şi-a mai pierdut din aerele sale de erou.*). Există îmbină cvasilocuționale în structura cărora cliticele de dativ posesiv sunt obligatorii (*a-şi stăpâni râsul, a-şi aduna forțele, a-şi muşca buzele, a-şi acoperi ochii, a-şi a sufletul, a-şi lua inima în dinți, a-şi duce cu greu viața, a-şi veni în fire*), altele î structura cărora cliticul de dativ posesiv este facultativ (*a-(şi) întoarce capul, a-(ş pune ochii pe cineva, a-(şi) arunca privirea*).

Reflexivul reciproc. Majoritatea verbelor care participă la construcţii cu semnificaţie reflexivă pot participa şi la construcţii în care pronumele reflexiv dobândeşte suplimentar valoare reciprocă. Pronumele reflexiv dobândeşte valoare reciprocă în condiţii sintactice precise: subiectul este actualizat fie ca subiect multiplu, fie se realizează printr-un nominal la plural. Semnificaţia reciprocă reflectă o relaţie simetrică între actanţii implicaţi în acţiunea / starea exprimată de verb (vezi **II, Construcţii reflexive şi construcţii reciproce**).

Dan şi Mihai ***se*** *văd des.* < *Dan îl vede pe Mihai des.*; *Mihai îl vede pe Dan des.*

Dan şi Mihai ***îşi*** *dau bună-ziua, apoi pleacă mai departe.* < *Dan îi dă bună ziua lui Mihai.*; *Mihai îi dă bună ziua lui Dan.*

Anca şi Corina ***şi-au*** *corectat lucrările una alteia.* < *Anca a corectat lucrarea Corinei*; *Corina a corectat lucrarea Ancăi.*

Dan şi Ion ***îşi*** *spun poveşti.* < *Dan îi spune poveşti lui Ion*; *Ion îi spune poveşti lui Dan.*

Reflexivul factitiv. În contextul unor verbe (dintr-o subclasă semantică limitată), reflexivul participă la structuri factitive (vezi **II, Construcţii cauzativ-factitive, 2.4**), în care subiectul gramatical nu este agentul acţiunii exprimate de verb, ci actantul care „face ca" un agent, neexprimat în cadrul structurii, să facă acţiunea exprimată de verb:

Ea ***se*** *spală pe cap* (*la coafor*). [„Ea face ca cineva să o spele pe cap."]

El ***se*** *tunde* (*la frizer*). [„El face ca cineva să îl tundă."]

Ea ***îşi*** *face o bluză nouă* (*la croitoreasă*). [„Ea face ca o croitoreasă să îi facă o bluză nouă."]

Reflexivul inerent. Reflexivul poate apărea fără funcţie sintactică, ca formant în structura unor verbe inerent reflexive. Din punct de vedere semantic, verbele inerent reflexive se subclasifică în:

(a) Verbe în structura cărora intră obligatoriu morfemul reflexiv: *a se bosumfla, a se burzului, a se căciuli, a se codi, a se crampona de, a se deda la ..., a se erija în..., a se eschiva de la..., a se gudura, a se hazarda, a se lamenta, a se lăfăi, a se mândri cu.., a se preta la...; a-şi închipui* etc. (vezi **I, Clase sintactice şi sintactico-semantice de verbe, 4.5**; **II, Construcţii reflexive şi construcţii reciproce, 1.2.2.1**).

Reflexivele inerente îşi pot adăuga şi semnificaţie reciprocă, fiind construite fără subiect multiplu sau cu subiect – nominal la numărul singular (*a se învecina cu, a se înfrăţi cu, a se înrudi cu*). Semnificaţia inerent reciprocă a verbelor nu este însă condiţionată de prezenţa morfemului reflexiv *se* (unele verbe inerent reciproce nu au morfemul *se: a coincide cu, a semăna cu*).

(b) Verbe la care diferenţa sintactică (prezenţa / absenţa morfemului reflexiv) se corelează cu o diferenţă semantică: *a se aştepta la / a aştepta, a se ruga / a ruga, a se purta / a purta, a se duce / a duce, a-şi aminti / a aminti.* Prezenţa morfemului reflexiv se asociază obligatoriu cu un anumit sens (vezi **II, Construcţii reflexive şi construcţii reciproce**).

Se remarcă existenţa în limba română a unei subclase semantice de verbe eventive în cazul cărora morfemul reflexiv marchează adesea opoziţia

eventiv, intranzitiv / factitiv, tranzitiv (*se înroşeşte / înroşeşte ceva, se îngraşă / îngraşă pe cineva, se supără / supără pe cineva* etc.); opoziţia nu este însă marcată întotdeauna prin reflexiv (ex. *slăbeşte* – eventiv, intranzitiv vs *această lege slăbeşte autoritatea statului* – factitiv, tranzitiv). De asemenea, există verbe eventive care se construiesc facultativ cu morfemul *se*: *înserează / se înserează*.

(c) Verbe în structura cărora morfemul reflexiv este facultativ; verbele reflexive sunt nonliterare, verbele nonreflexive sunt literare:

Găina s-a ouat un ou. – *Găina a ouat.*

*El **se** râde de tine.* / *El **îşi** râde de tine.* – *El râde de tine.*

Reflexivul pasiv. Limba română cunoaşte două structuri cu semnificaţie pasivă: structurile cu auxiliarul *a fi* (pasivul canonic) şi structurile cu morfem reflexiv (reflexivul pasiv) (vezi **II, Construcţii pasive şi construcţii impersonale,** 1). În structurile cu reflexiv pasiv, morfemul reflexiv ocupă o poziţie asintactică, este formant, având rolul de a marca opoziţia de diateză – pasiv / activ:

În articol se arată diferenţa dintre dativ şi dativ posesiv. / *În articol, autorul arată diferenţa dintre dativ şi dativ posesiv.*

Reflexivul impersonal. Cliticul reflexiv cu semnificaţie impersonală intră în două tipuri de structuri: (i) structuri cu verbe inerent impersonale, unde reflexivul este formant obligatoriu, în poziţie asintactică (*se cuvine* / **cuvine*). Morfemul reflexiv nu condiţionează însă valoarea impersonală a verbului; există şi verbe inerent impersonale nonreflexive (*Trebuie să încerci.*, *Ajunge cât ai învăţat azi!* etc.), iar în câteva situaţii apariţia morfemului reflexiv cu semnificaţie impersonală este facultativă (*Pare că va ploua.* / *Se pare că va ploua.*); (ii) structuri contextual impersonale, intrând în opoziţia personal / impersonal (*El vorbeşte mult.* / ***Se** vorbeşte mult aici.*) şi în opoziţia personal / pasiv-impersonal (*El mănâncă multe dulciuri.* / *Se mănâncă multe dulciuri.*) (vezi **II, Construcţii pasive şi construcţii impersonale, 2**)

1.3. Cumulul de valori semantice

În unele contexte, cliticul reflexiv participă la structuri sintactice în care cumulează mai multe valori: valoare pasivă + valoare impersonală; valoare eventivă + valoare impersonală:

***S**-a anunţat că nu se va mai accepta plata în numerar în acest magazin.* (pasiv + impersonal)

***Se** înserează devreme iarna.* (eventiv + impersonal)

Cumulul de valori este rezultatul unor mecanisme sintactice care afectează simultan enunţul: în primul exemplu enunţul a fost afectat simultan de pasivizare (*cineva anunţă* > *se anunţă de către cineva*) şi de impersonalizare (în condiţiile în care complementul de agent este nedefinit: *se anunţă*); în cel de al doilea exemplu morfemul reflexiv *se* însoţeşte facultativ verbul cu semnificaţie eventivă (*înserează / se înserează*), marcând, în acelaşi timp, caracterul impersonal al verbului.

1.4. Ambiguitatea reflexivului

În condiţiile existenţei unui mare număr de valori sintactico-semantice ataşate construcţiilor reflexive apare fenomenul ambiguităţii, rezultat al unor mecanisme sintactice diferite în care este antrenat grupul verbal (vezi **II, Construcţii reflexive şi construcţii reciproce**). Reflexivul românesc cunoaşte următoarele tipuri de ambiguitate:

Reflexiv propriu-zis / posesiv şi reflexiv reciproc. Apare în structurile cu pronume reflexiv atunci când un subiect multiplu / un subiect realizat printr-un nominal la plural este coreferenţial cu un complement direct, cu un complement indirect, cu un complement posesiv.

Ei se laudă.
Lecţiunea reflexivă: *Ei se laudă* ***pe sine*** (*pe ei înşişi*).
Lecţiunea reciprocă: *Ei* ***se*** *laudă* ***unul pe altul.***

Ion şi Gheorghe îşi cumpără cărţi.
Lecţiunea reflexivă: *Ion şi Gheorghe* ***îşi*** *cumpără cărţi* ***sieşi*** (*lor înşişi*).
Lecţiunea reciprocă: *Ion şi Gheorghe* ***îşi*** *cumpără cărţi* ***unul altuia.***

Maria şi Ana îşi citesc cu atenţie articolele înainte de a le da la tipar.
Lecţiunea posesivă: *Maria şi Ana* ***îşi*** *citesc articolele* ***lor*** (*personale*).
Lecţiunea reciprocă: *Maria şi Ana* ***îşi*** *citesc articolele* ***una alteia.***

Pentru dezambiguizarea lecţiunii reflexive / posesive se folosesc, în funcţie de situaţie, forma accentuată a pronumelui reflexiv (*pe sine / sieşi*), sintagma pronume personal + formă de întărire (*pe ei înşişi*), un pronume personal în genitiv (*lor*), adjectivul *personal*; pentru dezambiguizarea lecţiunii reciproce se foloseşte gruparea pronominală cvasilocuţională *unul... altul.*

Unul pe altul, unul altuia sunt îmbinări pronominale reciproce cu statut cvasilocuţional. Cunosc echivalentele *unul pe celălalt / unul celuilalt* şi *fiecare pe fiecare. Unul... altul* se foloseşte atunci când în structura reciprocă sunt implicaţi doi sau mai mulţi actanţi; *unul... celălalt* se foloseşte numai atunci când în structura reciprocă sunt implicaţi doi actanţi, ca realizare emfatică pentru *unul... altul*; echivalentul *fiecare pe fiecare* se foloseşte când vorbitorul insistă asupra valorii semantice distributive.

Toate aceste îmbinări pronominale cvasilocuţionale au unitate semantică şi doar parţial unitate gramaticală. Din punct de vedere semantic se caracterizează prin sinonimia cu adverbul *reciproc,* cu locuţiunea adverbială *în parte,* cu grupările cvasilocuţionale *între noi / noi între noi*; *între voi / voi între voi*; *între ei / ei între ei*; *între ele / ele între ele* (acestea din urmă prezintă avantajul că reflectă persoana (şi genul) pronumelui-subiect). Din punct de vedere gramatical prezintă următoarele caracteristici: (a) sunt îmbinări fixe, care nu acceptă modificări de topică; (b) gruparea conservă rudimente de flexiune în interiorul structurii:

– prepoziţia din interiorul grupării reia prepoziţia cu care era construit nominalul substituit prin reciproc – *unul* ***cu*** *altul, unul* ***despre*** *altul, unul* ***pentru*** *altul*;

– forma componentelor reflectă cazul subiectului, respectiv al complementului – *unul pe altul* (nominativ + acuzativ) / *unul altuia* (nominativ + dativ);

– gruparea este parțial flexibilă în raport cu genul și numărul: pronumele nehotărâte care intră în structura ei reflectă genul și numărul pronumelor / substantivelor care se coordonează în cadrul subiectului multiplu, cu o restricție de simetrie – genul și numărul celor două componente trebuie să fie identice (când cele două componente trimit la nominale de genuri diferite, conform regulii generale din sistemul limbii române, masculinul domină femininul; când cele două componente trimit la nominale cu numere diferite, forma simetrică de singular este în variație liberă cu forma simetrică de plural).

Noi$_i$ ne$_i$ ajutăm [***unul pe altul / una pe alta / unii pe alții / unele pe altele / *unul pe alții / *unii pe altul***]$_i$.

[*Eu și Maria*]$_i$ *ne$_i$ ajutăm* [***una pe alta / *unul pe alta***]$_i$.

[*Tu și noi*]$_i$ *ne$_i$ ajutăm* [***unul pe altul / *unul pe alții / *unul pe altele / unii pe alții***]$_i$.

[*Eu, tu și Maria*]$_i$ *ne$_i$ ajutăm* [***una pe alta / unul pe altul / unii pe alții / unele pe altele***]$_i$.

Gruparea cvasilocuțională *unul... altul* apare în două ipostaze sintactice: dublează pronumele reflexiv-reciproc, având rol emfatic, dezambiguizator în raport cu acesta (în situațiile în care relația semantică de reciprocitate antrenează subiectul și complementul direct / complementul indirect / posesivul; vezi exemplele anterioare); ocupă poziția sintactică a complementului prepozițional în construcții rezultate din amalgamarea a două enunțuri în care relația semantică de reciprocitate antrenează subiectul și complementul prepozițional.

Maria are grijă de Ana; Ana are grijă de Maria; Maria și Ana au grijă ***una de alta.***

Maria se teme de Ana; Ana se teme de Maria; Maria și Ana se tem ***una de alta.***

Reflexiv propriu-zis și reflexiv factitiv. În aceste situații, dezambiguizarea se face contextual sau lexical. Semnificația reflexivă propriu-zisă este dezambiguizată prin adjectivul *singură*, în timp ce semnificația factitivă, prin numirea locului în care se produce acțiunea exprimată de verb (și care implică agentul):

Ea se spală pe cap.

Lecțiunea reflexivă: *Ea se spală pe cap singură.*

Lecțiunea factitivă: *Ea se spală pe cap la coafor.*

Ea își face o bluză.

Lecțiunea reflexivă: *Ea își face o bluză singură.*

Lecțiunea factitivă: *Ea își face o bluză la croitoreasă.*

Dezambiguizarea nu este însă totală; decisive sunt cunoștințele extralingvistice ale interlocutorilor (vezi și **II, Construcții cauzativ-factitive, 2.4**).

De exemplu, pentru enunțul *Ea se spală pe cap la coafor.*, lecțiunea preferată este cea factitivă; lecțiunea reflexivă propriu-zisă nu este însă exclusă dacă referentul proformei *ea* este „o coafeză”.

Reflexiv propriu-zis și reflexiv (pasiv-)impersonal. În condițiile existenței în română a subiectului neexprimat (subînțeles sau inclus) apare posibilitatea ambiguității între valoarea de substitut a reflexivului, coindexat cu subiectul neexprimat, respectiv valoarea de morfem al reflexiv-pasivului pe care o poate avea reflexivul în poziție asintactică:

Se *crede că e nevinovat.*

Lecțiunea reflexivă: *El_i crede că el_i este nevinovat.*

Lecțiunea pasiv-impersonală: *Se crede (=lumea crede) că el este nevinovat.*

În cazul primei lecțiuni, coreferențialitatea subiectelor din cele două propoziții a generat structura *El_i se_i crede nevinovat.*, în care subiectul a fost ulterior subînțeles; pentru lecțiunea a doua, structura cu verbul personal *cineva crede* se reorganizează ca structură reflexiv-pasivă (și impersonală), verbul fiind însoțit de morfemul impersonal *se.*

Reflexiv eventiv și reflexiv pasiv. Construcțiile cu verbe eventive marcate prin *se* acceptă și o lecțiune pasivă, cu complementul de agent neexprimat:

I s-au înroșit obrajii.

Lecțiunea eventivă: *Obrajii lui au devenit roșii de căldură.*

Lecțiunea pasivă: *La carnaval, obrajii i-au fost înroșiți de cineva cu vopsea roșie.*

Reflexiv propriu-zis și reflexiv posesiv. Ambiguitatea se explică prin posibilitatea interpretării dativului din română fie ca posesiv, fie ca beneficiar / destinatar:

Ei și-au făcut bagajele.

Lecțiunea reflexivă: *Ei_i au făcut lor_i bagajele.*

Lecțiunea posesivă: *Ei_i au făcut bagajele lor_i.*

În prima lecțiune reflexivul este substitutul complementului indirect în situația în care subiectul este coreferențial cu complementul indirect, acceptând dublarea cu forma accentuată a reflexivului (*Ei și-au făcut sieși bagajele.*); în a doua lecțiune, reflexivul semnalează coreferențialitatea dintre subiect și complementul posesiv corelat semantic cu complementul direct.

2. MORFOLOGIA PRONUMELUI REFLEXIV

Pronumele reflexive au forme specifice, diferite de cele ale pronumelui personal, doar la persoana a III-a. La persoanele I și a II-a pronumele reflexive au forme omonime cu pronumele personale, dezambiguizate contextual: pronumele reflexive apar în contexte reflexive (în sensul definiției de sub **1**), în timp ce pronumele personale apar în contexte nonreflexive:

*Eu_i **$mă_i$** întreb ce s-a întâmplat.* (pronume reflexiv)

*El_i **$mă_j$** întreabă ce s-a întâmplat.* (pronume personal)

*Tu_i **te_i** întrebi care este adevărul.* (pronume reflexiv)

*El_i **te_j** întreabă care este adevărul.*(pronume personal)

El$_i$ ***se***$_i$ *întreabă ce s-a întâmplat.* (pronume reflexiv)
Ea$_i$ ***îl***$_j$ *întreabă ce s-a întâmplat.* (pronume personal)

Eu$_i$ *am cumpărat cartea mea*$_i$, *tu*$_j$ *ai cumpărat-o pe a ta*$_j$.; *Eu*$_i$ ***mi***$_i$*-am cumpărat cartea, tu*$_j$ ***ţi***$_j$*-ai cumpărat cartea.* (pronume reflexive)
Eu$_j$ *am cumpărat cartea lui*$_j$.; *Eu*$_i$ ***i***$_j$*-am cumpărat cartea.* (pronume personale)

Ei$_i$ ***şi***$_i$*-au cumpărat cartea lor*$_i$. (pronume reflexiv)
Cartea ***lor***$_i$ *s-a vândut bine.* (pronume personal)

Se vorbeşte despre pronume reflexiv atunci când persoana şi numărul pronumelui-subiect coincid cu persoana şi numărul pronumelui complement (ca în exemplele anterioare). În cazul verbelor impersonale este posibilă doar apariţia unui reflexiv asintactic de persoana a III-a (*Se pare că a renunţat.*), fiind exclusă apariţia unor reflexive de persoanele I sau a II-a.

Paradigma pronumelui reflexiv este următoarea:

Cazul		Persoana I		Persoana a II-a		Persoana a III-a	
Forme		Singular m=f	Plural m=f	Singular m=f	Plural m=f	Singular m=f	Plural m=f
N		–	–	–	–	–	–
Ac	**Independente, nonclitice**	mine	noi	tine	voi	**sine**	**sine**
	Clitice	m(ă)	ne	te	v(ă)	**s(e)**	**s(e)**
G		–	–	–	–	–	–
D	**Nonclitice**	mie	nouă	ţie	vouă	**sieşi, sie**	**sieşi, sie**
	Clitice	(î)mi	ne, ni	(î)ţi	v(ă), vi	**(î)şi**	**(î)şi**
V		–	–	–	–	–	–

În tabel sunt tipărite cu aldine formele pronumelui reflexiv distincte de formele pronumelui personal. În afară de aceste forme, în limba veche au existat şi formele nonclitice de dativ *sineşi*, interschimbabile cu pronumele personale de persoana a III-a, uneori şi cu cele de persoana I şi a II-a. Sunt din ce în ce mai rare după secolul al XVII-lea; astăzi nu se mai folosesc. De asemenea, în limba actuală sunt din ce în ce mai puţin folosite formele accentuate de persoana a III-a plural.

2.1. Exprimarea categoriilor gramaticale

Pronumele reflexiv variază în funcţie de persoană, număr şi caz.

Categoria persoanei este marcată supletiv. La persoana I şi a II-a, pronumele personal este omonim cu pronumele reflexiv; la persoana a III-a, pronumele reflexiv are forme proprii. Opoziţia de persoană este marcată solidar cu opoziţia de număr la formele de persoana I şi a II-a, în timp ce la persoana a III-a, pronumele reflexiv are aceeaşi formă pentru singular şi plural. Semnificaţia reflexiv-reciprocă este marcată doar prin formele de plural (vezi *supra*, **1.2**) atunci când subiectul este multiplu sau este realizat printr-un nominal la plural; reflexivele reciproce asintactice (vezi *supra*, **1.2**) apar şi cu forme de singular.

Spre deosebire de pronumele personal, care marchează opoziția de gen la persoana a III-a, pronumele reflexiv nu marchează distincția de gen la nicio persoană.

Pronumele reflexiv are paradigmă cazuală defectivă: nu are forme pentru nominativ, genitiv şi vocativ.

Ca şi pronumele personale propriu-zise, pronumele reflexive prezintă câte două serii de forme la acuzativ şi dativ: forme accentuate, nonclitice, şi forme neaccentuate, clitice. Formele de persoana a III-a ale pronumelui reflexiv pot fi dublate pentru dezambiguizare (vezi *supra,* **1.4**) sau pentru emfază prin forme accentuate:

El se cunoaşte bine.

El se cunoaşte bine ***pe sine*** *însuşi.*

Reflexivele cu semnificație reciprocă se actualizează exclusiv ca forme clitice. Ele pot fi dublate, pentru dezambiguizare sau pentru emfază, prin gruparea cu statut cvasilocuțional *unul pe altul, unul altuia* (vezi *supra,* **1.4**).

2.2. Distribuția formelor accentuate, nonclitice, şi a celor neaccentuate, clitice

Regulile de ocurență a formelor accentuate în raport cu cele clitice sunt aceleaşi ca la pronumele personal propriu-zis (vezi **Pronumele personal propriu-zis, 2.2**).

2.2.1. ***Formele accentuate*** ale pronumelui reflexiv se folosesc: (a) pentru dublarea facultativă a cliticului reflexiv, în structuri emfatice (*Se laudă* ***pe sine*** *însuşi., ...modul în care îl rescriem, în care privim înapoi, reprezintă modul în care* ***ne*** *definim* ***pe noi*** *înşine.* S. Alexandrescu, *Identitate*); (b) după o prepoziție, în contexte în care poate apărea şi pronumele personal (*şi-o apropie* ***de sine / de el****; o ia* ***cu sine / cu el****; i-a îndepărtat* ***de sine / de el****; e stăpână* ***pe sine / pe ea****; aduce* ***cu sine / cu el****; m-a luat* ***cu sine / cu el****; nu e acasă* ***la sine / la el***), eventual dublate de forme ale pronumelui de întărire (*Are grijă numai* ***de sine / de el însuşi****; Nu avea sentimente de dragoste decât* ***pentru ea însăşi*** */ decât* ***pentru sine însăşi.***). Uneori, formele reflexive accentuate se folosesc în locul pronumelor personale, cu o semnificație apropiată de a pronumelui de întărire (*el însuşi* = *sine*):

Negația lui Eugen Ionescu nu vine câtuşi de puțin din implicare, ci din ruptură. ***Între sine*** *şi cultura română, considerată global, el pune o distanță pe care expatrierea n-a făcut mai târziu decât s-o materializeze.* (M. Martin, *G. Călinescu*)

2.2.2. ***Formele clitice.*** Spre deosebire de cliticele pronumelui personal propriu-zis, cliticele reflexive apar în limba actuală exclusiv pe lângă verb, nu şi pe lângă un substantiv, adjectiv, prepoziție (câteva forme clitice având ca suport un substantiv sau o prepoziție s-au păstrat dintr-un stadiu anterior de limbă: *în cale-şi, asupră-şi*). Pe lângă verb, cliticele reflexive se folosesc în cele două ipostaze, de clitic reflexiv sintactic şi de clitic reflexiv asintactic (vezi *supra,* **1.2**).

Selecția alomorfelor clitice se bazează pe următoarele reguli:

– *s-* se actualizează în fața unui auxiliar (*s-ar duce, s-a dus*)

– *se* se actualizează în toate celelalte situații, atât antepus, cât şi postpus verbului (*se vede, se aude, văzându-se, auzindu-se*); rar, colocvial, atunci când verbul începe cu vocala *a*, se actualizează forma *s-* (*s-aude*)

– alomorfele *îşi, şi* sunt selectate după aceleaşi reguli cu alomorfele cliticelor personale *(î)mi, (î)ţi* (vezi **Pronumele personal propriu-zis, 2.2**).

3. POSIBILITĂŢILE COMBINATORII ALE PRONUMELUI REFLEXIV

Reflexivul poate apărea în diverse poziţii sintactice: complement direct, complement indirect, complement prepoziţional, complement posesiv sau în poziţii asintactice, fără funcţie sintactică, formant în structura unor verbe sau a unor construcţii (pasive, impersonale, eventive) (vezi *supra,* **1.2**):

Nu ***se*** *cunoaşte* ***pe sine***. (complement direct)
Nu are încredere ***în sine***. (complement prepoziţional)
Sieşi îşi *atribuie toată vina.* (complement indirect)
Ea **îşi** respectă prietenii. (complement posesiv)
S*-a anunţat începerea competiţiei.* (fără funcţie sintactică)
Se *pare că vor câştiga şi anul acesta.* (fără funcţie sintactică)
Se *luminează cerul spre răsărit.* (fără funcţie sintactică)

Pronumele reflexiv are funcţie sintactică de complement direct / complement indirect atunci când răspunde la următoarele teste sintactice: poate participa la fenomenul dublării clitice şi poate fi substituit cu un clitic personal:

El ***se*** *cunoaşte* ***pe sine*** *foarte bine,* ***pe mine*** *însă nu* ***mă*** *cunoaşte.*
El ***îşi*** *spune* ***sieşi*** *să fie atent; şi* ***mie îmi*** *spune acelaşi lucru.*

Comportamentul sintactic al pronumelui reflexiv, atât în calitatea sa de centru, cât şi în cea de adjunct, este acelaşi cu al pronumelui personal corespondent (în acuzativ / în dativ) (vezi **I, Pronumele personal propriu-zis, 3; II, Grupul nominal, 3**).

PRONUMELE ŞI ADJECTIVUL PRONOMINAL POSESIV

1. ASPECTE DEFINITORII

Posesivele reprezintă (= evocă) participanţii la schimbul verbal (*eu, tu, el / ea*) în ipostaza de posesori ai unor obiecte din universul de discurs (locutorul în calitate de posesor al obiectului = *meu*; alocutorul în calitate de posesor al obiectului = *tău*; cea de a treia instanţă discursivă în calitate de posesor al obiectului = *său* etc.).

În cadrul relaţiei de posesie, obiect posedat – posesor, posesivul este al doilea termen: *cartea mea, o carte a mea.* Rareori, posesorul apare înaintea obiectului posedat: în construcţii învechite, poetice (*Pe-al nostru steag e scris Unire.*, A. Bârseanu, *Imnul Unirii; Ale tale doruri toate numai eu ştiu să le-ascult.*, M. Eminescu, *O, rămâi...*); în formulele cu care se încheie scrisorile (*Al tău, devotat, Constantin*); retoric, în textele de critică literară (*Cu al său Decameron, Boccaccio inaugurează seria unor mari prozatori.*).

Din cauza unor trăsături hibride, pronominale şi adjectivale, posesivul românesc pune probleme de interpretare, de încadrare morfologică şi sintactică.

1.1. Exprimarea posesiei în limba română

În situaţiile în care posesia se exprimă prin intermediul unui pronume / adjectiv pronominal, româna distinge între următoarele situaţii semantico-pragmatice, care diferă prin gradul de focalizare a relaţiei de posesie:

(a) „Posesia tare", puţin frecventă, actualizată prin posesive (*eu – meu; tu – tău; el / ea – sa; noi – nostru; voi – vostru*) în special în grupul prepoziţional (*după părerea mea, în amintirea sa*), mai ales în contexte relativ fixate de uz (*a venit de ruşinea* ***ta****, mănâncă de frica* ***mea****, nu mai pot de dorul* ***tău****, ar fi făcut orice de dragul* ***tău****, din studiul* ***său*** *rezultă că..., amintirea* ***sa*** *e dureroasă*), în structuri emfatice, corelate cu un contrast discursiv (*Ce-ţi pasă ţie? Am pierdut stiloul* ***meu****, nu pe-al tău!; Mă interesează rezultatul* ***meu****, nu al tău.*); de asemenea, se realizează în structuri în care posesivul se coordonează cu un genitiv (*Şi-a călcat rochia* ***ei şi pe a mea***). La persoana a III-a singular, posesia tare se poate exprima şi prin pronumele personal în cazul genitiv (*lui, ei*), care, faţă de posesiv, prezintă avantajul de a marca şi genul posesorului; la persoana a III-a plural, în absenţa unei forme posesive, posesia tare se marchează prin genitivul pronumelui personal (*lor*). Atunci când posesorul este a treia instanţă discursivă, pot apărea, exprimând valori semantice şi / sau pragmatice suplimentare, forme de genitiv ale pronumelor de politeţe (*cartea dumneavoastră*), demonstrative (*cartea acestuia / aceluiaşi*), nehotărâte (*cartea oricui / fiecăruia / altuia*). O variantă a posesiei tari este „posesia dublu exprimată" în structuri tautologice, în care posesivul marchează emfatic contrastul discursiv (***Mi****-am pierdut stiloul* ***meu****, nu pe al tău.;* ***Îmi*** *verific numai textul* ***meu****, nu şi pe al altcuiva.*);

(b) „Posesia slabă", realizată prin intermediul unei anafore asociative de tip posesiv, în structuri cu „dativul posesiv" (***Mi****-am pierdut caietul.*) sau în structuri cu „acuzativul posesiv" (***Mă*** *doare capul.*);

(c) Posesia „deviată" (i) spre o relaţie semantică de apartenenţă, exprimată prin clitice de dativ adnominal (*cartea-****mi****, frumoasa-****mi*** *carte*) sau (ii) spre o relaţie semantică de tip locativ, exprimată prin prepoziţie + pronume accentuat în acuzativ, posesorul fiind transformat într-un locativ restrâns, explicitat prin nominalul în acuzativ (*în buzunarul meu > în buzunar la mine, în casa mea > acasă la mine, în satul meu > la mine în sat, sufletul meu, în sufletul meu > sufletul din mine, la mine în suflet, din partidul tău > de la tine din partid*; pot fi conceptualizate ca locative substantive cu trăsătura semantică inerentă [+ Locativ] – *la noi în România, la noi în ţară*, obiecte personale alienabile – *la mine în geantă, la mine în buzunar*, părţi ale corpului – *la mine în suflet, la mine în cap, la mine în mână*, abstracte – *la noi în familie, la noi în pictură, la noi în lingvistică*);

(d) „Posesia implicită", neexprimată, recuperată din context pe baza unui calcul inferenţial: *Am pierdut stiloul* ***meu****. > Am pierdut stiloul Ø.; Am văzut cartea* ***ta*** *în librării. > Am văzut cartea Ø în librării.; A venit mama* ***mea*** *acasă. > A venit*

mama Ø acasă.; Sunt mulţumit de maşina ***mea.*** *> Sunt mulţumit de maşină.; Eşti mulţumit de maşina* ***ta****? > Eşti mulţumit de maşină?; Sunt mulţumit de rezultatul* ***tău.*** *> Sunt mulţumit de rezultat.; Bunica are grijă de animalele* ***ei.*** *> Bunica are grijă de animale.* Ambiguitatea este inerentă (*animalele mele / animalele ei / animalele tuturor*) şi se rezolvă contextual.

Structurile (a) – (d) sunt sinonime (*Am pierdut stiloul meu. – Mi-am pierdut stiloul. – Am pierdut stilou-mi. – Am pierdut stiloul.*; *Stă în casa mea şi nu plăteşte chirie. – Îmi stă în casă şi nu plăteşte chirie. – Stă în casă-mi şi nu plăteşte chirie. – Stă la mine în casă şi nu plăteşte chirie. – Stă în casă şi nu plăteşte chirie.*), dar diferă prin gradul de focalizare a posesorului (maxim în (a) – minim în (d)). Judecând frecvenţa relativ scăzută a structurilor din (a) în raport cu celelalte structuri, se poate spune că româna manifestă tendinţă spre nonfocalizarea posesorului în cadrul relaţiei de posesie.

1.2. Structuri cu posesivul

Posesivul românesc cunoaşte trei realizări distincte:

(a) *Cartea* ***mea*** *este nouă.*

(b) *Cartea aceasta* ***a mea*** *este nouă. / O carte* ***a mea*** *este nouă. / Trei cărţi* ***ale mele*** *sunt noi. /* ***Ale mele*** *cărţi sunt noi*

(c) ***A mea*** *este nouă.*

Tipul (a) se actualizează atunci când ambii termeni din cadrul relaţiei de posesie (posesorul şi obiectul posedat) sunt prezenţi în discurs, iar posesivul este adiacent unui nominal articulat hotărât. Tipul (b) se actualizează atunci când ambii termeni din cadrul relaţiei de posesie (posesorul şi obiectul posedat) sunt prezenţi în discurs, dar posesivul nu este adiacent unui nominal articulat hotărât. Tipul (c) se actualizează atunci când doar posesorul este evocat în discurs, iar obiectul posedat este absent, recuperat din contextul lingvistic printr-un mecanism anaforic (*Eu şi Ana am primit câte o* ***carte.*** ***A mea*** *este nouă.*) sau din contextul situaţional printr-un mecanism deictic (*E* ***a mea****, spuse copilul arătând spre mingea roşie.*). Apariţia elementului *al* în structurile (b) şi (c) are o motivaţie structurală comună: nonadiacenţa posesivului cu un articol hotărât.

În tradiţia gramaticii româneşti, posesivul din structurile (a), (b) este interpretat ca adjectiv pronominal posesiv (adjectiv pronominal posesiv simplu în **a**, adjectiv pronominal dezvoltat în **b**), în timp ce posesivul din (c) este interpretat ca pronume posesiv (alcătuit din articolul posesiv genitival *al* + posesiv).

Vom discuta în continuare: (i) statutul unităţii lexicale *a* în cele două ocurenţe (b) şi (c); (ii) încadrarea morfologică a lexemului de posesie (*mea*) în cele trei ocurenţe.

1.2.1. *Statutul unităţii lexicale* a

A are, pe de o parte, trăsături relaţionale comune cu prepoziţia, pe de altă parte, trăsături semantice comune cu pronumele demonstrativ şi cu articolul hotărât. Cele două tipuri de trăsături se manifestă, în grade diferite, în toate contextele în care se actualizează astăzi posesivul.

În contextele de tip (b) *cartea aceasta a mea / caietul nou al elevului / două cărți ale copiilor / fiecare răspuns al tău / a ta carte* etc. predomină trăsăturile relaționale ale elementului *al / a*, introdus ca o strategie de recuperare a articolului hotărât din structura nominalului prin care este denumit obiectul posedat. *Al / a* are rol coeziv în cadrul grupului nominal, funcționând, în același timp, ca anaforic / cataforic slab în cadrul grupului nominal (*cartea... a, a... carte*). Din punct de vedere morfologic este flexibil:

	Masculin	**Feminin**
Singular	al	a
Plural	ai	ale

Se acordă în gen și număr cu numele care desemnează obiectul posedat; nu primește morfeme de caz (*un caiet al băiatului / unui caiet al băiatului; o carte a fetei / unei cărți a fetei; niște caiete ale băiatului; unor caiete ale băiatului*). Acordul elementului *al* cu nominalul obiect posedat este o manifestare în plan formal a funcției anaforice / cataforice în cadrul grupului nominal.

În contextele de tip (c) predomină trăsăturile de individualizare / demonstrative ale elementului *al / a*. Din diverse motive discursive, nominalul obiect posedat nu este exprimat. În absența acestuia, *al* funcționează fie ca anaforic transpropozițional (*Acolo sunt două **pixuri**. **Al** meu este cel roșu.*), fie ca deictic (***Al** meu este cel roșu! – spuse băiatul arătând spre cele două pixuri de pe masă.*). Este flexibil.

Număr	**Caz**	**Masculin**	**Feminin**
Singular	N=Ac	al	a
	G=D	–	–
Plural	N=Ac	ai	ale
	G=D	alor	alor

Al copiază de la nominalul evocat mărcile de gen și număr, ca modalitate de marcare formală a funcției semantico-referențiale, și marchează prin caz raporturile sintactice stabilite în cadrul propoziției (*Îi cunosc **pe prietenii** tăi. > Îi cunosc **pe ai** tăi.*; *Le-am spus colegi**lor** tăi să mai rămână. > Le-am spus **alor** tăi să mai rămână.*). În limba actuală, structurile cu *al* la genitiv-dativ singular nu sunt folosite (deși sunt înregistrate formele arhaice și populare *alui, alei*).

Dacă se acordă prioritate diferențelor de comportament semantico-referențial în cele două ocurențe, vom distinge două unități lexicale omonime: al_1 – formant în structura posesivului (în structurile de tip b); al_2 – pronume demonstrativ semiindependent (a cărui actualizare depinde de existența în structură a unui determinant obligatoriu, posesiv / nominal în genitiv – în structurile de tip c).

Probleme speciale de interpretare ridică *al* în structuri de tipul nominal + verb copulativ + *al* + posesiv, respectiv subiect + complement direct + posesiv: *Caietul este al tău., Caietul îl consider al tău.* Poate fi interpretat fie ca al_1, element relațional în condițiile în care posesorul nu este adiacent articolului hotărât care însoțește nominalul-obiect posedat (structură paralelă

cu structura nominal + verb copulativ + adjectiv: *Caietul este al tău. / Caietul este nou.*; *Caietul îl consider al tău. / Caietul îl consider nou.*); fie ca al_2 pronume semiindependent, substitut al nominalului elidat (*Caietul este caietul tău., Caietul îl consider caietul tău.*).

Dacă se acordă prioritate asemănărilor de comportament relațional și semantico-referențial între cele două ocurențe, vom inventaria un singur element *al,* la care trăsăturile relaționale și semantico-referențiale se actualizează în grade diferite în funcție de context. *Al* va fi interpretat, în toate ocurențele, morfem suplimentar de marcare a relației de posesie.

Aceleași reguli privind elementul *al* funcționează și în situațiile în care posesia este marcată prin morfemul de genitiv, la substantive (*Lipsește o carte a Mariei; A Anei nu lipsește.*) și la pronumele personale / demonstrative / nehotărâte / negative / relative / interogative (*Lipsește o carte a ei / a acesteia / a fiecăruia / a cuiva. A lui nu lipsește. / A acestuia nu lipsește. / A fiecăruia lipsește. / A nimănui nu lipsește. / A cui lipsește?*).

1.2.2. ***Statutul lexemului posesiv***

Trăsăturile gramaticale și semantico-referențiale ale lexemului posesiv reflectă evoluția sa în interiorul limbii române: pe de o parte, conservă trăsăturile adjectivale ale etimonului latinesc, pe de altă parte a dobândit trăsături pronominale, comune cu ale pronumelui personal în cazul genitiv.

Ca trăsătură tipic adjectivală, posesivul a păstrat din latină acordul în gen, număr și caz cu nominalul determinat (actualizat în structură sau evocat: *fratele meu, sora mea, frații mei, surorile mele, fratelui meu, surorii mele, fraților mei, surorilor mele; al meu, a mea, ai mei, ale mele, alor mele, alor mei*). Acordând prioritate acestei trăsături, posesivul va fi interpretat în toate ocurențele ca adjectiv posesiv, determinând un nominal direct (*caietul meu*) sau indirect, prin intermediul elementului *al* (*un caiet al meu*) sau determinând un pronume semiindependent (*Al meu a dispărut.*).

Trăsăturile pronominale se manifestă în plan discursiv (posesivul evocă în discurs posesorul) și în plan gramatical:

– toate contextele posesivului sunt comune cu ale substantivului în genitiv

sora mea / sora Mariei

caietul acesta al meu / caietul acesta al Mariei

al nostru steag / al țării steag

cartea este a Mariei / cartea este a mea

a Mariei este interesantă / a ta este interesantă;

– paradigma pronumelui personal se împletește cu paradigma posesivului: la persoana a III-a singular, formele pronumelui personal în genitiv (*lui, ei*) sunt sinonime cu cele posesive (*său, sa, săi, sale*); la persoana a III-a plural, unde paradigma posesivului este defectivă, se folosesc formele de genitiv ale pronumelui personal (*lor*);

– în română, posesivul este coocurent cu un substantiv articulat hotărât sau nehotărât (*copilul meu, un copil al meu* ca și *copilul Mariei, un copil al Mariei*;

excepție fac termenii de rudenie care apar nearticulați *nevastă-mea, soră-mea* – vezi **Substantivul**), spre deosebire de alte limbi unde posesivul este în distribuție complementară cu articolul (*mon enfant / *le mon enfant / *un mon enfant; my son / *my the son / *my a son*);

– posesivele se deosebesc de adjectivele pronominale prin topica în raport cu nominalul-centru al grupului sintactic: posesivul în topica standard este postpus nominalului (ca și substantivele în genitiv: *cartea mea / cartea Mariei*), în timp ce toate celelalte adjective pronominale apar, în topică standard, antepuse nominalului (*această carte / orice carte / ce carte / ce carte? / nicio carte;* pentru interpretarea adjectivelor pronominale demonstrative, vezi **Pronumele și adjectivul pronominal demonstrativ, 1.3;** pentru interpretarea pronumelui *toți,* vezi **Pronumele și adjectivul pronominal nehotărât, 1.2;** vezi și **Pronumele și adjectivul pronominal de întărire**);

– formele *meu, mea, mei, mele* apar și fără semnificație posesivă în contextul unei prepoziții și al unei locuțiuni prepoziționale cu regim de genitiv (*în fața casei și a blocului – în fața mea și a ta; în spatele blocului – în spatele meu; deasupra casei – deasupra mea*); în primele două exemple acordul formal în gen (masculin, respectiv feminin) se explică prin istoria construcției (inițial îmbinare liberă de tipul substantiv + posesiv), în ultimul, prin analogie;

– formele *meu, mea, mei, mele* acceptă combinarea cu un pronume de întărire, ceea ce ar exclude interpretarea posesivelor ca adjective posesive: *deasupra mea însumi* etc.;

– formele *meu, mea, mei, mele* intră în structuri eliptice, specifice pronumelui personal (*Aici sunt eu, mireasă. / Aici este poza* ***mea****, mireasă*);

– în transformarea *sum pro habeo,* posesivul se comportă ca pronumele personal în genitiv: *El are o carte. > Cartea este a lui.*; *Eu am o carte. > Cartea este a mea.*

Dacă se acordă prioritate acestor argumente, posesivul poate fi interpretat ca formă de genitiv a pronumelui personal. Ca urmare a reorganizării flexiunii nominale prin apariția articolului hotărât și a lexemului *al,* adjectivul posesiv latinesc a fost recategorizat în limba română ca pronume personal în genitiv, completând lacunele lexicale din sistemul pronumelui personal; acordul nu mai are rol de marcare a coeziunii sintactice în cadrul grupului nominal, ci a dobândit rol semantico-referențial de punere în relație a posesorului cu obiectul posedat din cadrul grupului posesiv. Consecința acordului semantico-referențial este, în planul formelor, existența unor alomorfe morfologice ale posesivului, actualizate în contexte gramaticale bine precizate: *meu / tău / său / nostru / vostru* (context masculin singular, nominativ / acuzativ / genitiv / dativ), *mea / ta / sa / noastră / voastră* (context feminin singular, nominativ / acuzativ), *mei / tăi / săi / noștri / voștri* (context masculin plural, nominativ / acuzativ / genitiv/ dativ), *mele / tale / sale / noastre / voastre* (context feminin plural, nominativ / acuzativ / genitiv / dativ și feminin singular genitiv / dativ).

2. FLEXIUNEA POSESIVULUI

Întreaga paradigmă a posesivului se organizează în funcţie de relaţia între obiectele posedate (unul sau mai multe) şi posesori (unul sau mai mulţi):

				Posesor					
				Persoana I		Persoana a II-a		Persoana a III-a	
				sg	pl	sg	pl	sg	pl
				m=f	m=f	m=f	m=f	m=f	m=f
Posedat	Singular	m	N=Ac	meu	nostru	tău	vostru	său	–
			G=D						–
		f	N=Ac	mea	noastră	ta	voastră	sa	–
			G=D	mele	noastre	tale	voastre	sale	–
	Plural	m	N=Ac	mei	noştri	tăi	voştri	săi	–
			G=D						–
		f	N=Ac	mele	noastre	tale	voastre	sale	–
			G=D						

Posesivul cunoaşte un număr relativ mare de forme, rezultate din intersecţia categoriilor gramaticale specifice pronumelui personal la care se raportează posesorul (persoană, număr, gen) cu specificul comportamentului adjectival al formei posesive faţă de substantivul-obiect posedat pe care îl determină (acordul în gen, număr şi caz cu acesta).

Categoriile gramaticale raportate la pronume sunt marcate simultan prin forme supletive (persoana şi numărul: *meu* – pers. I sg. / *tău* – pers. a II-a sg.; *meu* – pers. I sg. / *nostru* – pers. I pl.), iar opoziţia de gen (al posesorului) nu este marcată în planul limbii (*meu* – indică deopotrivă un posesor de genul masculin şi unul de genul feminin).

Categoriile gramaticale rezultate în urma acordului formei posesive (care evocă posesorul) cu nominalul-obiect posedat (genul, numărul, cazul) sunt marcate prin desinenţe comune cu ale adjectivului (tipul adjectival *greu – grea – grei – grele: me-u, me-a, me-i, me-le; tă-u, t-a, tă-i, ta-le; să-u, s-a, să-i, sa-le; nostr-u, noastr-ă, noştr-i, noastr-e; vostr-u, voastr-ă, voştr-i, voastr-e*) şi / sau prin alternanţe fonetice (*o / oa – nostru / noastră; s / ş – nostru / noştri* etc). Tot prin acord este transmisă de la obiectul posedat la posesor informaţia de caz (N=Ac: *colega mea* / G=D: *colegei mele*); omonimia cazuală este aproape generală în cadrul paradigmei, cu excepţia formelor de feminin singular, unde se înregistrează acelaşi tip de omonimie ca la substantivele feminine nearticulate şi la adjectivele la genul feminin: $(G=D)_{sg}=(N=Ac=G=D)_{pl}$.

Paradigma posesivului este incompletă: nu are forme pentru persoana a III-a plural. În locul acestora se folosesc formele de genitiv plural ale pronumelui personal, nediferenţiate formal pentru gen şi număr (*lor*) (vezi **Pronumele personal propriu-zis, 2**).

La persoana a III-a singular, paralel cu formele posesive (*său, sa, săi, sale*) se folosesc formele de genitiv ale pronumelui personal (*lui, ei*), care, în raport cu

posesivele, prezintă avantajul de a marca şi genul posesorului (vezi **Pronumele personal propriu-zis, 2**). Într-un stadiu anterior de limbă, distincţia posesiv / pronume personal în genitiv reflecta, în sfera posesiei, opoziţia dintre personal / reflexiv (în condiţiile în care limba română are forme specializate de pronume pentru a marca identitatea subiect-obiect: *el / se* – vezi **Pronumele reflexiv, 2**, iar formele *său, sa* aveau valoare etimologică reflexivă). Astfel, s-a constituit paralelismul:

El$_i$ îl$_j$ cunoaşte.	*El$_i$ are grijă de copilul lui$_j$.*
El$_i$ se$_i$ cunoaşte	*El$_i$ are grijă de copilul său$_i$.*

În limba actuală, opoziţia nonreflexiv / reflexiv (*lui / său*) a fost deviată – probabil şi din cauza lipsei de simetrie a sistemului la persoana a III-a plural – spre opoziţia colocvial / literar, nonmarcat / deferent: *său* este simţit de unii vorbitori ca literar şi / sau deferent în comparaţie cu formele *lui / ei*, simţite colocviale, nondeferente. Cele două procedee de exprimare a posesiei în sfera pronumelui personal (printr-un posesiv *său / sa / săi / sale* sau printr-un genitiv al pronumelui personal *lui / ei*) interferează în limba actuală, iar selecţia este deseori determinată de variaţia stilistică şi / sau individuală a exprimării.

În combinaţie cu substantive care desemnează gradele de rudenie, posesivul este frecvent folosit conjunct: *maică-sa, mă-sa; taică-su, tac-su, tat-su; soră-sa, sor-sa; frate-său, frate-su, frat-su.* Posesivele conjuncte modifică uneori forma substantivului, alteori suferă ele însele modificări fonetice. Comportamentul flexionar al acestor forme variază: (i) doar posesivul flexionează (*noră-mii*), (ii) doar substantivul flexionează (*mâni-sa*), (iii) ambele componente flexionează (*nevesti-sii*). Structurile sunt colocviale, populare, regionale, nerecomandate în limba literară.

3. POSIBILITĂŢILE COMBINATORII ALE POSESIVULUI

Problemele de încadrare morfologică a posesivului (vezi *supra*, **1.2**) au consecinţe asupra încadrării sale sintactice.

În tradiţia gramaticii româneşti, adjectivul posesiv este considerat atribut adjectival, determinând nominalul regent (*Părerea **mea** este să nu renunţaţi.*; *Ideea aceasta **a ta** ne-a surprins pe toţi.*), iar pronumele posesiv este considerat substitut al nominalului, ocupând poziţii sintactice tipice substantivului: subiect (***Ai mei** te aşteaptă acasă.*), nume predicativ (*Vina este numai **a ta**.*), complement direct (***Pe ale tale** nu le cunoaşte nimeni.*), complement prepoziţional (*Se tem **de ai voştri**.*), circumstanţial (*Înainte de **ai mei**, să intre ai tăi.*), predicativ suplimentar (*Poţi să o consideri **a ta**.*).

Reconsiderarea statutul lui *al* (vezi *supra*, **1.2.1**) are următoarele consecinţe asupra interpretării sintactice:

– dacă se consideră două unităţi lexicale omonime, *al$_1$* este formant, fără funcţie sintactică, iar *al$_2$*, pronume semiindependent, îndeplinind toate funcţiile sintactice specifice substantivului pe care îl substituie; lexemul posesiv (*meu / tău /*

său / nostru / vostru) va fi interpretat, în toate ocurențele, determinant direct sau indirect al unui nominal (*cartea mea, o carte a mea*), respectiv al pronumelu semiindependent;

– dacă se consideră o singură unitate lexicală *al*, aceasta are rolul de morfem suplimentar al relației de posesie, fără funcție sintactică.

Reconsiderarea statutului acordat lexemului posesiv *meu / tău / său / nostru / vostru* (vezi *supra*, **1.2.2**) are următoarele consecințe asupra interpretării sintactice:

– dacă lexemul posesiv este considerat adjectiv pronominal, atunc îndeplinește funcția sintactică de atribut adjectival, așa cum se consideră în gramatica tradițională;

– dacă lexemul posesiv este considerat formă de genitiv a pronumelu personal, atunci îndeplinește funcția sintactică de atribut pronominal genitival, spre deosebire de interpretarea din gramatica tradițională.

În combinație cu alți adjuncți, atunci când este postpus, posesivul poate apărea imediat în dreapta numelui (*cartea mea nouă, cartea mea a doua*) sau la distanță de nominal (*cartea nouă a mea, cartea a doua a mea*); când apare la distanță față de nume, datorită elementului *al*, posesivul este focalizat în discurs. Când este antepus numelui (topică inversă), posesivul în combinație cu alți determinanți stă la distanță de nume, apărând ca determinant al întregului grup sintactic (*a mea* [*roșie carte*], *a mea* [*a doua carte*]).

În combinație cu alți adjuncți pronominali, când este antepus, are poziți privilegiată în raport cu substantivul, ocupând o poziție mai apropiată de substanti în raport cu ceilalți adjuncți pronominali (*această a mea încercare / *a mea aceast încercare*; *fiecare al meu gest / *al meu fiecare gest*); în raport cu un adjunct de ti adjectival, ambele poziții sunt posibile, diferențiate stilistic și sub aspectu frecvenței (*frumosul meu copil / al meu frumos copil*).

4. COMPORTAMENTUL DISCURSIV AL POSESIVULUI

Dată fiind structura posesivului, comportamentul său discursiv este disocia elementul *al* are comportament discursiv comun cu al pronumelui demonstrativ, î timp ce posesivul are comportament discursiv comun cu al pronumelui personal. A funcționează fie ca deictic (*Care este al tău? – spuse ea privind spre cele dou creioane de pe masă.*), fie ca anaforic (*Am găsit pe masă două creioane. Care es al tău?*); lexemul posesiv funcționează ca deictic (la persoana I și a II-a: *meu / tău nostru / vostru*), respectiv ca deictic sau ca anaforic (la persoana a III-a: *său, s săi, sale*). Rolul deictic / anaforic al elementului *al* se actualizează în cadr grupului nominal, în timp ce rolul deictic / anaforic al lexemului posesiv s actualizează la nivelul global al discursului.

Posesivul poate dobândi semnificații particulare, actualizate contextual: *meu* (= soțul meu: *Al meu dă toți banii în casă.*); *ai mei* (= părinții mei, famil mea, copiii mei: *Ai mei au plecat la mare, și eu am rămas singur acasă*); *ale mele ale tale / ale ei* (= obiecte personale, treburi personale, obiectul unor preocupă personale: *Le-am luat pe-ale mele și am plecat.*; *Vezi-ți de ale tale!*); *de-ale mele tale* (=vorbe, fapte pe care le face de obicei: – *De-ale tale! Cine te bagă pe tine*

seamă?); *ai noştri* (=persoane care fac parte din grupul nostru de interese: *Te votăm noi şi-ai noştri!*). Uneori are valoare apropiată de a dativului etic: *Mai lasă-mă cu Oana asta a ta, că n-o cunosc!* Rar, apare cu valoare generică: *Ce-i al tău e pus deoparte.*

PRONUMELE NEPERSONALE

Pronumele nepersonale nu prezintă flexiune în raport cu categoria gramaticală a persoanei.

În funcţie de informaţia semantică inerentă pe care o gramaticalizează, se disting următoarele subtipuri semantice: pronumele demonstrativ, pronumele de cuantificare (pronumele nehotărât şi pronumele negativ), pronumele interogativ, pronumele relativ. Între cele şase subclase şi uneori între membrii aceleiaşi subclase există diferenţe de comportament gramatical, semantico-referenţial şi pragmatic. În afară de cele patru subclase semantice există două subclase hibride: pronumele relativ-interogativ şi pronumele relativ-exclamativ; membrii acestor subclase se actualizează în trecerea unor propoziţii interogative, respectiv exclamative, din vorbirea directă în vorbire indirectă.

La nivelul claselor, toate pronumele nepersonale pot funcţiona şi ca determinări de tip adjectival ale unui centru (adjective pronominale); apar însă limitări la unii dintre termenii claselor (aceştia apărând fie doar în ipostaza sintactică de pronume, fie doar în ipostaza sintactică de adjective pronominale).

PRONUMELE ŞI ADJECTIVUL PRONOMINAL DEMONSTRATIV

1. ASPECTE DEFINITORII

Pronumele demonstrativ reprezintă (= evocă) în discurs o entitate şi, în acelaşi timp, gramaticalizează informaţii privind modul în care locutorul percepe situarea ei pe coordonate spaţio-temporale, discursive, cognitive.

> Percepţia subiectivă a locutorului priveşte: distanţa spaţială a entităţii evocate în raport cu el însuşi (apropiere / depărtare); distanţa temporală a entităţii evocate în raport cu momentul enunţării; distanţa discursivă a entităţii evocate în raport cu demonstrativul care o evocă; actualitatea cognitivă a entităţii evocate.

1.1. Subtipuri semantice

În funcţie de modul în care locutorul percepe coordonatele spaţio-temporale, discursive şi cognitive, se disting mai multe subtipuri semantice de pronume demonstrative:

Pronumele demonstrative de apropiere: evocă în discurs o entitate percepută de locutor ca aflată în imediata proximitate spaţio-temporală sau discursivă şi / sau în actualitatea sa cognitivă (ex. *acesta, aceasta*; *Pune **asta** pe masă!*).

Pronumele demonstrative de depărtare: evocă în discurs o entitate percepută de locutor ca aflată la relativă distanţă spaţio-temporală sau discursivă şi / sau în nonactualitatea sa cognitivă (ex. *acela, aceea*; ***Acela** cu ochelari e fratele meu.*).

Pronumele demonstrative de identitate: evocă o entitate percepută de locutor ca identică cu ea însăşi în momente diferite sau cu o altă entitate aflată pe aceleaşi coordonate spaţio-temporale, discursive şi / sau cognitive cu prima (ex. *acelaşi, aceeaşi*; *Şi impresia mea e **aceeaşi**.*).

Pronumele demonstrative de diferenţiere: evocă o entitate percepută de locutor ca diferită de o altă entitate aflată pe aceleaşi coordonate spaţio-temporale, discursive şi / sau cognitive cu prima (ex. *celălalt, cealaltă*; *Aş vrea-o pe **cealaltă**, asta mi se pare decolorată.*).

În comparaţie cu alte limbi (romanice şi germanice) limba română a gramaticalizat o opoziţie suplimentară: + / – Identitate. În limba veche, opoziţia de identitate a funcţionat atât în sfera proximităţii (*acestaşi / cestălalt* – termeni astăzi dispăruţi), cât şi în sfera nonproximităţii (*acelaşi / celălalt*); în limba română actuală, opoziţia de identitate funcţionează doar în sfera nonproximităţii (*acelaşi / celălalt*).

Sensul pronumelor demonstrative de diferenţiere (*celălalt*) evoluează spre semnificaţia pronumelor nehotărâte (componenta demonstrativă din compuse – *acela* – se estompează în favoarea componentei nehotărâte – *altul*). Termeni din clasa pronumelor nehotărâte (*altul*) şi din clasa pronumelor demonstrative de diferenţiere (*celălalt*) au fost atraşi în opoziţia *altul / celălalt*, corespunzătoare semnificaţiei „nonidentitate între entităţi dintr-un grup nedeterminat – *altul dintre mai mulţi* / nonidentitate între entităţi dintr-un grup determinat de două entităţi – *celălalt din doi*".

1.2. Subtipuri sintactice

Limba română cunoaşte două subtipuri sintactice de pronume demonstrative:

Pronume demonstrative independente, a căror ocurenţă nu este condiţionată de coprezenţa unei determinări sintactice obligatorii. Acestea cunosc subtipurile semantice prezentate la **1.1.**

Pronume demonstrative semiindependente **(*cel, al*)**, a căror ocurenţă este condiţionată de coprezenţa unei determinări sintactice obligatorii; etimologic se înrudesc cu demonstrativele de depărtare, faţă de care sunt parţial (*cel*) sau total (*al*) desemantizate (vezi *infra*, **2.3**).

1.3. Adjectivele pronominale demonstrative

Demonstrativele se realizează şi ca determinări de tip adjectival în ipostaza de adjective pronominale demonstrative. Adjectivele pronominale se acordă în gen, număr şi caz cu substantivul determinat.

Adjectivele pronominale demonstrative apar mai frecvent în comunicare comparativ cu pronumele corespunzătoare.

***Acest** orizont, indefinit ondulat, se desprinde însă, ceea ce e mult mai important, şi din sentimentul destinului, din **acel** sentiment care are un fel de supremaţie asupra sufletului individual, etnic sau supraetnic.* (L. Blaga, *Spaţiul mioritic*)

*Limba română de azi e însăşi limba latină, la anul 1939, cu modificările ivite în cursul veacurilor, precum pielea de pe corpul nostru este tot pielea cu care ne-am născut, cu **aceeaşi** culoare şi cu **aceleaşi** semne şi aluniţe, ca în pruncie, deşi toate celulele ei s-au împrospătat în curgerea timpului.* (S. Puşcariu, *Limba română*)

*Chirică... se hlizea cu **ceilalţi** băieţi.* (I. Creangă, *Stan Păţitul*)

Adjectivele pronominale demonstrative sunt antepuse unui nominal nearticulat, cu care se acordă în gen, număr şi caz (***acest** băiat, **această** fată, **aceşti** băieţi, **aceste** fete, **acea** casă, **acelei** case, **acelaşi** răspuns, **aceluiaşi** răspuns, **cealaltă** întrebare, **celeilalte** întrebări*) şi se află în distribuţie complementară cu articolul. Au flexiune comună cu pronumele demonstrative corespunzătoare. Adjectivele pronominale demonstrative de apropiere şi de depărtare antepuse se deosebesc formal de pronumele corespunzătoare (adjectivele nu au în structura lor particula invariabilă *-a*), în timp ce adjectivele pronominale de identitate şi de diferenţiere sunt omonime cu pronumele corespunzătoare (vezi *infra*).

Adjectivele pronominale demonstrative de apropiere, de depărtare şi de diferenţiere pot apărea şi după substantivul determinat articulat cu articol hotărât (*băiatul **acesta**, casa **aceea**, cartea **cealaltă***). În comparaţie cu structurile cu adjective demonstrative antepuse, cele cu adjectivele demonstrative postpuse sunt emfatice. Emfaza este rezultatul cumulului de mărci de determinare (articol hotărât şi demonstrativ) şi se corelează, în plan formal, cu apariţia în structura adjectivelor pronominale demonstrative (de apropiere şi de depărtare) postpuse a particulei invariabile *-a*; astfel, pronumele demonstrative şi adjectivele pronominale corespunzătoare au forme omonime (***Acela** este fratele meu. / Băiatul **acela** este fratele meu.*). Date fiind particularităţile gramaticale şi semantice ale demonstrativului postpus, se poate propune o interpretare alternativă: *acesta* postpus are statut de pronume în apoziţie în raport cu nominalul (*casa aceasta*).

2. FLEXIUNEA PRONUMELUI ŞI A ADJECTIVULUI PRONOMINAL DEMONSTRATIV

Pronumele şi adjectivele pronominale demonstrative marchează opoziţiile gramaticale de gen, număr, caz prin desinenţe, flexiune în interiorul formei compuse şi alternanţe fonetice, analog la diversele subtipuri semantice. Faţă de flexiunea supletivă a pronumelor personale, cu modificări fonetice importante, flexiunea demonstrativelor este regulată.

Există un număr mare de forme pronominale demonstrative, care participă la opoziţii de registru (vezi *infra*).

2.1. Pronumele şi adjectivul demonstrativ de apropiere

Pronumele şi adjectivul demonstrativ de apropiere prezintă două serii de forme: una simplă, alta compusă.

(a) Formele etimologic compuse:

Caz	**Masculin**		**Feminin**	
	Singular	**Plural**	**Singular**	**Plural**
N=Ac	acesta	aceştia	aceasta	acestea
G=D	acestuia	acestora	acesteia	acestora

Au flexiune în raport cu genul, numărul şi cazul.

Categoria gramaticală a genului se manifestă prin două valori, ca la adjective: masculin şi feminin; atunci când demonstrativul reprezintă în discurs un substantiv de genul neutru, pentru singular se foloseşte forma de masculin, iar pentru plural forma de feminin (*Am pierdut creionul.* ***Acesta*** *nu era al meu.*; *Am pierdut creioanele.* ***Acestea*** *nu erau ale mele.*). Opoziţia de gen se marchează prin alternanţe vocalice (*acesta / aceasta*), prin desinenţe însoţite de alternanţe fonetice (*aceştia / acestea*), numai prin desinenţe (*acestuia / acesteia*) sau sunt neutralizate la genitiv-dativ plural (*acestora*).

Categoria numărului se manifestă prin două valori, singular şi plural. Opoziţia de număr se marchează prin desinenţe însoţite de alternanţe fonetice (*acesta / aceştia, aceasta / acestea*) sau numai prin desinenţe, la cazurile oblice (*acestuia / acestora, acesteia / acestora*).

Categoria cazului se manifestă prin patru valori, omonime câte două, nominativul cu acuzativul şi genitivul cu dativul. Rar, în vorbirea semicultă se foloseşte o formă de vocativ, omonimă cu cea de nominativ, dar cu intonaţie specifică (*Măi, acesta, ce cauţi tu acolo?!*). Opoziţiile de caz se marchează prin desinenţe (*acesta / acestuia*) sau prin desinenţe însoţite de alternanţe fonetice (*aceştia / acestora*). Se remarcă existenţa unor desinenţe cazuale specifice flexiunii pronominale, *-ui, -ei, -or*, care apar şi la alte subclase semantice de pronume (nehotărât, relativ).

În concluzie, structura formelor este următoarea: rădăcină (*acest*) + desinenţă (care marchează solidar informaţia de gen, număr, caz: *Ø / -i / -e / -ui / -ei / -or*) + particula invariabilă *-a*. Alternanţele fonetice posibile sunt *st / şt* în vecinătatea lui *-i*; *e / ea* la forma de feminin singular.

(b) Formele etimologic simple sunt paralele cu cele etimologic compuse (vezi *supra*), cu modificările aşteptate în partea iniţială a cuvântului, unde, în absenţa lui *ecce*, vocala iniţială este *ă-* la toate formele, mai puţin cele de feminin, singular şi plural, nominativ=acuzativ, unde vocala iniţială este *a-*:

Caz	**Masculin**		**Feminin**	
	Singular	**Plural**	**Singular**	**Plural**
N=Ac	ăsta	ăştia	asta	astea
G=D	ăstuia	ăstora	ăsteia	ăstora

Adjectivul pronominal de apropiere are aceleaşi particularităţi flexionare cu pronumele corespunzător. Atunci când este aşezat în faţa substantivului determinat, adjectivul suferă mici modificări de formă în raport cu pronumele corespunzător: *acest, aceşti, această, aceste, acestui, acestor, acestei, acestor, ăst, ăşti, astă, aste, ăstui, ăstor, ăstei, ăstor*. Atunci când sunt aşezate după substantivul determinat, adjectivele pronominale de apropiere au aceleaşi forme ca pronumele corespunzătoare (vezi şi *supra*, **1.3**).

Toate formele etimologic compuse, atât în ipostaza pronominală, cât şi în cea adjectivală, sunt literare. Dintre formele simple, în ipostaza pronominală *asta* este literar, iar toate celelalte, colocviale; în ipostaza adjectivală, toate formele etimologic simple sunt populare / dialectale.

2.2. Pronumele şi adjectivul demonstrativ de depărtare

Pronumele şi adjectivul demonstrativ de depărtare prezintă, ca şi pronumele demonstrativ de apropiere, două serii de forme: una simplă, alta compusă.

(a) Formele etimologic compuse:

Caz	Masculin		Feminin	
	Singular	**Plural**	**Singular**	**Plural**
N=Ac	acela	aceia	aceea	acelea
G=D	aceluia	acelora	aceleia	acelora

Au flexiune în raport cu genul, numărul şi cazul, analog cu pronumele demonstrativ de apropiere. Structura formelor este deci următoarea: rădăcină (*acel*) + desinență (care marchează solidar informația de gen, număr, caz: *Ø* / *-i* / *-e* / *-ui* / *-ei* / *-or*) + particula invariabilă *-a*. Alternanțele fonetice posibile sunt *-l* / *-Ø* în vecinătatea lui *-i* semivocalic şi *-l* / *-Ø* la forma de feminin singular.

(b) Formele etimologic simple sunt paralele cu cele compuse (şi cu cele etimologic simple ale pronumelui demonstrativ de apropiere), cu modificările aşteptate în partea inițială a cuvântului:

Caz	Masculin		Feminin	
	Singular	**Plural**	**Singular**	**Plural**
N=Ac	ăla	ăia	aia	alea
G=D	ăluia	ălora	ăleia	ălora

Adjectivul pronominal de depărtare are aceleaşi particularități flexionare cu pronumele corespunzător. Atunci când este aşezat în fața substantivului determinat, adjectivul suferă mici modificări de formă în raport cu pronumele corespunzător: *acel, acei, acea, acele, acelui, acelor, acelei, acelor, ăl, ăi, ai, ale, ălui, ălor, ălei, ălor*. Atunci când este aşezat după substantivul determinat, adjectivul pronominal de depărtare are aceleaşi forme ca pronumele corespunzător.

Toate formele etimologic compuse, atât în ipostaza pronominală, cât şi în cea adjectivală, sunt literare. Toate formele etimologic simple în ipostaza pronominală sunt colocviale, iar în ipostaza adjectivală, populare / dialectale.

2.3. Pronumele semiindependente

Din clasa semantică a pronumelor demonstrative de depărtare s-a desprins o subclasă sintactică de pronume, pronumele semiindependente (*cel, al*). Ocurența în enunț a pronumelor semiindependente este condiționată de coprezența unor determinări:

Acela e nou. / **Cel e nou.* / ***Cel verde** e nou.*

Acela e nou. / **Al e nou.* / ***Al meu** e nou, **al Mariei** e vechi.*

Ambele pronume semiindependente (***cel, al***) funcționează ca deictice (***Cel** roşu este mai bun.*; *Este **al** meu!*) sau ca anaforice în cadrul discursului (*Pe masă sunt două creioane. **Cel** roşu este mai bun.*; *Uite un creion roşu! **Al** meu!*) sau în cadrul unui grup sintactic (*Fata **cea** mică a împăratului era din cale-afară de*

frumoasă.; *Un răspuns **al** studentului a fost greşit.*). Faţă de *al*, care este lipsit de semantică proprie, *cel* prezintă trăsături inerente de „demonstrativitate" şi individualizare (mai slabe decât demonstrativul *acela*, dar mai puternice decât articolul hotărât *-l*). Din punct de vedere sintactic, cele două pronume semiindependente apar în contexte diferite (vezi *infra*).

Ambele pronume semiindependente cunosc mai multe utilizări contextuale. Rezultă astfel mai multe unităţi omonime, care pun probleme de interpretare.

Cel	Al
Cel₁ – Pronume semiindependent	**Al₁** – Pronume semiindependent
Cel₂ – Formant în structura formelor oblice ale numeralelor ordinale	**Al₂** – Formant în structura posesivelor / genitivelor
Cel₃ – Formant în structura superlativului relativ	**Al₃** – Formant în structura numeralului ordinal

2.3.1. *Cel*

În ipostaza de pronume semiindependent, *cel* (formă aferezată a lui *acela*) apare ca centru de grup sintactic, substituind un nominal: ***Paltonul** verde este al meu.* > ***Acela** verde este al meu.* > ***Cel** verde este al meu.*; *Vreau **pixul** roşu.* > ***Îl vreau pe acela** roşu.* > *Îl vreau pe **cel** roşu.*; *Le-am dat cartea **copiilor** din prima bancă.* > *Le-am dat cartea **acelora** din prima bancă.* > *Le-am dat cartea **celor** din prima bancă.* Este obligatoriu coocurent cu un adjunct cu funcţie de atribut:

– cel + adjectiv (*cel nou*)

– cel + adverb / numeral ordinal precedat de prepoziţia *de* (*cel de acolo, cel de al doilea*)

– cel + substantiv / pronume în genitiv / posesiv (*cel al copilului, cel al lui, cel al meu*)

– cel + substantiv / pronume cu prepoziţie (*cel de la mama, cel de la tine*)

– cel + supin (*cel de scris sau cel de citit*)

– cel + propoziţie relativă (*cel care te-a căutat/cel ce te aşteaptă*).

Cel preia informaţiile gramaticale de gen şi număr de la substantivul pe care îl evocă în discurs, iar forma cazuală este impusă de relaţiile sintactice în care intră în cadrul enunţului.

> În limba veche, cu rol de pronume semiindependent se foloseau şi *acel, acea*:
>
> *...două ortografii chirilice: una **acea** a cărţilor bisericeşti... şi alta **acea** a scribilor.* (Al. Lambrior, *Studii de lingvistică şi folcloristică*).

În sintagme cu patru termeni (substantiv + articol hotărât + *cel* + adjunct; unde adjunctul poate fi oricare dintre cei care apar în contextul pronumelui corespunzător), *cel* are rol emfatic, fiind o marcă suplimentară de individualizare, ca şi sinonimul său adjectival neaferezat: *cartea aceea / cea nouă, cartea aceea / cea de acolo, cartea aceea / cea de pe bancă, cartea aceea / ?cea de care am nevoie.*

Cu rol individualizator şi emfatic, *cel* intră şi în structura fixă a unor nume proprii vechi: *Ştefan cel Mare, Mircea cel Bătrân, Radu cel Frumos.* După acest

model, în limba actuală este posibilă apariția unui nume propriu urmat de *cel* şi o determinare adjectivală (*Ioana cea mică*).

Pronumele semiindependent *cel* are flexiune asemănătoare cu demonstrativul *acel*(*a*):

Caz	Masculin		Feminin	
	Singular	**Plural**	**Singular**	**Plural**
N=Ac	cel	cei	cea	cele
G=D	celui	celor	celei	celor

Există şi formele populare *ăl, ăi, a, ăle, ălui, ălor, ălei, ălor.*

În ipostaza de formant obligatoriu în structura formelor oblice ale numeralelor ordinale, *cel* (cu forme distincte pentru masculin şi feminin: *celui, celei*) este suport pentru mărcile flexionare: *Cartea* ***celui*** *de al doilea este mai interesantă*; *I-am dat cartea* ***celui*** *de al doilea* (vezi **Numeralul**). În structura formelor de nominativ-acuzativ, *cel* intră ca formant facultativ (*Al doilea a fost Costin. /* ***Cel*** *de al doilea a fost Costin.*; *Nu-l cunosc pe al treilea. / Nu-l cunosc pe* ***cel*** *de al treilea.*).

Ca formant în structura numeralelor ordinale, *cel* apare în toată seria începând cu *al doilea* – adică la numeralele ordinale care nu pot marca prin desinențe flexiunea cazuală. *Primul* marchează flexiunea cazuală prin desinențe (*primul, primului*), în timp ce *întâiul* poate marca flexiunea cazuală fie prin desinențe (*întâiului, ?întâiei*), fie cu ajutorul formantului *cel* (*celui dintâi, celei dintâi*).

Pentru ipostaza de formant în structura superlativului relativ (*cel mai interesant, cel mai bine*), vezi **Adjectivul, 2.4.1.3.1, Adverbul, 5.3.**

2.3.2. ***Al***

În ipostaza de pronume semiindependent, *al* apare ca centru de grup sintactic în urma elipsei unui nominal, pe care îl evocă în discurs. Ocurența sa este condiționată de coprezența unui genitiv / posesiv: *Al meu / al Mariei* [*frate*] *a lipsit.*; *L-au cerut pe al meu / al Mariei* [*caiet*].; *Le-am spus alor mei /alor Mariei* [*părinți / colegi / prieteni*]; *Are preocupări diferite de ale colegilor / ale tale* [*preocupări*]; *Aceasta este a mea / a Mariei* [*carte*]; *Câteva dintre ale mele / ale Mariei* [*cărți*] *lipsesc.*; *Fratele meu este mai înalt decât al său / al Mariei* [*frate*].

Flexiunea este următoarea (vezi şi **Pronumele şi adjectivul pronominal posesiv**, 2):

Caz	Masculin		Feminin	
	Singular	**Plural**	**Singular**	**Plural**
N=Ac	al	ai	a	ale
G=D	–	alor	–	alor

Ca formant în structura genitivului / posesivului, *al* apare atunci când posesivul / genitivul nu este adiacent unui nominal articulat hotărât (*o carte a*

studentului, nişte cărţi ale mele etc.; vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal posesiv, 1.2, 1.2.1**).

Pentru ipostaza de formant în structura numeralului ordinal (*al doilea, a treia* etc.), vezi **Numeralul.**

2.4. Pronumele şi adjectivul demonstrativ de identitate

Pronumele şi adjectivul demonstrativ de identitate este compus din pronumele demonstrativ de depărtare *acela* + *şi* invariabil. Are flexiune internă, marcând categoriile gramaticale în interiorul compusului, la primul dintre elementele componente (cu forme identice cu cele ale pronumelui demonstrativ de depărtare):

Caz	**Masculin**		**Feminin**	
	Singular	**Plural**	**Singular**	**Plural**
N=Ac	acelaşi	aceiaşi	aceeaşi	aceleaşi
G=D	aceluiaşi	acceloraşi	aceleiaşi	aceloraşi

Formele paralele, rezultate din compunerea cu *şi* a pronumelor demonstrative de apropiere, au existat în limba veche (*acestaşi, aceastaşi*), dar s-au pierdut din uzul actual.

În ipostaza de adjectiv pronominal, demonstrativul de identitate apare doar antepus nominalului determinat, cu forme omonime cu pronumele corespunzător.

2.5. Pronumele şi adjectivul demonstrativ de diferenţiere

Pronumele şi adjectivul demonstrativ de diferenţiere este un compus din pronumele demonstrativ de depărtare aferezat (*a*)*cel*(*a*) şi adjectivul pronominal nehotărât *alalt*. Are flexiune complexă la ambii termeni care îl compun:

Caz	**Masculin**		**Feminin**	
	Singular	**Plural**	**Singular**	**Plural**
N=Ac	celălalt	ceilalţi	cealaltă	celelalte
G=D	celuilalt	celorlalţi	celeilalte	celorlalte

Opoziţia de gen şi număr este marcată redundant la fiecare dintre termenii componenţi (*cel, cei, cea, cele*; *alt, alţi, altă, alte*), în timp ce opoziţia de caz este marcată doar prin flexiunea cazuală a primului termen (*celui, celor, celei, celor*).

În ipostaza de adjectiv pronominal, poate apărea atât în faţa nominalului determinat, cât şi după acesta, cu forme omonime cu ale pronumelui corespunzător.

În afară de formele literare există multe variante populare, dialectale: *cellalt, cellant, celalalt, ălălalt, ăllant, ălalalt* etc.

În limba veche existau forme analoge compuse cu pronumele demonstrativ de apropiere (*cestălalt, cestălalţi, cestălaltă, cestălalte, cestuilalt, cestorlalţi, cesteilalte, cestorlalte*), astăzi ieşite din uz. Se folosesc în schimb, din ce în ce mai frecvent în limba actuală, forme analoge, compuse cu demonstrativul de apropiere *ăsta: ăstălalt, astalaltă, ăştielalţi / ăştialalţi, ăstelalte / ăstealalte* etc.

3. POSIBILITĂȚILE COMBINATORII ALE PRONUMELUI ȘI ALE ADJECTIVULUI PRONOMINAL DEMONSTRATIV

În enunț pronumele demonstrativ apare ca centru de grup sintactic și ca adjunct în diverse poziții sintactice comune cu substantivul. Adjectivul pronominal demonstrativ apare ca adjunct în contexte comune cu adjectivul propriu-zis (vezi **II, Grupul nominal, 3**).

3.1. Pronumele demonstrativ – centru de grup sintactic

În calitate de centru de grup sintactic, pronumele demonstrativ poate apărea singur (***Acesta / Acela / Același / Celălalt** a plecat.*) sau însoțit de adjuncți. Pronumele demonstrative de apropiere și cele de depărtare cunosc cele mai largi posibilități combinatorii cu adjuncții, în timp ce pronumele demonstrative de identitate și de diferențiere cunosc unele limitări de coocurență cu adjuncți. Astfel, adjuncții demonstrativelor de apropiere și de depărtare pot fi grupuri prepoziționale (prepoziție + substantiv), nominale în genitiv / posesive, adjective, adverbe precedate de prepoziții, forme verbale de supin; adjuncții demonstrativelor de identitate și de diferențiere sunt aceiași cu ai demonstrativelor de apropiere și de depărtare, mai puțin adjective și verbe la supin:

***Acesta / Acela / Același / Celălalt** din banca a doua a întârziat.*
***Acesta / Acela / ?Același / Celălalt** al Mariei a plecat.*
***Acesta / Acela / ?Același / Celălalt** al meu s-a pierdut.*
***Acesta / Acela / *Același / *Celălalt** harnic a câștigat.*
***Acesta / Acela / ?Același / ?Celălalt** al doilea a lipsit.*
***Acesta / Acela / Același / Celălalt** de acolo nu e pentru tine.*
***Acesta / Acela / *Același / *Celălalt** de citit e pentru tine.*

Sintagmele alcătuite din pronume demonstrativ + adjunct sunt mai constrânse sintactic decât cele echivalente, alcătuite din substantiv + adjunct. Astfel, în cadrul sintagmei conținând un substantiv este posibilă topica inversă pentru emfază (*studentul inteligent / inteligentul student*), nu însă și în cadrul sintagmei cu centru un demonstrativ (*acela inteligent / *inteligent acela*).

Într-o situație specială, sunt secvențele demonstrativ + numeral cardinal, respectiv demonstrativ (formă de singular) + numeral ordinal:

(a) ***Aceștia / Aceia / Aceiași / Ceilalți** doi au plecat.*; ***Acesta / Acela / Același / Celălalt** unu a rămas.*

(b) ***Acesta / Acela / *Același / *Celălalt** al doilea a plecat.*

Acestea pun probleme de interpretare.

Structura de tip (a) se actualizează doar cu un pronume în poziția de centru sintactic, fiind exclusă apariția unui substantiv în această poziție (**Oamenii doi au plecat.*); de asemenea, forma demonstrativului (*aceștia* nu *acești*), precum și posibilitatea substituției acestuia cu un pronume personal (*Ei* doi au plecat) indică faptul că demonstrativul nu poate fi interpretat ca adjunct al numeralului. În aceste condiții, cea mai convenabilă interpretare pare a fi demonstrativ, centru de grup sintactic – numeral cardinal, centru de

grup sintactic, cele două centre sintactice aflându-se într-o relaţie de tip apozitiv (vezi şi **Numeralul**).

În structura de tip (b) demonstrativul este substituibil cu un substantiv (*Copilul al doilea a plecat.*), dar forma demonstrativului (*acesta*, nu *acest*) indică natura sa pronominală. În aceste condiţii, cea mai convenabilă interpretare pare a fi demonstrativ, centru de grup sintactic – numeral ordinal, centru de grup sintactic, cele două centre sintactice aflându-se într-o relaţie de tip apozitiv (vezi şi **Numeralul**).

3.2. Pronumele demonstrativ – adjunct

Pronumele demonstrativ se combină, în limitele compatibilităţilor semantice, cu un substantiv / pronume nehotărât / pronume negativ / numeral; legătura în cadrul grupului sintactic poate fi asigurată prin morfemul de genitiv sau prin prepoziţie:

Cartea de la ***acesta*** */* ***acela*** */ ?****acelaşi*** */* ***celălalt*** *e foarte interesantă.* (centru substantiv, legătură de tip prepoziţional)

Cartea ***acestuia*** */* ***aceluia*** */* ***aceluiaşi*** */* ***celuilalt*** *e foarte interesantă.* (centru substantiv, legătură de tip cazual)

Fiecare dintre ***aceştia*** */* ***aceia*** */ ?****aceleaşi*** */* ***celelalte*** *are un cuvânt de spus.* (centru pronume nehotărât, legătură de tip prepoziţional)

Toate ale ***acestuia*** */* ***aceluia*** */* ***aceiaşi*** */* ***ale celorlalţi*** *au fost interesante.* (centru pronume nehotărât, legătură de tip cazual)

Nimeni dintre ***aceştia*** */* ***aceia*** */ *****aceluiaşi*** */* ***ceilalţi*** *nu a spus nimic.* (centru pronume negativ, legătură de tip prepoziţional)

Nimic al ***acestuia*** */* ***aceluia*** */ ?****aceluiaşi*** */* ***celuilalt*** *nu mă interesează.* (centru pronume negativ, legătură de tip cazual)

Doi de la ***acesta*** */* ***acela*** */ ?****acelaşi*** */* ***celălalt*** *din clasă s-au calificat la Olimpiadă.* (centru numeral, legătură de tip prepoziţional)

Doi ai ***acestuia*** */* ***aceluia*** */* ***aceluiaşi*** */* ***celuilalt*** *sunt cei mai buni.* (centru numeral, legătură de tip cazual).

3.3. Pronumele demonstrativ – apoziţie

Frecvent, pronumele demonstrativ apare ca apoziţie, cu rol de identificare deictică pe lângă un nominal insuficient precizat sau neidentificat în context:

Fratele meu, ***acela*** *înalt şi blond, este pilot.*

Câştigătorul, ***acelaşi*** *de anul trecut, a dat o declaraţie reporterilor imediat după cursă.*

Prietenul meu, ***celălalt*** *despre care ţi-am vorbit ieri, va veni aici în seara asta.*

3.4. Funcţiile sintactice ale pronumelui demonstrativ

Funcţiile sintactice ale pronumelui demonstrativ sunt comune cu ale substantivului: subiect (*Acesta este interesant.*), nume predicativ (*Actorul este acelaşi.*), atribut (*Cartea acestuia va apărea curând.*; *Cartea de la acesta este minunată.*), complement direct (*Pe acesta nu-l cunosc.*), complement indirect (*I-am*

promis-o celuilalt.), complement prepoziţional (*Ne gândim la acelaşi.*), circumstanţial (*În aceeaşi am pus-o şi eu.*), predicativ suplimentar (*Îl găsesc acelaşi, chiar şi după atâţia ani.*).

Complementul direct realizat prin pronume demonstrativ este obligatoriu dublat prin clitic, date fiind trăsăturile semantice intrinsece ale demonstrativului [+ Specific]: *L-am văzut pe acesta. / Pe acesta l-am văzut.*; *Nu-l cunosc pe acela. / Pe acela nu-l cunosc.*; *L-am întrebat pe celălalt. / Pe celălalt l-am întrebat.*; *L-am ajutat pe acelaşi. / Pe acelaşi l-am ajutat.* (vezi **II, Complementul direct, 3.1.2**).

Din aceleaşi motive, complementul indirect realizat prin pronume demonstrativ este obligatoriu dublat prin clitic: *Acestuia nu i-am dat încă un răspuns. / Nu i-am dat încă un răspuns acestuia.*; *Aceluia nu i-a convenit. / Nu i-a convenit aceluia.*; *Celuilalt nu i-au dat nimic. / Nu i-au dat nimic celuilalt.*; *Aceluiaşi i-au acordat premiul I şi anul acesta. / Şi anul acesta i-au acordat premiul I aceluiaşi.* (vezi **II, Complementul indirect, 3.3**).

3.5. Comportamentul sintactic al adjectivului demonstrativ

Adjectivul demonstrativ este un adjunct şi îndeplineşte funcţia sintactică de atribut adjectival. Când este antepus nominalului (*acest om*) are şi rol de integrator enunţiativ (vezi **Clase de cuvinte, 3.3.1**).

Când este antepus, adjectivul demonstrativ determină grupul nominal în ansamblu, adică centrul grupului nominal împreună cu adjectivele / numeralele care îl însoţesc: *aceşti* [*frumoşi copii*] / **frumoşi aceşti copii, aceleaşi* [*două probleme*] / *două aceleaşi probleme, celelalte* [*două probleme dificile*] / **două celelalte probleme, acest* [*al meu copil*] / **al meu acest copil.* Când substantivul este însoţit de alte determinări, adjectivul demonstrativ ocupă prima poziţie din stânga în seria adjuncţilor: *aceste* [*alte soluţii*], *aceste* [*multe amânări*], *aceleaşi* [*multe probleme*].

Când este postpus, adjectivul demonstrativ apare în imediata vecinătate a nominalului: [*problema asta*] *dificilă* / **problema dificilă asta,* [*problema aceea*] *a doua* / **problema a doua aceea,* [*problema cealaltă*] *nerezolvată* / **problema nerezolvată cealaltă,* [*problema aceasta*] *a mea* / **problema mea aceasta.*

4. COMPORTAMENTUL DISCURSIV AL PRONUMELUI ŞI AL ADJECTIVULUI PRONOMINAL DEMONSTRATIV

Din punct de vedere semantic-referenţial demonstrativul este fie un deictic (*Pe asta o vreau, nu pe cealaltă.*), fie un anaforic (*Ţi-am adus cartea. Asta îţi trebuia?*; *E bună cartea asta?*). Forma de feminin singular poate avea valoare neutră, generică, atunci când substituie un întreg enunţ (*A fi sau a nu fi, aceasta este întrebarea.*).

În selecţia demonstrativului, criteriul proximităţii cognitive este mai puternic în raport cu criteriul proximităţii spaţio-temporale sau discursive. Astfel, nu există reguli semantice precise de folosire a demonstrativului în raport cu situaţia obiectivă de comunicare sau în raport cu distanţa discursivă dintre nominal şi

substitut; subiectivitatea vorbitorului decide selecţia demonstrativului de apropiere / depărtare: *Îmi adusese o carte. Cartea aceasta / aceea îmi trebuia neapărat.*

În limba actuală demonstrativul este folosit tot mai frecvent ca echivalent al pronumelui personal de persoana a III-a, subiect (*el / ea / ei / ele*). În timp ce pronumele personal de persoana a III-a subiect se foloseşte mai rar cu referire la persoană (*L-am văzut pe* ***profesor****.* ***El*** *era trist. / Am văzut* ***casa****.* ***?Ea*** *era veche.*), demonstrativul subiect se poate referi atât la o persoană, cât şi la o entitate nonanimată (*L-am văzut pe* ***profesor****.* ***Acesta*** *era trist. / Am văzut* ***casa****.* ***Aceasta*** *era veche.*). În condiţiile în care subiectul pronume personal se foloseşte doar pentru emfază şi contrast discursiv, folosirea demonstrativului subiect apare ca o strategie de marcare a continuităţii discursive în situaţii standard (fără emfază sau contrast discursiv); uneori este simţit ca echivalent al pronumelui de politeţe (*Am stat de vorbă cu primul ministru. Acesta / Domnia Sa ne-a declarat că...*).

Demonstrativul este folosit frecvent în construcţii partitive: *o bluză de astea* (= *o bluză din astea*); în limba actuală există tendinţa înlocuirii formei de plural a demonstrativului cu singularul (*o bluză de asta*), prepoziţia *de* pierzându-şi sensul partitiv şi dobândind rol de relaţie în cadrul grupului nominal, iar demonstrativul sens calificativ (după modelul *o bluză de mătase*), vezi şi **Prepoziţia, 3.1.1.1.C.**

Antepus substantivului, adjectivul demonstrativ tinde să piardă semnificaţia „demonstrativă", apropiindu-se foarte mult de articolul hotărât. Astfel se explică echivalenţa dintre sintagma *substantiv + articol hotărât* şi sintagma *adjectiv pronominal demonstrativ + substantiv*. Demonstrativul conferă secvenţei caracter emfatic.

Te-a căutat un om. ***Omul*** *venea tocmai din Australia.*

Te-a căutat un om. ***Acest*** *om venea tocmai din Australia.*

Folosit adjectival şi cu intonaţie adecvată, demonstrativul poate cumula valori pragmatice suplimentare, exprimând atitudinea vorbitorului faţă de o secvenţă din enunţ; poate fi folosit depreciativ (*vorbe* ***de astea*** *de complezenţă am mai auzit eu, oameni* ***din aceştia*** *am mai văzut eu, clienţi* ***d-ăia*** *mofturoşi.*) sau dimpotrivă, ca superlativ (*Gavril aducea nişte fripturi* ***ca acelea.***, M. Sadoveanu, *Hanul Ancuţei*), ori poate marca distanţarea vorbitorului de persoana despre care vorbeşte, mai ales în contextul unui nume propriu:

Sfârşise liceul, trecând şi examenul de capacitate, şi acum venea în Bucureşti la tutorele său, Costache Giurgiuveanu. ***Acest*** *Giurgiuveanu, căruia obişnuia din familie a-i zice „unchiul", era cumnat al tatălui său care murise de un an.* (G. Călinescu, *Enigma Otiliei*)

În combinaţie cu verbul *a fi* formează o expresie indicând satisfacţia vorbitorului, găsirea neaşteptată a unei soluţii:

– (*Îndemnându-se*) *Hai, pune capul jos.* (*Dă să se culce.*) *În acest moment lumina se aprinde brusc.* (*Era o idee care i-a venit lui Iona.*)

– *Asta* ***era.*** (M. Sorescu, *Iona*)

PRONUMELE DE CUANTIFICARE

Fac parte din această clasă pronumele cu statut de cuantificatori, adică pronumele care exprimă raportul parte-întreg: pronumele nehotărâte şi pronumele negative.

Cuantificarea este o categorie logică. Argumentele unei predicaţii logice – Predicaţie ($argument_1$, $argument_2$, ... $argument_n$) – pot fi constante (adică pot fi referenţi constanţi în diverse situaţii de comunicare) sau variabile (referinţa lor variază de la o situaţie de comunicare la alta). Atunci când argumentele sunt constante, valoarea de adevăr a propoziţiei (adevărat / fals) se poate stabili direct pe baza relaţiei dintre predicaţia logică şi argumentele sale: propoziţia *Ion citeşte „Scufiţa-Roşie"* este adevărată dacă, în situaţia de comunicare dată, există un individ *Ion* care face acţiunea de *a citi*, iar ceea ce citeşte este povestea *„Scufiţa-Roşie"*; propoziţia *Ion citeşte „Scufiţa-Roşie"* nu este adevărată dacă nu se verifică relaţia dintre predicaţia logică *citeşte* şi argumentele sale (*Ion, „Scufiţa-Roşie"*). Atunci când argumentele sunt variabile, pentru a atribui unei propoziţii valoare de adevăr (adevărat sau fals) este nevoie să se cunoască extensiunea argumentelor. Extensia se specifică prin cuantificatori. Astfel, pentru a şti dacă propoziţia *Copiii citesc o carte.* este adevărată / falsă, este nevoie să se cunoască extensia setului *copii: **toţi** copiii, **unii** copii, **fiecare** copil, **doi** copii, **niciun** copil* etc. Cuvintele *toţi, unii, doi, niciun* sunt operatori logici care dau indicaţii de cuantificare, adică indicaţii în legătură cu extensiunea claselor de argumente / actanţi pentru care propoziţia ia o valoare de adevăr (adevărat / fals) într-o situaţie de comunicare determinată.

Cuantificarea este o categorie logică gramaticalizată în limbă prin diverse cuvinte, aparţinând la diverse clase lexico-gramaticale: substantive (*cuplu, duzină* etc.) şi numerale (*doi, trei* etc.) care dau informaţii numerice precise; substantive însoţite de numerale – *un pahar de..., un kilogram de..., o duzină de...* –; pronume care dau informaţii în legătură cu raportul parte-întreg (*toţi* – „toate elementele care alcătuiesc întregul"; *câţiva* – „o parte nedeterminată dintre elementele care alcătuiesc întregul"; *niciunul* – „niciun element dintre cele care alcătuiesc întregul"); adjective (*numeros*); adverbe (*mult, puţin*). Din punct de vedere logico-semantic, aceste cuvinte sunt cuantificatori.

Cuantificatorii se clasifică în cuantificatori definiţi / numerici (numeralele şi substantivele cu conţinut numeric determinat – *doi, trei, duzină, cuplu* etc.) şi cuantificatori nedefiniţi (care nu dau informaţii cantitative precise, ci indicaţii legate de raportul parte-întreg). În funcţie de domeniul de cuantificare, cuantificatorii nedefiniţi pot fi subclasificaţi în cuantificatori universali (proprietatea exprimată de predicaţie se extinde asupra tuturor membrilor unei clase – *toţi, fiecare*) şi cuantificatori existenţiali (proprietatea exprimată de predicaţie se regăseşte doar la unul / la unii dintre membrii clasei, nu la toţi – *cineva, câţiva, mulţi*). Atunci când cuantificatorul neagă existenţa vreunui referent în domeniul dat, poartă numele de cuantificator nul (*nimeni, nimic, niciunul, zero*). În funcţie de

modul particular în care este exprimat raportul parte / întreg, se pot face subclasificări mai detaliate ale cuantificatorilor (vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal nehotărât, Pronumele şi adjectivul pronominal negativ**).

Din punct de vedere sintactic, cuantificatorii pot apărea în calitate de centru de grup sintactic (proforme: ***Toţi** au venit.*, ***Trei** au venit.*), de determinant (adjectiv pronominal, ***Mulţi** copii au venit.*, ***Trei** copii au venit.*) sau în poziţie adverbială (*A repetat de **trei** ori.*, *Citeşte **mult**.*). În calitate de centru, acceptă un adjunct partitiv: *trei **dintre** ei, nimeni **dintre** voi, **fiecare dintre elevi**.*

PRONUMELE ŞI ADJECTIVUL PRONOMINAL NEHOTĂRÂT

1. ASPECTE DEFINITORII

Pronumele nehotărât reprezintă (= evocă) în discurs un ansamblu nonvid de entităţi în legătură cu care dă informaţii privind raportul parte / întreg. Cuantificatorii nehotărâţi (sau nedefiniţi) se realizează fie numai ca pronume, fie numai ca adjective pronominale nehotărâte, fie paralel, ca pronume şi adjective pronominale nehotărâte (vezi *infra*, **1.2**).

*Nu **tot** ce zboară se mănâncă.* (Proverb)

*Înnegrind pe **altul** nu te albeşti pe tine.* (Proverb)

***Unii** vorbesc ce ştiu, şi **unii** ştiu ce vorbesc.* (Proverb)

*După război **mulţi** viteji se-arată.* (Proverb)

*După **câteva** minute marea se deschise în faţa lor, arămită de soarele care încă nu-şi lepădase zgura roşiatică a **oricărui** răsărit.* (R. Tudoran, *Toate pânzele sus*)

1.1. Configuraţia zonei semantice a cuantificării nehotărâte

Termenii care alcătuiesc paradigma lexicală a pronumelor / adjectivelor pronominale nehotărâte în limba română participă la următoarele opoziţii de cuantificare:

Întreg / Parte: cuantificatorii universali indică faptul că proprietatea exprimată de predicaţie se extinde asupra întregului, asupra tuturor membrilor unei clase (*toţi, fiecare*); cuantificatorii existenţiali indică faptul că proprietatea exprimată de predicaţie se regăseşte doar la o parte dintre membrii clasei (*cineva, altcineva*);

Apreciere cantitativă / Apreciere calitativă: extensia clasei pentru care este adevărată / falsă proprietatea exprimată de predicaţie poate fi precizată printr-o apreciere cantitativă nedefinită (*câteva, câţiva*) sau printr-o apreciere calitativă, în sensul că „o entitate are calitatea de a aparţine clasei cuantificate" (*cineva, altceva*);

+ ***Uman / – Uman***: prin pronumele interogative luate ca bază de compunere a pronumelor nehotărâte (vezi *infra*, **2**) se face distincţia între trăsătura [+ / – Uman] a entităţilor din domeniul cuantificat (*cineva / ceva*);

+ ***Legat discursiv / – Legat discursiv***: prin pronumele interogative luate ca bază de compunere a pronumelor nehotărâte se poate distinge între situaţiile în care

o clasă de entități este evocată pentru prima dată în discurs ([– Legat discursiv]: *oricine, orice: Aş accepta pe oricine.*) sau dacă aceasta a fost deja evocată în discurs de interlocutori ([+ Legat discursiv]: *oricare, fiecare: Aş accepta pe oricare dintre cei pe care mi i-ai prezentat.*);

+ *Separativ* / – *Separativ*: prin cuantificarea [– Separativ / – Distributiv] entitățile sunt privite global, în ansamblul lor (*toți, cineva*), iar prin cuantificarea [+ Separativ / + Distributiv] se face referire la entitățile din domeniul cuantificat privite pe rând, în individualitatea lor (*oricare, fiecare*);

+ ***Alegere liberă*** / – ***Alegere liberă***: elementele din domeniul cuantificat pot fi prezentate ca făcând obiectul unei alegeri libere (*oricare* = unu / mai mulți membri dintr-un grup, indiferent care dintre ei) sau, dimpotrivă, ca nefăcând obiectul unei alegeri (*fiecare* = toți membrii unui grup, fără excepție, priviți însă nu global, ci în individualitatea lor);

+ ***Relativ*** / – ***Relativ***: entitățile din domeniul cuantificat pot fi privite în sine (*unul, cineva*) sau prin raportare la alte entități din domeniul cuantificat, față de care se diferențiază sub anumite aspecte (*altul, altcineva*);

+ ***Aproximare*** / – ***Aproximare***: cuantificarea poate fi prezentată ca precisă (*orice*) sau ca rezultat al unei aproximări (*oarece*);

+ ***Unicitate*** / – ***Unicitate***: entitățile din domeniul cuantificat pot fi marcate ca unice în acest domeniu (*unul, altul*) sau ca nonunice (*unii, alții*) prin intermediul desinențelor de singular / plural;

+ ***Delimitat*** / – ***Delimitat***: la cantitative, cuantificarea se poate face cu precizarea limitelor cantitative (*atât, atâția*) sau fără precizarea acestor limite (*nişte, mult, mulți, puțin, puțini*);

+ ***Comparativ*** / – ***Comparativ***: aprecierea cantitativă se poate face fără o comparație implicită / explicită cu alte seturi de entități (*nişte, niscaiva, anume / anumit*) sau prin comparație cu alte seturi posibile, printr-o apreciere **în plus** (*mult, mulți*) sau printr-o apreciere **în minus** (*puțin, puțini*);

Referire la un nominal, substantiv propriu / nume de rudenie: sensibilitatea românei față de parametrul personal (manifestată prin existența subgenului personal, vezi **Substantivul, 2.1.4**) apare şi în zona cuantificării, unde există un cuantificator specializat pentru a face referire în mod vag la un substantiv propriu / nume de rudenie (*alde*).

Pe baza opozițiilor semantice descrise, zona semantică a cuantificării în română se configurează astfel:

Au fost incluşi în tabele numai termenii aparținând limbii literare; termenii notați cu semnul întrebării sunt puțin frecvenți, deşi este de aşteptat să fie generați pe baza sistemului de compunere regulat care transformă pronumele interogative în pronume nehotărâte. Pe lângă termenii aparținând limbii literare există şi termeni regionali, populari, arhaici formați de la cei de bază cu *-şi-* (*orişicine, orişice, orişicare, orişicât; oareşicare, oareşicine,*

oareşice, oareşicât; fieşicare, fieşicine, fieşice, fieşicât), *-şte-* (*fi(e)ştecine, fi(e)ştece, fi(e)ştecare, fi(e)ştecât*), *-te-* (*fitecine, fitece, fitecare, fitecât*). Sunt posibile şi formaţii ad-hoc de tipul: *oareşicareşi, fitecinelea* etc.

Cuantificatori universali

Opoziții lexicalizate		**Apreciere calitativă**			**Apreciere cantitativă**	
		– Legat discursiv		**+ Legat discursiv + / – Uman**	**– Numărabil**	**+ Numărabil**
		+ Uman	**– Uman**			
– Separativ / – Distributiv		toţi, toate			tot, toată	toţi, toate
+ Separativ/ + Distributiv	**+ Alegere liberă**	oricine	orice	oricare	oricât, oricâtă	oricâţi, oricâte
	– Alegere liberă	fiecine	fiece	fiecare	?fiecât, ?fiecâtă	?fiecâţi, ?fiecâte

1.1.1. *Cuantificatorii universali*

Sunt cuantificatori universali: *totul, oricare / oricine / orice / oricât, fiecare / fiecine / fiece / fiecât*. *Tot* desemnează întregul în mod global, nonseparativ (*Toţi au lipsit de la curs.*) sau introducând o apreciere cantitativă de tip nonnumărabil / numărabil (*Mănâncă toată carnea. / Mănâncă toate merele.*); la singular *tot* se poate folosi în contextul unui masiv (*tot untul*) sau, metonimic, în contextul unor colective (*tot oraşul*) (vezi **Substantivul, 4.2**).

Seria cu *ori-* desemnează întregul în mod separativ, introducând perspectiva unei alegeri între entităţile componente ale întregului (*Poate participa oricine la concurs.*).

Seria cu *fie-* desemnează întregul separativ, individualizat, fără a introduce perspectiva unei alegeri de vreun fel (*Fiecare va câştiga experienţă în urma participării la concurs.*).

Cuantificatorii în structura cărora intră *cine* se raportează la entităţi cu trăsătura semantică [+ Uman] (*Oricine poate face asta.*); cei în structura cărora intră *ce* se raportează la entităţi cu trăsătura semantică [– Uman, – Animat] (*Ar face orice pentru bani.*); cei în structura cărora intră *care* se raportează la entităţi cu trăsătura semantică [+ / – Uman, + Legat discursiv]: *Oricare (eveniment / om) dintre cele prezentate / cei prezentaţi te-ar putea interesa.*; cei în structura cărora intră *cât / câtă* se raportează la entităţi cu trăsătura semantică [+ Cantitativ, – Numărabil] (*Oricâtă îngheţată primeşte, tot mai vrea.*); cei în structura cărora intră *câţi / câte* se raportează la entităţi cu trăsătura semantică [+ Cantitativ, + Numărabil] (*Oricâte bomboane primeşte, tot mai vrea.*). Opoziţia de unicitate este parţială la termenii compuşi cu *care*, doar la formele de genitiv-dativ ale acestora (*Toţi ar vrea-o, dar tu nu o da oricăruia / oricărora.*).

Cuantificatori existenţiali

<table>
<tr><th colspan="5" rowspan="3">Opoziţii lexicalizate</th><th colspan="5">Apreciere calitativă</th><th colspan="4">Apreciere cantitativă</th></tr>
<tr><th colspan="2" rowspan="2">+ Uman</th><th colspan="2" rowspan="2">– Uman</th><th rowspan="2">+ / – Uman;
Legat discursiv</th><th colspan="2">– Numărabil</th><th colspan="2">+ Numărabil</th></tr>
<tr><th>– Delimitat</th><th>+ Delimitat</th><th>– Delimitat</th><th>+ Delimitat</th></tr>
<tr><td rowspan="6">+ Separativ</td><td rowspan="4">– Aproximare</td><td colspan="2" rowspan="2">– Relativ</td><td>+Unic</td><td colspan="5">unul, una</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>– Unic</td><td colspan="5">unii, unele</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2" rowspan="2">+ Relativ</td><td>+ Unic</td><td colspan="5">altul, alta</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>– Unic</td><td colspan="5">alţii, altele</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td colspan="3" rowspan="2">+ Aproximare</td><td>+ Unic</td><td colspan="5">vreunul, vreuna</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>– Unic</td><td colspan="5">vreunii, vreunele</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td rowspan="9">– Separativ</td><td rowspan="7">– Aproximare</td><td colspan="2" rowspan="3">– Relativ</td><td rowspan="2">+ Unic</td><td>– Spec.</td><td>+ Spec.</td><td>– Spec.</td><td>+ Spec.</td><td rowspan="2">careva</td><td rowspan="3">câtva, câtăva</td><td rowspan="5">atât
atâta</td><td rowspan="3">câţiva, câteva</td><td rowspan="5">atâţia
atâtea</td></tr>
<tr><td rowspan="2">cineva</td><td rowspan="2">cutare</td><td rowspan="2">ceva</td><td rowspan="2">cutare</td></tr>
<tr><td>– Unic</td><td>?cărorva</td></tr>
<tr><td rowspan="4">+Relativ</td><td rowspan="2">– Comparativ</td><td>+ Unic</td><td colspan="2" rowspan="2">altcineva</td><td colspan="2" rowspan="2">altceva</td><td>?altcareva</td><td rowspan="2">altcâtva, altcâtăva</td><td rowspan="2">?altcâţiva,? altcâteva cf. alţi câţiva, alte câteva</td></tr>
<tr><td>– Unic</td><td>?altcărorva</td></tr>
<tr><td rowspan="2">+ Comparativ</td><td>+</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td>mult, multă</td><td></td><td>mulţi, multe</td><td></td></tr>
<tr><td>–</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td>puţin, puţină</td><td></td><td>puţini, puţine</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="3" rowspan="2">+ Aproximare</td><td>+ Unic</td><td colspan="2" rowspan="2">?oarecine</td><td colspan="2" rowspan="2">?oarece</td><td>?oarecare</td><td rowspan="2">?oarecât, ?oarecâtă</td><td rowspan="2"></td><td rowspan="2">?oarecâţi, ?oarecâte</td><td rowspan="2"></td></tr>
<tr><td>– Unic</td><td>?oarecăror</td></tr>
</table>

1.1.2. ***Cuantificatorii existențiali***

Sunt cuantificatori existențiali toți ceilalți (vezi tabelul *supra*). Cuantificatorii din seria *unul, altul, vreunul* au trăsătura [+ Separativ] (*Unul îți e coleg, altul îți e prieten; îți e vreunul dușman?*); prin formele de singular, respectiv de plural, marchează opoziția [+ / – Unicitate] (*Unul nu a înțeles explicația profesorului. / Unii nu au înțeles explicația profesorului.*). *Unul* este nonrelativ, nediferențiator, *altul* este relativ și marchează diferențierea în raport cu o altă entitate din domeniul cuantificat (cf. **Pronumele și adjectivul demonstrativ, 1.1, 2.5**), *vreunul* exprimă cuantificarea prin aproximare. În această serie, opoziția [+ / – Uman] se neutralizează (*Te-a căutat unul, Popescu; Unul e monitorul, celălalt e hard-ul.*).

Termenii din toate celelalte serii au trăsătura [– Separativ] și, în plus, marchează opozițiile [+ / – Uman], [+ / – Legat discursiv] prin pronumele relative care intră în structura cuantificatorului (*Te-a căutat cineva să-ți spună ceva.*; *A venit careva?*).

Compusele cu *cât / câtă / câți / câte* introduc o apreciere cantitativă de tip [– Numărabil] (*câtva, câtăva*) (*Dă-mi și mie câtăva acolo, câtă vrei tu.*), respectiv [+ Numărabil] (*câțiva, câteva*) (*Dă-mi și mie câțiva acolo, câți vrei tu.*). Elementul de compunere *-va* marchează opoziția lexicală dintre pronumele interogative / relative și cele nehotărâte (*cine, ce, care, cât / cineva, ceva, careva, câtva*).

Cuantificatorii din seria *cineva, ceva, careva, câtva* sunt corespondenții nonseparativi ai cuantificatorului separativ *unul*. Cuantificatorii compuși cu *alt-* lexicalizează, suplimentar, diferențierea în raport cu altă entitate din domeniul cuantificat (prin aceasta se aseamănă cu pronumele demonstrative de diferențiere, cf. **Pronumele și adjectivul pronominal demonstrativ, 2.5**), fiind corespondenții nonseparativi ai separativului *altul* (*Altcineva vrea să-ți spună altceva.*).

Seria formată cu *oare* corespunde separativului *vreunul*, marcând, în plus, aproximarea (imprecizia, incertitudinea) (*Te-a căutat un oarecare Popescu.*). Opoziția unicitate / nonunicitate, cu caracter sistematic la cuantificatorii separativi și marcată prin desinențe de singular / plural (*Unul se joacă, iar alții învață.*), apare în zona nonseparativelor doar la compușii lui *care*, la formele de genitiv-dativ (*Altcareva n-are dreptul să intre aici. / N-am permis accesul altcăruiva / altcărorva.*).

Sunt asimilați clasei cuantificatorilor nehotărâți și alți termeni care exprimă aprecieri cantitative / numerice nedefinite: *mult, puțin, atâta*. Aceștia lexicalizează opozițiile [Delimitat / Nedelimitat] (*atâta / niște, mult, puțin: Dă-mi atâtea. / Dă-mi multe.*), [+ Comparativ, apreciere în plus / + Comparativ, apreciere în minus] (*mult / puțin: Dă-mi mult peste. / Dă-mi puțin peste.*). Prin flexiune (singular / plural) marchează opoziția [– Numărabil / + Numărabil] (*mult, multă; puțin, puțină; atât, atâta / mulți, multe; puțini, puține; atâția, atâtea: Vreau mult orez. / Vreau mulți cartofi.*).

Mult, puțin pun probleme de interpretare în ceea ce privește statutul de adjectiv pronominal, respectiv adjectiv calificativ. Din punct de vedere semantic, aceste cuvinte se încadrează în clasa cuantificatorilor nedefiniți,

deci a pronumelor / adjectivelor pronominale nehotărâte. Din punct de vedere morfosintactic, prezintă unele trăsături comune cu determinanţii (adjectivele pronominale), altele cu adjectivele propriu-zise. Astfel, la genitiv-dativ au desinenţe pronominale (*multor, puţinor*), dar, în acelaşi timp, au şi desinenţe comune cu adjectivele variabile cu patru terminaţii (*mult / multă / mulţi / multe, puţin / puţină / puţini / puţine – bun / bună / buni / bune*); au grade de comparaţie (*mult / puţin – mai mult / mai puţin – cel mai mult / cel mai puţin – foarte mult / foarte puţin*); pot apărea atât în antepoziţie, cât şi în postpoziţie în raport cu numele (*mulţi oameni, oameni mulţi*; *puţine fete, fete puţine*), spre deosebire de cuantificatori, care apar doar antepuşi (cu excepţia lui *toţi*); când precedă substantivul preiau articolul acestuia (*cărţile multe pe care le am de citit / multele cărţi pe care le am de citit; copiii puţini care au venit / puţinii copii care au venit*), deşi există contexte în care, ca toţi determinanţii, apar în distribuţie complementară cu articolul (*copiii – mulţi copii;*); în postpoziţie au flexiune comună cu adjectivul (*oamenilor mulţi / puţini / buni*), nu cu pronumele (*oamenilor acestora / *multora / *puţinora*); se coordonează cu adjective propriu-zise (*multe şi frumoase amintiri, puţine şi neinteresante luări de cuvânt*), spre deosebire de adjectivele pronominale care nu se pot coordona cu adjective propriu-zise (**toate şi frumoase cărţi, *aceste şi interesante răspunsuri*).

Acordând prioritate conţinutului semantic, *mulţi, puţini* vor fi încadraţi în clasa cuantificatorilor nedefiniţi, observând, în acelaşi timp, comportamentul lor morfosintactic hibrid; în antepoziţie (*mulţi oameni, puţini oameni*) sunt echivalente funcţionale ale adjectivelor pronominale nehotărâte, iar în postpoziţie (*oameni mulţi, oameni puţini*) sunt echivalente funcţionale ale adjectivelor propriu-zise cu patru forme.

Toţi cuantificatorii cu trăsătura semantică [Apreciere cantitativă] (*tot, oricât, fiecât, câtva, altcâtva, oarecât, oarecât, mult, puţin, atât*), folosiţi la forma de masculin singular în contextul unor verbe tranzitive, pun probleme de încadrare morfologică – pronume nehotărâte sau adverbe. De exemplu:

Lucrez oricât / oricâtă. (*oricât* intră în opoziţie cu forma de singular feminin a pronumelui nehotărât);

Lucrez oricât / suficient. (*oricât* intră în opoziţie cu un adverb);

Mănâncă orez / mult.; Mănâncă dulceaţă / multă. (*mult* – complement direct exprimat prin pronume nehotărât, masculin, singular);

Mănâncă mult. (adverb; cf. *Mănâncă mult / suficient.*).

În aceste contexte, pe fondul aceleiaşi trăsături semantice intrinsece, opoziţia gramaticală adverb / pronume se neutralizează.

Pentru evitarea numelui propriu se foloseşte un cuantificator nedefinit cu trăsătura semantică intrinsecă [+ Specific], invariabil *cutare* (*a venit cutare; a citit cutare*). *Cutare* intră în opoziţia + / – Specific cu *cineva*, respectiv *ceva*.

1.2. Adjectivul pronominal nehotărât

Unele pronume nehotărâte au corespondente adjective pronominale nehotărâte, acordate în gen, număr, caz cu nominalul determinat, în timp ce altele nu au corespondente adjectivale; există câteva adjective pronominale nehotărâte care nu au corespondent pronominal.

1.2.1. *Realizări exclusiv pronominale*

Au întrebuințare exclusiv pronominală următoarele forme: *cineva, careva; altcineva, altceva, altcareva, altcâtva; oricine; fiecine; oarecine.*

1.2.2. *Realizări pronominale și adjectivale*

Toate celelalte forme au corespondente adjectivale. Unele adjective pronominale nehotărâte corespunzătoare pronumelor au forme ușor modificate, în sensul absenței „articolului" din structură (cu excepția formelor *unii, vreunii, unele, vreunele*) și a particulei invariabile *-a*; forma *una* are corespondentul adjectival *o* (*una / o; vreuna / vreo*). În felul acesta, adjectivele pronominale nehotărâte *un, o* sunt omonime cu articolele nehotărâte și cu numeralele cu valoare adjectivală; dezambiguizarea se face contextual.

*A sunat **un** om la ușă. Omul te căuta pe tine.* (*un / -l* – articol nehotărât / articol hotărât);

***Un** om săpa, alt om punea semințele în pământ, alt om punea apă.* (*un... alt... alt* – adjective pronominale nehotărâte);

***Un** copil citea, doi copii scriau, trei copii priveau pe geam.* (*un... doi... trei* – numerale).

Tot are un statut aparte; pune probleme de încadrare morfologică și sintactică: pronume nehotărât, centru de grup sintactic, respectiv adjectiv pronominal nehotărât, determinant.

> Atunci când se combină cu un nominal (*toți oamenii, oamenii toți, toți acești oameni, oamenii aceștia toți*) prezintă particularități morfologice comune cu adjectivul pronominal (acordul în gen, număr și caz cu substantivul determinat), dar particularități sintactice, combinatorii diferite de ale adjectivelor pronominale nehotărâte: în timp ce toate adjectivele pronominale nehotărâte apar numai în fața nominalului determinat, *tot* apare și în postpoziție; în timp ce toate adjectivele pronominale antepuse sunt în distribuție complementară cu articolul hotărât (adică precedă întotdeauna substantive fără articol hotărât), *tot* este coocurent cu articolul hotărât. De aceea, *tot* pare să intre ca bază în relație cu o apoziție determinativă postpusă ([*Toți*] [*copiii*] *au venit la școală.*, [*Toți*][*trei*] *au fost vinovați*) împreună cu care formează o singură unitate prozodică; are comportament asemănător cu apozițiile acordate: [*Vecinii*] [*toți*] *mă cunoșteau.*, [*Copiii*], [*toți*], *au spus același lucru.*, [*Colegilor*],[*tuturor*], *le voi spune același lucru.* Și alte aspecte ale comportamentului semantico-sintactic apar ca argumente în favoarea ideii că *tot* ar avea statut pronominal, nu adjectival: coocurența în același lanț de adjuncți cu alți cuantificatori ([*toate*][*aceste multe încercări*] / [*aceste multe încercări*][*toate*]); păstrarea mărcilor flexionare de genitiv-dativ ([*tuturor*][*acestor mulți și drăguți copii*]), în condițiile în care, într-o

succesiune de determinări, morfemele de genitiv apar doar la primul element din stânga al lanțului (*frumoșilor copii / multor copii / drăguților copii / acestor copii*, dar *acestor mulți frumoși copii*, nu **acestor multor frumoșilor copii*). În baza acestor argumente gramaticale și semantice, s-ar putea conchide că *tot* este un cuantificator liber, funcționând, indiferent de poziția în enunț, drept centru al unui grup nominal fără determinări.

Uneori, între realizările pronominale și cele adjectivale ale cuantificatorilor există diferențe de frecvență. Astfel, *ceva, oricât, oricare* se realizează mai frecvent ca pronume, mai rar ca adjective pronominale; dimpotrivă, *câtva, fiece* se realizează mai frecvent ca adjective pronominale, mai rar ca pronume.

1.2.3. ***Realizări exclusiv adjectivale***

Au realizări exclusiv adjectivale următoarele forme (neincluse în tabelele de sub **1.1**): *anumit / anume, alde, nişte*$_2$, *niscai(va)*.

Pentru cuantificarea nedefinită specifică unor entități cu trăsătura semantică [+ / – Uman] se folosește adjectivul pronominal nehotărât *anumit* (cu flexiune comună cu a adjectivelor cu patru forme: *anumit, anumită, anumiți, anumite, anumitor*) sau adjectivul invariabil (provenit prin conversiune din adverb) *anume*. Ambele pot apărea în fața substantivului determinat (*un anumit / anume om, o anumită / anume carte*) sau după acesta (*un om anumit / anume, o carte anumită / anume*). *Anumit / anume* intră în opoziția [+ / – Specific] cu adjectivul pronominal *oarecare: un anumit om / un om oarecare, o carte anume / o carte oarecare.*

Pentru a exprima apartenența unui individ la o clasă de entități cu proprietăți vag precizate (reprezentant al speciei cu proprietăți vag exprimate) se folosește adjectivul pronominal invariabil *alde*. *Alde* este popular și apare în fața unor substantive proprii, a unor substantive exprimând grade de rudenie sau a unor pronume personale (*alde Ion, alde tata, alde noi / voi*, dar și *alde tine*). Uneori apare însoțit de prepoziția *de* cu sens partitiv (*Între aceşti din urmă erau de-alde bătrânul Alecu Forescu, poreclit și Tolstoi.*). Substantivele / pronumele însoțite de *alde* dobândesc adesea sens peiorativ. În combinație cu demonstrativul *astea / alea* înseamnă „lucruri de felul..." (*Învață danțul, vistul și multe d-alde alea.* – Gr. Alexandrescu, *Satiră. Duhului meu*).

Pentru a exprima aproximarea nonspecifică, se folosește în contextul substantivelor masive, nonnumărabile adjectivul pronominal nehotărât *nişte*$_2$ (*A cumpărat nişte pește.*), intrând în opoziție semantică cu *mult, puțin*, care exprimă aproximarea specifică (*A cumpărat mult / puțin pește.*). În contextul unor substantive numărabile la plural, opoziția se stabilește între *nişte*$_1$ (articol nehotărât) și *mulți, puțini*.

Pentru o discuție asupra lui *nişte*$_1$ și *nişte*$_2$, vezi **Substantivul, 4.2**.

Corespondentul popular, colocvial al lui *nişte*$_1$ și *nişte*$_2$ este *niscai(va)*.

2. FLEXIUNEA PRONUMELUI ȘI A ADJECTIVULUI PRONOMINAL NEHOTĂRÂT

Din punctul de vedere al formei, membrii clasei pronumelui nehotărât se grupează, pe tipuri structurale și flexionare, astfel:

Tipul 1	Tipul 2	Tipul 3	Tipul 4	Tipul 5	Tipul 6	Tipul 7	Tipul 8
unul	cineva	altcineva	oricine	fiecine	oarecine	tot	cutare
vreunul	ceva	altceva	orice	fiece	oarece	mult	
altul	careva	altcareva	oricare	fiecare	oarecare	puțin	
	?câtva	?altcâtva	oricât	?fiecât	?oarecât	atât	

Termenii care alcătuiesc aceste tipuri structurale diferă între ei sub aspectul frecvenței (sunt puțin frecvenți: *altcâtva, fiecine*) şi al repartiției stilistice (termenii din tipul 6 sunt regionali, învechiți, populari); unii dintre termeni, deşi sunt posibili sub aspect structural, nu par a fi selectați de uz (notați în tabel cu semnul întrebării).

Paradigma flexionară a termenilor din tipul flexionar 1 este următoarea:

Caz	Singular		Plural	
	Masculin	Feminin	Masculin	Feminin
N=Ac	unul; altul; vreunul	una; alta; vreuna	unii; alții; vreunii	unele; altele; vreunele
G=D	unuia; altuia; vreunuia	uneia; alteia; vreuneia	unora; altora; vreunora	unora; altora; vreunora

În flexiunea acestor termeni se manifestă categorii gramaticale comune cu ale altor pronume nepersonale (pronumele demonstrativ, negativ, relativ, interogativ). Ca la toate pronumele care nu cunosc categoria persoanei lipseşte din paradigmă, din motive semantice, vocativul. Opozițiile gramaticale se marchează prin desinențe care exprimă solidar genul, numărul şi cazul; la singular opozițiile gramaticale sunt marcate suplimentar şi prin forma de gen şi număr a „articolului" care intră în structura pronumelui nehotărât. Au desinențele de genitiv-dativ specifice flexiunii pronominale (*-ui, -ei, -or*), comune cu ale pronumelui demonstrativ, relativ, interogativ şi ale articolului. Prezintă omonimia tipic pronominală: nominativ = acuzativ ≠ genitiv = dativ şi la masculin şi la feminin, şi la singular şi la plural (când au în paradigmă aceste forme).

Structura morfematică este următoarea: rădăcină (*un / alt / vreun*) + desinență de gen, număr, caz (*Ø / Ø / -i / -e / -ui / -ei / -or*) + „articol hotărât" la cazurile directe (diferențiat pentru gen şi număr: *-ul / -a / -i / -le*) / particula invariabilă *-a* la cazurile oblice.

Adjectivele pronominale nehotărâte corespunzătoare au următoarea flexiune:

Caz	Singular		Plural	
	Masculin	Feminin	Masculin	Feminin
N=Ac	un; alt; vreun	o; altă; vreo	unii; alți; vreunii	unele; alte; vreunele
G=D	unui; altui; vreunui	unei; altei; vreunei	unor; altor; vreunora	unor; altor; vreunora

Paradigma flexionară a termenilor din tipurile structurale 2-6 este comună cu a pronumelor / adjectivelor pronominale interogative care intră ca baze de formare în structura acestor pronume nehotărât. (vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal interogativ**).

Paradigma flexionară a termenilor din tipul structural 7 este următoarea:

Caz	Singular		Plural	
	Masculin	**Feminin**	**Masculin**	**Feminin**
N=Ac	tot; mult; puțin; atât(a)	toată; multă; puțină; atâta	toți; mulți; puțini; atâția	toate; multe; puține; atâtea
G=D	–	–	tuturor(a); multora; puținora; atâtora	tuturor(a); multora; puținora ; atâtora

Opozițiile de gen și număr se marchează prin desinențe, însoțite la plural de alternanța fonetică *t / ț*. La unele forme (mai ales de plural), apare obligatoriu particula invariabilă ***-a***, iar la altele, facultativ. La singular, paradigma cazuală este defectivă; în lipsa unor forme de genitiv-dativ, se folosesc construcțiile analitice echivalente cu genitivul – *a* + acuzativ (*a* + *mult / puțin / atâta*), respectiv echivalente cu dativul – *la* + acuzativ, puțin frecvente însă. La formele care au flexiune pentru genitiv=dativ, formele flexionare de genitiv=dativ sunt în variație liberă cu structurile analitice (prepoziționale) echivalente cu genitiv=dativul (*multora / a mulți; multora / la mulți; tuturor / a toți; tuturor / la toți*).

La cuantificatorii din această serie, opoziția singular (*toată, multă, puțină*) / plural (*toți, mulți, puțini*) are o semnificație specială: entități nondiscrete, nonnumărabile, percepute ca masă / entități discrete, percepute ca numărabile (vezi **Substantivul, 4.2**).

Adjectivele pronominale nehotărâte corespunzătoare pronumelor din această serie au aceeași formă cu pronumele corespunzătoare; particula *-a* lipsește din structura adjectivelor pronominale cu excepția formelor *atât* (unde apare facultativ *atât zgomot / atâta zgomot*) și *tuturora* (antepus nominalului determinat – *tuturor oamenilor*; postpus – *oamenilor tuturora*).

Paradigma flexionară a termenului *cutare* este următoarea:

Caz	Singular		Plural	
	Masculin	**Feminin**	**Masculin**	**Feminin**
N=Ac	cutare	cutare	–	–
G=D	cutăruia / lui cutare	cutăreia	–	–

Paradigma este defectivă la plural; ca subiect *cutare* se combină doar cu un verb la singular (*Cutare a greșit.* / **Cutare au greșit.*). Se remarcă omonimia de gen la nominativ = acuzativ; opoziția cazuală N=Ac / G=D este marcată suplimentar și prin alternanța fonetică *a / ă*. Desinențele pentru genitiv=dativ sunt specific pronominale, comune cu ale pronumelui demonstrativ, relativ, interogativ: *-ui, -ei.*

În ipostaza de adjective pronominale, formele sunt aceleași, cu excepția formelor de G=D care pierd particula *-a*.

3. POSIBILITĂȚILE COMBINATORII ALE PRONUMELUI ȘI ALE ADJECTIVULUI PRONOMINAL NEHOTĂRÂT

Pronumele nehotărât poate apărea drept centru de grup sintactic și ca adjunct, în limitele compatibilităților semantice. Adjectivul pronominal nehotărât este adjunct în cadrul grupului pronominal (vezi **II, Grupul nominal, 3**).

3.1. Pronumele nehotărât – centru de grup sintactic

În calitate de centru de grup sintactic, pronumele nehotărât apare de obicei singur, fără determinări. Dintre determinări, când apar, cele mai frecvente (datorită semanticii pronumelor nehotărâte) sunt construcțiile partitive introduse prin *dintre / din*. Al doilea nominal din structură poate fi un substantiv numărabil la plural / pronume la plural (*unul dintre noi, altul dintre vinovați, cineva dintre colegii tăi, altcineva dintre voi, oricare dintre aceștia, fiecare dintre studenți*) sau un substantiv care denumește colectivitatea sau, prin metonimie, spațiul care adăpostește colectivitatea în raport cu care se face cuantificarea (*unul din clasă, altul din grup, cineva din anturajul tău, altcineva de aici, oricare din echipă, fiecare din casă*).

Mai rar, pronumele nehotărâte pot primi determinări nominale în genitiv / posesive (*fiecare al Mariei / al meu, toți ai prietenilor mei / ai noștri*) sau nominale legate prin prepoziție (*Toate de lângă fereastră erau pregătite., Orice de la tine e bine venit., Altceva de la Marina nu am primit.*) și substituibile cu propoziții relative (*Toate care se aflau lângă fereastră erau pregătite., Altceva care să fi fost de la Marina nu am primit.*). Rar, pot primi ca determinativi verbe la supin (*Vreau ceva de scris., Mă interesează orice de citit., Caut pe altcineva de trimis la cumpărături.*). Unele pronume nehotărâte pot primi ca adjuncți, în limitele compatibilității semantice, adjective propriu-zise sau adjective participiale (*ceva frumos / bun / interesant; ceva uitat / început / ascultat; unul mai vesel / mai harnic; oricine interesat / preocupat de această problemă*).

Dintre pronumele nehotărâte cele compuse cu *ori* pot funcționa și ca relative, deci coocurența cu un relativ este neacceptată (**Orice ce vine de la tine e bine venit. / Orice vine de la tine e bine venit.*).

Pronumele compuse cu *fie* pot apărea în anumite contexte fără acest element de compunere, rezultând forme de pronume nehotărâte omonime cu pronumele relative (*$care_1$* = pronume relativ; *$care_2$* = pronume nehotărât): *Mergea fiecare pe unde putea. = Mergea care pe unde putea.; Vorbea fiecare ce știa. = Vorbea care ce știa.; Face fiecare ce vrea. = Face care ce vrea.* Folosirea lui *$care_2$* – pronume nehotărât – este învechită, populară.

Pronumele *tot* se poate combina cu substantive articulate hotărât (*toți copiii*), cu grupuri nominale formate din substantiv + adjectiv (rar, cu topica inversă adjectiv + substantiv; *toți copiii harnici / *toți harnicii copii; toți poeții mari / toți marii poeți*), cu grupuri nominale formate din adjunct + substantiv (*toți acești oameni / toți oamenii aceștia, toți ceilalți oameni / toți oamenii ceilalți*). În lanțul adjuncților, *tot* ocupă de obicei prima poziție din extremitatea stângă a grupului sintactic când este antepus substantivului sau ultima poziție din extremitatea dreaptă a grupului sintactic când este postpus substantivului (*toate aceste ale lor frumoase gânduri / aceste frumoase gânduri ale lor, toate; toți trei vinovații / cei trei vinovați, toți*). Poziția lui *tot* în raport cu alți adjuncți este o dovadă că, la nivel logico-semantic, cuantificarea universală (globală) se face după ce o submulțime de entități a fost delimitată succesiv prin diverși alți adjuncți (*toți*[*acești*[*trei*[*cuminți*[*copii*]]]]). Rar, *tot* poate apărea în interiorul grupului

nominal format din obiect posedat + posesor (*toată dragostea mamei / dragostea mamei toată / dragostea toată a mamei; toată averea lor, averea lor toată, averea toată a lor*). Atunci când apare ca subordonat al unui nominal în cazul genitiv, *tot* este obligatoriu antepus nominalului în genitiv (*caietele tuturor acestor copii* / **caietele copiilor acestora tuturor*). Nu se poate combina direct cu un adjectiv (**toți atenți au luat note mari*), ci prin intermediul pronumelui semiindependent *cel*$_1$ (vezi **Pronumele și adjectivul pronominal demonstrativ**) (*Toți cei atenți au luat note mari.*). Prezintă restricții de topică în combinarea cu pronumele personale (*ei toți* / **toți ei*) și cu numeralul (*toți trei* / **trei toți*). În poziția de subiect are frecvent în structura sa „articolul hotărât": *Totul contează: și mintea, și sufletul... / Pentru mine contează tot(ul): și mintea, si sufletul...*; prezența articolului rezolvă uneori omonimia pronume / adverb (adv. *Tot contează* [*fapta ta*], *chiar dacă ți-ai cerut iertare.*). *Toți / toate* în poziția de subiect permite acordul cu persoana I, a II-a sau a III-a plural a verbului predicat: *Toți am greșit. / Toți ați greșit. / Toți au greșit.*, ceea ce ar putea fi un indiciu al relației apozitive dintre *toți* și subiectul nelexicalizat (*noi / voi / ei*), deci al emfazei subiectului prin cuantificator; situația ar fi analogă cu cea a pronumelui de întărire (vezi **Pronumele și adjectivul pronominal de întărire**).

3.2. Pronumele nehotărât – adjunct

Ca adjunct, pronumele nehotărât se poate lega de centrul nominal prin morfemul de genitiv (*cartea oricui, casa fiecăruia, întrebarea tuturor*) sau prin prepoziție (*cartea de la cineva, caietul pentru fiecare, felicitarea de la unii*).

3.3. Pronumele nehotărât – apoziție

Ca apoziție, pronumele nehotărât poate apărea pe lângă un substantiv (*Un răufăcător, cineva, spărsese ușa.; Un elev, oricare, să vină la mine.; Copiii, fiecare, voiau să ajungă mai repede acolo.*) sau ca baze pentru apoziții (*Cineva, un necunoscut, îl lăsase pe prag.; Altcineva, un băiat, să vină la mine.*). Pentru *toți* vezi *supra*, **1.2.2**, **3.1**.

Uneori, în îmbinări cvasilocuționale, cuantificatorii pot intra în relații apozitive cu pronume personale propriu-zise sau cu demonstrative: *eu unul* / **unul eu, noi toți* / **toți noi, aceștia toți / toți aceștia.*

Cuantificatorii nedefiniți se pot combina și între ei, intrând în relații de tip apozitiv (*Cineva, oricare, să mă ajute să pun asta pe masă.; Altcineva, oricine, să vină la tablă.; Oricare, fiecare, să încerce pentru el.*) sau se pot coordona (*Altceva și altcineva mă interesează.; Cineva și ceva nu mi-a plăcut.; Altceva și altcineva mă preocupă acum.*). Cuantificatorii nedefiniți se pot combina și cu cuantificatori definiți numerici, formând îmbinări fixe, cvasilocuționale: *toți trei* / **trei toți, oricare doi* / **doi oricare, alții doi* / **doi alții.*

3.4. Funcțiile sintactice ale pronumelui nehotărât

Pronumele nehotărâte pot îndeplini orice funcție sintactică în cadrul propoziției, în limitele compatibilităților semantice: subiect (***Oricine** ar fi interesat*

de o aşa ofertă.), nume predicativ (*Vinovatul ar putea fi* ***oricare*** *dintre ei.*), atribut (*Părerea* ***fiecăruia*** *contează.; Premiul* ***pentru unul*** *dintre ei este mai mare decât pentru ceilalţi.*), complement direct (*Căutaţi* ***pe cineva****?*), complement secundar (*M-a rugat* ***ceva.***), complement indirect (*Pot spune asta* ***oricui.***), complement prepoziţional (*Te gândeşti* ***la cineva*** *anume?*), predicativ suplimentar (*L-am găsit* ***altul*** *decât copilul pe care îl lăsasem acasă cu doi ani în urmă.*), circumstanţial (*Voi ajunge acolo înaintea* ***oricui*** *altcuiva.*).

În poziţia de complement direct, unii cuantificatori nehotărâţi cu trăsătura semantică [+ Animat] apar obligatoriu fără dublare clitică (*cineva, altcineva, oricine, fiecine*), alţii cu dublare clitică facultativă în funcţie de gradul de specificitate (*toţi ceilalţi*). Apare obligatoriu dublat prin clitic pronumele nehotărât *tot / toată / toţi / toate;* excepţie de la regula dublării obligatorii face forma *tot,* când este antepusă / postpusă verbului şi are determinări atributive (*Tot ce i se dă mănâncă., Mănâncă tot ce i se dă.*).

> În enunţul *Mănâncă tot ce i se dă., tot* poate fi interpretat şi ca adverb al verbului *mănâncă,* iar propoziţia relativă ca o completivă directă a verbului *mănâncă*; ambiguitatea structurală a enunţului ar putea justifica absenţa dublării clitice a lui *tot.*

În poziţia de complement indirect, dublarea clitică a cuantificatorilor (atunci când cuantificatorii respectivi pot apărea în această poziţie) este facultativă, corelată cu gradul de specificitate (*Voi cere oricui acelaşi lucru. / Îi voi cere oricui acelaşi lucru.*) (vezi **II, Complementul direct, 3.1.2, Complementul indirect, 3.3**).

3.5. Comportamentul sintactic al adjectivului pronominal nehotărât

Adjectivele pronominale nehotărâte au, în general, poziţie fixă: antepuse substantivului nearticulat (*un om, alt om, vreun om, ceva treabă, câtva timp, oricare om, orice om, oricât timp, fiecare om, fiece clipă, cutare om, niscaiva oameni, nişte peşte*). Excepţie de la această regulă fac adjectivele pronominale *mult, puţin, atât* care apar fie antepuse, fie postpuse unui substantiv nearticulat (*mult lapte / lapte mult, puţin timp / timp puţin, atâta mâncare / ?mâncare atâta;* vezi *supra,* **2**); în mod analog se combină *mulţi, puţini, alţi* cu alte pronume nehotărâte: *mulţi alţii / alţii mulţi, puţini alţii / alţii puţini; mulţi alţii / alţii mulţi.* Postpunerea corespunde emfazei. *Tot* este un cuantificator liber, deci poate apărea atât înaintea nominalului / grupului nominal, cât şi după acesta (*toţi oamenii / oamenii toţi;* vezi *supra,* **1.1.2**).

Când apare în grupuri nominale cu structura centru nominal + adjunct adjectival, adjectivul nehotărât blochează, în general, antepunerea adjectivului; doar un număr mic de adjective calificative se pot antepune (*orice om serios / *orice serios om; alt om drăguţ / *alt drăguţ om; fiecare om conştient / *fiecare conştient om; mulţi oameni inteligenţi / *mulţi inteligenţi oameni; nişte peşte proaspăt / *nişte proaspăt peşte; alt elev neatent / *alt neatent elev; orice cameră mare / *orice mare cameră;* vs *orice fată tânără / orice tânără fată; orice realizare mare / orice mare realizare; fiecare problemă nouă / fiecare nouă problemă*).

Cuantificatorii nu modifică topica posesivelor, astfel încât posesivele pot apărea atât după substantiv, cât şi înaintea lui (*oricare vorbă a ta / oricare a ta vorbă*), nu însă înaintea cuantificatorilor (*a ta orice vorbă* – poetic, arhaic). Cuantificatorii universali stau înaintea demonstrativelor (*oricare aceste probleme / *aceste oricare probleme*), în timp ce cuantificatorii existenţiali stau după demonstrative (*aceste alte probleme / *alte aceste probleme*). Cuantificatorii cantitativi nedefiniţi stau după demonstrative (*aceste multe probleme / ?aceste probleme multe*).

Cuantificatorii se pot combina şi între ei. Cuantificatorii universali stau înaintea cuantificatorilor existenţiali (*orice altă problemă / *altă orice problemă; fiecare alt candidat / *alt fiecare candidat*). În combinarea cuantificatorilor existenţiali cu cei cantitativi nedefiniţi (*mult, puţin*), topica se corelează cu diferenţe de ierarhizare a cuantificării: *multe* [*alte probleme*] = „alte probleme considerate a fi numeroase" / *alte* [*multe probleme*] = „multe probleme considerate a fi de o natură diferită". Cuantificatorii nedefiniţi stau înaintea cuantificatorilor numerici: *oricare trei răspunsuri / *trei oricare răspunsuri, la fiecare două zile / *la două fiecare zile, la fiecare al doilea răspuns / *la al doilea fiecare răspuns.*

4. COMPORTAMENTUL DISCURSIV AL PRONUMELUI ŞI AL ADJECTIVULUI PRONOMINAL NEHOTĂRÂT

Sub aspect referenţial, cuantificatorii se comportă ca deictice (clasa entităţilor cuantificate este identificabilă direct din contextul de comunicare: *Dă-mi şi mie câteva!* – gest indicând spre alunele aflate pe masă), ca anaforice (clasa entităţilor cuantificate este identificabilă din enunţ: *Mănânc alune. Vrei şi tu câteva?*) sau ca generice (*E ceva putred în Danemarca.*).

Deşi la nivelul sistemului zonele de semnificaţie ale pronumelor nehotărâte sunt clar delimitate (vezi *supra*, 1), la nivelul uzului apar devieri contextuale în sistemul sensurilor. Unele pronume le concurează pe altele, vorbitorii manifestând preferinţe contextuale şi / sau individuale pentru anumite forme. Astfel: *careva* este concurat de *cineva* (*Ştie careva / cineva dintre voi răspunsul la întrebarea mea?*); *puţin* este concurat de *ceva* (*Mai dă-mi puţin / ceva timp de gândire*); *fiecare* este concurat de *tot* (*Fiecare om / tot omul vrea să-i fie bine.*); *orice* poate fi înlocuit cu *ceva* (*Dă-mi o hârtie, ceva / orice.*).

Comportamentul semantic-referenţial al cuantificatorilor nu este influenţat de statutul gramatical de pronume, respectiv de adjectiv pronominal. Contextul însă, în anumite limite, poate modifica semnificaţia cuantificatorilor; aceştia pot dobândi semnificaţii suplimentare, ataşate sensului nedefinit: semnificaţie demonstrativă (***Atâta*** *patimă am şi eu.*, ***Atâta*** *aştepta...*, *Nu s-a mulţumit cu* ***atâta.***, ***Atâta*** *tot am avut de spus.*, ***Atâta*** *a fost de ajuns ca să-mi dau seama cu cine am de-a face.*, *Am asistat la întrecerea dintre* ***unul şi altul.***); semnificaţie cumulativă, în combinaţie cu articolul nehotărât (***Un altul*** *ne prezintă diapozitive.; Va veni* ***o altă*** *zi mai bună.*); semnificaţie emfatică (*Eu* ***unul*** *voi vota împotrivă.; Pe mine* ***unul*** *nu mă amestecaţi în chestia asta.; Ion* ***unul*** *nu ştie nimic din toate astea.*); semnificaţie

superlativă (*E **ceva** de lucru!* = „E mult de lucru."; *Am **atâta** de lucru!* = „foarte mult"; *Voi face asta cu **orice** preț!* = „preț foarte mare"; *Și-a dat **toată** silința.; Am **toată** admirația față de el.; Se bucură de **tot** respectul meu* (*tot* + abstracte); *Au stat de vorbă **ceva**!* = „timp îndelungat"; *Costel ăsta e **ceva** de speriat!; Cine a mai văzut **una** ca asta?!*); semnificație depreciativă (*Te-a căutat **unul** Popescu...; Te-a căutat **unul** care zicea că-i ești dator.*).

În structurile corelative ***unul... altul / celălalt***, fiecare dintre cele două pronume își pierde semnificația intrinsecă, devenind conectori cu funcție de organizare a discursului: *Am doi copii. Unul este medic, altul este inginer.*

Pronumele / adjectivele pronominale nehotărâte pot fi parte a unor strategii pragmatice de aproximare, de atenuare a expresiei sau de exagerare, de distanțare ironică de enunț sau de empatizare cu interlocutorul: *A făcut el **ceva-ceva**, dar nu tot.* (aproximare); *Am și eu o **oarecare** contribuție la toate astea.* (atenuare); *E și el **cineva** în grupul lui, nu un fitecine...*(exagerare); *Adu și tu **niscaiva** conspecte mai vechi.* (detașare ironică); *Ai făcut și tu **oarece** prostiuțe pe acolo, nu?* (empatizare).

Ca expresii ale vagului, pronumele nehotărâte pot fi folosite deliberat pentru evitarea unor afirmații tranșante; în astfel de contexte, semnificații vagi, imprecise dobândesc și alte pronume (demonstrative), substantive (*problemă, chestiune* etc.), adverbe, verbe lăsate fără complemente sau folosite ca reflexive impersonale:

*A greșit când nu a fost foarte atent în legătură cu **această chestiune**. A subestimat, probabil, **anumite chestiuni** și **nu s-a consultat. Se cam împrumută** regulile din **istorie** și de la **alții**.* (EZ, 2004)

Unii cuantificatori pot apărea cu valoare neutră: *una, alta,* cu semnificația de „problemă, întâmplare" (*Alta acum! Tu mereu ești nemulțumită!; Să-ți spun una și mai și...; Spunea unul una, altul alta; Din una în alta au ajuns și la problema banilor.*); *tot*, cu semnificația „tot ce se întâmplă, tot ce e de văzut / de auzit / de făcut" (*Pereții sunt subțiri, deci se aude tot de la vecini.; Martorul văzuse tot, deci acum trebuia lichidat.*); *alte cele* cu semnificația „lucruri neobișnuite" (*A terminat cu fumatul, acum s-a apucat de alte cele.*).

Unul...altul apar frecvent corelative, cu rol de conectori pragmatici, singuri (*Am două motive să nu vin: unul că m-am supărat pe el, altul că nu mă interesează tema conferinței lui.*), în structura unei locuțiuni adverbiale (*Pe de o parte, n-am încredere în el, pe de altă parte, am nevoie de el.*) sau în structura grupării cvasilocuționale reciproce (vezi **Pronumele reflexiv, 1.4**).

PRONUMELE ȘI ADJECTIVUL PRONOMINAL NEGATIV

1. ASPECTE DEFINITORII

Pronumele negativ reprezintă (= evocă) în discurs un ansamblu vid de entități (*N-a venit **nimeni**.; N-a zis **nimic**.*).

Este o clasă cu trei termeni: *nimeni, nimic, niciunul.* Se realizează numai ca pronume (*nimeni, nimic*) sau ca pronume (*niciunul*) și adjectiv pronominal (*niciun*).

Grigore Iuga îl privi o clipă și nu răspunse ***nimic***. (L. Rebreanu, *Răscoala*)
Nimeni *nu este mai presus de lege.*
Poate că ***niciunul***, *pentru* ***nimic*** *în lume, nu ar fi cerut însă celuilalt să mai rămână.* (Camil Petrescu, *Ultima noapte*)

Față de pronumele nehotărât, pronumele negativ intră într-un sistem de opoziții mult mai simplu. Sunt funcționale opozițiile: apreciere cantitativă / apreciere calitativă; [+ Animat] / [– Animat]; [+ Separativ] / [– Separativ]. Pe baza acestor opoziții, zona cuantificării negative se organizează astfel:

<table>
<tr><th>Apreciere cantitativă</th><th colspan="3">Apreciere calitativă</th></tr>
<tr><td rowspan="3">Nimic</td><th colspan="2">Nonseparativ</th><th>Separativ</th></tr>
<tr><th>– Animat</th><th>+ Animat
+ Uman</th><th>+ / – Animat</th></tr>
<tr><td>nimic</td><td>nimeni</td><td>niciunul</td></tr>
</table>

2. FLEXIUNEA PRONUMELUI ȘI A ADJECTIVULUI PRONOMINAL NEGATIV

Membrii clasei pronumelui negativ prezintă diferite grade de variație morfologică.

NICIUNUL

Caz	Singular		Plural	
	Masculin	**Feminin**	**Masculin**	**Feminin**
N=Ac	niciunul	niciuna	niciunii	niciunele
G=D	niciunuia	niciuneia	niciunora	

Niciunul variază în raport cu genul, numărul și cazul (primul termen din structură, adverbul *nici* este invariabil; variază pronumele nehotărât). Are flexiunea specifică mai multor clase de pronume: forme distincte pentru masculin și feminin (atunci când evocă substantive neutre are la singular formă de masculin, iar la plural, formă de feminin); la G=D apare la plural omonimia formelor de masculin și feminin.

Ca determinant al unui nume la singular, cu care se acordă în gen, număr și caz, adjectivul pronominal negativ are, față de pronume, formă parțial modificată: *niciun om nu a venit, nicio fată nu a răspuns, niciunui om nu i-a plăcut, niciunei fete nu i-a spus.* Adjectivul pronominal negativ stă întotdeauna înaintea substantivului pe care îl determină, având rol de integrator enunțiativ; în combinație cu adjectivul pronominal negativ substantivul apare nearticulat.

NIMENI

Caz	Context unic de singular masculin
N=Ac	nimeni
G=D	nimănui

Nimeni se actualizează doar în contexte de masculin singular (*Nimeni nu a fost văzut. / *Nimeni nu a fost văzută. / *Nimeni nu au fost văzuți. / *Nimeni nu au fost văzute.*), marcând opoziția N=Ac / G=D prin desinența specifică pronumelor

-ui şi prin alternanţa fonetică *e / ă*. La dativ, paralel cu forma flexionară, poate apărea forma analitică (prepoziţia *la + nimeni: N-a dat la nimeni nimic.*). Nu are corespondent adjectival.

NIMIC

Caz	Context unic de singular masculin
N=Ac	nimic

Nimic este invariabil, actualizat în context unic de masculin singular, nominativ – acuzativ (*Nimic nu e bun. / *Nimic nu e bună. / *Nimic nu sunt buni. / *Nimic nu sunt bune.*). Nu se realizează ca adjectiv pronominal.

Pronumele *nimeni, nimic* cunosc şi variantele populare, colocviale cu *-a* invariabil: *nimenea, nimănuia, nimica.*

3. POSIBILITĂŢILE COMBINATORII ALE PRONUMELUI ŞI ALE ADJECTIVULUI PRONOMINAL NEGATIV

Pronumele negativ apare de obicei singur în enunţ, fără determinări (vezi **II, Grupul nominal,** 3). Impune verbului forma negativă, indiferent de poziţia sintactică pe care o ocupă în enunţ; româna cunoaşte deci fenomenul dublei negaţii (vezi **II, Negaţia**):

***Niciunul nu** e vinovat.*

***Nimeni nu** a înţeles lecţia.*

***Nu**-mi pasă de **nimic**.*

*N-a invitat pe **nimeni**.*

Atunci când în enunţ apar şi cuantificatori nehotărâţi, aceştia se transformă în echivalentele negative, dacă se află în domeniul negaţiei; apare deci fenomenul negaţiei multiple:

***Cineva** a înţeles **ceva**. > **Nimeni** n-a înţeles **nimic**.*

***Toţi** au avut **ceva** de spus. > **Nimeni** n-a avut **nimic** de spus.*

*Ion a spus **ceva**. > Ion **n**-a spus **nimic**.*

*un fenomen înţeles **de toţi** > un fenomen **neînţeles de nimeni**.*

Între pronumele nehotărâte şi pronumele negative se stabilesc următoarele corespondenţe:

Pronume nehotărât	Pronume negativ
CEVA: *A cumpărat ceva.*	NIMIC: *N-a cumpărat nimic.*
CINEVA: *Te-a căutat cineva.*	NIMENI (nonseparativ): *Nu te-a căutat nimeni.*
	NICIUNUL (separativ): *Nu te-a căutat niciunul.*

Dacă nu se află în domeniul cuantificatorului negativ, cuantificatorii nehotărâţi rămân neschimbaţi:

***Cineva** a ales **ceva**. > Din tot ce i s-a oferit, **cineva** n-a ales **nimic**. / **Nimeni** n-a ales **ceva** util.*

***Toţi** au avut **ceva** de spus. > **Cineva** n-a avut **nimic** de spus.*

*Ion a spus **ceva** nou. > Ion **n**-a spus **ceva** nou.*

*un fenomen înţeles **de toţi** > un fenomen **neînţeles de toţi**.*

Astfel, diferența dintre *Ion n-a spus nimic* și *Ion n-a spus ceva* („Ion nu a spus nimic" / „Ion a spus ceva, dar a omis să spună un anumit lucru") se explică prin domeniul negației: domeniu extins la nivelul enunțului, respectiv domeniu restrâns la nivelul predicatului sintactic (*Ion n-a spus x,* unde *x* este mulțime vidă / *Ion n-a spus x,* unde *x* este mulțime nonvidă). Diferența de sens se corelează cu o diferență de intonație (vezi **II, Negația**).

3.1. Pronumele negativ – centru de grup sintactic

Pronumele negativ este însoțit de determinări partitive: *Nimic **din ce spune** nu este adevărat.; Nimeni **dintre cei prezenți** nu cunoaște regulile.; Niciunul **dintre participanții români** nu s-a calificat în finale.; Niciunul **din trei** nu a reușit această performanță.*

Mai rar, pronumele negative pot apărea însoțite și de determinări: substantiv cu prepoziție / pronume cu prepoziție / adverb cu prepoziție / supin: *Nu mă interesează nimic **din casă / de la Ion / de la tine / de acolo / de băut**.; Niciunul **din clasă / de la tine / de acolo** nu a rezolvat corect problema.*

Rar, pronumele negativ este determinat de un genitiv / posesiv: *Nu mă interesează nimic **al Mariei / al vostru**.*

În limitele compatibilității semantice, pronumele negative pot primi determinări adjectivale: *Nu am auzit **nimic interesant**.; **Niciunul important** nu s-a arătat pe acolo.; N-a venit **nimeni cunoscut** pe acolo.* Acceptă și determinări propoziționale: ***Nimeni care vrea să scape** nu ar face așa ceva., **Niciunul care greșește** nu recunoaște., Nu s-a întâmplat **nimic care să te neliniștească**.*

Pronumele negativ se poate combina cu semiadverbe: *absolut nimeni / nimic / niciunul.*

> Construcțiile cu determinări prepoziționale – cu excepția celor cu determinări partitive – sunt ambigue, acceptând două interpretări sintactico-semantice. De exemplu, în *Nu ne-a dat nimic de la ea.*, *de la ea* poate fi interpretat fie ca un complement prepozițional, determinând verbul *a da*, fie ca atribut, determinând pronumele negativ *nimic.*

3.2. Pronumele negativ – adjunct

Pronumele negativ poate apărea ca adjunct în grupul nominal legat prin morfemul de genitiv (*Nu mă preocupă soarta nimănui.*) sau prin prepoziție (*Cadoul de la nimeni nu m-a bucurat cât cadoul de la tine.*).

3.3. Funcțiile sintactice ale pronumelui negativ

Pronumele negativ poate îndeplini diverse funcții sintactice: subiect (*Nu-l cunoaște **nimeni**.*), atribut (*Ideea **niciunuia** nu a fost acceptată.*), complement direct (*Nu-l cunosc pe **niciunul**.*), complement secundar (*N-a întrebat pe nimeni **nimic**.*), complement indirect (*N-am spus încă **nimănui**.*), complement prepozițional (*Nu s-a gândit **la nimeni** și **la nimic**.*), complement predicativ al obiectului (*După toate promisiunile, în ședință nu l-au numit **nimic**, nici director, nici director-executiv.*),

predicativ suplimentar (*În ședință nu l-au făcut* ***nimic****, nici director, nici director-executiv.*), circumstanțial (*Nu vei ieși din cameră* ***înaintea nimănui****.*).

Complementul direct realizat prin pronumele *nimeni* este obligatoriu precedat de prepoziția *pe*, dar nedublat prin clitic (*N-am văzut* ***pe nimeni****. / *Nu l-am văzut pe nimeni. / *Nu am văzut nimeni.*). Complementul direct realizat prin pronumele *niciunul* poate apărea cu sau fără prepoziția *pe*, dublat sau nedublat prin clitic (*N-am văzut* ***niciunul****. / N-am văzut* ***pe niciunul****. / Nu l-am văzut* ***pe niciunul****.*); fără prepoziția *pe* apare atunci când referentul are trăsătura [– Uman]; *pe* apare atunci când referentul la care trimite pronumele negativ are trăsătura [+ Uman]; dublarea clitică se corelează cu trăsăturile [+ Specific], [+ Legat discursiv] (*Nu l-am văzut* ***pe niciunul*** *[dintre cei despre care am vorbit].*). *Nimic* nu este dublat prin clitic, nici precedat de prepoziția *pe* (*Nu mănânc* ***nimic****.*). Regulile sunt aceleași și în situații de topică inversă (vezi **II, Complementul direct, 3.1.2**).

Complementul indirect realizat prin pronumele *nimeni, niciunul* este dublat prin clitic facultativ, în funcție de gradul în care se manifestă trăsătura [+ Specific], [+ Legat discursiv]: (*N-am dat* ***nimănui*** *punctaj maxim. / Nu* ***i-am*** *dat* ***nimănui*** *punctaj maxim.; Nu am dat* ***niciunuia*** *punctaj maxim. / Nu* ***i-am*** *dat* ***niciunuia*** *punctaj maxim.*). Regulile sunt aceleași și în situații de topică inversă (vezi **II, Complementul indirect, 3.3**).

3.4. Comportamentul sintactic al adjectivului pronominal negativ

Adjectivul pronominal negativ determină substantive: ***Niciun*** *om zdravăn la minte nu ar face așa ceva.* Rar, adjectivul pronominal negativ este însoțit de *altul / alt:* ***Niciun alt*** *copil nu m-a impresionat mai mult ca acesta.*

4. COMPORTAMENTUL DISCURSIV AL PRONUMELUI ȘI AL ADJECTIVELUI PRONOMINAL NEGATIV

În unele contexte, pronumele negative capătă semnificații particulare, standardizate prin uz. *Pentru nimic* este una dintre formulele pentru a răspunde atunci când o persoană mulțumește cuiva: – *Vă mulțumesc de sfat. / – Pentru nimic.* Combinația aparent contradictorie *nimeni altul* urmată de un determinant restrictiv marchează surpriza și / sau emfaza (*Nu era nimeni altul decât Dan!*). *Niciunele* este folosit cu valoare neutră, cu semnificația de „lucruri, cunoștințe": *N-are de niciunele.; Nu știe de niciunele.*

PRONUMELE ȘI ADJECTIVUL PRONOMINAL INTEROGATIV

1. ASPECTE DEFINITORII

Pronumele interogative reprezintă (= evocă), într-un enunț interogativ (propoziție / frază interogativă parțială), o clasă de entități ai cărei membri trebuie fixați, prin răspuns, de către alocutor:

– ***Cine****$_i$* ***ce****$_j$ a citit?*

– ***Ion****$_i$ a citit o* ***poezie****$_j$,* ***Maria****$_i$ a citit o* ***nuvelă****$_j$.*

Pronumele interogative sunt mărci lexicale ale unui tip special de enunț, enunțul interogativ (vezi **II, Tipuri de enunțuri în funcție de scopul comunicării, 5**). Sunt folosite în întrebările parțiale pentru a cere interlocutorului o informație legată de identitatea unei entități (ființă, lucru: *cine, ce, care*) sau o apreciere cantitativă în legătură cu aceasta (*cât, câtă, câți, câte*). Pronumele interogative anticipă referentul care urmează să fie fixat prin răspuns.

– ***Cine***$_i$ *a câștigat concursul?*

– ***Ion***$_i$.

Pronumele interogative apar ca termeni accentuați în cadrul unor enunțuri cu intonație descendentă (vezi **II, Organizarea prozodică a enunțului**).

1.1. Configurația zonei semantice a interogativelor

Pronumele interogative au conținut lexical redus și abstract: „se pune o întrebare pentru identificarea referenților pe care locutorul (pretinde că) nu îi cunoaște".

Pronumele interogative prezintă unele proprietăți semantice inerente comune cu pronumele nehotărâte în structura cărora intră. Opozițiile semantice pertinente sunt următoarele: [Calitativ / Cantitativ], [+ / – Animat], [Nonnumărabil / Numărabil], [+ / – Legat discursiv], [Specificare numerică / Ordinea prin numărare] (pentru definirea opozițiilor vezi **Pronumele și adjectivul pronominal nehotărât, 1.1**).

Pe baza acestor trăsături semantice, zona interogativelor în română se configurează astfel:

Apreciere calitativă			**Apreciere cantitativă**		
– Legat discursiv		**+ Legat discursiv**	**Nonnumărabil**	**Numărabil**	
+ Animat	**– Animat**	**+ / – Animat**		**Specificare numerică**	**Ordinea prin numărare**
cine	ce	care	cât, câtă	câți, câte	al câtelea, a câta

Din cauza rolului de anticipare pe care îl au pronumele interogative, în ciuda specializării semantice, pot apărea neconcordanțe între pronumele interogativ din întrebare și trăsăturile semantice ale cuvântului oferit ca răspuns la întrebare (neconcordanță între predicția vorbitorului și situația de fapt):

– ***Cine*** *a căzut?*

– ***Cartea.***

– ***Ce*** *vezi?*

– ***Un copil.***

Pronumele / adjectivele pronominale interogative au diverse funcții semantice: identificare (*Cine este vinovatul?; La ce film mergem?; Care este problema?*), categorizare (*Ce este soțul dumneavoastră?*), selecție (*Cine vrea să răspundă?; Care dintre voi a rezolvat problema așa?; Ce ți-a plăcut mai mult?*), definire (*Ce este un segment de dreaptă?*), apreciere cantitativă nonnumărabilă (*Câtă făină se pune la prăjitura asta?; Câtă răbdare îmi trebuie cu tine?*), apreciere cantitativă numărabilă (*Câți nasturi îți lipsesc?*).

1.2. Adjectivul pronominal interogativ

Comportamentul pronominal / adjectival al membrilor clasei este diferit: *cine* cunoaşte doar o realizare pronominală; *ce, care, cât, al câtelea* au atât realizare pronominală, cât şi adjectivală; locuţiunea interogativă *ce fel de,* doar realizare adjectivală.

Între actualizările pronominale şi cele adjectivale apar diferenţe morfologice (vezi *infra,* 2) şi sintactice (vezi *infra,* 3). În ceea ce priveşte compatibilităţile combinatorii, actualizat ca adjectiv pronominal nehotărât, *ce* se poate combina atât cu nominale cu trăsătura semantică [+ Uman], cât şi cu nominale cu trăsătura semantică [– Uman]: *Ce cărţi ai citit în vacanţă?, Ce prieteni noi ţi-ai făcut anul acesta?*

2. FLEXIUNEA PRONUMELUI ŞI A ADJECTIVULUI PRONOMINAL INTEROGATIV

Pronumele interogative prezintă diferite grade de variaţie formală:

CARE

	Singular		Plural	
	Masculin	**Feminin**	**Masculin**	**Feminin**
N=Ac	care			
G=D	cărui(a)	cărei(a)	căror(a)	

Care prezintă omonimie totală la nominativ = acuzativ (*Care a fost premiat?; Care a fost premiată?; Care au fost premiaţi?; Care au fost premiate?*). Opoziţia cazuală (nominativ = acuzativ ≠ genitiv = dativ) este marcată prin desinenţe comune cu ale altor pronume (demonstrative, nehotărâte, negative, relative): *-ui, -ei, -or.* Comun cu alte pronume este şi tipul de omonimie (nominativ = acuzativ ≠ genitiv = dativ, atât la singular, cât şi la plural). În structura formelor de genitiv=dativ intră particula deictică *-a* atunci când pronumele interogativ este postpus substantivului determinat (*Ale cărui cărţi le vrei? / Cărţile căruia le vrei?*).

În secolul al XIX-lea *care* avea forme articulate, marcând opoziţia masculin / feminin: *carea, carii, carele.*

CINE

	Formă unică
N=Ac	cine
G=D	cui

Cine apare doar în contexte de singular masculin (*Cine a fost văzut? / *Cine a fost văzută? / *Cine au fost văzuţi? / *Cine au fost văzute?*); poate avea însă în vedere un răspuns implicând un nominal singular sau plural, masculin sau feminin (*Ion a fost văzut. / Ioana a fost văzută. / Ion şi Ioana au fost văzuţi. / Ioana şi Maria au fost văzute.*). Opoziţia de caz o marchează prin desinenţa specific pronominală (*-ui*); actualizează omonimia tipic pronominală: nominativ = acuzativ ≠ genitiv = dativ.

CE

	Formă unică
N=Ac	ce

Ce nu distinge genul şi numărul şi nu se foloseşte în contexte de genitiv şi dativ; în contexte de genitiv se foloseşte rar o construcţie analitică (construcţii prepoziţionale echivalente cu genitivul *–a* + acuzativ: *Împotriva a ce te ridici tu acum?*) (vezi **Prepoziţia**).

CÂT

	Singular		Plural	
	Masculin	Feminin	Masculin	Feminin
N=Ac	cât	câtă	câţi	câte
G=D	–	–	câtor(a)	

Cât marchează solidar opoziţiile de număr şi gen prin desinenţe comune cu ale adjectivelor cu patru forme flexionare: *Ø* / *-ă* / *-i* / *-e*. Opoziţia singular (*cât, câtă*) / plural (*câţi, câte*) are o semnificaţie particulară; corespunde opoziţiei semantice entităţi nondiscrete, nonnumărabile / entităţi discrete, numărabile (vezi **Substantivul, 4.2**). Opoziţiile de caz sunt marcate sintetic la plural printr-o desinenţă specifică pronumelor şi articolelor (*-or*), în condiţiile omonimiei masculin=feminin. La formele de genitiv=dativ plural postpuse nominalului apare particula *-a* (*Ai câtor copii au lipsit? / Copiii câtora au lipsit? – Copiii a cinci dintre ei au lipsit.*). Paralel cu formele sintetice de genitiv=dativ apar şi construcţii analitice: *a* + acuzativ (pentru genitiv – *Casele a câţi oameni au fost distruse de furtună?*); *la* + acuzativ (pentru dativ – *La câţi dintre aceştiai s-au dat despăgubiri?*).

AL CÂTELEA

	Singular	
	Masculin	Feminin
N=Ac	al câtelea	a câta

Formele *al câtelea, a câta,* cu structură analogă cu a numeralelor ordinale (*al doi+ lea, a dou+a*), sunt specializate pentru întrebări care vizează un constituent actualizat prin numeral ordinal (*– A câta a ieşit la concurs? / – A ieşit a doua.*).

Ca determinanţi ai unor nominale, adjectivele pronominale interogative se acordă, în limitele variabilităţii specifice (vezi *infra*, **3.2**), în gen, număr şi caz cu nominalele determinate: ***Ce** carte cauţi?, **Ce** cărţi cauţi?, **Care** copil a făcut asta?, **Care** copii nu au făcut vaccinul?, **Cărui** băiat îi lipseşte stiloul?, **Cărei** fete îi lipseşte stiloul?, **Căror** fete li s-a promis o recompensă?, **Cât** lapte bei pe zi?, **Câtă** miere vrei în ceai?, **Câţi** oameni sunt acolo?, **Câte** flori sunt acolo?, **Câtor** copii le lipsesc cărţile?, **La câtă** recompensă te aştepţi de la ei?*.

Adjectivele pronominale interogative au aceeaşi formă cu pronumele corespondente cu excepţia lui *care* şi *câţi;* ca adjective interogative acestea se folosesc întotdeauna fără particula *-a* la formele oblice: ***Căruia** dintre ei i-ai dat notă de trecere? / **Cărui** student i-ai dat notă de trecere?*; *Copiii câtora nu au venit? / Câtor copii le-ai dat bomboane?*

Locuţiunea adjectivală interogativă *ce fel de*, invariabilă, se foloseşte când se aşteaptă ca răspuns un termen calificativ (adjectiv / substantiv cu prepoziţie) din cadrul unui grup nominal: ***Ce fel de** profesori preferi: exigenţi sau indulgenţi?*, ***Ce fel de** persoane cauţi: înalte sau scunde?*, ***Ce fel de** cărţi ai cumpărat? De poezii sau de poveşti?*

Locuţiunea este doar parţial sudată sintactic; astfel se explică posibilitatea de substituire a nominalului din structură cu un sinonim: *ce tip de / cărui tip de*.

Adjectivele pronominale interogative apar întotdeauna antepuse nominalului pe care îl determină, nominalul fiind obligatoriu nearticulat.

3. POSIBILITĂŢILE COMBINATORII ALE PRONUMELUI ŞI ALE ADJECTIVULUI PRONOMINAL INTEROGATIV

Din punct de vedere sintactic, pronumele şi adjectivul pronominal interogativ prezintă trăsături combinatorii comune cu celelalte pronume, dar în acelaşi timp prezintă particularităţi specifice, determinate de rolul lor de a marca un enunţ nondeclarativ – propoziţie / frază interogativă parţială (vezi **II, Tipuri de enunţuri în funcţie de scopul comunicării, 5**).

3.1. Poziţia pronumelui şi a adjectivului interogativ în enunţ

Pronumele interogative apar de obicei repoziţionate în raport cu poziţia standard a constituentului interogat, deplasate la începutul propoziţiei interogative. Atunci când constituentul interogat este construit cu prepoziţie, prepoziţia se deplasează obligatoriu împreună cu pronumele interogativ la începutul enunţului interogativ:

*Ana a pierdut **cartea**.* ....*__Ce__ a pierdut Ana?*
*Ana l-a văzut **pe Ion***..............***Pe cine** a văzut Ana?*
*Este vorba **despre ei***..............***Despre care** dintre ei este vorba?*

Pronumele interogativ poate rămâne în poziţia constituentului interogat, colocvial-emfatic, marcând atitudinea vorbitorului faţă de enunţ (uimire, dezacord, enervare etc.): *Ana a pierdut **ce**?*, *Ana a văzut **pe cine**?*, *Este vorba **despre cine**?*.

În cele două tipuri de interogative parţiale cuvântul interogativ este accentuat, curba intonaţională fiind însă diferită: când cuvântul interogativ stă la începutul enunţului, intonaţia este descendentă; când cuvântul interogativ este nedeplasat, intonaţia este ascendentă.

În cadrul unor întrebări multiple pot apărea două pronume interogative coordonate: ***Cine ce** a spus? / **Cine şi ce** a spus?*, ***Cine cu care** e prieten?*, ***Cine cu ce** a scris?*, ***Cine cât** a dat?*.

Caracterul interogativ al unei fraze se marchează prin deplasarea pronumelui interogativ din subordonată la începutul întregii fraze interogative:

*Crede că a descoperit **„perpetuum mobile"***......***Ce** crede că a descoperit?*
*Vrea să-l pedepsească **pe vinovat***.....................***Pe cine** vrea să pedepsească?*

E greu să înveți ***la matematică***........................***La ce*** *e greu să înveți?*
S-a săturat să te ajute ***la matematică***...............***La ce*** *s-a săturat să te ajute?*

Constituentul interogat poate fi extras din subordonatele necircumstanțiale subiective, completive directe și indirecte și deplasat ca pronume interogativ la începutul frazei interogative; nu poate fi însă extras din interiorul unor circumstanțiale (vezi **II, Tipuri de enunțuri în funcție de scopul comunicării, 5**).

Eram singură când m-am întâlnit ***cu Ion***............*****Cu cine*** *eram singură când m-am întâlnit?*

În situațiile de deplasare a pronumelui interogativ din subordonată la începutul întregii fraze interogative, apare fenomenul împletirii subordonatei cu regenta: pronumele interogativ conferă întregii fraze caracter interogativ și, în același timp, îndeplinește funcție sintactică în propoziția subordonată din care a fost deplasat. Astfel, în enunțul *La ce crezi că mă gândeam?*, *la ce* este pronume interogativ, conferind frazei caracter interogativ, dar îndeplinește funcția sintactică de complement indirect prepozițional în propoziția subordonată din care a fost extras (*mă gândeam la ceva*). (vezi **II, Imbricarea**)

Adjectivul pronominal interogativ se deplasează împreună cu nominalul determinat la începutul propoziției / frazei interogative: ***În ce zi*** *ți-ar conveni să ne întâlnim?;* ***Pentru care motiv****, mă rog, ar trebui refăcut programul?;* ***În câte zile*** *se vor termina pregătirile?*

În dialog, pronumele interogative pot apărea singure, restul enunțului fiind subînțeles:

– Te-a căutat.
– Cine?
– Doamna Ionescu, din nou.

– Ai cumpărat?
– Ce?
– Ce te-am rugat. Revista.

3.2. Pronumele / adjectivul interogativ în cadrul grupurilor sintactice

Pronumele interogative apar de obicei singure, fără determinări (vezi **II, Grupul nominal, 3**). În situațiile rare, când pronumele interogative au adjuncți, aceștia sunt cel mai adesea construcții partitive (*Cine* ***dintre cei de aici*** *te-a necăjit?, Ce* ***din toate astea*** *te-ar interesa?, Care* ***dintre ei*** *e mai bun?, Câte* ***dintre cele de pe masă*** *sunt ale tale?*), marcate prin prepozițiile specifice (*dintre, din*) sau prin alte prepoziții care semnalează procese semantice metonimice (*Cine* ***de la*** *matematică ar putea participa la întrecerea sportivă?, Care* ***de la*** *fără frecvență poate suplini acest post vacant?, Ce* ***de aici*** *te interesează?*). O vecinătate specifică interogativelor este adverbul explicativ *anume* (*Ce* ***anume*** *vrei să faci?*). Colocvial, pronumele interogative pot fi însoțite de substantive cu valorare de interjecții: *Cine* ***dracu'*** *a ajuns aici înaintea mea?, Ce* ***naiba*** *tot faci acolo?, Care* ***Dumnezeu*** *lipsește de aici?, Câte* ***păcatele mele*** *mai sunt și acolo?.*

Ca adjuncţi, pronumele interogative apar rar, legate prin morfemul de genitiv (*Cartea cui lipseşte? / A cui carte lipseşte?* – atât antepunerea determinantului, cât şi postpunerea lui fiind posibile).

Adjectivele interogative sunt adjuncţi în cadrul grupurilor nominale.

3.3. Funcţiile sintactice ale pronumelui şi ale adjectivului pronominal interogativ

Pronumele interogative ocupă poziţii sintactice tipice numelui: subiect (*Cine a venit?*), atribut (*A cui fată mai este şi ea?*), complement direct (*Pe cine ai văzut?*), complement secundar (*Ce m-ai rugat tu?*), complement indirect (*Cui i-ai mai spus?*), complement prepoziţional (*La ce te gândeşti?*), complement de agent (*De cine te laşi tu influenţată?*), complement predicativ al obiectului (*Ce l-au numit în noul guvern?*), predicativ suplimentar (*Al câtelea a trecut linia de sosire?*), circumstanţial (*În ce aţi pus cartofii?*).

Adjectivele pronominale interogative sunt adjuncţi, îndeplinind funcţia sintactică de atribut adjectival.

Apariţia la începutul propoziţiei / frazei interogative a pronumelui interogativ *cine* determină inversiunea subiect-predicat: *Cu cine s-a întâlnit Maria?* / **Cu cine Maria s-a întâlnit?*

Cine şi *ce* în poziţia de subiect impun verbului formă de persoana a III-a singular (*Cine a venit?, Ce se întâmplă?*); *Care* poate impune forma de persoana a III-a singular (*Care a venit?,* neliterar şi *Care au venit?*), de persoana a II-a singular / plural (*Care vii, măi? / Care veniţi cu mine?*) sau de persoana I plural (*Care ne întâlnim mâine să stăm de vorbă?*); structurile cu persoana a III-a sunt literare, celelalte, colocviale. *Câţi / Câte* poate impune forma de persoana a III-a plural (*Câţi au venit?*), dar şi de persoana a II-a plural (*Câţi aţi fost acolo?*) sau I plural (*Câţi plecăm în expediţie?*).

În poziţia complement direct, pronumele interogative au comportament sintactic neunitar în raport cu dublarea clitică: *cine* şi *ce* nu se dublează (*Pe cine ai văzut la bâlci?; Ce roman ai citit?*), *care* este obligatoriu dublat (*Pe care l-ai văzut acolo?*), *cât* poate apărea atât dublat, cu trăsătura semantică [+ Specific] (*Pe câţi i-ai întâlnit acolo?*), cât şi nedublat, cu trăsătura semantică [– Specific] (*Câţi ai întâlnit acolo?, Câtă mănânci?*).

În poziţia complement indirect, pronumele interogative se comportă, de asemenea, diferit în raport cu dublarea clitică: *cine* apare dublat / nedublat, după cum este folosit [+ / – Specific] (*Cui i-ai dat cartea? / Cui ai dat cartea?*), *căruia* e obligatoriu dublat (*Căruia nu i-a convenit?*), *cât* este dublat / nedublat, după cum este folosit [+ / – Specific] (*La câţi le lipsesc cărţile? / La câţi lipsesc cărţile?*).

4. COMPORTAMENTUL DISCURSIV AL PRONUMELUI ŞI AL ADJECTIVULUI PRONOMINAL INTEROGATIV

Deşi zona semantică a pronumelor / adjectivelor pronominale interogative este bine delimitată (vezi *supra*, **1.1**), în comunicare pot apărea substituiri reciproce

între diverse pronume / adjective pronominale interogative sau între pronume interogative şi adverbe interogative, afectând structura enunţului în ansamblu: ***Cine*** *sunt colegii tăi de clasă?* = ***Ce*** *colegi de clasă ai?*, ***Cine*** *este acolo?* = ***Care*** *este acolo?*, ***Ce*** *carne e asta?* = ***Ce fel de*** *carne e asta?* = ***De care*** *carne e asta?*, ***Ce***?! = ***Cum***?!, ***Care*** *carte?* = ***Ce*** *carte?*, *În* ***ce*** *loc te duci?* = ***Unde*** *te duci?*, *De* ***cât*** *timp ai venit?*= *De* ***când*** *ai venit?*, *În* ***ce*** *zi / an / lună a plecat?* = ***Când*** *a plecat?*, *Cu* ***ce*** *erau îmbrăcate?* = *În* ***ce*** *erau îmbrăcate?* = ***Cum*** *erau îmbrăcate?*, *După* ***ce*** *îl cunoşti dacă e fiert?* = ***Cum*** *îl cunoşti dacă e fiert?*, ***De ce*** *ai venit?* = ***La ce*** *ai venit?* = ***Pentru ce*** *ai venit?* = ***Din ce*** *motiv ai venit?* = ***Din ce*** *cauză ai venit?*, ***De ce*** *atâta grabă?* = ***Care-i*** *graba?* = ***Ce*** *atâta grabă?*

Contextual, pronumele / adjectivele pronominale interogative pot dobândi şi alte semnificaţii. Astfel, *ce* poate fi:

– Element retoric şi emfatic de corectare a unei replici sau de autocorectare, rezultat în urma unei elipse (*de ce?*), trimiţând la ideea de „situaţie pragmatică modificată", se corelează cu o intonaţie specifică (*ce* îşi diminuează trăsăturile prozodice, care se deplasează spre celelalte elemente din enunţ): *Ce candidat? Alesul nostru!* (I.L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*)

– Interjecţie, element parazitic, morfem interogativ nereferenţial, care poate fi omis, marcă a atitudinii afective a locutorului faţă de enunţ, neintegrat sintactic în structura propoziţiei, aşezat obligatoriu la începutul enunţului: *Ce? Crezi că are dreptate;* este suprimabil şi poate fi substituit cu o interjecţie: *Ce? Ion?, Ce? Crezi că are dreptate*; marcă exclamativă specifică limbajului oral.

– Marcator discursiv tipic dialogal care încheie un enunţ, semnalând sfârşitul replicii respective; comentariu al locutorului asupra propriei replici, invitând alocutorul la un comentariu ulterior; are valoare emfatică: *I-am spus să vină şi el, ce?*

– Termen care intră în componenţa unor elipse convenţionalizate cu diferite funcţii discursive: *Şi ce dacă?, Ce mai?*

Ce poate avea valoare neutră. Folosit singur, el semnalează faptul că vorbitorul nu a înţeles enunţul anterior; este sinonim al interjecţiei *poftim.* (vezi **Interjecţia**).

– *Pune cartea pe masă!*

– *Ce? Nu te aud...*

În mod sistematic, pronumele / adjectivele interogative pot apărea în enunţuri metalingvistice, când vorbitorul semnalează incapacitatea sa de a identifica referentul (întrebări ecou):

– *Te-a căutat o doamnă / Ioana / celălalt / al doilea / omul nostru.*

– ***Care*** *doamnă / Ioana / celălalt / al doilea / omul nostru?*

În această situaţie particulară, interogativul aparţine planului locutorului, iar nominalul din imediata lui vecinătate are statut de nominal citat, aparţinând planului alocutorului.

PRONUMELE ŞI ADJECTIVUL PRONOMINAL RELATIV

1. ASPECTE DEFINITORII

Pronumele relative reprezintă (= evocă) în discurs o entitate şi, simultan, au rolul de conectori interpropoziţionali (***Cine** a ajuns primul a mâncat tot., Acesta este profesorul **despre care** ţi-am vorbit.*).

Prin rolul de conectori în frază, pronumele relative se aseamănă cu conjuncţiile subordonatoare (vezi **Conjuncţia**) şi cu adverbele relative (vezi **Adverbul**). În timp ce pronumele este o parte de vorbire flexibilă, conjuncţia şi adverbul sunt părţi de vorbire neflexibile. În timp ce pronumele şi adverbele relative se integrează în structura sintactică a subordonatei îndeplinind diverse funcţii sintactice în cadrul acesteia, conjuncţiile nu au funcţie sintactică.

La nivel sintactic, pronumele relative marchează relaţia de subordonare dintre un termen regent şi propoziţia pe care o introduc în frază.

(a) ***Cine** se scoală de dimineaţă departe ajunge.* (Proverb)

(b) ***Ce** ţie nu-ţi place altuia nu-i face.* (Proverb)

(c) *Ochii **care** nu se văd se uită.* (Proverb)

Astfel, în (a) relativul *cine* subordonează propoziţia subiectivă verbului regent *ajunge*. În (b) relativul *ce* subordonează propoziţia completivă directă verbului regent *face*. În (c) relativul *care* subordonează propoziţia atributivă substantivului regent *ochii*.

La nivel referenţial, pronumele relative funcţionează fie ca anaforice, raportându-se la un antecedent semantic-referenţial din regentă (ca în (c), unde *ochii* este antecedentul semantic-referenţial al relativului *care*), fie ca variabile libere, putând lua orice valoare din domeniul de discurs (ca în (1) şi (2), unde *cine*, *ce* nu au antecedent semantic în propoziţiile regente).

Atragem deci atenţia asupra distincţiei **regent** (concept de natură sintactică, regent *sintactic*) şi **antecedent** (concept de natură semantic-referenţială, antecedent *semantic-referenţial*). Orice propoziţie relativă are un regent sintactic, dar numai unele relative au şi un antecedent semantic-referenţial în propoziţia regentă.

În funcţie de relaţia dintre regentul sintactic şi antecedentul semantico-referenţial, se disting următoarele situaţii:

(a) Regentul sintactic coincide cu antecedentul referenţial (*Acesta este norocosul **care** a tras lozul cel mare.* – regent: *norocosul;* antecedent: *norocosul*) (propoziţii relative cu antecedent, vezi **II, Construcţii cu propoziţii relative**)

(b) Regentul sintactic nu coincide cu antecedentul referenţial: (***Care** trage lozul cel mare se îmbogăţeşte.* – regent: *se îmbogăţeşte;* antecedent: nu are) (propoziţii relative libere, fără antecedent, vezi **II, Construcţii cu propoziţii relative**)

Toate pronumele relative pot fi folosite cu sau fără antecedent în regentă, cu excepţia lui *cine*. În general, *cine* apare fără antecedent (***Cine** întârzie mănâncă oasele.*); rar, poate avea antecedenţi din clasa cuantificatorilor nedefiniţi, cu care intră în relaţia parte-întreg (*Nu mai era nimeni **pe cine** să întrebe.; Nu mai rămăsese nimeni **cui** să-i ceară un sfat.*). În celelalte situaţii, prezenţa unui antecedent în regentă atrage înlocuirea relativului *cine* cu relativul *care* (*Musafirul **care** vine târziu nu mai prinde carne, ci oase.*). *Ce* este puţin folosit în limba actuală cu antecedent, în locul lui fiind preferat *care;* folosirea lui *ce* cu antecedent este învechită, poetică, acceptată în limba literară doar pentru evitarea repetiţiei lui *care.*

*Omul **ce** azi cerşeşte pe străzi e un fost campion la box. / Omul **care** azi cerşeşte pe străzi e un fost campion la box.*

*Asta e cartea **ce**-o cauţi? / Asta e cartea **pe care** o cauţi?*

Folosite fără antecedent în regentă, pronumele relative au deseori un corelativ, pronume demonstrativ sau nehotărât (***Cine** munceşte mai mult, **acela** va câştiga.; **Ce** faci tu singur, **asta** contează.; **Câţi** cumperi, **atâţia** plăteşti.; **Câte** mi-a cerut, **atâtea** i-am dat.*)

Antecedenţii relativelor pot fi: substantive (*O păstrez pentru **elevul** care va obţine cele mai multe puncte.; A venit **Maria**, care zicea că nici nu mai calcă pe aici.*); pronume (*A ajuns să cerşească tocmai **el**, care în tinereţe nici măcar nu se împrumuta de la cineva.; **Acela** despre care spui tu nu este al meu.; **Toţi** care fac asta vor regreta cândva.; **Nimeni** care se respectă n-ar face aşa ceva.*), pronumele demonstrative semiindependente *cel, cea, cei, cele* (***Cel** ce a venit e fratele meu.; **Cel** care a venit e fratele meu;* vezi *supra*; vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal demonstrativ, 2.3.1**); numerale (*Sunt **doi** care n-au scris nimic.; **Primul** despre care ţi-am spus a renunţat între timp.*). Uneori, antecedentul relativului este un pronume nehotărât cu ocurenţă obligatorie; în raport cu acesta, propoziţia relativă specifică o proprietate / un grup de proprietăţi atribuită / e pronumelui nehotărât:

*Dă-i **ceva care** să-i placă. / *Dă-i care să-i placă.*

*Caută **pe cineva care** să-l ajute la matematică. / *Caută care să-l ajute la matematică.*

În limba vorbită este posibilă reluarea antecedentului în subordonată; construcţia este neliterară (vezi şi **II, Atributul**):

*Am făcut mai multe reclamaţii, **care reclamaţii** s-au dovedit inutile.*

*La începutul anului, Ion Iliescu a stat de vorbă cu ei. **Care ei** s-au arătat nemulţumiţi că nu vor primi, potrivit noii legi în pregătire, o rentă viageră de 110 euro pe lună.....*(AC, 2003)

1.1. Configuraţia zonei semantice a relativelor

Relativele se organizează pe baza următoarelor trăsături semantice inerente:

– Cantitativ			+ Cantitativ		
– Legat discursiv		+ Legat discursiv	– Numărabil	+ Numărabil	
+ Animat	– Animat	+ / – Animat		– Ordine	+ Ordine
cine	ce	care	cât, câtă	câți, câte	al câtelea, a câta

Popular, arhaic, poetic, *ce* poate fi folosit și în raport cu un nominal cu trăsătura semantică [+ Animat] (*Alecsandri a fost poetul ce a cântat natura.*).

Unele pronume relative cunosc o utilizare nehotărâtă în două ipostaze sintactice: (a) fără rol de element de relație în frază (***Care** alerga, **care** striga, **care** se bătea cu colegul de bancă...; Spune **care** ce poate.; Ieșea **care** de pe unde se ascunsese.*), (b) cu rol de element de relație în frază (*Ce-ar face, tot nu-l întrece.; Spună **cine**-o spune și **ce**-o vrea să spună, eu tot nu mă duc acolo.; **Care**-o veni, tot nu-i voi deschide.*) (vezi **Pronumele și adjectivul pronominal nehotărât**).

Pronumele relative au inventar parțial comun cu pronumele interogative (vezi **Pronumele și adjectivul pronominal interogativ**). În plus, față de clasa interogativelor, în clasa relativelor apare pronumele relativ compus *ceea ce*, pronumele relativ popular *de* și unele pronume nehotărâte cu valoare relativă (vezi **Pronumele și adjectivul pronominal nehotărât**).

Ceea ce are valoare neutră. Apare: (a) în structuri scindate, emfatice (***Ceea ce** contează acum este să găsim o soluție.*; vezi **II, Organizarea focală a enunțului; Construcții cu propoziții relative**); (b) în propoziții apozitive, unde are valoare neutră (*A întârziat două ore, **ceea ce** m-a deranjat foarte mult.*); (c) rar, în atributive, având ca regent sintactic pronumele nehotărât *tot*, apare în variație liberă cu *ce* (*Tot **ceea ce** mai contează acum este să găsim o soluție.*). *Ceea ce* este cult, adesea emfatic.

De, popular, este echivalent al lui *care*, având ca antecedent semantic-referențial un substantiv din regentă (*Fata **de**-a intrat acum pe poartă este sora lui.*). Uneori *de* apare exclusiv cu rol de element relativ interpropozițional, vid semantic (*Fata **de**-am venit cu ea este sora Mariei.*).

În inventarul pronumelor relative sunt uneori incluse, ca pronume compuse, *cel ce, cel care.* Se observă însă comportamentul morfosintactic independent al celor două componente:

*I-am spus **celui ce** a venit.* (*celui* – complement indirect regizat de verbul *am spus*, cazul dativ; *ce* – subiect al verbului *a venit*, cazul nominativ)

*Am vorbit **despre cel ce** a venit.* (*despre cel* – complement prepozițional regizat de verbul *am vorbit*, cazul acuzativ, cerut de prepoziție; *ce* – subiect al verbului *a venit*, cazul nominativ)

*M-am întâlnit **cu cel ce** a venit.* (*cu cel* – complement prepozițional regizat de verbul *m-am întâlnit*, cazul acuzativ cerut de prepoziție; *ce* – subiect al verbului *a venit*, cazul nominativ)

*I-am spus **celui care** a venit.* (*celui* – complement indirect regizat de verbul *am spus*, cazul dativ; *care* – subiect al verbului *a venit*, cazul nominativ)

*I-am spus **celui pe care** l-am văzut.* (*celui* – complement indirect regizat de verbul *am spus*, cazul dativ; *pe care* – complement direct regizat de verbul *am văzut*, cazul acuzativ)

I-am întrebat ***pe cei cu care*** *m-am întâlnit.* (*pe cei* – complement direct regizat de verbul *am întrebat*, cazul acuzativ; *cu care* – complement prepozițional regizat de verbul *m-am întâlnit*, cazul acuzativ cerut de prepoziție)

De aceea, *cel* va fi considerat pronume demonstrativ semiindependent (vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal demonstrativ, 2.3.1**) urmat de o propoziție relativă introdusă prin ***ce / care.***

Cât (forma de masculin, singular, nominativ=acuzativ) este omonimă cu adverbul relativ *cât* (vezi **Adverbul**). Uneori omonimia se dezambiguizează contextual (*Bea sirop* ***cât*** *vrea.* – pronume substitut al substantivului *sirop*); alteori opoziția pronume / adverb se neutralizează (*A cumpărat sirop. Bea* ***cât*** *vrea.* – *cât* poate fi interpretat fie ca adverb cantitativ, fie ca pronume).

Pronumele nehotărâte compuse cu *ori-* (*oricine, orice, oricare, oricâte*) (vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal nehotărât, 2**) pot funcționa cu valoare relativă: *Nu sunt acasă pentru* ***oricine*** *m-ar căuta.*, ***Orice*** *spun nu e bine.*, *Ți-o dau pe* ***oricare*** *o vrei.*, *Îți dau* ***oricâte*** *îmi ceri.*

1.2. Adjectivul pronominal relativ

Unele relative se realizează doar ca pronume (*cine, ceea ce, de*), altele, doar ca adjective pronominale (*ce fel de*), altele, şi ca pronume, şi ca adjective pronominale (*care, ce, cât, al câtelea*) (vezi şi **Pronumele şi adjectivul pronominal interogativ**).

Formele adjectivelor relative sunt omonime cu ale pronumelor corespunzătoare:

Ce carte vrei, pe aceea poți s-o iei. (adjectiv pronominal) / *Poți să iei* ***ce*** *vrei.* (pronume)

Care *copil vine, îl trimiți la mine.* (adjectiv pronominal) / *Îl trimiți la mine* ***pe care*** *vine primul.* (pronume)

Câte *fapte rele faci, toate se întorc într-o zi împotriva ta.* (adjectiv pronominal) / *Mănâncă fructe* ***câte*** *are.* (pronume)

> Pronumele relative au două forme de genitiv-dativ, diferențiate în funcție de poziția față de nominalul determinat (cu particula *-a* în postpunere, fără particula *-a* în antepunere – *cărțile cărora, ale căror cărți*); adjectivele pronominale relative corespunzătoare sunt omonime cu formele ocurente în antepunere (forme fără particula *-a*).

Adjectivele pronominale relative sunt puțin frecvente şi au topică fixă (apar antepuse nominalului determinat). Cel mai frecvent în antepunere apare adjectivul pronominal *ce*; celelalte sunt folosite în special ca mijloace sintactice de emfază.

2. FLEXIUNEA PRONUMELUI ŞI A ADJECTIVULUI PRONOMINAL RELATIV

Pronumele relative *care, cine, ce, cât / al câtelea* au aceeaşi morfologie cu pronumele interogative omonime (vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal**

interogativ, 2). În ciuda omonimiei formelor interogative şi relative la nivelul sistemului, la nivelul uzului există diferenţe de frecvenţă: *care* este puţin frecvent ca pronume interogativ, dar foarte frecvent ca relativ; *cine* este frecvent ca pronume interogativ, dar puţin frecvent ca relativ (vezi **II, Construcţii cu propoziţii relative**).

Ceea ce este invariabil şi apare doar în contexte de masculin singular (*Ceea ce e interesant... / *Ceea ce sunt interesanţi... / *Ceea ce e interesantă... / *Ceea ce sunt interesante...*).

De este invariabil şi apare atât în contexte de masculin singular şi plural (*Băiatul de a fost lovit... / Băieţii de au fost loviţi...*), cât şi în contexte de feminin singular şi plural (*Fata de a fost lovită... / Fetele de au fost lovite...*).

Flexiunea adjectivelor pronominale relative este aceeaşi cu a adjectivelor pronominale interogative corespunzătoare (vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal interogativ, 2**).

3. POSIBILITĂŢILE COMBINATORII ALE PRONUMELUI ŞI ALE ADJECTIVULUI PRONOMINAL RELATIV

Ceea ce individualizează relativele în cadrul sistemului pronominal este comportamentul lor sintactic: pe de o parte, se înscriu în structura propoziţiei subordonate pe care o introduc în frază, îndeplinind o funcţie sintactică în cadrul acesteia, pe de altă parte, marchează un raport de subordonare în cadrul frazei:

(a) *Îi voi da răspunsul* ***pe care*** *îl aşteaptă.*

(b) *Voi da cartea* ***cui*** *va aduce primul banii.*

În (a) relativul *pe care* introduce în frază o propoziţie atributivă, în cadrul căreia îndeplineşte funcţia sintactică de complement direct; în (b) *cui* introduce în frază o propoziţie completivă indirectă, în cadrul căreia îndeplineşte funcţia sintactică de subiect (vezi şi **II, Construcţii cu propoziţii relative**).

3.1. Relativele ca elemente de relaţie

În calitate de elemente de relaţie, pronumele relative introduc în frază diverse tipuri de subordonate: subiectivă (***Cine sapă groapa altuia*** *cade singur în ea.*), predicativă (*Va deveni* ***ce şi-a dorit.***), atributivă (*Locuiesc în casa* ***în care au locuit părinţii mei.***), completivă directă (*Cheamă-l* ***pe cine ţi-a promis*** *că te ajută.*), completivă secundară (*M-a sfătuit* ***ce să fac în caz de primejdie.***), completivă indirectă (*Nu-i dau ciocolată* ***cui mă supără.***), completivă prepoziţională (*Mă gândesc* ***cu ce să-l păcălesc.***), completivă de agent (*Am fost pedepsită* ***de cine nu mă aşteptam.***), predicativă suplimentară (*Îl ştii* ***ce-i poate pielea.***), circumstanţială (*Mergeam* ***în spatele cui mergea mai repede din grup.*** etc.).

Când pronumele relativ introduce în frază o propoziţie atributivă, se realizează un tip special de acord, acordul încrucişat: pronumele relativ se acordă cu nominalul din regentă pe care îl substituie (***băiatul*** *în vorbele căruia cred,* ***fata*** *în*

*vorbele **căreia** cred, **băieţii** în vorbele **cărora** cred, **fetele** în vorbele **cărora** cred, **băiatul** în cuvântul **căruia** cred, **fata** în cuvântul **căreia** cred, **băieţii** în cuvântul **cărora** cred, **băiatul** în vorba **căruia** cred, **fata** în vorba **căreia** cred, **băieţii** în vorba **cărora** cred, **fetele** în vorba **cărora** cred, **fetele** în cuvântul **cărora** cred*); lexemul *al* (când apare) se acordă cu nominalul din propoziţia subordonată pe care o introduce relativul (*băiatul în **ale cărui vorbe** cred, fata în **ale cărei vorbe** cred, băieţii în **ale căror vorbe** cred, fetele în **ale căror vorbe** cred, băiatul în **al cărui cuvânt** cred, fata în **al cărei cuvânt** cred, băieţii în **al căror cuvânt** cred, băiatul în **a cărui vorbă** cred, băieţii în **a căror vorbă** cred, fetele în **a căror vorbă** cred, fetele în **al căror cuvânt** cred*).

Pronumele relative apar cu statut special în construcţiile relative infinitivale (vezi **Forme verbale nepersonale, 2.3.4**), formate dintr-un verb (*a fi, a avea*) + relativ (pronume – *cine, ce, care* –; adverb) + verb la infinitiv (fără *a*): *N-are ce face., N-am ce spune., Nu-i ce mânca., Nu-i cine mă ajuta., N-am cui mă plânge., N-are al cui fi., N-am cât cere de la el.*

3.2. Funcţiile sintactice ale pronumelor şi ale adjectivelor pronominale relative

În propoziţiile subordonate pe care le introduc, pronumele relative îndeplinesc diferite funcţii sintactice: subiect (***Ce** ţie nu-ţi place altuia nu-i face.*), nume predicativ (***Cine** ar fi el, nepedepsit nu va scăpa.*), atribut (*Locuiau în casa **ale cărei** ferestre erau mereu închise.*), complement direct (***Pe care** o caută nu o găseşte.*), complement indirect (***Cui** îi spun râde de mine.*), complement prepoziţional (***De care** te rogi mai mult să te ajute, acela nu te ajută.*), complement de agent (***De cine** a fost sfătuită, a fost sfătuită prost.*), circumstanţial (*Nu e bine **în ce** ai pus-o, Nu-i convine **înaintea cui** a vorbit.*).

În poziţia de subiect, *ce* permite atât acordul cu persoana a III-a singular, cât şi cu persoana a III-a plural (spre deosebire de pronumele interogativ omonim); *care* acceptă combinarea cu orice persoană:

*Îmi amintesc de zilele de vară **ce au trecut** atât de repede.*

*Admiram de la fereastră ziua **ce se sfârşea**.*

*Oamenii **care veneau** mă impresionau.*

*Eu, **care mă enervez** aşa greu, de data asta nu m-am putut abţine.*

*Tu, **care înţelegi** aşa repede, ai avut de data asta probleme.*

În poziţia de atribut genitival, pronumele relativ poate apărea atât înaintea substantivului determinat (obligatoriu însoţit de *al*), cât şi după acesta (fără *al*). Când apare după substantivul determinat, pronumele relativ *care* primeşte obligatoriu particula *-a* (*El este omul **în ale cărui** graţii vrea să intre / în graţiile **căruia** vrea să intre.*).

În poziţia de complement direct, *cine* apare obligatoriu însoţit de prepoziţia-morfem *pe*, dar nedublat prin clitic (***Pe cine** nu laşi să moară nu te lasă să trăieşti*); *ce* apare facultativ dublat, în funcţie de gradul de specificitate al entităţii evocate

prin relativ (*Asta este pofta* ***ce****-am avut(-****o****)*); *care* apare obligatoriu însoţit de prepoziţia-morfem *pe* şi dublat prin clitic (***Pe care*** *l-am întrebat a dat din umeri.*); *câţi / câte* apare fără prepoziţia-morfem *pe* şi nedublat prin clitic când substituie un nominal cu trăsătura semantică [– Animat] (***Câţi*** *[pomi] am cumpărat toţi s-au prins.*) sau un nominal cu trăsătura semantică [+ Animat, – Specific] (***Câţi*** *am întrebat n-au ştiut să răspundă.*), dar este obligatoriu însoţit de prepoziţia-morfem *pe,* dublat facultativ prin clitic atunci când substituie un nominal cu trăsătura semantică [+ Animat, + Specific] (***Pe câţi*** *(****i-****) am întrebat n-au ştiut să răspundă.*).

În poziţia de complement indirect, *cine* apare dublat facultativ, în funcţie de coprezenţa trăsăturii [+ / – Specific] (***Cui i****-ai dat cărţile nu le merita.* / ***Cui*** *ai dat cărţile nu le merita.*); *care* este obligatoriu dublat prin clitic (*Acesta este omul* ***căruia i****-ai promis o recompensă.*); *câţi / câte* apare dublat facultativ, în funcţie de coprezenţa trăsăturii [+ / – Specific] (***La câţi le****-am spus, toţi mi-au dat dreptate* / ***La câţi*** *am spus, toţi mi-au dat dreptate.*).

3.3. Împletirea subordonatei cu regenta

Împletirea subordonatei cu regenta este un fenomen sintactic la care participă relativele (pronume şi adverbe). În enunţurile modalizate (vezi **II, Modalizarea**), rolul în frază şi cel în propoziţie apar disociate: relativul introduce în frază propoziţia conţinând modalizatorul / succesiunea de modalizatori, dar îndeplineşte funcţie sintactică în propoziţia subordonată modalizatorului (vezi **II, Imbricarea**):

Acesta este stiloul cu care ***trebuie / vreau / poţi / e bine*** *să scrii.*

Mi-a spus nişte vorbe pe care ***nu ştiu cum trebuie*** *să le interpretez.*

În exemplele anterioare, pronumele relativ introduce în frază propoziţia subordonată atributivă *trebuie / vreau / poţi / e bine/ nu ştiu,* dar îndeplineşte funcţie sintactică (circumstanţial instrumental / complement direct) în altă propoziţie decât cea pe care o introduce, şi anume în propoziţia *să scrii,* respectiv *să le interpretez.* Propoziţia subordonată modalizatorului poate fi subînţeleasă: *Scrie ce trebuie [să scrii].*

Forma cazuală a pronumelui relativ se orientează fie după relaţia pe care relativul o stabileşte în propoziţia subordonată, fie după relaţia pe care o stabileşte cu un termen din regentă (vezi şi **II, Construcţii cu propoziţii relative**).

(a) Forma relativului se orientează după relaţia sintactică stabilită în propoziţia pe care o introduce atunci când:

– în regentă apare antecedentul relativului: *Nu-mi place* ***băiatul cu care*** *eşti prietenă.* / *Acesta este* ***omul în care*** *am încredere totală.* / *Dă-o* ***copilului căruia*** *i-a plăcut.*

– verbul din regentă, în absenţa unui antecedent al relativului, are ca restricţie combinatorie cazul nominativ sau acuzativ neprepoziţional: *Nu-mi place* [+ N] ***cu cine*** *eşti prietenă., Am aflat* [+ Ac] ***în care*** *ai tu mai multă încredere., M-a dezamăgit* [+ N] ***cu cine*** *s-a aliat. Nu am* [+ Ac] ***cu ce*** *să scriu.*

(b) Forma relativului se orientează după relaţia sintactică stabilită cu un termen din regentă atunci când, în absenţa unui antecedent, regentul subordonatei

impune o restricție combinatorie de caz (genitiv sau dativ) sau de prepoziție (inclusiv prepoziția-morfem *pe* specializată pentru complementul direct):

L-am întrebat ***pe cine*** *a venit primul /* ***pe care*** *a răspuns primul.* (cazul acuzativ regizat de verbul *a întreba,* funcția sintactică subiect în propoziția subordonată).

I-am dat ***cui*** *mi-a cerut.* (cazul dativ regizat de verbul *a da,* funcția sintactică de subiect în propoziția subordonată)

M-am gândit ***la ce*** *vom face în vacanță.* (cazul acuzativ impus de prepoziția *la* regizată de verb, funcția sintactică de complement direct în propoziția subordonată)

Am stat în casa ***cui*** *ne-a primit.* (cazul genitiv rezultat din relația din cadrul grupului nominal *casa cuiva,* funcția sintactică de subiect în propoziția subordonată)

În concluzie, se poate spune că (i) prezența unui antecedent semantico-referențial orientează relația cazuală a pronumelui relativ spre propoziția relativă; (ii) absența unui antecedent semantico-referențial orientează relația cazuală a pronumelui relativ spre propoziția în care cazul regizat este marcat (genitiv, dativ sau cu grupare cu prepoziție); (iii) atunci când atât elementul din regentă, cât și cel din subordonata relativă regizează un caz marcat (un caz oblic sau cu prepoziție), prezența unui substantiv / pronume / pronume semiindependent în regentă este obligatorie, făcând posibilă marcarea cazuală a ambelor elemente:

L-am întrebat ***pe cel / pe acela*** *cu care am venit în tren.*
I-am dat ***celui / aceluia*** *pe care l-am întâlnit primul.*
Am vorbit ***despre cel / despre acela*** *pe care l-au pedepsit pe nedrept.*
Am stat în casa ***celui / aceluia*** *cu care ne-am înțeles cel mai bine.*

PRONUMELE ȘI ADJECTIVELE PRONOMINALE HIBRIDE

PRONUMELE ȘI ADJECTIVELE PRONOMINALE RELATIV-INTEROGATIVE

Pronumele și adjectivele pronominale relativ-interogative alcătuiesc o clasă distinctă de entități care au particularități comune atât cu relativele, cât și cu interogativele. Se deosebesc și de relative, și de interogative prin contextul unic în care apar: enunțurile interogative parțiale redate în vorbire indirectă (vezi **II, Vorbirea directă și vorbirea indirectă**).

Pronumele relativ-interogative evocă în discursul indirect o clasă de entități ai cărei membri trebuiau / vor trebui fixați, prin răspuns, de către un receptor într-o situație de comunicare diferită de cea curentă, având în același timp și rolul de conectori sintactici interpropoziționali (introduc în frază o propoziție subordonată).

Nu mi-a spus ***cine*** *a fost vinovat.*
Nu am aflat ***cine*** *va veni la serbare.*

Pronumele relativ-interogative au în comun cu pronumele interogative inventarul de termeni, comportamentul morfologic și semantico-referențial (vezi **Pronumele și adjectivul pronominal interogativ**), dar se deosebesc de pronumele interogative prin dependența sintactică de un regent (verb *dicendi*, adjectiv / substantiv *dubitandi*, verbe epistemice la forma negativă): *Nu mi-a spus cine este vinovatul., I-am pus întrebarea cine este vinovatul., Sunt nelămurită cine este vinovatul, Nu știu cine este vinovatul* (vezi **II, Vorbirea indirectă și vorbirea indirectă**). În timp ce pronumele interogative apar numai în propoziții principale (independente sau care își subordonează alte propoziții), pronumele relativ-interogative apar numai în propoziții subordonate. Între pronumele interogative și pronumele relativ-interogative există relații discursive cu caracter sistematic, în sensul că un pronume interogativ din vorbirea directă poate deveni pronume relativ-interogativ prin trecerea la vorbirea indirectă și invers.

Pronumele relativ-interogative au în comun cu pronumele relative rolul de conectori sintactici. Se deosebesc însă de relative prin faptul că se integrează exclusiv în propoziția interogativă subordonată (*Am întrebat despre cine vorbeau.*), în timp ce pronumele relative pot intra în relație atât cu verbul din regentă, în funcție de care se orientează formal (*O dau cui o cere primul.*; *cui* – cazul dativ impus de verbul *a da*), cât și cu verbul din subordonata pe care o introduc în frază și în care îndeplinesc o funcție sintactică (*cui* – subiect în subordonată) (vezi **Pronumele și adjectivul pronominal relativ, 3.3**).

Unii membri din clasa pronumelor relativ-interogative pot funcționa și ca adjective pronominale relativ-interogative (*Nu mi-a spus câte persoane au fost invitate., N-am aflat care obiecte au fost lăsate acasă*).

PRONUMELE ȘI ADJECTIVELE PRONOMINALE RELATIV-EXCLAMATIVE

O categorie aparte de relative sunt relativele exclamative. Acestea rezultă din trecerea unei propoziții exclamative din vorbirea directă în vorbirea indirectă (vezi **II, Tipuri de enunțuri în funcție de scopul comunicării, 4, Vorbirea directă și vorbirea indirectă**):

*Ce copil cuminte! > Toți se mirau **ce** copil cuminte este.*

Pot deveni relativ-exclamative pronumele *câte* (pronume și adjectiv pronominal relativ-interogativ: *Câte a mai pătimit! > Îl deplângeau cu toții câte a mai pătimit.; Câte necazuri a avut! > Toți vorbeau câte necazuri a avut.*), adjectivul pronominal *ce* (*Ce persoană drăguță! > Toți o admirau ce persoană drăguță este.*)

Adverbul exclamativ *ce* poate deveni adverb relativ-exclamativ: *Ce ciudat te porți! > Toți se plâng ce ciudat te porți.*

NUMERALUL

1. PRELIMINARII

1.1. Aspecte definitorii

Numeralul face parte din clasa semantică a ***cantitativelor*** şi reuneşte, în calitatea lui de „expresie a numărului", cuvinte şi grupări de cuvinte cu trăsături morfologice şi sintactice *specifice*. Cantitativele asociate „ideii de număr", ***numeralele,*** se organizează în categorii diferenţiate prin modul particular de a introduce această idee în organizarea discursului. Referirea la un număr precis se realizează lingvistic foarte variat, ceea ce explică eterogenitatea gramaticală a clasei numeralului.

Categoria centrală o constituie ***numeralul cardinal.*** Celelalte tipuri de unităţi lingvistice incluse în această clasă se organizează formal şi / sau semantic în jurul numeralului cardinal. El este implicat în formarea tuturor subclaselor de numerale care indică, în diverse ipostaze, o cantitate numerică (numeralul colectiv, multiplicativ, fracţionar, distributiv, adverbial), dar şi a celor care indică, prin referire la un anumit număr, *poziţia* în interiorul unei succesiuni numeric organizate (numeralul ordinal); această particularitate situează numeralul ordinal în afara cantitativelor. Numeralul cardinal reprezintă baza de derivare / compunere (*pătrime, împătrit, al patrulea, câteşipatru* etc.) sau este component al unor structuri fixate (*câte trei, de trei ori, trei cincimi, trei pe / supra cinci* etc.).

Numeralele se organizează în serii paralele ca sinonime ale unor unităţi neologice (*ambii, prim, secund, terţ, dublu, triplu* etc.) sau colocviale (*jumătate, sfert*).

> Referirea la un număr precis poate fi exprimată şi prin unităţi lexicale care formal *nu* trimit la numeralul cardinal: *pereche* („colectiv de doi"), *duzină* („colectiv de doisprezece"), *sfert* („pătrime"), *jumătate* („doime") etc.
>
> Absenţa referirii la un număr determinat, în sens aritmetic, scoate din clasa numeralelor cantitativele denumite tradiţional *numerale nedefinite* (*mulţi, puţini, câţiva* etc. vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal nehotărât, 1.1.2**).

1.2. Caracterizare morfologică

Clasa numeralelor este lipsită de omogenitate, cuprinzând atât unităţi flexionare invariabile, cât şi unităţi cu flexiune de tip nominal.

Profund eterogenă flexionar este seria cardinalelor, din care fac parte numeroase unități invariabile (*trei, cinci*), dar și unități cu forme distincte de gen (*doi, două*); cazul este exprimat cel mai adesea prepozițional.

Prin particularități morfologice specifice se caracterizează și numeralul ordinal, variabil în gen (***al*** *doilea* / ***a*** *doua*).

Numeralele fracționare (*doime, treime, zecime*) nu se deosebesc flexionar de substantiv, iar cele multiplicative (*întreit, însutit*) au flexiunea prototipică a adjectivului.

1.3. Caracterizare sintactică

Diversele serii de numerale se deosebesc și în ce privește posibilitățile de asociere. În organizarea enunțurilor, numeralele funcționează ca adjectiv, substitut (pronume), substantiv sau adverb.

Comportamentul sintactic diferă de la o serie la alta: numeralul cardinal poate avea valoarea unui adjectiv (***două*** *cărți*), a unui substitut (*Are de cumpărat mai multe cărți.* ***Două*** *sunt de matematică.*) sau substantiv (***doi*** *și cu* ***trei*** *fac* ***cinci***). Ca și numeralul cardinal, cel colectiv poate avea valoarea unui adjectiv (***amândoi*** *copiii*) sau a unui substitut (*Are doi copii;* ***amândoi*** *sunt elevi.*). Numeralul multiplicativ funcționează preponderent ca adjectiv (*eforturi* ***înzecite***) sau ca adverb (*Cheltuiesc* ***înzecit.***), cel fracționar, numai ca substantiv, cel adverbial, ca adverb (*A refăcut textul* ***de trei ori.***). Acest comportament face ca diversele (sub)clase de numerale să nu poată fi atribuite unei „părți de vorbire" decât în legătură cu un context dat.

Statutul gramatical propriu numeralului constă în faptul că numeralul cu valoare adjectivală, pronominală (de substitut), substantivală sau adverbială prezintă unele trăsături specifice.

Astfel, numeralul cu valoare adjectivală nu se comportă identic cu un adjectiv propriu-zis, între ele existând diferențe în modul de manifestare a acordului: spre deosebire de adjectiv, numeralul cardinal impune substantivului regent numărul exprimat lexical, dar se acordă în gen și caz (cele care prezintă aceste categorii gramaticale) cu substantivul regent. Numeralul fracționar are flexiune proprie: primul component se comportă ca un numeral, cel de-al doilea, ca un substantiv. Fac excepție numeralul multiplicativ și unitățile legate doar semantic de numeralele numerice care se comportă în totalitate ca un adjectiv, acordul cu regentul substantival realizându-se în gen, număr și caz. O situație specială o are numeralul ordinal la care acordul cu substantivul regent se realizează numai în gen.

Eterogenitatea gramaticală, variabilitatea (în funcție de context) a clasei numeralului explică de ce i se contestă calitatea de „parte de vorbire". Ca trăsături specifice, pe lângă sensul de „cantitativ definit", „numeric" și lipsa de omogenitate morfologică, e de menționat că, în grupul nominal, numeralul se caracterizează prin constrângeri (restricții) speciale de construcție, de topică, de acord, de articulare a substantivului regent.

2. NUMERALUL CARDINAL

2.1. Aspecte definitorii

Numeralul cardinal exprimă un număr întreg, fără alte detalii legate de această informaţie cantitativă definită (exactă).

Este clasa cantitativelor numerice cel mai bine reprezentată, de la care se formează, prin diverse procedee, toate celelalte tipuri de numerale.

Caracteristica semantică a numeralelor cardinale derivă din participarea lor la un sistem strict organizat numeric, fiecare unitate a seriei definindu-se numai prin raportare la semnificaţia termenilor direct învecinaţi (*unu* este mai mic decât *doi*, *doi* este mai mare decât *unu*, dar mai mic decât *trei* etc.).

Nucleul seriei îl reprezintă unităţile de bază, care se regăsesc, combinate după reguli stricte, ca elemente componente, în structura celorlalte. Seria poate fi lărgită nelimitat, prin crearea, dacă este nevoie în comunicare, a unor unităţi noi, utilizând procedeele şi unităţile existente.

Numeralele cardinale sunt utilizate fie ca adjective (***cinci** elevi*), fie ca substitute (*Au venit toţi elevii, dar **trei** au plecat.*), fie ca substantive (***Trei** plus **trei** fac **şase**.*).

Când este *adjectiv*, numeralul cardinal participă la organizarea grupului nominal ca determinant al substantivului-centru, cu care se acordă în gen şi caz, atunci când flexiunea o permite: *un pom, unui pom; o floare, unei flori;* forma de număr a substantivului este impusă de numeral – singular, în asociere cu *un / o* (*un **pom**, o **floare***), plural, în cazul celorlalte (*trei / cinci / două sute* (*de*) ***pomi, flori, scaune***).

Cu valoare de *substitut*, numeralul cardinal, asemenea pronumelui, îşi completează semnificaţia proprie, preluând, prin raportare la substantivul substituit, şi referinţa acestuia. Ca şi pronumele, numeralul funcţionează anaforic sau cataforic, legându-se de un substantiv exprimat în contextul lingvistic, substantiv care îi împrumută referinţa (şi informaţia de gen): *Am analizat situaţia elevilor: **douăzeci şi doi** au trecut clasa* (anaforic). ***Trei** dintre ei / aceştia / elevi au luat premiu* (cataforic).

Numeralul cardinal este folosit *substantival*, ca denumire a unui număr (mai ales în limbajul matematic), dar şi cu semnificaţii derivate (*zece* „nota zece", *unsprezece* „echipa de fotbal", vezi *infra*, **2.7.1**, **2.7.2**).

Diferenţele de utilizare nu afectează formal numeralul cardinal. Singura excepţie o constituie capul de serie, care are forme diferite pentru utilizarea ca adjectiv (*un / o: un pom, o casă*) şi ca substitut sau substantiv (*Unu / una a venit., Unu şi cu unu fac doi.*).

2.2. Structura morfematică a numeralului cardinal

După structura morfematică, numeralele cardinale se grupează în **simple** şi **compuse**.

Sunt **simple** numeralele de la *unu* la *zece* inclusiv. În acest grup poate fi încadrat *zero* care, asociat cu un substantiv, exprimă o mulțime vidă (*zero cărți*). Numeralele simple pot fi monomorfematice (când sunt invariabile: *trei, patru, opt* etc.) sau analizabile la nivel morfematic (*doi, zece, sută, mie* etc.)

Sunt *compuse* numeralele cardinale de la *unsprezece* în sus, reprezentate prin grupări formate din două sau mai multe numerale, din structura cărora face parte totdeauna cel puțin un numeral simplu între *unu* și *nouă*. Asocierea componentelor se realizează:

(a) prin alăturare: *treizeci, cinci sute patru, o mie, trei miliarde două sute* etc.

(b) prin utilizarea unor elemente de relație:

– prepoziția *spre* intră în structura numeralelor dintre *zece* și *douăzeci: unsprezece, doisprezece..., nouăsprezece*;

– conjuncția *și* este folosită în asocierea numeralelor dintre *douăzeci* și *nouăzeci* cu un numeral simplu: *douăzeci **și** cinci, optzeci **și** patru* etc.;

– prepoziția *de* leagă numeralele de la *douăzeci* în sus de compusele formate cu *mii, milioane, miliarde* etc. (care se comportă, din punct de vedere sintactic, ca substantivele, vezi *infra*, **2.5.1.1.b**): *trezeci **de** mii, două sute **de** milioane* (la fel cu *treizeci **de** copii*).

Numeralul cardinal are o capacitate infinită de combinare a unităților seriei, creând numerale compuse complexe, de tipul *șaptezeci de milioane două sute treizeci și cinci de mii opt sute unsprezece.*

Făcând parte din structura numeralelor compuse, *zece, sută, mie, milion, miliard* etc. se comportă ca substantivele: capătă desinențe de plural și impun numeralului cu care se combină genul: *douăzeci, două sute / mii* (feminin plural), *două milioane / miliarde* (neutru plural) etc. Acordul se face și în interiorul compuselor: *opt milioane două sute de mii o sută treizeci.* Spre deosebire de acestea, *unsprezece* (*copii, case*) este invariabil; variația în gen a numeralului *doisprezece / douăsprezece* e impusă de un termen exterior compusului, cf. *doisprezece copii, douăsprezece fete; La concurs participă băieți – doisprezece și fete – douăsprezece.*

Numeralele simple de la *unu* la *zece* și substantivul *mie* sunt moștenite din latină, *sută, milion, miliard, trilion, cvadrilion, cvintilion* și *zero* sunt împrumutate, iar toate numeralele compuse sunt formate în limba română.

2.3. Raportul scris – vorbit în utilizarea numeralelor cardinale

Grafic, numeralele cardinale pot fi reprezentate prin litere (reproducând structura fonică) sau simbolic, prin cifre arabe (*1, 3, 15, 100* etc.), rar, prin cifre romane.

În mod obișnuit, se preferă notația literală a numerelor mici. Notația cu cifre, generală în limbajul matematic, se întâlnește și în domeniul tehnic și în cel contabil–administrativ, mai ales în notarea numeralelor compuse reprezentând cifre mari, dar și la indicarea datei (*15.08.2002* „15 august 2002").

În limba actuală, mai ales în presa scrisă, devine tot mai frecventă asocierea celor două modalităţi de notare, prin cifre şi litere, a numerelor mari: ***13 miliarde*** *de lei* („Adevărul", 2002), ***23 de miliarde***, ... ***18 600 miliarde de lei*** (Rlib, 2002) etc.

Compusele între *unsprezece* şi *nouăsprezece* şi cele între *douăzeci* şi *nouăzeci* se scriu împreună, iar celelalte, separat.

Numeralele cardinale apar uneori cu forme modificate (*paisprezece, cinsprezece*). Variantele se întâlnesc în limba literară sau în vorbirea mai puţin îngrijită, unele acceptate de norme, iar altele nu. Sunt acceptate de limba literară variante rezultate din modificarea, în vorbire şi în scris, a aspectului fonetic al primului component: *paisprezece* (pentru *patrusprezece*), *şaisprezece* (pentru *şasesprezece*), *şaizeci* (pentru *şasezeci*). Modificarea fonetică se explică prin analogie cu numeralele anterioare din serie al căror prim component este monosilabic. De asemenea, numeralele *cincisprezece* şi *cincizeci*, apar în realizarea orală sub forma *cinsprezece* şi *cinzeci*, modificarea reducând o succesiune de consoane greu de pronunţat.

În limba vorbită se întâlnesc şi variante neacceptate de norma literară, dar frecvente în uz, în care numeralele prezintă şi modificări ale părţii finale a compusului, de tipul *unşpe, doişpe, cinşpe*, ca şi *unsprece, doisprece, şaisprece* sau chiar *şaişpce, unşpce.*

Alte variante fonetice, frecvente în vorbirea mai puţin îngrijită, dar nefolosite în scris, apar la numeralele compuse cu *zeci* (component omis complet în varianta scurtată): *douăşunu, treiştrei, patruşopt* sau chiar *paşopt* (de la care s-a format derivatul *paşoptist*), *paşcinci, douăjdemii, şaijdemii* etc.

La numeralele compuse prin alăturare (scrise separat) în care intră ca element component *sute, mii, milioane, miliarde*, în vorbirea populară şi familiară se introduce aproape regulat conjuncţia *şi*: *opt mii / milioane* ***şi*** *trei sute, o mie* ***şi*** *cinci* etc. Lipsa conjuncţiei *şi* din limba standard se explică atât prin influenţe străine (franceza), cât şi prin scrisul cu cifre.

2.4. Flexiunea numeralului cardinal

Sub aspect **flexionar,** numeralul cardinal reprezintă o clasă eterogenă, cu unele particularităţi care îi conferă o poziţie singulară în cadrul flexiunii nominale.

2.4.1. Caracteristica cea mai generală o reprezintă faptul că numeralele cardinale nu disting flexionar **numărul**. Sensul de singular sau de plural este inclus în semnificaţia lexicală a numeralului, care impune cuvântului flexibil a cărui cantitate o precizează sau pe care îl substituie o anumită valoare de număr gramatical (singular pentru *un*(*u*), plural pentru toate celelalte).

Au forme diferite pentru exprimarea opoziţiei de **gen** cardinalele *un*(*u*) / *o, una* şi *doi / două*, utilizate ca atare sau făcând parte din compuse: ***doi, doisprezece*** (*elevi*) / ***două, douăsprezece*** (*eleve*) şi toate numeralele compuse cu *unu, doi* sau *doisprezece*, când acestea reprezintă componentul final al compusului (*treizeci şi* ***unu / doi*** (*de*) *elevi; o mie cinci sute* ***doisprezece*** *elevi / treizeci şi* ***una / două*** (*de*) *eleve; o mie cinci sute* ***douăsprezece*** *eleve* etc.). Face excepţie *unsprezece* (*elevi / eleve*) care nu are forme diferite de gen.

Flexiune de **caz** nu are, în sens strict, decât primul numeral din serie, care are forme cazuale, realizate diferit după cum e folosit adjectival sau ca substitut: nominativ şi acuzativ, masculin şi neutru *un*, feminin *o*, cu valoare adjectivală, *unu*, respectiv *una* ca substitute; genitiv – dativ *unui, unuia / unei, uneia*. Desinenţele de genitiv – dativ sunt cele ale flexiunii pronominale (vezi **Pronumele. Preliminarii, 3**), aşa încât flexiunea acestui numeral nu se deosebeşte de flexiunea adjectivului sau a pronumelui nehotărât omonim.

Delimitarea dintre *un / o* numeral, adjectiv pronominal sau articol nedefinit nu se poate realiza decât în context. Sunt numerale numai în cazurile în care, într-o enumerare, se opun altor numerale: *Trecu **o** lună, trecură **două**, trecură **nouă** şi împărăteasa făcu un ficior alb ca spuma laptelui.* (M. Eminescu, *Făt-Frumos*). În exprimarea orală, confuzia omonimică este evitată prin accentul sintactic: *un, o* pot fi accentuate numai când sunt adjective numerale (nu şi adjective pronominale sau articole nedefinite). Numeralul *unu* se deosebeşte de pronumele omonim prin aceea că nu are plural şi prin scrierea, de obicei, fără *-l* (tradiţia menţine însă scrierea cu *-l* în îmbinări ca *unul şi unul, de unul singur, toţi până la unul*).

2.4.2. Numeralele cu valoare substantivală din texte de matematică se folosesc numai cu forma de masculin (***unu** plus **doi**, **doi** minus **unu**, **doi** ori **trei**, **patru** împărţit la **doi***). Numeralele cu valoare substantivală formează genitivul şi dativul cu *lui* (*radicalul **lui** cincisprezece, Numeralul următor **lui** doi este trei.*).

Şi numeralele cu valoare substantivală denumind anul, rezultate din elidarea substantivului *an*, formează genitivul cu *lui* (*În primăvara **lui** '96* [= anului 1996] („Adevărul", 2002).

2.4.3. De la *doi* înainte opoziţiile de **caz** se realizează analitic, prin prepoziţiile *a* şi *la* aşezate înaintea numeralului, formând construcţii echivalente cu genitivul, respectiv cu dativul: *Restructurarea **a nouă** societăţi.* (Rlib, 2002), *Miroase florile-argintii / Şi cad o dulce ploaie, / Pe creştetele-**a doi** copii, / Cu plete lungi, bălaie.* (M. Eminescu, *Luceafărul*), *Profesorul a dat note bune **la cinci** elevi şi note proaste, **la doi**.*

Şi în cazul numeralului *unu* genitiv-dativul poate fi exprimat prepoziţional, când e corelat cu alte numerale: *Părerea **a unu** sau (**a**) **doi** vorbitori.*

Construcţia prepoziţională [*a* + numeral cardinal + substantiv] se utilizează atât după prepoziţii care cer genitivul: *S-a început urmărirea penală împotriva (asupra, contra) **a doi** infractori periculoşi.*, cât şi după prepoziţii care cer dativul: *Datorită (graţie, mulţumită) **a trei** prieteni am reuşit să-mi fac o casă.* (vezi **Prepoziţia, 3.1.1.1.A**).

2.4.4. Când numeralele de la *doi* în sus sunt precedate de pronumele semiindependente *cei, cele* sau de determinanţi ca *aceşti, acei, ceilalţi, alţi*, aceştia marchează informaţiile de caz: *experienţa **celor** zece (ani), Am împărţit daruri **celor** doi copii.*, *Ideea **acestor** (**acelor, celorlalţi, altor**) trei studenţi este binevenită.*, ***Altor** (**acestor, acelor, celorlalţi**) patru elevi li s-au pus note bune.*, *S-a pronunţat împotriva **celor** (**acestor** etc.) doi prieteni.*

2.4.5. *Sută, mie, milion, bilion, miliard* se deosebesc de celelalte numerale. Folosite singure, se comportă flexionar ca substantivele: au gen fix (*sută, mie* – feminin, *milion, bilion, miliard* – neutru), au forme distincte de număr (*sută-sute, mie-mii, milion-milioane* etc.) şi exprimă genitivul sintetic, ca orice substantiv, dar la plural şi analitic, ca numeralul: *eforturile sutei / sutelor / a sute / a milioane*) *de oameni*; cunosc determinarea: *A câştigat milionul* (*de lei*), *a pierdut mia.* Făcând parte din structura numeralelor compuse (*două mii, cinci milioane* etc.) se comportă morfologic ca numeralul care le precedă.

Spre deosebire de *sută, mie* ..., numeralul *zece* are o poziţie specială: este utilizat atât singur (*zece*, ca şi *doi, trei* etc.), cât şi în compuse. În structura compuselor de tipul *unsprezece – nouăsprezece* apare invariabil cu forma de singular (cu excepţia lui *doisprezece*, variabil în gen, vezi *supra*, **2.4.1**), iar în a celor de tipul *douăzeci, treizeci, zece* participă cu forma de plural. În *douăzeci*, forma de feminin a primului component este rezultatul acordului cu *zece*, feminin (celelalte compuse nu pun probleme de acord, pentru că primul component este numeral invariabil).

În ce priveşte cazul, *zece* exprimă valoarea de genitiv-dativ prepoziţional (*bursele* ***a*** *zece studenţi; S-au dat premii* ***la*** *zece* (*douăzeci de*) *studenţi*. Pluralul *zeci*, cu sens numeric neprecizat, exprimă genitiv-dativul atât analitic (ca *sute, milioane*), cât şi sintetic (*ideile a zeci / zecilor de profesori*) şi poate fi articulat (*zecile, zecilor*).

Zero nu face parte din structura numeralelor compuse decât grafic: *20, 200.* Folosit singur se comportă flexionar ca un substantiv (*zero–zerouri, zeroului–zerourilor, zeroul: salarii cu multe zerouri*). Când e precedat de un numeral, flexiunea cazuală se realizează analitic: *scoaterea a două zerouri / a doi* (*de*) *zero.*

2.5. Posibilităţile combinatorii ale numeralului cardinal

În calitatea sa de component al grupului nominal sau pronominal, în diversele sale ipostaze (de adjectiv, pronume sau substantiv), numeralul cardinal apare atât ca adjunct, cât şi ca centru.

2.5.1. Ca ***adjunct***, numeralul cardinal cu valoare adjectivală precedă substantivul şi are rol de integrator enunţiativ când este unicul determinant (***doi*** *copii*). În cazul prezenţei mai multor determinanţi, numeralul cardinal nu apare niciodată pe primul loc (poziţie specifică funcţiei de integrator enunţiativ, vezi **Clase de cuvinte, 3.3.1**), participând, ca orice adjunct, prin informaţia specifică, la precizarea extensiunii referenţiale a substantivului centru: *aceşti* (*cei*) *doi copii.*

Numeralele cu forme flexionare se acordă, ca orice adjectiv, cu substantivul regent, dar se deosebesc de celelalte adjective prin faptul că impun acestuia numărul (singular, dacă este *un, o*, plural de la *doi* înainte).

2.5.1.1. Participarea ca *adjunct* a numeralului cardinalul *adjectival* la organizarea grupului nominal se realizează prin două tipuri de structuri: prin alăturarea de substantivul-centru sau prin prepoziţia *de.*

(a) Structura [numeral cardinal + substantiv] este proprie numeralelor cuprinse între *unu* şi *nouăsprezece* şi compuselor cu aceste numerale situate pe ultimul loc: ***un** elev, **cinci** eleve, **o sută treisprezece** cărţi, **două milioane trei sute opt** lei*, relaţia dintre cele două componente fiind marcată prin acord. Colocvial, precedat de un alt determinativ, numeralul poate fi postpus substantivului: *Cărţile astea **trei**.*

În stilul comercial-administrativ, numeralul este adeseori plasat după substantivul-centru, de exemplu în inventarierea unor obiecte: *tablouri **şapte**, vitrine **două**, scaune **zece**, În luna lui noiembrie ... Gheorghe Adamachi şi Vasile Ursachi au vândut oi **trei sute** lui Nechifor Lipan.* (M. Sadoveanu, *Baltagul*).

Topica [numeral cardinal + substantiv] este, de obicei, fixă: numeralul precedă substantivul, iar intercalarea unui adjunct adjectival calificativ are conotaţii stilistice (compară: *trei buni prieteni* şi *trei prieteni buni*).

Structura prin alăturare se întâlneşte şi la *zero*, cu deosebirea că acesta poate fi atât antepus substantivului-centru, de obicei la plural (*zero grade, zero puncte, zero goluri; zero câştig, zero valoare*), cât şi postpus – substantivul-centru este la singular (*câştig zero, valoare zero, desinenţă zero, întâlnire de gradul zero*).

(b) Structura [numeral cardinal + prepoziţia ***de*** + substantiv] se utilizează când determinantul este un numeral compus de la *douăzeci* în sus, cu excepţia celor de sub (a): ***douăzeci de** cărţi, **o sută treizeci şi doi de** copii, **un milion trei sute de mii, cinci mii două sute de** lei*, asocierea numeralului cu substantivul fiind marcată prin prepoziţia *de* (şi nu prin alăturare – cf. *două / cinci cărţi*).

Sub aspect strict formal, prezenţa prepoziţiei *de* înaintea substantivului poate fi interpretată ca situând substantivul în raport de subordonare faţă de numeral. Dar ţinând seama de faptul că forma de gen a numeralelor (care cunosc flexiunea) este rezultatul acordului cu substantivul asociat: *douăzeci şi **unu*** (***doi***) *de elevi / douăzeci şi **una*** (***două***) *de eleve* (la fel ca ***doi*** (***doisprezece***) *elevi* / ***două*** (***douăsprezece***) *eleve*), gruparea [numeral + *de*] poate fi interpretată ca o *unitate funcţională*, şi anume ca determinant al substantivului. Această interpretare este susţinută şi de acordul în gen al unor determinanţi adjectivali cu substantivul (şi nu cu numeralul), ceea ce conferă statut de centru substantivului: ***cei*** (***acei / ceilalţi / alţi***) ***trei sute douăzeci de*** *elevi;* ***cele*** (***acele / celelalte / alte***) ***trei sute douăzeci de*** *eleve.*

În unele cazuri, acordul în gen este impus nu de substantiv, ci de genul numeralului simplu din componenţa numeralului compus, cf. ***cele** 18 **miliarde de** lei* („Adevărul", 2002), alături de ***cei** 20 de miliarde **de lei*** (*ibid.*).

Face excepţie gruparea *câteva + sute, mii, milioane, miliarde*, exprimând o cifră aproximativă, acordul făcându-se numai cu *sute, mii, milioane...*, şi nu cu substantivul determinat: ***câteva sute*** (***mii, milioane, miliarde***) ***de*** *lei* (*pomi, elevi* etc.).

Avantajul interpretării prepoziției *de* ca fiind grupată cu numeralul antepus (întâlnită și în alte construcții ca *o astfel de carte, nemaipomenit de ..., destul de ...,* vezi **Adjectivul, 3.1.1, Adverbul, 3.2.1**) este acela de a pune de acord soluția sintactică de analiză cu cea semantică și de a unifica modul de interpretare a tuturor numeralelor cardinale plasate înaintea substantivului.

Construcția cu *de* poate apărea și la numeralele mai mici de *douăzeci* când acestea însoțesc substantive „metalingvistice", denumiri ale unor unități ale limbii (literă a alfabetului, cifră, cuvânt etc.): *doi (de) i / trei (de) cinci / zero* etc.

Omiterea prepoziției *de* în construcții cu numerale compuse de tipul celor menționate sub (b) este tolerată în scris atunci când substantivul este abreviat (*25 km, 340 kg, 160 l* etc.), dar nerecomandabilă în vorbire. În alte contexte, omiterea prepoziției, deși se întâlnește uneori: *evaluată la **două miliarde dolari*** („Adevărul", 2002), *150 joburi* (*ibid.*) este nerecomandabilă.

În exprimarea *cazului,* cele două tipuri de structuri se comportă identic: *Cumpărarea a **două** cărți / Cumpărarea a **douăzeci** de cărți, S-au dat burse **la cinci** elevi / **la treizeci de** elevi.*

Prepoziția *de*, impusă obligatoriu de o subclasă a numeralului cardinal (pentru legarea acestuia de substantivul-centru) nu e generatoare de grup sintactic ca în cazurile în care numeralul-substitut funcționează drept centru: *Am cumpărat multe cărți, dintre care trei **de** poezie., Doi **de** acolo să vină la tablă.* (vezi *infra,* **2.5.2.1**) sau ca adjunct al unui alt substantiv precedat de numeral adjectival: *vreme de cinci ani / vârsta **de** douăzeci de ani* (vezi *infra,* **2.5.1.3**).

2.5.1.2. Și *numeralul substitut* poate fi adjunct având ca centru un substantiv precedat de un numeral adjectival în construcții partitive de tipul: *Un francez **din** zece ar fi dispus să plătească.* („Adevărul", 2002), *doar un loc de muncă **din** șapte pentru absolvenții de facultate* (*ibid.*), *În societate au rămas să muncească 2 oameni **din** 100* (*ibid.*).

2.5.1.3. În calitate de adjunct al unui alt *substantiv*, grupul nominal alcătuit din [numeral cardinal (+ *de*) + substantiv] este introdus, de obicei, prin prepoziția *de*: *timp (vreme) **de** trei ani, vas **de** cincisprezece litri, întâlnire **de** douăzeci de minute, sobor **de** douăzeci și cinci de preoți.* Rar, prepoziția poate fi *a* (neologic): *Colete **a** cinci / treizeci (de) kg.*

Când substantivul regent exprimă unități de măsură se folosesc structurile:

– [verb regent + prepoziție + numeral + substantiv]: *S-a îngrășat **cu două kilograme.***;

– [substantiv regent + *de* + numeral adjectival + substantiv]: *lungime / lățime / înălțime / adâncime **de** doi metri; greutate **de** cincizeci de kilograme*;

– [numeral cardinal adjectival + substantiv + substantiv]: *doi metri lungime / lățime / înălțime / adâncime; cincizeci de kilograme greutate.*

Grupul nominal exprimând măsura poate avea ca centru și un adjectiv căruia i se subordonează prin *de*: *lung / lat / înalt / adânc **de** doi metri*; *greu **de** douăzeci de kilograme.*

În construcţii de tipul *un număr de douăzeci de copii, o sumă de un milion de lei, o cantitate de cincisprezece kilograme*, substantivele *un număr de, o sumă / cantitate de* sunt redundante.

2.5.1.4. Numeralul cardinal substantiv participă rar în calitate de adjunct în grupul nominal, în:

– construcţia cu *lui* proclitic genitival (*Radicalul* ***lui nouă*** *este trei.*);

– construcţia cu *lui* proclitic în care numeralul e adjunct al unui adjectiv / participiu cu regim de dativ (*valoare atribuită / corespunzătoare* ***lui doisprezece***);

– construcţia cu prepoziţia *din* (*Radical* ***din nouă*** *este trei.*).

În grupul verbal, apare construcţia prepoziţională *până la* (*Copilul numără* ***până la*** *zece.*).

În limbajul sportiv, numeralul corelat cu *zero* sau cu alt numeral prin prepoziţia *la* indică scorul unui meci (*rezultatul trei* ***la*** *zero, doi* ***la cinci*** etc.).

2.5.2. Ca ***substitut***, numeralul îndeplineşte aceleaşi funcţii sintactice ca substantivul sau pronumele (subiect, complement, circumstanţial): ***Trei*** *mă ţin,* ***trei*** *mă poartă,* ***cinci*** *mă duc de mă adapă.* (Ghicitoare), *Vrem ... să trecem la 250 de titluri pe an (la* ***20*** *pe lună).* (G. Liiceanu, *Uşa interzisă*), *Oşlobanu, care mânca cât* ***şaptespezece,*** *ne cam pusese pe gânduri.* (I. Creangă, *Amintiri*). În poziţia de nume predicativ şi în cea de predicativ suplimentar (*Ele au fost* ***două.***, *S-au întors* ***cinci.***), determinând verbul, numeralele îşi păstrează calitatea „adjectivală", integrându-se într-o structură ternară (vezi **II, Construcţii cu predicativ suplimentar, 2.1**).

2.5.2.1. În calitate de ***centru***, numeralul are ca adjuncţi:

(a) Construcţii prepoziţionale, formate dintr-o prepoziţie, de obicei partitivă şi:

– un substantiv: *Din teancul de cărţi am luat una* ***de poezie*** *şi două* ***de proză.***, *Am ales la întâmplare una* ***din străzi.*** (N. Stănescu, *Amintiri din trecut*), *Deja una* ***dintre însemnări*** *[...] debutează cu o enormă banalitate.* (G. Liiceanu, *Uşa interzisă*), *Două* ***dintre cele trei şalupe*** *luxoase au fost accidentate.* (Rlib, 2002);

– un substantiv „metalingvistic": *doi* ***(de)*** *zece, trei* ***(de)*** ***şi;***

– pronume: *Au fost mai mulţi candidaţi, dar numai trei* ***dintre ei*** *au reuşit., Doi* ***dintre aceştia*** *au luat premiul al doilea., Trei* ***dintre ai mei*** *au primit menţiuni.*;

– un numeral (substitut): *Potrivit unui sondaj în rândurile medicilor de familie, nouă* ***din zece*** *dau vina [...] pe emisiunile TV.* („Adevărul", 2002), *Joacă unsprezece* ***contra zece.***;

– un adverb: *Sunt prea mulţi elevi în clasă: cinci* ***de acolo / de aici*** *să plece.*

(b) Un adjectiv calificativ postpus, un adjectiv pronominal nehotărât sau adjectivul pronominal semiindependent *cei* (*cele*) antepus numeralului centru: *Din buchetul de trandafiri am ales doi* ***albi,*** *trei* ***roşii*** *şi patru* ***galbeni.***, *Dintre copiii veniţi în excursie au mai plecat acasă* ***alţi*** *doi., Unul dintre* ***cei doi*** *a adus-o.* (N. Stănescu, *Amintiri din trecut*).

Pentru combinaţiile precedate de unele cuvinte neflexibile care exprimă aproximarea numerică vezi *infra*, **2.6**.

(c) O propoziţie relativă cu antecedent: *Văd încă trei **care pleacă**.*, *Au mai venit cinci **care au predat lucrarea**.*

2.5.2.2. Numeralul substitut apare şi în combinaţie cu un pronume personal sau demonstrativ, totdeauna antepus. Numeralul se acordă în gen cu pronumele: *Ele **două** sunt mereu împreună.*, *Aceştia **trei** sunt cei mai buni din clasă, iar acelea **două** sunt cele mai slabe.*

2.5.2.3. Numeralul este ***centru*** de grup şi ca *substantiv*, în două situaţii: în enunţuri matematice cu valoare abstractă şi ca apoziţie în raport cu un substantiv.

(a) În domeniul matematicii, numeralele denumesc numerele cu ajutorul cărora se efectuează operaţiile aritmetice: ***Cinci** şi cu / plus **cinci** fac **zece**.*, ***Unu** înmulţit cu **unu** este egal (cu) **unu**.*, ***Şase** împărţit la **doi** fac **trei**.*, ***Zece** scăzut / minus **trei** fac **şapte**.* etc.

Comportamentul substantival se susţine prin: tipul de referinţă specific substantivului, numeralul (cu referinţă proprie) desemnând un număr din şirul numerelor naturale şi prin gen fix, masculin, trăsătură specifică substantivului; sintactic, participă la un număr limitat de construcţii stereotipe.

Exprimarea operaţiilor aritmetice prin structuri în care subiectul este un numeral pune probleme de acord cu predicatul: dacă se foloseşte ca predicat verbul *a face*, acesta se pune, de obicei, la plural: *doi şi cu doi **fac** patru*; dacă se recurge la un predicat nominal (*a fi egal cu*), acesta se foloseşte la singular: *Trei plus doi (**este**) **egal** cu cinci.*, *Cinci ori doi (**este**) **egal** cu zece.*, *Patru fără (minus) doi (**este**) **egal** cu doi.*

(b) Postpus unui alt substantiv, numeralul are rolul de a preciza prin număr poziţia obiectelor desemnate de substantive sau de a diferenţia obiecte din acelaşi grup (sens propriu numeralului ordinal).

Numeralul funcţionează ca denumire prin care se diferenţiază „obiectele" din clasa reprezentată prin substantivul asociat. Procedeul denumirii „numerice" se utilizează în cazul unităţilor de măsură:

– a timpului (ore, zile, săptămâni, ani etc.): *ora **14***, *anul **2001***, *Destinul său literar a traversat tragicul veac **douăzeci**.* („Adevărul", 2002); *cerinţele mileniului **trei*** (Rlib, 2002);

– a distanţei: *kilometrul **35***, *Cartea se deschise la foaia **80**.* (B. Delavrancea, *Hagi Tudose*).

Denumirea numerică se foloseşte şi în cazul diviziunilor administrative sau militare: *Poliţiştii din cadrul secţiei **13*** [...] *din sectorul **3*** („Adevărul", 2002), *circa de poliţie **10***, *regimentul **33***; al plasării clădirilor de pe aceeaşi stradă, al etajelor unei clădiri, al camerelor unui hotel, (în unele ţări) al străzilor: *strada Panait Cerna, nr. **8**, etajul **5**, camera **132***; al specificării dimensiunii obiectelor de îmbrăcăminte (*măsura **36***); al „numirii" mijloacelor de locomoţie: *maşina **313***, *tramvaiul **19***, *troleibuzul **87***, *trenul **518***.

De asemenea, prin numere sunt individualizate hotărârile şi decretele guvernamentale şi parlamentare, notele şcolare sau sunt desemnate, de exemplu, persoane al căror nume nu trebuie divulgat (agenţi secreţi, ex.: *Agentul 007*); numeralul înlocuieşte numele propriu: [*Numărul*] *9 contraatacă.* / *Popescu contraatacă.*

Se constată astfel o tendință accentuată de folosire a numeralului cardinal ca echivalent al numeralului ordinal. Substantivul (cel mai adesea comun) antepus numeralului este totdeauna articulat la singular (*etajul trei, nota nouă*) sau la plural (*paginile **324, 329, 450**, etajele **8** și **9**, numerele **2, 3, 5, 10*** etc. În scris, substantivul poate fi abreviat: ***pag.** 3, **et.** 40 și 41; hotărârea **nr.** 7/29.01.2002* („Adevărul", 2002). Mai rar, substantivul determinat poate fi și propriu: *Dumitriu **doi**, Nunweiller **șase***.

Numeralul nu se acordă, de obicei, în gen cu substantivul, folosindu-se forma de masculin: *nota (pagina) **doi / unu**, Antena **1*** [unu], *România **1*** [unu]. Uneori apar ezitări: *pagina **doisprezece***, dar și *pagina **douăsprezece***.

> În legătură cu indicarea orei, numeralul *unu* și compusele cu *unu* se folosesc la masculin (*ora **unu** / douăzeci și **unu***), dar numeralele *doi* și compusele cu *doi*, la feminin (*ora **două / douăsprezece**, douăzeci și **două***); utilizarea formei de feminin (*ora **doisprezece***) contravine normei.

2.6. Numeralele cardinale ca expresie a aproximației

Utilizate în anumite construcții, numeralele cardinale pot exprima aproximația cantitativă (modală, temporală sau locală) a obiectelor.

2.6.1. Aproximația poate fi exprimată prin alăturarea unor numerale vecine în seria cardinalelor: ***Cinci-șase** copii stau lungiți pe jos., Iau **trei-patru** lumânări în buzunar.* (Camil Petrescu, *Ultima noapte*), *A fost plecat **cinci, șase** zile.*

Construcția permite uneori intercalarea substantivului între numeralele alăturate: *Ei, și știi, **un** copil, **doi**, ai pentru ce trăi.* (B. Delavrancea, *Hagi Tudose*), *Primul șoc l-am avut la **un** an-**doi** după terminarea facultății.* (G. Liiceanu, *Ușa interzisă*).

În cazul numeralelor compuse cu *sută, mie, milion,* primul component se repetă fie înainte, fie după al doilea termen al compusului când este *un, o* (*una*) – *doi, două* (***o** sută, **două; o** mie, **două; un** milion, **două; una, două** sute* / (*mii*); ***unu, două** milioane*); se folosește numai antepus când primul component este numeralul de la *doi* în sus (***două, trei** mii, **cinci, șase** milioane*).

Aproximația poate fi exprimată și prin asocierea numeralelor cardinale cu:

– adverbe ca *aproximativ, cam, circa, vreo*: *Blocul să fi avut **vreo douăzeci de etaje.*** (N. Stănescu, *Amintiri din trecut*), *Orașul are **circa** (**aproximativ**) **trei sute de mii** de locuitori.*;

– grupări care conțin o prepoziție (*în jur de, pe la,* popular, *ca la*): *Au venit **în jur de cincisprezece** studenți., Ne-am întors **pe la** ora **douăsprezece**., A cumpărat **ca la 20** kg de cartofi.*

Aproximația la substantivele numerice reprezentând cantități mari se poate reda prin:

(a) folosirea formelor de plural *zeci, sute, mii, milioane* (singure, repetate sau combinate): *Ce e amorul? / E un lung prilej pentru durere, / Căci **mii** de lacrimi nu-i ajung, / Și tot mai multe cere.* (M. Eminescu, *Ce e amorul?*), *Unii încep să citească **zeci** de cărți despre oameni celebri.* (N. Stănescu, *Amintiri din trecut*),

recuperarea a ***zeci de milioane*** *de lei* (Rlib, 2001), *cheltuirea* ***sutelor de milioane*** *de lei* (*ibid.*); *sângele a* ***mii şi mii şi milioane*** *de oameni nevinovaţi* (G. Liiceanu, *Declaraţie de iubire*);

Valoarea de genitiv analitic se realizează în aceste construcţii cu prepoziţia *a*, şi nu cu *al* pronume semiindependent, cu care este, uneori, confundat, ca în: *Mentor discret* ***al*** *sute de ziarişti* („Adevărul", 2002), în loc de *mentor discret* ***a*** *sute de ...*

(b) asocierea numeralului cu adjectivul pronominal *câteva* [+ *zeci / sute / mii / milioane* etc.]: ***câteva sute de milioane*** *de lei*, ***câteva mii*** ***de dolari*** etc. Acelaşi efect se obţine şi prin repetarea substantivului: *Lume, lume, şi iar lume,* ***sute şi sute, mii*** *de oameni* (I. Slavici, *Mara*).

O modalitate de indicare neprecizată a numărului este în domeniul matematicii simbolul *n* (citit *en*), care a pătruns ca substitut de numeral în limbajul familiar, unde desemnează un număr nedeterminat: *Am văzut* ***n*** *muzee* (*oraşe*).

2.6.2. În raport cu o limită indicată prin numeralul cardinal, aproximaţia poate exprima:

– inferioritatea faţă de un număr exact, numeralul fiind precedat de adverbul *aproape*: *A slăbit* ***aproape 10*** ***kilograme***, de prepoziţii ca *spre, sub, până la* sau îmbinarea *mai puţin de*: *Preţurile carburanţilor vor creşte cu* ***până la 700*** *de lei.* („Adevărul", 2002), *Are* ***spre*** (***sub, până la***) ***douăzeci*** *de ani.*, *Are* ***mai puţin de cincizeci*** *de ani.*;

– superioritatea, depăşirea unui număr exact, numeralul fiind precedat de prepoziţia *peste* sau îmbinările de cuvinte *mai bine de, mai mult de, nu mai puţin de* ori urmat de *şi ceva, şi mai bine, şi mai mult*: *Activitatea de* ***peste 35*** *de ani la revista „secolului 20".* („Adevărul", 2002), *Gonea cu* ***peste 100*** *km/h.* (Rlib, 2002), *Îmi datorezi* ***mai mult de douăzeci de mii*** *de lei.*, *Are* ***patruzeci şi ceva*** *de ani.*, *Totalul se cifrează* ***la nu mai puţin de 700 milioane.*** („Adevărul", 2002).

2.6.3. Aproximaţia în interiorul unor limite numerice se redă prin:

– intercalarea prepoziţiei compuse *până la* între două numerale: *S-au prezentat* ***treizeci până la treizeci şi cinci*** *de candidaţi.*;

– prepoziţia *între* + numeral cardinal + conjuncţia *şi* + numeral cardinal: *Au venit* ***între treizeci şi patruzeci*** *de candidaţi. Temperaturile maxime vor fi cuprinse* ***între 6 şi 14 grade.***, *Masa se serveşte* ***între 13 şi 14***. Pentru a exprima intervalul de timp se foloseşte şi construcţia cu prepoziţia compusă *de la* + numeral + (*până*) *la* + numeral: ***de la 11 la 12, de la 15*** (***până***) ***la 20*** *septembrie*. Procedeul apare frecvent în comunicarea orală; în scris, cele două numerale pot fi separate prin linie de pauză (*deschis 10–18, concediu 1–20 septembrie*).

2.7. Numeralul cardinal şi clasele lexico-gramaticale

Numeralele cardinale pot fi substantivate modificându-şi sensul şi dobândind caracteristici substantivale, ca articularea şi numărul.

2.7.1. Folosite singure (nefăcând parte din numeralele compuse) *sută, mie, milion, miliard* etc. pot fi articulate (*suta, nişte miliarde*) şi asociate cu alte cantitative (*fiecare mie, multe mii* etc.). Şi numeralele simple cuprinse între *1* şi *10*, ca şi cele compuse între *11* şi *19* pot să devină, prin articulare, substantive şi pot avea plural. Ele sunt folosite, de exemplu, pentru a denumi:

– notele (în mediul şcolar şi universitar): *A luat* ***un nouă*** (***un zece, un trei*** etc)., *I-a trecut* ***şaptele*** *în carnet.,* ***Zecii*** *sunt rari.*;

– cifrele (în enunţurile aritmetice): *Ai omis* ***un doi*** (***un zece, un cinci*** etc.) / ***doi*** *de doi (de zero, de cinci* etc.);

– monede / bancnote: *I-a dat salariul* (*numai*) *în* ***sute / mii.***; ***Sutele / miile*** *pe care le am sunt ieşite din uz.*

În fotbal se folosesc grupări formate din numeral cardinal + substantivul *metri* (***un şapte*** *metri,* ***un nouă*** *metri,* ***un unsprezece*** *metri*); tot în limbajul sportiv unele numerale cardinale substantivate pot denumi o echipă: ***unsprezecele*** *studenţesc* (echipa de fotbal studenţească), ***cincisprezecele*** *naţional* (echipa naţională de rugbi).

2.7.2. În numeroase cazuri, substantivarea este rezultatul omiterii substantivului cu care este asociat sistematic numeralul: *A luat* [nota] ***nouă / zece / cinci.***, *Mi-a dat la casierie numai* [bancnote] *de* ***cinci*** (***sute***) */* ***o sută*** (***de mii***) */* ***cincizeci de mii.***, *Este* [ora] ***12.***, *Vine pe* [data de] ***23.***, *războiul din* [anul] ***1916***; *în iulie* [anul] ***1935***, *Ciocârlan şi Caty se aflau la Paris.* (G. Călinescu, *Scrinul negru*), *Vine cu* [trenul] ***504.***, *Aştept* [autobuzul] ***33.***, *Nu călătoresc cu* [tramvaiul] ***14.***, [troleibuzul] ***87*** *nu trece pe aici.* etc.

Substantivarea se poate realiza şi prin metaforă: *a face* ***opturi*** „figură în formă de opt realizată cu bicicleta, motocicleta, patinele": *Puiu, călare pe bicicletă, făcea* ***opturi*** *concentrate pe nisipul aleii.* (I. Teodoreanu, *La Medeleni*).

O caracteristică sintactică a numeralelor substantive este folosirea construcţiei complementului direct cu *pe*: *(L-)am omis / adunat / scăzut* ***pe doi / trei cincisprezece*** etc.

2.7.3. Numeralele, mai ales cele care exprimă unităţi, pot constitui baza unor derivate substantivale cu diverse sufixe: *nouar, pătrar, şeptar, şeptic* etc. (la jocul de cărţi), *sutar, sutişoară, miiar, miişoară* (în limbajul familiar), *paşoptism, paşoptist, sutamiist* şi verbale parasintetice (*înşesit*) sau conversiuni (*îndoit, întreit*).

Multe numerale cardinale intră în alcătuirea unor compuse substantivale: *trei-fraţi-pătaţi, sânge-de-nouă-fraţi* (nume de plante), *de-doi* (dans ţărănesc), *triunghi* (calc); nume proprii: *Doi Mai; Şaptesate* (localităţi), *Zece Mese* (stradă), *Trei Brazi* (cabană), *Şapteochi, Şaptefraţi* (nume de familie) sau adjectivale: *trietajat; tricromatit.*

Numeralele (mai ales *unu* şi *doi*) intră în componenţa unor locuţiuni adjectivale: *sat vechi, răzăşesc* [...] *cu gospodari tot* ***unul şi unul*** (I. Creangă, *Amintiri*), *lână* ***sută la sută***, *discuţie* ***în doi peri*** şi adverbiale: ***Şi nici una, nici două*** *o dată începe a bate în poartă.* (I. Creangă, *Ivan Turbincă*), *Noi ştim* ***sută la sută*** *că există date care arată* [...] („Adevărul", 2002), *a vorbi* ***în doi peri;*** *a o*

spune ***scurt pe doi*** sau locuțiuni verbale: *a o ține* ***una*** (*și bună*), *a lua la* ***trei*** *păzește, a face pe dracu-n* ***patru****, a tăia firu-n* ***patru****, a vorbi între* ***patru*** *ochi, a fi cu ochii în* ***patru****, a fi între* ***patru*** *scânduri, a ține de* ***șase***, argotic, folosit ca interjecție: ***Șase****! Vine profesorul!*.

Numeralul cardinal intră în componența tuturor tipurilor de numerale (derivate, compuse sau grupuri fixe).

2.7.4. În terminologia tehnico-științifică, sunt numeroase substantivele împrumutate analizabile (*bicorn, bicromat, triciclu, triclorură, tricorn, trilateral, trilingv*) sau formate cu elemente de compunere savante cu sens numeric (*centilitru, decalitru, hexametru, kilogram, nonagenar, octogenar, octosilab* etc.), dar și elemente de compunere cărora li s-au atribuit, în unele compuse împrumutate, în mod convențional, sensuri de numerale și care participă la denumirea unităților de măsură foarte mari sau foarte mici: *gigacalorie* „un miliard de calorii", *megacalorie* „un milion de calorii", *megadină* „un milion de dine", *megahertz* „un milion de hertzi", *nanosecundă* „a miliarda parte dintr-o secundă", *centilitru, miligram, milimetru* etc.

3. NUMERALUL ORDINAL

3.1. Aspecte definitorii

Spre deosebire de numeralul cardinal, numeralul ordinal nu este un cantitativ, ci indică ordinea, situarea într-o anumită poziție definită numeric într-o serie.

Ordinea se poate referi la succesiunea *în spațiu* sau *în timp* în sens propriu (***al doilea*** *student, Elisabeta* ***a doua***) sau la *o ierarhie valorică* (*marfă de* ***prima*** *calitate, verișoară de gradul* ***al doilea***); uneori, ierarhizarea este convențională, de exemplu: *un cvartet compus din vioară* ***primă, secundă****, flaut și violoncel* (G. Călinescu, *Cronicile optimistului*), putând să contrazică ordinea cronologică și ierarhică (de exemplu, gradul didactic din învățământul preuniversitar sau din cercetare *al doilea* este o calificare inferioară gradului *întâi*).

Numeralul ordinal, care are frecvența cea mai ridicată după numeralul cardinal, poate avea statut adjectival (***Al doilea*** *elev a plecat., Elevul din clasa* ***a treia*** *a plecat.*), de substitut (*S-au înscris zece concurenți, dar* ***al zecelea*** *nu s-a mai prezentat.*) sau adverbial (*Am venit* ***întâi*** *aici.*).

3.2. Structura numeralului ordinal

3.2.1. Numeralul ordinal se formează sistematic de la numeralul cardinal precedat de ***al / a*** și urmat de formanți omonimi cu articolul enclitic, variabil în raport cu genul: masculin / neutru [*al* + numeral cardinal + *-le-* + particula deictică *-a*] – *al patrulea*; feminin [*a* + numeral cardinal + *-a*] – *a patra*; rolul formanților se reduce la exprimarea ideii de ordine și a opoziției de gen.

Forma cu *-le*, fără *-a* deictic la masculin, se întâlnește în limba veche și regional (în Moldova). Limba standard și-a însușit forma cu *-lea*.

În cazul numeralelor ordinale din organizarea cărora fac parte numerale cardinale compuse nesudate formantul ordinal enclitic se ataşează la ultimul component: *al douăzeci şi **unulea** / a douăzeci şi **una**; al zece **miilea** / a zece **mia*** etc.

Izolat, în limba veche, şi regional, se întâlnesc numerale ordinale din seria de la *12* la *19*, cu formantul ordinal enclitic aşezat după primul element al compusului: *a douasprezece* (*Psaltirea Voronețeană*), *a cinceasprezece* (*Îndreptarea legii*), *al şapteleasprezece* (Varlaam, *Cazania*) / *a şapteasprezece* (*Palia*) etc. (şi forma regională înregistrată în Sălişte – Sibiu *al şapteleasprezece an*).

Când numeralele ordinale sunt formate de la cardinale în structura cărora intră prepoziția *de*, această prepoziție se omite înaintea componentului care primeşte formantul ordinal enclitic: *al douăzeci miilea, a douăzeci mia, al o mie milioanelea, a o mie milioana* etc. La numeralele ordinale formate de la cardinale terminate în consoană se intercalează, din motive fonetice, vocala *u* înaintea lui *-lea*: *al optulea, al* (*un*) *milionulea, al* (*un*) *miliardulea.*

Prezența componentului *a*(*l*) este obligatorie atât în forma de masculin, cât şi în cea de feminin a numeralului ordinal.

În rostirea într-un tempo rapid, când numeralul ordinal este postpus unui substantiv feminin articulat, se contrag, uneori, cei doi *a* (*clasa doua, seria opta* etc.), fenomen nerecomandabil, care se întâlneşte, uneori, şi în limba scrisă: *Compania doua a fost surprinsă în apă.* (Camil Petrescu, *Ultima noapte*), deşi e obligatorie scrierea ambilor *a*: *clasa **a treia**, seria **a opta**, compania **a doua*** etc.

Ezitări fonetice apar şi în formarea numeralelor ordinale corespunzătoare cardinalelor compuse cu *zece, sută / sute, mie / mii, milion / milioane, miliard / miliarde* aflate pe ultimul loc. Se spune şi se scrie corect *al zecelea* (nu *al zecilea*), *a zecea* (*nu a zecia*), *al unsprezecelea, a unsprezecea; al douăzecilea* (nu *al douăzecelea*), dar *al o sutălea, a* (*o*) *suta, al două sutelea, a două suta* (nu *a două sutea*); *al o mielea, a* (*o*) *mia* (nu *a miea*), *al două miilea* (nu *al două mielea*), *a două mia* (nu *a două miia*); *al* (*un*) *milionulea, a milioana, al două milioanelea* (nu *al două milionelea*), *a două milioana* (nu *a două milioanea*); *al un miliardulea, a miliarda, al două miliardelea, a două miliarda* (nu *a două miliardea*) etc. Şovăielile de acest fel se explică prin raritatea folosirii acestor numerale şi prin faptul că în scris componentul reprezentat prin numeralul cardinal este, de obicei, notat prin cifre.

3.2.2. Numeralele ordinale numerice se pot reda în scris fie integral cu litere (*al cincilea*), fie cu cifre şi litere: cifra notează numeralul cardinal din structura numeralului ordinal, iar literele, formanții; specifică numeralului ordinal este notarea cu cifre romane (*al II-lea / al II^{lea}, a II-a / a II^{a}*). Această notare, uneori fără formanți (*Carol II*), se întâlneşte mai ales la numerele mici; în cazul formațiilor pentru numere mari este din ce în ce mai folosită notarea cu cifre arabe: ***a 40-a** aniversare; **al 200.000-lea** cumpărător* (Rlib, 2002); *la tavanul celei de-**a 20-a** ferestre* (N. Stănescu, *Amintiri din trecut*).

3.2.3. Alături de formaţiile derivate de la numeralul cardinal, se folosesc şi *întâi(ul),-a,* moştenit din latină, *prim, secund* şi *terţ* împrumuturi latino-romanice, care se leagă numai semantic de numeral. Tot un numeral ordinal romanic este şi *Cvintul,* folosit numai în sintagma *Carol **Cvintul**.*

Numerale ordinale au mai fost, la început, *primar* (< lat. *primarius*), păstrat astăzi numai ca adjectiv în construcţiile *văr / vară **primar**(**ă**)* „văr / vară dintâi" şi, popular, *cale **primară*** „prima vizită pe care o fac tinerii căsătoriţi părinţilor miresei la câteva zile după nuntă", *ţărţ* (< lat. *tertius*) păstrat în *anţărţ.*

Pentru primul termen al seriei, în afară de sinonimele *întâi*(*ul*) şi *prim*(*ul*) fără legătură cu numeralul ordinal corespunzător există şi *al ... unulea / a ... una*, care apar exclusiv în compuse: *Am dat în viaţa mea şase mii de interviuri, **al şase mii unulea** îl dau pentru „România Liberă"* (Rlib, 2002). Seria se continuă cu numeralele formate în limba română (*al doilea* omonim cu *secund, al treilea* sinonim cu *terţ* etc. şi poate fi continuată, practic, la infinit); încheierea este exprimată prin adjectivul *ultim*(*ul*) sau locuţiunea *cel / cea din urmă,* care nu fac parte din sistem, dar indică poziţia finală a unui obiect într-o înşiruire. În numărarea inversă poziţia este indicată şi prin derivatele *penultim*(*ul*) şi *antepentultim*(*ul*).

3.3. Flexiunea numeralului ordinal

Numeralul ordinal prezintă forme deosebite de **gen**, informaţia de gen exprimându-se simultan prin variaţia celor doi formanţi (vezi *supra,* **3.2.1**): masculin şi neutru *al cincilea*, feminin *a cincea.*

Prim şi *întâi* au un comportament morfologic identic cu al substantivului sau al adjectivului, adică pot primi morfemele de determinare, de gen, număr şi caz; ca adjective, pot fi antepuse sau postpuse substantivului regent (vezi *infra,* **3.4.1.2**).

Numerale ordinale derivate de la *o sută, o mie* îşi păstrează forma şi la masculin (*al **o** sut**ă**lea, al **o** mielea*); la forma de feminin (*a o suta, a o mia*), *o* poate fi omis (*a suta, a mia*). La ordinalele corespunzătoare lui *un milion, un miliard* menţinerea lui *un / o* este facultativă la masculin - neutru (*al un milionulea / al milionulea, al un miliardulea / al miliardulea*), dar imposibilă la feminin (*a milioana, a miliarda,* dar nu * *a o milioana,* **a o miliarda*).

În limba contemporană, forma de gen a numeralului ordinalul este impusă de acordul cu substantivul: *al doilea etaj, a doua uşă.* Lipsa de acord în gen al numeralului ordinal cu substantivul feminin regent, nume de rudenie, se întâlneşte popular în construcţii ca *mamă **de-al doilea*** „mamă vitregă", *nevastă **de-al doilea**,* alături de *mamă **de-a doua**, nevastă **de-a doua**.*

Învechit şi regional, forma de masculin a numeralului apare şi atunci când are ca regent alte substantive feminine (***al noaolea** carte* (*Biblia*, 1688), *O **al doilea** pânză se pune asemine la jumătatea drumului şi **o al treilea** pe pragul portiţei* (HEM, *apud* Carabulea 1980).

Numeralul ordinal nu marchează flexionar **numărul** și **cazul**.

În limba standard, aceste deficiențe flexionare sunt suplinite de asocierea pronumelui semiindependent *cel* legat de numeralul ordinal prin prepoziția *de: cel* ***de*** *al treilea, cea* ***de*** *a treia.*

Construcția cu *cel / cea* + prep. *de* + numeral ordinal cunoaște, pentru secvența *de* + *al / a,* două variante de scriere, ambele corecte: fără cratimă – *cel* ***de al*** *treilea* (*student*) / *cea* ***de a*** *treia* (*studentă*) –, care reflectă pronunțarea într-un tempo lent și într-un registru cultivat, și cu cratimă – *cel* ***de-al treilea*** (*student*) / *cea* ***de-a treia*** (*studentă*) –, care reflectă pronunțarea contrasă specifică unui tempo rapid.

Popular, se întâlnește și construcția fără prepoziția *de*: *Puse tarnițele și desagii pe cai și, legându-i frumușel cu căpăstrul* [...] *pe cel de-al treilea de coada* ***celui al doilea****, pe cel de-al patrulea de coada* ***celui al treilea****, cum îi leagă muntenii, a zis* [...]. (I. Creangă, *Amintiri*).

Cel își schimbă forma după număr, gen și caz, în timp ce numeralul ordinal variază doar ca gen: sg.: N-Ac *cel de*(-)*al treilea / cea de*(-)*a treia*; G-D *celui de*(-)*al treilea / celei de*(-)*a treia*; pl. (rar, popular): N-Ac *cei / cele de*(-)*al treilea*, G-D *celor de*(-)*al treilea*; *cel al doilea / cea a doua, celui al doilea / celei a doua* etc.

3.4. Posibilitățile combinatorii ale numeralului ordinal

3.4.1. Ca **adjunct**, dependent sintactic de un substantiv regent, numeralul ordinal are statut adjectival exprimând o determinare calitativă care derivă din poziția (definită numeric) într-o serie.

3.4.1.1. Numeralul ordinal are, de obicei, ca regent un *substantiv* față de care poate fi antepus sau postpus. Ca trăsătură caracteristică este acordul în gen al numeralului ordinal cu regentul, iar ca restricții, articularea sau nearticularea substantivului în funcție de topica numeralului ordinal (*elevul* ***al treilea****, eleva* ***a treia*** / ***al treilea*** *elev,* ***a treia*** *elevă*).

Ca determinant, numeralul ordinal așezat înaintea substantivului regent (nearticulat) are rol de integrator enunțiativ (vezi **Clase de cuvinte, 3.3.1**): ***al doilea*** *student,* ***a doua*** *studentă.*

Între numeralul ordinal și substantivul regent se pot intercala alte determinative: ***al treilea*** *mare* ***spectacol***. În prezența unui alt determinant (de obicei articol nehotărât sau adjectiv demonstrativ), care ocupă primul loc, numeralul ordinal participă, ca orice adjunct, cu semnificația proprie la precizarea extensiunii referențiale (vezi **Clase de cuvinte, 3.4.2**): *Este, practic,* ***o*** *a doua șansă oferită de actualul guvern.* („Adevărul", 2002), *Se află în căutarea* ***unei*** *a patra fete.* (*ibid.*), ***acest*** / ***celălalt*** *al doilea elev.*

Când numeralul ordinal este postpus, centrul poate fi un substantiv comun, totdeauna articulat, sau propriu: *clasa* ***a șaptea****, etajul* ***al patrulea****, Carol* ***al doilea****, Henric* ***al patrulea***.

3.4.1.2. În grupul pronominal, numeralul ordinal poate avea ca regent un *pronume demonstrativ*, plasat totdeauna înaintea numeralului: *acest*(*a*) / *acel*(*a*) ***al doilea*** (*elev*) sau, frecvent, *pronumele semiindependent cel,* de care numeralul

ordinal este legat prin prepoziția *de*: ***cel** de al doilea* (*elev*), *rezultatul **celui** de al doilea* (*elev*), *Îi dau **celui** de al doilea* (*elev*). *Cel* şi numeralul ordinal alcătuiesc o grupare indisociabilă: *cel*, ca pronume semiindependent, nu poate apărea singur (vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal demonstrativ, 2.3.1**), iar numeralul ordinal fiind flexionar invariabil, raporturile cazuale se exprimă prin formele pronumelui semiindependent.

Numeralul ordinal se poate asocia şi cu *fiecare* (*fiecare al doilea elev, fiecare a patra elevă*).

Ordinalele *întâi*(*ul*) şi *primul*, utilizate ca adjuncţi, au un comportament diferit de al celor formate de la numeralele cardinale. Numeralul ordinal *întâi*, plasat înaintea substantivului regent, primeşte morfeme de determinare, de gen, număr şi caz: *întâiul vorbitor* (***întâiului** ~, **întâii** ~, **întâilor** ~*), ***întâia** întâlnire* (*întâile ~, întâilor ~*). Când se află după substantivul feminin regent, ***întâi*** este în variaţie liberă cu *întâia*: *clasa **întâi** / **întâia*** (cf. DOOM²).

> Regionalismele *intăi, intăie* trebuie evitate, chiar dacă apar uneori, nu numai în vorbire, dar şi în scris: *În săptămâna **intăie** a lunii dechemvrie, Măria-Sa Matiaş stătu la Roman.* (M. Sadoveanu, *Fraţii Jderi*).

Numeralul *întâi* precedat de prepoziţia *de* a dat naştere, prin aglutinare, variantei *dintâi*; folosită singură apare numai în postpunere: *iubirea dintâi*; asociată cu *cel, cea*, nu cunoaşte restricţii de topică: ***cel dintâi** cuvânt / cuvântul **cel dintâi***; ***cea dintâi** iubire / iubirea **cea dintâi***.

Prim(*ul*) are, morfologic şi sintactic, statut de adjectiv: *prim*(*ul*), *prima, primi*(*i*), *prime*(*le*), G-D *primului, primei, primelor*.

Cu valoare adjectivală, *prim* se foloseşte mai ales în compunere şi, mai rar, în construcţii libere.

În compuse analizabile (cu excepţia lui *primăvară*, sudat, moştenit din latină), norma literară actuală cere scrierea cu cratimă a formaţilor cu *prim* antepus; *prim* se comportă diferit, în funcţie de gradul de sudură, formând, de obicei, cu substantivul o unitate morfologică, în flexiunea căreia mărcile de gen, număr, caz şi determinare se ataşează celui de-al doilea component, substantivul postpus, şi, mai rar, primului component (cf. DOOM²): *primă-doamnă, prim-balerin, prim-balerină, prim-ministru, prim-plan, prim-pretor, prim-procuror, prim-secretar, prim-solist, prim-solistă, prim-vicepreşedinte, prim-viceprim-ministru, viceprim-ministru*.

În construcţii libere, *prim*(*ă*), ca orice adjectiv, poate fi aşezat înainte sau după substantivul regent. Antepus, poate fi precedat de articol nehotărât, de un adjectiv demonstrativ etc. (*o **primă** întâlnire, un **prim** ajutor, acest **prim** contact*), poate apărea în construcţii prepoziţionale (*de **prim** ordin / rang; de **primă** necesitate*) sau articulat enclitic: *Focul a apărut astfel, când singurătatea **primului** om s-a lovit de **prima** întrebare*, N. Stănescu, *Amintiri din trecut*). Postpus substantivului regent, *prim* se foloseşte mai rar: *capitol **prim**, secretar **prim**, june*(*le*) ***prim**, vioară **primă***.

Dintre celelalte neologisme exprimând ordinea, apar ca adjuncţi în grupul nominal: *secund*, numai postpus (şi opus, de obicei, lui *prim*): *comandant*(*ul*) ***secund**, vioară **secundă**, repriza **secundă*** (în sport), şi *terţ*, numai antepus: *partizanul unei **terţe** teorii, o **terţă** persoană*.

Rar, se întâlneşte *secund* antepus, articulat: *între prima şi **secunda** linie* (B. P. Hasdeu, *Ion-Vodă*).

3.4.2. Ca **substitut**, numeralul ordinal poate avea diverse funcţii sintactice ca şi numeralul cardinal: *S-au înscris cinci concurenţi, dar **al cincilea** nu s-a prezentat., Ioana a dat două examene: **pe primul** l-a luat cu nota zece, **pe al doilea** cu nota nouă., Toate informaţiile i s-au dat **primului**., A procedat asemenea **primului**.* etc. Ca nume predicativ şi ca predicativ suplimentar (*Petre este **al doilea** (din clasă).*, *El s-a întors **primul**.*), determinând verbul, numeralul ordinal, ca şi cel cardinal, îşi păstrează valoarea „adjectivală", integrându-se într-o srtuctură ternară.

În calitate de **centru**, numeralul ordinal poate avea ca adjuncţi o construcţie prepoziţională sau o propoziţie relativă. Construcţia prepoziţională poate fi formată din substantiv sau pronume precedat de una din prepoziţiile *dintre, între, din, de lângă*: *Primul / al doilea **dintre candidaţi** a luat premiul., A ajuns al cincilea **între candidaţi**., Este a treia **din** clasă (faţă, spate) / **de lângă perete**., Maria a reuşit a treia **dintre toţi / ei / aceştia**., Al doilea **de lângă tine** a plecat.* Adjunctul poate fi şi un numeral cardinal (substitut), precedat de *din*: *A reuşit a doua **din zece** (candidaţi).* sau un adverb precedat de prepoziţia *de*: *A treia **de acolo / aici** să iasă la tablă.*

Adjunctul propoziţional relativ este introdus, de regulă, prin *care*: *Este al şaptelea **care a plecat**.*

3.5. Utilizări speciale ale numeralului ordinal

3.5.1. Numeralele ordinale pot avea, în anumite construcţii, sensuri speciale.

Astfel, *întâi*, neînsoţit de un substantiv, indică „ziua întâi" a fiecărei luni: *Salariile se primesc la **întâi**.*

Întâi** şi **prima se asociază cu valoarea de superlativ în construcţii ca: *o stofă clasa **întâi*** „de primă calitate, foarte bună", *mastică **prima*** (I.L. Caragiale, *Justiţie*), *grâu **prima*** (DLR) „de prima calitate".

> *A doua*, în construcţia *intrarea pe uşa **a doua*** are şi sensul de „cealaltă", când o clădire are numai două intrări.

3.5.2. În limba română contemporană, se constată o puternică tendinţă de înlocuire a numeralelor ordinale cu numeralele cardinale.

> Această situaţie se întâlneşte, sporadic, şi în limba veche, în texte religioase din aceeaşi perioadă alternând uneori numeralele cardinale cu numeralele ordinale: *cântarea 9* (*Psaltirea*) / ***a noua*** (Coresi, *apud* Carabulea 1980).

Fenomenul a căpătat o largă răspândire în combinaţie cu anumite substantive postpuse (vezi *supra*, **2.5.2.3.b**) şi apare cu preponderenţă în anumite registre ale limbii (în limbajul familiar, tehnic şi publicistic).

Asemenea construcţii se explică prin tendinţa de a scoate în relief numărul, poziţia în serie, dar şi prin dorinţa de economie: numeralele ordinale fiind mai lungi sunt înlocuite prin cardinale. Singurele numerale ordinale care se

păstrează în mod consecvent sunt cele cuprinse în numele de suverani (*Carol întâi, Henric al VIII-lea, Elisabeta a doua* etc.), în denumirea unor războaie mondiale (*Primul, al Doilea Război Mondial*), a claselor şcolare (*clasa întâi, clasa a XII-a* etc.).

Pentru indicarea primei zile a fiecărei luni se foloseşte totdeauna numeralul ordinal, dar se continuă cu cele cardinale (*întâi ianuarie, întâi septembrie*, dar *trei ianuarie, cinci septembrie* etc.). În enumerare, continuarea se poate face fie cu numerale ordinale, fie cele cu cardinale (*anul **întâi**, anul **al doilea** ... / anul **doi**, anul **trei***). În numeroase cazuri, uzul ezită între cele două variante (*etajul **întâi**, **al doilea**, **al patrulea*** etc., dar şi *etajul **unu**, **doi**, **patru*** etc., *volumul **întâi**, **al doilea*** ..., dar şi *volumul **unu**, **doi*** (grafic I, II, III, IV), *pagina **întâi***, dar şi *pagina **unu**, secolul **al XX-lea** şi secolul **XX / 20***). În româna actuală există o preferinţă pentru folosirea numeralelor cardinale mai ales când sunt cifre mari (*pagina **1205**, kilometrul **503**, etajul **120*** etc.).

3.6. Numeralul ordinal şi clasele lexico-gramaticale

Relaţia numeralului ordinal cu diferite părţi de vorbire este destul de restrânsă şi cuprinde numai numeralele *întâi* şi *prim*.

Întâi constituie baza de derivare a substantivului *întâietate* şi poate fi convertit în adverb (în construcţiile în care determină un verb): ***Întâi** munceşte, apoi se plimbă.*

Prim este component al unor substantive compuse din limba standard, ca *prim-ministru* (vezi *supra*, **3.4.1.2**), mai rar din limba populară: *prima-iubire / primul-amor* „plantă numită şi cunună albă” (în DLR) sau apare în cuvinte compuse analizabile, fie moştenite (*primăvară*), fie împrumutate (*primadonă*). *Primă* face parte din locuţiuni adjectivale şi adverbiale: *melodie **în primă audiţie***; *A prezentat, **în primă audiţie**, o compoziţie.*).

Numeralele ordinale pot intra în componenţa unor numerale adverbiale: ***în primul** rând, **în al doilea** rând, pentru **prima / întâia** oară / dată* (vezi *infra*, **8.2**).

4. NUMERALUL COLECTIV

4.1. Aspecte definitorii

Numeralul colectiv, reprezentat printr-un număr foarte limitat de unităţi, exprimă, sub forma unui ansamblu, o cantitate numerică dată. El poate fi utilizat fie ca adjectiv făcând parte dintr-un grup nominal (*Au venit **amândoi** copiii.*), fie ca substitut (*Au venit **amândoi**.*).

4.2. Structura numeralului colectiv

Din seria numeralelor colective fac parte unităţi analizabile cuprinzând un numeral cardinal în diferite construcţii; singurul cu structură neanalizabilă şi care nu are legătură cu un numeral cardinal este neologicul *ambii* (*ambele*).

Pentru „colectiv de doi" se folosesc *amândoi* (*amândouă*) şi *ambii* (*ambele*). Între cele două sinonime există deosebiri de natură gramaticală şi stilistică: *ambii* (*ambele*) este întotdeauna articulat enclitic, precedă substantivul determinat şi se foloseşte mai ales în limbajul cultivat; *amândoi*, de uz general, nu se articulează, poate sta înainte şi după substantiv şi este general utilizat.

Elementul *amân-* din *amândoi* provine din latinescul *ambo* „amândoi"; numeralul *doi* s-a adăugat pleonastic. Pierderea sensului etimologic şi păstrarea numai a valorii colective explică apariţia unor formaţii ca *amântrei*, *amânpatru*, folosite regional sau în limbajul familiar.

Fiind singurul numeral colectiv cu structură numerică netransparentă, *ambii* (*ambele*) se foloseşte uneori greşit în construcţii pleonastice sub raport semantic, ca *ambele două chestiuni*, cât şi în construcţia contradictorie, de obicei glumeaţă, ***ambele trei*** *chestiuni* (în Avram 1997).

Pentru „colectiv de trei" sau „mai mare de trei" există, de asemenea, formaţii sinonime, folosite însă în registre diferite. Astfel, pentru cele alcătuite cu un numeral cardinal exprimând un număr mai mic, de obicei sub *zece*, se folosesc componentele *tus-* (provenit din *toţi*) şi *câteşi-* (formă compusă din *câte* + *şi*), ambele antepuse numeralului, formând un compus sudat: *tustrei, tuscinci, câteşitrei, câteşipatru* etc. Spre deosebire de formele în *câteşi-*, cele cu *tus-* sunt populare sau familiare.

Popular se foloseşte şi *câte* (***câte trei*** *fraţii*, ***câte patru*** *fetele*). Omonimia dintre numeralul colectiv şi cel distributiv (vezi *infra* **4.4.1**) se rezolvă în context: numeralul colectiv se asociază numai cu un substantiv articulat hotărât (*Au venit câte trei copiii.*), iar cel distributiv, numai cu substantiv nearticulat (*Au venit câte trei copii*).

De la *trei* înainte, se folosesc, de asemenea, construcţiile formate dintr-un cardinal precedat de adjectivul pronominal *toţi* (*toate*): *toţi* (*toate*) *trei, toţi* (*toate*) *cincisprezece, toţi* (*toate*) *o sută treisprezece* etc.

Numeralele colective se apropie semantic de substantivele colective, cele mai multe neologice, care denumesc, de obicei, grupuri cuprinzând un anumit număr de obiecte sau de persoane: *pereche, cuplu* [2], *duzină* [12], *chenzină* [„salariu pe 15 zile, perioada de timp dintre o chenzină şi alta"]; *duet, terţet, triolet, cvintet* (în muzică), *catren, terţină* (în versificaţie), *tripletă* (în sport), *troică, treime* (omonim cu numeralul fracţionar), în construcţia *Sfânta Treime* sau într-un citat ca *Despre această treime* [Trahanache, Farfuridi, Brânzovenescu], *Trahanache zice: „Noi suntem stâlpii puterii".* (C. Dobrogeanu Gherea, *Studii critice*).

Substantivul *pereche* desemnează frecvent „două obiecte de acelaşi fel întrebuinţându-se numai împreună" (*o pereche de ghete*) sau „un obiect format din două părţi identice şi simetrice" (*o pereche de ochelari / pantaloni*); semnificaţia „(grup) de doi" apare mai rar în construcţii ca: *Doi amici ai mei sunt proprietari, fiecare a câte* ***o pereche*** *de case în aceeaşi stradă.* (I.L. Caragiale, *Notiţe critice*), *A fost odată o pereche de oameni.* (P. Ispirescu, *Făt-Frumos cel rătăcit*), *I-a tras o pereche de palme.*

4.3. Flexiunea numeralului colectiv

Numeralele colective, ca şi cele cardinale, nu au forme distincte de **număr**.

4.3.1. Au forme deosebite de **gen** colectivele *amândoi* (masculin) / *amândouă* (feminin şi neutru), *ambii* (masculin) / *ambele* (feminin şi neutru), *tustrei, câteşitrei* (masculin) / *tustrele, câteşitrele* (feminin şi neutru), *toţi trei* (masculin) / *toate trele* (feminin şi neutru): *Trei aceste leacuri sunt / Sufletului pe pământ. / Tu să-ncerci cu* ***toate-trele*** (G. Coşbuc, *Cântece*).

În cazul celelorlalte numerale colective, opoziţia de *gen* este marcată prin formele adjectivale *toţi* (*toate*): ***toţi*** *şapte / doisprezece / treizeci elevii* (masculin), ***toate*** *şapte / douăsprezece / treizeci elevele, scaunele* (feminin şi neutru).

Regional, în Muntenia, este cunoscută şi varianta *amândouăle* („*Ai să fugim amânouăle*"), cu particula *-le*, percepută ca marcă suplimentară pentru feminin.

4.3.2. În ce priveşte **cazul**, *amândoi* (spre deosebire de *doi*) pentru genitiv-dativ are forme sintetice cu desinenţa *-or* specifică flexiunii pronominale: *amândUror,* când precedă substantivul şi *amândurora,* când e postpus substantivului sau când este utilizat ca substitut (varianta *amândoror(a)* este regională).

Ambii, ambele se declină ca substantivele articulate, distingând genitiv-dativul (*ambilor, ambelor*) de nominativ-acuzativ.

Tustrei / tustrele, câteşitrei / câteşitrele au la genitiv-dativ formele *tustreilor / tustrelelor, câteşitreilor / câteşitrelelor* (folosite rar): *Adună reprezentanţii* ***tustrelelor*** *ţări.* (Gh. Seulescu, în DLR); regional şi *tuspatru* apare la genitiv: *Şi le-a fost nunta* ***tuspatrora*** *în aceeaşi zi.* (E. Sevastos, *Fă-mă, doamne, cu noroc*).

Celelalte numerale colective formate cu *tus-* sau *câteşi-* nu au forme distincte de caz, dar pot exprima, ca şi cardinalele, genitiv-dativul utilizând construcţii prepoziţionale echivalente (cu *a* pentru genitiv, *la* pentru dativ): *jucăriile a* ***tuscinci*** (*copiii*), *s-au dat cărţi la* ***câteşipatru*** (*elevii*). Şi pentru colectivele *tustrei, câteşitrei* se utilizează construcţiile analitice cu *a* şi *la* (*jucăriile a* ***tustrei*** *copiii, S-au dat jucării la* ***tustrei*** *copiii.*); pentru *amândoi* şi *ambii* se recurge la construcţia prepoziţională numai pentru dativ (*S-au dat cărţi* ***la amândoi*** *elevii /* ***la ambele*** *eleve.*).

Genitiv-dativul numeralelor colective formate din *toţi* (*toate*) + numeral cardinal se realizează numai prin construcţii analitice: *munca* ***a toţi*** (***toate***) ***şase***, *Le-am dat* ***la toţi*** (***toate***) ***şase***.

4.4. Posibilităţile combinatorii ale numeralului colectiv

Numeralul colectiv poate fi **adjunct** sau **centru**.

4.4.1. Ca **adjunct**, cu valoare adjectivală, dependent sintactic de substantivul-centru, numeralul colectiv, spre deosebire de cel cardinal, cere un substantiv articulat definit, ceea ce concordă cu sensul colectivului de a exprima global un ansamblu, o cantitate numerică dată (vezi **Clase de cuvinte, 3.1**). Este, de cele mai multe ori, antepus substantivului determinat: *Chemă* ***tustrei*** *feciorii înaintea sa.*

(I. Creangă, *Soacra*), *Scoase inimile din* ***câteşişapte*** *caii.* (M. Eminescu, *Făt-Frumos*), *Toţi* ***cinci*** *copiii au plecat.*, *I-am întâlnit pe* ***câteşipatru*** (***tuspatru, toţi patru***) *elevii la şcoală.*

Numeralul *amândoi* (*amândouă*) are topică liberă. Indiferent de poziţie, substantivul-centru este articulat definit: *Piaptănă şi îmbracă la fel pe* ***amândouă*** *fetele.* (I. Creangă, *Fata babei*), *Plângu-mi ochii* ***amândoi.*** (I.U. Jarnik şi A. Bârseanu, *Doine*), ***Amândouă*** *cărţile / cărţile* ***amândouă*** *mi-au fost de folos.*

Regional, şi alte numerale colective pot fi postpuse substantivului-centru: *nunta tuspatrora* (vezi *supra*, **4.3.2**), *Stăpâni ai nemuririi ş-ai lumilor* ***tustrele*** (G. Coşbuc, *Sacontala*). Din motive prozodice, în poezie substantivul apare uneori nearticulat: *Pune clopote la boi, / Şi fă pleasnă de mătase, / Şi pocneşte-n boi* ***tusşasă.*** (I.U. Jarnik şi A. Bârseanu, *Doine*).

Fiind totdeauna coocurent cu articolul definit, indiferent de poziţia faţă de substantivul centru, numeralul colectiv nu poate fi integrator enunţiativ (vezi **Clase de cuvinte, 3.3.1**), această funcţie fiind asumată de articolul definit; numeralul colectiv participă la organizarea grupului nominal ca purtător al unor informaţii numerice.

Spre deosebire de celelalte numerale colective, *ambii* (*ambele*) este un determinant (calitate în care precedă substantivul obligatoriu nearticulat), având rol de integrator discursiv (***ambii*** *studenţi,* ***ambele*** *studente*).

Construcţia cu numeralul colectiv articulat şi substantivul determinat nearticulat (dar cu un alt determinativ intercalat între numeral şi substantiv) este neobişnuită: *Însă m-ăi întreba poate, beicache, ce slujbă au făcut ţărei mele* ***tustreii*** *mei răposaţi?* (V. Alecsandri, în DLR); *ambii, ambele* nu se mai folosesc fără articolul definit, cum apare la I. Heliade Rădulescu: *Curierul de ambe sexe.*

4.4.2. Ca **substitut,** numeralul colectiv poate îndeplini aceleaşi funcţii sintactice ca şi pronumele sau substantivul pe care îl substituie. *Ochilă se ia şi el atunci după Harap-Alb şi pornesc* ***tuscinci.*** (I. Creangă, *Harap-Alb*), ***Toate trele*** *se sileau să-i găsească o poreclă caraghioasă potrivită.* (L. Rebreanu, *Ion*), *I-am văzut pe* ***câteşipatru.***, *S-a dus amorul, un amic / Supus* ***amândurora.*** (M. Eminescu, *S-a dus amorul...*), *Ei pornesc* ***câteşitrei,*** *la braţ.*, *Referatul a fost elaborat de* ***ambii.*** etc. În poziţia de nume predicativ şi în cea de predicativ suplimentar (*Au fost* ***amândoi / amândouă / câteşitrei / câteşitrele.*** etc., *Au ajuns* ***toţi / toate patru.*** etc.), determinând verbul, îşi păstrează valoarea „adjectivală", integrându-se într-o structură ternară (ca şi numeralul cardinal).

4.4.3. Numeralul colectiv este utilizat mai rar drept **centru** de grup şi poate avea ca adjuncţi:

(a) construcţii prepoziţionale formate dintr-un substantiv (articulat precedat de *din*): *Toţi cinci* ***din rândul*** *al treilea să vină în faţă.* sau adverb de loc (precedat de *de*): *Toţi trei* (*amândoi*) ***de acolo*** *fac prea mare zgomot.* etc.;

(b) adjective, totdeauna postpuse: *Se dase trei asalturi redutei neînvinse, tustrele* ***îndrăzneţe*** *şi* ***crunte.*** (V. Alecsandri, *Dumbrava Roşie*), *A fost odată un împărat mare şi o împărăteasă, amândoi* ***tineri*** *şi* ***frumoşi.*** (P. Ispirescu, *Tinereţe fără bătrâneţe*).

4.4.4. Numeralul colectiv, cel mai adesea *amândoi*, poate apărea ca **apoziție** în raport cu un pronume (personal sau demonstrativ): *Multe izbânzi am mai făcut* ***noi amândoi.*** (P. Ispirescu, *Ileana Simziana*), *Nu e nicio asemănare între* ***voi amândouă.*** (C. Negruzzi, *Păcatele tinereților*), ***Ei amândoi*** *se înțeleg bine.*, *I-am întâlnit pe* ***aceia amândoi.***, ***Ei câteșitrei*** (***toți trei, tustrei***) *au plecat în excursie.*

5. NUMERALUL MULTIPLICATIV

5.1. Aspecte definitorii

Numeralul multiplicativ indică numeric proporția în care sporește o cantitate sau o calitate.

5.2. Structura numeralului multiplicativ

Numeralele multiplicative reprezintă conversiuni ale unor verbe parasintetice formate de la un numeral cardinal: *împătrit, încincit, îndoit, întreit, înzecit* etc. sau derivate parasintetice formate direbt de la un numeral (mai rar): *înșesit* (DEX^2 nu înregistrează un verb format de la *șase*).

Primele numerale din serie au sinonime neologice: *dublu, triplu* (de uz general), *cvadruplu, cvintuplu, sextuplu* (în limbajul științific).

Multiplicativele se pot forma de la orice numeral cardinal, dar mai frecvente sunt cele formate de la *doi, trei, patru, zece, sută* și *mie*. Sunt folosite mai ales în limbajul cultivat.

Numeralul multiplicativ are valoare *adjectivală* și se comportă ca un adjectiv propriu-zis; singura diferență constă în prezența, în structura lui semantică, a trăsăturii cantitative definite (*putere* ***întreită****, valoare* ***înzecită***).

5.3. Posibilitățile combinatorii ale numeralului multiplicativ

5.3.1. În organizarea grupului nominal, numeralul multiplicativ apare ca **adjunct** (determinativ cantitativ numeric) al substantivului regent: *C-o putere* ***îndoită****... o zmunci pe babă de mijloc.* (M. Eminescu, *Făt-Fumos*), *câștig* ***însutit****, câștiguri* ***însutite****, valoare* ***înzecită****,* (unei) *valori*(*i*) ***înzecite****, sumă* ***dublă****, sume*(*i*) ***duble*** etc.

Numeralul multiplicativ se acordă cu substantivul regent în gen, număr și caz (*efort* ***întreit*** */* ***însutit****; eforturi* ***întreite*** */* ***însutite****, lăcomie* ***înzecită****, lăcomiei* ***înzecite***). Când precedă substantivul regent, preia articolul definit de la substantiv, ca orice adjectiv calificativ (*rezultatul* ***înzecitelor*** *intervenții*). Exprimând prin conținutul său lexical intensitatea, nu cunoaște grade de comparație.

Ca topică, numeralul multiplicativ este de obicei postpus substantivului determinat. Mai rar, apare și antepus, situație care permite și intercalarea unui alt termen: *Iată cauza* ***întreitei*** *ei betegeli.* (I.L. Caragiale, *Ultima emisiune*).

5.3.2. Numeralul multiplicativ este utilizat adverbial, în construcțiile în care determină un verb (*Câștigă* ***înzecit.***, *Muncește* ***întreit.***).

Cu valoare adverbială multiplicativele sunt parțial sinonime cu numeralele adverbiale: *a muncit **întreit** / a muncit de trei ori* (*mai mult*). Deşi sunt echivalente semantic, cele două specii de numerale apar în contexte diferite (multiplicativul nu admite comparativul).

Multiplicativele *însutit* şi *înmiit* exprimă aproximația, indicând (ca şi *sute* şi *mii*) proporția în cantitate mare, neprecisă: *Ipate se îmbogățise **însutit** şi **înmiit**.* (I. Creangă, *Stan Pățitul*).

5.4. Numeralul multiplicativ şi clasele lexico-gramaticale

Numeralul multiplicativ nu poate fi disociat de verb (*a* (*se*) *îndoi, a dubla, a tripla*) şi, prin medierea verbului, de substantiv (*îndoirea, îndoiala, îndoitul sârmei, dublarea sumei*).

Formațiile neologice, atipice, intră în componența substantivelor împrumutate, analizabile, *dublură* şi *dublet* sau ca prim termen al unor substantive compuse din terminologia tehnico-ştiințifică (unele având corespondente în alte limbi): *dublu-casetofon, dublu-cilindru, dublu-decalitru, dublu-decimetru, dublu-plan, dublu-proiector* etc.; *triplu* intră în componența neologismului analizabil *tripletă* „bicicletă cu trei roți", „grup de trei persoane" şi formează compusul, folosit în sport, *triplusalt*.

6. NUMERALUL FRACȚIONAR

6.1. Aspecte definitorii

Modalitate de redare numerică a raportului parte / întreg, numeralul fracționar indică cantitatea, sub aspectul numărului părților desprinse dintr-un întreg.

6.2. Structura şi flexiunea numeralului fracționar

6.2.1. Utilizarea *curentă* a numeralului fracționar o reprezintă construcția formată din două componente: un derivat substantival cu sufixul *-ime* de la un numeral cardinal, precedat de un numeral cardinal: *o cincime, trei cincimi* (maximum *cinci cincimi*); aceste grupări nu desemnează, de regulă, un număr mai mare decât numărul întreg implicat în diviziune: *trei optimi, şapte optimi* (*nouă optimi* se foloseşte în muzică, dar cu sensul „nouă note cu valoarea o optime").

> În scris, numeralele fracționare pot fi redate şi prin cifre, separate prin bară oblică, din care prima cifră indică numărul părților, iar cea de a doua întregul (1/5, 3/5, 7/100, cu realizare orală *o cincime, trei cincimi, şapte sutimi*), numite şi fracții ordinale (sub formă de fracții zecimale se scriu: *0,5, 0,07*, cu realizare orală *cinci zecimi, şapte sutimi*).

În uzul curent, *doime* şi *pătrime* sunt sinonime cu substantivele *jumătate*, respectiv *sfert*.

Numeralul fracționar este folosit cu valoare substantivală (***O treime / două treimi / jumătate** din teren l-am cumpărat.*).

Fiecare component al numeralului fracţionar are *flexiune* proprie: numeralul care precedă derivatul cu *-ime* se comportă ca un numeral cardinal, iar derivatul, ca un substantiv feminin. Astfel, numeralul cardinal impune *numărul* (*o pătrime, **două** pătrimi*), dar are *genul* feminin impus de componentul derivat cu care este asociat (***o** zecime, **două** zecimi*); de asemenea, primul component, ca şi numeralul cardinal, are forme distincte pentru genitiv-dativ sau exprimă cazul prepoziţional: *suprafaţa **unei** pătrimi* (***unui** sfert*) / ***a două** pătrimi din teren*; al doilea component al fracţionarului, folosit singur, are flexiune substantivală: formează genitiv-dativul sintetic (*suprafaţa **pătrimii** de teren ...*) şi poate fi articulat (***Pătrimea** de teren care mi-a revenit din moştenire am donat-o unor rude.*).

Acest tip de numeral fracţionar aparţine uzului curent; derivatele cu *-ime* se pot forma de la numeralele cardinale simple (cu excepţia lui *unu*), de la cele compuse sudate şi de la substantivele *sută, mie, milion*. Acest numeral a căpătat o răspândire mai mare în limbajul sportiv, în care se vorbeşte de ***zecimi*** şi ***sutimi** de secundă* sau de ***optimi*** şi ***şaisprezecimi*** (scris şi ***16-imi***) *de finală* (*goluri româneşti în **16-imile** Cupei Ucrainei* (Rlib, 2002); *eliminarea Valenciei în **16-imile** de finală ale Cupei UEFA* („Adevărul", 2005).

Numeralul fracţionar cunoaşte şi alte structuri în anumite registre ale limbii.

6.2.2. În domeniul matematicii, se folosesc două structuri care pornesc de la reprezentarea cifrică a fracţiilor:

(a) simbolul format din două numerale cardinale separate prin bară orizontală ($\frac{2}{5}$) se realizează oral prin două numerale (la masculin) legate între ele prin prepoziţia *pe* sau *supra* (*doi pe cinci / doi supra cinci*);

(b) cel format din două numerale cardinale separate prin bară oblică (1/3, 2/6), se realizează oral printr-un numeral cardinal şi un numeral ordinal, ambele la feminin (*una a treia, două a şasea*).

Prima structură este mai productivă, putând forma serii infinite de combinaţii pentru desemnarea oricărei fracţii.

6.2.3. O altă structură specializată pentru partiţia la *100* şi la *1000* este cea alcătuită dintr-un numeral cardinal + prepoziţia *la* + *sută*, respectiv *mie* (*doisprezece la sută, cincizeci la mie*, notate în scris şi *12%, 50‰*): *Reduce cuantumul de la **70%** la **50%*** („Adevărul", 2002).

Această structură îşi are originea în domeniul statistic şi s-a răspândit în limbajul administrativ, publicistic şi chiar în exprimarea colocvială.

Ca echivalent al lui *la sută* („sutime") se foloseşte substantivul neutru ***procent***: *un procent, trei procente, zece procente*, iar cu valoarea lui *la mie* („miime"), substantivul feminin *promilă*, învechit *promil* (rar): ***Promilul*** [...] *este acel număr care arată câte unităţi sunt a se socoti pentru fiecare mie.* (I. Panţu, în DLR).

> În exprimarea mai puţin îngrijită, uneori chiar în scris, apar greşeli legate mai ales de folosirea pleonastică a formulei care conţine substantivul *procent*: *un procent de cincisprezece la sută, cincizeci de procente la sută*. Exprimarea corectă este fie *un procent de cincisprezece*, respectiv *cincizeci*, fie *cincisprezece procente, cincizeci de procente* (procent însemnând tot „la sută").

Construcția cu prepoziția *la*, precedată și urmată de *sută* sau *mie* (*sută la sută, mie la mie*) se folosește în locuțiunea adjectivală sau adverbială (*bumbac* ***sută la sută****; Are dreptate* ***sută la sută / mie la mie.***); în varianta familiară, se realizează și cu prepoziția *în* (*sută în sută, mie în mie).*

6.2.4. În vorbirea populară și familiară se folosesc structuri care conțin sau presupun substantivul *parte*, asociat cu un numeral ordinal (adjectiv): *Am citit* ***a treia parte*** („o treime") *din roman., Am redactat* ***a patra parte*** („o pătrime") *din lucrare.* etc. sau cu un numeral cardinal precedat de prepozițiile *pe din* sau *în,* cu numeralul cardinal la feminin, dacă acesta este *doi*: *A tăiat pâinea* ***pe din două*** (***în două părți***).; *A împărțit portocala* ***pe din trei*** (***în trei părți***). etc.; *Mi-am rupt* ***în două****... brațul drept.* (N. Stănescu, *Amintiri din trecut*).

6.3. Posibilitățile combinatorii ale numeralului fracționar

Numeralul fracționar poate fi **adjunct**, dar, mai ales, **centru**; fac excepție construcțiile din limbajul matematic și cele formate din **numeral cardinal** precedat de *pe din, în* (*pe din două / în două părți*), care nu apar în grup nominal.

6.3.1. Ca **adjunct** al unui substantiv, numeralul fracționar apare la genitiv: *valoarea* ***unei pătrimi*** *din pădurea vândută* sau la acuzativ (în construcții echivalente cu genitivul): *venitul* ***a două treimi*** *din teren.* Colocvial, ca atribut genitival se folosesc *jumătate* și *sfert: valoarea* ***unei jumătăți / unui sfert*** *din producția la hectar.*

Numeralele fracționare care exprimă procentul sunt în acuzativ, precedate de prepoziția *de: o dobândă* ***de douăzeci la sută.***

6.3.2. Numeralul fracționar poate îndeplini, ca orice substantiv, diferite funcții sintactice (subiect, complement direct, circumstanțial etc.): ***Treimea*** *ce mi se cuvine nu valorează prea mult., A mâncat* ***o treime*** *din pâine., Capitalul s-a redus la / cu* ***două treimi.*** Când numeralul fracționar la singular are funcție de subiect, există mai multe posibilități de acord al predicatului:

(a) gramatical, la singular, sau după înțeles, la plural, când numeralul fracționar e folosit fără determinări: (*Au venit mulți oameni, dar*) ***o treime a / au*** *plecat deja.*;

(b) prin atracție, când numeralul fracționar este determinat printr-un grup prepozițional: ***O treime*** *din oameni* ***au*** *venit acasă* (al doilea component al grupului, substantivul la plural, deși nu este la nominativ, este mai adecvat semantic statutului de subiect).

Utilizat drept **centru** de grup, numeralul fracționar are ca adjuncți:

– un substantiv în genitiv: *O pătrime* ***a asistenței*** */ un sfert* ***al asistenței*** *a plecat.*;

– construcții prepoziționale care asociază (a) prepoziția *de* cu un substantiv indicând o unitate de măsură (*o treime* ***de hectar****, două treimi* ***de kilogram****, trei pătrimi* ***de litru / pahar / cană***); (b) materia (*o pătrime* ***de zahăr / vin / unt / ulei***); prepoziția *din* cu un substantiv numărabil sau un pronume (personal, demonstrativ)

la singular, când se referă la fracțiunea parte a unui întreg și la plural, când se referă la un grup unitar: *patru cincimi* ***din volumul*** *lucrărilor finalizate* („Adevărul", 2003), *Cincizeci la sută / a doua parte / cinci procente* ***din câştig*** *va fi valorificat.*, *Două treimi* ***din vagoanele*** *existente sunt vechi şi abia o treime* ***din ele / acestea*** ***pot fi utilizate.***; (c) prepoziția *dintre* cu substantiv sau pronume la plural și *dintru* cu un substantiv la singular: *Două cincimi / a treia parte / şaptezeci la sută* ***dintre studenți / aceştia / ei*** *au fost de acord.*, *O pătrime / a patra parte / douăzeci şi cinci la sută* ***dintr-o clasă*** *a plecat în excursie.*

Colocvial, *jumătate* și *sfert* apar în aceleași construcții prepoziționale: *o jumătate / un sfert* ***de litru / pahar*** etc., *Un sfert* ***din venit*** *revine patronului.* (Rlib, 2003), *Jumătate* ***dintre studenți / ei*** *au plecat.*, *Un sfert* ***dintr-o clasă*** *n-a luat examenul.*

> În vorbirea mai puțin îngrijită este omisă frecvent prepoziția *de* (mai ales după *o jumătate, un sfert*): *O jumătate* (*kilogram*) *brânză, un sfert vin.* Construcția fără *de* este corectă numai atunci când *jumătate*, antepus sau postpus substantivului cu articol definit nu formează grup nominal: *A parcurs drumul* ***jumătate.***, *Până la miezul nopții s-a adunat* ***jumătate*** *satul.* (Camil Petrescu, *Ultima noapte*).

În calitate de centru de grup, derivatele cu *-ime*, cele cuprinzând componentele *la sută* și *jumătate, sfert* se asociază cu determinanți adjectivali pronominali (demonstrativ, nehotărât) sau cu *cel* la plural: ***Celelalte / alte*** *două treimi*, ***ultimele*** *trei sutimi*, ***cei / alți / ceilalți*** *douăzeci la sută*, ***aceste*** *trei sferturi* (*de portocală*).

6.4. Exprimarea aproximației numerice

În cazul numeralelor fracționare (care apar mai ales în grup nominal) aproximația se poate reda prin procedeele care se folosesc și la numeralele cardinale (vezi *supra*, **2.6**).

6.5. Numeralele mixte

Numeralele fracționare precedate de numere întregi formează *numerele mixte*, care pot fi alcătuite din:

– un număr întreg + un număr zecimal (grafic: *3,5*, *8,02*), două numerale cardinale, despărțite, în realizarea orală, prin substantivul *virgulă*: *trei virgulă cinci, opt virgulă zero doi* etc.;

– un număr întreg + un număr fracționar (grafic: 3 ½, 4 2/5, 7 1/4), în realizarea orală primul – reprezentat de un cardinal, cel de al doilea – prin derivatul cu *-ime*, legat prin conjuncția *şi*: *trei şi o doime* (*jumătate*), *patru şi două cincimi, şapte şi un sfert* (*o pătrime*).

6.5.1. În cazul formulelor mixte există o deosebire între realizarea orală și cea scrisă în ce privește topica substantivului care exprimă unități de măsură în raport cu numeralele. Astfel, în realizarea orală, substantivul e plasat între numeralul

cardinal care exprimă numărul întreg şi numeralul fracţionar: *cinci kilograme şi trei sferturi / două treimi, un litru şi jumătate / o doime*, iar notaţia în cifre a numărului mixt aşază substantivul după numărul fracţionar: 5 ¾ kg, 1 ½ l etc.

În situaţia în care întregul este *1*, apar şi alte deosebiri: în topica cu substantivul intercalat, specifică realizării orale, numeralul cardinal adjectival (*un, o*) se acordă cu substantivul determinat (care este la singular) – *un litru* (*sac, kilogram, metru, pahar* etc.) *şi trei sferturi, o tonă* (*cisternă, sticlă, oală* etc.) *şi jumătate* etc.; în topica specifică notaţiei cifrice, cu substantivul aşezat după toată formula, acesta este la plural – *1 ¾ litri* (*kilograme* etc.), *1 ½ tone* (*sticle, butoaie* etc.). Formulele cu numere zecimale se comportă la fel ca cele cu fracţii: *1,05 kg* („unu virgulă zero cinci kilograme"), *1,5 t* („unu virgulă cinci tone") etc. Substantivul este la plural chiar şi în situaţiile în care întregul este *zero* (*0,2 l* „zero virgulă doi litri") sau / şi în cele în care *unu* se găseşte la sfârşitul părţii zecimale (*3,1 l* „trei virgulă unu litri"; *0,01 m* „zero virgulă zero unu metri" etc.).

6.5.2. Numerele mixte se folosesc şi în redarea orei cu subdviziunile ei, în combinaţii formate din numeralul cardinal care exprimă ora + conjuncţia *şi* sau prepoziţia *fără* + subdiviziunile orei, care pot fi exprimate şi prin *jumătate, sfert* (*douăsprezece **şi** / **fără** zece, nouă şi jumătate / un sfert / trei sferturi*). Substantivul *oră* poate fi subînţeles, ca în exemplele menţionate, sau exprimat (*ora unsprezece fără douăzeci; ora zece şi un sfert*) sau poate fi menţionat substantivul care indică subdiviziunile *minute* şi *secunde*: *şapte, treizeci de minute şi cincizeci de secunde; cinci fără zece secunde*; în alte structuri substantivul poate fi subînţeles (*şapte şi douăzeci* (*de minute*), *şase fără cinci* (*minute*), *douăsprezece fără zece* (*minute*) etc.).

7. NUMERALUL DISTRIBUTIV

7.1. Aspecte definitorii

Repartizarea obiectelor (a fenomenelor sau a persoanelor) în grupuri egale numeric se realizează prin grupări fixate, reunite tradiţional prin denumirea de „numerale distributive". Numeralul distributiv este reprezentat totdeauna prin asocierea adverbului *câte* cu un numeral.

7.2. Structura numeralului distributiv

Numeralul distributiv tipic este alcătuit din *câte* + un numeral cardinal: *câte unu, câte cinci, câte două sute* etc. *Femeia şi băiatul ţineau în mână* ***câte o*** *baghetă subţire* (N. Stănescu, *Amintiri din trecut*).

Aceleaşi componente participă la organizarea unor variante, care se caracterizează prin repetarea numeralului (construcţii învechite): *Începem şi noi a ne strecura* ***câte unul, unul,*** *spre gazdă.* (I. Creangă, *Amintiri*), *Înşirase caii* ***câte doi, doi*** *la trăsură* (I. Ghica, *Scrisori*) sau prin plasarea lui *câte* între cele două numerale cardinale: *Izvorăsc din veacuri stele* ***una câte una*** (M. Eminescu, *Scrisoarea III*), *Merg în rând* ***doi câte doi.***

Repartiția se subliniază uneori prin repetarea atât a lui *câte*, cât și a numeralului: *Mergeau de mână **câte trei, câte trei.***

Fiind un grup fix, între cele două componente ale distributivului nu se recomandă intercalarea altor elemente, așa cum apare, uneori, în texte populare: *Și ea tot ar fi stat mai mult cu noi, dacă n-am fi alungat-o prostește, mulțămindu-i câte c-o sărutare.* (I. Creangă, *Amintiri*), *A ales zece iepe, / Tot sirepe, / Câte **de** zece ani sterpe.* (G. D. Teodorescu, *Poezii populare*).

Mai rar, numeralul distributiv se formează din *câte* și un numeral *fracționar*: *câte o cincime, câte două cincimi, câte un sfert, câte o jumătate* etc.

7.3. Flexiunea numeralului distributiv

Numeralele distributive se declină după aceleași reguli ca numeralele cardinale, atât în ce privește **genul**: *câte unul / câte una, câte doi / câte două, câte doisprezece / câte douăsprezece* etc., cât și **cazul** (exprimă genitiv-dativul prin construcții prepoziționale echivalente): *distribuirea **a câte cinci** elevi la fiecare educator; recuperarea **a câte două milioane** de lei pe lună; Le-au dat **la câte doi** copii o carte.* Numai construcția *câte unul / câte una* exprimă genitiv-dativul flexionar: *câte unui(a) / câte unei(a)*. Și în cazul numeralului distributiv format cu numeral fracționar genitivul este exprimat prin construcția prepozițională echivalentă (*plata **a câte trei pătrimi** din cost*); face excepție cel în componența căruia intră *una,* care exprimă genitivul atât flexionar, cât și prin construcția prepozițională: *plata **a câte unei cincimi** din costul total* (construcție incorectă).

7.4. Posibilitățile combinatorii ale numeralului distributiv

Numeralul distributiv poate fi **adjunct** sau **centru**, ca și numeralul cardinal.

7.4.1. Ca **adjunct**, cu valoare adjectivală, numeralul distributiv este dependent de un substantiv-centru, care este totdeauna nearticulat.

Distributivul format din *câte* + numeral cardinal apare fie antepus, fie postpus substantivului regent.

Când precedă substantivul regent, numeralul distributiv cu valoare de adjectiv se leagă direct sau prin *de* de acesta (ca și numeralul cardinal): *Fiecare elev are **câte cincisprezece** caiete / **câte zece, douăsprezece** caiete., De Paști vor primi **câte două milioane de** lei.* (Rlib, 2002).

Postpus substantivului regent, numeralul distributiv apare cu valoare de adjectiv sau de substitut în construcții cu prepozițiile *a, de,* rar *cu*: *premii **a** câte 100 euro* („Adevărul", 2001); *premii **de** câte 1000 euro* (*ibid.*); *saci **a** / **cu** câte cincisprezece kilograme, șase tranșe **de** câte trei miliarde* („Adevărul", 2002), *așezarea elevilor în rânduri **de** / **a** câte trei; Vin în grupuri **de** câte cinci.*

7.4.2. Ca **substitut,** numeralul distributiv poate îndeplini funcția de circumstanțial (*Lucrările sunt verificate **câte douăzeci** pe zi / zilnic., A rămas datoare fiecare cu **câte douăzeci de mii.***), dar și de complement direct (*Au primit toți **câte o treime.***).

În poziția de nume predicativ și în cea de predicativ suplimentar (*Au fost **câte patru / o cincime.**, Au pornit / ajuns **câte două.**, În pădurea de nuiele / Merg răguțe tinerele, **câte trei** ori **câte patru.*** (I. U. Jarnik și A. Bârseanu, *Doine*), își păstrează valoarea adjectivală, integrându-se sintactic într-o structură ternară.

Când este **centru** de grup, numeralul distributiv are de obicei ca adjuncți construcții prepoziționale formate cu un substantiv, mai rar, un pronume, un adverb: *Vor pleca la studii de specializare câte cinci **din** (fiecare) **facultate.**, Le-a revenit câte o pătrime **din sumă.**, Cheltuie câte un milion **pe** zi., Prin împărțirea pădurii revine câte o treime **pentru** fiecare., Să vină câte trei **de acolo** și câte doi **de aici.***

7.5. Exprimarea aproximației numerice

Numeralul distributiv exprimă *aproximația* prin alăturarea unor cardinale apropiate ca valoare numerică: *Unii au de vânzare și **câte patru, cinci** cai.* (Rlib, 2002), *Vor primi **câte 2, 3 milioane** de lei.* (*Ibid.*).

7.6. Numeralul distributiv și clasele lexico-gramaticale

Substantivată, formația *câte-doi* denumește un dans țărănesc (DA).

8. NUMERALUL ADVERBIAL

8.1. Aspecte definitorii

Numeralul adverbial arată de câte ori se repetă o acțiune sau în ce proporție numerică se manifestă o calitate (cantitate) a unui obiect.

Este reprezentat printr-un grup de cuvinte alcătuit obligatoriu dintr-un numeral, de obicei cardinal, dar și ordinal sau distributiv, care funcționează cu semnificația globală a unui adverb.

8.2. Structura numeralului adverbial

Din seria *numeral adverbial* fac parte structuri organizate în jurul unui numeral *cardinal*, în construcțiile: (a) ***o** dată*; (b) *de* + numeral cardinal de la *doi* în sus + *ori* (*de trei ori, de cinci ori, de o sută de ori, de un milion de ori*); în ambele cazuri, numeralul se acordă în gen cu substantivul asociat, postpus, căruia îi impune numărul (*o dată, de două ori*). În principiu, se pot forma numerale adverbiale cu orice numeral cardinal, dar mai frecvente sunt cele care indică unități, zeci, sute, mii.

Alte structuri reprezentând numeral adverbial se organizează pornind de la un numeral *ordinal*: (a) *întâia* (*prima*) + *oară / dată*; (b) *a doua* etc. + *oară* (*a doua oară, a zecea oară* etc.); numeralul este la feminin în ambele construcții și arată a câta oară se îndeplinește o acțiune sau se manifestă o calitate: ***Întâia / prima oară / dată** am salutat-o, dar **a doua oară** am vorbit cu ea.*; popular, *întâia* se folosește și sub forma *întâiași*: *Știu că nu mi-e acum **întâiași dată** să merg la drum.*

(I. Creangă, *Moş Nechifor*); (c) prepoziţia *în* + un numeral ordinal + *rând*, numeralul acordându-se în gen cu substantivul (*în primul / al doilea / al şaptelea* etc. *rând*): *Alexandru Macedonski a fost, **în primul rând**, un descriptiv.* (T. Vianu, *Arta prozatorilor*).

Deşi ca structură cele trei tipuri de numerale adverbiale sunt diferite, deosebirea semantică dintre ele nu este prea mare, ele exprimând repetiţia, succesiunea.

O structură mixtă, realizată prin intercalarea adverbului *câte* între prepoziţia *de* şi numeralul cardinal şi urmată de o construcţie prepoziţională care indică o unitate de timp, adaugă numeralului adverbial, pe lângă semnificaţia „repetarea periodică" (a unei acţiuni), o valoare distributivă (compară *Vine la părinţi **de două ori** pe zi / pe săptămână* etc. cu *Vine la părinţi **de câte două ori** pe zi / pe săptămână*).

Aceeaşi semnificaţie se exprimă prin numerale adverbiale neologice sinonime, având caracter livresc, dintre care cele mai folosite sunt *primo, secundo, terţio* (notate, în scris, prin *1°, 2°, 3°*).

Neologismele *bis* şi *ter* (care în latină erau numerale adverbiale) se folosesc în limba română în contexte speciale şi cu un sens parţial diferit faţă de numeralul adverbial: însoţind un numeral cardinal asociat unui substantiv antepus, exprimat (sau subînţeles), ca *pagină, rând, număr,* ele exprimă repetiţia (legată de ordine): *numărul 3 **bis**, 7 **ter*** înseamnă „al doilea număr 3", „a treia oară 7".

Bis adverbial este folosit drept cerere de repetare a unei producţii artistice şi are sensul „încă o dată" (nu „de două ori", conform etimologiei); poate fi substantivat: *A acordat **un bis**.*

8.3. Posibilităţile combinatorii ale numeralului adverbial

Numeralul adverbial apare, de obicei, în contexte specifice adverbului, îndeplinind funcţia de circumstanţial.

8.3.1. Numeralul adverbial în componenţa căruia intră un *numeral cardinal* are ca regent un verb: *Cu cârja lui cea veche el bate **de trei ori**.* (M. Eminescu, *Strigoii*), un adjectiv sau un alt adverb la comparativ: *Exportatorii ar putea plăti în 2004 un impozit pe profit **de patru ori mai mare**.* (Rlib, 2002), *Zboară **de două ori mai repede**., carte citită **de trei ori**.*

Această construcţie este urmată de prepoziţia *la* sau *pe* + (numeral) + substantiv (care indică o unitate de timp şi exprimă periodicitatea unei acţiuni): *Revista apare **o dată la două săptămâni** sau de două ori **pe lună**., Mănâncă de trei ori **pe zi**., Găina babei se oua de câte două ori **pe zi**.* (I. Creangă, *Fata babei*). Urmată de prepoziţia *pe* + adverbul cantitativ *atât* sau o propoziţie introdusă prin *cât* (*A cheltuit de două ori **pe atât**., A vândut de două ori **cât şi-a propus**.*), exprimă o apreciere cantitativă.

Construcţia adverbială cu *numeral ordinal* are ca regent un verb sau un adjectiv participial: *Iubesc – şi-mi pare că-i **întâia oară**.* (Şt. O. Iosif, *Reînviere*), *bărbat căsătorit **a treia oară**.* Construcţia poate fi precedată de prepoziţia *de* sau

pentru: *Am reuşit* ***de prima*** *dată / oară.*, ***Pentru*** *întâia dată o auzeam vorbind mai mult.* (B. Delavrancea, *Hagi Tudose*), *Astăzi s-a supărat* ***pentru a*** *o doua oară.*, *premiat* ***pentru a*** *treia oară.*

Numeralul adverbial poate fi precedat de adverbul *încă* (*Se întoarse din drum ca să mai privească o dată,* ***încă o dată*** *prăvălia.* (B. Delavrancea, *Hagi Tudose*), *Scrie* ***încă de trei*** *ori.*

O dată este adeseori urmat de construcţiile adverbiale *pentru totdeauna, în plus*: *Ţi-am spus* ***o dată pentru totdeauna.***, ***O dată în plus*** *m-am convins că ai dreptate.*

8.3.2. Rar, numeralul adverbial apare ca **adjunct** în grupul nominal, postpus unui substantiv articulat, de obicei de origine verbală: *Câte poame sunt de vară, / Niciuna nu e amară / Ca maica* ***de-a doua oară.*** (I.U. Jarnik şi A. Bârseanu, *Doine*), *Succesul* ***de-a doua oară*** *l-a bucurat.*, *Încercarea* ***de prima dată / oară*** *a fost nereuşită.*, *Repetarea* ***o dată / de două ori*** *este binevenită.*

8.4. Exprimarea aproximaţiei numerice

La numeralul adverbial construit cu numeral *cardinal*, aproximaţia se redă prin:

– repetarea unui numeral cardinal apropiat: *Vine la* ***concert de două, trei ori*** *pe lună.*;

– intercalarea unor adverbe ca *aproximativ, circa, vreo*, a prepoziţiei *peste* între prepoziţia *de* şi numeral: *I-am spus de* ***vreo*** (***aproximativ, circa, peste***) ***cinci ori*** *să plece*, *Acest costum e de* ***vreo două ori*** *mai scump decât mă aşteptam.*;

– folosirea, la plural, a substantivelor *zeci, sute, mii*, singure sau repetate: *M-a supărat* ***de sute*** (***şi mii***) *de ori.*;

– folosirea lui *n* (reprezentând un număr nedeterminat) + substantivul *ori*: *Ţi-am spus de* ***n ori*** *să nu mai vii.*

În cazul adverbialelor construite cu numeral *ordinal*, aproximaţia poate fi redată prin două numerale apropiate legate prin conjuncţiile *sau, ori*: *I-am spus* ***a treia ori a patra oară.***; *divorţat* ***a doua sau / ori a treia oară.***

8.5. Numeralul adverbial şi clasele lexico-gramaticale

În limbajul familiar, gruparea *o dată*, asociat cu un substantiv şi rostit cu o anumită intonaţie, exprimă o apreciere superlativă, funcţionând adjectival (*o dată om / băiat / fată* „persoană cu calităţi deosebite"): *Şi n-o dau să fie dată, / Cui o dau voiesc să fie* ***om o dată.*** (G. Coşbuc, *La oglindă*), *Noi suntem* ***o dată băieţi*** *şi ce-am vorbit o dată, vorbit rămâne.* (I. Creangă, *Capra cu trei iezi*).

O dată intră în structura locuţiunilor *odată ce, odată cu, dintr-odată, odată şi odată* (cf. DOOM^2) sau a unor compuse sudate *odată* „odinioară", *deodată, totodată* „în acelaşi timp".

VERBUL

PREZENTARE GENERALĂ

1. *Verbul* este o clasă lexico-gramaticală cu un inventar extrem de bogat şi deschis, distingându-se, în raport cu alte părţi de vorbire, prin mai multe trăsături. ***Morfologic***, prezintă o flexiune specifică numită *conjugare*. ***Sintactico-semantic***, are calitatea de a atrage actanţii, componente intim legate de semantica internă a verbului (realizate, în primul rând, prin nominale, dar şi prin echivalentele lor sintactice), cărora verbul le atribuie funcţii semantice (numite şi *roluri tematice*) şi restricţii de formă (de caz, de prepoziţie, mai rar de topică). Verbul este nucleul care asigură structurarea semantico-sintactică a propoziţiei şi coeziunea componentelor Subiect–Verb–Complement. ***Semantic***, exprimă acţiuni, evenimente şi stări, fixate temporal şi înfăţişate aspectual, iar, dintre părţile de vorbire, este clasa purtătoare în cel mai înalt grad a predicaţiei. ***Pragmatic***, este componentul propoziţiei înzestrat cu un ansamblu de categorii gramaticale cu înalt potenţial deictic (timp, mod, persoană, număr), categorii în stare să transforme o organizare sintactică într-un fapt de enunţare. Prin ancorarea deictică pe care o realizează şi prin M(orfemele) P(redicative) pe care şi le ataşează (morfemele de timp şi de mod), verbul asigură grupului creat în jurul lui nu numai autonomie sintactică şi sintactico-semantică, ci şi pragmatică (autonomie *în enunţare* sau *predicativitate*).

Sintetizând, trebuie reţinut rolul central al verbului de *distribuitor* de funcţii sintactice şi de roluri tematice şi de *purtător* al mărcilor de predicativitate.

2. ***Sub aspect morfologic,*** verbul este o parte de vorbire *flexibilă*, distingându-se printr-un tip special de flexiune numit ***conjugare***, care constă în schimbarea formei verbului în funcţie de categoriile de mod, timp, aspect, persoană, număr, diateză, fiecare categorie manifesându-se printr-un număr propriu de opoziţii şi prin forme specifice de realizare / manifestare.

Româna este o limbă cu o flexiune verbală extrem de bogată şi de diversificată, recurgând, în proporţie diferită, la mijloace diverse de realizare:

- afixe legate (sufixe gramaticale şi desinenţe);
- afixe mobile / libere (în primul rând, auxiliare, dar şi conjuncţii şi prepoziţii dobândind statut de mărci flexionare);
- variaţii interne ale radicalului (alternanţe, reduplicare, supletivism, schimbare de accent), asociate în mod curent cu afixe flexionare;
- formaţii analitice, fie alcătuite din verbul principal precedat de o formă verbală care şi-a pierdut parţial autonomia, dobândind statut de *operator* (vezi

operatorul pasiv *a fi*), fie reprezentate prin clitice nonsintactice (ca în cazul cliticului *se* pentru marcarea pasivului şi/sau a impersonalului).

Astfel, româna utilizează ***sufixe gramaticale*** pentru marcarea timpului şi a formelor verbale nepersonale (*văz-**u**-i; ved-**ea**-m*; *văz-**u-se**-ră*; văz-***ând***; *mer-**s***). Foloseşte ***desinenţe*** pentru marcarea persoanei şi a numărului, fie amalgamând cele două valori (*afl-**u***; *cânt-a-**ĭ***; *cânt-a-**ŭ***), fie, mai rar, exprimându-le prin desinenţe distincte (*văz-u-**ră-m***; *văz-u-se-**ră-m***). Pentru marcarea unora dintre timpuri şi moduri, foloseşte ***afixe mobile / libere*** de tipul auxiliarelor, rezultând din gramaticalizarea a trei verbe de bază distincte (*a fi, a avea, a vrea*). Pentru aceeaşi valoare, poate recurge la mai multe auxiliare (vezi, de exemplu, marcarea viitorului prin două auxiliare: ***voi** veni, **am** să vin*), iar, în componenţa unei singure forme, pot apărea mai multe auxiliare cu valori diferite (***voi fi** plecat, **aş fi** plecat*). Româna recurge şi la ***mijloace mixte***, afixe legate şi mobile, pentru marcarea formelor compuse (***să** vină*; ***a** veni*; ***voi fi** venind*). În cazul unor forme neregulate, utilizează ***reduplicarea*** (***dădeam**, **stăteam***) sau ***supletivismul*** (***iau** – **luăm***; ***sunt** – **este** – **eram** – **fui** – **fiind***), variaţii de radical la care se adaugă variaţii de flective. În română, ***alternanţele fonetice*** dobândesc funcţii gramaticale, asociindu-se, de obicei, altor mijloace pentru exprimarea diverselor forme din conjugare (***văd** – **vezi** – **vede** – **vadă** – **văzând*** (*ă / e / a* ; *d / z*); ***port** – **porţi** – **poartă** – **purtând*** (*o / ŏa / u*; *t / ţ*); ***cred** – **crezi** – **creadă** – **crezând*** (*e / ĕa*; *d / z*) etc. În conjugare, apar frecvente ***variaţii accentuale*** (treceri ale accentului de pe radical pe afix), variaţii constituite, de la o clasă la alta de verbe, în tipare accentuale şi, ca atare, utilizabile, alături de alte criterii, drept criterii de clasificare (vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii, 1.3**). Cu totul excepţional, ***accentul*** şi ***intonaţia*** pot apărea ca singurele mărci gramatical distinctive. ***Accentul***, ca element component al flectivelor, intervine, singur, extrem de rar cu rol diferenţiator (vezi formele *ved-e-m, cred-e-m*, cu infinitivul în *-ea* şi, respectiv în *-e*, diferenţiate la prezent numai prin sufix accentuat vs neaccentuat). ***Intonaţia*** apare ca singurul element distinctiv al perechilor de forme indicativ – imperativ; vezi: *stai, rămâi* (indicativ) vs *stai!, rămâi!* (imperativ, unde semnul [!] marchează un accent suplimentar, frastic, diferit de accentul prototipic din silaba accentuată). Pentru marcarea unor valori modale, aspectuale, temporale, româna recurge la mărci exterioare verbului, negramaticalizate sau semigramaticalizate (numite ***operatori***; vezi construcţii ca: ***era** să cadă, **dă** să cadă, **avea** să vină, **urma** să vină, **poate** veni* ; vezi **II, Predicatul, 2.2**). Pentru marcarea valorilor de diateză, recurge la mărci extraverbale, diverse ca formă şi ca manifestare (***este** citit, **se** citeşte, **se** întârzie* ; vezi **I, Categoria diatezei, 2; II, Construcţii pasive şi construcţii impersonale, 1.1.1; 1.1.3**).

În ansamblul conjugării actuale, mijloacele sintetice (afixele legate) coexistă cu cele analitice (afixe mobile, operatori şi clitice) şi cu mijloace angajând radicalul. Direcţia de evoluţie a sistemului flexionar verbal în trecerea de la latină la română a fost cea a extinderii analitismului (este relevantă marcarea pasivului şi a viitorului, sintetice în latină, dar analitice în română; este, de asemenea, semnificativă marcarea modurilor şi a timpurilor „tinere": condiţionalul, prezumtivul, perfectul compus, care nu existau în latină, iar, în română, au primit o

marcare exclusiv analitică). Deşi această direcţie de evoluţie este, în ansamblu, evidentă, ponderea mijloacelor afixale sintetice continuă să fie puternică în româna actuală. Zone întregi din conjugare se realizează în exclusivitate sintetic, unele caracterizându-se printr-un număr mare de afixe, cu limite clare şi valori distincte pentru fiecare (ex. *văz-**u-ră-m***; *văz-**u-se-ră-m***).

În ciuda unei flexiuni verbale bogate şi diversificate, nu lipsesc cazurile de sincretism (de omonimie morfologică). Unele omonimii caracterizează *toate* verbele limbii române, fiind omonimii *generale* (ex. omonimia 3 prez. conj. = 6 prez. conj.: *el să cânte* = *ei să cânte*). Altele, dimpotrivă, apar numai la unele verbe, la unele clase, fiind omonimii *specifice*, ceea ce a permis utilizarea lor în clasificarea flexionară a verbului (ex. 1 prez. ind. = 6 prez. ind.: *eu trec* = *ei trec*; 3 prez. ind. = 6 prez. ind.: *el cântă* = *ei cântă*; 3 prez. ind. = 3 prez. conj.: *el contribuie* = *el să contribuie*; vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii, 1.1**).

În flexiunea verbului, există forme gramaticale specializate pentru „îndepărtarea" de comportamentul verbului prototipic şi atragerea spre alte părţi de vorbire (spre nume, spre adjectiv sau adverb), fără ca această conversiune să se fi realizat integral. Intră în această categorie **infinitivul, participiul, supinul** şi **gerunziul**. Numite ***forme nepersonale ale verbului*** (sau *forme nonfinite*), ele se „îndepărtează" (fiecare, într-un mod specific) de verbul prototipic (adică verbul la mod personal), păstrând însă, în proporţii diferite de la o formă la alta, şi trăsături de tip verbal. Există un aspect comun al „îndepărtării" formelor nepersonale de verbul prototipic, care constă în pierderea mărcilor de enunţare, toate pierzând categoriile care asigură ancorarea în situaţia de comunicare şi autonomia enunţiativă (predicativitatea), şi anume: persoana, numărul şi, cu excepţia parţială a infinitivului, şi categoria de timp (vezi **Forme verbale nepersonale, 1 a, b**). Există, de asemenea, şi o trăsătură comună a comportamentului dublu: de tip verbal şi de tip nonverbal (nominal, adjectival sau adverbial), fiecare formă nepersonală prezentând, în contexte diferite şi, adesea, în proporţii diferite, trăsături din mai multe clase.

3. ***Sub aspect sintactic şi semantico-sintactic,*** verbul, în calitate de centru al G(rupului)V(erbal), îşi atrage, în funcţie de trăsăturile lui semantico-sintactice inerente (matriciale), actanţii (semantic, *argumentele*), reprezentaţi prin nominale şi echivalentele lor sintactice : forme verbale nepersonale şi propoziţii, cărora le atribuie funcţii semantice (numite şi *roluri tematice*: Agent, Pacient, Experimentator, Beneficiar, Sursă, Ţintă, Locativ) şi le impune restricţii de formă (de caz sau de prepoziţie, dacă actantul este exprimat prin nominal; de conjuncţie – dacă actantul este realizat propoziţional –; le poate impune şi o preferinţă de topică, de exemplu, o aşezare preferenţial postverbală, iar, în cazul realizărilor actanţilor prin clitice pronominale, le impune constrângeri mari de topică).

Prin restricţiile de formă impuse de verb numelor actanţiale, verbul-centru determină aşezarea fiecăruia într-o anumită poziţie / funcţie sintactică, fiind răspunzător de funcţiile sintactice diferite primite de nominale (complement direct, indirect, prepoziţional, subiect etc.) şi, implicit, de structurarea sintactică a grupului constituit în jurul acestuia.

Pentru o limbă dată şi pentru o anume etapă din evoluţia ei, fiecare verb, în forma canonică a unui mod personal, se caracterizează printr-o schemă de organizare, individualizată prin *numărul* de actanţi / de argumente pe care le cere şi prin *forma* (şi, implicit, *funcţia sintactică*) a fiecărui actant.

Astfel, verbul *a trimite* se caracterizează prin schema de organizare sintactică: Nominal$_{N}$ + Nominal$_{Ac}$ + Nominal$_{D}$, ceea ce, într-o reprezentare funcţională, corespunde tiparului: Subiect + Complement Direct + Complement Indirect (*Ion trimite cadouri copiilor.*); verbul *a depinde* se caracterizează prin schema sintactică: Nominal$_{N}$, + [*de* + Nominal$_{Ac}$], corespunzătoare schemei funcţionale Subiect + Complement prepoziţional; verbul *a deveni*, prin schema sintactică: Nominal$_{N1}$ + Nominal$_{N2}$, corespunzătoare schemei funcţionale Subiect + Nume Predicativ etc. (vezi **Clase sintactice şi sintactico-semantice de verbe, 3**).

Fac excepţie centrele verbale realizate prin forme nepersonale, care, ca forme necanonice, prezintă, modificări mai mari sau mai mici faţă de tiparul canonic, manifestate, în general, prin *limitarea* posibilităţilor combinatorii (vezi **Forme verbale nepersonale**).

Fac excepţie, de asemenea, construcţiile de diateză (pasivul şi impersonalul), având drept caracteristică sintactică tocmai modificarea schemei sintactice definitorii pentru verbul-centru (vezi **I, Categoria diatezei, 2. II, Construcţii pasive şi construcţii impersonale, 1, 2**).

În funcţie de particularităţi sintactice inerente, există disponibilitatea sau dimpotrivă, incapacitatea verbului de a participa la opoziţiile de diateză, categorie care interesează atât verbul, cât şi ansamblul propoziţiei, pentru că angajează verbul şi actanţii / argumentele lui, actualizate ca Subiect şi Complement direct Efectul acestei participări îl constituie organizarea diferită a relaţiei Verb – Subiec şi Verb – Subiect – Complement. Prin trăsătura sintactică a diatezei, exist posibilitatea *reorganizării* sintactice a actanţilor (în cazul pasivului), precum ş posibilitatea „marginalizării" unui actant (în cazul impersonalului propriu-zis; vez **I, Categoria diatezei, 2; II, Construcţii pasive şi construcţii impersonale, 1, 2**).

4. ***Sub aspect semantic***, s-au propus mai multe criterii de diferenţiere verbelor. În cercetările actuale de semantică, s-a urmărit în mod special găsire *corelaţiilor* dintre tipul semantic de verb şi manifestările lui gramaticale (în prim rând, sintactice). Rezultatul acestei orientări l-a constituit identificarea acelor cla semantice de verbe pentru care există un reflex sintactic evident, clasele astf stabilite şi descrise nefiind exclusiv semantice, ci *semantico-sintactice*.

4.1. Clasificarea semantică cea mai generală se realizează în funcţie de do trăsături semantice interne, primitive: „schimbare" şi „agentivitate". În funcţie de ac criteriu, se disting următoarelor *trei clase*: ***verbe de stare***, definite prin: [– Schimba – Agentivitate] (ex. *a durea, a iubi, a mânca* „a avea senzaţia de mâncărime", *a mira, a plăcea, a se sinchisi, a se teme, a urî, a ustura, a se învecina, a se înrud* ***verbe de eveniment***, caracterizate prin: [+ Schimbare, – Agentivitate] (tipul: *ajunge, a cădea*; *a creşte*: *Venitul creşte.*; *a îmbătrâni*: *Ion îmbătrâneşte.*; *a se scum Alimentele de bază s-au scumpit.*; *a seca*: *Râul a secat.*; *a se usca*: *Pâinea usucă.*); ***verbe de acţiune***, caracterizate prin [+ Schimbare, + Agentivitate] (tipul *alerga, a citi, a înota, a învăţa, a mânca, a repara, a strânge, a trimite, a vinde*).

4.2. Clasificările semantice au urmărit şi alte criterii: tipul de acţiune, de eveniment sau de stare; prezenţa în matricea semantică a verbului a unui *anumit rol tematic*; corelaţia dintre un tip de acţiune, de eveniment sau de stare şi un rol tematic; trăsături inerente de tipul „aspectului" sau al „modului"; caracterul decompozabil al predicaţiei etc.

4.2.1. Dacă verbul primeşte un actant cu rolul **Agent** (lexicalizat sau nelexicalizat în realizările sintactice ale verbului), component care, în cadrul relaţiei de predicaţie, se caracterizează prin trăsăturile [+ Uman, + Control asupra acţiunii], verbul este de tip ***agentiv*** (ex. ***Elevul*** [+ Uman] *citeşte, învaţă, lucrează, pregăteşte, scrie **cu atenţie / cu bună ştiinţă / cu interes / cu migală.*** [+ Control]).

Agentul se poate ajuta de un **Instrument** pentru realizarea acţiunii, de unde compatibilitatea şi coocurenţa **Agent – Instrument** în structura de roluri a verbelor. Verbele care acceptă **Agent** acceptă şi **Instrument** (ex.: *Ion citeşte **cu lupa** / lucrează **cu sapa** / loveşte **cu ciocanul.***). **Instrumentul** poate fi inalienabil, imposibil de separat de **Agent**, ca în: *Cântă **din gură.**, Dă **din mână**,* sau alienabil, detaşabil de **Agent**, ca în: *Cântă **la pian**, Loveşte **cu ciocanul**.* În cazul verbelor aşa-numit *instrumentale*, **Instrumentul** este încorporat în matricea semantică a verbului (vezi: *a biciui, a ciocăni, a cosi, a grebla, a patina, a schia*).

Dacă verbul este bivalent (cu doi actanţi / două argumente), **Agentul** poate acţiona asupra unui obiect (asupra **Pacientului**), obiect care rămâne exterior acţiunii (ca în: *Citeşte **o carte.**, Verifică **un calcul.***), care se modifică prin efectele ei (ca în: *Adânceşte **un şanţ.**, Zugrăveşte **o cameră.***) sau care apare numai ca rezultat al acţiunii (ca în: *Zideşte **o casă.**, Scrie **un roman.***), de unde compatibilitatea rolurilor **Agent – Pacient**. **Agentul** acţionează în vederea unui scop (exprimat sau neexprimat în realizările sintactice), în beneficiul sau în detrimentul cuiva (cu un Beneficiar exprimat sau neexprimat), de unde compatibilitatea rolului **Agent** cu un component exprimând scopul (ex. *Ion citeşte **pentru examen** / lucrează **pentru câştig.***) sau a rolurilor **Agent – Beneficiar** (*Ion pregăteşte un ceai **copiilor.***). **Agentul** îşi poate asocia alt actant în realizarea acţiunii, de unde compatibilitatea rolului **Agent** cu un component indicând **Comitativul** (*Aleargă, învaţă, munceşte **cu prietenii / cu fratele.***). Sensul „comitativ", cuprins curent în structura semantică a prepoziţiei ***cu***, este încorporat, în cazul verbelor aşa-numit *comitative*, şi în matricea semantică a verbului (*Îşi asociază **prietenul** pentru..., Se asociază **cu prietenul** pentru..., Se alătură **cuiva** pentru..., Se solidarizează **cu cineva** pentru...*).

4.2.2. Absenţa **Agentului** din structura de roluri a verbului (este vorba de incompatibilitatea faţă de ***Agent***, şi nu de neexprimarea, într-un context sau altul, a acestuia) caracterizează verbele ***nonagentive.***

• În cazul ***verbelor nonagentive psihologice sau de percepţie***, apare rolul **Experimentator**, rol îndeplinit de un nominal animat, exprimând fiinţa afectată de stare (stare fizică sau psihică), dar nedeţinând un control asupra acesteia (el poate înregistra, prin simţuri sau mental, starea, dar, în mod curent, nu o produce şi nu o controlează (ex.: ***i** se urăşte, **i** se face frică, **îi** place, **îi** pare bine, **îi** pasă; **îl** doare, **îl** mănâncă fruntea, **îl** uimeşte, **îl** îngrozeşte; **el** iubeşte, **el** urăşte*). Există incompatibilitatea **Experimentator – Agent** şi **Experimentator – Instrument**,

exceptând câteva construcții, puțin numeroase, cu utilizare metaforică, în care apare un **Instrument** *inalienabil* (ca în: *Iubește **cu toată ființa lui / cu mintea și inima**.*).

• În cazul verbelor relaționale și al celor de localizare, exprimând relații de diverse tipuri (de asemănare, identitate, echivalență, diferență, rudenie, vecinătate etc.: *a se asemăna, a semăna*: *Ion seamănă cu Gheorghe.*, *a însemna*: *Sportul înseamnă sănătate.*, *a se deosebi, a se înfrăți, a se învecina*), precum și o localizare sau o schimbare de localizare (*a locui, a sta, a rămâne*: *Ion a rămas la București.*, *a se muta*), apare rolul **Temă**, desemnând obiectul unei localizări sau al schimbării de localizare și, în sens mai larg, desemnând obiectul implicat în relație; **Tema** poate fi realizată printr-un nominal animat sau inanimat (***Ion** stă, rămâne, locuiește în București.*, ***Situația** rămâne neschimbată.*, ***Sportul** înseamnă sănătate.*, ***Ion** depinde de părinți.*). În cazul ***verbelor relaționale simetrice***, este permisă inversarea ordinii argumentelor, fără schimbarea sensului verbului, astfel încât **Tema**, de la o construcție la alta, poate apărea în poziția subiectului sau a complementului prepozițional: ***Ion** se învecinează cu Gheorghe.* = *Gheorghe se învecinează **cu Ion**.*, ***Versul 1** rimează cu versul 3.* = *Versul 3 rimează **cu versul 1**.*, ***Ion** se deosebește de Gheorghe.* = *Gheorghe se deosebește **de Ion**.*).

• În cazul ***verbelor ergative*** (numite și ***inacuzative***), apare rolul **Pacient**, atribuit unui actant animat sau nonanimat al verbului, implicat în proces, suferind efectele procesului, în condițiile inexistenței unui **Agent** și, implicit, în condițiile unui sens nonpasiv al verbului; reprezintă obiectul unei schimbări de stare (ex. ***Copilul** cade, crește / scade în greutate.*, ***Profitul** se dublează.*, ***Starea** se îmbunătățește.*, ***Fântânile / Râul** seacă.*, ***Casa** se ruinează.*, ***Drumul** se înfundă.*, ***Copacii** se usucă.*). Pentru verbele *ergative / inacuzative*, este caracteristică incompatibilitatea **Pacient - Agent**.

Trebuie remarcat că, dacă incompatibilitatea **Experimentator – Agent** este general valabilă, caracterizând orice verb, incompatibilitatea **Pacient – Agent** caracterizează numai verbele ergative, coocurența celor două roluri fiind, dimpotrivă, caracteristică unei întregi clase de verbe agentiv-tranzitive (***El** învață **carte** / citește **o poezie** / dezbate **o chestiune** / verifică **un calcul**.*).

• **Beneficiarul** și **Instrumentalul**, roluri caracterizând curent verbele *agentive*, pot apărea, în condiții speciale, și la *nonagentive*, și anume: **Beneficiarul** este prezent la verbele conținând în matricea lor semantică trăsătura [+ Beneficiar] (tipul: ***Ion** beneficiază de ajutor.*, *Situația **îmi** folosește.*), iar **Instrumentalul** (un Instrumental inalienabil) apare în cazul verbelor nonagentive de percepție (tipul: *Vede cu propriii **ochi**.*, *Aude **cu urechile** proprii.*, *Simte asperitățile **cu podul palmei**.*).

• Pentru câteva verbe, puțin numeroase, în matricea semantico-sintactică a verbului apar și rolurile „circumstanțiale": **Locativul**, fie în cazul unor verbe de mișcare (*Intră **în cameră**.*), fie în cazul unor verbe de stare (*Locuiește **în București**.*, *Figurează **în titlu**.*, *Fereastra răspunde **în grădină**.*); **Sursa locativă sau temporală** (*Iese **din pădure**.*, *Datează **din secolul trecut**.*); **Ținta** (*Ion ajunge **la Facultate**.*); **Modalul** (*Se poartă **incorect**.*, *El procedează **incorect**.*); **Măsura** (*Diamantul valorează **mult**.*, *Sacul cântărește **70 kg**.*). Cele mai multe verbe cu

roluri „circumstanțiale" sunt nonagentive, fie cu **Temă**, fie cu **Pacient**. Nu este însă imposibilă nici coocurența **Locativ – Agentiv**, caracterizând unele verbe de mişcare (***Copilul** iese, cu atenție / fără zgomot, **din încăpere.**, **Ion** intră în cameră pentru a telefona.*).

4.2.3. Fiecare verb se distinge printr-o ***schemă de roluri tematice***, specificând numărul de actanți primiți şi rolul semantic atribuit fiecărui actant. Spre deosebire de schema sintactică asociată unui verb, care poate suferi modificări în timp, precum şi actualizări sintactice diferite în aceeaşi etapă de limbă, schema de roluri este, în limitele aceluiaşi sens (deci fără deviații semantice semnificative), nemodificabilă.

Există verbe care prezintă variație în realizările lor sintactice; vezi: *a ajuta cuiva – a ajuta pe cineva, a spera ceva – a spera la ceva, a-şi aminti ceva* (*Persoana şi-a amintit-o.*) – *a-şi aminti de cineva / de ceva* etc.), în timp ce schema de roluri a acestor verbe nu s-a modificat. În acest caz, se vorbeşte de ***variante sintactice ale aceluiaşi verb***.

Schema sintactică a unui verb poate primi, în aceeaşi etapă de limbă, actualizări diferite, după cum verbul aşază în poziția subiectului roluri diferite din schema lui de roluri (Agentul ca subiect: ***Ion** a deschis uşa prin efracție.*; Pacientul ca subiect, în condițiile unor construcții pasive: ***Uşa** s-a deschis / a fost deschisă prin efracție.*; Instrumentul ca subiect: ***Un mecanism** extrem de sofisticat, inventat de Ion, a deschis uşa.*; Forța ca subiect: ***Furtuna** a deschis uşa.*). Această variație sintactică nu se asociază însă unei modificări a schemei de roluri, care, fiind legată de configurația conceptuală a verbului [+ Agent / Forță (+ Instrument) + Pacient], rămâne aceeaşi. Se vorbeşte, în acest caz, de ***actualizări sintactice diferite ale aceluiaşi verb***. Aceeaşi este situația unor variații sintactice de tipul: *Mă doare gâtul. / Mă doare în gât.*; *Mă pasionează fizica. / Mă pasionez de fizică.*; *Îl anunț ora (examenului). / Îi anunț lui ora (examenului).*, care nu modifică schema de roluri: [+ Experimentator + Locativ], pentru *a durea*; [+ Experimentator + Temă], pentru *a pasiona*; [+ Agent + Pacient + Țintă], pentru *a anunța*.

Dacă însă deviațiile semantice sunt atât de mari încât se ajunge la o modificare a schemei de roluri, efectul lexical îl constituie apariția unui ***omonim al primului verb***. Să se compare *a învăța*$_1$ „a transmite cuiva sistematic cunoştințe" din: *Profesorul îi învață pe studenți carte.*, verb triactanțial cu structura de roluri: Agent + Pacient + Țintă / Beneficiar, cu *a învăța*$_2$ „a dobândi cunoştințe" din: *El învață limbi străine.*, verb biactanțial, cu structura de roluri: Agent / Beneficiar + Pacient; să se compare *a folosi*$_1$ „a utiliza" din: *El foloseşte cuțitul (la tăiat).*, verb agentiv cu structura de roluri: Agent + Instrumental (+ facultativ, un component exprimând scopul), cu *a folosi*$_2$ „a fi folositor" din: *Cartea îmi foloseşte.*, verb nonagentiv cu schema de roluri: Temă + Beneficiar; să se compare *a semăna*$_1$ „a pune sămânța în pământ" din: *Țăranii seamănă ogorul.*, verb biactanțial agentiv cu schema de roluri: Agent + Pacient, cu *a semăna*$_2$ „a fi asemănător", din: *Ion seamănă cu fratele lui.*, verb nonagentiv relațional simetric, cu schema de roluri: Temă$_1$ + Temă$_2$.

Trebuie observat că celor două grile de roluri diferite pentru omonimele *a învăța*$_1$ și *a învăța*$_2$ le corespund verbe fonetic distincte în alte limbi (engl. *to teach – to learn*; fr. *enseigner – apprendre*).

În cazul lui *a* folosi, o altă distincție sintactică (cea din: *El folosește cuțitul la tăiat. – El se folosește de cuțit la tăiat.*) nu influențează schema de roluri a verbului (în ambele utilizări, verbul rămâne agentiv). În consecință, diferența privește numai nivelul variației sintactice, variantele aparținând ***aceleiași unități lexicale***: *a folosi*$_1$.

Nelexicalizarea Agentului, fie că verbul se folosește pasiv, fie că în locul Agentului apare Forța (vezi exemplul anterior pentru *a deschide: Mama / Vântul deschide fereastra.*), rămâne, de asemenea, la nivelul variației sintactice, neantrenând apariția unei noi unități lexicale. În schimb, ***imposibilitatea atașării*** Agentului (și nu neexprimarea lui contextuală!), în cazul unui verb ergativ / inacuzativ, determină apariția unei noi unități lexicale (vezi distincția *a usca*$_1$ vs *a usca*$_2$ din construcțiile: *Mama usucă*$_1$ *pâinea. – Pâinea se usucă*$_2$; *Mama adoarme*$_1$ *copilul. – Copilul adoarme*$_2$.).

4.3. Valorile de ***aspect*** și de ***mod***, trăsături semantice legate de categoria predicației și, implicit, de clasa verbului, pot fi asociate verbului în diverse feluri (vezi și **I, Categoria aspectului; II, Predicatul; Modalizarea**):

(a) pot fi încorporate în matricea semantică a unor verbe, vezi distincția aspectuală ***momentan*** vs ***durativ*** sau distincția modală ***necesar*** (*a trebui*) vs ***posibil*** (*a putea*);

(b) pot fi cuprinse în forme din paradigma verbului (vezi relația *timp – aspect*; vezi *formele modale* ca purtătoare flexionare ale valorilor de mod: *cânt, aș cânta, să cânt, cântă!, oi fi cântat*);

(c) pot fi exterioare verbului, dar strâns legate de proces, fiind cuprinse în structura semantică a unor verbe-operatori și transmise verbului semantic principal în cadrul sintagmei [Verb$_{operator}$ + Verb semantic plin]; este cazul ***verbelor-operator de aspect***: *începe / continuă / termină a învăța* și al ***verbelor-operator de mod***: *trebuie / poate / era să învețe*;

(d) pot fi totalmente exterioare procesului, introduse prin componente lexicale purtătoare ale informației de modalizare, informație care privește atitudinea propozițională / punctul de vedere al locutorului în legătură cu ansamblul propoziției (***Probabil / cică / sigur / negreșit*** *pleacă săptămâna viitoare.*).

Verbele de aspect și cele de mod sunt verbe care fie au o semnificație intrinsec aspectuală/ modală (***începe / continuă / termină*** *de învățat*; ***poate*** *învăța /* ***trebuie*** *să învețe*), fie o dobândesc contextual în vecinătatea unor verbe, care, semantic, dețin rolul principal în sintagmă, dar, sintactic, sunt subordonate (***era*** *să cadă,* ***are*** *de învățat,* ***trage*** *să moară,* ***dă*** *să cadă,* ***stă*** *să cadă,* ***apucă*** *să spună,* ***se apucă*** *de spus,* ***se lasă*** *de fumat*); vezi și **I, Categoria aspectului, 3.2; II, Modalizarea, 2.2**.

4.4. În funcție de caracterul decompozabil al predicației, se disting mai multe clase de verbe, dintre care extrem de productivă este clasa ***verbelor cauzativ-factitive***.

Matricial, ele încorporează două predicații nucleare, fiind, în același timp, verbe *agentive* (căci încorporează în matricea lor semantică predicatul agentiv

„a face să"/ „a determina să"), şi verbe *de schimbare de stare* (căci o stare sau un grad de intensitate al unei stări se transformă în altă stare sau în alt grad: *„sărac → bogat", „neadânc* sau *mai puţin adânc → adânc"*; ***L-a făcut să devină bogat. / L-a făcut să devină adânc. → L-a îmbogăţit. / L-a adâncit.***); vezi **II, Construcţii cauzativ-factitive, 1.2.**

5. ***Sub aspect pragmatic,*** verbul este relevant, mai ales, prin categoriile de timp, mod, persoană, diateză, care, pe lângă semnificaţia lor strict gramaticală, au şi o importantă dimensiune pragmatică.

Primele trei sunt categorii de tip deictic, în sensul că „trimit" obligatoriu la enunţare, asigurând ancorarea în situaţia de comunicare. ***Timpul*** exprimă momentul desfăşurării procesului, raportându-l (direct sau mediat) la momentul emiterii propoziţiei sau la timpul textual / discursiv (vezi **Timpul**). ***Persoana*** verbului, impusă prin acord cu persoana subiectului (vezi **Numărul şi persoana**), precum şi cliticele personale pe care verbul şi le asociază trimit, direct sau indirect, la cei doi protagonişti ai actului comunicării, locutorul şi alocutorul. ***Modul*** trimite şi el la o instanţă a comunicării, la locutor, exprimând atitudinea acestuia faţă de cele enunţate (vezi **I, Modurile personale**; **II, Modalizarea**).

Categoriile de mod, timp, persoană, în ansamblu, permit verbului a-şi ataşa M(orfemele)P(redicativităţii), fie direct (flexionar), fie prin intermediul unui operator (modal, aspectual, pasiv, copulativ) extraverbal. În asociere cu MP, verbul dobândeşte trăsătura ***predicativităţii***, deci capacitatea de a transforma o organizare semantico-sintactică (cea a grupului verbal) într-un act de enunţare, „legând" această organizare de un anume eveniment din realitatea extralingvistică şi conferindu-i autonomie enunţiativă (vezi **II, Grupul verbal, 6**; **Predicatul, 1.1.3**).

În structura enunţului canonic, privit din perspectiva dinamicii comunicative (informaţionale), verbul şi actanţii lui postpuşi (complementele) acoperă, în mod curent, componenta ***rematică*** a enunţului, deci partea din enunţ purtătoare a *noii* informaţii, asigurând înaintarea în procesul de comunicare. Reorganizări ale structurii informaţionale canonice (Subiect / Temă + [Predicat şi complemente] / Remă) sunt frecvente în uzul discursiv, fiind determinate pragmatic şi transfrastic, prin intenţia de comunicare şi / sau prin acomodarea la enunţurile / la replicile anterioare. Astfel, ***diateza***, prin dimensiunea ei sintactico-pragmatică, este unul dintre mecanismele sintactice care asigură o reorganizare a enunţului şi, implicit, o codificare diferită a temei şi a remei. Dacă, în mod curent, în construcţia activă poziţia de temă este rezervată Agentului, structura pasivă păstrează poziţia temei pentru Pacient şi aşază Agentul, atunci când este exprimat, în partea rematică a construcţiei (vezi **II, Construcţii pasive şi construcţii impersonale, 1.3**).

Subspecia ***verbelor performative*** este o clasă cu relevanţă pragmatico-sintactică, reprezentând o modalitate *lexicală* de exprimare transparentă a intenţiei de comunicare şi constituind, în acelaşi timp, mijlocul de realizare a acestei intenţii. Utilizate la indicativ prezent pers. 1 sg., verbe ca: *(te) acuz, (te) autorizez, (te) anunţ, (te) avertizez, (te) declar, (te) felicit, (te) insult, (îţi) interzic, (te) întreb, (îţi) jur, (îţi) mulţumesc, (îţi) ordon, (te) previn, (îţi) promit, (îţi) recomand, mă*

scuz, te rog, (te) sfătuiesc, (îţi) sugerez etc. exprimă lexical, prin semantica lor internă, intenţia de comunicare şi reprezintă ele însele performări ale acestei intenţii (*te acuz* specifică transparent intenţia de comunicare şi informează asupra performării efective a actului de „acuzare").

Ca particularitate sintactică a clasei verbelor performative, apare trăsătura comună a posibilităţii de a exprima unul dintre actanţi / dintre argumente prin propoziţie conjuncţională, actantul realizat propoziţional ocupând, în funcţie de regimul verbului, fie poziţia complementului direct (*Îţi interzic **să pleci**., Îţi ordon **să pleci**.*), fie pe cea a complementului secundar (*Te rog **să reuşeşti**.*) sau a complementului prepoziţional (*Te acuz **că ai făcut cu intenţie**., Te previn **că vei avea necazuri**.*).

CLASE SINTACTICE ŞI SINTACTICO-SEMANTICE DE VERBE

1. PRELIMINARII

1.1. ***Diferenţele de regim verbal*** (de construcţie a verbului) şi, implicit, de schemă sintactică (tipar sintactic) impuse de verbul-centru nu au *decât cu totul limitat* o justificare semantică, nefiind deductibile din semantica internă a verbului.

Determinarea semantică este limitată la câteva clase de verbe, putându-se stabili puţine corelaţii între o trăsătură semantică inerentă şi o anumită particularitate contextual-sintactică; de exemplu:

- Dacă în matricea semantică a unor verbe apare trăsătura [+ Reciproc / + Simetric], verbul îşi atrage obligatoriu câte doi actanţi, pe care îi aşază fie în poziţia de subiect multiplu (sau subiect cu formă de plural), fie unul în poziţia de subiect, iar celălalt într-o poziţie prepoziţională, impunând, de obicei, selecţia prepoziţiei ***cu***: *a se asemăna, a se înrudi, a se învecina..., a coexista, a coincide, a semăna...*, toate cu trăsătura inerentă [+ Reciproc] → [+ Subiect multiplu] / [+ Subiect simplu + ***cu*** Nominal] (ex *X **şi** Y se învecinează. / X se învecinează **cu** Y.*; *X **şi** Y coincid. / X coincide **cu** Y.*); vezi **II, Construcţii reflexive şi construcţii reciproce, 2.1.1.**
- Dacă verbul aparţine clasei semantice a verbelor „de întrebare", incluzând în matricea lor semantică trăsătura [+ Interogativ] (tipul: *a întreba, a se interesa, a verifica...*), verbul îşi asociază, pentru una dintre poziţiile actanţiale, o realizare propoziţională, obligând la selecţia conectorului ***dacă,*** mărca interogaţiei totale transpuse în vorbire indirectă ([+ Interogativ]→ [***dacă*** + P]; *întreabă / verifică / se interesează **dacă** vom reuşi.*).

Pentru majoritatea verbelor însă, diferenţele de regim nu au justificare semantică, depinzând în exclusivitate de ***regulile sintactice ale unei limbi***, reguli fixate pentru o anumită etapă din evoluţia ei.

Determinarea *sintactică*, şi nu *semantică*, a tiparului de construcţie impus de verb explică fenomene sintactico-semantice de tipul:

(a) posibilitatea modificării în diacronie a schemei sintactice, deşi sensul verbului rămâne acelaşi; vezi, de exemplu, trecerea de la regimul arhaic intranzitiv cu dativul, conservat în construcţii fixe: *a nu-şi crede* ***ochilor şi urechilor*** sau, regional şi popular, în zone arhaizante: *Şi vei crede* ***celor*** *asupriţi şi necăjiţi.* (I. Creangă, *Harap-Alb*), la regimul actual tranzitiv: *a crede* ***pe cineva / ~ ceva***;

(b) apariţia unor scheme sintactice oscilante în cadrul aceleiaşi etape istorice (vezi, pentru româna actuală, variaţii sintactice libere ca: *a ajuta* ***pe cineva / ~ cuiva***; *a succeda* ***cuiva / ~ pe cineva***; *a spera* ***ceva / ~ la ceva***; *a durea* ***gâtul / ~ în gât***; *a anunţa* ***pe cineva ceva / ~ cuiva ceva***; *Îi place* ***de cineva, de ceva. /*** *Îi place* ***cineva, ceva.***; *a colinda* ***prin sate / ~ satele***; *a-şi aduce aminte* ***ceva / ~ de ceva***; *a băga de seamă* ***cele întâmplate / ~ la cele întâmplate*** etc.). Unele dintre construcţii, deşi neacceptate de limba literară (vezi *îi place* ***de***), sunt curente în uzul colocvial, fiind semnificative pentru fenomenul de variaţie sintactică liberă;

(c) posibilitatea asocierii cu scheme sintactice diferite a unor verbe sinonime sau parţial sinonime: ***Îi*** *trebuie* ***cartea. – El*** *are nevoie* ***de carte.***; ***El*** *are* ***o casă. – Casa îi*** *aparţine.*; ***Îi*** *pare rău* ***de întâmplare. – El*** *regretă* ***întâmplarea.*** etc;

(d) posibilitatea ca verbe corespunzătoare semantic în limbi diferite să selecteze tipare sintactice diferite; să se compare, de exemplu, rom. *a mulţumi,* caracterizat sintactic prin: [+ Subiect + OI + OPrep] (*mulţumeşte* ***cuiva pentru***...), cu tiparul sintactic al corespondentului din franceză sau engleză: [+ Subiect + OD + OPrep] etc.

Diferenţele de regim (de construcţie), ca trăsătură sintactic-definitorie a fiecărui verb, stau la baza alcătuirii dicţionarelor sintactice şi la baza clasificărilor după criterii sintactice şi sintactico-semantice.

1.2. *Clasificarea sintactico-semantică* a verbelor are ca punct de plecare ***relaţiile actanţiale*** ale verbului-centru, altfel spus complinirile strâns, intim legate de verb, cuprinse în matricea semantico-sintactică a verbului, cărora verbul le impune rolul tematic şi restricţii de formă (de caz şi de prepoziţie). Relaţiile actanţiale sunt relaţii *obligatorii,* fiind determinate de conţinutul conceptual-semantic al verbului. Ele sunt relaţii *de tip necircumstanţial,* angajând poziţia subiectului şi a complementelor direct, indirect, secundar şi prepoziţional, şi se realizează, în mod curent, prin nominalele din poziţii necircumstanţiale.

Izolat, pentru o clasă puţin numeroasă de verbe, clasificarea sintactico-semantică are în vedere şi ***circumstanţialul.*** Sunt verbe care cer, în mod necesar, ca particularitate semantico-sintactică inerentă, determinarea printr-un circumstanţial (de mod, cantitativ, de loc, de direcţie, de timp). Astfel, dacă pentru verbe ca: *a aparţine, a avea, a citi, a iubi, a înota, a învăţa, lucra, a spune* etc., determinările circumstanţiale de orice tip (mod: *citeşte* ***silabisit,*** cantitate: *citeşte* ***mult,*** loc: *citeşte* ***acasă***; direcţie: *citeşte* ***de la dreapta la stânga***; durată: *citeşte* ***două ore***) sunt exterioare sintactic şi semantic verbului, fiind nelegate de relaţiile lui tematice şi, în consecinţă, suprimabile, pentru altele însă, aceleaşi determinări devin obligatorii. *A se comporta,* de exemplu, cere obligatoriu un „modal": *Se comportă* ***agresiv***; *a cântări$_2$* („avea greutatea de") cere obligatoriu un „cantitativ": *Sacul cântăreşte* ***80 de kg.***; *a locui* cere un „locativ", caracterizat prin [– Deplasare]: *El* ***locuieşte*** *în Bucureşti*; ***a ajunge*** cere un „locativ" caracterizat prin [+ Deplasare,

+ Limită finală]: *El ajunge **la facultate*** etc. Pentru ultima categorie de verbe, circumstanțialele intră în schema lor matricială, participând la individualizarea / la definirea lor sintactico-semantică. Pentru aceste verbe, schema lor sintactico-semantică include, pe lângă realizări canonice de nominale legate cazual sau prepozițional de verb, și realizări necanonice, cu funcție circumstanțială, exprimate prin adverbe sau grupuri prepoziționale substituibile cu un adverb (vezi **II, Grupul verbal, 5; Circumstanțialul. Prezentare generală, 3**).

Criteriul sintactico-semantic de clasificare include, pe lângă relații actanțiale, mai rar, relații circumstanțiale, și ***relații predicative***, în cazul vecinătății *obligatorii* a unei compliniri cu rol semantic predicativ; vezi *infra*, vecinătatea numelui predicativ (NP) sau a complementului predicativ al obiectului (CPO). Spre deosebire de vecinătățile actanțiale, vecinătatea obligatorie a unui NP se realizează canonic nu numai prin nominal, ci și prin adjectiv (vezi **II, Numele predicativ, 2.1; Predicatul, 2.2.1.3**).

Cele trei tipuri de relații (***relații actanțiale***: complemente necircumstanțiale și subiect; ***relații predicative***: nume predicativ și complementul predicativ al obiectului; ***relații circumstanțiale***: cazurile rare de circumstanțiale cerute ca roluri tematice) strâng, în esență, clasa ***determinărilor obligatorii***, acele compliniri cuprinse în schema sintactico-semantică matricială a fiecărui verb.

> Dat fiind elementul ***sintactic comun*** al relațiilor actanțiale și predicative (anume ***obligativitatea***), există gramatici care le desemnează pe amândouă ca fiind ***complemente***, distingând între ***complemente*** (**propriu-zise**), cele de tip actanțial, și ***complemente predicative***, complemente speciale de tip predicativ (vezi **II, Numele predicativ; Complementul predicativ al obiectului**). În raport cu primele, complementele predicative se disting prin natura *semantic-predicativă* a relației cu verbul (vezi **II, Numele predicativ, 1.2.1.3**).

1.3. Trebuie făcută distincția între ***obligativitatea sintactico-semantică*** și cea strict ***sintactică***. ***O relație matricială***, deci sintactico-semantică inerentă (fie ***actanțială***, fie ***circumstanțială***, fie ***predicativă***), indiferent de faptul că este sau nu actualizată în context pentru un anume verb, este ***obligatorie***, fiind legată ***conceptual*** de acesta. Sub aspect ***strict sintactic***, însă, aceeași complinire poate avea, de la un verb la altul, de la o construcție la alta, statut ***obligatoriu sau facultativ***, informație de care, în mare măsură, tot verbul este răspunzător.

Astfel, actantul complement direct (OD) este facultativ pentru verbe ca: *a citi, a învăța, a mânca*, așa-numitele verbe *tranzitive folosite absolut* (vezi *infra*, **4.1**), dar este obligatoriu (nesuprimabil) pentru verbe ca: *a actualiza, a afâna, a amenaja, a anula, a apreta, a asana, a asedia, a otrăvi, a preconiza, a prevedea, a prefera*. Sunt posibile construcții fără complementul direct exprimat, pentru prima clasă de verbe: *La ora de muzică elevii cântă* √., *Studenții citesc* √ *în biblioteci.*, *Nu e bine să mănânci* √ *mult.*, dar nu sunt posibile pentru a doua: **Profesorul actualizează.*, **Gospodina apretează.*, **Criminalul otrăvește.*, **El prevede.*

Circumstanțialul locativ, ca tip de complinire obligatorie, nu poate lipsi din actualizările sintactice ale verbului *a locui* (**El locuiește*), dar este suprimabil

pentru *a intra*, deşi Locativul este implicat matricial de ambele verbe (pentru *a intra*, este posibilă suprimarea lui în condiţiile recuperării contextuale: *În clasă erau puţini elevi, căci ceilalţi **nu intraseră** √ încă.*). În aceleaşi condiţii de recuperare contextuală, este suprimabil şi circumstanţialul Ţintă din actualizările verbului de mişcare *a ajunge*, deşi face parte din grila matricial-tematică a verbului (*El locuieşte aproape de facultate, **ajunge** √ zilnic în 20 de minute.*).

Complementele predicative sunt, de cele mai multe ori, nesuprimabile; rar, în condiţii de recuperare contextuală, pot şi ele lipsi (*El nu este încă profesor, deşi, la vârsta lui, ar fi trebuit să **ajungă** √.*).

Pentru toate aceste verbe, relaţia actanţială, circumstanţială sau predicativă este obligatorie, caracterizând grila sintactico-semantică a verbului, în timp ce actualizarea sintactică a fiecărei relaţii poate fi, de la un verb la altul, de la o apariţie la alta, obligatorie sau facultativă. Chiar şi poziţia de subiect, poziţie sintactic şi semantic privilegiată, poate lipsi, cazurile de subiect neexprimat (uneori, chiar nerecuperabil semantic) fiind numeroase (vezi **II, Subiectul, 3.2; 3.2.3**).

1.4. Trebuie făcută distincţia între ***structurile primare***, care actualizează schema sintactico-semantică matricială a verbului, şi ***structurile reorganizate***, în care schema primară se transformă ca efect al diverselor operaţii sintactice (pasivizare, impersonalizare, avansare de componente din subordonată, amalgamare de grupuri sintactice), modificări produse în limitele aceleiaşi semnificaţii a verbului. Clasificările sintactice au în vedere în exclusivitate ***structurile primare***, celelalte modificări fiind sintactic predictibile, adică deductibile prin reguli gramaticale.

Astfel, pentru clasificare se iau în consideraţie numai structurile tranzitive active, nu şi cele pasive, căci, altfel, un verb din propoziţia: *Casa **se construieşte** de firme specializate.*, obţinută prin pasivizare, ar intra în aceeaşi clasă de subcategorizare cu *a se teme* din construcţia primară: *Copilul se teme de părinţi*; or, cele două verbe aparţin unor clase sintactice total diferite, primul fiind bivalent tranzitiv, iar al doilea, bivalent intranzitiv, obligatoriu reflexiv (vezi **II, Construcţii pasive şi construcţii impersonale, 1**). În acelaşi sens, verbe din construcţii ca: *El îşi cunoaşte limitele., El îşi detestă partenerii., El îşi iubeşte părinţii., El îşi merită soarta.*, construcţii reorganizate prin amalgamarea unui GV şi a unui GN subordonat verbului, ajung să primească trei compliniri, cu trei forme cazuale distincte (N, D, Ac), deşi structura lor matricială este una bivalentă. În clasificare interesează tiparul primar bivalent, şi nu cel trivalent (vezi **II, Complementul posesiv**).

În acelaşi sens, toate construcţiile cu P(redicativ)S(uplimentar) (*Ea s-a întors profesoară., Părinţii îl vor profesor.*), construcţii reorganizate din structuri bipropoziţionale, nu sunt relevante pentru clasificare. Reorganizarea are ca efect creşterea accidentală, contextuală, a numărului de vecinătăţi nominale ale verbului (de exemplu, *a vrea*, care în structurile primare este bivalent, cu un complement realizat propoziţional, ajunge trivalent în structurile cu PS); vezi **II, Predicativul suplimentar**.

1.5. Trebuie făcută distincţia între ***structurile sintactic oscilante***, reprezentând variante sintactice ale *aceluiaşi verb*, şi ***structurile sintactice distincte***, în care apar verbe omonime sau cvasiomonime.

Astfel, verbe din construcţii oscilante ca: *Ion speră* ***ceva.*** */ ~* ***la ceva.****, X succedă* ***pe cineva.*** */ ~* ***cuiva.*** *Mi-l amintesc. / Îmi amintesc* ***de el.*** etc., deşi angajate în tipare sintactice diferite, aparţin ***aceleiaşi unităţi verbale***, căci variaţia sintactică nu se asociază cu o variaţie semantică şi, implicit, cu o variaţie a schemei de roluri tematice. Aparţin aceluiaşi verb şi realizările paralele ale unor verbe psihologice, de tipul: *Mă miră* ***situaţia.*** */ Mă mir* ***de situaţie.****, Mă interesează* ***fizica.*** */ Mă interesez* ***de fizică.***, fiecare verb satisfăcând aceeaşi schemă de roluri: Experimentator + Temă, dar permiţând câte două realizări sintactice variante, una tranzitivă: (OD + Verb + Subiect) şi una intranzitivă obligatoriu reflexivă (Subiect + [Refl + Verb] + OPrep, unde Refl, clitic legat de verb, indică un reflexiv obligatoriu; vezi *infra*, **4.5**; vezi şi **II, Construcţii reflexive şi construcţii reciproce, 1.2.2.1**).

În schimb, construcţii de tipul: (a) *Sunt obligată în faţa comisiei* ***să mă caracterizez*** *singură.*, respectiv (b) *De mică,* ***mă caracterizez*** *prin timiditate. /* ***Mă caracterizează*** *timiditatea.*, cuprind centre verbale diferite: în (a) apare un verb agentiv (*a caracteriza*$_1$ „a face o caracterizare"), cu schema sintactică Subiect + OD, iar în (b) apare un verb nonagentiv (*a caracteriza*$_2$ „am caracteristica, sunt caracterizat"), cu o schema sintactică oscilantă, în care variaţia angajează o realizare tranzitivă (*Mă caracterizează timiditatea.*) şi una intranzitivă, obligatoriu reflexivă (*Mă caracterizez prin timiditate.*).

2. CLASIFICAREA SINTACTICĂ ÎN FUNCŢIE DE *NUMĂRUL DE DETERMINĂRI OBLIGATORII*

2.1. Criteriul numărului de actanţi

Prima etapă a clasificării sintactice are în vedere ***numărul de actanţi*** pe care verbul îi primeşte, indiferent de poziţia sintactică în care aceştia se aşază. Se obţin următoarele clase:

- verbe *zerovalente,* caracterizate prin capacitatea de a forma o comunicare completă în absenţa oricărei determinări actanţiale, inclusiv a nominalului actanţial subiect; ex. *Ninge., Plouă., Tună., Viscoleşte., Geruieşte., Fulgeră., Burează., Burniţează., Se înnoptează., Se înserează., Se întunecă., Se luminează* (*de ziuă*).;
- verbe *monovalente,* care formează o comunicare completă ataşându-şi o singură complinire obligatorie, un singur nominal actanţial, indiferent de forma acestuia şi de rolul lui tematic; ex.: ***Copilul*** *aleargă / cade / fuge / se împiedică / înoată / oftează / plânge / slăbeşte / suferă / tuşeşte / se vindecă; Se întâmplă ~ / Se produce* ***un accident.****; Vine ~ / Se apropie* ***iarna.***;
- verbe *bivalente,* caracterizate prin combinarea cu două vecinătăţi actanţiale obligatorii, cu valori semantice şi forme diverse ale actanţilor. Clasă extrem de numeroasă, cuprinde tipare sintactice dintre cele mai variate: ***Ion*** *aranjează / citeşte / cumpără / vinde* ***cărţi.****;* ***Îi*** *arde /* ***Îi*** *pasă /* ***Îi*** *pare rău* ***de şcoală.****;* ***Mă*** *doare /* ***Mă*** *usturǎ* ***braţul.****;* ***Mă*** *indignează /* ***Mă*** *miră /* ***Mă*** *uimeşte* ***indiferenţa.****;* ***Îmi*** *convine /* ***Îmi*** *place /* ***Îmi*** *repugnă* ***situaţia.*** etc.
- verbe *trivalente,* caracterizate prin capacitatea combinării cu trei determinări actanţiale obligatorii, fiecare primind un rol tematic diferit şi ocupând

poziții sintactice diverse: ***Profesorul mă*** *învață* / ***mă*** *întreabă* / ***mă*** *anunță* ***ceva.***; ***Profesorul îmi*** *împrumută* / ***îmi*** *trimite* / ***îmi*** *oferă* / ***îmi*** *recomandă* ***o carte.***

Tiparul sintactic *tetravalent* (***Guvernul ni l-a*** *trimis* / *propus* ***director.***) în care verbul își atașează simultan patru compliniri nominale, nu apare în structurile primare, ci numai în cele reorganizate, cu atașarea unui PS (vezi și **II, Construcții cu predicativ suplimentar, 2.2.2; 2.2.9**).

Inventarele astfel stabilite sunt instabile și interferente, ca urmare a numeroaselor alunecări ale verbelor de la o clasă la alta, unele explicabile prin particularități sintactice ale limbii române, altele, prin devieri semantico-stilistice. Astfel, există construcții verbale în care anumite poziții rămân vide (neacoperite), fie ca efect al posibilității de neexprimare a pozițiilor subiect și complement (să se compare: *Cum îți merge* ***treaba?*** și *Cum îți merge?*; *Mă trage* ***curentul.*** și *Mă trage.*; *Ion mănâncă / citește* ***ceva.*** și *Ion mănâncă / citește.*), fie prin posibilitatea suprimării unor actanți, adesea a actantului O(biect)I(ndirect) din construcții ca: ***Ion*** (***îmi***) *trimite* ***o carte.***, ***Ion*** (***îmi***) *oferă* ***o floare.***, *Cum* (***îți***) *merge?*, *Nu*(***-ți***) *strică* *o mică vacanță.* Uneori, nelexicalizarea unui actant poate determina specializarea semantică a verbului (vezi absența actantului-subiect din construcții ca: ***Mă*** *cheamă* / ***Îmi*** *zice* / ***Îmi*** *spune* ***Popescu.***, având ca efect constituirea unor unități lexicale omonime: *a* $chema_2$, *a* $zice_2$, *a* $spune_2$ „a se numi"; vezi și **II, Subiectul, 3.2.3.2**).

Pentru altele, dimpotrivă, verbul poate primi un actant suplimentar, fie prin atașarea accidentală a unui nominal (tipul: ***Mă*** *plouă.* / ***Mă*** *ninge.*), fie prin „umplerea" unor poziții sintactice de obicei vide (ex. ***Zeus*** *plouă.*, ***Ploaia*** *plouă.*, ***Norii*** / ***Cerul*** / ***Văzduhul*** *plouă.*), fie, mai ales, prin amalgamări de grupuri sintactice, care au ca efect atașarea clitică a unui component provenit dintr-o poziție sintactică nonverbală (este vorba de tiparul cu dativ posesiv: ***Îmi*** *văd* ***greșeala.***, ***Îmi*** *aud* ***numele.***, ***Îmi*** *uit* ***obligațiile.*** sau de construcția cu un dativ provenind din grupul numelui predicativ, fiind un subordonat al acestuia: ***Îmi*** *este* / ***Îmi*** *devine* ***util.***; vezi și *supra*, **1.4**; vezi și **II, Complementul posesiv**).

În alte cazuri, se produce o alunecare semantică metaforică, antrenând accidental atragerea verbului în altă clasă sintactică (ex.: *Afară tună și fulgeră.* vs ***Directorul*** *tună și fulgeră.* vs *Tot* ***îi*** *tună și-****i*** *fulgeră.* vs ***Directorul mă*** *fulgeră* ***cu privirea.***), ceea ce echivalează cu apariția unor unități lexicale omonime cu cele din utilizările curente: $fulgeră_1$ (zerovalent) vs $fulgeră_2$ (*Directorul fulgeră.*), $fulgeră_3$ (*Îi fulgeră.*), ambele, monovalente, vs $fulgeră_4$ (*Directorul îl fulgeră cu privirea.*), verb bivalent.

2.2. Celelalte compliniri obligatorii: circumstanțiale și predicative

A doua etapă a clasificării ia în considerație celelalte compliniri obligatorii, fie de tip ***circumstanțial***, fie de tip ***predicativ***. Asociate cu vecinătățile actanțiale, se vor distinge:

– verbe cu actant-subiect + Circumstanțial (***Ion*** *locuiește* ***în București.***, ***El*** *procedează* ***corect.***, ***Ceasul*** *valorează* ***mult.***, ***Ședința*** *durează* ***mult.***);

– verbe + Subiect + NP (***Ion*** *este* ***student.***, ***El*** *devine* ***profesor.***, ***El*** *se face* ***profesor.***);

– verbe + Subiect + OD + CPO (***Ei l-au*** *botezat* / ***l-au*** *numit* ***Ion.***, ***L-au*** *uns* ***episcop.***).

3. CLASIFICAREA VERBELOR DUPĂ *RESTRICȚIILE DE FORMĂ* IMPUSE COMPLINIRILOR OBLIGATORII ŞI DUPĂ *FUNCȚIILE SINTACTICE* ALE ACESTORA

Clasele anterior stabilite se pot subclasifica în funcție de restricțiile formale (cazuale şi prepoziționale) cerute actanților şi, strâns legat de aceasta, în funcție de rolul sintactic ocupat de actanți.

Criteriul este nerelevant pentru verbele *zerovalente*; este, de asemenea, nerelevant pentru verbele cu circumstanțial obligatoriu, căci posibilitățile de realizare a circumstanțialului nu țin de natura regentului, ci de calitatea subordonatului, realizările fiind aceleaşi pentru orice tip de circumstanțial (obligatoriu sau suprimabil). Pentru complinirile predicative, criteriul *restricțiilor de formă* este numai în mică măsură relevant, depinzând de tipul de predicație (vezi **II, Numele predicativ, 2**).

Corelând criteriul formei şi criteriul funcției sintactice şi adăugând posibilitatea de a primi celelalte compliniri obligatorii nonactanțiale, se obțin următoarele subclase:

3.1. Subclase ale verbelor monovalente:

(a) V + Nominal_{N} / V + Subiect
(tipul: ***Copilul** aleargă., cade., fuge., înoată., oftează., plânge., suferă.*, dar şi *Vine **iarna**., Survine **o schimbare**., Se întâmplă **o nenorocire**.*)

(b) V + Nominal_{Ac} / V + OD
(tipul: ***Mă** plouă., **Mă** curentează.*)

(c) V + Nominal_{D} / V + OI
(tipul: *Nu-**mi** merge bine., **Îi** tună şi-**i** fulgeră.*).

În raport cu subclasa (a), tipar sintactic frecvent realizat, iar, semantic, destul de eterogen, subclasele (b) şi (c) sunt rare, accidentale, explicabile fie prin nelexicalizarea şi, implicit, nedeterminarea unor poziții sintactice (este cazul verbelor *a merge, a curenta*, a căror poziție de subiect poate rămâne nedeterminată, dar completabilă în alte contexte), fie prin adăugarea accidentală a unor actanți (vezi actantul O(biect)D(irect), în cazul verbului *a ploua*, şi actantul O(biect) I(ndirect), în cazul lui *a tuna, a fulgera* din c).

3.2. Subclase ale verbelor bivalente:

(a) V + Nominal_{N} + Nominal_{Ac} / V + Subiect +OD
(tipul: ***Copilul** citeşte **o carte**., **Profesorul** explică **un exercițiu**.*, dar şi *Mă doare **capul**., Mă interesează **fizica**., Mă chinuie **durerea**.*)

(b) V + Nominal_{N} + Nominal_{D} / V + Subiect + OI
(tipul: ***Copilul îmi** zâmbeşte., **Profesorul îmi** vorbeşte.*, dar şi ***Casa îmi** aparține., **Cartea îmi** place., **Situația îmi** convine.*)

(c) V + Nominal_{N} + GPrep / V + Subiect + OPrep
(tipul: ***Ion** depinde **de părinți**., **Ion** se bazează **pe părinți**., **Ion** se gândeşte **la părinți**., **Ion** se înrudeşte **cu Gheorghe**.*)

(d) V + $Nominal_D$ + GPrep / V + OI + OPrep

(tipul: ***Îmi** pasă **de tine.**, **Îmi** arde **de şcoală.**, **Mi** s-a urât **de şcoală.***)

(e) V + $Nominal_{N1}$ + $Nominal_{N2}$ / V + Subiect + NP

(tipul: ***Ion** este **profesor.**, **Sportul** înseamnă **sănătate.**, **El** se numeşte **Ion.***)

(f) V + $Nominal_{Ac}$ + $Nominal_{neprepoziţional\ N\text{-}Ac}$ / V + OD + CPO

(tipul: ***Mă** cheamă **Popescu.***)

(g) V + $Nominal_D$ + $Nominal_{neprepoziţional\ N\text{-}Ac}$ / V + OI + CPO

(tipul: ***Îmi** zice **Popescu.***)

(h) V + $Nominal_N$ + Circ

(tipul: ***Ion** locuieşte **în Bucureşti.**, **Caietul** costă / **Pachetul** cântăreşte **mult.***).

În timp ce clasele (a, b, c) şi (e) sunt numeroase, constituind tipare curente ale limbii române, clasa (d) este puţin numeroasă, fiind, în acelaşi timp, şi o clasă sintactic oscilantă; vezi: *Îmi place **de Ion.** / **pe Ion.*** vs *Îmi place **Ion.**; Îmi şade bine **cu rochia.*** vs *Îmi şade bine **rochia.**; Îi trece **de râie.*** (I. Creangă, *Amintiri*) vs *Îi trece **râia.*** (Unele construcţii sunt neacceptate de norma literară, dar sunt prezente în uz.). Clasele (f, g) sunt puţin reprezentate, fiind obţinute contextual din nelexicalizarea şi nedeterminarea poziţiei subiect (un subiect „general"; vezi **II, Subiectul, 3.2.3.2**). Clasa (h) include verbele cu Circ(umstanţial) obligatoriu, clasă puţin numeroasă, constituind o excepţie de la forma canonică de manifestare a determinării prin circumstanţial.

Numeroase verbe oscilează între o clasă şi alta, admiţând, în variaţie liberă, tipare sintactice diferite, cele mai instabile determinări funcţionând semantic ca locative, dar locative aşezate în poziţii necircumstanţiale (OD, OI sau Subiect). Să se vadă variaţia sintactică din construcţii ca: *El colindă, cutreieră **satele** / ~ **prin sate.**, El coboară, urcă **scările** / ~ **pe scări.**, Cuiul străpunge, pătrunde **lemnul** / ~ **prin lemn.**, Ion mă ajunge / ~ ajunge (**până**) **la mine.**, Mă doare **gâtul** / ~ **în gât.**; Mă mănâncă **spatele** / ~ **pe spate.*** etc.

3.3. Subclase ale verbelor trivalente:

(a) V + $Nominal_N$ + $Nominal_D$ + $Nominal_{Ac}$ / V + Subiect + OI + OD

(tipul: ***Ion îmi** dă, oferă, plăteşte, recomandă, trimite, vinde **o carte.***)

Şi în acest caz, poate interveni variaţia sintactică, afectând în special poziţia OI (ex.: *Ion fură cartofi **vecinilor.** / **de la vecini.**; Ion aruncă grăunţe **păsărilor.** / **la păsări.*** etc.).

(b) V + $Nominal_N$ + $Nominal_{Ac}$ + $Nominal_{neprepoziţional\ N\text{-}Ac}$ / V + Subiect + OD + OSec

(tipul: ***Ion mă** anunţă, întreabă, învaţă **rezultatul.***)

Verbele satisfăcând acest tipar sintactic sunt şi ele oscilante (vezi construcţii sinonimice ca: *Ion **îmi** / **mă** anunţă **rezultatul.**; Ion **mă** întreabă **ceva.** / ~ **despre ceva.***).

(c) V + $Nominal_N$ + $Nominal_{Ac}$ + $Nominal_{neprepoziţional\ N\text{-}Ac}$ / V + Subiect + OD + CPO

(tipul: ***Guvernul l**-au desemnat **inspector.**, **Părinţii l**-au botezat **Ion.**, **Ei l**-au intitulat **X.***)

(d) V + $Nominal_N$ + $Nominal_{Ac}$ + GPrep / V + Subiect + OD + OPrep (tipul: ***Muzica mă predispune la visare.***, ***El mă îndeamnă la rele.***).

Unele dintre verbele aparținând acestor clase sunt (ca și altele discutate anterior) oscilante, multe determinări având statut facultativ, ceea ce face ca verbul să treacă în altă subgrupă sintactică; vezi posibilitatea suprimării OI din (a). Clasele (b) și (c) nu se disting la nivel morfologic (vezi cel de al treilea nominal neprepozițional), ci la nivelul funcției semantice și sintactice (vezi, pentru (c), citirea predicativă, respectiv funcția sintactică de complement predicativ al obiectului (CPO), față de tiparul (b), caracterizat printr-o citire nepredicativă, actanțială, respectiv funcția sintactică de OSec).

Clasele anterioare, deși conțin un inventar instabil și interferent de verbe, sunt ***relevante*** în măsura în care evidențiază ***marea varietate de structuri sintactice verbale*** posibile în limba română, varietate legată și de alte particularități structurale (morfologice și sintactice) ale românei, și anume:

– existența a trei distincții morfologice cazuale în flexiunea numelui, ceea ce face ca restricțiile cazuale impuse de verb să fie diversificate (N / D / Ac);

– amestecul de construcții de tip cazual și prepozițional, diversificând și mai mult structurile sintactice;

– particularitatea limbii române de a avea construcții verbale „complete" (caracterizate prin autonomie enunțiativă) în condițiile nelexicalizării unor poziții sintactice, inclusiv a poziției subiect; vezi clasa verbelor *zerovalente*, precum și subclasele de verbe *monovalente* (b, c) sau de verbe *bivalente* (d, f, g).

Dată fiind posibilitatea includerii aceluiași verb în clase diferite, clasificarea anterioară surprinde și ***frecvența fenomenului de sinonimie*** și de ***variație sintactică***, deci posibilitatea alegerii, din partea vorbitorului, a unor structuri care focalizează un component sau un grup de componente, marginalizând altul (sau alte compliniri). Deplasarea de interes comunicativ rezultă, în construcțiile examinate, nu din operațiile gramaticalizate de reorganizare sintactică (pasiv, impersonal; vezi **II, Construcții pasive și construcții impersonale**), ci din varierea regimului sintactic al verbului sau din simpla „ștergere" (neexprimare) a unor poziții.

4. CLASIFICAREA VERBELOR DUPĂ PREZENȚA *UNEI POZIȚII SINTACTICE* ȘI, IMPLICIT, A UNEI *ANUMITE FUNCȚII*

Mai relevante decât clasificările anterioare, efectuate după numărul de determinări obligatorii (de actanți, în primul rând) pe care verbul, semantic și sintactic, le primește și după forma impusă acestora, sunt partițiile urmărind, separat, câte ***o unică poziție (funcție) sintactică***, pozițiile semnificative pentru caracteristicile gramaticale ale claselor obținute fiind OD, Subiect, NP. Oricare însă dintre *determinările obligatorii* ale verbului, dacă acestea fac parte din *structurile* lui *de bază*, poate participa la clasificarea lui sintactică (vezi *infra*, **4.4**, clasificarea în funcție de OI, OPrep, OSec, Circ).

Nu sunt relevante pentru clasificare pozițiile complement de agent, complement posesiv și P(redicativ)S(uplimentar), dată fiind apariția acestora numai în structuri reorganizate (vezi *supra*, **1.4**). Prima este o poziție sintactic predictibilă,

în sensul că orice verb tranzitiv care admite pasivizarea acceptă şi combinarea cu un complement de agent (vezi **II, Complementul de agent, Construcţii pasive şi construcţii impersonale, 1**). Predicativul suplimentar este, exceptând clasa verbelor copulative, o vecinătate posibilă pentru nenumărate verbe, dată fiind *varietatea* mecanismelor sintactice prin care se poate obţine (din structuri bipropoziţionale, prin diverse operaţii de amalgamare şi de elipsă). O partiţie sintactică a verbului ar putea avea în vedere *tipul de mecanism sintactic* din care derivă construcţia cu PS, şi nu vecinătatea ca atare (vezi **II, Predicativul suplimentar; Construcţii cu predicativ suplimentar**).

Nu este relevantă pentru clasificare nici poziţia de „dativ posesiv", necuprinsă în matricea sintactico-semantică a verbului, ea provenind dintr-un GN aflat în subordonarea acestuia (***Mi**-au plecat copiii. = Au plecat copiii **mei**.*, ***Mi**-am pierdut geanta. = Am pierdut geanta **mea**.*, ***I**-a intrat în voie. = A intrat în voia **lui**.*). În structuri reorganizate, verbul devine „gazdă" fonetică şi sintactică pentru un component „posesiv" din exteriorul grupului (vezi **II, Complementul posesiv; Construcţii reflexive şi construcţii reciproce, 1.2.1.3**).

4.1. Tranzitiv vs intranzitiv

În funcţie de poziţia OD, se realizează distincţia ***tranzitiv*** vs ***intranzitiv***.

4.1.1. *Verbe tranzitive*

Sunt *tranzitive* verbele care *cer sintactic şi semantic* poziţia OD, „acoperită" (saturată) sau „neacoperită" (nesaturată) în context, poziţie care, în mod curent, se realizează prin ataşarea *directă* (*neprepoziţională*) a unui nominal substantival cu formă de N-Ac, dacă acest nominal nu este Subiect (deci nu se acordă cu verbul) şi nu este NP (deci nu este dependent de Subiect). Prin condiţionările introduse, se elimină din clasa *tranzitivelor* verbe ca: *a cădea* (*Cade ploaia.*), *a veni* (*Vine iarna.*), *a interveni* (*Intervine o schimbare.*), *a se întâmpla* (*Se întâmplă o nenorocire.*), *e exista* (*Există o explicaţie.*), *a apărea* (*Apare o noutate.*), care primesc un nominal-subiect, şi verbe ca: *a fi* (*El este inspector.*), *a deveni* (*El devine inspector.*), *a însemna* (*Sportul înseamnă sănătate.*), care primesc două nominale, dar niciunul nu este OD (au un nominal subiect şi unul NP).

Se includ în clasa *tranzitivelor* şi verbe care se construiesc prepoziţional, cu prepoziţia ***pe***, numai în condiţiile în care acest G(rup)P(repoziţional) cu ***pe*** este substituibil printr-un clitic pronominal cu formă de acuzativ (vezi: *Ajut **pe Ion.** / **Îl** ajut.*, *Ascult **pe oricare.** / **Îl** ascult.*). Nu îndeplinesc condiţia de tranzitivitate verbe prepoziţionale cu prepoziţia ***pe*** de tipul: *Mă bazez pe Ion.*, *Mă bizui pe Ion.*, *Contez pe Ion.*, *Mă înfurii pe Ion.*, *Mă supăr pe Ion.*, care nu admit substituţia grupului prepoziţional cu un clitic de pronume personal în acuzativ (**Îl mă bazez.*, **Îl mă bizui.*, **Îl contez.*, **Îl mă înfurii.*, **Îl mă supăr.*). Construcţiile cu clitic personal, posibile pentru unele dintre formele citate: *îl înfurii, îl supăr*, apar de la verbul tranzitiv corespunzător, şi nu de la verbul cu reflexiv obligatoriu (a se vedea perechea de verbe: *a înfuria – a se înfuria, a supăra – a se supăra*, unde numai primul, cel nereflexiv, îndeplineşte condiţia de tranzitivitate).

Sunt considerate *tranzitive* şi verbele care, deşi acceptă determinarea printr-un OD, permit, contextual, neexprimarea (nesaturarea) acestuia. Se vorbeşte, în acest

caz, de ***verbe tranzitive folosite absolut*** (să se compare: *El* ***citeşte şi învaţă*** *zilnic.*, cu un complement direct neexprimat, şi *El* ***citeşte*** *numeroase* ***cărţi***, *din care* ***învaţă*** *zilnic* ***lucruri*** *noi.*, unde aceleaşi verbe au complementul direct exprimat).

Deşi clasa verbelor tranzitive este, în mod curent, bivalentă, construindu-se simultan cu un complement direct şi un subiect, pentru situaţia specială a românei, limbă de tip *pro-drop*, admiţând neexprimarea subiectului şi chiar inexistenţa lui (vezi **II, Subiectul, 3.2**), nu este exclusă posibilitatea unei clase de verbe monovalente şi tranzitive, adică verbe caracterizate prin construcţia cu un singur nominal, aşezat în poziţia complementului direct (tipul **b** de monovalente: *Mă plouă.*, *Mă ninge.*). Este posibilă şi existenţa unei clase de verbe bivalente şi tranzitive, dar fără subiect (tipul: *Mă apasă la stomac.*, *Mă doare în piept.*, *Mă furnică în spate.*, *Mă mănâncă la ceafă.*, *Mă usturǎ la cot.*), caracterizate prin combinarea cu două nominale, unul în poziţia complementului direct, iar celălalt în poziţia unui circumstanţial de loc (tiparul sintactic al acestor verbe este oscilant, admiţând variaţia structurală OD + Subiect / OD + Circ: *Mă doare pieptul. / Mă doare în piept.*).

4.1.2. ***Verbe intranzitive***

Sunt *intranzitive* verbele care, în limitele unei construcţii *primare*, nu acceptă poziţia OD, neacceptând deci ataşarea directă (neprepoziţională) a unui nominal cu formă de N-Ac, cu excepţia cazurilor de nominal-Subiect sau de nominal-NP / CPO. Specificarea „în limitele unei construcţii primare" elimină din discuţie construcţiile pasive şi reflexiv-pasive, în care „intranzitivizarea" este dobândită contextual, intervenind ca urmare a reorganizării pasive (vezi **II, Construcţii pasive şi construcţii impersonale, 1**).

Ca atare, sunt *intranzitive*:

– verbe nereflexive precum: *a cădea, a înota, a strănuta, a transpira, a tuşi* (*El cade / înoată / strănută / transpiră / tuşeşte.*) sau verbe reflexive ca: *a se cuminţi, a se domoli, a se însănătoşi, a se văicări,* toate admiţând un singur nominal, a cărui funcţie este subiect;

– verbe ca: *a fi, a deveni, a se face, a însemna* (*El este / devine / se face inginer., Iubirea înseamnă devotament.*), care cer Subiect şi NP;

– verbe ca *a ploua, a ninge, a tuna, a burniţa, a viscoli,* verbe zerovalente, neadmiţând combinarea cu un nominal;

– verbe ca: *a plăcea, a conveni, a ajunge, a trebui* (*Îmi place cartea., Îmi convine situaţia., Îmi ajunge salariul., Îmi trebuie o carte.*), verbe bivalente, dar fără OD, nominalul postverbal funcţionând ca subiect, şi nu ca OD;

– verbe ca: *a se bizui, a conta, a depinde, a se gândi, a se sinchisi, a se supăra, a se teme* (*El se bizuie pe colegi., Contează pe colegi., Depinde de colegi., Se gândeşte la colegi., Se sinchiseşte de colegi., Se supără pe colegi., Se teme de colegi.*), verbe bivalente, construite cu un nominal-subiect şi unul OPrep, dar nu şi cu OD;

– verbe şi construcţii ca: *a păsa, a-i arde, a-i părea bine, a i se urî* (*Îmi pasă de ceva., Îmi arde de plimbare., I se urăşte de viaţă.*), care, deşi bivalente, nu admit un nominal neprepoziţional cu funcţia OD;

– verbe ca: *a locui* (*El locuieşte în Bucureşti.*), *a intra* (*El intră în cameră.*), *a ajunge* (*El ajunge la facultate.*); *a cântări* (*Sacul cântăreşte 80 de kg.*), *a măsura*

(*El măsoară 2 m.*); *a data* (*Scrisoarea datează din secolul trecut.*); *a se comporta* (*El se comportă normal.*), *a proceda* (*El procedează incorect.*), construite cu un nominal-subiect şi un grup circumstanţial;

– verbe ca: *a trebui* (*Trebuie să...*), *a se cuveni* (*Se cuvine să...*), *a se întâmpla* (*Se întâmplă să...*), construite propoziţional, propoziţia ocupând poziţia de subiect, şi nu de OD.

4.1.3. *Verbe ergative*

În toate lucrările moderne asupra tranzitivităţii se atrage atenţia asupra dificultăţii de a stabili graniţa precisă dintre *tranzitiv* şi *intranzitiv*, trecerea de la o clasă la alta fiind *graduală, continuă*. Fluctuaţia limitelor dintre clase apare atât în plan *sintactic*, cât şi *semantic*.

Semnele sintactice ale fluctuaţiei, manifestate prin trecerea de la o clasă la alta, sunt:

• În istoria limbii, se constată dese treceri între clase fără nicio modificare în semantica internă a verbului (vezi, de exemplu, arhaisme sintactice păstrate în expresii fixe: *a nu-şi crede **ochilor şi urechilor***, unde *a crede* conservă un regim arhaic cu dativul, faţă de utilizarea actuală tranzitivă; vezi şi *supra*, **1.1.a**).

• În momentul actual de limbă, apar dese cazuri de variaţie sintactică liberă între o construcţie tranzitivă şi una intranzitivă, reflexivă sau nereflexivă (vezi, pentru româna actuală: *a ajuta pe cineva / a ajuta cuiva*; *a spera ceva / a spera la ceva*; *a-şi aminti numele / a-şi aminti de nume; a succeda pe cineva / a succeda cuiva*; *a colinda, a cutreiera satele / a colinda, a cutreiera prin sate*; *a străpunge, a pătrunde zidul / a străpunge, a pătrunde prin zid, a-l mira rezultatul / a se mira de rezultat, a-l entuziasma gândul / a se entuziasma la gândul* etc.).

• Mecanismul sintactic al pasivizării are ca efect contextual „intranzitivizarea", deci trecerea construcţiei tranzitive într-una intranzitivă, micşorându-se, astfel, distanţa sintactică dintre cei doi poli ai tranzitivităţii.

• Numeroase verbe tranzitive ajung, în utilizările absolute, să-şi piardă complementul direct (*El mănâncă / învaţă.*), după cum şi, invers, numeroase verbe intranzitive pot fi construite accidental cu un complement intern (*a-şi trăi traiul, a visa vise urâte, a lupta o luptă dreaptă, a vorbi vorbă înţeleaptă*). Atât ultima categorie, a verbelor care lexicalizează un OD „intern", cât şi prima categorie, a „verbelor tranzitive utilizate absolut", reprezintă cazuri de trecere *accidentală, contextuală*, de la o clasă la alta, păstrând, în aceste utilizări particulare, parţial trăsăturile de tranzitivitate, respectiv de intranzitivitate.

Semnele semantic-sintactice ale trecerii *graduale* între clase apar în cazul verbelor ***ergative*** (***inacuzative***), a căror caracteristică apropiată de tranzitive este prezenţa comună a actantului Pacient. Dar, în timp ce la tranzitive acest actant apare în poziţia de OD, eventual de subiect (în condiţiile unei pasivizări), la *ergative*, apare (de cele mai multe ori) ca *unic* actant al verbului, aşezat obligatoriu în poziţia de subiect, fără ca verbul să fie pasiv (exemple de verbe ergative: ***Cireşele** se coc în luna mai.*, ***Frunzele** cad.*, ***Temperatura** a crescut / a scăzut.*, ***Soarele** apune.*, ***Brânza** s-a stricat.*, ***Bolnavul** a decedat.*, ***Planta** a degerat / s-a uscat.*, ***Fântânile** au secat.*, în care nominalul subliniat are rolul Pacient şi este aşezat în poziţia de subiect).

Trebuie remarcată deosebirea dintre: *Cireşele se coc.*, *Mâncarea se arde.*, *Recolta se usucă.* (verbe ergative) şi *Prăjiturile se coc cu ceasul în mână.*, *Documentul se arde cu bună ştiinţă.*, *Pentru ierbar, planta se usucă cu o anumită tehnică.* (verbe tranzitive utilizate în construcţii reflexiv-pasive, verbe care, ca şi primele, aşază nominalul Pacient în poziţia de subiect, dar care, spre deosebire de primele, ajung la această turnură de construcţie numai contextual, în urma reorganizării pasive; vezi **II, Construcţii pasive şi construcţii impersonale, 1**).

Pe lângă asemănarea actanţial-semantică dintre tranzitive şi ergative, există şi similitudini de comportament gramatical: ergativele, ca şi tranzitivele, au, de cele mai multe ori, participii adjectivizabile, trăsătură absentă la intranzitivele neergative (vezi **Forme verbale nepersonale, 3.3.3**); să se compare:

– participii adjectivizate de la verbe ergative (*Frunzele au căzut. – frunze căzute; Fântâna a secat. – fântână secată*; *Temperatura a crescut / a scăzut. – temperatură crescută / scăzută*; *Brânza s-a acrit / s-a stricat. – brânză acrită / stricată*);

– participii adjectivizate de la verbe tranzitive folosite pasiv (*Cartea a fost citită. – cartea citită, Banii au fost oferiţi. / recuperaţi. – banii oferiţi / recuperaţi*);

– participii neadjectivizabile de la verbe intranzitive neergative (*Copilul înoată / dansează / vorbeşte / aleargă. – *copil înotat / *copil dansat / *copil vorbit / *copil alergat* – construcţia *copil alergat* este posibilă, dar numai de la o utilizare tranzitivă: *Mama aleargă copilul.*).

4.1.4. *Grade de tranzitivitate*

Date fiind trăsăturile comune, dar şi cele diferenţiatoare dintre tranzitive şi ergative, cercetătorii au avansat ideea ***gradelor de tranzitivitate***, introducând, între cele două puncte extreme, *verb tranzitiv* vs *verb intranzitiv*, o treaptă intermediară a clasei verbelor *ergative* (sau *inacuzative*); vezi şi *supra*, **4.1.3**.

În afara verbelor inacuzative (ergative), chiar şi în interiorul clasei verbelor tranzitive, cu tranzitivitate sintactică marcată prin ***ataşarea directă*** a unui obiect neprepoziţional, există ***grade diferite de tranzitivitate***, distingându-se o ***tranzitivitate sintactică forte*** şi o ***tranzitivitate sintactică slabă***. Gradele de tranzitivitate se precizează în funcţie de un set de trăsături, a căror satisfacere (integrală sau parţială) / nesatisfacere permite delimitarea subclaselor de verbe tranzitive: *cu tranzitivitate forte* vs *cu tranzitivitate slabă* (distingându-se două grade de tranzitivitate slabă).

4.1.4.1. Trăsături ale *tranzitivităţii forte.* În română, unde există clitice pronominale (de pronume personal şi de pronume reflexiv), cu forme proprii de acuzativ şi de dativ, şi unde există fenomenul dublării complementului direct printr-un clitic pronominal în acuzativ (vezi **II, Complementul direct, 3.1.2**), trăsăturile ***tranzitivităţii forte*** sunt: (a) posibilitatea construcţiei verbului cu o formă de clitic pronominal în acuzativ; (b) posibilitatea dublării complementului direct prin forma de clitic, formă care anticipă sau reia complementul; (c) acceptarea pasivizării.

Dintre acestea, trăsătura (a), considerată independent, nu este obligatoriu relevantă, date fiind numeroasele apariţii de clitice pronominale nonsintactice de

acuzativ, clitice care, deşi au formă de acuzativ, nu ocupă o poziţie sintactică, având alte motivaţii de apariţie decât trăsăturile de regim ale verbului. Se includ aici toate situaţiile de clitic reflexiv obligatoriu cu formă de acuzativ (ex.: *a se aştepta (la ceva), a se comporta, a se gudura, a se hazarda, a se mândri, a se preta, a se sinchisi, a se văita*; vezi *infra*, **4.5**), precum şi situaţiile de clitic personal în acuzativ cu valoare „neutră" (ex.: *a o şterge „a pleca", a o tuli, a o lua (la dreapta), a o lua razna, a o lua la sănătoasa, a o da în străchini, a o pune de mămăligă* etc.; vezi **I, Pronumele personal propriu-zis, 2.2.2.6; II, Predicatul, 2.1.2.1**).

Trăsătura (b), a dublării complementului direct, subordonează trăsătura (a), întrucât dublarea nu este posibilă decât în condiţiile acceptării unui clitic pronominal. Prin urmare, clasa verbelor cu *tranzitivitate forte* se limitează la acele verbe care prezintă, succesiv, trăsăturile (b) şi (c). Astfel, *tranzitivitatea forte* caracterizează verbe ca: *a citi, a lăuda, a verifica, a restitui,* care admit atât dublarea (*Cartea am citit-o., Pe Ion îl laud., Datoria am restituit-o., Rezultatul l-am verificat.*), cât şi pasivizarea (*Cartea este citită., Ion este lăudat., Datoria a fost restituită., Rezultatul a fost verificat.*).

Gradul de tranzitivitate diminuează dacă verbul, deşi se combină *direct* (neprepoziţional) cu un nominal, altul decât subiectul sau NP, prezintă numai una dintre trăsăturile de tranzitivitate şi scade şi mai mult, până la limita *inferioară*, dacă niciuna dintre trăsăturile de tranzitivitate nu este posibilă.

4.1.4.2. Două trepte de *tranzitivitate slabă. Prima treaptă de tranzitivitate slabă* caracterizează verbele care, deşi admit dublarea, nu acceptă pasivizarea. Neacceptarea pasivizării apare ca reflex al unei constrângeri sintactico-semantice a verbelor, caracterizate adesea prin nonagentivitate, adică prin neacceptarea Agentului în structura lui actanţială (vezi **II, Construcţii pasive şi construcţii impersonale, 1.2.1**). Se cuprind aici verbe ca:

- verbul de posesie *a avea* (este posibilă o construcţie ca: *O am pe bunica la mine.*, dar este neacceptată **Bunica este avută la mine.*);
- verbul modal *a vrea* (sunt posibile construcţiile: *Vreau casa, nu livada. / Casa o vreau.*, dar nu este acceptată construcţia **Casa este vrută de mine.*);
- verbe de stare fizică (vezi construcţiile: *Pe mine mă doare / mă mănâncă / mă ustură / mă furnică spatele.*, dar **Sunt durută / mâncată / usturată / furnicată de...*);
- verbe de stare psihică (vezi: *Pe mine mă miră / mă entuziasmează / mă pasionează / mă interesează / mă uimeşte situaţia.*, dar **Sunt mirată / entuziasmată / pasionată / interesată / uimită de...*; ultimele construcţii sunt posibile, dar nu cu sens pasiv);
- verbe „locative" (*a cuprinde, a conţine, a include* în construcţiile în care Locativul apare în poziţia de subiect; ex.: *Întreaga informaţie o cuprinde / o conţine / o include rezumatul.*, dar **Întreaga informaţie este cuprinsă / conţinută / inclusă în rezumat.*, construcţii posibile, dar nu cu sens pasiv);

Trebuie deosebite realizările ***agentive*** ale acestor verbe (tipul: *Autorul **include / cuprinde** în bibliografie trei titluri.*) de realizările ***nonagentive / locative*** (*Bibliografia **include / cuprinde** trei titluri.*), neacceptarea pasivului

fiind valabilă numai pentru construcțiile nonagentive (vezi pasivul de la verbele agentive: *Titlurile sunt cuprinse / incluse în bibliografie numai la insistența coordonatorului lucrării.*).

• verbe relaționale „de echivalență" (*a constitui, a reprezenta*; ex.: *Noutatea o constituie / o reprezintă interpretarea.*, dar **Noutatea este constituită / reprezentată de interpretare.*, cu aceeași observație privind posibilitatea de apariție a construcțiilor cu *a fi*, dar nu cu sens pasiv);

• verbe tranzitive nonagentive ca: *a caracteriza, a deosebi* (*Mă caracterizează timiditatea.*, *Mă deosebește de ceilalți tenacitatea.*), care admit dublarea (*Pe mine mă caracterizează timiditatea.*), dar nu acceptă și pasivizarea (**Sunt caracterizată de timiditate.*).

Trebuie făcută distincția între *a caracteriza*$_1$, verb tranzitiv agentiv, care suportă pasivizarea, aparținând clasei verbelor cu tranzitivitate forte (*Profesorul își caracterizează elevii cu exactitate.* → *Elevii sunt caracterizați de profesor cu exactitate.*), și *a caracteriza*$_2$, verb tranzitiv nonagentiv, care nu suportă pasivizarea, aparținând verbelor cu tranzitivitate slabă.

• verbul *a costa*, care, deși se combină cu două obiecte neprepoziționale, în raport cu unul dintre ele, nu admite niciuna dintre caracteristicile tranzitivității forte, iar în raport cu celălalt, admite numai dublarea, nu și pasivizarea (ex.: *Pe mine, curajul m-a costat viața.*, dar **Am fost costată viața.*) etc.

A doua treaptă de tranzitivitate slabă caracterizează verbele care, deși se combină direct / neprepozițional cu un nominal, nu prezintă niciuna dintre trăsăturile de tranzitivitate.

• Există o clasă compactă de verbe cu două complemente (Complement$_1$ vs Complement$_2$; vezi *supra* **2**, clasa verbelor *trivalente*, b), diferențiate în gramatica românească sub aspectul poziției sintactice, unul reprezentând OD, iar celălalt, complementul secundar (OSec); tipul: *a anunța pe cineva ceva, a întreba pe cineva ceva, a învăța pe cineva ceva, a ruga pe cineva ceva, a trece pe cineva strada.* Unul dintre argumentele de diferențiere a celor două poziții a fost și satisfacerea trăsăturilor de tranzitivitate numai în relație cu unul dintre complemente, în timp ce, în relație cu cel de al doilea, verbul nu satisface niciuna dintre aceste trăsături (vezi: *Pe mine m-a anunțat ora plecării.*, *Eu am fost anunțată de colegi ora plecării.*; *Pe Ion l-a întrebat rezultatul.*, *Ion a fost întrebat rezultatul.*). Se deduce de aici că unul dintre complemente, cel în raport cu care sunt satisfăcute ambele trăsături de tranzitivitate, apare ca manifestare a relației de tranzitivitate forte, în timp ce al doilea complement, în raport cu care nu este satisfăcută niciuna dintre trăsături, aparține unor construcții aflate la limita de jos a tranzitivității.

• Există clase compacte de verbe care, în unele utilizări, satisfac trăsăturile de tranzitivitate, iar, în altele, nu le satisfac sau le acceptă numai pentru unul dintre nominalele legate direct. Să se compare următoarele construcții:

(a) *Caut menajeră.* – (a') *Îl caut pe Ion.*;

(b) *Găsesc meditator.*– (b') *Îl găsesc pe Ion.* – (b'') *L-am găsit pe Ion meditator pentru copiii mei.*;

(c) *Angajez grădinar.* – (c') *Îl angajez pe Ion.* – (c'') *Îl angajez pe Ion grădinar.*;

(d) *Astăzi, alegem director.* – (d') *Îl alegem pe Ion.* – (d'') *Îl alegem pe Ion director.*;

(e) *Numim / delegăm / trimitem ambasadori.* – (e') *Îl numim / îl delegăm / îl trimitem pe Ion.* – (e'') *Îl numim / îl delegăm / îl trimitem pe Ion ambasador.*;

(f) *Formez / scot / pregătesc muzicieni.* – (f') *L-am format / l-am scos / l-am pregătit pe Ion.* – (f'') *L-am format / l-am scos / l-am pregătit muzician.*;

(g) *Am profesoară bună.* – (g') *O am pe Ioana.* – (g'') *O am pe Ioana profesoară.*

Toate aceste verbe au o trăsătură comună, constând în asocierea *succesivă* sau *simultană* cu două nominale legate direct, dar fiecare cu citire (interpretare semantică) diferită: fie un nominal care desemnează o „proprietate" (citirile: a–g), fie o citire „referențială / individuală", indicând un „individ determinat" (vezi citirile: a'– g'). Exceptând verbul *a căuta*, care apare numai *succesiv* în cele două construcții, celelalte verbe admit coocurența a două nominale cu citiri diferite (vezi b''– g'').

Trăsăturile tranzitivității sunt satisfăcute *integral* numai pentru citirile „individuale" (vezi: *Îl caut pe Ion. – Ion este căutat de...*; *Îl angajez pe Ion. – Ion este angajat de...*; *Îl trimit pe Ion. – Ion este trimis de...*), exceptând verbul *a avea*, care, pentru citirea „individuală", admite numai una dintre trăsături, cea a dublării (*O am pe Ioana profesoară.*).

Aceleași verbe, în cazul complementului realizat prin nume de proprietate, nu satisfac trăsătura dublării, ci numai pe cea a pasivizării (vezi: *Mi-a fost căutat* ***înlocuitor.***; *Mi-au fost găsiți* (*câte doi*) ***înlocuitori.***). De observat că, în situația coocurenței ambelor nominale, nominalul „individual" este cel care suportă pasivizarea, celălalt rămânând indiferent (nemodificat) în raport cu pasivul (***Ion*** *a fost angajat* ***profesor.***, ***El*** *a fost numit* ***director*** *în București.*).

Prin urmare, verbele în discuție au capacitatea manifestării, de la o utilizare la alta, în funcție de „citirea" nominalului, a gradelor diferite de tranzitivitate: în (a'– f'), apare un grad *forte* de tranzitivitate, iar în (a–f), un grad *slab* de tranzitivitate, manifestat prin legarea directă de verb și prin acceptarea pasivizării, dar prin pierderea uneia dintre trăsăturile tranzitivității. *A avea*, din (g), nu satisface niciuna dintre trăsături, aflându-se, în raport cu (a–f), la nivelul cel mai scăzut de tranzitivitate. În situația construcției concomitente cu două nominale, fiecare dintre nominale evidențiază o treaptă diferită de tranzitivitate.

Observându-se această deosebire a gradelor de tranzitivitate, corelată și cu alte diferențe de comportament gramatical (vezi, de exemplu, articularea și construcția cu ***pe*** posibile numai pentru nominalul cu citire „individuală"), în cazul folosirii coocurente, s-au distins două poziții sintactice: poziția OD, corespunzătoare citirii „individuale", iar, pentru citirea „nume de proprietate", o a doua poziție, fie un complement predicativ al obiectului (ex.: *L-au angajat* ***grădinar.***; vezi **II, Complementul predicativ al obiectului, 1.1.b**), fie un predicativ suplimentar (*L-au trimis* ***ambasador.***; vezi **II, Construcții cu predicativ suplimentar, 2.2.9**).

Cele două poziţii se disting şi *morfologic*, având în vedere că numai unul dintre nominale acceptă substituţia cu o formă clitică de pronume personal, probând, astfel, apariţia neechivocă a cazului acuzativ, în timp ce al doilea nominal nu admite substituţia cu o formă specifică de acuzativ pronominal, nefiind deci un acuzativ autentic, ci reprezentând alt caz, numit şi cazul „neutru" (vezi **Substantivul, 2.3.1**).

• Gradul de tranzitivitate este diferit şi în funcţie de forma din paradigma verbului, probleme speciale punând verbele aflate la forme verbale nepersonale. Sub aspectul gradelor de tranzitivitate, infinitivul şi gerunziul (vezi **Forme verbale nepersonale, 2.**; **5**) nu se deosebesc de verbul canonic (aflat la mod personal), întrucât, admiţând asocierea cu un clitic pronominal şi admiţând forme specifice de diateză, păstrează ambele trăsături de tranzitivitate. O situaţie diferită au însă supinul şi participiul.

Supinul păstrează, în unele apariţii, capacitatea combinării *directe* cu un nominal, altul decât subiectul sau numele predicativ (ex. *Termin de citit* ***cartea.***, *Mi-e greu de citit* ***cartea.***, *Se apucă de citit* ***cartea.***, *Se pregăteşte de făcut mari* ***schimbări.***, *A luat la puricat* ***soluţia.*** (Rlib, 2004), *Instrument de curăţat* ***părul*** *de pe haine, Echipament pentru manipulat* ***marmură, lemn, sticlă, metal***, *PA*), având un comportament tranzitiv. Cu toate acestea, gradul de tranzitivitate al supinului *este diminuat*, ca urmare a nesatisfacerii a niciuneia dintre trăsăturile de tranzitivitate forte. Nesatisfacerea trăsăturilor de tranzitivitate forte este efectul unor particularităţi distribuţionale ale supinului, toate marcând *diminuarea naturii lui verbale* (vezi **Forme verbale nepersonale, 4**).

Participiul, deşi păstrează şi el unele trăsături de tip verbal, este lipsit, chiar în condiţiile în care provine de la un verb tranzitiv cu valoare activă, de capacitatea de a primi complement direct, pierzând *total* trăsătura tranzitivităţii (vezi existenţa unor participii active ca: *Drumeţul* ***păţit*** *e acela care* [...] *nu se bucură până n-a ajuns.* (N. Iorga, *Cugetări*); vezi şi *om băut* „care a băut", *om mâncat* „care a mâncat şi nu mai are senzaţia de foame", *om învăţat* „care a învăţat şi ştie multe", construcţii neacceptând ataşarea unui complement nominal). Spre deosebire de supin, unde tranzitivitatea, atunci când se manifestă, ajunge la pragul ei *minim*, în cazul participiului, tranzitivitatea este *inexistentă*, pe de o parte, ca urmare a folosirii participiilor cu valoare pasivă, iar, pe de alta, în cazul participiilor active, ca urmare a obţinerii lor de la verbele folosite absolut (vezi **Forme verbale nepersonale, 3**). Şi într-un caz, şi în altul, se produce o pierdere contextuală a capacităţii tranzitive (deci o intranzitivizare contextuală).

4.2. Personal vs impersonal

Clasificarea realizată ***în funcţie de poziţia subiect*** are ca rezultat distingerea a două clase de verbe: verbele ***personale*** şi cele ***impersonale***, prima clasă primind, în această utilizare, o accepţie sintactică, diferită de semnificaţia morfologică a termenului (vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii, 3.2.1**, unde *personal* se opune lui *unipersonal*).

4.2.1. *Verbe personale*

Reprezentând clasa cea mai numeroasă, *verbele personale* se definesc prin caracteristica *sintactică* de a primi un actant-subiect şi prin caracteristica *sintactico-selecţională* de a exclude din poziţia subiectului nominalul abstract

„faptul (faptul de a / faptul că / faptul să)", precum şi echivalentele lui sintactice, propoziţii conjuncţionale şi forme verbale nepersonale.

Prin urmare, sunt *personale* verbe ca: ***a adormi, a citi, a învăţa***, care acceptă poziţia de subiect realizată prin nominal „personal": ***Copilul** adoarme. / citeşte. / învaţă.* sau printr-o propoziţie relativă echivalentă: ***Cine se scoală de dimineaţă** adoarme devreme.*, dar şi verbe ca: ***a cloncăni, a cotcodăci, a mârâi, a mieuna***, care admit poziţia de subiect realizată ca nominal „animat", dar „nonuman", precum şi verbe ca: *a apune, a coincide, a germina, a izvorî*, care admit poziţia subiect realizată ca nominal „nonanimat". Toate au trăsătura comună a neacceptării nominalului „faptul de a / faptul că / faptul să" şi, implicit, a neacceptării în poziţia de subiect a unei propoziţii conjuncţionale sau a formelor verbale nepersonale.

Consecinţa *flexionară* a restricţiei de construcţie aici indicate este subordonarea verbelor cu flexiune completă de persoană (verbe morfologic personale) clasei mai largi a *verbelor sintactic personale* (verbe *tripersonale*: *adorm – adormi – adoarme*; vezi **Verbul. Numărul şi persoana, 2)**. Consecinţa *sintactică* este subordonarea verbelor care acceptă opoziţii de diateză clasei mai largi de *verbe sintactic personale* (vezi **II, Construcţii pasive şi construcţii impersonale, 1.2; 2.3)**. Numai verbele sintactic personale satisfac opoziţia *personal – impersonal* (*El vine târziu. – Se vine târziu.*; *El doarme mult. – Se doarme mult.*; *El călătoreşte mult. – Se călătoreşte mult.*). Numai verbele sintactic personale satisfac opoziţia *activ – pasiv* (*Profesorul îl laudă pe Ion. – Ion este lăudat de profesor.*).

> Nu orice verb sintactic personal are o flexiune completă de persoană (vezi subclasa: *a coincide, a germina, a izvorî*), dar orice verb cu flexiune completă de persoană este şi sintactic personal. Nu orice verb sintactic personal admite opoziţii de diateză (vezi: *a se gândi, a se sinchisi, a se văita*), dar, pentru a admite opoziţiile de diateză, verbul aparţine cu necesitate clasei de verbe sintactic personale.

4.2.2. *Verbe impersonale*

Verbele impersonale se definesc prin caracteristica sintactică de a nu primi poziţia de subiect sau, dacă o primesc, de a realiza subiectul ca propoziţie conjuncţională sau ca echivalent sintactic al acesteia (infinitiv, supin, rar, gerunziu).

• Sunt impersonale atât verbe ca: *Ninge., Plouă., Tună.*, aparţinând clasei sintactice de verbe *zerovalente*, cât şi verbe ca: *Mă plouă., Îmi merge bine., Îmi pasă de ceva. / ~ de cineva., Îmi arde de plimbare.*, care, deşi primesc una sau două determinări actanţiale, nu le aşază în poziţia subiectului (vezi *supra*, **2**, verbele monovalente de tip **b, c** şi bivalente de tip **d, f, g**).

• Sunt impersonale şi verbe sau construcţii impersonale ca: *Trebuie să plec., Îmi ajunge că eşti lângă mine., Se cuvine să faci asta., Îmi vine a plânge., Rămâne de văzut., Este uşor să vorbeşti. / ~ a vorbi. / ~ de vorbit., Se aude că tună. / ~ tunând.*, care acceptă poziţia de subiect, limitând-o însă la o realizare conjuncţională sau la echivalentele ei, forme verbale nepersonale.

Pentru verbele impersonale care satisfac poziţia de subiect, apare o particularitate de topică a acestuia, aşezat de preferinţă postverbal: *Se cuvine să*

răspunzi., *Se întâmplă **să mai greşeşti.***, *Merită **să încerci.***, *Trebuie **să pleci.***; *Nu se cade **a minţi.***, *Rămâne **de văzut.***, *Este uşor **să vorbeşti.** / ~ **a vorbi.** / ~ **de vorbit.***, *Se aude **tunând.*** (vezi şi **II, Subiectul, 4.1**).

4.2.2.1. Impersonalitate inerentă vs impersonalitate dobândită. Se impune distingerea *impersonalităţii inerente*, prezente în oricare apariţie a verbului, de *impersonalitatea contextuală / dobândită*, care caracterizează numai anumite construcţii, provenind din reorganizări sintactice ale construcţiilor prototipice, datorate *impersonalizării* şi *pasivizării* (vezi **II, Construcţii pasive şi construcţii impersonale, 2.2.2**). Cele două situaţii reflectă distincţia dintre: *Plouă.*, *Îmi pasă de, Se cuvine să,* clasă de verbe cu impersonalitate inerentă, şi *Se vine târziu.*, *Se merge mult.*, *Se ştie că, Se crede că,* verbe care, prin natura lor inerentă, nu sunt impersonale, dar care dobândesc contextual această trăsătură.

În română, unde nu există un subiect pronominal expletiv, care să „acopere" poziţia subiectului rămasă vidă (vezi **II, Subiectul, 3.2.3**), verbele inerent impersonale nu primesc o marcă specifică, impersonalitatea inerentă fiind rezultată în exclusivitate din particularităţi de construcţie a verbului. Spre deosebire de acestea, verbele cu impersonalitate contextuală (dobândită) primesc o marcă specifică, realizată prin cliticul *se* (*Se merge pe jos.*, *Se ştie că*). Impersonalitatea dobândită apare şi în construcţii cu pasiv prototipic, asociindu-şi marca operatorului pasiv (tipul: *Mi-**a fost** dat / menit / ursit să, **Este** ştiut / cunoscut că*; vezi **II, Construcţii pasive şi construcţii impersonale, 2.2.2**).

Verbele impersonale, fie cu impersonalitate inerentă, fie cu impersonalitate contextuală, au ca reflex *morfologic* trăsătura de verbe unipersonale, apărând cu formă unică de pers. a 3-a (vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii, 3.2.2**). Verbele intrinsec impersonale nu participă la opoziţiile de diateză, în timp ce verbele cu impersonalitate contextuală, dimpotrivă, satisfac opoziţiile de diateză, apariţia lor în construcţii impersonale fiind *posibilă* tocmai ca urmare a participării lor la opoziţiile *activ – pasiv* şi *personal – impersonal.*

4.2.2.2. Tipuri de verbe cu impersonalitate inerentă. Româna se caracterizează printr-o *mare bogăţie şi varietate sintactică* de verbe cu ***impersonalitate inerentă.*** Se disting, din punctul de vedere al detaliilor de construcţie, următoarele ***subclase de verbe inerent impersonale***:

(a) ***verbe zerovalente, neasociindu-şi niciun actant.*** Este o clasă semantic omogenă, reunind verbele meteorologice (vezi *supra,* subclasa verbelor *zerovalente*), extinsă şi la verbe cu utilizări temporale: ***Era** în primăvara lui 1990, **Era** spre seară când...*Tiparul verbelor zerovalente este productiv, rămânând deschis tuturor verbelor şi formaţiilor verbale perifrastice care, accidental, dobândesc sens meteorologic sau ajung să indice timpul: *Vara pe la ora 5 **se luminează.**, **Se înstelase** de mult când..., **Mijea** bine de ziuă când..., **Toarnă** cu găleata., **Curge** din cer cu găleata., **o dă** în lapoviţă, pe urmă **o dă** în frig şi ninsoare.* (I. Creangă, *Amintiri*). Este un tipar oscilant (vezi *supra,* **2.1**), manifestând şi posibilităţi de „saturare" a poziţiei-subiect.

(b) ***verbe mono- sau bivalente al căror actant nu apare (ai căror actanţi nu apar) în poziţia de subiect.*** Verbele aici în discuţie se repartizează în două subclase

semantic omogene; sunt verbe nonagentive, de stare fizică sau psihică, individualizate prin prezența unui actant cu trăsătura [+ Personal] care funcționează ca Experimentator. Sintactic, Experimentatorul se realizează ca dativ sau ca acuzativ, şi nu ca nominativ. Vezi subclasele (b'), în care Experimentatorul se realizează ca dativ: *Îmi merge bine., Îmi pare bine de tine., Îmi pasă de familie., I se face de plecare., Îi arde de plimbare., Îi căşunează pe familie.*, respectiv (b''), în care Experimentatorul se realizează ca acuzativ: *Mă doare la burtă., Mă apasă la stomac., Mă mănâncă în palmă / ~ în ureche., Mă furnică pe spate., Mă ustură pe gât / ~ în capul pieptului., Mă roade la călcâi., Mă înjunghie între coaste., Mă strânge în spate., Mă înțeapă în inimă., Mă arde la stomac.*

Tiparul este specific registrului popular, fiind, ca şi cel anterior, oscilant, fie în sensul atragerii altor verbe (*îmi place de / ~ pe, Îmi vine în cap de, Ne trece de râie.*; *Mă ține în piept.*; *Mă taie la inimă.*; *Mă strânge în spate.*), fie în sensul substituției poziției prepoziționale cu un nominal-subiect (*Mă doare capul., Mă ustură brațul., Mă arde stomacul.*).

Trebuie observat că nu toate aceste construcții variante sunt acceptate de normele literare (vezi construcțiile prepoziționale: *îmi place de, îmi vine în cap de, îi trece de*, neadmise de limba literară). Variația, prezentă în registrul popular, este semnificativă tocmai pentru că evidențiază *permisivitatea sistemului românesc*, precum şi posibilitatea de apariție a unor structuri cu poziția subiectului rămasă neacoperită.

(c) ***verbe monovalente a căror unică poziție este realizată prin propoziție conjuncțională sau prin forme verbale nepersonale***: *Se cade să, Se cuvine să, Era să, Merită să, (Se) părea că, Rămâne să, Reiese că, Se întâmplă să, Trebuie să, Urmează că.* Tiparul este oscilant, căci, în enunțare, nevoia de „subiectivizare" (de implicare a locutorului ca subiect al enunțării) este puternică, determinând adesea reorganizări sintactice şi, implicit, „personalizarea" verbului (ex: ***Trebuiam** să plec.*, ***Eram** să cad.*, ***M-am întâmplat** la locul accidentului.*, construcții nerecomandate de norma literară, dar frecvente în uz; vezi şi **II, Subiectul, 5.3.3**).

(d) ***verbe bivalente în care raportarea la persoană se realizează prin dativ sau acuzativ, iar poziția subiectului este ocupată fie de o propoziție conjuncțională, fie de o formă verbală nepersonală***: (d') *Îmi convine că, Mi se cuvine să, Nu-ți merge să, Îmi place să, Nu-mi strică să, Îmi trece prin gând să, Îmi vine să, Îmi ajunge că*; (d'') *Mă avantajează să, Mă interesează să, Mă miră că, Mă surprinde că, Mă uimeşte că.*

Ca şi (b), clasa (d) cuprinde numai verbe nonagentive, de stare fizică şi / sau psihică, caracterizate printr-un Experimentator realizat ca nominal în dativ sau în acuzativ, şi, în plus, printr-o Temă realizată ca propoziție conjuncțională, ultimul ocupând poziția de subiect. Pentru majoritatea acestor verbe, poziția de subiect poate fi ocupată şi de nominale cu trăsătura [– Uman] (vezi: *Îmi convine propunerea., Mi se cuvine onorariul., Nu-mi merge afacerea., Nu-mi strică o vacanță.*), iar, mult mai rar, de nominale cu trăsătura [+ Uman] (ex.: *Îmi placi., Mă surprinzi prin ceea ce faci.*). Aceste verbe cu disponibilități mai mari de construcție (vezi: *a plăcea, a surprinde, a uimi*) oscilează între utilizări impersonale, preponderente ca frecvență, şi altele personale.

(e) ***verbe din predicate complexe impersonale***, combinate cu adverbe şi locuţiuni adverbiale apreciative, deontice sau apreciativ-deontice, care admit în poziţia de subiect fie propoziţii conjuncţionale, fie forme verbale nepersonale: (e') *Este uşor / important / greu / util / necesar / recomandabil să.../ de făcut asta. / a se cerceta asta.*; (e'') *Devine/ Ajunge important pentru mine să...*; vezi *infra,* **4.3.1**, unde se indică, pentru verbele copulative, posibilitatea asocierii trăsăturilor [+ Copulativ], [+ Impersonal]; vezi şi **II, Numele predicativ, 2.7.2.**

Dacă la clasele (a-e), se adaugă şi formele sintactice gramaticalizate (regulate) ale impersonalizării (pasivul impersonal şi impersonalul propriu-zis), apare clară posibilitatea trecerii relativ simple de la o clasă la alta, trecere obţinută prin procedee diverse (pentru o observaţie similară, vezi **II, Construcţii pasive şi construcţii impersonale, 2.4**). Uneori (vezi verbe din clasa **d**), verbul însuşi admite ambele utilizări. Ca efect al acestei trăsături sintactice de care dispune limba română, locutorul are posibilitatea *alegerii* (în construcţia a numeroase verbe, nu însă a tuturora!) între o turnură de frază impersonală şi una personală şi, implicit, are posibilitatea deplasării *interesului comunicativ* de la actanţii / participanţii la predicaţie la predicatul însuşi, deplasare realizabilă în ambele sensuri.

4.3. Copulativ vs noncopulativ; verbe atributive

În funcţie de poziţia **N(ume)P(redicativ),** se disting două subclase sintactico-semantice de verbe, cea a verbelor ***copulative***, care cer obligatoriu prezenţa poziţiei NP, şi cea mai numeroasă, a verbelor ***noncopulative***, care nu admit această poziţie. Cum poziţia NP este ***obligatorie*** pentru orice verb la care ea se ataşează, criteriul „omisibilităţii", care funcţionează în cazul altor poziţii (vezi OD), devine nerelevant pentru subclasificarea verbelor copulative.

4.3.1. *Verbe copulative*

Din punct de vedere sintactic, clasa *copulativelor* se caracterizează prin următoarea configuraţie (schemă sintactică):

$$\text{Nominal}_{N\,1} + \text{Nominal}_{N\,2}\,/\,\text{Adj}_{N},$$

unde apar înregistrate principalele caracteristici ale clasei: restricţiile cazuale de nominativ pentru cele două nominale; neomisibilitatea poziţiei NP; alegerea, în poziţia a doua, a unui nominal sau a unui adjectiv, fiind singura clasă sintactică de verbe care acceptă, în structuri de bază, determinarea prin adjectiv; relaţia ternară specifică structurii, cel de al doilea nominal, precum şi adjectivul cerând prezenţa nominalului-subiect şi subordonându-se acestuia, relaţie simbolizată grafic prin săgeată (indicaţia de subordonare este superfluă pentru realizarea Adj, care, prin natura lui gramaticală, este subordonat unui nume, dar este absolut obligatorie pentru realizarea Nominal).

Alte caracteristici sintactice ale clasei copulativelor: (a) Sunt verbe intranzitive; (b) Nu participă la opoziţiile de diateză; (c) Îşi pot asocia forme clitice provenind din determinări avansate ale adjectivului sau ale numelui din poziţia NP (ex.: ***Mi-e cumnat, duşman, drag, cunoscut = cumnat, duşman, drag, cunoscut mie***); (d) Nu pot apărea, prin ele însele, în construcţii reflexive; distincţia *reflexiv*

vs *nereflexiv*, atunci când apare, angajează nu verbul copulativ, ci întreaga construcţie [Copulativ + NP], fiind legată de caracteristicile de reflexivitate ale adjectivului sau ale nominalului din poziţia NP (ex.: ***Îşi** sunt atât de **dragi** (**unul altuia**).*, *Îmi sunt cel mai aspru **critic**.*); vezi **II, Construcţii reflexive şi construcţii reciproce, 1.2.1.2; 2.2.2.b**); (e) Nu există incompatibilitate între calitatea *copulativă* şi cea *impersonală*, copulativele personale devenind copulative impersonale dacă subiectul este realizat prin propoziţie conjuncţională sau prin formă verbală nepersonală. În aceste condiţii, NP adjectival îşi schimbă statutul morfologic, transformându-se, printr-un fel de „concordanţă" sintactică, din adjectiv în adverb. Să se compare: *Fumatul este **nesănătos**.* (adjectiv) şi *Este **nesănătos** să fumezi.* (adverb); (f) Nu există o relaţie necesară între calitatea *copulativă* şi cea *intrinsec reflexivă*, unele copulative fiind şi reflexive obligatorii (*a se chema, a se da, a se numi, a se face, a se prinde, a se ţine*: *El se dă mare.*, *El s-a făcut mare.*, *El se numeşte Ion.*, *Ion se ţine mândru.*) (vezi *infra*, **4.5;** vezi **II, Numele predicativ, 3.5**), după cum altele (*a fi, a deveni, a însemna*) sunt obligatoriu nereflexive. Pentru inventarul de verbe şi pentru tipurile de predicaţie la care participă fiecare, vezi **II, Numele predicativ, 1.2; 3**).

4.3.2. ***Verbe noncopulative***

Verbele cele mai numeroase nu primesc poziţia NP, fiind *verbe noncopulative*. Exceptând verbul *a deveni*, care nu poate apărea decât ca verb copulativ, toate celelalte verbe copulative au şi utilizări *noncopulative*, ca efect sintactico-semantic al fenomenului de omonimie lexicală. Verbele *a fi_2*, *a $ajunge_2$*, *a $rămâne_2$*, *a $ieşi_2$*, *a $însemna_2$*, *a se $face_2$* sunt noncopulative în construcţii ca: *Ion **este** / **ajunge** / **rămâne** acasă.*; *Ion **iese** din cameră.*; *Ion doreşte **a însemna** tot ce se vorbeşte.*; ***Se face** mult zgomot pentru nimic.* (reflexiv-pasiv), *Înainte de bal, ea se pregăteşte cu toată atenţia şi **se face** frumoasă.* (reflexiv propriu-zis, cliticul reflexiv ocupând poziţia OD). În cazul lui *a face* nereflexiv, trebuie distinse, de asemenea, două unităţi lexico-sintactice: *a $face_1$*, noncopulativ (din construcţii tranzitiv-agentive ca: *El mi-**a făcut** mult rău.* sau din construcţii agentive tranzitiv-cauzative ca: *El **mă face** să plâng.*), vs *a $face_2$ pe*, copulativ (din construcţii ca: *El [**face pe**] prostul. / Ea [**face pe**] proasta.*), ultimul funcţionând ca verb copulativ numai grupat cu prepoziţia ***pe***, care, contrar situaţiei canonice pentru o prepoziţie, se grupează cu verbul, şi nu cu nominalul următor; vezi şi **II, Numele predicativ, 3.3**.

> În construcţia cu *a $face_2$* copulativ, NP se realizează ca nominal neprepoziţional, şi nu ca nominal prepoziţional. Grupată cu verbul, prepoziţia nu formează cu nominalul următor un GPrep, neimpunându-i acestuia nici caz, nici rol tematic. Nominalul următor este subordonat subiectului, cu care realizează un tip special de acord (*el – prostul; ea – proasta*).

4.3.3. ***Verbe atributive***

În funcţie de ***poziţia** complementului predicativ al obiectului* (CPO), se distinge clasa verbelor *atributive*, verbe prezentând unele trăsături comune cu verbele copulative, iar altele diferenţiatoare (ex: *Guvernul **l-a numit / desemnat ambasador**.*, *Părinţii **l-au botezat / numit Ion**.*).

Configurația sintactică a acestor verbe este:

$$Nominal_{N} + Nominal_{Ac} + Nominal_{neprepozițional\ N\text{-}Ac} \ /\ Subiect + OD + CPO,$$

structură care indică următoarele caracteristici:

(a) verbul se include într-o relație cu trei nominale (Subiect + $Nominal_{Ac}$ + $Nominal_{neprepozițional\ N\text{-}Ac}$), dintre care cel de al treilea, din poziția complementului predicativ al obiectului (CPO), cere pe al doilea, din poziția OD, fiind dependent de acesta (ceea ce a fost simbolizat prin săgeată);

(b) în poziția CPO apare un nominal substantival, inclusiv un substantiv propriu (*L-au botezat **Ion***), neadmițându-se, decât cu totul izolat, și un adjectiv;

(c) verbul este tranzitiv și personal, acceptând, în consecință, caracteristicile celor două clase: pasivizarea (*A fost numit / desemnat ambasador., A fost botezat Ion.*), iar, în anumite limite, și reflexivizarea, mai ales, sub forma „reciprocului" (*Ei s-au numit / desemnat unul pe celălalt directori.*), trăsături care angajează numai poziția OD, nu și poziția CPO (vezi *supra*, **4.1.4.2**, a doua treaptă a *tranzitivității slabe*); pentru inventarul de verbe și pentru caracterizarea semantică a poziției, vezi **II, Complementul predicativ al obiectului.**

În raport cu trăsăturile aici menționate, fac excepție verbele din construcțiile: *Mă cheamă **Ion**, Îi zice / Îi spune **Ion***, primul distingându-se prin impersonalitate (vezi absența poziției subiect), iar ***a zice / a spune***, și prin intranzitivitate (nominalul cerut de CPO este OI, și nu OD).

Sub aspect semantic, construcția se caracterizează printr-o „citire predicativă" a nominalului CPO, care indică fie o „predicație de categorizare / clasificare" (nume de profesie, de demnitate: *L-au numit / desemnat **ambasador**.*), fie o „predicație de denominație" (***L-au** numit / botezat **Ion**., Mă cheamă **Ion**.; **Îi** zice / **Îi** spune **Ion**.*).

Relația de dependență a două nominale și *citirea predicativă* a unuia dintre ele apropie clasa verbelor *atributive* și, implicit, construcția lor de cea a verbelor *copulative*. Există însă trăsături care le diferențiază, precum:

- calitatea de verb trivalent, și nu bivalent (fac excepție ultimele două construcții, cu verbe bivalente);
- calitatea de verb tranzitiv, aparținând (în relație cu unul dintre nominale) verbelor cu tranzitivitate forte, ceea ce implică toate trăsăturile sintactice ale tranzitivității (fac excepție *a zice, a spune* din construcțiile: *Îi zice / spune Ion.*);
- stabilirea unei relații sintactice de dependență și a unei relații semantice de predicație cu poziția OD / OI, și nu cu poziția subiect.

Deosebirile dintre cele două clase de verbe: *copulative* și *atributive*, care, în esență, se limitează la calitatea sintactică a nominalului implicat de NP, respectiv de CPO, sunt mai puțin numeroase decât asemănările sintactico-semantice dintre ele. De aceea, trecerea de la o poziție la alta este realizabilă în condițiile în care se alege corespondentul reflexiv al verbului; vezi: *L-au numit **Ion**.* (verb atributiv) – *El se numește **Ion**.* (verb copulativ); *Mă cheamă **Ion**.* (verb atributiv) – *El se cheamă **Ion**.* (verb copulativ).

Asemănările sintactico-semantice dintre cele două poziții permit legarea lor sub numele de ***complemente predicative** ale verbului*; ***complemente***,

dată fiind neomisibilitatea / obligativitatea poziţiilor, a căror apariţie este cerută de matricea semantico-sintactică a verbului, şi ***predicative***, dată fiind interpretarea / funcţia lor semantică predicativă (vezi **II, Numele predicativ, 1.2.1.3; Complementul predicativ al obiectului, 1.3**).

4.4. Clasificarea verbului în funcţie de celelalte determinări obligatorii: OI, OPrep, OSec, Circ

4.4.1. *Clasificarea în funcţie de complementul indirect*

Deşi OI este o poziţie cu un grad mare de instabilitate (date fiind rolurile de Beneficiar şi de Ţintă ale nominalului din această poziţie, roluri al căror statut este adesea facultativ), OI, ca determinare actanţială a verbului, participă la subcategorizarea acestuia, permiţând distingerea unei clase destul de numeroase de verbe care satisfac acest context (ex.: *a acorda ceva* ***cuiva****, a da ceva* ***cuiva****, a împrumuta ceva* ***cuiva****, a oferi ceva* ***cuiva****, a trimite ceva* ***cuiva***) şi altele care nu admit această determinare (*Mă doare capul., Mă învaţă / Mă întreabă lecţia.*).

Din prima categorie de verbe, unele acceptă un OI facultativ, *suprimabil* (vezi: *El zâmbeşte (cuiva.), El citeşte (cuiva) ceva.*), iar altele un OI obligatoriu, *nesuprimabil* (*El acordă diplome* ***câştigătorilor****., Ideea aparţine* ***profesorului****., El se consacră* ***studiului****., Furtul contravine* ***legilor****., El datorează viaţa* ***medicilor****., Fumatul dăunează* ***sănătăţii****., El dedică această carte* ***părinţilor****., El se dedă* ***băuturii****., L-au deferit* ***justiţiei****., Telefonul premerge* ***dezastrului****.* etc.), ambele clase cuprinzând atât verbe din fondul vechi al limbii, cât şi verbe neologice.

În clasa *verbelor cu OI nesuprimabil*, se includ două subclase de verbe nonagentive cu actant Experimentator, specifice limbii române, ambele caracterizate prin aşezarea Experimentatorului în poziţia OI: unele sunt verbe de stare psihică (tipul: ***Îmi*** *arde de ceartă.,* ***Mi*** *s-a făcut de ceartă.,* ***Îmi*** *pasă de ceva.,* ***Îmi*** *pare bine / rău de ceva.,* ***Îmi*** *place ceva.,* ***Mi*** *se urăşte de ceva.*), altele, de stare fizică, cu *a fi* (static) sau cu *a se face* (dinamic) (tipul: ***Mi****-e foame / sete / frig / frică / lene / somn / teamă / greaţă / lehamite / dor.* vs ***Mi*** *se face foame / sete / frig / frică.*).

Verbele care nu acceptă determinarea prin OI fac parte din diverse clase sintactice. Se pot stabili însă anumite incompatibilităţi generale; astfel, sunt incompatibile vecinătăţile **OI şi OSec** (vezi *infra*, **2**, verbele trivalente din clasa **b**; tipul: *a învăţa / a întreba pe cineva ceva*, care cere apariţia unui OD, excluzând un OI), iar, pentru verbele nonagentive cu un Experimentator aşezat în poziţia unui OD, apare incompatibilitatea **OD – OI** (tipul: *mă doare, mă apasă, mă ustură, mă furnică; mă miră, mă uimeşte, mă pasionează, mă preocupă*).

Uneori, vecinătatea unui dativ nu apare ca trăsătură de subcategorizare a verbului şi nu participă la subcategorizarea acestuia. Este vorba de dativul posesiv, realizat prin clitic pronominal (de pronume personal sau reflexiv) (tipul: *Îşi întâlneşte / Îşi vede prietena. = Întâlneşte / vede prietena sa.; I s-a împlinit visul. = S-a împlinit visul lui.*; vezi **II, Construcţii reflexive şi construcţii reciproce, 1.2.1.3; Complementul posesiv**). Dativul posesiv *avansează* din exteriorul grupului verbal (dintr-un grup nominal subordonat), fenomen ce are drept efect amalgamarea a doua grupuri sintactice.

Construcţiile cu dativ posesiv cuprind atât verbe care acceptă determinarea prin dativ şi în afara valorii posesive (tipul: *Ţi-am trimis cartea.*), cât şi verbe care,

în afara construcției posesive, nu acceptă o determinare prin dativ (tipul: *Își iubește copiii.*, *Îți văd / Îți cunosc defectele.*, dar **iubesc cuiva, *văd cuiva, *cunosc cuiva*). Construcțiile cu dativ conținând verbe din prima categorie au un grad mare de ambiguitate, căci cliticul de dativ poate primi ambele interpretări: (a) fie o poziție de subcategorizare, fără o relație de posesie (vezi construcția: *Ți-am trimis cartea.*, interpretabilă ca „Ți-am trimis o anume carte, care nu este a ta"); (b) fie o valoare de dativ posesiv (vezi interpretarea: „Ți-am trimis acea carte care este a ta"). Numai verbele care acceptă și dative fără valoare posesivă aparțin clasei sintactice a verbelor care primesc OI, în timp ce a doua categorie, care acceptă numai clitice cu valoare posesivă, nu aparțin clasei sintactice cu un OI matricial.

4.4.2. ***Clasificarea în funcție de complementul prepozițional***

Ca determinare actanțială, poziția OPrep participă și ea la clasificarea verbelor, asigurând partiția în trei categorii, după cum cer prezența obligatorie a poziției OPrep, o acceptă facultativ sau, dimpotrivă, nu acceptă această complinire.

Din prima categorie fac parte verbe ca: *a abuza de, a apela la, a se baza pe, a beneficia de, a consta în, a conta pe, a culmina cu, a se debarasa de, a depinde de, a se identifica cu, a milita pentru, a miza pe, a opta pentru, a participa la, a predispune la, a se priva de, a recurge la, a se repercuta asupra, a se sinchisi de, a se supăra pe, a se teme de.* Se includ aici și toate verbele ***intrinsec reciproce***, care cer fie construcția cu un subiect multiplu, fie pe cea cu OPrep, prepoziția selectată fiind frecvent ***cu*** (*a coincide cu, a colabora cu, a concorda cu, a contrasta cu, a conviețui cu, a semăna cu*; *a se asemăna cu, a se alia cu, a se căsători cu, a se cununa cu, a se certa cu, a se ciorovăi cu, a se gâlcevi cu, a se înrudi cu, a se înfrăți cu, a se învecina cu* etc.) și foarte rar fiind ***de*** (*a diferi de*); vezi **II, Complementul prepozițional, 1.1;** pentru verbele *intrinsec reciproce*, vezi **II, Construcții reflexive și construcții reciproce, 2.1.1.**

Din clasa verbelor cu OPrep suprimabil, facultativ, fac parte: *a povesti / a citi ceva cuiva* (***despre...***), *a se linguși* (***pe lângă..., pentru...***), *a scrie / a arăta / a lucra* (***cu...***). Se pot stabili unele compatibilități de natură generală, determinate de coocurența anumitor roluri tematice, și anume: *toate* verbele *agentive* pot primi și un grup prepozițional instrumental, și un grup prepozițional sociativ, fără ca acestea să aibă statut de determinant obligatoriu (pentru compatibilitatea Agent – Instrument, Agent – Comitativ, vezi **Verbul. Prezentare generală, 4.2.1**).

Există și o clasă de verbe care nu admit OPrep, fie că nu admit deloc construcții prepoziționale, fie că acceptă numai construcții prepoziționale de tip circumstanțial (vezi: *Tabloul valorează mult., El este / devine profesor în Capitală., El ajunge la facultate., El tușește / strănută fără oprire., El sforăie în somn.* etc.).

4.4.3. ***Clasificarea în funcție de complementul secundar***

Clasificarea în funcție de *complementul secundar* (OSec) privește numai o subclasă de verbe, cea a verbelor tranzitive cu tranzitivitate forte (vezi *supra*, **4.1.4.1**), căci, prin definiție, OSec cere apariția, în aceeași structură, a vecinătății OD (vezi **II, Complementul secundar, 1.1**).

În consecință, pe lângă clasa numeroasă a verbelor tranzitive cu un singur complement (un OD), există și o clasă foarte puțin numeroasă a verbelor tranzitive

care cer, actanțial, un al doilea complement neprepozițional (tipul: *a anunța / a întreba / a învăța / a ruga pe cineva ceva*). Clasa este instabilă sintactic, manifestând o variație de construcție fie cu un OPrep (*a întreba pe cineva despre*...), fie cu un tipar altfel organizat, și anume: Subiect + OI + OD (*I-am anunțat pe elevi ceva. / Le-am anunțat elevilor ceva.*).

4.4.4. ***Clasificarea în funcție de circumstanțialul obligatoriu***

Circumstanțialul, ca determinare obligatorie, caracterizează o clasă puțin numeroasă de verbe (vezi *supra*, **2**, verbele bivalente de tip **h**). În toate celelalte cazuri, apariția circumstanțialului / a grupului de circumstanțiale, deși posibilă, este facultativă, nefiind implicată în matricea semantică și sintactică a verbului. Cum determinarea printr-un circumstanțial facultativ este generală, vecinătatea acestuia este nerelevantă pentru clasificare. Pentru coocurența dintre circumstanțiale, unul obligatoriu și altul / altele facultative, vezi construcții ca: *Ion locuiește **în București de două zile.**, **Numai astăzi** a procedat corect.* ; vezi **II, Grupul verbal, 5.2; Circumstanțialul. Prezentare generală, 3.**

4.5. Reflexiv vs nonreflexiv; reflexivitate inerentă vs reflexivitate contextuală

Partiția ***reflexiv / nonreflexiv*** se deosebește de cele anterioare, nerealizându-se în raport cu vecinătăți funcționale ale verbului (cu vecinătăți constituind poziții / funcții sintactice), ci în raport cu apariția unui clitic reflexiv afuncțional, intrând ca formant obligatoriu în componența verbului. Verbele aici în discuție sunt ***inerent*** (***obligatoriu***) ***reflexive***, reflexivitatea fiind o trăsătură prezentă în oricare apariție, ceea ce înseamnă că actualizarea verbului este imposibilă în afara cliticului reflexiv (vezi **II, Construcții reflexive și construcții reciproce, 1.2.2.1**).

Se deosebesc de verbele cu ***reflexivitate contextuală***, care își asociază un clitic reflexiv numai în anumite contexte și în anumite condiții, fie ca actualizare a unor poziții de subcategorizare (vezi OD / OI exprimate prin clitic reflexiv: *Ion **se** cruță. / **se** apără. / **se** laudă.*; *Ion **își** impune restricții. / **își** pregătește un ceai.*), fie ca mărci ale unor valori de diateză (este cazul cliticului ***se*** ca marcă reflexiv-pasivă și impersonală: *Se știe că / Se presupune că* sau ca marcă exclusiv impersonală: *Se râde mult., Se adoarme greu.*).

Cliticul reflexiv al verbelor obligatoriu reflexive are următoarele caracteristici:

- ***Sintactic***, este *afuncțional*, neocupând poziții de subcategorizare (de regim) ale verbului și, ca atare, neprezentând trăsăturile acestor poziții (de exemplu, nu participă la fenomenul „dublării" caracteristic pozițiilor OD și OI și nu participă la opozițiile de diateză).
- ***Semantic***, este *nonanaforic* și *nondeictic*, ceea ce înseamnă că, lipsit de referință proprie, nici nu și-o procură prin relații de tip anaforic sau deictic, netrimițând la alt component sintactic sau, direct, la indivizi / obiecte din situația de comunicare.

Inventarul verbelor reflexiv-obligatorii este extrem de bogat, cu specificarea că mai numeroase sunt reflexivele obligatorii cu clitic de acuzativ decât cele cu

clitic de dativ. În acest inventar, se includ atât verbe din fondul vechi şi popular al limbii (ex.: *a se bosumfla, a se burzului, a se codi, a se proţăpi, a se răţoi, a se sinchisi, a se teme, a se văicări* etc.), cât şi verbe neologice (ex.: *a se erija, a se eschiva, a se preta, a se prevala*). Inventarul este oscilant, variind sub aspect diacronic, iar, pentru etapa actuală de limbă, variind de la un registru stilistic la altul. Româna populară şi colocvială utilizează în mai mare măsură acest tip de reflexiv (exemple din I. Creangă ca: *a se chiti, a se chiurchiuli, a se crăci, a se cărăbăni, a se descotorosi, a se drâmboi, a se hârjoni, a se iţi, a se îndrăci, a se lepăda de, a se linciuri, a se lua de, a se ogoi, a se olicăi, a se oţeri, a se pârpăli, a se potrivi cuiva, a se pripi, a se răsufla* (folosit personal), *a-şi râde, a se sclifosi, a se scumpi, a se târâi, a se tologi, a se văicări, a se zăbovi* (folosit personal), *a-şi avea parte de, a-şi face samă de, a-şi găti* (*de băut*), *a se da* (*la treabă*), *a se pune de pricină, a se pune cu rămăşag, a se strica de râs* etc.). Verbele şi locuţiunile verbale cu reflexiv obligatoriu dobândesc, în unele apariţii – dacă verbul are un subiect personal –, o valoare stilistică „participativă", asemănătoare aceleia de dativ etic (vezi **Pronumele personal propriu-zis, 2.2.2.6; Pronumele reflexiv, 1.2**), cliticul reflexiv îndeplinind, ca şi cel de dativ etic, rolul unui *clitic al enunţării*; vezi şi **II, Predicatul, 2.1.2.4.**

MODURILE PERSONALE (PREDICATIVE)

1. PRELIMINARII

Modurile personale (predicative) sunt ansambluri de forme verbale care se încadrează în categoria modalizatorilor, adică a acelor expresii lingvistice care redau implicarea vorbitorului în enunţ (vezi **II, Modalizarea**).

În limba română actuală, inventarul modurilor personale cuprinde cinci ansambluri, alcătuite fiecare din două sau mai multe serii de forme: **indicativul, condiţionalul, prezumtivul, imperativul** şi **conjunctivul (subjonctivul)**.

Din punct de vedere ***semantico-pragmatic*** orice verb la mod personal are capacitatea de „a ancora" procesul comunicat. Această caracteristică se manifestă prin *modificarea sistematică* a formelor verbale în funcţie de doi parametri ai situaţiei de comunicare: participanţii („protagoniştii") actului de comunicare (interlocutorii), vezi **Numărul şi persoana**) şi momentul enunţării (vezi **Timpul**). În consecinţă, modurile personale ***au flexiune*** de persoană, număr şi, de asemenea, flexiune „temporală". Din perspectivă ***sintactică***, verbele la mod personal reprezintă nucleul unei propoziţii (independente, regente sau dependente). Ca centru al unui grup care are *autonomie enunţiativă*, un verb cu formă de mod personal conţine şi ***informaţii privitoare „atitudinea" celui care comunică faţă de procesele comunicate / situaţia comunicată*** (vezi **II, Modalizarea**).

Aceste caracteristici (semantico-pragmatice, flexionare şi sintactice) sunt trăsături prototipice ale verbului, iar prezenţa / absenţa lor disociază indicativul, condiţionalul, prezumtivul, imperativul şi conjunctivul, numite şi

„formele verbale personale", de infinitiv, participiu, supin, gerunziu, numite şi „forme verbale nepersonale" (vezi **Forme verbale nepersonale**).

1.1. Modul este o categorie gramaticală a verbului, dar are implicaţii asupra întregului enunţ. Altfel spus, formele verbale personale transmit informaţii legate de subiectivitatea vorbitorului, de felul în care el *consideră* procesele comunicate.

În gramaticile curente, modurile verbale sunt caracterizate pe baza opoziţiei *real – posibil (nonreal)*: indicativul exprimă procese reale, condiţionalul, conjunctivul, imperativul şi prezumtivul redau procese posibile (nonreale). Mai precis, se asumă că prin formele de indicativ se specifică procese *considerate de către locutor ca reale*, iar prin toate celelalte forme se exprimă procese *considerate de locutor ca posibile* (*nonreale*). Opoziţia *real* vs *posibil* (*nonreal*) nu are însă putere de a distinge între condiţional, prezumtiv, imperativ şi conjunctiv. De aceea este necesară o rafinare a ceea ce se înţelege prin „atitudinea", vorbitorului faţă de informaţia purtată de o anumită formă verbală personală.

1.1.1. „Atitudinea" celui care comunică – aşa cum apare ea cuprinsă în formele verbale – se conturează, în primul rând, ca o opinie formată în raport cu „gradul de asumare a cunoaşterii unui proces comunicat". Cu alte cuvinte, ceea ce se comunică se înscrie în sfera lui A FI (A EXISTA). Astfel, formele verbale personale transmit informaţii legate de opinia vorbitorului referitoare la ceea ce se comunică într-un enunţ:

– vorbitorul poate considera că aserţiunea referitoare la desfăşurarea unui proces este falsă / falsificată; când spunem *Doina merge ca şi cum ar dansa.* procesul comunicat prin *ar dansa* este redat ca fals(ificat): „Eu, vorbitor, consider că aserţiunea *Doina .... ar dansa.* este falsă.";

– vorbitorul poate să considere că aserţiunea referitoare la un anume proces este probabilă, credibilă sau locutorul se poate îndoi de existenţa / desfăşurarea procesului, fără a-l evalua drept „adevărat" sau „fals"; de pildă, în enunţul *Dacă ar invita-o cineva, Doina ar dansa.* prin forma verbală *ar dansa* procesul este redat ca probabil, credibil: „Eu, vorbitor, cred că *Doina ar dansa.*", iar celălalt proces (*ar invita-o*) este pus sub semnul îndoielii;

– vorbitorul poate considera că aserţiunea referitoare la un anume proces este adevărată; în enunţul *Doina dansează.*, se comunică informaţia: „Eu, vorbitor, ştiu / am convingerea că *Doina dansează.*".

În consecinţă, vorbitorul poate să prezinte procesul ca *fictiv* („contrafactual"), ca *probabil* („nonfactual") sau ca *sigur* („factual"). Prin urmare, o primă arie a atitudinii vorbitorului se poate reprezenta pe o scală convenţională ***a modalităţilor epistemice*** (adică a modalităţilor care condiţionează imaginarul, reflecţia, intelectul, cunoaşterea), scală alcătuită pe baza unor „verbe-etichetă": IMAGINA – CREDE – ŞTI, în care „IMAGINA" înseamnă „X îşi închipuie" / „se imaginează", „CREDE" înseamnă „X consideră, nu este convins" / „se consideră, nu există convingerea", „ŞTI" înseamnă „X are convingerea", „cunoaşte" / „există convingerea", „se cunoaşte". Gradul înalt de cunoaştere, implică faptul că procesul există. În acest fel, scala epistemică completă este IMAGINA – CREDE – ŞTI – EXISTA.

1.1.2. În al doilea rând, „atitudinea" locutorului priveşte „angajarea în efectuarea procesului", adică „transpunerea efectivă în activitate a procesului comunicat". Cu alte cuvine, ceea ce se comunică se înscrie în sfera lui A FACE. Astfel, formele verbale de mod poartă informaţii legate de perspectiva vorbitorului asupra efectuării, a „punerii în act" a unui anume proces:

– vorbitorul poate considera că procesul se situează în sfera dorinţei, a intenţiei; de pildă, enunţul *Doina ar dansa.* comunică faptul că „Doina vrea / doreşte / intenţionează să danseze, dar nu dansează.";

– vorbitorul poate considera că procesul este „realizabil", dar nu este efectuat; de exemplu, în *Dacă n-ar durea-o piciorul / Dacă ar invita-o cineva, Doina ar dansa.*, procesul specificat prin *ar dansa* este evaluat ca „realizabil": „E posibil ca Doina să danseze, dacă o anumită condiţie este îndeplinită – dacă ar avea capacitatea (fizică) / dacă ar invita-o cineva.";

– în enunţuri precum *Dansează!, Nu dansa!* vorbitorul poate comunica un îndemn („Te sfătuiesc să dansezi / să nu dansezi."), o permisiune / o interdicţie („Îţi permit / Nu îţi permit să dansezi."), o rugăminte („Te rog să dansezi / să nu dansezi."), în vederea producerii sau nonefectuării procesului;

– vorbitorul poate considera că procesului comunicat este efectuat, ca în *Doina dansează.*

În consecinţă, vorbitorul poate să prezinte procesul în raport cu etapele „transformării acestuia în activitate". Procesul poate fi reprezentat ca *dorit* (intenţionat), *realizabil*, *permis* (dar *nonobligatoriu*), *obligatoriu / interzis* sau *efectuat*. Astfel, se poate reprezenta o a doua arie a atitudinii vorbitorului, cea ***a modalităţilor deontice*** (adică a modalităţilor ce condiţionează activitatea umană). Scala cuprinde următoarele „verbe-etichetă": VREA – POATE $_{1,2}$ – TREBUIE – FACE, unde VREA înseamnă „ X doreşte", „are intenţia" / „se doreşte", POATE$_1$ înseamnă „X are condiţiile" / „există condiţiile, premisele", POATE$_2$ înseamnă „X nu este obligat" / „nu există obligaţia", „X are permisiunea"/ „se permite", TREBUIE înseamnă „X este obligat" / „există obligaţia"; „lui X nu i se permite" / „nu există permisiunea"), iar FACE înseamnă „X produce (efectuează)"/ „se produce (se efectuează)".

(a) Verbele menţionate sunt doar „operatori modali", „etichete" care evocă unele valori ale verbelor modale „pline".

De pildă, în scala epistemică propusă mai sus, IMAGINA înseamnă „fals" („falsificat"), opunându-se lui ŞTI şi EXISTA, prin care se redau procese considerate „realizabile", „adevărate". De asemenea, în limba română, verbul care delimitează al doilea loc pe axa modalităţilor epistemice este polisemantic: în limbajul curent, *a crede* înseamnă „se consideră" sau „există convingerea". Cele două sensuri pot fi exprimate prin *crede$_1$* şi *crede$_2$*. Acesta din urmă (*crede$_2$*) este sinonim cu ŞTI şi va ocupa împreună cu acesta al treilea loc, ca operator ŞTI. Aşadar scala care va descrie aria semantică a cunoaşterii va avea forma: IMAGINA – CREDE$_1$ – ŞTI [CREDE$_2$] – EXISTA. Prin simplificare, o vom nota ca IMAGINA – CREDE – ŞTI – EXISTA.

În acelaşi fel, pe scala modalităţilor deontice, este necesară precizarea informaţiilor „verbelor-etichetă". În limbajul curent, *a putea* înseamnă

„există permisiunea" (*poate₁*) sau „există condiţiile / capacitatea" (*poate₂*), sau „există posibilitatea" (*poate₃*). Pe axa ce descrie spaţiul punerii în act (efectuării) se vor păstra primele două ipostaze ale verbului: POATE$_1$ şi POATE$_2$. Pe de altă parte, TREBUIE înseamnă „există obligativitatea" (*trebuie$_1$*) şi „este necesar" (*trebuie$_2$*). Pe axa discutată operatorul marcat ca TREBUIE corespunde lui (*trebuie$_1$*). Axa care descrie sfera acţiunii este aşadar următoarea : VREA – POATE $_{1,2}$ – TREBUIE – FACE.

(b) Se cuvine remarcat faptul că valorile redate prin formele verbale de mod (şi ilustrate prin „operatorii modali" prezentaţi mai sus) pot fi, în general, exprimate şi prin mijloace lexicale şi contururi intonaţionale.

De exemplu, semnificaţia modală „proces imaginat (contrafactual)" se exprimă prin condiţional sau prin conjunctiv în contexte ca *Ai zice / să zicem că e artistă.*, dar şi prin enunţuri cu indicativ şi adverb modalizator: *Parcă e artistă.*; semnificaţia modală „proces incert, probabil (nonfactual")" – corespunzătoare lui CREDE – se exprimă prin forme de prezumtiv sau de conjunctiv, de exemplu, *O fi venind.*, *O fi venit.*, *Să vină, să nu vină ...* , dar şi prin enunţuri modalizate, ca *Mă îndoiesc că vine.*, *Cred* (*bănuiesc, dar nu sunt sigur*) *că vine.* sau prin interogaţii *Oare ar veni? / Oare vine?.*

Semnificaţiile deontice se pot realiza în acelaşi fel: prin forme verbale sau prin mijloace lexicale. De pildă, semnificaţia condiţionalului-optativ din *Aş cânta.*, poate fi codificată printr-o structură de tipul *Vreau* (*doresc*) *să cânt.*; semnificaţiile imperativului *Cântă!* sau a conjunctivului hortativ *Să nu vină acum!* pot fi exprimate prin construcţii cu verbele modale *Trebuie să cânţi!* sau *Poţi* (*îţi permit*) *să cânţi!* şi, respectiv, *Nu trebuie să vină acum! Nu i se permite să vină acum!*

1.2. În concluzie, din punctul de vedere al locutorului, aşadar al celui care formulează enunţurile, importantă este, pe de o parte, „distanţa de judecată asupra enunţurilor" (ceea ce se comunică este fals / falsificat, nedecis, verificat) şi pe de altă parte, „angajarea în activitate" (procesul comunicat este indiferent – din perspectiva efectuării lui – este obligatoriu, interzis / permis sau efectuat, „pus în act").

Prin urmare, modul, categorie gramaticală a verbului, se poate descrie având în vedere două arii semantice: „spaţiul cunoaşterii" (modalitatea epistemică) şi „spaţiul angajării în activitate", al „punerii în act" (modalitatea deontică). Cele două arii nu sunt delimitate de punctele reprezentate prin „verbele modale-etichetă". Ele sunt continuumuri desfăşurate de la primul loc până la ultimul, în care valorile modale se întrepătrund.

Tradiţionala disociere între *real* şi *posibil* (*nonreal*) nu este invalidată de o astfel de abordare: aserţiunile considerate factive şi procesele efectuate intră în sfera „realului", pe când aserţiunile considerate contrafactive şi nonfactive, precum şi procesele dorite, realizabile, nonobligatorii sunt posibile (nonreale). Dacă însă corelăm cele două axe, descrierea şi îndeosebi identificarea semnificaţiilor modurilor personale devine mai clară şi mai eficientă. Asociind operatorii modali relativizaţi cu cei nonrelativizaţi (respectiv, „vorbitorul X" sau „colectivitatea din care face parte X"), sistemul modurilor verbale poate fi descris în cadrul următor:

IMAGINA	CREDE		ŞTI	EXISTĂ
proces imaginat *contrafactiv (fals)*	*proces incert, probabil* *nonfactiv*		*proces cert / proces exclus* *factiv (adevărat)*	*proces existent*
(„X își închipuie" / „se imaginează") ***condițional*** ***conjunctiv***	(„ X consideră, nu este convins" / „se consideră, nu există convingerea") ***condițional*** ***prezumtiv*** ***conjunctiv*** ***conjunctiv-deliberativ***		(„X are convingerea", „cunoaşte" / „există convingerea", „se cunoaşte") ***indicativ***	(„există") ***indicativ***
VREA [DORI]	**POATE $_{1,2}$**		**TREBUIE**	**FACE**
	POATE $_1$	POATE $_2$		
proces dorit, intenționat	*proces realizabil*	*proces nonobligatoriu / permis*	*proces obligatoriu interzis*	*proces efectuat*
(„ X dorește" / „se dorește") ***[condițional]*** ***optativ*** ***conjunctiv***	(„X are condițiile"/ „există condițiile, premisele") ***conjunctiv*** ***[conjunctiv]*** ***hortativ***	(„ X nu este obligat" / „nu există obligația" „X are permisiunea"/ „se permite") ***[conjunctiv]*** ***hortativ***	(„X este obligat" / „există obligația"; „lui X nu i se permite"/ „nu există permisiunea") ***imperativ*** ***conjunctiv***	(„se desfăşoară") ***indicativ***

În cele ce urmează vor fi prezentate inventarul formelor şi structura morfematică ale fiecărui ansamblu în parte, semnificațiile („valorile") modale şi relațiile dintre diferitele moduri. Nu se va face referire – decât tangențial – la caracteristicile care privesc aspectul, timpul, persoana şi numărul, urmând ca acestea să fie discutate în subcapitole separate.

2. INDICATIVUL

Indicativul este modul personal alcătuit dintr-un ansamblu complex de forme atât sintetice, cât şi analitice, care exprimă informații legate de situarea temporală a proceselor comunicate şi, simultan, informații referitoare la persoană şi număr (vezi **Timpul, Numărul şi persoana**).

Există două posibilități de a înregistra formele de persoană şi de număr: unele gramatici folosesc numerotarea prin cifre latine, altele, prin cifre arabe. În cele ce urmează se va utiliza notarea cu cifre arabe, păstrând următoarele corespondențe: persoana 1 = persoana I singular; persoana 2 = persoana a II-a singular; persoana 3 = persoana a III-a singular; persoana 4 = persoana I plural; persoana 5 = persoana a II-a plural; persoana 6 = persoana a III-a plural.

Redat prin forme de indicativ, procesul comunicat este considerat „real". Vorbitorul îşi asumă atât cunoaşterea, cât şi efectuarea *acțiunii*, a *evenimentului* sau existența *stării* codificate prin formele verbale. Totuşi, cunoaşterea şi punerea

în act este nuanțată în funcție de forma verbală de timp prin care este specificat procesul comunicat şi, totodată, prin selecționarea tipului de act comunicativ (asertiv, interogativ, injonctiv, dubitativ etc.), realizat prin diferite mijloace – segmentale (unități lexicale) sau suprasegmentale (contururi intonaționale). De pildă, un proces exprimat prin formele de viitor este prezentat ca fiind mult mai puțin cert decât un proces specificat prin formele de prezent. De asemenea, prin utilizarea prezentului în enunțuri asertive, efectuarea procesului este redată ca fiind mai sigură decât dacă aceeaşi formă verbală este folosită în enunțuri interogative.

Prin existența paradigmei temporale complete, indicativul se opune celorlalte moduri personale. În acelaşi timp însă, prin valorile modale intră în relații complexe cu acestea: de exemplu, prin viitor, indicativul se apropie de prezumtiv şi de condițional. Aşadar, descrierea semnificațiilor modale ale indicativului impune luarea în considerare, pe de o parte, a semnificațiilor timpurilor sale şi, pe de altă parte, a relațiilor cu celelalte moduri personale (vezi **Timpul, 1–8**).

3. CONDIȚIONALUL

3.1. Inventar de forme şi structură morfematică

Condiționalul (numit în unele gramatici şi **potențial**) prezintă două serii de forme analitice: condiționalul prezent şi condiționalul perfect.

Condiționalul prezent este alcătuit din două componente. Primul component este un element (afix) mobil / liber, purtător al informațiilor de persoană şi de număr, cu omonimie între persoanele 3 şi 6: ***aş***, ***ai*** [aĭ], ***am***, ***ați*** [aț^{i}], ***ar***. Al doilea element este o secvență fonică omonimă cu infinitivul, purtătoare a radicalului verbal. Aşadar, condiționalul prezent are următoarele forme:

1. *aş cânta*	1. *aş apărea*	1. *aş aşterne*
2. *ai cânta* [aĭ cânta]	2. *ai apărea* [aĭ apărĕa]	2. *ai aşterne* [aĭ aşterne]
3. *ar cânta*	3. *ar apărea*	3. *ar aşterne*
4. *am cânta*	4. *am apărea*	4. *am aşterne*
5. *ați cânta* [aț^{i} cânta]	5. *ați apărea* [aț^{i} apărĕa]	5. *ați aşterne* [aț^{i} aşterne]
6. *ar cânta*	6. *ar apărea*	6. *ar aşterne*

1. *aş acoperi*	1. *aş citi*	1. *aş coborî* [aş coborâ]
2. *ai* [aĭ acoperi]	2. *ai citi* [aĭ citi]	2. *ai coborî* [aĭ coborâ]
3. *ar acoperi*	3. *ar citi*	3. *ar coborî*
4. *am acoperi*	4. *am citi*	4. *am coborî*
5. *ați acoperi* [aț^{i} acoperi]	5. *ați citi* [aț^{i} citi]	5. *ați coborî* [aț^{i} coborâ]
6. *ar acoperi*	6. *ar citi*	6. *am coborî*

1. *aş hotărî*	1. *aş merge*	1. *aş rupe*
2. *ai hotărî* [aĭ hotărâ]	2. *ai merge* [aĭ mergĕ]	2. *ai rupe* [aĭ rupe]
3. *ar hotărî*	3. *ar merge*	3. *ar rupe*
4. *am hotărî*	4. *am merge*	4. *am rupe*
5. *ați hotărî* [aț^{i} hotărâ]	5. *ați merge* [aț^{i} mergĕ]	5. *ați rupe* [aț^{i} rupe]
6. *ar hotărî*	6. *ar merge*	6. *ar rupe*

Adverbul de negaţie se plasează înaintea afixului mobil: ***nu** aş veni*. În afara formei atone de pronume personal de persoana 3 feminin, acuzativ, care se situează după cel de-al doilea component al formei verbale, cliticele pronominale se aşază înaintea afixului mobil, după adverbul de negaţie: (*nu*) *ar supăra-**o***, (*nu*) *ar deranja-o*, dar (*nu*) ***m**-aş juca*, (*nu*) ***s**-ar supăra*, (*nu*) ***i**-am povesti*, (*nu*) ***l**-ar deranja*.

Cele două componente se pot disocia prin intercalarea (semi)adverbelor de tipul *mai, cam, tot*, punctul de jonctură situându-se după afixul mobil: *aş **tot** juca, ai **mai** apărea, ar **cam** veni*.

În limbajul neîngrijit actual se întâlnesc şi situaţii în care (semi)adverbele sunt plasate înaintea afixului mobil, având ca efect construcţii precum *tot aş juca, cam aş apărea* sau *mai aş veni*, nerecomandate de norma academică.

Componentele condiţionalului prezent pot fi disociate şi prin postpunerea elementului mobil. Formele cu elementul mobil postpus sunt foarte rare în limba română actuală. Ele apar, de cele mai multe ori, în construcţii aproape fixate, cu un pronunţat caracter afectiv, proprii limbajului popular şi familiar: *Mira-m-**aş**!, Mânca-l-**ar** mama!, Arde-te-**ar** focul!, Bată-te-**ar** norocul! Ducă s-**ar** pe pustii!*.

În structuri de acest fel pot fi folosite, cu valoare stilistică (poetică sau arhaică), forme ce conservă infinitivul lung cu valoare verbală: *cântare-**aş**, închinare-**aş***. (vezi **Forme verbale nepersonale, 2.2.2.1**). Când între cele două componente inversate se intercalează un clitic pronominal, infinitivul lung nu este permis: *închina-**m**-aş*.

Condiţionalul perfect este alcătuit din trei componente. Primul este un element mobil, un afix liber, identic cu cel de la condiţionalul prezent atât în ce priveşte forma, cât şi în ce priveşte rolul de purtător al informaţiilor de persoană şi de număr. Al doilea element este un formant omonim cu infinitivul verbului *a fi*. Al treilea element este un formant identic cu participiul invariabil. Prin urmare, condiţionalul perfect prezintă formele următoare:

1. *aş fi cântat*	1. *aş fi apărut*	1. *aş fi aşternut*
2. *ai fi cântat*	2. *ai fi apărut*	2. *ai fi aşternut*
3. *ar fi cântat*	3. *ar fi apărut*	3. *ar fi aşternut*
4. *am fi cântat*	4. *am fi apărut*	4. *am fi aşternut*
5. *aţi fi cântat*	5. *aţi fi apărut*	5. *aţi fi aşternut*
6. *ar fi cântat*	6. *ar fi apărut*	6. *ar fi aşternut*
1. *aş fi acoperit*	1. *aş fi citit*	1. *aş fi coborât*
2. *ai fi acoperit*	2. *ai fi citit*	2. *ai fi coborât*
3. *ar fi acoperit*	3. *ar fi citit*	3. *ar fi coborât*
4. *am fi acoperit*	4. *am fi citit*	4. *am fi coborât*
5. *aţi fi acoperit*	5. *aţi fi citit*	5. *aţi fi coborât*
6. *ar fi acoperit*	6. *ar fi citit*	6. *ar fi coborât*

1. *aş fi hotărât*	1. *aş fi mers*	1. *aş fi rupt*
2. *ai fi hotărât*	2. *ai fi mers*	2. *ai fi rupt*
3. *ar fi hotărât*	3. *ar fi mers*	3. *ar fi rupt*
4. *am fi hotărât*	4. *am fi mers*	4. *am fi rupt*
5. *aţi fi hotărât*	5. *aţi fi mers*	5. *aţi fi rupt*
6. *ar fi hotărât*	6. *ar fi mers*	6. *ar fi rupt*

Ca şi în cazul formelor de condiţional prezent, adverbul de negaţie precedă afixul mobil: ***nu*** *aş fi jucat*. Cliticele pronominale se plasează înaintea afixului liber (după adverbul de negaţie): (*nu*) ***m***-*aş fi jucat*, (*nu*) ***s***-*ar fi supărat*, (*nu*) ***i***-*am fi povestit*, (*nu*) ***l***-*ar fi deranjat*. Dacă cliticul are forma de persoana 3 feminin, acuzativ, el se aşază după al treilea component: *ar fi supărat*-***o***, *ar fi deranjat*-***o***.

Componentele se pot disocia numai prin intercalarea (semi)adverbelor *mai*, *cam*, *tot*, punctul de joncturä situându-se după afixul mobil şi înaintea componentului *fi*: *aş* ***tot*** *fi cântat*, *ai* ***mai*** *fi apărut*, *ar* ***cam*** *fi mers*.

La fel ca şi în cazul formelor de prezent, nu este recomandată situarea (semi)adverbelor înaintea afixului mobil: **cam aş fi cântat* sau **mai aş fi venit*.

3.2. Valori modale

Condiţionalul reprezintă o formă verbală foarte des utilizată în limba română actuală. Frecvenţa extrem de ridicată a condiţionalului se datorează în primul rând valorilor modale care acoperă sfera posibilităţii, cu diferitele ei grade (vezi *supra*, **1**).

În funcţie de context, condiţionalul realizează două valori modale situate pe axa IMAGINA – CREDE – ŞTI – EXISTA şi două valori modale situate pe axa VREA – $\text{POATE}_{1,2}$ – TREBUIE – FACE. Dintre cele patru valori, două situează condiţionalul la limita din stânga a ambelor axe, exprimând procese considerate nonreale, false (zona lui IMAGINA) şi, respectiv, dorite (zona lui VREA), iar celelalte redau procese incerte, probabile (zona lui CREDE) şi respectiv, realizabile (zona lui POATE_1).

În cadrul dispoziţiei modurilor personale condiţionalul se asociază cu prezumtivul, purtând semnificaţia *„X consideră, dar nu e convins" / „se consideră, dar nu există convingerea"* (specifică modalului CREDE) şi poate fi substituit prin conjunctiv. Prin semnificaţia lui, condiţionalul se disociază, pe de o parte, de imperativ (care se defineşte ca *posibil obligatoriu*) şi, pe de altă parte, de indicativ, care se defineşte ca *„real"* (*existent / efectuat*).

3.2.1. Pentru semnificaţia circumscrisă lui IMAGINA (*proces considerat fals: „X îşi închipuie că...", „se imaginează că..."*), contextul tipic este construcţia comparativă introdusă prin conectorii *ca şi cum, ca şi când*.

În enunţul *Ana se poartă cu Andrei* ***ca şi când acesta n-ar mai fi călătorit cu avionul***. se face presupunerea că Andrei nu se află pentru prima oară în situaţia descrisă, ci, dimpotrivă, a trecut cel puţin o dată printr-o experienţă de acest gen; conectorul *ca şi când* imprimă enunţului cu forma verbală de condiţional o valoare „contrafactivă", altfel spus, situaţia comunicată în enunţul menţionat este prezentată ca falsă, neadevărată.

Citatele de mai jos, alese din registre stilistice diferite ale limbii române, ilustrează semnificaţia „imaginat", „nonadevărat", („contrafactiv"):

Glasul i se pogora tremurător **ca şi cum** *ar **fi mărturisit** o taină sau **îngânat** o rugă.* (Mateiu I. Caragiale, *Craii*);

Şi când gândesc la viaţa-mi îmi pare că ea cură / Încet repovestită de o străină gură, / **Ca şi când** *n-**ar fi** viaţa-mi,* **ca şi când** *n-**ar fi fost**.* (M. Eminescu, *Melancolie*);

Criticul nu e Dumnezeu, chiar dacă unii se comportă **ca şi cum** ***ar fi***. (Rlit, 2003).

Pentru a exprima aceeaşi semnificaţie, în context cu formele condiţionalului poate apărea şi *(de) parcă* (conector sau marcă exclamativă):

Şi iar pac! paf! până la a din urmă, pe când cocoana se scutură la fiecare, **parcă** ***ar arde****-o cu un bici de foc.* (I. L. Caragiale, *Două loturi*);

Tema muzicală a lui Nino Rota capătă un nou patos, **parcă** *şi-**ar deschide** aripile,* **parcă** *şi muzica **s-ar întoarce** acasă.* („Dilema", 2003);

De parcă *nu **s-ar fi vorbit** de ea niciodată!* (Rlit, 2003);

Parcă *nu **l-ai cunoaşte**!*.

> Spre deosebire de *ca şi cum* sau de *ca şi când, (de) parcă* nu însoţeşte exclusiv forme de condiţional, ci apare şi în context cu indicativul: *Merge (de) parcă pluteşte.*

De asemenea, şi verbe epistemice (ca *a imagina, a-şi închipui* sau substantive precum *impresia*) se asociază condiţionalului ce exprimă aserţiuni „contrafactive" (considerate false), aşa cum se poate observa în textele care urmează:

Imaginaţi-vă *un june îndrăgostit lulea de o domnişoară, care i-**ar mărturisi** acesteia că o iubeşte numai în ziua ei de naştere!* (Rlit, 2003);

N-am avut niciodată **impresia** *că **ar scoate** ceva din asemenea epave ale oceanului-timp.* (M. Sadoveanu, *Creanga de aur*).

3.2.2. Prin formele de condiţional se exprimă şi procese situate pe primul loc al axei deontice (VREA – $\text{POATE}_{1,2}$ – TREBUIE). Procesele comunicate sunt prezentate ca *dorinţă* sau ca *intenţie*. Un enunţ ca *Dan **ar cânta**.* exprimă faptul că Dan nu „acţionează" într-un anume fel, ci are numai dorinţa sau intenţia de „a cânta". În această situaţie condiţionalul actualizează semnificaţia de ***optativ (deziderativ)***.

Semnificaţia de proces dorit este mai evidentă în cazul formelor de persoana 1 şi 4, unde implicarea vorbitorului este marcată mai puternic. Compară: *Te-**aş lăsa** şi mi-e cu jale, / Te-**aş iubi** şi nu-ndrăznesc!* (G. Coşbuc, *Gazel*); *Te-**aş culege**, rigă blând...*[...] *Lasă. – Aşteaptă de te coace.* (I. Barbu, *Riga Crypto*) cu *Odaia mea mă înspăimântă / Aici n-**ar sta** nici o iubită.* (G. Bacovia, *Singur*).

Condiţionalul realizat ca ***optativ*** (***condiţionalul-optativ***) este ocurent în propoziţii independente nemarcate afectiv (*Ileana **ar pleca** / **ar fi plecat** la mare în această vacanţă.*), în propoziţii exclamative (*Ce-**aş** mai **mânca** o ciocolată!, Ce-**aş** mai **fi mâncat** o ciocolată!, De-**ar ploua** puţin! / De-**ar fi plouat** puţin!, Cum te-**aş** mai **răsfăţa**! / Cum te-**aş** mai **fi răsfăţat**!*), dar şi în propoziţiile regente sau în subordonate de felul:

Aş urca ***greul cerurilor goale / Şi munţii lunii până-n pisc. /*** **Am rămâne** *în lună, pe disc, / Să arăm văile de tibişir, / Să semănăm lămâiţă şi calomfir.* (T. Arghezi, *Mirele*);

*Sclavele mele râd şi-mi arată că m-***ar învăţa** ***bucuroase practicile lor.*** (M. Sadoveanu, *Creanga de aur*).

Cu semnificaţia de proces dorit, condiţionalul-optativ apare în urări, în imprecaţii şi blesteme:

Usca-s-ar *izvoarele toate şi marea, / Şi* ***stinge-s-ar*** *soarele ca lumânarea.* (T. Arghezi, *Blesteme*);

Vedea-te-aş *în vreo fiţuică* [...] / ***Lăuda-te-ar*** *Bogdan-Duică / Şi* ***pupa-te-ar*** *Popa Iapă!* (G. Topârceanu, *Parodii originale*).

Această utilizare a condiţionalului este pusă în evidenţă în limbajul curent, unde, cu valoarea modală menţionată (de optativ), condiţionalul este ocurent în structuri fixe, uneori în acelaşi context cu subjonctivul-hortativ: ***Arde-l-ar*** *focul (să-l ardă)!.* ***Mânca-i-ar pământul*** *(să-i mănânce)!,* ***Pupa-te-ar*** *mama (să te pupe)!* (vezi *infra*, **3.3.2**, **6.3.1**).

3.2.3. Prin formele de condiţional se pot exprima şi procese a căror existenţă / desfăşurare este *probabilă, virtuală.* Această valoare a condiţionalului se integrează pe axa epistemică asociindu-se operatorului CREDE. Condiţionalul cu semnificaţia modală *„X consideră, dar nu are convingerea" / „se consideră, dar nu există convingerea"* apare atât în propoziţii principale independente sau regente, cât şi în subordonate.

3.2.3.1. Incertitudinea legată de desfăşurarea unui proces posterior enunţării se observă clar în propoziţii interogative (directe sau indirecte) în care predicatul are formă de condiţional:

Oare ***ar veni*** *şi el cu noi?*;

Ar veni, n-ar veni*?*;

Nu ştiu dacă ***ar veni*** *sau* ***n-ar veni****.*

Şi în contextele care exprimă estimări ale vorbitorului în legătură cu anumite situaţii comunicate condiţionalul poartă semnificaţia „incertitudine":

O altă problemă ***ar fi*** *creşterea preţului petrolului, care* ***ar antrena*** *o majorare generală de preţuri.* **Este greu să fac o estimare**, *dar efectele* ***ar fi*** *considerabile.* („Adevărul", 2003).

3.2.3.2. Folosit în relatarea spuselor cuiva, condiţionalul exprimă aceeaşi semnificaţie de proces aflat în sfera virtualităţii realizate ca îndoială. În această situaţie condiţionalul specifică o atitudine de distanţare faţă de afirmaţiile relatate, opunându-se astfel indicativului. Prin utilizarea formelor de condiţional se redă atitudinea rezervată a vorbitorului asupra sincerităţii celui care face afirmaţia sau se implică faptul că afirmaţia este probabilă, dar nu există convingerea veridicităţii ei. Enunţul *Un ofiţer MApN ne-a declarat că* ***ar fi vorba*** *despre muncitori civili aduşi să construiască barăci.* (EZ, 2003) este preferat formulării: *Un ofiţer MApN ne-a declarat că* ***a fost vorba*** *despre muncitori civili aduşi să construiască barăci.*, tocmai pentru că primul exprimă îndoiala asupra afirmaţiilor redate.

Alteori condiţionalul evocă doar imposibilitatea stabilirii adevărului celor afirmate:

La veneticul acesta necunoscut, despre care **se zvonise** *că nu-şi destăinuia obârşia pentru că* ***ar fi fost*** *prea joasă, se învederau tocmai dimpotrivă, trupeşte şi sufleteşte, semnele unei înalte stirpe în cădere.* (M. Caragiale, *Craii*);

Se vorbeşte *despre kezari cum că* ***ar fi supuşi*** *gâdei.* (M. Sadoveanu, *Creanga de aur*);

Numai că în timp ce marea, ce ***s-ar găsi*** *undeva la miazănoapte,* **e o simplă probabilitate,** *„vântul din sud" taie în două jumătăţi, aproape precise, anul.* (O. Paler, *Deşertul*).

3.2.3.3. Formele de condiţional sunt folosite şi în redarea proceselor a căror existenţă / desfăşurare este presupusă de către vorbitor. Semnificaţia „proces situat în sfera credibilităţii ca presupunere" este marcată şi de prezenţa în context a unor componente care exprimă probabilitatea:

Chemat să ne călăuzească paşii în ceasul de faţă, el ***s-ar sufoca,*** **probabil,** *de nesfârşita mizerie morală ce curge din noi.* (Rlit, 2003);

Cine ***ar fi văzut*** *figura lui neica Stavrache,* **presupunând** *că acela* ***ar fi fost*** *om deprins să descifreze înţelesuri din chipurile omeneşti,* ***ar fi rămas*** *în mirare.* (I.L. Caragiale, *În vreme de război*).

Semnificaţia modală de probabilitate *(„X consideră, nu este convins" / „se consideră, nu există convingerea")* este evidenţiată şi prin forme de condiţional însoţite de conectori nedefiniţi:

Surpriza generală [...] *este că, spre final, constaţi că din aceste detalii s-a conturat un portret esenţial al invitatului, ca o piatră preţioasă, la fel de interesantă din* **orice parte** ***ar fi privită.*** („Adevărul", 2003);

La belşugul de abanos şi de mahon [...] *iubirea de flori a chiriaşului, împinsă până la patimă, adăuga o nebunească risipă de trandafiri şi de tiparoase ce,* [...] **oricând** ***am fi venit,*** *puneau locuinţei pecetea de lux ales.* (M. Caragiale, *Craii*);

Unde-a plecat, călare, Făt-Frumos, / De nu se mai zăreşte nicăierea, / **Oricât** ***şi-ar pune soarele puterea, /*** **Oricât** ***s-ar scobori luna de jos?*** (T. Arghezi, *Făt-Frumos*).

Între relatarea cu o anumită distanţă a unor procese şi redarea situaţiilor aflate în sfera presupunerii există o subtilă diferenţă pe care citatul următor o ilustrează:

Se spunea *cum că* ***ar fi fost bolnavă.*** *Alţii* **chibzuiau** *că* ***i-ar fi poruncit*** *Împăratul să stea în ghinekeu, ca să nu s-arate dintr-odată două Împărătese.* (M. Sadoveanu, *Creanga de aur*).

3.2.3.4. Verbul la condiţional poate exprima o ipoteză, o supoziţie de care depinde realizarea („punerea în act") a unui alt proces. Această valoare este specifică pentru construcţiile de tipul *Dacă n-ar fi nu s-ar povesti.*, numite în gramaticile curente „condiţionale". În astfel de structuri verbele exprimă procese legate între ele prin raportul de condiţie, manifestat prin conectorul *dacă* (şi echivalentele sale). Situaţia redată în subordonată este probabilă, ipotetică. Similare construcţiilor condiţionale sunt şi structurile „concesive" de tipul *Chiar dacă n-ar fi tot s-ar povesti.* (vezi **II Circumstanţialul condiţional, Circumstanţialul concesiv**). În această împrejurare sintactico-semantică valoarea formei verbale discutate este cea de ***condiţional propriu-zis.*** Semnificaţia discutată este foarte frecventă şi apare în diverse tipuri de texte:

Dacă Domnul meu ***s-ar fi înduplecat*** *să-şi aibă somnul numai lângă mine, nimeni n-ar fi aflat niciodată vorbele rostite.* (M. Sadoveanu, *Creanga de aur*);

*Dacă ochilor tăi le-**ar plăcea** / Nevăzutul şi neştiutul, ai putea / Veni la mine, parcă, / Şi te-ai lăsa primejdiei din barcă. / Şi nu te-ai mai gândi la nimic.* (T. Arghezi, *Haide*);

*Dacă în spiritul aceloraşi valori **ar fi** continuu **trăit** şi prezentul cotidian, drame ca acelea ale biografiei sale nu ar fi fost şi n-ar mai fi posibile.* (Rlit, 2003).

În structuri de felul celor menţionate sunt puse în corelaţie două procese probabile. Condiţionalul propriu-zis apare şi în construcţii care exprimă corelaţia dintre un proces probabil şi un proces „real", sigur (vezi şi *infra*, **3.2.4**).

3.2.4. Cu valoarea lui POATE$_1$, verbul cu formă de condiţional exprimă un proces *posibil, realizabil*, în condiţiile existenţei unor premise necesare (capacitate mentală sau emoţională, circumstanţe favorabile). Procesul specificat prin condiţional prezintă un grad mai mare de posibilitate decât cel specificat prin condiţional-optativ (care exprimă „dorinţa" / „intenţia"). În acelaşi timp, cu această valoare, condiţionalul se opune imperativului ale cărui trăsături de bază sunt „obligatoriu", „interzis". Spunem că, în această situaţie, forma verbală discutată actualizează valoarea de ***condiţional-potenţial***.

Formele de condiţional-potenţial sunt ocurente în diferite tipuri de enunţuri (în propoziţii independente, deseori incidente (vezi *infra*, a), în propoziţii exclamative (vezi *infra*, b), în interogative reale (directe) sau retorice (vezi *infra*, c), în propoziţii subordonate (vezi *infra*, d):

(a) *Pe o bucată de drum am văzut (desprinse, **ai fi zis**, de-a dreptul din Hitchcock) stoluri nesfârşite de păsări negre, care zburau pe o parte şi alta a autostrăzii.* („Dilema", 2003);

(b) *Ce s-**ar simplifica** lucrurile!* (Rlit, 2003); *N-**aş fi fost** bună de profesoară pentru nimic în lume!* (Rlit, 2003);

(c) *Cine **ar crede** aşa ceva?*; *S-**ar simplifica** astfel lucrurile oare?*;

(d) *Rolul diplomaţiei culturale este să propună diasporei valori la care ea **nu ar avea** altfel **acces**.* („Dilema", 2003); *Cine ştie **dacă aş fi fost bună de profesoară**!*, *Întreba **dacă astfel s-ar simplifica lucrurile.***

În contexte de acest fel formele verbale poată semnificaţia construcţiilor alcătuite cu operatorul modal *a putea*: *ai fi zis* = „ai putea zice" ; *n-aş fi fost bună* = „n-aş fi putut să fiu bună"; *cine ar fi crezut* = „cine ar fi putut crede"; *s-ar simplifica lucrurile* = „lucrurile s-ar putea simplifica"; *nu ar avea acces* = „nu ar putea avea acces".

Cu aceeaşi valoare, ipotetică, formele de condiţional-potenţial însoţite de negaţie apar în structuri contrastive, aflate în raport logico-semantic adversativ cu enunţuri în care verbele au forme de indicativ. Este felul în care se poate exprima ipoteza explicativă:

E adevărat, şi **nu pentru că** *mi-ar fi frică de asta,* **ci** *pur şi simplu pentru că nu mă interesează asemenea lucruri.* (OC, 2003);

De câţiva ani buni, un mare actor român nu mai joacă. **Nu că** *i-**ar fi slăbit** puterile ori că şi-**ar fi sleit** zestrea de talent.* **Dimpotrivă**, *e la fel de proaspăt ca de când îl cunosc.* (Rlit, 2003).

În ce priveşte ocurenţa condiţionalului-potenţial în propoziţii principale regente se cuvine menţionată situaţia specială a construcţiilor de tipul celor înfăţişate mai sus: *Dacă n-ar fi, **nu s-ar povesti**.*; *Dacă n-ar fi întristarea, **n-ar fi nici bucuria**.* (vezi *supra*, **3.2.3.4**). Realizarea sau nonrealizarea procesului exprimat în subordonata condiţională implică posibilitatea sau imposibilitatea „punerii în act" a procesului specificat în regentă. Aşadar, efectuarea procesului codificat în regentă se află sub rezerva îndeplinirii celuilalt proces de care este legat prin relaţia logico-semantică de tipul „dacă...atunci". În textul de mai jos, condiţionalul din regenta construcţiei şi verbele cu formă de condiţional din principale pot fi echivalate cu construcţii modalizate (cu verbul *a putea* sau expresia adverbială *e posibil*): *Dacă asemenea braţ ar rămânea al ortodoxiei, atunci tăria Bizanţului **ar spori*** [= „e posibil să sporească"]. ***Ar mai rămânea** deschise* [= „e posibil, se poate să rămână deschise"] *şi alte răni, dar pentru acelea **s-ar găsi** vraci* [= „e posibil să se găsească vraci"]. (M. Sadoveanu, *Creanga de aur*).

De asemenea, condiţionalul-potenţial este ocurent şi cu forme de gerunziu sau de conjunctiv, care intră în concurenţă cu valoarea de condiţional propriu-zis:

Stând *cineva să cugete la soarta Paşadeştilor-Măgureni, **ar zice** că asupra neamului lor apăsa o neagră afurisenie.* (M. Caragiale, *Craii*);

Tot viforul care urla în noaptea grozavă **să fi năpădit** *dintr-o dată în ţeasta lui Stavrache, nu **l-ar fi clătinat** mai cu putere decât înfăţişarea şi vorbele acestea!* (I. L. Caragiale, *În vreme de război*).

Semnificaţia modală de „proces condiţionat" este confirmată uneori prin diferite mijloace contextuale. De obicei, această semnificaţie este marcată prin structuri cu propoziţii adversative în care apare un alt verb, la modul indicativ. Astfel sunt puse în relaţie două procese – unul probabil, incert (exprimat prin condiţional) şi celălalt, real, cert (exprimat prin indicativ):

*Carol al II-lea **ar fi fost** un bun rege, dacă vremurile ar fi fost altele. Dar vremurile au fost cele care au fost şi amintirea şi moştenirea lăsate de Carol al II-lea sunt astăzi discutabile din perspectiva eficienţei sale politice.* („22", 2003);

*Dacă aş fi unul dintre acei autori care se respectă şi sunt foarte respectaţi, **aş încheia** povestea mea astfel...* [...] *Dar... fiindcă nu sunt dintre acei autori, prefer să vă spun drept: după scandalul de la bancher, nu ştiu ce s-a mai întâmplat cu eroul meu şi cu madam Popescu.* (I. L. Caragiale, *Două loturi*).

Condiţionalul-potenţial apare şi în regentele unor propoziţii de alt tip: *Dar când te-am pierde, Doino, / **Ai cui am rămânea**?* (G. Coşbuc, *Doina*).

3.2.5. Condiţionalul este folosit uneori pentru a reda o atitudine de menajare a interlocutorului. Astfel, prin forma de condiţional se poate exprima caracterul evaziv al unui răspuns ([*Ai timp?*] ***Aş avea.***). De asemenea, utilizate la forma de condiţional, verbele care exprimă dorinţa, preferinţa, cererea, necesitatea, permisiunea exprimă o atenuare a intenţiei: *vreau* vs *aş vrea*; *prefer* vs *aş prefera*; *vă rog* vs *v-aş ruga*; *se cuvine* vs *s-ar cuveni*; *îmi permit* vs *mi-aş permite*. Condiţionalul asociază şi altor verbe aceeaşi semnificaţie modală atenuată, utilizarea condiţionalului inducând şi semnificaţia tipică pentru POATE$_2$ (cererea / acordarea permisiunii: „dacă mi-aţi permite"):

*Pe lângă toate acestea, eu **aş** mai **propune** o explicaţie fără nici un haz şi complet incorectă politic: nu ne plac lucrurile frumoase.* („Dilema", 2003);

***Aş cita** aici un fragment dintr-un studiu călinescian.* (Rlit, 2003);

***V-aş contrazice**, a fost tot ce-am reuşit să îngaim.* (O. Paler, *Deşertul*).

3.3. Relaţia cu alte moduri

3.3.1. În construcţiile de tipul *dacă... atunci* condiţionalul perfect propriu-zis intră în relaţie de sinonimie cu **indicativul imperfect**:

*Ar fi ars, probabil, şi casa **dacă nu*** **săreau** ***vecinii cu găleţi cu apă.*** (O. Paler, *Deşertul*);

*Ar mai fi trăit încă bine, **dacă nu i*** **se întâmpla** ***lui Cănuţă să moară.*** (I. L. Caragiale, *Cănuţă, om sucit*).

În aceleaşi structuri, condiţionalul-potenţial prezent este concurat de **indicativul prezent**:

Dacă **binevoieşti** ***a-mi da slobozenie**, precum e rânduiala, eu **m-aş întoarce** acolo şi **aş intra** la ascultare la sfântul Pantelimon.* (M. Sadoveanu, *Creanga de aur*).

3.3.2. Între condiţional şi **conjunctiv** este o relaţie complexă (vezi şi *infra*, **6.3.1**).

Unele verbe care se construiesc atât cu indicativul, cât şi cu subjonctivul (de pildă, *a se mira că / să..., a se bucura că / să...*), **când au formă de condiţional**, impun verbului subordonat forma de conjunctiv:

*M-aş **fi mirat**, Dumnezeu să-l ierte,* **să-l găsesc la loc**... *Sfinţia-ta nu l-ai cunoscut pe răposatul Cănuţă...om sucit.* (I. L. Caragiale, *Cănuţă, om sucit*);

*M-aş **bucura*** **să fie adevărat** *ce spui şi dacă este, explicaţia e foarte simplă: îmi place ce fac.* (As, 2003).

> Verbele care permit **numai selecţia formei de indicativ** a verbului subordonat nu reacţionează la fel. De pildă, spunem: *aud că...*, dar şi *aş auzi că...*; *consider că...*, dar şi *aş considera că...*; *a răspuns că...*, dar şi *ar răspunde că...* etc.

Condiţionalul-optativ apare adeseori în **context** cu **forme** de **conjunctiv**, având aceeaşi valoare modală. Sunt structuri ce constituie un tipar specific al limbii române:

*Şi d-l Stavrache, urmat de fetiţă, trece-n prăvălie bolborosind: **Scrie-v-ar** popa* **să vă scrie**, *de pârliţi!* (I. L. Caragiale, *În vreme de război*).

În construcţii de tipul „dacă...atunci", condiţionalul (propriu-zis) perfect este concurat de conjunctiv:

Să nu mai fi fost *zi deloc ca să fi rămas mereu împreună, rău nu mi-**ar fi părut**; cu dânsul nu mi **s-ar fi urât** o veşnicie.* (M. Caragiale, *Craii*).

3.3.3. Condiţionalul propriu-zis poate fi substituit prin **gerunziu**:

***Dându**-mi din ochiul tău senin / O rază dinadins, / În calea timpilor ce vin / O stea s-ar fi aprins.* (M. Eminescu, *Pe aceeaşi ulicioară...*).

3.4. Caracteristici temporale

În general, semnificaţiile temporale ale formelor de condiţional sunt similare cu semnificaţiile prezentului indicativ şi, respectiv, ale perfectului indicativ: trăsătura temporală prototipică a *prezentului condiţional* este [Simultaneitate /

Coincident față de momentul enunțării, (t_0)], iar cea a perfectului condițional este [Anterioritate față de momentul enunțării, (t_0)] (vezi **Timpul 9, 12**). De altfel, trăsăturile temporale sunt puse în valoare contextual. Condiționalul prezent este coocurent cu forme verbale de indicativ prezent și, uneori, cu adverbe temporale tipice pentru zona prezentului:

Insuportabil prin luciditate și francheţe acum o sută douăzeci de ani, el ***ar fi*** *măcar la fel de incomod și* **acum**, *având toate șansele să înfunde pușcăria, precum atunci a înfundat ospiciul.* (Rlit, 2003).

Condiționalul prezent specifică și procese ulterioare situației de comunicare, fiind astfel corespondentul viitorului indicativ (cu trăsătura [Posterioritate față de t_0]):

Mâine ***aş face*** *o plimbare în parc.*;

Dacă **anul următor** ***ar avea*** *câteva săptămâni libere, s-ar mai relaxa.*;

În viitor ***s-ar simplifica*** *lucrurile oare?.*

De asemenea, valoarea modală realizată de condițional-optativ în urări, imprecații și blesteme proiectează procesul în zona semantică a viitorului:

Ei, auzi! ***Vedea-i-aş*** *mari, / Parcă trece-adunătură / De tătari!* (G. Coşbuc, *Iarna pe uliță*).

Condiționalul trecut este coocurent cu forme de indicativ perfect (compus, simplu, imperfect, mai-mult-ca-perfect):

Aveam impresia că o aud plângând, ***aş fi alergat*** *spre ea, dar nu mai* **puteam**. (As, 2003).

Uneori formelor verbale li se asociază adverbe sau expresii adverbiale specializate pentru zona trecutului: **Ieri** *aş fi mers la teatru.*, **Cu o săptămână în urmă** ***aş fi acceptat*** *oferta.*

Trăsăturile temporale sunt evidente în contexte în care cele două forme (de condițional prezent și de condițional perfect) sunt coocurente:

După ce ***ar fi prigonit*** *acest demon dintre dregătorii cei mari,* ***ar veni rândul*** *altora.* (M. Sadoveanu, *Creanga de aur*).

În propoziții subordonate, formele de condițional au aceeași valoare temporală: condiționalul prezent exprimă procese situate în zona semantică a prezentului sau a viitorului, iar condiționalul trecut redă procese plasate în sfera trecutului. Punctul de reper temporal este însă stabilit prin verbul din regentă:

– condiționalul prezent exprimă un proces simultan sau posterior celui specificat prin verbul regent: *Spune (a spus, va spune) că* ***ar veni*** *acum / mâine.*, *Este (a fost, va fi) opinia pe care* ***aş susţine****-o (în momentul de față și în viitor)*;

– condiționalul perfect specifică acțiuni, evenimente sau stări anterioare celor exprimate prin verbul regent; în același timp, condiționalul perfect are semnificația modală [*proces nerealizat*]: *Abia acum citeşte cartea pe care* ***ar fi savurat****-o în copilărie.*, *Acum sunt de părere că în tinerețe* ***aş fi avut*** *mai multă energie pentru acest tip de activitate.*;

– condiționalul propriu-zis redă un proces anterior celui exprimat de verbul regent (cu sens de condițional-potențial): *Dacă* ***aş avea*** *vacanță, aş merge la mare.*, *Dacă* ***ai fi cerut***, *ți-aş fi dat.*

Caracteristicile temporale se neutralizează adeseori, formele de condițional trecut fiind purtătoare doar de valori modale. În textul de mai jos, de exemplu, forma de condițional nu exprimă faptul că procesul (posibil, incert sau probabil) este situat în zona semantică a trecutului, asocierea cu adverbul *astăzi* făcând imposibilă interpretarea formei ca purtătoare a unei semnificații temporale; forma de condițional exprimă numai ideea că procesul este probabil:

Se spune că întreaga sa colecție de discuri pentru gramofon, distrusă în anii refugiului familiei regale din timpul primului război mondial, ***ar fi avut*** **astăzi** *o valoare inestimabilă.* (As, 2003).

De altfel și în „construcțiile condiționale" (de tipul *dacă... atunci*) utilizarea condiționalului-potențial și al condiționalului propriu-zis perfect specifică procese ipotetice, probabile:

Dacă ***ai fi venit****, te-****ai fi distrat*** *(→ Dar nu ai venit și nu te-ai distrat).*;

Poate că situația ***ar fi rămas*** *neschimbată dacă între timp* ***nu ar fi izbucnit*** *războiul.(→ Dar a izbucnit războiul și situația s-a schimbat.).*

4. PREZUMTIVUL

4.1. Inventar de forme și structură morfematică

Formele care alcătuiesc paradigma prezumtivului, toate analitice, derivă din viitorul anterior, din perfectul conjunctivului sau din perfectul condiționalului. Așadar, prezumtivul se realizează prin serii de forme pentru fiecare timp, alcătuite – fiecare – din câte trei elemente componente.

Paradigma **prezumtivului prezent** cuprinde patru serii de forme. Alcătuiesc o primă grupare seriile care prezintă în structura lor un formant omonim cu gerunziul:

(a) Tipul formal de prezumtiv prezent cu cea mai frecventă utilizare este reprezentat prin structura: afixul mobil / liber, comun pentru toate verbele, realizat ca ***voi*** **(*oi*)**, ***vei*** **(*ăi, ei, -i, îi*)**, ***va*** **(*o,a*)**, ***vom*** **(*om*)**, ***veți*** **(*ăți, eți, îți, oți*)**, ***vor*** **(*or*)** + afixul mobil / liber ***fi*** + o secvență fonică omonimă cu gerunziul:

1. *(v)oi fi jucând / lucrând / urând / apărând / începând / mergând / rupând*
2. *vei (ăi, ei, -i, îi) fi jucând / lucrând / urând / apărând / începând / mergând / rupând*
3. *va (o, a) fi jucând / lucrând / urând / apărând / începând / mergând / rupând*
4. *vom (om) fi jucând / lucrând / urând / apărând / începând / mergând / rupând*
5. *veți (ăți, eți, îți, oți) fi jucând / lucrând / urând / apărând / începând / mergând / rupând*
6. *vor (or) fi jucând / lucrând / urând / apărând / începând / mergând / rupând*

1. *(v)oi fi contribuind / adormind / citind*
2. *vei (ăi, ei, -i, îi) fi contribuind / adormind / citind*
3. *va (o, a) fi contribuind / adormind / citind*
4. *vom (om) fi contribuind / adormind / citind*
5. *veți (ăți, eți, îți, oți) fi contribuind / adormind / citind*
6. *vor (or) fi contribuind / adormind / citind*

(b) Al doilea tip, cu o frecvenţă destul de ridicată în limba română actuală, prezintă două elemente identice cu primele componente ale formelor de condiţional perfect (*aş fi, ai fi, aş fi* etc.) şi un al treilea, identic cu gerunziul:

1. *aş fi jucând / lucrând / urând / apărând / începând / mergând / rupând*
2. *ai fi jucând / lucrând / urând / apărând / începând / mergând / rupând*
3. *ar fi jucând / lucrând / urând / apărând / începând / mergând / rupând*
4. *am fi jucând / lucrând / urând / apărând / începând / mergând / rupând*
5. *aţi jucând / lucrând / urând / apărând / începând / mergând / rupând*
6. *ar fi jucând / lucrând / urând / apărând / începând / mergând / rupând*

1. *aş fi contribuind / adormind / citind*
2. *ai fi contribuind / adormind / citind*
3. *ar fi contribuind / adormind / citind*
4. *am fi contribuind / adormind / citind*
5. *aţi fi contribuind / adormind / citind*
6. *ar fi contribuind / adormind / citind*

(c) Mai puţin utilizat este al treilea tip, format din două elemente identice cu primele componente ale conjunctivului perfect (*să fi*), urmate de o secvenţă fonică omonimă cu gerunziul:

1.2.3.4.5.6. *să fi jucând / lucrând / urând / apărând / începând / mergând / rupând*
1.2.3.4.5.6. *să fi contribuind / adormind / citind*

(d) Seriilor (tipurilor) înfăţişate mai sus, li se adaugă o structură cu un grad de utilizare înalt, care este în întregime omonimă cu viitorul de tipul ***o spera, o face***. Această formă de prezumtiv, alcătuită din afixele mobile ***oi, ăi, o*** (***a***), ***om, ăţi,*** (***oţi***), ***or*** + un formant identic cu infinitivul, intră în concurenţă cu prezumtivul din seria (a):

1. *oi juca / părea / începe / citi / hotărî*
2. *ăi* (*ei, -i, îi*) *juca / părea / începe / citi / hotărî*
3. *o* (*a*) *juca / părea / începe / citi / hotărî*
4. *om juca / părea / începe / citi / hotărî*
5. *oţi* (*eţi, îţi, ăţi*) *juca / părea / începe / citi / hotărî*
6. *or juca / părea / începe / citi / hotărî*

Prezumtivul perfect se deosebeşte de prezumtivul prezent (seriile a – c) prin forma ultimului component, care este identic cu participiul.

(a) Prima serie, frecvent utilizată pentru exprimarea valorilor modale-temporale specifice prezumtivului perfect, asociază forme omonime cu viitorul anterior:

1. *(v)oi fi cântat*
2. *vei (ăi, ei, -i, îi) fi cântat*
3. *va (o, a) fi cântat*
4. *vom (om) fi cântat*
5. *veți (ăți, eți, îți, oți) fi cântat*
6. *vor (or) fi cântat*

1. *(v)oi fi apărut*
2. *vei (ăi, ei, -i, îi) fi apărut*
3. *va (o, a) fi apărut*
4. *vom (om) fi apărut*
5. *veți (ăți, eți, îți, oți) fi apărut*
6. *vor (or) fi apărut*

1. *(v)oi fi citit*
2. *vei (ăi, ei, -i, îi) fi citit*
3. *va (o, a) fi citit*
4. *vom (om) fi citit*
5. *veți (ăți, eți, îți, oți) fi citit*
6. *vor (or) fi citit*

1. *(v)oi fi coborât*
2. *vei (ăi, ei, -i, îi) fi coborât*
3. *va (o, a) fi coborât*
4. *vom (om) fi coborât*
5. *veți (ăți, eți, îți, oți) fi coborât*
6. *vor (or) fi coborât*

1. *(v)oi fi mers*
2. *vei (ăi, ei, -i, îi) fi mers*
3. *va (o, a) fi mers*
4. *vom (om) fi mers*
5. *veți (ăți, eți, îți, oți) fi mers*
6. *vor (or) fi mers*

1. *(v)oi fi spart*
2. *vei (ăi, ei, -i, îi) fi spart*
3. *va (o, a) fi spart*
4. *vom (om) fi spart*
5. *veți (ăți, eți, îți, oți) fi spart*
6. *vor (or) fi spart*

(b) A doua serie este omonimă paradigma condiționalului perfect:

1. *aş fi cântat*
2. *ai fi cântat*
3. *ar fi cântat*
4. *am fi cântat*
5. *ați fi cântat*
6. *ar fi cântat*

1. *aş fi apărut*
2. *ai fi apărut*
3. *ar fi apărut*
4. *am fi apărut*
5. *ați fi apărut*
6. *ar fi apărut*

1. *aş fi citit*
2. *ai fi citit*
3. *ar fi citit*
4. *am fi citit*
5. *ați fi citit*
6. *ar fi citit*

1. *aş fi coborât*
2. *ai fi coborât*
3. *ar fi coborât*
4. *am fi coborât*
5. *ați fi coborât*
6. *ar fi coborât*

1. *aş fi mers*
2. *ai fi mers*
3. *ar fi mers*
4. *am fi mers*
5. *ați fi mers*
6. *ar fi mers*

1. *aş fi spart*
2. *ai fi spart*
3. *ar fi spart*
4. *am fi spart*
5. *ați fi spart*
6. *ar fi spart*

(c) A treia serie, alcătuită din forme identice cu formele de subjonctiv perfect, are o frecvență mai redusă decât primele două:
1, 2, 3, 4, 5, 6: *să fi cântat, să fi apărut, să fi citit, să fi coborât, să fi mers, să fi spart.*

Asocierea formelor de prezumtiv cu adverbul de negație, cu (semi)adverbele *mai, tot, cam* sau cu formele pronominale atone (cliticele pronominale) urmează regula topicii formelor verbale omonime (vezi *supra*, **3.1**, *infra*, **6.1**, **Timpul, 7.1**).

4.2. Valori modale

În cadrul sistemul modurilor personale, prezumtivul se asociază cu modul condițional (şi implicit, prin sinonimie, cu subjonctivul cu valoare de condițional), înscriindu-se însă numai în sfera de semnificație a modalului CREDE. Prin formele de prezumtiv, procesele sunt prezentate ca *posibile, probabile, virtuale*. Deşi are o semnificație modală restrânsă, prezumtivul este un mod viu în limba română actuală.

Formele de prezumtiv redau un proces asupra căruia vorbitorul nu are o opinie clară. Semnificația *„X consideră, nu este convins" / „se consideră, nu există convingerea"* – realizată ca presupunere, ipoteză – este puternică în cazul prezumtivului şi, prin această semnificație, prezumtivul se opune indicativului şi imperativului şi intră în raport de sinonimie cu o anumită ipostază a condiționalului (vezi *supra*, **3.2.3**). Semnificația modală constantă permite ca formele verbale de prezumtiv să fie rareori asociate cu adverbe de modalitate care poartă aceeaşi semnificație. Expresii ca *mă întreb, pesemne* etc. sunt coocurente totuşi cu verbe la prezumtiv:

De ce ***s-o fi cramponat*** *el,* **mă întreb**, *de inscripțiile publicitare, de firmele magazinelor?* (Rlit, 2003);

Pesemne *că* ***m-o fi cunoscând*** *dumnealui! zise hangiul.* (I. L. Caragiale, *În vreme de război*).

Prezumtivul este utilizat în propoziții principale independente sau în propoziții regente:

O fi fost *mă-ta vioară, / Trestie sau căprioară / Şi-****o fi prins*** *în pântec plod / De strigoi sau voievod?* (T. Arghezi, *Fătălăul*);

Acum mai e ceva. Fiind şi tatăl arestat, ***or fi spus****: "Băgăm toată familia asta de nenorociți la puşcărie. "Nu nenorociți,* ***or fi spus****, ci bandiți.".* (Rlit, 2003);

Chiar ***or fi având*** *onor miniştrii* ***impresia*** *că românii plesnesc de sănătate?* (Rlit, 2003).

De asemenea, prezumtivul este folosit în propoziții subordonate după verbe de declarație sau după verbe ca *a şti, a crede, a se îndoi*:

Nu spun, Doamne fereşte, că activități mai prozaice, dar infinit mai presante, nu le ***vor fi solicitat*** *prezența, împiedicându-le să ia parte la eveniment.* (Rlit. 2003);

Nu ştiu cât de mare-i ***va fi fiind*** *talentul de dascăl.* (Rlit. 2003);

(Nu) Mă îndoiesc că ***o fi spus*** *despre noi că suntem bandiți.*;

(Nu) Cred că ***or fi avut impresia*** *că românii plesnesc de sănătate.*

Distribuția formelor de prezumtiv nu se restrânge însă la subordonatele completive, aşa cum se poate observa în citatele care urmează:

*– De ce? a-ntrebat bunica încruntată de cine ştie ce urât gând i-****o fi fulgerat*** *prin mintea ei veche.* (I. L. Caragiale, *Cănuță, om sucit*);

S-ar putea – de aceea – ca strategiile pe care guvernanții le ***vor fi imaginând*** *la acest capitol să nu le aducă mari satisfacții, oricâte fonduri vor mobiliza în atare scop nobil.* (OC, 2003).

4.3. Relația cu alte moduri

Prezumtivul intră în concurență cu modul **condițional** chiar şi în contexte tipice pentru acesta din urmă, aşa cum sunt, de exemplu, construcțiile care exprimă concesia:

Oricât *de numeroase și de neamânat* ***vor fi fiind*** *treburile ce le umplu agenda cotidiană, inclusiv zilele de repaus, ei ar fi trebuit să facă măcar un formal act de prezență.* (Rlit, 2003).

Totodată, prezumtivul concurează condiționalul în următoarele situații: în relatarea pusă sub semnul întrebării a spuselor cuiva (vezi *infra*, a), în exprimarea unor estimări ale vorbitorului (vezi *infra*, b), în redarea îndoielii asupra unui fapt sau eveniment (vezi *infra*, c):

(a) **S-a zvonit** *că* ***s-ar fi aflând*** *între cele alese și o copilă care nu venea dintru îmbielșugare și fericire.* (M. Sadoveanu, *Creanga de aur*);

(b) ***Să fi trecut*** *așa la vreun ceas, când prin urletul viforului, i se pare c-aude glasuri de oameni afară...* (I.L. Caragiale, *În vreme de război*);

(c) [- *Era dracul, ascultă-mă pe mine!*] – ***O fi fost*** – *am răspuns eu.* (I. L. Caragiale, *La hanul lui Mânjoală*).

Concurența și coocurența dintre condițional și prezumtiv se explică prin valoarea modală comună, și anume *„X consideră, dar nu este convins"* / *„se consideră, dar nu există convingerea"*, semnificație tipică modalului CREDE.

4.4. Caracteristici temporale

Formele de prezumtiv exprimă îndoiala vorbitorului referitoare la desfășurarea unui proces coincident cu momentul enunțării (**prezumtivul prezent**) sau anterior actului enunțării (**prezumtivul perfect**). Trăsăturile temporale sunt confirmate contextual prin asocierea cu unele adverbe temporale specifice sau a formelor verbale de indicativ corespondente din punctul de vedere al fixării pe axa temporală: prezentul prezumtiv apare în context cu forme de prezent indicativ, pe când perfectul prezumtiv este coocurent cu forme de perfect indicativ (vezi **Timpul 10, 13**). Două citate extrase din același text-interviu pun în evidență aceste observații:

Și procurorul a cerut, ținând seama că **am** *un copil în brațe, că* ***n-oi fi fiind*** *așa de vinovată și că* **sunt** *a șaptea roată la căruță, să fiu trecută la omisiune de denunț care era de la cinci luni la doi ani.* (Rlit, 2003);

Și tatăl lui **a suferit. A crescut** *copil sărac,* **a făcut** *școală îmbrăcat prost,* ***vor fi râs*** *copii de bogătaș din jurul lui. Dar* **a învățat** *să trăiască în prezent.* (*ibidem*).

În acest sens este convingător și textul de mai jos, unde opoziția *trecut ~ prezent* este marcată atât prin formele verbale, cât și prin complinirí adverbiale:

E adus de spate, vorbește fără să deschidă gura prea mult, și dacă **altădată** ***va fi fost*** *grijuliu cu ținuta sa,* **acum nu-i mai pasă**, *probabil, cum* **arată**. (O. Paler, *Deșertul*).

Caracteristicile temporale ajută la identificarea prezumtivului în situațiile de omonimie. De pildă, în cazul formelor de prezent care au aceeași structură cu viitorul (tipul *o spera, or merge* etc.) semnificația „prezumtiv" este confirmată de absența trăsăturii temporale [Posterioritate față de momentului enunțării]:

Geaba țăranii din Moeciu, din Dâmbovicioara, din Rășinari sau din alte sate au deschis câteva pensiuni agroturistice. ***Or fi*** *câteva sute. Dar în raport cu milioanele de locuințe existente în țară tot nimic sunt.* (EZ, 2003);

*Cu ce-**or fi** mai „cetățeni" polițiștii și militarii, să zicem, ca să se bucure de rețele paralele de spitale, case de odihnă, terenuri de sport, facilități la transportul public și priorități la locuințe?* (Rlit, 2003).

Formele de perfect pot fi confundate cu viitorul anterior, cu formele de condițional perfect și, respectiv, cu cele de subjonctiv perfect. De viitor se deosebește prin semnificația temporală. În frazele de mai jos semnificația „anterioritate față de actul enunțării" este evidentă:

*Ultima fotografie a tatei mi-l arată lângă ea. E cu căciula în cap, dar fără suman. **Va fi fost prin aprilie**? Tata ține un ciocan în mâna dreaptă și e neras. Probabil* **repara ceva când l-am întrerupt și l-am fotografiat**. (O. Paler, *Deșertul*);

Dintre acei străini **au sosit** *cu grabă și în ascuns unii la locuința lui Alexie Polemarhul* [...] *Asemenea oaspeți **nu vor fi fost trimeși** de la Sakkoudion?* (M. Sadoveanu, *Creanga de aur*).

Celelalte forme omonime cu perfectul condițional sau cu subjonctivul perfect pun mai multe probleme în privința diferențierii lor, din pricina valorii foarte apropiate a celor trei moduri. Totuși, pentru identificarea prezumtivului, se poate apela la două procedee.

Primul se bazează pe sinonimia seriilor de forme ale prezumtivului: dacă formele alcătuite prin ***să fi*** + *participiu* sau ***ar fi*** + *participiu* poartă semnificația proprie prezumtivului, atunci ele pot fi înlocuite cu structura paralelă ***vor fi*** + *participiu*: *Se spune că **ar fi băut** prea mult în tinerețe.* = *Se spune că **va fi băut** prea mult în tinerețe.*; ***Să fi ajuns** înaintea noastră?* = ***Va fi ajuns** înaintea noastră?*.

Al doilea procedeu are în vedere preponderența trăsăturii modale: în unele contexte formele de perfect (ce pot fi confundate cu formele omonime de indicativ viitor, condițional perfect sau conjunctiv perfect) pot fi substituite prin formele de prezent prezumtiv: *Nu știu de ce-**o fi țipat** acum micuțul meu prieten.* = *Nu știu de ce-**o fi țipând** acum micuțul meu prieten.*; *De ce s-**o fi enervat** el așa de tare?* = *De se s-**o fi enervând** el așa de tare?*.

5. IMPERATIVUL

5.1. Inventar de forme și structură morfematică

Din punct de vedere formal, imperativul se deosebește de celelalte moduri personale printr-o serie de particularități. Paradigma imperativului se reduce la două forme: pentru persoana 2 și 5. Segmentul fonic este caracterizat prin prezența accentului frastic. Imperativul nu cunoaște distincțiile de timp: prezent (viitor) vs trecut (perfect). Este singurul mod la care structura afirmativă diferă de structura negativă. Neregularitățile sunt uneori foarte evidente, o serie de verbe prezentând forme deosebite față de restul paradigmei.

5.1.1. ***Imperativul afirmativ*** prezintă, de regulă, forme omonime (parțial sau total) cu forme ale prezentului indicativ. *Sufixul* de imperativ este identic cu cel de prezent indicativ (vezi **Timpul, 2.1**). Diferențele dintre prezentul indicativ și

imperativ apar la nivelul *componentului suprasegmental* (accentul frastic fiind specific imperativului) şi la nivelul *componentului segmental* (desinenţele identice fiind repartizate diferit).

Forma de persoana 5 este totdeauna omonimă cu cea de prezent indicativ: radicalului verbal îi sunt asociate sufixul şi desinenţele corespondente ale prezentului indicativ (*-ţi*): *începeţi (voi)! = (voi) începeţi*; *fugiţi (voi)! = (voi) fugiţi*; *cântaţi (voi)! = (voi) cântaţi*; *coborâţi (voi)! = (voi) coborâţi*; *lucraţi (voi)! = (voi) lucraţi*; *povestiţi (voi)! = (voi) povestiţi*; *hotărâţi (voi)! = (voi) hotărâţi* etc.

Forma de persoana 2 poate fi omonimă cu forma de persoana 2 a prezentului indicativ, dar multe verbe realizează omonimia cu formele de persoana 3. Omonimia cu una dintre cele două forme ale prezentului indicativ este impusă de factori morfologici şi sintactici.

Omonimia cu persoana 3 a prezentului indicativ este condiţionată morfologic şi apare la următoarele tipuri de verbe:

– verbele cu infinitivul în *-a* şi *-î*, indiferent de realizările sufixului de prezent: *joacă* (*tu*)! = (*el, ea*) *joacă*; *probează* (*tu*)! = (*el, ei*) *probează*; *doboară* (*tu*)! = (*el, ea*) *doboară*; *pârăşte* (*tu*)! = (*el, ea*) *pârăşte* etc.

– verbele cu infinitivul în *-i* şi cu sufix realizat pozitiv la toate formele prezentului: *porneşte* (*tu*)! = (*el, ea*) *porneşte*; *povesteşte* (*tu*)! = (*el, ea*) *povesteşte* etc.

– verbele cu infinitiv în *-i*, cu sufix de prezent */Ø/* şi cu radicalul în finală vocalică: *suie* (*tu*)! = (*el, ea*) *suie* etc.

> Aceeaşi omonimie prezintă şi verbele neregulate *a da* şi *a lua*: *dă* (*tu*)! = (*el, ea*) *dă*; *ia* (*tu*)! = (*el, ea*) *ia*, pe când în cazul verbului neregulat *a sta* forma de imperativ afirmativ este identică cu forma de prezent indicativ de persoana 2 (a II-a singular): *stai* (*tu*)! = (*tu*) *stai*.

Repartizarea omonimiilor este condiţionată atât morfologic, cât şi sintactic în cazul verbelor cu infinitiv în *-i* şi cu sufixul de prezent */Ø/*, al verbelor în *-ea* şi al verbelor în *-e*. Verbele intranzitive prezintă omonimia imperativ afirmativ persoana 2 = indicativ prezent persoana 2: *fugi* (*tu*)! = (*tu*) *fugi*; *ieşi* (*tu*)! = (*tu*) *ieşi*; *sari* (*tu*)! = (*tu*) *sari*; *dispari* (*tu*)! = (*tu*) *dispari*; *rămâi* (*tu*)! = (*tu*) *rămâi*; *şezi* (*tu*)! = (*tu*) *şezi*; *mergi* (*tu*)! = (*tu*) *mergi*; *râzi* (*tu*)! = (*tu*) *râzi* etc. Verbele tranzitive prezintă omonimia imperativ persoana 2 = indicativ prezent persoana 3: *înghite* (*tu*)! = (*el, ea*) *înghite*; *alege* (*tu*)! = (*el, ea*) *alege*; *culege* (*tu*)! = (*el, ea*) *culege*; *spune* (*tu*)! = (*el, ea*) *spune* etc. Excepţie fac verbele *a auzi* şi *a vedea*, care, deşi tranzitive, prezintă la imperativ formele *auzi* (*tu*)! = (*tu*) *auzi* şi, respectiv, *vezi* (*tu*)! = (*tu*) *vezi*.

Verbe ca *a adormi*, *a creşte*, *a fierbe*, *a plânge* ş.a. prezintă două forme de imperativ: *adormi!*, dar *adoarme-l!*; *creşti!*, dar *creşte-l!*; *fierbi!*, dar *fierbe-l!*; *plângi*, dar *plânge-l!* etc.

> (a) În general, gramaticile limbii române au legat selecţia formei de funcţionarea acestor verbe ca intranzitive (vezi, de exemplu, *a fierbe* în contextul [*– Fierb de ciudă! – N-ai decât, fierbi!*) sau ca tranzitive ([*Am pus apa la fiert.*] *Fierbe-o bine, te rog!*). În asemenea situaţii prezenţa cliticului de acuzativ este un argument pentru funcţionarea ca tranzitive a verbelor.

În construcții mai complexe, și asocierea cliticului de dativ cere forma în *-e* cum se întâmplă, de pildă, în ***Plânge-i de milă, că n-a avut noroc!***. Compară cu ***Plânge-l**, căci fără el greu îți va fi!*, unde verbul este asociat cu un clitic de acuzativ, și cu ***Plângi** cât vrei, că tot nu-l impresionezi!*, unde verbul nu e însoțit de clitic.

(b) Câteva verbe au forme speciale pentru imperativ afirmativ persoana 2. Astfel, verbe ca *a veni, a face, a aduce, a zice* și compusele lor prezintă formele: *Vino!*, *Fă!*, *Du!*, *Zi!*, și *Revino!*, *Refă!*, *Adu!* (sau *Adă!*, neliterar) etc. Formele de imperativ afirmativ ale verbului neregulat *a fi* sunt parțial omonime cu formele de conjunctiv prezent: *Fii bun!* și *Să fii bun!*; *Fiți cuminți!* și *Să fiți cuminți!*

(c) De asemenea, în cazul verbelor însoțite de clitice, imperativul impune inversiunea și prezența accentului: *Te duci la mare.*, dar ***Du-te** la mare!*; *Mâine îmi aduci cartea.*, dar *Mâine **adu-mi** cartea!* (vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii**).

5.1.2. O particularitate a limbii române o constituie faptul că paradigma ***imperativului negativ*** este asimetrică.

Persoana 5 se conformează regulii formării imperativului afirmativ: *nu intrați* (*voi*)! = (*voi*) *nu intrați*; *nu avansați* (*voi*)! = (*voi*) *nu avansați*; *nu coborâți* (*voi*)! = (*voi*) *nu coborâți; nu îngăduiți* (*voi*)! = (*voi*) *nu îngăduiți; nu veniți* (*voi*)! = *nu veniți* (*voi*); *nu tăgăduiți* (*voi*)! = (*voi*) *nu tăgăduiți; nu zăvorâți* (*voi*)! = (*voi*) *nu zăvorâți; nu începeți* (*voi*)! = (*voi*) *nu începeți; nu ștergeți* (*voi*)! = (*voi*) *nu ștergeți; nu spargeți* (*voi*)! = (*voi*) *nu spargeți.*

Formele de persoana 2 însă sunt omonime cu formele de infinitiv: *nu intra* (*tu*)! = *a intra*; *nu avansa* (*tu*)! = *a avansa*; *nu coborî* (*tu*)! = *a coborî*; *nu îngădui* (*tu*)! = *a îngădui; nu veni* (*tu*)! = *a veni; nu tăgădui* (*tu*)! = *a tăgădui; nu zăvorî* (*tu*)! = *a zăvorî; nu începe* (*tu*)! = *a începe; nu șterge* (*tu*)! = *a șterge; nu sparge* (*tu*)! = *a sparge.*

Regional, dar și în aspectul familiar al limbii române, se observă o tendință de uniformizare a paradigmei imperativului verbelor neregulate: *a se duce, a face, a zice* etc. sunt întrebuințate de preferință în structuri în care negația însoțește forma de imperativ prezent: *Nu te du acolo!*, *Nu fă așa ceva!*, *Nu zi asta!*, *Nu fii supărat!* (față de forma literară *Nu fi supărat!*).

Spre deosebire de forma afirmativă, imperativul negativ însoțit de clitice nu impune inversiunea topică: ***Nu te prinde lor tovarăș!*** (M. Eminescu, *Glossa*).

În cazul verbelor regulate, paradigma imperativului cuprinde următoarele forme:

(a) pentru **imperativul afirmativ**

2. *cântă!*	2. *lucrează!*	2. *cobori!*	2. *acoperă!*	2. *adormi!*
5. *cântați!*	5. *lucrați!*	3. *coborâți!*	5. *acoperiți!*	5. *adormiți!*
2. *citește!*	2. *hotărăște!*	2. *apari!*	2. *treci!*	2. *mergi!*
5. *citiți!*	3. *hotărâți!*	5. *apăreți!*	3. *treceți!*	5. *mergeți!*

2. *sparge!*
5. *spargeți!*

(b) pentru **imperativul negativ**

2. *nu cânta!*	2. *nu lucra!*	2. *nu coborî!*	2. *nu acoperi!*	2. *nu adormi!*
5. *nu cântați!*	5. *nu lucrați!*	3. *nu coborâți!*	5. *nu acoperiți!*	5. *nu adormiți!*
2. *nu citi!*	2. *nu hotărî!*	2. *nu apărea!*	2. *nu trece!*	2. *nu merge!*
5. *nu citiți!*	3. *nu hotărâți!*	5. *nu apăreți!*	3. *nu treceți !*	5. *nu mergeți!*

2. *nu sparge!*
5. *nu spargeți!*

5.1.3. Din motive care țin de configurația semantică intrinsecă, unele verbe nu sunt folosite la imperativ afirmativ sau / și negativ.

Utilizarea formei de imperativ este posibilă doar la verbele care semnifică un proces a cărui „punere în act" poate fi influențată de către locutor. Semnificația specifică nu permite folosirea formelor de imperativ în cazul verbelor modale (*a putea, a vrea, a trebui* etc.), al verbelor de stare și al verbelor de eveniment nonagentive. Se includ în această categorie verbele de eveniment meteorologice: *plouă, ninge, burnițează, a se însera* etc.; verbe de stare relaționale: *a se asemăna, a coexista, a coincide, a concorda, a depinde, a se potrivi* etc.; verbele psihologice de stare: *a (-i) cășuna, a (-i) conveni, a (-i) displăcea, a (-i) păsa, a (-i) plăcea, a (-i) tihni, a (i) se urî* etc.; verbele de percepție: *a durea, a ustura.* Verbele de stare perceptuale *a vedea, a auzi* (*Eu n-am probleme* ***văd / aud*** *destul de bine.*), *a mirosi* (*Îi* ***miros*** *hainele a tutun.*), *a tremura* (*Îi* ***tremură*** *mâinile.*), *a simți* (*Nu-și mai* ***simte*** *picioarele.*) nu pot fi utilizate la imperativ, pe când corespondentele lor agentive *a privi* și *a asculta,* dar și *a mirosi, a tremura, a simți* au forme de imperativ: ***Privește*** *acest tablou!,* ***Ascultă*** *muzica!,* ***Miroase*** *parfumul ăsta!,* ***Tremură*** *cât vrei!,* ***Simțiți****-vă relaxat!.* Verbele epistemice ca *a cunoaște, a înțelege, a ști* etc. nu sunt folosite la imperativ decât accidental: **Cunoaște bine materia!*, dar ***Cunoaște****-te pe tine însuți!.* Verbe de posesie cum sunt *a avea* și *a aparține* nu sunt utilizate la imperativ. În mod excepțional, când redă stări psihologice sau de comportament verbul *a avea* este folosit cu forma de imperativ: **Ai casă!*, **Nu ai / avea casă!*, dar ***Ai milă!, Ai grijă!, N-ai grijă,*** *se va rezolva!.*

Unele verbe care, mai ales din cauza semnificației lexicale, nu acceptă forma afirmativă a imperativului sunt folosite la forma negativă, exprimând o recomandare din partea locutorului: **Blazează-te !* dar *Nu te blaza!*, **Disperă!*, dar *Nu dispera!* etc. (vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii**).

5.2. Valori modale

În raport cu celelalte moduri personale, imperativul are o situație aparte, fiind mijlocul special de exprimare a semnificației *„obligatoriu" / „interzis"*

pentru Y", unde Y notează alocutorul. Semnificația modală de bază permite și realizarea semnificației apropiate *„lui Y îi este permis"*. Imperativul se opune astfel, pe de o parte, modurilor care acoperă aria posibilității (condiționalul și prezumtivul), iar pe de altă parte, indicativului care se înscrie în zona semantică a „realității".

Ca semnificație și utilizare, imperativul pune în evidență implicarea relațiilor interpersonale în comunicare. Locutorul (vorbitorul) dorește ca procesul redat prin verb să fie „pus în act" de către alocutor (destinatarul enunțului, adresantul), procesul fiind totdeauna considerat ca „posibilitate", ca „virtualitate".

Imperativul apare în enunțuri de tip prescriptiv, în diverse forme ale discursului adresat: dialog, vorbire directă, vorbire indirect liberă etc. Prin formele de imperativ, vorbitorul, în ipostaza de emițător, poruncește (***Ieși** afară!*), permite sau interzice alocutorului (***Fumează**, dacă vrei!, **Nu fuma** aici!*) să efectueze o anumită acțiune sau să realizeze un anumit eveniment, ori îl sfătuiește (***Ascultă** și versiunea lui!*), îl îndeamnă (***Du-te**, s-a făcut târziu!, **Nu te sfii**, **vorbește**!*).

Așadar, procesul exprimat prin formele de imperativ se situează pe axa modalităților ce condiționează activitatea umană, de la dorință (intenție) până la efectuare. Pe axa VREA → ... → FACE imperativul se plasează în sfera obligativității, specifică modalului TREBUIE (*Y este obligat / Lui Y i se interzice*). De asemenea, în unele contexte, imperativul se încadrează în aria semantică a lui $POATE_2$ exprimând permisiunea (*Lui Y (nu) i se permite*). Imperativul ***Pleacă!*** este omologul lui *„Trebuie să pleci!"*, iar imperativul ***Ia loc!*** este omologul lui *„Ți se permite să iei loc!"*.

Ca mod al adresării directe, imperativul poate fi utilizat în context cu substantive în cazul vocativ, cu interjecții care au funcție conativă (vezi **Interjecția**), cu adjective substantivizate ca *dragule, scumpo, frumoaso, prostule* etc., cu pronume de politețe ca *dumneavoastră, mata* etc. sau locuțiuni precum *Domnia Ta* (vezi **II, Dialogul**). Imperativul este utilizat în propoziții independente sau în enunțuri alcătuite din propoziții legate între ele prin conectorii *și* sau ***de***. În acest caz, forma celui de-al doilea imperativ nu se supune obligatoriu regulilor inversiunii (vezi *supra*, **5.1.1**): ***Îndură-te* și *ne sloboade*** [...] – *Constantine, zise el, **stropește-ți** ochii cu această agheasmă și **intră** și tu* **de** ***te închină***. (M. Sadoveanu, *Creanga de aur*).

De asemenea, imperativul apare în propozițiile principale regente: ***Nu** mă mai **lăsați** să-l pup, fraților, ne rugă, că-l trimit la Govora.* (M. Caragiale, *Craii*).

5.3. Relația cu alte moduri

Imperativul este coocurent cu subjonctivul și cu indicativul, este concurat de conjunctiv, de infinitiv și de supin, și intră în opoziție cu modul condițional.

5.3.1. Relația cu modul conjunctiv este complexă. În contexte de felul celui ilustrat mai jos formele de imperativ alternează cu cele de conjunctiv:

Să fii *limpede și mlădios ca izvorul și tot așa de stăruitor.* **Să străpungi** *stânca materiei și* **să** *te* **eliberezi** *către divinitate.* [...] ***Pleacă-te*** *stăpânirilor,* ***închină-te*** *zeilor, și* ***du-te*** *în calea ta având în inimă numai pe Dumnezeu cel adevărat.* (M. Sadoveanu, *Creanga de aur*).

În diferite situații comunicaționale imperativul este concurat de conjunctiv. Utilizate cu valoarea imperativului, formele de conjunctiv atenuează semnificația *„este obligatoriu"*, de aceea conjunctivul este folosit în locul imperativului mai ales în formularea unor îndemnuri, rugăminți sau recomandări. În textele care urmează, tipul de discurs (adresare directă) impune prezența imperativului, conținutul lexico-semantic al verbelor permite utilizarea lor la această formă, dar în context este preferat totuși conjunctivul:

– *Să-mi* ***azvârli****, te rog, creștine, / Și cel cal, să pot pleca!* (G. Coșbuc, *Lordul John*);

– *Să mă* ***slăbești*** *cu mofturi de-astea* [...] *că altfel întorc foaia.* (M. Caragiale, *Craii*).

Conjunctivul hortativ „completează" mijloacele specifice de redare a semnificației modale *„Y este obligat"*, *„lui Y (nu) i se permite"* (TREBUIE), exprimând un îndemn, o poruncă etc. adresate unei persoane care nu participă direct la discuție. Faptul este evident când cele două forme verbale (imperativ și conjunctiv hortativ) apar în același context (vezi *infra*, **6.3.2**):

Întreabă *pe aceste patru muieri.* ***Pune-le*** *cuțitul la beregată și* **să răspundă** *fără întârziere!* (M. Sadoveanu, *Frații Jderi*).

5.3.2. Asocierea în același context a imperativului (modul specializat pentru enunțurile prescriptive) cu indicativul (modul specific enunțurilor asertive) creează un efect de sens, conferind unei relatări un caracter viu provenit din funcția de adresare directă: procesele sunt înfățișate ca o scenă pe care povestitorul o „reprezintă" cititorului (ascultătorului). De aceea această valoare este numită ***imperativ dramatic*** sau ***narativ***. Înlocuirea formei modale impune schimbarea formei de persoană: în locul persoanelor 1 sau 3, 6 specifice „vocii narative", apar forme de persoana 2 sau 5 (vezi **Numărul și persoana, 4.1**). Fenomenele menționate sunt ilustrate în textul de mai jos, în care imperativul este coocurent cu prezentul dramatic (vezi **Timpul 2.2.1.3**):

S-a pomenit *kir Ianulea că* **se repede** *dumneaei și-l* **ia** *strâns în brațe și* ***pupă-l!****...* [...] *Și pe urmă,* ***strânge****-l și* ***pupă****-l!* (I. L. Caragiale, *Kir Ianulea*).

În această situație imperativul își pierde semnificația modală de bază căpătând valoarea proprie indicativului (*real: existență / efectuare*).

Invers, folosit în locul imperativului, indicativul prezent preia semnificația modală proprie imperativului, exprimând voința locutorului: *Ba* ***pleci*** *imediat!*; *Ei, nu așa!* ***Citești*** *articolul până la capăt!* (vezi **Timpul 2.2.3**).

5.3.3. Imperativul este concurat de infinitiv și de supin. În enunțurile imperative cele două moduri nepersonale sunt „predicative", adică asigură autonomia enunțiativă.

5.3.3.1. Propozițiile imperative cu verbul la *infinitiv* prezintă un grad ridicat de generalitate. Recomandările, îndemnurile, sfaturile etc. sunt formulate fie pentru orice destinatar și pentru orice moment de enunțare, fie pentru destinatari care pot fi identificați prin contextul situațional. În acest sens se pot compara enunțuri ca ***A se păstra*** *la loc întunecos!* sau ***A nu se apleca*** *în afară!* cu ***Păstrează****-l (****păstrați****)-l la loc întunecos!* și, respectiv, ***Nu vă aplecați*** *în afară!*.

5.3.3.2. Enunțurile imperative cu *supin* provin din structuri eliptice în care verbele (operatorii modali „de necesitate") – *a avea, a fi* – sunt suprimate. În construcții precum √[Este] ***De făcut*** *curățenie pe birou!*, √[Ai] ***De dus*** *copilul la școală!*, supinul poartă informația „e necesar", „e obligatoriu" preluată de la modalul elidat. Destinatarul îndemnului, sfatului sau recomandării poate fi însă recuperat din context, prin urmare, propozițiile imperative cu supin „predicativ" nu au valoare generică (vezi **Forme verbale nepersonale 4.3.1.5**).

5.3.4. Imperativul intră în opoziție cu modul condițional (în ipostaza de ***optativ***). Din punctul de vedere al locutorului procesul specificat prin forma de optativ este posibil, nonreal (*Te-ai relaxa, nu-i așa?* = [Ai vrea, dar] *nu te relaxezi.*), pe când procesul exprimat prin forma de imperativ este considerat de către vorbitor real (*Relaxează-te! = Trebuie să te relaxezi! / Îți permit să te relaxezi! / Te sfătuiesc să te relaxezi!*), „punerea în act" a evenimentului sau a acțiunii, realizarea efectivă a lor, depinzând numai de voința alocutorului de a se implica în situația comunicată.

6. CONJUNCTIVUL

6.1. Inventar de forme și structură morfematică

6.1.1. Modul conjunctiv (numit și subjonctiv) prezintă două serii de forme, **prezentul** și **perfectul**, ambele caracterizate prin prezența componentului mobil, invariabil, ***să***. Obligatoriu la formele de conjunctiv perfect, ***să*** poate fi omis numai la persoanele 3 și 6, în construcții vechi, fixate, „împietrite", de obicei în propoziții exclamative: ***Fie*** *ce-o fi!*, ***Ferească*** *Dumnezeu!*. În limba actuală forma de subjonctiv prezent fără ***să*** apare într-o construcție uzuală ca *În sfârșit,* ***fie*** *cum spui tu!* și în limbajul științific, strict specializat, al matematicii (***Fie*** *a,b,c vârfurile unui triunghi isoscel...*) sau al logicii (***Fie*** *α, β două expresii ale logicii propozițiilor...*).

În propoziții dependente, în absența altui element subordonator, ***să*** are funcția de conector propozițional. În propoziții imperative sau în subordonate cerute de verbe ca *a spune, a ordona, a porunci, ruga* etc., adică în situația în care subjonctivul are valoarea modală de hortativ, în subordonate circumstanțiale sau când forma de conjunctiv este impusă de elementul regent, ***să*** este, în același timp, și formant al conjunctivului și conector propozițional:

Babacă! Te rog, babacă, dacă mă iubești, ***să-i tai lui Negoiță nasul și urechile*** *și* **să-*l dai afară ca pe un obraznic***...(I. L. Caragiale, *Kir Ianulea*);

Ai venit să ***mi te-nchini*** *?* (M. Eminescu, *Scrisoarea III*);

Istoricul adevărat nu trebuie **să** ***facă*** *politică.* (Rlit, 2003).

Dacă unul dintre componentele enunțului subordonat este deplasat spre stânga, conectorul ***să*** se realizează în varianta ***ca...să***: *Eu unul* [...] *mă îndoiesc* **ca** ***o altă tălmăcire*** **să** ***fi părut mai firească***. (M. Caragiale, *Craii*).

În enunțuri cu propoziții de rang diferit – principale și subordonate (relative sau conjuncționale) – legătura dintre propoziția regentă și subordonata cu predicatul la modul conjunctiv se manifestă prin diverși conectori (pronume / adjective interogative și relative, adverbe interogative, conjuncții), ***să*** fiind doar formant al conjunctivului:

Se întreba **dacă *să plece*** *sau nu.*;
Nu cunosc copil **care *să nu fie tentat să se joace cât mai mult*.**

6.1.2. ***Conjunctivul prezent*** este alcătuit din elementul mobil, invariabil, ***să*** şi o secvenţă variabilă (purtătoare a radicalului verbal), identică cu prezentul indicativului la toate persoanele, cu excepţia persoanelor 3 şi 6. Formele respective se deosebesc de corespondentele lor de la prezentul indicativ prin două trăsături, care privesc, una desinenţele, cealaltă, sufixele.

(a) De regulă, verbele care au la indicativ prezent desinenţa ***-ă*** prezintă la conjunctiv prezent desinenţa ***-e***, pe când cele cu desinenţa ***-e*** la indicativ prezent primesc la conjunctiv desinenţa ***-ă***: *joacă* vs *să joace*; *plânge* vs *să plângă* etc.

Într-o situaţie specială sunt verbe ca *a atribui, a contribui, a sui* etc., având radical cu finală vocalică. Prin condiţionare fonetică, la acest tip de verbe apare omonimia 3 ind. prez. = 3, 6 conj. prez.: (*el*) *atribuie* = (*el, ei*) *să atribuie*; (*el*) *contribuie* = (*el, ei*) *să contribuie* etc. (vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii, 1**).

(b) A doua deosebire priveşte realizarea sufixului pozitiv la verbele în ***-a***, ***-i***, ***-î***: *lucrează* vs *să lucreze*; *povesteşte* vs *să povestească*; *hotărăşte* vs *să hotărască* etc.

> Aceste deosebiri – (a) şi (b) – permit ca în enunţuri nesubordonate formele de persoana 3 sau 6 ale conjunctivului prezent să fie utilizate fără afixul mobil ***să***: *Dar* ***piară*** *oamenii cu toţi, / S-ar naşte iarăşi oameni.* (M. Eminescu, *Luceafărul*).

Astfel, paradigma conjunctivului prezent are următoarele forme:

1. *să cânt*	1. *să lucrez*	1. *să cobor*
2. *să cânţi* [să cânţ^{i}]	2. *să lucrezi* [să lucrez^{i}]	2. *să cobori* [să cobor^{i}]
3. *să cânte*	3. *să lucreze*	3. *să coboare*
4. *să cântăm*	4. *să lucrăm*	4. *să coborâm*
5. *să cântaţi* [să cântaţ^{i}]	5. *să lucraţi* [să lucraţ^{i}]	5. *să coborâţi* [să coborâţ^{i}]
6. *să cânte*	6. *să lucreze*	6. *să coboare*

1. *să acopăr*	1. *să adorm*	1. *să citesc*
2. *să acoperi* [să acoper^{i}]	2. *să adormi* [să adorm^{i}]	2. *să citeşti* [să citeşt^{i}]
3. *să acopere*	3. *să adoarmă*	3. *să citească*
4. *să acoperim*	4. *să adormim*	4. *să citim*
5. *să acoperiţi* [să acoperiţ^{i}]	5. *să adormiţi* [să adormiţ^{i}]	5. *să citiţi* [să citiţ^{i}]
6. *să acopere*	6. *să adoarmă*	6. *să citească*

1. *să hotărăsc*	1. *să par*	1. *să aştern*
2. *să hotărăşti* [să hotărăşt^{i}]	2. *să pari* [să par^{i}]	2. *să aşterni* [să aştern^{i}]
3. *să hotărască*	3. *să pară*	3. *să aştearnă*
4. *să hotărâm*	4. *să părem*	4. *să aşternem*
5. *să hotărâţi* [să hotărâţ^{i}]	5. *să păreţi* [să păreţ^{i}]	5. *să aşterneţi* [să aşterneţ^{i}]
6. *să hotărască*	6. *să pară*	6. *să aştearnă*

1. *să merg*
2. *să mergi* [să merg^{i}]
3. *să meargă*
4. *să mergem*
5. *să mergeți* [să mergeț^{i}]
6. *să meargă*

1. *să rup*
2. *să rupi* [să rup^{i}]
3. *să rupă*
4. *să rupem*
5. *să rupeți* [să rupeț^{i}]
6. *să rupă*

6.1.3. ***Conjunctivul perfect*** este alcătuit din trei componente: afixul mobil ***să***, afixul mobil ***fi*** și o secvență (purtătoare a radicalului verbal), identică cu participiul. Așadar, spre deosebire de toate celelalte forme cu afix mobil / liber, conjunctivul perfect este invariabil:

1.2.3.4.5.6. *să fi cântat*
1.2.3.4.5.6. *să fi lucrat*
1.2.3.4.5.6. *să fi coborât*
1.2.3.4.5.6. *să fi hotărât*
1.2.3.4.5.6. *să fi acoperit*
1.2.3.4.5.6. *să fi adormit*
1.2.3.4.5.6. *să fi citit*
1.2.3.4.5.6. *să fi părut*
1.2.3.4.5.6. *să fi mers*
1.2.3.4.5.6. *să fi rupt*

Conjunctivul perfect se definește ca mod personal prin capacitatea de a funcționa și ca termen nondependent în cadrul enunțului (***Să fi fost** mai atentă!*, ***Să fi plecat** mai repede?*, vezi *infra*, **6.2.1**), deosebindu-se în felul acesta de formele verbale nepersonale care intră în relație cu alți componenți ai enunțului ca termeni dependenți. Dezambiguizarea formei (precizarea informației de număr și persoană) se realizează prin mijloace contextuale:

A! ***să fi voit*** **el**, [...] *Pirgu ar fi ajuns să fie numărat printre scriitorii de frunte ai neamului!* (M. Caragiale, *Craii*);

O oră ***să fi fost*** *amici, /* **Să ne iubim** *cu dor, / S-ascult de glasul gurii mici / O oră și să mor.* (M. Eminescu, *Pe lângă plopii fără soț*).

6.1.4. Formele de conjunctiv acceptă disocierea prin păstrarea pe primul loc a componentului ***să***. Adverbul de negație se intercalează între componentele conjunctivului imediat după punctul de jonctură: *să* ***nu*** *povestiți, să* ***nu*** *fi lucrat.* (Semi)adverbele *mai, și, tot* se plasează după ***să*** sau după adverbul de negație: *să* ***tot*** *mergi, să* ***mai*** *fi venit, să nu* ***mai*** *alergi, să nu* ***mai*** *fi dansat.* Cliticele pronominale (formele atone ale pronumelor personale și reflexive) ocupă tot a doua poziție după ***să*** (la forma afirmativă) și a treia poziție, după ***nu*** (la forma negativă): *să* ***te*** *joci, să* ***o*** *provoci, să nu* ***te*** *joci, să nu* ***o*** *provoci, să* ***se*** *fi supărat, să* ***o*** *fi văzut, să nu* ***se*** *fi supărat, să nu* ***o*** *fi văzut.*

Intercalările pot cuprinde cel mult trei (semi)adverbe (***Să** nu mai tot **bombăni!***) și cel mult cinci componente – (semi)adverbe și clitice pronominale – (***Să** nu ne-o mai tot **reproșați!***).

6.2. Valori modale

În cadrul sistemului modurilor personale conjunctivul prezintă valori similare cu modul condiţional, cu prezumtivul şi cu imperativul şi se opune indicativului ca termen al opoziţiei *posibil ~ real (existent / efectuat)*. Această caracteristică provine atât din semnificaţiile modale intrinsece ale acestui mod, cât şi din capacitatea lui de a substitui celelalte componente ale ansamblului formelor verbale care exprimă modalitatea în sfera *posibilităţii* („nonrealităţii").

Pe axa valorilor epistemice conjunctivul se situează în zona semantică IMAGINA (*„X îşi închipuie", „se imaginează"*) – CREDE (*„X consideră, nu este convins", „se consideră, nu există convingerea"*). Pe axa valorilor deontice conjunctivul acoperă aria semantică $POATE_{1,2}$ (*„X are condiţiile", „există condiţiile", „X nu este obligat", „nu există obligaţia"*) şi TREBUIE (*„X este obligat", „lui X i se permite"*).

Formele verbale de conjunctiv au o largă distribuţie, valorile modale fiind mai evidente în propoziţiile independente şi în principalele regente. În propoziţiile subordonate, conjunctivul poate fi purtător de semnificaţie modală, dar poate funcţiona şi „amodal", forma de conjunctiv fiind impusă de regimul regentului.

6.2.1. Conjunctivul apare în acele ***propoziţii independente*** subsumate construcţiilor de tip afectiv: propoziţii exclamative, interogative, imperative sau incidente.

(i) În propoziţii independente ***incidente***, formele de conjunctiv pot specifica un proces *imaginat, nonreal*, considerat *posibil* de către locutor:

*Nu e nevoie de cine ştie ce expertiză tehnică pentru asta: e suficient bunul-simţ, care îţi spune (în cazul unei maşini, **să zicem**) că* [...] *n-ai nici un motiv să o faci din plastic dur şi casant.* („Dilema", 2003).

Cu această semnificaţie, care poate fi integrată modalităţii IMAGINA, conjunctivul concurează condiţionalul; *să zicem* vs *ai zice* (vezi **3. Condiţionalul, 3.2.1**).

(ii) În propoziţii ***interogative directe*** (reale), conjunctivul realizează semnificaţia modală tipică pentru CREDE (*„X consideră, nu este convins", „se consideră", „nu există convingerea"*), exprimând îndoiala:

*Oare aşa **să fie**? Îmi rezerv dreptul să mă îndoiesc sistematic, precum desuetul Descartes.* („Dilema", 2003).

Formele de conjunctiv apar şi în ***propoziţii interogative dubitative***, care exprimă ipoteze alternative: ***Să-i spun**, **să nu-i spun**?*; *Nu ştia dacă a procedat bine: **să-o fi anunţat** sau nu?*. Se vorbeşte în această situaţie de **conjunctivul deliberativ**. Textul de mai jos ilustrează semnificaţia modală de incertitudine care stă la baza unei deliberări interioare:

*Destul că Petre rămase pe ţărmul râului. **Să treacă**? nu poate. **Să înoate**? Nu e treabă. **Ce să facă**, dară?* (I. Slavici, *Zâna Zorilor*).

Tot în propoziţii interogative, verbul cu formă de conjunctiv poate reda un proces *realizabil* specific lui $POATE_1$: ***Ce să facă** în asemenea situaţie?* (= „Ce putea să facă în asemenea situaţie ?") Conjunctivul cu această valoare modală este foarte bine reprezentat în texte din diverse registre stilistice:

***Să rămână** limba singura marcă a specificului naţional?* [...] ***Să devină** specificul naţional un specific de ghetou liber asumat?* [...] ***Să nu fie** cineva **gata** de a scoate oricând cheia din muzeu?* („Ziua", 2003);

Să fi fost [...] *omul aşa fermecător? Cu putinţă, la dânsul numai ochii spunând atâtea.* (M. Caragiale, *Craii*);

*Într-adevăr, la câţiva paşi înaintea calului zăresc o mogâldeaţă mică sărind şi ţopăind... Un dobitoc!... Ce **să fie**? Fiară? E prea mică.* (I. L. Caragiale, *La hanul lui Mânjoală*).

Conjunctivul cu valoarea lui POATE$_2$, exprimând semnificaţia *„X nu este obligat / nu există obligaţia", „X are permisiune / se permite"* apare în propoziţii interogative de felul: *Când **să încep** lucrul, domnule?* (= „Când îmi permiteţi să încep lucrul, domnule?").

(iii) În ***propoziţii imperative*** conjunctivul prezent funcţionează ca *hortativ*, exprimând un îndemn (***Să mergem!***), o rugăminte (***Facă-se** voia Ta!*), un sfat (***Să-i scrie** măcar!*), o poruncă (***Să se liniştească** odată!*), toate „indirecte", de vreme ce respectivele îndemnuri, rugăminţi etc. sunt adresate – în fapt – nu alocutorului, ci unor persoane neimplicate în dialog. ***Conjunctivul hortativ***, cu diversele sale nuanţe (poruncă, rugăminte, îndemn, sfat) are o frecvenţă ridicată în limba română actuală. Prin valoarea de hortativ, conjunctivul se situează pe locul lui TREBUIE (*„X este obligat să" / „există obligaţia să", „lui X nu i se permite" / „nu există permisiunea"*) şi „completează" astfel imperativul, care prezintă forme doar pentru persoanele 2 şi 5 (vezi *supra*, **5.3.1**):

*– Unde-i Isac ceauş ? **Să vie** numaidecât aici Isac ceauş! **Să**-mi **aducă** pe pribegii tătari* [...] ***Să** mi-i **aducă** şi **să** le **văd** în clipă capetele retezate!* (M. Sadoveanu, *Fraţii Jderi*).

Forme de conjunctiv cu valori modale diferite pot apărea în acelaşi context:

*Ce **să facă** ? La muşteriu, cu cioburi de sticlă nu putea merge. **Să fugă**? Unde **să** se **ducă**? **Să** se **întoarcă** la prăvălie! N-are să-l omoare doar.* (I. L. Caragiale, *Cănuţă, om sucit*).

În textul de mai sus sunt coocurente forme de conjunctiv cu semnificaţia lui POATE$_{1,2}$ (*Ce **să facă**?* = „Ce putea să facă?"), CREDE (*Unde **să fugă**?* = „Se îndoieşte că are unde să fugă.", „Nu ştie unde să fugă.") şi TREBUIE (***Să se întoarcă!*** = îndemn).

Se înscriu în sfera exprimării relaţiilor interpersonale (ca strategii de comunicare) *contextele tipice pentru conjunctiv*, în care, printr-o propoziţie interogativă se reia o întrebare, evitându-se sau întârziindu-se în acest fel formularea unui răspuns (precum [*Ce mai faci?*] ***Ce să fac?***. Structuri similare apar şi în cazul redării conversaţiei prin stil indirect liber (vezi **II, Vorbirea directă şi vorbirea indirectă**): *Ce avea preotul pe suflet? Ce **să aibă**? Lucru greu de înţeles, fireşte.* (I.L. Caragiale, *În vreme de război*).

6.2.2. În ***propoziţii principale regente*** conjunctivul exprimă valorile modale menţionate mai sus (vezi *supra*, **6.2.1**). Formele de conjunctiv apar:

– în regentele din construcţiile incidente (*Chiar dacă ar fi venit* (***să zicem** că ar fi aşa*) *tot nu m-ar fi găsit acasă.*);

– în interogative directe regente (*Oare **să fi gândit** el că minţeam?*);

– în interogative dubitative regente (***Să-i spun** ce am avut de gând sau **să las** lucrurile să decurgă de la sine?*);

– în propoziţii imperative regente (*Dac-a fi trebuinţă, **să batem** război!*, M. Sadoveanu, *Fraţii Jderi*).

Conjunctivul este folosit şi în regentele construcţiilor condiţionale, unde intră în concurenţă cu modul condiţional (vezi *infra* **6.3.1**):

*Dacă tot nu pot (sau nu ştiu, sau nu au vreme, sau nu se pricep, sau nu vor) să le netezească artiştilor existenţa, cel puţin **să se deprindă** a-i respecta.* (Rlit, 2003).

6.2.3. În privinţa ocurenţei formelor de conjunctiv în ***propoziţiile subordonate***, se remarcă faptul că, exceptând cauzalele şi sociativele, toate propoziţiile dependente acceptă conjunctivul ca predicat. Purtător de valori modale (vezi *infra*, **6.2.3.1**) sau amodal (vezi, *infra*, **6.2.3.2**), conjunctivul apare ca mod tipic al subordonării în limba română, iar denumirea lui reflectă acest fapt (*conjunctiv* sau *subjonctiv* =„care leagă”).

6.2.3.1. Conjunctivul *modal* apare în propoziţii subordonate completive sau atributive: *Ştia ce **să spună**.*; *Rar am văzut un om care **să-şi păstreze calmul** într-o asemenea situaţie.*

De asemenea, conjunctivul este utilizat în contexte prin care se relatează spusele sau gândurile cuiva, aşadar în discursul reprodus (vezi **II, Vorbirea directă şi vorbirea indirectă**). Astfel, conjunctivul este ocurent în propoziţii interogative indirecte propriu-zise sau dubitative introduse prin conectori specifici (*unde, când, cum, care, cine, ce, dacă*):

*Îi întreba unde **să pună** cartea. / Îl întreba când **să vină**. / Îl întreba cum **să se îmbrace**.*;

*Se gândea ce **să facă** într-o asemenea împrejurare.*;

*Se întreba care **să fie** explicaţia atitudinii lui.*;

*Mă întrebam dacă **să-i spun** sau **să nu-i spun**.*

În stil indirect conjunctivul este folosit, deopotrivă, în subordonate care reprezintă transpunerea unor propoziţii asertive, interogative sau imperative:

*I-a arătat ce **să facă** într-o asemenea împrejurare. / I-a arătat cu cine **să vorbească**.*;

*Îi spusese unde **să pună** cartea. / Îi spusese când **să vină**. / Îi spusese cum **să se îmbrace**.*;

*Îl porunceşte **să plece**.(< Îi porunceşte: Pleacă!).*

Conjunctivul îşi păstrează capacitatea de a reda procese considerate posibile şi în subordonate care exprimă circumstanţe ca scopul, modul, concesia, condiţia etc.:

*A venit din America **să-şi vadă** bunicii.*;

*Fără **să mai întrebe** ceva a plecat.*;

***Să fi avut** de câştigat, ar fi venit şi el.*;

***Să fi strigat** tot nu l-aş fi auzit.*

Conjunctivul este purtător de valori modale când este subordonat unui verb, adjectiv sau adverb care poate selecţiona atât forme de conjunctiv, cât şi forme de indicativ.

În această situaţie sunt (i) verbe ca: *se amuză că / să..., se bucură că / să..., îl doare că / să ..., îl enervează că / să... , îl entuziasmează că / să..., îl exasperează că / să..., îl interesează că / să ..., îl încântă că / să..., îl înspăimântă că / să..., îl mâhneşte că / să..., se mândreşte că / să..., îl ofensează că / să..., îl zăpăceşte că / să...*etc. , (ii) adverbe precum: (*e*) *bine că / să...*, (*e*) *groaznic că / să...*, (*e*) *rău că / să...*, (*e*) *ruşinos că / să..., e sigur că... / e mai sigur să...*, (*e*) *urât*

că / să..., (e) *util că / să*...și (iii) adjective (unele provenite din participiu): *bucuroasă că / să...chinuită că / să..., fericită că / să...., furioasă că / să...., îngrijorată că / să..., încântată că / să..., măgulită că / să..., mândră că / să..., preocupată că / să..., speriată că / să..., uluită că / să*...etc.

Selecția formelor de conjunctiv sau de indicativ este impusă de nuanțări semantice. Enunțuri ca *Îl enervează că **faci gălăgi**.* și *Îl enervează **să faci gălăgie**.* se interpretează diferit: primul are citirea „Îl enervează situația (redată ca reală, înțeleasă ca stare de fapt) de a face gălăgie." iar al doilea transmite informația „Îl enervează situația (înțeleasă ca eventualitate, ca posibilitate) de a face gălăgie." Similar, *Andrei pare că înțelege ce-i spun.* este echivalent cu „Andrei face impresia că înțelege ce-i spun.", pe când enunțul cu verbul la forma de conjunctiv *Andrei pare **să înțeleagă** ce-i spun.* corespunde interpretării „Cred / bănuiesc că Andrei înțelege ce-i spun.".

O serie de verbe care, la forma afirmativă, impun ca verbul subordonat să fie la indicativ, selecționează conjunctivul când sunt la forma negativă: *Își amintește că a cerut.* / ***Nu**-și amintește **să fi cerut**.*; *Știu că a abordat acest subiect.* / ***Nu** știu **să fi abordat** acest subiect.*

De asemenea, unele verbe cu regim de indicativ cer conjunctivul când au forma de condițional: *Mă miră că a venit.* / ***M-ar mira să vină.**, **M-aș fi mirat să fi venit**.*; *Mă surprinde că ai răspuns.*/ ***M-ar surprinde să răspunzi.**, **M-ar fi surprins să fi răspuns**.* etc.

Dacă regentul exprimă îndoiala sau posibilitatea, enunțul cu formă de conjunctiv este dublu modalizat: *Nu cred că vine.* și *M-aș fi îndoit că e așa.* înseamnă „Am îndoieli în legătură cu venirea lui." și, respectiv, „Am avut bănuiala că nu e așa.", pe când *Nu cred să vină.* și *M-aș fi îndoit să te fi întâlnit.* se interpretează ca „Am îndoieli în legătură cu posibilitatea venirii lui."; „Am avut bănuiala că nu există posibilitatea de a te întâlni.". Astfel, prezența formei de conjunctiv este impusă uneori de conținutul semantic al regentului, iar în această situație conjunctivul poate fi coocurent cu forme de condițional sau cu alte expresii care specifică incertitudinea sau probabilitatea:

*Eu unul am crezut că da și mă îndoiesc ca o altă tălmăcire **să fi părut** mai firească* **oricui ar fi știut** *ce îngrozitoare ironie împovăra în privința aceasta pe Pașadia.* (M. Caragiale, *Craii*);

Tot ce se poate *ca firea incomodă a artistului **să fi contribuit** decisiv la împingerea lucrurilor într-o asemenea fundătură.* (Rlit, 2003).

6.2.3.2. Conjunctivul *nu are valoare modală* în propoziții dependente de regenți care impun verbului subordonat forma de conjunctiv sau de infinitiv.

Se înscriu în această categorie (a) verbe aspectuale *se apucă să..., este (cât pe ce) să...., începe să..., se pornește să..., stă să...* etc.; modalele deontice tipice precum: *vrea să..., poate să..., trebuie să...* și alte verbe de modalitate ca *i s-a acrit să..., îi arde să..., aspiră să...*etc. *se cade să...., se cuvine să...., impune să..., permite să..., poruncește să...*etc.; o serie de verbe psihologice, câteva epistemologice sau „de atitudine" precum: *adoră să..., se ambiționează să..., binevoiește să..., se canonește să..., se căznește să..., se chinuie să..., impune să..., se grăbește să..., îndrăznește să..., îndeamnă să..., optează să..., planifică să..., plănuiește să..., se precipită să..., renunță să..., roagă să..., tânjește să...* etc.; (b) adverbe din construcții unipersonale, provenite din adjective sau din participii ce pot fi subsumate categoriei semantice a modalității precum: (e) *interzis să...*,

(*e*) *necesar să...*, (*e*) *obligatoriu să...*, (*e*) *permis să...*, (*e*) *posibil să...* etc. şi (c) unele adjective ca: *aptă să..., atentă să..., avidă să..., bună să..., capabilă să..., curioasă să ..., datoare să..., decisă să..., demnă să..., disponibilă să..., grijulie să..., inaptă să..., incapabilă să..., însetată să..., liberă să...., menită să..., nerăbdătoare să..., vrednică să...* etc.

Cu regenţi de tipul celor de mai sus, formele de conjunctiv – concurate, de regulă, de forme de infinitiv – sunt *amodale*, semnificaţia modală fiind exprimată de întregul grup (regent + verb $_{\text{conjunctiv}}$).

6.3. Relaţia cu alte moduri

Semnificaţiile modale ale conjunctivului permit concurenţa sau sinonimia acestuia cu modul condiţional (optativ, propriu-zis şi potenţial) şi cu imperativul. Impuse de factori sintactici, formele de conjunctiv concurează infinitivul. Alţi factori, care ţin de strategiile comunicative, permit folosirea conjunctivului cu valoare de indicativ, în structuri de tip retoric.

6.3.1. Cu valoare de condiţional-optativ, exprimând semnificaţia modală *„X doreşte" / „se doreşte"*, conjunctivul apare în propoziţii independente exclamative (*Eu **să fiu** sănătos!, Aşa **să fie**!*), uneori în formule fixe (***Ducă-se** pe pustii!*). La fel ca şi condiţionalul-optativ, subjonctivul poate fi folosit în imprecaţii şi blesteme:

***Topescă-se** zarea ca scrumul./ Funingini, cenuşă, **s-acopere** drumul, / **Să nu** mai **dea ploaie**, şi vântul / **Să zacă**-mbârcit cu pământul.* (T. Arghezi, *Blesteme*).

Cu aceeaşi valoare de condiţional-optativ, redând un proces *dorit*, conjunctivul apare în propoziţii regente ale unor enunţuri complexe, corespunzătoare propoziţiilor independente exclamative menţionate mai sus (compară: *Eu **să fiu** sănătos, că voi trece şi necazul asta!*; *Când ne-o fi mai rău, aşa **să** ne **fie**!*).

În unele contexte cele două forme modale (conjunctivul şi condiţionalul-optativ) sunt coocurente:

*În două surcele de vreasc **să se facă** / Picerele tale, făptură buimacă. /* **Plesni**-*ţi*-**ar** *timpanul, / **Să n-auzi** când trece tramvaiul. / **Să uiţi** la cetanii tipicul / Şi psalmii în zi de Crăciun.* (G. Topîrceanu, *Parodii originale*).

Însoţit de un anumit contur intonaţional, conjunctivul apare în subordonate condiţionale sau concesive: ***Să-l chemi**, ar veni.* vs *Dacă l-ai chema, ar veni; Chiar să-l **chemi**, tot n-ar veni.* vs *Chiar dacă l-ai chema, el n-ar veni.* (vezi **II Circumstanţialul condiţional, Circumstanţialul concesiv, Organizarea prozodică a enunţului**). În această situaţie conjunctivul este sinonim cu condiţionalul propriu-zis, deoarece – ca şi acesta din urmă – redă un proces considerat *probabil*:

***Să fi judecat** după femeile pe cari Pirgu i le aducea lui Paşadia, oricine ar fi fost de părerea acestuia din urmă.* (M. Caragiale, *Craii*); ***Să-l văd** venind aş mai trăi o viaţă!* (G. Coşbuc, *Mama*).

Uneori subjonctivul şi condiţionalul apar în acelaşi context: *De*-**ar şti** *mama! / Vai, **să ştie** / Ce fac azi,mi-ar da ea mie!* (G. Coşbuc, *La oglindă*).

6.3.2. Semnificaţia modală de „obligatoriu / interzis" pe care subjonctivul o realizează ca hortativ, permite folosirea lui în locul imperativului:

*– Ba **să vii** Domnia Ta numaidecât; aşa porunceşte părintele Nicodim.* (M. Sadoveanu, *Fraţii Jderi*).

6.3.3. Toate situaţiile înfăţişate mai sus ilustrează faptul că modul conjunctiv acoperă întreaga zonă a posibilităţii realizate ca IMAGINA – CREDE sau ca VREA – POATE$_{1,2}$ – TREBUIE. Exprimat prin conjunctiv, procesul comunicat poate fi redat ca imaginat, aparent (virtual), factual sau nonobligatoriu / permis ori obligatoriu / interzis. Astfel, conjunctivul se opune indicativului, modul care exprimă valoarea EXISTA / FACE (*„X este / face", „există", „se efectuează"*). Opoziţia dintre cele două moduri este pusă în evidenţă de construcţii în care acelaşi regent selectează fie conjunctivul, fie indicativul: *Se bucură că* ***vii***. */ Se bucură* ***să vii***.; *E rău că* ***minţi***. */ E rău* ***să minţi***.; *Va fi măgulită că* ***este invitată***. */ Va fi măgulită* ***să fie invitată***. (vezi *supra*, **6.2.3**).

Forma de conjunctiv poartă semnificaţia proprie indicativului în anumite situaţii de comunicare, în care locutorul foloseşte tiparul interogativ pentru a transmite informaţii alocutorului. În propoziţii interogative retorice (independente sau regente) conjunctivul redă surprinderea, indignarea sau protestul locutorului faţă de un proces considerat *real*. În enunţurile: *Cum* ***să nu fie*** *nevoie de poezie?*, As, 2003; *Ce* ***să fi făcut*** *cu o laudă pură şi simplă?*, („Ziua", 2003); *Cine* ***să-mi fi spus*** *că voi ajunge la o astfel de mâncare?*, Rlit, 2003, prin forma specifică a „cererii de informaţie" se exprimă o „ofertă de informaţie". Aceste construcţii sunt echivalente cu structuri de tipul: „(Desigur că) este nevoie de poezie", „Nu aveam ce să fac cu o laudă pură şi simplă." şi, respectiv, „Nimeni nu putea să-mi spună că voi ajunge la o astfel de mâncare." (vezi **II, Clasificarea enunţurilor după scopul comunicării, 5**).

La fel ca şi condiţionalul, în subordonatele concesive sau condiţionale, subjonctivul prezent este substituibil cu indicativul prezent, iar subjonctivul perfect – cu indicativul imperfect: ***Să-l pedepseşti***, *şi tot n-ar spune adevărul.* = „Chiar dacă îl pedepseşti, tot n-ar spune / tot nu spune adevărul."; ***Să-l fi chemat***, *ar fi venit.* = „Dacă îl chemai, ar fi venit / venea.". (vezi **II, Circumstanţialul condiţional, Circumstanţialul concesiv**).

6.3.4. În limba română actuală conjunctivul concurează infinitivul, aflându-se cu acesta din urmă într-o relaţie de sinonimie (vezi *supra*, **6.2.3, Forme verbale nepersonale, 2.5.1**).

Conjunctivul acceptă acelaşi tip de regenţi ca şi infinitivul: regent verbal (*Începe a povesti.* şi *Începe* ***să povestească***.), adjectival (*A fost declarată aptă de a face sport.* şi *A fost declarată aptă* ***să facă*** *sport.*), adverbial (*E interesant a călători.* şi *E interesant* ***să călătoreşti***.), nominal (*Are talentul de a convinge.* şi *Are talentul* ***să convingă***.).

Conjunctivul stă în locul infinitivului din aşa-numitele construcţii infinitivale absolute, având aceeaşi valoare circumstanţială: *Pentru a veni cât mai multă lume, organizatorii au asigurat o intensă campanie de promovare a evenimentului.* şi *Ca* ***să vină*** *cât mai multă lume, organizatorii au asigurat o intensă campanie de promovare a evenimentului*; *Fără a-l propune profesorul, Andrei s-a prezentat la Olimpiadă.* şi *Fără* ***să-l propună*** *profesorul, Andrei s-a prezentat la Olimpiadă.*

În vecinătatea verbului *a avea* asociat cu un relativ, subjonctivul concurează infinitivul: *N-are ce face / cu cine se juca / cui mărturisi / unde se duce.* sau *N-are ce* ***să facă*** */ cu cine* ***să se joace*** */ cui* ***să mărturisească*** */ unde* ***să se ducă***.

În această situaţie comportamentul subjonctivului este identic cu cel al infinitivului. În situaţiile de sinonimie cu infinitivul, formele de conjunctiv sunt amodale. Nuanţele modale provin din alte surse, precum prezenţa verbelor modale, a adverbelor şi adjectivelor modalizatoare etc.

Sinonimia dintre conjunctiv şi infinitiv reprezintă un fenomen de limbă care se manifestă diferenţiat în funcţie de repartiţia teritorială, de registrul stilistic şi de aspectul vorbit sau scris al limbii române actuale. În limbajul scris, mai ales în stilul cultivat (beletristic, ştiinţific, juridic) infinitivul – formă verbală mai abstractă – e mai frecvent. Tendinţa de utilizare a infinitivului în locul conjunctivului încadrează limba română actuală în tiparul limbilor romanice. În schimb, în limbajul vorbit (cu toate variantele sale) este preferat conjunctivul – formă verbală care poartă informaţii de persoană şi număr –, limba română distanţându-se astfel de celelalte limbi romanice şi apropiindu-se de limbile balcanice (vezi **Forme verbale nepersonale, 2.5**).

6.4. Caracteristici temporale

În propoziţii independente sau în principale regente formele de **conjunctiv prezent** acoperă zona semantică a prezentului (*Să **intru** acum?*) sau a viitorului (*Cum **să nu fie** prezent şi el mâine?*), iar cele de **conjunctiv perfect**, zona trecutului (***Să fi venit** ieri!*).

În propoziţii subordonate, procesul redat prin formele de conjunctiv este situat în raport de procesul comunicat prin verbul din regentă. Faţă de acţiunea, evenimentul sau starea exprimate de verbul regent, procesul exprimat de conjunctiv prezent poate fi concomitent (cu valoare de prezent, trecut, viitor) sau posterior (cu valoare de viitor): *Încearcă (a încercat, va încerca) **să spună şi el ceva.**, Îi spune (i-a spus, o să-i spună) **să se prezinte** la examen., Rar am întâlnit un om care **să aibă** o asemenea putere de convingere.*

Dacă în regentă procesul este redat prin condiţional perfect sau prin conjunctiv perfect cu valoare de condiţional, formele de conjunctiv prezent specifică procese plasate în trecut:

*În acea seară eram în aşa fel de sfârşeală că n-aş fi crezut să mă pot scula nici **să fi luat** casa foc.* (M. Caragiale, *Craii*).

Între procesul comunicat prin verbul din regentă şi cel redat de conjunctivul perfect se instituie un raport de anterioritate: *Nu cred **să fi greşit** la testul de ieri.*

*Nu ştiu **să fi primit** de când sunt decât una, de la bunul meu amic Uhry, care să-mi **fi adus** o veste fericită.* (M. Caragiale, *Craii*);

*Dorea (ar dori / ar fi dorit) **să fi venit** mai devreme.*

Adeseori valoarea temporală se neutralizează, formele de conjunctiv transmiţând numai semnificaţii modale. În subordonate dependente de un verb la condiţional, conjunctivul (sinonim cu modul condiţionalul propriu-zis) exprimă un proces posibil, probabil, dar nerealizat. Enunţul *Să ne **fi spus**, l-am fi ajutat.* se poate echivala cu un enunţ complex cu indicativ (modul „realităţii"). Structura corespunzătoare („Dar nu ne-a spus şi nu l-am ajutat") este negativă implicând faptul că procesul este prezentat ca probabil, incert, neefectuat.

Semnificaţia modală este evidentă în contexte în care formele de conjunctiv sunt asociate cu adverbe de ancorare temporală incompatibile, şi anume: conjunctivul prezent – cu adverbe tipice pentru trecut şi, respectiv, conjunctivul trecut – cu adverbe specifice pentru prezent: *Era mai util **să răspundă** atunci, pe loc! (Dar n-a răspuns...)*; *Era mai util **să fi răspuns** acum, pe loc! (Dar n-ai răspuns...)*.

TIMPUL

1. PRELIMINARII

Timpul este categoria gramaticală care indică fixarea desfăşurării unui proces (*acțiune, eveniment* sau *stare*) în raport cu actul enunțării şi se manifestă prin existența unor ansambluri (seturi) de forme verbale. Cu alte cuvinte, *timpul gramatical* dă seamă de corelațiile sistematice între formele verbale prin care se redau procesele comunicate şi situația de comunicare.

Timpul este o categorie gramaticală specifică verbului. Informația legată de situarea unei *acțiuni*, a unui *eveniment* sau a unei *stări* față de actul comunicării distinge verbul de celelalte părți de vorbire. Cuvântul *fugă* specifică o acțiune, dar nu precizează dacă desfăşurarea coincide cu situația de comunicare, dacă este anterioară sau ulterioară acesteia. Plasarea acțiunii față de actul enunțării se realizează prin formele verbale: *fuge* redă o acțiune care se desfăşoară concomitent cu actul enunțării, *a fugit* exprimă o acțiune desfăşurată înaintea actului enunțării, iar *va fugi* specifică o acțiune care urmează să se desfăşoare după actul enunțării. La fel, cuvintele *alb* şi *albeață* redau o proprietate, pe când *albeşte, a albit, va albi* specifică faptul că o anume entitate „primeşte" proprietatea respectivă, iar modificarea se petrece concomitent cu situația de comunicare (*albeşte*), înainte de aceasta (*a albit*) sau, respectiv, după ea (*va albi*).

1.1. Punct de reper, timp de referință, raporturi temporale

Categoria gramaticală a timpului reflectă reprezentarea mentală unidimensională lineară a „temporalității". În percepția comună, în raport cu situația de comunicare se configurează o axă de orientare în care ***punctul de reper (de perspectivă)*** este momentul enunțării (ME = t_0).

În funcție de intervalul în care se desfăşoară comunicarea, câmpul semantic al temporalității este segmentat în trei zone: prezent („acum"), trecut („până acum") şi viitor („de acum încolo").

∞ ←----trecut----} {---prezent (t_0)----}{-----viitor-----→ ∞

Zonele semantice constituie aşa-numitul ***timp de referință*** (TR) al formelor verbale. În enunțul *Mă uit la un film.* timpul de referință al formei verbale este prezentul, în *Am văzut filmul.* timpul de referință este trecutul, iar în *Îmi voi aminti cu plăcere aceste momente.* timpul de referință este viitorul.

„Ancorarea" în zonele semantice, aşadar identificarea timpului de referință, poate fi confirmată uneori de adverbe de situare (plasare, fixare) temporală ca: *acum, atunci, cândva, odinioară, azi, ieri, mâine* etc.

Funcționează ca expresii de situare temporală și grupări de cuvinte în componența cărora intră substantive ce denumesc unități de măsură a timpului (*secundă, minut, oră, zi, lună, an, secol, mileniu*), perioade ale anului (*iarnă, vară* etc.), momente ale zilei (*dimineață, prânz, după-amiază, seară, noapte* etc.), nume ale zilelor săptămânii (*luni, marți* etc.), nume ale lunilor anului (*ianuarie, februarie* etc.), nume de sărbători (*Crăciun, Paște, Înălțare, Sfânta Maria, Revelion* etc.), expresii prin care se redau datele calendaristice (*2 ianuarie 1999* etc.). Toate acestea, fiind (re)cunoscute de întreaga colectivitate lingvistică, sunt considerate modalități de exprimare a „timpului real". De asemenea, pot fixa procesul pe axa temporală substantivele care au trăsătura semantică [Temporalitate] (*război, cursă, spectacol* etc.).

Substantivele temporale sunt coocurente în structuri cu *în timpul, pe parcursul, înainte de, înaintea, după* (*În timpul crizei economice a dat faliment., Înainte de război avea alte planuri în legătură cu viața sa., După spectacol era mai liniștit.*) și alcătuiesc o subclasă a „substantivelor verbale". (vezi **Substantivul, 4.4**).

Astfel în enunțurile *Ieri a trecut pe la mine., Acum un minut a plecat., Săptămâna trecută / în ianuarie* (*trecut*) */ de Crăciun ne-am întâlnit., S-a născut pe 4 decembrie 1930., După criza economică și-a revenit cu greu.* timpul de referință „trecut" este redat prin asocierea formei verbale cu expresii de fixare temporală.

În *Mâine voi pleca la mare.,Peste două luni voi intra în vacanță., Săptămâna viitoare / în ianuarie* (*viitor*) */ de Înălțare voi face o excursie în Franța., Voi termina studiile în 2009., După spectacol vom merge la o petrecere.*, expresiile de fixare temporală însoțesc formele verbale pentru a exprima procese posterioare actului enunțării.

De fapt, între formele verbale și expresiile de fixare temporală există o relație mai complexă. Puține adverbe sau expresii de tip adverbial sunt specifice unui anume timp de referință. Astfel *aseară, azi-noapte, demult, ieri, odinioară, pe vremuri,*((*răs*)(*alaltă*))*ieri* „trimit" la zona semantică a trecutului. *Desearä, în curând, la noapte, mâine, odată și odată,* ((*răs*)(*poi*)*mâine* situează procesul în sfera semantică a viitorului. În general, grupurile nominale ce conțin adjectivul *trecut* (*săptămâna trecută* etc.) specifică ancorarea în zona trecutului, pe când cele care au în componența lor adjectivul *viitor* (*săptămâna viitoare* etc.) plasează procesul în zona viitorului.

Sunt comune pentru trecut și viitor adverbe sau expresii ca: *atunci, cândva, mai târziu, luni, marți* etc., *în ianuarie* etc. *la răsăritul soarelui* etc., *în câteva minute, după câtva timp, peste câtva timp* etc., *săptămâna următoare* etc., *cu o săptămână înainte* etc., *în săptămâna aceea* etc.

Plasează în orice zonă a axei temporale adverbele *azi (astăzi), dimineață, după-amiază, la prânz* etc. și grupările cu adjectivul demonstrativ *acest*: *în dimineața aceasta* (*asta*), *în după-amiaza aceasta* (*asta*), *în seara aceasta* (*asta*), *în noaptea aceasta* (*asta*), *în săptămâna aceasta* (*asta*), *în luna aceasta* (*asta*), *în anotimpul acesta* (*ăsta*), *în primăvara aceasta* (*asta*), *în vara aceasta* (*asta*), *în toamna aceasta* (*asta*), *în iarna aceasta* (*asta*), *în anul acesta* (*ăsta*), *în secolul acesta* (*ăsta*), *în perioada aceasta* (*asta*).

Fixarea unui punct de reper (t_0) înseamnă, implicit, redarea unei *ordonări* pe axa temporală, ordonare care se manifestă prin stabilirea anumitor *raporturi temporale*. Procesele cu timpul de referință prezent se află într-un *raport de simultaneitate* (*coincidență*) cu momentul enunțării, cele cu timpul de referință trecut intră într-un *raport de anterioritate* cu momentul enunțării, iar cele cu timpul de referință viitor se găsesc într-un *raport temporal de posterioritate* cu momentul enunțării.

Aşadar, prin formele verbale de timp procesele sunt situate în una dintre cele trei zone de referință, adică sunt *fixate* pe axa temporală. Funcția formelor verbale de timp nu este însă aceea de a se referi la un moment sau o succesiune de momente. Timpurile gramaticale nu trimit la „referent" ca expresiile nominale, pronumele în particular.

Astfel, în enunțurile *Dan a privit în jurul său. Ceea ce vedea îl încânta.* entitatea la care se referă *îl* este recuperată referențial prin intermediul substantivului *Dan* din primul enunț, iar intervalul în care se derulează procesul „vede" (*vedea*) este identificat prin forma verbului anterior – *a privit*. Cele două procese se desfăşoară în acelaşi interval temporal situat înaintea momentului enunțării, dar *a privit* nu poate fi considerat echivalent al lui *vedea*, aşa cum antecedentul nominal – substantivul *Dan* – este echivalent al pronumelui (*îl*); *intervalul temporal* al celor două procese este acelaşi, dar procesele în sine sunt diferite.

Formele verbale trimit la o „situație" a cărei configurație se creează prin fixarea raporturilor temporale între intervalele de desfăşurare ale unei înlănțuiri de procese. Situația comunicată este în mod tipic o configurație de procese. Pentru a exprima temporalitatea, aşadar pentru a reda o situație interpretabilă din punct de vedere temporal, formele verbale sunt integrate în enunțuri de diferite feluri: propoziții principale (independente sau regente) şi propoziții subordonate; raporturile temporale se pot stabili şi între fraze. Cu alte cuvinte, *selecția strategiei temporale* şi *interpretarea temporală* se realizează la nivel textual, nu în interiorul enunțului; exprimarea temporalității printr-o singură formă verbală (deci redarea unui sigur proces) este doar un caz particular al textului.

De regulă, *ordonarea temporală a proceselor*, altfel spus, coincidența sau succesiunea (anterioritatea sau posterioritatea) dintre două sau mai multe procese care alcătuiesc situația comunicată se exprimă prin enunțuri complexe în care formele gramaticale de timp sunt asociate unor conectori (frastici – coordonatori sau subordonatori – sau textuali) şi / sau unor expresii de tip adverbial.

Raporturile temporale pot fi exprimate prin structuri care exprimă nemijlocit relații temporale (*Am ajuns înainte să înceapă spectacolul.* = „Întâi am ajuns şi apoi a început spectacolul.") sau pot fi implicate în relații de tipul cauză – efect (*S-a întristat, fiindcă n-ai venit şi tu.* = „Întâi n-ai venit tu şi apoi s-a întristat"), scop – realizare (*S-a îmbrăcat elegant ca să facă o bună impresie.* = „Întâi s-a îmbrăcat elegant şi apoi (eventual) a făcut o bună impresie.").

Raportul temporal de simultaneitate se stabileşte între cel puțin două procese (p_1 şi p_2) care se petrec în acelaşi moment sau în acelaşi interval de timp.

Coincidența din punct de vedere temporal se identifică prin posibilitatea apariției în același context cu formele verbale a unor expresii precum: *în același timp, în acest timp, între timp*.

(a) În structurile realizate prin coordonare, simultaneitatea între procese este confirmată prin inserarea expresiilor menționate (*în același timp* etc.) în propozițiile care urmează conectorilor coordonatori *și, iar* sau *dar* :

Mâncăm (p_1) *și* **în acest timp** ***ne uităm la televizor*** (p_2).

Ioana ***a ieșit*** *din casă* (p_1) *iar* **între timp** ***Andrei a scos mașina din garaj*** (p_2).

(b) În structurile realizate prin subordonare coincidența temporală este exprimată prin propoziții conjuncționale introduse prin conectori specializați pentru redarea raportului temporal ca *în timp ce, în vreme ce* etc.:

Mâncăm (p_1) ***în timp ce ne uităm la televizor*** (p_2).

Ioana a ieșit din casă (p_1) ***în vreme ce Andrei a scos mașina din garaj*** (p_2).

Simultaneitatea proceselor nu este legată totdeauna de semnificația conectorilor. Astfel, și în enunțurile următoare cu propoziții conjuncționale sau relative se redau procese ale căror intervale temporale coincid:

Ai știut (p_1) ***că mințea*** (p_2).

Speră (p_1) ***să-l primești chiar acum*** (p_2).

Aș vedea și eu ceva, (p_1) ***dacă te-ai da la o parte*** (p_2).

A plecat (p_1) ***când ai venit tu*** (p_2).

Acolo era parcul (p_1) ***în care / unde mă jucam în copilărie*** (p_2).

Raportul temporal de anterioritate se stabilește între două procese (p_1 și p_2) care se desfășoară într-o succesiune de felul: „p_2 precedă p_1".

Pentru exprimarea unui proces anterior (p_2), verbul este sau poate fi însoțit de adverbe ca *înainte* sau *mai devreme, mai întâi*.

(a) Când propozițiile sunt coordonate prin *și* sau *dar*, segmentul care redă procesul anterior include adverbele menționate sau pronumele – cu „valoare neutră" – *aceasta (asta)* precedat de *înainte de*:

Voi pleca (p_1) *și /, dar* **înainte de asta** ***îi voi scrie o scrisoare*** (p_2).

Acum și-a revenit (p_1), *dar* **mai devreme** ***de-abia mai respira*** (p_2).

Aș semna actele (p_1), *dar* **mai întâi** ***le-aș citi cu atenție*** (p_2).

(b) În enunțuri aflate în relație de dependență, raportul temporal de anterioritate se exprimă cu ajutorul conectorilor conjuncționali specializați, precum *după ce, îndată ce* etc.:

Voi pleca (p_1) ***după ce îi voi scrie o scrisoare*** (p_2).

A răspuns (p_1) ***îndată ce am repetat întrebarea*** (p_2).

Succesiunea „p_2 precedă p_1" poate fi redată prin în enunțuri cu propoziții introduse prin conectori conjuncționali sau relativi nespecializați:

Spune (p_1) ***că a terminat deja lucrarea*** (p_2).

Nici n-a sperat (p_1) ***să se fi rezolvat situația*** (p_2). / *A sperat* (p_1) ***ca situația să se fi rezolvat*** (p_2).

Măcar să întrebi (p_1) ***dacă a citit cartea.*** (p_2)

Să facă (p_1) ***ce îl ruga (l-a rugat, îl rugase) ea.*** (p_2).

Relaţia de anterioritate este implicată şi în structuri de tipul *„fiindcă X atunci rezultă Y"*. Enunţuri ca *Am trecut examenul* (p_1), ***fiindcă am învăţat*** (p_2). sau *Puteţi vorbi la telefon de-abia pe seară* (p_1), ***pentru că va ajunge acasă târziu*** (p_2). redau raporturi logico-semantice de cauzalitate (tipul *cauză / sursă – rezultat / efect*): „am învăţat" (*cauză / sursă*) → „am trecut examenul" (*rezultat / efect*); „va ajunge acasă târziu" (*cauză / sursă*) → „puteţi vorbi la telefon de-abia pe seară" (*rezultat / efect*). Din perspectiva succesiunii temporale, procesul exprimat prin propoziţia conjuncţională este anterior celui redat prin regentă.

Raportul temporal de posterioritate se stabileşte între două procese (p_1 şi p_2) care se desfăşoară într-o succesiune de felul: „p_2 urmează / ulterior lui p_1".

Posterioritatea unui proces este confirmată prin prezenţa adverbelor *apoi, ulterior* sau a expresiilor *mai târziu, după aceea (asta).*

(a) În structuri realizate prin coordonare copulativă semnificaţia „p_2 mai târziu decât p_1" se exprimă prin inserarea expresiilor menţionate mai sus în cadrul propoziţiei care exprimă procesul posterior:

Se logodesc (p_1) *şi* **apoi / după aceea** ***se căsătoresc*** (p_2).

În fraze susţinute de relaţii de coordonare copulativă, dacă cea de-a doua propoziţie conţine expresii precum *de aceea, din pricina (cauza) asta* etc., atunci această propoziţie exprimă un proces posterior faţă de cel redat în prima propoziţie. Enunţuri ca *Am învăţat* (p_1) ***şi de aceea am trecut examenul*** (p_2). sau *Va ajunge acasă târziu* (p_1) ***şi din pricina asta puteţi vorbi la telefon de-abia pe seară*** (p_2). redau raporturi logico-semantice de cauzalitate (tipul *cauză / sursă – rezultat / efect),* fiind echivalente cu structuri de felul *„p_2 este rezultat al lui p_1"*: „Am trecut examenul ca rezultat al faptului că am învăţat.", „Veţi putea vorbi la telefon de-abia pe seară, ca rezultat al faptului că va ajunge acasă târziu.".

> După cum se poate observa, astfel de construcţii alcătuite din propoziţii de acelaşi rang sunt corespondente ale structurilor cu propoziţii dependente care exprimă acelaşi raport logico-semantic (cauză – efect): *Am învăţat* (p_1) *şi de aceea am trecut examenul [ulterior]* (p_2). = *Am trecut examenul* (p_1), *deoarece am învăţat* (p_2). Tiparele sintactice sunt diferite, dar prezenţa expresiilor cu funcţie discursivă (*de aceea, din pricina asta* etc.) asigură păstrarea informaţiei proeminente de cauzalitate între cele două procese.

Raportul temporal de posterioritate este implicat şi în enunţuri complexe care prezintă un proces (p_2) ca o consecinţă a altui proces (p_1). Într-o structură de acest fel conectorii sunt: *aşadar, dar (= aşadar), (şi) deci, (şi) prin urmare, (şi) în consecinţă*:

A fost foarte pasionat de munca sa (p_1), ***aşadar nici o cerinţă nu i s-a părut absurdă*** (p_2).

În felul acesta voi dormi prea puţin (p_1) ***şi în consecinţă voi fi foarte obosit a doua zi*** (p_2).

(b) În structuri cu propoziţii de rang diferit, subordonata conjuncţională (cu predicatul la modul subjonctiv) care redă procesul posterior celui specificat prin regentă este introdusă prin conectorul specializat *până (când)* sau este integrată într-un grup adverbial cu centrul *înainte*:

A răspuns la telefon (p_1) ***până să intre secretara*** (p_2).

Se logodesc (p_1) ***înainte să se căsătorească*** (p_2).

Enunţurile alcătuite din propoziţii de rang diferit care exprimă consecinţa implică un raport temporal de posterioritate între procesul redat în subordonată şi cel specificat în regentă:

A fost atât de pasionat de munca sa (p_1), ***încât nici o cerinţă nu i s-a părut absurdă*** (p_2).

În felul acesta voi dormi prea puţin (p_1), ***încât voi fi foarte obosit a doua zi*** (p_2).

Şi construcţiile cu subordonate care specifică scopul implică un raport temporal de posterioritate:

A învăţat mult (p_1) ***ca să intre la facultate*** (p_2).

Conjuncţiile nespecializate *că, să* (cu varianta *ca....să*) şi *dacă* pot introduce propoziţii care redau procese posterioare, enunţurile exprimând nu numai succesivitatea proceselor pe axa temporală, ci şi proximitatea lor:

Află (p_1) ***că nu va putea pleca*** (p_2).

L-aş fi întrebat (p_1) ***dacă o să vină mâine*** (p_2).

Să fi ştiut (p_1) ***că îl voi vedea astăzi*** (p_2), *nu l-aş mai fi căutat ieri.*

Îi este teamă (p_1) ***să plece mâine*** (p_2).

Aceeaşi situaţie există în cazul enunţurilor de felul:

De-abia ies pe uşă (p_1), ***că şi încep comentariile*** (p_2).

Nici bine nu i-a trecut gripa (p_1), ***că şi s-a şi îmbolnăvit din nou*** (p_2).

Astfel de construcţii transmit informaţii similare cu structurile paratactice de tipul *Se logodesc şi după aceea (apoi) se căsătoresc* (vezi *supra*): *De-abia ies pe uşă* (p_1) *că* ***şi încep comentariile*** (p_2). = *Ies pe uşă* (p_1) *şi* ***imediat după aceea încep comentariile*** (p_2).; *Nici bine nu i-a trecut gripa* (p_1) ***că s-a şi îmbolnăvit din nou*** (p_2). = *Nu i-a trecut bine gripa* (p_1) *şi* ***imediat s-a îmbolnăvit din nou*** (p_2).

De asemenea, propoziţiile relative pot exprima – în contexte diferite – procese posterioare celor redate prin regentele lor:

M-am pregătit pentru examenul (p_1) ***pe care îl voi da mâine*** (p_2).

1.2. Tipologia timpurilor verbale

Situarea proceselor pe axa temporală se exprimă în limba română prin ansambluri de forme verbale organizate în una sau mai multe serii.

Pentru procese desfăşurate concomitent cu actul enunţării – aşadar cu timpul de referinţă „prezent" – româna are o serie de forme (de ***prezent***) pentru indicativ (*învăţ, înveţi* etc.). Procesele cu timpul de referinţă „trecut", adică cele fixate înainte de momentul enunţării sunt redate prin ansambluri de forme (de ***trecut*** sau ***perfect***) pentru indicativ: ***perfectul compus*** (*am învăţat, ai învăţat* etc.), ***perfectul simplu*** (*învăţai, învăţaşi* etc.), ***mai-mult-ca-perfectul*** (*învăţasem, învăţaseşi* etc.) şi ***imperfectul*** (*învăţam, învăţai* etc.). Acţiunile, evenimentele sau stările desfăşurate după momentul enunţării – cu timpul de referinţă „viitor" – sunt redate prin două seturi de forme de indicativ. Primul set alcătuieşte paradigma ***viitorului propriu-zis*** (***viitorului I***). Acest timp verbal prezintă mai multe serii de forme: *voi învăţa, vei învăţa* etc.; *am să învăţ, ai să înveţi* etc.; *oi învăţa, ăi (ei, îi) învăţa* etc.; *o să învăţ, o să înveţi* etc.; Al doilea set circumscrie ***viitorul anterior*** (sau ***viitorul II***) şi este reprezentat printr-o singură serie: *voi (oi) fi învăţat, vei (ăi, ei, -i, îi) fi învăţat* etc.

(a) În limba română condiţionalul, conjunctivul şi prezumtivul au o situaţie specială în ce priveşte corelarea cu „timpul de referinţă". Ceea ce numim ***condiţional prezent*** (*aş învăţa, ai învăţa* etc.), ***conjunctiv prezent*** (*să învăţ, să înveţi* etc.) şi ***prezumtiv prezent*** (*(v)oi fi învăţând, vei (ăi, ei, -i, îi) fi învăţând* etc.; *să fi învăţând* etc.; *aş fi învăţând*; *oi învăţa* etc.) sunt forme verbale a căror semnificaţie „temporală" se stabileşte în context: prin formele verbale respective procesele pot fi plasate sau în zona prezentului (*Aş veni acum., Să răspund acum?*) sau în cea a viitorului (*Aş veni mâine., Să vin mâine?*).

(b) Pe de altă parte, în cazul aceloraşi moduri, formele de trecut sau de perfect (***condiţionalul perfect***: *aş fi învăţat, ai fi învăţat* etc., ***conjunctivul perfect***: *să fi învăţat* etc. şi ***prezumtivul perfect***: (*v*)*oi fi învăţat, vei* (*ăi, ei, -i, îi*) *fi învăţat* etc. / *să fi învăţat* etc. / *aş fi învăţat* etc.) se raportează la timpul de referinţă tot contextual, semnificaţia lor proeminentă fiind, în fapt, modală (compară: *Aş fi preferat* ***să ne fi întâlnit*** **ieri**. [–Real, +Trecut], cu *Aş fi preferat* ***să ne fi întâlnit*** **mâine**. [–Real], [+Viitor]).

(c) Dintre formele nepersonale ale verbului, doar ***infinitivul*** unor verbe (şi numai în anumite contexte) poate realiza opoziţia ***prezent*** (*a râde*) ~ ***trecut*** (*a fi râs*). Utilizarea formei de trecut a infinitivului este însă rară în limba română actuală şi resimţită ca preţioasă. ***Participiul***, deşi nu intră în sistemul de opoziţii temporale, trimite, în marea majoritate a cazurilor, la timpul de referinţă „trecut" (vezi **Forme verbale nepersonale, 2, 3**).

(d) Modurile verbale nepersonale nu au forme specializate pentru anumite timpuri. Unele însă prezintă sau primesc o trăsătură temporală, fixând procesul comunicat în una din zonele semantice – „prezent", „trecut" sau „viitor". Dintre formele verbale nepersonale, în construcţii rare, uneori ***supinul*** anumitor verbe poate exprima opoziţia *trecut ~ viitor*; compară *Asta-i carne de căpătat.* = „Asta-i carne care a fost căpătată." [TR „trecut"] cu *Am luat carne de gătit.* = „Am luat carne care urmează să fie gătită. / va fi gătită." [TR „viitor"]. (vezi **Forme verbale nepersonale, 4.3.2.2**).

Unele timpuri verbale indică, pe lângă raportarea faţă de momentul enunţării (t_0) şi poziţionarea faţă de alt proces situat fie în zona trecutului, fie în cea a

viitorului. Sunt în această situaţie *mai-mult-ca-perfectul* şi *viitorul anterior* (*viitorul II*) care specifică momente sau intervale temporale anterioare şi, respectiv, posterioare momentului enunţării şi, totodată, anterioare faţă de alt punct de reper (t_x). De asemenea, ***imperfectul*** redă, de regulă, alături de semnificaţia „anterior momentului enunţării" şi informaţia „simultan cu alt moment (interval) situat în zona trecutului".

Trăsăturile semantice temporale prin care se circumscrie semnificaţia timpurilor gramaticale provin, în special, din raportarea faţă de punctul (punctele) de reper, timpul de referinţă fiind insuficient pentru stabilirea trăsăturilor semantice definitorii ale formelor verbale. Astfel, ***prezentul*** se defineşte ca [Simultan cu t_0], ***perfectul compus*** şi ***perfectul simplu*** ca [Anterior faţă de t_0], ***viitorul propriu-zis*** ca [Posterior faţă de t_0], iar ***imperfectul*** are trăsăturile [Anterior faţă de t_0], [Simultan cu t_x], ***mai-mult-ca-perfectul*** are trăsăturile [Anterior faţă de t_0], [Anterior faţă de (t_x)], ***viitorul anterior*** are trăsăturile [Posterior faţă de t_0], [Anterior faţă de t_x].

În funcţie de *trăsăturile temporale de bază*, formele verbale se împart în două grupe. Timpurile care se definesc doar prin raportarea la t_0 (prezentul, perfectul compus şi perfectul simplu, viitorul propriu-zis) sunt considerate ***absolute***, pe când celelalte (imperfectul, mai-mult-ca-perfectul, viitorul anterior), a căror utilizare impune şi existenţa unui alt punct de reper, sunt ***timpuri de relaţie***. Având în vedere *mecanismul de redare a semnificaţiei temporale*, în situaţii de comunicare prototipice, imperfectul, mai-mult-ca-perfectul şi viitorul anterior sunt considerate timpuri ***anaforice***.

În unele studii se vorbeşte despre opoziţia *timp deictic* (prezentul, perfectul compus, perfectul simplu, viitorul propriu-zis) vs *timp anaforic* (imperfectul, mai-mult-ca-perfectul, viitorul anterior). De fapt, toate formele gramaticale de timp sunt deictice, deoarece toate contribuie la „ancorarea situaţional-temporală" a proceselor comunicate, timpurile verbale fiind principalele elemente de expresie prin care se redă raportarea proceselor la situaţia de comunicare. În cazul timpurilor anaforice poziţionarea proceselor în funcţie de actul comunicării se realizează nu direct, ci prin intermediul celui de-al doilea punct de reper. Într-o perspectivă mai riguroasă se poate afirma că prezentul, perfectul compus, perfectul simplu şi viitorul propriu-zis (I) sunt timpuri ***strict deictice***, pe când imperfectul, mai-mult-ca-perfectul şi viitorul anterior sunt ***deictice relaţionale*** (vezi **II, Deixis**).

1.3. Semnificaţie intrinsecă şi semnificaţii (valori) contextuale

Semnificaţia formelor verbale de timp este, de fapt, o configuraţie complexă în care trăsăturile temporale sunt asociate unor caracteristici aspectuale şi modale. Cu alte cuvinte, *semnificaţia de bază (intrinsecă)* a formelor verbale temporale reprezintă un cumul de trăsături prototipice temporale, aspectuale şi modale.

Formele verbale personale redau, pe lângă timpul de referinţă şi raporturile temporale (vezi *supra*, **1.2**), şi informaţii referitoare la intervalul procesului comunicat. Dacă intervalul este delimitat, se vorbeşte de caracterul perfectiv al procesului. *Opoziţia perfectiv* vs *nonperfectiv* se realizează în zona trecutului şi în

zona viitorului. Astfel se diferenţiază perfectul compus, perfectul simplu, mai-mult-ca-perfectul care prezintă trăsătura aspectuală [+Perfectiv] de imperfect care este [–Perfectiv], iar viitorul propriu-zis [–Perfectiv], de viitorului anterior [+Perfectiv].

Prezentul (indicativ, conjunctiv, condiţional şi prezumtiv) sunt forme verbale a căror semnificaţie include, de regulă, trăsătura [–Perfectiv]. Deşi numite prin termenul „perfect", condiţionalul perfect (trecut), conjunctivul perfect (trecut) şi prezumtivul perfect (trecut) nu includ decât rar, şi în contexte speciale, trăsătura aspectuală „perfectibilitate".

De asemenea, formele verbale de timp transmit şi informaţii referitoare la atitudinea vorbitorului în legătură cu procesul comunicat, proces care poate fi considerat „real" (sigur, posibil, realizabil) sau nonreal (incert, nonposibil, dorit etc.). În descrierea semnificaţiei timpurilor verbale, trăsăturile modale, diverse şi provenite din surse diferite (universul de credinţe al vorbitorului, opinii etc.), pot fi subsumate unei singure opoziţii *real* vs *nonreal*, unde prin [+Real] se înţelege faptul că procesul este considerat existent (sigur), iar prin [–Real] se specifică faptul că procesul este considerat virtual (imaginat) sau incert (dorit). Trăsăturile modale diferenţiază timpurile indicativului, caracterizate prin trăsătura [+Real] de timpurile conjunctivului, ale condiţionalului şi ale prezumtivului, timpuri prin care se redau procese caracterizate prin trăsătura [–Real].

În funcţie de intenţiile comunicative, formele verbale pot căpăta *semnificaţii contextuale* variate, unele fiind „extensii" ale trăsăturilor definitorii, iar altele reprezentând „deviaţii" parţiale sau totale de la acestea.

Astfel, trăsătura aspectuală intrinsecă a prezentului, ca şi aceea a imperfectului – [–Perfectiv] – permite utilizarea acestor forme verbale în realizarea descrierilor (de obiecte, fiinţe, ambient). Aşadar, „prezentul descriptiv" şi „imperfectul descriptiv" sunt semnificaţii contextuale (valori) actualizate prin extensia trăsăturii aspectuale prototipice (vezi *infra*, **2**, **5**).

Unele semnificaţii contextuale provin din asocierea formelor verbale cu anumite adverbe. Semnificaţia „nedeterminat" sau „depărtat", ca şi cea de „apropiat", „recent", se realizează în context cu adverbe precum *demult, odinioară, cândva* şi, respectiv, *recent, tocmai, de-abia, îndată* etc. Enunţuri ca ***Asta s-a petrecut demult.***, ***Odinioară era** mai vioi.*, ***Am povestit cândva** ce mi s-a întâmplat.* sau ***Voi povesti cândva** ce mi s-a întâmplat.* evocă procese situate la distanţă de un punct de reper, pe când ***De-abia a plecat / plecase.***, ***Tocmai am povestit** ce mi s-a întâmplat.* sau ***Voi povesti imediat** ce mi s-a întâmplat.* exprimă procese plasate în imediata apropiere a punctului de perspectivă temporal. Trăsăturile temporale definitorii nu se modifică, valoarea contextuală reprezentând doar o „extensie" a semnificaţiei de bază.

În enunţul ***Ud florile în acest moment.***, forma de prezent poartă semnificaţia intrinsecă, pe când în ***Ud florile mâine.***, verbul cu formă de prezent acoperă timpul de referinţă „viitor". În acest din urmă caz, spunem că prezentul actualizează semnificaţia contextuală de „prezent prospectiv", care deviază de la trăsătura temporală tipică.

Alte semnificații contextuale sunt actualizate prin integrarea formelor verbale în enunțuri de un anumit tip. Astfel, ocurente în aserțiuni cu un caracter universal, prezentul și viitorul au valoare „generică": *Nu pentru școală, ci pentru viață învățăm.*, ***Înșelătorul nu va obține niciodată*** *vreun câștig.* Utilizate în enunțuri care specifică procese ce se succedă periodic, formele verbale capătă semnificația „iterativ": ***În fiecare săptămână învață / a învățat / va învăța*** *câte o poezie.*

Semnificațiile contextuale provin și din modificările trăsăturilor modale. De exemplu, în contexte care exprimă ipoteze, formele verbale ale indicativului semnifică procese nonreale, virtuale (eventual realizabile): ***Dacă ceri / cereai / vei cere,*** *primești / primeai / vei primi!*.

2. PREZENTUL INDICATIV

2.1. Inventar de forme și structură morfematică

Forma de prezent indicativ este sintetică având structura: R (radical) + F (flectiv). La rândul lui, flectivul este alcătuit din sufix (S) și desinență (D).

Prezentul indicativ are cea mai complexă structură morfematică, întrucât, pe de o parte, *la nivel segmental*, atât sufixele cât și desinențele sunt variate și diferă de la un grup de verbe la altul, iar pe de altă parte, *la nivel suprasegmental*, se înregistrează trei tipare accentuale.

Asocierea cu anumite flective produce uneori modificări la nivelul *radicalului*. Alternanțele fonetice (vocalice ca *o/oa*, *e/ea* etc. sau consonantice *d/z*, *t/ț* etc.) reprezintă, deopotrivă (alături de flective), modalități prin care se realizează flexiunea. Având în vedere că descrierea acestora implică mecanisme de natură fonetică – unele regulate, altele specifice – alternanțele vor fi discutate într-un alt subcapitol (vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii, 1.4**).

În ce privește ***sufixele***, sunt necesare două observații: sufixele sunt variabile și se realizează totdeauna pozitiv la formele de persoană 4 și 5. Diferențe apar în modul de realizare a sufixului de prezent la celelalte forme. În funcție de posibilitățile de realizare, verbele românești se împart în două grupări: una cu sufixe pozitive numai la formele menționate (4 și 5) și cealaltă cu sufixe pozitive pe toată paradigma de prezent.

În prima grupare, sufixele, variabile, se repartizează după cum urmează:

/e/ ~ /Ø/, pentru verbele cu infinitivul în *-ea*: (*noi*) *apăre-m*, (*voi*) *apăr-e-ți* [apăreț^{i}]; (*eu, ei*) *apar-Ø*, (*tu*) *apar-Ø-i* [apar^{i}], (el) *apar-Ø-e*.

/e/ ~ /Ø/, pentru verbele cu infinitivul în *-e*: (*noi*) *pricep-e-m*, (*voi*) *pricep-e-ți* [pričepeț^{i}]; (*eu, ei*) *pricep-Ø*; (*tu*) *pricep-Ø-i* [pričep^{i}], (*el*) *pricep-Ø-e*.

/i/ ~ /Ø/, pentru o parte din verbele cu infinitivul în *-i*: (*noi*) *ofer-i-m*, (*voi*) *ofer-i-ți* [oferiț^{i}]; (*eu*) *ofer-Ø*, (*tu*) *ofer-Ø-i* [ofer^{i}], (*el, ei*) *ofer-Ø-ă*.

/â/ ~ /Ø/, pentru verbele cu infinitivul în *-î*: (*noi*) *cobor-â-m*, (*voi*) *cobor-â-ți* [coborâț^{i}]; (*eu*) *cobor-Ø*, (*tu*) *cobor-Ø-i* [cobor^{i}], (*el, ei*) *coboar-Ø-ă*.

/a/ ~ /ă/ ~ /Ø/, pentru o parte a verbelor cu infinitivul în *-a*: *(voi) adun-a-ți* [adunaț^{i}]; (*noi*) *adun-ă-m*; (*eu*) *adun-Ø*.

În cazul ultimei grupe, cea alcătuită din unele verbe cu infinitivul în -**a**, există trei realizări. Prima realizare a sufixului, /a/, caracterizează pers. 5: (*voi*) *ar-a-ți* [araț^i], *cânt-a-ți* [cântaț^i], *juc-a-ți* [jucaț^i]. A doua realizare caracterizează persoana 4: (*noi*) *ar-ă-m*, *cânt-ă-m*, *juc-ă-m*. A treia realizare caracterizează toate celelalte persoane; pers. 1: (*eu*) *ar-Ø*, *cânt-Ø*, (*eu*) *joc-Ø* ; pers. 2: (*tu*) *ar-Ø-i* [ar^i], *cân-Ø-ți* [cânț^i], *joc-Ø-i* [joč^i]; pers. 3 și 6: (*el*, *ei*) *cânt-Ø-ă*, *ar-Ø-ă*, *joac-Ø-ă*. Așadar, în cazul analizei morfematice adoptate, la verbe ca *a aduna*, *a cânta*, *a juca*, *a termina* etc. se degajează două unități sufixale care diferențiază între persoana 4 și 5, ajungându-se astfel la cele trei realizări ale sufixului de prezent.

În a doua grupare, prezentul este marcat prin sufixe variabile realizate pozitiv la toate persoanele, după cum urmează:

/a/ ~ /ă/ ~ /ez/ ~ /eaz/, pentru o parte a verbelor cu infinitivul în -*a*;

Realizările /a/ și /ă/ sunt specifice formelor de pers. 4 și de pers. 5: (*noi*) *lucr-ă-m*, (*voi*) *lucr-a-ți* [lucraț^i]. Realizarea /ez/ este proprie pers. 1 și 2: (*eu*) *lucr-ez*, (*tu*) *lucr-ez-i* [lucrez^i]. Sufixul /eaz/ apare la pers. 3 și 6: (*el*) *lucr-eaz-ă*, (*ei*) *lucreaz-ă*.

Uneori, caracteristicile fonetice ale finalei radicalului (vocală palatală sau consoană palatală) impun ca acest sufix să fie realizat și ca /a/ ~ /e/ ~ /ez/ ~ /az/: (*voi*) *vegheați* [veg'ați], (*noi*) *veghem* [veg'em], (*eu*) *veghez* [veg'ez], (*ei*) *veghează* [veg'ază] (vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii, 1.2**).

/i/ ~ /esc/ ~ /ešt/, pentru o parte a verbelor cu infinitivul în -*i*;

Realizarea /i/ este specifică pentru pers. 4 și 5: (*noi*) *povest-i-m*, (*voi*) *povest-i-ți*. Realizarea /esc/ este tipică pentru formele de persoana 1 și 6: (*eu*) *povest-esc*, (*ei*) *povest-esc*. Realizarea /ešt/ apare la persoanele 2 și 3: (*tu*) *povest-ešt-i*, (*el*) *povest-ešt-e*.

/â/ ~ /ăsc/ ~ /ăšt/, pentru o parte din verbele cu infinitivul în -*î*;

Realizările se repartizează similar cu cele pentru verbele cu infinitivul în -*i*. Realizarea /â/ apare la pers. 4 și 5: (*noi*) *hotăr-â-m*, (*voi*) *hotăr-â-ți* [hotărâț^i]. Realizarea /ăsc/ este specifică pentru formele de pers. 1 și 6: (*eu*) *hotăr-ăsc*, (*ei*) *hotăr-ăsc*. Realizarea /ăšt/ este proprie pentru formele de pers. 2 și 3: (*tu*) *hotăr-ăšt-i*, [hotărăšt^i], (*el*) *hotăr-ăšt-e*.

Desinențele de prezent indicativ, caracterizate printr-o mare diversitate, prezintă următoarele *omonimii*: (a) pers. 3 = 6 și (b) pers. 1 = 6.

Omonimiile se repartizează în felul următor:

(a) pers. 3 = 6

– pentru verbele cu infinitivul în -*a*: (*el*, *ei*) *adun-ă*, (*el*, *ei*) *angajeaz-ă* etc.;

– pentru verbele cu infinitivul în -*î* și sufix de prezent /Ø/: (*el*, *ei*) *doboar-ă* etc.;

– pentru unele verbe cu infinitivul în -*i* și sufix de prezent /Ø/: (*el*, *ei*) *difer-ă*, (*el*, *ei*) *descoper-ă* etc.

(b) pers. 1 = 6

– pentru unele verbe cu infinitivul în -*i* și sufix de prezent /Ø/: (*eu*, *ei*) *fug-Ø*, (*eu*, *ei*) *vin-Ø* etc.;

– pentru verbele cu infinitivul în *-i* și sufixul de prezent pozitiv: (*eu, ei*) *povestesc-Ø*, (*eu, ei*) *nimeresc-Ø* etc.; (*eu, ei*) *tăgăduiesc-Ø* [tăgăduĭesc] etc.;
– pentru verbele cu infinitivul în *-â* și sufixul de prezent pozitiv: (*eu, ei*) *hotărăsc-Ø*, (*eu,ei*) *urăsc-Ø* etc.;
– pentru verbele cu infinitivul în *-ea*: (*eu, ei*) *apar-Ø* ; (*eu,ei*) *plac-Ø* etc.;
– pentru verbele cu infinitivul în *-e*: (*eu, ei*) *încep-Ø*, (*eu, ei*) *pricep-Ø* etc.; (*eu, ei*) *ard-Ø*, (*eu, ei*) *merg-Ø*.

Desinența de persoana 1 este ***-Ø***, care apare la marea majoritatea a verbelor: *cânt-Ø, lucrez-Ø, fug-Ø, sui-Ø* etc.

În condiții fonetice speciale desinența de pers. 1 se poate realiza și ca:

-u [-u] (*-u* vocalic), pentru verbele cu radical terminat într-un grup consonantic, alcătuit dintr-o consoană lichidă precedată de o consoană surdă (***afl-u*** [a**flu**], ***intr-u*** [in**tru**] etc.);

-u [-ŭ] (*-u* semivocalic), pentru câteva verbe monosilabice cu radicalul terminat în vocală (***scriu*** [scri**ŭ**], ***stau*** [sta**ŭ**] etc.);

-i [-ĭ] (*-i* semivocalic), pentru unele verbe cu radicalul terminat in *-i* (***speri-i*** [speri**ĭ**], ***mângâ-i*** [mângâ**ĭ**] etc.).

Așadar, în interpretarea propusă, realizarea tipică a desinenței de pers. 1 este ***-Ø***. Celelalte (***-u*** [-u], ***-u*** [-ŭ] și ***-i*** [-ĭ]), pot fi considerate realizări fonetice determinate de particularități ale finalei radicalului (vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii, 1.2**).

Desinența de persoana 2 este ***-i*** realizată ca:

[-ⁱ] (*-i* asilabic), pentru cele mai multe verbe (***cânț-i*** [cânț**ⁱ**] etc.;

[-i] (*-i* silabic), pentru verbe ca *afl-i* [afl**i**], *intr-i* [intr**i**] etc.;

[-ĭ] (*-i* semivocalic), pentru verbe cu radical vocalic precum: *scri-i* [scri**ĭ**], *sta-i* [sta**ĭ**] etc.; *speri-i* [*speri***ĭ**], *mângâ-i* [mângâ**ĭ**] etc.;

(a) Verbele care prezintă ca desinență de persoana 2 realizarea [-i] au la persoana 1 desinența ***-u*** [-u]: comp. pers. 1 [af**lu**], [in**tru**] cu pers. 2 [af**li**], [in**tri**].

(b) Verbele care prezintă ca desinență de persoana 2 realizarea [-ĭ] sunt cele care au la persoana 1 desinența ***-u*** [-ŭ]: comp. pers. 1 [sta**ŭ**], [scri**ŭ**], cu pers. 2 [sta**ĭ**], [scri**ĭ**].

(c) În cazul verbelor de tipul *a tăia*, unele gramatici propun o segmentare care detașează desinența ***-Ø*** și pentru persoana 1 și pentru persoana 2, de felul : (*eu*) *tai-**Ø***, (*tu*) *tai-**Ø***. (vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii.**).

Desinența de persoana 3 poate fi ***-ă*** sau ***-e***. Prima, desinența ***-ă***, este specifică pentru:

– verbele cu infinitivul în *-a*: *ar-**ă*** [ar**ă**], *lucreaz-**ă*** [lucreaz**ă**] etc.; aceasta se realizează și ca [-ĭe] *mângâi-**e*** [mângâ**ĭe**] etc. sau ca [-ŭă]: *plo-**uă*** [plo**ŭă**];

– unele verbe cu infinitivul în *-î*, care au sufix de prezent cu realizare /Ø/: *coboar-**ă***, *omoar-**ă*** etc.;

– câteva verbe în -i: *ofer-ă*, *sufer-ă*, *zvârl-ă* etc.

Cea de-a doua, desinenţa ***-e***, apare la toate celelalte verbe (*poat-**e***, *ved-**e***, *alerg-e*, *merg-**e***, *poveşteşt-**e***, *hotărăşt-**e***) şi se poate realiza şi ca [-ĭe] *scri-**e*** [scriĭe] etc.

Desinenţa de persoana 4 este ***-m***, pentru toate verbele: *cântă-**m***, *dublă-**m***, *fugi-m*, *povesti-**m***, *coborâ-**m***, *hotărâ-**m***, *începe-**m***, *apăre-**m***, etc.

Desinenţa de persoana 5, de asemenea, comună tuturor verbelor, este ***-ţi*** [ţ^{i}]: *cânta-**ţi*** [cântaţ^{i}], *dubla-**ţi*** [dublaţ^{i}], *fugi-**ţi*** [fuğiţ^{i}], *povesti-**ţi*** [povestiţ^{i}], *coborâ-**ţi*** [coborâţ^{i}], *hotărâ-**ţi*** [hotărâţ^{i}], *începe-**ţi*** [începeţ^{i}], *apăre-**ţi*** [apăreţ^{i}] etc.

Desinenţa de persoana 6 este omonimă cu desinenţa de persoana 1 sau 3.

În ce priveşte *componentul suprasegmental* al formelor de prezent, se observă existenţa a două tipare cu accentul pe radical, de tipul RF: *cântăm*, *acoperim* etc., respectiv, *trecem*, şi a unui tipar cu accentul pe flectiv, de tipul RF: *lucrăm*, *citim*, *hotărâm* etc.

Aşadar, paradigma de prezent a verbelor regulate se înfăţişează după cum urmează:

1. *cânt*	1. *lucrez*
2. *cânţi* [cânţ^{i}]	2. *lucrezi* [lucrez^{i}]
3. *cântă*	3. *lucrează*
4. *cântăm*	4. *lucrăm*
5. *cântaţi* [cântaţ^{i}]	5. *lucraţi* [lucraţ^{i}]
6. *cântă*	6. *lucrează*

1. *cobor*	1. *hotărăsc*
2. *cobori* [cobor^{i}]	2. *hotărăşti* [hotărăşt^{i}]
3. *coboară*	3. *hotărăşte*
4. *coborâm*	4. *hotărâm*
5. *coborâţi* [coborâţ^{i}]	5. *hotărâţi* [hotărâţ^{i}]
6. *coboară*	6. *hotărăsc*

1. *adorm*	1. *citesc*
2. *adormi* [adorm^{i}]	2. *citeşti* [citeşt^{i}]
3. *adoarme*	3. *citeşte*
4. *adormim*	4. *citim*
5. *adormiţi* [adormiţ^{i}]	5. *citiţi* [citiţ^{i}]
6. *adorm*	6. *citesc*

1. *par*	1. *aştern*	1. *merg*	1. *rup*
2. *pari* [par^{i}]	2. *aşterni* [aştern^{i}]	2. *mergi* [merğ^{i}]	2. *rupi* [rup^{i}]
3. *pare*	3. *aşterne*	3. *merge* [merğe]	3. *rupe*

4. *părem*	4. *aștemem*	4. *mergem* [merĝem]	4. *rupem*
5. *păreți* [păreț^i]	5. *așterneți* [așterneț^i]	5. *mergeți* [merĝeț^i]	5. *rupeți* [rupeț^i]
6. *par*	6. *aștern*	6. *merg*	6. *rup*

2.2. Conținutul formelor de prezent indicativ

Prezentul indicativ prototipic conține o trăsătură temporală [Coincidență / Simultaneitate cu t_0], prin care realizează ancorarea în situația de comunicare. Prezentul prototipic are trăsătura aspectuală [–Perfectiv], exprimând un proces continuu, desfășurat într-un interval nedelimitat. Trăsătura modală este [+Real], prin forma de prezent indicativ procesul comunicat fiind redat ca existent, în curs de realizare.

2.2.1. ***Trăsătura temporală*** definitorie a prezentului indică faptul că această formă verbală este în mod obișnuit asociată cu semnificația „proces desfășurat concomitent cu actul enunțării".

2.2.1.1. Ceea ce este tipic pentru prezentul indicativului este faptul că forma verbală poate fi utilizată în enunțuri care exprimă procese desfășurate pe axa temporală privită „global", ca un continuum (*Apa **fierbe** la 100°C.*) sau procese plasate în orice secvență a axei temporale: în sfera prezentului (*În lumina caldă a acestei dimineți toate păsările **ciripesc**.*), în cea a trecutului (*Ieri **ies** din bloc, și ce să vezi? **Mă întâlnesc** cu Andrei la ușă.*) sau în cea a viitorului (*Mâine **plec** la Sinaia.*). După cum se poate observa, situarea procesului într-o anumită zonă a axei temporale este, de obicei, identificată prin prezența unor expresii de fixare temporală. Din acest motiv se poate afirma că forma de prezent indicativ – liberă de context – are o *valoare omnitemporală*. În funcție de interpretarea temporală a enunțului, se poate vorbi de diferite „valori" (semnificații contextuale) ale acestei forme verbale.

2.2.1.2. Prezentul cu timpul de referință definitoriu („prezent") este reprezentat (conceput) atât ca punct pe axa temporală, cât și ca interval ce cuprinde momentul enunțării: „acum" înseamnă „în acest moment în care vorbim", un punct fără dimensiuni, plasat pe axa temporală (*În acest moment (acum) **plouă**.*), dar și „în această perioadă", un interval de timp, o succesiune de puncte cu o anumită dimensiune (extindere), un continuum care poate acoperi și momentul enunțării (*În această perioadă **plouă** mult.*).

(a) Când forma de prezent a indicativului specifică un proces redat ca și cum ar avea loc și s-ar sfârși în momentul „acum", proces ipostaziat ca un întreg simultan cu momentul enunțării, se vorbește de ***prezentul de actualitate*** (***„instantaneu"***).

Prezentul de actualitate este considerat timpul specific comentariului, deoarece se utilizează în situații comunicaționale circumscrise actului enunțării, precum:

– în reportaje transmise în direct (la radio, la televiziune), unde prezentarea situației comunicate este efectuată de un martor ocular, iar textul „recuperează" sau însoțește imaginea. În acest tip de contexte se folosește de obicei pers. 3 sau 6: *Mingea **ajunge** în mijlocul terenului, de unde **este preluată** de echipa adversă. Popescu și Ionescu îl **flanchează** pe Gică, dar Vasilescu **lovește** puternic și... goool!*;

– în demonstrații, când audiența poate observa ceea ce se întâmplă, dar cel care înfățișează teoria, experimentul etc. trebuie să se asigure că este bine înțeles;

– în enunțuri performative pentru care utilizarea prezentului cu forma de persoana 1 sau 4 este definitorie: *Vă **declar** soț și soție.* (enunț al ofițerului Stării Civile); ***Declar** desfacerea căsătoriei.* (enunț al judecătorului); ***Numesc** această navă „Victoria."*; ***Declar** închisă ședința.*; *Îți **poruncesc** să aduci merele de aur.*

Valoarea de prezent de actualitate este confirmată de asocierea formei verbale cu expresii referențiale intrinsec deictice (*acum, în clipa asta / în momentul acesta*): ***Privesc** în jurul meu. Abia* **acum** *îmi **înțeleg** emoțiile.* (As, 2003).

Mai ales în enunțuri contrastive, pentru ancorarea în zona prezentului și actualizarea semnificației discutate se folosește expresia deictică referențială *în prezent*: *A lucrat la Biblioteca Academiei.* **În prezent** *este pensionar.*

În limbajul artistic folosirea formei de prezent indicativ este legată în mare parte de factori pragmatico-stilistici. În textele literare narative prezentul este stabilit convențional. Forma de prezent poate reda fie momentul / intervalul redactării (vezi *infra*, a), fie pe cel al acțiunii faptelor relatate (vezi *infra*, b):

(a) *Dumnezeule, dar ce **se întâmplă**? **Sunt** iar la masa de scris. **Mi-e imposibil** să-mi stăpânesc panica, bătăile inimii... Pe brațe **am** pielea înfiorată.* (M. Cărtărescu, *Travesti*);

(b) *Leiba Zibal, hangiul de la Podeni, **stă pe gânduri** la o masă* [...], *așteptând diligența, care trebuia să fi sosit demult: **e** o întârziere de aproape un ceas.* (I. L. Caragiale, *O făclie de Paște*).

În anumite tipuri de texte beletristice folosirea formei de prezent este sistematică, așa cum se întâmplă cu indicațiile de regie în textele care aparțin genului dramatic; în acest caz, funcția formei verbale este similară cu aceea a prezentului instantaneu:

DAN: *E o glumă, nu-i așa ? Irina...Matei...* (*Îi **privește** și **înțelege** că cei doi **sunt** ca sub o vrajă, că ceea ce **se întâmplă e** inexorabil. **Pleacă** capul, umerii i **se lasă**, **schițează** gestul de a mai spune ceva, apoi, cu mișcări sfârșite, își **culege** cascheta și **pleacă** încet, în timp ce sirenele **continuă** să sune.* (H. Lovinescu, *Citadela sfărâmată*).

(b) Verbul cu formă de prezent se asociază și cu expresii de tip adverbial care specifică un interval de timp ce cuprinde momentul enunțării, dar al cărui punct de origine se situează în trecut, ca în textul: *Eu **funcționez** ca himeră* **de foarte mic, de la naștere**, *aș zice.* („22", 2003).

De asemenea, intervalul care cuprinde momentul enunțării poate fi „deschis" către viitor sau poate avea limita în viitor: **De acum (înainte)** ***lucrez** numai seara.*; ***Rămân** în București* **până vineri (până săptămâna viitoare)**.

Vorbim în acest caz de ***prezentul extins***. Pentru specificarea semnificației prezentului extins forma verbală este însoțită de expresii deictice relaționale, precum: [*de*] *mult timp, de (ceva) timp, de acum înainte, până la anul* (vezi textele precedente).

(c) Enunțurile în care verbul are forma de prezent pot specifica desfășurarea procesului într-un interval foarte lung de timp, care include și trecutul și viitorul. Forma verbală cu trăsătura semantică pe care o discutăm, numită în mod tradițional ***prezent permanent*** (***generic, etern***), este ocurentă în aserțiuni universale cu valabilitate factuală și epistemică și în momentul enunțării (vezi **II, Deixis**). Enunțurile de acest fel conțin forme verbale cu valoare „generică" sau forme verbale asociate unei construcții cu caracter generic, precum: *Omul este muritor.*; *Toți oamenii sunt muritori.*; *Pământul se învârtește în jurul soarelui.*; *Cine dăruiește repede dă de două ori.* (vezi **Categoria aspectului, Numărul și persoana**). Enunțurile „generice" nu se referă la o acțiune, la un eveniment sau la o stare particular(ă). Deși formele verbale nu trimit la un moment unic sau la un interval definit pe axa temporală, valoarea formei de prezent fiind „intemporală", („pancronică"), caracterul deictic se păstrează (de exemplu, „Omul este muritor – acum și totdeauna"). Din acest motiv, enunțurile de acest fel sunt numite și „enunțuri omniprezente".

Forma verbală cu valoare de prezent permanent se folosește în toate stilurile funcționale, cu preponderență în limbajul științific și în cel juridic-administrativ:

– în formularea legilor și a teoremelor din domeniile științei, considerate afirmații cu un caracter obiectiv de maximă generalitate: *Într-un triunghi dreptunghic, pătratul lungimii ipotenuzei* ***este egal*** *cu suma pătratelor lungimilor catetelor.* (Teorema lui Pitagora);

– în formularea actelor ce conțin legi și hotărâri cu un caracter juridic sau administrativ, unde sunt utilizate, de regulă, formele de persoana 3 și 6, reflexivul impersonal și construcțiile pasive: *Parlamentul României* ***adoptă*** *prezenta lege.* [...] *Art. 1 (1) Prezentul cod* ***reglementează*** *totalitatea raporturilor individuale și colective de muncă, modul în care* ***se efectuează*** *controlul aplicării reglementărilor din domeniul raporturilor de muncă.*[...]. *Art. 3 (1) Libertatea muncii* ***este garantată*** *prin Constituție. Dreptul la muncă* ***nu poate fi îngrădit.*** (CODUL MUNCII din 24ianuarie 2003 – LEGEA nr. 53 din 24 ianuarie 2003);

– în definiții, considerate adevăruri incontestabile: *Triunghiul care* ***are*** *un unghi drept* ***se numește*** *triunghi dreptunghic.*;

– în proverbe, deoarece se consideră că acestea exprimă adevăruri general valabile pentru întreaga colectivitate umană din toate epocile istorice: *Înțeleptul* ***adună*** *și prostul* ***risipește***.;

– în afirmații cărora li se atribuie caracter universal de către comunitatea lingvistică: [*Se știe că*] *Perioada de acomodare cu un nou loc de muncă* ***este*** *dificilă.*;

– în reafirmări ale aserțiunilor cuiva, considerate ca procese ce persistă în timp: *X* ***susține*** *această teorie și în lucrarea precedentă.*;

– în expresiile prin care se redă situarea geografică, când se constată persistenţa în timp: *Oraşul Bucureşti* ***este situat*** *în Câmpia Bărăganului.* vs *Troia era situată în Asia Minor, în actuala regiune Čanakkle.*;

– în enunţările exerciţiilor şi ale problemelor;

– în rezumate: *Părintele Trandafir, picat într-un sat de leneşi săraci,* ***încearcă*** *să-i îndrepte prin predici. Norodul îl* ***ascultă şi-şi vede de treabă****. Apoi* ***trece*** *la invectivă şi lumea îl* ***ocoleşte****. Popa Tanda* ***îşi vede*** *atunci şi el* ***de treburile*** *lui,* ***devine*** *el gospodarul de frunte al satului* [....]. (G. Călinescu, *Istoria*).

Forma de indicativ prezent are aceeaşi valoare în rezumatele de capitole. În acest caz, prezentul are funcţie pragmatică: dirijează lectura şi, în acelaşi timp, focalizează atenţia asupra unui personaj sau a unei anumite secvenţe narative. Enunţuri de tipul celor ce urmează funcţionează ca *discursuri metanarative*:

I. ***Este vorba*** *de părinţii noştri de demult, iar stăruinţa bătrânului mag de odinioară* ***e*** *departe de a fi o iluzie.*

[...]

III. Kesarion ***ascultă*** *sfaturile şi descântecele bătrânului Decheneu.*

IV. Lui Kesarion Breb îi ***apare*** *prea sfinţitul episcop Platon de la Sakkoudion.* (M. Sadoveanu, *Creanga de aur*).

Cu valoarea de prezent permanent forma verbală poate fi însoţită de adverbe ca *totdeauna, mereu, niciodată.*

(d) Prezentul este ocurent şi în enunţuri care exprimă o configuraţie de stări, evenimente sau acţiuni (o situaţie) care se repetă cu o anumită periodicitate pe durata unui interval de timp ce include şi momentul enunţării, cu alte cuvinte în enunţuri frecventative: *În această vacanţă* ***joacă tenis*** *(timp de / câte) două ore zilnic., Ori de câte ori mă duc la institut,* ***merg*** *pe jos.* (vezi **Categoria aspectului**). În această situaţie verbul actualizează semnificaţia de ***prezent iterativ***. De obicei apare însoţit de adverbe de repetiţie sau de frecvenţă: *Niciodată nu mi-aş fi putut imagina cum,* **noapte de noapte**, *deasupra noastră* ***se petrec*** *atari minunăţii.* (Rlit, 2003). În anumite contexte expresiile adverbiale pot lipsi: ***Mă trezesc*** *în jur de ora 9:00, după care, de trei ori pe săptămână,* ***mă duc*** *la gimnastică. În rest, până la ora prânzului* ***stau*** *cu Alexia. În jurul orei unu,* ***vin*** *la sediu pentru o şedinţă de sumar, după care* ***mă întorc*** *acasă.* (As, 2003).

2.2.1.3. Forma de prezent poate fi utilizată şi cu referire la zona semantică a trecutului. Se vorbeşte în acest caz de ***prezentul retrospectiv***. În aspectul colocvial al limbii române forma de prezent cu timpul de referinţă „trecut" este adeseori utilizată. Textul de mai jos reprezintă o reproducere a unei replici dintr-un interviu:

Tatăl meu mi-a lăsat un timp să rumeg treaba asta şi într-o zi, după dejun îmi ***spune****: „Măi fată, sora ta face pian – am constatat că are talent, o lăsăm să lucreze –, dar tu trebuie să faci istoria".* (Rlit, 2003).

Prezentul retrospectiv are o frecvenţă ridicată şi în aspectul scris al limbii române actuale, apărând în situaţii comunicaţionale diverse:

– în trimiterile (referinţele) de la o parte la alta a unei lucrări sau de la o lucrare la alta: *Această problemă* ***este discutată*** *pe larg în capitolul al doilea al*

*când doi ţigani somnoroşi, unul cu lăuta şi altul cu cobza, **târâie** într-un colţ olteneşte. Mi-**e** foame şi frig – m-a răzbit umezeala.* (I.L. Caragiale, *La hanul lui Mânjoală*).

Într-un cadru narativ de acelaşi tip (cu realizarea relatării prin forme de trecut) se foloseşte adesea forma de prezent pentru redarea viselor sau a viziunilor personajelor sau ale naratorului. Cu această funcţie, forma verbală este denumită ***prezent imaginativ (oniric)***:

Am văzut *de fapt nu imagini, ci o emoţie mare, sau o mare lumină, aşa cum oricâte chipuri himerice vezi în focul de vreascuri, priveşti de fapt numai flacăra.* [...] *Iar într-un colţ mai **e** cineva, aproape estompat de focul palid al oglinzii de la toaletă. Numai când **se mişcă** devine vizibil, şi atunci doar prin luciri şi accente* [...] *Băiatul străin **se ridică**, **vine** spre mine, mă **ia** după umăr şi-mi **şopteşte** ceva la ureche.* (M. Cărtărescu, *Travesti*).

2.2.1.4. Forma de prezent se poate folosi şi în enunţuri care se referă la procese ale căror intervale de timp sunt situate după actul enunţării, în zona „viitorului": *Mai avem de aşteptat. Trenul **pleacă** abia la ora 7.30.*

Vorbim în această situaţie de ***prezentul prospectiv***. De obicei, semnificaţia temporală este exprimată prin combinarea formei verbale cu expresii deictice (*mâine, deseară, la noapte, la vară* etc.) specializate pentru timpul de referinţă „viitor" (**Mâine** ***este*** *ziua mamei.*, ***Sosim*** *la Istambul* **deseară**., ***Împlineşte*** *17 ani* **la vară**.) sau cu deictice relaţionale, de tipul *în...ani, peste...zile, după...ore* etc. (*Avionul* ***decolează*** **în treizeci de minute (în jumătate de oră)**.; ***Vine*** **peste / după două ore**.).

Asemenea enunţuri sunt folosite numai în contexte în care procesul anticipat este considerat un fapt sigur: planurile şi aranjamentele sunt definite. Procesului anticipat i se acordă acelaşi grad de certitudine, ca şi acţiunilor, evenimentelor sau stărilor exprimate prin forme de perfect (simplu sau compus). Tonul enunţului sugerează decizia irevocabilă de a urma programul stabilit: *Deci, să recapitulăm: **plec** la mare, **caut** gazdă şi te **aştept**.*

Această utilizare a prezentului apare şi în secvenţe narative sau în contexte în care momentul de timp în viitor este asumat, aşa cum sunt construcţiile de tipul: *Imediat ce **vine**, îl **întreb**.* vs *Imediat ce va veni, îl voi întreba.*; *Îl **sun** când / după ce / îndată ce **ajung** la Ploieşti.* vs *Îl voi suna când / după ce / îndată ce voi ajunge la Ploieşti.*

Aşadar, semnificaţia contextuală „prezent prospectiv" provine din corelarea cu un alt timp de referinţă decât cel tipic pentru prezentul indicativ (se referă la procese desfăşurate în zona „viitorului", nu în zona „prezentului"), iar selectarea formei de prezent imprimă semnificaţia modală „real, cert" specifică prezentului şi nu trăsătura „real, eventual", tipică formelor de viitor.

Utilizarea prezentului prospectiv este extrem de frecventă în limba română actuală. Forma de prezent înlocuieşte forma de viitor (**În toamnă**, *fiica mea, care de trei ani este învăţătoare tot aici, la aceeaşi şcoală cu mine, **se căsătoreşte**.*, As, 2003) sau apare în context cu forma de viitor (*Ricardo, amicul de la Los Angeles, şi-a întrerupt doctoratul şi **pleacă** pentru câteva luni în Zimbabwe. În drum se **va opri** însă două săptămâni acasă la el, la Napoli.* [...] *Acum stă la o prietenă care a plecat în Brazilia, dar **se întoarce** peste o lună.*, „Dilema", 2003).

Deşi timpul relatării este perfectul, în literatura ştiinţifico-fantastică pot apărea contexte precum: *În anul 2200 situaţia era încă stabilă, dar în anul 2210 Imperiul Galactic* ***atacă*** *ultimul bastion al Fundaţiei.* Dată fiind convenţia – definitorie pentru literatura de acest tip – prin care axa de orientare impusă de actul enunţării este păstrată, dar zona prezentului este deplasată faţă de coordonatele temporale în care se situează cititorul, se poate afirma că, şi în acest context, forma verbală are semnificaţia de „prezent prospectiv".

2.2.2. ***Trăsătura aspectuală*** [–Perfectiv], definitorie pentru prezentul indicativ prototipic, permite folosirea acestei forme verbale în realizarea descrierilor. Prin urmare, aşa-numitul ***prezent descriptiv*** este o actualizare a unei trăsături semantice intrinsece:

În principal, orice aparat fotografic ***este alcătuit*** *dintr-o cameră obscură, compusă din două părţi: partea anterioară, în care* ***este fixat*** *sistemul optic (obiectivul şi unele dispozitive de punere la punct) şi partea posterioară, în care* ***se introduce*** *materialul fotosensibil* [...]. (Al. Dicu, *Manualul fotografului amator*).

În textele beletristice *prezentul descriptiv* este utilizat cu precădere pentru prezentarea cadrului spaţial, a personajelor sau a obiectelor din universul ficţional. Descrierile literare realizate cu ajutorul formei de prezent sunt tipice pentru limbajul poeziei (vezi *infra* a), apar însă, deopotrivă, în textele epice (vezi *infra*, b):

(a) *Nilul* ***mişcă*** *valuri blonde pe câmpii cuprinşi de maur, / Peste el cerul d-Egipet desfăcut în foc şi aur; / Pe-ale lui maluri gălbii, şese, sulful* ***creşte*** *în adânc, / Flori, juvaieruri în aer,* ***sclipesc*** *tainice în soare, / Undele-albe, nalte, fragezi, ca argintul de ninsoare, / Alte-roşii ca jeratec, alte-albastre, ochi ce* ***plâng***. (M. Eminescu, *Egipetul*);

(b) *Acolo nu* ***se văd*** *munţi cu coame albastre înălţându-se cu creştetele în cer, aproape* [...] *nici cucul* ***nu cântă*** *de noroc când* ***vin*** *rostogolindu-se înspumate pe treptele costişelor, când luncile* ***se umplu*** *de flori şi de oaspeţi cântăreţi. Acolo* ***se aude****, iarna, suflarea crivăţului viforos într-un pustiu fără sfârşit, pe o nemărginire de zăpadă, sub care* ***zac****, triste şi rare, sate zvârlite în întindere.* (M. Sadoveanu, *Păcat boieresc*).

În funcţie de context sau de semnificaţia lexicală a anumitor verbe, trăsătura aspectuală se modifică. Aşa se întâmplă, de pildă, când sunt redate proprietăţi cu ajutorul verbelor *a fi* şi *a avea*. În enunţurile *Nilul* ***este*** *o apă curgătoare.*, *Vârful Moldoneanu, din Masivul Fagăraş,* ***are*** *o înălţime de 2543 de metri.*, verbele prezintă trăsătura prototipică [–Perfectiv], redând procese continue (caracteristici care au o anumită permanenţă în timp). În schimb, în enunţurile următoare, verbele nu mai au caracteristica aspectuală tipică, deoarece exprimă procese modificabile: *Marea Neagră* ***este*** *invadată de alge.* [până acum nu a fost / de acum încolo nu va mai fi aşa]., *Ana* ***are*** *părul blond.* [s-a vopsit, săptămâna trecută era brunetă.].

„Modificarea" trăsăturii aspectuale la modul înfăţişat mai sus apropie prezentul indicativ de imperfect, la care însă trecerea de la [–Perfectiv] la [+Perfectiv] este mai evidentă (vezi *infra*, 5).

2.2.3. ***Trăsătura modală*** tipică pentru forma de prezent indicativ – [+Real] – poate fi modificată, constituind o modalitate de reliefare a unei semnificaţii contextuale..

(a) În enunţuri imperative sau exclamative forma de prezent la persoanele 2 şi 5 prezintă nuanţa modală specifică imperativului: *Cum se poate să vorbiţi aşa? Vă* ***cereţi*** *imediat* ***scuze*** *!*; *Ai* ***temperatură mare!*** *Mâine* ***nu te dai jos din pat!***.

În astfel de enunţuri, prin formele de prezent se exprimă procese a căror realizare intră sub incidenţa necesităţii: „este obligatoriu să vă cereţi scuze" şi, respectiv, „este interzis să te dai jos din pat" (vezi **Modurile personale, 5**).

(b) În construcţii de tipul „dacă...atunci" poate fi folosită forma de prezent în locul formei de condiţional. În structuri ca ***Vin****, dacă mă chemi.* (vs *Aş veni, dacă m-ai chema.*) sau ***Vin****, chiar dacă nu mă chemi.* (vs *Aş veni, chiar dacă nu m-ai chema.*) prezentul (*vin*) redă un proces posibil, dorit, intenţionat, realizabil numai dacă anumite condiţii sunt îndeplinite (vezi **Modurile personale, 3**).

2.3. Relaţia cu alte timpuri ale indicativului

2.3.1. În cadrul situaţiei temporale comunicate, prezentul prototipic constituie principalul punct de reper. Un verb la forma de prezent cu trăsătura temporală prototipică [Simultaneitate faţă de t_0] redă un proces care se plasează înaintea unui alt proces exprimat prin viitor (***Nu ştiu*** *ce va fi mai departe.* ***Nu cunosc*** *locul unde va fi concursul.*, As, 2003) şi un proces desfăşurat după un altul specificat prin perfect (***Sunt*** *foarte curios să* ***aflu*** *de ce s-au exilat în regiunea aceasta, pe care toată lumea s-a grăbit să o părăsească.*, As, 2003).

O succesiune de forme verbale la prezent redă o serie de procese, desfăşurate într-un interval de timp ce cuprinde momentul enunţării şi care acoperă astfel zona prezentului. Procesele pot fi prezentate în ordinea în care se desfăşoară:

Ziua ***trece*** *greu. După-amiaza* ***vine*** *Cristina şi îi mai* ***dictez*** *din memoriile la care* ***scriu*** *în continuare, sau unele articole. Aşa cum ţi-am mai spus, seara soţia mea îmi* ***citeşte*** *diferite cărţi.* (Rlit, 2003).

De asemenea, enunţurile complexe pot exprima procese coincidente cu actul enunţării, fără ca ordinea cronologică să poată fi stabilită:

E dimineaţă şi meşterul ***este*** *în atelierul său.* ***Modelează, reflectează, primeşte*** *prieteni.* ***Povesteşte, îşi aduce aminte*** *ce-a fost o viaţă de om, 95 de ani, din care 75 închinaţi [...] jocului cu iluziile.* (Rlit, 2003).

2.3.2. Prezentul retrospectiv este folosit în locul perfectului compus sau al perfectului simplu, creând efecte de sens exploatate mai ales în textele literare (vezi *supra*, **2.2.1.3**). Prezentul prospectiv alternează sau concurează cu viitorul propriu-zis, mai ales în cazul în care vorbitorul consideră că realizarea (efectuarea) proceselor comunicate are un grad mai mare de certitudine decât cel implicat de formele de viitor (vezi *supra*, **2.2.1.4**).

3. PERFECTUL COMPUS

3.1. Inventar de forme şi structură morfematică

Perfectul compus este o formă verbală analitică. Structura perfectului compus este alcătuită dintr-un afix mobil (liber) variabil în raport cu persoana (*am*, *ai* [aĭ], *a*, *am*, *ați* [aț^{i}], *au* [aŭ]) şi o secvență omonimă cu participiul şi invariabilă în raport cu persoana şi numărul (*jucat, lucrat, apărut, rupt, citit, hotărât, mers*).

Aşadar perfectul compus prezintă următoarele forme:

1. *am jucat*	1. *am lucrat*	1. *am apărut*	1. *am rupt*
2. *ai* [aĭ] *jucat*	2. *ai* [aĭ] *lucrat*	2. *ai* [aĭ] *apărut*	2. *ai* [aĭ] *rupt*
3. *a jucat*	3. *a lucrat*	3. *a apărut*	3. *a rupt*
4. *am jucat*	4. *am lucrat*	4. *am apărut*	4. *am rupt*
5. *ați* [aț^{i}] *jucat*	5. *ați* [aț^{i}] *lucrat*	5. *ați* [aț^{i}] *apărut*	5. *ați* [aț^{i}] *rupt*
6. *au* [aŭ] *jucat*	6. *au* [aŭ] *lucrat*	6. *au* [aŭ] *apărut*	6. *au* [aŭ] *rupt*

1. *am citit*	1. *am hotărât*	1. *am mers*
2. *ai* [aĭ] *citit*	2. *ai* [aĭ] *hotărât*	2. *ai* [aĭ] *mers*
3. *a citit*	3. *a hotărât*	3. *a mers*
4. *am citit*	4. *am hotărât*	4. *am mers*
5. *ați* [aț^{i}] *citit*	5. *ați* [aț^{i}] *hotărât*	5. *ați* [aț^{i}] *mers*
6. *au* [aŭ] *citit*	6. *au* [aŭ] *hotărât*	6. *au* [aŭ] *mers*

Adverbul de negație se plasează înaintea afixului mobil: ***nu*** *am povestit*. Cliticele pronominale se aşază pe a doua poziție (după adverbul de negație): (*nu*) ***m***-*am rugat*, (*nu*) ***s***-*au speriat*, (*nu*) ***i***-*am spus*, (*nu*) ***l***-*a deranjat*; pronumele personal aton de persoana 3, feminin, acuzativ, se plasează după cel de-al doilea component al formei verbale: *au supărat-**o***, *am deranjat-**o***.

Cele două componente se pot disocia prin intercalarea (semi)adverbelor *mai, cam, tot*. Punctul de joncțură este după afixul mobil: *am **tot** glumit, ai **mai** spus, au **cam** râs*.

Mai puțin frecventă în limba română actuală este disocierea componentelor perfectului compus prin postpunerea afixului mobil. În acest caz, între cele două componente se poate intercala un clitic pronominal (pronume personal sau reflexiv, forma atonă). Intercalarea cliticului impune amplificarea radicalului printr-un *u* final: *văzutu-l-ai, dusu-s-a, plânsu-mi-s-a*.

(a) În graiurile din nordul României afixul mobil pentru persoana 3 şi 6 este *o*, pe când în altele (cele din Banat, o parte din Crişana şi Maramureş) singularul are afixul *o* iar pluralul *or*:

*Toți ăia mari **o rămas** în urmă şi băiețaşu' meu **o întors** capu' şi i-o **văzut** cât îs de-n urmă ş-atunce **o**-nceput să fugă, parcă dinadins ca să-l poată ajunge ceilalți*. (As, 2004).

(b) În unele graiuri din sudul Munteniei al doilea component al structurii perfectului compus primeşte la plural desinența *-(ă)ră*: (*noi*) *am venitără*.

Aceste diferenţe formale – atât cea care priveşte afixul mobil, cât şi cealaltă, legată de al doilea component al perfectului compus – nu sunt acceptate în varianta literară a limbii române (vezi şi **Numărul şi persoana**).

3.2. Conţinutul formelor de perfect compus

În ce priveşte semnificaţia, perfectul compus asociază o trăsătura temporală – [Anterioritate faţă de t_0] – comună tuturor formelor cu timpul de referinţă „trecut", cu o trăsătură aspectuală [+Perfectiv] şi cu o trăsătură modală [+Real], specifică modului indicativ. Trăsătura [Anterioritate faţă de (t_0)] funcţionează pe axa de orientare temporală opunând perfectul compus prezentului şi viitorului.

Caracteristica aspectuală acţionează în cadrul zonei trecutului, opunând perfectul şi mai-mult-ca-perfectul [+Perfectiv], imperfectului [–Perfectiv].

3.2.1. Perfectul compus redă un proces care se desfăşoară într-un interval situat înaintea actului enunţării. Conform ***trăsăturii temporale*** definitorii, perfectul compus este un ***timp absolut*** (***strict deictic***): punctul de reper al procesului exprimat prin această formă verbală este momentul enunţării (t_0).

3.2.1.1. Trăsătura temporală de bază permite utilizarea formei verbale numai în enunţuri care exprimă procese desfăşurate în zona semantică „trecut". Putem spune *Ieri **am vorbit** cu tine.*, dar nu putem spune **Mâine **am vorbit** cu tine.* şi nici **Acum (când discutăm) **am vorbit** cu tine.*

Asocierea cu adverbul *acum* este posibilă, dar enunţurile nu plasează procesul în zona prezentului. *Acum **a ieşit**.* exprimă un proces situat în zona trecutului în imediata apropiere a momentului enunţării. În *Acum **te-ai căsătorit** şi ai alte responsabilităţi.* adverbul nu are rolul de a situa temporal, ci funcţionează ca un conector transfrastic: *Până acum am mai fost, cum a fost, dar acum (în această nouă situaţie) **te-ai căsătorit** şi ai alte responsabilităţi.* (vezi *infra*, 3.2.1.2).

3.2.1.2. Situate în context, formele de perfect compus pot asigura referinţa unui enunţ fără altă indicaţie temporală. Altfel spus, localizarea în zona trecutului se poate realiza doar prin utilizarea formei verbale. În astfel de situaţii punctul de perspectivă (de reper) este momentul enunţării, iar distanţa faţă de acesta este nedeterminată: *A **fumat** şi ea* [...], *iar acum fumul de ţigară îi face, crede, mai mult rău decât bine.* („Dilema", 2003).

Ocurenţa expresiilor care redau circumstanţe temporale plasează mai mult sau mai puţin precis procesul pe axa temporală. Expresiile care exprimă data (*în 1986, la 25 iulie 1986* etc.), de pildă, precizează cronologia, referinţa temporală. Ele fixează clar punctul de perspectivă retrospectiv: *Ion Creangă **s-a născut** la* **10 iunie 1839** *în satul Humuleşti, judeţul Neamţ şi **a murit** la* **31 decembrie 1989** *în oraşul Iaşi.*

Expresii temporale referenţiale intrinsec deictice asociate cu formele de perfect (***ieri, alaltăieri; astă*** *toamnă / primăvară* etc.; ***de dimineaţă, aseară, azi-dimineaţă, azi-noapte***; ***în copilărie, în tinereţe, la bătrâneţe*** etc.) precizează situarea pe axa temporală prin raportare directă la t_0: **Astă iarnă** ***a avut mult de lucru.***

Expresiile deictice relaţionale (*noaptea / seara / săptămâna / luna / primăvara / vara / toamna / iarna* ***trecută****, anul / secolul / mileniul* ***trecut****,* ***acum*** *un an, / o săptămână, acum câţiva ani* etc.) indică un interval de timp care precedă actul de comunicare, dar nu pot stabili prin ele însele referinţa temporală, aceasta depinzând de momentul enunţării:

El este maramureşean, iar ea ***s-a născut şi a trăit*** **până acum câţiva ani** *în Bucureşti.* (As, 2003);

Acum o săptămână ***au rezervat*** *locuri la Marriot, la meciul cu Danemarca.* („Dilema", 2003).

Însoţesc forma de perfect compus şi unele deictice relaţionale (*cu câtva timp înainte, în acel an, un an mai târziu* etc.), care funcţionează şi ca expresii anaforice depinzând ori de o expresie calendaristică, ori de expresii deictice referitoare la contextul situaţional sau enunţiativ:

*Pe preot l-****au găsit*** **a doua zi** *într-un târziu legat butuc, cu muşchii curmaţi de strânsura frânghiilor, cu căluşu-n gură, de-abia mai putând geme.* (I. L. Caragiale, *În vreme de război*);

Suntem vreo zece în cei zece metri pătraţi – **cu câteva zile înainte** *însă, la aniversarea de 30 de ani a lui Steph,* ***au fost*** *vreo treizeci.* („Dilema", 2003).

În anumite contexte situarea în timp a procesului se realizează şi prin expresii folosite, deopotrivă, pentru exprimarea secvenţelor temporale plasate în orice punct al axei enunţării: în momentul enunţării („acum") sau înainte sau după acest moment (= „atunci", în trecut sau în viitor):

Suntem trei, şi ***am pornit*** **în dimineaţa asta** *plină de lumină şi de strălucire pe urma poveştilor de demult.* (As, 2003).

Cele mai frecvente expresii de acest fel sunt: *azi* (*astăzi*), *în dimineaţa această* (*asta*), *în după-amiaza aceasta* (*asta*), *în seara aceasta* (*asta*), *în noaptea aceasta* (*asta*), *în săptămâna aceasta* (*asta*), *în luna aceasta* (*asta*), *în anotimpul acesta* (*ăsta*), *în primăvara aceasta* (*asta*), *în vara aceasta* (*asta*), *în toamna aceasta* (*asta*), *în iarna aceasta* (*asta*), *în anul acesta* (*ăsta*), *în secolul acesta* (*ăsta*), *în perioada aceasta* (*asta*).

În enunţuri în care intervalul temporal poate fi recuperat prin contextul discursiv / textual, stabilirea situării pe axa temporală este posibilă doar prin forma verbală, deoarece expresiile de fixare temporală sunt implicate de contextul anterior:

[– *Anul trecut fratele meu a fost în Grecia – spuse ea.*] – *Şi eu mi-****am petrecut*** *vacanţa tot acolo – am replicat.*

Ieri am văzut-o pe Ana. ***A participat*** *la vernisajul expoziţiei lui Radu.*

Verbul cu formă de perfect compus poate fi însoţit de anumite adverbe precum *cândva, odată, odată ca niciodată, pe vremuri* etc. adverbe care au rolul de a confirma timpul de referinţă („trecut") şi de a adăuga semnificaţia de ***trecut îndepărtat*** (de pildă, *A fost* ***odată ca niciodată*** *un împărat şi o împărăteasă.*). Adverbele menţionate sunt implicate şi în enunţuri contrastive, în care se face o paralelă între două situaţii comunicate. În enunţul *Oraşul nu mai este / era* ***aşa cum a fost****.* primul verb (predicatul regentei), cu formă de prezent (*nu este*) sau de

imperfect (*nu era*), este însoțit de adverbul *mai* care intră în corelație – implicită – cu un adverb de tipul *cândva, odinioară, odată* asociat verbului la perfect compus.

Însoțit de adverbe temporale, precum *de curând, recent, de-abia, tocmai* etc., verbul cu formă de perfect compus exprimă un proces plasat pe axa retrospectivă în apropierea actului enunțării. În acest caz vorbim de ***perfectul recent***:

*Prințul **a** ajuns acum la vârsta de 23 de ani și **a părăsit*** **de curând** [...] *reședința regală* (As, 2003).

În astfel de enunțuri semnificația prezentului este de „proximitate față de momentul enunțării". Perfectul compus are aceeași valoare și în **Acum *a plecat*.**, **Acum** ***am vorbit despre asta.***, unde existența unui anumit contur intonațional, cu „vârful" (accentul) pe adverbul de timp, permite interpretarea „Acum câteva minute, (într-un trecut foarte apropiat) a plecat." și, respectiv, „Acum câteva momente am vorbit despre asta." (vezi **II, Organizarea prozodică a enunțului**).

În enunțuri complexe, forma de perfect poate exprima însă și apropiere față de un alt punct de perspectivă situat în zona trecutului, actualizând semnificația de ***perfect de proximitate***:

De-abia *a terminat* *declarația de presă, că **a** și **fost supus** unei avalanșe de întrebări.*;

Am telefonat **imediat ce (îndată ce)** ***am ieșit*** *din ședință.*

În context cu adverbe repetitive sau frecventative, perfectul compus are valoare ***iterativă***. Deși nu se referă la un moment sau la un interval de timp anumit, verbul la perfect compus conservă totuși uzul deictic: forma verbală impune raportarea la momentul enunțării, mai precis, obligă la relaționarea strictă a procesului cu momentul enunțării. Anterioritatea procesului comunicat este redată și prin coocurența adverbelor de ancorare în trecut: *În vacanța trecută **a lucrat** (câte) două ore* **zilnic**.

3.2.2. ***Caracteristica aspectuală*** [+Perfectiv] a perfectului compus, capacitatea sa de a exprima procese încheiate, permite folosirea acestei forme verbale în contexte precum *Gata, **am coborât**!*, unde perfectul compus poate fi substituit cu prezentul „Cobor acum!" sau cu viitorul „Voi coborî imediat!". În situații de acest fel, perfectul compus este utilizat nu pentru a reda fixarea pe axa temporală, ci pentru a exprima semnificația de „proces (prezentat ca) încheiat". Așadar trăsătura temporală se anulează, în favoarea celei aspectuale:

*Dom'le eu credeam că am venit aici între oameni civilizați, între intelectuali; dar dacă începeți cu prostii din astea, **am plecat**.* („Dilema", 2003).

3.2.3. Semnificații contextuale apar și prin modificarea ***trăsăturii modale***. Caracteristica definitorie [+Real] este, în general, constantă, în enunțuri asertive perfectul compus exprimând un proces prezentat ca existent, efectuat, sigur.

Folosit însă în propoziții interogative, perfectul compus al anumitor verbe are valoarea unui imperativ: ***Ai tăcut?*** („Taci!"); ***Ai plecat?*** (= „Pleacă odată!")

3.3. Relația cu alte timpuri ale indicativului

3.3.1. Perfectul compus funcționează ca al doilea punct de reper pentru imperfect sau pentru mai-mult-ca-perfect. Cu alte cuvinte, perfectul compus poate fi antecedentul timpurilor anaforice:

Când am venit eu la editură, în 1971*, aşa-zisa zonă clasică realistă a literaturii europene* **era** *bine reprezentată.* (Rlit, 2003);

Nici nu **ştiusem** *că-s însărcinată* ***când m-au arestat****.* (Rlit, 2003);

Într-o bună zi a anului 1993*, după ce* **trecuse** *dealul mare al celor 90 de ani de viaţă,* ***I. I. s-a urcat în tren şi a sosit cu Doamna Domniei sale la Iaşi.*** (Rlit, 2003).

3.3.2. Prin forma de perfect compus se redă un proces plasat într-un interval temporal anterior oricărui proces desfăşurat după momentul enunţării, în zona viitorului (***Nu a crezut*** *că se va întâmpla / avea să se întâmple o asemenea nenorocire.*) şi ulterior altui proces din zona trecutului (***S-a aflat ieri*** *că Victor a plecat / plecase cu o săptămână înainte.*).

Textul ***Am petrecut*** *cum nu se mai petrecuse şi nu se va mai petrece.* (M. Caragiale, *Craii*) este ilustrativ din acest punct de vedere. Primul verb (cu forma de perfect compus *am petrecut*) redă un proces (p_1) plasat în zona trecutului, deci anterior lui t_0. Acest proces se desfăşoară după p_2 (*nu se petrecuse*) şi înaintea lui p_3 (*se va petrece*).

Perfectul compus poate codifica şi un proces care se desfăşoară concomitent cu alt proces. De regulă, dacă al doilea proces continuă să se desfăşoare şi în momentul enunţării, verbul subordonat perfectului compus are forma de prezent: *Am aflat că sunteţi preocupaţi mai mult de literatură.* (Rlit, 2003). Când ambele procese sunt situate în zona trecutului, verbul din subordonată este adeseori la imperfect. Astfel, dacă în textul anterior în locul prezentului ar fi utilizat imperfectul, interpretarea enunţului ar fi diferită (*Am aflat că eraţi preocupaţi mai mult de literatură, dar acum sunteţi preocupaţi de matematică*).

O succesiune de forme verbale la perfect este în mod normal înţeleasă ca o serie de procese consecutive cu timpul de referinţă „trecut", prezentate în ordinea în care s-au produs:

M-am ridicat *încet,* ***am tras*** *sertarul noptierei unde era o lumânare,* ***am aprins****-o,* ***am pus****-o în paharul cu apă,* ***m-am aşezat*** *în genunchi la marginea patului şi cu mâinile împreunate* ***am început*** *să mă rog.* (As, 2003).

De asemenea, enunţurile complexe pot exprima procese anterioare momentului enunţării, fără ca ordinea cronologică să poată fi stabilită:

Anul trecut ***au avut parte*** *de multe realizări: Viorel* ***şi-a susţinut*** *doctoratul, Ana* ***a intrat*** *la facultate, iar Radu* ***şi-a cumpărat*** *un apartament.*

În constituirea situaţiei comunicate, funcţia formei de perfect compus este aceea de a introduce un nou proces care precedă momentul enunţării şi prin aceasta asigură „dinamicitatea" relatării:

Este, *probabil, de înţeles* ***de ce proiectul de înlocuire completă a stâlpului Coloanei*** [...] ***i-a nemulţumit pe unii specialişti în Brâncuşi cu viziuni conservatoare, care au considerat*** *că s-ar merge prea departe în procesul de restaurare.* (OC, 2003).

3.3.3. În limba română actuală perfectul compus concurează mai-mult-ca-perfectul, fiind preferat acestuia în situaţia în care se specifică procese aflate în raport de anterioritate (vezi *infra*, **6. Mai-mult-ca-perfectul, 6.3.1**):

– în regentele unor propoziţii temporale: *Şi ca un alt făcut, nici n-am **ieşit*** [ieşisem] *bine să-mi iau berea de bun sosit că prin faţa mea **a trecut** Alex, proaspăt venit de la Teheran.* („Dilema", 2003);

– în propoziţii relative: *Mi-a arătat unde **a locuit** / locuise în tinereţe.*, *Ieri mi-**a prezentat** persoana care **a câştigat** / câştigase premiul anul trecut.*;

– în propoziţii conjuncţionale: *Şi-a amintit **că ea i-a povestit** / îi povestise **cât de mult a plâns la auzul veştii triste.***, *A sosit la Iaşi **după ce a trecut** / trecuse de 90 de ani.*, ***Fiindcă s-a pregătit** / se pregătise temeinic în timpul studiilor a reuşit să obţină postul mult râvnit imediat.*

Rar, în unele contexte, forma de perfect compus este utilizată în locul imperfectului, exprimând un proces simultan cu cel redat în subordonată: *Când m-a născut, **mama mea a avut*** [= avea] ***38 de ani şi nu a avut*** [= avea] ***lapte.*** (As, 2004).

4. PERFECTUL SIMPLU

4.1. Inventar de forme şi structură morfematică

Perfectul simplu, formă sintetică, alcătuită din R (radical) + F (flectiv) are structura cea mai complicată dintre timpurile trecutului.

În limba română există patru ***sufixe*** de perfect simplu. În raport cu formele de infinitiv se pot stabili următoarele corelaţii:

– verbele cu infinitivul în *-î* sau *-i* au sufixe de perfect simplu invariabile omonime cu cele de infinitiv: /â/ (*coborâi*) şi respectiv, /i/ (*birui*).

– verbele cu infinitivul în *-ea* prezintă sufixul invariabil /u/ (*apăru*).

– verbele cu infinitivul în *-e* se împart în două grupe: unele primesc acelaşi sufix ca precedentele, adică /u/ (*începu*), altele prezintă sufixul /se/ (sub accent, tipul *zisei, ziseşi*) sau /se/ (fără accent, tipul *zise, ziserăm, ziserăţi, ziseră*).

– sufixul de perfect simplu pentru verbele cu infinitivul în *-a* este variabil: /a/ ~ /ă/ (*lucrai, lucră*).

Factori de natură fonetică sunt răspunzători de realizarea acestui sufix ca /a/ ~ /e/ (*veghei* [veg'aĭ], *veghe* [veg'e]. Realizarea /ă/ (/e/) este specifică formei de persoana 3 (vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii,1.2**).

Desinenţele pentru perfect simplu, comune tuturor verbelor, prezintă două elemente:

– pers. 1 = *-Ø+i* [ĭ]: *lucra-Ø+i* [lucraĭ], *coborâ-Ø+i* [coborâĭ], *încăpu-Ø+i* [încăpuĭ], *plânse-Ø+i* [plânseĭ];

– pers. 2 = ***-Ø+şi*** [ş^{i}]: *lucra-**Ø+şi*** [lucraş^{i}], *coborâ-Ø+şi* [coborâş^{i}], *încăpu- **Ø+şi*** [încăpuş^{i}], *plânse-**Ø+şi*** [plânseş^{i}];

– pers. 3 = ***-Ø** + **Ø***: *lucră-**Ø+Ø**, cobori-Ø+Ø , încăpu-**Ø+Ø**, plânse-**Ø+Ø*** ;

– pers. 4 = ***-ră** + **m***: *lucra-**ră+m**, coborâ-**ră+m**, încăpu-**ră+m**, plânse-**ră+m***;

– pers. 5 = ***-ră** + **ţi*** [ţ^{i}]: *lucra-**ră+ţi*** [lucrarăţ^{i}], *coborâ-**ră+ţi*** [coborârăţ^{i}], *încăpu-**ră+ţi*** [încăpurăţ^{i}], *plânse-**ră+ţi*** [plânserăţ^{i}];

– pers. 6 = *-ră +Ø*: *lucra-**ră**+Ø*, *coborâ-**ră**+Ø*, *încăpu-**ră**+Ø*, *plânse-**ră**+Ø*.

Perfectul simplu şi mai-mult-ca-perfectul sunt singurele forme verbale care disociază valorile de persoană şi de număr prin două desinenţe. Pentru explicarea segmentării morfematice prezentate mai sus, vezi **Numărul şi persoana**.

Perfectul simplu prezintă *trei tipare accentuale*: primul cu accent fix pe flectiv (RF) şi alte două, cu accent variabil, care se deplasează de pe radical pe flectiv (RF), şi iar pe radical (RF). Cu alte cuvinte, un verb ca ***a ara*** prezintă un tipar accentual fix (RF): 1. *arai*, 2. *araşi*, 3. *ară*, 4. *ararăm*, 5. *ararăţi*, 6. *arară*. În schimb, un verb ca ***a zice*** prezintă două tipare accentuale: (a) unul cu accentul pe flectiv (RF) la persoanele 1,2,4,5 şi pe radical (RF) la formele de persoana 3 şi 6: 1. *zisei*, 2. *ziseşi* şi, 3. *zise*, 4. *ziserăm*, 5. *ziserăţi*, 6. *ziseră*; (b) al doilea, cu accentul pe flectiv la primele două persoane şi pe radical la toate celelalte: 1. *zisei*, 2. *ziseşi* şi 3. *zise*, 4. *ziserăm*, 5. *ziserăţi*, 6. *ziseră*. Pentru aspectul normat al tipului accentual al verbelor de acest fel, vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbului după criteriul flexiunii**).

Astfel, formele de perfect simplu se prezintă după cum urmează:

1. *cântai* [cântaĭ]	1. *coborâi* [coborîĭ]
2. *cântaşi* [cântaş^{i}]	2. *coborâşi* [coborîş^{i}]
3. *cântă*	3. *coborâ*
4. *cântarăm*	4. *coborârăm*
5. *cântarăţi* [cântarăţ^{i}]	5. *coborârăţi* [coborîrăţ^{i}]
6. *cântară*	6. *coborâră*
1. *citii* [citiĭ]	1. *părui* [păruĭ]
2. *citişi* [citiş^{i}]	2. *păruşi* [păruş^{i}]
3. *citii* [citi]	3. *păru*
4. *citirăm*	4. *părurăm*
5. *citirăţi* [citirăţ^{i}]	5. *părurăţi* [părurăţ^{i}]
6. *citiră*	6. *părură*

1. *aşternui* [aşternuĭ]
2. *aşternuşi* [aşternuş^{i}]
3. *aşternu*
4. *aşternurăm*
5. *aşternurăţi* [aşternurăţ^{i}]
6. *aşternură*

1. *mersei* [merseĭ]
2. *merseşi* [merseş^{i}]
3. *merse*
4. *merserăm*, dar şi *merserăm*

5. *merserăţi* [merserăţ'], dar şi *merserăţi* [merserăţ']
6. *merseră*

1. *rupsei* [rupseĭ]
2. *rupseşi* [rupseş']
3. *rupse*
4. *rupserăm*, dar şi *rupserăm*
5. *rupserăţi* [rupserăţ'], dar şi *rupserăţi* [rupserăţ']
6. *rupseră*

4.2. Conţinutul formelor de perfect simplu

Semnificaţia formelor de perfect simplu este similară cu cea a perfectului compus: trăsătura temporală [Anterioritate faţă de t_0] se asociază cu trăsătura aspectuală [+Perfectiv] şi cu trăsătura modală [+Real].

Un verb cu formă de perfect simplu fixează procesul specificat înaintea momentului enunţării. Aşadar, perfectul simplu este ***un timp absolut, strict deictic*** (vezi *supra*, **1.1**). Verbul cu formă de perfect simplu poate asigura referinţa temporală a unui enunţ. Ocurenţa sa nu este condiţionată de existenţa unei alte forme verbale sau a unei expresii de plasare temporală:

Ion se ***repezi*** *la gardul cârciumarului,* ***smulse*** *un par şi, mai înainte să-l poată opri cineva,* ***croi*** *pe George peste spinare, încât acesta* ***căzu*** *grămadă, gemând prelung.* (L. Rebreanu, *Ion*).

Formele verbale pot fi însoţite de unele expresii de fixare temporală asociate şi perfectului compus (vezi *supra*, **3**):

Femeie scumpă şi ispită moale! / Povara-acum, când, vie, te-am pierdut, / De ce te ***zămislii*** **atunci** *din lut / Şi nu-ţi* ***lăsai*** *pământul pentru oale?* (T. Arghezi, *Jignire*).

4.3. Relaţia cu alte timpuri ale indicativului

4.3.1. În româna actuală perfectul simplu este un timp viu în graiurile din Banat, Crişana, o parte a Maramureşului şi Oltenia, unde redă un proces încheiat de curând (în ultimele 24 de ore), aşadar în trecutul apropiat: *Am venit acasă la prânz şi abia* ***mâncai***. În varianta literară a limbii române vorbite, perfectul simplu a fost înlocuit de perfectul compus în toate situaţiile de comunicare directă. Totuşi, în aspectul colocvial al românei actuale perfectul simplu este utilizat în contexte cu nuanţe ironice: ***Că bine ziseşi!***, ***Venişi şi tu?***. Perfectul simplu are însă o frecvenţă ridicată în varianta scrisă a limbii române actuale, mai precis în limbajul beletristic.

4.3.2. Ca şi perfectul compus, perfectul simplu poate funcţiona ca antecedent al imperfectului (vezi *infra* a) sau al mai-mult-ca-perfectului (vezi *infra*, b):

a) *O lumină cenuşie, tulbure* **privea** *prin ferestre când se* ***trezi*** *Glanetaşu.* (L. Rebreanu, *Ion*);

b) *Ioanide* ***se sculă*** *în zorii zilei, hotărât să stea de vorbă cu Pica. După ce* ***se plimbă*** *cu mâinile în buzunare în sus şi-n jos, prin casă,* [...] ***se simţi*** *în imposibilitatea de a încerca întrevederea.* **Nu ştia** *cum să înceapă şi i* **se părea** *absurd să-şi moralizeze fata.* (G. Călinescu, *Bietul Ioanide*).

4.3.3. În textele literare perfectul simplu funcţionează ca formă verbală specializată în configurarea unei situaţii comunicate, având acelaşi rol ca şi perfectul compus: introduce noi procese, asigurând dinamicitatea relatării.

O succesiune de verbe la perfect simplu redă un şir de procese situate în trecut şi desfăşurate în ordinea în care se produc:

***Puseră** pe podeaua de lut măsuţa rotundă şi **se aşezară** pe scăunaşe. Maria **turnă** mămăliga pe masă, în mijloc, şi **umplu** străchinile.* (M. Cărtărescu, *Orbitor*).

În propoziţii coordonate, perfectul simplu redă procese în succesiune (*Copiii de casă **ciocăniră** în stejar şi **deschiseră** uşa.*, M. Sadoveanu, *Fraţii Jderi*) sau coincidente (*Nu se uita şi nu vedea pe nimeni şi pentru întâia oară nu răspunsese la salutul cuiva care **trecu** pe lângă el şi îi **dădu** bună ziua.*, M. Preda, *Moromeţii*).

Perfectul simplu poate exprima şi procese posterioare sau anterioare altor procese situate în zona trecutului, dacă acestea sunt exprimate prin mai-mult-ca-perfect.

Astfel, în structuri susţinute de relaţia de dependenţă, perfectul simplu, predicat al regentei, redă evenimente sau stări posterioare (***Duminică**, după ce bătrâna plecase la biserică, **Ghiţă îşi răsuflă veninul asupra lui Laie.**, I. Slavici, *Moara cu noroc*), pe când în enunţuri care redau cauza, perfectul simplu exprimă procese anterioare (*Herdelea însă mai mult se întristase decât se mâniase.*√ [pentru că] *Din toate vorbele lui Ion, îl **izbiră** îndeosebi cele despre plângerea împotriva judecătorului.*, L. Rebreanu, *Ion*).

Deşi în textele literare concurează perfectul compus, perfectul simplu nu este utilizat şi în redarea dialogurilor decât dacă discursul aparţine unui personaj dintr-o anumită zonă geografică în care această formă verbală este curentă. Compară (a) cu (b):

(a) *Aceasta, de sus, auzind zgomotul neobişnuit la ora tardivă, **ieşi** în capul scării şi, aplecându-se, **întrebă** încet:*

*– Tu eşti, Ioanide ? De ce-*ai **trântit** *uşa?* (G. Călinescu, *Bietul Ioanide*);

(b) *– Ce **făcuşi**, Moromete ? **se auzi** un glas de după gardul din faţă.* (M. Preda, *Moromeţii*).

În concluzie, în limba română actuală perfectul simplu este un timp „cult", utilizat cu precădere în stilul beletristic, unde este specializat ca timp al narativităţii, fiind o formă verbală „vie" doar regional.

5. IMPERFECTUL

5.1. Inventar de forme şi structură morfematică

Imperfectul, formă sintetică, are o structură morfematică simplă: radical (R) + un sufix (S) + desinenţă (D).

Sufixul, alcătuit dintr-un component segmental şi unul suprasegmental (accentul), este:

-a̲- pentru verbele în *-a̲* şi *-î̲* (*adresa̲*, *pâra̲*);

-ea̲- pentru verbele în *-e*, *-ea̲*, *-i̲* (*bătea̲*, *cădea̲*, *suferea̲*); acesta poate fi realizat şi ca ***-/ia̲/*** [ĭa], *suia̲* [suĭa̲] sau ca */a̲/ mergea̲* [merğa̲].

Desinenţele de imperfect sunt comune tuturor verbelor:

– pers. 1 (I singular) = ***-m***: *adresa-**m**, pâra-**m**, bătea-**m**, cădea-**m**, suferea-**m***;

– pers. 2 (a II-a singular) = *-i* [ĭ]: *adresa-**i**, pâra-**i**, bătea-**i**, cădea-**i**, suferea-**i***;

– pers. 3 (a II-a singular) = *-Ø*: *adresa-Ø, pâra-Ø, bătea-Ø, cădea-Ø, suferea-Ø*;

– pers. 4 (I plural) = ***-m***: *adresa-**m**, pâra-**m**, bătea-**m**, cădea-**m**, suferea-**m***;

– pers. 5 (a II-a plural) = ***-ţi*** [ţ^{i}]: *adresa-**ţi**, pâra-**ţi**, bătea-**ţi**, cădea-**ţi**, suferea-**ţi***;

– pers. 6 (a III-a plural) = ***-u*** [ŭ]: ***adresa-u, pâra-u, bătea-u, cădea-u, suferea-u.***

Sufixul invariabil şi desinenţa (*-**m***), comună pentru persoana 1 şi pentru persoana 4, determină prezenţa unei omonimii speciale în paradigma imperfectului 1 = 4: *adresam* (*eu, noi*).

Astfel, formele de imperfect se prezintă după cum urmează:

1. *cântam*	1. *apăream* [apărĕam]	1. *băteam* [bătĕam]
2. *cântai* [cântaĭ]	2. *apăreai* [apărĕaĭ]	2. *băteai* [bătĕaĭ]
3. *cânta*	3. *apărea* [apărĕa]	3. *bătea* [bătĕa]
4. *cântam*	4. *apăream* [apărĕam]	4. *băteam* [bătĕam]
5. *cântaţi* [cântaţ^{i}]	5. *apăreaţi* [apărĕaţi]	5. *băteaţi* [bătĕaţ^{i}]
6. *cântau* [cântaŭ]	6. *apăreau* [apărĕaŭ]	6. *băteau* [bătĕaŭ]

1. *ziceam* [zičam]	1. *vorbeam* [vorbĕam]
2. *ziceai* [zičaĭ]	2. *vorbeai* [vorbĕaĭ]
3. *zicea* [ziča]	3. *vorbea* [vorbĕa]
4. *ziceam* [zičam]	4. *vorbeam* [vorbĕam]
5. *ziceaţi* [zičaţ^{i}]	5. *vorbeaţi* [vorbĕaţ^{i}]
6. *ziceau* [zičaŭ]	6. *vorbeau* [vorbĕaŭ]

5.2. Conţinutul formelor de imperfect

Imperfectul prezintă două trăsături semantice temporale: prima – [Anterioritate faţă de momentul enunţării] – este comună pentru toate formele verbale ale trecutului, iar a doua – [Simultaneitate faţă de alt proces situat în zona trecutului] – este specifică.

Asociată trăsăturilor temporale, caracteristica aspectuală [–Perfectiv] diferenţiază imperfectul de perfectul (compus şi simplu) şi de mai-mult-ca-perfect: imperfectul prototipic specifică un proces a cărui desfăşurare este continuă.

Trăsătura modală prototipică a formelor de imperfect este [+Real], procesul comunicat prin această formă verbală fiind prezentat ca existent, efectuat.

5.2.1. ***Trăsăturile temporale*** definitorii pentru imperfect indică faptul că procesul este situat în zona trecutului (prin urmare, este anterior momentului enunţării) şi se desfăşoară concomitent cu alt proces cu acelaşi timp de referinţă. Aşadar imperfectul este un ***timp de relaţie - deictic relaţional*** (vezi *supra*, **1.1**). Din punctul de vedere al mecanismului redării semnificaţiei, imperfectul este un timp ***anaforic***: forma verbală trimite / „se referă" la un interval temporal situat în zona trecutului, interval recuperabil din contextul lingvistic sau extralingvistic. Cu alte

cuvinte, imperfectul are un *antecedent temporal* redat cu ajutorul altor forme verbale şi / sau al expresiilor de plasare temporală (calendaristice, deictice sau anaforice).

De regulă, procesul comunicat prin imperfect este inclus în intervalul temporal exprimat de antecedentul său. În enunţul *Nu **ştiam** când am ajuns acolo că urma să fie casa noastră pentru cinci ani.* („22", 2003), intervalul temporal redat prin forma de imperfect (*ştiam*) este cuprins în intervalul exprimat prin subordonata cu perfectul compus (*când am ajuns*).

Aşadar, relaţia dintre intervalul temporal al procesului-antecedent şi intervalul temporal al procesului prezentat prin imperfect este de tipul parte (imperfect) / întreg (antecedent). Astfel, fără să-şi piardă semnificaţia deictică pe care o stabileşte indirect, imperfectul este un *timp anaforic metonimic*, de tipul *anaforei asociative*.

Antecedentul temporal explicit al imperfectului poate fi exprimat prin:

(a) o propoziţie subordonată temporală: ***Când Radu a intrat în casă***, *Andreea se uita la televizor.*;

(b) o construcţie cu verb la gerunziu care contrage o propoziţie temporală: ***Alergând spre casă** se gândea la fiica ei şi era foarte fericită.*;

(c) o expresie adverbială temporală deictică (calendaristică, deictică intrinsec referenţială sau relaţională) în poziţie iniţială în enunţ: ***Pe data de 1 decembrie 2002 (anul trecut în decembrie, cu un an înainte)** era cald.*;

(d) un context complex – grup verbal alcătuit dintr-un verb la trecut (perfect simplu, perfect compus sau mai-mult-ca-perfect) şi o expresie adverbială de situare temporală: ***A venit** de **curând în ţară** şi deja îşi construia o casă.*;

(e) un enunţ independent cu un verb la perfect sau la mai-mult-ca-perfect: ***Radu a intrat în casă.** Andreea se uita la televizor.*

Dacă apare după o înşiruire de verbe la perfect, antecedentul imperfectului este, de obicei, ultimul verb din serie:

*Au sosit musafirii. Andreea i-a întâmpinat surâzând, Maria le-a oferit o cafea, **iar Raluca a început să vorbească lăudându-se cu jucăriile sale**. **Se comporta** ca un copil răsfăţat.*

Când nu este exprimat, antecedentul imperfectului poate fi recuperat prin inferenţă fie din text, fie din elementele situaţiei de comunicare, aşa cum se recuperează prin inferenţă un referent absent pentru pronume:

(1) *Pe unde **umblai** ieri dimineaţă?* [se implică "când te-am căutat"];

(2) *Ce mai **spunea** mama ta? / Ce **voia** de la tine?* [este implicată existenţa unei discuţii anterioare];

(3) [Se aude zgomot]

– Ce se întâmplă ?

*– Nimic! Îmi **căutam** cheile!*;

(4) [Se aude uşa deschizându-se]

*– **Credeam** că a venit copilul!*

*– Nici vorbă ! Eu **eram**!*;

(5) [Interlocutorii privesc o fotografie şi unul dintre ei întreabă] – ***Ningea**, nu-i aşa?*;

(6) *Vlad Țepeș* ***era*** *spaima hoților.*[purtătorul numelui este o personalitate cunoscută din istoria medievală a Țării Românești].

Tot un antecedent implicit, recuperat prin situația de comunicare există și în cazul folosirii formei de imperfect la începutul unui text (vezi *infra*, ***imperfectul de deschidere***).

De fapt, imperfectul poate fi folosit fără antecedent doar în situații restrânse în care are valoare modală (vezi *infra*, ***imperfectul irealității***, ***imperfectul iminenței contracarate***, ***imperfectul de atitudine***) sau când este forma temporală a unui verb modal („plin" sau operator de modalitate (vezi **II, Predicatul**). Absența antecedentului este explicabilă, în aceste cazuri, tocmai prin estomparea semnificației temporale a formei de imperfect și actualizarea unei semnificații modale nespecifice acestei forme verbale.

Prin trăsăturile temporale prototipice imperfectul este utilizat pentru redarea unei situații în care procesele se desfășoară concomitent. Între procesele redate prin enunțul *În timp ce scria scrisoarea a sunat telefonul.* se stabilește un raport de simultaneitate. Textul de mai jos ilustrează ipostaza de timp anaforic a imperfectului:

În timp ce ***mâncau*** *în taina odăii întunecate, pe geamurile căreia* ***ningea*** *egal și trist, Cedric le spuse o poveste fantastică.* (M. Cărtărescu, *Orbitor*).

Nu totdeauna însă prezența formei de imperfect exprimă coincidența desfășurării a două procese. De pildă, imperfectul poate fi utilizat și pentru a exprima anterioritatea. Raportul temporal se poate stabili cu un proces redat printr-un verb cu timpul de referință prezent (*Cred* ***că era supărată săptămâna trecută.***), trecut (*A spus ieri* ***că era supărată cu o săptămână înainte.***) sau viitor (*Va spune* ***că era supărată săptămâna trecută / cu o săptămână în urmă.***).

De asemenea imperfectul poate evoca un proces anterior sau un proces ulterior altui proces din zona trecutului. Astfel, verbele din exemplele următoare, ocurente în propoziții independente, redau un raport de anterioritate față de procesele exprimate prin perfect compus în alte propoziții independente: *A fost exmatriculat. Acest lucru n-a surprins pe nimeni.* ***Lipsea de la cursuri și nu se prezenta la examene.***; *Marius a întâmpinat-o pe Dana cu teamă.* ***Cu o seară înainte ea era tare supărată.***

Același tip de raport temporal (de anterioritate) se poate exprima și prin enunțuri cu subordonate conjuncționale (*Plecarea lui nu a fost o surpriză,* ***fiindcă*** *se* ***plângea de luni întregi*** *că nu-i priește clima.*) sau relative (*În sfârșit, acum Angela s-a ridicat din fotoliul* ***în care zăcea de dimineață.***, *Ieri mi-a arătat locul unde* ***în adolescență se întâlnea cu prietenii săi.***).

Verbele la imperfect specifică și procese aflate în raport de posterioritate cu alte procese, cu timpul de referință „trecut", ca în: *Dan a început / începuse să scrie referatul săptămâna trecută și* ***de-abia acum îl termina.*** sau *A fost un mare sportiv;* ***în consecință admitea și înfrângerea.***

Ca și în cazul celorlalte raporturi temporale, imperfectul poate reda un proces ulterior și când intră în componența unei subordonate conjuncționale (*A stat la televizor până seara târziu,* ***încât a doua zi de-abia se putea concentra.***) sau

relative (*Această convingere, **pe care de-abia acum** mi-o **împărtăşea**, a avut-o de multă vreme.*).

5.2.1.1. Odată ce antecedentul temporal este stabilit, imperfectul poate apărea în enunţuri în care „referinţa temporală" („interval situat înaintea momentului enunţării") este specificată numai prin forma verbală. De obicei însă, forma de imperfect apare asociată cu adverbe sau expresii care au rolul de a realiza „ancorarea" procesului în zona trecutului mai mult sau mai puţin precis (vezi *supra*, **3**).

Ca şi în cazul formelor de perfect, utilizat alături de adverbe precum *cândva, odinioară, altădată, pe vremuri* etc. sau integrat într-o construcţie comparativă contrastivă, imperfectul exprimă localizarea nedeterminată, vagă, în zona trecutului: **Altădată** ***nu arăta*** *aşa neglijent.*; *Ileana nu mai* ***călătorea*** *aşa cum a călătorit / călătorise* **odinioară**.

Frecventă este combinarea imperfectului cu expresia *pe vremea aceea* (*aia*). De asemenea, expresia *pe atunci* se foloseşte cu precădere în asociere cu forma de imperfect:

Pe atunci *timpurile* ***erau*** *mai bune şi oamenii nu* ***erau*** *aşa de îngânduraţi ca acum.* [...] **Pe atunci** ***nu se schia*** *aşa de mult, nici familiile simandicoase nu prea* ***schiau***. [...] **Pe vremea aia** ***fumam***. (As, 2003).

Imperfectul specifică procese ale căror intervale de desfăşurare sunt apropiate, semnificaţia fiind aceea de ***imperfect de proximitate***, când este însoţit de adverbe specifice (*Când am ajuns la internat, servitoarele* **tocmai** ***strângeau*** *resturile de pe mese.*, O. Paler, *Deşertul*), în enunţuri complexe în care subordonata este introdusă prin conectori ca *imediat ce, îndată ce, cum* etc. (*Dar tatăl meu* [...] ***cum primea bursa***, *îşi cumpăra cărţi.*, Rlit, 2003) sau în regentele unor temporale de proximitate (***Nici nu terminam fraza***, *că mă şi întrerupea.*).

În asociere cu adverbe de repetiţie sau / şi de frecvenţă imperfectul realizează semnificaţia ***iterativ*** (***Pleca*** **săptămânal** *la munte.*).

Valoarea iterativă a imperfectului nu provine numai din integrarea în enunţuri frecventative, ci este implicată de trăsătura aspectuală a acestui timp verbal (vezi *infra*, **5.2.2**). Astfel, în textul de mai jos verbele cu formă de imperfect pot reda procese repetitive, deşi nu sunt însoţite de adverbe iterative:

Ah! Subţire şi gingaşă / Tu ***păşeai*** *încet, încet, / Dulce îmi* ***veneai*** *în umbra / Tăinuitului boschet. / Şi lăsându-te la pieptu-mi, /* ***Nu ştiam*** *ce-i pe pământ, / Ne* ***spuneam*** *atât de multe / Făr-a zice un cuvânt.* (M. Eminescu, *Pe aceeaşi ulicioară...*).

5.2.1.2. În unele contexte, se produce o „deviere" de la trăsătura temporală specifică imperfectului, şi anume, [Simultaneitate cu t_x]: formele de imperfect pot exprima procese posterioare unui reper temporal situat în zona trecutului. Când trăsătura temporală este [Posterioritate faţă de t_x] se vorbeşte de ***imperfectul de perspectivă*** (sau ***de ruptură***). Semnificaţia este confirmată prin expresii deictice relaţionale folosite, de obicei, cu forme de viitor (de tipul *peste câtva timp*). De

altfel, în unele contexte, imperfectul de perspectivă este coocurent cu viitorul perifrastic (aşa numitul „viitor în trecut"):

Peste numai un an, [...] *avea să izbucnească, energică şi contagioasă, cea dintâi conflagraţie mondială. Iar* **peste trei ani**, *în 1916, chiar la mijlocul războiului, o mişcare deja manifestă, dar nebotezată încă,* ***primea***, *prin hazard, odată cu deschiderea „Cabinetului Voltaire" din Zürich, denumirea DADA.* (Rlit, 2003).

Însoţit de expresii de tipul *un an / câteva luni* etc. ***mai târziu***, ***peste*** *câteva ore / zile* etc. sau *o săptămână / câteva minute* etc. ***după aceea***, verbul cu formă de imperfect poate exprima procese a căror desfăşurare este proiectată „în perspectivă" fie în zona trecutului (*Aproape* **20 de ani mai târziu**, *în 2001, profesorul McDiarmid* ***primea*** [= „a primit"] *premiul Nobel.*, „22", 2003), fie în zona viitorului (*Am amuţit şi,* **după câteva secunde** *în care nu mai* ***aveam*** *nici aer, am crezut că cel mai bun lucru* ***era*** *să vorbesc despre căldura de afară. Nu* ***ştiam*** *că peste 5 zile* ***murea*** [= „va muri"]., *Marius Sala: Contemporanul lor, contemporanii lui*).

Mecanismul imperfectului de ruptură se explică prin capacitatea acestui timp verbal de a „converti" caracteristica aspectuală a verbelor prin care se configurează situaţia comunicată. Trăsătura aspectuală [–Perfectiv], specifică imperfectului, este transferată asupra întregii serii de procese care sunt exprimate prin alte forme ale trecutului. Din această cauză imperfectul de ruptură este exploatat de proza artistică, unde conferă naraţiunii un final deschis:

Trei ani mai târziu, ***izbucnea*** *cel de-al doilea război mondial. Timpul nu mai* ***avea răbdare***. (M. Preda, *Moromeţii*).

5.2.2. Ceea ce este tipic pentru imperfect este capacitatea acestei forme verbale de a exprima procese care se desfăşoară pe toată durata unui interval temporal stabilit, fără precizări în legătură cu începutul sau sfârşitul acestora. Astfel, contextul specific pentru forma de imperfect, care funcţionează şi ca procedură de identificare pentru caracterul [– Perfectiv] al acestei forme verbale, este posibilitatea ocurenţei alături de expresii lingvistice de tip anaforic precum *în tot acest timp*.

Trăsătura aspectuală a imperfectului prototipic reprezintă sursa unor semnificaţii contextuale. Astfel, această trăsătură conferă imperfectului funcţia de a exprima o situaţie (adică o configuraţie de stări sau de procese prezentate ca proprietăţi) plasată în sfera semantică a trecutului, actualizând semnificaţia de ***imperfect descriptiv***. În textul de mai jos, prezentarea unei case romane se realizează cu ajutorul formelor de imperfect:

Aceste case nu ***aveau*** *decât o singură cameră* [....] *unde trăiau stăpânul şi copiii săi. Acolo* ***ardea*** *un altar şi* ***se afla*** *o capelă a zeilor penaţi* [...]. *Această încăpere unică* ***se deschidea*** *într-o curte cu pământ bătătorit, înconjurată de ziduri, la care* ***se ajungea*** *printr-un vast portal.*(P. Grimal, *Civilizaţia romană*).

În ipostaza de timp al descrierii, imperfectul prezintă o frecvenţă ridicată în textele beletristice narative, fiind forma verbală cu ajutorul căreia

– în cadrul unei relatări – se poate realiza prezentarea ambientului (vezi *infra*, a), a ființelor (vezi *infra*, b) sau a obiectelor (vezi *infra*, c):

a) *Cerul* ***era*** *senin-striclă. Câteva stele mari* ***clipeau*** *aprig luptând cu întunericul care* ***năvălea*** *zadarnic să le stingă, căci mereu* ***se aprindeau*** *mai multe, ca niște scântei împrăștiate de un vânt năprasnic. Din urmă Pădurea-Domnească* ***vâjâia*** *înăbușit, parcă* ***fugea*** *printre șanțurile negre, pierzându-se repede pe după cotiturile de dealuri.* (L. Rebreanu, *Ion*);

b) *Melanie* ***era*** *bătrână și cu șoldul elefantin, dar claviculele și gâtul i* ***se iveau*** *deasupra decolteului la fel de suple ca ale Ceciliei.* ***Ascundea*** *cu grijă rușinea vieții ei, țeasta cheală ca-n palmă, sub o perucă din pene de struț, sub care, la mijlocul frunții, legat cu un lănțișor,* ***spânzura*** *Leon, cristalul cel viu de beriliu, cu metabolism și sexualitate, primit de ea din mâna preotului din French Quarter.* (M. Cărtărescu, *Orbitor*);

c) *Casa* ***avea*** *un singur cat* [...] *Partea de sus* ***privea*** *spre stradă cu patru ferestre de o înălțime absurdă, formând în vârful lor câte o rozetă gotică, deși deasupra lor zidăria* ***scotea*** *tot atâtea mici frontoane clasice, sprijinite pe câte două console. La fațadă, acoperișul* ***cădea*** *cu o streașină lată, rezemându-se pe console despărțite de casetoane, totul în cel mai antic stil, dar console, frontoane și casetoane* ***erau*** *vopsite cu un ulei cafeniu.* (G. Călinescu, *Enigma Otiliei*).

Imperfectul poate fi utilizat și pentru a exprima o succesiune de procese, redate însă ca un tablou, ca o scenă reprezentativă. Se vorbește, în această situație, despre ***imperfect pictural*** (specie a imperfectului descriptiv):

Petrecerea a durat puțin, oricum mai puțin decât ***se aștepta*** *oricine, Nagy de Șard, care* ***privea*** *cu jale spre Clara, Gertruda care* ***privea*** *cu jale spre Nagy, Tobit și Sara care se* ***plimbau*** *prin grădina mică și stufoasă,* ***vorbeau****. Clara, înaltă și palidă,* ***aștepta*** *venirea musafirilor și chiar a lui Kinder. Kinder însă se* ***fâțâia*** *printre musafiri și rude și* ***zâmbea****, iar când nu* ***zâmbea*** *își* ***încrunta*** *fruntea înaltă și albă părând că se gândește la ceva important și distins totodată, nu știm la ce.* (Ș. Agopian, *Sara*).

Ca urmare a corelării trăsăturii aspectuale a acestui timp verbal cu incapacitatea de a marca punctul de reper pe axa temporală, apare o semnificație înrudită cu valoarea iterativă și apropiată de cea a prezentului generic. Redat prin verbe la imperfect, procesul este prezentat în desfășurare, într-un interval temporal nedelimitat, nedeterminat și repetitiv. Lectura tipică pentru un cuplu de verbe cu formă de imperfect este cea *generic-frecventativă*, fapt confirmat prin posibilitatea inserării expresiilor *de obicei, totdeauna, niciodată*. Interpretarea obișnuită a unor enunțuri precum ***Răspundeam*** *la telefon și în același timp* ***intra*** *secretara.*, *De-abia (tocmai)* ***intram*** *în casă, că și* ***suna*** *telefonul.* este „De obicei / totdeauna răspundeam la telefon și în același timp intra secretara". și, respectiv, „De obicei / totdeauna suna telefonul când tocmai intram în casă".

Factori de natură pragmatică explică folosirea aşa-numitului ***imperfect infantil***. În situaţii de comunicare precis delimitate, şi anume în jocuri de copii în care interlocutorii se transpun – conştient – într-o lume imaginară, în ipostaze de participanţi la procese strict delimitate de lumea reală, se foloseşte imperfectul, în concurenţă cu prezentul: *Eu **eram** mama, tu **erai** tata. Eu **făceam** mâncare, tu **veneai** acasă.* vs *Eu sunt mama şi tu eşti tata. Eu fac mâncare, tu vii acasă.*

În textele beletristice, formele de imperfect sunt utilizate la începutul unei naraţiuni. Această semnificaţie contextuală este denumită ***imperfect de deschidere***. Actualizarea unei asemenea valori este explicabilă prin factori de natură extralingvistică, şi anume prin concepţia pe care o avem despre povestire, ca relatare a unor situaţii desfăşurate în trecut. Imperfectul de deschidere intră în concurenţă cu perfectul compus (compară: ***Era** odată un împărat*... cu ***A fost** odată un împărat*) şi este, de cele mai multe ori, însoţit de adverbe de fixare în timp. Deşi de obicei la începutul unei povestiri sunt utilizate cu precădere verbele de stare (vezi *infra*, a), nu sunt excluse nici verbele de eveniment (vezi *infra*, b) şi nici verbele de acţiune (vezi *infra*, c):

a) ***Era** odat-un împărat ş-avea trei fete şi **erau** aşa de frumoase, de la soare te **puteai** uita, da' la dânsele ba.* (M. Eminescu, *Călin Nebunul*);

b) *În câmpia Dunării, cu câţiva ani înaintea celui de-al doilea război mondial, se pare că timpul avea cu oamenii nesfârşită răbdare; viaţa se **scurgea** aici fără conflicte mari.* (M. Preda, *Moromeţii*);

c) *Într-o seară de la începutul lui iulie 1909, cu puţin înainte de orele zece, un tânăr de vreo optsprezece ani, îmbrăcat în uniformă de licean, **intra** în strada Antim, venind dinspre strada Sfinţii Apostoli, cu un soi de valiză în mână, nu prea mare, dar desigur foarte grea, fiindcă, obosit, o **trecea** des dintr-o mână în alta.* (G. Călinescu, *Enigma Otiliei*).

Caracteristica aspectuală tipică a imperfectului prezintă – în funcţie de context – anumite variaţii care situează uneori imperfectul la graniţa dintre [–Perfectiv] şi [+Perfectiv].

Caracterul nonperfectiv al imperfectului poate fi modificat, dar acest fapt este legat de semnificaţia lexicală a verbului şi de contextul larg (frastic şi textual). Astfel, deşi au formă de imperfect, verbele din enunţurile de mai jos nu exprimă amândouă procese continue:

*Ana a lucrat la calculator în timp ce Mircea **se uita** la televizor.*

*Lucian tocmai **deschidea** uşa, când (deodată) a auzit strigătul.*

În primul enunţ procesul *se uita* se desfăşoară în intervalul temporal specificat prin verbul anterior cu forma de perfect compus (*a lucrat*), cele două procese fiind concomitente. În acest caz imperfectul prezintă caracteristica aspectuală definitorie. În schimb, în al doilea enunţ, procesul *deschidea uşa* este coincident cu procesul *a auzit zgomotul*, dar nu se desfăşoară pe toată durata marcată prin perfect, aşadar în acest context imperfectul este [+Perfectiv].

Inconsecvenţa faţă de trăsătura [–Perfectiv] apare mai ales la predicaţii de stare (formate cu *a fi* şi *a avea*) în condiţiile codificării particulare a unor proprietăţi. În funcţie de tipul de proprietate specificat (proprietate care se poate modifica în timp sau proprietate ce nu se poate modifica în timp) imperfectul este [–Perfectiv] sau [+Perfectiv]. Compară *infra*, (a), (b) cu *infra*, (c), (d):

(a) *Copilul nou-născut **era** băiat.*
*Pe atunci copilul nou-născut **era** băiat.*
*Copilul nou născut **era** băiat în tot acest timp.*
(b) *Viorel **avea** ochi albaştri.*
*Pe atunci Viorel **avea** ochi albaştri.*
*Viorel **avea** ochi albaştri în tot acest timp.*
(c) *Popescu **era** director.*
*Pe atunci Popescu **era** director [după aceea n-a mai fost / acum nu mai este].*
*Popescu **era** director în tot acest timp.*
(d) *Viorel **avea** o cumplită durere de cap [după aceea n-a mai avut / acum nu mai are].*
*Pe atunci Viorel **avea** o cumplită durere de cap [după aceea n-a mai avut / acum nu mai are].*
*Viorel **avea** o cumplită durere de cap în tot acest timp.*

În anumite situaţii, şi imperfectul verbelor de acţiune sau de eveniment este [+Perfectiv], redând procese aflate într-un raport de concomitenţă sau de succesiune: *Mesagerul pe care îl aşteptam **venea** / **a venit** / **venise** tocmai de la Paris.* (vezi *infra*, 5.3).

5.2.3. Mai frecvent decât în cazul celorlalte timpuri ale trecutului indicativ, în anumite contexte, valoarea temporală se estompează, devenind pregnante ***semnificaţii de natură modală.***

Ca timp al indicativului, imperfectul evocă procese prezentate ca reale. Totuşi, când enunţul specifică o anumită condiţie ce nu este îndeplinită, formele de imperfect pot exprima procese posibile, nerealizate. Imperfectul este, în această situaţie, sinonim cu un condiţional perfect (vezi **Modurile personale, 3**):

*Dacă mă **sunai** ieri, îţi **aduceam** cartea astăzi. = Dacă m-ai fi sunat ieri, ţi-aş fi adus cartea astăzi [dar nu m-ai sunat şi nu ţi-am adus-o.]*;

*Chiar dacă mă **sunai** ieri, tot nu îţi **aduceam** cartea astăzi. = Chiar dacă m-ai fi sunat ieri, tot nu ţi-aş fi adus cartea astăzi [m-ai sunat şi nu ţi-am adus-o.]*.

Aceeaşi valoare modală („proces posibil, dar nerealizat"), dar asociată cu o nuanţă de regret sau de reproş, apare şi în enunţuri exclamative introduse prin *dacă, de* sau în combinaţie cu expresia adverbială *mai bine*: *De **erai** mai curajos! / Dacă **veneai** cu mine! = De-ai fi fost mai curajos! / Dacă ai fi venit cu mine!*; *Mai bine mă **ascultai**! = Mai bine m-ai fi ascultat!*. Când forma de imperfect concurează condiţionalul perfect (ca în situaţiile înfăţişate mai sus) se vorbeşte de ***imperfectul irealităţii***, întrucât valoarea modală tipică imperfectului este înlocuită cu valoarea „proces ireal".

Forma de imperfect poate fi utilizată – de asemenea – în enunţuri care redau un proces nerealizat dintr-un anume motiv, implicit sau explicit. În această situaţie imperfectul capătă valoarea modală de „posibil, virtual, nerealizat" şi este denumit ***imperfectul iminenţei contracarate***. Ca şi în situaţia precedentă, semnificaţia temporală nu dispare total, imperfectul fiind sinonim cu trecutul condiţionalului:

Încă puțin și ***adormeam / cădeam****.* vs *Încă puțin și aș fi căzut / adormit.*; *Fără ajutorul colegilor mei nu* ***reușeam****.* vs *Fără ajutorul colegilor mei n-aș fi reușit.*

Circumscrisă conținutului lexical al verbelor apare și altă valoare modală. Verbele care exprimă voința sau dorința (*a vrea, a dori* etc.), precum și verbele de informare (*a zice* etc.) pot fi folosite cu forma de imperfect pentru a reda o cerere atenuată, apropiindu-se de semnificația modală proprie condiționalului-optativ. Se vorbește, în acest caz, de ***imperfectul modestiei*** (***imperfectul politeții*** sau ***imperfectul de atitudine***). Construcții de felul celor care urmează sunt însă puțin frecvente, în limba română actuală fiind preferată forma de condițional-optativ:

Voiam *numai să vă rog să veniți cu mine.* vs *Aș vrea numai să vă rog să veniți cu mine.*;

Ziceam *să vin și eu cu voi.* vs *Aș zice să vin și eu cu voi.*

5.3. Relația cu alte timpuri ale indicativului

5.3.1. În cadrul unui text, ca orice timp al trecutului, imperfectul exprimă un proces anterior unui proces redat prin prezentul prototipic (vezi *infra*, a) și prin viitor (vezi *infra*, b):

(a) *Acum elevele de liceu mi se par niște mâțe candide, dar pe atunci nici* ***nu îndrăzneam*** *să privesc pe vreuna în ochi.* (M. Cărtărescu, *Travesti*);

(b) *Dar nu* ***știam*** *atunci ce voi păți.* (As, 2003);

Mă ***întrebam*** *numai dacă din ele* ***avea să mi se dezvăluie*** *vreodată ceva.*, M. Caragiale, *Craii*).

5.3.2. Ca timp al redării unei situații anterioare actului enunțării, imperfectul se disociază, de regulă, de perfectul compus și de perfectul simplu. În general, există o anumită repartizare a utilizării imperfectului în raport cu perfectul. De obicei, pentru redarea dinamicii narațiunii este folosit perfectul simplu sau perfectul compus, timpuri care au rolul de a face să „înainteze" povestirea. În schimb, imperfectul este considerat forma verbală prin intermediul căreia desfășurarea relatării se încetinește, prin care se realizează o pauză în relatarea secvențială a proceselor comunicate, creându-se o anume detaliere a cadrului spațio-temporal (vezi *supra*, ***imperfectul descriptiv***, și *infra*, **6**).

Aceste funcții ale timpurilor trecute sunt considerate primordiale. Totuși în utilizarea formelor verbale menționate, corelația perfect = dinamic, imperfect = static nu are caracter de regulă.

Imperfectul are funcția de a ilustra ordonarea proceselor în zona trecutului. În această ipostază apar îndeosebi verbele de acțiune sau de eveniment – durative sau nondurative – (vezi, *supra*, **5.2.1**) ori verbe cu trăsătura aspectuală modificată (vezi *supra*, **5.2.2**, imperfectul „perfectiv").

Capacitatea imperfectului de „a se substitui" perfectului a condus la instituirea unei strategii textuale tipice pentru balada populară românească, în care o serie de forme verbale la imperfect exprimă un lanț de procese în succesiune:

Vreme multă nu ***pierdea****, / Mațele că-și* ***aduna****, / Cu brâu lat* ***se încingea****, / Mijlocelul că-și* ***strângea****, / Și la murgul* ***se ducea****, / Și pe murg* ***încălica****, / Iar din gură mi-i* ***grăia****.* (*Toma Alimoș*).

5.3.3. Utilizarea frecventă a imperfectului alături de mai-mult-ca-perfect pune în evidenţă o altă valoare caracteristică a imperfectului, şi anume aceea de *prezent al trecutului* (vezi *infra*, **6.3.3**). Imperfectul este asociat cu adverbiale deictice tipice pentru prezent – *acum, astăzi, în acest moment* – şi proiectează în prim-plan procesele comunicate, funcţionând în acelaşi fel ca prezentul dramatic:

Dulceaţa de trandafiri îmi lăsase o durere leşinătoare la rădăcina nasului. O terminasem, şi **acum** ***răcâiam*** *cu linguriţa, distrat, fundul farfurioarei de sticlă groasă, năclăit de urme de sirop.* (M. Cărtărescu, *Orbitor*);

El vânduse sticle, borcane, păţise şi el multe, dar **acum** ***era*** *profesor, profesor de greacă, mi se pare, în cadrul Ministerului Cultelor.* (Rlit, 2003);

Deasupra tuturor ***se înălţa****, spectral, un model pedagogic despre care se mai vorbise, în Europa, dar care* **acum** ***căpăta*** *o realitate brutală, în ciuda schematismului lui.* („Dilema", 2003).

6. MAI-MULT-CA-PERFECTUL

6.1. Inventar de forme şi structură morfematică

Forma de mai-mult-ca-perfect este sintetică având structura R (radical) + S (element sufixal) + D (element desinenţial).

Structura formei de mai-mult-ca-perfect se caracterizează prin faptul că atât componentul sufixal, cât şi cel desinenţial sunt alcătuite din două unităţi.

Sufixele sunt invariabile. Primul – alcătuit dintr-o secvenţă fonică şi un element suprasegmental (accentul) – este identic cu cel de perfect simplu. În paradigma verbelor în *-a*, omonimia priveşte numai realizarea /*a*/: perfect simplu (*el*) *cântă* / mai-mult-ca-perfect (*el*) *cântase*, dar perfect simplu (*tu*) *cântaşi* / mai-mult-ca-perfect (*tu*) *cântaseşi*. Al doilea sufix, /*se*/, de asemenea invariabil, este comun tuturor verbelor: *lucrase, coborâse, încăpuse, plânsese*.

Aşadar, sufixele de mai-mult-ca-perfect sunt următoarele:

/*â*- + ***se***/, pentru verbele cu sufixul de infinitiv *-î* sau în *-i* (*cobor-**â+se**, biru-**i+se***);

/*u*- + ***se***/ , pentru verbele cu sufixul de infinitiv *-ea* (*apăru*);

/*u*- + ***se***/, pentru unele verbe cu sufixul de infinitiv *-e* (*începuse*);

/*se* + ***se***/, pentru unele verbe cu sufixul de infinitiv *-e* (*zisese*);

/*a* + ***se***/, pentru verbele cu sufixul de infinitiv *-a* (***lucrase***).

În ce priveşte ***desinenţele***, acestea sunt identice cu cele de la perfectul simplu, cu excepţia desinenţei de persoana 1:

– pers. 1 = ***-Ø*** + ***m***: *lucrase-**Ø+m**, coborâse-**Ø+m**, încăpuse-**Ø+m**, plânsese-**Ø+m***;

– pers. 2 = ***-Ø*** + ***şi*** [ş^i]: *lucrase-**Ø+şi*** [lucraseş^i], *coborâse-**Ø+şi*** [coborâseş^i], *încăpuse-**Ø+şi*** [încăpuseş^i], *plânsese-**Ø+şi*** [plânseseş^i];

– pers. 3 = ***-Ø*** + ***Ø***: *lucrase-**Ø+Ø**, coborâse-**Ø+Ø**, încăpuse-**Ø+Ø**, plânsese-**Ø+Ø*** ;

– pers. 4 = ***-ră*** + ***m***: *lucrase-**ră+m**, coborâse-**ră+m**, încăpuse-**ră+m**, plânsese-**ră+m***;

– pers. 5 = *-ră* + *ţi* [ţ^i]: *lucrase-ră+ţi* [lucraserăţ^i], *coborâse-ră+ţi* [coborâserăţ^i], *încăpuse-ră+ţi* [încăpuserăţ^i], *plânsese-ră+ţi* [plânseserăţ^i];
– pers. 6 = *-ră* + *Ø*: *lucrase-ră+Ø*, *coborâse-ră+Ø*, *încăpuse-ră+Ø*, *plânsese-ră+Ø*.

În limba română actuală apar şi forme de mai-mult-ca-perfect fără elementul desinenţial *-ră*: (*noi*) *lucraserăm* şi *lucrasem;* (*voi*) *coborâserăţi* şi *coborâseţi;* (*noi*) *plânseserăm* şi *plânsesem* etc. În acest sens este reprezentativ textul următor: *Nici nu ne **dăduserăm** seama cât de adânc **intrasem** dimineaţa în viroagă.* (M. Cărtărescu, *Travesti*).

> Deşi în limba română actuală sunt frecvent utilizate atât formele cu *-răm*, *-răţi*, (*cântaserăm, cântaserăţi*), cât şi formele cu *-m* sau *-ţi* (*cântasem, cântaseţi*), totuşi norma academică (vezi DOOM^2) recomandă folosirea ambelor desinenţe la toate persoanele din zona pluralului, considerând formele fără primul element desinenţial (*-ră*) drept învechite / populare.

În concluzie, paradigma de mai-mult-ca-perfect este:

1. *cântasem*	1. *părusem*	1. *citisem*
2. *cântaseşi* [cântaseş^i]	2. *păruseşi* [păruseş^i]	2. *citiseşi* [citiseş^i]
3. *cântase*	3. *păruse*	3. *citise* [citise]
4. *cântaserăm*	4. *păruserăm*	4. *citiserăm*
5. *cântaserăţi* [cântaserăţ^i]	5. *păruserăţi* [păruserăţ^i]	5. *citiserăţi* [citiserăţ^i]
6. *cântaseră*	6. *păruseră*	6. *citiseră*

1. *mersesem*
2. *merseseşi* [merseseş^i]
3. *mersese*
4. *merseserăm*
5. *merseserăţi* [merseserăţ^i]
6. *merseseră*

6.2. Conţinutul formelor de mai-mult-ca-perfect

În ce priveşte semnificaţia, mai-mult-ca-perfectul asociază două trăsături temporale: [Anterioritate faţă de t_0], [Anterioritate faţă de alt punct de reper (t_x), plasat tot în zona trecutului], cu o trăsătură aspectuală [+Perfectiv] şi una modală [+Real].

6.2.1. Verbul cu formă de mai-mult-ca-perfect exprimă un proces anterior altui proces desfăşurat în zona trecutului. ***Trăsăturile temporale*** diferenţiază mai-mult-ca-perfectul de perfectul compus şi de perfectul simplu, dar îl apropie de imperfect. Ca şi acesta din urmă, mai-mult-ca-perfectul este un ***timp de relaţie*** (***deictic relaţional***), mecanismul de redare a semnificaţiei fiind de tip ***anaforic***. Utilizarea unui verb cu formă de mai-mult-ca-perfect impune prezenţa altui verb prin care se stabileşte un interval temporal plasat în zona trecutului. Acest interval reprezintă *antecedentul temporal* al mai-mult-ca-perfectului. Astfel, un proces codificat prin mai-mult-ca-perfect implică două puncte de reper: t_0 şi t_x.

Antecedentul poate fi redat prin enunţuri subordonate sau prin componente ale aceluiaşi enunţ – echivalente ale unor propoziţii subordonate, dar şi prin enunţuri independente aflate în contextul apropiat.

(a) Dacă mai-mult-ca-perfectul apare în propoziţii regente, intervalul antecedent este exprimat, de obicei, prin propoziţii subordonate temporale introduse prin adverbul *când*:

*Împlinisem 37 de ani, publicasem două cărţi, luasem două premii, **când mi s-a oferit ocazia să merg într-o excursie în Polonia, «lipită de un grup organizat de „Uniunea Scriitorilor»**.* („22", 2003);

***Când se trezi, speriată**, în casă pătrunseseră zorile albe de iarnă şi bătrânul nu se mai vedea.* (L. Rebreanu, *Ion*);

(b) Funcţionează ca antecedent temporal şi forme verbale nepersonale echivalente ale subordonatelor menţionate:

***Ducându-se la înmormântare**, părinţii mă luaseră cu ei. **Ajunşi la casa bunicului, în capătul de jos al satului**, îmi dăduseră voie, probabil, să mă duc în grădină.* (O. Paler, *Deşertul*);

(c) Dacă mai-mult-ca-perfectul apare în enunţuri independente, reperul temporal este specificat în contextul anterior:

Într-o franceză cu accent dâmboviţean mi-a făcut primul instructaj [...] *În cinci minute, în timpul explicării etichetei, mi se prezentase, de fapt, pe scurt, ceea ce puteam numi «La belle époque în Bucureşti».* (As, 2003).

Uneori, atât forma care exprimă antecedentul, cât şi formele de mai-mult-ca-perfect pot fi însoţite de expresii prin care se redă data calendaristică sau de expresii deictice relaţionale:

În 1966, [...] am avut şansa *de a obţine o bursă Fulbright* [...]. ***Absolvisem** facultatea* **în 1959**, ***terminasem** în* **1963** *doctoratul şi eram la început de carieră.* („22", 2003);

*I-am explicat că acolo a fost înmormântat cineva peste tatăl lui, care **decedase*** **acum 30 de ani**. (Rlib, 2003).

Diferenţa faţă de celălalt timp anaforic din zona trecutului (imperfectul) este dată de tipul de relaţie stabilită cu antecedentul său. Mai-mult-ca-perfectul redă un interval temporal delimitat care se plasează înaintea altui interval delimitat; aşadar relaţia dintre un proces exprimat prin mai-mult-ca-perfect şi un alt proces (antecedentul său) este o relaţie de succesiune şi nu de „cuprindere", ca în cazul imperfectului. Mai precis, între procesul redat prin mai-mult-ca-perfect şi cel redat prin antecedentul său se stabileşte un raport temporal de anterioritate. Acest raport este evident în cazul enunţurilor alcătuite pe bază relaţiilor de dependenţă. În subordonate conjuncţionale verbul la mai-mult-ca-perfect exprimă un proces desfăşurat înaintea celui specificat prin verbul regentei, indiferent dacă subordonatele conjuncţionale exprimă relaţii temporale (*În '48 l-am născut pe Mihnea, **după ce în '47, toamna, îl arestaseră pe tata.***, Rlit, 2003) sau doar le implică (*Tatăl meu a avut un oarecare noroc, **pentru că lucrase în armata română.***, „22", 2003).

*I-am dat lui bicicleta aia Pegas, **deşi o cumpărasem în două rate**, da' ştiu că vroia să i-o facă cadou unui nepot.* („Dilema", 2003).

Acelaşi raport se poate exprima şi între procesele redate prin propoziţii relative şi procesele exprimate în regentele lor:

*Dar lemnele **pe care le procurase tatăl meu** ne-au fost de mare folos şi ne-am construit un adăpost.* („22", 2003);

*Iaşii, **de care se ferise** [....], **unde avusese credinţa** că se va putea realiza mai bine, şi-au dovedit mai târziu generozitatea faţă de dânsul.* (Rlit, 2003);

*De la Hotelul „Cascom" am luat-o pe o alee **pe unde nu mai fusesem vreodată**.* (As, 2003).

Mai-mult-ca-perfectul realizează relaţia temporală şi cu un proces redat în alt enunţ:

*În 1911[...] Elisabeta l-a cunoscut pe tânărul prinţ George, fiul cel mare al regelui Greciei şi prinţ moştenitor al tronului. Familia regală a Greciei **răspunsese** invitaţiei făcute de regii României şi se afla pentru prima oară în vizită la Bucureşti.* (As, 2003).

6.2.1.1. Mai-mult-ca-perfectul poate fi însoţit de expresii prin care trăsăturile temporale tipice ale acestui timp verbal sunt confirmate. Semnificaţia de bază este pusă în evidenţă de construcţii în care apar:

– *înainte* sau *înainte de*

*De exemplu, specialiştii în televiziune şi cinematografie **repetaseră** evenimentul* **cu săptămâni înainte**, *pentru a seta corect gama de culori a aparaturii.* („Dilema", 2003);

*Nu **avusesem curajul**, trebuie să recunosc, să scriu despre asta* **înainte de Revoluţie**. (OC, 2003);

– *mai devreme*

*Familia Moromete se **întorsese*** **mai devreme** *de la câmp.* (M. Preda, *Moromeţii*);

– *până atunci*

Revelaţia s-a petrecut în clasa a X-a. **Până atunci** ***scrisesem**, ca să zic aşa, proză.* (22, 2003);

*Plecând după 90' am fost tentată să împlinesc aceleaşi vocaţii pe care le **avusesem** şi* **până atunci**. (As, 2003).

În condiţiile exprimării anterioare a antecedentului temporal, mai-mult-ca-perfectul poate apărea în enunţuri unde intervalul temporal este redat doar prin utilizarea formei verbale. În astfel de situaţii, punctul de reper este un moment oarecare din zona trecutului:

***Plecasem**, total nepregătită, doar cu gândul că ies, în fine, din ţară; unde, nu avea importanţă.* („22", 3003);

Pentru ancorarea pe axa retrospectivă, verbul cu formă de mai-mult-ca-perfect poate fi însoţit de oricare dintre expresiile adverbiale temporale folosite pentru fixarea în zona semantică a trecutului. În context cu adverbele temporale *cândva, odinioară, pe vremuri* etc., mai-mult-ca-perfectul redă plasarea în zona trecutului, distanţa faţă de punctul de reper fiind nedeterminată:

Porumbiştea era îngustă, tot o rămăşiţă dintr-o tablă mai mărişoară, din care Glanetaşu ***vânduse*** **odinioară** *jumătate lui Dumitru Moarcăş, de unde apoi a încăput în seama lui Simion Lungu.* (L. Rebreanu, *Ion*).

Însoţit de adverbe temporale de proximitate (*de curând, recent, tocmai, de abia* etc.), mai-mult-ca-perfectul exprimă un proces cu timpul de referinţă „trecut" situat în apropierea altui proces anterior actului enunţării, căpătând astfel valoarea contextuală de ***mai-mult-ca-perfect de proximitate***:

S-a întâmplat cam în anul 70 î.Cr. **Până de curând** *Roma* ***fusese*** *sub dictatura lui Sulla, o dictatură dură care* ***favorizase*** *o oligarhie hrăpăreaţă.* (Rlit, 2003);

Şi în afară de mama care dormea, toţi s-au strâns în jurul meu, ba chiar şi tata, don Raguel, care ***venise*** **tocmai atunci** *de undeva.* (Ş. Agopian, *Sara*).

Când este utilizat în regentele subordonatelor temporale de proximitate, mai-mult-ca-perfectul are aceeaşi semnificaţie, deoarece redă un proces anterior aflat în imediata vecinătate a altui proces. Enunţul **Nici** *nu se* ***stinseseră*** **bine** *ecourile crizei facturii la întreţinere, când a izbucnit o nouă criză, cea a sistemului de sănătate.* („Adevărul", 2003) se interpretează ca „A izbucnit o nouă criză, cea a sistemului de sănătate, îndată ce / imediat ce se stinseseră ecourile crizei facturii la întreţinere.".

În context cu adverbe de repetiţie (*de câteva ori, adesea* etc.) sau frecventative (*periodic* etc.), mai-mult-ca-perfectul evocă procese care se derulează în mod repetat, realizând valoarea contextuală ***iterativ***:

Timp de vreo doi ani, înainte de construirea blocului de vizavi, ***visasem*** **periodic** *căţărări pe piscuri de o înălţime ameţitoare.* (M. Cărtărescu, *Orbitor*).

6.2.1.2. Trăsătura temporală specifică mai-mult-ca-perfectului [Anterioritate faţă de t_x] rămâne constantă, forma verbală exprimând, prin excelenţă, un proces cu timpul de referinţă „trecut". Spre deosebire de celelalte timpuri care plasează procesele în zona trecutului, mai-mult-ca-perfectul nu poate fi asociat cu un adverb ca *acum*, asociere care ar permite o interpretare de tipul „de puţin timp" (compară: **Acum plecase.* cu *Acum a plecat.* = „A plecat de câteva minute." (vezi *supra*, **3.2.1.1**). Procesele exprimate prin mai-mult-ca-perfect sunt fixate, de obicei, într-o zonă mai îndepărtată a trecutului (vezi şi *infra*, **6.2.2**).

6.2.2. ***Trăsătura aspectuală*** [+Perfectiv] grupează acest timp cu perfectul (simplu sau compus). Semnificaţia „proces încheiat", extrem de stabilă, asociată trăsăturii temporale specifice („proces anterior altui proces din zona trecutului") permite ca utilizarea mai-mult-ca-perfectului să creeze un al doilea plan retrospectiv, mai îndepărtat faţă de cel redat prin perfectul compus sau prin perfectul simplu. În enunţurile ***Doamna*** [...] ***câştigase în instanţă un imobil cu două apartamente*** *şi, după şase luni de la hotărârea definitivă şi irevocabilă, ICRAL-ul a vândut altcuiva apartamentul.* (EZ, 2003) şi ***El nu înţelesese bine tâlcul celor povestite*** ***şi de aceea*** *rupse tăcerea şi întrebă prosteşte*:[...]. (M. Preda, *Moromeţii*), verbele la mai-mult-ca-perfect exprimă procese anterioare antecedentelor lor neexprimate în text: (*înainte de asta*) *doamna câştigase în instanţă un imobil*.....,respectiv, (*înainte de asta*) *el nu înţelesese bine tâlcul.*

Totodată, aceste verbe redau procese desfăşurate înaintea altor procese situate tot în zona trecutului, acestea din urmă mai apropiate de zona prezentului (*şi după aceea, ulterior, a vândut*; *ulterior rupse tăcerea şi întrebă*).

În general, al doilea plan retrospectiv este identificat prin asocierea cu expresia *între timp* cu funcţie de conector textual:

Între timp, *ideea cruciadei* ***înregistrase*** *progrese, fără a reuşi însă să depăşească stadiul proiectelor şi al negocierilor.* (Ş. Papacostea, *Evul Mediu românesc*).

Prin urmare, trăsăturile de bază ale acestei forme verbale constituie sursa unui rol aparte al mai-mult-ca-perfectului – acela de a configura un al doilea plan retrospectiv, mai îndepărtat de momentul enunţării.

În textele narative, folosit în context cu imperfectul descriptiv, mai-mult-ca-perfectul are rolul de fixa începutul unui nou episod, care presupune o modificare a ambientului, a stării de spirit sau a înfăţişării personajelor: *Vremea se* ***posomorâse****. Toamna bătea la uşă, stăruitor. Hotarul se pleşuvea. Ici-acolo se mai înălţau clăiţe de fân sau stoguri de paie, pe care însă ţăranii se grăbeau să le care acasă.* (L. Rebreanu, *Ion*).

6.3. Relaţia cu celelalte timpuri ale indicativului

Mai-mult-ca-perfectul are o frecvenţă redusă în realizarea orală a limbii române actuale, care preferă perfectul compus. În schimb, este folosit cu mare pondere în limbajul scris. Verbele cu formă de mai-mult-ca-perfect sunt ocurente cu precădere în structurile alcătuite pe baza relaţiilor de dependenţă, nefiind excluse structurile formate drin propoziţii de acelaşi rang.

6.3.1. Mai-mult-ca-perfectul *concurează* perfectul (simplu sau compus) când verbele exprimă procese anterioare. Aşadar. mai-mult-ca-perfectul este substituibil cu perfectul: (a) în regentele construcţiilor cu subordonate temporale (***Abia stinsesem din nou lumina*** *azi-noapte*, ***când, levitând într-o reverie hipnagogică, am*** *auzit nişte zgomote.*, M. Cărtărescu, *Travesti*); (b) în subordonate conjuncţionale (*La următoarea mea vizită* [...], ***surpriza a fost să descopăr că R. P. citise cartea lui*** *M.*, OC, 2003); (c) în subordonate relative (*În cartea sa de memorii de mai târziu, Prinţul Nicolae îşi amintea că ciudata Elisabeta îi povestise, în exil,* ***cât de mult plânsese la aflarea veştii triste.***, As, 2003).

6.3.2. Prin verbele cu formă de mai-mult-ca-perfect procesele sunt plasate în zona semantică a trecutului. În cadrul situaţiei temporale comunicate, mai-mult-ca-perfectul are aceeaşi funcţie ca şi perfectul compus: exprimă succesiunea proceselor, contribuind la „înaintarea" povestirii. Mai-mult-ca-perfectul poate reda o înşiruire de procese, aşa cum se întâmplă în textul următor:

Când ajunseră acasă, Paraschiv, cel mai mare dintre copii, ***se dăduse jos din căruţă****, lăsase pe alţii să deshame şi să dea jos uneltele, iar* ***el întinsese pe prispă o haină veche*** *şi* ***se culcase peste ea gemând.*** (M. Preda, *Moromeţii*).

Însă, tipic, procesul specificat prin mai-mult-ca-perfect este situat înaintea altui proces cu timpul de referinţă „trecut":

Totuşi, publicul spaniol şi-a pierdut în scurt timp reticenţa, ***pentru că ceea ce văzuse pe micile ecrane nu-i displăcuse foarte mult.*** („Dilema", 2003).

De asemenea, verbul la mai-mult-ca-perfect poate reda un proces plasat înaintea altui proces din zona trecutului, redat prin forma de viitor perifrastic:

Mai mult, Iaşii îi oferiseră şi şansa de a se bucura de prietenia unui om*, de care avea să rămână legat toată viaţa.* (Rlit, 2003).

Procesul exprimat prin mai-mult-ca-perfect poate fi concomitent cu un alt proces cu timpul de referinţă „trecut". De obicei, raportul de simultaneitate se stabileşte între un proces specificat prin mai-mult-ca-perfect şi altul redat prin imperfect: *În timp ce fratele mai mare, prinţul Carol, călărea vijelios prin pădurile de deasupra Peleşului,* ***Elisabeta învăţase să-şi pună singură plăci de gramofon*** *(şi asculta, zile în şir* [...] *valsuri şi nocturne de Chopin, sonate de Beethoven sau Domenico Scarlatti*). (As, 2003).

Acelaşi raport (mai puţin clar, deoarece se poate interpreta şi ca anterioritate) poate fi redat şi prin cuplul mai-mult-ca-perfect – perfect compus: ***Trecuse un an de la urcarea pe tron*** *şi s-a văzut nevoit să-şi respecte promisiunile.*

Raportul de posterioritate poate fi realizat, în enunţuri de acelaşi rang, între un verb la mai-mult-ca-perfect şi altul la perfect compus: *A adormit târziu şi* ***prin urmare nu se sculase prea bine dispus.***

6.3.3. Selectarea mai-mult-ca-perfectului implică faptul că procesul redat prin această formă verbală se situează într-o zonă mai îndepărtată a trecutului (vezi *supra*, **6.1.2**; **6.2.2**). În această ipostază mai-mult-ca-perfectul *intră în corelaţie* cu imperfectul, care funcţionează ca un „prezent al trecutului", pe când mai-mult-ca-perfectul reprezintă „trecutul trecutului". Uneori această repartiţie a timpurilor verbale este pusă în evidenţă de asocierea imperfectului cu expresiile tipice pentru situarea în sfera prezentului, iar a mai-mult-ca-perfectului, cu expresii specializate pentru ancorarea în zona trecutului:

Abia **acum**, *departe de cel care îi* ***ceruse*** *zadarnic* ***mâna*** *de mai multe ori, E.* **se îndrăgostea** *fără să-şi dea seama.* (As, 2003);

Invocarea vechilor tratate încălcate de turci **începea acum** *să îndeplinească o însemnată funcţie în lupta pentru eliberarea de sub dominaţia otomană, astfel cum* ***în trecut****, de la data încheierii lor* ***slujise*** *lupta de apărare a autonomiei celor două ţări.* (Ş. Papacostea, *Evul Mediu românesc*).

Alteori funcţia celor două timpuri este implicată prin context:

Sub ţărână, în căsuţele lor strâmte de brad, morţii flămânziseră. De patruzeci de zile nu mai fuseseră pomeniţi în biserică*, unde preotul bătrân şedea şi plângea între icoane ca un navigator într-o corabie şubredă,* ***de tot atâtea zile colacii şi coliva şi orezul cu lapte nu mai veniseră de la neamurile cele vii.*** (M. Cărtărescu, *Orbitor*).

7. VIITORUL PROPRIU-ZIS

7.1. Inventar de forme şi structură morfematică

7.1.1. Din punct de vedere formal, viitorul se caracterizează prin existenţa mai multor serii de forme, toate analitice. Seriile de bază sunt alcătuite cu ajutorul

afixelor mobile provenite de la *a vrea* şi, respectiv, *a avea*. Din seriile principale (*infra*, a şi c) derivă alte două serii de forme cu afix mobil modificat (*infra*, b şi d).

(a) Prima serie este alcătuită din afixul mobil comun pentru toate verbele (realizat ca ***voi*** [voĭ], ***vei*** [veĭ], ***va, vom, veţi*** [veţ'], ***vor***), afix asociat unei secvenţe de morfeme omonime cu infinitivul:

1. *voi lucra, voi afla, voi putea, voi râde, voi veni, voi hotărî*
2. *vei lucra, vei afla, vei putea, vei râde, vei veni, vei hotărî*
3. *va lucra, va afla, va putea, va râde, va veni, va hotărî*
4. *vom lucra, vom afla, vom putea, vom râde, vom veni, vom hotărî*
5. *veţi lucra, veţi afla, veţi putea, veţi râde, veţi veni, veţi hotărî*
6. *vor lucra, vor afla, vor putea, vor râde, vor veni, vor hotărî*

Categoriile de număr şi persoană sunt exprimate prin elementul mobil. Formele de viitor pot fi disociate fie prin intercalarea unor (semi)adverbe precum *mai, şi, cam, tot* (*vei tot* ***afla***, ***vom*** *mai* ***veni***, ***vor*** *cam* ***râde*** etc.), fie prin postpunerea elementului mobil (*afla-vei, veni-vor* etc.); există posibilitatea intercalării cliticelor pronominale, dar construcţiile de acest fel sunt extrem de rare în limba română actuală (***aduna****-le-****vor***). Considerată forma canonică de viitor, acest tip de viitor este folosit mai ales în limbajul scris.

(b) Regional şi familiar se utilizează şi o altă formă analitică care se deosebeşte de „viitorul canonic" prin structura fonică a afixului mobil, realizat ca ***oi, ăi*** (***ei, îi, oi***), ***o*** (***a***), ***om, ăţi*** (***eţi, îţi, oţi***), ***or***:

1. *oi lucra, oi afla, oi putea, oi râde, oi veni, oi hotărî*
2. *ăi* (*ei, îi, oi*) *lucra, ăi* (*ei, îi, oi*) *afla, ăi* (*ei, îi, oi*) *putea, ăi* (*ei, îi, oi*) *râde, ăi* (*ei, îi, oi*) *veni, ăi* (*ei, îi, oi*) *hotărî*
3. *o* (*a*) *lucra, o* (*a*) *afla, o* (*a*) *putea, o* (*a*) *râde, o* (*a*) *veni, o* (*a*) *hotărî*
4. *om lucra, om afla, om putea, om râde, om veni, om hotărî*
5. *ăţi* (*eţi, îţi, oţi*) *lucra, ăţi* (*eţi, îţi, oţi*) *afla, ăţi* (*eţi, îţi, oţi*) *putea, ăţi* (*eţi, îţi, oţi*) *râde, ăţi* (*eţi, îţi, oţi*) *veni, ăţi* (*eţi, îţi, oţi*) *hotărî*
6. *or lucra, or afla, or putea, or râde, or veni, or hotărî*

Această variantă, necomandată de norma limbii literare, are o largă utilizare în aspectul popular şi colocvial şi este folosită în textele beletristice:

*Te-****or*** ***răzbuna*** *copiii mei! / Şi-acum mă taie dacă vrei / Ş-aruncă-mă la câni!* (G. Coşbuc, *El-Zorab*).

(c) O altă serie de forme, extrem de utilizată, este cea alcătuită dintr-un afix mobil omonim cu paradigma de prezent a indicativului verbului *a avea* şi o secvenţă omonimă cu subjonctivul prezent. Astfel, informaţiile de persoană şi de număr redate prin afixul liber (***am, ai, are, avem, aveţi, au***) sunt reiterate în secvenţa fonică identică cu subjonctivul:

1. *am să lucrez, am să aflu, am să pot, am să râd, am să vin, am să hotărăsc*

2. *ai să lucrezi, ai să afli, ai să poți, ai să râzi, ai să vii, ai să hotărăști*
3. *are să lucreze, are să afle, are să poată, are să râdă, are să vină, are să hotărască*
4. *avem să lucrăm, avem să aflăm, avem să putem, avem să râdem, avem să venim, avem să hotărâm*
5. *aveți să lucrați, aveți să aflați, aveți să puteți, aveți să râdeți, aveți să veniți, aveți să hotărâți*
6. *au să lucreze, au să afle, au să poată, au să râdă, au să vină, au să hotărască*

(d) O serie apropiată de cea descrisă sub (c) este alcătuită dintr-un element mobil, invariabil, ***o*** și o secvență fonică identică cu cea din formele de conjunctiv prezent:

1. *o să lucrez, o să aflu, o să pot, o să râd, o să vin, o să hotărăsc*
2. *o să lucrezi, o să afli, o să poți, o să râzi, o să vii, o să hotărăști*
3. *o să lucreze, o să afle, o să poată, o să râdă, o să vină, o să hotărască*
4. *o să lucrăm, o să aflăm, o să putem, o să râdem, o să venim, o să hotărâm*
5. *o să lucrați, o să aflați, o să puteți, o să râdeți, o să veniți, o să hotărâți*
6. *o să lucreze, o să afle, o să poată, o să râdă, o să vină, o să hotărască*

În româna actuală se observă tendința de a înlocui pe ***o*** cu ***or*** la persoana 6 (a III-a plural): *or să lucreze* (*ei*), *or să afle* (*ei*), *or să poată* (*ei*) etc. În acest mod categoriile de persoană și de număr – exprimate în cazul celorlalte forme doar prin secvența fonică omonimă cu subjonctivul – sunt marcate la această persoană și prin elementul mobil.

Numit în mod impropriu „viitor popular", acest tip de viitor este foarte frecvent în limba română actuală, mai ales în stilul colocvial.

Disocierea seriilor de forme discutate sub (c) și (d) se poate produce prin plasarea (semi)adverbelor din seria *mai, cam, tot* etc. sau a cliticelor pronominale după formantul *să*: ***am să** mai **lucrez**, **are să** cam **afle**, **aveți să** mai **râdeți*** etc.; ***ai să** le **afli**, **are să** se **îmbrace**, **au să** le **vadă*** etc.; ***o să** le **afli**, **o să** se **îmbrace**, **o să** le **vadă*** etc. Postpunerea elementului mobil nu este permisă.

7.1.2. Limba română prezintă și o ***construcție perifrastică*** alcătuită din verbul *a avea* (cu paradigmă completă de imperfect) și conjunctivul prezent al verbului care redă procesul comunicat: *aveam să vin, aveai să vii, avea să vină, aveam să venim, aveați să veniți, aveau să vină*. Această construcție exprimă posterioritatea (ca și viitorul), având însă o distribuție limitată – apare doar în context cu verbe cu timpul de referință „trecut", de aceea este denumită și ***viitorul în trecut***.

Alături de construcţia menţionată, în limba română se utilizează şi o altă formaţie perifrastică alcătuită cu ajutorul verbului impersonal *a urma* (la prezent sau la imperfect) de tipul *urmează / urma să*: *Cum nu primisem încă uniforma pe care* ***urma s-o capăt*** *în cadrul bursei, purtam hainele de-acasă.* (O. Paler, *Deşertul*); *Ore întregi am râs cu lacrimi închipuindu-ne faţă în faţă cu oglinda lui octombrie 2003: Ciocu'* ***urma să devină*** *cel mai mare artist fotograf în viaţă, Dodo avea un strălucit viitor în publicitate, Andreea* ***urma să fie*** *o mare stea de televiziune.* („Dilema", 2003).

7.2. Conţinutul formelor de viitor propriu-zis

Semnificaţia formelor de viitor prototipice cumulează trei trăsături definitorii: o trăsătură temporală [Posterioritate faţă de t_0], o trăsătură aspectuală [– Perfectiv] şi o trăsătură modală [+Real].

Exprimând procese ulterioare actului enunţării, viitorul este un ***timp absolut*** (***strict deictic***). Dacă punctul de reper nu este momentul enunţării, iar construcţiile lingvistice conţin şi alte expresii pentru redarea temporalităţii, viitorul are caracteristica unui *timp deictic relaţional*. Astfel, dacă astăzi la prânz formulăm enunţul: *Nu ştiu ce să mai cred. Ieri a spus* ***că azi la ora 8 va fi aici*** *[dar n-a venit].*, viitorul este un timp de relaţie, întrucât raportul de posteritate se stabileşte numai cu procesul redat în regentă.

Toate formele de viitor înfăţişate mai sus (vezi *supra,* **7.1.1** şi **7.1.2**) pot fi utilizate ca timpuri relative. *Viitorul în trecut* (adică viitorul perifrastic de tipul *aveam să...*) este însă prin excelenţă un timp de relaţie, deoarece această formă verbală exprimă numai posterioritatea faţă de un punct de reper din zona trecutului: *Abia atunci am realizat eu că acest cântec* ***avea să-mi schimbe*** *oarecum viaţa.* (As, 2003); *Mă întrebam numai dacă din ele* ***avea să mi se dezvăluie*** *vreodată ceva.* (M. Caragiale, *Craii*).

7.2.1. Fixarea pe axa temporală poate fi exprimată prin simpla formă de viitor. Punctul de perspectivă este în acest caz momentul enunţării, iar distanţa faţă de acesta este nedeterminată.

Forma verbală de viitor poate fi însoţită de unele adverbe de situare temporală acceptate şi de perfect, precum *atunci, cândva, odată,* dar specifică pentru ancorarea în zona semantică a viitorului este expresia *odată şi odată*: ***Va înţelege*** *el odată şi odată!.*

Limba româna nu are o formă specializată pentru a exprima „viitorul apropiat", dar această semnificaţie se actualizează contextual prin asociere cu expresii adverbiale de proximitate, precum *imediat, într-un minut* (*într-o clipă*), (*în*) *curând* etc.: *Nu fi îngrijorat! Andreea* ***o să vină*** **imediat**. vs *Nu fi îngrijorat! Andreea* ***o să vină.***

În enunţuri complexe, formele de viitor pot exprima şi apropiere faţă de un punct de perspectivă prospectiv. În acest caz, semnificaţia este aceea de ***viitor de proximitate***: *Nici nu* ***va ajunge*** *bine acasă, că vor sosi musafirii.*; ***Va telefona*** *imediat ce* (*îndată ce*) ***va ieşi*** *din şedinţă.*

Situarea procesului după momentul enunţării se poate realiza mai strict prin asocierea formei de viitor cu expresii temporale deictice. Funcţionează ca indici de

fixare temporală expresii deictice intrinsec referenţiale (*mâine, poimâine, răspoimâine* etc. (şi ***mâine, poimâine, răspoimâine / dimineaţă / seară / noapte***) sau expresii deictice relaţionale (***de acum în*** *doi ani,* ***de acum într***-*o oră / săptămână / lună, de acum într-un an* etc.; ***în câteva*** *clipe / minute / ore / zile / săptămâni / luni* etc.; ***peste*** *câteva zile / luni / ani* etc.; ***la*** *prânz / noapte / iarnă / primăvară / vară / toamnă / răsăritul soarelui / apusul soarelui* etc.; ***în*** *iarnă / primăvară* etc.; ***în*** *ianuarie / februarie* etc., *2010 / 2016* etc.; (***în***) *noaptea / seara / săptămâna / luna / primăvara / vara* ***viitoare (următoare)***; (***în***) *anul secolul / mileniul viitor* ***(următor)***.

Unele (***după*** *câtva timp,* ***după*** *o oră, zi, săptămână; după doi ani / trei decenii* etc.; ***cu*** *doi ani / câtva timp* ***înainte (în urmă)*** etc.; ***un*** *an, secol* ***mai târziu, o oră,*** *zi, săptămână* ***mai târziu*** etc.; ***în acel*** *moment, an, secol;* ***în acea*** *clipă, zi, seară, săptămână* etc.) funcţionează şi ca expresii anaforice, folosirea lor fiind permisă şi în coocurenţă cu alte forme verbale. Compară:

A venit în Constanţa în 1999. **După un an / un an mai târziu** *se* ***va muta*** *la Craiova.*

A venit în Constanţa în 1999. **După un an / un an mai târziu** *s-a* ***mutat*** *la Craiova.*).

Expresiile deictice relaţionale sunt ocurente mai ales cu forme perifrastice de viitor (vezi „viitorul în trecut"):

Mult mai târziu *micuţa prinţesă* ***avea să afle*** *că ilustra bunică-poetă nu fusese deloc fericită de căsătoria* ***nepotului ei*** [...] *cu superba Maria.* (As, 2003).

În anumite contexte confirmă plasarea în zona semantică a viitorului şi expresii folosite, deopotrivă, pentru fixarea pe axa temporală a unui proces anterior actului enunţării, precum: *luni, marţi* etc.; *în ianuarie, februarie* etc.; *dimineaţă, la prânz, după amiază, seara, noaptea; la răsăritul soarelui, la apusul soarelui* etc. (compară: ***Va pleca*** *în Franţa în ianuarie.* cu *A plecat în Franţa în ianuarie.*).

De asemenea, dacă în contextul situaţional sau discursiv este specificat un punct de reper în zona trecutului, pentru situarea procesului comunicat în zona viitorului pot fi folosite expresii de tip adverbial, precum: *azi* (*astăzi*), *în dimineaţa aceasta* (*asta*), *în după-amiaza aceasta* (*asta*), *în seara aceasta* (*asta*), *în noaptea aceasta* (*asta*), *în săptămâna aceasta* (*asta*), *în luna aceasta* (*asta*), *în anotimpul acesta* (*ăsta*), *în primăvara aceasta* (*asta*), *în vara aceasta* (*asta*), *în toamna aceasta* (*asta*), *în iarna aceasta* (*asta*), *în anul acesta* (*ăsta*), *în secolul acesta* (*ăsta*), *în perioada aceasta* (*asta*) (vezi *supra,* **1.1**).

În cazul verbelor durative, forma de viitor poate fi utilizată fără specificarea perioadei, când se face o paralelă între o stare de lucruri din viitor şi altă stare de lucruri din prezent sau din trecut (vezi *supra,* **2. Prezentul indicativ, 3. Perfectul compus**): *Oraşul nu* ***va mai fi*** *aşa cum este astăzi / a fost cândva., El nu* ***va mai citi*** *aşa de mult cum citeşte acum / a citit odinioară.*

În enunţuri omnitemporale, viitorul actualizează semnificaţia ***generic***, similară cu aceea a prezentului permanent: *De-a pururi aproape* ***vei fi*** *de sânul meu. / Mereu* ***va plânge*** *apa, noi* ***vom dormi*** *mereu.* (M. Eminescu, *O, mamă*).

În contexte frecventative, forma de viitor are semnificația **iterativ**: ***Voi veni*** *în țară anual.*

7.2.2. ***Trăsătura aspectuală*** definitorie a viitorului [–Perfectiv] explică folosirea lui în redarea retrospectivelor istorice. Prin utilizarea formelor de viitor se creează un efect de sens, deschizându-se o perspectivă asupra consecințelor ulterioare ale unei situații trecute:

Și [....] peste cca. zece ani (1924) poetul André Breton ***avea să publice*** *în Franța „Manifestul suprarealismului", care, alături de mișcările deja amintite,* ***va provoca*** *în cultura europeană o răsturnare comparabilă, poate, prin profunzime și prin consecințe, doar cu momentul Renașterii.* (Rlit, 2003); *După patru ani de pașnică domnie, într-o zi de vară a anului 1752, Grigore Vodă Ghica* ***va cădea*** *bolnav la pat.*

7.2.3. ***Trăsătura modală*** [+Real] se manifestă diferit în cazul timpului discutat. Proiectată în zona semantică a viitorului, desfășurarea procesului este, din perspectiva vorbitorului, probabilă, mai mult sau mai puțin certă, *eventual* efectuată. Cu alte cuvinte, fixarea temporală a procesului „încarcă" formele de viitor cu nuanțe modale. Prin urmare, semnificațiile (valorile contextuale) înfățișate mai jos reprezintă extensii ale complexelor caracteristici modale ale viitorului.

(a) În enunțuri imperative, forma de viitor la persoana 2 și 5 poate fi folosită cu semnificație de imperativ, exprimând un ordin adresat unui alocutor. În acest caz viitorul are semnificația modală de „este necesar să...", „este obligatoriu să...": ***Vei spăla*** *rufe și* ***vei face*** *curat!*; ***Vei învăța*** *poezia pe de rost!*. Aceeași semnificație poate fi redată și prin construcții impersonale, de felul: ***Se va dispune*** *arestarea lui!*.

(b) Integrat în anumite contexte, viitorul poate exprima incertitudinea, probabilitatea (*Nu știu dacă* ***o veni*** ***la școală mâine***.), fiind în concurență cu prezumtivul.

(c) Prin formele de viitor se pot exprima aserțiuni al căror grad de certitudine este redus, cum sunt promisiunile (***Voi reveni*** *mai târziu.*) sau aserțiuni care au o oarecare probabilitate, precum predicțiile (*Vremea* ***va fi frumoasă*** *în următoarele zile.*).

(d) În construcții de tipul „dacă...atunci" (*Dacă îl* ***voi vedea,*** *îi* ***voi spune.***), viitorul redă semnificația modală de posibilitate, ipoteză, proprie condiționalului.

7.3. Relația cu alte timpuri ale indicativului

7.3.1. Semnificația de bază a viitorului [Posterioritate față de t_0] este evidentă în enunțuri formate din propoziții de rang diferit, structuri în care regentul are forma și semnificația prototipică a prezentului indicativ: *Mai departe nu știu cum* ***o să fie***. (As, 2003).

Semnificația de „proces posterior" se păstrează și în situații noncanonice – când apare o distanță între momentul codificării mesajului și cel al receptării lui (vezi **II, Deixis**): *La data apariției acestui text* ***se va afla*** *în plină desfășurare un colocviu interdisciplinar româno-francez dedicat „Imaginarului punctelor cardinale".* („Dilema", 2003).

Integrate în enunțuri complexe, în care, prin conectori specializați, sunt redate diferite raporturi temporale, verbele cu formă de viitor evocă procese desfăşurate în succesivitate:

***Va mai dura* până când *vor deveni* cu adevărat cetățeni; asta *se va întâmpla*, probabil, la mult timp** după ce ***se va aproba* Constituția,** după ce ***vom intra* în Europa.** („Dilema", 2003).

Viitorul poate exprima şi procese aflate în raport de simultaneitate, dacă apare în enunțuri complexe alcătuite pe baza relației de coordonare sau în enunțuri cu subordonate relative ori conjuncționale: *Ne **vom uita** la televizor și **vom mânca** prăjituri.*, **Cine** ***va avea*** *noroc* ***va câştiga.***, *Vei rezolva tu această problemă,* **în timp ce** *el **va fi** în străinătate?*.

7.3.2. Viitorul intră în relații de concurență şi, în unele contexte, de alternanță cu prezentul prospectiv:

O să am o serie de concerte [...]. ***Plec** în Portugalia, apoi în Japonia, Guadeloupe... Apoi **mă voi ocupa** de organizarea unui festival pentru violonişti.* (As, 2003).

Cele două forme verbale nu sunt totdeauna sinonime. De obicei, prin selecția prezentului prospectiv se redă un proces a cărui existență / efectuare este considerată mai sigură (vezi *supra,* **2.2.1.4, 2.3.2**).

8. VIITORUL ANTERIOR

8.1. Inventar de forme şi structură morfematică

Viitorul anterior este un timp analitic, a cărui structură este alcătuită din trei componente: un afix mobil identic cu cel al viitorului propriu-zis (de tipul (a) şi (b), vezi *supra,* **7.1**): ***voi*** **(*oi*)**, ***vei*** **(*ăi, ei, -i, îi*)**, ***va*** **(*o, a*)**, ***vom*** **(*om*)**, ***veți*** **(*ăți, eți, îți, oți*)**, ***vor*** **(*or*)**, afixul mobil ***fi*** şi o secvență fonică omonimă cu participiul:

1. *(v)oi fi jucat*	1. *(v)oi fi râs*	1. *(v)oi fi venit*
2. *vei (ăi, ei, -i, îi) fi jucat*	2. *vei (ăi, ei, -i, îi) fi râs*	2. *vei (ăi, ei, -i, îi) fi venit*
3. *va (o, a) fi jucat*	3. *va (o, a) fi râs*	3. *va (o, a) fi venit*
4. *vom (om) fi jucat*	4. *vom (om) fi râs*	4. *vom (om) fi venit*
5. *veți (ăți, eți, îți, oți) fi jucat*	5. *veți (ăți, eți, îți, oți) fi râs*	5. *veți (ăți, eți, îți, oți) fi venit*
6. *vor (or) fi jucat*	6. *vor (or) fi râs*	6. *vor (or) fi venit*

Asocierea formelor verbale cu diferitele (semi)adverbe şi clitice pronominale urmează următoarele reguli: adverbul de negație se plasează înaintea primului component (***nu*** *veți fi jucat*); (semi)adverbele *mai, tot, cam* se aşază între primul şi al doilea component (*nu vor **mai** fi râs*); cliticele pronominale ocupă al doilea loc după negație (*nu **mă** va mai fi supărat*).

8.2. Conținutul formelor de viitor anterior

În ce priveşte semnificația, viitorul anterior prezintă două trăsături temporale: (a) [Posterioritate față de t_0] şi (b) [Anterioritate față de t_x], unde t_x este un punct de

reper plasat după t_0. Timpul de referință al formelor de viitor anterior este, așadar, ca și în cazul viitorului propriu-zis, zona semantică care urmează actului enunțării. Se asociază acestor caracteristici temporale o trăsătura aspectuală [+Perfectiv] și o trăsătură modală [+Real], realizată în același fel ca și la viitorul propriu-zis (vezi *supra*, 7.2).

8.2.1. Prin trăsăturile temporale definitorii, viitorul anterior este un ***timp de relație*** (***deictic relațional***), iar mecanismul de redare a semnificației temporale este de tip ***anaforic***: ocurența viitorului anterior impune prezența unui *antecedent temporal* care este totdeauna un verb cu formă de viitor propriu-zis:

După ce te ***voi fi trecut și apărat*** */ De fiarele mici, de gâzele de un carat, / De șarpe, de lanțuri și de metale / Vegetale, /* ***O să mă lași*** *să-ți pui inele pe mâini, brățări de picioare / Și alte veșminte dogărâtoare.* (T. Arghezi, *Mireasa*).

8.2.2. Între viitorul anterior și mai-mult-ca-perfect există o anumită similitudine. Ambele timpuri sunt anaforice, realizând același tip de relație cu antecedentele lor (raport de anterioritate). Ambele timpuri redau procese încheiate și situate la distanță față de al doilea punct de reper. Asocierea viitorului anterior cu adverbul *demult* din textul de mai jos, ilustrează această caracteristică:

O! Glasul amintirii rămâie pururi mut, / Să uit pe veci norocul ce-o clipă l-am avut, / Să uit, cum dup-o clipă din brațe mi te-ai smult.. / Voi fi bătrân și singur, ***vei fi murit*** **demult**! (M. Eminescu, *Departe sunt de tine...*).

În limba română viitorul anterior are un caracter livresc, semnificația sa fiind redată, în general, prin viitorul propriu-zis.

9. PREZENTUL CONDIȚIONAL

Condiționalul prezent este o **formă** analitică a verbului, alcătuită din două componente : *aș juca, aș lucra, aș apărea, aș veni, aș povesti* etc. (vezi **Modurile personale, 3.1**).

În ce privește **conținutul**, condiționalul prezent acoperă timpul de referință „prezent" și „viitor". Prin urmare, un verb la condițional prezent are o trăsătură constantă, cea modală [–Real], „nonreal", unde prin nonreal se înțelege „imaginat", „probabil", „dorit", „intenționat" și o trăsătură temporală variabilă, actualizată prin context. Când forma de condițional fixează procesul în zona semantică a actului comunicării, semnificația lui este dată de trăsătura [Simultaneitate cu t_0], iar când procesul este situat în zona semantică ulterioară actului enunțării, caracteristica temporală este [Posterioritate față de t_0].

Condiționalul cu timpul de referință prezent este, în general, însoțit de expresii de situare temporală sau / și de forme verbale de prezent indicativ:

Astăzi *chiar de* ***m-aș întoarce*** */ A-nțelege n-o mai pot.../ Unde ești copilărie, / Cu pădurea ta cu tot?* (M. Eminescu, *O, rămâi*).

Condiționalul cu timpul de referință viitor apare, de obicei, în context cu expresii de fixare în zona semantică a viitorului sau cu verbe la viitorul indicativ:

*Într-o limbă barbară / **Ţi-aş spune** poveşti dintr-o ţară. / Vorbele, ca o ţărână / Din şesurile ei, ţi le-**aş presăra** pe mână, / Şi-n lacrimi se vor trezi / Apele ţării dinspre miazăzi.* (T. Arghezi, *Haide*).

10. PREZENTUL PREZUMTIV

Paradigma prezentului prezumtiv este reprezentată printr-un ansamblu de patru serii de **forme** – toate analitice: (a) *(v)oi fi jucând, (v)oi fi râzând, (v)oi fi venind* etc. ; (b) *să fi jucând, să fi râzând, să fi venind* etc.; (c) *aş fi jucând, aş fi râzând, aş fi venind* etc. (d) *oi juca* etc. (vezi **Modurile personale, 4.1**).

Ca **semnificaţie**, în orice context, formele de prezent asociază o trăsătură modală [–Real], „nonreal", prin nonreal înţelegându-se „incertitudine", „probabilitate" în raport cu procesul comunicat. Trăsătura temporală [Simultaneitate faţă de t_0] este ilustrată în textele de mai jos, unde prezumtivul apare în context cu prezentul indicativ: *Aşa **vor fi arătând îngerii**, mi-o spun necontenit, privindu-l pe acest băiat cu chip alb, ascultându-i cuvintele simple.* (As, 2004), *E o pasere care **va fi ştiind** toate şi spune multe...* (M. Sadoveanu, *Creanga de aur*).

Prezumtivul prezent este un timp absolut: ***Cine o fi fiind acea personalitate,*** *nu ştim.* Rar, prezumtivul prezent poate fi utilizat însă şi ca timp relativ: *Nu ştim şi nu vom şti niciodată **cine o fi răspândind asemenea zvonuri**.*

11. PREZENTUL CONJUNCTIV

Prezentul conjunctiv se caracterizează **formal** prin prezenţa componentului mobil *să* şi a unei secvenţe purtătoare a radicalului, parţial omonimă cu prezentul indicativ: *să joc, să lucrez, să merg, să povestesc* etc. (vezi **Modurile personale, 6.1**).

În configuraţia **semantică**, prezentul conjunctiv prezintă trăsătură modală [–Real] care acoperă întreaga sferă modală a posibilităţii: în funcţie de context, procesul redat prin conjunctiv poate fi considerat imaginat, incert, probabil, dorit, (non)obligatoriu, permis sau interzis. În ce priveşte semnificaţia temporală, prezentul conjunctiv se comportă la fel ca prezentul condiţional: timpul de referinţă poate fi sau „prezentul" sau „viitorul". În primul caz conjunctivul asociază trăsătura [Simultaneitate cu t_0], în cel de-al doilea, trăsătura [Posterioritate faţă de t_0].

Cele două valori temporale sunt identificate contextual. Enunţul *Mai bine să pleci acum!* trimite la zona semantică a prezentului, iar *Mai bine să pleci mâine!* trimite la zona semantică a viitorului.

În ambele ipostaze, conjunctivul prezent prototipic este un timp absolut, strict deictic: *Îi sugerează **să plece acum**.*, *Îi sugerează **să plece mâine**.* Dacă regentul conjunctivului este un timp din zona trecutului, forma verbală pe care o discutăm funcţionează ca un timp relativ: *I-a poruncit / Îi poruncise **să tacă în acel moment**.*, *I-a spus **să revină a doua zi**.*

12. PERFECTUL CONDIȚIONAL

Formal, condiționalul perfect este un timp analitic, alcătuit din trei componente (*aş fi jucat, aş fi lucrat, aş fi apărut, aş fi venit, aş fi povestit* etc. (vezi **Modurile personale, 3.1**).

Semnificația condiționalului perfect se configurează prin două trăsături, dintre care una – cea modală [–Real] – este identică cu aceea a condiționalului prezent. Diferențele de semnificație se datorează trăsăturii temporale [Anterioritate față de t_0].

Când este actualizată, semnificația temporală este pusă în evidență prin asocierea cu forme de indicativ perfect (compus, simplu, imperfect, mai-mult-ca-perfect) şi, eventual, cu expresii specializate pentru fixarea în zona trecutului: *Şi poate că lucrurile **ar fi rămas aşa**, dacă Marcela, în vârstă de 48 de ani, **nu ar fi aflat** astfel că Florina **mersese** până într-acolo încât **recunoscuse**, în scris, că **a avut o aventură**.* („Libertatea", 2003).

Condiționalul trecut prototipic este un timp absolut (strict deictic): *Îi spune **că ar fi venit cu dragă inimă la spectacol**, dar a fost bolnav.* Condiționalul trecut poate fi însă folosit ca timp relativ: *Va spune într-o zi **că oricum n-ar fi dat curs invitației**.*

13. PERFECTUL PREZUMTIV

Paradigma prezumtivului perfect este alcătuită din trei serii de **forme**: (a) *(v)oi fi jucat, (v)oi fi râs, (v)oi fi venit* etc.,; (b) *să fi jucat, să fi râs, să fi venit* etc.; (c) *aş fi jucat, aş fi râs, aş fi venit* etc. (vezi **Modurile personale, 4.1**).

Configurația **semnificației** prezumtivului perfect este alcătuită din două trăsături: [–Real], „incert", „probabil", şi [Anterioritate față de t_0]. Când actualizează trăsătura temporală, prezumtivul perfect funcționează ca timp absolut: *Întreabă **dacă asemenea oaspeți nu vor fi venit la Curtea Regală**.* De asemenea, rar, poate fi utilizat şi ca timp relativ: *Îi va spune într-o zi **că asemenea oaspeți nu vor fi venit la Curtea Regală**.*

14. PERFECTUL CONJUNCTIV

Din punct de vedere **formal** conjunctivul perfect este alcătuit din două afixe (*să* şi *fi*) şi o secvență purtătoare a radicalului: *să fi jucat, să fi lucrat, să fi mers, să fi povestit* etc. (vezi **Modurile personale, 6.1**).

În ce priveşte **conținutul**, perfectul conjunctivului prezintă trăsătura modală [–Real], realizată identic cu cea a prezentului subjonctiv, şi o singură trăsătură temporală [Anterioritate față de t_0].

Aşadar, procesul codificat prin forma de conjunctiv perfect este situat în zona semantică a trecutului. În general, conjunctivul funcționează ca timp absolut, ca în ***Să fi avut un copil**, i-ar mulțumi şi acum lui Dumnezeu.*, dar poate fi utilizat şi ca timp relativ: *M-am temut **să nu fi făcut vreo prostie**.*, *Ne-am fi bucurat **să ne fi întrebat şi pe noi**.*

CATEGORIA ASPECTULUI

1. PRELIMINARII

Aspectul este categoria specifică verbului care dă seama de structura intervalului de desfăşurare a procesului comunicat prin grupul verbal. Aspectul interferează cu timpul, dar nu este o categorie deictică: aspectul este indiferent la plasarea / fixarea procesului faţă de momentul enunţării.

Distincţiile aspectuale se organizează în raport cu anumite trăsături semantice ale grupului verbal:

– trăsătura [Delimitat] descrie intervalul de desfăşurare în termenii opoziţiei aspectuale ***perfectiv*** (proces încheiat: *El a strigat.*) ~ ***nonperfectiv*** (proces în desfăşurare: *El striga.*);

– trăsătura [Durativ] impune distincţia aspectuală ***durativ*** (*El aleargă.*) ~ ***momentan, punctual*** (*El iese.*);

– trăsătura [Determinat] implică opoziţia aspectuală ***determinat / individual*** (*El scrie un roman poliţist.*) ~ ***generic*** (*El scrie romane poliţiste.*);

– trăsătura [Numărabil] stă la baza distincţiei aspectuale ***unic / semelfactiv*** (*Iarna trecută a plecat la Paris.*) ~ ***iterativ*** (realizat ca ***repetitiv***: *Iarna trecută a plecat de două ori la Paris.* sau ca ***frecventativ***: *A plecat la Paris de două ori pe an.*);

– trăsătura [Schimbare], caracteristică verbelor de eveniment şi verbelor de acţiune permite punerea în evidenţă a distincţiei aspectuale între ***linear*** (schimbare desfăşurată în ritm constant) ~ ***progresiv*** (schimbare desfăşurată prin creşteri graduale);

– trăsătura semantică [Divizibil], unde „divizibil" înseamnă „fragmentare a procesului în etape", face posibilă disocierea între valorile aspectuale ***incoativ*** (*El începe să vorbească*), ***continuativ*** (*Ea continuă să vorbească.*) şi ***terminativ*** (*Ei termină de vorbit.*).

În limba română categoria aspectului se realizează prin mijloace ***gramaticalizate*** în cazul unei singure opoziţii aspectuale, şi anume *perfectiv ~ nonperfectiv*.

Celelalte trăsături aspectuale se manifestă prin mijloace ***lexicale***. Valorile aspectuale care se organizează în jurul trăsăturii [Durativ] sunt integrate în conţinutul lexical al verbului şi dirijează posibilităţile combinatorii ale acestuia cu adverbele de durată. Valorile asociate trăsăturii [Schimbare] sunt cuprinse în configuraţia semantică a verbelor sau / şi sunt redate cu ajutorul determinanţilor adverbiali. Informaţiile referitoare la dimensiunea şi limitele (graniţele) intervalului temporal, precum şi la numărul de desfăşurări ale proceselor comunicate, sunt exprimate în cadrul grupului verbal. Valorile aspectuale legate de segmentarea proceselor în părţi (început, mijloc şi sfârşit) sunt specificate prin mijloace lexico-gramaticale, şi anume prin asocierea cu verbe de aspect (*a începe, a continua, a termina* etc.).

2. SEMNIFICAȚII ASPECTUALE

2.1. Perfectiv şi nonperfectiv

În limba română opoziția ***perfectiv* ~ *nonperfectiv*** este singura opoziție aspectuală care se exprimă prin forme specializate. Opoziția se realizează numai în cadrul zonei trecutului şi a viitorului şi este asociată cu semnificația temporală „anterior unui punct de reper t_x, altul decât t_0 (momentul enunțării)": timpurile care prezintă trăsătura [Anterioritate față de t_x] au şi caracteristica aspectuală [+ Perfectiv]; prin urmare, în manifestarea lui gramaticalizată, [+ / – Perfectiv], aspectul este subordonat timpului.

(a) Formele prototipice de prezent indicativ şi de viitor propriu-zis au trăsătura [– Perfectiv], dar realizarea acestei informații aspectuale nu este constantă, depinzând de configurația semantică a verbelor, pe de o parte, şi de contextul lingvistic în care acestea sunt utilizate, pe de altă parte.

(b) În cazul infinitivului perfect trăsătura aspectuală [+ Perfectiv] se actualizează prin raportare la o formă verbală personală. Caracteristica aspectuală poate fi termen al unei opoziții de tipul celei menționate mai sus sau se poate neutraliza (vezi **Forme verbale nepersonale, 2**).

Participiul nu realizează opoziția *perfectiv* ~ *nonperfectiv*, dar, în general, forma de participiu include valoarea [+ Perfectiv] (vezi **Forme verbale nepersonale, 3**).

Supinul exprimă doar contextual distincția aspectuală *perfectiv* ~ *nonperfectiv*, în situații limitate în care actualizează şi trăsături temporale (vezi **Forme verbale nepersonale, 4**).

2.2. Durativ şi momentan

Principala trăsătură semantică relevantă pentru distincțiile aspectuale este *durata*. Privit prin prisma desfăşurării în timp, procesul poate fi *discret* („compact" – derularea sa se produce într-un interval temporal foarte scurt) sau *continuu* („difuz" – desfăşurarea se poate extinde pe un interval temporal nelimitat). Trăsătura [Durativ] există în matricea semantică a lexemului verbal. Distincția ***durativ* ~ *nondurativ*** operează asupra întregii clase a verbului, opunând verbele ***durative*** caracterizate prin trăsătura [+ Durativ] celor ***momentane*** (***punctuale***, ***instantanee***), a căror trăsătură intrinsecă este [– Durativ].

Disocierea între caracteristicile aspectuale ***durativ* ~ *nondurativ*** se poate realiza contextual: verbele durative apar în context cu expresii adverbiale de tipul *timp de*, *în tot acest timp*, cele momentane selecționează adverbe precum *imediat*, *într-o clipă* etc.

Se poate spune: *În tot acest timp Radu aşteaptă veştile.*, *Andreea călătoreşte timp de două ore cu trenul.*, *Radu a venit într-o clipă.*, *Irina adoarme imediat.*, dar nu sunt acceptate enunțuri ca: **În tot acest timp copilul iese din casă.*, **Andrei prinde pisica timp de două ore.*, **Casa se află la mare înălțime într-o clipă.*, **El veghează imediat în fața porții.*

Caracteristicile *durativ* şi *momentan* se corelează cu trăsăturile semantice intrinsece ale verbelor (stare, eveniment, acțiune).

Caracterizate prin trăsătura [– Schimbare]), verbele de stare nu implică modificarea „stării de fapt" sau a proprietăților participanților la situația comunicată prin verb și actanții săi. Prin urmare, verbele de stare (*a se afla, a aparține, a aștepta, a auzi, a avea, a dăinui, a crede, a dura, a exista, a iubi, a poseda, a rămâne, a sta, a ședea, a ști, a vedea, a veghea, a zăcea* etc.) sunt intrinsec ***durative***.

Verbele de acțiune și verbele de eveniment sunt ori durative, ori nondurative. Caracteristica semantică definitorie [+ Schimbare] implică o modificare a situației exprimate prin grupul verbal. Modificarea se poate realiza într-un interval temporal foarte scurt sau, dimpotrivă, se poate extinde în timp. Verificate prin contextele adverbiale menționate mai sus, sunt nondurative (***punctuale***, ***momentane***) verbe dinamice (de eveniment sau de acțiune) ca: *a adormi, a aprinde, a ațipi, a da, a deceda, a decola, a exploda, a icni, a intra, a ieși, a lepăda, a licări, a opri, a pleca, a plesni, a pocni, a prinde, a replica, a sări, a trosni, a ucide, a vira, a smulge* etc. Sunt ***durative*** verbe dinamice precum: *a aduna, a alerga, a călători, a conduce, a curge, a desena, a dormi, a elabora, a epuiza, a evacua, a fabrica, a face, a fugi, a gândi, a istovi, a juca, a lucra, a mânca, a munci, a organiza, a plimba, a schimba, a studia, a suge, a șiroi, a trage, a trăi, a trece, a tulbura, a ține, a uda, a umbla, a unge, a urca, a vărui, a viețui, a vântura, a vopsi, a zice, a zidi* etc.

2.2.1. *Posibilități combinatorii ale verbelor durative*

Pentru a specifica dimensiunile și granițele intervalului în care se desfășoară procesele, verbele ***durative*** se asociază cu anumite adverbe sau locuțiuni adverbiale.

2.2.1.1. *Dimensiunea* intervalului de desfășurare a procesului durativ (*durata*) este redată prin integrarea în grupul verbal a expresiilor adverbiale (cantitative) de tipul *timp de* urmate de anumite substantive temporale.

> Ne referim la substantive precum *secol, an, iarnă, vară, lună, săptămână, oră, minut, dimineață, amiază* etc., substantive care specifică „diviziunea" („segmentarea") timpului estimată în funcție de o anumită periodicitate a fenomenelor naturale, diviziune (segmentare) recunoscută de întreaga comunitate lingvistică (vezi **Timpul, 1**).

Aceste expresii funcționează – de altfel – și ca un context de identificare a caracterului durativ al verbelor: *timp de o oră / zi* etc., *timp de un an / secol* etc.; *timp de mai multe / două, trei* etc. *ore / zile / secole* etc.; *timp de mai mulți ani*. În enunțuri complexe durata procesului din prim-plan (din propoziția regentă) poate fi exprimată printr-o propoziție subordonată relativă temporală marcată prin conectorul *cât (timp)*: *El scrie / a scris / va scrie / ar scrie* (***timp de***) ***trei ore.***, *Ana rămâne / a rămas / va rămâne / ar rămâne acasă* ***cât*** (***timp***) ***este nevoie / a fost nevoie / va fi nevoie / ar fi nevoie.***

2.2.1.2. *Limitele* intervalului temporal sunt redate prin asocierea formei verbale cu expresii de fixare pe axa temporală însoțite de anumite prepoziții.

Astfel *punctul inițial* („de origine") al desfășurării procesului este specificat în limba română printr-o serie de expresii care au în componența lor adverbe sau

substantive temporale precedate de prepoziția *de* (de exemplu, *de acum, de atunci; de luni, de marți; de lunea trecută / de marțea viitoare* etc.): ***De luni*** *lucrează / a lucrat / va lucra / ar lucra întruna.*, ***De lunea trecută*** *o caut.*

Grupările sunt uneori mai complexe prin inserarea cuantificatorilor *câtva, mult, puțin, unu, doi, trei* etc.: ***De câteva săptămâni*** *nu mă simt prea bine.*, ***De multe luni*** *cunoșteam situația lui.*, ***De doi ani*** *se roagă de mine.*

Dacă situarea pe axa temporală se exprimă prin substantive însoțite de prepoziția *în, la* ori *de* (vezi *În ianuarie a trecut pe la noi.*, *De / La revelion am petrecut foarte bine.*, *De Înălțare a venit la noi la masă.*), atunci pentru a exprima punctul de origine a intervalului se obțin sintagme cu *din* (< *de* + *în*) sau *de la*, precum *din ianuarie, de la Revelion* etc. Același lucru se întâmplă și dacă grupurile nominale conțin substantive ca *începutul, mijlocul, sfârșitul* (care exprimă situarea pe axa temporală prin asocierea cu prepoziții, precum *la începutul săptămânii, la / în mijlocul anului universitar, la sfârșitul săptămânii*). Să se compare:

În ianuarie *a locuit la Timișoara.* (fixare temporală) cu ***Din ianuarie*** *locuiește în București.* (interval temporal);

La examen *a răspuns bine.* (fixare temporală) cu ***De la examen*** *nu l-am mai văzut.* (interval temporal);

La prânz *era aici.* (fixare temporală) cu ***De la prânz*** *e de negăsit.* (interval temporal);

La / În mijlocul verii *a plecat la munte.* (fixare temporală) cu ***De la mijlocul verii*** *stă la bunici.* (interval temporal);

La sfârșitul anului universitar *nu l-am văzut.* (fixare temporală) cu ***De la sfârșitul anului universitar*** *nu l-am văzut.* (interval temporal);

La / De Crăciun *nu a nins.* (fixare temporală) cu ***De la Crăciun*** *ninge întruna.* (interval temporal);

Funcționează ca expresie a punctului de origine al intervalului de desfășurare și subordonata introdusă prin conectorii *de când* sau *de cum*: ***De când a venit*** *lucrează întruna.*, ***De cum ne-am întâlni*** *ar trăncăni la nesfârșit.*

Punctul final al intervalului temporal este redat prin expresii de tip adverbial în componența cărora intră adverbele tipice pentru cele trei zone semantice (a prezentului, a trecutului și a viitorului) sau / și substantive care desemnează „timpul public" precedate de conectorul *până* (*până dimineață, până deseară* etc.; *până luni, până marți* etc.). În condiții similare celor înfățișate mai sus (altfel spus, când plasarea pe axa temporală se redă cu ajutorul unor prepoziții), pentru specificarea punctului final se folosesc *până la* (*până la prânz, până la noapte* etc., *până la iarnă* etc., *până la răsăritul soarelui* etc.) sau *până în* (*până în iarnă, până în primăvară* etc., *până în ianuarie* etc.). Să se compare:

De obicei, vin de la serviciu ***seara*** *târziu.* (fixare temporală) cu *Am citit* ***până seara*** *târziu.* (interval temporal);

Va lucra aici ***la vară.*** (fixare temporală) cu *Va lucra aici* ***până la vară.*** (interval temporal);

În ianuarie *pleacă în Italia.* (fixare temporală) cu *De obicei stătea în Italia* ***până în ianuarie.*** (interval temporal).

În enunțurile complexe, punctul final al intervalului procesului exprimat în regentă este redat printr-o subordonată introdusă prin conjuncția *până*: *Mâncase deja **până am ajuns eu acasă.**, Totdeauna se joacă **până să vii tu.***

Prin combinarea celor două modalități se poate reda delimitarea completă a intervalului de desfășurare: *A citit nuvela **de atunci până acum.**, Locuiește în București **din ianuarie până în martie.**, **De când ai plecat și până (când) te-ai întors** a vorbit la telefon.*

2.2.2. *Posibilități combinatorii ale verbelor momentane*

Configurația semantică a verbelor ***momentane*** exclude – de regulă – posibilitatea combinării lor cu adverbele care exprimă durata. Unele verbe punctuale permit asocierea cu expresia adverbială *pentru câtva timp*. Se exprimă în acest fel nu durata procesului redat prin verbul momentan, ci a unui alt proces (durativ) implicat de acesta: *Pleacă / a plecat / va pleca / la mare **pentru două săptămâni.*** (→ *Stă / a stat / va sta la mare (timp de) două săptămâni.*); *Iese / a ieșit / ar ieși **pentru cinci minute.*** (→ *Lipsește / ar lipsi (timp de) cinci minute.*).

Când, în anumite împrejurări, unele verbe momentane se combină cu adverbele care redau durata sau limitele intervalului (vezi *supra*, **2.2.1**), se produc anumite efecte de sens și conversii categoriale.

Dacă verbele punctuale însoțite de (semi)adverbul *tot* sunt asociate cu expresii durative, contradicția dintre trăsătura aspectuală intrinsecă a verbului [–Durativ] și trăsătura semantică [+Durată] indusă de contextul adverbial creează un efect de sens care impune uneori o interpretare ironică a enunțului: *De ieri* **tot** ***vine / a venit.***

Alteori, asocierea cu adverbele de limitare a intervalului de desfășurare, asociere permisă în aceleași condiții (dacă enunțul este completat prin (semi)adverbul *tot*), convertește informația aspectuală de ***durativ*** în ***repetitiv*** (vezi *infra*, **2.4**): *De marți până vineri **se*** **tot** ***trezește / s-a*** **tot** ***trezit / se va*** **tot** ***trezi** devreme.*

Utilizat în context cu verbe momentane, conectorul *până* (prepoziție sau conjuncție) redă localizarea aproximativă a procesului pe axa temporală, și nu punctul final al intervalului temporal, așa cum se întâmplă în cazul verbelor durative. Compară: ***Vine*** **până la** *ora trei.* (= *Vine cam pe la ora trei.*) cu *Vine la ora trei.* (= *Vine precis la ora trei.*); ***Voi mânca*** **până** *să vii tu.* cu *Voi mânca atunci când vii și tu.* (= *Voi mânca în momentul (când) vei veni și tu.*).

2.3. Individual (determinat) și generic

Desfășurarea *stărilor*, a *evenimentelor* sau a *acțiunilor* poate fi corelată sau nu cu axa temporală. În contexte ce pot fi descrise în termenii opoziției *individual – generic*, verbele împreună cu actanții lor pot evoca situații cu o anumită situare pe axa temporală (*În această perioadă ea scrie romane polițiste.*) sau situații fără o fixare pe axa temporală (*De obicei ea scrie romane polițiste.*).

În primul tip de contexte se descrie o situație caracterizată prin trăsătura semantică [+ *Determinat* / + *Individual*], adică *nongeneric*: *El fumează / a fumat / va fuma o țigară., Acum doarme / va dormi buștean.*

În cel de-al doilea caz, situaţia se caracterizează prin trăsătura [– *Determinat / Generic*]. Enunţurile de acest fel sunt aserţiuni cu un caracter general, mai mult sau mai puţin echivalente cu enunţuri care descriu „caracteristici" ale participanţilor la situaţia comunicată: *Lui îi place muzica.* = „El este meloman.", *El fumează ţigări fine.* = „El este fumător de ţigări fine.", *El construieşte case.* = „El este constructor. / El are o firmă de construcţii.", *El doarme buştean (totdeauna).* = „El are somnul greu.", *El vorbeşte mult (totdeauna).* = „El este vorbăreţ.".

Enunţurile generice au caracter atemporal. Semnificaţia „generic" provine din mai mult surse:

– din asocierea formei verbale de prezent indicativ cu adverbe, precum *mereu, totdeauna, niciodată*: ***Totdeauna*** *după noapte vine zi, şi după necaz, bucurie.*;

> Forma verbală tipică utilizată ca predicat este cea de prezent indicativ (vezi **Timpul, 2**). Prin asocierea altor forme temporale cu adverbele *totdeauna* şi *niciodată* se realizează o fixare relativă pe axa temporală: *A scris şi va scrie totdeauna numai romane poliţiste., Niciodată n-a fumat decât ţigări fine.*

– prin asocierea verbului cu grupuri nominale prin care se realizează extensiunea maximă pentru situaţia la care se face referinţă, altfel spus, prin relaţionarea formei verbale cu substantive însoţite de anumiţi determinanţi cu ajutorul cărora se redau „nume de specii". În această situaţie sunt, de exemplu, articolul definit (***Balena*** *este un mamifer.*), articolul nedefinit (***O maimuţă*** *mănâncă cu plăcere banane.*) ori determinanţii *tot (toată, toţi, toate)* sau *orice* (***Tot omul*** *e muritor.*, ***Toate maimuţele*** *mănâncă banane.*, ***Orice om*** *e muritor.*, ***Orice maimuţă*** *mănâncă banane*);

– prin utilizarea formelor verbale de persoană şi de număr care, deviind de la trăsăturile prototipice, acoperă semnificaţia întregii paradigme: ***Să te bucuri*** *mai mult de binefacerile oferite de tine decât de cele pe care le* ***primeşti.***, *Printr-o binefacere trebuie* ***să fim ajutaţi*** *şi nu* ***înşelaţi.***, *Cine* ***nu ştie*** *să facă binele, în zadar îl aşteaptă de la alţii.*, ***Se zice*** *că un om de treabă este totdeauna naiv.*;

– prin utilizarea formei de infinitiv în propoziţii imperative: *A nu se lăsa la îndemâna copiilor!* (vezi **Forme verbale nepersonale, 2**);

– prin utilizarea infinitivului prezent „atemporal" şi a conjunctivului „amodal": *Este important a da / să dai examenele la timp.* (vezi **Modurile personale, 6; Forme verbale nepersonale, 2**).

2.4. Unic şi iterativ

Trăsătura semantică *numărabilitate* este generatoare de distincţii aspectuale în cazul proceselor *individuale* (*determinate, nongenerice*). Desfăşurarea procesului poate avea caracter singular, unic (*Am citit această carte., La vară pleacă la mare.*) sau poate fi reiterată (*Am citit această carte de două ori., În fiecare vară pleacă la mare.*).

Realizează valoarea aspectuală ***unic*** atât verbele de stare, cât şi verbele de eveniment şi de acţiune. Valoarea ***iterativ*** se manifestă ca ***repetitiv*** („procesul se

petrece în mod repetat") sau ca ***frecventativ*** („procesul se petrece în mod repetat, cu o anumită frecvenţă, într-un interval de timp"). Aspectul ***repetitiv*** este pus în evidenţă prin asocierea formei verbale cu adverbe de repetiţie (precum *de câteva ori*), numerale adverbiale (*o dată, de două ori, de trei ori* etc.), dar şi cu adverbe precum *de obicei, câteodată, uneori, rar(eori), adesea* etc.: *A citit cartea* ***de câteva ori.***, *A fugit de acasă* ***de două ori*** *până acum.*, *Locuieşte* ***adesea*** *la noi.*

În enunţuri complexe subordonata temporală introdusă prin conectorul (*ori*) *de câte ori* funcţionează ca marcator al semnificaţiei *repetabilitate*: *Rămâne peste program* (***ori***) ***de câte ori*** *este nevoie.*

În cazul verbelor momentane valoarea *repetitiv* se realizează şi prin asocierea cu adverbele de durată: *În acest timp a tot adormit şi s-a tot trezit.* (vezi *supra*, **2.2.1, 2.2.2**).

Trăsătura aspectuală ***iterativ repetitiv*** este integrată în structura lexico-semantică a unor verbe numite *iterative*. În limba româna actuală, majoritatea verbelor iterative sunt formate cu prefixul *re-* (*a reapărea, a reciti, a reîncepe, a reface, a relua* etc.). Unele sunt provenite din interjecţii (*a behăi, a bârâi, a chelălăi, a ciripi, a cotcodăci, a fâlfâi, a gânguri, a plescăi, a ţiui* etc.).

Semnificaţia aspectuală ***frecventativ*** se realizează prin asocierea verbului cu adverbe sau expresii adverbiale care exprimă „repetabilitatea cu o anumită frecvenţă", precum: *periodic, frecvent, zilnic, săptămânal, lunar, anual.* Intră în această categorie şi construcţiile alcătuite din substantive care exprimă partiţii ale timpului (re)cunoscute de întreaga colectivitate, construcţii formate pe tiparul: *în fiecare zi, în fiecare an* sau *o dată pe zi, de două ori pe an* etc.; *zi de zi, săptămână de săptămână, an de an* etc. Funcţionează ca adverbial frecventativ şi propoziţia subordonată introdusă prin gruparea *de fiecare dată când: Mănâncă / a mâncat / va mânca prăjituri în fiecare seară / de fiecare dată când vine / a venit / va veni la noi.*

Enunţurile frecventative au caracter temporal în sensul că, prin intermediul formelor verbale de timp, confirmate de adverbe specializate în ancorarea temporală, procesele sunt „fixate" în zona prezentului, a trecutului sau a viitorului. Temporalitatea poate fi exprimată mai detaliat prin specificarea *intervalului* în care se desfăşoară, cu o anumită periodicitate, un proces recurent (repetabil):

{*În această vacanţă*} (fixare pe axa temporală) *lucrează* {(*câte*) *două ore*} (interval) {*zilnic*} (frecvenţă)

Verbul însoţit de adverbe frecventative este asociat unui subiect particular, enunţurile respective nu specifică însă un anume moment şi nici un interval particular de timp: enunţurile iterative nu se referă la o situaţie particulară.

Semnificaţia ***frecventativă*** a diferitelor forme verbale identificată, de obicei, prin termenul ***iterativ*** (de exemplu, *prezent iterativ, viitor iterativ* etc.), nu se subordonează caracteristicilor temporale. Orice formă verbală temporală poate apărea în enunţuri frecventative în aceleaşi condiţii şi cu aceleaşi consecinţe asupra interpretării temporale: dacă sunt însoţite de expresii adverbiale frecventative – de felul celor menţionate mai sus – formele verbale de prezent, perfect compus, perfect simplu, mai-mult-ca-perfect şi viitor „primesc" semnificaţia „proces

desfăşurat în mod repetat, cu o anumită periodicitate într-un interval temporal" (vezi **Timpul**). Ocurenţa adverbelor specializate pentru zonele semantice ale prezentului, trecutului sau viitorului este posibilă, dar nu obligatorie :

{*Anul trecut*} (zonă semantică) *exersa la pian* {*trei ore*} (interval) {*pe săptămână*} (frecvenţă)
{*În 2016*} (zonă semantică) *va lucra la mare* {*două săptămâni*} (interval) {*pe lună*} (frecvenţă).

2.5. Linear şi progresiv

Verbele de eveniment şi verbele de acţiune codifică procese care implică „dinamism" şi „schimbare" (vezi **Clase sintactice şi semantico-sintactice de verbe**). În cadrul grupului verbal, prin asociere cu expresii adverbiale „de progresie", toate verbele dinamice pot reda desfăşurarea treptată, graduală a procesului. Compară:

El aleargă tot mai repede. cu *El aleargă.*;
El creşte din ce în ce mai mare. cu *El creşte (mare).*

Conţin în matricea lor semantică trăsătura [Progresiv] unele verbe (eventive) ca *a se îngusta* „a deveni (mai) îngust", *a se îngreuna* „a deveni (mai) greu", *a se înălţa* „a deveni (mai) înalt", *a se lărgi* „a deveni (mai) larg" şi *a se înfrumuseţa* „a deveni (mai) frumos", *a se îmbunătăţi* „a deveni (mai) bun" etc. Sunt verbe intrinsec *progresive*, unele verbe provenite din adjective caracterizate printr-un sens relaţional şi progresiv sau din substantive derivate de la adjective de acelaşi fel – *a (se) adânci* < *adânc, a (se) îngusta* < *îngust, a (se) îngreuna* < *greu, a (se) înălţa* < *înalt, a (se) lărgi* < *larg* şi *a (se) îmbunătăţi* < *bunătate* < *bun, a (se) înfrumuseţa* < *frumuseţe* < *frumos*:

De aici drumul se lărgeşte. „De aici drumul devine (mai) larg.";
Oraşul se înfrumuseţează pe zi ce trece. „Oraşul devine mai frumos pe zi ce trece."

2.6. Incoativ, continuativ, terminativ

Trăsăturile aspectuale asociate semnificaţiei *divizibilitate* (*incoativ, continuativ, terminativ*) se exprimă în limba română cu ajutorul verbelor de aspect (vezi *infra*, **3**).

În limba română actuală, puţine verbe „pline" (altfel spus, verbe care prezintă configuraţii semantice complexe) exprimă semnificaţii aspectuale circumscrise trăsăturii [+ Divizat] şi, totdeauna, caracteristicile „incoativ", „continuativ" sau „terminativ" se intersectează cu trăsături aspectuale de alt tip. Astfel, în mod excepţional *a adormi* (incoativ, momentan) se opune lui *a dormi* (continuativ, durativ), *a ciocni* (incoativ, unic) intră în relaţie de opoziţie cu *a ciocăni* (continuativ, iterativ).

De asemenea, trăsătura „incoativ" este înscrisă în matricea semantică a unor verbe ca *a înflori, a îmboboci, a înmuguri* etc. În limba română contemporană, acestea sunt însă mai degrabă eventive, specificând trecerea de la o „stare de fapt" la altă „stare de fapt".

3. VERBELE DE ASPECT

3.1. Definiție și caracterizare morfosintactică

Verbele de aspect (aspectuale) sunt unități lexicale a căror configurație semantică conține una din trăsăturile [*Incoativ*], [*Continuativ*] sau [*Terminativ*]. Cele trei trăsături sunt legate de perspectiva prin care un proces poate fi gândit (reprezentat) ca întreg segmentabil în trei etape – început, mijloc și sfârșit.

Verbele aspectuale însoțesc fie verbe cu o anumită configurație semantică (așa-numitele verbe „pline" și verbe-operatori copulativi sau pasivi), fie substantive care prezintă trăsăturile semantice [+ *Temporalitate*], [+ *Durativ*], [+ *Dinamism*]. Împreună cu verbele și substantivele, aspectualele alcătuiesc structuri prin care se redau diferite „segmente" (faze, etape) ale procesului și, la nivel semantic, realizează predicația enunțiativă (vezi **II. Predicatul**).

Aspectualele sunt verbe cu flexiune completă, capabile să exprime formal opoziții și valori de mod, timp, persoană și număr: *Au început să lucreze.*; *Începeți să lucrați!*; *Am începe să lucrăm.* Verbele de aspect realizează opozițiile de diateză numai în context cu substantivele temporale: *El a început derularea programului.*/ *Derularea programului a fost începută.*

3.2. Inventar și clasificare

Sunt aspectuale propriu-zise verbele *a începe, a continua, a conteni, a isprăvi, a înceta, a sfârși, a termina.* În anumite contexte și unele verbe polisemantice funcționează ca verbe de aspect:

– ***a ajunge la***: *El a ajuns la o profundă înțelegere a situației.*, *El a ajuns să vadă altfel lucrurile.* (aspectual) vs *El a ajuns la capătul drumului.* (nonaspectual);

– ***a se apuca de***: *El se apucă de scris.*, *El se apucă de băutură.* (aspectual) vs *El se apucă de marginea bazinului.* (nonaspectual);

– ***a se da la / în***: *Pe dată s-a dat la scris și la citit.*, *Ei se dau la muncă / în vorbă.* (aspectual) vs *Ei se dau în leagăn.* (nonaspectual);

– ***a se lăsa de***: *El s-a lăsat de fumat.*, *Ea s-a lăsat de școală.* (aspectual) vs *El s-a lăsat (în) jos ca să nu se lovească la cap.* (nonaspectual);

– ***a se lua de***: *Ei s-au luat de băut.* (aspectual) vs *Ei s-au luat cu mâinile de păr.* (nonaspectual);

– ***a se opri din***: *Andrei se oprește din strigat.*, *Andrei se oprește din treabă.* (aspectual) vs *Autobuzul se oprește.* (nonaspectual);

– ***a (se) porni pe***: *Ei s-au pornit pe blestemat.*, *Ei s-au pornit pe blesteme.* (aspectual) vs *Cu greu, oamenii (s-)au pornit spre centrul orașului.* (nonaspectual);

– ***a prinde a / să***: *Prinde a zice / să zică și el ceva.* (aspectual) vs *O prinde de mână.* (nonaspectual);

– ***a se pune pe***: *Ea se pune pe învățat.*, *Ea se pune pe petreceri.* (aspectual) vs *Ea se pune bine cu toată lumea.* (nonaspectual);

– ***a urma***: *„Și eu am aceeași opinie" – urmă el.*, *Ea își urma liniștită treaba.* (aspectual) vs *Acum urmezi tu.* (nonaspectual).

Utilizarea verbelor polisemantice ca verbe de aspect este circumscrisă – de multe ori – unor anumite registre stilistice. Astfel *a se pune pe, a se da la* ş.a. apar mai ales în limbajul popular. Unele apar în structuri fixe (*a luat-o la fugă, a trage să moară* etc.) şi, în consecinţă, acestea din urmă nu au fost menţionate în lista de mai sus.

În funcţie de trăsătura aspectuală integrată în structura lexico-semantică, aspectualele se grupează trei serii: verbele *incoative*, verbele *continuative* şi verbele *terminative*. Sunt *incoative* (specifică etapa de început a desfăşurării procesului) următoarele verbe: *a se apuca, a se da, a începe, a se lua, a se porni, a prinde, a se pune*. Sunt *continuative* (specifică etapa mediană a desfăşurării procesului) verbele: *a continua, a urma*. Sunt *terminative* (specifică etapa de încheiere a procesului) verbele: *a ajunge, a conteni, a se duce, a isprăvi, a înceta, a se lăsa, a se opri, a (se) sfârşi, a (se) termina.*

O menţiune specială trebuie făcută în legătură cu aspectualul *a se pune pe*. Acesta redă valoarea *incoativ*, dar în acelaşi timp, implică şi *continuativul*: *El se pune pe lucrat.* înseamnă „El începe lucrul şi va lucra continuu, din greu."; *S-a pus pe ploaie.* exprimă faza de început a fenomenului meteorologic, dar şi perspectiva unei intensităţi şi a unei durate a acestuia („A început să plouă şi a plouat continuu, mult timp."). Semnificaţia „cumulativă" a lui *se pune pe* explică folosirea lui în contexte foarte variate, cu verbe şi cu substantive: *se pune pe mâncat, se pune pe lucru, se pune pe iarnă* (vezi *infra*, **3.3**).

Verbele de aspect alcătuiesc o clasă deschisă. Lista prezentată mai sus pune în evidenţă tendinţa de proliferare a sensului aspectual la verbe de mişcare cu actant Ţintă; transgresarea de sens se realizează când / dacă Ţinta prezintă caracteristica semantică [+ Abstract] (compară: verbul nonaspectual *a ajunge la Bucureşti* (Ţintă [– Abstract]) cu verbul aspectual *a ajunge să cunoască situaţia / la o bună cunoaştere a situaţiei* (Ţintă [+ Abstact]).

O serie de verbe polisemantice – altele decât cele menţionate – funcţionează ca aspectuale în contexte speciale. Verbe ca *a izbuti* sau *a reuşi* redau şi semnificaţia „proces în faza de sfârşit" în structuri ca: *A izbutit (a reuşit) să citească toată cartea.* (aspectual) vs *A izbutit* (*a reuşit*) *să intre la facultate.* („A avut un succes".). Unele verbe dezvoltă un sens aspectual în anumite structuri (vezi *infra,* **3.3.1**: ***Stau** şi scriu.* [*continuativ*]) sau în context cu anumite substantive (vezi *infra*, **3.3.2**: ***Se lasă** înserarea.* [*incoativ*], *Vântul **stă**.* [*terminativ*], ***Se duce** şi anul acesta!* [*terminativ*]). Alte verbe însoţesc un număr foarte restrâns de substantive, alcătuind structuri cu un grad înalt de sudare (vezi *infra,* **3.3.2**: *o podideşte plânsul, bufneşte în râs* (*în plâns*) sau *o bufneşte râsul* (*plânsul*), *o umflă râsul, îl bufneşte plânsul* etc.).

Dezvoltă un sens aspectual şi verbele *a apuca, a cuprinde, a izbucni, a încheia, a sta* când sunt asociate unor anumite clase semantice de substantive: *L-a apucat groaza., Vântul a stat.* (vezi *infra*, **3.3.2**).

(a) Semnificaţia aspectuală se intersectează cu semnificaţii modale în structuri ca ***Dă să spună** şi el ceva, dar se opreşte imediat.*, ***Stă să** cadă.*, ***Era (cât pe ce) să** vină.*, ***Este pe punctul de a** spune ceva.*, ***E pe cale să** se prăbuşească.* Aceste construcţii specifică o situaţie premergătoare fazei de început a unui proces, aşa cum se poate observa din textele de mai jos:

*Eu cam **dădeam să plâng**.* (As, 2003);

*Meşterul împovărat de ani, iată **stă să împlinească** nouăzeci şi cinci.* (Rlit, 2003);

În această primăvară [√ care este] ***pe cale să se instaleze**, relaţia dintre cultura română şi spaţiul francofon se va concretiza într-o adevărată sărbătoare.* („Adevărul", 2004).

(b) Construcţiile *a fi pe punctul...* şi *era să...* redau şi informaţia „proces iminent", iar când au forma unui timp trecut – şi semnificaţia „proces contracarat":

*Acea casă **am fost pe punctul** s-o **incendiez**, într-un elan demiurgic, când aveam trei sau aproape patru ani, ceea ce m-a costat o fobie (ignifobie) de care sufăr şi astăzi.* (O. Paler, *Deşertul*);

*Ia, m-ai băgat în toate grozăviile morţii, căci cuprins de ameţeală, nu mai ştiam unde mă găsesc, şi **erai cât pe ce să mă prăpădeşti**.* (I. Creangă, *Harap-Alb*).

3.3. Posibilităţi combinatorii ale verbelor de aspect

Se combină cu verbe de aspect majoritatea verbelor care au conţinut semantico-lexical complet (altfel spus, nu au nevoie de alte compliniri de tip verbal, tipul *a auzi, a învăţa, a lucra* etc.), verbele-operatori copulativi sau pasivi (*începe să fie înţelept, începe să devină mai înţelegător; începe să fie înţeles /citat* etc.) şi substantive care aparţin unor anumite clase semantice (tipul *petrecere, criză* etc., tipul *ploaie, ninsoare* etc. vezi *infra*, **3.3.2.2**).

3.3.1. *Structura* $V_{aspectual}$ *– V*

Verbele selecţionează elemente din clasa aspectualelor, alcătuind împreună cu acestea sintagme prin care se exprimă cel puţin două dintre valorile aspectuale *incoativ, continuativ* sau *terminativ*.

De remarcat faptul că nu toate verbele se pot combina cu toate cele trei grupe de aspectuale: *Începe să cânte.* [+ Incoativ] / *Continuă să cânte.* [+ Continuativ] / *Încetează să cânte.* [+ Terminativ], dar *Lacul începe să sece.* [+ Incoativ] / *Lacul continuă să sece.* [+ Continuativ] / **Lacul încetează să sece.* [– Terminativ].

3.3.1.1. În funcţie de trăsăturile semantice ale verbelor care prezintă configuraţie semantică completă (aşa-numitele verbe „pline") sunt selectate şi acceptate anumite unităţi lexicale din cele trei serii înfăţişate mai sus. Verbele caracterizate prin trăsătura aspectuală intrinsecă [+ Durativ] participă la opoziţiile aspectuale legate de „segmentarea" procesului în desfăşurare, pe când asocierea aspectualelor cu verbele momentane este condiţionată de prezenţa trăsăturilor [– Determinat / Generic] sau [+ Plural] (= „proces iterativ").

(a) Posibilitatea de a se combina cu verbe de aspect este o caracteristică a verbelor ***durative***. Selectarea unităţilor lexicale care poartă semnificaţiile aspectuale *incoativ* şi *terminativ* este dirijată însă de trăsătura semantică [± Agentiv]. Mai ales verbele agentive pot fi asociate cu aspectualele incoative *a se apuca, a da, a se da, a se lua, a prinde, a se porni, a se pune* şi cu aspectualele terminative *a ajunge, a apuca, a isprăvi, a se opri, a termina*:

*Ion se apucă să lucreze., Găina se apucă să cotcodăcească. / *Frunzele se apucă să îngălbenească.*;

*Ion se opreşte din citit., Pisica se opreşte din mieunat. / *Lacul se opreşte din secat.*

Se folosesc atât cu verbe agentive, cât şi cu verbe nonagentive *a începe, a continua, a înceta*:

El începe să se agite. / Apa începe să curgă.;

Ea continuă să plângă. / Temperatura continuă să scadă.;

Ei încetează să mai pună întrebări. / Mâna nu încetează să-l doară.

În cazul verbelor de eveniment care exprimă fenomene meteorologice aspectul terminativ este redat mai ales prin construcţii cu substantive corespondente însoţite uneori de verbe aspectuale specifice (vezi *infra*, **3.3.2**):

A început să plouă. / Continuă să plouă. / ?Încetează să plouă. / ?Încetează a ploua., dar *Ploaia a încetat.* şi *Ploaia a stat.*

Deşi pentru a exprima cele trei valori aspectuale, toate durativele nonagentive selectează aspectualele *a începe*, *a continua* şi *a înceta*, totuşi semnificaţia „proces în etapa finală" („proces încheiat") este, de preferinţă, redată prin verbul plin însoţit de adverbul de negaţie şi de adverbul *mai*:

Apa ***a început să curgă*** *şuvoi pe perete. / Apa* ***a continuat să curgă*** *şuvoi pe perete. / ?Apa* ***a încetat să curgă*** *şuvoi pe perete.* şi *Apa* **nu a mai curs** *şuvoi pe perete.*

El ***a început să creadă*** *în oameni. / El* ***a continuat să creadă*** *în oameni. / El* ***a încetat să creadă*** *în oameni.* şi *El* **nu mai crede** *în oameni.*

> Inserarea adverbelor (*nu* şi *mai*) este obligatorie, deoarece prin intermediul lui *mai* poate fi recuperată – prin inferenţă – informaţia aspectuală (vezi *Apa nu curge şuvoi pe perete.* → *Şi n-a curs niciodată.* vs *Apa* ***nu mai*** *curge şuvoi pe perete.* → *Dar a curs cândva.*; *El nu crede în oameni.* → *Şi nu a crezut niciodată.* vs *El* ***nu mai*** *crede în oameni.* → *Dar a crezut cândva.*).

Structurile realizate prin combinarea aspectualelor incoative sau terminative cu verbele caracterizate prin trăsăturile semantice [– Control], [– Dinamic], [– Schimbare] (adică verbele de stare) exprimă „intrarea" şi, respectiv, „ieşirea" dintr-o anumită stare – permanentă sau temporară. Semnificaţia „etapa / faza de sfârşit a desfăşurării" care defineşte valoarea [*terminativ*] este echivalentă cu semnificaţia „starea de fapt a fost anulată". De aceea, pentru verbele de stare, în redarea aspectului terminativ se preferă construcţia negativă care exprimă simultan şi „faza de încheiere a stării desfăşurate", şi „negarea" existenţei stării:

Pe Ileana ***începe să o doară*** *capul. / Pe Ileana* ***continuă să o doară*** *capul. / ?Pe Ileana* ***încetează să o doară*** *capul.*, dar *Pe Ileana* **nu** *o* **mai doare** *capul.*

Dan ***a început să vadă*** *bine cu noii ochelari. / Dan* ***a continuat să vadă*** *bine cu noii ochelari. / *Dan a încetat să vadă bine cu noii ochelari.*, dar *Dan* **nu a mai văzut** *bine cu noii ochelari.*

> Prin asocierea formei verbale cu un (semi)adverb se poate reda nu numai semnificația [*terminativ*], ci și semnificația [*continuativ*]. În acest caz, nu este necesară prezența adverbului de negație (vezi *supra*, *Apa nu mai curge șuvoi pe perete.*). Compară: *Apa* ***continuă să curgă.*** cu *Apa* ***încă*** *(**mai**) curge.*, *El* ***continuă să vorbească.*** cu *El* ***vorbește încă.***

(b) Asocierea verbelor ***momentane*** cu verbele de aspect este condiționată de prezența altor trăsături aspectuale. Verbele dinamice nondurative apar în context cu aspectualele dacă primesc caracteristica aspectuală *nondeterminat* (vezi *supra*, **2.3**):

**Veronica începe, continuă, încetează să-i dea o carte.* (determinat), dar [*De la o vreme*] *Veronica începe, continuă, încetează să-i dea cărți.* (nondeterminat);

**Dorin începe, continuă, încetează să-i trimită o scrisoare.* (determinat), dar *Dorin începe, continuă, încetează să-i trimită scrisori.* (nondeterminat).

De asemenea, dacă subiectul verbelor punctuale prezintă caracteristica [+ Plural] este permisă asocierea cu verbele aspectuale *a începe, a continua* și *a înceta*. Caracteristica semantică [+ Plural] induce semnificația „proces repetat", proprie enunțurilor iterative (vezi *supra*, **2.4**):

Oamenii ***încep să vină*** *în piața orașului.* („Oamenii vin rând pe rând în piața orașului".);

Mulțimea ***continuă să iasă*** *din sala de spectacol.* („Mulțimea iese rând pe rând din sala de spectacol".).

La fel ca și în cazul verbelor de stare, pentru aspectul terminativ este preferată forma negativă a verbului plin: *?De doi ani turiștii* ***au încetat să*** *(**mai**) sosească în micul orășel de munte.*, dar *De doi ani turiștii* **nu mai sosesc** *în micul orășel de munte.*

> Uneori și aspectul [continuativ] poate fi redat prin asocierea formei verbale, fără adverb de negație, cu (semi)adverbul *încă*. Compară: *Mulțimea* ***continuă să iasă*** *din sala de spectacol.* cu *Mulțimea* **iese încă** *din sala de spectacol.*

3.3.1.2. Prin combinarea celor două unități verbale (verb de aspect și verb plin) se obțin două *tipare sintactice*, adică tipuri de structuri susținute de două relații sintactice – de coordonare ($V_{aspectual} + V$, unde „+" înseamnă „coordonat") sau de subordonare ($V_{aspectual} \leftarrow V$, unde „←" înseamnă „subordonat").

(a) Unele incoative și aspectualul *a continua* intră în structuri realizate pe baza *relației de coordonare*, manifestată prin conectorii *și* sau *de* (cu sensul lui „și"). Aspectualul apare totdeauna pe primul loc al construcției, iar cele două verbe prezintă aceeași formă de mod, timp, persoană și număr:

Ana se apucă şi scrie. / Ana se apucă de scrie.;
Ana ia şi face mâncare. / Ana ia de face mâncare.;
M-am pornit şi am spus vrute şi nevrute. / M-am pornit de am spus vrute şi nevrute.;
Ne puneam şi intram în joc. / Ne puneam de intram în joc.

Structura $V_{aspectual}$ + *V*, apare mai cu seamă în registrul stilistic oral al românei actuale în structuri imperative:

Apucă-te şi scrie!,
Începe de povesteşte!.

În construcţii formate prin coordonare, şi verbul *a sta* funcţionează ca aspectual: *Stau şi-mi aduc aminte.*

Tiparul [verb aspectual $_{imperativ}$ + *de* + verb „plin"$_{imperativ}$] (*Începe de mănâncă!*) trebuie distins de tiparul [verb de mişcare $_{imperativ}$ + *de* + verb „plin" $_{imperativ}$] (*Du-te de mănâncă!*), în care *de*, cu statut de conector subordonator, introduce propoziţii circumstanţiale finale. Vezi **II, Circumstanţialul de scop**.

(b) Mult mai folosită este cea de-a doua structură, alcătuită pe baza unei *relaţii sintactice de subordonare* ($V_{aspectual} \leftarrow V$).

Între cele două verbe se instituie o relaţie sintactico-semantică complexă. Verbul de aspect se inserează în structura verbului pe care îl însoţeşte, „îmbogăţindu-i" configuraţia semantică cu trăsăturile care dau seama de faza de desfăşurare a procesului. Inserţia verbului de aspect nu modifică tiparul semantico-sintactic al verbului principal (plin), nu-i influenţează structura tematică şi nu acţionează asupra caracterului lui tranzitiv, intranzitiv, personal, impersonal, reflexiv sau prepoziţional (vezi **Clase sintactice şi semantico-sintactice de verbe**):

Se întunecă. (zerovalent, impersonal) / < **Începe** > *să se întunece.*

Nu-i pasă de tine. (bivalent, impersonal) / < **Continuă** > *să nu-i pese de tine.*

El îmi spunea ceva. (trivalent, personal, tranzitiv) / *El* < **începea**> *a-mi spune ceva.*

*El se bazase **pe** fiul său.* (bivalent, personal, reflexiv, regim prepoziţional) / *El* < **începuse** > *să se bazeze **pe** fiul său.*

*Ei discută **despre** noile preţuri.* (bivalent, personal, regim prepoziţional) / *Ei* < **termină de** > *discutat **despre** noile preţuri.*

*El realizează **filme** publicitare.* (bivalent, personal, tranzitiv) / *El* < **s-a apucat de** > *realizat **filme** publicitare.*

Odată inserat, aspectualul preia de la verbul principal şi exprimă prin formă proprie categoriile de mod, timp, persoană şi număr (vezi, *supra*, *Se inserează.* şi < ***Începe*** > *să se insereze.*, *Ei ar alerga.* şi *Ei **ar începe** să alerge.* etc.).

Verbul de aspect se instituie ca centru sintactic al construcţiei impunând verbului "plin" restricţii de selecţie a formei modale.

Verbele aspectuale exclud ocurența formelor de indicativ, condițional, imperativ și conjunctiv perfect și reclamă prezența conjunctivului prezent (*începe să vorbească*), a infinitivului (*continuă a vorbi*) sau a supinului (*termină de vorbit*). Tiparele grupurilor alcătuite prin combinarea celor două unități verbale sunt ilustrate prin textele de mai jos:

Și adevărat, nici n-a ***început*** *copilul* ***să gângurească*** *bine, că numaidecât s-a* ***pornit să spună*** *fel de fel de vorbe cuminți și pline de duh, și tot ce făcea îl prindea ș-avea haz, că o lume întreagă se minuna de el.* (I. L. Caragiale, *În vreme de război*);

Și când alaiurile ***prinseră a intra*** *pe porți, viitoarele împărătese se uitară cu mirare și cu dispreț unele la altele.* (M. Sadoveanu, *Creanga de aur*);

Și unde nu ***s-apucă de însemnat*** *la greșeli cu ghiotura pe o draniță!* (I. Creangă, *Amintiri*).

(i) În construcțiile cu verbele aspectuale, ***conjunctivul*** își pierde capacitatea de a reda valori modale sau temporale; conjunctivul prezent funcționează doar ca nume al acțiunii, al evenimentului sau al stării. Acest fenomen – de „golire de semnificație modală" a conjunctivului – permite ca, în context cu verbele aspectuale, conjunctivul și infinitivul să fie substituibile: *se apucă să scrie / se apucă a scrie, începe să spună / începe a spune, se pornește să strige / se pornește a striga, continuă să tăgăduiască / continuă a tăgădui, urmează să povestească / urmează a povesti, n-a apucat să vină / n-a apucat a veni, nu contenește să-l laude / nu contenește a-l lăuda, nu încetează s-o iubească / nu încetează a o iubi.* (vezi **Modurile personale, 6; Forme verbale nepersonale 2).**

În structurile cu verb aspectual identitatea de persoană și număr dintre conjunctiv și aspectual este un reflex al relației semantico-sintactice dintre cele două unități lexicale și este manifestarea faptului că cele două forme verbale (aspectualul și conjunctivul) „se raportează" la același subiect.

(ii) În cazul ***infinitivului***, formă verbală nepersonală, aspectualul controlează subiectul (*Pisica* $_{(i)}$ *începe a mieuna*$_{(i)}$.).

Structurile alcătuite din verb aspectual și conjunctiv sau infinitiv nu sunt însă grupuri sintactice cu grad înalt de sudură, nu prezintă trăsături „amalgamate". Ambele forme (conjunctivul și infinitivul) păstrează morfemele libere (*a* și, respectiv, *să*) care funcționează și ca mărci sintactice de legare față de aspectualul regent. Cliticele pronominale, adverbul de negație și (semi)adverbele nu sunt deplasate înaintea verbului de aspect: *Ea începe să-l asculte.*, dar **Ea* ***îl*** *începe să asculte.; Copilul a început să* ***nu mai*** *vină la școală.*, dar **Copilul* ***nu*** *a* ***mai*** *început să vină la școală.; Nu încetează* ***a*** *spune.*, dar **Nu încetează spune.*; *Îndrăzneala lui continuă a* ***mă*** *uimi.*, dar **Îndrăzneala lui* ***mă*** *continuă a uimi.*

Opozițiile de diateză sunt exprimate de verbul principal, nu de aspectual: ***Este ascultat*** *de multă lume.* (activ) vs *A început* ***să fie ascultat*** *de multă lume.* (pasiv).

(iii) Verbele aspectuale constituie centre sintactice (cu alte cuvinte sunt regenți) pentru formele verbale de ***supin*** alcătuind împreună cu acestea o construcție cu un grad ridicat de sudură. Verbul de aspect impune propriul regim

prepozițional şi controlează subiectul supinului: *El se apucă de cântat.*, *El s-a pus pe lucrat.*, *El se opreşte* ***din*** *citit.* etc. (vezi **Forme verbale nepersonale, 4**).

Nu toate verbele aspectuale care reclamă forme de conjunctiv sau de infinitiv realizează şi construcția cu **supinul**. Nu intră în astfel de construcții incoativul *a începe*, continuativele *a continua* şi *a urma*, terminativele *a ajunge, a conteni, a înceta*. În schimb, apar numai cu supinul incoativele *a se da* (*se dă la scris şi la citit*), *a se lua de* (*s-a luat de băut*) şi terminativele *a isprăvi* (*isprăveşte de mâncat*), *a se opri* (*se opreşte din alergat*), *a sfârşi* (*sfârşeşte de scris*), *a termina* (*termină de construit casa / termină de a-şi construi casa.*).

De fapt, există o corelație între aspectualele care acceptă construcția cu substantive verbale şi cele care cer supinul: se pot combina cu forme de supin majoritatea verbelor de aspect care sunt asociate substantivelor temporale (vezi *infra*, **3.3.2.1**).

3.3.2. *Structura $V_{aspectual}$ – substantiv*

Verbele de aspect se combină cu anumite clase semantice de substantive şi redau împreună cu acestea diferite etape ale desfăşurării unui eveniment sau a unei acțiuni ori „intrarea" sau „ieşirea" dintr-o anumită stare. Selecția unităților lexicale aspectuale este dirijată de configurația semantică a substantivelor.

3.3.2.1. Verbele aspectuale se combină cu substantive abstracte care au în matricea lor trăsătura semantică [+ Temporalitate] (vezi **Timpul, 1**).

Intră în această categorie substantivele postverbale de tipul *petrecere* < *a petrece, mâncare* < *a mânca, lucrare* < *a lucra* etc., unele nume de stare postadjectivale ca *prezență* < *prezent*, dar şi substantive precum *criză, cursă, curs, discurs, film, lecție, oră (de curs), piesă, prelegere, război, scandal, spectacol* etc.:

Străinul rămăsese la casa egiptenilor, ***urmându-şi petrecerea*** *la Bizanț.* (M. Sadoveanu, *Creanga de aur*);

Stau cu fetița până la ora 16:00, când ***începe programul*** *propriu-zis de muncă.* [...] *Apoi* ***începe pregătirea*** *ştirilor.* (As, 2003);

Întors de la coasă, seara, auzise nişte zvonuri, cum că ***ar fi început războiul.*** (O. Paler, *Deşertul*).

Substantivele temporale selectează aceleaşi verbe de aspect ca şi supinul: *se apucă de treabă / se apucă de scris, s-a luat de băutură / s-a luat de băut, se porneşte pe treabă / se porneşte pe scris, se pune pe bârfă / se pune pe bârfit, isprăveşte lucrul / isprăveşte de lucrat, se opreşte din lucru / se opreşte din lucrat, termină discursul / termină de prezentat proiectul.*

Permit asocierea cu substantivele temporale, şi nu acceptă forme de supin următoarele aspectuale: *a începe* (*începe războiul*), *a continua* (*criza continuă*), *a urma* (*omul îşi urmează treaba începută*).

Combinarea substantivelor care redau procese în desfăşurare cu aspectualele se realizează în structuri sintactice bimembre [$subst_{nominativ}$ – $V_{aspectual}$] sau trimembre [$subst_{1\ nominativ}$ – $V_{aspectual}$ – $subst_{2\ acuzativ\ neprepozițional\ /\ prepoziție\ +\ nominal}$].

În construcția bimembră sunt selectate *a începe, a se porni, a continua* şi *a se termina*: *Începe piesa., Se porneşte scandalul., Filmul continuă după pauză., Se termină războiul.*

În cea de-a doua construcție (trimembră), primul substantiv (sau substitut) trebuie să aibă calitatea de a controla procesul, adică să fie un subiect intențional care declanșează un proces și asigură desfășurarea lui. Aspectualele ocurente în această construcție sunt selecționate și de verbele agentive: *El se apucă de lucru.*, *El începe discursul.*, *Ileana a pornit scandalul.*, *El se pune pe mâncare.*; *El continuă cursa. Omul își urma treaba începută.*; *Radu termină filmul.*

Și alte verbe în afara celor enumerate sub **3.2.** funcționează ca aspectuale în asociere cu substantivele care prezintă trăsătura semantică [+ Temporalitate].

În această ipostază sunt incoativul *a izbucni* și terminativul *a încheia*. Primul apare numai în structuri cu doi membri (*A izbucnit războiul.*), cel de-al doilea este ocurent în ambele tipuri de enunțuri (*El încheie spectacolul cu un monolog.* și *Excursia se încheie cu bine.*).

Substantivele care exprimă perioade calendaristice (partiții ale timpului recunoscute de întreaga colectivitate) selectează un număr mai redus de verbe de aspect: incoativele *a începe, a se pune pe* și terminativele *a (se) încheia, a (se) sfârși, a (se) termina* (*Începe vara., Se pune pe iarnă., Se sfârșește toamna., Se termină (încheie) semestrul / anul.* și *El a încheiat sesiunea de examene cu succes.*). Dezvoltă sens aspectual în context cu acest tip de substantive și *a se duce* (*S-a dus și iarna!, Se duce și vacanța asta!*).

3.3.2.2. Verbele de aspect se combină și cu substantivele care denumesc fenomene atmosferice:

Pe la toacă, s-a hotărât vântul să bată numai dintr-o parte; ***ploaia a contenit;*** ***a-nceput ninsoarea*** *mărunțică și deasă și* ***s-a pornit crivățul.*** (I. L. Caragiale, *În vreme de război*).

Împreună cu verbul aspectual, substantivele meteorologice formează structuri bimembre prin care se exprimă începutul, continuitatea sau încheierea unui proces în care sunt antrenate forțe ale naturii. Sunt selecționate în aceste contexte verbele de aspect care se asociază și cu verbele meteorologice: *Începe vijelia., Furtuna continuă., Ploaia încetează.* (compară cu *A început să ningă., Continuă să plouă.* Vezi *supra*, **3.3.1.1**).

Trăsătura semantică [+Forță], caracteristică pentru aceste substantive, permite asocierea substantivelor meteorologice cu unele verbe de aspect selecționate de verbele agentive: *Se pornește vijelia., S-a pus pe ploaie., Ninsoarea contenește., Vântul se oprește.*

S-au specializat pentru redarea fenomenelor meteorologice *a se lăsa* cu sens incoativ (*Se lasă gerul., Se lasă întunericul.*) și *a sta* cu sens terminativ (*Vântul / ploaia / ninsoarea a stat.*).

3.3.2.3. Verbele incoative *a apuca, a ajunge, a cuprinde, a lua* formează structuri ternare împreună cu un substantiv caracterizat prin trăsătura semantică [+Personal] și un substantiv care specifică o stare psihică, o stare fiziologică sau o ipostază comportamentală. Enunțurile: *O apucă disperarea (lenea, râsul, plânsul).*, *L-a ajuns oboseala., M-a cuprins o tristețe!, M-a luat o durere de cap!, L-a prins o răceală.* au tiparul sintactic [$subst_{1\ acuzativ}$ – $V_{aspectual}$ – $subst_{2\ nominativ}$]

Intră în acelaşi tipar construcţii ca *O bufneşte râsul (plânsul).*, *L-a prins somnul.* Alcătuiesc structuri fixe substantivele postverbale *râs* şi *plâns* în context cu verbele *a izbucni* şi *a bufni* (*izbucneşte în râs / plâns, bufneşte în râs / plâns*).

3.4. Structuri eliptice

3.4.1. Incoativul *a începe*, continuativul *a continua* şi terminativul *a termina* se combină şi cu substantive care exprimă „obiecte delimitabile spaţial" precum *casă, tablou* etc. sau „materii" *vin, cafea* etc. Structura este ternară, iar cele două grupuri nominale prezintă anumite trăsături sintactico-semantice obligatorii. Subiectul construcţiei este un pronume sau un substantiv cu trăsătura [+Personal]. Pe al doilea loc (pe poziţia sintactică de obiect direct sau de obiect prepoziţional) se situează un substantiv care prezintă una dintre trăsăturile [–Animat], [+Material], [+Unidimensonal] / [+Bidimensional]:

El începe o casă, un roman.
El continuă cartea, budinca.
Continuaţi (-vă) cafeaua, vă rog!
El termină tabloul, ţigările.
Terminaţi (-vă) vinul!

Construcţiile sunt grupări eliptice, „reduceri" ale unor structuri cu verb la conjunctiv sau infinitiv. Verbul plin, agentiv, poate fi recuperat cu uşurinţă din contextul discursiv sau din configuraţia semantică a substantivului:

El începe √ [***să construiască***] *o casă.*
El începe √ [***să citească, să scrie, să traducă***] *un roman.*
El începe √ [***să bea***] ***vinul.***
El continuă √ [***să scrie, să citească, să traducă***] *cartea.*
El continuă √ [***să mănânce, să prepare***] *budinca.*
Continuaţi √ [***să beţi***] *cafeaua, vă rog!*
El termină √ [**de pictat**] *tabloul.*
El termină √ [**de fumat**] *ţigările.*
Terminaţi √ [**de băut**] *vinul!*

În construcţii precum *Curtea începe de la al doilea stâlp şi se termină la gardul verde.*, ocurenţa aspectualelor este acceptată datorită trăsăturii semantice [+Extensie spaţială] a substantivului cu funcţie de subiect. Structura este, aşadar, tot eliptică: *Curtea începe* √ [*să se desfăşoare, să se extindă până*] *la gardul verde.*

În acest sens se cuvine remarcată deosebirea dintre *Ne-am început drumul cu mare avânt.* „Am început să mergem cu mare avânt." (structura *V aspectual – substantiv temporal*), *Au început drumul de abia în toamnă.* „Au început să construiască drumul de abia în toamnă." (structură eliptică, de tipul celor de mai sus) şi *Drumul naţional începe de la casa Mariei.*, unde substantivul *drumul* se caracterizează ca „obiect material cu extensie spaţială".

3.4.2. Aceleaşi verbe aspectuale (*a începe, a continua, a termina*), precum şi *a se apuca,* apar în context cu substantive care denumesc activităţi, materii sau forme de învăţământ. Sunt tot structuri reduse, în care verbele elidate (din sfera

semantică a lui *a învăța* sau *a practica*) sunt implicate în configurația semantică a substantivelor:

Matei a început √ [*să învețe, să* ***practice***] *tenisul de mic.*

Ana a terminat √ [***de făcut, de studiat***] *medicina la treizeci de ani.*

Radu a început √ [***să studieze, să parcurgă***] *materia cu puțin înainte de sesiune.*

3.4.3. Au o situație specială enunțurile de tipul *Începe frigul.* etc. Ele corespund unor structuri alcătuite din verbul *a fi* și un substantiv (*frig, căldură, gălăgie, mizerie* etc.) prin care se redă o stare (de obicei ambientală). În context cu aspectualele, verbul *a fi* este elidat, iar construcțiile specifică „debutul" stării, „instalarea" ei. Pentru exprimarea semnificației de „proces încheiat" sunt utilizate structurile cu *a fi* însoțit de negație și de (semi)adverbul *mai* (vezi *supra*, **3.3.1.1**):

E frig. → *Începe* √ [*să fie*] *frigul. / Continuă* √ [*să fie*] *frigul. / Nu mai e frig.*

E gălăgie. → *Începe* √ [*să fie*] *gălăgie. / Continuă* √ [*să fie*] *gălăgie. / Nu mai e gălăgie.*

3.4.4. Aspectuale *a începe*, *a continua* și *a urma* apar frecvent în enunțurile incidente inserate în textele dialogate (*începu el, a continuat el, urmă el*). În acest caz sunt elidate verbe *dicendi* (*începu să zică, a continuat să povestească*), verbe care, în astfel de contexte, prezintă un mare grad de proeminență și, prin urmare, pot fi restituite cu ușurință.

3.4.5. În enunțuri imperative aspectuale selecționate de verbele agentive sunt folosite fără verbul plin, acesta fiind recuperat prin contextul discursiv și situațional: *Începeți!, Continuă!, Termină!, Încetează!, Ajunge!.*

3.4.6. Constituie situații de elipsă și următoarele tipuri de construcții:

$V_{aspectual} \leftarrow$ ***cu*** + substantiv (*începe* ***cu*** *două exemple*)

$V_{aspectual} \leftarrow$ ***prin*** + $V_{infinitiv}$ (*începe prin a spune*)

Structurile de mai sus sunt rezultatul elipsei unui substantiv temporal: *începe* √ [*discursul*] *cu două exemple*; *termină* √ [*expunerea*] *prin a spune.*

Elipsa determinatului verbului de aspect (*discursul, expunerea*) plasează în imediata vecinătate a verbului unitatea sintactică cu funcție sintactică de circumstanțial (*prin a spune, cu două exemple*).

Dacă enunțul este imperativ și verbul este terminativ, interpretarea construcției care are în alcătuire prepoziția *cu* este diferită (vezi *infra*, **3.4.8**).

3.4.7. Verbele de aspect însoțesc și verbe pline cu formă de gerunziu:

$V_{aspectual} \leftarrow V_{gerunziu}$ (*începe* ***spunând***).

Caracterul contras al gerunziului permite două interpretări: construcția poate primi o citire echivalentă unei structuri alcătuite prin coordonare (*începe și spune*) sau o citire în care este (re)integrat un verb sau un substantiv temporal (*începe discursul cu spusele*).

3.4.8. Aspectualele (mai ales terminativele *a înceta* și *a termina*) apar în enunțuri de tipul: *Încetează cu prostiile!*, *Termină cu minciunile!*, în care prepoziția *cu* este „desemantizată". Sunt enunțuri prin care se comunică interdicții, și – în multe cazuri – pot fi echivalate cu structuri negative de felul *Nu mai spune prostii!* (*Încetează să mai spui prostii!*), *Nu mai spune minciuni!* (*Încetează să mai spui minciuni!*).

NUMĂRUL ŞI PERSOANA

1. INVENTAR DE FORME

Valorile categoriei de **număr** sunt asociate cu valorile categoriei **persoanei** şi se manifestă paradigmatic (în cadrul opoziţiei *singular ~ plural*) şi sintagmatic (în cadrul fenomenului de acord).

1.1. Manifestarea paradigmatică a categoriei gramaticale de număr

Manifestarea paradigmatică a opoziţiei de număr – *singular ~ plural* – priveşte două mijloace gramaticale: formele flexionare sintetice redau informaţia de număr (şi de persoană) prin *desinenţe*, formele flexionare analitice exprimă aceste informaţii prin *afixul mobil / liber* al structurii lor (aşa-numitul „verb auxiliar").

În paradigma verbului românesc se înregistrează anumite fenomene de omonimie: aşa se întâmplă, de pildă, între anumite zone ale prezentului indicativ şi unele forme de imperativ sau de conjunctiv prezent (vezi *infra*, **1.1.1.1**); de asemenea, prezumtivul perfect prezintă forme omonime cu viitorul indicativ, cu subjonctivul şi condiţionalul perfect (vezi **Modurile personale, 4.1, 5.1, 6.1**).

1.1.1. În cazul verbelor regulate, prezentul indicativ, perfectul simplu, mai-mult-ca-perfectul, imperfectul, conjunctivul prezent şi imperativul se diferenţiază formal printr-o combinaţie de flective ataşate radicalului. *Desinenţele* (purtătoare ale informaţiilor de număr şi de persoană) ocupă ultimul loc în structura morfematică a formei verbale, fiind precedate de sufix (purtător al informaţiei de mod şi de timp). Condiţionate fonetic, *alternanţele fonologice* apar ca indici suplimentari de număr şi de persoană. Alternanţele pot afecta radicalul verbal (*cobor-**Ø***, dar *cobor-**i** ~ coboar-**ă***; *pot-**Ø***, dar *po-**ţi** ~ **poat-e***; *să merg-**Ø***, dar *să merg-**i** ~ să mearg-**ă***) sau sufixul: *povest**esc** ~ povest**eşt-i***; *lucr**ez-Ø** ~ lucr**eaz-ă*** (vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii**).

1.1.1.1. În ce priveşte formele sintetice ale verbului românesc se remarcă existenţa unor serii de omonimii între *forme* din paradigma prezentului indicativ şi *forme* din paradigma altor moduri.

Astfel, ***imperativul*** prezintă secvenţe fonice identice cu ***prezentul indicativ***. Ceea ce diferenţiază cele două serii de forme flexionare este prezenţa accentului frastic („accentul în context obligatoriu" şi conturul intonaţional), component suprasegmental caracteristic pentru structura morfematică a imperativului. La nivel segmental, formele de *plural* ale imperativului, aşadar formele de persoana 5 (afirmativ şi negativ), sunt identice cu formele de persoana 5 ale indicativului prezent: [*voi*] (*nu*) *căutaţi* = (***nu***) ***căutaţi*** [*voi*]!; [*voi*] (*nu*) *lucraţi* = (***nu***) ***lucraţi*** [*voi*]!; [*voi*] (*nu*) *ieşiţi* = (***nu***) ***ieşiţi*** [*voi*]!; [*voi*] (*nu*) *coborâţi* = (***nu***) ***coborâţi*** [*voi*]!; [*voi*] (*nu*) *hotărâţi* = (***nu***) ***hotărâţi*** [*voi*]!.

În cazul *formelor afirmative* de *singular*, există două tipuri de omonimii. Prima, persoana 2 imperativ = persoana 2 indicativ prezent, priveşte verbele cu infinitivul în *-ea*, în *-e* şi în *-i* cu sufix de prezent /Ø/: [*tu*] *apari* = ***apari*** [*tu*]*!*; [*tu*] *treci* = ***treci*** [*tu*]*!*; [*tu*] *ieşi* = ***ieşi*** [*tu*]*!*. A doua omonimie – persoana 2 imperativ = persoana 3 indicativ – apare la verbele cu infinitivul în *-a*, în *-i* (cu sufix pozitiv) şi cele în *-î*: [*el*] *caută* = ***caută*** [*tu*]*!*; [*el*] *lucrează* = ***lucrează*** [*tu*]*!*; [*el*] *iubeşte* = ***iubeşte*** [*tu*]*!*; [*el*] *coboară* = ***coboară*** [*tu*]*!*; [*el*] *hotărăşte* = ***hotărăşte*** [*tu*]*!*.

Imperativul negativ singular asociază adverbul de negaţie cu segmente fonematice identice cu ***infinitivul***: *a căuta* = ***nu căuta*** [*tu*]*!*; *a lucra* = ***nu lucra*** [*tu*]*!*; *a apărea* = ***nu apărea*** [*tu*]*!* etc. (vezi **Modurile personale, 5.1**).

Şi formele de ***conjunctiv prezent*** sunt omonime cu formele de ***prezent indicativ*** cu o singură diferenţă care apare la persoana 3. Verbele care au la indicativ prezent desinenţa ***-ă*** au la conjunctiv desinenţa ***-e***: *cântă*, dar *să cânte*; *creează*, dar *să creeze*. Verbele care au la indicativ prezent desinenţa ***-e***, prezintă la conjunctiv desinenţa ***-ă***: *râde*, dar *să râdă; trece*, dar *să treacă*; *priveşte*, dar *să privească* etc.

În cazul unor verbe cu infinitivul în *-i* ca *a sui, a contribui, a constitui, a înghesui* etc., condiţionarea fonetică impune identitatea formelor de persoana 3 indicativ prezent cu cele de persoana 3, 6 conjunctiv prezent: [*el*] *suie* = [*el, ei*] *să suie;* [*el*] *constituie* = [*el, ei*] *să constituie;* [*el*] *contribuie* = [*el, ei*] *să contribuie* etc. (vezi *infra*, **1.1.1.2**; **Modurile personale, 6.1**; **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii**).

1.1.1.2. Ca o consecinţă a existenţei *formelor omonime* menţionate, pentru paradigma verbală sunt reprezentative desinenţele de *prezent indicativ,* desinenţele de *perfect simplu,* desinenţele de *mai-mult-ca-perfect* şi desinenţele de *imperfect.*

În cele ce urmează se vor înfăţişa aspectele importante privitoare la numărul desinenţelor asociate fiecărei valori (de persoană şi de număr), la omonimiile tipice pentru fiecare serie în parte şi implicit, la tipul de opoziţii – constante sau neutralizate (suprimabile) – caracteristice formelor verbale sintetice.

(a) ***Prezentul indicativ*** prezintă numeroase desinenţe în zona *singularului*:

– pentru persoana 1 (I singular) desinenţele sunt: **-Ø** *caut* [cautØ]; **-u [u]** *afl-u* [aflu]; **-u [ŭ]** *scri-u* [scriŭ]; **-i [ĭ]** *speri-i* [sperĭ].

Dintre acestea, desinenţa specifică de pers.1 este ***-Ø***. Celelalte (***-u*** [-u], ***-u*** [-ŭ] şi ***-i*** [-ĭ]) pot fi considerate realizări fonetice determinate existenţa radicalului vocalic (vezi **Timpul, 2.1**; **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii**).

– pentru persoana 2 desinenţa este **-i**, cu realizările: [ⁱ] *cauţ-i* [cauţⁱ]; [i] *umbl-i* [umbli]; [ĭ] *speri-i* [sperĭ].

În legătură cu posibilitatea altei segmentării morfematice a verbelor de tipul *a tăia*, *a apropia* sau *a deochea*, segmentare prin care s-ar ajunge la detaşarea desinenţei *-Ø* pentru persoana 2 şi consecinţele acestei segmentări, vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii**).

– pentru persoana 3 desinenţele sunt:

– **ă** cu realizările: [**ă**] *afl-ă* [află]; *coboar-ă* [coboară]; [**ŭă**] *plou-ă* [plowă]; [**ĭe**]: *speri-e* [sperie];

– **e** cu realizările:[**e**] *vin-e* [vine] şi [ĭe] *scrie-e* [scrie].

În sfera *pluralului* există câte o desinenţă pentru persoanele 4 şi 5:

– pentru persoana 4 desinenţa este **-m** (*căută-m, află-m, scrie-m, sperie-m* etc.);

– pentru persoana 5 desinenţa este **-ţi** [ţ[i]] (*căuta-ţi* [căutaţ[i]], *afla-ţi* [aflaţ[i]], *scrie-ţi* [scrieţ[i]] etc.).

Valoarea de persoana 6 se exprimă prin *forme omonime* ce caracterizează verbele regulate ale limbii române (vezi *supra*, **1.1.1.1**; **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii**).

Astfel,

– forma de persoana 6 este identică cu persoana 1, la verbele cu infinitivul în *-ea*, *-e*, *-i* şi în *-î* (cu sufix pozitiv): [*eu, ei*] *apar-Ø*, [*eu, ei*] *vin-Ø*, [*eu, ei*] *ies-Ø*, [*eu, ei*] *iubesc-Ø*, [*eu, ei*] *hotărăsc-Ø*.

– forma de persoana 6 este omonimă cu forma de persoana 3 la verbele cu infinitivul în *-a* ([*el, ei*] *caut-ă*), la cele cu infinitivul în *-î* şi sufix */Ø/* ([*el, ei*] *coboar-ă*), precum şi la unele verbe cu infinitivul în *-i* ([*el, ei*] *acoper-ă*.)

La aceste omonimii comune, generale, se adaugă omonimia 6 = 3 care apare ca urmare a unei condiţionări fonetice, la verbe cu infinitivul în *-i* şi radical vocalic, de tipul *a atribui, a contribui, a sui* etc: [*el, ei*] *atribui-e* [atribuĭe], [*el, ei*] *contribui-e* [contribuĭe], [*el, ei*] *sui-e* [suĭe] etc. (vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii**).

În concluzie, paradigma prezentului indicativ este alcătuită din cinci forme diferite. Dintre acestea, prezintă câte o unică desinenţă şi nu sunt afectate de fenomenul de omonimie formele pentru persoanele 4 şi 5, care au desinenţele ***-m*** şi, respectiv, ***-ţi***. Prin urmare, la prezentul indicativ există anumite *opoziţii constante de **persoană*** în paradigma de singular, şi respectiv, de plural: pers. 1 ≠ pers. 2 ≠ pers. 3 (*ar / ari / ară* etc.) ; pers. 4 ≠ pers. 5 ≠ pers. 6 (*arăm / araţi / ară* etc.).

*Opoziţiile de **număr*** sunt *constante* doar în zona persoanelor 2 şi 5: [*tu*] *umbl-i* (2) ~ [*voĭ*] *umbla-ţi* (5).

În celelalte zone ale paradigmei de prezent indicativ opoziţiile de număr sunt *suprimabile*: (x) în zona persoanelor 3 şi 6: [*el, ei*] *cânt-ă*, [*el, ei*] *umbl-ă* (3 = 6) şi (y) în zona persoanelor 1 şi 6: [*eu, ei*] *trec-Ø*, [*el, ei*] *povestesc-Ø* (1 = 6).

În limba română există graiuri care prezintă mai multe omonimii, neacceptate în limba literară. Astfel, în graiul muntenesc forma de persoana 6 este omonimă cu forma de persoana 3 şi în cazul verbelor în *-e* sau a celor în *-i*: [*el, ei*] *cade,* [*el, ei*] *zice,* [*el, ei*] *face,* [*el, ei*] *vorbeşte.* În graiul moldovenesc se foloseşte forma [*el, ei*] *iese.*

(b) ***Imperfectul*** prezintă câte o singură desinenţă pentru fiecare persoană:

– pentru persoana 1 desinenţa este **-m**: *afla-**m**, cobora-**m**, acoperea-**m**, tăcea-**m**, prindea-**m*** etc.;

– pentru persoana 2 desinenţa este **-i**, [ĭ]: *afla-**i*** [aflaĭ], *cobora-**i*** [coboraĭ], *acoperea-**i*** [acoperĕaĭ], *tăcea-**i*** [tăčaĭ], *prindea-**i*** [pridĕaĭ] etc.;

– pentru persoana 3 desinenţa este **-Ø**: *afla-**Ø**, cobora-**Ø**, acoperea-**Ø**, tăcea-**Ø**, prindea-**Ø*** etc.;

– pentru persoana 4 desinenţa este **-m**: *afla-**m**, cobora-**m**, acoperea-**m**, tăcea-**m**, prindea-**m*** etc.;

– pentru persoana 5 desinenţa este **-ţi** [ţ^{i}]: *afla-**ţi*** [aflaţ^{i}], *cobora-**ţi*** [coboraţ^{i}], *acoperea-**ţi*** [acoperĕaţ^{i}], *tăcea-**ţi*** [tăčaţ^{i}], *prindea-**ţi*** [prindĕaţ^{i}] etc.;

– pentru persoana 6 desinenţa este **-u** [ŭ]: *afla-**u*** [aflaŭ], *cobora-**u*** [coboraŭ], *acoperea-**u*** [acoperĕaŭ], *tăcea-**u*** [tăčaŭ], *prindea-**u*** [pridĕaŭ] etc.

Din cele înfăţişate mai sus se poate observa, pe de o parte, că paradigma imperfectului prezintă *opoziţii constante de număr* în două zone. Prima opoziţie apare între formele de persoana 2 şi 5: [*tu*] *umbla-**i*** ~ [*voi*] *umbla-**ţi**.* A doua opoziţie se realizează între formele de persoana 3 şi 6: [*el*] *umbla-**Ø*** ~ [*ei*] *umbla-**u**.*

Pe de altă parte, se remarcă faptul că în această paradigmă există o *omonimie desinenţială*: persoanele 1 şi 4 prezintă aceeaşi desinenţă (***-m***). În această situaţie *opoziţia de număr este suprimabilă.*

(c) În ce priveşte elementul desinenţial, formele de ***perfect simplu*** şi cele de ***mai-mult-ca-perfect*** se aseamănă prin faptul că în structura morfematică se pot detaşa două desinenţe. Cele două timpuri se deosebesc formal doar la persoana 1, unde pentru perfectul simplu desinenţele sunt ***Ø + i*** (*cânta-**Ø+i*** [cântaĭ]), iar pentru mai-mult-ca-perfect desinenţele sunt ***Ø + m*** (*cântase-**Ø+m***).

În restul paradigmei desinenţele se repartizează după cum urmează:

– pentru persoana 2: **-Ø + şi** [ş^{i}] (perfect simplu: *cânta-**Ø+şi*** [cântaş^{i}], mai-mult-ca-perfect: *cântase-**Ø+şi*** [cântaseş^{i}]);

– pentru persoana 3: ***-Ø + Ø*** (perfect simplu: *cântă-**Ø+Ø***, mai-mult-ca-perfect: *cântase-**Ø+Ø*** etc.);

> Interpretarea terminaţiei *-ă* (din *cântă*) şi a lui *-a-* (din *cântase*) ca sufixe şi nu ca desinenţe se poate justifica pe de o parte, prin prezenţa componentului suprasegmental (ele „poartă" accentul), fapt caracteristic sufixelor şi nu desinenţelor, şi, pe de altă parte, prin corelaţii la nivelul sistemului formelor verbale, în care desinenţa pentru persoana 3 este ***-Ø***.

– pentru persoana 4: **-ră + m** (perfect simplu: *cânta-**ră+m***, mai-mult-ca-perfect: *cântase-**ră+m***);

– pentru persoana 5: **-ră** + **ţi** [ţ^i] (perfect simplu: *cânta-**ră+ţi*** [cântarăţ^i], mai-mult-ca-perfect: *cântase-**ră+ţi*** [cântaserăţ^i]) ;

– pentru persoana 6: **-ră** + ***Ø*** (perfect simplu: *cânta-**ră+Ø***, mai-mult-ca-perfect: *cântase-**ră+Ø***).

Justificarea existenţei elementului desinenţial alcătuit din două componente are în vedere două argumente.

Primul se referă la situaţia formelor de plural (persoana 4 şi 5), unde flectivul prezintă un segment iniţial comun ***-ră-*** şi un segment final (***-m***, ***-ţi***) care apare şi în structura morfematică a altor timpuri (vezi, de pildă, formele de prezent *pricepe-**m***, *pricepe-**ţi*** sau de imperfect *pricepea-**m***, *pricepea-**ţi***). Această primă constatare impune detaşarea unei desinenţe ***-Ø***, pentru pers. 3 (comp. pers. 3 prez. indic. *pricepe-**Ø***). Aşadar, pentru plural, desinenţele sunt: ***-ră+m***, ***-ră+ţi*** şi ***-ră+Ø***.

Al doilea argument are în vedere uzul. Mai ales în cazul mai-mult-ca-perfectului, formele cu *-ră-* intră în variaţie liberă cu cele fără *-ră-*: [*noi*] *pricepuse**răm***, dar şi [*noi*] ***procepusem***, [*voi*] *pricepuse**răţi***, dar şi [*voi*] *pricepuseţi*, [*ei*] *pricepuse**ră***, dar şi [*ei*] *pricepuse*.

Cele două observaţii permit disocierea componentului desinenţial de plural în două elemente ***ră+m***, ***ră+ţi*** şi, respectiv, ***ră+Ø***. În acelaşi timp, aceste observaţii conduc la concluzia că, în cazul formelor de perfect simplu şi de mai-mult-ca-perfect, categoria numărului se manifestă prin două componente desinenţiale: în zona pluralului la pers. 4 şi 5 ambele sunt realizate pozitiv, iar la pers. 6 ultima desinenţă este ***-Ø***; în zona singularului (persoanele 1, 2, 3), primul component desinenţial este ***-Ø***, iar la doilea este realizat pozitiv la persoanele 1 şi 2. La pers. 3 ambele componente sunt ***-Ø***.

Perfectul simplu şi mai-mult-ca-perfectul nu sunt afectate de fenomenul omonimiei, astfel încât toate *opoziţiile de număr şi de persoană sunt constante.*

În concluzie, în *zona pluralului* există desinenţe comune întregii paradigme verbale: ***-m***, pentru persoana 4, şi ***-ţi*** [ţ^i], pentru persoana 5, ambele precedate la perfectul simplu şi la mai-mult-ca-perfect de desinenţa ***-ră***.

1.1.2. Formele flexionare analitice (perfectul compus şi viitorul indicativului, condiţionalul şi prezumtivul) exprimă informaţiile de persoană şi de număr prin variaţiile afixului mobil / liber. Sistemul de omonimii între diferite zone ale paradigmei verbale funcţionează şi în cazul acestor forme. Prezumtivul prezent prezintă o situaţie specială: el prezintă *forme omonime* cu subjonctivul (conjunctivul), condiţionalul, şi viitorul.

Astfel doar trei serii de afixe mobile sunt relevante pentru exprimarea persoanei şi a numărului: afixele pentru *perfectul compus*, afixele pentru *viitor* şi afixele pentru *condiţional.*

Perfectul compus prezintă o singură serie de afixe mobile / libere pentru exprimarea semnificaţiilor de persoană şi număr:

– pentru persoana 1: ***am** lucrat*;

– pentru persoana 2: ***ai** lucrat*;

– pentru persoana 3: ***a** lucrat*;
– pentru persoana 4: ***am** lucrat*;
– pentru persoana 5: ***ați** lucrat*;
– pentru persoana 6: ***au** lucrat*.

Există variante regionale pentru afixul mobil de pers. 3 și 6, de felul [*el*] *o făcut / au făcut* sau [*ei*] *or făcut*, [*ei*] *o făcut* sau [*ei*] *a făcut*, variante neacceptate de aspectul normat al limbii române actuale. De asemenea, nu sunt acceptate variantele în care, la plural, al doilea component al perfectului compus primește la toate persoanele terminația ***-(ă)ră***: [*noi*] *am facutără*, [*voi*] *ați făcutără*, [*ei*] *au făcutără*.

Viitorul prezintă următoarele serii de afixe pentru exprimarea semnificațiilor de persoană și număr:
– pentru persoana 1: ***voi / oi** căuta*;
– pentru persoana 2: ***vei / ăi (ei, -i, îi)** căuta*;
– pentru persoana 3: ***va / o / a** căuta*;
– pentru persoana 4: ***vom / om** căuta*;
– pentru persoana 5: ***veți / ăți (eți, îți, oți)** căuta*;
– pentru persoana 6: ***vor / or** căuta*.

Condiționalul prezintă o singură serie de afixe purtătoare de semnificații referitoare la persoană și număr:
– pentru persoana 1: ***aș** cânta*;
– pentru persoana 2: ***ai** cânta*;
– pentru persoana 3: ***ar** cânta*;
– pentru persoana 4: ***am** cânta*;
– pentru persoana 5: ***ați** cânta*;
– pentru persoana 6: ***ar** cânta*.

Formele analitice realizează *opoziții de persoană constante* în interiorul fiecărei valori de număr (vezi pentru *singular*: [*eu*] ***am*** *venit* ~ [*tu*] ***ai*** *venit* ~ [*el*] ***a*** *venit*; [*eu*] ***voi*** *veni* ~ [*tu*] ***vei*** *veni* ~ [*el*] ***va*** *veni*; [*eu*] ***aș*** *veni* ~ [*tu*] ***ai*** *veni* ~ [*el*] ***ar*** *veni* și pentru *plural*: [*noi*] ***am*** *venit* ~ [*voi*] ***ați*** *venit* ~ [*ei*] ***au*** *venit*; [*noi*] ***vom*** *veni* ~ [*voi*] ***veți*** *veni* ~ [*ei*] ***vor*** *veni*; [*noi*] ***am*** *veni* ~ [*voi*] ***ați*** *veni* ~ [*ei*] ***ar*** *veni*.

La fel ca și în cazul formelor sintetice, și la formele analitice (compuse) se remarcă existența unor *omonimii* care afectează o anumită zonă a paradigmei verbale. Astfel, la perfectul compus persoana 1 = persoana 4: [*eu, noi*] ***am*** *cântat*. La condițional persoana 3 = persoana 6: [*el, ei*] ***ar*** *cânta*.

În consecință, în cadrul paradigmei perfectului compus *opozițiile de număr constante* sunt: 2 ~ 5 ([*tu*] ***ai*** *cântat* ~ [*voi*] ***ați*** *cântat*) și 3 ~ 6 ([*el*] ***a*** *cântat* ~ [*ei*] ***au*** *cântat*). La condițional există următoarele opoziții de număr constante: 2 ~ 5 ([*tu*] ***ai*** *cânta* ~ [*voi*] ***ați*** *cânta*) și 1 ~ 4 ([*eu*] ***aș*** *cânta* ~ [*noi*] ***am*** *cânta*).

Fenomenul de omonimie are drept consecință *neutralizarea opozițiilor de număr* între persoanele 1 și 4 pentru perfectul compus și între persoanele a 3 și 6 pentru condițional.

Viitorul, care prezintă o varietate de afixe mobile, nu este afectat fenomenul de omonimie. Prin urmare, la viitor *opozițiile de persoană și de număr sunt în totalitate constante.*

Diversitatea desinențelor, varietatea afixelor mobile, numărul redus de omonimii și caracterul sistematic al acestora permit utilizarea formelor verbale flexionare în contexte în care subiectul nu este exprimat. În limba română pronumele personale cu funcție de subiect apar numai în situații speciale (enunțuri contrastive precum *N-am cerut-o* ***noi****, ci a adus-o* ***ea*** *din proprie inițiativă.* sau în contexte marcate emfatic ***Tu*** *ai cerut-o!*).

1.2. Manifestarea sintagmatică a categoriei gramaticale de număr

Manifestarea sintagmatică a numărului privește modul de realizare a acordului între subiect și verbul cu funcție de predicat. În limba română acordul este – în general – formal (gramatical); se înregistrează însă și fenomene de acord noțional („după înțeles") sau de acord prin atracție, considerate, în anumite situații, variante acceptate de limba literară (vezi **II, Grupul verbal, Acordul dintre subiect și predicat**).

2. SEMNIFICAȚIA CATEGORIEI GRAMATICALE A PERSOANEI

În cazul verbului, **persoana** apare ca o consecință a unor caracteristici semantico-referențiale definitorii ale acestei părți de vorbire: verbul, împreună cu actanții săi, redă o *situație* (*acțiune*, *eveniment*, *stare*) în care sunt angrenați *participanți* (Agent, Pacient, Experimentator, Beneficiar etc.) și simultan, poate evoca *situația de comunicare*, adică interacțiunea verbală care presupune existența a doi *protagoniști* și anume, *locutorul* (vorbitorul) și *alocutorul* (adresantul).

Valorile categoriei – analoge cu cele ale pronumelui personal – constituie un reflex al raporturilor stabilite între participanții la situația comunicată și protagoniștii actului de comunicare (interlocutorii). Participantul „principal" al *acțiunii*, *evenimentului* sau *stării* poate fi identic cu unul din cei doi poli ai comunicării (protagoniștii comunicării, interlocutoii) sau poate fi situat în afara actului enunțării. Trăsătura semantică [participant la situația comunicată = protagonist la actul de enunțare] disociază primele două persoane, pe de o parte, și persoana a treia, pe de altă parte. Identitatea cu locutorul sau cu alocutorul distinge între primele două persoane: persoana 1 indică coincidența participantului cu vorbitorul (locutorul), iar persoana 2 identifică participantul cu adresantul (alocutorul). Persoana 3 se definește negativ, prin nonidentitatea cu interlocutorii (protagoniștii actului de enunțare).

Semnificația intrinsecă a formelor de persoană poate fi reprezentate prin următoarele trăsături: persoana 1 [+locutor], [–alocutor]; persoana 2 [–locutor], [+alocutor]; persoana 3 [–locutor], [–alocutor] (vezi *infra*, **3**)

Valorile categoriei persoanei se realizează numai în cadrul grupului predicatului: verbul (predicat) se acordă cu subiectul, adică „primeşte" de la subiect informaţia gramaticală de persoană.

Verbul ia forma de persoana 1 sau 2, dacă subiectul prezintă trăsăturile semantice [+ Animat], [+ Uman]. Numai aceste trăsături fac posibilă identificarea participanţilor la situaţia comunicată cu protagoniştii actului de enunţare. De aceea sunt subiecte pentru formele de persoana 1 şi 2 numai pronumele personale corespondente. Acestea proiectează în matricea verbului trăsăturile [+locutor, - alocutor] sau [- locutor, +alocutor].

Subiectul unui verb la persoana 3 poate fi un substantiv (***Băiatul** aleargă.*, ***Femeia** citeşte.*, ***Pisica** miaună.*, ***Pasărea** ciripeşte.*, ***Soarele** apune.*, ***Avionul** decolează.*, ***Prietenia** constă în încredere.*), un pronume personal de persoana 3 (***El** aleargă (el = băiatul).*, ***Ea** citeşte.* (*ea = femeia*), ***Ea** miaună.* (*ea = pisica*), ***El** apune* (*el = soarele*)) sau alte pronume (*Maşina mea este scumpă, **a** Marei costă mai puţin.*, ***Cine** citeşte?*, ***Ce** te-a apucat?*, *Nu vedea **cine** a venit.*, *Nu ştia **ce** îl interesează în mod deosebit.*, ***Acesta*** (***acela, celălalt***) *aleargă.*, ***Aceasta*** (***aceea, cealaltă***) *ciripeşte.*, ***Oricine** citeşte.*, ***Fiecare** trăieşte cum îi place.*, ***Ceva** s-a spart.*, ***Nimeni** nu citeşte.*, ***Nimic** nu contează pentru el.*). De asemenea, subiectul unui verb cu forma de persoana 3 poate fi o propoziţie relativă care stă în locul substantivelor *omul* sau *persoana* (***Cine se scoală de dimineaţă** departe ajunge.*) sau o propoziţie conjuncţională care stă în locul substantivului *faptul* (*Mă preocupă (faptul) **că nu e atent.**, Reiese **că ai greşit.***).

În toate situaţiile înfăţişate mai sus substantivul şi substitutele sale „imprimă" predicatului informaţia [- locutor, - alocutor].

Formele verbale de persoana 3 sunt folosite şi în enunţuri cu subiect nedeterminat ca în *Spune la radio.*, *Sună la uşă.*, cu subiect suprimat prin mecanisme de „impersonalizare" ca în *Se pleacă mâine.*, precum şi în cazurile în care verbele nu acceptă subiect ca în *Plouă.*, *Nu-mi pasă de nimic.*

Astfel forma de persoana 3 este forma prin care verbul realizează funcţia sa principală, aceea de a comunica despre fiinţe, „lucruri" şi „fapte". Orice verb are forme de persoana 3, aşadar *orice verb prezintă **forme flexionare în raport cu categoria persoanei***. Sunt ***personale*** formele de *indicativ*, *condiţional*, *prezumtiv*, *conjunctiv* şi *imperativ*, care se modifică, realizând acordul cu subiectul. Sunt ***nepersonale*** formele de *infinitiv*, *supin*, *participiu* şi *gerunziu* care, deşi acceptă contexte de subiect, nu se modifică în funcţie de persoana (şi numărul) acestuia (vezi **Forme verbale nepersonale**).

Formal, ***valorile*** şi ***opoziţiile*** de persoană se exprimă solidar cu cele de număr, prin desinenţe la formele sintetice sau, la formele analitice, prin variaţia elementului mobil (vezi *infra*, **3**). Rămân în afara opoziţiilor de persoană verbele care, prin configuraţia semantico-lexicală, evocă o situaţie (stare ambientală) ce nu implică participanţi ca *plouă, ninge, burniţează* etc. precum şi unele verbe care redau stări psihice ca *a-i păsa, a (i) se urî, a conveni* etc. Toate aceste verbe nu acceptă subiect (vezi **Clase sintactice şi sintactico-semantice de verbe**).

Când este necesară, referirea la persoană se realizează prin componentul aflat în poziția sintactică de obiect indirect (***Îmi** convine să nu vină., Nu-**ți** pasă că n-ai câștigat., **I** s-a urât să aștepte.*).

Capacitatea de a realiza opozițiile de persoană nu este comună tuturor verbelor. Posibilitatea de a manifesta forme pentru toate cele șase persoane depinde de configurația semantică a verbului. Conținutul semantic al verbului este răspunzător de selecția în poziția de subiect a pronumelor personale de persoana 1 sau 2. De asemenea, configurația semantică a verbului dirijează selecția tipului de substantiv care poate funcționa ca subiect.

Realizează opozițiile de persoană numai verbele care evocă situații ce pot fi asociate ființelor umane (*a alerga, a avea, a fi, a merge* etc.). Acestea acceptă ca subiect atât un substantiv [+ Uman], o propoziție relativă substituibilă cu substantivele *persoana* sau *omul*, cât și un pronume personal de persoana 1 sau de persoana 2 (*băiatul **aleargă** ~ eu **alerg** ~ tu **alergi**; el **are** ~ eu **am** ~ tu **ai**; el **este** ~ eu **sunt** ~ tu **ești**; fetița **merge** ~ eu **merg** ~ tu **mergi***). Verbele de acest fel prezintă toate formele flexionare în raport de categoria persoanei, adică sunt ***verbe cu flexiune completă de persoană*** – ***verbe „morfologic personale"*** sau ***„tripersonale"***.

Sunt *defective* de persoana 1, 4 și 2, 5 verbele care redau *stări* și *evenimente* ce nu se află „sub controlul" unei ființe umane, sau *acțiuni* ce nu sunt provocate de un participant [+ Uman]; acestea nu selectează ca subiect pronumele *eu, tu, noi, voi*. Pentru că prezintă numai forme pentru persoanele 3 și 6 aceste verbe se numesc ***unipersonale***. Configurația semantică a verbelor unipersonale impune mai departe selecția subiectului. Unele (*a adulmeca, a cotcodăci, a croncăni, a grohăi, a guița, a lătra, a mieuna, a mârâi* etc.) selectează subiect [+Animat] [– Uman] (*Câinele adulmecă., Pisica miaună.*). Altele (*a adia, a apune, a ateriza, a bubui, a coincide, a curge, a izvorî,* etc.) selectează subiect [– Animat] (*Soarele apune., Părerea mea coincide cu ideea ta.*).

În anumite împrejurări discursive, unele verbe defective (mai frecvent cele care redau procese referitoare la ființe nonumane) realizează forme de persoana 1, 4 și 2, 5 ca urmare a unei extensii metaforice. În acest caz verbele sunt „recategorizate" plasându-se în grupa verbelor cu flexiune completă de persoană. Compară: *Câinele latră.* (unipersonal). cu *Ce tot latri degeaba?* (verb cu flexiune completă de persoană); *Apa se prelingea pe perete.* (unipersonal) cu *Ioana se prelingea pe lângă perete ca o umbră.* (verb cu flexiune completă de persoană).

Verbe cu un conținut semantic abstract impun un subiect ce poate fi subsumat substantivului *faptul*, adică acceptă în poziția de subiect propoziția conjuncțională sau formele verbale nepersonale: ***Ajunge** că m-a supărat., **Merită** să încerci / a încerca., Îi **place** să călătorească., **Rămâne** să mai vedem / a mai vedea., **Reiese** că ai înțeles.*

În funcție de tipul de subiect selecționat verbele se grupează în ***verbe sintactic personale*** și ***verbe impersonale***. ***Verbele sintactic personale*** selectează subiect [+ Animat, ± Uman] (*a alerga, a avea* etc., *a adulmeca* etc.), o propoziție relativă echivalentă cu un nume [+ Animat] (precum *Cine are bani poate cumpăra orice.*) sau un subiect [– Animat] (*a adia, a apune, a ateriza* etc.). În schimb, aceste verbe nu acceptă subiect realizat prin propoziția conjuncțională sau prin forme verbale nepersonale. ***Verbele impersonale*** exclud prezența subiectului (*a ninge, a păsa* etc.) sau impun selecția unui subiect de tipul *faptul*, prin urmare propoziția conjuncțională sau echivalentele ei (vezi **Clase sintactice și sintactico-semantice de verbe**).

3. SEMNIFICAȚIA CATEGORIEI GRAMATICALE A NUMĂRULUI

Categoria numărului – manifestată flexionar – apare numai în cadrul grupului predicatului, unde verbul „copiază" împreună cu persoana, și numărul subiectului său.

Semnificațiile categoriei numărului privesc nu procesul, ci ***participantul*** sau ***participanții*** la situația comunicată și sunt neomogene, întrucât subiectul poate fi sau substantiv sau pronume personal (vezi *supra*, **2**). Realizează valorile *singular ~ plural* verbele cu flexiune completă și unele verbe defective sintactic personale. Rămân în afara acestei opoziții acele verbe impersonale care nu au decât forme de singular. Opoziția *singular ~ plural* se descrie ca: *unicitate* (un singur participant „principal" al procesului) ~ *pluralitate* (mai mulți participanți „principali" ai procesului).

> Verbul realizează distincția semantică *unitate / pluralitate* referitoare la ***proces*** doar ca opoziție aspectuală și o manifestă contextual sau lexical: *Te-a căutat ieri. / Te-a căutat ieri **de două ori**., A citit cartea. / A **recitit** cartea.* (vezi **Categoria aspectului**). Numai în această împrejurare prin forma verbală se disociază între un proces și mai multe procese, așa cum prin forma substantivului se disociază între un „obiect" și mai multe „obiecte".

Asociată cu formele de persoana 1, 4 sau 2, 5 opoziția de număr are semnificația de bază a pronumelui personal (vezi **Pronumele personal**). ***Singularul*** redă o situație ce implică un participant identic cu unul dintre protagoniștii actului de enunțare, având următoarele trăsături: persoana 1 [+ locutor, – alocutor] ([*eu*] *vorbesc*), persoana 2 [– locutor, + alocutor] ([*tu*] *vorbești*). ***Pluralul*** formelor de persoana 4 și 5 evocă situații la care participă o colectivitate de indivizi (*noi = eu + tu*, sau *eu + alții*; *voi = tu + tu* sau *tu + alții*), dar nu exprimă faptul că toți indivizii care formează colectivitatea au calitatea de protagoniști ai actului de comunicare: *vorbim* redă o situație în care numai unul dintre membrii mulțimii implicate în acțiune are trăsăturile [+locutor, –alocutor]; *vorbiți* redă o situație în care cel puțin un participant este și protagonistul actului de comunicare definit ca [–locutor, +alocutor].

4. VALORI DISCURSIVE ALE PERSOANEI ŞI ALE NUMĂRULUI

Din motive care ţin de intenţiile vorbitorului, formele verbale flexionare capătă anumite **valori discursive** prin care se produce, în fapt, neutralizarea opoziţiilor de persoană şi de număr.

4.1. Semnificaţii discursive în zona singularului

În zona singularului utilizarea noncanonică a formelor afectează numai valorile de persoană.

Formele de ***persoana 1*** se folosesc în locul formelor de *persoana 2*, reflectând intenţia locutorului de a se identifica cu adresantul:

[Mama către copil, stăpâna către pisoi sau către căţel:]

Eu sunt cuminte şi frumos! (= „Tu eşti cuminte şi frumos.")

De asemenea formele de persoana 1 sunt utilizate în locul formelor de *persoana 3*. Se exprimă astfel dorinţa protagonistului vorbitor (a locutorului) de a se identifica cu acel participant la procesul comunicat neimplicat în actul de enunţare, dar prezent în situaţia de comunicare:

[Mama se adresează unui alocutor referindu-se la copil aflat de faţă la discuţie]:

Dar eu sunt fetiţă bună şi mănânc tot, nu-i aşa ? (= „Dar ea e fetiţă bună şi mănâncă tot.")

Formele de ***persoana 2*** sunt utilizate în locul *formelor de persoana 3 sau 6*; modificarea semnificaţiei formei verbale se realizează – de obicei – prin schimbarea modului: imperativul „ia locul" indicativului (vezi **Modurile personale, 5.3.2**):

*Şi după ce i-au luat văzul, **trage-i*** [= i-au tras], *pumni, palme, şi pe urmă care cu ce apucă.* (I. L. Caragiale, *Două loturi*)

Formele de ***persoana 3*** se folosesc în locul *formei de persoana 1*, reflectând dorinţa vorbitorului de a se disocia de statutul de locutor şi de a asigura o „privire din afară" a situaţiei de comunicare:

[Mama către copil:] *Mama îţi va da imediat mâncare!* (= „Eu îţi voi da imediat mâncare!").

[Radu către Andreea:] *Lasă, fătă, că-ţi arată el, Radu, distracţii!* („Lasă, fată, că-ţi arăt eu distracţii!")

Aceleaşi forme se pot utiliza cu semnificaţia proprie *persoanei 2*:

Mai merge la Zambilica, băiatul? (I. L. Caragiale, *Bubico*)

(= „Mai mergi la Zambilica ?")

4.2. Semnificaţii discursive în zona pluralului

Formele din zona pluralului sunt utilizate pentru a exprima semnificaţii de persoană din sfera singularului. Valorile discursive ale formelor de plural afectează atât opoziţiile de persoană, cât şi opoziţiile de număr. Formele de persoana 4 şi 5 realizează valori discursive diverse, cunoscute sub denumirile de *pluralul autorului (şi al oratorului), pluralul solidarităţii, pluralul implicării,*

pluralul autorității, pluralul modestiei, pluralul cititorului, pluralul colectivității (vezi **Pronumele personal propriu-zis, 4.2**). Semnificațiile sunt însă complexe și uneori, divergente: valorile discursive acoperă informații ca [+ locutor] sau [+ alocutor] *amplificat*, ca [+locutor] *diminuat* sau ca [– locutor, + alocutor] *generalizat*.

4.2.1. Formele de ***persoana 4*** se utilizează cu valoarea oricărei persoane din sfera singularului. În locul *persoanei 1* redau ori o amplificare a *eu*-lui, cu valoarea de „plural al autorității" (*Noi, Ștefan – Voievod* ***poruncim***...), ori, dimpotrivă, o atenuare a *eu*-lui, cu valoarea de „plural al modestiei" (***Să vedem*** *ce fac mai departe.*), de „plural al autorului" (***Ne propunem să înfățișăm*** *în cele ce urmează*...) și al „oratorului" (***Vom demonstra*** *că inculpatul*...) sau de „plural al colectivității" (*Aici* (*noi*) *așa* ***construim*** *casele*).

Aceleași forme sunt utilizate în locul *persoanei 2* când locutorul se implică afectiv în procesul care vizează alocutorul („pluralul implicării"):

[Profesoara adresându-se elevului]:

Sper că data viitoare vom fi mai pregătiți! (= „Sper că data viitoare vei fi mai pregătit!")

Verbul cu formă de persoana 4 apare în locul *persoanei 2* și când vorbitorul mimează integrarea în aceeași colectivitate cu un participant aflat în afara actului de comunicare:

Dar noi suntem fetițe bune și mâncăm tot, nu-i așa ?

(= „Dar tu [persoană prezentă, dar căreia nu mă adresez direct] ești fetiță bună și mănânci tot.")

Folosite cu valori discursive, formele de ***persoana 5*** redau fie o generalizare a valorii de singular (așa-numitul „plural al cititorului" (***Citiți*** *cu atenție textul și* ***subliniați***...), fie o amplificare a semnificației [– locutor, + alocutor], caz în care se vorbește despre „pluralul politeții" (***Sunteți*** *omul pe care îl admir cel mai mult.*).

De fapt, valorile mai sus menționate „deviază" numai într-o oarecare măsură de la semnificația de bază a persoanei 5, întrucât se poate vorbi de „pluralul cititorului" numai dacă luăm în considerație faptul că indicațiile sunt receptate de către un singur adresant, iar „pluralul politeții" este un fenomen normal în limba română actuală, fenomen impus de factori pragmatici și structurali (vezi **Pronumele de politețe**).

4.2.2. Acoperind întreaga zonă a persoanei și a numărului, pentru a exprima **semnificația „generic"** („orice", „toată lumea"), se folosesc mai ales formele de persoana 2 (*Ai carte, ai parte., Ai zice că ești în Sahara., Nu poți să știi niciodată cum e mai bine., Dacă mergi drept înainte dai de o clădire impunătoare.*).

Mai puțin frecvent, pentru a exprima aceeași semnificație („generic") sunt utilizate și formele de persoana 4 (*Plângând alungăm mânia., Nu pentru școală, ci pentru viață învățăm.*) și formele de persoana 3 (*Cine seamănă vânt culege furtună., Orice om care fuge de ai săi fuge prea departe.*).

În aceste cazuri, semnificația „generic" se actualizează prin alt mecanism decât cel răspunzător de informația „generic" purtată de formele de persoana 2. În *Plângând **alungăm** mânia.* forma verbală își păstrează într-un anume fel trăsăturile caracteristice (vezi *supra*, *„noi"* = *eu* + *tu*, sau *eu* + *alții*), dar actualizează trăsătura pe care o poartă determinativul *tot, toți*: „Plângând noi toți alungăm mânia.". La fel și în cazul structurilor *Cine seamănă vânt culege furtună.*, unde semnificația „generic" provine din interpretarea enunțului ca „Oricine seamănă vânt culege furtună.", așadar, din asocierea implicită a formei verbale de persoana 3 (cu semnificația de bază [– locutor], [– alocutor]) cu determinativul generalizant (*oricine*).

CATEGORIA DIATEZEI

1. DEFINIȚIE

Diateza este o categorie ***sintactică*** și ***pragmatică***, interesând atât verbul, cât și ansamblul propoziției, întrucât angajează verbul și actanții lui (cu rolurile și funcțiile sintactice atribuite acestora): Subiectul-Agent și Complementul-Pacient. ***Sintactic,*** exprimă relația Verb – Subiect – Complement direct, respectiv Verb – Subiect, iar, ***pragmatic***, realizează o deplasare a interesului comunicativ de la Agentul-subiect (diateza **activă**) spre Pacientul-subiect (diateza **pasivă**), spre procesul însuși, fără referire la actanți / argumente (diateza **impersonală**).

Fiecare termen al diatezei se manifestă printr-o ***construcție sintactică proprie*** și prezintă, în raport cu diateza **activă**, considerată termenul nemarcat al opoziției, o ***reorganizare a structurii sintactice*** (**ca ierarhie sintactică**, respectiv **ca ierarhie tematică** a componentelor). Efectul acestei reorganizări este ***orientarea*** interesului comunicativ ***spre unul*** dintre cele trei componente ale propoziției (sau două, dacă verbul este monovalent): subiect, verb, complement direct / subiect, verb, variind, pentru fiecare diateză, componentul tematizat, iar, din altă perspectivă, componentul aflat în centrul interesului comunicativ. Vezi construcțiile opozabile:

– *Ion (îl) apără pe Gheorghe.* (**activ**) vs *Gheorghe este apărat de Ion.* (**pasiv**);

– *Echipa bucureșteană construiește podul.* (**activ**) vs *Podul se construiește de către echipa bucureșteană.* (**pasiv**, în **varianta reflexiv-pasivă**);

– *Ion mănâncă mult., Ion vine târziu., Ion trăiește bine., El procedează corect.* (**activ**) vs *Se mănâncă mult., Se vine târziu., Se trăiește bine., Se procedează corect.* (**impersonal**).

2. SPECIFICUL CATEGORIEI

Dintre categoriile verbale, categoria diatezei a suscitat cele mai numeroase dezbateri teoretice, antrenând diferențe semnificative de interpretare, atât sub aspectul modului de concepere a diatezelor și al domeniului de extindere a fiecărei diateze, cât și sub aspectul numărului de diateze. Toate aceste dezbateri au plecat,

într-un fel sau altul, de la constatarea că diateza este o categorie diferită de celelalte categorii verbale, specificul ei fiind dat de următoarele trăsături:

(a) are o manifestare predominant ***sintactică***, prin angajarea construcției verbale în ansamblul ei (verb + actanți / argumente);

(b) are o marcare diferită de a celorlalte categorii, fiecare diateză distingându-se, pe lângă turnura proprie de construcție, prin mărci extraverbale, mărci care au în comun natura lor ***analitică***;

(c) cunoaște diferențe mari de manifestare de la un termen la altul al categoriei, detașându-se, pe de o parte, pasivul și impersonalul, iar, pe de alta, reflexivul. Pasivul și impersonalul au în comun efectul de reorganizare ierarhică a tiparului sintactic, determinând organizări sintactice diferite față de tiparul de bază (activ), în timp ce reflexivul păstrează neschimbată ierarhia sintactică a construcției active (vezi, în consecință, eliminarea reflexivului dintre termenii diatezei, *infra*, **3**);

(d) se distinge prin neparticiparea *tuturor lexemelor aparținând verbului* la opozițiile de diateză. În raport cu celelalte categorii gramaticale, care, cu nesemnificative excepții (cazurile de defectivitate), angajează clasa verbului cu întregul ei inventar, diateza nu antrenează *toate* verbele. Nu participă la opozițiile de diateză clase întregi de verbe: verbele intrinsec impersonale (atât verbele fără subiect, cât și cele cu subiectul realizat prin propoziție conjuncțională sau prin forme verbale nepersonale) ; verbele obligatoriu reflexive ; verbele copulative; verbele cu subiect nonanimat. La aceste restricții generale, fiecare diateză își adaugă propriile restricții : unele sintactice (legate de trăsăturile de construcție ale verbului), altele sintactico-semantice (legate de prezența / absența anumitor roluri tematice în / din schema de roluri a verbului), altele selecționale (privind trăsături lexicale ale subiectului și / sau ale complementului); vezi **II, Construcții pasive și construcții impersonale, 1.2.1; 1.2.2; 2.3**.

3. POZIȚIA REFLEXIVULUI

În raport cu inventarul tradițional de diateze, care include și termenul ***reflexiv***, în cadrul acestei gramatici, categoria diatezei se limitează la opozițiile ***activ – pasiv***, ***activ – impersonal***. Eliminarea ***reflexivului*** dintre valorile de diateză are următoarele explicații : (a) eterogenitatea sintactică a reflexivului în limba română (vezi **II, Construcții reflexive și construcții reciproce**); (b) niciuna dintre ipostazele reflexivului, exceptând reflexivul pasiv și reflexivul impersonal (ultimele ca realizări ale celorlalte diateze), nu îndeplinește caracteristicile definitorii ale categoriei diatezei, și anume:

• Construcțiile cu ***reflexiv obligatoriu***, cele considerate, prin tradiție, ca aparținând diatezei reflexive, nu satisfac opozițiile de diateză, întrucât, în orice apariție a centrului lor verbal, prezența cliticului reflexiv este obligatorie, cliticul apărând ca formant al verbului sau al locuțiunii verbale (vezi **I, Clase sintactice și sintactico-semantice de verbe, 4.5; II, Construcții reflexive și construcții**

reciproce, 1.2.2.1; Predicatul, 2.1.2.4). Este imposibil a admite, din punct de vedere teoretic, existenţa unei categorii gramaticale şi a unui termen distinct al categoriei dacă acest termen nu intră, cu o anumită regularitate, într-un sistem de opoziţii. Nu s-ar putea niciodată accepta existenţa în limba română, pentru flexiunea verbală, a categoriei gramaticale a persoanei *dacă toate verbele româneşti* ar avea statut *unipersonal*. Pe acelaşi tip de raţionament, nu se poate accepta existenţa termenului ***reflexiv*** al diatezei numai pe baza construcţiei obligatorii a verbului cu un clitic reflexiv.

• Construcţiile cu ***reflexiv propriu-zis*** (reflexiv ocupând poziţia de complement direct sau indirect), considerate şi ele de unii cercetători ca aparţinând categoriei diatezei, graţie calităţii lor de a intra în *structuri opozabile* (*Ion îl apără pe Gheorghe.* vs *Ion se apără pe sine.*; *Ion pregăteşte ceva lui Gheorghe.* vs *Ion îşi pregăteşte ceva sieşi.*), se deosebesc de ceilalţi termeni ai diatezei prin caracteristica ***de a nu produce o reorganizare ierarhică*** a structurii sintactice de bază. Construcţiile reflexive (propriu-zise), rezultate printr-un mecanism specific de *pronominalizare* (vezi **Pronumele reflexiv**), păstrează *intactă* ierarhia sintactică de bază a construcţiei nonreflexive. Schimbarea de topică (de aşezare a complementului realizat prin clitic reflexiv) în raport cu verbul este normală în cazul pronominalizării prin clitic, indiferent de faptul că acest clitic este reflexiv sau personal; această schimbare de topică nu se asociază însă cu o ***reorganizare ierarhică*** a structurii active nonreflexive; vezi: *Ion apără **pe Gheorghe.*** (Subiect – Verb – OD)→ *Ion **îl** apără.* (Subiect – Verb – OD); *Ion*$_i$ *apără **pe Ion***$_i$.→ *Ion*$_i$ ***se***$_i$ *apără.* (Subiect – Verb – OD).

Cum categoria diatezei se distinge prin ***particularitatea de a schimba ierarhiile sintactice*** ale structurii nemarcate (active), reflexivul propriu-zis nu satisface condiţiile acestei definiţii. Se subordonează ***diatezei*** numai termenii opozabili activ – pasiv, activ – impersonal, ***pasivul*** şi ***impersonalul*** fiind singurele categorii care îndeplinesc condiţia reorganizării ierarhice. Pasivul şi impersonalul subordonează însă şi unele tipuri de reflexiv: ***reflexivul pasiv*** şi ***reflexivul impersonal***, primul ca realizare posibilă a diatezei pasive, alături de realizarea cu operatorul ***a fi***, celălalt ca unică realizare a diatezei impersonale (vezi **II, Construcţii pasive şi construcţii impersonale, 1.1.3; 2.1**).

Cum ***reflexivul propriu-zis*** se realizează în construcţii în care cliticul reflexiv are statut anaforic sau deictic, el apare discutat la clasa pronumelui (vezi **I, Pronumele reflexiv**), precum şi la categoria mai largă a anaforelor (vezi **II, Anafora, 2**). Va fi discutat, de asemenea, ca realizare anaforică / deictică posibilă a funcţiilor sintactice actanţiale: complement direct şi complement indirect, precum şi a funcţiilor sintactice obţinute prin reorganizarea construcţiei verbale, din atragerea de componente nonverbale: complementul posesiv (vezi **II, Complementul direct, 2.1.3; Complementul indirect, 2.2; Complementul posesiv, 2.1.1**). Sinteza asupra construcţiilor reflexive, conţinând întreaga varietate de construcţii, de funcţii şi valori, precum şi modalităţile de dezambiguizare şi de distingere a fiecărui tip, va apărea în volumul al II-lea (vezi **II, Construcţii reflexive şi construcţii reciproce**).

Dat fiind specificul ***sintactic*** al categoriei diatezei, interesând *construcția verbală în ansamblul ei*, și dat fiind specificul ei ***pragmatic*** (***enunțiativ***), posibil a se surprinde numai într-un ansamblu transfrastic și prin urmărirea construcției din perspectiva intenției comunicative, examinarea de detaliu a construcțiilor de diateză (pasivă și impersonală) se va face în volumul al II-lea, în care o secțiune specială este destinată construcțiilor interesând G(rupul)V(erbal) în ansamblul lui (vezi **II, Construcții pasive și construcții impersonale**).

FORME VERBALE NEPERSONALE

1. PREZENTARE GENERALĂ A FORMELOR VERBALE NEPERSONALE

Considerate prin tradiție ca aparținând modului, ***formele verbale nepersonale*** (numite și ***nepredicative*** sau ***nonfinite***) nu exprimă, în realitate, semnificații modale, neindicând atitudinea vorbitorului în legătură cu acțiunea sau starea exprimată de verb și neexprimând aprecierea acțiunii (a stării sau a evenimentului) ca sigură, posibilă, realizabilă (în funcție de satisfacerea unei condiții), ca incertă, dorită, ireală etc. (vezi **Modurile personale**). Ele grupează forme ale verbului a căror trăsătură comună este ***îndepărtarea***, într-o măsură mai mare sau mai mică, de manifestarea prototipică a verbului. Există trăsături comune (generale) ale *îndepărtării* de verbul prototipic, la care, în funcție de formă și de tiparul sintactic în care se utilizează fiecare, se adaugă și trăsături specifice.

Semnele generale ale pierderii parțiale a naturii verbale sunt următoarele:

(a) ***Sub aspect semantico-enunțiativ***, pierd autonomia enunțiativă (autonomia în comunicare), grupurile sintactice create în jurul unui centru verbal la o formă nepersonală pierzând capacitatea predicativă și posibilitatea de ancorare situațional-temporală. În consecință, pentru a funcționa autonom, toate aceste forme ***cer prezența unui suport verbal la mod personal***, indiferent de calitatea acestui suport (copulativ, aspectual, modal, pasiv), suport care le asigură capacitate predicativă și ancorare situațională. Astfel, grupurile **ajungând Ion cu mașina la București*, **ajuns Ion cu mașina la București*, **caietul cumpărat de către părinți*, **de telefonat la București*, **a lucra la București* sunt imposibile ca grupuri autonome (deci ca enunțuri), ele devenind enunțuri numai în relație cu un suport verbal la mod predicativ: ***Ajungând** / **Ajuns** Ion cu mașina la București, i s-au **clarificat** intențiile.*, *Caietul **este** / **pare** / **trebuie** **cumpărat** de către părinți.*, ***Se apucă** / **Rămâne de telefonat** la București.*, ***Începe** / **Continuă a lucra** la București.*; vezi **II, Predicatul, 1.1.3; 2.2.**

(b) ***Sub aspect flexionar***, pierd flexiunea de număr și de persoană și, cu excepția infinitivului, și flexiunea temporală. În relație cu un suport verbal la o formă personală, cel care asigură predicativitatea (autonomia enunțiativă), formele verbale nepersonale nu marchează, prin expresie proprie, valorile de număr, persoană și, exceptând infinitivul, și pe cele de timp, ci se acomodează la valorile

exprimate de forma verbului-suport (vezi: *poţi rezolva* vs *puteţi rezolva* vs *aţi putut rezolva*, unde valorile „2 sg. prezent" vs „2 pl. prezent" vs „2 pl. pf. compus" sunt transmise contextual de la verbul-suport).

(c) ***Sub aspect sintactic***, se disting prin capacitatea de a apărea *simultan, ca termeni subordonaţi*, dar şi *ca centre de grup*, constituind, împreună cu determinările (complemente şi adjuncţi), un GV. Ca elemente dependente, se includ în diverse alte grupuri sintactice (în componenţa unui GV, unui GAdj, unui GN), iar, ca centre de GV, atrag ele însele complemente (inclusiv un subiect), cărora le impun restricţii de caz sau / şi de prepoziţie, precum şi o grilă de roluri tematice, specifică fiecărui verb-centru. Astfel, în construcţiile: ***Pot*** *primi rezultatele de la colegi.*, ***Simt*** *venind dinspre mare o adiere de vânt.*, respectiv ***Rămâne*** *de trimis profesorilor rezultatele*, formele nepersonale *primi* (infinitiv), *venind* (gerunziu) şi *de trimis* (supin) apar, *simultan*, ca termeni dependenţi faţă de un regent la mod personal, ocupând poziţia de complement direct (OD) faţă de regenţii *pot* şi *simt*, respectiv de subiect, faţă de regentul impersonal *rămâne*, iar, în calitate de centre de grup sintactic (centre de GV), fiecare cere câte două / trei poziţii sintactice (în cazul infinitivului *primi*, verbul triactanţial impune rolurile [Ţintă + Pacient + Sursă] şi funcţiile sintactice [Subiect + OD + Circ / OPrep]: *primi* ***rezultatele de la Cluj / de la colegi***; în cazul gerunziului *venind*, verbul biactanţial impune rolurile [Pacient + Sursă] şi funcţiile [Subiect + Circ]: *venind* ***o adiere dinspre...***; în cazul supinului *de trimis*, verbul impune rolurile [Pacient + Ţintă] şi funcţiile [OD + OI]: *de trimis* ***profesorilor rezultatele***).

(d) Formele verbale nepersonale se caracterizează prin ***atragerea spre alte clase*** lexico-gramaticale (spre nume, adjectiv sau adverb), fără ca această conversiune să fie completă, ceea ce determină, ca particularitate specifică, ***natura intermediară*** a acestor forme (între verb şi nume, între verb şi adjectiv, între verb şi adverb). Fiecare în parte nu se identifică integral nici cu trăsăturile prototipice ale verbului, nici cu trăsăturile prototipice ale claselor spre care se orientează, nefiind nici verbe prototipice, dar nici substantive, adjective sau adverbe prototipice. Cu diferenţe de la o formă la alta şi de la un context de apariţie la altul, infinitivul şi supinul prezintă caracteristici de tip verbal, dar şi de tip nominal (în cazul supinului, diversitatea de comportament este mai mare, existând şi construcţii în care se comportă adjectival / adverbial). Participiul are caracteristici de tip verbal, dar şi de tip adjectival. Gerunziul are caracteristici de tip verbal, dar şi de tip adverbial. ***Trăsăturile duble***, uneori contradictorii, venind de la părţi de vorbire totalmente diferite, se manifestă succesiv, dar şi simultan.

Includerea tuturor acestor forme în ***paradigma verbului***, şi nu a claselor spre care se orientează şi cu care au în comun o seamă de trăsături ***nu are o explicaţie morfologică***, fiindcă toate pierd, cu mici şi neînsemnate excepţii, trăsăturile flexionare de tip verbal. ***Explicaţia*** este, în primul rând, ***sintactică şi semantico-sintactică***, întrucât trăsăturile sintactice şi rolurile semantice impuse grupurilor create în jurul lor sunt, cu mici abateri şi cu variaţii de la o formă la alta, de tip verbal, iar modul de conceptualizare semantică este şi el mai apropiat de cel verbal. ***Explicaţia morfologică*** intervine însă indirect, căci, pierzând trăsăturile flexionare verbale, nu le dobândesc (exceptând participiul) pe cele ale claselor spre care

migrează. De exemplu, infinitivul şi supinul (cele numite *verbale*), deşi mult îndepărtate de verbul prototipic, n-au devenit, flexionar şi, de altfel, nici sintactic, substantive prototipice, căci sunt inapte de a primi articol şi orice altă determinare adjectivală.

Ca ***inventar*** de forme nepersonale / nepredicative ale verbului, se disting: ***infinitivul, participiul, supinul, gerunziul.***

Cele patru forme se diferenţiază:

(a) **ca expresie** (trei dintre ele au forme proprii, cu sufixe specifice, iar două prezintă forme omonime; vezi omonimia supin – participiu);

(b) **ca tipare sintactice (ca tip de contexte)** în care fiecare apare. Calitatea de component dependent se manifestă diferit de la o formă la alta (de exemplu, toate pot apărea ca termeni dependenţi într-un GV sau un GN, dar nu se regăsesc şi într-un GAdj, grup în care pot apărea infinitivul, supinul, dar nu şi gerunziul sau participiul: *Ion este gata (de)* ***a pleca / de plecat****, este demn (de)* ***a fi trimis / de trimis*** *ambasador,* dar: *El este vrednic *plecat / *plecând*);

(c) **ca grad de „îndepărtare" faţă de clasa verbului**. Infinitivul şi gerunziul păstrează cele mai multe trăsături de tip verbal: îşi pot ataşa clitice pronominale; au capacitatea de a participa la opoziţiile de diateză şi de a primi forme distincte de diateză; păstrează posibilităţile combinatorii de tip verbal, inclusiv posibilitatea de a avea subiect propriu. Supinul şi participiul, fiecare în mod diferit, se îndepărtează în mai mare măsură de verbul prototipic, pierzând, de exemplu, capacitatea de a-şi ataşa clitice pronominale;

(d) **ca grad de nominalizare şi de diversificare a treptelor de nominalizare** (problema se pune numai pentru infinitiv şi supin, care au migrat spre clasa numelui). Infinitivul şi supinul, ambele nominalizate, se deosebesc între ele ca grad de nominalizare, supinul fiind, în ansamblu, „mai nominal" decât infinitivul. Fiecare în parte şi-a diversificat, istoric, câte două forme, cu grad diferit de nominalizare. O formă a infinitivului şi una a supinului (aşa-numitele *infinitiv lung* şi *supin substantivat*) au trăsături „foarte nominale", comportându-se flexionar ca substantive, ceea ce explică includerea lor în paradigma (în clasa) substantivului. A doua formă de infinitiv şi, respectiv, de supin (aşa-numitele *infinitiv scurt* şi *supin verbal*) sunt „mai puţin nominale", având în vedere trăsătura lor esenţială de a nu primi mărcile flexionare ale substantivului şi de a fi inapte faţă de determinare (faţă de articol şi celelalte mărci de determinare). Diferenţa de grad de nominalizare are ca efect, pe de o parte, includerea infinitivului lung şi a supinului articulat în ***paradigma substantivului***, iar, pe de alta, includerea infinitivului scurt şi a celeilalte utilizări a supinului în ***paradigma verbului***, deşi ambele clase de forme nu sunt nici substantive autentice, nici verbe autentice.

Descrierea îşi propune:

- prezentarea expresiei specifice fiecărei forme;
- inventarierea tiparelor sintactice în care poate apărea fiecare, cu sublinierea trăsăturilor specifice unui tipar;
- surprinderea comportamentului ***intermediar / dublu*** al formelor în ansamblul sistemului, dar şi diferenţiat pentru fiecare tipar sintactic;

• surprinderea gradelor de *îndepărtare* de verbul prototipic, respectiv de *apropiere* de alte clase, cu diferenţe, mai mari sau mai mici, de la un tipar sintactic la altul;

• înregistrarea sinonimiilor şi a ambiguităţilor sintactice, sinonimii şi ambiguităţi explicabile prin natura dublă a formelor, prin pierderea unor trăsături de tip verbal, prin obţinerea din contrageri de structuri bipropoziţionale, iar, în cazul special al supinului, şi prin deplasări de componente şi reorganizări ale construcţiilor în ansamblu.

2. INFINITIVUL

2.1. Caracteristici definitorii

Infinitivul, ca formă verbală nepersonală / nepredicativă, se îndepărtează de statutul verbal, căci, prin pierderea flexiunii de persoană şi de număr, îşi pierde ancorarea situaţională şi temporală şi, implicit, natura procesual-predicativă a verbului, dar se apropie de substantiv, fără însă a fi ajuns la statutul substantivelor postverbale, adică la denumirea acţiunii, a evenimentului sau a stării. Incapacitatea de selectare a articolului îl face inapt semantic de a avea comportamentul unui substantiv. Diferenţa dintre: *Este o plăcere **a citi** o carte* (unde *a citi* este infinitiv) şi *Este o plăcere **citirea acestei cărţi*** (unde *citirea* este substantiv abstract), evidentă la nivel morfosintactic (numai a doua formă selectează articolul), are şi consecinţe conceptuale: numai a doua formă este de tip referenţial substantival, articolul având rolul de actualizare referenţial-individuală („***denumeşte*** o ***anumită*** acţiune, aceea de *a citi*"), iar genitivul următor, deşi Pacient, primeşte şi un rol tipic G(rupului)N(ominal), de restrângere a referinţei substantivului („dintre tipurile de lecturi posibile, îmi face plăcere nu lectura în general, ci lectura acestei cărţi").

2.2. Inventar de forme şi descrierea morfematică a formelor

2.2.1. *Infinitiv* vs *infinitiv perfect*

Infinitivul cunoaşte doi termeni, distincţi ca formă şi ca valoare temporală: un ***infinitiv nontemporal***, caracterizat prin [– valori temporale proprii] şi [– valori aspectuale], acomodabil la valoarea temporală a regentului verbal personal (*am putut cânta, va încerca a cânta*) sau / şi la valoarea lexicală a construcţiei temporale precedente (*înainte de a cânta*); un ***infinitiv perfect***, caracterizat prin trăsăturile [+ Trecut, + Anterioritate (în raport cu un punct de reper)] (*Nu-mi amintesc **a fi plâns** vreodată în copilărie.*). Prima este forma *curentă* de infinitiv (se va desemna, în continuare, prin *infinitiv*); cealaltă este o formă *rară, livrescă* de infinitiv (se va desemna prin *infinitivul perfect*).

2.2.2. *Structura morfematică a infinitivului*

Infinitivul are structura (*a*) # R + S_{inf}, formulă structurală care indică o formă *compusă* şi *complexă*, cu un punct de jonctură marcat prin [#], unde este posibilă intercalarea unor termeni străini infinitivului (vezi *infra*, **2.2.2.3**). În alcătuirea formei intră: morfemul mobil (componentul disociabil) + componentul continuu (nedisociabil).

Componentul continuu are structura: Radical verbal + Sufix de infinitiv, ultimul diferit în funcţie de clasa de flexiune a verbului şi de finalul fonetic al radicalului.

Morfemul mobil (disociabil) este realizat ca ***a*** (indiferent de clasa flexionară a verbului), component care, în contexte circumscrise sintactic (vezi *infra*, **2.2.2.2**), lipseşte obligatoriu. Cuprinderea în paranteze a mărcii ***a*** nu trebuie înţeleasă ca posibilitate facultativă de apariţie şi deci de suprimare în orice context, ci ca absenţă obligatorie în anumite construcţii determinate sintactic.

2.2.2.1. Sufixul infinitivului cunoaşte, în româna actuală, cinci *alomorfe* (realizări) *morfologice* (*-a, -ea, -e, -i, -î*), în funcţie de care se disting cinci clase flexionare ale verbului (vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii, 1.1**). Distincţia *-i* / *-î*, explicabilă la început fonetic, a devenit în româna actuală o distincţie morfologică, fiecare dintre cele două sufixe ale infinitivului putând apărea în exact aceleaşi condiţii fonetice; vezi *urmăr-**i**, măr-**i**, călăr-**i*** vs *hotăr-**î**, ur-**î**, dobor-**î***.

Realizarea morfologică ***-a*** cunoaşte, în funcţie de finala radicalului, mai multe *alomorfe fonetice*: ***-a***: [*a ar-**a***]; ***-ŭa***: [*a continu-**ŭa***], [*a plo-**ŭa***]; ***-ĭa***: [*a sublini-**ĭa***], [*a scânte-**ĭa***], unele marcate şi în grafie (vezi: *a plo**u**a, a scânte**i**a*), altele neînregistrate în grafie (vezi: *a continua, a sublinia*).

În afară de realizarea „scurtă" a componentului continuu, care este şi realizarea curentă, există, cu totul limitat (ca frecvenţă, ca utilizare discursivă, ca registru stilistic), şi o componentă „lungă", constituind forma arhaică şi etimologică a infinitivului, deosebită de forma actuală prin întinderea sufixului de infinitiv: ***-are, -ere, -ere, -ire, -âre.*** Componenta verbală „lungă" a infinitivului se limitează: (a) la apariţia în forma inversată de condiţional, construcţie arhaică şi populară, neuzitată în româna actuală (*Închin**are**-aş şi n-am cui! / Închin**are**-aş murgului. – Toma Alimoş*); (b) la apariţia în propoziţii principale cu valoare injonctiv-optativă, conservată în înjurături şi blesteme (***Dare****-ar boala-n ei!, **Fir(e)**-ar să fie de proşti!*).

> Nu trebuie să se confunde acest component ***verbal*** „***lung***" cu forma ***infinitivului lung substantivizat***, ultima fiind o realizare frecventă a substantivelor postverbale (***Dare****-ar boala în ei!* (verb) vs ***Darea*** *în vileag* (substantiv) *a neregulilor*; ***Fir****-ar* (verb) *să fie de treabă!* vs *Are o **fire** blândă* (substantiv); vezi şi **Relaţia verbului cu alte clase lexico-gramaticale, 2.1.1**).

2.2.2.2. Morfemul mobil *a*, la origine prepoziţional, are un statut gramatical ambiguu, cumulând rolul unei mărci *morfologice* şi al unei mărci *sintactice*.

Că a devenit o marcă *morfologică* a infinitivului (un morfem mobil / liber al acestuia), se poate susţine prin argumente ca:

(a) Exceptând câteva situaţii circumscrise sintactic, precum şi situaţiile în care infinitivul, lipsit de autonomie, apare ca formant al timpurilor şi al modurilor compuse (vezi *infra*, **2.3.1**), acest ***a*** are o ocurenţă obligatorie (*dorinţa de *pleca, *Învăţa este o plăcere., Nu reuşeşte *pleca.*).

(b) Acest ***a*** apare şi în poziţiile sintactice de subiect şi de complement direct (*Se cuvine* ***a reflecta***.; *Continuă* ***a lucra***.), precum şi în construcţia predicativă a infinitivului (*A nu se fuma!*), poziţii necaracteristice pentru prepoziţie şi necerând prezenţa acesteia.

Acest ***a*** funcţionează şi ca marcă *sintactică*, reprezentând, în unele apariţii, singurul mijloc de legare de regent a infinitivului: *Doreşte a pleca., Se teme a pleca.* Şi chiar dacă tendinţa actuală este de utilizare a unei mărci prepoziţionale suplimentare (*Se teme* ***de*** *a pleca., Sunt datori* ***de*** *a spune adevărul.*), semn că ***a*** şi-a diminuat rolul conectiv, nu sunt imposibile şi construcţiile în care legătura se realizează numai prin ***a***.

Pentru poziţiile subiect, complement direct, norma literară recomandă legarea directă, fără ***de***.

Ponderea celor două funcţii este în favoarea celei morfologice (în româna actuală, argumentele morfologice sunt mai numeroase şi mai semnificative decât cele sintactice), ceea ce conduce la concluzia naturii ***morfematic-flexionare*** a lui ***a***, fără însă a se fi ajuns la pierderea totală a rolului sintactic.

Inventarul de construcţii fără ***a*** se limitează la:

– structura formelor verbale compuse (unele dintre formele de viitor şi condiţionalul prezent: (*v*)*oi cânta, aş cânta*), absenţa lui ***a*** fiind un argument în favoarea pierderii autonomiei morfologice a infinitivului din formele compuse;

– construcţiile relative infinitivale (vezi *infra*, **2.3.4**);

– în limba literară actuală, după verbul modal *a putea* (vezi *infra*, **2.3.3**), construcţie care antrenează particularităţi sintactice specifice, neîntâlnite în alte ocurenţe ale infinitivului (vezi *infra*, **2.3.3**).

2.2.2.3. În punctul de jonctură, disocierea formei compuse se poate face prin:

– adverbul de negaţie (*Doreşte a* ***nu*** *renunţa.*);

– alte clitice adverbiale / semiadverbe (până la trei: *E posibil a* ***nu mai tot*** *amâna.*);

– clitice pronominale (până la două: *a* ***i-o*** *trimite, a* ***ni se*** *impune)*;

– clitice combinate (*a* ***nu i-o mai tot*** *împrumuta*).

2.2.3. ***Structura infinitivului perfect***

Infinitivul perfect are o formă compusă, cu structura: *a# fi* R + $S_{part.}$, unde cele două elemente mobile sunt obligatorii în oricare apariţie a formei, iar punctul de jonctură apare, curent, între cele două mărci mobile (*dorinţa de a* ***mai*** *fi rămas*). Disocierea se face tot prin clitice adverbiale şi pronominale (de la un clitic până la cinci: (*dorinţa*) *de a* ***nu-i mai*** *fi dat raportul; Insuccesele, până a* ***nu mi le mai*** *fi* (***tot***) *reproşat, le mai puteam suporta.*).

2.3. Distribuţia formelor; tipare de construcţie cu infinitivul

2.3.1. ***Formant fără autonomie morfologică***

„Infinitivul" din componenţa unor forme verbale compuse (o formă de viitor, precum şi forma de condiţional-optativ prezent: (*v*)*oi cânta, aş cânta*) şi-a pierdut

orice autonomie morfologică, nemaiinteresând descrierea infinitivului decât sub aspectul grafiei, identice cu a formei de infinitiv (*va fi, va şti*; *aş fi, aş şti*; *se va sfii, m-aş sfii*).

Includerea între ghilimele vrea să sugereze că, de fapt, aici nu este vorba de o formă autonomă de infinitiv. Numeroase greşeli ortografice provin din nerecunoaşterea componentului infinitival din structura formelor verbale compuse (vezi greşeli ca: *vei fii, vei ştii*) sau din componenţa imperativului negativ (greşeli ca: *Nu fii obraznic!, Nu lovii maşina!*).

2.3.2. ***Infinitivul neizolat, subordonat al verbului, al adjectivului, al adverbului, al numelui***

2.3.2.1. În raport cu un **regent verbal**, ocupă, în funcţie de regimul regentului (tranzitiv; intranzitiv; impersonal; copulativ), poziţia de: complement direct (*Continuă* ***a lucra***.); complement prepoziţional (*Se teme* (***de***) ***a refuza***.); complement secundar (*Mă învaţă* ***a socoti***.); subiect (*Rămâne* ***a mai discuta***.); nume predicativ (*Dorinţa este* (***de***) ***a reuşi***.); predicativ suplimentar (*Mă face* ***a plânge***.).

Grupul Verb + Infinitiv prezintă o legătură sintactică mai strânsă sau mai laxă, în funcţie de controlul instituit de regent asupra subiectului infinitivului.

(a) Există regente instituind control obligatoriu, subiectul infinitivului fiind, în orice apariţie, controlat de subiectul regentului, deci coreferenţial cu acesta, ceea ce atrage obligativitatea exprimării subiectului o singură dată, în construcţia regentului. Identitatea de subiect este una dintre formele curente de coeziune în cazul verbelor aspectuale şi modale, dar apare şi în cazul altor regente; exemple: *Şi cum intra în biserica,* (*e*$_i$) ***încep*** [***a căuta*** *pricină PRO*$_i$ *părintelui Oşlobanu.*], (I.Creangă, *Amintiri*); *Ion*$_i$ ***se apucă*** [***a turui*** *PRO*$_i$.], *El*$_i$ ***continuă*** [***a spera*** *PRO*$_i$.], *El*$_i$ ***poate*** [***cânta*** *PRO*$_i$.], *El*$_i$ ***reuşeşte*** [***a se debarasa*** *PRO*$_i$ *de foştii tovarăşi.*], *care*$_i$ ***ştiau*** [***a învârti*** *PRO*$_i$ *hora, dar şi suveica.*], (I. Creangă, *Amintiri*), unde PRO notează subiectul neexprimat al infinitivului, iar indicele *i* notează controlul exercitat de subiectul regentului şi, implicit, identitatea referenţială a celor două subiecte. Tot astfel se comportă şi regente ca: *a binevoi, a catadicsi, a îndrăzni* (*Binevoiesc *a pleca* ***tu.***, *Nu catadicsesc *a răspunde* ***tu.***, *Îndrăznesc *a spune* ***tu.***).

(b) Sunt regente impunând control obligatoriu, subiectul infinitivului fiind însă controlat nu de subiectul regentului, ci de un complement (direct sau indirect) al acestuia (OD sau OI); vezi: ***Îţi***$_i$ ***vine*** [***a pleca*** *PRO*$_i$], ***să-l***$_i$ ***învăţ*** *eu* [***a-şi***$_i$ *mai* ***bate*** *PRO*$_i$ *altă dată joc de om!*], (I. Creangă, *ibid.*), *căruia*$_i$ ***nu-i***$_i$ ***era*** [***a cumpăra*** *PRO*$_i$ *lemne.*], *ibid.* O situaţie identică au construcţiile cu verbe cauzative lexicale (vezi **II, Construcţii cauzativ-factitive, 2.5**): *L-au făcut a pleca., L-au lăsat a plânge., L-au pus a alege., L-au determinat a renunţa.*), unde funcţionează obligatoriu un control din partea OD asupra subiectului nelexicalizat al infinitivului (*l*$_i$*-au făcut / l*$_i$*-au lăsat / l*$_i$*-au pus* [***a plânge*** *PRO*$_i$].

(c) Există regente care instituie numai facultativ controlul asupra subiectului infinitivului, infinitivul apărând, de la un context la altul, când cu acelaşi subiect, situaţie în care infinitivul nu-şi lexicalizează subiectul, când cu subiect distinct,

situaţie în care subiectul este obligatoriu lexicalizat; vezi: *El*$_i$ *se teme* [*a pleca PRO*$_i$], dar şi *El*$_i$ *se teme de* [*a nu-l prinde iarna*$_j$ *fără provizii / a nu-l apuca noaptea*$_j$ */ de a nu i se ridica din nou febra*$_j$].

(d) Sunt şi infinitive cu subiect general, obligatoriu neexprimat, anumite poziţii sintactice favorizând citirea „generică": poziţia de subiect (*A* ***învăţa*** *este o datorie.*, *A-**ţi iubi** aproapele este o poruncă ortodoxă.*, ***A pedepsi*** *trebuie să însemne totdeauna* ***a îndrepta***. ***A suprima*** *nu e* ***a pedepsi***., N.Iorga, *Cugetări*); în raport cu regente impersonale (*E plăcut* ***a merge*** *cu bicicleta.*). Uneori, îşi ataşează un clitic reflexiv (vezi *a-**ţi** iubi aproapele*), care permite recuperarea subiectului neexprimat, ambele de pers. a 2-a cu valoare generică.

2.3.2.2. Faţă de un **regent adjectival** sau **adverbial**, infinitivul apare: (a) cu funcţia de complement prepoziţional (după regenţii adjectivali *apt, capabil, dator, demn, gata*; vezi: *gata* (*de*) ***a pleca***, *capabil* (*de*) ***a face*** *eforturi, demn* (*de*) ***a primi*** *funcţia, apt* ***a executa*** *serviciul militar*, şi după regentul adverbial *departe*, în construcţii personale; vezi: *El este departe* ***de a renunţa*** *la idee.*), construcţii în care subiectul infinitivului este controlat de subiectul adjectivului sau al adverbului; (b) cu funcţia de subiect, în construcţii impersonale cu regent adverbial de mod, construcţii în care subiectul neexprimat al infinitivului are valoare generală; vezi: *Este sănătos* ***a merge*** *pe jos.*, *E plăcut* ***a călători***., *E imposibil* ***a gândi*** *şi altfel.*

2.3.2.3. Faţă de un **regent nominal**, infinitivul funcţionează ca **atribut** verbal, iar apariţiile lui sunt limitate la nominale abstracte, fie de provenienţă verbală sau „legate" de un verb: *dorinţa / plăcerea / teama* ***de a învăţa***, fie un nominal abstract stabilind, indirect, o relaţie cu un verb: *nevoia / gândul / cheful* ***de a pleca***, fie un abstract postadjectival (*imposibilitatea* ***de a rezolva***), fie un abstract generic: *ideea / faptul* ***de a pleca***, *modul* ***de a lucra***. Legătura cu regentul este general prepoziţională, mărcii ***a*** adăugându-i-se obligatoriu un conectiv prepoziţional, altul decât *a*: frecvent conectivul ***de***, specific G(rupului) N(ominal); vezi: *dorinţa / nevoia* ***de a*** *câştiga* / **dorinţa / nevoia* ***a*** *câştiga*; rar, pot apărea şi alte prepoziţii transmise din construcţia verbului care stă la baza substantivului regent (*plecarea* ***fără a****-şi lua rămas-bun, plecarea* ***pentru a*** *rezolva probleme familiale*).

În construcţiile adnominale, subiectul apare în următoarele situaţii: (a) lexicalizat, cu o topică obligatoriu postinfinitivală (*dorinţa de a câştiga* ***reprezentantul*** *nostru*); (b) fie nelexicalizat, dar controlat de genitivul sau posesivul regentului (*dorinţa mea*$_i$ */ lui Ion*$_i$ *de a câştiga* [e$_i$]); (c) fie nelexicalizat, dar generic (*faptul de a pleca*).

2.3.3. *Infinitivul fără marca* a *din vecinătatea verbului* a putea

Structura ***putea*** + infinitiv se distinge prin particularităţi de construcţie inexistente în alte apariţii ale infinitivului, particularităţi indicând, în cazul lui ***putea*** + infinitiv, prezenţa unui grup sintactic „amalgamat", cu un înalt grad de coeziune a componentelor (vezi şi **II, Predicatul, 2.2.3.4**). Aceste trăsături *speciale* sunt:

– aşezarea obligatorie a formei clitice de pronume personal şi reflexiv (legate sintactic de infinitiv) înaintea regentului *a putea*, inclusiv a formei de dativ cu

valoare posesivă, ceea ce are ca efect apariţia unor grupuri sintactice compacte de câte trei şi patru constituenţi (***Îl** pot ajuta.*, ***Li-l** pot trimite.*, ***Şi**-a putut întâlni părinţii.*, ***Se** poate duce.*, ***Mi se** poate întâmpla.*, ***Mi se** puteau cunoaşte competenţele.*);

– aşezarea cliticelor adverbiale / semiadverbelor (legate semantic de infinitiv) înaintea regentului *a putea* şi posibilitatea combinării acestora cu cliticele pronominale (***Nu-şi mai** pot trimite.*, ***Nu mi-l mai** poate trimite.*, ***Nu şi-l mai** poate găsi.*, ***Nu mi se mai** poate întâmpla.*);

– participarea grupului în ansamblu la construcţiile reflexive şi reciproce (*Ion se poate cruţa / se poate lăuda.*, *Îşi pot trimite veşti unul altuia.*, *Se pot ajuta unul pe altul.*);

– participarea grupului în ansamblu la opoziţiile de diateză (vezi reflexivul impersonal şi impersonal-pasiv: *Se poate ajunge departe.*, *Nu se poate face asta.*; vezi pasivul cu operator: *Problema asta nu poate fi înţeleasă de oricine.*).

Arhaic şi regional, tiparul de construcţie apare şi cu regentul *a şti*; la unii scriitori construcţia se menţine până târziu (*Unii oameni **ştiu vorbi** aşa ca şi cum s-ar îmbrăca în ei mustrarea de cuget a tuturora.*, N. Iorga, *Cugetări*).

2.3.4. ***Infinitivul din construcţiile relative infinitivale***

Infinitivul din aceste construcţii se distinge prin următoarele trăsături de distribuţie şi de construcţie:

– Infinitivul apare numai în vecinătatea a doi regenţi verbali: ***a avea***, folosit personal şi impersonal (*N-am **ce face**, Am **de ce mă plânge*** (folosire personală); *N-are **ce se întâmpla**.* (folosire impersonală); ***a fi***, folosit impersonal (*Nu-i **ce mânca**.*).

– Grupul are structura Relativ (pronominal, adjectival sau adverbial) + Infinitiv fără marca ***a***.

– Relativul poate apărea precedat sau nu de prepoziţie, la oricare formă cazuală şi deci cu orice funcţie sintactică (*N-are **cu cine pleca / până unde merge / cui trimite informaţii / pe care copil trimite**.*).

– Grupul Relativ + Infinitiv acceptă disocierea numai prin forme pronominale şi adverbiale clitice (*N-are **cine mă mai** căina.*, *N-are **unde mă** căuta.*, *N-ai **cu cine-l mai** compara.*). Excepţie fac componentele legate sintactic de relativ (*N-are **ce carte** oferi.*).

– Grupul Relativ + Infinitiv nu admite disocierea prin componente nonclitice, care, dacă există în structură şi nu se actualizează prin relativ, au obligatoriu poziţie postinfinitivală (*N-are cu cine *Ion rămâne.*, *N-are cu cine *pe Ion trimite.*, *N-are ce *lui Ion da.*, dar sunt posibile: *N-are cu cine rămâne Ion.*, *N-are cu cine trimite pe Ion.*, *N-are ce da lui Ion.*). Excepţie fac componentele avansate, depinzând sintactic de relativ; vezi *supra*: *N-are **ce carte**$_i$ alege* (e_i).

În ciuda apariţiei formei de infinitiv, o formă preponderent nepredicativă, interpretarea grupului relativ-infinitival este de tip ***propoziţional***, constituind un tip special de propoziţie relativă fără antecedent

(vezi **II, Construcții cu propoziții relative, 3.3.2.3**). Ca tip de realizare, construcția va fi regăsită în clasa de substituție a funcțiilor sintactice subiect și complement (vezi **II, Subiectul, 2.2.2.3; Complementul direct, 3.1.3.2.b**).

2.3.5. *Infinitivul din construcțiile infinitivale absolute*

Tiparul sintactic al construcțiilor infinitivale absolute are structura:

[Prep + ***a*** + Inf. + Subiect (al inf.) + Componente subordonate (ale inf.) #], unde # indică limita grupului sintactic infinitival. Infinitivul este precedat obligatoriu de marca ***a***, care, la rândul ei, este precedată de alte prepoziții cu valoare circumstanțială –valoare temporală: *până* (*a*), modală: *fără* (*a*), finală: *pentru* (*a*), *spre* (*a*), concesivă: *fără* (*a*), opozițională: *în loc de* (*a*), excepție și cumul: *în loc de* (*a*), *în afară de* (*a*)– și este urmat de toate determinările de tip verbal, inclusiv de un subiect propriu, diferit de subiectul verbului predicat (ex. ***Până a începe ploaia****, nimeni nu și-a imaginat ce dezastru va fi.*; ***Pentru a nu se mai repeta asemenea nenorociri****, anual se rememorează victimele holocaustului.*; ***Fără a învăța mare lucru înainte de examen****, norocul a fost totuși de partea lui.*).

Nu toate contextele prepoziționale introduc construcții infinitivale absolute; prepoziții precum: *decât* (*superstiția c-a merge cu avionul este mai periculos* ***decât a merge*** *cu trenul*, CORV), *fără* (*Pleacă* ***fără a avea*** *remușcări.*), *spre* (*Experții sunt datori să se înfățișeze înaintea instanței* ***spre a da*** *deslușiri, Codul de procedură civilă*) introduc infinitive circumstanțiale, fără a fi și izolate și fără a avea subiect propriu, subiectul neexprimat al infinitivului acomodându-se subiectului verbului-predicat.

Construcția infinitivală absolută are următoarele caracteristici:

- este izolată fonetic prin pauză;
- sintactico-semantic, are valoare circumstanțială, implicând un alt GV la mod personal (sau o întreagă construcție propozițională);
- are o anumită autonomie sintactică, grupul dezvoltând o organizare interioară dictată în exclusivitate de regimul centrului infinitival, fără conexiuni sintactice exterioare grupului (face excepție relația centrului prepozițional al grupului, dependent de un component / de o propoziție din afara grupului);
- are libertate de topică, ceea ce permite grupului în ansamblu schimbarea topicii în cadrul enunțului;
- ca și subordonatele propriu-zise, grupul are nevoie de un suport predicativ din afara limitelor lui sintactice, dar, spre deosebire de acestea, legătura sintactică cu suportul predicativ este de tip prepozițional, și nu conjuncțional.

2.3.6. *Infinitivul „predicativ"*

Ceea ce se numește infinitiv „predicativ" (deci cu funcție de predicat) apare numai în propoziții principale imperative, de preferință (nu însă obligatoriu) negative, fiind singurul tipar de construcție în care forma infinitivului este suficientă pentru obținerea autonomiei enunțiative. Față de celelalte apariții, infinitivul nu are nevoie de alt suport predicativ; vezi și **II, Predicatul, 2.1.3.2**.

Infinitivul apare ca mijloc *nespecific* de actualizare a unui act injonctiv „de recomandare". Spre deosebire de realizările caracteristice enunțurilor imperative

(vezi **II, Tipuri de enunțuri în funcție de scopul comunicării, 3**), distinse prin natura adresată a construcției, specifică tiparului sintactic cu infinitiv predicativ este, conform particularităților morfologice ale formelor nepersonale, neexprimarea destinatarului, ceea ce înseamnă, implicit, pierderea naturii deictice a enunțului. Efectul îl constituie creșterea valorii generice a construcției, recomandarea fiind valabilă pentru *orice destinatar* și pentru *orice moment* al enunțării.

Construcția are frecvență limitată de apariție, fiind utilizată pentru cazurile în care destinatarul este general, iar enunțarea nu este ancorată temporal: *A nu se rupe florile!, A nu se face zgomot!, A nu se fuma!, A se păstra liniștea!, A nu se uita ajutorul primit!*

2.3.7. ***Distribuția infinitivului perfect***

Infinitivul perfect apare în aceleași contexte și cu aceleași funcții sintactice precum infinitivul, exceptând construcțiile cu infinitiv fără ***a*** și cu infinitiv predicativ (tiparele: **2.3.3, 2.3.4, 2.3.6**), singurele care exclud apariția infinitivului perfect. Ca atare, infinitivul perfect poate funcționa ca:

- atribut verbal (*rămâne dezamăgirea și regretul de* ***a nu fi gustat*** *miracolul miracolului* (Rlit, 2004), *performanța de* ***a*** *o* ***fi înfrânt*** *nu trebuie subestimată* (Adv.lit.art., 2004);
- subiect (*Era o impolitețe* ***a nu-l fi salutat*** *tu primul.*, ***A fi înțeles*** *pe omul care nu te-a înțeles dă totdeauna o mare superioritate.*, N. Iorga, *Cugetări*);
- complement direct sau complement prepozițional (*Nu apucaseră* ***a se fi împăcat.*** (OD); *Consider* ***a fi reușit*** *pe merit.* (OD); *Se temea de* ***a nu-și fi arătat*** *adevărata față.* (OPrep));
- context prepozițional (*Sunt state în Occident care au fost aduse în fata justiției, pentru* ***a nu fi respectat*** *legile de mediu.*, As, 2004).

Valoarea temporal-aspectuală [+ Trecut; + Anterioritate (în raport cu un punct de reper)] este una de tip „relativ", obținându-se obligatoriu prin raportare la altă valoare temporală (de prezent sau de trecut) actualizată în enunț printr-o formă verbală sau prin prepoziție. Sunt contexte în care opoziția aspectual-temporală funcționează (ex.: *dorința* ***de a ajuta*** *pe alții* – ***de a fi ajutat*** *pe alții*; ***A te supune*** *naturii înseamnă* ***a o domina.*** (N. Iorga, *Cugetări*) – ***A te fi supus*** *naturii înseamnă* ***a o fi dominat***; *fără* ***a învăța*** *continuu – fără* ***a fi învățat*** *continuu*), manifestându-se prin distincția „general / atemporal" (infinitiv) vs „trecut; anterioritate față de un punct de reper" (infinitiv perfect), și contexte în care aceeași distincție se neutralizează (sunt contextele care cer în mod gramatical sau lexical perfectivitatea de tip relativ (*până* ***a pleca*** – *până* ***a fi plecat***, *înainte de* ***a pleca*** – *înainte de* ***a fi plecat***; *apucaseră* ***a pleca*** – *apucaseră* ***a fi plecat***).

2.4. Poziția intermediară a infinitivului: verbală și nominală

Exceptând situația de la **2.3.1**, toate aparițiile infinitivului din tiparele descrise se caracterizează, cu unele diferențe de manifestare (de exemplu, de așezare a termenilor subordonați; vezi **2.3.3**; **2.3.4**), prin ***aceeași dublă natură***, cu observația însă că natura verbală este predominantă.

2.4.1. ***Argumente pentru natura verbală***

– Infinitivul păstrează ***toate*** determinările de tip verbal şi ***toate*** restricţiile formale (de caz, de prepoziţie, de conjuncţie) pe care formele verbale prototipice le impun. Dintre determinări, este definitorie, pentru natura *verbală* a infinitivului, prezenţa contextelor considerate *diagnostice*, şi anume: formele pronominale clitice (*dorinţa de **a-l jigni** / de **a-i impune** / de **a se separa** / de **a-şi mări** averea*; subiectul propriu (*dorinţa de **a se alege Ion** reprezentantul şcolii noastre*); complementul direct (în toate ipostazele lui de realizare), inclusiv cu posibilitatea dublării acestuia (*dorinţa de **a-l recompensa pe câştigător***).

– În paradigma infinitivului, se realizează opoziţiile de diateză, nu numai în sensul încorporării semnificaţiilor de diateză (situaţie caracterizând, curent, substantivele de origine verbală), ci, mai ales, în sensul corelării acestor semnificaţii cu forme proprii de diateză, forme caracteristice oricărui verb prototipic; vezi opoziţiile de diateză: *dorinţa de **a ajuta pe ceilalţi**; un literat dornic de **a citi tot ce se publică*** (activ) – *dorinţa de **a fi ajutat de alţii**; un literat dornic de **a fi citit** de contemporani* (pasiv cu operator) – *un profesor dornic de **a se adopta** punctul lui de vedere* (reflexiv-pasiv) – *dorinţa de **a se trăi** mai bine* (impersonal);

– În paradigma infinitivului, se realizează o distincţie temporal-aspectuală, chiar dacă unul dintre termeni, cel desemnat prin *infinitiv*, este *atemporal*, fie în sensul *acomodării* la valoarea temporală a verbului predicat (ex. *A reuşit fără **a munci**.* (+ trecut) / *Va reuşi fără **a munci**.* (+ viitor)), fie în sensul caracterizării printr-o valoare temporală „generică" (ex. *Este important **a reuşi** în viaţă.*, ***A te simţi** superior înseamnă **a întinde** mâna de ajutor celor ce se pot ridica până la tine.* N. Iorga, *Cugetări*). Este însă neîndoielnică valoarea temporal-aspectuală a infinitivului perfect, care include în matricea lui gramaticală valorile [+ Trecut; + Anterioritate faţă de un punct de reper]; vezi opoziţia: *Neputinţa **de a reuşi** în viaţă* (atemporal) / *Neputinţa **de a fi reuşit** în viaţă* (+ anterioritate în raport cu un punct de reper).

– Infinitivul păstrează *integral* grila de roluri tematice a verbului prototipic, cu diferenţele de manifestare *comune tuturor* formelor nominale ale verbului, şi anume, capacitatea ştergerii (a nelexicalizării) unor roluri, chiar şi în poziţii sintactice „forte" (poziţia de subiect sau de complement direct), roluri care, în cazul infinitivului, dobândesc mai uşor statut facultativ (vezi: *Este pedepsită fapta de **a fura** / de **a agresa** verbal / de **a ucide,** cu intenţie sau fără intenţie* (*Codul Penal*), construcţii în care subiectul şi complementul nu sunt exprimate).

În raport cu verbele prototipice, infinitivul cunoaşte ***limitări ale manifestării*** sale ***verbale***, şi anume:

- Infinitivul pierde mărcile flexionare deictice (morfemele de persoană, precum şi celelalte mărci de acord – morfemele de număr), deşi păstrează posibilitatea apariţiei în contexte diferite de persoană şi de număr (*înainte de a mă / te / se / ne / vă / se întoarce*);

- Infinitivul pierde valorile deictice de timp şi de mod, chiar dacă, limitat, în cazul infinitivul perfect, o ancorare situaţional-temporală se păstrează;

• Infinitivul pierde autonomia enunțiativă, implicit predicativitatea, exceptând situația infinitivului „predicativ”, discutată sub **2.3.6**;

• Este limitată așezarea subiectului infinitivului (atunci când acesta este exprimat) la o poziție postverbală, chiar si în situația unui subiect personal și agentiv (ex. *Vine momentul **de a ieși în stradă** (**și**) **profesorii**.*);

• Sunt puternic limitate, ca frecvență de apariție, construcțiile cu tematizare / topicalizare, cu antepunerea complementului direct: *E posibil # **și pe ei** a-i fi mișcat acest necaz al familiei.*

2.4.2. ***Argumente pentru natura nominală***

– Infinitivul se așază, în raport cu centrele de grup (verb, adjectiv, adverb), în pozițiile sintactice specifice substantivului: de subiect și de complement necircumstanțial, direct, secundar sau prepozițional, infinitivul incluzându-se în categoria echivalenților sintactici ai substantivului, alături de supin.

– Infinitivul se leagă obligatoriu prepozițional de centrul de grup; există poziții sintactice în care legarea prin ***a*** este suficientă (poziția de subiect și de complement direct); există poziții în care legarea prin ***de a*** este obligatorie (poziția de atribut); există poziții în care ***a*** și ***de a*** apar în variație liberă (vezi contextele în care ***de*** apare ca regim al centrului: *capabilă **a** / capabilă **de a**, aptă **a** / aptă **de a**, vrednică **a** / vrednică **de a**, demnă **a** / demnă **de a*** etc.); există poziții în care atașarea unei prepoziții suplimentare, alta decât ***de***, apare ca tendință a românei actuale, în cazurile în care regentul impune altă restricție prepozițională decât ***de*** (vezi: *constă **în a**, se gândește **la a**, se pretează **la a**, să aleagă **între a**... **și a***); există poziții în care atașarea unei prepoziții (sau a unei locuțiuni prepoziționale) suplimentare, alta decât ***de***, este absolut obligatorie (sunt pozițiile circumstanțiale în care prepoziția sau locuțiunea prepozițională precedentă este purtătoare ea însăși a sensului circumstanțial: ***până a, fără a, pentru a, spre a, în loc de a, în afară de a***).

– Infinitivul (mai puțin cel perfect) își pierde valoarea temporală, acesta fiind acomodabil la semnificația temporală a verbului predicat sau la semnificația prepozițiilor temporale care îl precedă.

– Infinitivul neutralizează, în vecinătatea prepozițiilor și a adverbelor temporale, singura opoziție temporal-aspectuală pe care o mai poate exprima: *până **a ajunge** acasă = până **a fi ajuns** acasă; înainte de **a ajunge** acasă = înainte de **a fi ajuns** acasă* (vezi *supra*, **2.3.7**).

2.4.2.1. În comparație cu substantivele postverbale, infinitivul se caracterizează prin:

– incompatibilitate față de articol;

– absența flexiunii de tip nominal;

– legarea de centru exclusiv prepozițională, niciodată cazuală;

– absența determinărilor diagnostice ale substantivului: a adjectivului propriu-zis, exceptând infinitivul unui verb copulativ (*dorința de a ajunge **bogată***), și, mai ales, absența adjectivului pronominal și a celorlalte mărci de determinare (să se compare comportamentul infinitivului lung, care poate primi determinanți, cu infinitivul verbal, inapt de a primi determinanți: *gândul **la această plecare**,* dar *gândul la ****această a pleca***).

2.4.2.2. În raport cu celelalte forme postverbale de nominalizare (supinul „verbal" şi cel „nominal", infinitivul lung, substantivele postverbale obţinute sufixal –cu sufixe abstracte, de agent sau de instrument– sau obţinute regresiv), toate având, într-un grad mai mare sau mic, o natură dublă, verbală şi nominală, infinitivul „scurt" are comportamentul ***cel mai apropiat*** de verbul prototipic. Lipsit ***totalmente*** de flexiune nominală, ca si supinul „verbal", se deosebeşte însă de acesta prin păstrarea unor trăsături specific verbale, precum: posibilitatea de a-şi ataşa clitice (*dorința de a-l ajuta / de a mi se confesa* vs *gata de *îl reparat / de *se aşezat*); păstrarea distincţiilor formale de diateză (să se compare cu supinul, **4.4.1**), ceea ce îl situează, în raport cu acesta, mai aproape de verb, deci cu o natură verbală mai puternică.

2.5. Sinonimie şi concurenţă cu alte forme (verbale şi nominale)

2.5.1. *Sinonimia cu subjonctivul / conjunctivul; concurența infinitiv – conjunctiv*

Sinonimia şi existenţa contextelor comune pentru infinitiv şi conjunctiv au făcut posibilă, în etape istorice diferite, înlocuirea în ambele sensuri. Înlocuirea cu subjonctivul este posibilă în oricare dintre tiparele de construcţie ale infinitivului (vezi *supra*, **2.3**); **tiparul 2.3.2:** *Apucă **a pleca** / **să plece**., Îți vine **a plânge** / **să plângi**., L-au făcut **a plânge** / **să plângă**., E plăcut **a călători** / **să călătoreşti**., gata **de a pleca** / **să plece**, dorința **de a câştiga** / **să câştige***; **tiparul 2.3.3:** *Pot **cânta** / **să cânt**.*; **tiparul 2.3.4:** *N-am **ce face** / **ce să fac**.*; **tiparul 2.3.5:** *până **a începe** ploaia / până **să înceapă** ploaia; **fără a învăța** / **fără să învețe***; **tiparul 2.3.6:** ***A nu se călca** pe iarbă! / **Să nu se calce** pe iarbă!*

Masiva înlocuire cu subjonctivul a însemnat *îndepărtarea* românei de tipul structural romanic. Stadiul ***actual*** al extinderii şi al utilizării celor două forme este diferit în limba literară faţă de graiuri. În *uzul literar,* apar deosebiri de frecvenţă în funcţie de poziţia sintactică ocupată de infinitiv (în poziţia de complement direct, infinitivul este general înlocuit cu subjonctivul, excepţie făcând regentul tranzitiv ***a putea***, în timp ce în alte poziţii, de subiect, de nume predicativ, de circumstanţial, de atribut, continuă a circula, în variaţie liberă, ambele forme). Graiurile mai conservatoare păstrează în mai mare măsură infinitivul.

Tendinţa actuală a registrului cult este însă de *revenire* la tipul romanic, ca efect al calcului sintactic, prin preferinţa pentru infinitiv în dauna conjunctivului. Tendinţă general cultă, revenirea la infinitiv se manifestă, totuşi, cu precădere în stilul ştiinţific şi, în mod deosebit, în limbajele juridic, politic, economic, medical şi în cel jurnalistic (vezi recentele construcţii cu regentul *a vrea* reflexiv, clişeu sintactic în curs de extindere în româna actuală: *Ropotele de aplauze* [...] ***s-au vrut a fi** o palmă pe obrazul trufaşei Americi.* (Adv.lit.art., 2004); *care **s-a vrut a fi** legată de străvechea instituție.* (Al. Niculescu, *Individualitatea*).

2.5.2. *Sinonimia cu supinul; substituția infinitiv – supin*

Raportul de sinonimie infinitiv – conjunctiv – supin şi existenţa unor contexte comune explică apariţia celor trei forme în construcţii sinonimice şi, implicit, posibilitatea substituţiei lor în aceste contexte.

• Există o clasă de regenți verbali care admit această substituție, acceptând cele trei forme (*am a învăța / ~ să învăț / ~ de învățat*) sau numai două dintre ele (*termină a lucra / ~ de lucrat*).

• Există o clasa de regenți adjectivali care admit cele trei forme (*apt a învăța / ~ să învețe / ~ de învățat*; *demnă (de) a fi numită în această funcție / ~să fie numită în această funcție / ~ de numit în această funcție*). De observat însă valorile diferite de diateză pe care le încorporează forma de supin, ceea ce face ca, în relația de substituție, să intervină când infinitivul activ, când cel pasiv (*este gata de alergat / de a alerga,* dar *este gata de trimis în misiune / gata de a fi trimis în misiune*); vezi și *infra,* **4.3.1**.

• Substituția formelor din poziția de subiect este specifică structurilor impersonale: *Este important a spune / ~ de spus.; Rămâne a vedea / ~ de văzut.*

• Substituția este admisă și în poziția de atribut (*posibilitatea de a rămâne / ~să rămână / ~ de rămas*), cu specificarea că există regenți care, deși admit infinitivul și conjunctivul, nu acceptă și supinul (*încercarea de a câștiga / să câștige / *de câștigat*), după cum există regenți care admit determinarea prin supin, dar nu și prin infinitiv (*mașină de spălat, om de temut, suferință de nemaisuportat,* construcții în apare supinul, dar nu și infinitivul; supinul apare și pe lângă substantive regente nonabstracte, în timp ce infinitivul cere numai regenți abstracți; vezi *infra,* **4.3.3**).

• Substituția formelor este posibilă și în poziții prepozițional-circumstanțiale. Există contexte prepoziționale circumstanțiale în care formele sunt substituibile: *în afară de a citi cărți / în afară de citit cărți*; *pentru a citi cărți / pentru citit cărți*). Există însă și contexte prepoziționale circumstanțiale în care nu pot apărea decât formele de infinitiv; vezi: *până a*).

2.5.3. ***Sinonimia cu postverbalele substantivale abstracte***

În oricare context de sub **2.5.1** și **2.5.2** pot apărea și substantivele abstracte postverbale. Deosebirea de comportament privește: flexiunea acestora, care este de tip substantival (*dorința rezolvării, gândul plecării*); regimul determinanților, care, în cazul infinitivului lung și al postverbalelor substantivizate, este, de asemenea, de tip nominal (*dorința de a rezolva* **exercițiul** / ~ *de rezolvare* ***a exercițiului; mașină*** *pentru tăiat* **iarbă** / ~ **pentru tăiatul** *ierbii* / ~ *pentru tăiat* **de iarbă**).

În ierarhia gradelor de nominalizare, substantivele postverbale abstracte, deși păstrează trăsături din natura verbală a bazei, sunt mai apropiate de nume decât de verb.

2.5.4. ***Concurența cu indicativul; extinderea infinitivului în locul indicativului***

Limitată mult în raport cu tipurile anterioare, concurența cu indicativul apare în câteva construcții livrești, cu tendință de extindere în româna actuală; vezi construcții ca: *Pretinde* ***a ști.***, *Crede* ***a putea*** *rezolva mai bine decât alții., Bănuiește* ***a se fi produs*** *încă de ieri., Adeverește* ***a se fi produs.***, *Această perspectivă era considerată* ***a fi*** *insuficientă.* (Al. Niculescu, *Individualitatea*), *Soluția se dovedește* ***a fi*** *eronată.*, unde verbele regente se caracterizează, în mod curent, prin selecția indicativului, și nu a conjunctivului.

2.5.5. ***Sinonimia cu imperativul; utilizarea infinitivului în locul imperativului***

Sinonimia cu imperativul este mult limitată, manifestându-se numai pentru utilizările predicative ale infinitivului (vezi *supra*, tiparul sintactic **2.3.6**).

3. PARTICIPIUL

3.1. Caracterizare generală

Participiul este o formă nepersonală / nepredicativă a verbului a cărei caracteristică este ***comportamentul intermediar între adjectiv și verb***. Participiul se apropie prin numeroase trăsături de adjectiv, dintre care cea mai importantă este raportarea obligatorie la un regent nominal (substantiv, pronume, numeral), cu care se și acordă.

În relație cu nominalul, îndeplinește, diferențiat de la un context la altul și de la un tip de verb la altul, funcțiile semantice specifice adjectivului, calificând referentul (*o fată* ***obosită*** *și plângăreață, dar inteligentă și* ***pasionată*** *de ceea ce face*; *o viață tristă și* ***chinuită***), exprimând o proprietate a acestuia (*Este o fată* ***citită***, ***admirată*** *mult de colegi pentru asta*) sau categorizându-l, prin restrângerea referinței la o subclasă de referenți (*Dintre proprietățile familiei, două sunt case* ***moștenite***, *iar trei sunt case* ***cumpărate***., *În viață, sunt situații* ***dorite*** *și situații* ***nedorite***.).

Valoarea temporal-aspectuală de „anterioritate" și „perfectivitate" și valoarea pasivă, caracterizând multe dintre aparițiile participiului (*Rezoluția,* ***acceptată*** ***ieri, la ora 10, de întregul corp profesoral,...***), imposibile în cazul adjectivului, țin de natura verbală a participiului.

3.2. Expresia participiului

Participiul este o formă simplă, continuă, marcată sufixal, cu structura R + Suf$_{part}$. R reprezintă radicalul verbal, care, pentru unele verbe, este același indiferent de forma flexionară (***cânt****-at*, ***cânt****-ăm*, ***cânt****-am*, ***cânt****-ând*, ***cânt****-ai*), iar, pentru altele, este distribuit numai la participiu și la perfect simplu, precum și la formele derivând din acestea (***mer****-s*, ***mer****-sei*, ***cop****-t*, ***cop****-sei*), iar Suf$_{part}$, sufixul participiului.

3.2.1. *Sufixul* are realizări diferite (alomorfe morfologice) în funcție de clasa de conjugare: ***-at*** (pentru toate verbele cu infinitivul în ***-a***: *cânt-****at***, *lucr-****at***); ***-ut*** (pentru cvasitotalitatea verbelor cu infinitivul în ***-ea***: *văz-****ut***, *av-****ut***, *plăc-****ut*** și pentru unele cu infinitivul în ***-e***: *trec-****ut***, *făc-****ut***, *băt-****ut***, *umpl-****ut***); ***-s*** (pentru unele verbe cu infinitivul în ***-e***: *ar-****s***, *mer-****s***, *răma-****s***, *șter-****s*** și pentru unicul verb cu infinitivul în ***-ea***: *mânea* – *ma-****s***, ultimul fiind un verb cu utilizare strict limitată, populară și regională); ***-t*** (pentru o serie restrânsă de verbe cu infinitivul în ***-e***: *cop-****t***, *fier-****t***, *frân-****t***, *frip-****t***, *rup-****t***, *spar-****t***, *sup-****t***); ***-it*** (pentru toate verbele cu infinitivul în ***-i***: *cit-****it***, *iub-****it***, *su-****it***); ***-ât*** (pentru toate verbele cu infinitivul în ***-î***: *dobor-****ât***, *hotăr-****ât***, *pâr-****ât***, *ur-****ât***) (vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii, 1.2**).

În funcție de finala radicalului, unele dintre acestea cunosc și realizări fonetice (alomorfe fonetice), câteva marcate și în grafia actuală a formelor (grafic: *plouat, scânteiat*; fonetic: [*plo-uat*], [*scânte-iat*]), altele neînregistrate în grafie (grafic: *continuat*, *subliniat*; fonetic: [*continu-uat*], [*sublini-iat*]).

3.2.2. După *tipul de accentuare*, se deosebesc participiile ***slabe*** (***asigmatice***), cu accentul pe sufix, generale conjugărilor cu infinitivul în *-a*, cu infinitivul în *-ea* (exceptând *a mânea*), cu infinitivul în *-i* și *-î*, prezente și la unele cu infinitivul în *-e* (*cânt-at, plăc-ut, trec-ut, cit-it, hotăr-ât*), și participiile ***tari*** (***sigmatice***), cu accentul pe radical, caracterizând numai unele dintre verbele cu infinitivul în *-e*, precum și verbul *mânea* (*mer-s, șter-s, rup-t, ma-s*), adică verbele care selectează sufixele de participiu ***-s*** sau ***-t***.

Accentuarea pe radical (caracteristică participiilor sigmatice) creează condițiile favorizante pentru producerea unei alternanțe de tip special: [cons. ~ Ø], termenul Ø fiind distribuit în formele de participiu sigmatic (vezi formele: *ard / arzând, șterg / ștergeam / ștergând*, în care radicalul se termină în consoană, vs formele de participiu: *arØ-s, șterØ-s*, din care se pierde consoana finală a radicalului).

3.2.3. În *utilizările adjectivale*, caracterizând *toate* aparițiile autonome ale participiului (vezi *infra*, toate tiparele structurale, exceptând tiparul **3.3.1**), structura formei este: R + Suf_{part} + D_{adj}, unde D este o desinență adjectivală, amalgamând valorile de gen, număr și caz (*unei poezii învățate, cartea furată, lubite prietene!*). În româna actuala, se manifestă tendința de pierdere a mărcii de caz, trăsătură intrată deja în uzul literar în situația atributelor participiale izolate (*contra acestei inteligente, dar leneșe studente, susținută prea mult de profesori*).

3.3. Structuri sintactice incluzând participiul; tipare de construcție

3.3.1. *„Participiul" formant*

Ca *formant invariabil*, „participiul" intră în componența unora dintre formele verbale compuse: perfect compus (*am cântat*), viitor anterior (*voi fi cântat*), conjunctiv perfect (*să fi cântat*), condițional perfect (*aș fi cântat*), prezumtiv perfect (*(v)oi fi cântat*), infinitiv perfect (*a fi cântat*).

> Includerea între ghilimele („participiul") vrea să atragă atenția asupra faptului că nu este vorba de o formă cu autonomie gramaticală, ci de un component al unor forme flexionare compuse, având formă participială.

Componentul participial se caracterizează prin următoarele trăsături:

- Este lipsit de autonomie morfologică și sintactică, fiind un formant al unei structuri verbale complexe neanalizabile.
- Rămâne invariabil, indiferent de genul și de numărul nominalului-subiect sau complement direct, fiind singurul tipar structural în care „participiul" este invariabil.
- Caracterizează ***orice*** verb, exceptând câteva formații neologice recente, defective de participiu și de formele compuse cu acesta (*a accede, a concede, a converge, a desfide, a divide*; se adaugă din fondul vechi *a rage*; vezi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii, 3.1**); oricare alt

participiu poate apărea în aceste forme compuse (vezi: *a înotat, a lătrat, a oftat, a mieunat, a sforăit, a strănutat, a trândăvit, a tuşit, a zburat*, unde sunt incluse componente participiale imposibile ca forme autonome adjectivale; vezi *infra*, 3.3.2).

• Topica uzuală, reprezentând norma limbii actuale, este morfem mobil / morfeme mobile + Participiu, fără a fi imposibilă şi inversiunea componentelor, cu aşezarea componentului participial pe prima poziţie. Dintre formele compuse, inversiunea se limitează însă la perfectul compus, unde apare un singur morfem mobil (un auxiliar). În acest caz, inversiunea permite încorporarea cliticelor pronominale (unul sau două) şi se asociază cu actualizarea unui alomorf sintactic specific, cu *-u-* final (*văzu**tu**-l-am, da**tu**-mi-le-a, plânsu-mi-s-a*).

Pentru româna actuală, construcţia este periferică, arhaică sau marcată stilistic.

3.3.2. *Participiul în structura pasivă*

Forma participiului apare *în componenţa pasivului cu operator*, în vecinătatea singurului operator al pasivului, *a fi*. În acest context, particularităţile formei sunt următoarele:

• Participiul este variabil, modificându-şi forma după genul şi numărul nominalului subiect (*Copilul este ajutat de părinţi. – Copiii sunt ajutaţi de părinţi. – Eleva este ajutată de părinţi. – Elevele sunt ajutate de părinţi.*); vezi **II, Construcţii pasive şi construcţii impersonale, 1.1.1.1**;

În construcţii impersonale cu Agentul neexprimat (adesea „nedeterminat") şi cu Pacientul / Tema realizat propoziţional sau exprimat prin infinitiv şi supin, apare şi un participiu invariabil (*Mi-a fost dat / menit / ursit / scris să trăiesc / a trăi / de trăit şi asta.*; *Este cunoscut / ştiut / presupus că...*), invariabilitate impusă însă de tiparul sintactic. Imediat ce, în cadrul aceleiaşi construcţii, poziţia subiectului este ocupată de un nominal cu formă de plural, participiul devine variabil (*Sunt cunoscute / ştiute / contestate soluţiile noastre.*).

Tiparul sintactic impersonal a primit şi o construcţie calchiată după franceză: ***Dat fiind** că s-au făcut atâtea eforturi, dificultăţile s-au depăşit.*, care, spre deosebire de franceză, a fost „remotivată" sintactic, pierzându-şi calitatea locuţională. Dovadă pentru natura analizabilă a construcţiei româneşti stau formele cu participiu acordat, singurele admise de norma sintactică literară (*Date fiind dificultăţile,...*; *Dată fiind situaţia,...*, *Dat fiind rezultatul nesatisfăcător,...*).

• Participiul are autonomie morfologică şi sintactică. ***Morfologic,*** autonomia se probează prin variaţia formei, acordate cu subiectul. ***Sintactic,*** numeroase trăsături susţin aceeaşi autonomie (pentru interpretarea sintactic-funcţională a construcţiei, vezi **II, Predicatul, 2.2.2; 2.2.3.2**):

– Structura admite inversiunea şi disocierea componentelor, construcţii curente în limba veche, dar posibile şi astăzi (*Cartea **este** de toată lumea **apreciată**.*; vezi şi construcţii emfatice cu inversiune, construcţii care poartă accentul frastic pe participiu: ***Apreciată este** şi a doua carte, nu numai prima!*).

– Participiul admite gradarea şi contextele specifice gradării, semn clar de autonomie gramaticală (*Cartea asta este **mai citită decât altele**.*, *~ este **foarte citită***

de studenți. / este nu ***îndestul de apreciată****, oricum* ***mai puțin apreciată decât*** *altele.*).

– Participiul primește și determinări proprii, de apreciere cantitativă și modală, semn suplimentar de autonomie (*Fereastra n-a fost* ***bine închisă*** *la plecare., Pentru a scoate mobila, ușa a fost* ***puternic trântită****., Numele lui este* ***cam interzis*** *în România.* (Rlit, 2004), *După părerea mea, este* ***prea interzis****.*).

– Operatorul verbal pasiv permite înlocuirea cu alte forme verbale, copulative sau necopulative (*Fata* ***ajunge admirată*** *și de cei care la început o ignorau., Fata* ***pare acceptată*** *de familie., Rochia* ***vine festonată****., Cratița* ***vine unsă****.* (*apud* Iordan 1950), participiul păstrându-și semnificația pasivă, semn că întreaga semnificație pasivă se concentrează în matricea participiului.

• Structura pasivă este posibilă numai pentru participiile verbelor care se pot pasiviza, iar, dată fiind variabilitatea formei, numai pentru participiile adjectivizabile. Ca atare, în acest tipar nu pot apărea decât verbele tranzitive, ale căror participii sunt general adjectivizabile, iar, dintre tranzitive, de preferință cele agentive (vezi **II, Construcții pasive și construcții impersonale, 1.2.1.2**). Sunt excluse clase ca: (a) tranzitivele de senzație fizică și cele psihologice, deci tranzitivele care așază în poziția OD rolul Experimentator (*Mă doare capul., Îl mănâncă spinarea., Mă furnică degetele., Mă ustură ochii.*; *Mă uimește situația., Mă surprinde situația., Mă pasionează fizica.*); (b) tranzitivele al căror subiect actualizează rolul Locativ (*Butoiul conține apă., Cartea cuprinde trei capitole.*); (c) tranzitivele de „echivalență" (*Cartea constituie / reprezintă o noutate.*); (d) unele tranzitive modale și aspectuale (*El vrea o prăjitură., El poate orice., El n-a apucat sfârșitul războiului.*) etc.

• Construcția pasivă de tip negativ admite, în variație liberă, negarea operatorului (construcția preferată), alături de negarea participiului (*Propunerea* ***nu*** *este acceptată de parlament. / ~ este* ***neacceptată*** *de parlament.; Cartea* ***nu*** *este înțeleasă de elevi. / ~ este* ***neînțeleasă*** *de elevi.*).

3.3.3. *Participiul în poziții sintactice adjectivale*

Participiul apare în pozițiile sintactice proprii adjectivului:

• ca atribut adjectival, neizolat sau izolat (*carte* ***citită****, casă* ***văruită****, femeie* ***iubită****, mâncare* ***arsă****, carte* ***căzută****, copil* ***plecat****, document* ***sosit***);

• ca nume predicativ (*Fata este* ***plecată****., Revista este foarte* ***cunoscută****., Melodia este* ***plăcută****., Eleva este* ***entuziasmată****., Mâncarea este* ***arsă****.*);

• ca predicativ suplimentar (*O văd proaspăt* ***văruită****., O știu mult* ***citită****., O știu* ***plecată****., Vine* ***înspăimântată****.*);

• în context prepozițional, numai după acele prepoziții care acceptă și apariția adjectivului (*de* ***disperată*** *ce este, ...; de* ***înspăimântată*** *ce era,...; de* ***bătută*** *ce era,...*).

În aceste apariții, participiul are proprietăți tipic adjectivale, și anume: **morfosintactic**, se caracterizează prin acord cu regentul nominal, exprimat sau subînțeles: un acord în gen, număr și caz (pentru situațiile de atribut adjectival: *contra unei femei* ***bătute*** *de soartă*); în gen și număr (pentru celelalte situații: *contra unei femei considerate* ***sclifosită****; de* ***sclifosită*** *ce era*).

În tiparele sintactice de sub **3.3.3** apar participiile verbelor tranzitive și inacuzative / ergative: *carte citită, avere administrată, soluție acceptată, copil bătut, elev premiat, drum rătăcit* (pentru verbe tranzitive); *copil căzut, om decedat, copil plecat, om îmbătrânit, copil ajuns la destinație, om ahtiat după avere, scrisoare sosită, picior amorțit, soare asfințit, piatră crăpată, sânge coagulat, râu secat, suferință mocnită / zăcută, raze răsfrânte, drumeț rătăcit* (pentru verbe inacuzative). Apar și participiile verbelor copulative și ale unor intranzitive „de relație": *țări foste comuniste, copil rămas repetent, scriitor devenit indezirabil* (pentru verbe copulative), *sătean învecinat cu / înrudit cu / înfrățit cu preotul* (intranzitive simetrice). ***Nu apar*** însă participiile verbelor intranzitiv-inergative, care, în general, se disting prin particularitatea de a nu se putea adjectiviza: **copil înotat, *pisică mieunată, *om oftat, *om sforăit, *copil tușit, *copil strănutat, *copil zâmbit, *copil urlat, *copil vorbit* (Pentru distincția verb *tranzitiv / ergativ / inergativ*, vezi **Clase sintactice și sintactico-semantice de verbe, 4.1;** vezi și **Prezentare generală, 4.1.3**).

Totuși, sunt și intranzitive agentive (inergative) care se pot adjectiviza: *om umblat, copil fugit (de acasă)*, după cum există și verbe intranzitive ergative ale căror participii nu se pot adjectiviza: **vânt adiat, *om murit* (dar este posibil *om decedat*), **copil suferit, *copil tremurat.* Și alte intranzitive nu-și pot adjectiviza participiile: **copil sinchisit de, *elev comportat bine, *copil beneficiat de bursă, *copii depinși de părinți, *copil părut bolnav* etc.

Trebuie observat că toate participiile nonadjectivizabile provin de la verbe intranzitive nonagentive, care actualizează în poziția subiectului fie Pacientul, fiind deci inacuzative / ergative (**vânt adiat*), fie Beneficiarul (**copil beneficiat de bursă*), fie Experimentatorul (**copil sinchisit de*), fie Tema (**copil depins de*) etc.

> Aceeași formă verbală (sau forme verbale ***omonime***), după cum este folosită fie tranzitiv sau inacuzativ, fie intranzitiv, se poate adjectiviza sau, dimpotrivă, nu admite adjectivizarea (vezi: *cursă alergată* (de la verbul tranzitiv), dar **sportiv alergat* (de la verbul intranzitiv agentiv; vezi însă *sportivă alergată de antrenor*); *casă locuită* (de la un tranzitiv) vs **om locuit* (de la corespondentul intranzitiv); *lână toarsă* (de la verbul tranzitiv) vs **pisică toarsă* (de la verbul intranzitiv inergativ); *om acționat în judecată* (de la verbul tranzitiv) vs **om acționat corect* (de la un intranzitiv inergativ); *praf aspirat* (de la verbul tranzitiv) vs **sportiv aspirat la titlul olimpic* (de la un intranzitiv); *femeie asistată la naștere* (de la un tranzitiv) vs **femeie asistată la durerea celorlalți* (de la un intranzitiv) etc.

Nu există o relație necesară între satisfacerea structurii pasive (vezi *supra*, 3.3.2) și satisfacerea structurii adjectivale (vezi *supra*, 3.3.3). Există participii ale unor verbe tranzitive care nu pot apărea în structuri pasive, dar care pot apărea în construcții adjectivale; vezi: **Banii sunt avuți de mine*, dar *banii avuți în buzunar*; verbul *a vrea* nu admite pasivul cu operator: **Situația nu este vrută de guvern*, dar admite adjectivarea participiului: *situație nevrută* (vezi și substantivele obținute prin conversiune din adjective participiale: *vrute și nevrute*); și la fel, tranzitivele psihologice, deci cu Experimentator, nu satisfac structura pasivă, dar apar în construcții adjectivale: *copil uimit / entuziasmat / pasionat / copleșit de durere.*

Verbele tranzitive având un Locativ ca subiect nu admit pasivizarea, dar pot apărea în construcții cu participiul adjectivat (vezi: **Eroarea este conținută în titlu,* construcție posibilă, dar nu cu sens pasiv), dar *eroare(a) conținută în titlu* construcție frecventă; **Noutatea este reprezentată / constituită de...*, construcții posibile, dar nu cu sens pasiv, în timp ce *noutate constituită / reprezentată de metodă* sunt grupuri acceptate etc.).

Inventarul de participii care nu se pot adjectiviza depășește, în cazul intranzitivelor, clasa inergativelor. În cazul tranzitivelor, verbele al căror participiu se poate adjectiviza nu coincid cu clasa celor pasivizabile, depășind-o numeric pe aceasta. Apare, în această ultimă observație, un semn că pasivizarea este legată în mai mare măsură de natura ***verbală*** a participiului, în timp ce adjectivizarea ține de natura lui ***nonverbală***. Sau, altfel spus, apare aici un semn că participiul acordat din structura pasivă este „mai verbal" decât unul dintr-o construcție adjectivală oarecare.

3.3.4. *Participiul în construcții verbale impersonale*

Participiul apare în vecinătatea unor verbe impersonale, fie în construcțiile primare impersonale (*Trebuie* ***spus*** *că..., Se cuvine* ***spus*** *că..., Merită* ***făcut*** *acest efort.*), fie în construcții *reorganizate,* devenite personale, cu subiectul din subordonată avansat în regentă; vezi *Copiii* ***trebuie pedepsiți.***; *P.D.* ***merită cunoscut*** *și dincolo de onorabilitatea sa.* (M. Cărtărescu, *De ce iubim femeile*); *pentru ca pagina asta* ***să merite****, cât de cât,* ***citită*** (*ibid.*); *Împrumutul* ***se cuvine restituit.*** Particularitățile construcției sunt:

– Tiparul sintactic este eliptic, provenind dintr-o construcție cu un conjunctiv pasiv. Structura trebuie inventariată aparte, ca tipar distinct de **3.3.2**, în măsura în care ***nu*** *orice* verb impersonal acceptă un asemenea tip de elipsă, construcțiile cu participiu fiind, potrivit normelor literare în vigoare, în distribuție complementară cu structuri impersonale care acceptă supinul: ***rămâne de văzut, este de văzut, mi-a*** *fost greu de acceptat,* dar ***trebuie văzut, merită văzut, se cuvine verificat.*** Există și verbe impersonale care nu acceptă nici supin, nici participiu: *Se întâmplă *spus adevărul / *de spus adevărul., Îmi place *spus adevărul / *de spus adevărul.*

– În vecinătatea verbului impersonal, apare o formă variabilă de participiu, acordată cu subiectul acestui participiu pasiv, singular, plural sau propozițional: *Trebuie spus adevărul. / ~ spuse numai faptele adevărate. / ~ spusă toată istoria. / ~ spus ce și cum s-a întâmplat.* Nevoia acordului este simțită puternic în cazul avansării subiectului (al așezării lui înaintea verbului impersonal) și, implicit, al amalgamării celor două propoziții (*Trebuia ca soluțiile să fie ameliorate. / Trebuia ca elevii să fie protejați. / Se cere ca împrumuturile să fie restituite.* → ***Soluțiile trebuiau*** *ameliorate.*, ***Elevii trebuiau*** *protejați.*, ***Împrumuturile se cer*** *restituite.*).

– Structura acceptă același inventar de participii din **3.3.2**, fiind vorba de participii pasive.

În limba actuală, construcția se extinde și la unele verbe personale (*Se lasă* ***rugat.****, Se vrea* ***acceptat*** *de ceilalți.*), având ca rezultat construcții reorganizate, amalgamate, cu predicativ suplimentar (vezi **II, Construcții cu predicativ suplimentar, 2.2.3**).

În limba actuală, se înregistrează extinderea construcţiei cu supinul în locul celei cu participiul pentru toate verbele impersonale, lărgindu-se tiparul impersonal cu supin, în ciuda recomandărilor restrictive ale normei literare (vezi: *Trebuie de spus.*, *Merită de spus.*, *Se cuvine / Se cere de spus.*).

Există câteva construcţii cu formă de participiu, provenind de la verbe intranzitiv-inergative (tipul: *Trebuie* ***înotat*** *până la kilometrul 15.*, *Trebuie* ***alergat*** *zilnic câte 10 km.*), în care apar verbe ale căror participii nu acceptă adjectivizarea (**om înotat*, **om alergat*; vezi *supra*, **3.3.3**), construcţia neputându-se interpreta prin elipsă (**Trebuie să fie alergat câte 10 km. zilnic.*, **Trebuie să fie înotat până la km. 15.*). În consecinţă, forma pare a fi de supin – un supin cu totul special, neprepoziţional (!) –, şi nu de participiu. Pentru comparaţie cu un supin verbal prototipic, ocurent obligatoriu într-un context prepoziţional, vezi *infra*, **4.2.**

3.3.5. ***Construcţii participiale absolute***

Participiul apare şi în construcţii de tipul: *Un singur lucru,* ***odată pierdut****, nu se mai poate căpăta.* (N. Iorga, *Cugetări*), ***Odată plecat directorul,*** *personalul a uitat de obligaţiile de serviciu.*, care se disting prin:

– Construcţia este izolată fonetic, cu o anumită libertate de topică, deşi antepunerea, în raport cu poziţia verbului predicat, este preferată.

– Construcţia are, în ansamblu, valoare circumstanţială (temporală).

– Participiul poate avea subiect propriu, cu o topică liberă faţă de centrul participial (***Ajuns Ion*** *acasă, a început ploaia.* vs ***Ion ajuns*** *acasă, a început ploaia.*).

– Construcţia se limitează la participiile verbelor tranzitive cu valoare pasivă şi la cele inacuzative (*casa odată abandonată,...*; *fapta odată comisă,...*; *studenta odată respinsă,...*, dar **copilul odată tuşit / înotat / murit,...*), ca urmare a particularităţii participiului de a se acorda cu nominalul-subiect, ceea ce nu este posibil decât în cazul participiilor adjectivizabile (vezi *supra*, **3.3.3**).

– Construcţia este eliptică, după cum probează corespondenţa elementelor introductive: *odată – odată ce*. Trebuie observat că, în timp ce construcţia propoziţională poate apărea cu orice participiu (*copilul, odată ce a tuşit,...*; *copilul, odată ce a înotat,...*), corespondentul ei nonpropoziţional din construcţia participială absolută nu este acceptat decât în cazul participiilor adjectivizabile (vezi *supra*).

3.4. Dubla natură: adjectivală şi verbală

În toate tiparele sintactice inventariate, participiul manifestă, într-un grad mai mare sau mai mic, o dublă natură: adjectivală şi verbală.

3.4.1. ***Natura adjectivală***

Comportamentul adjectival este extrem de puternic şi se manifestă la oricare dintre nivele: morfologic, sintactic şi semantic.

3.4.1.1. *Morfologic:*

– Sub aspectul flexiunii (afixe flexionare şi omonimii) şi al alternanţelor prezente în flexiune (în tiparele **3.3.2**, **3.3.3**, **3.3.4**), participiile se comportă ca

adjectivele variabile cu patru forme (*pantofii aleşi – cărţile alese, repertoriu ales – piesă aleasă; asupra unei cărţi alese*).

– Forma şi poziţia morfemului de negaţie are aceleaşi caracteristici ca la adjectiv (*carte **nelegată**, **necitită**, **nedeschisă**, **neluată** în seamă*). Se deosebeşte de adjectivul prototipic, apropiindu-se de alte două forme verbale nepersonale (supin şi gerunziu), prin posibilitatea încorporării adverbului *mai* (*situaţie **nemaiîntâlnită**, **nemaivăzută**,* construcţie imposibilă la un adjectiv propriu-zis: **soluţie **nemaiserioasă***).

– Exceptând tiparul **3.3.5**, participiul din oricare alt tipar apare, ca şi adjectivul, în contextele specifice gradelor de comparaţie (*carte **mai citită** decât altele, carte **foarte citită** de către studenţi, cartea **cea mai citită** dintre toate, Se lasă **mai rugat** decât ceilalţi.*).

– Există, în româna actuală, forme participiale care şi-au pierdut relaţia cu baza verbală, deşi ea a existat în limba veche: *om **nevoit** să plece* (verbul corespunzător este ieşit din uzul actual); *Modernizarea este ignorată, refuzată sau chiar **temută** de alţii.*, Rlib, 2004 (verbul corespunzător, un verb tranzitiv: *a teme pe cineva* este ieşit din uzul literar actual).

– S-au creat şi adjective propriu-zise cu sufixul *-at*, fără a exista sau a fi existat un verb corespunzător: *coroiat, dungat, guşat, înfrigurat, măzărat, stelat, tigrat.* Este semnul cel mai clar că formele participiale în *-at* sunt simţite ca adjective, de vreme ce se creează, după modelul lor, adjective, şi nu verbe.

3.4.1.2. *Sintactic:*

– Comportamentul adjectival se manifestă, în toate situaţiile din **3.3.2–3.3.4**, prin ***acord*** (acordul cu un nominal, substantiv, pronume sau numeral). În plus, în 3.3.3, se manifestă şi prin ocuparea poziţiilor şi a funcţiilor sintactice ale adjectivului.

– Există forme participiale care, fără să se fi diferenţiat şi semantic, s-au diversificat sintactic, creându-şi, în variaţie liberă, câte două construcţii, una mai apropiată de tratamentul verbal, alta mai apropiată de cel adjectival; vezi: *cunoscut*$_1$ (ex.: *situaţie **cunoscută de noi** toţi*, unde construcţia cu un complement de agent este de tip verbal) vs *cunoscut*$_2$ (ex.: *situaţie **cunoscută tuturor***, unde construcţia cu dativul se îndepărtează de verb, verbul corespunzător *a cunoaşte* neavând regim de dativ).

– Natura adjectivală *cea mai puternică* apare, în ordine descrescândă, în structurile **3.3.3** şi **3.3.2**, unde sunt prezente toate particularităţile de tip adjectival. Diferenţa de grad de adjectivizare are în vedere posibilitatea tiparului **3.3.2.** de a admite (mai frecvent decât construcţia cu prefix negativ) varianta cu adverb negativ legat de suportul verbal (***nu** este acceptată*).

– Natura adjectivală *cea mai slabă* caracterizează tiparul **3.3.5**, unde gradarea şi contextele gradelor de comparaţie nu sunt posibile.

3.4.1.3. *Semantic,* participiul, de la o apariţie la alta şi, mai ales, de la o clasă de verbe la alta, apare în cele două ipostaze semantice ale adjectivului (calificant vs categorizant), satisfăcând toate testele (respectiv, trăsăturile) pentru fiecare.

Ca *adjectiv calificant / apreciativ*, satisface *toate* testele acestei clase:

• acceptă gradarea (vezi *supra*);

• acceptă poziția antepusă față de regent (***uimitul** / **chinuitul** elev*);

• acceptă tiparul $Subst._2$ *de* $Subst._1$ (***chinuitul** ăsta de Ion, **răsfățatul** de Ion*);

• se poate coordona cu un adjectiv calificativ nonparticipial și nonverbal (*Este un copil **inteligent și răsfățat**., Este o casă **veche, dărăpănată și coșcovită**.*).

Ca adjectiv categorizant, trăsătură caracterizând în special participiile verbelor agentive, satisface *parțial* testele (deci caracteristicile) acestei clase:

• nu acceptă antepunerea (**administrata avere*, **respinsa lege*, **acceptata lege*), exceptând cazuri cu modificatori temporali / aspectuali / modali, care concentrează focusul informațional, făcând posibilă și antepunerea: *A făcut înconjurul lumii **de curând acceptata** lege.*;

• admite contextele de „identificare" cu restrictivul *numai* (*Mă interesează **numai** cartea **citită**, nu și cea **răsfoită**., Cumpăr **numai** case **construite** după cutremur.*). Uneori, sunt posibile succesiv ambele lecturi (evaluativ și categorizant): *Este o fată inteligentă și **citită**.* (lectură calificantă) vs *Discutăm numai paginile **citite**.* (lectură categorizantă).

3.4.2. ***Natura verbală***

Comportamentul verbal este mult diminuat în oricare dintre construcții, limitându-se la câteva trăsături sintactice și semantico-sintactice. Trebuie reținut că nu există o marcare morfologică (flexionară) a acestei naturi, iar manifestarea sintactică prezintă, în raport cu verbul prototipic, numeroase limitări.

3.4.2.1. Sintactic, se manifestă prin păstrarea *parțială* a vecinătăților verbului prototipic (deci ale verbului la mod personal), și anume:

(a) Pentru tiparele **3.3.3** și **3.3.4**, se păstrează nominalul în dativ (*carte **trimisă studenților**, poveste **prezentată copiilor***), nominalul complement secundar (*copii **învățați carte**, deputați **întrebați data** alegerilor*), adverbele și grupurile circumstanțiale (*lucruri **corect** / **de mult înțelese***), determinările conjuncționale și prepoziționale având restricțiile de prepoziție sau de conjuncție ale verbului prototipic (*copii **interesați de** carte, ~ **interesați să** învețe; copii **supărați pe** părinți, ~ **supărați că** sunt controlați; copii **predispuși la** tuberculoză, ~ **predispuși să** contracteze boala; tânăr **căsătorit cu** Ioana, ~ **căsătorit cu** cine i-a fost drag*).

(b) Pentru construcțiile **3.3.2, 3.3.4** și unele de la **3.3.3**, apare posibilitatea combinării cu un complement de agent (*Copilul este **ajutat de părinți**., copil **ajutat de părinți**, Copilul trebuie **ajutat de părinți**.*).

Pentru construcția **3.3.5**, apare, suplimentar, posibilitatea exprimării unui subiect, identic sau diferit de subiectul verbului-centru de propoziție (*Odată plecat **inspectorul**, lucrurile au intrat în normal.*).

Natura verbală este mult diminuată pentru oricare dintre construcții, așa cum probează numeroase trăsături, care se adaugă celor deja recunoscute pentru *toate* formele nepersonale (vezi *supra*, **1**):

– Participiul pierde cliticul reflexiv (*soluție întemeiată pe fapte*, dar *soluție care se întemeiază pe fapte*; *copil săturat de lipsuri*, dar *copil care s-a săturat de lipsuri*).

– Deşi acceptă o determinare prin dativ, pierde cliticul de dativ al verbului prototipic (*ajutoare trimise copiilor / acestora / lor*, dar imposibil *ajutoare* *le *trimise / *trimise le*). Prezenţa cliticului de dativ, ca a oricărui clitic pronominal, este legată de un suport verbal, ceea ce face posibilă apariţia lui în cazul vecinătăţii unui operator copulativ (vezi *carte cunoscută studenţilor*, dar *Cartea le este cunoscută. / ~ le-a devenit cunoscută.*) sau a operatorului pasiv (*Soluţia le-a fost propusă / explicată studenţilor de profesor.*).

– Participiul pierde trăsătura tranzitivităţii forte, deci posibilitatea de a avea un complement direct. Excepţie fac cazurile de tranzitivitate slabă, ceea ce înseamnă păstrarea complementului secundar: *copil învăţat* ***carte***, *copil întrebat* ***tabla*** *înmulţirii.*

– Natura verbală se manifestă *cel mai puternic* în **3.5**, unde participiul păstrează posibilitatea construcţiei cu un subiect propriu.

3.4.2.2. Semantico-sintactic, participiul păstrează rolurile tematice ale verbului prototipic: Experimentatorul (*fată uimită*, ***copil*** *entuziasmat*), Pacientul (***soluţie*** *bazată pe...*, ***carte*** *citită*, ***rezultate*** *conţinute în...*, ***mâncare*** *arsă*), Ţinta (~ *trimise* ***sinistraţilor***, ~ *aruncate* ***găinilor***), Agentul (~ *ajutată* ***de părinţi***), actualizate câte unul sau simultan (Pacient + Ţintă + Agent: ***ajutoare*** *trimise* ***sinistraţilor de către guvern***). Frecvent, participiul apare într-o schemă de roluri simplificată, cu un sigur rol actualizat, iar celălalt / celelalte deductibil(e) contextual (*ilustrată trimisă, scrisoare primită, fată pasionată*).

3.4.2.3. Participiul, fără a dispune de forme proprii pentru marcarea opoziţiilor de diateză, încorporează *lexical* valori de diateză, trăsătură care ţine de natura *verbală* a participiului; vezi şi **II, Construcţii pasive şi construcţii impersonale, 1.1.4.**

• Majoritatea participiilor de la verbele tranzitive încorporează valoarea [+ Pasiv], demonstrabilă prin posibilitatea includerii complementului de agent (*poezie învăţată, carte citită, datorie plătită*).

• Participiile verbelor inacuzative (ergative) sunt nonpasive (*copil căzut, om decedat, copil degerat, copil plecat, pădure înverzită, fântână secată, bani dispăruţi, fată slăbită*).

• Există câteva participii de la verbe tranzitive folosite absolut, cu valori active (*om avut, om băut, om mâncat* „care a mâncat şi nu mai are senzaţia de foame", *om citit* „care a citit şi ştie multe") sau cu citiri duble, active şi pasive, ceea ce are ca efect ambiguitatea (*om învăţat*, construcţie ambiguă, permiţând două interpretări: (1) „care ştie multe", (2) „care este învăţat de cineva": ***om învăţat carte***).

• Există participii cu citiri duble, active şi pasive, ca urmare a faptului că unul provine de la verbul tranzitiv, iar celălalt de la corespondentul lui inacuzativ (să se compare: *Este un drum* ***ocolit*** *de cei care îl cunosc.* (participiul pasiv al unui verb tranzitiv) – *Este un drum* ***ocolit***. „care ocoleşte, ocolitor" (participiul nonpasiv de la verbul inacuzativ); *Prăjitura* ***este coaptă*** *cu ceasul în mână.* (pasivul unui verb tranzitiv) – *În mai, cireşele* ***sunt coapte***. (participiul unui verb inacuzativ); *Mâncarea* ***este arsă*** *cu bună ştiinţă.* (pasivul unui verb tranzitiv) – *Mâncarea* ***este arsă*** *şi fără gust.* (participiul unui verb inacuzativ); *Procentele* ***sunt crescute*** *pentru a induce în eroare.* (pasiv) – *Temperatura* ***este crescută***. (inacuzativ).

3.4.2.4. Participiul, fără a intra într-un sistem de opoziţii temporale şi aspectuale, încorporează lexical valori de timp şi de aspect, caracterizându-se, în majoritatea apariţiilor, prin valorile [+ Trecut], [+ Perfectiv], trăsături legând participiul de verb. Prezenţa acestor trăsături de tip verbal se probează prin incompatibilităţi ca: **fata plecată mâine*, **diplomatul trimis ambasador luna viitoare*, **soluţia propusă mâine de şcoli* şi, dimpotrivă, prin compatibilităţi ca: *plecată azi-dimineaţă, şedinţa deschisă azi / acum două ore, soluţie găsită aseară.*

• Pierd aceste valori de timp şi de aspect, devenind adjective de stare atemporală şi, implicit, pierzând orice relaţie cu verbul, mai ales participiile actualizând un Experimentator: *fată dezgustată, entuziasmată, interesată, mirată, pasionată, uimită.* Vezi compatibilităţi ca: *Mâine, la întoarcere, **o să fie** dezgustată / entuziasmată / interesată / mirată / pasionată / uimită de ce **va găsi** aici.*; vezi şi compatibilităţi ca: *De disperată / dezgustată / mirată **ce era** / **ce este** / **ce va fi**.*

Trăsătura pierderii valorilor temporale şi de aspect se extinde şi la participii provenind de la verbe agentive (vezi construcţii posibile ca: *Orice magistrat **prins** că ia mită este aspru **pedepsit**.* (generic, atemporal); *Inspectorul **ales mâine** va fi, cu siguranţă, şi pe gustul nostru.* (trăsătură proiectată în viitor); nu sunt excluse construcţii ca: *soluţia **propusă / acceptată de azi înainte** de şcoli*, semn că se pierde legătura necesară dintre participiu şi trăsătura „perfectivităţii", participiul îndepărtându-se din ce în ce mai mult de verb.

3.5. Sinonimii şi ambiguităţi

3.5.1. În funcţie de tiparul sintactic pe care îl satisface, participiul intră în relaţii diferite de sinonimie, ceea ce justifică, suplimentar, discutarea diferenţiată, pe tipare sintactice.

Construcţiile de sub **3.3.3** intră într-o relaţie de sinonimie cu o propoziţie relativă atributivă cu antecedent; vezi sinonimia: *studenta, **lăudată / trimisă** de profesor = studenta, **care este lăudată / care este trimisă** de profesor*; *prietenă **uimită / pasionată de / înfricoşată** = Prietenă **care este uimită / care este** pasionată de / **care este înfricoşată**.*

Tiparul **3.3.4** stabileşte o relaţie de sinonimie cu o propoziţie subiectivă conjuncţională (*Trebuie **spus** că... = Trebuie **să fie spus** că...*).

Tiparul **3.5** intră într-o relaţie de sinonimie cu o propoziţie circumstanţială.

3.5.2. Ambiguităţile au drept explicaţie absenţa mărcilor explicite de diateză şi, în consecinţă, posibilitatea verbelor tranzitive (este adevărat, destul de rară) de a-şi crea participii atât de la construcţia pasivă, cât şi de la cea tranzitiv absolută, deci activă. Astfel, într-o construcţie ca: *persoană învăţată*, interpretarea, în afara unui context mai larg, situaţional sau lingvistic, este dublă, participiul acceptând atât lecţiune „activă", cât şi „pasivă". Pentru unele participii, sensul se dezambiguizează prin regent, care, în funcţie de trăsăturile lui selecţionale ([+ / – Animat]), se poate interpreta ca „activ" sau „pasiv"; vezi *om băut* (activ) vs *vin băut* (pasiv); *om mâncat* (activ) vs *măr mâncat* (pasiv).

Tot sursă de ambiguitate constituie şi posibilitatea perechilor omonime de verbe (verb tranzitiv / verb ergativ) de a-şi crea forme participiale omonime, una cu

valoare pasivă (de la verbul tranzitiv) şi una cu valoare nonpasivă (de la verbul ergativ); vezi ambiguitatea: *documente arse, rochie îngălbenită, prăjitură coaptă*, participii care, în absenţa Agentului lexicalizat sau subînţeles, sunt interpretabile fie adjectival, fără sens pasiv „care au ars", „care s-a îngălbenit", „care este coaptă", fie mai verbal, având sens pasiv „arsă, cu bună ştiinţă", „îngălbenită de cineva", „coaptă cu atenţie" (vezi *supra*, **3.4.2.3**).

3.6. Concluzii comparative

În acest joc al naturilor verbală şi adjectivală, cu grade diferite ale trăsăturilor de tip verbal şi adjectival de la un tipar de construcţie la altul şi de la o clasă sintactico-semantică de verbe la alta, apare dovada cea mai clară că trecerea de la o clasă lexico-gramaticală la alta este *continuă* şi că limitele sunt greu de stabilit. De exemplu, trecerea de la predicatul pasiv cu operator şi participiu (care, ca parte de vorbire, înseamnă un verb) la predicatul nominal cu participiu (un predicat „de stare", ceea ce, ca parte de vorbire, corespunde unui adjectiv) este continuă: *El este înfricoşat de părinţi, cu buna lor ştiinţă, având convingerea că fac bine.* vs *El este slăbit şi înfricoşat.* „are starea de frică"; *El este chinuit de colegi, din răutate.* vs *El are o viaţă grea şi este chinuit.* „are o stare de chin, de suferinţă"; *El este răsfăţat de colegi, care îi apreciază calităţile.* vs *El este inteligent, dar este răsfăţat.* „are ca trăsătură răsfăţul" etc.

Comparând participiile provenind de la verbele agentive şi cele de la nonagentive de stare (cu Experimentator), pierderea trăsăturilor de tip verbal se produce mai uşor şi mai complet în cazul celei de a doua categorii de participii (vezi pierderea distincţiilor temporale şi aspectuale, ca şi a valorii pasive). Comparând utilizările perfective şi imperfective, se constată că cele perfective pierd, în absenţa Agentului, în mare măsură legătura cu verbul (ex. *Expoziţia este deschisă / închisă., Parchetul este bătut., Casa este vopsită.*), în timp ce verbele (sau utilizările) durativ-imperfective sau repetitiv-imperfective păstrează mai puternic sensul pasiv şi, implicit, legătura cu verbul (vezi: *Fata este îndelung observată / privită / admirată., Copilul este permanent pedepsit., Casa este vopsită în fiecare primăvară.*).

Dar, indiferent de clasa de verb, dacă verbul admite adjectivizarea participiului, adică utilizarea lui variabilă, participiul acordat, în oricare dintre tiparele sintactice discutate, are *dublă natură*, adjectivală şi verbală, cu grade diferite de manifestare a fiecăreia (participiile de la verbele de stare sunt „mai adjectivale", în timp ce participiile de la verbele agentive, deşi prezentând şi ele trăsături de tip adjectival, păstrează în mai mare măsură natura verbală).

4. SUPINUL

4.1. Caracterizare generală

Supinul este o formă nepersonală / nepredicativă a verbului care, ca expresie, se caracterizează prin omonimia cu participiul, ca distribuţie, prin apariţia

obligatorie în contextul unei prepoziții, iar, ca tip de comportament, se caracterizează fie prin trăsături substantivale și verbale, fie prin trăsături adjectivale și verbale, mai rar, și prin comportament adverbial, trăsături cu grad și formă de manifestare diferite de la un tipar de construcție la altul.

La trăsăturile comune tuturor formelor nepersonale de „îndepărtare" de comportamentul verbului prototipic (vezi *supra*, **1**), supinul adaugă, indiferent de tiparul în care se utilizează, trăsături noi. Supinul pierde cliticele pronominale (de pronume personal și de reflexiv, de dativ și de acuzativ), deși păstrează complementele corespunzătoare; pierde mărcile formale de pasiv, deși poate exprima valori semantice de diateză; nu are subiect propriu, nelexicalizându-l, ca atare, în limitele grupului sintactic pe care îl formează; exprimă negația prin prefixul negativ *ne*-. Toate reprezintă trăsături care, adăugate celor generale, fac ca forma de supin să se „îndepărteze" în mare măsură de verbul prototipic (vezi reluarea trăsăturilor generale nonverbale în ***concluzii comparative***, *infra*, **4.4**).

4.2. Expresie; distingerea de participiu

Forma supinului este omonimă cu a participiului, având structura R + Suf_{part} (vezi *supra*, **3**). Dată fiind această omonimie, este obligatorie distingerea celor două unități. Supinul este o ***unitate distinctă de participiu***, cu o individualitate semantică și gramaticală bine precizată, fiind imposibilă atât legarea celor două unități, cât și subordonarea uneia față de cealaltă (a supinului față de participiu).

> Concluzia privește în exclusivitate statutul celor două unități ***în stadiul actual*** de limbă, și nu modul lor de apariție, a supinului în special, categorie a cărei istorie este controversată, putând avea ca punct de plecare mai vechiul participiu.

Concluzia individualității celor două unități are la bază o serie de trăsături diferențiatoare, dintre care cele mai importante sunt următoarele:

(a) Există între cele două forme mari diferențe de sens (să se compare: *om temut* vs *om de temut*; *carte citită* vs *carte de citit*; *Romanul este citit.* vs *Romanul este de citit.*).

(b) Există mari diferențe în manifestarea dublei lor naturi, participiul fiind de tip adjectival și verbal, în timp ce supinul, mai diversificat ca trăsături, prezintă, în cele mai multe contexte, caracteristici substantivale și verbale și, numai în subsidiar, în contexte mai puțin numeroase, caracteristici adjectivale și verbale, uneori, adverbiale.

(c) Morfologia formelor este total diferită: general variabilă, cu o variabilitate de tip adjectival, impusă prin acord – în cazul participiului –, dar general invariabilă – în cazul supinului.

(d) Distribuția formelor este diferită : supinul apare obligatoriu în context prepozițional, în timp ce participiul admite cu totul sporadic vecinătatea de stânga a unei prepoziții (vezi : ***de citită ce era...***; vezi *supra*, **3.3.3**).

(e) Tipologia structurilor în care apar cele două unități este mult diferită, existând ***contexte proprii*** fiecăreia; vezi, dintre contextele participiului, tiparele **3.3.4** și **3.3.5**, în care nu este acceptat supinul, iar, dintre tiparele supinului, vezi *infra*,

4.3.1.1, 4.3.1.2, 4.3.1.4, tipare sintactice în care supinul are un regent verbal şi este în poziţie actanţială / argumentală, construcţii imposibile pentru participiu.

(f) Este imposibilă substituţia celor două forme în puţinele contexte comune (vezi *supra*, **a**), imposibilitate explicabilă prin diferenţele de sens, cele două unităţi nefiind sinonime sau cvasisinonime.

(g) Rezultatul substantivizării celor două forme este totalmente diferit. Prin substantivizare, deşi ambele tipuri de substantive sunt de provenienţă verbală, având deci unele trăsături comune, ele ajung să se încadreze în subclase semantice şi gramaticale diferite de substantive: subclasa numelor concrete, desemnând „persoana / obiectul care face / suferă o acţiune / un eveniment" (pentru participiile substantivizate) vs subclasa numelor abstracte, desemnând „faptul de a face o acţiune / o activitate" (pentru supinele substantivizate). De aici derivă şi diferenţele gramaticale: participiile substantivizate au trăsătura unui substantiv numărabil, iar celelalte, a unui substantiv *singulare tantum*, primind numai excepţional, şi după devieri de sens, formă de plural. Cele două forme verbale nepersonale omonime ajung să dea, prin substantivizare, substantive omonime; vezi: ***Învăţatul***$_1$ *pe dinafară* (supin substantivat) *este cu totul nerecomandabil.*; *De aceea, nu-l vei întâlni la* ***învăţaţii***$_2$ *autentici.* (participiu substantivizat)., ***Rămaşii***$_1$ *acasă* (participiu substantivizat) *erau invidioşi pe ceilalţi, deşi* ***rămasul***$_2$ *acasă* (supin substantivizat) *îi scutea de un efort suplimentar.*

Argumentele (a-g), numeroase şi, mai ales, importante, probează, pentru limba actuală, ***individualitatea*** celor două unităţi.

4.3. Tipologia structurilor cu supin

Înainte de a examina ***supinul de tip verbal***, trebuie distinse cele două ipostaze morfosintactice ale supinului: un supin articulat, aparţinând conceptual, flexionar şi sintactic clasei substantivului, şi un supin nearticulat, nonsubstantival, aparţinând clasei verbului. Deşi fiecare în parte nu se identifică nici cu substantivul prototipic, nici cu verbul prototipic, prezentând „îndepărtări" mai mari sau mai mici de oricare dintre ele, se va examina, în continuare, numai supinul nonsubstantival, acel supin care ***nu*** are capacitatea de a-şi ataşa articolul, cu toate trăsăturile derivând din aceasta. Prin urmare, ies din discuţie tiparele de construcţie tipic substantivale, şi anume:

- supinul + articol hotărât : ***mersul*** *pe jos,* ***coborâtul*** *pe schiuri,* ***aşteptatul*** *în ploaie*;
- supinul + articol hotărât (+ adjectiv) + genitiv: ***cântatul*** *cocoşilor,* ***răsăritul*** *soarelui,* ***cititul*** *cărţii; Ce sunt chefurile fiecăruia în* ***mersul*** *mare al lucrurilor?* (N. Iorga, *Cugetări*); *care interzice* ***călcatul*** *ierbii.* (Rlib, 2001);
- adjectiv + supin (sau adjectiv + articol hotărât + supin): *M-a obosit atâta* ***aşteptat.*** ; *cu ochii păinjeniţi de-****atâta*** *uitat.* (I. Creangă, *Amintiri*); *amenzi de sute de mii de lei pentru simplul* ***călcat*** *pe iarbă.* (Rlib, 2001);
- supin + prepoziţia *de* + substantiv : *Au plecat la* ***cules*** *de mere., S-au întâlnit la* ***cosit*** *de fân.*

Tipologia realizată în continuare priveşte în exclusivitate ***supinul verbal*** (cel obligatoriu nearticulat), desemnat, simplu, ***supin.*** În stabilirea unei tipologii a

structurilor cu supin (verbal), se iau în consideraţie: clasa lexico-gramaticală a regentului; relaţiile stabilite cu acesta, inclusiv specificul de realizare a conexiunii sintactice; tipul de determinări şi relaţiile morfosintactice şi semantice angajate cu fiecare dintre acestea; diferenţe în manifestarea naturii duble a supinului; sinonimii şi ambiguităţi proprii fiecărui tipar.

4.3.1. ***Tipare structurale stabilite în raport cu un regent verbal***

4.3.1.1. Supinul apare ca **subordonat al unor verbe personale şi intranzitive cu regim obligatoriu prepoziţional**; exemple: *S-a apucat **de citit**.*, *S-a dat **la scris** şi **la citit**.* (I. Creangă, *Amintiri*), *Se gândeşte numai **la mâncat**.*, *S-a lăsat **de fumat**.*, *Presa a luat **la puricat** acest subiect.* (Rlib, 2002), *S-a oprit **din / de** stropit.*, *Se pregăteşte **de plecat**.*, *S-a pus **pe citit**.*, *Se satură **de umblat**.*, *A scăpat **de învăţat**.*, *Trăieşte **din cerşit**.*, *nişte băieţi care aveau să se ţină timp de două săptămâni doar de pileală şi **de cântat** în cor balade sinistre* (M. Cărtărescu, *De ce iubim femeile*).

Structura se distinge prin următoarele trăsături:

• De apariţia şi selecţia unei ***anumite*** prepoziţii este responsabil *numai* regentul, ceea ce explică prezenţa unor prepoziţii diferite (nu numai prepoziţia ***de***) în funcţie de regent, precum şi păstrarea prepoziţiei în condiţiile în care regentul se construieşte cu alt postverbal abstract sau cu oricare substantiv sau pronume (vezi construcţii ca: *S-a apucat **de treabă**.*, *Se gândeşte **la orice**.*, *S-a lăsat **de ţigări**.*, *A luat **la verificare**.*, *S-a oprit **din lucru**.*, *Se pregăteşte **de vacanţă**.*, *S-a pus **pe treabă**.*, *Se satură **de minciuni**.*, *Trăieşte **din mila** altora.*). Concludent este exemplul din M. Cărtărescu (*să se ţină **de pileală şi de cântat** balade sinistre*), unde se coordonează, ca determinări ale aceluiaşi verb regent, un substantiv postverbal (*pileală*) şi un supin (*cântat*) verbal, ambele legate de regent prin ***de***, prepoziţie cerută de regimul prepoziţional al regentului.

• Ca sintaxă, supinul „acoperă", în cele mai multe exemple, o poziţie actanţială / tematică, cerută semantico-sintactic de verb, şi, mai rar, una neactanţială, sintactic şi semantic facultativă. Ca semnificaţie, supinul variază între o valoare necircumstanţială şi una circumstanţială (loc, scop), în funcţie de trăsăturile sintactice ale regentului şi de semantica prepoziţiei (pentru valorile actanţiale / necircumstanţiale, vezi exemplele anterioare; vezi şi valori circumstanţiale în construcţii ca: *A plecat **la cules. / ~după vânat.***, *A fost prins **la furat** de aragaze.*, EZ, 1998).

• Determinările supinului, dacă apar (nu este obligatorie apariţia lor), oscilează între o construcţie de tip *verbal* şi una de tip *nominal*.

Construcţia verbală, cea care interesează în acest capitol, se realizează printr-un acuzativ neprepoziţional (foarte rar, şi unul prepoziţional cu ***pe***); exemple: *Încep a mă da şi la scris, şi **la făcut cădelniţa** în biserică, şi **la ţinut** isonul.* (I. Creangă, *Amintiri*), *Se puse **la făcut metanii**.* (I. Creangă, *ibid.*), *Satură-te **de făcut şagă** cu mine.* (*ibid.*), *S-a lăsat **de spus minciuni**.*, *A luat **la puricat** acest **subiect**.*, *S-a oprit **din şters praful**.*, *S-a pus **pe ţinut regim**.*, *Se satură **de îndrumat pe alţii**.*, *unde studenţii facultăţii noastre erau în practică agricolă, **la cules struguri**.* (M. Cărtărescu, *De ce iubim femeile*).

Construcţia nominală, posibilă şi ea în relaţie cu aceiaşi regenţi verbali, se realizează fie prin apariţia articolului hotărât + nominal în genitiv, fie, în absenţa articolului, printr-o construcţie prepoziţională cu ***de***, vecinătăţi care transformă supinul într-unul nominal (vezi: *M-am săturat* ***de spălatul rufelor*** *altora.*, *A fost prins la furat* ***de aragaze.***, EZ, 1998).

• În construcţia de tip verbal, cea cu acuzativ, este imposibilă, dată fiind trăsătura generală a supinului (vezi *supra*, **4.1**), realizarea acuzativului prin clitic şi, implicit, dublarea prin clitic. Apariţia cliticului este posibilă numai în cazul avansării acestuia şi al legării de regentul verbal al supinului, construcţie limitată la situaţiile în care regentul supinului permite sintactic asocierea cu un acuzativ (*până şi* ***clopotele*** *ni le-au oprit* ***de tras.*** (I. Creangă, *Amintiri*) = *Au oprit de tras până şi clopotele.*; ***Subiectul*** *l-au luat* ***la puricat.*** = *Au luat la puricat subiectul.*). Construcţia cu cliticul ataşat regentului este blocată însă în condiţiile în care regentul este un reflexiv intranzitiv, neacceptând legarea de un clitic personal în acuzativ (*a se apuca, a se da, a se lăsa, a se pune, a se sătura*).

• Subiectul supinului este controlat obligatoriu de regent, acomodându-se la subiectul acestuia şi fiind, în consecinţă, neexprimat (*Ion*$_i$ *s-a apucat [de învăţat (PRO*$_i$*)]*, *Ion*$_i$ *s-a pus [pe făcut* (PRO$_i$) *scandal]*, unde PRO marchează subiectul absent al supinului, iar indicele *i* (PRO$_i$) marchează identitatea referenţială cu subiectul anterior).

Dată fiind acomodarea obligatorie a supinului la subiectul regentului, care este un subiect personal, supinul nu poate avea decât valoare activă. În consecinţă, în construcţiile de tip verbal ale supinului, subordonatul acestuia (nominal sau propoziţie) nu poate primi decât interpretarea de complement direct / completivă directă (vezi: *S-a pus pe făcut* ***scandal.*** – *S-a pus pe făcut* ***ce nu se cade.***; *S-a apucat de învăţat* ***limbi*** *străine.* – *S-a apucat de învăţat* ***ce este mai greu.***, unde determinările supinului sunt complemente directe sau propoziţii completive directe).

4.3.1.2. Supinul se defineşte tot în raport cu un **regent verbal**, apărând ca **dependent** faţă de câteva **verbe personale şi tranzitive**: (a) după **regentul modal tranzitiv** ***a avea,*** în construcţii ca: *Cel ce-ţi propune să te ajute împotriva altuia* ***are de împlinit răzbunarea*** *lui.* (N. Iorga, *Cugetări*), *Câinele rău latră tot aşa de tare şi când* ***are de apărat o ruină.*** (N. Iorga, *ibid.*); (b) după **regenţii aspectuali tranzitivi** ***a continua, a termina, a sfârşi, a mântui, a găti***, în construcţii ca: *Ion* ***şi-a terminat de făcut lecţiile.***, ***Mântuia de spus*** *pe de rost.* (I. Creangă, *Amintiri*), *până-şi* ***găteşte de făcut luleaua*** (I. Creangă, *ibid.*).

Particularităţile construcţiei sunt:

• Inventarul de regenţi este redus, fiind limitat la câteva verbe aspectuale (*a continua, a termina* şi sinonimele lui) şi verbul modal (*a avea*). Trebuie remarcată absenţa, din acest tipar, a aspectualului *a începe* (*El începe *de învăţat.*).

• De apariţia prepoziţiei ***de***, singura acceptată, nu este responsabil regentul (ca în **4.3.1.1**), care, fiind tranzitiv, exclude prezenţa unei construcţii prepoziţionale. În consecinţă, prepoziţia este legată obligatoriu de termenul din dreapta, deci de prezenţa supinului.

• Supinul are un comportament *verbal* evident, subordonatul acestuia, atunci când apare, primind obligatoriu fie o formă neprepoziţională de complement direct

(vezi exemplele anterioare), fie una prepoziţională cu *pe*, dacă nominalul îndeplineşte condiţiile acceptării construcţiei prepoziţionale (*Are* ***de bârfit pe alţii.***, *Termină* ***de verificat pe ceilalţi.***). Spre deosebire de **4.3.1.1**, este imposibilă orice determinare de tip substantival (*Are *de învăţatul lecţiei., Are *de învăţat de lecţii.*).

• Ca pentru orice supin, este inacceptabilă dublarea complementului direct, exceptând cazurile în care cliticul se ataşează la regentul supinului (***Îi*** *are de întreţinut pe* ***toţi*** *ai casei.*). Subordonaţii cu valoare posesivă ai complementului direct pot apărea înaintea întregului grup (regent + supin), ataşaţi la regentul verbal ca forme clitice de dativ posesiv (vezi: ***Şi****-a terminat de făcut* ***lecţiile.***, ***Şi****-a continuat de realizat* ***planul.***).

• Subiectul supinului este obligatoriu controlat şi ca atare neexprimat, acomodându-se la subiectul regentului, semn de coeziune puternică a grupului. Acomodarea celor două subiecte asigură (ca şi în **4.3.1.1**) interpretarea supinului ca *activ*, ceea ce explică analiza drept complement direct / completivă directă a determinărilor supinului (*Are de verificat* ***rezultatul.*** / ~ *de verificat* ***ce a obţinut.*** / ~ *de verificat* ***dacă s-a lucrat corect.***).

• Construcţia nu acceptă negarea separată a supinului, ci numai negarea grupului în ansamblu (*nu are de învăţat, nu termină de mâncat; are *de neînvăţat, termină *de nemâncat*), semn suplimentar al coeziunii grupului.

• Obligativitatea apariţiei lui ***de***, ca şi prezenţa lui ***de*** într-o poziţie sintactică incompatibilă cu selecţia unei prepoziţii, apropie acest ***de*** de statutul lui ***a*** de la infinitiv, formă posibilă şi ea în asemenea construcţii: *are a face / are de făcut* (vezi *supra*, **2.2.2.2**). Ca şi ***a*** de la infinitiv, ***de*** cumulează, în aceste construcţii, un rol dublu: *sintactic*, se specializează pentru legarea de regent a unei forme verbale nepersonale, iar, *morfologic*, se specializează pentru marcarea formei verbale de *supin*, asigurând distingerea lui morfologică.

4.3.1.3. Între regentul verbal şi supinul prepoziţional se poate insera un pronume sau un substantiv, ceea ce ambiguizează raporturile sintactice. În noua variantă de construcţie, supinul poate fi interpretat fie ca subordonat direct al verbului, având el însuşi un complement direct „deplasat" şi deci antepus supinului, fie ca subordonat direct al numelui, devenind un atribut al acestuia ; exemple : *Ai* ***altceva de făcut*** *decât să te certi.* (N. Iorga, *Cugetări*), *Termină* ***ceva de lucrat.***, *Nu aşteaptă* ***altceva de făcut*** *decât să plece.*

• În contextul regentului personal ***a avea***, este posibilă şi a doua lectură, diferită de interpretarea modală anterioară: *am* ***de băut / de făcut.***, lectură care se poate pune în evidenţă prin disocieri ca: *Am destule lecţii de făcut.*; *Am mult vin de băut.* În lectura nonmodală, grupul *a avea + supin* este mai puţin sudat decât în interpretarea lui modală. Structura nonmodală este sintactic ambiguă, oscilând între interpretarea supinului ca subordonat al unui complement direct *nul* ([ceva] *de băut / de făcut*) şi interpretarea lui ca determinare „finală" pe lângă o construcţie tranzitiv-absolută, deci tot cu un complement direct *nul* ([ceva] *pentru băut / în vederea băutului*).

Pe modelul construcţiei nonmodale sunt şi alte construcţii cu supin ca: *aduce de băut, capătă de băut, caută de băut, comandă de băut, cumpără de băut, dă de*

băut, doreşte de băut, duce colegilor de băut, oferă de băut, promite de băut, vrea de băut etc., construcţii mai puţin sudate decât cele modale / aspectuale, cunoscând aceeaşi ambiguitate ca şi construcţia cu *a avea*. Supinul apare fie ca subordonat al unui complement direct *nul*, fie ca subordonat final pe lângă o construcţie tranzitiv-absolută. Pentru interpretarea „finală" pledează şi o observaţie privind substituţiile posibile: corespondentul propoziţional al supinului este o construcţie cu subjonctivul (*Dă colegilor **să bea**., Duce colegilor **să bea**., Oferă colegilor **să bea**.*); or, corespondentul propoziţional al unei construcţii tranzitive (*dă / duce / oferă vin / băutură.*) n-ar putea fi decât o propoziţie relativă (*dă / duce / oferă **ce are mai bun**.*).

Ca şi în tiparul sintactic modal-aspectual, supinul acceptă complement direct şi, respectiv, completivă directă, semn al unui comportament sintactic de *tip verbal* (*Dă de băut **ţuică şi vin**.*; *Caută de băut **ce-i place / ce costă mai puţin**.*).

4.3.1.4. În relaţie cu un **regent verbal impersonal**, supinul apare ca subordonat faţă de următoarele serii de regente:

(a) faţă de verbele ***a fi*** şi ***a rămâne***, cu utilizare impersonală; *Dacă nu ţi-a **fost de cumpărat*** (I. Creangă, *Amintiri*), ***Rămâne de văzut**.*, *Ne **rămâne de analizat** ce s-a întâmplat.* (Rlib, 2004).

> ***A fi***, ca regent impersonal, admite două lecturi: una modală (vezi exemplul din I. Creangă), şi una „existenţială" (vezi: *Unde se lucrează, **este şi de măturat**.*, N. Iorga, *Cugetări*), structuri cu grade diferite de sudură, modalul fiind mai legat de supin, după cum arată şi posibilitatea disocierii cu uşurinţă a construcţiei existenţiale (*este **totdeauna şi** de măturat*).
>
> În raport cu ***a fi*** şi ***a rămâne*** impersonale, dată fiind ambiguitatea acestor verbe, care, de la un context la altul, pot trece de la comportamentul noncopulativ şi impersonal la cel copulativ şi impersonal, construcţia generală este ambiguă, permiţând dublă interpretare: (a) *este / rămâne* (predicat verbal impersonal) + supin (subiect) (+ nominal subordonat / propoziţie subordonată supinului); (b) *este* + supin (predicat impersonal cu operator copulativ) + nominal subiect / propoziţie subiectivă, unde supinul apare o dată (a) în poziţia de subiect, iar altă dată (b), în poziţia de N(ume)P(redicativ). Interpretarea (b) este singura posibilă în cazurile de topicalizare, deci atunci când determinările supinului precedă întreaga construcţie (***Adevărul** este / rămâne de stabilit. / **Că** s-au făcut mari eforturi, **asta** este / rămâne de stabilit.*). Este situaţia în care tiparul structural **4.3.1.4** interferează cu tiparul **4.3.2** (vezi *infra*).

(b) faţă de expresii verbale impersonale, alcătuite din copulativul ***a fi*** + *un adverb modal* din clasa modalizatorilor deontici (*E obligatoriu / imperios **de plătit**., E permis / nepermis **de spus**., E necesar / musai **de aflat**.*) şi a celor apreciativi şi deontic-apreciativi (*E greu / dificil / imposibil / complicat / cu neputinţă / inacceptabil **de spus** aşa ceva.*; *E uşor / lesne / simplu / posibil / la îndemâna oricui **de refuzat**.*; *E interesant / important **de studiat**.*; *E înţelept **de refuzat**.*; *E penibil **de întrebat**.*; *E periculos **de folosit** asemenea substanţe.*; *E sănătos **de mers** pe jos.* etc.). Expresiile cuprind adverbe din clasa modalizatorilor având ca

trăsătură comună acceptarea unui argument propozițional introdus prin conjuncția *să* (*e obligatoriu / musai / periculos **să***). Nu sunt acceptate ca regente adverbele: (*Este*) *evident / neîndoielnic / incontestabil / sigur / cert / precis*..., care, spre deosebire de cele dintâi, sunt modalizatori „de certitudine”, cerând vecinătatea conectorului ***că*** (*Este sigur / cert / neîndoielnic **că** s-a greşit. / ~ ****de greşit.***).

Construcția se caracterizează prin următoarele:

• Este selectată prepoziția ***de***, obligatorie pentru apariția supinului în aceste contexte, selecție care nu poate fi explicată nici prin regent, nici prin poziția sintactică de subiect în care apare supinul. Ca și în **4.3.1.2**, prepoziția este cerută de cele două funcții pe care le îndeplineşte simultan, cea de *marcă sintactică*, specializată pentru introducerea și legarea de regent a unei forme verbale nepersonale, și cea de *marcă morfologică*, individualizând forma verbală nepersonală *de supin*.

• Supinul din aceste construcții are, ca și în **4.3.1.2**, un comportament clar *verbal* și, implicit, *nonsubstantival*, care se poate susține: (a) prin combinarea directă cu un nominal (vezi: *Rămâne **de stabilit adevărul**.*; *Este dificil **de spus adevărul**.*); (b) prin imposibilitatea atașării la supin a unui articol + genitiv sau a unui determinări prepoziționale (*Rămâne *de stabilitul adevărului. / *de stabilit de adevăruri.*; *Este dificil *de spusul adevărului. / *de spus de adevăruri.*).

• În ce priveşte funcția acestui nominal legat direct, ca și a propoziției acceptate în aceeași poziție (*Este / Rămâne / Este important de verificat **dacă și unde s-a greşit**.*), ea depinde de controlul impus de regent și, implicit, de valoarea de diateză a supinului. Controlul exercitat de regent, ca și valoarea de diateză sunt mai complexe decât în **4.3.1.2**, și anume:

(a) În contextul regenților impersonali, fără referire la persoană, supinul manifestă ambiguitate, putând fi interpretat atât pasiv sau impersonal, cât și activ. Valoarea [+ Pasiv] se manifestă prin posibilitatea introducerii explicite a Agentului sub forma unui complement de agent (*Este / Rămâne / Este dificil de verificat **de către** întreaga **clasă** rezultatul.*). Valoarea [+ Activ] se manifestă prin posibilitatea determinării cu totul rară a supinului printr-o construcție prepozițională cu ***pe*** (*E imposibil de îndemnat **pe altul** să facă ceea ce tu singur nu poți face., E dificil de convins **pe oricine** de...*).

Consecințele acestei ambiguități sau, altfel spus, ale valorii duble de diateză se repercutează asupra interpretării sintactice a subordonaților supinului. O determinare nominală neprepozițională poate fi interpretată fie ca având rolul de subiect (corespunzător valorii pasive), fie pe cel de complement direct (corespunzător valorii active). În același sens, o propoziție conjuncțională sau relativă poate fi interpretată drept subiectivă (interpretare corespunzătoare valorii pasive) sau drept completivă directă (interpretare corespunzătoare valorii active). Interpretarea activă este însă imposibilă în condițiile prezenței explicite a complementului de agent, nominalul subordonat fiind, în acest caz, obligatoriu subiect, iar propoziția corespunzătoare, subiectivă (*Este / Rămâne / Este dificil de verificat de către oricine **rezultatul**. / **dacă** s-a **greşit**.*).

(b) În contextul regenților impersonali în care referirea la persoană se realizează printr-un clitic personal sau printr-o formă de posesiv, interpretarea valorii de diateză este limitată, ca urmare a fenomenului de control exercitat de dativul sau de posesivul personal. Vezi construcțiile: *Îmi$_i$ rămâne de terminat* (PRO$_i$) *lucrarea.* (= *Îmi rămâne ca **eu** să termin lucrarea.*); *dacă nu ți$_i$-a fost de cumpărat* (PRO$_i$) (= *dacă nu ți-a fost ca **tu** să cumperi*); *Este la îndemâna mea$_i$ de făcut* (PRO$_i$) *asta.* (= *Este la îndemâna mea ca **eu** sa fac asta.*). Constrâns de fenomenul de acord, subiectul neexprimat al supinului (ceea ce s-a redat prin PRO) este obligat la identitate referențială cu obiectul indirect personal (respectiv, cu posesivul) și, ca atare, supinul nu poate primi decât valoare activă. În aceste condiții, nominalul subordonat supinului nu poate fi interpretat decât drept complement direct, iar propoziția subordonată acestuia, drept completivă directă.

4.3.1.5. În construcții eliptice, unde se suprimă verbul modal „de necesitate" *este*, supinul preia caracteristicile de predicativitate ale centrului verbal și valoarea modală de „necesitate / obligație" a acestuia, putând apărea accidental în enunțuri *imperative: **De învățat** de la pagina 5 la pagina 10!*; ***De reținut** următoarele!*

Ca și în enunțurile imperative cu predicat la infinitiv, enunțuri a căror utilizare este, de asemenea, marginală și sporadică (vezi *supra*, **2.3.6**), specific acestui tipar sintactic cu **supin „predicativ"** este, conform particularităților morfologice ale formelor nepersonale, neexprimarea emițătorului și a destinatarului. În acest caz însă, efectul nu-l constituie obținerea unei valori generice a construcției – ca pentru structurile similare cu infinitiv –, ci creșterea determinării situaționale, căci cei doi participanți la comunicare sunt deductibili situațional.

4.3.2. *Structura Subiect + Copulativ + Supin*

Altă clasă de tipare sintactice se distinge în raport cu *un verb copulativ și personal.* În construcția Subiect + Copulativ + Supin, supinul, care ocupă poziția N(ume)P(redicativ) și, ca atare, exprimă o „proprietate", este destul de eterogen sub aspect semantic și sintactic, permițând următoarele diferențieri și subcategorizări:

4.3.2.1. Un subtipar în care supinul are **caracteristici** puternic **adjectivale** se realizează în construcții ca: *Viata este / ajunge / devine **de nesuportat.***, *Suferința este **de nedescris.***, *Reacția este **de nebănuit.***

Comportamentul **adjectival** se probează prin: (a) posibilitatea apariției și în alte contexte tipic adjectivale, ca, de exemplu, în poziția de predicativ suplimentar (*Viața lui o găsesc **de nesuportat.***); (b) posibilitatea apariției în contexte de gradare, indiferent de poziția sintactică: *Sărăcia este **mai de nesuportat** decât altădată.*, ***Personajul** devine din ce în ce **mai de neînțeles.***, *Temnița **cea mai de temut** e aceea în care te simți bine.* (N. Iorga, *Cugetări*); (c) sinonimia (și, implicit, posibilitatea de substituție) cu adjective derivate cu sufixul modal *-bil* (*Viața este **de nesuportat.*** = *este **insuportabilă.***; *Situația este **de netolerat.*** = *este **intolerabilă.***; *Hoțiile sunt **de nedescris.*** = *sunt **indescriptibile.***).

Particularitățile acestui subtipar constau în următoarele:

• Este o structură eliptică, unde supinul apare ca determinare consecutivă a unui adjectiv *nul*, deci neexprimat (*atât de grea încât este / devine de nesuportat*),

o temniță având condiții atât de dure încât este / devine de temut), marcând, printr-o consecință, o valoare superlativă. Apariția lui ***de*** poate fi urmarea valorii consecutive, ***de*** fiind o prepoziție purtătoare, printre alte valori, și a valorii lexicale consecutive (ex. ***bolnavă de moarte***).

• Acceptând contexte de gradare, supinul din aceste construcții este echivalent cu *adjectivele evaluative*. Cum „starea" presupusă de adjectivul neexprimat (nul) este din registrul stărilor adesea neplăcute, dificile, pentru a putea fi suportate / receptate, supinele sunt frecvent negative (*Viața este **de nesuportat**., Comportarea lui este **de nedescris**.*).

• Supinul captează o valoare modală de „posibilitate" (= *atât de grea încât **nu** (mai) **poate fi** suportată*; vezi *supra,* sinonimia cu adjectivele derivate cu sufixul modal *-bil*. (Pentru analiza construcțiilor adjectivale cu un supin subordonat și pentru atragerea în structurile superlativ-absolute, vezi *infra,* **4.3.4**).

4.3.2.2. Alte construcții copulative, diferite sintactico-semantic de cele anterioare, apar în:

(a) *Calul este **de furat** / **de căpătat**.*, unde supinul exprimă o „proprietate" obținută anterior („care s-a obținut / a rezultat din furat / din căpătat");

(b) *Calul este **de dat** / **de vândut**.*; *Casa este / a rămas **de terminat** / **de tencuit**.*, unde supinul încorporează o valoare modală „de necesitate", exprimând o „proprietate" proiectată în viitor: „care trebuie să fie dat / să fie vândut";

(a) și (b) sunt dintre puținele construcții în care supinul exprimă, contextual, o distincție temporal-aspectuală [+ Trecut, + Perfectiv] (*cal de furat, haine de căpătat*) vs [+ Viitor, – Perfectiv] (*cal de vândut, casă de terminat*).

(c) *Mașina este **de spălat** / **de tăiat iarbă** / **de curățat zăpadă** / **de imprimat**,* unde supinul, devenit atemporal și indiferent față de valorile aspectuale, are ca semnificație: „care poate fi folosit(ă) oricând (în prezent, în viitor, dar a putut fi folosit(ă) și în trecut) pentru o anumită activitate".

Ambiguitatea construcțiilor cu supin și copulativ provine și din ambiguitatea semantică a lui ***de,*** care poate exprima atât o valoare „finală / de necesitate", proiectată în viitor (*casă **de vânzare**, preparative **de nuntă***), cât și una de „origine-cauză", aparținând trecutului (*acceptare **de frică***) sau una de „folosință / utilitate", fără determinare temporală (*obiecte **de plajă** / **de bucătărie***).

În cele trei construcții copulative (a–c), supinul are o natură incertă, oscilând, în grade diferite, între un comportament *nominal* (asemănător unui *substantiv* postverbal) și unul *„mai verbal"*, evident în construcția sintactică a supinului.

• Comportamentul *nominal* se manifestă prin posibilitatea substituției, în toate construcțiile, printr-o construcție substantival-prepozițională, fie cu sens „final / de necesitate" (i), fie cu sensul „folosință / utilitate" (ii), fie cu sensul „origine-cauză" (iii):

(i) *Mobila este **de vândut** / de vânzare., Cotletele sunt **de fript** / **pentru friptură**., Rufele sunt **de spălat** / **pentru spălare**., Porcul este **de tăiat** / **pentru tăiere**.; Fata este **de măritat** / **de măritiș**.*;

(ii) *Peria este **de curățat** / **pentru curățare**., Mașina este **de folosit** zilnic / **de folosire** zilnică., Ciocanul este **de bătut cuie** / **pentru baterea** cuielor.*;

(iii) *Calul este **de furat** / **din furt**.*, *Hainele sunt **de căpătat** / **de dar**.* etc.

Comportamentul *verbal* se manifestă mai puternic în (ii) şi (iii) prin: posibilitatea inserării unor circumstanţiale temporale şi aspectuale (*Mobila este de vândut **rapid**.*, *Porcul este de tăiat **la Crăciun**.*; *Maşina este de folosit **zilnic**.*); posibilitatea inserării unor circumstanţiale finale: *este de vândut **pentru supravieţuire**.*; posibilitatea inserării altor determinări verbale, câte una sau combinate (*de vândut **oricui** doreşte s-o cumpere, Banii sunt de trimis **părinţilor cât mai rapid**.*).

Tipul de determinare verbală depinde de natura argumentului actualizat ca subiect. Dacă în poziţia subiectului apare Pacientul (vezi exemplele din (i): *mobila, rufele, porcul, fata*), este imposibilă inserarea complementului direct. Dacă în poziţia subiectului apare Instrumentul (vezi exemplele din (ii): *peria, maşina, ciocanul*), este posibilă inserarea complementului direct (*Peria este de curăţat **geamuri**.*, *Maşina este de spălat **rufe** / **rufele copiilor**.*, *Ciocanul este de bătut **cuie** / **ferestrele casei**.*).

• Din interpretarea *verbală* derivă şi construcţiile: *Cărţile sunt **greu** / **uşor de procurat**.*, *Hainele sunt **dificil** / **anevoie de spălat**.*, unde adverbul modal, deşi antepus, poate fi interpretat ca determinare de tip verbal a supinului.

• Nu aceeaşi interpretare se poate propune însă construcţiilor: *Jucăriile de anul acesta sunt **periculos de manevrat**.*, *Filmul este **interesant de văzut**.*, *Cărţile sunt **util de procurat**.*, unde adverbul modal nu permite, din punct de vedere semantic, interpretarea ca subordonat al supinului (*jucării de manevrat *periculos, film de văzut *interesant, cărţi de procurat *util*).

Construcţiile de acest tip, deşi cu aceeaşi componenţă *Subiect* + *Copulativ* + *Modal* + *Supin*, rezultă dintr-o ***reorganizare*** sintactică a structurilor impersonale analizate la **4.3.1.4.b**. Noua construcţie se obţine prin deplasarea frontală a complementului supinului, care, în noua poziţie, este ***reinterpretat*** ca subiect al întregii construcţii şi, în consecinţă, acordat cu verbul copulativ. Din vechiul tipar de construcţie rămâne *natura adverbială* a numelui predicativ, imposibil de explicat în condiţiile unui subiect „primar" acordat cu predicatul nominal (*Este **periculos** de manevrat jucăriile.* ⇒ *Jucăriile sunt **periculos** de manevrat.*; *Este **sănătos** de urmat indicaţiile medicului.* ⇒ *Indicaţiile medicului sunt **sănătos** de urmat.*).

Nevoia de motivare sintactică a noii organizări este şi mai evidentă în registrul nonliterar al limbii, unde nominalul „deplasat" şi aşezat frontal se acordă nu numai cu verbul copulativ (ca în norma academică), ci şi cu numele predicativ (vezi construcţii neliterare ca: *Indicaţiile **sunt sănătoase** de urmat.*).

Nu este exclus ca subtiparul **4.3.2.2**, conţinând adverbele modale din seria: *greu, uşor* şi sinonimele lor, să primească dublă „citire", respectiv dublă interpretare: atât cea cu supinul-N(ume)P(redicativ), iar adverbul ca circumstanţial modal al supinului, cât şi cea cu întreaga structură reorganizată, poziţia de subiect, ocupată iniţial de supin, ajungând a fi ocupată de un nominal subordonat supinului.

4.3.3. *Dependența față de un regent nominal*

Cu regent nominal (*substantiv sau pronume*) pot apărea oricare dintre supinele analizate sub **4.3.2**, rezultând din reducerea unei propoziții relative (cu antecedent și copulativ în relativă) și din suprimarea copulativului: *suferință* (*care este*) ***de nesuportat***, *cal* ***de furat***, *cal* ***de dat***, *mașină* ***de spălat***, *cal ușor / dificil* ***de procurat***, *substanțe periculos* ***de utilizat***.

Ca regent pronominal, apare mai des pronumele nehotărât: *Totdeauna există* ***unul / altul de sacrificat.***, *Până și politologii ar găsi câte* ***ceva de rumegat.*** (OC, 2004).

Construcția în ansamblu, precum și fiecare subtipar în parte, deși obținute din structuri propoziționale relative, păstrează caracteristicile supinului stabilite pentru fiecare corespondent propozițional (vezi *supra*, **4.3.2**).

4.3.4. *Dependența față de un regent adjectival*

Cu regent adjectival, supinul apare în trei tipuri de construcții:

4.3.4.1. Ca subordonat consecutiv, cu efect intensiv, al adjectivului calificativ (vezi și *supra*, **4.3.2.1**): *durere atât de puternică* ***de nedescris***, *suferință așa de mare* ***de neimaginat***, *om așa de periculos* ***de temut***, *minciuni așa de mari* ***de necrezut***.

Încărcate cu valori, pe de o parte, intensive, iar, pe de alta, modalizatoare „de posibilitate", construcțiile sunt atrase, ca și sinonimele lor în *-bil*, în tiparul superlativ absolut, caracterizat de topica fixă antepusă față de centrul adjectival sau adverbial și de legarea prin marca ***de***. Supinul se distinge printr-o inversiune a topicii, inversiune sub două aspecte: este antepus în raport cu centrul adjectival / adverbial; are marca ***de*** postpusă formei de supin.

Cu această topică inversată, supinul ajunge un **subordonat adverbial** antepus unui adjectiv sau adverb gradabil, exprimând valori superlative și captând, suplimentar, valori modale de „posibilitate": ***negrăit de*** *dulce* (M. Eminescu, *Luceafărul*); ***nebănuit de*** *vânjoasă* (L. Blaga, *Zări și etape*); *elevă* ***nepermis de*** *leneșă*; *în condiții* ***nesperat de*** *avantajoase*; *i se păru* ***nespus de*** *frumos și* ***nespus de*** *greu*; *e* ***nesuferit de*** *cald*; *bătătorind lucerna pe o suprafață* ***de necrezut de*** *mare* (M. Cărtărescu, *De ce iubim femeile*), *croită dintr-un material* ***de necrezut de*** *prost* (*ibid.*). În noul tipar sintactic apare un alt ***de***, nu prepoziția din construcția consecutivă cu centru adjectival / adverbial, ci marca formală din componența unor construcții cu superlativ absolut (*extraordinar de, teribil de, grozav de*).

> Natura *adverbială* a supinului, derivând din cea *adjectivală*, poate fi interpretată ca un caz de conversiune, una dintre conversiunile curente ale adjectivului (adjectiv ⇒ adverb). Interesantă este însă specializarea acestei construcții pentru funcția de *gradare superlativă* (vezi **Relația verbului cu alte clase lexico-gramaticale, 2.3.2**).

4.3.4.2. În poziția de complement prepozițional, cerut de construcția unor adjective cu regim obligatoriu prepozițional (*vrednic, demn, apt, bun*, adjectivul invariabil *gata*, locuțiunea adjectivală *în stare*).

Construcția prezintă următoarele trăsături:

– Adjectivele selectează prepoziția ***de***, indiferent că se construiesc cu supinul sau cu alte determinări, fie postverbale abstracte (*gata de plecare, bun de vânzare*), fie determinări pronominale (*vrednic de ceva, gata de orice, bun de orice*).

– Adjectivele regente admit în aceeași poziție infinitivul și, respectiv, conjunctivul, cu observația că supinul este acceptat numai de o *subclasă* a ultimei clase de adjective (toate adjectivele care admit, în această poziție, supinul admit si infinitivul sau conjunctivul, dar nu și invers: *demn de a fi luat în considerație / demn să fie luat în considerație / demn* ***de luat în considerație***, în schimb *bucuroasă / fericită să mă întâlnească / a mă întâlni / *de întâlnit*).

– Supinul oscilează între un comportament nominal și unul verbal. Natura *nominală* se manifestă prin posibilitatea substituției cu alte substantive postverbale abstracte sau cu pronume (vezi *supra*). Natura *verbală* se manifestă: (a) prin prezența unor determinări de tip verbal (circumstanțiale temporale, aspectuale și locative: *vrednic de trimis* ***imediat / frecvent în străinătate***; N(ume)P(redicativ) sau C(omplement)P(redicativ al)O(biectului), dacă supinul provine de la verbe care acceptă asemenea determinări: *demn de numit* ***ambasador***, *vrednic de ajuns* ***președinte***; complemente de agent, dacă supinul primește „citire" pasivă: *S-a dovedit vrednic de ales ambasador* ***de către*** *actualul* ***guvern***.; (b) prin încorporarea lexicală a valorilor de diateză, supinul fiind, de la caz la caz, pasiv sau activ.

În vecinătatea adjectivului *demn*, supinul are valoare „pasivă" (*soluții / persoane* ***demne de luat*** *în calcul*), după cum probează:

- calitatea Pacient, cu trăsătura [+ / – Uman] a regentului (*soluții, persoane*);
- posibilitatea introducerii complementului de agent (*persoane demne de trimis / de numit în aceste funcții* ***de către cei*** *îndreptățiți să o facă.*).

În vecinătatea celorlalte adjective, supinul admite ambele valori, pasivă și activă, valori depinzând de rolul semantic al regentului nominal și de tipul de verb aflat la supin: *porumburi* ***gata de cules*** (valoare [+ Pasiv]); *ești* ***bun de trăit*** *numai în pădure.* (I. Creangă, *Amintiri*; valoare [+ Activ]); *argument* ***bun de adus*** *în fața studenților* (valoare [+pasivă]); *numai* ***buni de făcut*** *popi* (I. Creangă, *ibid.*; ultimul exemplu are un supin ambiguu, primind atât o interpretare pasivă „să fie făcuți popi de altcineva", cât și una ergativă „să se facă popi"). Unele adjective (vezi *vrednic*), fără a accepta valori active, acceptă citiri „pasive" și „ergative" (*vrednic* ***de numit*** *director de altcineva*, unde valoarea este [+ Pasiv], vs *vrednic* ***de ajuns*** *deputat*, unde apare trăsătura [+ Ergativ]).

4.3.4.3. Ca subordonat cu valoare restrictivă (restrânge proprietatea exprimată de adjectiv: *elevă* ***bună la socotit***) sau **cu valoare temporală** (*material* ***moale la pipăit***, *rană* ***sensibilă la atins***).

În ultimul tipar, supinul este, sub aspect sintactic, un determinant facultativ, însă, semantic, devine obligatoriu, având rolul de limitare a predicației; acceptă substituția cu alte postverbale substantivale, păstrând aceeași prepoziție (***bună la socoteli***; *sensibilă* ***la*** *orice* ***atingere***); sensul este explicabil prin valoarea prepoziției (***la***).

4.3.5. *Un tipar de tematizare forte*

Un tipar totalmente diferit este *cel de tematizare forte*, construcţie care permite aşezarea ***oricărei predicaţii*** într-o poziţie de temă suspendată: ***De mâncat****, am mâncat deja.*; ***De mers****, am să merg şi eu odată.*; ***De durut****, sigur că mă doare, dar încerc să rezist.*; ***De frământat****, m-am frământat destul.*; ***De cunoscut****, sigur că l-am cunoscut.*; ***De fost****, am fost si eu primar.* (vezi **II, Organizarea tematică a enunţului, 3.1.2.1**).

Construcţia prezintă următoarele particularităţi:

(a) Admite orice supin, indiferent de calitatea semantică a verbului (agentiv vs nonagentiv) şi indiferent de capacitatea supinului de a se substantiviza sau nu în alte contexte (***mâncatul*** *pe saturate*, ***mersul*** *pe jos* sunt posibile, dar ****durutul****, ****fostul****, ****cunoscutul*** nu sunt acceptate ca supine substantivizate; şi unele, şi altele apar însă în tiparul sintactic **4.3.5**);

(b) Nu acceptă negarea primului termen, semn cert al pierderii calităţii predicative şi verbale (*De* ****nemâncat****, nu am mâncat.*).

(c) Supinul, în ciuda absenţei flexiunii substantivale (absenţa articolului) şi a complinirilor de tip substantival (genitivul şi adjectivul), are o natură puternic *nominală*, care se poate susţine:

• prin semantica formei; ca mod de conceptualizare, se apropie de nominalele abstracte, semnificând „faptul de a se manifesta o acţiune, un eveniment, o stare";

• prin posibilitatea parafrazării, în aceeaşi poziţie de temă forte, prin alte construcţii substantival-prepoziţionale (prepoziţii şi locuţiuni prepoziţionale proprii tematizării / topicalizării: *cât despre mâncare..., cât despre durere..., în privinţa mâncării / durerii...*;

• prin indiferenţa faţă de distincţiile temporale şi modale, apărând ca mijloc de tematizare a unei predicaţii verbale aflate la orice mod personal şi la orice timp: *De mâncat,* ***mănânc*** *imediat /* ***am mâncat*** *deja /* ***voi mânca*** */* ***aş mânca*** *eu, dar... / nu ştiu* ***să fi mâncat****.* etc.;

• vezi *supra* (b), neacceptarea negaţiei.

(d) ***De****-ul*, deşi obligatoriu, nu este legat de forma de supin, ci de rolul său de tematizator, prepoziţia păstrându-se şi în afara construcţiei cu supinul, indiferent de tipul de predicaţie care este tematizat. Acelaşi ***de*** apare şi pentru tematizarea unor predicaţii adjectivale, adverbiale sau nominale (***De*** *frumoasă, e frumoasă, dar cam proastă.*; ***De*** *bine, mi-a fost bine, dar nu m-am bucurat destul.*, ***De*** *frate, mi-e frate, dar nu sunt de partea lui.*).

> Dată fiind prezenţa tematizatorului ***de***, indiferent de natura gramaticală a predicaţiei tematizate, şi dată fiind omonimia supin – participiu, se ajunge la construcţii omonime de tipul: ***De lipsit****, au lipsit destui elevi.* – ***De lipsit****, este* ***lipsit*** *şi are nevoie de bani.*; ***De avut****, are tot ce-i trebuie.* – ***De avut****, este* ***avut*** *ca şi fraţii lui.*; ***De rupt****, haina şi-a* ***rupt****-o de mult.* – ***De rupt****, este* ***rupt*** *şi imposibil de reparat.*, unde primul enunţ din fiecare set conţine un supin tematizat, iar al doilea, un adjectiv participial tematizat.

4.4. Concluzii comparative

4.4.1. În *oricare* dintre construcţiile înregistrate sub **4.3**, natura *verbală* este *mult diminuată*, trăsătură care se susţine: prin absenţa cliticelor; prin absenţa formelor proprii de diateză, a mărcii pasive şi impersonale; prin imposibilitatea apariţiei, în limitele grupului creat de supin, a unui subiect propriu supinului; prin exprimarea nonverbală a negaţiei, recurgându-se la prefixul negativ *ne-*.

4.4.2. ***Natura verbală***, câtă se mai păstrează, se manifestă preponderent *sintactic* şi *în grade diferite* de la un tipar de construcţie la altul. Se manifestă *cel mai puternic* în **4.3.1.2, 4.3.1.4, 4.3.1.5,** acolo unde supinul ocupă poziţii actanţiale de complement direct (**4.3.1.2**) şi de subiect (**4.3.1.4**) sau dobândeşte contextual funcţie predicativă (**4.3.1.5**) şi acolo unde coeziunea cu regentul atinge un grad maxim, fie că este un regent aspectual sau modal (ca în **4.3.1.2**), fie că supinul ocupă o poziţie privilegiată de subiect (ca în **4.3.1.4**). Natura verbală se manifestă *cel mai puţin puternic* în **4.3.5**, în poziţia de tematizare forte. În celelalte tipare, comportamentul este oscilant, cel *verbal* manifestându-se prin păstrarea unora dintre complinirile de tip verbal: complementul indirect şi cel prepoziţional; numele predicativ şi predicativul suplimentar; determinări modale, temporale sau aspectuale; restricţii prepoziţionale şi conjuncţionale tipice verbului şi, numai în câteva construcţii (vezi **4.3.1.1** şi **4.3.2.2.** c), posibilitatea combinării cu un complement direct (*Se apucă **de citit cărţi.***; *Se satură **de ascultat pe ceilalţi.***; ***maşină de tăiat cartofi**, perie **de spălat geamuri***).

4.4.3. ***Natura nominală***, mai puternică decât cea verbală, se manifestă *în grade diferite* de la un tipar de construcţie la altul: Apare *în gradul cel mai înalt* în construcţiile în care, pe lângă manifestările sintactice, are şi *expresie morfologică* (vezi ataşarea articolului), ceea ce a făcut eliminarea acestor structuri din paradigma şi clasa verbului (vezi *supra*, **4.3**). Apare *în grad înalt* şi în tiparul **4.3.5**, unde natura substantivală se manifestă, în primul rând, ca mod de conceptualizare şi ca poziţie de tematizare. Se manifestă *mai slab* acolo unde natura verbală este mai puternică, adică în **4.3.1.2, 4.3.1.4** şi **4.3.1.5**.

4.4.4. Există tipare în care apare şi un ***comportament adjectival*** puternic (vezi **4.3.2.1**), manifestat *sintactic* prin ocuparea poziţiilor specifice adjectivului şi, suplimentar, prin apariţia în contexte de gradare.

4.4.5. Există construcţii în care supinul se caracterizează printr-un ***comportament adverbial*** (vezi **4.3.4.1**), caracteristică fiind specializarea construcţiei pentru gradarea de tip superlativ.

4.4.6. Prepoziţia, prezentă *obligatoriu* în oricare dintre structuri, fiind particularitatea distribuţională comună tuturor tiparelor cu supin verbal, are explicaţii şi valori diferite:

- *De-ul*, prezent obligatoriu în **4.3.5**, este o marcă de tematizare forte, fără nicio legătură cu forma de supin.
- *De-ul*, prezent obligatoriu în **4.3.4.1**, este cerut de tiparul superlativ absolut în care este atrasă forma (*teribil **de***), pierzând legătura cu forma de supin.

• *De-ul,* prezent în **4.3.1.1.** şi în **4.3.4.2,** este impus din afara formei supinului, prin mecanismele sintactice de restricţii formale ale regenţilor verbali (*se lasă de, se apucă de, se satură de, se ţine de*) sau adjectivali (*demn de, bun de, vrednic de, gata de, în stare de*). Trebuie remarcat că prezenţa unei prepoziţii este obligatorie, dar nu în mod necesar a prepoziţiei ***de***, putând apărea, în funcţie de regent, şi alte prepoziţii (vezi: *a se da **la**, a se pune **pe** / **la**, a(se) opri **din**, a trăi **din***).

• ***De**-ul,* prezent obligatoriu în **4.3.2.1** si **4.3.4.1**, este o prepoziţie lexical plină, independentă de forma supinului, fiind legată de valoarea consecutivă pe care o introduce.

• ***De**-ul,* prezent obligatoriu în **4.3.3**, este, ca şi în construcţia anterioară, o prepoziţie independentă de forma supinului, îndeplinind un rol preponderent sintactic în cadrul G(rupului)N(ominal), şi anume: este un conectiv frecvent întâlnit în structura GN, având rolul de a lega determinări din diverse clase morfologice de centru (*casa **de** acolo, casa **de** lângă tine, dorinţa **de** a reuşi, maşina **de** spălat*; vezi **Substantivul, 3.1.2.2; II, Grupul nominal, 2.2.4**).

• *De-ul,* din **4.3.1.2** şi **4.3.1.4,** nu este legat nici de restricţiile de subcategorizare ale regenţilor, nici de poziţia sintactică (complement direct, respectiv, subiect), nu este explicabil nici semantic (apare în poziţii actanţiale necircumstanţiale), ci este legat *obligatoriu de forma supinului.* Dobândeşte, în raport cu această formă, un rol dublu, sintactic şi morfologic. ***Sintactic,*** devine un conectiv specializat pentru legarea unei forme nepersonale, cea de supin, de centre verbale al căror specific este că cer în mod necesar „acoperirea" unor poziţii sintactice. ***Morfologic,*** devine o marcă pentru distingerea *formei verbale nepersonale de supin,* atât de participiul omonim, cât şi de infinitivul sinonim. Cu cele două funcţii (sintactică şi morfologică) şi, implicit, cu acest tip de ambiguitate, ***de**-ul* este asemănător lui ***a*** de la infinitiv (vezi *supra,* **2.2.2.2**).

Acest ***de,*** prezent obligatoriu în componenţa unui GV cu structura **4.3.1.2** şi **4.3.1.4,** asigură un înalt grad de coeziune a grupului, explicabil atât prin trăsăturile regenţilor, cât şi prin forma subordonatului:

• ***regenţii*** au fie calitatea de verbe aspectuale sau modale (în **4.3.1.2**; pentru calitatea lor de operatori aspectuali şi modali şi coeziunea grupului, vezi **II, Predicatul, 2.2.3.3; 2.2.3.4**), fie calitatea de verbe impersonale (în **4.3.1.4**), ultimele cerând „acoperirea" poziţiei de subiect;

• ***subordonatul*** cere prezenţa obligatorie a lui ***de***, care devine o marcă flexionară a acestuia.

4.4.7. Pe lângă natura oscilantă a supinului, explicabilă prin comportamentul lui, de la un context la altul, *„mai verbal"* sau *„mai nominal"*, impresionează, în cazul supinului, şi apariţia altor ambiguităţi. Sunt ambiguităţi care derivă din ***deplasări*** de componente şi ***reorganizări*** ale structurilor sintactice în ansamblu, având drept efect ***opacizarea*** relaţiilor (cu posibilităţi noi de interpretare a relaţiei dintre componente) şi, implicit, ***interferenţa*** tiparelor sintactice (vezi interferenţa tiparelor **4.3.1.4** şi **4.3.2**; vezi ambiguităţi în cadrul tiparului **4.3.2.2**).

5. GERUNZIUL

5.1. Aspecte generale

Gerunziul este o formă nepersonală a verbului, cu comportament *verbal, adverbial* şi (într-o măsură redusă) *nominal* şi *adjectival*. Funcţia sa sintactico-pragmatică specifică este *de asociere şi de ierarhizare*: prin prezentarea unor acţiuni şi procese ca dependente de altele, prin plasarea lor în fundal, ca circumstanţe ale altor acţiuni sau procese. Astfel, forma de gerunziu realizează prin marcare morfologică cel mai general şi mai nediferenţiat tip de subordonare a unei propoziţii reduse (un tip de predicaţie semantico-sintactică subordonată, vezi **II, Predicatul, 1.1.3**).

Caracteristicile *verbale* ale gerunziului se manifestă morfosintactic prin posibilitatea de a marca opoziţiile de diateză, iar sintactic prin capacitatea sa de a funcţiona ca centru de grup verbal, primind toate complinirile posibile ale verbului, inclusiv cliticele pronominale. În multe dintre utilizările sale sintactice, grupul verbal al gerunziului poate avea subiect propriu (exprimat sau neexprimat, vezi **II, Subiectul**) necontrolat de verbul regent, alcătuind astfel o *construcţie gerunzială*, care echivalează cu o propoziţie subordonată.

Caracteristicile de tip *adverbial* se manifestă sintactic: prin capacitatea gerunziului de a ocupa poziţii sintactice specifice adverbului, de circumstanţial al unui verb sau al unei propoziţii. Se poate considera că gerunziul se apropie de adverb şi din punct de vedere morfologic, prin realizarea sa ca formă unică, invariabilă.

Caracteristicile de tip *nominal* şi *adjectival* ale gerunziului se manifestă tot sintactic şi sunt discutabile: de fapt, ele se limitează la situaţiile în care verbul la gerunziu poate apărea (împreună cu eventualii săi adjuncţi) ca propoziţie redusă, ocupând poziţii sintactice caracteristice unui nominal (obiect direct, subiect), respectiv unui adjectiv (determinativ al unui nominal). Gerunziul poate funcţiona ca atribut verbal, echivalent cu o propoziţie relativă. Contextele distribuţionale similare cu ale substantivului şi adjectivului sunt totuşi limitate.

5.2. Descrierea structurală a formelor

5.2.1. Gerunziul se realizează ca formă unică, construită cu sufixul specific *-ând,* care are şi varianta *-ind.* Realizarea *-ând* caracterizează morfologic verbele cu infinitivul în *-a* (de conjugarea I – *cântând* – şi a II-a: *lucrând*), cu infinitivul în *-î* (conjugarea a III-a – *coborând* – şi a VII-a: *hotărând*), cu infinitivul în *-ea* (conjugarea a VIII-a: *putând*) şi cu infinitivul în *-e* (conjugarea a IX-a – *făcând* –, a X-a – *punând* – şi a XI-a: *rupând*). Varianta *-ind* apare în combinaţie cu verbele care au sufixul de infinitiv *-i,* respectiv verbele de conjugarea a IV-a (*acoperind*), a V-a (*venind*) şi a VI-a (*citind*).

De asemenea, *-ind* este realizarea fonetică (alofon) a sufixului *-ând,* atunci când acesta se ataşează unor verbe (de conjugarea I, a II-a sau a X-a) cu finala radicalului în *-i* vocalic (*a apropia: apropiind; a dactilografia: dactilografiind; a scrie: scriind*), semivocalic (*a încuia: încuind; a deraia: deraind*), sau în consoană palatală (*a împerechea: împerechind, a veghea: veghind*). Semivocala *-i* din finala radicalului este „absorbită" de vocala *i* iniţială în sufix.

Sufixul este ataşat unei variante a radicalului identice cu cea de la infinitiv în cazul verbelor de conjugările I (*a căuta: căutând*), a II-a (*a dăuna: dăunând*), a III-a (*a coborî: coborând*), a IV-a (*a sui: suind*), a V-a (*a fugi: fugind*), a VI-a (*a iubi: iubind*) şi a VII-a (*a urî: urând*); regula se verifică şi în cazul verbelor care au unele neregularităţi în conjugare: *a mânca: mâncând*; *a lua: luând*.

Forma radicalului la gerunziu este identică cu cea a perfectului la verbele de conjugarea a VIII-a (*văzu: văzând;* vs infinitivul *a vedea)* şi la cele de conjugarea a IX-a (*bătu: bătând – a bate; făcu: făcând – a face; cunoscu: cunoscând – a cunoaşte; crescu: crescând – a creşte* etc.). Fac excepţie de la regula identităţii perfecte unele verbe cu finala radicalului *d*, care alternează cu *z* (vezi *infra*).

Verbele de conjugarea a X-a şi a XI-a formează gerunziul de la o variantă a radicalului identică cu cea a infinitivului (de exemplu: *a fierbe: fierbând*), sau deosebindu-se de aceasta printr-o serie de alternanţe vocalice sau / şi consonantice (*a / ă, o / ŏa, č / c, ğ / g*): *a merge: mergând; a stoarce: storcând; a sparge: spărgând* etc.

La conjugările a VIII-a, a IX-a şi a X-a, verbele cu radicalul în *-d* la infinitiv prezintă la gerunziu alternanţa acestei consoane cu *z*: *a cădea / căzând, a şedea / şezând* (conjugarea a VIII-a); *a crede / crezând, a vinde / vânzând, a pierde / pierzând* (conjugarea a IX-a); *a aprinde / aprinzând; a arde / arzând, a închide / închizând, a prinde / prinzând; a răspunde / răspunzând; a râde / râzând, a roade / rozând* (conjugarea a X-a). Verbul *a ucide* este o excepţie, gerunziul său fiind *ucigând*. Consoana *d* se păstrează nealterată la conjugările I (*a lăuda / lăudând*), a II-a (*a degrada / degradând*) şi a VI-a (*a rodi / rodind*). Tiparul de alternanţe *d/z* este respectat şi de verbele neologice de conjugarea a VIII-a (derivate de la *a vedea*: *a prevedea / prevăzând*) şi a X-a (*a corespunde / corespunzând, a decide / decizând, a pretinde / pretinzând*).

Alternanţa *t / ţ* apare la gerunziile verbelor de conjugarea a X-a : *a scoate / scoţând, a trimite / trimiţând* etc. E prezentă şi în neologisme: *a admite / admiţând, a omite / omiţând, a permite / permiţând, a promite / promiţând, a transmite / transmiţând* etc.

Verbele *a fi* şi *a şti* au gerunziul *fiind*, respectiv *ştiind*.

Verbele de conjugarea a III-a cu radicalul în dentala *n* (*a spune, a ţine, a veni*) au forme populare de gerunziu cu iotacizare (*spuind, ţiind, viind*); norma cultă a selectat însă (ca şi pentru indicativ prezent) formele cu dentala refăcută: *spunând, ţinând, venind*.

Gerunziul impune cliticelor pronominale poziţia postverbală. Urmat de clitice cu iniţială consonantică sau al căror corp fonetic este alcătuit dintr-o consoană sau din semivocala *i* (respectiv de toate cliticele pronominale cu excepţia formei pronominale de acuzativ feminin singular *o*), sufixul de gerunziu apare în variantele *-ându / -indu*, având deci în finală vocala de legătură *-u*, etimologică: *căutându-ne, văzându-l, vorbindu-i* (dar: *căutând-o*). Vocala *u* este prezentă şi în cazul ataşării unui grup de două clitice (*păstrându-mi-l, dându-i-se*).

5.2.2. ***Forma negativă*** a gerunziului se realizează – ca şi la participiu şi la supin – cu ajutorul morfemului de negaţie verbală (de tip prefix) ***ne-***: *neavând*,

nefiind. Între forma de gerunziu şi prefixul de negaţie se poate intercala adverbul *mai.* Structura este destul de frecventă, norma ortografică actuală stabilind (ca şi pentru participiu) scrierea fără blanc sau cratimă:

***Nemaiputând** fi salvat şi împiedicat nimic, putea fi cel puţin ruptă odioasa legătură dintre numele minunii, oricum nemuritor, şi numele crimei.* (A. Blandiana, *Autoportret*)

O altă particulă căreia i se acceptă intercalarea este *prea* (pentru care nu există norme explicite de scriere, preferându-se însă forma legată: ***Nepreaştiind** / **ne prea ştiind** ce să facă, a plecat.*).

Prefixul de negaţie funcţionează exact ca adverbul *nu* la formele verbale predicative, impunând dublarea negaţiei (folosirea pronumelor negative în poziţia de subiect sau complement şi a adverbelor circumstanţiale negative): ***Nevenind** acolo **nimeni**, **niciodată**, locul a fost uitat.*

Când nu este vorba de o negaţie verbală, ci de negaţie de constituent (focalizată, nonverbală, parţială), gerunziul este precedat de particula *nu*: aceasta neagă informaţia transmisă prin întreg grupul verbal cu centrul la gerunziu: ***Nu** [**aşteptând**] rezolvi lucrurile (ci **acţionând**).; **Nu** [**întâlnindu-se** la club cu cineva] şi-a petrecut seara.* (vezi **II, Negaţia, 2**). Diferenţa semantică dintre negaţia verbală şi cea nonverbală este clar marcată la gerunziu de selectarea morfemului de tip prefix (*ne-*), respectiv a particulei de negaţie (*nu*): ***Neîntrebând** pe nimeni, s-a întors acasă. / **Nu** întrebând pe cineva a aflat răspunsul* [*ci*...]. Că negaţia focalizată nu aparţine verbului, ci modifică relaţia semantică indicată de grupul cu o anume funcţie sintactică se vede şi din faptul că această construcţie nu impune dubla negaţie (concordanţa negativă), realizată cu ajutorul pronumelor şi adverbelor negative: ***neîntrebând** pe **nimeni*** vs ***nu** întrebând pe **cineva**.*

De fapt, în ciuda realizării printr-un prefix, fapt care ar sugera o tendinţă spre lexicalizare, negaţia gerunziului are un caracter propoziţional, de raportare la predicaţie. Acest lucru se reflectă în anumite restricţii sintactice de folosire a formei negative. Gerunziul adverbal, cel construit ca obiect al percepţiei şi cel atributiv restrictiv – respectiv cele care sunt postpuse verbului sau nominalului regent – apar mai rar în forma negativă şi, în orice caz, negaţia schimbă fundamental raportul semantic cu regentul: *Îşi pierde timpul **citind** romane. / ?Îşi pierde timpul **necitind** romane.; Îl văd **agitându-se**. / ?Îl văd **neagitându-se**.; Expoziţia era anunţată de banderole **fluturând** pe străzi. / ?Expoziţia era anunţată de banderole **nefluturând** pe străzi.*

Celelalte construcţii cu gerunziul acceptă mai uşor forma negativă, desigur cu modificări ale raporturilor semantice determinate de cunoaşterea asupra lumii: *Cunoscuţi ca **fiind** imprevizibili, au fost angajaţi. / Cunoscuţi ca **nefiind** imprevizibili, au fost angajaţi.; **Dorind** să-i liniştească, a plecat. / **Nedorind** să-i liniştească, a plecat.*

O altă tendinţă constă în posibilitatea mai redusă de a nega gerunziul *postpus* folosit fără complinire. Într-un asemenea caz, negaţiei gerunziale i se preferă un grup prepoziţional având drept centru prepoziţia *fără,* urmată de o propoziţie conjuncţională cu verbul la conjunctiv (*fără să...*), ori de un grup verbal cu verbul la infinitiv (*fără a...*). Echivalentul negativ al propoziţiei *Se plimbă **cântând**.* nu este atât *Se plimbă **necântând**.*, cât mai curând *Se plimbă **fără să cânte** / **fără a***

cânta. Când construcţia gerunzială are însă cel puţin un adjunct, folosirea negaţiei devine normală: *Se plimbă, **necântând** niciodată* (*nimic*).

Preferinţa se confirmă în construcţiile simetrice, care pun în opoziţie prezenţa sau absenţa unei acţiuni:

*Este destul să spunem că un bun se distribuie **împărţindu-se**, pe când valoarea se distribuie **fără să se împartă**, spre a vedea câtă distanţă le separă.* (C. Noica, *Modelul*).

Totuşi, structurile simetrice permit gerunziul prefixat negativ, în formule de tipul *vrând-nevrând*, care asociază direct cele două forme, afirmativă şi negativă:

*Aceasta este ideea pentru care luptă – **ştiind** sau **neştiind** – culturile mari.* (E. Cioran, *Schimbarea*).

5.3. Tipare de construcţie

5.3.1. ***Structuri morfosintactice (gramaticalizate) în care apare gerunziul***

Formele de gerunziu intră în componenţa perifrazei specifice de prezumtiv prezent, cu auxiliarul *a fi* în forma omonimă cu viitorul, în varianta cultă (*va fi plecând*) şi în cea popular-familiară (*o fi plecând*). Apar, de asemenea, în perifrazele (destul de rare azi) de prezumtiv prezent construit cu auxiliarul la condiţional (*ar fi plecând*) şi conjunctiv (*să fi plecând*). În aceste structuri (care nu admit inversiunea, ci doar inserţia unor (semi)adverbe între auxiliar şi gerunziu: *O fi mai plecând?*), gerunziul este doar un formant morfologic, fără autonomie.

E foarte posibil ca aceste perifraze să fi avut în limba veche valoare continuă, durativă, într-un tip de conjugare care dubla formele fără gerunziu de la mai multe timpuri ale indicativului: perfect compus (*au fost zăcând*), imperfect (*era învăţând*), perfect simplu (*fu trecând*), viitor (*va fi aşteptând*), de la condiţional (*aţi fi ştiind*), conjunctiv (*să fi având*) şi, rar, chiar de la imperativ (*fii împăcându-te!*). Astăzi majoritatea acestor perifraze au dispărut, cele rămase pierzându-şi valoarea aspectuală şi căpătând în cazul prezumtivului rol distinctiv, de marcare a valorii proprii modului.

În limba literară veche au existat şi perifraze de gerunziu trecut, total dispărute azi.

Aceste perifraze, bine reprezentate în textele juridico-administrative din secolul al XVIII-lea şi înregistrate de unele gramatici mai vechi, erau: construcţia cu verbul *a fi* + participiu, corespunzând perfectului compus (*fiind fost, fiind avut*, cf. *a fost, a avut*), precum şi *a fi* + participiul auxiliarului *a fi* + participiu, corespunzând perfectului dublu compus (*fiindu-se fost aflat*, cf. *s-a fost aflat*).

5.3.2. ***Gerunziul circumstanţial***

Gerunziul (folosit singur sau ca centru de grup verbal) este dependent formal de un verb, în două situaţii diferite: când este (a) *circumstanţial adverbal*, adjunct al verbului, căruia îi restrânge sensul; *integrat* deci grupului verbal şi obligatoriu pentru compunerea semnificaţiei complexe a predicatului; (b) *circumstanţial propoziţional*, complement al propoziţiei, izolabil, descriptiv.

Distincția dintre cele două situații nu este întotdeauna ușor de făcut, dar există cel puțin un test eficient – posibilitatea izolării prozodice:

(a) *Trăiește **bucurându-se de fiecare zi.***

(b) *Trăiește din amintiri, **știind că a făcut o mare greșeală.***

Grupul gerunzial din (a) nu poate fi izolat de verbul regent prin pauză și intonație decât cu riscul unei modificări de sens substanțiale, în timp ce în (b) pauza este obligatorie. În alte cazuri, totuși, pauza dintre complementul propoziției și restul enunțului este opțională, prezența ei neaducând schimbări semantice: *Vine spre noi **plângând.*** = *Vine spre noi, **plângând.*** Sunt și alte criterii de diferențiere: posibilitatea exprimării subiectului, a pasivizării, a modificării poziției: complementul verbului nu admite exprimarea subiectului, nici pasivizarea și e totdeauna postpus; complementul propoziției nu răspunde însă pozitiv la toate aceste teste.

Diferența poate fi relevată și prin testul negației. Poziția de adjunct al verbului se caracterizează prin faptul că procesul desemnat de gerunziu intră în domeniul negației verbului regent: *Nu a încheiat mulțumind publicului.* implică *Nu a mulțumit publicului.* În schimb, gerunziul dintr-o construcție circumstanțială a propoziției nu este afectat de negația verbului principal: *Nu s-a supărat, mulțumind publicului chiar pentru fluierături.* implică *A mulțumit publicului.* Nici acest test nu este infailibil, pentru că, în funcție de semantica verbului regent (de structura lui presupozițională), și complementul verbului poate rămâne nemodificat de negație (*A greșit alegându-l.* și *N-a greșit alegându-l.* au, deopotrivă, presupoziția *L-a ales.*).

5.3.2.1. *Gerunziul circumstanțial adverbal.* În această construcție, gerunziul determină un verb, având distribuția unui adverb și funcția de circumstanțial. În asemenea construcții, de dependență directă de un verb, căruia îi restrânge interpretarea semantică, gerunziul nu este izolat prin pauză sau intonație (care ar fi notate în scris prin virgule), are același subiect cu verbul regent și apare obligatoriu după acesta. Informația adusă de gerunziu este integrată în aceeași secvență de informație nouă (rematică) cu verbul centru. Această construcție nu impune alte restricții asupra naturii de centru verbal a gerunziului, care poate deci avea oricâți adjuncți, de orice tip (dar nu și subiect propriu).

Verbul la gerunziu (împreună cu eventualii săi adjuncți) prezintă o acțiune sau un proces ca modalitate sau instrument de realizare a acțiunii principale, aducând o specificare față de caracterul ei generic (*Merge **șchiopătând.***; *Răspunde **ridicând din umeri.***).

Construcția corespunde *circumstanțialelor de mod și instrumental.* Între cele două valori limita nu este totdeauna clară, interpretarea depinzând de semantica verbelor și de cunoștințele asupra lumii, care stabilesc felul în care se pot combina două acțiuni sau procese (vezi **II, Circumstanțialul. Prezentare generală**).

Gerunziul împreună cu determinanții săi poate desemna:

(a) o acțiune particularizată ca mijloc de realizare a unei acțiuni mai generale: *Autoritățile locale au decis să-l pedepsească pe făptaș **tăindu**-i limba.* (EZ, 2000);

Lousong [...] *s-a răzbunat* ***scriind*** *„Jos corupția!" pe unul dintre zidurile sediului local.* (EZ, 2000);

(b) o acțiune prezentată ca modalitate de realizare a alteia:

Mă distram ***scufundând*** *cu pietre volumele mari, verzui, ce mai pluteau încă în jurul țărmului.* (I. Groșan, *Caravana*);

V. și-a încheiat discursul ***citind*** *psalmi din Biblie.* (EZ, 2001);

(c) o acțiune modalizată, evaluată de verbul regent:

Astăzi încep să cred că nu am greșit ***alegând*** *bulevardele culturii.* (G. Liiceanu, *Jurnalul*);

Atoateștiutorii producători hollywoodieni au greșit ***încercând*** *post-factum să-și ascundă lipsa de fler printr-o agresivă campanie promoțională.* (LAI, 2002).

Construcțiile se pot parafraza substituindu-se gerunziul printr-un substantiv abstract verbal (provenit din infinitiv lung sau din supin ori fiind echivalent cu acestea), precedat de prepoziția *prin* sau *cu*: *L-au pedepsit* ***tăindu-i*** *limba.* = *L-au pedepsit* ***prin tăierea*** *limbii.*; *Și-a pierdut timpul* ***citind*** *ziarele.* = *Și-a pierdut timpul* ***cu citirea / cititul*** *ziarelor.*

Raportul dintre două acțiuni cuprins în construcția cu gerunziu instrumental – **S-a răzbunat** *scriind lozinci.* – poate fi prezentat și invers, reliefându-se „instrumentul" și identificându-se rolul său: **A scris** *lozinci,* ***răzbunându-se.***; în această formă, nu mai este însă vorba de un gerunziu adjunct al verbului, ci de un complement al propoziției.

5.3.2.2. *Gerunziul circumstanțial propozițional.* Gerunziul poate determina doar aparent un verb, fiind de fapt echivalent cu predicatul subordonat al unei propoziții circumstanțiale sau pur și simplu asociate întregii propoziții regente. În acest caz, construcția aduce o informație suplimentară și este izolată sau izolabilă prin pauză și intonație: *Pleacă din oraș,* ***părăsindu-și*** *prietenii.* Construcția este mai liberă decât cea a gerunziului adverbal, putând fi antepusă sau postpusă (cu preferințe de topică în funcție de tipul semantic de circumstanțial). Subiectul gerunziului poate fi exprimat; el este același sau diferit de cel al verbului centru; atunci când are subiect propriu, construcția gerunzială este numită și *absolută*.

Nu există restricții în privința adjuncților verbului la gerunziu, construcția fiind realizată atât de gerunziul folosit singur (*A ridicat ochii, oftând.*), cât și de cel care este centru de grup verbal (*A ridicat ochii, oftând din greu.*).

Asocierea stabilită prin gerunziu corespunde coordonării copulative, indicând doar o legătură tematică strânsă, care poate fi interpretată, în context și în funcție de sensul enunțului, în moduri diferite (temporal, cauzal etc.). Natura semantică a relației nu este marcată explicit, ci trebuie dedusă, pornind de la conținutul semantic transmis de fiecare verb (grup verbal). La fel ca în cazul coordonării copulative, ordinea elementelor este semnificativă, putând impune, și cu ajutorul unor caracteristici iconice, interpretarea relației drept cauzală, consecutivă etc.

De obicei, cele două tipuri de construcții – cele circumstanțiale și cele asociate, similare coordonării – nu sunt tratate împreună: primele sunt subsumate funcției de circumstanțial, celelalte funcției de predicativ suplimentar. Considerăm totuși că apropierea dintre ele este foarte mare. Doar cunoștințele asupra lumii permit interpretarea construcției gerunziale din (a) ca un circumstanțial de cauză, și a celei din (b) ca simplu element asociat (coordonat):

(a) *Legea stă de un an la Senat, mulți opunându-i-se.*
(b) *Legea stă de un an la Senat, mulți susținând-o.*

Ambele sunt tot atât de dependente de interpretare ca structurile juxtapuse (a') și (b'):

(a') *Legea stă de un an la Senat. Mulți i se opun.*
(b') *Legea stă de un an la Senat. Mulți o susțin.*

Între cele două tipuri nu este o diferență clară, ci pot să apară situații ambigue sau intermediare. În genere relațiile mai clare de tip circumstanțial se manifestă atunci când construcția gerunzială este antepusă, postpunerea fiind caracteristică pentru raportul de simplă asociere.

• ***Gerunziul circumstanțial propriu-zis.*** Construcția gerunzială este interpretabilă în termenii unor relații semantice consacrate, ca circumstanțial de timp, de cauză, condițional sau concesiv. Valoarea de circumstanțial este favorizată de antepunere și izolare, dar se întâlnește destul de frecvent și în postpunere.

(A) Se realizează astfel valorile de:

– circumstanțial de timp:

Ieri, **trecând** ***prin Rășinari, satul Cioranilor,*** *Noica îmi arată, spre ieșirea din sat, biserica.* (G. Liiceanu, *Jurnalul*);

Îmi amintesc cum, **îmbolnăvindu-mă** ***de scarlatină,*** *doctorul a fost rugat să-mi spună că boala este o urmare a excesului de lectură.* (A. Blandiana, *Autoportret*);

– circumstanțial de cauză:

Fiind *foarte frig, florile au înghețat.*;

Cunoscând *scrisul, ghicisem cuprinsul.* (M. Caragiale, *Craii*);

Marile amuzamente sunt gratuite, **fiind** ***ale inteligenței.*** (Al. Paleologu, *Despre lucrurile*);

– circumstanțial condițional:

Lucrând *mai mult, ar putea să câștige concursul.*;

Primind *eventual invitația, vor decide ce să facă.*;

Numai **sărind** ***treptele istorice*** *putem intra în ritmul colectiv.* (E. Cioran, *Schimbarea*).

Caracterul condițional poate fi marcat de prezența în construcția gerunzială a unor adverbe ca: *doar, numai, eventual* etc.

Valorile de cauză, timp și condiție sunt foarte apropiate: o acțiune premerge alteia, chiar dacă ambele aparțin aceleiași unități temporale, dar poate fi considerată și cauza ei, în funcție de cunoștințele noastre asupra posibilelor legături de cauzalitate. Astfel se face diferența între o relație doar temporală (a) și una cauzală (b):

(a) ***Sculându-mă*** *brusc, am luat o carte de pe raft.*
(b) ***Sculându-mă*** *brusc, am răsturnat scaunul.*

Sunt însă multe situații în care respectivele valori sunt imposibil de diferențiat.

Valoarea condițională (de cauzalitate posibilă, nerealizată) se deduce, în structuri similare, din modul și timpul regentei: indicativul viitor sau condiționalul.

Pe baza realizării sau a nerealizării acțiunilor se impune o interpretare temporală sau cauzală (c) față de una condițională (d):

(c) ***Întorcându-mă** în trecut, am descoperit multe lucruri.*

(d) ***Întorcându-mă** în trecut, aş descoperi multe lucruri.*

Unele timpuri ambigue (de exemplu prezentul) nu permit însă disocierea dintre cele trei valori:

(e) ***Întorcându-mă** în trecut, descopăr multe lucruri.*

(B) Mai clar marcată este valoarea de *circumstanțial concesiv*, prin adverbe specifice care introduc construcția gerunzială: *chiar..., şi..., chiar şi...*; raportul poate fi întărit de prezența unor corelative în propoziția regentă: ***Chiar* străduindu-se**, *tot nu va reuşi mare lucru.*

Tipice sunt structurile duble, care asociază forma pozitivă şi pe cea negativă a unui verb: ***Şi* mâncând, *şi* nemâncând,** *tot slab era.* Lexicalizarea unei asemenea structuri este locuțiunea adverbială *vrând-nevrând.*

(C) Şi la nivelul propoziției se pot realiza funcțiile de *circumstanțial de mod* şi *instrumental,* care însă – spre deosebire de poziția de adjunct al verbului – sunt izolabile prin pauză şi pot fi antepuse: *Se plimbau, făcând ocoluri largi.*; *Scria romane de succes, **inventând** dialoguri vii şi inteligente.*; *Încercau să-i câştige, **oferindu**-le bani.*

(D) Un caz mai complicat îl reprezintă un tip de raport care apare în mod tipic în postpunere. Construcția gerunzială se apropie de valoarea unui *circumstanțial consecutiv*, dar şi de cea a unei *propoziții concluzive* (incluse prin tradiție între raporturile de coordonare). Această valoare – legată de interpretarea iconică a succesiunii discursului ca succesiune a progresiei raționamentului – poate fi marcată de prezența unui adverb specific în construcția gerunzială (*astfel*):

*Această lege ar urma să se aplice în nouă sate din Deltă, beneficiarii **depăşind** cifra de 2.300.* (EZ, 2001);

*Au mers fără să se oprească, **ajungând*** **astfel** *repede la destinație.*

> Nu sunt justificate propunerile de identificare a altor valori, deduse uneori din simpla interpretare a relațiilor posibile între două acțiuni, de pildă cea de circumstanțial *final* (vezi **II, Circumstanțialul. Prezentare generală**).

• ***Gerunziul asociativ.*** Construcția gerunzială corespunde foarte adesea simplei asocieri a unei alte propoziții la cea enunțată în prim-planul predicației. Raportul se aseamănă cu cel de coordonare, dar gerunziul rămâne o formă a subordonării, care ierarhizează informația:

Matematica e perfectă şi pură, **deosebindu-se** ***de celelalte aşa-numite ştiințe exacte prin modul de lucru.*** (Al. Paleologu, *Despre lucrurile*);

*Programul televiziunii dura două ore, **jumătate din el*** **fiind consacrat** ***familiei prezidențiale.*** (G. Liiceanu, *Jurnalul*);

Au luat zălog şase femei măritate, **lăsând vorbă** ***că pretind pentru ele o despăgubire.*** (I. Nicolau, *Haide, bre!*).

Acest raport se realizează deopotrivă prin gerunzii cu şi fără adjuncți, în construcții gerunziale cu acelaşi subiect sau cu subiect diferit de al verbului regent.

Construcția manifestă cea mai mare libertate, la toți parametrii: izolare, schimbarea poziției (rămâne însă preferată postpunerea), pasivizare, negare.

Când construcția gerunzială are același subiect cu regenta, gerunziul a fost considerat ca având funcția de *predicativ suplimentar*. În această interpretare se creează însă diferențe artificiale între construcții foarte asemănătoare: dacă în *Dan se apropie,* **cântând** (***cât îl ține gura***). gerunziul este predicativ suplimentar, în *Dan și Maria se apropie,* ***fiecare*** **cântând** ***cât mai tare cu putință.***, unde gerunziul are subiect propriu, diferit de al verbului regent, ar fi vorba de o construcție gerunzială absolută; în plus, rămâne neclar statutul construcției în care subiectul gerunziului nu e diferit, dar este exprimat (reluat anaforic): *Dan se apropie,* **cântând** ***și el cum poate.***

În această situație, construcția gerunzială își manifestă cel mai puternic caracteristicile propoziționale; o dovedește și faptul că ea poate fi coordonată adversativ sau concluziv cu propoziția față de al cărei verb se subordonează: *În zori am plecat,* ***încercând*** **însă** *să nu te trezesc.; Am vorbit o oră,* ***încercând*** **deci** *să-i conving.*

5.3.3. ***Gerunziul „ipostazei": predicativ suplimentar cu particula*** **ca**

Construcțiile în care gerunziul este precedat de particula *ca* reprezintă realizări ale funcției sintactice de predicativ suplimentar. Aparent, sunt două tipuri principale: al calității: *S-a prezentat ca fiind doctor.* („ca unul / ceva / cineva care este...") și al comparației: *Se poartă ca având de plătit o poliță.* („ca și cum ar avea..."). De fapt, în ambele construcția gerunzială desemnează o ipostază prezentată ca ipoteză, prin comparație ireală (non-factiv sau contrafactiv).

În această construcție, gerunziul poate avea un subiect (subînțeles)

(a) identic cu subiectul verbului regent:

El e socotit **ca** ***pricepându-se*** *la toate.;*

Întrebarea aceasta [...] *ne sună* **ca** ***venind*** *dintr-o Europă bolnavă.* (C. Noica, *Modelul*);

Și cei două sute, aleși din toate domeniile, sunt deja recunoscuți de toți **ca** ***meritând.*** (G. Liiceanu, *Jurnalul*);

(b) identic cu complementul direct al verbului regent:

Ei îl socotesc **ca** ***promițând*** *mult.;*

Ne-a prezentat ideea **ca** ***venind*** *din partea profesorului.;*

Ortogeneza ne revelează viața **ca** ***născându-se*** *și* ***afirmându-se*** *sub determinantul condițiilor interne.* (E. Cioran, *Schimbarea*);

Tata ne descria grădina **ca** ***fiind*** *locul cel mai frumos din lume.* (R. Petrescu, *Eclipsa*);

Îi preferă pe cei dintâi, **ca** ***fiind*** *întotdeauna previzibili.* (A. Pleșu, *Jurnalul*);

L-a descris pe I. **ca** ***având*** *„chip de samurai român".* (EZ, 2001).

Diferența dintre cele două construcții depinde de semantica și de restricțiile sintactice ale verbelor principale (tranzitive sau intranzitive).

Realizează aceste construcții în primul rând anumite verbe de opinie și evaluare – *a considera, a socoti, a crede, a judeca, a vedea* (cu sensul „a

interpreta"), *a cunoaşte, a recunoaşte, a ţine* – sau care descriu provocarea unei impresii – *a suna, a apărea, a arăta, a prezenta, a revela, a imagina, a descrie* etc.

Specificul acestei construcţii este că gerunziul urmează obligatoriu verbului regent, nu poate fi izolat, nu poate avea subiect exprimat; în schimb, poate fi pasivizat sau trecut la forma negativă.

Această construcţie a fost considerată ca o dovadă că şi gerunziul românesc poate fi construit prepoziţional – ceea ce ar confirma natura sa nominală. De fapt, argumentul este discutabil; pe de o parte, *ca* este o prepoziţie atipică (a fost considerată multă vreme doar „adverb de comparaţie"; deşi impune cazul acuzativ, ca multe prepoziţii, intră şi în construcţii specifice – cu adjectiv acordat, cu substantiv articulat). Pe de altă parte, în construcţia în discuţie *ca* e mai curând subsumabil combinaţiei cu adjectiv acordat (*răcnesc ca turbate*). Parafrazarea e posibilă cu ajutorul unui gerunziu cu valoare adjectivală: „ne sună *ca una venind...*"; „sunt recunoscuţi de toţi *ca unii meritând...*".

5.3.4. *Gerunziul în relaţie cu un verb de percepţie: predicativ suplimentar, complement direct, subiect*

Gerunziul intră într-o construcţie specifică limbii române, în care descrie acţiunea sau starea ca obiect global al unei percepţii exprimate de verbul regent – *Văd* <***căzând** frunzele*>. – sau ca o caracterizare a nominalului focalizat ca obiect al percepţiei *Văd frunzele* <***căzând***>. Cele două variante de interpretare depind de topică, aceasta marcând reliefarea procesului perceput ca întreg sau mai ales a subiectului său. Construcţia nu admite însă pronominalizarea subiectului gerunziului printr-o formă de nominativ (*_Văd căzând ele._), ci doar prin acuzativ (*Le văd căzând.*); ceea ce indică faptul că, oricum, poziţia nominalului nu mai este una de subiect al gerunziului. Structura provine dintr-un proces de „avansare", de transformare a subiectului gerunziului (dintr-o construcţie cu funcţia de complement direct) în complement direct al verbului regent (*Îi văd venind.*). Dacă regentul este un verb reflexiv pasiv şi impersonal, subiectul gerunziului devine subiect al acestui verb: *Frunzele se văd căzând.* (= *Se vede cum frunzele cad.*); dacă subiectul regentului e identic cu cel al gerunziului, regentul dobândeşte formă reflexivă: *Mă aud vorbind.* ([*eu*] *Aud cum* [*eu*] *vorbesc.*). În toate aceste situaţii, gerunziul devine *predicativ suplimentar*.

Dacă verbul la gerunziu este impersonal, fără subiect, gerunziul (cu eventualii săi adjuncţi) apare în poziţia de *obiect direct* – *Aud* ***plouând*** (***cu găleata***).; *Aud* ***vorbindu-se*** *de asta.* – sau, cu un regent reflexiv, de *subiect*: *Se aude* ***plouând*** (***cu găleata***).

Gerunziul poate îndeplini funcţiile de complement direct sau subiect doar în această construcţie, care (având ca echivalente în alte limbi structuri cu infinitivul) ar putea fi considerată dovada existenţei unor trăsături nominale ale gerunziului. De fapt, distribuţia gerunziului în această poziţie este identică cu aceea a unei propoziţii subordonate (*Aud cum plouă.; Se aude cum plouă.*), ceea ce n-ar face decât să întărească ideea naturii propoziţionale a construcţiei gerunziale.

Verbele regente care permit această construcţie sunt verbe de percepţie: *a vedea, a privi, a zări, a auzi, a asculta, a simţi – Mă simt* ***descrescând*** *şi exult.* (A. Pleşu, *Jurnalul*) –, dar şi verbe ale unor procese mentale analoge – *a(-şi) imagina, a-şi închipui – Mi-l închipui* ***coborând*** *de pe cal.* (I. Nicolau, *Haide, bre!*) – sau verbe al căror sens presupune percepţia: *a găsi, a descoperi, a surprinde, a lăsa: L-am surprins* ***citind*** *cartea ta.*

Cu un sens asemănător apar ca regente şi verbele reflexive *a se trezi, a se pomeni,* care acceptă gerunziul tot în poziţie de predicativ suplimentar: *M-am trezit* ***întrebând*** *măgăreşte de ce a fost nevoie de şapte feluri de fructe exotice.* (LAI, 2002); *Mă pomeneam* ***repetând*** *în gând: sunt aromâncă.* (I. Nicolau, *Haide, bre!*).

Similar funcţionează interjecţia prezentativă *iată* şi echivalentele ei: *Iată-l* ***venind.***

Construcţia cu verbe de percepţie nereflexive poate fi ambiguă, în măsura în care este posibil să se interpreteze ca subiect al gerunziului fie subiectul, fie obiectul verbului regent: *El mă priveşte râzând.* (= *El mă priveşte şi râde.* vs *El mă priveşte cum râd.*). În primul caz, este vorba de un gerunziu de asociere, complement al propoziţiei; în cel de-al doilea, de un gerunziu obiect al percepţiei; ambele sunt considerate predicative suplimentare. De fapt, construcţiile se dezambiguizează în genere contextual, în funcţie de natura aspectuală a verbelor: percepţia prezentată durativ atrage lectura gerunziului durativ în sfera sa, ca act suplimentar al subiectului perceptiv (*Mă priveşte surâzând.* = *Mă priveşte şi surâde.*); percepţia prezentată punctual preferă gerunziul durativ ca obiect al său (*M-a văzut râzând.* = *M-a văzut cum râd.*; *L-am zărit plângând.* = *L-am zărit când plângea.*). Existenţa acestei construcţii permite şi înlănţuirea a două gerunzii (cu regente diferite); rară, dar nu incorectă:

Cineva care nu l-ar fi cunoscut, ***văzându****-l* ***trecând*** *seara, când ieşea, ţeapăn şi grav, cu trăsura la pas după el, pentru nimic n-ar fi voit să creadă în ce murdare şi josnice locuri mergea acel impunător domn să se înfunde până la ziuă.* (M. Caragiale, *Craii*).

De multe ori, e greu de stabilit dacă procesul desemnat de gerunziu mai apare ca obiect al percepţiei, sau doar caracterizează nominalul obiect. Construcţia permite trecerea gerunziului la funcţia de atribut, prin atenuarea legăturii cu verbul de percepţie:

Îi şi văd ochii negri, umezi, atenţi ca ochii fetiţelor, ***citind*** *pe măsură ce umplu rând după rând.* (M. Cărtărescu, *Nostalgia*);

„Cine Dumnezeu sunt?" am urlat deodată, dar nu s-a auzit decât aerul ***ieşindu****-mi înspăimântat din gură.* (I. Groşan, *Caravana*).

Specificul construcţiei gerunziale ca obiect al percepţiei este că urmează obligatoriu verbului regent, nu poate fi izolată, nu poate avea subiect exprimat, nu se pasivizează. Forma negativă nu este imposibilă, dar apare destul de rar.

5.3.5. *Gerunziul adnominal*

Gerunziul poate fi echivalent cu o propoziţie relativă. În această construcţie, el determină un substantiv căruia îi este obligatoriu postpus: *Evocă imaginea* **acoperişurilor** ***strălucind*** *în soare.; Fascinaţia pentru mine a început aproape din*

totdeauna, adică din copilărie, în **comuna** ***purtând*** *nume de sfânt ori de tâlhar: Pantelimon.* (N. Steinhardt, *Jurnalul).* Echivalența acestei construcții gerunziale cu una de tip adjectival este foarte limitată, fapt care se reflectă şi în imposibilitatea ca gerunziul să îndeplinească în română funcția de *nume predicativ.* Valoarea determinantă a gerunziului rămâne şi în acest caz cea verbală; de altfel, în construcția adnominală gerunziul este rareori folosit fără determinări, fiind cel mai adesea centru de grup, păstrând deci toate elementele componente ale unei propoziții relative (mai puțin elementul de relație, substituit de sufixul gramatical de gerunziu):

Soluțiile subînțeleg o formă de viață echivalentă cu moartea, ori mai rea ca moartea ori **implicând** ***riscul morții fizice în orice clipă.*** (N. Steinhardt, *Jurnalul*).

Funcția de atribut a construcției gerunziale este confirmată de coordonarea cu alte atribute, ca în exemplul citat anterior; adesea acestea sunt participii (care îşi păstrează, ca şi gerunziul, caracteristici şi adjuncți verbali):

Un intelectual **venit** *din estul postbelic şi* ***trebuind*** *să vorbească în fața unui forum al culturilor vestice va aduce cu el* [...] *obişnuitul orgoliu rănit al culturilor mici.* (G. Liiceanu, *Jurnalul).*

Centrul determinat este obligatoriu coreferențial cu subiectul neexprimat al propoziției reduse cu verbul la gerunziu. Centrul, elementul regent, este de obicei un substantiv, dar poate fi uneori şi pronume personal („o fotografie cu el plângând") sau nehotărât („despre cineva aparținând...").

De multe ori, grupurile gerunziale atributive formează o unitate de informație (rematică) cu nominalul-centru, întreaga construcție putând fi interpretată ca dependentă de verbul propoziției regente; astfel, gerunziul-atribut se apropie adesea de statutul predicativului suplimentar. Cel puțin în structurile cu verbe de percepție (vezi *supra,* **5.3.4**), această ambiguitate se vede foarte bine; cu atât mai mult atunci când în locul verbelor sunt alte elemente sau construcții echivalente, care introduc obiectul global al unei percepții sau proiecții mentale:

Iată *trei lumi* ***existând*** *paralel şi* ***opunându-se*** *una alteia.* (A. Blandiana, *Autoportret)*;

Iată *excepția* ***obligând*** *regula să-şi schimbe chipul şi* ***educând****-o în acest sens.* (C. Noica, *Modelul*).

Asemănătoare sunt enunțurile eliptice de predicat, în care e descris conținutul percepției sau al reprezentării:

În stânga, perdea compactă de brazi, în față priveliştea văii care alunecă pe o axă perfectă, şi soare, imens de mult soare, matinal şi tomnatic, ***izbindu****-ne în față şi* ***amețindu****-ne.* (G. Liiceanu, *Jurnalul*).

Statistic, construcțiile atributive tind:

– să aibă regentul în alte funcții decât cea de subiect (prototipic, agentual, plasat pe prima poziție); cel mai des gerunziul atribut apare ca adjunct al unui nominal dintr-un grup prepozițional;

– să aibă o construcție amplă, cu multe determinări ale gerunziului.

Posibil în limba română fără mărci speciale, echivalent cu participiul prezent din alte limbi, gerunziul atribut are totuşi o folosire limitată la stilul cult şi o distribuție mult mai restrânsă decât cea a propozițiilor relative. Regula care pare să

guverneze folosirea sa (şi care confirmă relaţia complexă pe care gerunziul atributiv o stabileşte în propoziţie) este *condiţia coincidenţei temporal-aspectuale* cu acţiunea descrisă de verbul regent. Aşa se explică de ce enunţuri care conţin relative, precum *Fata **care vinde flori** a venit.* sau *O caut pe fata **care vinde flori.*** nu se pot transforma prin substituirea relativei cu un grup gerunzial (în **Fata **vânzând flori** a venit.*, respectiv **O caut pe fata **vânzând flori.***). În ambele exemple, relativa este o propoziţie de identificare printr-o acţiune generică, dar care în mod normal nu poate fi o acţiune reală, simultană cu aceea a predicatului. În schimb, este perfect posibil un enunţ descriptiv de tipul: *A fost o zi frumoasă, cu un soare puternic şi, pe stradă, o fată **vânzând flori.*** Caracterizarea semantică a gerunziului, ca „acţiune în desfăşurare" (vezi *infra*, **5.4.2**), reprezintă deci o condiţie indispensabilă pentru funcţia sa de atribut.

Prin intermediul grupurilor prepoziţionale se introduce astfel în mod tipic o descriere de situaţie, prezentată ca simultană verbului regent:

*Cu faţa **şiroind** de apă, cu hainele **fluturând**, fratele meu* **răcnea** *ca un apucat.* (R. Petrescu, *Eclipsa*).

O imagine atemporală va fi oricum simultană cu orice evocare a ei:

Tot ce **rămâne** *e o linie curbă, spinarea unei litere **frângându-se** brusc într-o pată grăsulie de cerneală.* (I. Groşan, *Caravana*);

De aceea, gândul la delfini **este** *gândul* [...] *la mitul cu Apollo **venind** spre Delphi pe spinăriînduioşate de delfini.* (A. Blandiana, *Autoportret).*

Specificul gerunziului atribut este că determină un nominal, stând obligatoriu după acesta, poate fi izolat sau nu (după cum corespunde unor relative nerestrictive sau restrictive) şi nu se pasivizează. Forma negativă este posibilă. Rareori se poate exprima, emfatic, un subiect pronominal identic referenţial cu nominalul determinat (*Un mesaj către copiii cuminţi, **aşteptând*** **şi ei** *iarna.*).

5.3.6. *Construcţii incidente*

Construcţiile gerunziale pot fi *incidente,* cu funcţie metalingvistică, de comentariu al actului de vorbire realizat sau în curs de realizare. Natura relaţiei se poate explica prin elipsa unui verb de declaraţie sau considerând că subordonarea se produce la nivel pragmatic, direct faţă de actul de limbaj. Cel mai bine reprezentată este construcţia parafrazabilă printr-o incidentă de tip condiţional [*Afirm că*] *Domeniul meu e limitat,* **admiţând** ***că aş avea un domeniu.*** [= ***dacă*** *admitem că*...].

Adesea, propoziţia pe care o comentează incidenta este reluată anaforic printr-un demonstrativ:

Omul o privea ca pe Dumnezeu, **asta *presupunând*** *că Dumnezeu ar umbla cu linguriţe de ceai.* (R. Petrescu, *Eclipsa*).

În mod tipic, incidenta are subiect propriu, care poate fi şi nedefinit.

Din acest tipar s-au izolat expresii de autoevaluare a enunţului care cuprind gerunziul verbului *a vorbi*; clişeizate şi funcţionând ca formule modalizatoare şi conectori pragmatici, dintre care una este complet fixată locuţionar – *la drept vorbind* –, iar celelalte permit variaţii şi substituţii: *sincer vorbind, cinstit vorbind, obiectiv vorbind* etc.:

La ***drept vorbind*** *însă, în astă-seară nu atât discuția, care nu mai era o simplă aluzie, m-a aruncat în halul acesta de răscolire.* (Camil Petrescu, *Ultima noapte*);

Se cuvine să vă dați seama că – ***lumește, omenește vorbind*** *– altă cale de a înfrunta cercul de fier* [...] *e foarte îndoielnic să găsiți.* (N. Steinhardt, *Jurnalul*).

Construcții asemănătoare, care tind spre transformarea în locuțiuni, sunt *având în vedere* (*că*), *luând în considerație* (*că*): *E un om cinstit –* ***având în vedere*** *că nimeni nu s-a plâns de el.*

Și incidenta de tip final se poate realiza prin gerunziu: *E un om bun,* ***nemaivorbind de ce a făcut pentru noi.*** [= ***ca*** *să nu mai vorbim de...*]. Dintr-o asemenea structură provine și expresia incidentă *așa zicând: Așa... cu lăcomie, cu... cu foamea aia* [...] *ancestral,* ***așa zicând****, știi?* (CORV).

Metalingvistic funcționează și alte construcții gerunziale incidente, care au funcția de explicare a unui element din enunț: *Au vizitat apoi cuhnia,* ***„cuhnie"*** **fiind** ***termenul regional pentru „bucătărie".***

Construcțiile gerunziale pot apărea și apozițional față de alte gerunzii, cu relația explicativă marcată de un conector specific (*adică*): *A evoluat bine,* ***redresându-se, adică*** **recuperând** ***rămânerile în urmă.***

În utilizarea gerunziului există restricții și preferințe de topică, legate de modul de prezentare „logică" sau iconică a informației și de marcarea raportului cu regentul; unele dintre acestea sunt gramaticalizate.

5.4. Natura verbală a gerunziului

5.4.1. *Construcții*

Gerunziul poate apărea în construcție activă (*văzând*), pasivă (*fiind văzut*) și reflexivă (*văzându-se; spunându-și*). Forma de gerunziu poate realiza toate tipurile de construcții cu pronumele reflexiv (diateza reflexivă propriu-zisă, reflexiv impersonal, pasiv, reciproc, construcție cu dativul posesiv).

În construcția activă, categoriile gramaticale ale verbului – persoană, număr – nu sunt marcate morfologic. Specificul construcției pasive și al celei reflexive este însă de a permite exprimarea suplimentară a unor categorii: a genului și a numărului la pasiv (prin acordul participiului: *fiind căutat / fiind căutată / fiind căutați / fiind căutate*), respectiv a persoanei la reflexiv (prin pronume: *pregătindu-mă, pregătindu-te* etc.). Categoria persoanei este inerentă la gerunziile verbelor intrinsec reflexive (*văitându-ne*) și ale construcțiilor obligatorii cu pronumele reflexiv, la anumite sensuri (*ducându-mă, amintindu-ți*).

Nu toate construcțiile gerunziale acceptă pasivizarea: gerunziul adverbal, cel construit ca obiect al percepției și cel atributiv, adică cele care nu admit exprimarea subiectului, nu apar nici în construcții pasive.

5.4.2. *Timp și aspect*

Din punct de vedere strict temporal, gerunziul nu are niciodată funcție deictică, ci doar anaforică, valoarea sa fiind dependentă de un reper (constituit de

verbul regent sau de un circumstanțial). Gerunziul are în genere valorile temporale și aspectuale ale indicativului prezent din propozițiile subordonate.

Ca și prezentul, gerunziul tinde să fie interpretat din punct de vedere aspectual ca durativ (de aceea este definit adesea ca prezentând o „acțiune în desfășurare"), dar, în funcție de semantica și de aspectualitatea intrinsecă verbului precum și de context, poate fi iterativ (***Căzând** și **ridicându-se** de zeci de ori, a ajuns la linia de sosire.*) și chiar punctual (***Intrând** pe ușă și **lovindu-se** de prag, a țipat scurt.*; ***Sărind** deodată în picioare, ne-a privit furios.*).

Valorile temporale și cele aspectuale ale gerunziului sunt indisociabile, fiind influențate de semantica aspectuală inerentă a verbelor, dar și de tipurile de construcție sintactică (integrată sau izolată), ca și de poziția gerunziului în lanțul discursiv (antepus sau postpus elementului regent).

Valoarea temporală fundamentală a gerunziului este cea de *simultaneitate* față de un reper. Cel mai adesea reperul este constituit de verbul regent: *Se apropie, **clătinându-se**. Îl văd **venind**.* Sunt însă posibile construcții gerunziale cu reper propriu, diferit de cel al verbului principal și indicat tipic printr-un circumstanțial de timp: *A venit azi,* **ieri** ***fiind ocupat.***

Simultaneitatea se realizează diferit în funcție de natura aspectuală a verbelor și a propozițiilor și de raportul dintre ele. Ea poate fi deci parțială sau totală, după cum acțiunile, procesele sau stările în relație sunt prezentate ca durative, momentane, repetitive, generice etc. Apar astfel diferențe aspectuale în funcție de faptul că gerunziul e durativ și regentul punctual (*Mergând ei așa, au ajuns la castel.*), ambele sunt durative (*Mergând ei așa, se tot gândeau la fată.*), ambele sunt punctuale (*Ajungând la castel, s-au oprit.*) sau gerunziul e punctual și regentul durativ (*Ajungând la castel, era liniște.*). Simultaneitatea poate însemna și coincidența între manifestarea unei stări sau a unei calități permanente și o acțiune sau un proces cu limitare temporală (*Fiind generos, l-a iertat.*).

Diferitele acțiuni sau procese sunt prezentate ca simultane, ca incluse într-o unitate temporală, chiar dacă o analiză logică poate să le disocieze temporal, pe baza cunoștințelor asupra lumii: ***Deschizând** ușa, s-a făcut curent.*; *Ne despărțim, **proiectând** o plimbare de-o oră înainte de prânz...* (G. Liiceanu, *Jurnalul*).

Uneori raportul dintre acțiuni este suficient de clar pentru a se putea totuși vorbi de o posterioritate indicată de gerunziu. Această valoare, realizată numai atunci când gerunziul urmează verbului principal, este similară celei produse în coordonarea a două propoziții, acțiunea posterioară fiind, într-o corespondență de tip iconic, cea din propoziția a doua: *A închis ușa, **plecând** supărat.* (= *A închis ușa **și a plecat supărat.***); *Pune carnea în cuptor, **lăsând**-o acolo trei ore.* (= *Pune carnea în cuptor **și o lasă** acolo trei ore.*).

Este posibilă marcarea raportului de posterioritate cu ajutorul unui circumstanțial de timp; de fapt, acesta se transformă într-un nou reper, față de care gerunziul e simultan:

*„El Bolillo" a fost rănit în picior, **fiind internat*** **apoi** *de urgență la un spital din oraș.* (EZ, 2001);

*Iar apoi un mic grup de veterani au încropit un marş soldăţesc, **aşezându-şi** **în final** puştile pe caldarâm.* (EZ, 2001).

La fel, este posibilă deducerea unui raport de anterioritate, asociat tipic cu antepunerea – ***Terminându-şi** teza, a predat-o.* – sau explicitat de prezenţa unui circumstanţial.

Gerunziul atribut exprimă doar simultaneitatea cu acţiunea sau starea din propoziţia regentă (vezi *supra*) şi este parafrazabil printr-o construcţie relativă cu predicatul la prezent sau imperfect: **Trece / A trecut** *pe lângă grădinile mici şi **mirosind** a liliac.* [= *care miros / care miroseau*].

În româna actuală, gerunziul nu intră în construcţii cu valoare aspectuală continuă sau progresivă (pentru situaţia din limba veche, vezi *supra*, **5.3.1**).

Caracteristicile aspectuale se combină cu valoarea proprie gerunziului, de transformare a unei acţiuni sau a unui proces în fundal pe care se reliefează o altă acţiune sau un alt proces: *Mă priveşte **surâzând**.* vs *Surâde **privindu-mă**.*

5.4.3. ***Gerunziul – centru de grup verbal***

Gerunziul este folosit mult mai des cu adjuncţi proprii, ca centru de grup verbal, decât ca formă unică, lipsită de compliniri sintactice. Forma de gerunziu poate primi toate determinările posibile ale verbului centru de grup, inclusiv subiectul; în plus, poate fi însoţită şi de elemente situate la nivel propoziţional – circumstanţiale ale propoziţiei.

5.4.3.1. *Adjuncţi şi complemente ale verbului.* În funcţie de capacităţile combinatorii ale verbelor, formele de gerunziu primesc nume predicativ (***Fiind*** **trist**, *n-a mai scos o vorbă.*), predicativ suplimentar (*A acceptat invitaţia, **considerându-se*** **specialistă** *în simboluri.*), complemente necircumstanţiale (direct şi indirect – ***Dându-i*** **cartea**, *i-am mulţumit.*; de agent: ***Fiind căutat*** **de poliţie**, *se ascunde.*), circumstanţiale de toate tipurile (de timp, de mod, de loc: ***Mergând*** **ieri încet spre şcoală,** *s-a rătăcit.* etc.).

5.4.3.2. *Circumstanţiale externe.* Construcţia gerunzială, echivalentă cu o propoziţie subordonată, poate primi şi toate circumstanţialele care exprimă raporturi logico-semantice – de cauză, condiţie, concesie, consecutiv etc.: ***Mergând** toţi la plajă,* **pentru că era foarte cald**, *au lăsat câinele în cameră.*

În fapt, acestea se întâlnesc destul de rar, chiar şi în stilul cult; probabil pentru că ar îngreuna mult fraza, introducând un nou plan secundar faţă de planul secundar al gerunziului, sau pentru că ar risca să se confunde cu circumstanţialul propoziţiei regente. În construcţiile care manifestă mai mare solidaritate (în primul rând gerunziul adjunct al verbului), circumstanţialul determină de fapt unitatea formată din grupul gerunzial şi regentul său.

5.4.3.3. *Subiectul gerunziului.* Subiectul gerunziului poate fi identic cu cel al verbului regent sau diferit de acesta. În ambele cazuri, există posibilitatea ca subiectul să fie exprimat (lexicalizat) sau nu (vezi **II, Subiectul, 3.2.2.1**).

Subiect identic / subiect diferit. Subiectul gerunziului adverbal, direct dependent de verb, este întotdeauna identic cu subiectul verbului regent, este deci

„controlat" de acesta din urmă (*Tânărul aleargă **gâfâind**.*). În construcțiile cu grupuri gerunziale care au funcția de circumstanțiale ale propoziției și de propoziții asociate se manifestă atât identitatea de subiect (***Înapoindu**-i vecinei revista, tânărul îi mulțumește.*), cât și existența subiectelor diferite (***Înapoindu**-i **vecina** revista, tânărul îi mulțumește.*). Același lucru se poate spune despre gerunziile predicative suplimentare introduse prin *ca*.

O situație diferită se înregistrează în cazul construcției cu verbe de percepție și expresii similare lor, în care subiectul gerunziului este, cu cea mai mare probabilitate, diferit de subiectul verbului regent și identic referențial cu obiectul direct al acestuia: *Îl văd **fugind**.* = *(eu) văd cum el fuge*. Interpretarea *(eu) îl văd în timp ce fug* este în română mult mai rară (vezi *supra*, **5.3.4**).

Construcțiile gerunziale incidente au aproape întotdeauna alt subiect decât propoziția în care intervin. Gerunziile atribute nu au un subiect propriu, subiectul lor fiind coreferențial cu nominalul determinat.

Subiect exprimat / subiect neexprimat. Subiectul identic nu este în mod normal exprimat, legătura anaforică stabilindu-se prin tocmai prin nelexicalizare. Într-o construcție ca *Merge el șchiopătând.*, subiectul exprimat este al verbului regent, fapt marcat prozodic.

Subiectul identic poate fi totuși exprimat, opțional, în vecinătatea gerunziului (în construcția gerunzială suplimentară, propozițională), din necesități de subliniere și dezambiguizare:

(a) când este suportul unor semiadverbe presupoziționale (*și*):

*Lucian Blaga a citit semnele istoriei poate mai bine decât toți profeții veacului, atunci când, **comparând** **și** **el** deschis epoca noastră cu cea bizantină, vestea totuși o revigorare a spiritului european.* (C. Noica, *Modelul*);

(b) când are rol de emfază și contrast: *A câștigat concursul, **riscând el**, nimeni altcineva.*;

(c) când apare la distanță, după intercalări, ca reluare pronominală cu funcție de dezambiguizare:

*Dogmatismul se caracterizează tocmai prin aceea că nu admite excepții față de regulă, **el sancționându**-le și căutând să le înlăture, dacă nu le-a putut evita.* (C. Noica, *Modelul);*

*Fenomenele de mâna a doua n-au o valoare în sine, **ele fiind** fie pregătiri, fie urmări ale fenomenelor centrale.* (E. Cioran, *Schimbarea*);

(d) când construcția gerunzială precedă regenta și anticipă, din rațiuni de coeziune textuală, precizarea subiectului: **Venind** ***ei mai târziu***, *pierduseră ocazia de a fi prezentați.*

Izolarea prozodică și postpoziția fac distincția între construcția gerunzială cu subiect anaforic și fraza în care construcția gerunzială este intercalată, după subiectul verbului regent: *Ei,* **venind** ***mai târziu***, *pierduseră ocazia de a fi prezentați.*

Subiectul gerunziului nu este în mod normal lexicalizat nici atunci când apare o non-identitate gramaticală, căreia îi corespunde însă o identitate referențială cu

rolul tematic de Experimentator, exprimat de pildă prin clitice de acuzativ sau dativ (complemente directe sau indirecte). Subiectul gerunziului e identic referențial cu complementul regentului – ***Citind**, mă apucă durerea de cap.*; ***Citind, mi** se face somn.* – sau invers, complementul gerunziului e identic cu subiectul regentului ***Ion** îl privea, **nevenindu-i** să creadă.*; ***Aplecându-se**, gura sobei **îi** cade sub mână.* (G. Liiceanu, *Jurnalul*).

Subiectul nonidentic este în genere lexicalizat:

*Polițiștii propun ca traficul rutier să nu fie întrerupt, **șoferii urmând** să primească amenda acasă.* (EZ, 2001);

*Știe că, **împlinindu-se el**, profităm, indirect, cu toții.* (G. Liiceanu, *Jurnalul*).

Un caz aparte – în care se poate vorbi de o identitate referențială parțială – îl constituie diferitele tipuri de relații partitive între subiectul verbului regent și subiectul gerunziului (*Au venit **mulți**, **unii căutând** aur, **alții** diamante.*).

Discuția despre lexicalizarea subiectului nu poate face abstracție de regulile anaforei textuale. Foarte adesea, un subiect nu este lexicalizat într-o frază dată pentru că este clar identificabil din contextul imediat anterior: [*Azi **Dan** n-a plecat la serviciu.*] ***Fiind bolnav, doctorul i-a interzis să iasă din casă.***

De fapt, regula lexicalizării reprezintă mai mult o decizie normativă cultă. Limbajul vorbit nesupravegheat omite adesea lexicalizarea subiectului diferit, producând astfel construcții ambigue, confuze.

5.5. Topica

5.5.1. *Topica în grupul gerunzial*

Topica gerunziului cunoaște o singură gramaticalizare: cliticele pronominale sunt obligatoriu postpuse.

În rest, topica este foarte liberă; chiar ordinea elementelor din construcția pasivă poate fi și inversată, fenomen caracteristic registrului cult și destul de frecvent:

Pârâul [...], ***nu cu mult înainte de a se pierde sub nisipul plajei, își săpase o** bulboană, **oprit fiind de un maldăr surpat din „Biographie universelle".*** (I. Groșan, *Caravana*).

Ordinea adjuncților gerunziului este cea normală dintr-o propoziție independentă.

Poziția subiectului. Indiferent de relația de identitate totală, parțială sau de nonidentitate cu subiectul construcției regente, subiectul lexicalizat al gerunziului poate fi caracterizat de poziția sa pre- sau post-verbală. Există posibilități de variație, mai ales în construcția gerunzială preverbală; în genere ele depind de coeziunea textuală, de legătura cu contextul precedent: **El *refuzând***, *am chemat un alt specialist.* vs ***Refuzând*** **el**, *am chemat un alt specialist.* În poziție postverbală, este preferată plasarea subiectului înaintea gerunziului: *Profesorii au propus această modificare,* **studenții** ***acceptând**-o.* Postpunerea subiectului, chiar în această situație, pare a fi asociată cu valori circumstanțiale (mai ales cauzale) mai puternice.

Subiectul unui verb la gerunziu însoţit de un clitic reflexiv este de obicei postpus: ***Ducându-mă* eu** *acasă, am găsit scrisoarea.*

5.5.2. ***Topica gerunziului faţă de regentul său***

Ca adjunct al verbului, gerunziul adverbal se plasează după verbul regent:

Îmi petreceam timpul ***spionându-i*** *prietenile,* ***urmărind-o, făcând*** *probleme insolubile din interpretarea unui gest.* (Camil Petrescu, *Ultima noapte*).

Antepunerea – în măsura în care devine, rareori, posibilă - este clar marcată stilistic, ca inversiune poetică, retorică.

Construcţia gerunzială cu funcţie de complement al propoziţiei poate sta atât înainte, cât şi după verbul regent. Ordinea se asociază totuşi preferenţial cu anumite valori: antepunerea e tipică pentru circumstanţialul de cauză, condiţional şi concesiv; postpunerea caracterizează mai ales gerunziul asociat, asemănător coordonării: ***Înţelegând*** *ce s-a întâmplat, el tace,* ***ascultându****-mă atent.* Modificarea plasării poate aşadar conduce la diferenţe mari de interpretare a raportului de sens:

Aducându-mi aminte de cele întâmplate ieri, m-am apropiat. (= preferabilă interpretarea cauzală);

M-am apropiat, aducându-mi aminte de cele întâmplate ieri. (= preferabilă interpretarea prin simplă asociere a acţiunilor).

Este obligatorie postpunerea grupului gerunzial în construcţia perceptuală.

Gerunziul atribut urmează întotdeauna nominalul centru.

5.6. Concluzii comparative

Gerunziul este bine reprezentat în limbă, manifestându-se însă diferenţe semnificative de frecvenţă în funcţie de registrul stilistic şi de tipul construcţiei gerunziale. În limbajul popular şi familiar gerunziul apare ceva mai rar şi îndeplineşte mai ales funcţiile de adjunct al verbului şi de complement al propoziţiei. Gerunziul atribut este specific stilurilor culte. Limbajul juridic şi în special cel administrativ folosesc multe formule gerunziale clişeizate, adesea acumulate în aceeaşi frază, pentru descrierea circumstanţelor juridice ale unei situaţii. Şi în limbajul poetic se poate utiliza mult gerunziul, exploatându-se posibilităţile sale de concentrare a expresiei şi de creare de ambiguităţi (între interpretarea ca circumstanţial şi cea ca predicativ suplimentar, între interpretarea ca predicativ suplimentar şi ca atribut), ca şi valoarea sa durativ-descriptivă.

Între formele verbale nepersonale, gerunziul are o poziţie aparte, pentru că îşi păstrează în cea mai mare măsură caracteristicile verbale – disponibilităţi combinatorii şi predicaţie semantică –, pierzând doar mărcile flexiunii şi capacitatea de predicaţie enunţiativă.

DIVERSIFICARE FLEXIONARĂ. CLASIFICAREA VERBELOR DUPĂ CRITERIUL FLEXIUNII

În urma descrierii flexiunii verbale româneşti (vezi **Modurile personale, 3.1, 4.1, 5.1, 6.1; Timpul, 2.1, 3.1, 4.1, 5.1, 6.1, 7.1, 8.1; Numărul şi persoana, 1.1; Forme verbale nepersonale, 2.2, 3.2, 4.2, 5.2**), caracterizate prin mare bogăţie şi diversitate, se detaşează un inventar de flective (sufixe, desinenţe, afixe mobile), repartizate în *serii flexionare*, fiecare serie corespunzând unui *grup de verbe*, de la grupuri foarte numeroase, la grupuri mai puţin numeroase, până la clase de doi-trei termeni şi chiar un singur verb. În funcţie de reprezentarea *numerică* a seriilor flexionare, se disting ***verbele regulate***, repartizate în serii flexionare repetabile pentru un număr *mare* de verbe, şi ***verbele neregulate***, cu trăsături deviante faţă de seriile regulate, fiecare tip de deviere apărând la un număr *mic* de verbe, care se poate inventaria *lexical* (vezi *infra*, **2**).

1. VERBE CU FLEXIUNE *REGULATĂ*. CLASIFICAREA ÎN *CONJUGĂRI*

1.1. Precizări preliminare

Într-o primă etapă a demersului taxonomic, se va face abstracţie de fenomenul alternanţelor, care, asociat flectivelor, participă, mai regulat sau mai puţin regulat, la realizarea distincţiilor flexionare. Se va face abstracţie, de asemenea, de clasele obţinute pe baza tipurilor de modificări accentuale, accentul prezentând şi el, în cadrul flexiunii, o anumită regularitate în deplasarea de pe radical (R) pe flective (F). (Pentru clasificarea verbelor în funcţie de alternanţe şi de modificările accentuale, vezi *infra*, **1.3** şi **1.4**). În prima etapă, accentul interesează numai ca *element fonic constitutiv* al flectivelor, deosebind flectivele după cum au trăsătura [+ accentuat] sau [– accentuat], trăsătură care, în mod excepţional, poate distinge, *singură*, clase / subclase flexionare (vezi tiparul IX: *încep-**e**-m, încep-**e**-ț*^{i}, cu sufix *-e-* neaccentuat, vs tiparul VIII: *ved-e-m, ved-e-ț*^{i}, cu sufix *-e-* accentuat).

Prima etapă a clasificării ia în consideraţie inventarul de flective şi repartizarea lor în flexiune (realizarea fonică a flectivelor poate fi accentuată sau neaccentuată; accentul se va nota, acolo unde este necesar, prin subliniere). Rezultatul demersului taxonomic îl constituie stabilirea claselor numite ***conjugări***, clase omogene sub aspectul flexiunii, fiecare conjugare incluzând toate verbele cu *aceleaşi particularităţi flexionare*.

Sunt necesare câteva precizări, în măsură să explice şi să justifice demersul taxonomic adoptat, precum şi clasele obţinute pe baza acestui demers:

- Numărul de conjugări, precum şi caracteristicile lor sunt *proprii* fiecărei limbi, constituind un fragment important din *sistemul morfologic* al limbii analizate. Ca atare, trebuie eliminate din clasificare oricare criterii etimologizante, criterii explicabile prin caracteristici ale limbii-mamă.
- În cadrul aceleiaşi limbi, numărul de clase şi, mai ales, de subclase poate varia de la o etapă de limbă la alta, ca efect al evoluţiei sistemului morfologic verbal.

De exemplu, evoluția sistemului verbal românesc înregistrează după 1880 o modificare privind schimbarea tipului flexionar a unei subclase din cadrul conjugării în *-i*, subclasă reprezentată de verbe ca: *a acoperi, a descoperi, a sprijini, a suferi, a azvârli*. Flexiunea acestora, caracterizată anterior prin:

– 1 ind. prez. = 6 ind. prez. [-Ø] (ex. ***eu, ei** acoper / acopăr*),

– 3. ind. prez. = 3, 6 conj. prez. [*-e*] (ex. ***el** acopere*; ***el, ei** să acopere*),

este atrasă spre alt tipar flexionar, caracterizat prin:

– 3 ind. prez. = 6 ind. prez. [*-ă*] (ex. ***el, ei** acoperă*),

– 3 ind. prez. ≠ 3, 6 conj. prez. [*-ă* vs *-e*] (ex. ***el** acoperă* vs ***el, ei** să acopere*).

Primul tipar dispare din româna literară actuală, dar semne ale existenței unui tipar mai vechi se fac încă simțite în faza actuală fie prin conservarea lui în graiuri, fie prin *oscilații* de flexiune chiar în registrul literar al limbii, cu manifestări de frecvență diferite de la un termen la altul al clasei (vezi, de exemplu, consemnarea în DOOM[1] a variației literare libere pentru verbul *a azvârli*: 3 sg. *azvârlă / azvârle*; 3 pl. *azvârlă / azvârl*, unde a doua variantă reflectă tiparul mai vechi, iar prima, tiparul actual; în DOOM[2] s-au reținut, pentru acest verb, forme unice de flexiune: 1 sg. *azvârl*; 3 sg. *azvârle*; 3 pl. *azvârlă*; 3, 6 conj. prez. *azvârle*, flexiune neregulată, căci nu coincide total nici tiparului *a sări*, nici tiparului *a acoperi*).

Ca atare, baza de clasificare trebuie să îndeplinească două condiții: să fie în exclusivitate *sincronică*, reflectând situația din româna *actuală*, și să fie *omogenă diatopic și diafazic*, ignorând situația din graiuri și din registrele neliterare și înregistrând în exclusivitate situația din româna standard.

• Numărul de conjugări diferă și de la o gramatică la alta, de la un cercetător la altul, depinzând de criteriile adoptate în clasificare, de extinderea bazei de clasificare de la o unică formă flexionară la o zonă mai întinsă sau la întreaga flexiune, de la aspectul fonetic la cel grafic etc.

În istoria gramaticii românești, numărul de clase a variat de la 4 conjugări (în clasificările tradiționale etimologizante), la 6 clase (clasificarea Alf Lombard, 1954), la 10 clase (clasele finale stabilite de Valeria Guțu Romalo, 1968), la 12 clase (clasificarea Jiři Felix, 1964), la 38 de clase (clasele intermediare ale Valeriei Guțu Romalo, 1968, obținute pe baza realizărilor fonetic concrete ale fiecărui flectiv). Ele pot crește până la zeci de clase, dacă se iau în considerație și verbele neregulate.

Potrivit ***tradiției*** gramaticii românești, clasificarea în conjugări s-a realizat, ca în latină, în funcție de sufixul infinitivului. De altfel, este un sufix „privilegiat”, date fiind corelațiile regulate stabilite cu alte afixe, sufixul de infinitiv fiind responsabil de următoarele corespondențe: suf. inf. *-a* → suf. impf. *-a-*; suf. pf. s. *-a-*; suf. ger. *-ând*; suf. prez. ind. pers. 4, 5 [*-ă-~-a-*] (ex. *a cânta* → *cântam, cântai, **cântând, cântăm**, cântați*); suf. inf *-i* → suf. impf. *-ea-*; suf. pf. s. *-i-*; suf. ger. *-ind*; suf. prez. ind. 4, 5 *-i-* (ex. *a citi* → *citeam*, *citii*, ***citind***, *citim*, *citiți*) etc.

Dar chiar şi din punctul de vedere al criteriului adoptat, tradiţia românească îşi încalcă, din raţiuni etimologizante, propriul criteriu, neglijând clasa verbelor cu infinitivul în *-î*, tipar flexionar distinct de celelalte prin alte corelaţii esenţiale de flective: suf. inf. *-î* → suf. impf. *-a-*; suf. pf. s. *-â-*; suf. ger. *-ând*; suf. prez. ind. pers. 4, 5 *-â-* (*hotărî* → *hotăram, hotărâi, hotărând, hotărâm, hotărâţi*).

În plus, oricât de „privilegiat" ar fi sufixul de infinitiv, el, *singur*, nu poate asigura explicarea *tuturor* diferenţelor flexionare din româna actuală. De exemplu, nu poate explica, în cadrul claselor cu infinitivul în *-a, -i, -î*, distincţia a câte două subclase, după cum primesc sau nu sufix la 1, 2, 3, 6 prez. ind. şi conj., şi anume: distincţia *cântă* vs *lucrează*; *sare* vs *citeşte*; *doboară* vs *hotărăşte*. Sau, în cadrul clasei verbelor în *-i*, fără sufix la persoanele 1, 2, 3, 6 prez. ind. şi conj., nu poate explica distincţia dintre tipul: *diferi, acoperi* (***el*** *diferă, acoperă* = ***ei*** *diferă, acoperă*) şi tipul: *sări, veni* (***eu*** *sar, vin* = ***ei*** *sar, vin*) etc.

Ca atare, clasificarea aici adoptată urmăreşte să rezolve inconsecvenţele semnalate şi să fie, în acelaşi timp, economică şi operaţională. Clasificarea adoptă următoarele ***principii***:

(a) Se aplică numai verbelor cu flexiune *regulată*.

(b) Priveşte realizarea *fonică* (*fonetică*, inclusiv realizarea *accentuală* a flectivelor), şi nu forma lor grafică.

(c) Are în vedere *întreaga flexiune*, selectând, din aceasta, zonele *relevante*, adică acele zone care diferenţiază clase şi subclase de verbe, nefiind deductibile din altele.

De exemplu, formele flexionare conţinând afixe mobile (de tip auxiliar) sau cele de mai-mult-ca-perfect sunt zone *nerelevante* pentru clasificare, fiind integral deductibile pe baza unor reguli gramaticale generale (mai-mult-ca-perfectul se deduce, fără excepţie, din perfectul simplu, iar formele compuse cu auxiliar, din participiu şi din infinitiv).

Sunt însă *relevante* zone din flexiune ca prezentul indicativ sau ca perfectul simplu, a căror deducere din altele nu este, în toate situaţiile, posibilă. Este deductibil faptul că un verb cu infinitivul în *-a* primeşte sufixele [*-ă~a-*] la 4, 5 prez. ind. (*ara, vizita* → *arăm, araţi*; *vizităm, vizitaţi*), dar nu este deductibil faptul că *ara, alinta* se conjugă la prez. ind. şi conj. sg. fără sufix, în timp ce *vizita, vâna* se conjugă cu sufix (*arØ, alintØ*, dar *vizitez, vânez*). Este deductibil faptul că verbe cu infinitivele în *-a, -i, -î* primesc ca sufix de perf. s. *-a-*, *-i-*, respectiv *-â-* (*cântai, citii, doborâi*), dar nu este deductibil faptul că verbe cu sufixul de infinitiv *-e* (*a trece, a merge*) primesc, pentru pf. s., când *-u-*, când *-se-* (*trecui*, dar *mersei*);

(d) Se realizează pe baza a două ***criterii***: criteriul *omonimiilor specifice* şi al *afixelor specifice*.

• În afara ***omonimiilor comune, generale***, caracterizând ***toate*** verbele regulate din română (de exemplu: 3 prez. conj. = 6 prez. conj.; 1, 2, 4, 5 prez. ind. = 1, 2, 4, 5 prez. conj.; ultima omonimie face abstracţie de morfemul mobil *să* al conjunctivului), flexiunea verbului cunoaşte şi ***omonimii specifice***, prezente numai la anumite verbe, în funcţie de care se pot distinge subclase de verbe.

Funcţionează ca ***omonimii specifice*** următoarele ***omonimii sufixale***:

(1) suf. inf. = suf. impf. = suf. pf. s. = suf. 5 prez. ind. = primul element suf. part. (tipul *a ara, a proteja*: *ar<u>a</u>, ar<u>a</u>m, ar<u>a</u>i, ar<u>a</u>ți, ar<u>a</u>t*);
(2) suf inf. = suf. pf.s. = suf. 4, 5 prez. ind. = primul element suf. part. (tipul: *a doborî, a veni*: *dobor<u>î</u>, dobor<u>â</u>i, dobor<u>â</u>m, dobor<u>â</u>ți, dobor<u>â</u>t*; *ven<u>i</u>, ven<u>i</u>i, ven<u>i</u>m, ven<u>i</u>ți, ven<u>i</u>t*);
(3) suf. inf. = suf. impf. (tipul: *a vedea, a părea*: *ved<u>ea</u>, ved<u>ea</u>m*);
(4) suf. pf. s. = primul element suf. part. (tipul: *a vedea, a trece*: *văz<u>u</u>i, văz<u>u</u>t*; *trec<u>u</u>i, trec<u>u</u>t*);
(5) suf. inf. = suf. 4, 5 prez. ind. (tipul: a *crede, a duce*: *cr<u>e</u>de, cr<u>e</u>dem, cr<u>e</u>deți*);

Funcționează ca ***omonimii specifice*** următoarele ***omonimii desinențiale***:
(1) 3 prez. ind. = 6 prez. ind. (tipul: *a ara, a aranja, a diferi, a doborî*: ***el, ei*** *ară*; ***el, ei*** *aranjează*; ***el, ei*** *diferă*; ***el, ei*** *doboară*);
(2) 1 prez. ind. = 6 prez. ind. (tipul: *a vedea, a rupe, a veni*: ***eu, ei*** *văd****Ø***, ***eu, ei*** *rup****Ø***, ***eu, ei*** *vin****Ø***);
(3) 3 prez. ind. = 3 prez. conj. (tipul: *a tăia, a contribui*: ***el*** *taie*, ***el să*** *taie*; ***el*** *contribuie*, ***el să*** *contribuie*);
(4) 1 prez. ind. = 2 prez. ind. (tipul: *a mângâia, a tăia, a contribui, a sui*: ***eu, tu*** *mângâi, tai, contribui, sui*).

Dintre acestea, omonimiile desinențiale (3–4) sunt, în mare parte, circumscrise fonetic, apărând la verbe cu radical vocalic / semivocalic (vezi *infra*, conjugarea I).

• Prin ***afixe specifice*** se înțeleg acele afixe din zonele *relevante* care diferențiază, în cadrul unor verbe cu trăsături comune, subclase de verbe. De exemplu, în cadrul zonei relevante a prez. ind., toate desinențele, precum și formele sufixale pentru 4 și 5 ***nu*** sunt relevante, fiind general deductibile din suf. inf. În schimb, este semnificativ pentru distingerea subclaselor sufixul de prez. ind. și conj. pentru 1, 2, 3, 6, care se realizează, pentru verbele în *-a*, fie ca [*-ez-~-ĕaz-*], fie ca *-Ø-* (***lucrez, lucrează, aranjez, aranjează*** vs *ar****Ø****, ar****Ø****i, cânt****Ø****, cânț****Ø****i*), iar, pentru verbele în *-i* și *-î*, se realizează fie ca [*-esc-~-eșt- / -ăsc-~-ășt-*], fie ca *-Ø-* (***citesc, hotărăsc***, dar *sar****Ø****, dobor****Ø***).

(e) Din nevoia de simplificare și de obținere a unei clasificări operaționale, *afixele specifice* sunt examinate ***nu*** *la nivelul realizărilor concrete* (*al alomorfelor fonetice*), *ci la nivelul* ***alomorfelor morfologice***, iar, dintre *omonimiile specifice*, se vor reține numai acelea *fără determinare fonetică*. (Pentru distincția *alomorfe* ***morfologice*** vs ***fonetice***, vezi **Unitățile limbii, 3.2.2**)

Ca atare, se va renunța la omonimiile desinențiale (3-4) și se vor elimina (fiind subordonate alomorfelor morfologice) toate realizările determinate de o particularitate fonetică a radicalului sau, altfel spus, toate alomorfele fonetice. De ex., pentru verbele cu inf. în *-a* și cu sufix ***Ø*** la prez. ind. sg., desinențele cunosc realizări fonetice diferite, determinate de particularități fonetice ale finalei radicalului. Astfel, des. 1 sg. se realizează ca:

• [-*u* (vocalic)], în condiţiile unui radical terminat în grupul *muta cum liquida* (ex. ***aflu, intru, suflu, umflu***);

• [-*ĭ* semivocalic], în condiţiile unui radical terminat în vocală (alta decât vocalele închise) sau în consoană palatală (ex. *eu / tu **tai*** [*taĭ*], ***apropii*** [*apropiĭ*], ***mângâi*** [*mângâĭ*]).

S-au propus şi alte interpretări ale structurii morfematice a formelor cu [-*ĭ*] semivocalic, acestea din urmă atribuind semivocala radicalului, ceea ce are ca efect acceptarea unei desinenţe -*Ø* pentru pers. 1 şi 2. Şi într-o interpretare, şi în cealaltă, tipul de omonimie 1 = 2 este ***condiţionat fonetic***. Diferă numai locul tăieturii morfemice şi, în consecinţă, interpretarea segmentului reprezentând desinenţa, şi anume: pentru prima soluţie, este condiţionată fonetic realizarea [-*ĭ*] a desinenţei de pers. 1, iar, pentru cealaltă, este condiţionată fonetic realizarea -*Ø* a desinenţei de pers. 2.

• [-*u* / *ŭ* (vocalic / semivocalic)], în condiţiile unui radical terminat în vocală închisă (ex. *eu continuŭ*).

Pentru ultimul verb, trebuie observate diferenţe între recomandările diverselor lucrări normative. Dacă DOOM[1] recomanda realizarea desinenţei ca ***-u*** (vocalic), având drept consecinţă de pronunţie hiatul ***u-u*** [*continu-u*], în DOOM[2] se recomandă pronunţia [*conti-nuĭ*], cu diftong şi deci cu desinenţa [-*ĭ*]; în uz apare însă şi pronunţia cu diftongul [-*uŭ*], desinenţa realizându-se ca semivocală [-*ŭ*].

Toate aceste realizări vor fi „reduse", deci subordonate realizării prototipice [-*Ø*], obţinute în condiţii fonetice prototipice (*eu cântØ, arØ, vărsØ*).

Luarea în consideraţie numai a alomorfelor de ***tip morfologic*** şi numai a omonimiilor specifice necircumscrise fonetic are drept efect o reducere considerabilă a numărului de conjugări, care, de la un total de 38 de clase, ajunge la 11 clase. Clasificarea astfel obţinută permite recuperarea întregii informaţii flexionare, întrucât clasele eliminate pot fi deduse prin *corelaţii fonetice obligatorii,* corelaţii între o trăsătură fonetică a finalei de radical şi selecţia unui afix cu o *anumită* realizare.

1.2. Inventarul de conjugări şi caracterizarea conjugărilor

Procedând după *principiile şi criteriile* prezentate anterior, clasele flexionare obţinute sunt următoarele:

Conjugarea I are ca trăsături flexionare:

1. omonimia suf. inf. = suf. impf. = suf. pf. s. = suf. ind. prez. 5 = primul element suf. part.: [-*a̲*-]
2. suf. ger. [-*ând̲*]
3. omonimia des. 3 ind. prez. = 6 ind. prez. [-*ă*]
4. suf. 1, 2, 3, 6 prez. ind. [*Ø*]

Într-o prezentare ***simplificată***, care reţine numai trăsăturile specificatoare, **conjugarea I** cuprinde clasa verbelor cu sufixul infinitival [-*a̲*] şi suf. prez. ind.

[Ø]; exemple: *a ara, a cânta, a spăla, a vărsa; a afla, a intra; a apropia, a mângâia, a înjunghia, a continua* etc.

Subclasele *a afla, a apropia, a înjunghia* sunt subordonate *fonetic* tipului canonic, întrucât unele realizări afixale diferite ale acestor verbe (vezi: *aflu, apropiĭ, înjunghiĭ*, precum şi *apropiind, înjunghind*) şi unele omonimii suplimentare (vezi: ***eu, tu** apropiĭ*; ***eu, tu** înjunghiĭ*) sunt determinate de particularităţi ale finalei radicalului.

Dacă se are în vedere una dintre pronunţiile uzuale ale lui *a continua* (1 prez. ind.: *continuŭ*, cu diftongul *-uŭ*), realizarea cu diftong este şi ea condiţionată fonetic, subordonându-se prototipului I. Dacă se ia în consideraţie indicaţia normativă din DOOM², cu diftongul [*-uĭ*], paradigma lui *a continua* devine neregulată, neregularitatea fiind dată de corelaţiile flexionare: 1, 2 ind. prez *continuĭ* (după tiparul *apropia*) vs 3, 6 ind. prez. *continuă*, ger. *continuând*, 3, 6 conj. prez. *continue* (după forma prototipică a conj. I).

Subclasa *a oua, a ploua*, caracterizată prin omonimia suplimentară 3 ind. prez. = 3 conj. prez. (*plouă, să plouă*), diferită de a tipului *a continua*, cu care are în comun unele trăsături fonetice, poate fi considerată, prin numărul mic de verbe la care apare, ca neregulată.

Subclasa *a preceda, a succeda*, caracterizată prin omonimia desinenţială suplimentară 3 ind. prez. = 3 conj. prez. (*el precedă – să preceadă; el succedă – să succeadă*), poate fi considerată şi ea un tip de *neregularitate*, dat fiind faptul că omonimia, deşi normală în alte condiţii fonetice ale radicalului (vezi *a tăia, a mângâia*), este excepţională în condiţiile fonetice ale celor două verbe. Pentru aceste verbe, distincţia ind. – conj. se obţine, dacă se face abstracţie de elementul mobil *să*, numai prin alternanţa *-e-~-ea-* a radicalului.

Conjugarea a II-a se caracterizează prin:

1. omonimia suf inf. = suf. impf. = suf. pf. s. = suf. 5 prez. ind. = primul element suf. part.: [-a̲-]
2. suf. ger. [-*â̲nd*]
3. omonimia des. 3 prez. ind. = 6 prez. ind. [-*ă*]
4. suf. 1, 2, 3, 6 prez. ind. [-*e̲z*-~-*ĕa̲z*-].

Simplificând caracterizarea, **conjugarea a II-a** cuprinde clasa verbelor cu sufixul infinitival [-a̲] şi cu sufixul de prezent [-*e̲z*-~ -*ĕa̲z*-]; exemple: *a aranja, a avansa, a bloca, a lucra; a scânteia, a sublinia; a îngenunchea, a veghea.*

Subclasele *a scânteia, a sublinia*, respectiv *a îngenunchea, a veghea* sunt subordonate fonetic prototipului II, unele realizări diferite ale flectivelor (vezi: *scânteind, îngenunchind*) fiind determinate de finala radicalului, o vocală palatală sau o consoană palatală: *k'*-, *g'*-).

Conjugarea a III-a se caracterizează prin:

1. omonimia suf. inf. = suf. pf. s. = suf. 4, 5 prez. ind. = primul component suf. part. [-*â̲*-]
2. suf. impf. [-a̲-]

3. suf. ger. [-*ând*]
4. omonimia des. 3 ind. prez. = des. 6 ind. prez. [-*ă*]
5. suf. 1, 2, 3, 6 prez. ind. [*Ø*]

Conjugarea a III-a cuprinde verbele cu infinitivul în [-*î*] şi cu sufix de prezent [*Ø*]; exemple: *a coborî, a doborî, a omorî, a vârî.*

Conjugarea a IV-a are caracteristicile:

1. omonimia suf. inf. = suf. pf. s. = suf. 4, 5 prez. ind. = primul component suf. part. [-*i*-]
2. suf. impf. [-*ea*-]
3. suf. ger. [-*ind*]
4. omonimia des. 3 ind. prez. = des. 6 ind. prez. [-*ă*]
5. suf. ind. şi 1, 2, 3, 6 prez. conj. [*Ø*].

Conjugarea a IV-a include clasa verbelor cu sufix de infinitiv [-*i*], sufix de prezent [-*Ø*] şi omonimia desinenţială 3 ind. prez. = 6 ind. prez.; exemple: *a acoperi, a diferi, a referi; a contribui, a îngădui, a sui.*

Subclasa *a sui, a contribui,* prezentând, în raport cu prototipul IV, flective desinenţiale diferite (*suiam, contribuiam; suie, contribuie*) şi omonimii suplimentare (***eu, tu** sui, contribui*; ***el** suie, contribuie* = ***el să suie,** să contribuie*) este subordonată fonetic acestuia, fiind determinată de finala vocalică [-*u*-] (sau semivocalică, în alte interpretări [-*ĭ*-]) a radicalului. Soluţia diferită propusă analizei morfematice a acestor forme (cu semivocala aparţinând radicalului şi cu desinenţă -*Ø* pentru pers. 1 şi 2; vezi *supra*, comentariul pentru tipul *a tăia, a mângâia*) nu schimbă specificul subclasei, care, indiferent de interpretare, rămâne ***o subclasă determinată fonetic***.

Conjugarea a V-a se caracterizează prin:

1. omonimia suf. inf. = suf perf. s. = suf. 4, 5 prez. ind.= primul component suf. part. [-*i*-]
2. suf. impf. [-*ea*-]
3. suf. ger. [-*ind*]
4. omonimia des.1 ind. prez. = des. 6 ind. prez. [-*Ø*]
5. suf. 1, 2, 3, 6 prez. ind. [-*Ø*-].

Conjugarea a V-a include verbele cu infinitivul în [-*i*], sufixul de ind. prez. [-*Ø*] şi omonimia desinenţială 1 ind. prez. = 6 ind. prez.; exemple: *a adormi, a fugi, a pieri, a sări, a veni.*

Conjugarea a VI-a se caracterizează prin:

1. omonimia suf. inf. = suf. perf. s. = suf. 4, 5 prez. ind. = primul component suf. part. [-*i*]
2. suf. impf. [-*ea*-]
3. suf. ger. [-*ind*]
4. omonimia des. 1 ind. prez.= des. 6 ind. prez. [*Ø*]
5. suf. 1, 2, 3, 6 prez. ind. [-*esc*~-*eşt*-].

Conjugarea a VI-a cuprinde verbele cu sufixul de infinitiv [-*i̯*] şi sufixul de prezent [-*e̯sc*~-*e̯şt*-]; exemple: *a citi, a isprăvi, a fugări, a frunzări, a mări, a nimeri, a pietrui, a tăgădui.*

Subclasa *a pietrui, a tăgădui,* caracterizată, în raport cu realizarea canonică, prin alomorfe fonetice diferite (*pietruiesc*; *pietruiam*), este determinată fonetic, fiind limitată la verbele cu radical vocalic.

Conjugarea a VII-a se caracterizează prin:

1. omonimia suf. inf. = suf. pf. s. = suf. 4, 5 prez. ind. = primul component suf. part. [-*â̱*-]
2. suf. impf. [-*a̱*-]
3. suf. ger. [-*â̱nd*]
4. omonimia des. 1 prez. ind. = des. 6 prez. ind. [Ø]
5. suf. 1, 2, 3, 6 prez. ind. [-*ă̱sc*~-*ă̱şt*-].

Conjugarea a VII-a include verbele cu infinitivul în -*î̱* şi cu sufixul de prezent [-*ă̱sc*~-*ă̱şt*-]; exemple: *a hotărî, a pârî, a urî, a zăvorî.*

Deşi tipul VII apare numai în condiţiile fonetice ale unui radical terminat în **-r-**, trebuie observat însă că în *absolut aceleaşi condiţii fonetice* pot fi selectate şi alomorfele flexionare ale tipului VI (a ***hotărî***, dar ***a fugări***, *a* *frunzări, a* ***hoinări***, *a* ***mări***), semn clar că alomorfele în discuţie şi-au pierdut calitatea originară de alomorfe fonetice ale tipului VI, devenind alomorfe morfologice. Calitatea de alomorfe fonetice ale tipului VI este păstrată şi semnalată până târziu în limbă (mărturie stau gramaticile de la sfârşitul sec. al XIX-lea, care înregistrează variaţia liberă *-esc* / *-ăsc*: *zăvoresc* / *zăvorăsc*).

Conjugarea a VIII-a se caracterizează prin:

1. omonimia suf. perf. s. = primul component suf. part.[-*u̱*-]
2. suf. inf. = suf. imperf. [-*ea̱*-]
3. suf. 4, 5 prez. ind. [-*e̱*-]
4. suf. ger. [-*â̱nd*]
5. omonimia des. 1 prez. ind. = des. 6 prez. ind. [Ø].

Intră în **conjugarea a VIII-a** toate verbele regulate cu infinitivul în [-*ea̱*-]; exemple: *a părea, a plăcea, a tăcea, a vedea, a zăcea.*

Subclasa *a plăcea, a tăcea, a zăcea,* caracterizată prin realizarea sufixului de infinitiv ca [-*a̱*], este determinată fonetic, de tipul de consoană finală /*č*-, *ğ*-/ a radicalului.

Conjugarea a IX-a se caracterizează prin:

1. suf. perf. s. = primul component suf. part. [-*u̱*-]
2. suf. inf. = suf. 4, 5 prez. ind. [-*e*-]
3. suf. imperf. [-*ea̱*-]
4. suf. ger. [-*â̱nd*]
5. omonimia des. 1 prez. ind = des. 6 prez ind. [Ø].

Intră în **conjugarea a IX-a** verbele cu infinitivul în [-*e* (neaccentuat)] şi cu sufixul de pf. s. [-*u*-], sufix regăsibil şi ca prim element component al participiului; exemple: *a aşterne, a concepe, a face, a începe, a trece.*

Verbul *a umple* se distinge, în raport cu prototipul IX, printr-o desinenţă specială (1, 6 prez. ind. ***-u*** (vocalic): ***eu, ei umplu***) şi printr-o omonimie specială (3 prez. ind. = 3 prez. conj.: ***el umple – el să umple***), trăsături dintre care ***numai prima*** se poate explica fonetic, prin finala de radical *muta cum liquida*. Cum *a umple* este *unicul* verb din tiparul IX prezentând această manifestare proprie de omonimii, poate fi considerat ca *neregulat.*

Conjugarea a X-a se caracterizează prin:

1. suf. inf. = suf. 4, 5 prez. ind. [-*e*-]
2. suf. impf. [-*ea*-]
3. suf. pf. s. [-*se*-]
4. suf. part. [-*s*]
5. suf. ger. [-*ând*]
6. omonimia des. 1 prez. ind. = des. 6 prez. ind. [***Ø***].

Conjugarea a X-a include verbele cu infinitivul în [-*e*], cu perf. s. în [-*se*-] şi part. în [-*s*]; exemple: *a arde, a merge, a prinde, a şterge, a trage.*

Flexiunea verbului *a scrie,* diferită în raport cu prototipul X prin desinenţa proprie 1 prez. ind. = 6 prez. ind. [-*ŭ* (*scriŭ*)] şi prin omonimia suplimentară 3 ind. = 3 conj. (*el scrie = el să scrie*), se poate explica fonetic prin finala vocalică a radicalului (vocală palatală).

Conjugarea a XI-a se distinge prin:

1. suf. inf. = suf. 4, 5 prez. ind. [-*e*-]
2. suf. impf. [-*ea*-]
3. suf. perf. s. [-*se*-]
4. suf. part. [-*t*]
5. suf. ger. [-*ând*]
6. omonimia des. 1 prez. ind. = des. 6 prez. ind. [*Ø*].

Conjugarea a XI-a cuprinde verbele cu infinitivul în [-*e*], cu perf. s. în [-*se*-] şi participiul în [-*t*]; exemple: *a coace, a fierbe, a frânge, a frige, a înfige, a rupe, a sparge, a suge.*

Ultimele clase (X-XI) se disting de clasa a IX-a prin sufixul de perf. s. -*se*- vs -*u*-, iar clasele X, XI, deşi ambele cu sufix de perf. s. -*se*-, se disting între ele numai prin sufixul part.: -*s* vs -*t*. Cum clasa XI este limitată *numeric*, apărând numai la verbele aici înregistrate şi la derivatele acestora (ex. *a răscoace*) sau la formele calchiate care le includ (precum: *a corupe, a erupe, a irupe* etc.), clasa poate fi *specificată lexical*, ca particularitate a *fiecărui*

verb, fiind „transferată” din zona *regulată* a paradigmei în zonele *de neregularitate* (vezi *infra*, **2**). Cu o asemenea interpretare, numărul conjugărilor se reduce la zece.

Raportând cele 10 (sau 11 clase) la clasele tradiționale, se constată că singura clasă tradițională omogenă flexionar este cea cu inf. în ***-ea***, corespunzând tiparului flexionar VIII. Clasei tradiționale cu inf. în ***-a*** îi corespund două tipare flexionare: conjugările I și a II-a. Clasei tradiționale cu inf. în ***-e*** îi corespund trei tipare flexionare: conjugările a IX-a, a X-a, a XI-a (sau numai două, dacă tipul XI este transferat în zona de *neregularitate*). Clasei cu inf. în ***-i*** și ***-î***, cea mai neomogenă dintre clasele tradiționale, îi corespund conjugările a III-a, a IV-a, a V-a, a VI-a, a VII-a. Au fost transferate în zonele de *neregularitate* subclasa *a oua, a ploua,* subclasa *a preceda, a succeda* și subclasa constituită din unicul verb *a umple.*

1.3. Clasificarea verbelor în funcție de variația accentuală

În flexiunea verbelor regulate, ***accentul*** se deplasează, cu o *anumită regularitate,* de pe radical (<u>R</u>) pe flectiv (<u>F</u>), și, ca atare, poate interesa clasificarea verbului prin subclasele accentuale pe care le poate distinge.

Există *zone* în paradigmă *nerelevante* pentru *clasificarea accentuală*, deoarece verbele, fără excepție, indiferent de tipul de conjugare din care fac parte, prezintă același tipar accentual. Este cazul, de exemplu, al imperfectului, a cărui structură accentuală este, fără excepție, R (neaccentuat) – <u>F</u> (accentuat); vezi: *vărsam, lucram*; *vedeam*; *începeam, ardeam, rupeam*; *acopeream, veneam, isprăveam, doboram, hotăram*. În schimb, există zone din paradigmă *relevante* pentru comportamentul lor accentual, modul de deplasare a accentului diferențiind clase accentuale de verbe. *Zonele accentual relevante* sunt prez. ind., perf. s. și part., fiecare diferențiind mai multe tipare accentuale.

• Pentru ***prezent,*** se disting trei tipuri accentuale (A, B, C), fiecare cu următoarele caracteristici:

(A)	<u>R</u>F	*c<u>â</u>nt*	(B) <u>R</u>F	*tr<u>e</u>c*	(C) R<u>F</u>	*lucr<u>e</u>z*
	<u>R</u>F	*c<u>â</u>nți*		*tr<u>e</u>ci*		*lucr<u>e</u>zi*
	<u>R</u>F	*c<u>â</u>ntă*		*tr<u>e</u>ce*		*lucre<u>a</u>ză*
	R<u>F</u>	*cânt<u>ă</u>m*		*tr<u>e</u>cem*		*lucr<u>ă</u>m*
	R<u>F</u>	*cânt<u>a</u>ți*		*tr<u>e</u>ceți*		*lucr<u>a</u>ți*
	<u>R</u>F	*c<u>â</u>ntă*		*tr<u>e</u>c*		*lucre<u>a</u>ză*

Tipul (A), caracterizat prin deplasarea accentului în paradigma de prez., este reprezentat de clasele flexionare: *a cânta, a doborî, a acoperi, a sări, a vedea,* deci de conjugările I, a III-a, a IV-a, a V-a, a VIII-a.

Tipul (B), caracterizat prin nedeplasarea accentului, rămas fix pe <u>R</u>(adical), este reprezentat de clasele în -e: a *trece, a merge, a rupe,* deci de conjugările a IX-a, a X-a, a XI-a.

Tipul (C), caracterizat, ca și (B), printr-un accent fix, dar așezat pe <u>F</u>(lectiv), este reprezentat de clasele flexionare: *a lucra, a citi, a hotărî,* deci de conjugările a II-a, a VI-a, a VII-a, care au în comun selecția, pentru prez. ind. și conj., a unui sufix cu realizare fonetică *pozitivă.*

• Pentru ***perfect simplu***, se disting trei tipare accentuale:

(A') RF	*cântai*	(B') RF	*arsei*	(C') RF	*arsei*
	cântaşi	RF	*arseşi*	RF	*arseşi*
	cântă	RF	*arse*	RF	*arse*
	cântarăm	RF	*arserăm*	RF	*arserăm*
	cântarăţi	RF	*arserăţi*	RF	*arserăţi*
	cântară	RF	*arseră*	RF	*arseră*

Tipul (A'), cu accentul fix, pe flectiv, este cel mai frecvent, caracterizând orice clasă flexionară de verbe, cu excepţia conjugărilor cu perfect simplu în *-se-*. Tipul cu accent variabil, accentul deplasându-se, diferit între (B') şi (C'), de pe F pe R apare numai la clasele cu perfect simplu în *-se-*, deci la conjugările a X-a şi a XI-a. Verbele cu perfect în ***-se-*** şi, implicit, cu accent variabil se caracterizează în româna actuală prin **variante (dublete) accentuale**, oscilând între tipul de accentuare (B') şi (C'), variante a căror existenţă se probează clar atunci când poziţia accentului antrenează variaţii vocalice ale radicalului (*scoaserăm / scoserăm, întoarserăm / întorserăm, rămaserăm / rămăserăm*). Apariţia dubletelor accentuale se explică, pe de o parte, prin folosirea redusă a acestui timp în limba literară scrisă, unde locul accentului nu este marcat grafic, iar, pe de altă parte, prin presiunea pronunţării de tip regional (C'), cu persoanele 4, 5 accentuate pe sufix, pronunţare predominată în aria sudică, unde acest timp este deosebit de frecvent.

În ciuda extinderii tiparului accentual regional (C'), norma literară actuală recomandă menţinerea tipului accentual (B'), cu accentuarea pe radical a pers. a 3-a şi a tuturor formelor de plural, tip explicabil istoric şi recomandat de lucrări normative mai vechi şi mai noi.

• Pentru ***infinitiv***, se disting două tipare accentuale:

(A'') RF *cânta, vedea, citi, hotărî* (B'') RF (*trece, merge, rupe*).

Tipul (A''), cel mai frecvent, cu accentul pe sufix, apare la toate conjugările, exceptând clasele flexionare cu infinitivul în *-e*, deci conjugările a IX-a, a X-a, a XI-a. Tipul (B''), cu accentul fix, pe radical, apare, deopotrivă, la verbele cu infinitivul în *-e*.

În funcţie de aceste variaţii accentuale, verbele *regulate* româneşti se împart în *patru clase*:

Clasa accentuală I se caracterizează prin (A), (A''), (A').

Clasa accentuală a II-a are caracteristicile (C), (A''), (A').

Clasa accentuală a III-a are caracteristicile (B), (B''), (A').

Clasa accentuală a IV-a se caracterizează prin (B), (B''), (B'/ C'), unde [/] notează variaţia accentuală.

Suprapunând cele două clasificări, cea obţinută pe baza variaţiei flexionare (vezi *supra*, **1.2**) şi cea obţinută pe baza variaţiei accentuale (**1.3**), sau, altfel spus, comparând cele 11 conjugări cu cele 4 clase accentuale, se constată următoarele corespondenţe:

Clasa I include conjugările I, a III-a, a IV-a, a V-a, a VIII-a.

Clasa a II-a include conjugările a II-a, a VI-a, a VII-a.

Clasa a III-a corespunde conjugării a IX-a.
Clasa a IV-a corespunde conjugărilor a X-a, a XI-a.

Tipul accentual cel mai bine prezentat îl constituie *clasa I*, iar tipul cel mai slab reprezentat, *clasa a III-a*, iar, dacă se are în vedere numărul mic de verbe din conjugarea a XI-a, destul de slab reprezentat este şi tipul accentual IV, care, în plus, prezintă şi variaţii accentuale pentru acelaşi verb şi aceeaşi formă flexionară.

1.4. Încercare de clasificare a verbelor după criteriul alternanţelor

Flexiunea verbului românesc este, în realitate, mai complexă decât s-a prezentat în **1.2** şi **1.3**, dată fiind participarea alternanţelor, deci a variaţiei radicalului, la realizarea diverselor distincţii gramaticale.

În mod curent, alternanţele *se adaugă* altor modificări afixale, apărând ca *mărci suplimentare de flexiune.* Cu totul excepţional, alternanţa dobândeşte rol distinctiv, ca în cazul perechilor opozabile ***el** precedă, succedă* vs ***el** să preceadă, să succeadă*, unde, dacă se face abstracţie de morfemul mobil *să*, alternanţa este singurul element diferenţiator.

Situaţia *specială* a acestor verbe rezidă nu numai în transferarea distincţiei 3 prez. ind. vs 3 prez. conj. asupra variaţiei de radical, ci şi în faptul că verbele prezintă o omonimie desinenţială specifică (3 prez. ind. = 3 prez. conj.), *neasociată* însă, cum se întâmplă în mod curent, cu cealaltă omonimie specifică 1 prez. ind. = 2 prez. ind. (vezi ***el precedă, el** să preceadă*, dar formele desinenţiale distincte: ***eu** preced, succed* vs ***tu** precezi, succezi*). Cele două verbe oferă motive suficiente pentru a fi incluse în categoria *neregularităţilor* (vezi *supra*, **1.2**, conjugarea I).

Alternanţele sunt *condiţionate*, în primul rând, ***fonetic***. Cele consonantice se produc, fără excepţie, la jonctura R(adical) – F(lectiv), unde sunt determinate de vecinătatea anumitor flective (de exemplu, vecinătatea lui *-i* final asilabic este puternic inductoare de alternanţe consonantice). Cele vocalice privesc partea de mijloc a radicalului, fiind influenţate mai ales de accent (silabele accentuate favorizează apariţia alternanţelor), dar şi de calitatea fonetică a vocalei din silaba următoare (vezi tipul: *merg – (să)* ***meargă***, *plec –* ***pleacă***, *port* - ***poartă***).

În afara condiţionării fonetice, alternanţele cunosc şi o ***determinare morfologică***, în sensul *asocierii regulate*, atunci când se produc, cu anumite distincţii gramaticale, precum şi al *repartizării regulate* în flexiune a termenilor alternanţi. De exemplu, termenul ***Ø*** al alternanţei ***cons.~Ø*** apare numai în *anumite* zone ale paradigmei, şi anume: (a) în formele de 2 prez. ind. (*rămân* vs *rămâ**Ø**-ĭ; vin* vs *vi**Ø**-ĭ*); (b) în formele de perf. s. şi de part. (*ard, arzi, arzând* vs *ar**Ø**-se-ĭ, ar**Ø**-s*; *fierb, fierbi, fierbând* vs *fier**Ø**-se-ĭ, fier**Ø**-t*), existând o regularitate în repartiţia flexionară. La fel, asocierea multor alternanţe consonantice cu desinenţa *-i* (asilabic), desinenţă generală pentru 2 prez. ind. şi conj., indică, şi în acest caz, o regularitate de repartiţie morfologică.

În funcție de participarea sau neparticiparea verbelor la fenomenele de alternanță, verbele din româna actuală se împart în:

• verbe cu ***radical invariant*** (intră aici majoritatea verbelor neologice, iar, dintre verbele vechi, verbele al căror sufix de prezent are realizare pozitivă pentru persoanele 1, 2, 3, 6 prez. ind. și conj., dar și unele verbe vechi cu sufix Ø, precum: *a afla, a ara, a astupa, a atârna, a ațâța, a (se) bucura, a curma, a fulgera, a fura, a intra, a încheia, a închina, a îndura, a îngâna, a jura* etc.);

• verbe cu ***două alomorfe*** ale morfemului radical (ex. *botez / **botează**; adorm / adoarme, să adoarmă; agăț / **agață**, să agațe; astâmpăr / **astâmperi**, să astâmpere; sar / sărim, sărind; **arunc / aruncĭ**, aruňce; alung / **alunğĭ, aluňğe**; ajut / ajuți; acord / acorzi; **exist / exiști**; **mușc / mușți**; țin / țiØĭ*);

• verbe cu ***trei alomorfe*** ale morfemului radical (ex. *torn / **toarnă / turnăm**; semăn / semeni / seamănă; **scapăr / scaperi** / scăpărăm; învăț / înveți / **învață**; **duc** / duči, duče / duØsei; **frig/ friğe / fripse**; **calc**/ calče / călcăm; **ies/ iasă / ieși**; **înot**/ înoată / înoți*);

• verbe cu ***patru alomorfe*** ale radicalului (*apăs / apese / apasă / **apeși**; **port** / poartă / purtăm / **porți**; **cad / cădem / cazi / căzut**; aleg / aleagă / aleğe / **aleØse***);

• verbe cu ***cinci alomorfe*** ale radicalului (ex. *rog / **roagă / roği / rugăm** / roağe; scot / scoate / scoți / scoØs / scoaØse*);

• verbe cu ***șase alomorfe*** ale radicalului (*torc / torči / toarče / toarcă / torØs/ toarØse*).

În ansamblul flexiunii actuale românești, dat fiind numărul mare de verbe neologice, care, în majoritatea lor, nu mai participă la regulile de alternanță, alternanțele își pierd, în mare măsură, determinarea fonetică și morfologică. Există însă alternanțe cu un grad mai mare de rezistență, care se mențin și pentru verbele neologice (este cazul alternanțelor consonantice din vecinătatea desinenței asilabice *-i*, care continuă a funcționa cu regularitate; vezi: *abdic / abdiči; accept / accepți; achit / achiți; aplaud / aplauzi* sau al alternanțelor consonantice pentru verbele cu radicalul terminat în *-c, -g* + sufix de prez.[*-ez-~-eaz-*]: *bloca / blok'ază, brusca / brusk'ază, marca / mark'ază, stoca / stok'ază; droga / drog'ază, interoga / interog'ază, naviga / navig'ază*). Cu toate acestea, dat fiind faptul că ***în aceleași condiții fonetice și morfologice*** unele verbe se supun regulilor de alternanță, iar altele nu (să se compare: *neg / neagă, deleg / deleagă*, cu: *accept / acceptă, ader / aderă, transfer / transferă* și, de asemenea, *convoc / convoacă, provoc / provoacă*, cu: *aloc / alocă, disloc / dislocă, evoc / evocă, invoc / invocă*), fenomenul alternanțelor își accentuează latura de neregularitate (vezi *infra*, **2.2.1**).

1.5. Productivitatea conjugărilor; fluctuații între clase

Nu toate tiparele de conjugare au, în sistemul actual al limbii, aceeași pondere și aceeași productivitate. Ca atare, nu toate clasele au aceeași „deschidere" pentru a primi noi verbe, atât din fondul neologic, cât și din creațiile interne ale limbii.

1.5.1. ***Datele statistice*** realizate pe baza analizei materialului faptic din DEX (1975–1976), precum și examinarea fluctuației flexionare a verbelor din ultimul secol și din ultimele decenii converg spre aceleași concluzii:

(a) **Clasa verbelor în -*a*** (corespunzătoare conjugărilor I şi a II-a) este, atât sub aspect statistic, cât şi sub aspectul disponibilităţilor de a crea formaţii interne noi, cea mai productivă, aflându-se la mare distanţă faţă de celelalte tipuri (818 verbe vechi şi 2466 unităţi neologice, reprezentând 42,61 % din totalul verbelor româneşti înregistrate în DEX).

Fluctuaţia verbelor neologice între clasa în *-a* şi cea în *-i* (tipul: *adera / aderi*), pe de o parte, şi între clasa în *-a* şi cea în *-e* (tipul: *proceda / procede*), pe de altă parte, s-a rezolvat, în cele mai multe cazuri, prin impunerea verbelor cu infinitivul în *-a* (verbe în *-a*: *a adera, a concura, a corija, a decerna, a dizolva, a elida, a (se) erija, a neglija, a poseda, a preceda, a prefera, a proceda, a proteja, a repeta, a rezolva, a succeda, a suspenda*; puţine verbe în *-e*: *a concede, a coincide, a discerne*; puţine în *-i*: *a absolvi, a constitui, a institui*).

Fluctuaţia verbelor vechi, fără a avea un rezultat la fel de categoric, indică aceeaşi direcţie generală de evoluţie (vezi: *a adăuga / adăugi, a căina / căini, a sughiţa / sughiţi*, perechi din care s-a impus varianta în *-a*). De cele mai multe ori, însă, fluctuaţia continuă şi în româna actuală, cu unele preferinţe de registru stilistic; vezi variantele libere: *a aciu(i)a / a aciui, a curăţa / a curăţi, a asmuţa / a asmuţi, a gâdila / a gâdili, a împături / a împătura, a scrijeli / a scrijela, a tărăgăna / a tărăgăni*. DOOM[2] recomandă forme nevariante, reţinând o unică formă în *-a*: *a aciua, a curăţa, a gâdila, a tărăgăna* şi o unică formă în *-i*: *a asmuţi, a împături, a scrijeli*; propune şi treceri de la o clasă la alta (vezi *a descotoşmăni*, în DOOM[1], dar *a descotoşmăna*, în DOOM[2]). Alteori, oscilaţia s-a rezolvat în sensul diferenţierii semantice a variantelor, păstrându-se amândouă ca verbe distincte (vezi: *a îndesa / a îndesi, a înflora / a înflori, a îngrija / a îngriji*). Uneori, sunt pe cale de a se diferenţia (*a datora / a datori*); în cazul lui *a datora / a datori*, DOOM[2] acceptă încă variaţie liberă pentru ambele sensuri.

(b) **Clasa verbelor în -*i*** (corespunzând conjugărilor a IV-a, a V-a şi a VI-a), deşi extrem de numeroasă în româna veche, a înregistrat o puternică stagnare cantitativă, adăugând, la totalul de 1993 de verbe din fondul vechi, numai 219 unităţi neologice. Dintre neologisme, nu toate sunt semnificative, căci numeroase formaţii calchiate au găsit, în procesul de adaptare, un punct de sprijin în verbe mai vechi (tipul: *a absorbi, a consimţi, a contraveni, a reieşi, a surveni*). Singura grupă cu o poziţie mai puternică în limbă este cea în *-ui*, care şi-a sporit inventarul cu verbe împrumutate (*a atribui, a constitui, a destitui, a distribui, a institui, a restitui, a retribui, a substitui*; vezi şi verbul recent *a aflui*) şi cu numeroase formaţii create pe teren românesc.

(c) **Clasa verbelor în -*î*** (corespunzătoare conjugărilor a III-a şi a VII-a) este, numeric, cea mai redusă şi cea mai închisă, conţinând numai 31 de verbe, dintre care niciunul neologic, iar mai mult de jumătate are o circulaţie populară sau regională. În momentul pierderii motivaţiei fonetice (în româna actuală, în vecinătatea unui radical terminat în *-r-* pot apărea atât *-î*, cât şi *-i*, pentru ambele tipuri de flexiune, cu sufix de prez. realizat pozitiv şi cu sufixul *-Ø-*: *a coborî, a doborî*, dar şi *a sări, a pieri*; *a hotărî, a urî*, dar şi *a fugări, a mări*), clasa verbelor în *-î* a ajuns definitiv neproductivă.

(d) **Clasa verbelor în** ***-e*** (acoperind conjugările a IX-a, a X-a, a XI-a) este numeric redusă, cu o productivitate limitată. La un fond de 117 verbe vechi, s-au adăugat 143 de verbe neologice, dintre care majoritatea au găsit un suport fonetic într-un verb mai vechi (tipul: *a abate, a combate, a deduce, a discerne, a seduce*). Verbele neologice fără o relație cu verbe din fondul vechi sunt puțin numeroase (vezi: *a accede, a coincide, a concede, a converge, a divide, a exige, a inflige*, ultimele cu utilizări extrem de rare; DOOM^2 introduce şi pe *a transcende*), dar şi acestea au întâmpinat mari dificultăți de adaptare, dovada constituind-o paradigma defectivă a celor mai multe dintre ele (vezi *infra*, **5.3**).

(e) **Clasa verbelor în** ***-ea*** (reprezentând conjugarea a VIII-a) este, numeric, foarte slabă şi neproductivă (include numai 20 de verbe, iar, dintre neologisme, numai forme calchiate, care au ca suport fonetic un verb mai vechi din aceeaşi clasă (tipul: *a complăcea, a displăcea*; *a apărea, a compărea, a transpărea*; *a prevedea*).

Fluctuațiile de la clasa în *-ea* la cea în *-e* se manifestă foarte puternic atât pentru verbele vechi, cât şi pentru formațiile neologice calchiate. Pentru cele neologice, caracterizate printr-un corp fonetic mai lung, tendința de fixare la clasa în *-e* este şi mai puternică. În ciuda recomandărilor lucrărilor normative, uzul înregistrează extrem de frecvent forme nerecomandabile ca: *disparem, vom dispare*; *comparem, vom compare*; *aparem, vom apare, ne complacem, s-ar complace*; *ne-ar displace*; *prevedem, vom prevede* etc. Dintre cele 20 de verbe în *-ea*, numai cinci (*a avea, a bea, a durea, a putea, a şedea*) nu prezintă oscilații de forme, rămânând puternic fixate la clasa în *-ea*. Prin caracteristica acestora de verbe neregulate (este cazul primelor două verbe) şi de verbe cu mare frecvență în limbă, ele reprezintă nucleul stabil, care menține această clasă.

> Norma academică din DOOM^1 (preluată şi de DOOM^2), dar şi recomandări anterioare acestor lucrări consfințesc trecerea definitivă a trei verbe cu infinitivul în *-ea* spre clasele în *-e*: *a rămâne* a trecut la conj. a X-a; *a ține* şi *a umple* au trecut la conj. a IX-a, ultimul, însă, cu o neregularitate de omonimie (vezi *infra*, **2.3**).

Fenomenul trecerii la clasa în *-e* se explică prin insuficienta diferențiere a tiparelor flexionare, redusă, în unele zone ale paradigmei, exclusiv la deosebirea accentuală a radicalului (*ved-em, compă-rem*, dar *trec-em, încep-em*).

Insuficienta diferențiere a paradigmelor explică şi treceri în sensul opus: de la clasa în *-e* spre clasa în *-ea*, treceri determinate de presiunea sistemului de accentuare a majorității claselor, care la prez. ind. şi conj. şi la inf. se comportă ca verbele în *-ea*, şi nu ca cele în *-e* (vezi *supra*, **1.3**, unde conjugarea a IX-a, incluzând verbe în *-e*, constituie clasa accentuală cel mai slab reprezentată în sistem). Forme flexionare ca: *bătem, făcem, ar făcea, ar bătea, va făcea, va bătea*, neacceptate de norma literară, dar curente în uz, indică trecerile spre clasa în *-ea*. În cazul imperativului, trecerile sunt facilitate şi de lungimea silabică a formei, care, în prezența cliticelor pronominale postpuse, ajunge la o structură de trei, patru sau chiar cinci silabe. Cum norma de accentuare a verbelor în *-e* cere accentuarea pe prima silabă, şi anume:

faceți-mi!, faceți-vă comozi!, faceți-mi-le!), dificil de pronunțat, formele sunt curent înlocuite cu: *făceți-mi!, făceți-vă comozi!, făceți-mi-le!*, tip de accentuare indicând trecerea la clasa în *-ea* și creând, totodată, condiția de apariție a radicalului alternant.

1.5.2. Analizele întreprinse pentru ultimele achiziții de verbe, de după 1990 (pe baza DCR² și DOOM², dar și pe baza surselor celor mai recente: texte jurnalistice și științifice), confirmă concluziile și tendințele stabilite anterior. Numărul extrem de mare al formațiilor în *-iza* (vezi apariții recente ca: *a asiatiza, a dugheniza, a feseniza, a manageriza, a pedeseriza, a sataniza, a spațializa* etc.) întărește și el clasa în *-a*. Împrumuturile cele mai recente, ca și formațiile românești recente s-au încadrat, cu extrem de puține excepții, în clasele acestui tipar; vezi împrumuturi foarte recente ca: *a accesa, a angoasa, a antama, a apunta, a augura, a baleia, a clona, a colmata, a desanta, a devoala, a ejecta, a fantaza, a hanta, a implementa, a kidnapa, a lista, a marşa, a reitera, a reşapa, a scana, a seta, a snoba, a solicva, a şunta, a tasta, a updata, a upgrada, a zapa* etc.; vezi și formații românești recente ca: *a biografia, a bodyguarda, a faxa, a paradoxa, a pirueta, a slaloma, a translata, a xeroxa* etc. Unele dintre ele sunt ***creații efemere***, dar, în ansamblu, dau informații despre productivitatea tiparelor flexionare în *-a*.

Tiparele flexionare în *-i*, deși mult inferioare numeric, continuă a fi productive, grație productivității a două procedee: (a) crearea de verbe din substantive cu ajutorul sufixului lexico-gramatical *-i*, atașat la baze vechi, dar și la baze neologice (ex.: *a bişnițări, a cărămizi, a grăniceri, a heckări* „a sparge programe", *a killări* „a ucide"); (b) utilizarea sufixului verbal *-ui*, care, adăugat atât bazelor vechi, cât și celor împrumutate, își probează și actualmente productivitatea, mai ales în registrul familiar și în argou; vezi formații recente ca: *a bipui* „a da un bip"; *a chatui* „a conversa prin internet"; *a şmenui* (arg.) „a trage pe sfoară, ca urmare a unei afaceri necurate"; *a țepui* (arg.) „a produce un mare prejudiciu material" (< (a da o) *țeapă*, în sens metaforic); *a zipui* (în variație liberă cu *a zipa*) „a comprima un document electronic" etc.

> Actualmente, se constată o revigorare a sufixului mai vechi *-ui*, care, simțit ca un *clasificator derivativ* (vezi **Relația verbului cu alte clase lexico-gramaticale, 1.1**), se poate atașa la orice bază, oricât de inedită, pentru a crea cuvinte aparținând clasei verbului. În limbajul comunicării informale (de exemplu, în limbajul chat-ului), formații, glumețe sau mai puțin glumețe, de tipul: *backstab-ui, bill-ui, bottle-ui, damage-ui, display-ui, flash-ui, google-ui, host-ui, kill-ui, leech-ui, love-ui, match-ui, messenger-ui, nat-ui, paste-ui, playback-ui, provide-ui, rape-ui, sms-ui, spell-ui, trace-ui* etc. sunt curente. Și deși cele mai multe sunt creații efemere, ***neavând nicio şansă de a se impune***, ele probează rolul de „clasificator verbal" al sufixului, sufixul fiind folosit în relație cu ***orice*** bază străină, în vederea convertirii ei într-o formă verbală românească.

1.5.3. Între cele două tipare flexionare având infinitivul în *-a*, cu sufix și fără sufix pentru prezent, a existat o continuă fluctuație și concurență. Grație avantajelor flexionare pe care le antrenează atașarea sufixului (și anume:

(a) asigură accentuarea uniformă pe sufix, omogenizând, sub aspect accentual, paradigma prezentului; (b) limitează considerabil condiţiile de producere a alternanţelor; (c) asigură distingerea neechivocă a temelor verbale de cele nominale), clasa cu sufix este predominantă în ansamblul sistemului. Analiza statistică efectuată pe baza materialului de verbe din DEX (1975–1976) confirmă această stare de fapt, fiind revelatoare pentru verbele neologice: din totalul de 2466 de verbe neologice, 2065 primesc pe *-ez* şi numai 401 sunt fără sufix.

Se înregistrează, la un moment dat, o oarecare tendinţă de abandonare a sufixului, numeroase împrumuturi, dar şi verbe mai vechi fiind atrase spre clasa fără sufix (vezi, dintre verbele neologice: *asistă, atestă, contestă, denotă, detestă, dezagregă, evaporă, ignoră, insistă, persistă, perturbă, repugnă, secretă* etc., iar, dintre verbele vechi: *desfată, îndrumă, înfiripă, îngeamănă, înseamnă, înveşmântă, învolbură, (se) scălâmbăie* etc., unele dintre ele continuând şi astăzi a utiliza în variaţie cele două forme.

DOOM[2] indică variaţie liberă pentru *inventează / inventă, înjgheabă / înjghebează, înveşmântează / înveşmântă, învolburează / învolbură, şchioapătă / şchiopătează,* dar recomandă numai formă sufixată pentru *decernează, împreunează, îngemănează, proferează* şi numai forma nesufixată pentru *dezagregă, ignoră, îndrumă, înfiripă, perturbă, secretă.*

Tendinţa de abandonare a sufixului s-a realizat mai ales pentru verbele impersonale şi unipersonale, împrumutate sau mai vechi, în cazul cărora nu există necesitatea de marcare a distincţiilor de persoană (*notez*, dar *denotă* (*că*); *însemnez*, dar *înseamnă că*).

În stadiul cel mai recent de limbă (perioada de după 1990), se observă o nouă creştere a ponderii clasei cu sufix, explicabilă prin rolul de „clasificator flexionar verbal" pe care îl îndeplineşte sufixul. Ataşat unei baze străine, oricât de inedită ar fi aceasta (o bază împrumutată, necunoscută vorbitorului român, sau o bază românească aparţinând altei clase gramaticale), sufixul are capacitatea de a indica neechivoc apartenenţa noului cuvânt la clasa verbului (*antam-**ează**, bricol-**ează**, hant-**ează**, kidnap-**ează**, slalom-**ează**, smeč-**ază**, upgrad-**ează**, body-guard-**ează*** etc.). În plus, sufixul asigură păstrarea intactă a bazei (cât mai aproape de etimon), facilitând, pe de o parte, procesul de preluare, iar, pe de alta, cel de adaptare la sistem.

1.5.4. În interiorul tiparelor flexionare cu infinitivul în *-i*, există un fenomen similar, înregistrându-se aceeaşi concurenţă şi fluctuaţie între clasa fără sufix de prezent şi cea cu sufix. În ansamblul flexiunii, graţie aceloraşi avantaje flexionare, clasa cu sufix este predominantă. Analiza statistică realizată pe materialul din DEX (1975–1976) stabileşte că din totalul de 2214 de verbe în *-i*, 1984 se conjugă cu sufix şi numai 228, fără sufix.

În limba actuală, dată fiind deschiderea mult mai mică a acestei clase faţă de baze împrumutate, sufixul îndeplineşte în mai mică măsură rolul său de „clasificator flexionar verbal", ceea ce are ca efect aceeaşi tendinţă de extindere a clasei verbelor fără sufix. Pierderea sufixului se asociază adesea cu anumite trăsături fonetice ale radicalului şi, în mod curent, cu natura lui polisilabică, la care

se adaugă şi alte particularităţi: (a) radical vocalic (vezi: *cheltuieşte / cheltuie, chinuieşte / chinuie, cotrobăieşte / cotrobăie, dăinuieşte / dăinuie, dezvăluieşte / dezvăluie, închipuieşte / închipuie, îngăduieşte / îngăduie, stăruieşte / stăruie, trebuieşte / trebuie* etc.); (b) radical terminat în *-n-* sau *-l-* (vezi: *bombăne / bombăneşte, ciocăneşte / ciocăne, clănţăneşte / clănţăne, cloncăne / cloncăneşte, scormoneşte / scormone, ţăcăneşte / ţăcăne, zdrăngăneşte / zdrăngăne*; *cicăleşte / cicăle, prăvăleşte / prăvale* etc.). Aceste „semne" de circumscriere fonetică a celor două forme de prezent (cu sufix şi fără sufix) ar putea indica o tendinţă de motivare fonetică a subclaselor.

DOOM[2] reţine forme variante pentru verbele : *a biciui, a cheltui, a chinui, a ciocăni, a clănţăni, a cotrobăi, a croncăni, a destăinui, a drăcui, a huidui, a orbecăi, a ţăcăni, a zgândări*; pentru verbele *a bombăni, a dăinui, a dezvălui, a închipui, a îngădui, a stărui* recomandă o singură formă, cea fără sufix, iar, pentru verbele *a scormoni, a zdrăngăni, a cicăli, a prăvăli*, recomandă numai forma sufixată. Dintre condiţiile fonetice favorizante pentru forma nesufixată, cea a finalei vocalice de radical continuă a fi cea mai puternică (tipul: *a dăinui, a dezvălui*).

În perioada cea mai recentă de limbă, verbele în *-i*, ca şi cele în *-a* (vezi *supra*, **1.5.3**), cunosc acelaşi proces de revigorare a subclasei cu sufix, aşa cum probează comportamentul flexionar al formaţiilor celor mai recente : formaţiile recente se conjugă cu sufix la prezent (*afluieşte, bipuieşte, chatuieşte, hechăreşte, killăreşte, ţepuieşte* etc.). În ansamblul subclaselor în *-i*, se poate vorbi de o creştere a ponderii conjugării a VI-a.

În general, în româna actuală, grupul conjugărilor cu sufix de prezent (a II-a şi a VI-a) reprezintă, graţie rolului clasificator al sufixului, clasa numeric *cea mai importantă* a conjugărilor regulate.

1.5.5. În interiorul tiparelor flexionare în *-i* fără sufix (vezi conjugările a IV-a şi a V-a), s-a produs, după anul 1880, o extindere numerică a conjugării a IV-a, realizată: (a) prin pierderea sufixului de prezent pentru multe verbe cu finală vocalică, ceea ce, implicit, a însemnat atragerea a numeroase verbe din clasa a VI-a în clasa a IV-a (*trebuieşte, distribuieşte* → *trebuie, distribuie*); (b) prin schimbarea tiparului flexionar al verbelor *a acoperi, a descoperi, a suferi, a sprijini*, atrase spre aceeaşi clasă a IV-a (vezi *supra*, **1.1**); (c) prin includerea în clasa a IV-a a unor neologisme ca: *a conferi, a oferi, a referi, a suferi.*

Creşterea ponderii conjugării a IV-a are cauze în ansamblul sistemului, tiparul flexionar în discuţie fiind susţinut de presiunea exercitată de o clasă mult mai numeroasă, cea a verbelor de conj. I, cu care are în comun sistemul de omonimii, sistemul accentual, precum şi 4 din cele 6 desinenţe ale prez. ind. şi conj.

1.5.6. Aceeaşi este explicaţia menţinerii unei clase extrem de reduse numeric (numai patru verbe), cea a verbelor cu infinitivul în *-î* conjugate la prezent fără sufix (vezi, în descriere, conj. a III-a). Clasa este susţinută în ansamblul sistemului de similitudinile flexionare cu un tipar flexionar extrem de productiv, cel al conjugării I. Identitatea sistemului de omonimii, identitatea sistemului accentual

(ambele conjugări aparțin tipului accentual I; vezi *supra*, **1.3**), precum și identitatea a 4 din totalul de 6 desinențe pentru prez. ind. și conj. sunt elemente de sistem hotărâtoare pentru a explica menținerea clasei.

1.5.7. Conjugările a III-a și a IV-a se susțin reciproc și amândouă își găsesc un important punct de sprijin în tiparul flexionar extrem de productiv al conjugării I. Conjugarea a VIII-a, deși extrem de puțin numeroasă, găsește și ea același punct de sprijin în tiparul accentual productiv al conjugării I.

O poziție izolată în sistem au conjugările a IX-a, a X-a, a XI-a, cele incluzând verbele cu infinitivul în *-e* și cu tiparele accentuale cel mai slab reprezentate (vezi *supra*, **1.3**, clasele accentuale a III-a și a IV-a), care nu găsesc punct de susținere în cadrul conjugărilor productive, susținându-se numai între ele.

2. VERBE CU FLEXIUNE *NEREGULATĂ*

În română, unde flexiunea verbală este extrem de bogată, caracterizându-se prin tipare flexionare repetabile și de mare regularitate (vezi *supra*, cele 11 clase regulate de flexiune), este considerată ***neregulată*** orice formă verbală și orice paradigmă care se îndepărtează într-un grad mai mare sau mai mic de schemele curente și repetabile de flexiune. Formele neregulate constituie fapte *izolate*, prezente în flexiunea *unui singur* verb sau a *unui număr foarte mic* de verbe.

2.1. Tipuri și grade de neregularitate; explicații ale neregularităților

Tipurile de neregularitate sunt diferite, după cum neregularitatea privește numai variația radicalului, numai variația flectivelor (sufixe și / sau desinențe), caracterul inedit și o repartiție neașteptată a omonimiilor sau privește, simultan, mai multe aspecte dintre cele enumerate.

Gradele de neregularitate variază de la neregularități *minime*, angajând un singur flectiv sau o singură variație de radical, până la neregularități *majore*, de mare extindere și complexitate, afectând atât radicalul, cât și flectivele (unul sau mai multe flective), neregularități asociate, eventual, și cu omonimii insolite ale formelor de conjugare.

Explicațiile neregularităților sunt variate, predominante fiind cauzele etimologice. Radicalii supletivi (vezi *a fi, a lua*) și cei cu reduplicare (vezi *a da, a sta*) au explicații etimologice, unele forme fiind moștenite ca atare din latină, altele, explicabile prin evoluții fonetice. Variațiile de radical dintre singularul și pluralul unor verbe: ***usuc*** – ***usc***(*ăm*), ***mănânc*** – ***mânc***(*ăm*) se explică tot fonetic, apariția seriei de plural, cu vocală sincopată, fiind posibilă ca efect al deplasării accentului de pe radical pe flectiv. Neregularitățile privind producerea alternanțelor (vezi *supra*, **1.4**) au, în esență, tot o cauză etimologică, având în vedere faptul că verbele din fondul vechi al limbii se supun cu strictețe regulilor fonetice (și morfologice) de alternanță, în timp ce verbele din fondul neologic, în aceleași condiții fonetice și morfologice, uneori respectă aceste reguli, dar, mai adesea, nu le respectă.

Tot *neregulată* poate fi considerată o clasă (reprezentând un tipar flexionar) care include foarte puține verbe, putând fi enumerate *lexical*. Esențială, în acest

caz, este nu îndepărtarea de un tipar prototipic, ci reprezentarea numerică extrem de slabă a tiparului. S-a specificat anterior (vezi 1.2), de exemplu, că tiparele flexionare ale verbelor *a oua*, *a ploua*, ale verbelor *a preceda*, *a succeda*, al verbului *a continua*, precum şi întreaga conjugare a XI-a, redusă la câteva verbe, ar putea fi trecute în clasa *neregularităţilor*.

Alte *neregularităţi* sunt urmarea amestecului de forme aparţinând unor tipare flexionare diferite. De exemplu, paradigma mixtă *trebuie* vs *să trebuiască* se explică prin conservarea, la conjunctiv, a formei mai vechi sufixate, care se asociază cu forma mai nouă, nesufixată. Uneori, se amestecă paradigma a două verbe diferite. Astfel, utilizarea unei paradigme mixte : *vreau, vrei, vrea*; *vrând*; *vrut*; *vrui* vs *voiam, voiai, voia*, provenind din amestecul verbelor sinonime: *a vrea* şi *a voi*, are o explicaţie în omonimia formelor flexionare ale verbului *a vrea* (*el vrea, ei vreau*, forme de prez. ind., dar şi de imperf.), în flexiunea căruia se atrag, pentru imperfect, formele celuilalt verb (*a voi*).

Variaţia flexionară literară liberă, admisă de lucrările normative actuale (vezi DOOM[1] şi DOOM[2]), însemnând acceptarea, pentru unele zone din paradigmă, a formelor flexionare paralele, poate constitui şi ea o *sursă* de neregularităţi flexionare. De exemplu, conform DOOM[1], paradigma de mai-mult-ca-perfect plural, în care sunt asociate numai forme cu desinenţa *-ră* (pentru pers. 6), dar forme fără desinenţa *-ră-*, alături de altele cu desinenţă (pentru pers. 4–5), reprezintă un *tip special* de neregularitate, fiind posibilă asocierea unei forme dintr-o serie şi a alteia din cealaltă serie (de exemplu, combinarea formelor (*noi*) *cântasem*, dar *ei cântaseră*). Vezi, în acelaşi sens, variaţiile accentuale şi de flective din conjugarea verbului *a consta* acceptate de DOOM[1]: 3 prez. ind. *constă̲* / *co̲nstă*; 6 prez. ind. *consta̲u* / *co̲nstă*; 3, 6 prez. conj. (*să*) *constea̲* / (*să*) *co̲nste*, unde prima formă reflectă modelul flexionar al verbului neregulat *a sta*, iar a doua, tiparul verbelor regulate de conj. I în *-a* fără sufix. Acceptarea ca literare a celor două serii de variante face posibilă asocierea unor forme din serii diferite şi, ca atare, obţinerea unor forme speciale de neregularitate (ex.: 3 prez. ind. sg. *constă̲* – 3, 6 prez. conj. (*să*) *co̲nste*).

DOOM[2] revizuieşte inventarul de variante literare libere, adoptând o singură formă, cea cu *-ră-* pentru pluralul m.m.c.p., şi un singur set de forme, cele identice cu ale lui *a sta*, pentru verbul *a consta*, nemaiexistând, în cazul acestor verbe, sursa de neregularitate. Un verb ca *a mirosi*, abandonând variaţia liberă pentru 6 prez. ind. (dintre variantele *miros* / *miroase*, DOOM[2] păstrează numai forma *miros*), intră în seria regulată a tiparului *a veni*. S-a păstrat însă această sursă de neregularitate pentru nenumărate alte verbe, care admit în continuare variaţie liberă.

Alte modificări de variante recomandate în DOOM[2], reflectând, în general, situaţia din uzul lingvistic, au ca efect apariţia de noi verbe cu flexiune neregulată. Astfel, *a continua* combină, în flexiunea de prezent, forme ale tiparului flexionar *a tăia, a mângâia* (1 ind. prez. = 2 ind prez.: *continui*) cu forme ale tiparului prototipic (3, 6 ind. prez. ≠ 3, 6 conj.: *continuă, să continue*); *a azvârli* consfinţeşte, pentru prezent, forme care nu mai sunt nici ale tiparului flexionar IV, nici ale tiparului V (3 ind. prez. *azvârle* = 3 conj. prez.: *azvârle* ≠ 6 ind. prez.: *azvârlă*; 1 prez. ind., formă izolată, neomonimă cu alte forme din flexiunea prezentului: *azvârlØ*).

2.2. Neregularități ale radicalului

Există neregularități care privesc numai radicalul, în timp ce altele își asociază și neregularități ale flectivelor sau ale tipurilor de omonimii. Dar și acestea din urmă pot fi examinate separat, luându-se în considerație numai alomorfele (realizările) morfemului radical.

2.2.1. Din categoria verbelor neregulate sub aspectul radicalului fac parte:

• Verbele *a mânca, a usca,* realizând trei alomorfe ale morfemului radical, dintre care două, diferite ca număr de silabe, sunt neregulate, în timp ce al treilea prezintă o alternanță consonantică (*c / č*) normală:

mănânc (*eu mănânc*) ; *usuc* (*eu usuc*)

mănânč- (*tu mănânci, să mănânce*); *usuč-* (*tu usuci, să usuce*)

mânc- (*mânca, mâncăm, mâncam, mâncând, mâncat*); *usc-* (*usca, uscăm, uscam, uscând, uscat*).

În registrul neliterar, popular și regional al limbii, variații asemănătoare ale radicalului, diferite ca număr de silabe, apar și la verbele *a dărâma, a sfărâma, a întărâta* (*să sfarme; să darme; să întarte*).

• Verbele *a face, a zice, a duce* realizează patru alomorfe ale morfemului radical, dintre care trei sunt regulate, distingându-se prin alternanțe fonetice obișnuite (*c / č*: *fac / fače*; *a / ă*: *fac / făcând*), iar al patrulea, singurul neregulat, caracterizat prin absența consoanei finale a radicalului, este distribuit în formele neregulate de imperativ (*fă!, zi!, du!*). Aceeași neregularitate apare și în derivatele prefixate ale acestor verbe (create în română sau calchiate: *prefă!, refă!, redu!*) sau în verbele în care se recunoaște o bază comună: *adu!*).

• Verbele *a da, a sta* se caracterizează prin patru alomorfe ale radicalului, toate neregulate, dintre care unul este cu reduplicare:

da- (*dau*)	*sta-* (*stau*)
d- (*dăm, da, dând, dat*)	*st-* (*stăm, sta, stând, stat*)
dăd- (*dădui, dădeam*)	*stăt-* (*stătui, stăteam*)
dea (*să dea*)	*stea* (*să stea*).

În registrul popular și în graiurile arhaizante, circulă și alte realizări ale morfemului radical. Pentru perfect simplu și mai-mult-ca-perfect, circulă variantele etimologice *stet-*, *ded-* (ultima apare și cu realizarea *det-*, obținută prin disimilare consonantică): *dedei, dete*; *stetei, stete*. Pentru conjunctiv, circulă și realizarea *de-*, *ste-* (*deie, steie*), forme care ridică la șase numărul de alomorfe ale radicalului.

În registrul neliterar, variantele *d-*, *st-* cunosc o repartiție diferită în raport cu limba literară, apărând și la imperfect (*dam, stam*) și chiar la mai-mult-ca-perfect (*dase, daseră*). Formele fără reduplicare încadrează verbele în tiparul regulat de conjugare (*a da, a sta – dam, stam,* ca și *a cânta – cântam*).

În DOOM², formele derivate și calchiate încorporând baza *a da* se diferențiază morfologic, distingându-se un omonim cu radicalul reduplicat, păstrând aceeași neregularitate cu baza (*redădea, redădusem* „a da din nou"),

şi altul cu formă regulată de imperfect şi de mai-mult-ca-perfect (*el reda, el redase* „a descrie").

• Verbul *a bea* se distinge prin patru alomorfe ale radicalului:

bea- (*eu, ei beau, să bea*)
be- (*tu bei*)
b- (*a bea, beam, bând*)
bă- (*băui, băusem, băut*).

În registrul neliterar, varianta *be-* are şi altă utilizare, apărând şi la formele de conjunctiv (*să beie*).

• Verbul *a vrea* realizează patru alomorfe ale radicalului, iar în registrul neliterar, chiar cinci:

vrea- (*eu, ei vreau, să vrea*)
vre- (*tu vrei*)
vr- (*a vrea, vrând, vrui, vrut*)
vor (*ei vor*).

În uzul neliterar, apar frecvent formele de imperfect *vroiam, vroiai,* forme incorecte actualizând o nouă variantă de radical: *vro-*. Forma este obţinută din amestecul paradigmelor celor două verbe sinonime: *a voi* (*voiam*) vs *a vrea* (*vream*).

În registrul literar de limbă, ansamblul paradigmei acestui verb este neregulat, existând zone în care se preferă formele lui *a vrea,* iar altele în care se preferă formele lui *a voi* (*vreau, să vrea, vrui, vrând,* dar, pentru imperfect, *voiam*).

• Verbul *a avea* realizează patru alomorfe ale radicalului:

a- (*am, ai*)
ar- (*are*)
av- (*a avea, avem, aveam, avui, avut, având*)
aib- (*să aibă*).

• Verbele *a fi, a lua,* ambele cu paradigmă supletivă, se caracterizează printr-un grad mare de neregularitate. În flexiunea lui *a lua,* apar numai trei alomorfe, în timp ce în flexiunea lui *a fi*, apar opt alomorfe. În cazul lui *a fi*, variaţiile de radical se asociază şi cu neregularităţi cu totul speciale ale flectivelor:

sunt (*eu, ei sunt, suntem, sunteţi*)
eşt- (*eşti*)
est- (*este*)
e (***e** interesant, **e** greu, Mi-**e** dat,* variantă colocvială a lui *este*)
er- (*eram*)
f- (*a fi, să fim, să fiţi, fui*)
fi- (*fiind*)
fos- (*fost*)

ia- (*eu, ei iau, el ia, să ia*)
ie- (*tu iei*)
lu- (*a lua, luăm, luați, luam, luai, luat, luând*)

În cazul lui *a lua,* varianta *ie-* apare în registrul popular și regional și la formele de conjunctiv (*să ieie*).

Neregularitatea lui *a fi* este și mai mare: (a) dacă se au în vedere variantele libere pentru prez. ind. 4, 5, distincte prin tipul de accentuare *suntem / suntem, sunteți / sunteți*); și chiar dacă DOOM[2] nu mai recunoaște ca literare variantele cu accent pe flectiv, ele continuă să apară în uz; (b) dacă se iau în considerație și formele populare clitice (neaccentuate) ***îs***, ***-s*** / ***s-*** ; ***-i*** (***Îs** băiat mare., Mi-**s** băiat mare., Unde-**s** băieții?, Ăsta-**i** omul !*).

În pronunția (și grafia) neliterară actuală, neregularitatea lui *a fi* a devenit și mai mare, prin amestecul radicalului de curând recomandat (***sunt, suntem, sunteți***) cu radicalul normei anterioare (***sânt, sântem, sânteți***), precum și prin amestecul formelor: *este* și *ĭeste, e* și *ĭe, era* și *ĭera* etc., prima reprezentând varianta grafică, iar cealaltă varianta literară de pronunție.

2.2.2. Într-o limbă ca româna, în care alternanțele fonetice participă la flexiune, având, pentru verbele din fondul vechi al limbii, o condiționare fonetică clară și o repartiție morfologică bine determinată, pierderea alternanțelor, în condiții fonetice și morfologice similare, creează, în ansamblul flexiunii, un element suplimentar *de neregularitate.*

S-a arătat (vezi *supra,* **1.4**) caracterul de neregularitate al alternanței *e / ĕa* sau *o / ŏa,* care continuă să funcționeze în cazul unor verbe neologice ca: *deleg – deleagă, neg – neagă,* respectiv *convoc – convoacă, provoc – provoacă,* dar sunt anulate în condiții morfofonetice similare pentru numeroase verbe neologice: *acceptă, aderă, contestă, detestă, precedă, posedă, prosperă, regretă, respectă, rezervă,* respectiv *acordă, adoptă, adoră, alocă, aprobă, comportă, denotă, derogă, dezvoltă, dislocă, invocă, ordonă, revocă, rezolvă, sufocă, suportă.*

Tendința limbii neliterare de regularizare a radicalilor verbali, prin crearea, pentru verbele neologice, a unor forme respectând vechile reguli de alternanță (vezi: *el poseadă; denoată, dezvoaltă, disloacă, invoacă, revoacă, sufoacă, supoartă*), nu funcționează în limba literară, formele cu diftong nefiind acceptate de normele academice.

•

Nu orice tip de alternanță tinde să dispară din româna actuală, alternanțele vocalice având o probabilitate mai mare de dispariție decât cele consonantice. De exemplu, își păstrează caracterul morfofonetic regulat, fiind prezente în oricare registru al limbii, alternanțele consonantice *d / z, t / ț.* Ele apar cu regularitate atât la 2 prez. ind. al verbelor neologice (*corespunzi, decizi, pretinzi* ; *admiți, omiți, permiți, promiți, transmiți*), cât și la formele de gerunziu ale acelorași verbe (*corespunzând, decizând, pretinzând; admițând, omițând, permițând, promițând, transmițând*). Observații asemănătoare privesc alternanțele consonantice *k / k', g / g',* păstrate de numeroase verbe neologice în vecinătatea sufixului de prez. ind. și

conj. [*ez-* ~ *ĕaz-*]: *a defalca – defalchează, a draga – draghează, iriga – irighează, a marca – marchează* (*supra*, **1.4**).

Şi chiar dacă fenomenul abandonării alternanţelor caracterizează *numai* verbele neologice, cum „anularea" lor nu este nici condiţionată de alte trăsături, nici generală, unele neologisme continuând să se supună regulilor de alternanţă, orice dicţionar morfologic trebuie să includă alternanţele ca fapt *individual* de limbă. În ansamblul flexiunii, situaţia *actuală* a alternanţelor *complică* flexiunea verbală, accentuându-i latura neregulată.

2.3. Neregularităţi ale flectivelor şi ale repartiţiei omonimiilor

Exceptând verbele *a mânca, a usca,* toate celelalte verbe cu radical neregulat (vezi *supra,* **2.2**) prezintă şi neregularităţi de flective sau / şi de omonimii. La inventarul stabilit anterior, se adaugă *a şti, a umple, a azvârli, a continua,* precum şi formaţiile calchiate *a preda, a se deda, a reda, a consta, a presta*, în care se recunosc baze ale unor verbe vechi şi neregulate. Neregularităţile privesc, în general, inventarul şi repartiţia flectivelor, precum şi inventarul şi repartiţia omonimiilor, manifestându-se specific de la un verb la altul. Se vor inventaria, în cele ce urmează, neregularităţile caracteristice fiecărui verb.

a lua:

- desinenţa 1 prez. ind. = 6 prez. ind. [-*ŭ*] (*iau*);
- omonimia 3 prez. ind. = 3, 6 prez. conj. şi desinenţa /*Ø*/ (*ia* = *să ia*).

În registrul popular, această omonimie nu funcţionează, date fiind flectivele diferite pentru ind. şi conj.: des. /*Ø*/ vs des. [-*ĭe*] (*el ia,* dar *el, ei să ieie*).

a da, a sta:

- sufixul de imperfect [-*ĕa*-], nespecific verbelor în -*a* (*dădeam, stăteam*);
- sufixul de perfect simplu [-*u*-], impropriu verbelor în -*a* (*dădui, stătui*);
- desinenţa 1 prez. ind. = 6 prez. ind. [-*ŭ*] (*dau, stau*);
- desinenţa 3 prez. conj. = 6 prez. conj./*Ø*/ (*să dea, să stea*).

În registrul neliterar şi în graiuri, sufixul de imperfect se încadrează în tiparul regulat (*dam, stam*); numai desinenţa de conj. continuă a fi neregulată, primind forma [-*ĭe*] (*să deie, să steie*).

Formele calchiate în care se cuprinde *a da*, şi anume: *a preda, a reda, a se deda*, se „îndepărtează " parţial de flexiunea corespondentului vechi din limbă, gradul lor de neregularitate fiind mai redus. Prezintă, în continuare, ultimele două neregularităţi, şi anume: neregularitatea desinenţială 1 prez. ind. = 6 prez. ind. [-*ŭ*] (*predau, mă dedau, redau*); neregularitatea desinenţială 3 prez. conj. = 6 prez. conj. /*Ø*/ (*să predea, să se dedea, să redea*). În raport cu verbul de bază, se regularizează însă formele sufixului de impf. şi de pf. s. (*predam, mă dedam*; *predai, redam, redai,* ultimele forme numai pentru unul dintre omonime; vezi DOOM[2], care, pentru forma *a reda*, diferenţiază două omonime: *a reda* „a da din nou" (radical neregulat), vs *a reda,* „a descrie" (radical regulat); vezi şi *supra,* **2.2.1**).

Verbul *a consta*, care este, de asemenea, un calc neologic, își reduce, ca și calcurile anterioare, gradul de neregularitate, pierzând radicalul cu reduplicare (*Faptul consta în...*, și nu *Faptul *constătea în...*).

a bea:

- desinența 1 prez. ind. = 6 prez. ind. [-*ŭ*] (*eu / ei beau*);
- omonimia 3 prez. ind. = 3, 6 prez. conj. și desinența /*Ø*/ (*bea = să bea*).

a vrea:

- omonimia 3 prez. ind. = 3, 6 prez. conj. și desinența /*Ø*/ (*vrea = să vrea*).

Dialectal, în aria sudică, apare ca neregulată și forma de perfect simplu, care, în raport cu norma literară, asociază două sufixe, apărând cu o marcare dublă a perf. s. /*u-se*/ (*vrusei, vruseși*).

a avea:

- sufixul, oscilant de perfect simplu, variază între realizarea regulată /*-u-*/ și realizarea neregulată, cu dublarea sufixului /*u-se*/ (*avui / avusei*).

Amândouă variantele (cu un sufix și cu două sufixe) sunt acceptate de norma academică prescrisă de DOOM[1]și DOOM[2]. La m.m.pf. însă, singura formă acceptată este cea cu două sufixe (*avusesem*).

- desinența pentru 1 prez. ind /*-m*/ (*eu am*);
- desinența 6. prez. ind. [-*ŭ*] *(ei au)*.

Popular, în zona sudică, în locul desinenței regulate pentru clasa verbelor în *-ea* (*-ă*, ca în *să vadă, să placă*), apare *-e* (*să aibe*).

a fi:

- sufixul de imperfect /*-a-*/, neconform cu tiparul flexionar al verbele în *-i* *(eram)*;
- sufixul variant de perfect simplu, oscilând între realizarea /*-u-*/ și realizarea cu două sufixe /*u-se*/ (*fusei / fui*), niciunul dintre ele nefiind specific verbelor în *-i*.

Ambele variante (cu un singur sufix și cu două sufixe) sunt acceptate de norma literară din DOOM[1]și DOOM[2]. În raport cu *a avea*, normatorul inversează ordinea de preferințe, așezând pe primul loc pe cea cu două sufixe. La m.m.c.p., ca și în cazul lui *a avea*, singura formă literar admisă este cea cu două sufixe (*fusesem*).

- sufixul de infinitiv amalgamat cu ultima vocală a unuia dintre radicali, interpretare care se poate proba prin fapte de flexiune ca: *fiind, fii, fie* [*fi-ind, fi-ĭ, fi-ĭe*];
- desinența 1 prez. ind. = 6 prez. ind /*Ø*/ (*eu, ei sunt*);
- desinența 3 prez. ind . = 3, 6 prez. conj. /*-e*/ (*el este*; *el, ei să fie*).

a ști:

- sufixul de perfect simplu /*-u-*/, neconform cu schema flexionară a verbelor în *-i* (*știui*);
- sufixul de infinitiv amalgamat cu ultima vocală a radicalului, interpretare susținută de forme ca: *știind, știu, știe, știam* [*ști-ind, ști-ŭ, ști-ĭe, ști-ĭam*].

În consecință, ca la majoritatea verbelor cu radical vocalic (cu excepția verbului neregulat *a fi*), apare omonimia suplimentară 3 prez. ind. = 3, 6 prez. conj. (*el știe = el, ei să știe*).

***a umple, a azvârli*:**

- prezintă omonimia 3 prez. ind.=3, 6 prez. conj. (*el umple, el azvârle = el, ei să umple, el, ei să azvârle*), omonimie nedeterminată fonetic, spre deosebire de verbele cu radical vocalic, pentru care aceeași omonimie are explicație fonetică (*el taie = el, ei să taie*; *el știe = el, ei să știe*). Trebuie observat că alte verbe cu radicalul terminat în *muta cum liquida* [*-pl-*] (sau în sonantă + lichidă [*-rl-*]) nu cunosc această omonimie, dovadă clară că omonimia în discuție nu este determinată fonetic (vezi: *el află, umflă* ≠ *el, ei să afle, să umfle*). În cazul lui *a azvârli*, gradul de neregularitate este și mai mare, dată fiind prezența formelor pentru 1 ind. prez. (*eu azvârlØ*) și pentru 6 ind. prez. (*ei azvârlă*), neomonime cu alte forme ale prezentului.

***a veni*:**

- desinența de persoana 2 imperativ (*vino!*), singulară în ansamblul flexiunii verbale, regăsibilă numai la formele prefixate ale acestui verb (*revino!*).

3. VERBE *DEFECTIVE*

3.1. Defectivitatea în accepție curentă

Sunt ***defective*** verbele caracterizate printr-o conjugare incompletă, fiind deci imposibil de folosit pentru *unele valori* din paradigmă, valori cu care majoritatea verbelor pot apărea. Într-un anume sens, al abaterii de la flexiunea curentă, trăsătura *defectivității* reprezintă *o formă specială de neregularitate*.

Explicațiile paradigmelor defective sunt multiple:

(a) Unele privesc „vârsta" lingvistică a verbelor.

• Există împrumuturi foarte recente care nu și-au creat încă întreaga paradigmă. Este cazul verbelor neologice: *a accede, a concede, converge, a desfide, a diverge, a divide, a exige, a inflige, a transcende* (ultimul, recent introdus în DOOM[2]), care nu și-au creat încă forme de perfect și de participiu. Este situația neologicului *a deceda*, pentru care DOOM[2] dă indicația „folosit mai ales la timpuri trecute", ceea ce înseamnă „rar folosit la prezent" (*?decedează / *decedă*). Neologicele *a detraca, a radiofica* nu au forme de prez. ind. și conj., indicație care se păstrează în DOOM[2].

• Există și verbe arhaice, păstrate cu forme izolate din paradigmă și mult limitate ca utilizare ; vezi arhaicele *a păsa* „a merge", *a la* „a spăla", care astăzi continuă a apărea numai în graiurile cele mai conservatoare; vezi și arhaicul *va*

„a merge", păstrat cu unică formă în expresia *mai va*, sau arhaicul *a nevoi*, păstrat astăzi, literar, numai ca participiu.

Se ajunge ca verbe din straturi foarte diferite de limbă să împărtăşească, sub aspectul defectivităţii, o situaţie asemănătoare, unele ca efect al „ieşirii" din limbă, altele, ca efect al „intrării" recente în limbă.

(b) Alte paradigme defective s-ar putea explica prin omonimia unor forme verbale. Aceasta ar putea fi explicaţia inexistenţei participiului pentru verbul *a rage* (*Animalul *__a ras__ de durere.*, omonim cu participiul verbului *a rade*: *Uraganul __a ras__ totul în cale.*). Aceasta este explicaţia evitării formelor de imperfect pentru verbul *a vrea*, care, dată fiind omonimia cu cele de prezent indicativ (*El încerca să reziste, deşi antrenorul *__vrea__ să-l împiedice.*), sunt înlocuite cu forme din paradigma verbului sinonim *a voi*; astfel, paradigma primului verb devine incompletă (pentru neregularitatea provenind din amestecul celor două paradigme, vezi *supra*, **2.2**).

(c) Alte cazuri de defectivitate se explică prin semantica verbului, incompatibilă cu semantica anumitor categorii gramaticale, în special a unor moduri. Cele mai multe situaţii de acest fel privesc imposibilitatea anumitor verbe de a accepta imperativul, fie neadmiţând niciuna dintre formele imperativului (afirmativ şi negativ), fie neacceptând forma afirmativă, dar admiţând-o mai uşor pe cea negativă (vezi **Modurile personale, 5.1.3**).

• Verbele modale *a vrea, a putea* nu admit nicio formă de imperativ, **Vrea mai repede!, *Nu vrea mai repede!*; **Poţi mai repede!, *Nu putea mai repede!*

> Să se observe că introducerea factitivului *a face*, verb agentiv prin excelenţă, face posibilă utilizarea modalelor în construcţii imperative: *Fă să poţi asta!, Fă să vrei asta!*

• Verbele *a avea, a aparţine*, ca verbe de posesie, nu acceptă imperativul afirmativ, dar acceptă, în oarecare măsură, pe cel negativ, „recomandarea" (caracteristica semantică a formei negative) fiind posibilă şi în cazul acestor verbe: **Ai avere!*, dar *Nu avea avere prea multă, căci devine stânjenitor!, *Aparţine acestui grup!*, dar *Nu aparţine acestui grup!* În combinaţie cu substantive de stare, *a avea* poate apărea şi în construcţii imperative afirmative: *Ai milă!, Ai ruşine!, Ai răbdare!, Ai frică de Dumnezeu!* (Pentru alte tipuri de verbe cu restricţii în utilizarea imperativului, vezi **Modurile personale, 5.1.3**).

3.2. Verbe unipersonale, tip special de verbe defective

3.2.1. *Verbe unipersonale* vs *verbe (tri)personale*

În limba română, unde flexiunea verbală este bogată, ***verbele unipersonale*** denumesc o clasă morfologică de verbe caracterizată printr-o flexiune incompletă de persoană, verbe care apar ***numai*** cu forme pentru pers. a 3-a, nesatisfăcând, ca atare, opoziţiile de persoană. Sub aspectul persoanei, constituie o subspecie a verbelor *defective*. Se includ aici verbe ca: *a necheza, a se oua*; *a se cuveni, a i se urî* etc., care, din motive diferite (vezi *infra*, **3.2.2**), nu apar decât cu formă de pers. a 3-a, eventual şi a 6-a.

Se opun clasei verbelor *personale* (este vorba de accepția morfologică a termenului, pentru care se adoptă şi denumirea *tripersonale*), adică verbelor cu o flexiune completă de persoană (tipul: *merg – mergi – merge*; *cânt – cânți – cântă*). Se deosebesc şi de formele verbale nepersonale (vezi **Forme verbale nepersonale, 1**; vezi şi **Modurile personale, 6.1.3**), care, satisfăcând ***toate*** contextele de persoană, rămân invariabile în trecerea de la o persoană la alta. Să se compare cu formele invariabile de conj. perf.: *(eu) să fi cântat – (tu) să fi cântat – (el) să fi cântat* sau cu situația gerunziului: *trecând (eu) – trecând (tu) – trecând (el)*, în raport cu care verbele unipersonale ***nu pot satisface*** decât contextul persoanei a 3-a (*Mi se cuvine onorariul.*, dar **mă cuvin*).

3.2.2. ***Explicația unipersonalității***

Caracteristica morfologică a *unipersonalității* are o bază sintactică, apărând ca reflex morfologic al unor particularități contextuale ale verbelor. Sunt unipersonale verbele din următoarele subclase sintactice de verbe (vezi **Clase sintactice şi sintactico-semantice de verbe, 2; 3**):

(a) verbe care nu admit deloc poziția subiect (ex. *ninge, plouă, burnițează*; *îmi pasă de, îmi arde de, mi s-a urât de, îi căşunează pe*);

(b) verbe care, deşi admit poziția subiectului, nu admit subiecte cu trăsătura [+ Uman], fie cerând subiecte cu trăsătura [+ Animat, – Uman] (ex.: *a măcăi, a mieuna, a necheza*), fie cerând subiecte cu trăsătura [– Animat] (ex.: *a apune, a bubui, a concorda, a consta, a curge, a derapa, a germina, a izvorî*);

(c) verbe care admit subiecte propoziționale sau realizate prin forme verbale nepersonale şi echivalente pronominale ale acestora (ex.: *Se cuvine să procedez cu grijă. / a proceda cu grijă. / Se cuvine asta.*; *Mă interesează să / că, Se întâmplă să, Reiese că, Mă surprinde că, Trebuie să, Urmează să / că, Îmi vine să*).

Verbele din clasa (a) apar numai cu formă de pers. a 3-a, în timp ce verbele din clasele (b) şi (c) au forme pentru pers. a 3-a şi a 6-a (*Pisica **a mieunat** toată noaptea. / Pisicile **au mieunat** toată noaptea.*; *Mi se **cuvine** onorariul. – Mi se **cuvin** banii.*).

Există verbe care în orice apariție – nemarcată stilistic – au caracteristica *unipersonalității* (vezi: *a mieuna, a necheza*; *a germina, a izvorî*; *a se cuveni, a se întâmpla*), iar altele care numai în anumite construcții dobândesc această trăsătură; *a merge, a citi*, de exemplu, sunt curent personale, satisfăcând opozițiile de persoană (*merg – mergi – merge*; *citesc – citeşti – citeşte*), dar devin unipersonale în construcții impersonale (*Se merge pe jos., Se citeşte mult.*; vezi **II, Construcții pasive şi construcții impersonale, 2**). Toate verbele impersonale au, ca reflex morfologic, unipersonalitatea, dar nu toate verbele unipersonale sunt şi impersonale (*a guița / a guici, a mieuna, a se oua*; *a decola, a germina, a izvorî* sunt verbe unipersonale, fără a fi şi impersonale).

Prin devieri stilistice, verbe frecvent unipersonale pot dobândi utilizări personale; vezi: *La Crăciun **nechezam** ca mânzii.* (I. Creangă, *Amintiri*); *Leică, **nu** mai **guici** aşa, că nu ți-am spart casa* [...] *Ce **guici** aşa, leică?! Vai, vai, Cum mai guică! Ca o purcea!* (M. Preda, *Moromeții*).

RELAȚIA VERBULUI CU ALTE CLASE LEXICO-GRAMATICALE

Clasă *deschisă* și foarte *dinamică*, verbul își îmbogățește continuu inventarul atât prin formații neologice, cât și prin creații interne, constituind, în același timp, bază lexicală pentru numeroase cuvinte aparținând altor clase lexico-gramaticale. Trecerile ***înspre*** și ***dinspre*** clasa verbului sunt nelimitate, verbul fiind o clasă extrem de productivă atât ca bază pentru alte clase, cât și ca „punct de ajungere" dinspre alte clase.

1. TRECERI *ÎNSPRE* CLASA VERBULUI

Trecerea unor baze aparținând altor părți de vorbire în clasa verbului se realizează, în primul rând, prin procese interne de ***formare a cuvintelor***. Existența unor sufixe lexicale specifice verbului, așa-numiții *clasificatori verbali derivativi*, precum și a flectivelor specifice, așa-numiții *clasificatori verbali flexionari*, având ca efect comun: încadrarea *neechivocă* a oricărei baze în clasa verbului, fac ca trecerile ***înspre clasa verbului*** să fie nelimitate.

1.1. Clasificatori derivativi

Cel mai productiv ***clasificator derivativ*** îl constituie sufixul lexical ***-iza***, sufix neologic care se atașează atât bazelor adjectivale (*acutiza, cosmeticiza, culpabiliza, globaliza, marginaliza, optimiza* etc.), cât și celor substantivale, substantive comune sau proprii, simple sau compuse prin abreviere, atât bazelor neologice, cât și celor din fondul vechi al limbii (*algoritmiza, computeriza, contoriza, igieniza, victimiza; dugheniza, maneliza; asiatiza, cotroceniza, desceaușiza, draculiza, libaniza, macdonaldiza, cederiza, feseniza, pedeseriza* etc.), dând naștere unor formații verbale paralele, una cu utilizare tranzitiv-cauzativă, iar cealaltă, cu utilizare intranzitiv-reflexiv-eventivă:

Intervenția televizată a lui G. ***a acutizat*** *conflictul.* vs *După intervenția televizată, conflictul* ***s-a acutizat.***;

După Revoluție, micii întreprinzători ***au dughenizat*** *întreaga Capitală.* vs *După Revoluție, întreaga Capitală* ***s-a dughenizat.***;

Guvernanții încearcă ***să cosmeticizeze*** *realitatea.* vs *Realitatea* ***se cosmeticizează****, din timp în timp, prin măsuri populiste.*

Alte sufixe specific verbale, cu productivitate mai mică decât *-iza*, sunt:

- ***-ifica***, sufix neologic, care, atașat bazelor adjectivale (*clarifica, diversifica, simplifica*) sau substantivale (*deșertifica*), dă naștere, ca și cel anterior, perechii verb cauzativ vs verb eventiv: *Noua soluție* ***simplifică*** *rezolvarea.* vs *Rezolvarea* ***se simplifică.***;

• -*(i)ona*, sufix neologic, care, ataşat bazelor substantivale (*a atenţiona, a concluziona, a fracţiona, a inscripţiona, a obstrucţiona, a ocaziona, a porţiona*), creează verbe de tip agentiv, adesea de tip delocuţional, ultimele obţinute de la grupuri locuţionale: *a atenţiona* „a (atrage) atenţia", *a concluziona* „a (trage o) concluzie";

• *-ui*, sufix din fondul vechi al limbii, care, ataşat bazelor substantivale (*a cerui, a pietrui, a smălţui*), creează verbe de tip agentiv, cu sens special cauzativ „a face să se acopere cu ceară, smalţ etc", exprimând exercitarea unor acţiuni, practicarea unor profesii. Se constată o revigorare a lui în româna actuală (vezi mai recentele: *a bipui, a brandui, a chatui, a şmenui* (arg.), *a ţepui* (arg.) „a trage o ţeapă", *a zipui*; vezi şi **Diversificare flexionară. Clasificarea verbelor după criteriul flexiunii, 1.5.2**);

• *-i; -a*, sufixe lexico-gramaticale, ataşate bazelor adjectivale (*a acri, a adânci, a cuminţi, a definitiva, a domestici, a domoli, a frăgezi*; *a gheboşa, a îngusta*). Asociate adesea cu prefixele **în- / îm-**, în formaţii parasintetice obţinute de la adjective sau substantive (*a îmbătrâni, a îmbolnăvi, a îndârji, a îngrăşa, a însănătoşi*), creează fie perechi verbale cauzativ vs eventiv (*Necazurile îl* ***îmbolnăvesc***. vs *El se* ***îmbolnăveşte***.), fie verbe de relaţie (de vecinătate, de rudenie etc.: *a se înfrăţi, a se înrudi, a se învecina*), fie verbe delocuţionale (*a încapsula, a îndosaria, a împământa*). Pentru ultimele, procesul de formare este mai complex, intervenind, alături de derivare, şi compunerea delocuţională (vezi *infra*, **1.5**);

• sufixele *-âi, -ăi, -(ă)ni* (şi variantele lor fonetice) se ataşează numeroaselor formaţii onomatopeice, creând verbe care exprimă acţiuni şi evenimente însoţite de zgomote (*a bâzâi, a cârcâi, a fâlfâi, a fâşâi, a gâlgâi, a mârâi, a pârâi, a scârţâi, vâjâi*; *a chiorăi, a croncăi / a croncăni, a foşăi, a grohăi, a ronţăi, a şontâcăi, a zornăi, a zupăi*; *a bufni, a pufni* etc.);

• sufixul *-ări*, ataşat bazelor substantivale (*frunzări, maimuţări*);

• ufixul *-isi*, total neproductiv în româna actuală, ataşat bazelor substantivale (*aerisi, plimbarisi*).

1.2. Clasificatori flexionari

Trecerile ***înspre*** clasa verbului se realizează şi prin *clasificatori flexionari*, rolul esenţial revenind celor două sufixe de prezent [*-ez-~-eaz-*]; [*-esc~-eşt-*], morfemelor mobile, precum şi cliticelor de acuzativ, a căror ataşare la o bază, oricât de inedită ar fi, încadrează neunivoc noua formaţie în clasa verbului: *femeia care* ***îl body-guard-ează*** *pe Năstase* (Rlib, 2005), *Ţepeneag* ***să se fi berind-at***? (P. Goma, *Jurnal*), *Elţin* ***l-a bum-bum-it*** *pe G.* (Rlib, 1996), *Pe site-ul* [...] *găsiţi un patch.* ***Downloadaţi-l*** *cu încredere.* (*apud* A. Ştefănescu, *Corpus*).

1.3. Prefixare

Verbul „apelează" şi la prefixe, care, în raport cu sufixele, păstrează clasa lexico-gramaticală a bazei, cuvântul nou format rămânând în clasa verbului. Identic se comportă:

• aspectualul repetitiv *re-* (*a rechema, a reciti, a reface, a reînnoi, a repune*);

• privativul ***dez-*** / ***des-*** / ***de-*** (*desăra, desface, desțeleni, deszăpezi, dezdoi, dezmoșteni*; uneori prefixul înlocuiește alt prefix);

• temporalul ***ante-*** (*antedata, antepune*);

• comitativul ***com-*** / ***con-*** / ***co-*** (*coexista, conlucra, conviețui, coopera*);

• ***răs-*** / ***răz-***, cu diverse valori: „repetare", „intensitate" (*răscumpăra, răsciti, răscoace, răzgândi*);

• ***pre-***, cu diversele valori: „împrăștiere", „extindere", „anterioritate", „insistență", „repetare" (*presăra, prelungi, prepune, precumpăni, preface, prestabili*);

• ***între-***, cu diversele valori: „reciprocitate", „aproximare / parțialitate", „suprimare" (*întrepătrunde, întrajutora, întredeschide, întrevedea, întrerupe*).

Diferit se comportă:

• cauzativ-eventivele și delocutivele ***îm-*** / ***în-***, care, asociate sufixelor lexico-gramaticale (vezi *supra*, **1.1**), convertesc baze nonverbale în formații verbale (vezi *a (se) îmbolnăvi, a (se) îmbunătăți, a se împrieteni, a (se) împuțina, a (se) îngrășa, a întineri* etc.).

1.4. Derivare regresivă

Alături de procedeul derivării progresive (în primul rând, al sufixării), intervine cu același efect de obținere a unui verb, dar cu productivitate mult scăzută, ***derivarea regresivă***. Având ca punct de plecare o familie de termeni neologici, legați printr-un radical comun, s-a reconstruit, pe teren românesc, printr-un proces analogic, verbul absent din familie. În procesul derivativ, intervine și un sufix lexico-gramatical de tip verbal. Astfel,

pictor, pictură → vb. *picta*; ***auditor, audiție, audiență*** → vb. *audia*; ***canotaj, canotor*** → vb. *canota*; ***candidat, candidatură*** → vb. *candida*; ***selecție, selectiv, selector***→ vb. *selecta*; ***legislație, legislatură*** → vb. *legisla*; ***translator*** → vb. *transla*; ***preliminar*** →vb. *prelimina*; ***vernisaj***→vb. *vernisa*; ***antologie***→vb. *antologa*.

1.5. Compunere

Compusele având ca rezultat verbe sunt mai puțin numeroase decât derivatele, procedeul fiind mult mai puțin productiv în ansamblul limbii române, în mod special pentru clasa verbului.

• Mai frecvente sunt formațiile obținute cu *prefixoide*. Dintre prefixoide, foarte productiv în româna actuală este ***auto-***, care, atașându-se bazelor verbale, nu schimbă clasa morfologică a acestora. Rolul lui este de dezambiguizare a formelor verbale reflexive, specificând reflexivul propriu-zis cu funcție de complement direct și distângându-l de alte valori ale reflexivului: *a se autoamăgi, a se autoapăra, a se autocaracteriza, a se autodenunța, a se autodepăși, a se autoeduca, a se autointitula, a se autoproclama* etc. Să se compare: *La acest examen, el* ***s-a autodepășit*** (reflexiv propriu-zis, unde cliticul reflexiv ocupă poziția de OD) vs ***S-a depășit*** *producția la toți parametrii* (reflexiv pasiv) (vezi **II, Construcții reflexive și construcții reciproce, 1.2.1.1**).

Alte prefixoide, mai puțin frecvente, apar în anumite compuse, care, simultan, sunt compuse delocutive (obținute de la grupuri locuționale) și derivate cu sufix lexico-gramatical (tipul: *a îngenunchea, a înlătura, a înmâna, a îmbrățișa, a întruchipa, a întruni*; vezi și *supra*, **1.1**).

• *Compusele propriu-zise* sunt puțin numeroase, limitându-se la câteva formații mai vechi cu structura Adv + Verb (*a binecuvânta, a binedispune, a binemerita, a binevoi*). Topica internă atipică, având adverbul de mod antepus, reprezintă un semn de obținere prin calc a acestor formații. Vezi și mai recentul *a se sinucide* (*sine* + *ucide*), formație calchiată după franceză. O formație veche, creată pe teren românesc, dintr-o formulă de enunțare (de urare), este *a mulțumi* (*mulți* + *ani*). Alte compuse sunt formații glumețe, accidentale (*a furlua, a furgăsi*).

1.6. Procesul locuțional. Crearea locuțiunilor verbale

O modalitate frecventă de trecere în clasa *funcțională a verbului* este cea a transformării grupurilor sintactice analizabile, în speță a grupurilor verbale, în grupuri *neanalizabile, locuționale,* proces complex de pierdere a autonomiei lexicale și morfosintactice a elementelor componente. ***Locuțiunile verbale*** reprezintă, în raport cu verbul-suport al locuțiunii, a cărui prezență este obligatorie în orice locuțiune verbală, unități lexicale și gramaticale distincte, inventarul locuțiunilor lărgind considerabil inventarul de unități verbale ale limbii române.

Trecerea de la un grup verbal analizabil (verb + complement, verb + subiect sau verb + circumstanțial) la o unitate frazeologică de tip locuțional reprezintă, atunci când locuțiunea este creată pe teren românesc, și nu împrumutată sau calchiată, un proces de lungă durată, antrenând modificări importante la toate nivelurile limbii:

(a) La nivel *lexico-semantic,* procesul de transformare în locuțiune înseamnă pierderea autonomiei lexicale a elementelor constitutive, astfel încât sensul global al locuțiunii nu se constituie din însumarea sensurilor elementelor componente.

(b) a nivel *sintactic,* procesul se manifestă prin perturbarea totală sau parțială a valențelor elementelor componente, iar, din punctul de vedere al verbului-suport, prin pierderea capacității de a primi actanți și de a atribui roluri tematice. Locuțiunea în ansamblu se comportă ca o unitate sintactică, primind actanți și atribuind, global, roluri tematice, actanți și roluri diferite de ale verbului-suport folosit autonom.

(c) La nivel *morfologic,* procesul locuțional determină pertubări de flexiune, care, cu excepția flexiunii verbului-suport, se manifestă în flexiunea celorlalte componente flexibile ale locuțiunii, în speță, a componentelor de tip nominal, care devin invariabile.

Dacă modificările de la (a-b) privesc toți componenții locuțiunii, modificările de tip (c) nu afectează verbul-suport, ci numai celelalte componente ale grupului (să se compare, sub aspect flexionar, comportamentul diferit al componentelor din locuțiunile: *a da foc, a-și bate joc, a ține minte,* unde verbele-suport ***a da, a bate, a ține*** apar cu oricare dintre formele lor flexionare: ***dau foc, dădeam foc, voi da foc,***

aş da foc, daţi foc!, dând foc etc., în timp ce componentele nominale apar cu formă unică, nemaiparticipând la opoziţiile de număr şi de articulare).

Locuţiunile verbale, odată constituite, prezintă toate disponibilităţile combinatorii ale unui centru verbal, satisfăcând tipare sintactice dintre cele mai diverse (vezi **Clase sintactice şi sintactico-semantice de verbe, 2**):

- Realizează structuri bivalente tranzitive, cu obiectul direct exprimat ca nominal sau ca propoziţie conjuncţională (*Şi după ce-**am pus la cale** unele ca aceste*, I. Creangă, *Amintiri*; *Mai pasă de **ţine minte** toate **cele**.*, *ibid.*; *Ştiu dinainte ceea ce **au de gând să** izvodească puternicii pământului.*, *ibid.*). Structurile tranzitive pot fi pasivizabile sau reflexivizabile, după regulile curente de pasivizare / reflexivizare ale verbului: *Toate detaliile **au fost ţinute minte**.* (pasiv); *Şi unde prisoseşte darul **nu se** mai **bagă în samă** amarul.* (reflexiv-pasiv), I. Creangă, *ibid.*; *Dacă aici se spune că oamenii urmăresc fericirea* [...] ***se are în vedere** un cu totul alt sens al cuvântului.*(reflexiv-pasiv), M. Cărtărescu, *De ce iubim femeile*; Ei ***s-au ţinut minte** (unul pe celălalt) o viaţă întreagă.* (reflexiv reciproc).
- Realizează structuri bivalente intranzitive, construite fie cu dativul: *vom putè **veni de hac** şi **Spânului**.*(I. Creangă, *Harap-Alb*), *El, sireicanul, mi ţ-o vede şi **dă de ştire lui Păsărilă**.* (*ibid.*), fie prepoziţional, cu selecţia unei anumite prepoziţie: *dacă **n-am ţinut samă de** vorbele lui* (I. Creangă, *Amintiri*), *Să-l învăţ eu **a-şi** mai **bate** altă dată **joc de** om!* (*ibid.*), ***la** care **luam parte** cu cea mai mare însufleţire!* (*ibid.*), ***De** stăpâni calici **mi-am avut parte**.* (I. Creangă, *Harap-Alb*), ***De** aşa ceva **n-am avut parte**.* (A. Pleşu, *Despre îngeri*).
- Realizează structuri bivalente intranzitive şi impersonale, fie neacceptând deloc poziţia subiectului (*de **nu-i păru rău** după Ion.*, I. Creangă, *ibid.*), fie acceptând poziţia de subiect, pe care o realizează însă ca propoziţie conjuncţională (*căci **nu** mai **era de chip** să doarmă.*, *ibid.*).
- Realizează structuri monovalente intranzitive personale, fie nereflexive (vezi: *a o lua la sănătoasa, a o lua razna*), fie cu reflexiv obligatoriu (vezi: *a-şi da seama, a-şi aduce aminte, a-şi lua tălpăşiţa, a-şi sări din minţi, a-şi ieşi din fire, a se strica de râs*), la unele dintre cele reflexive fiind încă transparentă valoarea originară de reflexiv posesiv. Ca structuri marcate stilistic, locuţiunile încorporează adesea clitice ale enunţării, incluzând frecvent clitice personale de acuzativ cu valoare neutră (*a o lua la sănătoasa, a o lua razna*) sau clitice de acuzativ sau de dativ reflexiv (*a se strica de râs, a-şi da seama*). Chiar şi cliticele de dativ cu valoare posesivă se transformă, în momentul pierderii transparenţei sintactice a grupului, în clitice ale enunţării; vezi : *a-şi rupe gâtul, a-şi veni în fire, a-şi ieşi din minţi, a-i trece prin cap,* unde cliticele de dativ, cu sens originar posesiv, ajung să se includă obligatoriu în componenţa locuţiunii.

Trecerea de la statutul de grup analizabil la cel de grup locuţional antrenează, în multe situaţii, modificări de construcţie şi de regim, evidente mai ales în cazul în care verbul autonom din structura primară era folosit tranzitiv (vezi: *ai **toată voia** de la mine să... → ai **voie** să...*; *a da **răspunsul că**... → a da **răspuns că**...*; *a avea **obiceiul** să...→ a avea **obicei** să...*). Originea primar tranzitivă, cu ocuparea poziţiei de complement direct, are încă efecte asupra regimului global al locuţiunii, care, cel puţin în stadiul actual de limbă, rămâne intranzitiv.

2. TRECERI *DINSPRE* CLASA VERBULUI

Trecerile ***dinspre*** clasa verbului spre alte clase lexico-gramaticale sunt numeroase, bazele verbale intervenind în procese morfosintactice diverse, fie în procese de derivare progresivă şi de derivare regresivă, fie în procese de conversiune sau de compunere, toate având acelaşi efect de convertire a bazelor verbale în formaţii lexicale noi care aparţin altor clase lexico-gramaticale.

2.1. Derivare propriu-zisă (sufixare)

Situaţiile de ***derivare propriu-zisă*** (***progresivă***) care au ca punct de plecare baze verbale convertite în alte clase morfologice (în substantive, adjective sau adverbe) sunt extrem de frecvente. În procesul de schimbare de clasă morfologică, intervine un inventar bogat de sufixe, multe dintre ele cu mare productivitate.

2.1.1. *Postverbale substantivale*

Sufixele care convertesc bazele verbale în *formaţii substantivale* introduc următoarele valori lexicale:

- valoarea abstractă de „nume de acţiune" / „nume de stare", dar şi de „rezultat al acţiunii": ***-are*** (*crezare, vânzare*); ***-re*** (*administrare, publicare, vedere, trecere, citire, hotărâre*); ***-inţă*** (*căinţă, cerinţă, trebuinţă, voinţă*); ***-anie / -enie*** (*pierzanie, petrecanie, vedenie*); ***-eală / -ială*** (*ciuguleală, croială, cheltuială, pripeală*); ***-ciune*** (*urâciune, spurcăciune*); ***-(t)ură*** (*încărcătură, julitură, săritură*); ***-mânt*** (*legământ, jurământ*); ***-ment*** (*antrenament*); ***-ţie*** (*administraţie, preparaţie*); ***-aj*** (*aterizaj, linşaj, masaj, viraj*); ***-âş*** (*coborâş*) ; ***-iş*** (*treieriş*);***-uş*** (*urcuş, frecuş*); ***-toare*** (*vânătoare*). În acest inventar, se cuprind atât sufixe din fondul vechi al limbii, cât şi neologicele *-ţie, -aj*, ultimele prezente în formaţii neologice analizabile, în sensul recunoaşterii elementelor componente : bază + sufix.

Formaţiile în ***-re***, tipar *gramaticalizat* (prin marea regularitate şi marea frecvenţă care le caracterizează), au ridicat, în lingvistica românească, o dezbatere teoretică privind modul lor de obţinere, mai exact dacă aparţin *derivării* cu sufixul abstract ***-re*** sau *conversiunii* dintr-un infinitiv lung.

Trebuie interpretate ca *derivate* creaţiile din fondul vechi al limbii: *crezare, făcare, lingare, născare, păscare, petrecare, pierzare, vânzare, zăcare.* Argumentul îl consituie apartenenţa bazelor verbale corespunzătoare la conjugările cu infinitivul în *-e* (*a crede, a face, a linge, a naşte, a paşte, a petrece, a pierde, a vinde*) sau în *-ea* (*a zăcea*), al căror infinitiv lung este ***-ere***, şi nu ***-are***, ca în formaţiile analizate. De altfel, pentru unele baze, există forme paralele, în raport de sinonimie (parţială), cu ***-ere*** şi ***-are*** (vezi formele: *naştere – născare, facere – făcare, pierdere – pierzare, zăcere – zăcare*; vocala accentuată este notată prin subliniere).

Interpretarea celorlalte formaţii în ***-are / -ere / -ire / -âre***, mult mai numeroase decât primele, ca formaţii obţinute prin *conversiune* sau *derivare sufixală* este discutabilă. Nimeni nu se îndoieşte că la origine, când exista un infinitiv lung verbal, trecerea în clasa substantivului a fost un procedeu de conversiune, permiţând diferenţierea lexico-gramaticală a celor două forme. Dată fiind apariţia ***cu totul*** izolată, ***nefuncţională,*** în stadiul actual de limbă,

a infinitivului lung cu valoare verbală (vezi **Forme verbale nepersonale, 2.2.2.1**), există toate motivele să se susţină că astăzi intervine fenomenul derivării postverbale cu sufix cu valoare abstractă. Faptul că în limba actuală se înregistrează formaţii abstracte în *-are* fără să existe o bază verbală corespunzătoare este un argument suplimentar pentru soluţia derivării şi pentru caracterul extrem de productiv al acestui sufix abstract.

Majoritatea sufixelor abstracte se ataşează bazelor infinitivale. Există însă şi un sufix care selectează în exclusivitate baze participiale, pe care le convertesc în formaţii substantivale abstracte (ex.: *strânsură, fiertură, coptură, ruptură*);

- valoarea de „nume de agent": ***-(ă / i / a)tor*** (*ambalator, cititor, învăţător, lucrător*); *-(ă / i)**toare*** (*învăţătoare, muncitoare, vânzătoare*); ***-ant*** (*declarant (vamal), manipulant, speculant*); ***-ar*** (*sugar*); ***-er / -eză*** (*broder- brodeză*); ***-aci*** (*sugaci*); ***-uş*** (*trepăduş*);
- valoarea de „nume de instrument": ***-(ă)tor*** (*tocător, stingător*); *-(ă)**toare*** (*cingătoare, spânzurătoare, strecurătoare*); ***-ău*** (***mestecău***).

Creaţiile substantivale postverbale păstrează, într-un grad mai mare sau mai mic, *natura verbală* a bazei. Particularităţile de tip verbal, a căror manifestare este sintactică şi semantico-sintactică (nu şi flexionară!), apar în gradul cel mai înalt în cazul formaţiilor abstracte denumind acţiunea, formaţii care au ca punct de plecare verbe agentive, dar se manifestă, în grade diferite, şi în cazul formaţiilor de la verbe nonagentive ; vezi, de exemplu, construcţii ca: *atribuirea de burse **studenţilor în acest an**, primirea de cărţi **de către studenţi**, plecarea **acum / din când în când / cu avionul la Paris**, dependenţa **de părinţi până târziu**, predispunerea **la îmbolnăviri**, medierea **între noi**, presupunerea **că vor reuşi**, dorinţa **să reuşească**, întrebarea **dacă vor reuşi***, unde ceea ce s-a notat cu aldine reprezintă determinări păstrând regimul verbului de origine sau reprezintă compliniri circumstanţiale specifice verbului (vezi **Substantivul, 4.4**).

2.1.2. *Postverbale adjectivale*

Alte sufixe convertesc bazele verbale în ***formaţii adjectivale***, introducând valori semantice specifice adjectivului: fie valoarea de „calificare", fie pe cea de „determinare" / „categorizare" (adică de restrângere a clasei de referenţi desemnate prin substantiv la subclase ale acestuia).

- Din prima categorie de sufixe, fac parte: ***-os / -ios / -cios / -ăcios*** (vezi: *arătos, lunecos, mâncăcios, plângăcios, sângeros, sfărâmicios, supărăcios, tăios*); ***-ăreţ*** (ex. *descurcăreţ, iubăreţ, înfigăreţ, petrecăreţ, plângăreţ, vorbăreţ, zâmbăreţ*), ***-uc*** (*uituc*), sufixe care „îndepărtează" total adjectivul de natura verbală a bazei. Adjectivele astfel create aparţin clasei celor *de calificare / evaluare*, suportând gradarea şi antepunerea ca orice adjectiv calificativ (*mai arătos, mai tăios, foarte mâncăcios, foarte uituc*; *plângăciosul copil, înfigăreţul coleg*).
- Din a doua categorie, fac parte sufixele: *-(ă / a / i)**tor*** (ex. *rezultate **referitoare** la resursele energetice, violenţă **cauzatoare** de moarte, echipă **deţinătoare** a trofeului, suferinţă **premergătoare** morţii, debut **dătător** de speranţe, instalaţie **distribuitoare** de energie*); ***-ant / -ent*** (*ţări **participante** la conferinţă, metale **rezistente** la şocul termic, împrejurări **proliferante** de comic* (Rlit, 2003);

-nic (*copil **dornic** de învăţătură*); ***-bil*** (*materiale **utilizabile** în construcţii, rezultate **comparabile** cu cele anterioare*). Adjectivele astfel create aparţin, în mare parte, clasei celor categorizante, neacceptând testele calificării (nu acceptă gradarea; nu acceptă antepunerea), dar satisfăcând testul identificării (***numai acele** rezultate referitoare la concursuri, **numai acea** echipă deţinătoare a trofeului*). Sufixele din a doua grupă asigură conservarea trăsăturilor sintactice de natură verbală (vezi subordonaţi de tip verbal ca: *suferinţă **premergătoare morţii**, ţări **participante frecvent la concurs**, copil **dornic** să înveţe, familii **încrezătoare în reuşită** / **că** vor reuşi*).

2.1.3. *Postverbale adverbiale*

Cu inventar şi productivitate reduse, apar şi sufixe care convertesc o bază verbală într-una adverbială; vezi: ***-âş*** (*chiorî →chiorâş, târî →**târâş***), creând adverbe de mod.

2.2. Derivare regresivă

Bazele verbale constituie un punct de plecare în variate procese de ***derivare regresivă***. Procedeul derivării regresive are ca rezultat substantive abstracte, care intră în relaţie de sinonimie (parţială sau totală) cu celelalte formaţii postverbale abstracte. Rezultatul îl constituie crearea fie de substantive abstracte neutre, fie de substantive abstracte feminine:

- substantive neutre: *asalt, avânt, astâmpăr, auz, blestem, cânt, descânt, dezgheţ, dezvăţ, greş, îndemn, îngheţ, înot, învăţ, jind, miros, omor, plac, polei, răsfăţ, suspin, trai, treier, tremur, văz, zbor*;
- substantive feminine: *bârfă, ceartă, ducă, făgadă, goană, joacă, lipsă, pază, pâră, plămadă, poruncă, prigoană, rugă, teamă, ură, veghe.*

Procedeul, fără a fi foarte productiv, continuă a fi folosit în româna actuală, după cum probează formaţiile verbale neologice având ca rezultat postverbale substantivale regresive de tipul: *accept, balans, condens, denunţ, deranj, dezinteres, ramburs, speculă, vomă.*

În raport cu formaţiile derivate propriu-zise, situaţia postverbalelor regresive diferă de la un verb la altul. Unele nu au corespondent sufixal (*înot,* dar **înotare*; *astâmpăr,* dar *?astâmpărare, avânt,* dar *?avântare*). Altele, deşi au corespondent sufixal, îşi specializează ca uz fiecare formă (***îngheţarea** anului şcolar,* dar ***îngheţul** din aprilie*), ajungându-se, în cazul regresivelor mai vechi, până la limitări excesive ale uzului, asemănătoare acelora din formaţiile fixe (*dor de **ducă**,* dar imposibil **dor de **ducere***; *după bunul **plac***, dar imposibil **după bună **plăcere***).

2.3. Conversiune

Conversiunile din baze verbale sunt numeroase. Unele sunt conversiuni *sistematice,* adică repetabile pentru (cvasi)totalitatea bazelor aparţinând clasei verbului. Altele, fără să fie sistematice, sunt totuşi *curente,* fiind realizate cu aceleaşi procedee şi caracterizând un număr mare de forme verbale. Altele, dimpotrivă, sunt rare, *accidentale,* având adesea intenţie stilistică.

Trebuie observat că ***nu verbul în ansamblu*** intervine în operațiile de conversiune, ci intervin, mai ales, ***formele verbale nepersonale*** ale acestuia, care, prin natura lor, se „îndepărtează" de trăsăturile verbului prototipic, pierzând trăsătura predicativității (vezi **Forme verbale nepersonale, 1**). Cu această caracteristică a nonpredicativității și cu trăsătura lor comună de a se „așeza" între clasa verbului și alte părți de vorbire, trecerea spre alte clase lexico-gramaticale este mai ușor de realizat. De la o formă verbală personală, conversiunea este anevoioasă și se limitează fie la câteva situații de adverbializare de la verbe de tip modal, fie la situații marcate stilistic din limbajul poetic (vezi *infra*, **2.3.3**), ultimele neconstituind altceva decât substantivizări autonimice, adică utilizări ale formelor verbale personale nu pentru sensul acestora, ci pentru a se autodesemna.

2.3.1. ***Conversiuni sistematice***

În clasa *conversiunilor sistematice ale formelor nepersonale* se includ ***substantivizarea supinului*** (vezi **Forme verbale nepersonale, 4.3**) și ***adjectivizarea participiului*** (vezi **Forme verbale nepersonale, 3.3.3**).

• Trebuie deosebit, în cazul *supinului*, un supin cu manifestare *mai verbală* și unul cu manifestare *mai nominală* (vezi **Forme verbale nepersonale, 4.3**), dar amândouă prezentând trăsături care îl „îndepărtează" de caracteristicile verbului prototipic. Indiferent de natura *mai verbală* sau *mai nominală* a supinului, supinul păstrează, în orice apariție, într-un grad mai mare sau mai mic, și trăsături de tip verbal. Includerea în clasa **supinului nominal** ține de manifestările morfosintactice specifice substantivului (articulare, forme de caz, determinare prin adjectiv: *binefacerile* ***mersului*** *pe jos*; ***acest așteptat*** *în ploaie*), iar includerea în clasa **supinului verbal** ține în exclusivitate de manifestarea sintactică tipică verbului, prezentând în comun cu verbul actualizarea complementului direct, deci a unui nominal legat direct, neprepozițional, de verb (*Am de citit două* ***capitole.***, *Termină de pregătit* ***examenul.***, *Se apucă de citit* ***ziarul.***, *mașină de tăiat* ***sârmă***; *niște băieți care aveau să se țină doar de pileală și de* ***cântat în cor balade*** *sinistre*, M. Cărtărescu, *De ce iubim femeile*).

• ***Adjectivizarea participiului*** se manifestă atât flexionar, cât și sintactic. *Morfologic*, se manifestă prin flexiunea de tip adjectival (*corn* ***ars*** – *pâine* ***arsă***; *gustul pâinii* ***arse***), iar, *sintactic*, prin prezența în contextele și cu funcțiile sintactice ale adjectivului, caracterizându-se, în orice apariție, prin acord. Prezența, în cazul adjectivului participial, într-un grad mai mare sau mai mic, a trăsăturilor de tip verbal și, dimpotrivă, „îndepărtarea" într-un grad mai mare sau mai mic de natura verbală a bazei sunt caracteristici care țin de tipul de verb de la care provine participiul.

Dacă participiul provine de la un verb agentiv, originea verbală a acestuia este mai transparentă, manifestându-se, sintactic, prin păstrarea unor vecinătăți de tip verbal, iar, semantic, prin încorporarea unor trăsături de timp și de aspect, de diateză [+ Trecut, + Perfectiv, + Pasiv] (vezi compatibilități precum: *eleva examinată* ***ieri / azi-dimineață de către***, dar incompatibilitatea **eleva examinată* ***peste două ore / săptămâna viitoare***).

Dacă participiul provine de la un verb nonagentiv de stare, natura verbală se manifestă într-un grad mai mic, adjectivul participial, de tip *evaluativ*, pierzând orice caracteristici temporale şi aspectuale (*De înfricoşată* ***cum era / cum este / cum va fi***).

Nu toate participiile sunt adjectivizabile, posibilitatea de adjectivizare fiind determinată de tipul semantico-sintactic de verb. Ea se limitează la participiile provenind de la verbe tranzitive şi de la majoritatea verbelor ergative (*avere bine administrată, casă arsă, frunză căzută, fată ajunsă la destinaţie, fată plecată, profesoară devenită inspectoare*), fiind însă neacceptată de verbele intranzitive inergative (*om *înotat / *strănutat / *şchiopătat / *tuşit*; vezi **Forme verbale nepersonale, 3.3.3**).

2.3.2. ***Conversiuni curente***

În clasa *conversiunilor curente*, fără a fi sistematice, se includ:

• ***Adjectivizarea gerunziului***, trăsătură mai rară decât cea a participiului. În stadiul actual al limbii şi în utilizarea ei nemarcată stilistic, acest tip de conversiune se limitează la câteva forme de gerunziu: *rană* ***sângerândă***, *lampă* ***fumegândă***, *femeie* ***suferindă***, *apă* ***clocotindă***, *producţie* ***crescândă / descrescândă***. Cu funcţie stilistică, clişeul poetic al gerunziului adjectivizat, calchiat după franceză, caracteriza poezia secolului al XIX-lea. Tiparul este astăzi aproape abandonat, foarte puţine dintre gerunziile adjectivizate continuând să apară în uz (*aburind-ă, crescând-ă, născând-ă, sângerând-ă, suferind-ă, şezând-ă*: *poziţie şezândă*).

• ***Substantivizarea participiului***, trăsătură explicabilă prin natura *adjectivală* a acestuia (vezi *supra*, **2.3.1**). Ca orice adjectiv, exceptând adjectivele pronominale, şi cele participiale se pot substantiviza, fie prin mijloace morfosintactice (vezi: ***Aleşii poporului*** *ne-au trădat aşteptările.*, ***Învăţaţii secolului*** *trecut aveau o pregătire enciclopedică.*), fie prin mijloace exclusiv sintactice, deci prin aşezarea în contexte tipic substantivale; vezi: *spitalul* ***de arşi***, *Spune* ***vrute*** *şi* ***nevrute***., *Sunt rechemaţi câţiva* ***trimişi*** *ai noştri de peste hotare.*, *câţiva* ***nespălaţi*** *de copii.*

> Trebuie deosebit participiul substantivat de supinul substantivat, confuzie posibilă, dată fiind omonimia celor două forme. Distincţia este una semantică: supinul substantivat este un postverbal abstract, denumind acţiunea, starea sau evenimentul, parafrazabil prin „faptul de a", în timp ce participiul substantivat este un postverbal nonabstract, denumind Agentul sau Pacientul, parafrazabil printr-o propoziţie relativă „cel care a făcut, a suferit o acţiune / stare", „ceea ce rezultă dintr-o acţiune / stare". Să se compare: ***spusele*** *mele* (participiu substantivat, cu sensul „cele ce au fost spuse / ceea ce a fost spus") cu ***spusul*** *pe dinafară* (supin substantivat, cu sensul „faptul de a spune"); *El este* ***alesul*** *nostru.* (participiu substantivat, cu sensul „cel care a fost ales") cu ***alesul*** *grâului de neghină* (supin substantivat, având sensul „faptul de a alege"); *un spital de* ***arşi*** (participiu substantivizat, dezvoltând sensul „persoană care are / a suferit starea de arsură") vs ***arsul*** *mâncării de către gospodină* (supin substantivat, având sensul „faptul de a se arde").

• ***Adverbializarea participiului***, posibilă ca urmare a naturii *adjectivale* a participiului (vezi *supra*, **2.3.1**). Ca orice adjectiv calificativ, participiul calificativ

admite şi el adverbializarea; ex. *Profesoara vorbeşte **răguşit** / **ascuţit** / **ţipat** / **gâtuit** / **stins**; Carnea se fierbe **separat** / **înăbuşit**.* (S. Marin, *Carte de bucate*), *Ea se comportă, **voit** sau **nevoit**, dictatorial.*

• ***Adverbializarea supinului***, tipar de construcţie limitat, prezent în câteva structuri inversate, care, la origine, conţin un supin consecutiv (vezi **Forme verbale nepersonale, 4.3.4.1**): *un fel de rouă **neînchipuit** de limpede* (D. Grigorescu, *Marile canioane*), *înfăţişări **neaşteptat** de triste* (*ibid.*), *bătătorind lucerna pe o suprafaţă **de necrezut de mare*** (M. Cărtărescu, *De ce iubim femeile*).

• ***Substantivizarea gerunziului***, fenomen mai rar decât substantivizarea participiului. Apare fie prin calc lingvistic (vezi: *un ieşind, **un intrând***), fie prin intermediul utilizărilor adjectivale, uşor de substantivizat mai ales în cazul sensului evaluativ / calificativ al adjectivului (***suferinzii** din spitalele de psihiatrie*).

• ***Adverbializarea verbului*** are drept rezultat câteva adverbe modalizatoare, cu diverse valori de modalitate: *poate, trebuie* (*că*), *parcă, cică,* toate subordonate modalizatorilor de opinie (vezi **I, Adverbul, 6.1.4; II, Modalizarea, 2.1**). Sunt rezultate fie din adverbializarea unor verbe, ele însele cu valoare modală (*poate, trebuie*), fie prin încorporarea conjuncţiei de subordonare (*parcă, cică*). În limba veche funcţionau adverbial unele gerunzii, dintre care româna actuală păstrează numai forma *curând.* Gerunziul apare în componenţa unor formaţii locuţionale adverbiale: *la drept vorbind, vrând-nevrând.*

• ***Relaţia verb – interjecţie*** se manifestă în ambele sensuri (vezi şi **Interjecţia, 5.1.3**). Numeroase interjecţii onomatopeice stau la baza unor forme verbale derivate (vezi *supra*, sufixele ***-âi, -ăi***, -(***ă***)***ni***, **1.1**); unele interjecţii de adresare pot primi afixe verbale (vezi ***haidem, haideţi***); altele pot primi clitice verbale (*iată-l, na-ţi-l*). Şi, invers, unele verbe alunecă spre utilizări interjecţionale, prezentând devieri de flexiune şi de valenţe care le „îndepărtează" de utilizarea verbală propriu-zisă. Este cazul interjecţiilor *uite* şi *poftim,* cu toate utilizările lor discursive (*uite,* devenit sinonim al prezentativului deictic *iată,* iar *poftim,* cu utilizări discursive mult mai diversificate; vezi $poftim_1$ (– *Mergem la concert. Am cumpărat bilet.* / – ***Poftim?*** *Repetă, te rog.*, rugăminte de întrerupere a mesajului şi de reluare a replicii, în vederea ajungerii ei intacte la alocutor); $poftim_2$ (– *Ţi-am adus banii.* ***Poftim!*** – indicare a obiectului, a situaţiei); $poftim_3$ (***Poftim** la masă!* – invitaţie politicoasă); $poftim_4$ (*Vreau să renunţ la facultate.* – ***Poftim?!*** – nedumerire, reproş).

• ***Relaţia verb – prepoziţie / conjuncţie*** priveşte participiul şi gerunziul, şi nu formele personale. Excepţie face conjuncţia disjunctivă *fie,* obţinută prin conversiune de la conjunctivul verbului *a fi.*

Prin conversiune se explică prepoziţia *datorită,* obţinută de la participiu şi păstrând regimul de dativ al verbului.

> Prepoziţia *mulţumită* are etimologie nesigură, propunându-se atât conversiunea din participiu (acelaşi tipar cu *datorită*), cât şi conversiunea din vechiul substantiv *mulţumită.*

În cazul unor gerunzii, apare tendinţa de transformare în conectori sau de includere în componenţa unor conectori, fără ca procesul de conversiune să fie total

încheiat. Astfel, gerunziul *privind* tinde a se folosi prepozițional (*Legea* ***privind*** *drepturile foștilor șefi de stat*); gerunziul *începând* tinde a forma locuțiunile prepoziționale *începând de, începând cu* (***începând de*** *marțea viitoare,* ***începând cu*** *data de 9 mai*); alte gerunzii apar în formule fixe, cvasilocuționale, caracterizând limbajul juridic-administrativ: *având în vedere, luând în considerație, dat fiind, dat fiind că.*

2.3.3. *Conversiuni accidentale*

Clasa *conversiunilor accidentale* este constituită de diversele substantivizări cu funcție stilistică ale formelor verbale *personale.*

• Substantivizări ca: *Un* ***„știu"*** *arogant este mai supărător decât un* ***„nu știu"*** *sincer.* sunt ușor de recunoscut, dată fiind prezența mărcilor morfosintactice de substantivizare: articol, desinențe specifice substantivului, vecinătatea și acordul cu un adjectiv.

• Altele, însă, sunt cu totul inedite, spectaculoase, apărând în limbajul beletristic, poetic, cu o evidentă funcție stilistică; exemple: Cu *animale vii / încăpute* ***în a fi.*** (N. Stănescu, *Stam lungit*), *Eroarea este îndepărtată* ***de este*** */ Eroarea este* ***estele*** *fără să fie el.* (N. Stănescu, *Adunarea prin îndepărtare*) și cu o clară deviere semantică : *Lângă fiecare* ***„este"****, îngerul așază un „cum ar trebui să fie".* (A. Pleșu, *Despre* îngeri).

Chiar și în beletristică / poezie, ele apar fie într-o sintaxă ca cea a lui Nichita Stănescu, ale cărei intenții, urmărite programatic, constau în violarea regulilor sintactice ale limbii și înlocuirea cu reguli de natură subiectivă, fie în utilizări autonimice.

2.4. Compunere

Tiparele românești de ***compunere*** având ca element component un verb sunt puțin numeroase și reprezintă, de regulă, substantive (substantive invariabile, aparținând subgenului comun; vezi **Substantivul, 2.1.2.4**) sau adjective compuse.

2.4.1. *Cele care includ un verb la mod personal* se organizează după tiparele:

• V + OD (*cască-gură, încurcă-lume, linge-blide, papă-lapte, târâie-brâu, zgârie-brânză, zgârie-nori*);

• V+ Subiect (*soare-răsare, soare-apune, soare scapătă*); formații ca: *fluieră-vânt, flutură-vânt* sunt ambigue ca structură internă, interpretabile fie ca provenind dintr-o sintagmă verbală cu subiect, fie dintr-una cu OD;

• V+ OD(clitic) + Subiect (*ucigă-l crucea, ucigă-l tămâia, ucigă-l toaca*);

• V+ OD(clitic) + Vocativ (*lă-mă-mamă*);

• V + Circ (*calcă-n-străchini, ducă-se-pe-pustii, fluieră-n-biserică, vino-ncoa' / vino-ncoace*).

Compusele includ forme verbale de indicativ prezent (*cască-gură, soare-răsare*), de imperativ (*lă-mă-mamă, lasă-mă-să-te-las, vino-ncoace,* (*un*) *du-te-vino*) sau de conjunctiv cu valoare imperativ-deziderativă (*ucigă-l-toaca*).

2.4.2. ***Compusele incluzând o formă verbală nepersonală*** pleacă mai ales de la forma participială, unde participiul se comportă, ca şi alte adjective, fie după tiparul:

- N(ume) + Participiu; compusul este un substantiv (*gură-spartă, maţe-fripte, mână-spartă, mână-strânsă*);

fie după tiparul:

- Modal / Temporal + Participiu; compusul este un adjectiv (*bine-crescut, bine-cunoscut, binemeritat, bine-venit, nou-născut, propriu-zis*) sau, prin conversiune, un adverb (*bineînţeles*).

Gerunziul apare rar în compunere, semnificativă fiind forma *fiindcă*, în structura căreia se încorporează conjuncţia de subordonare *că*. Mai frecvente sunt locuţiunile / grupările cvasilocuţionale având în componenţă un gerunziu (vezi *supra*, **2.3.2**).

Exceptând construcţia cu topică oscilantă *cască-gură* vs *gură-cască*, precum şi tiparul Modal / Temporal + Participiu, care include frecvent şi construcţii calchiate, toate celelalte au o topică internă fixă, indicând următoarele particularităţi de aşezare a componentelor: postpunerea adjectivului (*gură-spartă*); postpunerea complementului direct (*linge-blide, papă-lapte*); postpunerea cliticului, în condiţiile unui imperativ sau ale unui conjunctiv cu valoare de imperativ (*lă-mă-mamă, ucigă-l toaca*); variaţia subiectului, care oscilează între postpunere (*flutură-vânt*) şi antepunere (*soare-răsare*); postpunerea circumstanţialului (*calcă-n-străchini, vino-ncoace*). Cum compusele inventariate sunt formaţii populare, unele cu mare vechime, aşezarea internă a componentelor poate da, exceptând cazul calcurilor (de altfel, destul de numeroase), unele „semnale" despre preferinţele de topică din română.

ADVERBUL

1. ASPECTE DEFINITORII

Adverbul este o clasă de cuvinte neflexibile, profund eterogenă, cuprinzând termeni cu trăsături sintactico-semantice diferite.

Adverbul prototipic funcționează ca determinativ al verbului, al adjectivului sau al altui adverb.

1.1. Din punct de vedere morfologic, adverbul este lipsit de flexiune. Unii membri ai clasei prezintă categoria intensității, care se realizează analitic (cu ajutorul morfemelor libere) și nu reprezintă un criteriu flexionar propriu-zis.

1.2. Din punct de vedere sintactic, adverbele sunt caracterizate, de obicei, prin funcția de determinativi circumstanțiali ai verbului: **Lin** *stelele **se-nhamă** la carul lunei blonde.* (M. Eminescu, *Poezii*).

Adverbele pot fi adjuncți în grupul adjectival (*Bogdan citește,* **vădit** ***emoționat***., G. Liiceanu, *Ușa interzisă.*, *Are o concepție* **profund** ***originală***.), în grupul adverbial (*E* **oarecum** ***dificil*** *de explicat situația.*) sau în grupul nominal, încorporate într-un grup prepozițional (*Pare-mi că-mi aduc aminte / Cum că-n **vremi*** **de mai nainte** / *Te-am văzut și te-am iubit.*, M. Eminescu, *Poezii*) sau determinând direct nominalul (*Îmi convine **plecarea** mâine.*).

Pot fi centre de grup adverbele modalizatoare (***Poate*** *că nu a reacționat conform așteptărilor.*) și unele adverbe circumstanțiale (*Locuiește* ***departe*** *de oraș.*).

Altă categorie de adverbe se caracterizează prin posibilitatea de a se asocia cu diverse componente ale enunțului, alcătuind o unitate fonetică și sintactică (vezi *infra*, **1.3**): ***Și*** *mâine mai e o zi.*, ***Tot*** *el a venit cu această idee.*

Anumite elemente ale clasei adverbului au statut discutabil, situându-se la interferența mai multor clase, sau apropiindu-se prin caracteristici sintactice sau funcționale de elemente ale altor clase, cu precădere de prepoziții sau conjuncții.

Prin posibilitatea de a exprima determinări spațio-temporale, unele adverbe (*dedesubt, înainte, în spate*) se apropie de prepoziții. Între cele două clase există deosebiri sub aspectul structurii și al comportamentului sintactic. Sub aspect sintactic, prepoziția cere în mod obligatoriu prezența termenului asociat (*Nu mai locuiește nimeni* ***deasupra*** *lor.*), termen care lipsește în cazul adverbului (*Stau la ultimul etaj. Nu mai locuiește nimeni* ***deasupra***.). Uneori, prepozițiile propriu-zise se comportă ca adverbele, termenul al doilea nefiind lexicalizat, dar putând fi recuperat contextual (*Acum sunt la ședință. Vorbim* ***după***.) (vezi **Prepoziția, 4.5**).

La nivelul structurii interne, față de aceste adverbe, în multe cazuri prepozițiile prezintă anumite particule: *-l, -a* (*dedesubtul, înaintea*). Criteriul structurii nu este valabil însă în toate situațiile (*deasupra* are aceeași formă și ca prepoziție, și ca adverb).

Alte adverbe (*asemenea, contrar, conform, potrivit, referitor*) se apropie din punct de vedere sintactic de prepoziții prin faptul că, datorită sensului lor intrinsec, e obligatorie, de regulă, lexicalizarea termenului asociat. În plus, aceste adverbe impun determinativului restricții de caz sau de prepoziție (*Judecă lucrurile **asemenea** întregii sale generații., Acționează **conform** cu planul stabilit.*)

Apartenența la clasa mai largă a jonctivelor determină apropierea unor adverbe de conjuncții. Unele adverbe relative, desemantizate, dobândesc statut de conjuncții (***Cum** a plouat, s-au produs inundații.; **Unde** nu a ascultat de sfaturile părinților, nu a izbutit să se descurce.*). Alte adverbe au rol de conectori textuali (*de aceea, atunci, adică, în plus, mai mult*).

În ansamblu, clasa adverbului este caracterizată printr-o eterogenitate sintactică accentuată.

1.3. Eterogenitatea sintactică se corelează cu eterogenitatea semantică. Clasa adverbului cuprinde elemente autonome semantic (*greu, bine*), elemente deictice, care își precizează referința prin raportare la situația de comunicare (*ieri*) sau anaforice, care își procură referința din context (*Îți amintești de [iarna geroasă de acum câțiva ani]$_i$? **Atunci**$_i$ m-am îndrăgostit prima dată.*), termeni modalizatori, care introduc punctul de vedere al locutorului (*posibil, poate*), precum și o serie de termeni relaționali, cu rol joncțional în cadrul frazei (*unde, oricum*) sau cu rol de structurare a textului (*de aceea, de aici, cu toate acestea*). Fiecare dintre aceste categorii semantice are particularități sintactice proprii.

1.4. În ansamblul clasei adverbelor, o serie de elemente se disting prin trăsături sintactico-semantice speciale. Ele aparțin clasei cliticelor, reprezentând subclasa cliticelor adverbiale sau a semiadverbelor. Caracterul de clitic este dat de pierderea parțială a autonomiei și de apariția în discurs numai în prezența unui suport fonetic și lexical, cu care alcătuiesc o unitate accentuală și sintactică (***numai** iubirea, **doar** el, **chiar** frumoasă, **tot** vorbește, **și** mâine*).

> În unitatea fonică pe care semiadverbul o alcătuiește cu suportul, poate fi accentuat suportul (*Numai **aici** mi-am regăsit liniștea.*) sau cliticul (***Și** el vrea să participe la acest proiect.*).

Suportul lexical poate avea orice statut morfologic, cu excepția prepoziției și conjuncției. Unități care depășesc nivelul cuvântului pot constitui de asemenea suport pentru cliticele adverbiale: un grup (***Nu** [despre asta] te-am întrebat.*) sau o propoziție (*Vine **doar** [să încerce].*). Posibilitățile de combinare sintactică sunt așadar mult mai extinse decât ale celorlalte adverbe.

Gradul de dependență față de termenul suport se manifestă și prin poziția cliticului în enunț. Unele semiadverbe intervin între cliticele pronominale și verb (*îl **tot** / **mai** / **cam** / **și** întreb*) sau dislocă formele verbale compuse (*am **și** venit*). Dintre aceste elemente, *și, cam, mai* nu pot apărea decât în această poziție. *Tot*

poate fi şi antepus (***tot** îl întreb*). Alte semiadverbe precedă de regulă termenul suport, dar se pot ataşa şi după acesta (*vine **doar** / **doar** vine, **numai** Ion / Ion **numai***).

În limba actuală, *mai* este tot mai des utilizat antepus formei de perfect compus sau grupării clitic pronominal + verb: ***Mai** a venit., **Mai** îmi dai?.* Norma limbii literare recomandă construcţiile dislocate: *A **mai** venit, Îmi **mai** dai?.* De asemenea, *numai* sau *doar* apar în contexte afirmative (*A venit **numai / doar** el.*), având drept corespondent în contextele negative pe *decât* (*N-a venit **decât** el.*). În limba literară, *decât* nu acceptă ca suport un verb (*decât citeşte*), pentru sensul restrictiv fiind utilizat *doar* (*doar citeşte*). Extinderea folosirii lui *decât* cu suport verbal nu este acceptată de normă.

Din punct de vedere semantic, semiadverbele îndeplinesc, în raport cu suportul, rolul de modificatori. Au sens de intensificare sau de precizare: *chiar, şi, nici, încă, tocmai, tot* (***Chiar** mâine te prezinţi la director., **Tocmai** el să-mi facă aşa ceva!*), de restrângere a extensiunii predicatului: *numai, doar, decât, măcar* (***Măcar** acum să înţeleagă importanţa gestului său.*), de aproximare: *cam, mai* (*A **cam** exagerat cu mâncarea în ultima perioadă şi s-a îngrăşat.*), de negare: *nu* (***Nu** copilul e vinovat, ci cel care l-a educat aşa.*), de redare a unor semnificaţii temporale sau aspectuale: *tot, mai* (***Tot** aici ne-am întâlnit şi acum doi ani.*).

Tot nu este semiadverb în toate cazurile. Când are sens progresiv constituie una dintre modalităţile de realizare a circumstanţialului cantitativ (vezi **II, Circumstanţialul cantitativ, 1.2**).

Nu semiadverb de negaţie este diferit de *nu* morfem al negaţiei. (vezi **II, Negaţia, 2.2.1, 2.3**).

Prepoziţiile *pe, peste, sub* se apropie de statutul de semiadverbe cu rol de aproximare în contextele: *Ne întâlnim în oraş **pe** la ora 10., A prejudiciat statul cu **peste** 10 milioane., A ratat recordul mondial cu **sub** 10 sutimi.*

2. STRUCTURA MORFEMATICĂ

Caracteristica morfologică a clasei adverbului este invariabilitatea (manifestată ca indiferenţă faţă de categoriile gramaticale). Categoria intensităţii, singura prezentă la unele elemente ale clasei, nu constituie propriu-zis un criteriu de flexiune, pentru că se realizează analitic. Analiza morfematică a elementelor clasei nu relevă morfeme gramaticale, ci numai sufixe lexicale sau particule adverbiale.

Lipsa flexiunii permite delimitarea adverbului de părţile de vorbire flexibile, în special de adjectiv, cu care adverbul se aseamănă atât semantic, cât şi prin posibilitatea de a avea grade de intensitate.

Ca unităţi lexicale, adverbele sunt formate din una sau mai multe unităţi morfematice.

Din punctul de vedere al structurii, se disting adverbe neanalizabile şi adverbe analizabile.

2.1. Adverbele neanalizabile

Adverbele neanalizabile sunt cuvinte monomorfematice. Ele constituie nucleul clasei: *abia, acolo, acum, afară, agale, aici, aidoma, aiurea, apoi, aproape, aşa, atât, atunci, azi, ba, bine, când, cât, cum, da, doar, foarte, ieri, înainte, încă, încoace, încotro, lesne, mai, măcar, mereu, mâine, nicăieri, nu, oare, prea, sus, tiptil, unde* etc. Tot adverbe neanalizabile sunt şi cele provenite din conversiunea altor părţi de vorbire (vezi *infra*, **6**).

2.2. Adverbele analizabile

Adverbele analizabile la nivel morfematic sunt derivate şi compuse.

2.2.1. Adverbele obţinute prin derivare aparţin exclusiv clasei semantice a adverbelor de mod, având ca trăsătură specifică faptul că îşi păstrează permanent calitatea de adverb.

Sufixele lexicale specifice derivării adverbiale sunt: ***-eşte, -iş / -îş, -mente***.

Sufixul ***-eşte*** formează adverbe cel mai adesea de la substantive: *bărbăteşte, ciobăneşte, frăţeşte, mânzeşte, omeneşte, româneşte, voiniceşte* etc.

> Formaţiunile adverbiale în ***-eşte*** au corespondent adjectival în ***–esc***; ***-eşte*** este considerat ca rezultând în urma adăugării sufixului adverbial ***-e*** (moştenit din latină) la sufixul adjectival ***-esc***. De aceea, adverbe de tipul *bărbăteşte, frăţeşte, româneşte* sunt considerate uneori ca derivate de la adjectivele *bărbătesc, frăţesc, românesc.*
>
> Sufixul *-eşte* are varianta ***-iceşte***, frecventă în secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea: *intelectualiceşte, istoriceşte, papagaliceşte, spiritualiceşte* (*El se trudeşte să-nveţe* ***papagaliceşte***., Al. Vlahuţă, *Dan*, în DLR; *Începând* ***istoriceşte*** [...], Titu Maiorescu, *Critice I*, în DA). În limba actuală, se preferă construcţia analitică *în mod* + adj.: *în mod cinstit, în mod ştiinţific* etc.

Sufixul ***-iş*** / ***-îş*** derivă adverbe de la substantive: *cruciş, grăpiş, făţiş, pieptiş*, de la adjective: *chiorâş, lungiş, morţiş*, de la verbe: *tupiliş, târâş*.

Sufixul ***-(a)mente*** a fost izolat în formaţii de tipul *absolutamente, completamente, finalmente, realmente, totalmente*. Aceste unităţi, împrumutate ca atare din limbile italiană sau franceză, au constituit modelul unor formaţii româneşti precum: *idealmente, amicalmente* (*Un ministru eficient e* ***idealmente*** [...] *bolnav de gută.*; *Cât despre R.C., el a avut tot umorul de care era nevoie pentru a digera episodul* ***amicalmente***., A. Pleşu, *Comedii*).

2.2.2. O clasă foarte bogată o constituie adverbele formate prin procedeul lexico-gramatical al compunerii.

Structura adverbelor compuse este foarte variată şi cuprinde elemente sudate, mai mult sau mai puţin recognoscibile. Numeroase sunt adverbele compuse care asociază o prepoziţie cu un substantiv (*acasă, deloc, devreme, îndată, alene, deloc*), cu un adverb (*deasupra, decât, demult, deîndată, pretutindeni*) sau cu alte

prepoziții (*dedesubt*). De asemenea, se poate asocia un verb cu un adverb (*fiecând, oarecând, oricând*) sau cu o conjuncție (*parcă < pare că, cică < (zi)ce că*), se pot asocia două adverbe (*câteodată, nicicând, nicicum, numaidecât, numai*) sau un adjectiv (propriu-zis sau pronominal) cu un substantiv (*astăzi, altădată, altfel, deseori, rareori*).

Unele adverbe sunt omofone cu anumite grupări libere. ***Deloc, altfel, numai*** se scriu legat când sunt adverbe: *Nu mă ajută* ***deloc****., Nu pot rezolva problema* ***altfel****., Vine* ***numai*** *lunea.*, spre deosebire de *E* ***de loc*** *din Timișoara. Am încercat un* ***alt fel*** *de adeziv.* ***Nu mai*** *tura motorul!*

Mai puțin sudate sunt o serie de adverbe care denumesc cu precădere unități de timp. Sunt formate prin alăturarea unui adjectiv demonstrativ (pop. *astă*) și a unui substantiv (*astă-vară, astă-noapte, azi-noapte (azi-noapte < az-noapte < as-noapte < astă-noapte), azi-iarnă, azi-vară*). Sensul acestor îmbinări este „vara trecută", „noaptea trecută" etc. *Astă-seară,* format după același tipar, are sensul „în această seară". Se pot alătura, de asemenea, un adverb și un substantiv (*ieri-seară, mâine-noapte*), precum și două substantive: (pop.) *an-vară, an-iarnă.* Construcțiile au sensul „vara trecută", „iarna trecută".

Sunt considerate adverbe compuse și cuvintele rimate de tipul: *calea-valea, harcea-parcea, târâș-grăpiș, (ni)tam-nisam* etc., pe baza aspectului formal (doi termeni legați în scris prin cratimă). Dacă avem în vedere faptul că termenii nu-și mai păstrează individualitatea semantică, iar sensul construcției este echivalent cu un adverb, putem considera aceste construcții locuțiuni adverbiale. Pe același plan pot fi puse și unități ca: *azi-mâine, mâine-poimâine, ieri-alaltăieri, (pe) ici-colo,* al căror sens nu rezultă din combinarea sensurilor componentelor, ci este distinct de acesta.

Unele adverbe cunosc variante realizate prin atașarea unor *particule adverbiale.* Particule adverbiale cele mai frecvente sunt: **-a** (*acum / acuma, aici / aicea*) și **-le** (*aci / acile(a), acolo / acolea*). Variantele formale sunt în general utilizate în registre stilistice diferite. Astfel, variantele fără **-a** au caracter literar iar cele cu **-le** au un pronunțat caracter regional. Prin analogie, la anumite adverbe provenite prin conversiune de la substantive se pot detașa particule: ***verile, duminica.*** Situația nu este însă similară adverbelor propriu-zise, care prezintă variante cu și fără particule. Adverbializarea determină „înghețarea" formei substantivale. Ca urmare, nu se poate spune că ***-a*** și ***-le*** sunt articole hotărâte, dar nici că sunt particule adverbiale propriu-zise, întrucât nu realizează variante formale.

Anumite adverbe au sudat particula ***-și,*** formând astfel unități lexicale distincte: *cât / cât**uși*** (în expresia *cât**uși** de puțin*), *iar / iar**ăși**, tot / tot**uși**.* Particula ***-și*** poate apărea și în interiorul adverbelor pronominale nehotărâte, compuse cu *oare* sau *ori*: *oare**și**cum, oare**și**cât, ori**și**cât* etc. Aceste forme sunt marcate stilistic ca aparținând registrului popular sau familiar.

Același adverb poate accepta atașarea a două particule distincte: *pururi / pururea / pururi**le**.* La nivelul unității lexicale se poate realiza un cumul de

particule: *acilea, altmintrelea, pururilea, cumvaşilea*. Variantele astfel obţinute nu sunt literare.

Particulele adverbiale au statut facultativ, întărind baza lexicală : *aici / aicea, acum / acuma, atunci / atuncea, asemeni / asemenea, nicăieri / nicăierea.*

2.3. Locuţiunile adverbiale

Pe lângă adverbele neanalizabile şi cele analizabile (simple şi compuse), în limba română există un număr mare de locuţiuni adverbiale. Locuţiunile adverbiale sunt construcţii formate din două sau mai multe cuvinte constituite în grupări unitare sintactic, echivalente cu un adverb. Spre deosebire de alte tipuri de locuţiuni (verbale, prepoziţionale, conjuncţionale), la care participă obligatoriu un component reprezentând partea de vorbire respectivă, în cazul locuţiunilor adverbiale adverbul nu constituie o componentă necesară.

Locuţiunile adverbiale se organizează în limba română după anumite tipare preferenţiale. Urmărind structura locuţiunilor, se disting:

(a) Locuţiuni adverbiale cu structură simplă, alcătuite din una sau mai multe prepoziţii care precedă altă parte de vorbire (substantiv, pronume, numeral, adjectiv, adverb). Sunt cuprinse aici următoarele tipuri:

- prepoziţie + substantiv: *cu binele, cu carul, în faţă, de exemplu, de-a buşile(a), de-a berbeleacul* etc.
- prepoziţie + adjectiv substantivizat: *cu frumosul, din plin* etc.
- prepoziţie + supin / participiu (substantivizat, la forma de plural): *pe alese, pe neaşteptate, pe rupte, pe apucate, pe negândite* etc.
- prepoziţie + prepoziţie + substantiv: *de la capăt, de la început* etc.

Numeroase formaţii de acest fel au devenit prin sudare adverbe simple (*îndată, anevoie, diseară* etc., vezi *supra*, 2.2.2), unele dintre ele constituind, la rândul lor, baza unor noi grupări locuţionale, prin asocierea cu o prepoziţie: *la îndemână, de îndată, pe deplin.*

(b) Locuţiunile adverbiale cu structură mai complicată sunt alcătuite din două sau mai multe cuvinte legate prin elemente joncţionale.

Un număr mare de astfel de locuţiuni sunt organizate după un tipar *simetric* prin repetarea cuvântului de bază sau folosirea antonimului său, cei doi termeni ai locuţiunii fiind legaţi printr-o prepoziţie (*de, din , în*) sau prin conjuncţia *şi*: *zi de zi, an de an, clipă de clipă, cât de cât, zi şi noapte, aşa şi aşa, când şi când, unde şi unde, ici şi colo, în fel şi chip; din zi în zi; din ce în ce; din când în când; din / de-a-fir-a-păr; de milă, de silă; de voie, de nevoie; cu chiu, cu vai; de ieri, de azi* etc.

O structură diferită au locuţiunile formate prin asocierea unor cuvinte gramatical diferite: *care încotro, cât colo, când colo, câtuşi de puţin, nici pe departe, cel mult, cel puţin, de aceea* etc.

Grupările locuţionale (grupări cu valoare adverbială) au o structură complexă şi o relativă unitate semantică. În cazul unora, relaţiile sintactice sunt relativ transparente. Cu toate acestea, caracterul fix al acestor expresii impune considerarea lor ca o singură unitate sintactică: *pe nepusă masă, la paştele cailor,*

cu noaptea în cap, la voia întâmplării, de azi înainte, de acum încolo, de cu seară etc. Unele expresii sunt plasate la nivel propoziţional: *cât ai bate din palme, cât îl ţine gura, cât vezi cu ochii.*

3. DESCRIEREA SINTACTICĂ A ADVERBULUI

Din perspectiva sintactică a modului de participare la organizarea enunţului, adverbele reprezintă o clasă profund eterogenă.

3.1. Adverbe neintegrate sintactic

Un grup restrâns de adverbe se caracterizează prin faptul că sunt plasate în planul enunţării, ca enunţuri independente sau la nivel propoziţional, ca enunţuri parantetice.

3.1.1. Substitutele de frază (profrazele) *da* şi *nu* funcţionează, cu precădere în planul dialogului, ca unităţi independente, cu statut de enunţ neanalizabil. Ele substituie o propoziţie afirmativă (*da*) sau negativă (*nu*), reluând integral sau parţial conţinutul propoziţional al antecedentului. În plan pragmatic, sunt folosite pentru marcarea acordului, acceptării (*da*) sau a negării (*nu*): – *Da' avea curent electric? / – Nu. / – Lampă cu petrol ? / – Da.* (CORV, vezi **II, Negaţia, 2.7, Afirmaţia, 2**). Termenii *da* şi *nu* pot apărea şi în poziţia unei subordonate: *Poate că **da**, poate că **nu**, căci multe s-au întâmplat de atunci...* (I. Groşan, *O sută de ani...*) sau a unui predicat: *El nu, ea da.* (vezi **II, Negaţia, 2.7, Afirmaţia, 2**).

În plan discursiv pot apărea ca enunţuri neanalizabile şi adverbele sau locuţiuni adverbiale de modalizare (*fireşte, (de)sigur, bineînţeles, negreşit, da de unde, probabil, parcă, pesemne* etc.): – *Te-a sunat? / – Da de unde!*; – *A spus când termină de lucru? / – Parcă.*

Adverbele pot constitui singure un enunţ în propoziţii nonverbale de tipul: *Afară! Sus! Jos! Înainte!* rezultate în urma unei elipse *(Ieşi) afară!* etc.

3.1.2 Unităţi sintactice neintegrate sunt adverbele modalizatoare incluse în discurs ca enunţuri parantetice. Ele se pot referi la tot enunţul (***Negreşit**, te sun mâine.*) sau la diverşi constituenţi propoziţionali (*Te sun, **negreşit** mâine.*). În aceste situaţii, funcţionează sintactic ca un tip special de circumstanţial de mod, circumstanţialul de modalitate (vezi **II, Circumstanţialul de mod, 1.1., 1.2.2**).

3.1.3. Apar, neintegrate sintactic, o serie de adverbe care exprimă raporturi discursive sau au rol argumentativ (*astfel, de altfel, dimpotrivă, totuşi, în sfârşit, în schimb, mai precis* etc., vezi *infra* **4.4.3**).

3.2. Adverbe integrate sintactic în enunţ

Adverbul se integrează sintactic în enunţ în calitate de adjunct sau de regent. Specific adverbului este statutul de adjunct. Ca regent, centru de grup, adverbul apare în situaţii limitate.

3.2.1. *Adverbul ca adjunct*

În mod prototipic, adverbul are calitatea de adjunct al unui verb, al unui adjectiv sau al unui alt adverb.

3.2.1.1. În grupul verbal apar adverbele circumstanțiale (*Căuta* ***zadarnic*** *iubirea pierdută.*). O largă categorie de adverbe funcționează ca substitute, procurându-și referința prin anaforă (*Ajungem la locul accidentului și* ***acolo*** *evaluăm situația.*). Adverbele relative apar numai în grupul verbal, având funcție de circumstanțial în propoziția subordonată pe care o introduc. (*Ne gândim la modul* ***cum*** *se poate ieși din această criză.*). Ele sunt compatibile numai cu verbul la mod personal, cu singura excepție a construcțiilor relative infinitivale, în care relativul se combină cu un verb la modul infinitiv (*N-are* ***unde*** *se adăposti de ploaie.*).

De asemenea, se regăsesc în grupul verbal adverbele modalizatoare integrate (***Probabil*** *așteaptă telefonul tău.*). Sintactic, ele au funcția de circumstanțial.

3.2.1.2. La organizarea grupului adjectival pot participa adverbele de mod (*apariție* ***relativ*** *recentă, situație* ***perfect*** *reală*), adverbele temporale aspectuale (*actriță* ***mereu*** *tânără și* ***niciodată*** *singură*) și adverbele modalizatoare (*situație* ***probabil*** *delicată*). Adjectivele compatibile cu variații graduale pot primi ca adjuncți adverbe modale, graduale sau cantitative (*prezentare* ***destul de*** *clară, informații* ***suficient de*** *explicite, suflet* ***teribil*** *de singur, fată* ***extraordinar de*** *frumoasă*). În aceste construcții, elementul determinativ este plasat în antepoziție față de regent, iar coeziunea sintactică este realizată prin prepoziția desemantizată *de*. Structura [adv. + *de*] este specifică limbii române și constituie un caz aparte de determinare, în care determinativul *destul de* este antepus termenului determinat (*clară*). Sintactic, adverbele îndeplinesc funcția de circumstanțial cantitativ.

> În limba vorbită, când grupul adjectival are ca regent un nominal, adverbul determinativ, plasat în imediata vecinătate a substantivului, poate apărea acordat, fiind tratat ca adjectiv: *copii* ***teribili*** *de neascultători, dinți* ***extraordinari*** *de albi*. Construcția nu este conformă cu nomele limbii literare.
>
> Construcțiile de tipul *departe de casă / mine / aici* constituie o situație diferită. Pentru interpretare, vezi *infra*, **3.2.2.2.**

3.2.1.3. Ca adjuncți în grupul adverbial apar adverbe de mod (***realmente*** *departe*), adverbe temporale aspectuale (***întotdeauna*** *aproape*) și modalizatoare (***poate*** *mâine*). Construcțiile cu determinativ în antepunere apar în grupul adverbial, la adverbele care pot avea variații graduale (***extraordinar de*** *bine*).

3.2.1.4. În grupul nominal apar adverbele de loc și de timp, precum și unele adverbe de mod.

În funcție de natura substantivului centru, adverbele de loc și de timp au modalități diferite de integrare. Când regentul este un substantiv propriu-zis, adjunctul său este un grup prepozițional având drept centru prepoziția *de*: *sertarul* ***de sus****, apartamentul* ***de deasupra***. În situația în care centrul este un substantiv de proveniență verbală, prepoziția *de* este facultativă: *plecarea (de)* ***mâine****, sosirea*

(*de*) ***azi***. Din punct de vedere sintactic, adverbele din grupul nominal sunt atribute adverbiale.

Când participă la organizarea grupului nominal, unele adverbe de mod își schimbă statutul, devenind adjective invariabile (***asemenea*** *om*, *lucrări* ***aidoma***, ***așa*** *copil*, *bărbat* ***bine*** etc.). În asemenea situații, lipsa de flexiune trimite la adverb, dar asocierea semantică cu substantivul trimite la adjectiv. Distincția adjectiv / adverb se face distribuțional, adverbul fiind prototipic un determinativ al verbului, iar adjectivul, al substantivului.

Substantivele de origine verbală își pot păstra adverbele de mod: *Parcurgerea* ***rapid*** *a listei cu apeluri a permis identificarea numărului căutat.*

Alene și *agale* au ca regenți numai substantive de origine verbală (*mersul domol*, ***agale***, *acum când calmul a cam dispărut*, Internet).

3.2.2. *Adverbul – centru de grup*

Majoritatea adverbelor nu primesc, în mod obișnuit, adjuncți și constituie centrele unor grupuri adverbiale monomembre (*târziu, bine, acolo, unde* etc.).

Anumite adverbe pot primi însă adjuncți, cu statut facultativ sau obligatoriu. (vezi și **II, Grupul adverbial**).

3.2.2.1. Adverbele *aproape, departe, înainte* pot avea ca adjunct un grup prepozițional cu centru prepoziția *de*. Din structura acestui grup poate face parte un nominal (*departe* ***de casă***, *aproape* ***de mine***), un verb la infinitiv (*departe* ***de a fi*** *inocent*), o propoziție relativă (*aproape* ***de ceea ce ne-am propus***). În plus, *înainte* poate avea ca adjunct și o propoziție conjuncțională (*Înainte* ***să plece*** *și-a strâns toate lucrurile.*).

Lexicalizarea adjuncților nu este obligatorie, adverbele în discuție putând funcționa ca anaforice sau deictice parțiale.

O serie de adverbe au adjuncți obligatorii cărora le impun restricții de caz: *asemenea, contrar, anterior, posterior, ulterior* se construiesc cu cazul dativ (***asemenea*** *unui copil*, ***contrar*** *afirmațiilor*, ***ulterior*** *acestei date*) sau cer o anumită prepoziție: *concomitent, paralel, proporțional, simultan* cer prepoziția *cu* (***concomitent cu*** *discuțiile*), *privitor, referitor, relativ* impun prepoziția *la* (***referitor la*** *cele afirmate*). Unele adverbe admit ambele construcții, cu prepoziție sau cu un anumit caz: *conform, corespunzător, potrivit* se construiesc fie cu dativul, fie cu prepoziția *cu* (***conform*** *celor declarate* / ***conform cu*** *cele declarate*); *aidoma* și *întocmai* au aceleași posibilități, având în plus posibilitatea de construcție cu prepoziția *ca* (***aidoma*** / ***întocmai*** *tatălui său;* ***aidoma*** / ***întocmai cu*** *tatăl său;* ***aidoma*** / ***întocmai ca*** *tatăl său*).

Statutul adverbial al elementelor menționate este discutabil. În general, cele care cer dativul au fost considerate prepoziții, iar cele care se construiesc cu prepoziții – locuțiuni prepoziționale. Clasa este însă eterogenă, unele elemente fiind mai apropiate ca manifestare sintactică de prepoziții, altele de adverbe.

Contrar, conform, potrivit sunt mai aproape de statutul prepozițional în contexte de tipul: ***Conform*** *declarațiilor martorului, acuzatul nu este implicat.*,

*Acționează **potrivit** indicațiilor.* Pentru interpretarea prepozițională se poate aduce ca argument echivalența cu un grup prepozițional (*la medicamentul potrivit indicațiilor medicului / ~ după indicațiile medicului.*). Le apropie însă de adverbe existența unui corespondent adjectival (*conformă cu, contrară cu, potrivită cu*) și posibilitatea de a primi negație (*neconform cu, nepotrivit cu*). În poziție emfatică, apare însă mai frecvent construcția cu un nominal în dativ (***Conform** rezultatelor alegerilor, același partid a fost declarat câștigător.*), pe când adjectivele corespunzătoare sau formele negative actualizează cu precădere adjunctul ca grup prepozițional (*A prezentat o situație **neconformă cu** realitatea.*).

Asemenea, aidoma și varianta populară *așijderea* sunt specializate ca elemente de relație în structurile comparative, unde se apropie de comportamentul prepozițional, fiind însoțite de un nominal în dativ (*Părul miroase **aidoma** ierbii.*). Neînsoțite de nominalul în dativ, sunt interpretabile ca adverbe (*Apa miroase a mosc în nările ei și părul îi miroase **aidoma.***, Ș. Agopian, *Fric*). Ele pot apărea și în grupul nominal, în calitate de adjective invariabile (*frați **aidoma***).

Concomitent, corespunzător, paralel, proporțional, relativ se comportă adverbial: *Au acționat **concomitent** pentru găsirea vinovatului.* Construcția cu un nominal este impusă de semantica acestor elemente, care presupun intrinsec o relație între doi termeni. Mai mult, în favoarea interpretării adverbiale este posibilitatea unora de a primi grade de comparație (*mai corespunzător cu noul statut*) sau negație (*necorespunzător cu*).

Comportamentul acestor elemente nu este unitar, dar pentru unificarea interpretării au fost toate considerate adverbe.

3.2.2.2. Adverbele din clasa semantică a modalizatorilor (*poate, firește, probabil, bine, adevărat* etc.) sunt regente când primesc ca adjunct o propoziție conjuncțională (*Poate **că nu uită de aniversare***.). În această situație, ele funcționează sintactic ca predicate adverbiale (vezi **II, Predicatul, 2.1.3.3).**

> În situația în care adverbele apar ca modalizatori ai propoziției legați parantetic (*Vine, poate.*) sau ca modalizatori ai unor predicate adjectivale (*rezolvare **indiscutabil** avantajoasă*) sau adverbiale (*va răspunde **negreșit** afirmativ*) sunt circumstanțiale de modalitate. (vezi **II, Circumstanțialul de mod, 3**).

Conjuncțiile sunt selectate în funcție de trăsătura semantică a modalizatorului. Astfel, modalizatorii de certitudine (*poate, **probabil, sigur*** etc.) selectează conjuncția *că,* modalizatorii deontici (*necesar, **obligatoriu*** etc.) conjuncția *să,* modalizatorii apreciativi (*bine, rău* etc.) fie *că,* fie *să.* Unele forme au aglutinat conjuncția: *parcă (< pare + că), cică ((zi)ce + că).*

> Spre deosebire de verbul *a putea,* care selectează conjuncția *să* (***Poate** să meargă pe bicicletă.*), *poate* ca adverb selectează conjuncția *că: **Poate** că nu e cazul de intervenție în forță.* Când selectează un verb la conjunctiv perfect: ***Poate** să fi intrat cineva în lipsa noastră în casă.* prin nuanța de incertitudine se apropie, semantic, de clasa adverbelor modalizatoare.

4. CLASE SEMANTICE DE ADVERBE

Ca şi sub aspect sintactic, din punct de vedere semantic, clasa adverbului este profund eterogenă. Cuprinde atât cuvinte autonome semantic, cât şi substitute. Deosebirile semantice se asociază de obicei cu trăsături sintactice diferite (vezi *supra*, **3**).

Criteriile în funcţie de care se realizează descrierea nu sunt însă omogene, iar apartenenţa la diverse clase este justificată uneori pe baza unui singur criteriu, alteori pe baza unor criterii combinate. Ca urmare, clasele sunt interferente şi este greu de realizat o delimitare riguroasă.

4.1. Adverbe circumstanţiale

O largă categorie de adverbe se caracterizează prin faptul că indică circumstanţele desfăşurării procesului exprimat de verb.

Cea mai cuprinzătoare clasă, cea a circumstanţialelor, se organizează semantic în funcţie de tipul de referinţă pe care îl exprimă.

4.1.1. *Adverbele de loc* indică poziţia (*aici / acolo, sus / jos, înăuntru / afară, deasupra / dedesubt, pretutindeni / nicăieri, din loc în loc, unde*), direcţia (*încotro / dincotro, de colo până colo, (pe) ici (pe) colo, peste tot (locul), undeva*), distanţa (*aproape / departe, de jur împrejur, în lung şi-n lat*):

*Pe raftul de **sus** erau caiete de curat cu coperţi de hârtie indigo, cu etichete zimţate... Mai erau **aici** manualele...* (S. Popescu, *Exuvii*);

***Din loc în loc**, câte o uşă numerotată era deschisă.* (M. Cărtărescu, *Nostalgia*).

Adverbul de loc constituie realizarea prototipică a circumstanţialului de loc. (vezi **II, Circumstanţialul de loc, 2.1**).

4.1.2. *Adverbele de timp* care exprimă situarea în timp a procesului sunt adverbe temporale (*acum, adineaori, alaltăieri, azi, astă-vară, azi-noapte, poimâine, aseară, când, cândva, curând, deocamdată, demult, după-amiază, dintr-o dată, imediat, ieri, în curând, luni, mâine, odinioară, odată, vineri* etc.).

*Am încheiat **astăzi** primul capitol din Didactică.* (R. Petrescu, *Ocheanul întors*);

***Din când în când**, văzând că ţigăncuşa întârzie prea mult pe la vreo masă, stăpânul se opreşte din plimbare.* (I. Groşan, *O sută de ani*).

Adverbele care arată durata, frecvenţa, continuitatea, repetarea sunt adverbe temporale aspectuale (*adesea, câteodată, din când în când, din nou, frecvent, iar, iarăşi, iarna, în veci, (în)totdeauna, lunea, mereu, niciodată, rareori, sâmbăta, vara, zi şi noapte, zilnic*):

*Am căuta **mereu** cărţile acelor autori care vorbesc despre ei.* (S. Popescu, *Exuvii*);

***Duminica**, Gina nu voia să ne întâlnim.* (M. Cărtărescu, *Nostalgia*).

Adverbul de timp constituie realizarea prototipică a circumstanţialului de timp. (vezi **II, Circumstanţialul de timp, 2.1**).

Unele adverbe de timp se combină selectiv, în virtutea semnificației lor, cu timpurile verbale (***Ieri*** *am fost la dentist,* ***azi*** *mă duc la cumpărături și* ***mâine*** *mă voi duce în vizită.*). Ele constituie, împreună cu timpurile verbale, modalități de exprimare a deixisului temporal. Adăugarea unor determinări de tip adverbial are rolul de a clarifica relația temporală față de momentul enunțării, dezambiguizând și nuanțând semnificația formei verbale (vezi **Verbul. Timpul, 1.1**).

Adverbe de timp ca *atunci, apoi* pot îndeplini o funcție conectivă (vezi *infra,* **4.4.3**). În această situație, adverbele își pierd semnificația temporală, devenind concluzive.

Adverbele de loc și de timp se pot combina cu anumite prepoziții, cu care nu formează însă locuțiuni. Prepozițiile au rolul de a nuanța sensul sau de a preciza circumstanța: *de aici, până mâine, în sus* etc.:

Până mâine *dormi aici, este odaia mea.* (G. Călinescu, *Enigma Otiliei*)

De atunci *am fost de multe ori la Gina.* (M. Cărtărescu, *Nostalgia*)

Eu am început să mă uit ***în sus****.* (O. Verdeș, *Muzici și faze*).

4.1.3. *Adverbele de mod* constituie o clasă numeroasă, lărgită prin conversiunea adjectivelor calificative. La inventarul de adverbe de mod propriu-zise (*agale, aievea, alene, altfel, asemenea, așa, bine, călare, cum, cumva, dinadins, împreună, oricum, totuna, zadarnic, într-adevăr, de pomană, de prisos, pe tăcute, în zadar, de zor, cum necum* etc.) se adaugă cele provenite din adjective calificative (*frumos, greșit, încet, rău, serios* etc.) și, mai rar, din substantive (*cuc, colac, cobză, mănunchi, tun* etc., vezi *infra,* **6**).

Apoi ***încet-încet*** *m-am furișat printre oameni...* (I. Creangă, *Amintiri*);

Exercițiul acesta se făcea deoarece sultanul adormea ***greu****.* (I. Groșan, *O sută de ani*);

Pășesc, ***lin****, pe apa cuvintelor.* (G. Liiceanu, *Ușa interzisă*).

Adverbul de mod constituie realizarea prototipică a circumstanțialului de mod (vezi **Circumstanțialul de mod, 2.1**).

4.1.4. *Adverbele cantitative* constituie o clasă cu un inventar destul de restrâns, ai cărei termeni însă sunt foarte frecvent întrebuințați: *mult, puțin, destul, suficient, enorm, cât, oricât, atât, berechet, așa de, atât de, cât de, destul de, de ajuns, cât de cât, de multe ori, cu toptanul* etc. În această clasă se încadrează și numeralele adverbiale (*o dată, de trei ori* etc.) și numeralele multiplicative (*îndoit, înzecit* etc.), precum și sintagmele de tipul *a doua oară, a treia oară* etc.

> Adverbul *mult* combinat cu prepoziția *de* are valoare temporală: *Îl cunosc* ***de mult****.* Această valoare determină uneori, în scris, confuzia cu adverbul de timp *demult.* Cele două forme se disting contextual: ***Îl cunosc de mult*** (de mult timp) vs ***Demult****, pe aceste meleaguri, locuia un popor brav.* („odinioară, în trecut").

Din categoria adverbelor cantitative fac parte și adverbele intensive, provenite în general din adjective: *extraordinar, grozav, teribil, îngrozitor, uimitor, exagerat* etc. Aceste adverbe, în structuri de tipul *extrem de deștept, extraordinar de bine* (vezi *supra,* **3.3.2**), constituie mărci lexicale de realizare a gradației adjectivului și adverbului.

Ca adverbe cantitative funcţionează şi substantive de tipul *foc, cobză, măr etc.* când au rolul de intensificatori ai unui adjectiv: *frumoasă foc, răcit cobză, bătut măr.* În această situaţie, constituie mărci lexicale ale gradului maxim de intensitate.

Adverbele cantitative constituie realizarea prototipică a circumstanţialului cantitativ (vezi **II, Circumstanţialul cantitativ, 2.1**).

4.1.5. *Adverbele de cauză şi de scop* sunt în număr foarte redus. Sunt cuprinse în această clasă locuţiunea adverbială interogativă *de ce,* cu varianta populară *la ce,* şi structuri locuţionale alcătuite din pronumele demonstrativ cu formă de feminin singular, însoţit de prepoziţiile *de* şi *pentru*: *de aceea, pentru aceea, de asta* (pop.), *pentru asta* (pop.), *de aia* (pop.). Aceste structuri au valoare neutră şi funcţie anaforică, reluând sau anticipând informaţia din text. Ele exprimă cauza sau scopul, în funcţie de context: *Ploua, **de aceea** n-am mai ieşit la plimbare.* (cauza), ***De aceea** te-am căutat, să-ţi dau vestea cea bună.* (scopul).

Funcţia sintactică a acestor adverbe este de circumstanţial de cauză sau de scop (vezi **II, Circumstanţialul de cauză, 2.3, Circumstanţialul de scop, 2.3.2**).

4.1.6. *Adverbele concesive* constituie la rândul lor o clasă restrânsă. Intrinsec concesive sunt adverbul *totuşi* şi locuţiunea adverbială *cu toate acestea*:

*Trebuie **totuşi** să recunoaştem că bucătăria românească nu se identifică întru totul cu scenariul de mai sus.* (A. Pleşu, *Comedii*);

*Norvegia a fost obligată să îşi însuşească mare parte din normele Uniunii. **Cu toate acestea**, nici vorbă de aderare.* (JN, 2005).

Contextual, şi adverbele *tot* şi *încă* pot avea nuanţe concesive, în prezenţa unor elemente corelative: ***Deşi** i-am explicat de mai multe ori, **tot** n-a înţeles.; Cu toate că sunt căsătoriţi de 50 de ani, **încă** se mai iubesc ca-n prima zi.*

Sintactic, aceste adverbe realizează funcţia de circumstanţial concesiv (vezi **II, Circumstanţialul concesiv, 2.4.1**).

4.2. Adverbe substitute

Criteriul care stă la baza delimitării acestei clase este modul de procurare a referinţei. Pe lângă clasa adverbelor referenţiale (care exprimă circumstanţe spaţiale, temporale, cantitative, modale), se distinge o clasă de elemente care îşi precizează sensul prin raportare la alte componente ale textului (*Am intrat **în sală**. **Acolo** nu era nimeni.*) sau îşi recuperează sensul din situaţia de comunicare (***Azi** nu dăm pe datorie, **mâine** da.*).

Adverbele substitute se organizează în subclase paralele cu ale pronumelui.

4.2.1. *Adverbele demonstrative* precizează circumstanţe ale acţiunii prin raportare la locutor. Proximitatea sau relativa distanţă spaţio-temporală raportate la emiţător sunt evocate prin adverbele *aici / acolo, dincoace / dincolo, acum / atunci.*

Modalitatea, din perspectiva locutorului, este redată prin adverbele *aşa, astfel, altfel,* cantitatea prin *atât.*

Adverbele demonstrative pot funcţiona deictic, situaţie în care referinţa se actualizează prin raportare la situaţia de comunicare. Enunţuri ca: *Fă **aşa**., Caută **acolo**!* sunt însoţite în mod necesar de gesturi prin care se precizează sensul

adverbelor. Deictice sunt şi adverbele de timp *astăzi, ieri, mâine* care trimit la momentul de enunţare.

Adverbele demonstrative pot fi şi anaforice / cataforice (reluând / anticipând o informaţie prezentă în text): *Am fost la Braşov şi **de acolo** am plecat la mare.*; ***De atunci** i se trage răceala, de când l-a prins ploaia în pădure.*

Având ca referent o structură propoziţională, grupările adverbiale *de aici, de aceea* funcţionează ca profraze: *Unghiurile sunt egale. **De aici** rezultă că laturile opuse unghiurilor sunt congruente.*

Adverbele *atunci* şi *acolo* se grupează ca intensificatori cu relativele *când, unde*: *Libertatea fiecăruia încetează **atunci când** aduce atingere libertăţii celorlalţi.* (Internet); *În inima Carpaţilor, **acolo unde** bătrânele păduri adânci şi pâraiele vesele mai spun poveşti despre eroi puternici, **acolo unde** urşii se ascund în luminişuri, acolo a dus Dumnezeu o bucată de paradis.* (Internet). Ele sunt suprimabile în aproape toate contextele, rolul lor fiind de intensificare a relativului. Gruparea *atunci când* este însă mai unitară întrucât *atunci* s-a desemantizat şi nu mai trimite la semnificaţia sa de distanţare temporală. Acest lucru este mai evident când este folosit în calitate de conector în stilul ştiinţific: ***Atunci când** orhideele au vârful frunzelor înnegrit este vorba de o carenţă de calciu.* (Internet). În gruparea *acolo unde*, sensul local al adverbului *acolo* este mult mai puternic: *După ce planta s-a adaptat la noul mediu, o puteţi uda şi muta **acolo unde** doriţi s-o aşezaţi definitiv.* (Internet, vezi **II, Circumstanţialul de timp, 1.3**).

Adverbele demonstrative se încadrează în diferitele clase semantice de circumstanţiale şi realizează aceleaşi funcţii sintactice ca adverbele referenţiale.

4.2.2. *Adverbele nehotărâte* exprimă, neprecizat sau generic, locul (*oriunde, undeva*), timpul (*oricând, cândva*), modul (*oricum, oarecum, fiecum, cumva*), cantitatea (*câtva, oricât*).

Locuţiunile adverbiale nehotărâte provin din combinarea adverbelor relative *când, cum, cât, unde,* cu structurile verbale *cine ştie, nu ştiu, te miri, te pomeneşti*: *cine ştie unde, te miri când, nu ştiu cum, te pomeneşti cât* etc. (*Stau pe **cine ştie unde** şi se descurcă **cine ştie cum**.*).

Adverbele nehotărâte realizează aceleaşi funcţii sintactice ca adverbele referenţiale. În plus, adverbele nehotărâte *oricare, oricând, oriunde, oricum* pot funcţiona ca elemente de relaţie introducând propoziţii relative neinterogative libere: *Citeşte o carte **oricând** ai puţin timp liber.* (vezi *infra* **4.4.1; II, Construcţii cu propoziţii relative, 2.1**).

4.2.3. *Adverbele negative* exprimă, de asemenea, coordonate circumstanţiale ale acţiunii, marcate negativ: timpul (*niciodată, nicicând*), locul (*nicăieri, niciunde*), modul (*nicicum, nicidecum*), cantitatea (*nicicât*). Unele forme sunt arhaice sau marcate stilistic (*nicicât, nicicând*). Cel mai adesea, funcţia lor este de întărire a negaţiei (vezi **II, Negaţia 2.2.2.1**), mai puţin când sunt plasate într-o poziţie emfatică: ***Nicăieri** în Europa nu poate fi întâlnit un ţinut cu atât de felurite şi numeroase chipuri ale vieţii.* (Internet). Ca şi celelalte adverbe substitute, adverbele negative se încadrează în clasele semantice de circumstanţiale şi realizează aceleaşi funcţii sintactice.

4.2.4. *Adverbele pronominale interogative* şi cele *relative* au forme omonime: *când, cum, cât, unde.* Adverbele interogative constituie, alături de pronumele interogative, mărci ale interogativelor parţiale (***Unde** ai fost aseară?, **Când** se întorc din vacanţă?, **Cum** ai păstrat secretul atâta timp?, **Cât** costă?*). În transpunerea vorbirii directe în vorbire indirectă, subordonarea faţă de regent se face prin intermediul adverbelor relativ-interogative (vezi **II, Tipuri de enunţuri în funcţie de scopul comunicării, 5.2.2**).

Adverbele pronominale relative se integrează în structura sintactică a enunţului şi funcţionează ca elemente de relaţie în frază (vezi *infra*, **4.4.1**).

4.3. Adverbe modalizatoare

Adverbele modalizatoare funcţionează ca modificatori ai predicaţiei enunţării (***Poate** nu au reţinut exact locul de întâlnire.*) sau ai unui element având calitatea de predicat semantic (*Câştigătoarea concursului, **incontestabil** cea mai frumoasă, a primit un premiu substanţial.*; *Ne vedem, **poate** mâine.*). Din punct de vedere semantic, marchează raportarea subiectivă a locutorului la conţinutul propoziţiei.

Adverbele modalizatoare reprezintă unul dintre mijloacele de exprimare a atitudinii modale în enunţ şi se subsumează principalelor tipuri de modalitate (vezi **II, Modalizarea**).

4.3.1. Modalitatea epistemică (vezi **II, Modalizarea, 3**) se exprimă prin adverbe epistemice de certitudine (*desigur, fireşte, bineînţeles, evident, cu siguranţă, fără îndoială etc.*) şi incertitudine (*poate, probabil, parcă, eventual*). Din punct de vedere sintactic, adverbele epistemice pot apărea ca elemente regente, cu funcţia sintactică de predicat, când au ca adjunct o propoziţie subiectivă introdusă prin conjuncţia *că* (***Poate** că nu s-a observat, dar s-a dedicat cu pasiune muncii sale.*), cu funcţie de circumstanţial de modalitate când sunt independente, integrate (*Se gândeşte **probabil** la un post de conducere.*) sau parantetice (*Se aşteaptă, **desigur,** să fie promovat.*) ori ca nume predicative în construcţii impersonale (*E foarte aglomerat. E **evident** că nu putem ajunge la timp.*).

Evidenţialele adverbiale constituie modalitatea de indicare a surselor cunoaşterii (vezi **II, Modalizarea, 3.2**). Ele precizează în discurs tipurile de surse din care locutorul a obţinut informaţia transmisă în enunţul său.

Evidenţialele citaţionale sunt mărci ale citării sau relatării. Au ca realizări adverbiale *cică, pasămite, chipurile* şi semnalează neasumarea, neîncrederea într-o opinie preluată. Circulă cu precădere în registrul oral, dar se extind şi în limba standard:

*Fiul cântăreţei, S. H., a divorţat de B pentru că ea avea, **cică**, o legătură extraconjugală cu R.* (*Tabu*, 2003);

*În fine, s-a întors fuga-fuga şi **cică**: Tre' să mergem în oraş.* (O. Verdeş, *Muzici şi faze*);

Ne-am aşteptat [...] *să convingă alegătorii potenţiali să acorde voturile celor **chipurile** neprihăniţi, nu celor **chipurile** pătaţi.* (Internet).

Evidenţiale inferenţiale trimit la procesele mentale de deducţie. Adverbele prin care se exprimă sunt: *pesemne, poate, probabil*:

*Cunoscând **pesemne** competența fiicei sale în domeniu,* [...] *mama trimite o telegramă...* (G. Liiceanu, *Ușa interzisă*).

Evidențialele perceptuale marchează sursa perceptuală a informației. Realizarea adverbială specifică este *parcă* (*S-a întețit canicula, **parcă**.*, O. Paler, *Deșertul*).

În general, evidențialele adverbiale apar incidente în enunț. Evidențialele inferențiale pot apărea ca regente, selectând conjuncția subordonatoare *că* (*Pesemne că s-a întâmplat ceva de n-a venit.*).

4.3.2. Modalitatea deontică (vezi **II, Modalizarea, 4**) presupune acceptabilitatea sau obligativitatea unor situații în raport cu un cod de norme existent. Realizează valori deontice adverbele: *obligatoriu, recomandabil, necesar, permis, interzis*. Natura lor inițială este adjectivală sau participială (cu implicarea unui agent extern), poziția sintactică determinând adverbializarea. Apar în enunț parantetice (*Aduceți, **obligatoriu**, actele în original.*) sau integrate, în poziția de nume predicativ al unei expresii impersonale construite cu o propoziție subiectivă conjuncțională introdusă prin conectivul *să* (*E **interzis** să conduceți autovehiculul fără permis.*).

4.3.3. Modalitatea apreciativă (vezi **II, Modalizarea, 6**) presupune aprecierea nonemotivă (în registru aparent obiectiv): *bine, rău, util, important, vital, semnificativ, decisiv* etc. sau emotiv-afectivă (prin raportare la stările emoționale): *regretabil, uimitor, trist, din păcate, din fericire, important* etc. Sintactic, unele apar ca regente, urmate de o subordonată subiectivă conjuncțională introdusă prin *că* (*A nins și drumurile s-au înzăpezit. **Bine / Noroc** că n-am plecat de acasă cu mașina.*) sau pot fi nume predicative făcând parte dintr-o expresie impersonală construită cu o subordonată conjuncțională subiectivă introdusă prin *să* (*E **rău** să duci o viață dezordonată.*), iar altele preferă poziția parantetică (***Din fericire**, accidentul nu s-a soldat cu victime.*).

4.4. Adverbe relaționale

O serie de adverbe s-au specializat în redarea anumitor valori sau relații în cadrul propoziției sau al frazei.

4.4.1. Adverbele relative (vezi *supra*, **4.2.4**) funcționează ca elemente de relație în propozițiile relative neinterogative și în cele interogative indirecte (vezi **II, Construcții cu propoziții relative 1.3**). Ele sunt integrate sintactic în propoziția subordonată, care poate fi o relativă cu antecedent, situație în care adverbul relativ stabilește o relație anaforică cu un element din regentă (*Ne plimbăm adesea prin parcul$_i$ **unde**$_i$ ne-am cunoscut.*), sau o relativă liberă, când substituie și termenul din regentă (*Ne întâlnim **unde** am stabilit.*) (vezi **II, Construcții cu propoziții relative, 2.1**). Adverbele nehotărâte care pot avea statut de relative (vezi *supra*, **4.2.2**) apar numai în construcțiile relative neinterogative libere (***Oriunde** ne poartă pașii, gândul ne duce spre casă.*). Locuțiunea adverbială *de ce*, corespunzătoare semantic unui cauzal sau final, funcționează numai în propozițiile relative interogative indirecte (*Nu știu **de ce** întârzie.*). Adverbele relative îndeplinesc funcții sintactice în subordonatele în care sunt integrate.

Gruparea *de unde* poate avea ca sursă referențială o structură propozițională (*Echipa poate privi liniștită returul și chiar spera la o cupă europeană. **De unde** se vede că lipsa de bani nu înseamnă neapărat și lipsă de performanță.*, Internet). În această situație, gruparea funcționează nu ca relativ, ci în calitate de conector discursiv (vezi **II, Construcții cu propoziții relative, 2.3, Conectori frastici și transfrastici, 2.1**).

Trec în clasa conjuncțiilor relativele *când, cum, unde* atunci când se desemantizează și introduc diferite tipuri de subordonate: ***Unde** a auzit aceasta, a început să tremure de frică.; **Cum** ai plecat, s-a iscat ceartă.* (vezi **Conjuncția, 5.3**) sau când apar în perechi corelative: *când... când* (***Când** ninge, **când** plouă.*, vezi **Conjuncția, 4.4**).

4.4.2. Elementele de relație *ca* și *decât* participă la organizarea construcțiilor comparative. Comportamentul lor este de regulă prepozițional, impunând comparantului cazul acuzativ: *Andrei este înalt **ca** mine., Ștefan vorbește franceză mai bine **decât** tine.* (vezi **I, Prepoziția, 4.2**; **II, Construcții comparative, 1.5**).

Exprimând comparația, termenii în discuție nu influențează forma comparantului. Cei doi termeni ai structurii prezintă însă aceleași particularități de construcție, impuse de regent: *S-a gândit **la tine ca la mine**.; S-a adresat mai amabil **simpatizanților decât opozanților**.* În această situație, statutul elementelor se apropie de cel adverbial.

Pentru termenii omonimi: *ca* (prepoziție a calității), vezi **Prepoziția, 4.6**, *decât* (prepoziție), vezi **Prepoziția, 4.6**, *decât* (semiadverb restrictiv), vezi *supra*, **1.5**.

4.4.3. O serie de adverbe marchează în planul enunțului atitudinea locutorului, introducând valori contextuale suplimentare (îndoială, uimire, surpriză etc.). *Oare, nu (care) cumva* modalizează enunțul interogativ indicând dubiul, incertitudinea: *Ar trebui să reiau întrebarea: în ce mai cred, **oare**?* O. Paler, *Deșertul; **Nu care cumva** l-ați văzut pe Moș Crăciun ?*

Nu care cumva apare și în enunțuri imperative: ***Nu care cumva** să vă atingeți de porția mea de tort!*

Adverbele *ce* (provenit din conversiunea pronumelui interogativ), *cât* și locuțiunea *(și) unde nu* apar cu valoare de intensificare în enunțuri exclamative (***Ce** mult a crescut!, **Cât** de frumoasă este!, **Și unde nu** s-a pornit o ploaie, care a acoperit toată valea!*).

4.4.4. O serie de adverbe și locuțiuni adverbiale actualizează în discurs valori pragmatice, având roluri argumentative sau metadiscursive (vezi **II, Conectori frastici și transfrastici, 2.2**). Ele stabilesc o legătură explicită între unități ale discursului între care nu există relații structurale de dependență sintactică, asigurând astfel coeziunea și coerența textului și contribuind la decodarea sensului acestuia.

Unele adverbe pot dobândi valori concluzive (*De ce, **atunci**, ajungem să avem cu filozofia o familiaritate...*, G. Liiceanu, *Ușa interzisă*; ***Ei bine**, și aci d-voastră faceți mai puțin decât exista în trecut.* N. Iorga, *Discursuri parlamentare*), pot exprima acordul (*Te poți plimba mult înainte să le găsești.*

***Bineînțeles**, acest fapt nu trece neobservat de minți strălucite, care caută dobândire.* Internet, 2005) sau pot avea roluri metadiscursive de precizare, de reformulare (*idei neprelucrate intelectual, **mai precis** neintelectualizate*, Internet, 2005), de introducere a unui contraargument (*Excesul de personal și intim face visul intransmisibil. **Dimpotrivă**, sunt interesante visele noastre comune, cele în care ne recunoaștem cu toții.*, G. Liiceanu, *Ușa interzisă*), introducere a unei explicații sau a unui exemplu (*Un bărbat adevărat, **adică** un ins copt să se arunce în lupta conjugală, e „un bărbat independent".*, A. Pleșu, *Comédii; Am remarcat, **bunăoară**, cum mulți dintre tineri se simt atrași mai mult de sonete.*, Internet).

Substitutele adverbiale care au ca referent un întreg enunț (*de unde, așa, astfel etc.*) participă de asemenea la organizarea discursului, asigurând progresia informației (*Sufăr de sincerism, sunt dubitativ, colocvial în exces, ironic. **Așa** stând lucrurile, am traversat ministeriatul ca pe un amestec ciudat de risipă și asceză.*, A. Pleșu, *Comédii*).

Adverbele pot funcționa și în calitate de conectori cu funcție discursivă, situație în care se referă la modul de organizare generală a discursului, indicând ordinea, asigurând progresia textului și facilitând decodarea lui: *mai întâi, pe urmă, apoi, în final, întâi, al doilea, mai jos, mai departe* etc.: *O lege, ca să fie bună, trebuie să întrunească și celelalte două condițiuni. **Întâi**, ea trebuie să fie în legătură cu dezvoltarea istorică.* (N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vezi **II, Conectori frastici și transfrastici, 4**).

5. CATEGORIA INTENSITĂȚII

Intensitatea este singura categorie gramaticală care afectează clasa adverbului. Specificul adverbului raportat la această categorie gramaticală constă în comportamentul eterogen al elementelor clasei față de morfemele de intensitate.

5.1. Prezintă toate valorile categoriei comparației majoritatea adverbelor de mod (asemănătoare sub aspect semantic adjectivelor calificative) și anumite adverbe de loc care exprimă poziția (*sus, jos, aproape, departe*) precum și anumite adverbe de timp (*devreme, târziu, curând*).

Nu suportă gradare semiadverbele, adverbele pronominale și multe dintre adverbele obținute prin derivare. Pe de altă parte, nu sunt compatibile cu valorile intensității elemente care, semantic, exprimă însușiri sau circumstanțe ce nu pot fi supuse comparației: *aidoma, aievea, absolut, astăzi, acasă, efectiv, incompatibil, împotrivă, nicăieri, pretutindeni* etc.

5.2. Nu toate adverbele au toate gradele de intensitate. Unele sunt restricționate semantic numai la realizarea valorii de comparativ (*mai apoi, mai încoace, mai înainte, mai încolo, mai pe urmă*).

În asociere cu *ieri, mereu, niciodată, totdeauna*, ***mai*** este semiadverb și exprimă aproximarea: *mai mereu, mai niciodată.*

Adverbele de mod *exact* și *precis* la comparativ își păstrează calitatea de modale (*Vreau să știu **mai exact** unde te doare.*), dar pot fi și conectori textuali

(*Exemplarul aparține clasei nevertebratelor, **mai precis / exact** familiei Hydrozoa.*).

Adverbul *apoi* asociat cu *mai* e, de asemenea, conector pragmatic: *Acestea sunt consecințele. **Mai apoi** prezentăm dezavantajele.*

Adverbul *degrabă* este mai rar întrebuințat în limba actuală cu sensul său („repede"), fiind însă foarte des utilizat la forma de comparativ, cu rol de conector. *Nu e o simplă răceală. **Mai degrabă** e o bronșită.*

5.3. Modalitățile de expresie ale categoriei intensității sunt aceleași ca la adjectiv (vezi **Adjectivul, 2.4**).

Sub aspect normativ, se impune precizarea că formantul *cel* din structura superlativului este invariabil în situația în care adverbul determină un verb sau un adjectiv: *gimnasta **cel mai bine** clasată*, nu *gimnasta **cea mai bine** clasată*. În situația în care adverbul este adjunct al grupului nominal, formantul *cel* variază în raport cu genul, numărul și cazul substantivului regent: *frunzele cele mai de jos.*

Aprecierea intensității poate fi exprimată și prin sufixe: *binișor, depărtișor, repejor, încetinel.*

6. RELAȚIA CU ALTE CLASE LEXICO-GRAMATICALE

6.1. Clasa adverbelor se lărgește sistematic prin conversiunea altor părți de vorbire.

6.1.1. Procedeul cel mai răspândit și cel mai productiv în limba actuală este adverbializarea adjectivelor. O particularitate a limbii române constă în conversiunea în adverb a formei de masculin singular a adjectivului. În situația identității formale, distincția între cele două clase este posibilă numai pe baza criteriului sintactic, adjectivele determinând substantive, iar adverbele verbe și adjective. Orice adjectiv calificativ poate deveni, teoretic, adverb, mai puțin cele derivate cu sufixul *-esc* (cărora le corespund adverbele derivate cu *-ește*). Adjectivele devenite adverbe sunt omonime cu forma de masculin singular a adjectivelor respective. Caracterul adverbial se manifestă prin indiferența față de categoriile de gen, număr și caz și prin dependența de un regent verbal sau adjectival.

Adjectivul calificativ *bun* are drept corespondent adverbial *bine*. În limba vorbită, *bun* apare în unele contexte în locul lui *bine*, preluând calitatea acestuia de adverb: – *Ne vedem la ora 7 în Piața Universității.* – ***Bun*** (= *Bine*), ***rămâne stabilit așa.***

6.1.2. Adverbele rezultă adesea din conversiunea unor substantive care denumesc unități de timp. Substantivele care pot deveni adverbe de timp sunt numele de anotimpuri și părți ale zilei (*primăvara, vara, seara* etc.). În cazul acestor substantive, conversiunea nu este completă, ele aflându-se în diferite stadii

de adverbializare. Din punct de vedere morfologic, substantivele păstrează formal opoziția de număr (***Vara / Verile** mergeam la țară.*) sau de articulare (***Dimineața / Dimineață** este frumos. **Duminica / Duminică** mergem la biserică.*), dar au un sens generic sau iterativ. Din punct de vedere sintactic, sunt distribuite în poziție de circumstanțial, în grupul verbal (*Învață **nopțile**.*), adjectival sau adverbial (*Ținuta adecvată **seara** este cea elegantă.*) ori de atribut, într-un grup nominal cu centru substantiv abstract (*Alergarea **dimineața** întărește organismul.*).

Același comportament îl prezintă substantivele cu sens cantitativ (*ore, minute, kilograme*) *Mersul pe jos **ore** în șir i-a provocat dureri de mijloc., Așteptatul la rând **minute** bune e neplăcut.* În aceste contexte, substantivele apar cu formă de plural nearticulat.

Devin adverbe o serie de substantive utilizate în construcții eliptice pentru a exprima forma: *colac, covrig, grămadă, mănunchi, ciorchine* (*Doarme **covrig**,; S-au strâns **mănunchi / ciorchine** în jurul lui.; Norii* [...] *stau **grămadă** peste sat.*, G. Coșbuc, *Iarna pe uliță*) sau intensitatea, constituind mijloace lexicale de exprimare a superlativului (*înghețat **bocnă**, legat **cobză**, frumoasă **foc**, singur **cuc**, negru **corb**, adormit **buștean***). În aceste situații, procesul de adverbializare este complet; termenii, utilizați în construcții fixe, își pierd caracteristicile morfologice și disponibilitățile sintactice și se desemantizează.

6.1.3. Anumite prepoziții se apropie de statutul de adverb în situația în care nominalul următor nu este actualizat, el putând fi recuperat anaforic. Astfel, prepozițiile *pentru, după, fără, cu* sunt asimilate adverbelor în contexte ca: *Termin cursul și vorbim **după**. Mănânci cu sare sau **fără**?*

6.1.4. Situațiile de adverbializare a altor părți de vorbire sunt izolate.

6.1.4.1. Pronumele nehotărât *una* este folosit cu valoare adverbială când exprimă ideea de „unitate", „solidaritate": *a fi una, a o ține una* (*și bună*). Numeralele cardinale *unu, doi, trei etc.* și cele ordinale *întâi, al doilea* etc. au valoare adverbială când sunt folosite pentru a enumera argumente într-o expunere teoretică. Au numeralul ca bază lexicală adverbele *îndoit, înzecit, de două ori, de trei ori* etc., precum și sintagmele *a doua oară, a treia oară* etc.

6.1.4.2. Pronumele relativ-interogativ *ce* este folosit cu valoare adverbială (relativă) având sensul *cât: Mai merge el **ce** merge* [...] *numai iaca vede o dihanie de om.* (I. Creangă, *Harap-Alb*).

6.1.4.3. Formele verbale predicative *poate* (pers. a III-a, sg. indicativ prezent a verbului *a putea*) și *trebuie*, detașate din paradigma verbului, funcționează ca adverbe modale cu sensul „probabil", „posibil". *Poate* este adverb când selectează conjuncția *că* (***Poate** că va reuși.*) sau când este folosit parantetic (*Poate va reuși.*). Și când se asociază unui verb la conjunctiv perfect (***Poate** să fi încercat și altă soluție.*), *poate* păstrează sensul de posibilitate, probabilitate, funcționând ca adverb. De asemenea, forma *trebuie* poate fi interpretată drept adverb când este urmată de un verb la conjunctiv perfect, sau când selectează conjuncția *că*, din același motiv al dobândirii semnificației de posibilitate, probabilitate: ***Trebuie** să fi fost bolnav zilele trecute. **Trebuie** că e bolnav de a slăbit așa.* (pop.).

6.2. La rândul său, adverbul îşi poate schimba clasa morfologică. Acest lucru se poate realiza prin articulare sau prin plasarea în contexte specifice.

Prin articulare hotărâtă sau nehotărâtă, adverbul devine substantiv: ***Binele*** *făcut va fi răsplătit. /* ***Un bine*** *nu se uită niciodată.*

Plasarea adverbului în poziţia specifică substantivului (determinarea adjectivală) duce la substantivizarea acestuia: *Din sânul veciniculul* ***ieri*** */ trăieşte azi ce moare.* (M. Eminescu, *Luceafărul*).

Adverbele (în special de loc şi de timp) trec în clasa prepoziţiei: *înainte* > *înaintea, împrejur* > *împrejurul, în spate* > *în spatele, în jur* > *în jurul.* Trecerile între clasa adverbului şi a prepoziţiei se bazează pe natura comună, de predicate semantice, a celor două părţi de vorbire.

Adverbe de tipul *româneşte, franţuzeşte, englezeşte,* când determină verbe tranzitive ca *a vorbi, a scrie, a învăţa, a şti,* pot fi considerate un caz special de substantivizare. Ele sunt echivalente semantic cu sintagmele *limba română, limba franceză* etc.

În situaţia în care determină un substantiv, câteva adverbe pot deveni adjective invariabile: *altfel, asemenea, anume, aievea, aşa, bine, gata, întocmai* (*E un film* ***altfel.***, ***Asemenea*** *cazuri sunt rare.*).

Adverbul *jos* devine adjectiv când determină substantive: *Temperaturile joase au provocat pagube în agricultură.*

Prin desemantizare, adverbele relative devin conjuncţii: ***Cum*** („imediat ce") *a aflat vestea, a sunat acasă.,* ***Unde*** („fiindcă", „deoarece") *nu şi-a făcut tema, n-a venit la şcoală. L-aş ucide în bătaie* ***când*** („dacă") *aş afla că el a prins pupăza.* (I. Creangă, *Amintiri*).

PREPOZIȚIA

1. ASPECTE DEFINITORII

1.1. Prepoziția este o clasă de cuvinte neflexibile care, în special la nivelul propoziției, marchează relația dintre un termen subordonat și regentul său.

Rolul de conector apropie prepoziția de conjuncție și de relativele pronominale, adjectivale sau adverbiale. Ca elemente conectoare, prepoziția și conjuncția participă la organizarea enunțului fără a avea o funcție sintactică proprie; rolul lor constă în stabilirea legăturii dintre două unități sintactice. Spre deosebire de conjuncție, care indică relații de coordonare între două unități sintactice aparținând propoziției sau frazei ori relații de subordonare între două propoziții (*Filmele **și** cărțile sunt viața mea.*, *Ești optimist **dacă** ai încredere în tine **și** în alții.*; vezi **Conjuncția**), prepoziția marchează numai relații de subordonare între două componente, de obicei, ale propoziției. Ca și prepoziția, relativele pronominale, adjectivale sau adverbiale indică relații de subordonare; se deosebesc însă de prepoziție, pe de o parte, prin ocurența lor numai la nivelul frazei, pe de altă parte, prin faptul că au în propozițiile pe care le introduc și funcție sintactică de parte de propoziție (*L-am văzut **când** a coborât din tren.*). Vezi **I, Pronumele și adjectivul pronominal relativ; Adverbul 4.4.1; II, Construcții cu propoziții relative, 2**.

1.2. În calitate de conector, prepoziția se încadrează obligatoriu într-o structură ternară (*noapte **de** vară, merge **la** petrecere, demn **de** admirație*): prezența prepoziției este condiționată de coocurența cu doi termeni lexical autonomi (T_1 și T_2) implicați într-o relație de dependență.

Prepoziția, component coeziv al structurii T_1 *prep.* T_2, contractează relații simultane, dar diferite, cu ceilalți doi termeni.

1.2.1. În relația cu termenul pe care îl precedă (T_2), prepoziția este *centru*, impunându-i anumite restricții gramaticale, între care restricția de caz (compară *Luptă **cu** boala.* și *Luptă **contra** bolii.*). Relația foarte strânsă care asociază prepoziția și termenul pe care îl precedă se manifestă prin topica fixă a celor două componente: (a) prepoziția se plasează întotdeauna pe primul loc: (*casă*) ***de** vacanță*, (*dorința*) ***de** a ști*, nu și *(*casă*) *vacanță **de***, *(*dorință*) *a ști **de***; (b) relația dintre prepoziție și termenul pe care îl precedă nu permite decât intercalarea unora dintre adjuncții acestuia: ***Sub** tristele-i **arcade** mult timp am rătăcit, / **De** noi **răsfrângeri** dornic.* (I. Barbu, *Umanizare*), nu și: **Se întrevăd semne **de** a copiilor **reușită**.*, **dorința **de** multe **a ști**.*

Împreună cu termenul subordonat, prepoziția formează *grupul prepozițional*, care, în calitate de *unitate globală*, intră în relație cu cel de al treilea component al structurii (T_1): grupul prepozițional în ansamblu (și nu componentele sale) poate fi deplasat în raport cu regentul: *Vino cu trenul!*, *Cu trenul vino!* (nu și **Tren vino cu!*, **Cu vino tren!*) sau omis: *Vino!* (nu **Vino tren!* ori **Vino cu!*, enunț care este posibil numai dacă din contextul lingvistic sau situațional se poate recupera termenul absent).

1.2.2. Termenul regent coocurent (T_1) reprezintă centrul unui grup sintactic superior, care înglobează grupul prepozițional. În funcție de statutul gramatical al regentului, grupul prepozițional participă la organizarea sintactică a enunțului ca parte componentă a grupului verbal: ***Pune** cartea pe masă!*, ***Stă** la noi.*, a grupului nominal: ***Prietenia** dintre cei doi era veche.*, a grupului adjectival: *Era **capabilă** de orice efort.*, a grupului adverbial: *Locuiește **aproape** de facultate.* sau a grupului interjecțional: ***Vai** de voi!* (vezi *infra*, **3.1.2**). Aceeași grupare prepozițională poate avea regenți diferiți, de exemplu, un verb: ***Vine** de dimineață.* sau un substantiv: ***ziarul** de dimineață.*

Grupul prepozițional intră uneori în componența unui alt grup prepozițional, acesta din urmă, incluzându-se, la rândul lui, într-un grup sintactic superior, precum un grup nominal (***Locul** [**de** [**lângă tine**]] este rezervat.*) sau un grup verbal (***Citește** [**până** [**la sfârșit!**]]*).

Componența grupului prepozițional este supusă unor restricții selective determinate de particularitățile gramaticale și semantice ale termenului regent prin intermediul căruia grupul prepozițional se încadrează în organizarea sintactică a enunțului.

2. STRUCTURA MORFEMATICĂ A PREPOZIȚIEI

Clasa prepozițiilor cuprinde elemente fără flexiune, reprezentând, ca și în cazul celorlalte clase de cuvinte neflexibile, unități cu o realizare unică în limbă. Numeroase prepoziții (*de, în, la, lângă, pe* etc.) sunt unități monomorfematice.

Prezența **variantelor neliterare regionale**: *dă, di* pentru *de*, *dân* pentru *din*, *pă, pi* pentru *pe*, *pănă* pentru *până*, *pin*, *pân* pentru *prin* sau **arhaice**: *cătră* pentru *către*, *pre* pentru *pe*, *subt* pentru *sub* ori a **variantelor condiționate fonetic**: *întru / într-* (*întru Domnul / într-adins*), *de / d-* (*de aici / d-aici*), *după / dup-* (*după aceea / dup-aceea*), *fără / făr-*, *făr'* (*fără mine / făr-a gândi*, *făr' de niciunele*), *până / pân-*, *pân'* (*până aici / pân-aici*, *pân' la mine*) nu are nicio implicație în analiza morfematică.

2.1. Prepozițiile de bază (cele mai multe moștenite din latină): *a, asupra, ca, către, cu, de, după, fără, în, între, întru, la, lângă, până, pe, pentru, peste, spre, sub* sunt ***neanalizabile*** la nivel morfematic. La acestea se adaugă prepozițiile neologice monomorfematice asimilate în grade diferite de limba română, precum: *grație, per, pro, supra, versus, via*, dar și prepozițiile *datorită, mulțumită* explicate prin

participii. Neanalizabile pot fi considerate şi prepoziţii ca *pentru, peste* formate în limba română prin asocierea unor prepoziţii neanalizabile (vezi *infra*, **2.2**).

2.2. Alte prepoziţii (deşi lipsite de flexiune) sunt, la nivel morfematic, ***analizabile***. Din această categorie fac parte unele formaţii prepoziţionale rezultate din asocierea unor prepoziţii neanalizabile, cum sunt, de exemplu, *de la* (*Vine de la Iaşi.*) sau *de către* (*Premiile au fost înmânate de către preşedinte.*). Din asocierea componentelor prepoziţionale rezultă de regulă o grupare cu sens unitar care *se opune semantic* unuia dintre componente: compară *Vine la şcoală.* şi *Vine de la şcoală., Pleacă la Ploieşti.* şi *Pleacă de la Ploieşti.* (vezi şi *infra*, **3.1.1.5**). Anumite prepoziţii alcătuite din două elemente prepoziţionale sunt egale ca valoare cu una dintre prepoziţiile componente (şi anume cu cea principală). Aşa sunt *de către* (= *de*), ca element introductiv al complementului de agent (*Pacea este dorită de către / de toţi oamenii.*), *fără de* (= *fără*): *cuvinte fără de / fără înţeles, în contra,* astăzi înv. şi pop. (= *contra*): *Apărarea civilizaţiei în contra barbariei.* (în DA) / *Luptă contra nedreptăţii.*

Numeroase *prepoziţii neanalizabile* în limba actuală s-au format prin contopirea formală a componentelor: *despre* (< *de* + *spre*), *din* (< *de* + *în*), *dinspre* (< *de* + *înspre*), *dintre* (< *de* + *între*), *pentru* (< lat. *per* + *intro*), *peste* (< *p(r)e* + *spre*), *prin* (< *pre* + *în*), *printre* (< *pre* + *între*) etc.

Gradul de sudură a prepoziţiilor analizabile este diferit. Dacă structura compusă a prepoziţiilor *pentru* sau *peste* nu se mai recunoaşte, structura originară a unor prepoziţii ca *din, dintre, prin, printre* este oarecum transparentă din punct de vedere fonetic şi semantic. Ele pot fi asociate semantic, de exemplu, cu prepoziţii ca *în, între* (*Intră în casă., Iese din casă.; Se plimbă printre rânduri., Au amplasat bănci între rândurile de copaci.*).

Prepoziţia *despre,* cu uz învechit şi popular, se analizează în opoziţie cu *spre* în construcţiile care indică o circumstanţă locativă: *Despre munte / Iese luna din brădet.* (G. Coşbuc, *Noapte de vară*). Cu valoare locativă, astăzi se foloseşte prepoziţia *dinspre,* opusă semantic prepoziţiei *înspre,* ambele fiind analizabile prin raportare la prepoziţia *spre: Vine dinspre casă.* Prepoziţia omonimă *despre* este substituibilă cu *de* când are sensul „cu privire la": *Vorbeşte despre / de toţi prietenii.*

Analizabile sunt şi prepoziţiile *dedesubtul, împrejurul, înaintea, înapoia, îndărătul,* din structura cărora fac parte un adverb sau o grupare formată din prepoziţie şi adverb (*dedesubt, împrejur* etc.) şi un formant final (omonim cu articolul enclitic) *-(u)l* sau *-a.* Prezenţa formantului distinge prepoziţia de adverbul corespunzător: compară *Pleacă înainte.* şi *Pleacă înaintea voastră., Priveşte împrejur.* şi *Stau aşezaţi împrejurul mesei.* Spre deosebire de aceste prepoziţii, *deasupra* este constituită din două prepoziţii: *de* şi *asupra.* Nu sunt analizabile *asupra* (care e numai prepoziţie) şi *contra* (care nu-şi modifică forma în cele două ipostaze: adverb – *Ei au fost contra.* şi prepoziţie – *Ei au fost contra noastră / tuturor.*).

2.3. Comportament gramatical de prepoziţie au şi unele grupuri fixe de cuvinte ce au statut de ***locuţiuni prepoziţionale.*** Acestea sunt structuri formate din

una sau două (rar, mai mult de două) prepoziții și un cuvânt din altă clasă lexicală, pe care îl precedă, căruia îi urmează sau pe care îl încadrează (vezi *infra*). Cele mai multe astfel de combinații conțin una dintre prepozițiile simple *cu, de, la, în*. Componentele neprepoziționale care intră în alcătuirea locuțiunilor prepoziționale sunt, în special, substantive sau adverbe.

Frecvente ca structură sunt locuțiunile prepoziționale alcătuite din:

(a) [*adverb* + prepoziție] sau [prepoziție + *adverb* + prepoziție]: *cât despre, cât pentru, (în) afară de;*

(b) [*substantiv* + prepoziție] sau [prepoziție + *substantiv* + prepoziție]: *față de, cu privire la, în funcție de, în loc de.*

În structurile în care prepoziția este plasată după componentul neprepozițional, adverbul nu-și modifică forma (*afară de*), iar substantivul păstrează forma nearticulată (*față de*). În structurile cu prepoziții aflate înaintea celuilalt component, acesta este asociat cu *-a* sau *-ul: în fața, în afara, pe dinafara, pe dinaintea, în jurul, în locul, în mijlocul, pe dinăuntrul.*

Formantul final (*-a, -ul*) din structurile cu adverb se explică prin analogie cu acele construcții în care substantivul, urmat de un genitiv sau posesiv, este întotdeauna articulat (cf. *Pe fața ta / lui / copilului se citește bucuria.*). Încadrate în structura prepozițiilor sau a locuțiunilor prepoziționale, aceste componente nu participă la opozițiile de determinare proprii articolului. Componentul substantival, inclus în locuțiunea prepozițională, se detașează de substantivul corespunzător prin neparticiparea la opozițiile flexionare proprii acestuia: *în fața inevitabilului,* nu și **în față (fețele) inevitabilului.*

Unele locuțiuni prepoziționale se prezintă în două sau mai multe variante: *afară de / în afară de / în afara* (*Au venit toți* ***afară de / în afară de / în afara*** *lui Ion.*), *față de / față cu* (înv.), *în decurs de / în decursul.*

Locuțiunile prepoziționale în care componentul substantival este precedat de prepoziție cunosc și variante (omonime cu locuțiunile adverbiale) construite cu clitic de dativ pronominal: *în față-mi, în urmă-i.* Alte locuțiuni prepoziționale cărora le corespund omonime adverbiale sunt: *de-a curmezișul, de-a latul, de-a lungul, în / la stânga, în / la dreapta – Copacul a căzut* ***de-a curmezișul.*** (adverb) / *Copacul a căzut* ***de-a curmezișul*** *drumului.* (locuțiune prepozițională).

Exprimarea aceluiași tip de relație este adeseori realizată prin grupări locuționale sinonime: *în raport cu, în funcție de, pe baza* (*clasificare* ***în raport cu / în funcție de / pe baza***), seria sinonimică putând include și prepoziții (*clasificare* ***după***).

Unele locuțiuni prepoziționale circulă de preferință în anumite registre stilistice. Astfel, *în raport cu, în funcție de, ca / drept urmare a* se întâlnesc frecvent în stilul administrativ sau științific, extinzându-se în presă și în exprimarea colocvială.

Construcții precum: *în raport de, funcție de, urmare a: taxe percepute în raport de / taxe percepute funcție de venituri* sunt nerecomandabile.

2.4. Delimitarea între grupările locuţionale şi îmbinările libere de unităţi lexicale organizate sintactic este adeseori dificil de făcut. În cazul grupurilor de cuvinte compatibile cu funcţia prepoziţională, trebuie luate în considerare următoarele aspecte: invariabilitatea termenilor componenţi, sensul global al grupului, comportamentul sintactic. Pe baza acestor trăsături, grupuri lexicale ca *faţă de, în faţa, în mijlocul* pot fi considerate locuţiuni prepoziţionale: ele constituie o unitate semantică şi impun cazul acuzativ sau genitiv nominalului pe care îl precedă, în contexte precum: *În faţa primăriei s-au adunat mulţi manifestanţi., Se poartă cu blândeţe faţă de animale., Solistul a susţinut un recital unic în mijlocul admiratorilor săi.* În aceste grupări, componentul substantival nu acceptă intercalarea unui determinativ care să-l separe de prepoziţie, ceea ce subliniază schimbarea semantică şi de statut gramatical a substantivului (**în marele / îngustul mijloc, *în luminoasa faţă, *faţă senină de*).

Gradul de stabilitate a grupărilor locuţionale variază de la o situaţie la alta. Astfel, asocierea *în centrul,* în care substantivul *centru* poate primi unele determinări, ca *în vechiul centru* sau *în plin centru* (*plin* fiind cvasisinonim cu „chiar") este o îmbinare într-o fază incipientă de tranziţie către locuţiune.

Sunt locuţiuni prepoziţionale şi grupările lexicale care conţin termeni ieşiţi din uz, termeni care nu apar în combinaţii libere sau apar cu sens diferit: *în pofida, în decurs de, în decursul, în vederea.*

Mai apropiate de asocierile libere de cuvinte sunt unele grupări precum: *din cauza, din pricina, cu scopul, cu excepţia, în timpul.* Termenii lor au o distribuţie normală pentru clasele de cuvinte cărora le aparţin şi nu prezintă modificări semantice care ar putea justifica statutul de locuţiuni (*din cauza ploii,* ca şi *din cauza aceasta, din aceste cauze, cauzele acestea*). Mai apropiată de statutul locuţional este gruparea (sinonimă) *din cauză de,* unde *cauză* este invariabil: **din cauza de, *din cauze de.* Ca şi în cazul lui *centru,* introducerea unor determinări (*din această cauză, din multe cauze*) disociază gruparea locuţională.

Deosebite de grupările discutate anterior sunt formaţiile *cât priveşte* şi *în* (*ceea*) *ce priveşte,* în componenţa cărora intră o formă verbală personală. Deşi au structura unor propoziţii subordonate, flexiunea limitată la prezent şi specializarea ca elemente introductive pentru un circumstanţial de relaţie (*Cât / în ceea ce priveşte lucrul acesta, nu avem nimic de adăugat.*) sprijină considerarea lor ca locuţiuni prepoziţionale.

> Într-un enunţ ca: *În* (*ceea*) *ce privesc noile proiecte nu s-au formulat obiecţii.,* acordul la plural al verbului *a privi* este incorect: subiectul acestui verb este pronumele invariabil (*ceea*) *ce,* nu *proiecte.*

În limba actuală, în diferite stiluri, se constată prezenţa a numeroase locuţiuni prepoziţionale ori expresii cvasilocuţionale: *în cadrul, în contextul, la nivelul, legat de, în legătură cu, pe baza* etc. Devenite clişee lingvistice, ele sunt folosite în mod abuziv.

Un exemplu îl oferă locuţiunea prepoziţională *vizavi de* (scrisă adeseori şi *vis-à-vis,* ca în franceză, de unde a intrat în română). Pe lângă sensul locativ, această locuţiune a dezvoltat încă de la început alte sensuri: *Se va bucura de o independenţă absolută* ***vizavi de*** [„faţă de"] *celelalte direcţii.* (Alecsandri, în DLR), *S-a văzut clar că bucuria reţinută a olandezilor era întrecută evident de lamentările* ***vizavi de*** [„în legătură cu, despre"] *prestaţia slabă a Naţionalei noastre.* („Sport total", 2005), *Nu ne apărăm prin asta* ***vizavi de*** [„de"] *neajunsuri.*

3. DESCRIEREA SINTACTICO-SEMANTICĂ

Utilizarea prepoziţiei presupune existenţa unei structuri de trei termeni, ea fiind expresia relaţiei de dependenţă dintre centrul grupului şi termenul subordonat acestuia.

3.1. Din punct de vedere ***sintactic***, prepoziţia împreună cu termenul care îi urmează (T_2) formează o *unitate sintactică*, un ***grup prepoziţional*** subordonat unui termen (regent) prin care se încadrează într-o unitate sintactică superioară.

În raport cu termenul care îi urmează, prepoziţia funcţionează în calitate de *centru* de grup sintactic, impunându-i acestuia (dacă este un nominal) restricţii gramaticale de caz, de articulare sau de număr.

Grupul prepoziţional alcătuit din prepoziţie şi constituentul pe care aceasta îl precedă are o mare disponibilitate funcţională, realizând în propoziţie sau în frază diferite poziţii sintactice, precum:

– atribut: *casă* ***de vacanţă, oricare dintre ei;***

– complement de diverse tipuri: *Nu doreşte să recurgă* ***la ajutorul*** *nimănui., Depinde* ***de ce va spune acolo.***, *Nu mai ştiu* ***de unde am pornit.;***

– circumstanţial de diverse tipuri: *Se plimbă* ***prin oraş.***, *Era frumoasă* ***de neimaginat.***, *Se joacă* ***până când oboseşte.*** etc.;

– nume predicativ: *Biroul este* ***de stejar.;***

– predicativ suplimentar: *L-au luat* ***drept student.***

Ocurenţa prepoziţiei (şi implicit a grupului prepoziţional) cere prezenţa unui termen regent (T_1) a cărui calitate morfologică determină tipul grupului sintactic T_1 *prep.* T_2: grup nominal (*rochie de seară*), grup verbal (*mergând spre casă*), grup adjectival (*bun de gură*), grup adverbial (*concomitent cu aflarea veştii*) sau grup interjecţional (*vai de ei*). Rar, în construcţii fixe sau într-un registru stilistic familiar, colocvial, regentul poate lipsi: *Au povestit* ***de-ale tinereţii.***, *Am cumpărat* ***de-ale gurii.***, *Am mai auzit* ***de-ale Mariei.***

În anumite situaţii, în funcţie de particularităţile sintactice ale termenului regent. grupul prepoziţional este suprimabil sau poate avea ca centru diferite prepoziţii (comp. *Vorbeşte.* cu *Vorbeşte despre / cu / de faţă cu ei.*). Alteori, prepoziţia este impusă de centrul grupului, relaţia dintre grupul prepoziţional şi regent fiind de coocurenţă obligatorie (*apelează* ***la prieteni****, depinde* ***de rezultat,*** nu şi: **apelează*, **depinde* sau **apelează printre / de* etc., **depinde la / despre* etc.).

3.1.1. La *alcătuirea grupului prepoziţional* participă diverse clase de cuvinte.

Organizarea grupului prepoziţional depinde atât de particularităţile prepoziţiei-centru, cât şi de termenul pe care îl precedă.

3.1.1.1. Cele mai frecvente sunt asocierile ***prepoziţie* + *nominal,*** în organizarea cărora calitatea de *centru* a prepoziţiei se manifestă prin restricţiile impuse nominalului (substantiv, pronume sau numeral).

(A) **Restricţii de caz**

În română, prepoziţiile impun nominalelor unul dintre cazurile acuzativ, genitiv sau dativ. Regimul cazual al unei prepoziţii este vizibil atunci când se combină cu un pronume personal sau reflexiv, care disting flexionar acuzativul de nominativ şi disociază genitivul de dativ (cf. *cu mine, de tine, pentru sine*; *datorită mie, mulţumită vouă, graţie sieşi*). Aceste cazuri sunt realizate prin forme omonime în flexiunea substantivului, adjectivului şi a celor mai multe pronume. Faptul că în contextul unor prepoziţii precum *deasupra, îndărătul, înaintea* (*înaintea lor / elevilor*) nu poate apărea forma de dativ a pronumelui personal (**înaintea mie*) permite interpretarea ca genitiv a formei substantivului.

Regim de ***acuzativ*** au:

(a) prepoziţiile propriu-zise care alcătuiesc nucleul clasei: *a, către, cu, de, despre, din, dinspre, dintre, dintru, după, fără, în, înspre, între, întru, la, lângă, până, pe, pentru, peste, prin* etc.

(b) locuţiunile prepoziţionale care au pe ultimul loc una dintre prepoziţiile de sub (a): *afară de, cât despre, cât pentru, cu privire la, faţă de* etc.

Cer ***genitivul*** prepoziţiile *asupra, dedesubtul, împotriva, împrejurul, înaintea, înapoia, îndărătul* etc. (care conţin particulele finale *-(u)l* sau *-a,* omonime cu formele articolului hotărât enclitic de masculin / neutru, respectiv, de feminin, la cazurile nominativ şi acuzativ), prin analogie cu substantivele articulate cu articolul hotărât *-(u)l* sau *-a* (compară *împrejurul / înaintea casei* şi *acoperişul / uşa casei*).

Prepoziţiile *împotriva, înaintea* au variante identice cu adverbele, strict condiţionate de prezenţa unor forme pronominale clitice de dativ (*înainte-i, împotrivă-i: Şi când răsai 'nainte-mi ca marmura de clară.*, M. Eminescu, *Nu mă-nţelegi*).

Regim dublu are prepoziţia *contra.* Spre deosebire de *asupra,* care cere genitivul, prepoziţia *contra* are două utilizări: una extinsă, în care impune cazul genitiv, alta, mai puţin frecventă, cu nominalul asociat în acuzativ (*tată contra fiu*). Cu alt sens, *contra* se combină cu un nominal în acuzativ şi în construcţii precum: *Schimb apartament contra garsonieră., marfă contra bani, contra cost.*

Impun ***dativul*** câteva prepoziţii (formate prin conversiune din alte părţi de vorbire sau calchiate după modele străine), precum: *datorită, graţie, mulţumită* (cf. *datorită / graţie / mulţumită prietenilor;* pentru statutul morfologic şi regimul cazual de dativ al unor cuvinte precum *aidoma, asemenea, aşijderea, conform, contrar, potrivit,* vezi *infra,* **4.3**).

După aceste prepoziţii, în special în construcţii coordonate, forma nominală de dativ (omonimă cu cea de genitiv) este asociată greşit cu *a*: *graţie eforturilor şi* ***a talentului****, datorită situaţiei şi* ***a condiţiilor*** (corect: *graţie eforturilor şi talentului, datorită situaţiei şi condiţiilor*).

În condiţii determinate, nominalul cu formă de acuzativ se asociază cu ***a***, pentru exprimarea unei relaţii de genitiv (compară *deasupra casei* şi *deasupra a ceva înalt*), iar pentru exprimarea unei relaţii de dativ, cu *la* (cf. *Se adresează elevilor.* şi *Se adresează la trei prieteni.*).

Se marchează ***obligatoriu*** relaţia de ***genitiv*** prin prepoziţia ***a*** atunci când termenul subordonat (T_2) este reprezentat printr-un:

(a) nominal cantitativ invariabil (*angajarea a **trei** dintre ei*) sau un nominal asociat cu un determinant cantitativ (*amestecul a **două** culori*);

(b) un pronume invariabil (*apariţia a **ceva** nou*) sau o propoziţie relativă introdusă printr-un relativ invariabil (*probe împotriva a **(ceea) ce** declară inculpatul*).

În aceleaşi condiţii, relaţia de ***dativ*** se exprimă ***obligatoriu*** cu prepoziţia ***la***: *A dat bomboane la **doi** (copii)*.

În mod excepţional, după prepoziţii cu regim de dativ (*datorită, graţie* etc.), construcţia prepoziţională *a* + numeral sau pronume (cuantificator) invariabil are valoarea unui dativ: *graţie a trei dintre ei, datorită a tot ceea ce ştie, mulţumită a cât a primit.*

Prepoziţiile *a* sau *la* ocurente în asemenea grupuri sunt golite de sens, funcţionând ca mărci ale valorilor de genitiv, respectiv, de dativ.

Când cantitativele au statut flexionar dublu (vezi **Pronumele şi adjectivul pronominal nehotărât, 2**), construcţiile cu prepoziţia *a* sunt în variaţie liberă cu formele de genitiv-dativ: *plecarea a mulţi / multora, absenţa a câţiva / câtorva.* În construcţiile de tipul *impresiile a diverşi vizitatori / diverşilor vizitatori, trăsăturile a diferite elemente / diferitelor elemente*, adjectivele sunt asimilate cantitativelor, admiţând două modalităţi de exprimare a relaţiei de genitiv, sintetică, prin desinenţe specifice, şi analitică, cu ajutorul prepoziţiei *a*.

În aceleaşi condiţii, se întâlneşte dativul, concurat de construcţia cu *la* în varianta vorbită, familiară, a limbii, în special pe lângă verbe exprimând atribuirea sau adresarea asociate cu un nominal animat: *A dat daruri la copii / copiilor., Dă apă la cai / cailor., A cumpărat o păpuşă la fetiţă / fetiţei., A spus la toţi / tuturor., N-a arătat la nimeni / nimănui.* Construcţii cu *la* apar şi în expresii populare: *Îţi spun ca la un frate., La calul nărăvit pinten ascuţit trebuie.* Echivalenţa cu dativul este dovedită de faptul că grupările cu *la* pot fi dublate prin clitice pronominale de dativ: *Le-a spus **la copii.**, Ne-a cerut **la fiecare.***

> Sunt neliterare construcţiile în care *la* însoţit de un substantiv comun nume de persoană la singular, purtând marca determinării maxime (definit), ori de un nume propriu de persoană este folosit în locul dativului: *Spune la doamna., I-am zis la Ioana.* (corect: *Spune doamnei., I-am zis Ioanei.*). Trebuie evitată de asemenea utilizarea construcţiei cu *la* în locul genitivului în contexte ca: *hăinuţa la fetiţă,* în loc de *hăinuţa fetiţei, uşa la casă,* în loc de *uşa casei, Am vrut să-l dau pe mâna la poliţie.*, în loc de [...] *pe mâna poliţiei*, construcţie neliterară, frecventă în limba vorbită actuală.

Regional şi popular, relaţia de dativ se exprimă şi cu ajutorul prepoziţiei *către*, în special pe lângă verbe de adresare: *Zis-a mama cătră mine / fată.*

În cazul prepoziţiilor care nu se construiesc cu forme pronominale de persoana I sau a II-a (*per, pro, supra, versus, via*), precizarea regimului nu se poate face decât prin extrapolare: se consideră că substantivele care urmează acestor prepoziţii sunt în acuzativ, nominativul fiind exclus după prepoziţii (*Addenda* [...] *adună reacţii via e-mail, din ţară şi din Statele Unite.*, Rlit., 2003).

(B) Restricţii de articulare

Prepoziţiile impun restricţii de articulare substantivelor pe care le precedă, între forma nearticulată / articulată enclitic şi cazul substantivului existând o strânsă legătură.

Din punctul de vedere al articulării, prepoziţiile care funcţionează în structuri sintactice simple [prepoziţie + substantiv] se grupează în două categorii: prepoziţii care impun substantivului (în absenţa adjuncţilor) forma nearticulată şi prepoziţii care impun forma articulată enclitic. Prepoziţiile care pot impune nominalului în unele situaţii articularea enclitică, iar, în altele, nonarticularea sunt puţine (vezi *infra*). Articularea cu articolul nehotărât a substantivului este nerelevantă, deoarece, în general, toate prepoziţiile, cu excepţia celor neologice (*per, pro, via*) o admit: *lângă o casă, înaintea unei case, datorită unor prieteni.*

În grupurile prepoziţionale în care substantivul este însoţit de adjuncţi atributivi în antepoziţie sau în postpoziţie, articularea substantivului se face în mod obligatoriu după regulile impuse de vecinătăţile de grup, care prevalează asupra restricţiilor de articulare ale prepoziţiei: *Stă lângă fereastră., Stă lângă această fereastră luminată., Stă lângă fereastra cea luminată.; Scrie cu stiloul., Scrie cu stiloul acesta frumos., Scrie cu acest frumos stilou.*

În funcţie de regimul cazual al prepoziţiilor, se disting două situaţii:

• Prepoziţiile care cer ***acuzativul*** sunt urmate, de regulă, de *substantive nearticulate*, indiferent de gradul de extensiune a referentului actualizat prin substantiv: *Se îndreaptă spre casă., perdeaua de la fereastră, respectuos faţă de profesor.*

În situaţii speciale, substantivul poate fi *articulat enclitic:*

– când desemnează o persoană unică pentru vorbitor, cu precădere un membru al familiei acestuia: *Mă duc la mama., o prăjitură făcută de bunica.* În asemenea situaţii, articularea este obligatorie şi suficientă, construcţii ca: *Mă duc la mama mea., o prăjitură făcută de bunica mea* fiind redundante, emfatice.

– când se referă la o persoană strict individualizată, familiară vorbitorilor; construcţiile din această categorie aparţin limbajului colocvial, popular: *Treci pe la popa.,* (arhaic) *Horia s-a dus la împăratul.*

Articularea substantivului precedat de *pe*, marcă a complementului direct, se supune aceloraşi reguli: compară *L-am aşteptat pe coleg.* şi *L-am aşteptat pe tata.*

Construcţiile de tipul *L-a căutat pe şeful.* sunt nerecomandate (indicat: *L-a căutat pe şeful nostru / lui.*).

Gruparea prepoziţională *de-a* se construieşte întotdeauna cu substantivul articulat enclitic: *Copiii s-au jucat de-a trenul.* Aceeaşi restricţie de articulare impun şi *cât, decât* şi *ca*, folosite prepoziţional (*roşu ca bujorul, înalt cât casa*) sau *pe* din construcţiile de tipul *face pe prostul / nebunul.*

Prepoziţia *cu* se poate asocia cu un substantiv articulat sau nearticulat în funcţie de sensul ei, de natura şi de sensul substantivului, de gradul de cunoaştere a referentului şi de funcţia sintactică din context.

Prepoziţia *cu,* la fel ca celelalte prepoziţii care cer acuzativul, se construieşte cu forma nearticulată când:

(a) substantivul face parte din clasa substantivelor nonnumărabile, masive sau abstracte: *Se spală cu săpun., Se unge cu unt., Plouă cu piatră., Acţionează cu abilitate., Mănâncă cu poftă.;*

(b) substantivul exprimă o calificare / caracterizare: *casă cu etaj, grădină cu flori;*

(c) substantivul face parte din expresii şi locuţiuni, exprimând (prin repetiţie) acumularea: *strop cu strop, adună ban cu ban,* reciprocitatea: *munte cu munte.*

Prepoziţia *cu* se construieşte cu forma articulată a substantivului:

(a) când acest substantiv exprimă:

– instrumentul: *taie cu bisturiul, rupe cu dinţii, cât vezi cu ochii, scrie cu creionul;*

– o cantitate determinată: *vinde cu grămada, aşteaptă cu orele, toarnă cu găleata, este plătit cu ora, lucrează cu ziua;*

– asocierea: *Se ceartă cu vecinii., Se plimbă cu prietenii., Se luptă cu duşmanii.;*

– o persoană cunoscută, unică pentru vorbitor: *A vorbit cu doctorul., A vorbit cu tata.;*

(b) în sintagme fixate, când substantivul este la origine un adverb sau un adjectiv: *a lua cu binele, Cu răul nu faci nimic.;*

(c) când este impusă de unele adjective sau adverbe: *copie conformă cu originalul, potrivit cu vârsta, proporţional cu venitul.*

Construcţiile în care substantivul precedat de *cu* poate fi articulat sau nearticulat (*Vine cu bani(i).; Să mă încalţ cu pantofi(i) sau cu ghete(le)?*) diferă prin gradul de determinare. Astfel, spre deosebire de formele nearticulate, cele articulate trimit la un referent identificat, individualizat.

• Prepoziţiile care au *regim de **genitiv** sau de **dativ*** cer *forma articulată* a substantivului: *îndărătul uşii, în faţa copiilor, datorită străduinţei.* Prepoziţia *contra* impune substantivului forma articulată când are regim de genitiv (*contra unor dureri / durerilor*) şi forma nearticulată când se construieşte cu un acuzativ (*contra bani,* vezi *supra*).

(C) Restricţii sintactico-semantice în utilizarea prepoziţiei

Posibilităţile de combinare ale prepoziţiei cu un nominal depind şi de unele particularităţi semantice şi gramaticale ale termenilor coocurenţi.

Utilizarea prepoziţiilor cu sens partitiv *de, din, dintre, dintru* impune ca termenul aflat în poziţia a doua să fie la plural, să reprezinte o structură coordonată

sau să conțină, din punct de vedere semantic, ideea de întreg separabil: *unul de-ai mei, o parte dintre copii și părinți, trei foi din carte, o floare din buchet, doi copii dintr-un grup, o parte din nisip, o bucată din brânză.* Prepozițiile *dintre, printre* și *între* se construiesc cu pluralul în oricare dintre utilizările lor: când indică o relație de tip parte-întreg (*doi elevi dintre cei aleși*), reciprocitatea (*prietenia dintre el și ea*), o circumstanță locativă (*Merge printre rânduri.*) ori temporală (*între orele cinci și șase*). În afara utilizării partitive, prepoziția *din* se construiește cu singularul sau cu pluralul când indică o circumstanță locativă (*copacul din grădină, străzile din orașe*) sau temporală (*întâlnirea din acea săptămână / acele săptămâni*).

Un alt fel de restricții impune *până* atunci când formează un grup prepozițional împreună cu un nominal. Ca expresie a unei circumstanțe, asocierea prepoziției *până* cu un nominal se realizează direct sau prin intermediul altei prepoziții (pentru asocierea frecventă a lui *până* cu un adverb, vezi *infra*, **3.1.1.3**). Cu sens temporal, *până* se combină fie cu un nominal precedat de prepoziție (*până la anul, până în vară*), fie cu un substantiv cu valoare temporală sau însoțit de determinări temporale (*până seara, până data viitoare*). În cazul în care circumstanța pe care o indică este locativă, *până* nu se poate asocia cu un nominal decât dacă acesta este precedat de o altă prepoziție (*până la mine, până la mare*).

Restricții de combinare asemănătoare impune prepoziția *de*, care, cu valoare temporală, indicând separarea de un moment inițial, se construiește cu un grup prepozițional sau cu un substantiv cu sens temporal: *de dimineață, de vara viitoare, de la amiază.*

Uneori, asocierea prepoziției cu un nominal depinde de statutul gramatical și semantic al termenului regent coocurent. Astfel, prepoziția circumstanțială *pe* se combină cu un nominal numai dacă centrul grupului este un verb sau un nominal deverbal: *plec pe 5 martie, mersul pe bicicletă.* Prepoziția *pe* necircumstanțială însă se poate asocia cu un nominal și când termenul regent al grupului prepozițional este un adjectiv: *invidios pe Ion.* La fel ca prepoziția *pe, cu* se combină cu un nominal când regentul este un verb (***merg** cu trenul*) sau un termen derivat dintr-un verb (***călătoria cu** trenul, **plimbarea cu** copiii; tablou **asemănător cu** picturile lui Luchian*), indicând instrumentul, asocierea, comparația. În plus, prepoziția *cu* se asociază cu un nominal și când regentul este un substantiv prototipic, indicând apartenența unei entități la un ansamblu (***casa cu** pridvor*) sau calitatea (***om cu** cap*).

Printre construcțiile prepoziționale în care prepoziția se asociază cu un nominal, un loc aparte îl ocupă cele formate cu elementele ***ca, de, drept*** și un substantiv care indică atribuirea unei calități având funcția sintactică de predicativ suplimentar. Uneori, prezența conectorului este obligatorie: *Profesorul i-a servit **ca / de / drept / model** elevului.*, alteori, nu: *Se va considera întotdeauna pe sine **drept un scriitor** român.* (Rlit, 2003). În ultimul exemplu, prepoziția *drept* poate fi suprimată fără a fi afectată structura gramaticală și semantică a enunțului: *Se va considera întotdeauna pe sine un scriitor român.*

În locul prepoziției *drept* sau a locuțiunii prepoziționale echivalente *în calitate de*, se folosește adeseori, nejustificat, gruparea *ca și* (cf. *Ca și dar de Crăciun a primit o pereche de patine., Ca și prieten, l-am ajutat adesea.*). Gruparea *ca și* nu este recomandabilă nici măcar în situațiile în care este folosită pentru evitarea unei cacofonii (*ca și cadou de Crăciun, ca și coleg*); cacofonia se poate evita prin folosirea altor elemente lexicale cu statut de prepoziție, precum *drept, în calitate de*, sau chiar prin substituirea cuvântului precedat de *ca* printr-un sinonim.

3.1.1.2. *Puțin frecvente sunt grupurile prepoziționale de tipul* ***prepoziție*** *+* ***adjectiv.***

Ca centru de grup prepozițional pot apărea prepoziții precum *de, din, ca: De mic i-au plăcut mașinile., De frumoasă, e frumoasă., Din albastru cerul s-a făcut gri., Îi râd ochii de vesel., Te consideră ca apt pentru a face armata.*

În combinațiile fixate: *vasul sună a gol / a spart*, în care *a* indică asemănarea, a avut loc substantivizarea adjectivului prin elipsă (*sună a gol = ca și cum ar fi gol*).

Într-o construcție ca *a se erija în cunoscător* prepoziția precedă un adjectiv substantivat, fapt dovedit de posibila prezență a unui determinativ adjectiv (*a se erija în **mare** cunoscător*).

3.1.1.3. La alcătuirea grupului prepozițional ***prepoziție + adverb*** participă o categorie mai largă și mai variată de prepoziții, *de, din, dintru, în, întru, pe, pentru*, formând împreună cu adverbul sintagme cu precădere locativ-temporale: *de acolo, de atunci, din sus, în jos, într-acolo, până aproape.*

O mai mare disponibilitate de asociere cu prepozițiile se constată în cazul adverbelor pronominale *aici, acolo, acum, atunci* ocurente în construcții ca: *Și-a luat mâncare pentru acolo., E greu de făcut alegerea între acolo și aici.*, unde adverbul desemnează „substantival", dar în termeni foarte abstracți (de „apropiere / depărtare"), referenți locali sau temporali (vezi și **Adverbul**). Sintactic, adverbele de acest tip sunt compatibile cu diverse funcții necircumstanțiale: de pildă, în *I-a spus multe despre atunci., despre atunci* este complement prepozițional (ca și *despre vremea / perioada aceea / de atunci*).

În combinație cu adverbul, prepoziția *până* indică circumstanțe locale sau temporale: *până acolo / aici, până mâine / astăzi.*

Frecvent, construcțiile alcătuite dintr-un adverb și o prepoziție funcționează ca locuțiuni adverbiale: *de asemenea, de îndată, pe furiș.*

3.1.1.4. La alcătuirea grupului ***prepoziție + verb*** participă numai formele verbale nepersonale: anumite prepoziții cu regim de acuzativ au capacitatea de a se combina cu infinitivul, supinul sau, foarte rar, cu gerunziul.

(A) *Prepoziție + infinitiv*

Grupul prepozițional cu infinitiv presupune obligatoriu prezența morfemului *a.*

Frecvent, forma verbală de infinitiv este precedată de prepoziția *de*. Prezența lui *de* este obligatorie în limba actuală pentru legarea infinitivului atribut de substantivul regent: *aspirația de a fi vedetă, dorința de a studia, libertatea de a accepta.*

În schimb, prezența prepoziției *de* înaintea construcției *a* + infinitiv cu funcție de subiect sau de complement este nerecomandabilă. Asemenea construcții apar uneori în scrieri din secolul al XIX-lea: *Era oprit d-a ține porțile închise, de-a arde gunoiul în curte sau de a lua vreo altă măsură profilactică.* (I. Ghica, *Scrisori*).

Și alte prepoziții se pot combina cu forma verbală de infinitiv: *Excelează în a demonstra.*, *Munca lor se limitează la a menține ordinea.*, *Învață pentru / spre a lua examenul.*, *Vorbește fără a cunoaște situația.* Locuțiunile prepoziționale (ca și construcțiile cvasilocuționale) se construiesc mai rar cu infinitivul: *În loc de a-și vedea de școală, se duce la schi.*, *Am repetat instrucțiunile în scopul de a evita erorile.*

Uneori prezența unei prepoziții pe lângă un verb la infinitiv este impusă de regent: *se mulțumește cu a privi, excelează în a demonstra, obligația constă în a respecta programul, aspiră la a ajunge jurnalist.*

Infinitivul pasiv precedat de prepoziția *de* apare într-o construcție cu centru nominal (*necesitatea de a fi elucidată această problemă*) sau adjectival: *modele vrednice de a fi urmate.*

(B) *Prepoziție + supin*

Cu supinul se pot construi diverse prepoziții, mai frecvent, *de, pentru, spre,* dar și *cu, din, după, în, la,* (*în*) *afară de.* Caracterul verbal al supinului este marcat prin prezența complementului: *S-a apucat de scris poezii.*, *Umblă după cumpărat provizii.*, *A angajat un om pentru tăiat lemne.*, *Ce altceva îi place în afară de citit cărți?*

Deosebit de frecventă este asocierea formei de supin cu prepoziția *de* care se subordonează unui substantiv (*problemă de rezolvat*), unui adjectiv (*fructe bune de mâncat*), unui adverb (*A fost dificil de explicat întâmplarea.*) sau unui verb (*S-a apucat de citit.*).

Este obligatoriu precedat de prepoziția *de* supinul în poziție de subiect sau complement direct: *De terminat nu e ușor.*, *A sfârșit de citit.* (vezi **Forme verbale nepersonale, 4.3.1**). Coocurența obligatorie a supinului cu prepoziția *de* în această situație (dar și frecvența asocierii supinului cu *de* în variate alte condiții) explică de ce *de* este considerat marcă pentru forma verbală de supin.

Supinul substantivat, construit cu prepozițiile care îl precedă când are valoare verbală, dar și cu alte prepoziții, apare în contextele specifice substantivului, admițând articularea și determinările de tip substantival sau supunându-se restricțiilor cazuale impuse de regent: *A plecat la cântatul cocoșilor.*, *Se îndeletnicește cu pescuitul.*, *Este împotriva fumatului.*

(C) *Prepoziție + gerunziu*

Asocierea prepoziției cu gerunziul, puțin frecventă, se întâlnește în construcțiile cu predicativ suplimentar: *Îl consider ca fiind cel mai mare norocos. / ~ ca având un mare noroc.*

3.1.1.5. Într-o situație specială se află combinația ***prepoziție + grup prepozițional,*** din construcții precum: *casa de lângă drum, cartea de pe masă* etc.

În astfel de construcții, prima prepoziție funcționează ca element conector, legând grupul prepozițional următor de un termen regent.

Prepoziția *de* este în grupul nominal conectorul specific al adjunctului corespunzător circumstanțialului din grupul verbal (comp. *cartea de pe masă* și *Cartea este pe masă.; locuința de lângă școală* și *Locuiește lângă școală.; soarele de la amiază* și *Soarele strălucește la amiază.*).

Trebuie distinsă gruparea *de* + grup prepozițional introdus prin *la* (*soarele de la amiază*) de gruparea *de la* cu sens unitar, care se opune prepoziției componente *la* (comp. *vin / venirea de la Brașov* și *vin / venirea la Brașov;* vezi și *supra,* 2.2).

Când exprimă parcursul unui traiect, prepoziția *pe* se asociază frecvent cu un grup prepozițional, realizând legătura dintre acesta și termenul regent: *A trecut pe lângă tine., Drumul o ia pe la moară. Pe* are valoare de modalizator pentru grupul prepozițional, apropiindu-se de rolul unui semiadverb de aproximare care poate fi suprimat: *Vine (pe) la noi., Așteaptă de (pe) la șapte., Așteaptă până (pe) la șapte.*

Asociat cu un grup prepozițional, *până* exprimă adeseori o limită, de obicei, spațială sau temporală: *până către seară, până după Crăciun, până după spital*; gruparea *până la* exprimă limita superioară: *Sala s-a umplut până la refuz.*, iar *până peste* exprimă depășirea unei limite (*sătul până peste cap, accelerează până peste viteza legală*).

3.1.1.6. Grupul prepozițional poate fi reprezentat și de combinația ***prepoziție* + *propoziție.*** Un constituent posibil al grupului prepozițional îl reprezintă *propoziția relativă* fără antecedent: *Voi răspunde* ***la orice mă va întreba.****, Am ajuns* ***la ce ne interesează.****, Nu a aflat* ***de unde se întorcea Ion.*** (vezi **II, Construcții cu propoziții relative, 3.3.2.1**).

Un alt constituent propozițional al grupului prepozițional poate fi *propoziția conjuncțională*: *A venit* ***fără să ne anunțe.****, Mai are multe de învățat* ***până să ajungă profesor.*** (pentru detalii, vezi **II, Grupul prepozițional, 2.5**).

3.1.2. Ocurența grupului prepozițional este condiționată de asocierea cu un alt termen *regent* (T_1), prin medierea căruia grupul prepozițional se încadrează, ca subordonat, într-un grup ierarhic superior. *Centrul* acestuia poate fi reprezentat printr-un nominal, un adjectiv, un adverb, un verb sau o interjecție. Grupurile prepoziționale subordonate unui centru verbal, adjectival, adverbial sau interjecțional au funcții sintactice de complemente sau de circumstanțiale, pe când cele subordonate unui centru nominal funcționează ca atribute.

3.1.2.1. Ca regent al grupului prepozițional, ***verbul*** este la mod personal: *Mergem la teatru.* sau nepersonal: *A intrat în casă* ***tremurând*** *de frică.*

Constituenții grupului prepozițional dependent de un centru verbal pot fi, pe lângă prepoziție, un nominal, un adjectiv sau un adverb: *Este plecat* ***la cumpărături****., **De mic** citea romane., S-au jucat* ***până acum.***

În cadrul grupului verbal, în care se include grupul prepozițional, prepoziția este selectată de locutor după criterii pragmatico-semantice sau este impusă de

verbul-centru. Într-un enunț ca *Maria lucrează la facultate.*, adjunctul prepozițional (*la facultate*) este suprimabil și poate fi înlocuit sau asociat cu alte grupuri prepoziționale: *Maria lucrează la facultate de un an.* În schimb, în contextul *Maria a apelat la justiție.*, sintagma prepozițională *la justiție* nu poate lipsi (**Maria a apelat.*): între complementul prepozițional (*la justiție*) și verbul regent se stabilește o relație obligatorie, omiterea oricăruia dintre constituenții grupului verbal afectând enunțul din punct de vedere gramatical. Verbele cu regim prepozițional obligatoriu sunt destul de numeroase: *a culmina cu; a depinde de; a deriva de la, a se forma de la; a consta din, a se compune din, a rezulta din; a degenera în, a rezida în; a apela la, a recurge la; a se baza pe, a se bizui pe, a se sprijini pe.* În construcții precum *a se erija în mentor* (*profesor, lider* etc.), *a face pe prostul* (*deșteptul* etc.), prepoziția este de asemenea obligatorie, aceasta grupându-se cu verbul, și nu cu nominalul (pentru interpretarea acestor ultime construcții, vezi **II, Numele predicativ, 3.2.3.9, 3.3**).

În contextele cu centru verbal pot apărea toate prepozițiile, în limitele lexicale și gramaticale convenabile contextului. Fac excepție unele prepoziții neologice ca *supra, versus,* al căror uz este limitat din cauza specializării lor semantice (vezi *infra*, **3.2.1**).

3.1.2.2. *Nominalul*-centru de grup este frecvent regentul unui grup prepozițional, cu funcție de atribut. Grupul prepozițional inclus într-un grup nominal poate fi alcătuit, la rândul lui, dintr-un nominal (*pădure de brazi, una din două, unele dintre acestea*), un adverb (*dimineața de mâine, cabana de acolo*), un verb la infinitiv sau la supin (*pregătiri pentru a întâmpina sărbătorile, hârtie de scris*).

Selectarea prepozițiilor de regentul nominal depinde în mare măsură de trăsăturile sintactico-semantice și morfologice ale acestuia.

Substantivul prototipic selectează diferite prepoziții: ***casă*** *fără ferestre*, ***copac*** *cu flori*, ***inimă*** *de piatră*, ***bani*** *pentru reparații*, ***școala*** *din centru* etc.

Raporturile sintactico-semantice se modifică în construcții în care grupul prepozițional cu prepoziția *de* are ca termen coocurent un substantiv implicând varietatea: *un soi de avertisment(e), un fel / un tip de aranjament(e)* etc. Fenomenul de acord (***S-au descoperit*** *un soi de* ***unelte.***) sau reluarea prin anaforic (*Am observat la microscop* ***un soi de*** ***roci***$_i$. ***Ele***$_i$ *aveau o componență specială.*) pun în evidență faptul că prepoziția se grupează cu primul substantiv al structurii ternare funcționând împreună ca determinare a celui de-al doilea (care se constituie în *centru al grupului nominal*).

În construcțiile partitive, prepozițiile *de, din, dintru, dintre* presupun de asemenea combinarea cu două nominale, dintre care cel precedat de prepoziție (termenul subordonat) desemnează întregul / ansamblul, iar celălalt (regentul), partea: *unul de-ai noștri, un copil dintre cei trei.*

Dacă în construcțiile partitive de tipul *unul de-ai noștri*, corespunzând structurii T_1 *de* T_2, nominalul care indică întregul (*ai noștri*) din care se prelevează o parte (*unul*) este definit, delimitat, în construcțiile de tipul *douăzeci de elevi, un kilogram de mere, o bucată de brânză, un grup de studenți, o mulțime de oameni,*

întregul (*elevi, mere, brânză* etc.) este nedefinit, nedeterminat, de aceea ele au şi fost numite „pseudopartitive". În asemenea construcţii, prepoziţia *de* nu se grupează cu termenul pe care îl precedă, ci cu termenul aflat pe prima poziţie – [*douăzeci de*] *elevi*, [*un kilogram de*] *brânză* etc., formând împreună cu acesta o construcţie cu rol de cuantificare, care poate fi omisă sau înlocuită în enunţ cu un alt determinativ cantitativ: *mulţi* / *câţiva* / *puţini elevi, multă* / *puţină* / *destulă brânză*. Dacă determinativul cantitativ poate lipsi, centrul de grup este obligatoriu exprimat. Enunţuri precum *Am văzut douăzeci., Cumpăr un kilogram., Doresc o bucată.*, fără specificarea centrului de grup, nu sunt posibile decât dacă referentul corespunzând centrului de grup este dedus din situaţia de comunicare sau din contextul lingvistic anterior, ceea ce arată că aceste nominale au rol de adjuncţi. Acordul ca şi reluarea anaforică demonstrează, în plus, că nominalul aflat în poziţia a doua reprezintă centrul de grup: *O mulţime de oameni*$_i$ *au venit. Ei*$_i$ *erau fericiţi*$_i$. / **Ea era fericită.*

Norma tradiţională consideră că sunt greşite construcţiile cu utilizarea la singular a celor două nominale, de tipul *un prieten de-al meu, o rochie de-a mea*, în locul lor recomandându-se structurile cu nominalul din poziţia a doua la plural: *un prieten de-ai mei, o colegă de-ale mele*. Argumentul invocat este echivalenţa lui *de* cu *dintre*, care este construit obligatoriu cu pluralul. De fapt, în aceste construcţii, *de* nu indică relaţia parte-întreg dintre cele două nominale, ci contribuie la exprimarea unei calificări a referentului prin apartenenţă şi întăreşte faptul că obiectul indicat prin nominalul din poziţia întâi nu este unic. Astfel de construcţii nu sunt partitive, pentru că nu este satisfăcută condiţia ca întregul din care se extrage o parte să fie definit / delimitat, ca în: *o carte dintre acestea, o elevă dintre toate elevele*. În limba actuală, construcţiilor partitive cu *de*, cu nominalul-centru de grup la singular şi cu nominalul subordonat la plural de tipul *un prieten de-ai mei, o elevă de-a ei* le sunt preferate construcţiile nonpartitive: *un prieten de-al meu, un elev de-al ei* (în limba veche, se înregistrează însă structuri ca: *una de sâmbete*, în DA; *carele de noi*, în DLR). Construcţii cu sens partitiv care se utilizează într-adevăr în limba actuală sunt *unul de-ai noştri* şi *unul de-ai mei*, alături de formele *unul de-al nostru* / *meu*, care nu sunt partitive.

De asemenea, structurile ternare cu prepoziţia *de* la care participă un adjectiv (de provenienţă adverbială sau locuţiune adjectivală), aşezat pe prima poziţie (T_1), şi un substantiv se organizează diferit. În construcţii precum: *o astfel de conduită, astfel de case, o altfel de viaţă, fel de fel de indivizi*, prepoziţia se grupează cu T_1, constituind împreună cu acesta adjunctul regentului substantival (T_2). Grupările *astfel de, fel de fel de* au statutul de locuţiuni adjectivale, care se asociază obligatoriu cu un substantiv nearticulat sau articulat nedefinit. Ambele grupări funcţionează ca o unitate sintactică şi semantică şi nu afectează cazul nominalului pe care îl însoţesc (compară *o astfel de floare* şi *unei astfel de flori*).

Un statut special au substantivele de origine verbală, adjectival-verbală sau cele înrudite semantic cu un verb care selecţionează frecvent aceleaşi prepoziţii ca şi verbul corespunzător: *plimbare prin parc*, ca şi *a se plimba prin parc, discuţie în plen*, ca şi *a discuta în plen, cioplitor în piatră, operatoare pe calculator* etc. În

cazul substantivelor derivate de la verbe tranzitive, locul complementului direct este preluat de un atribut construit cu prepoziția *de*: *prezentator de știri* (*a prezenta știri*), *culegere de date* (*a culege date*). Atributul prepozițional concurează construcțiile cu genitivul: *prezentarea știrilor, culegerea datelor*. Grupul prepozițional corespunzător complementului de agent (subiect în structura de bază) este construit cu prepoziția *de către*: *ajutarea schiorilor de către salvamontiști* (vezi **II, Grupul nominal, 2.2**). Acesta este coocurent cu un atribut genitival (*schiorilor*), corespondent al obiectului direct din structura de bază (*Salvamontiștii ajută schiorii.*).

• Utilizarea unor prepoziții impune anumite ***restricții de articulare*** nu numai asupra nominalului asociat (vezi *supra*, **3.1.1.1.B**), ci și ***asupra nominalului regent al grupului prepozițional.***

În construcțiile partitive conținând una dintre prepozițiile *de, dintre, între, printre*, centrul de grup aflat pe prima poziție nu poate fi articulat cu articolul hotărât: *un elev / doi elevi dintre toți / aceștia* (dar nu **elevul dintre toți / aceștia*), *niște elevi ai școlii* (nu și **elevii de-ai școlii.*).

Când indică reciprocitatea, prepozițiile *dintre* și *între* impun articularea hotărâtă, respectiv, nehotărâtă a nominalului regent: ***cearta*** *dintre parteneri, Am asistat la* ***o discuție*** *între cei doi.*

Regula articulării nominalului regent din construcțiile cu *dintre* și cu *între* nu este strictă. După substantive articulate precum *delimitarea, distincția, corelația, legătura, schimbul, relațiile, distanța* pot apărea atât prepoziția *dintre*, cât și prepoziția *între* (*legătura între cele două puncte, distanța între București și Ploiești*).

În construcțiile de tipul *un elev de-al meu / de-al Mariei*, nonpartitive (întrucât întregul nu este delimitat), dar incompatibile cu ideea de unicitate, substantivul regent al grupului prepozițional, reprezentând „o parte” dintr-un întreg / ansamblu neprecizat, nu admite articolul definit: **elevul de-al Mariei.*

3.1.2.3. Grupul prepozițional poate să aibă ca regent și un ***adjectiv***, participând deci la alcătuirea grupului adjectival.

Adjectivele-centru sunt însoțite de diverse elemente prepoziționale: *util pentru copii, nebun la cap, bolnav de inimă* (vezi **II, Grupul adjectival, 3.2.2**). Grupul prepozițional se subordonează adesea unui adjectiv care provine dintr-un verb, păstrând regimul prepozițional al acestuia: *încrezător în ceva, rezistent la ceva, cioplitor în piatră, operatoare pe calculator.* Adjective precum *cioplitor, operatoare* sunt compatibile și cu statutul de substantiv, indicând un agent.

3.1.2.4. Subordonat unui ***adverb***, grupul prepozițional se include într-un grup adverbial.

În contextele cu centru un adverb se actualizează un număr destul de redus de prepoziții: *asemenea cu, contrar cu, întocmai cu, proporțional cu, aproape de, departe de: Veniturile s-au mărit proporțional cu creșterea inflației., Era departe de a fi înțeles problema.*

În construcții precum: *suficient de bun / bine, destul de bun / aproape, nemaipomenit de puternic, grozav de deștept, extraordinar de aproape* (implicând

evaluarea intensității exprimate prin adjectivul / adverbul precedat de prepoziție, vezi **Adjectivul, 2.4; Adverbul, 5**), se produce o schimbare a raporturilor dintre termeni: prepoziția se asociază cu primul component al structurii ternare (adverbul căruia îi urmează, [*suficient de*] *bine*, [*destul de*] *aproape*), gruparea situându-se ca subordonat în raport cu adjectivul / adverbul precedat de prepoziție. Această modificare de organizare este pusă în evidență în cazul adjectivului prin acord: în *cărți destul / teribil de interesante*, relația de dependență dintre substantiv (*cărți*) și adjectiv (*interesante*) este marcată prin concordanță de gen, număr și caz (vezi și *supra*, **3.1.2.2**, pentru situații în care prepoziția *de* se asociază cu primul termen al structurii ternare).

3.1.2.5. ***Interjecția***, care participă rar în calitate de centru la alcătuirea unui grup (interjecțional), poate avea determinări prepoziționale.

Grupul prepozițional dependent de un termen regent interjecțional are drept centru prepoziția *de* în construcții precum: *vai de mine, halal de el.* Cu funcție de predicat, interjecția admite oricare dintre prepozițiile acceptate de verbul care îi corespunde din punct de vedere semantic: *Haide* (mergi) *cu mine / la mine / după mine!; Buf* (dă) *căciula de pământ.* (vezi **II, Grupul interjecțional, 2**).

3.2. Din punct de vedere ***semantic***, prepoziția se caracterizează printr-un conținut specific, relațional, condiționat și de sensul termenilor coocurenți.

3.2.1. Prepozițiile au un sens intrinsec, comun majorității sensurilor contextuale ale unei prepoziții, și unul sau mai multe sensuri dependente de context. Trăsăturile semantice intrinsece ale prepozițiilor sunt: interioritatea (*în, întru*), localizarea (*la*), direcția (*spre*), suprapunerea (*pe*), superioritatea (*deasupra*), inferioritatea (*sub*), posterioritatea (*după*) etc.

Aproape toate prepozițiile din fondul de bază al limbii române au mai multe sensuri contextuale, putând fi asimilate cuvintelor polisemantice. De exemplu, prepoziția *după*, care indică inițial spațiul situat în spatele unui obiect (*Stă după cuptor.*), mai poate exprima: posterioritatea temporală (*Vine după ora trei.*), direcția cu nuanță finală (*S-a dus după cumpărături.*), cauza plasată în trecut (*Plânge după el.*), conformitatea (*A făcut totul după voia ei.*), instrumentul (*L-a recunoscut după voce.*).

Prepozițiile de curând intrate în limba română, limitate ca uz, au câte un singur sens:

Versus se folosește frecvent în stilul științific pentru a exprima opoziția sau contrastul dintre două elemente (sau structuri mai ample) care se explică astfel unul prin altul: *continuu versus discontinuu, distincția verb ergativ vs neergativ; Se disting numai două tipuri de propoziții: enunțiative, care dau informații, vs interogative, care cer informații* (*apud* DSL). Uneori, prepoziția *versus* este folosită cu sensul „dintre", ca în exemplul: *A urmat disputa D. B. versus M. R.*. („Libertatea de duminică", 2003). Extinderea prepoziției *versus* în limba actuală se explică și grație utilizării în scris a abrevierii *vs.*

Prepoziția *per*, folosită inițial mai ales în limbajul comercial, în formule ca *per articol, per bucată, per kilogram, per unitate* (indicând repartiția) și *per ansamblu, per total* (indicând globalitatea), își extinde utilizarea în limba actuală

prin publicistică: *Echipa a jucat bine per ansamblu.* Semantic, *per* este echivalent cu *pe,* al cărei dublet etimologic este.

Termen internațional, prepoziția *per* (< lat.) este folosită în formule latinești, ca *per annum, per diem.*

Ca echivalent al lui *pentru* „în favoarea" este utilizată prepoziția *pro*: *Mai toate cele din România sunt pro* (*rămânerea acasă*) *și mai toate cele din America sunt contra* (*imaginii gri-negru a soartei emigrantului*). (Rlit, 2003), *Apoi a dat declarații pro P. și căpitanul G. P.* (TV, 2003).

Însoțit de un nominal, *pro* formează chiar nume proprii care presupun, din motive comerciale, ideea de favorabil: *Pro Credit, Pro-Noi.*

Sunt asimilate prepozițiilor și elementele *supra* și *via.* În limbajul matematic, *supra* se utilizează în structuri care transpun în cuvinte aspectul scris al fracțiilor: *doi supra trei* (sau *doi pe trei = 2/3*); *Fie Q un divizor al lui P minus 1 supra P minus 1.* (As, 2003).

Via „prin, pe ruta", folosită inițial în domeniul transportului și al comunicației, este urmată, în mod obișnuit, de nume geografice, indicând punctul de tranzit: *Trenul merge la Viena via Budapesta.* Întrebuințarea ei s-a extins și la alte domenii, fiind asociată cu alte tipuri de substantive: *S-a adresat instanței, via comisia de judecată., „Esteții de la Sibiu" pledau pentru o critică estetică ce descindea din Maiorescu via Lovinescu.* (Rlit., 2003).

Față de prepozițiile menționate anterior, *contra,* prepoziție neologică mai veche decât acestea, are o structură semantică ceva mai dezvoltată, exprimând două sensuri: adversitatea (*Conspiră contra autorității.*), în care se înscrie și opoziția locativă (*Zboară contra vântului.*), și schimbul (*Dă un lucru contra altuia.*).

Prepozițiile *datorită, mulțumită, împotriva, dedesubtul, înapoia, îndărătul, înaintea* etc., formate din alte părți de vorbire, se caracterizează printr-un număr redus de sensuri: „instrumentul", „opoziția", „locul", „timpul". Locuțiunile prepoziționale (*de-a lungul, în jurul, în locul, cu privire la* etc.), de asemenea, au puține sensuri, cele mai multe fiind chiar specializate semantic. La precizarea sensului unei locuțiuni contribuie în mare măsură elementul lexical cuprins în structura lor (*lungul, jurul* etc.).

Diversele elemente prepoziționale intră în relații de sinonimie, ca sinonime totale sau, mai frecvent, ca sinonime parțiale: *către / spre / la, în / la, înspre / spre, pe / peste / deasupra, pentru / spre, sub / dedesubtul, după / îndărătul / în urma / în spatele, mulțumită / datorită, înaintea / în fața* etc. Unele dintre unitățile sinonime cunosc o relativă specializare pentru un anumit sens. De exemplu, prepoziția *în,* indicând, în unele construcții, ca și prepoziția *la,* localizarea precisă sau punctul final al unei mișcări în spațiu, se folosește, de obicei, cu nume de țări sau de continente (*S-a stabilit în Germania., Pleacă în Grecia / în America.*). În schimb, prepoziția *la* se construiește cu nume de localități (*Pleacă la Paris., S-a stabilit la Madrid.*). Uneori, și prepoziția *în* se utilizează împreună cu un nume de localitate: *S-a născut în / la București.*

Prepoziţiile se grupează şi în cupluri semantice opozabile: limita iniţială / limita finală (*de, din / în, de la / la*), direcţia iniţială / direcţia finală (*dinspre / înspre, spre*), poziţia superioară / inferioară (*pe, peste / sub, dedesubtul*), situarea anterioară / posterioară (*înaintea / după, înapoia, îndărătul*), atitudinea favorabilă / nefavorabilă (*pentru, pro / contra, împotriva*), asocierea pozitivă / negativă (*cu / fără*).

3.2.2. Dacă unele prepoziţii au un sens clar, altele au un sens vag sau chiar sunt desemantizate. Multe dintre acestea reprezintă unităţi omonime.

Astfel, prepoziţia *a*, veche în limbă, indică asemănarea (*Miroase a tămâie., Calcă a popă.*). În schimb, prepoziţia neologică *a* exprimă distribuţia (*S-au primit două colete a cinci kilograme.*). O altă prepoziţie *a*, desemantizată, ajută la marcarea relaţiei de genitiv sau de dativ în cazul unor cuvinte invariabile (*unul împotriva a zece, datorită a doi binevoitori;* vezi, *supra,* **3.1.1.1.A**). În calitatea de marcă a infinitivului, prepoziţia *a*, omonimă cu celelalte prepoziţii menţionate, îl precedă aproape întotdeauna, cu excepţia situaţiei în care acest mod urmează după verbul *a putea* (reg. şi după *a şti: Ştie ţese la război.*) şi a construcţiilor relative infinitivale: *Nu-i ce mânca.* (vezi **Forme verbale nepersonale, 2.3.4**).

Prepoziţia *de* apare în diverse situaţii. Ca prepoziţie purtătoare de informaţie semantică, *de* exprimă punctul de plecare (*Rudele lui vin de departe.*) sau momentul iniţial (*Anul şcolar începe de mâine / de săptămâna viitoare.*). Cu sens foarte vag, *de* introduce un actant nominal, obligatoriu sau suprimabil, al unui verb (*Reuşita la examen depinde de candidat., Biserica a fost construită de un negustor.*), al unui substantiv verbal (*teama de*) ori adjectiv (*capabil de, bun de*). Prepoziţia *de* este utilizată şi în transpunerea unui grup prepoziţional cu funcţie de circumstanţial din grupul verbal într-un atribut corespunzător din grupul nominal: *Copilul stă pe bancă. / Copilul de pe bancă este nepotul meu.* (vezi şi *supra,* **3.1.1.5**). În grupuri atributive, *de* leagă termenul calificat sau comparat exprimat prin atribut de regentul nominal care exprimă calificativul (*nefericitul de el*) sau cu care se face comparaţie (*un drăcuşor de băiat*; vezi **Adjectivul, 3.1.1**). Ca element desemantizat, *de* serveşte şi la formarea unor structuri lexicale care exprimă trepte de intensitate (grade de comparaţie), legând un adverb de un adjectiv, adverb sau substantiv: *nemaipomenit de bună, grozav de bine, destul de frig.* (vezi **Adjectivul, 2.4.1.3.2**). Tot ca element desemantizat, *de* intră în componenţa unor categorii de numerale (*douăzeci de mii trei sute*), a unor locuţiuni adjectivale sau adverbiale (*astfel de, altfel de, atât de*), a unor locuţiuni prepoziţionale (*faţă de, afară de, în loc de*). (vezi *supra,* **2.3, 3.1.2.2, 3.1.2.4**).

Prepoziţia *pe* cunoaşte de asemenea diverse utilizări. Valorile principale ale acestei prepoziţii sunt cea locativă (*Stă pe scaun.*) şi cea temporală (*Vine pe 2 martie.*). Cu funcţie de modalizator, *pe* se ataşează unei prepoziţii căreia îi conferă o valoare de aproximare, de obicei în construcţii locative sau temporale (*Stă pe lângă parc., Vine pe la amiază.*), pierzându-şi în această situaţie calitatea de prepoziţie (vezi *supra,* **3.1.1.5**). Prepoziţia *pe* apare şi ca regim al unor verbe sau substantive (legate semantic de verb) şi adjective, exprimând fie elementul de sprijin (suportul): *a se baza pe ceva / cineva, a se bizui pe, a conta pe, a se*

întemeia pe, a se sprijini pe, fie ţinta: *a avea pică pe cineva, a-i căşuna pe, a se înfuria pe, gelos pe, invidios pe, supărat (supărarea) pe.* Prepoziţia *pe* se foloseşte şi ca regim al unor verbe aspectuale (introducând frecvent un supin): *a se porni pe râs, a se aşterne pe învăţat.* (vezi **Forme verbale nepersonale, 4.3.4.2**). Golită de sens, *pe* funcţionează ca marcă sintactică a poziţiei de complement direct: *Cărţile pe care le-ai văzut sunt apariţii recente., L-am văzut pe preşedinte.* (vezi **Complementul direct, 3.1.1**). *Pe* se include şi în numeroase locuţiuni: modale (*pe alese, pe tăcute*), temporale (*pe înserate, pe înnoptate*) etc.

Prepoziţia *la*, pe lângă raporturile principale locativ-temporale (indicând direcţia şi punctul de contact: *Vine la şcoală / la ora cinci.*), mai indică entitatea căreia îi e destinată acţiunea, valoare echivalentă cu cea exprimată de forma de dativ a nominalului: *Dau bomboane la copii.* (vezi *supra,* **3.1.1.1.A**). În construcţiile cu supinul sau cu un substantiv verbal, *la* marchează un raport final (destinaţia acţiunii): *Merge la cules căpşune.*

4. RELAŢIA CU ALTE CLASE LEXICO-GRAMATICALE

4.1. O serie de unităţi prepoziţionale au trăsături comune sau sunt omonime cu diverse elemente din alte clase lexico-gramaticale, în special din clasa *adverbului* sau a *conjuncţiei*, numai contextul diferenţiindu-le din punct de vedere morfosintactic şi semantic.

Astfel, grupările ***de-a lungul, de-a latul*** asociate cu un nominal (în genitiv) sunt locuţiuni prepoziţionale, în timp ce, în absenţa nominalului, au statut de locuţiuni adverbiale (compară: *Au luat-o de-a lungul drumului.* cu *Au luat-o de-a lungul.*).

Diferenţele de statut atrag, de cele mai multe ori, în cazul locuţiunilor, diferenţe de formă, când termenul final al locuţiunii este un substantiv (compară: ***În*** *faţa casei a crescut un cireş.* cu ***În faţă*** *a crescut un cireş.*) (vezi *supra,* **2.3**).

Până, cuvânt care exprimă limita extensiunii în spaţiu sau timp, are statut de prepoziţie în combinaţie cu adverbe: *A ajuns **până** acolo., Aşteptaţi **până** mâine.*, cu substantive (grupuri substantivale) folosite adverbial: ***până** seara, **până** lunea viitoare* sau cu verbe la infinitiv: *Aveţi multe de făcut **până** a pleca.*

Când precedă un verb la un mod personal, ***până*** are statut de conjuncţie subordonatoare, exprimând limita unei extensiuni temporale (*A mers **până** s-a înnoptat.*), cantitative (*Apele au crescut **până** au distrus podurile.*).

De este prepoziţie, respectiv conjuncţie, după cum unităţile sintactice pe care le leagă se situează la nivelul propoziţiei sau al frazei: *A întrebat de tine.* vs (pop.) *Se întreba **de** o să veniţi.* În limbajul popular, familiar, elementul omonim ***de*** are rolul unui pronume relativ: *Mi-a spus unul **de** l-am întâlnit ieri.*

4.2. Printre elementele lexicale care au comportament şi statut diferenţiat contextual se înscriu ***cât, decât*** şi ***ca,*** implicate, prin semantica lor, în organizarea structurilor comparative:

(a) *Ion este modest ca mine., Ea nu a învăţat cât tine., Copilul aleargă mai repede decât tine.*

(b) *A venit la mine ca la tine., Cartea i-a plăcut lui Ion mai mult decât lui Vasile.*

Dacă în primele exemple (a), ca_1, $decât_1$, $cât_1$ se comportă prepoziţional, impunând comparantului cazul acuzativ, deşi comparatul este în nominativ, în celelalte (b), ele au un comportament de adverb relaţional, neinfluenţând forma termenului pe care îl precedă (comparantul repetă structura comparatului; vezi şi **Adverbul, 4.4.2**). Semantic, între construcţiile de sub (a) şi cele de sub (b) nu există diferenţe.

În construcţii precum: *L-au luat ca secretar., L-am cunoscut ca profesor.*, elementul ca_2, exprimând calitatea, statutul social, are comportament de prepoziţie (vezi **II, Predicativul suplimentar, 2.8**). Cu acest rol, ca_2 este sinonim cu prepoziţia *drept*. Deşi substantivul precedat de ca_2 nu poate fi substituit prin pronume în acuzativ (*mine, tine* etc.), sinonimia cu *drept* poate reprezenta un argument în privinţa regimului de acuzativ al lui ca_2 (*L-a luat drept mine.*).

> Un element ca_3 omonim cu elementul ca_1 (prepoziţional sau adverbial) şi cu elementul ca_2 (prepoziţional) intră în alcătuirea conjuncţiei *ca să.* (vezi **Conjuncţia 2.2, 5.3**).

În structuri ca: *Ion s-a pregătit mai bine decât s-a pregătit Gheorghe., Ion a fost mai binevoitor decât mi-am imaginat.*, $decât_1$ comparativ are rolul de conjuncţie subordonatoare, introducând o propoziţie comparativă (vezi **II, Construcţii comparative, 1.5**).

În structuri ternare pozitive sau negative, elementul $decât_2$ ajută la exprimarea excepţiei sau a cumulului. El poate avea un comportament adverbial ca şi $decât_1$ comparativ: *N-a dat altcuiva decât ţie., A intervenit şi pentru altcineva decât pentru ei.*, dar poate apărea şi într-o construcţie prepoziţională, analogă celei cu $decât_1$ comparativ: *N-a venit altcineva decât tine., A mai întârziat şi altcineva decât mine.*

Ca semiadverb restrictiv, elementul $decât_3$ apare în construcţii precum: *N-a venit decât Ion., N-am cumpărat decât flori., Nu ştiu decât că a plecat.*

4.3. Unele cuvinte prezintă dificultăţi de interpretare a statutului lor, deoarece prezintă trăsături comportamentale ambigue, care permit clasarea lor în două sau chiar în trei categorii morfologice diferite.

Aidoma, asemenea, aşijderea au un statut discutabil, putând fi încadrate atât în clasa prepoziţiei, cât şi în clasa adverbului. Aceste cuvinte pot fi însoţite de un nominal în dativ (*aidoma celuilalt, asemenea părinţilor*) sau de un grup prepoziţional (*aidoma cu celălalt, asemenea cu părinţii*). Prin faptul că au regim cazual, ele se apropie de statutul unor prepoziţii. Din punct de vedere distributiv, categoria este însă neomogenă: *aidoma, asemenea, aşijderea* nu sunt în mod obligatoriu însoţite de un dativ sau de un grup prepoziţional (vezi *Ei se comportă aidoma / asemenea.*). Acest fapt constituie un argument important împotriva interpretării lor drept prepoziţii. Convenţional, elementele *aidoma, asemenea, aşijderea* sunt considerate adverbe (vezi **Adverbul, 3.2.2.1**).

Conform, contrar, potrivit (cuvinte omonime cu formele de m. sg. ale adjectivelor din care provin, al căror tipar de construcţie sintactică l-au păstrat) se situează, de asemenea, la limita dintre adverb şi prepoziţie, interpretarea lor ezitantă fiind favorizată şi de unele aspecte semantico-sintactice, cum ar fi sinonimia cu anumite structuri prepoziţionale: *Lucrează conform programului / după program.*, sau tematizarea unui constituent al enunţului: *Conform datelor cunoscute, apreciem că proiectul va fi aprobat.*

Pentru că apar de obicei într-un grup verbal ca elemente invariabile, fiind însoţite obligatoriu de un nominal în dativ sau de un grup prepoziţional: *conform cu instrucţiunile, potrivit cu normele, contrar faţă de ei*, ele au fost considerate cel mai adesea prepoziţii. Aceste elemente prezintă însă şi trăsături comune cu ale adverbului, cum ar fi corespondentul adjectival sau forma negativă: *conformă, neconformă; potrivită, nepotrivită.* Pentru unificarea interpretării, *conform, contrar, potrivit,* ca şi *aidoma, asemenea, aşijderea,* sunt încadrate în clasa adverbului (vezi **Adverbul, 3.2.2.1**).

Pe lângă un nominal regent, *conform, contrar, potrivit* se acordă cu acesta, având statut de adjective şi funcţie de atribute (*atitudine contrară interesului general, procedee potrivite împrejurărilor*).

> Nerealizarea (nerecomandabilă) a acordului în condiţiile dependenţei faţă de un substantiv (*lucrare conform proiectului / ~ conform cu proiectul*) se explică prin modelul grupului verbal (*lucrează conform proiectului*). Lipsa acordului este favorizată de faptul că substantivul regent este de natură verbală sau din familia semantică a unui verb, păstrând vecinătăţile specifice bazei (compară: *Transferul s-a realizat conform ordinului.* şi *transferarea conform ordinului...*).

O situaţie asemănătoare au ***referitor / relativ la.*** În construcţii ca: *Referitor la / Relativ la cele menţionate, facem precizarea că s-au făcut unele exagerări.*, componentul *referitor / relativ,* invariabil, se comportă adverbial. Grupurile de tip adverbial *referitor la, relativ la* prezintă un anumit grad de coeziune, constituind o unitate semantico-lexicală şi având posibilitatea deplasării frecvente şi emfatice la stânga. Aceste trăsături le apropie de nişte structuri semilocuţionale (vezi **I, Adverbul, 3.2.2.1; II, Grupul adverbial, 2.2.1.2, 2.2.3**). Sintagmele în care *referitor* şi *relativ* se comportă ca nişte adjective-atribute (*raport referitor la..., rapoarte referitoare la...*) sunt analizabile ca grupări libere.

4.4. Construcţiile de tipul adverb + prepoziţie + alt termen: ***alături de..., aproape de..., departe de..., la un loc cu...*** (*Locuieşte aproape de şcoală., Stă departe de părinţi.*) sunt analizabile ca grupuri adverbiale care includ un grup prepoziţional. În construcţiile menţionate adverbele îşi păstrează nealterat sensul şi calitatea de determinante verbale precum şi o anumită libertate de aşezare în context, care permite detaşarea componentului prepoziţional al construcţiei (cf. *în veci de el departe,* M. Eminescu, *Gemenii,* dar şi *Departe sunt de tine., ibid.*). În astfel de combinaţii, adverbul poate suporta variaţii graduale (*Locuieşte tare / mai departe de centru., Nu stă prea aproape de mine.*).

4.5. Prin neexprimarea termenului asociat, prepoziții precum ***după, fără, lângă*** pot aluneca spre clasa adverbului, situație frecventă în dialog sau în registrul familiar al limbii: *Îți place cafeaua cu zahăr sau **fără**?, Ei au plecat pe înserat, însă petrecerea s-a încins **după**.* Astfel de construcții sunt simțite ca eliptice.

4.6. Unele prepoziții au suferit modificări semantico-sintactice, încetând să funcționeze ca elemente de relație. Astfel, ***la, peste, sub*** au statut apropiat de al unor semiadverbe (și pot fi omise, fără consecințe gramaticale), exprimând aproximarea când sunt însoțite de numerale: *Merele costă **la / peste / sub** 20000 de lei kilogramul., Negustorul vinde marfa cu **peste / sub** cinci la sută față de prețul de cumpărare., Se estimează o reducere de **sub** 10 %.* *La*, ca și grupările *până la* și (pop.) *ca la*, însoțite de *vreo*, exprimă frecvent aproximația: *Eram **la vreo** douăzeci toți., S-au strâns **până / ca la** (**vreo**) două sute de semnături., S-au distribuit **ca la** cinci-șase kilograme de fiecare om.* (vezi și **Grupul nominal, 2.4.2, 2.4.6**). Cu aceeași valoare se folosește și locuțiunea *în jur de*: *S-au adunat în jur de zece persoane.*

Acumulările frecvente în exprimarea colocvială, de tipul *în jur de circa / aproximativ* sau *la / ca la + în jur de* sunt pleonastice și trebuie evitate: *S-au adunat în jur de circa nouăzeci de asemenea contracte.* (CORV).

O situație asemănătoare are *la* în construcții ca: *Au venit la oameni!, A băut la apă!*, unde ***la*** nu mai este prepoziție, indicând o cantitate mare (este echivalentă semantic cu adjectivul *mult* sau cu gruparea *o mulțime de*). Sintagma introdusă prin *la* este rostită cu o intonație exclamativă.

CONJUNCȚIA

1. ASPECTE DEFINITORII

Conjuncția este o clasă de cuvinte neflexibile prin intermediul cărora se exprimă relații sintactice de coordonare sau de subordonare ori relații pragmatice, discursive, între diversele componente aparținând nivelului propozițional, frastic sau transfrastic.

Conjuncțiile fac parte din clasa conectorilor, alături de prepoziții și de relative (pronominale, adjectivale, adverbiale). Anumite particularități sintactice și semantice deosebesc însă conjuncțiile de ceilalți conectori. Astfel, prepoziția marchează numai raporturi de subordonare, de obicei în cadrul propoziției (*Îmi place casa **de** acolo.*, *Ion este un copil **fără părinți**.*). În situații speciale, și anume atunci când se combină cu o propoziție relativă sau conjuncțională, prepoziția contribuie la redarea unui raport de subordonare la nivelul frazei: *Surpriza este mare **pentru cine nu o așteaptă.**, A citit **fără să rețină nimic.*** (vezi **I, Prepoziția, 3.1.1.6** și **II, Grupul prepozițional, 2.5**). Ca și prepoziția, relativele stabilesc raporturi de subordonare, însă numai între propoziții, având în subordonatele pe care le introduc și funcție sintactică (*Locul **unde** am mers îmi era necunoscut.*). Spre deosebire de conectorii reprezentați de prepoziție și relative, conjuncțiile pot indica atât relații de coordonare, în interiorul propoziției sau între propoziții (conjuncțiile coordonatoare: *Scriitorul **și** cititorul se întâlnesc în fiecare carte.*, *A încercat, **dar** nu a reușit.*), cât și relații de subordonare, între propoziții (*Știe **că** a greșit.*).

Față de prepoziții și de relative, conjuncțiile depășesc nivelul frastic, marcând și relații pragmatice, discursive, între unități textuale (vezi **II, Conectori frastici și transfrastici, 2.1, 2.2**). De pildă, conjuncția *dar* din următorul exemplu exprimă o relație discursivă între două fragmente de text, având un rol important în realizarea coerenței textuale:

Cartea aceasta a fost scrisă pentru a fi pierdută, ceea ce a reușit de minune. Nu am nimic să adaug, nimic să retractez. „Așa este jocul", cum zice versul lui Arghezi – și jocul trebuie lăsat în pace.

***Dar** scandalul a răscolit fapte și probleme ce se așază nu numai dincolo de carte, ci și dincolo de literatură.* (M. Sebastian, *Cum am devenit huligan*).

După raporturile sintactice pe care le marchează, conjuncțiile se împart în **coordonatoare** și **subordonatoare.**

Conjuncțiile coordonatoare pun în relație unități sintactice aflate pe același plan, coordonarea nefiind posibilă între un termen regent și subordonatul său: *Lipsa*

***de entuziasm și de curaj** a fost cauza eșecului lui Ion.* (dar nu: **Lipsa **și de** entuziasm* [...]).

Unitățile sintactice aflate în raport de coordonare și dependente obligatoriu de același regent au aceeași funcție sintactică: *Chipul **frumos și senin** al copilului atrăgea atenția.* sau, mult mai rar, funcții sintactice diferite, de circumstanțiale, și nu de complemente: *Jurnalistul își câștigă reputația dacă scrie **mereu și bine.**, Trebuie să dăm un răspuns **acum și aici.*** (dar nu: **Dau **copiilor și cartea.**;* acest enunț, în care *copiilor* și *cartea* sunt complement indirect, respectiv, complement direct, este posibil numai dacă *și* este semiadverb, și nu conjuncție). Conjuncția *și* marchează totuși, rar, și o relație de coordonare între un circumstanțial și un complement, ca în exemplul: *Înjurătura nu este decât un prefabricat de mânie, la îndemână **oricând și oricui.*** (A. Blandiana, *Calitatea de martor*). În poziții sintactice diferite pot apărea și propoziții circumstanțiale care se conectează printr-o conjuncție coordonatoare: *Lucrează **când vrea și cum poate.***

Conjuncțiile subordonatoare leagă întotdeauna o unitate sintactică dependentă, reprezentată printr-o propoziție, de un termen regent aflat într-o altă propoziție: **Aștepta** *de mai multe zile **să afle rezultatele examenului medical.*** Regentul propoziției introduse printr-o conjuncție subordonatoare poate fi și un grup sau o serie de grupuri sintactice coordonate: **Se îmbracă adesea în roșu și își pune pălărie neagră pe cap, *pentru că așa se simte ea cel mai bine.***

Prin conjuncția subordonatoare se exprimă regimul centrului unui grup sintactic superior care poate fi: verb (*Ion **vrea să** plece.*), substantiv deverbal (***Afirmația că** se retrage din echipă ne-a afectat.*), adjectiv (*El este **capabil să** o convingă.*), adverb (*A ajuns **înainte să** plec eu.*) sau interjecție (***Iată că** a venit!*).

Atât conjuncțiile coordonatoare, cât și conjuncțiile subordonatoare indică diverse raporturi semantice și pragmatice între componentele enunțului sau între enunțuri, raporturi care se precizează în context: asociere (*și, precum și*), opoziție (*dar, iar, însă, ci, deși, cu toate că, în loc să*), excludere (*sau, ori*), implicație (*așadar, deci, prin urmare*) etc.

> Alături de **joncțiune**, ca modalitate de exprimare a raporturilor dintre unitățile sintactice cu ajutorul conectorilor, **juxtapunerea**, având același rol, presupune simpla alăturare a elementelor discursului.
>
> Dacă prin folosirea conectorilor se marchează relația sintactico-semantică dintre unitățile sintactice, pentru stabilirea tipului de raport exprimat prin juxtapunere, se ține seama de sensul actualizat al elementelor care intră în relație, de topică, precum și de datele contextuale și / sau situaționale. De exemplu, în enunțul *Spațiul e paradisul, timpul este infernul.* (M. Cărtărescu, *Orbitor*), raportul adversativ dintre cele două propoziții este sugerat de opoziția semantică *paradis – infern* și este redat grafic prin virgulă. (vezi **II, Relații sintactice, 1.2, 2.1**).

2. STRUCTURA MORFEMATICĂ A CONJUNCȚIEI

Ca parte de vorbire neflexibilă, conjuncția reunește elemente lexicale utilizate în limbă cu o unică realizare. Prin urmare, structura conjuncției nu include morfeme

care să exprime opoziții gramaticale, ca în cazul părților de vorbire flexibile. Variante ca *da'* (pop. și fam.), *dară* (înv. și pop.) pentru *dar, or* (pop.) pentru *ori, iară* (înv. și pop.) pentru *iar, daca* (reg.) pentru *dacă* nu au consecințe în plan gramatical.

După **structură**, conjuncțiile sunt ***analizabile*** și ***neanalizabile***. Deși neflexibile, multe conjuncții sunt reprezentate prin asocieri de unități morfematice.

2.1. Conjuncțiile neanalizabile

Sunt neanalizabile conjuncțiile care au o structură redusă la o singură unitate morfematică, precum: *au* (înv. și pop.), *că, ci, dar, de, fie, iar, însă, or* (neologic), *ori, sau, să, și*. În categoria conjuncțiilor neanalizabile intră și cele a căror structură complexă originară este greu de recunoscut pentru vorbitorul limbii actuale, precum *căci* (< *că* + *ce*), *dacă* (< *de* + *că*).

2.2. Conjuncțiile analizabile

Sunt analizabile conjuncțiile formate în cadrul limbii române prin procedeul lexico-gramatical al compunerii. Acestea pot avea elementele sudate: *deoarece* (*de* + *oare* + *ce*), *deși* (< *de* + *și*), *fiindcă* (< *fiind* + *că*), *încât* (< *în* + *cât*), *întrucât* (< *întru* + *cât*) etc. sau nesudate: *ca să, ca...să*.

2.3. Locuțiunile conjuncționale

Pe lângă conjuncțiile analizabile și neanalizabile, se înregistrează în limba română un număr însemnat de locuțiuni conjuncționale, adică grupuri de cuvinte ce se constituie în unități sintactico-semantice echivalente cu conjuncțiile propriu-zise.

Cele mai multe locuțiuni conjuncționale conțin în structura lor un element cu rol de conectiv: o conjuncție (*cum că, doar că*) sau un relativ (*de cum, de vreme ce, pe măsură ce* etc.). Există însă și locuțiuni conjuncționale, în general relativ noi, care nu conțin niciunul dintre aceste elemente conective, precum: *ca atare, în concluzie, prin urmare* etc.

Locuțiunile conjuncționale, foarte numeroase, se pot repartiza în câteva tipuri, în funcție de calitatea elementului de relație component, care se află, de obicei, pe ultimul loc:

- Locuțiuni conjuncționale în componența cărora intră o *conjuncție* asociată cu:

(a) un adverb: *cum și, precum și, cât și, ca și* (în construcțiile cu sens cumulativ), *cum că, doar că, numai că, măcar că, chit că, așa că, chiar dacă, chiar de, măcar de, de parcă*;

(b) o prepoziție (și un substantiv nearticulat sau un pronume): *pentru că, pe lângă că, pentru ca să*; *din pricină că, din cauză că, în loc să; cu toate că;*

(c) un verb: (pop.) *lasă că* (*las' că*).

Unele locuțiuni conjuncționale conținând o conjuncție cunosc variante contextuale disociate, în condițiile intercalării unor cuvinte între elementele locuțiunilor, precum: *pentru ca să / pentru ca...să, în loc să / în loc ca...să: Trebuie să respectăm programul de lucru,* ***pentru ca*** *totul* ***să*** *meargă bine.*

Varianta *în loc ca...să* se explică prin faptul că, în anumite condiții sintactice, conjuncția *să* se realizează în varianta *ca...să* (vezi *infra,* **5.3**): ***În loc ca tot timpul*** *să îi reproșeze ceva, mai bine ar încerca să-l înțeleagă.*

• Locuțiuni conjuncționale alcătuite dintr-un *pronume sau adjectiv relativ* asociat cu:

(a) un substantiv precedat sau nu de prepoziție: *în vreme ce, de vreme ce, pe măsură ce; cât timp, câtă vreme*;

(b) o prepoziție: *după ce, de ce* (în construcții cu elemente corelative de tipul *de ce...de ce, de ce...de aceea,* vezi *infra,* **5.4**);

(c) un adverb: *îndată ce, imediat ce,* (pop.) *cât ce,* (pop.) *numai ce, odată ce,* (pop.) *abia ce*;

• Locuțiuni conjuncționale care conțin un *adverb relativ* asociat cu o prepoziție: *de cum, după cum, pe când, pe cât, după cât.*

• Locuțiuni formate numai din elemente de relație: *ca și cum, ca și când, după ce că.*

• Locuțiuni conjuncționale în componența cărora nu apar nici conjuncția, nici adverbul relativ, nici pronumele sau adjectivul relativ, precum: *prin urmare, în concluzie, în consecință, ca atare.*

Nu au fost incluse în categoria locuțiunilor conjuncționale sau a conjuncțiilor analizabile anumite grupări conținând un element conjuncțional care au cunoscut diverse interpretări în gramatici.

• Grupările *ci și, dar și,* care presupun prezența corelativelor *nu numai* sau *nu numai că,* au fost tratate diferit, ca locuțiuni conjuncționale, conjuncții compuse sau îmbinări libere. Aceste grupări sunt, de fapt, analizabile în conjuncția *ci,* respectiv, *dar* și semiadverbul cumulativ *și*. Semantic, raportul exprimat prin aceste grupări cu elemente corelative cuprinde în prima parte o restricție (indicată de *numai*) care este negată (*nu numai*), iar în a doua parte, o corectare a negației, semnalată de conjuncțiile adversative *ci* sau *dar* și subliniată prin semiadverbul cumulativ *și,* opus lui *numai.*

În astfel de structuri, conjuncțiile *ci* sau *dar* nu sunt obligatoriu coocurente cu semiadverbul *și*, însă sensul de cumul este exprimat sau presupus de alt element al enunțului, care urmează conjuncției *ci* sau *dar*: *Eminența ei ontologică este atât de mare, încât putem spune că inexistența limitei exclude* ***nu numai*** *orice discurs ontologic,* ***ci însăși*** *existența ființei ca atare.* (G. Liiceanu, *Despre limită*), *Câteodată* ***nu numai*** *Dumnezeu,* ***dar toate*** *lucrurile îmi par ca și cum ar fi.* (C. Noica, *Mathesis*). Într-un enunț negativ, semiadverbului cumulativ *și* îi corespunde *nici: Să privești totul – prezentul și chiar trecutul – ca pe un viitor, cu sentimentul imprevizibilului și nesiguranței ce însoțesc întotdeauna faptele care* ***nu numai că*** *nu s-au întâmplat,* ***dar nici*** *nu se știe dacă se vor întâmpla vreodată.* (A. Blandiana, *Autoportret*). De asemenea, faptul că cele două conjuncții, *ci* și *dar,* pot fi separate de semiadverbul *și* prin intercalarea altor cuvinte reprezintă o dovadă că grupările *ci și, dar și* sunt îmbinări libere: *Oricum, imensul stol* ***nu numai că*** *scăzuse,* ***dar*** *își pierduse* ***și*** *siguranța mișcării.* (A. Blandiana, *Autoportret*).

Corelate cu adverbele *nu numai*, aceste grupări stabilesc raporturi de coordonare între unităţi sintactice realizate nonpropoziţional sau propoziţional: *Ca pedeapsă, vorbea prost* ***nu numai*** *aromâna,* ***dar şi*** *toate limbile pe care le ştia.* (I. Nicolau, *Haide, bre!*), *Este ca şi cum aş fi apostrofată într-o limbă cu desăvârşire străină, în care sunt conştientă că nu pot înjgheba un dialog,* ***nu numai*** *pentru că nu reuşesc să formulez replica,* ***ci şi*** *pentru că din tot ce mi se ţipă nu înţeleg decât intoleranţa tonului.* (A. Blandiana, *Autoportret*). La nivelul frazei, grupările *ci şi, dar şi* pot fi corelate şi cu *nu numai că*: ***Nu numai că*** *ar fi vorba despre o simplă explicaţie („asta şi numai asta este"), în locul unei înţelegeri,* ***dar*** *în plus este vorba* ***şi*** *despre o explicaţie proastă, forţată.* (G. Liiceanu, *Jurnalul*).

• Spre deosebire de structurile *nu numai (că)...ci / dar şi*, unde absenţa lui *şi* poate fi suplinită de alte elemente contextuale în exprimarea ideii de cumul, din grupările *cât şi, precum şi, cum şi* semiadverbul *şi* nu poate lipsi, nici nu poate fi înlocuit; de asemenea, aceste trei ultime îmbinări nu permit dislocarea prin intercalarea altor elemente. Aceste fapte constituie argumente pentru considerarea lor drept unităţi sintactice şi semantice cu statut de locuţiuni conjuncţionale, şi nu de îmbinări libere, cum sunt *ci şi, dar şi*.

• Este preferabilă interpretarea grupării *şi cu* nu ca locuţiune conjuncţională sau ca locuţiune prepoziţională, ci ca îmbinare liberă a conjuncţiei coordonatoare copulative *şi* cu prepoziţia *cu*. Un argument important al acestei interpretări este dat de faptul că oricare dintre elementele grupării poate lipsi: *Ion* ***şi cu*** *tine sunteţi premianţii concursului. / Ion* ***şi*** *tu sunteţi premianţii concursului. / Ion* ***cu*** *tine sunteţi premianţii concursului.* (fac excepţie construcţiile cu numerale: *Doi* ***şi cu*** *trei fac cinci.* sau *Doi* ***cu*** *trei fac cinci.* vs **Doi* ***şi*** *trei fac cinci.*). Analiza separată a celor două conective este susţinută şi de regimul lor sintactic diferit: prepoziţia *cu* impune forma de acuzativ celui de-al doilea nominal împreună cu care formează un grup prepoziţional, în timp ce conjuncţia *şi* leagă două nominale la aceeaşi formă cazuală. În plus, asocierea conjuncţiei *şi* cu prepoziţia *cu* este posibilă numai în grupul nominal în poziţia de subiect: *Ion* ***şi cu*** *Maria au plecat la munte.* În poziţia de complement direct însă, unde nu apare această asociere, folosirea lui *cu* în locul lui *şi* are alte consecinţe semantice: (a) *Beau vin* ***şi*** *apă.* nu este acelaşi lucru cu (b) *Beau vin* ***cu*** *apă.* Altfel spus, dacă în grupul nominal subiect construcţiile coordonate prin *şi* pot fi echivalente cu cele în care apare prepoziţia sociativă *cu*, fapt ce ar permite tratarea lui *cu* drept conjuncţie coordonatoare, în grupul nominal complement direct, acestea nu mai sunt echivalente, sensul propoziţiei schimbându-se în funcţie de alegerea lui *şi* sau a lui *cu*. Aşadar, în propoziţia (a), substantivele *vin* şi *apă* sunt coordonate prin *şi*, iar, în propoziţia (b), *cu* subordonează substantivul *apă* substantivului *vin*, *cu* având deci comportament de prepoziţie, nu de conjuncţie (în propoziţia (b), gruparea *cu apă* ar putea fi interpretată şi ca predicativ suplimentar, depinzând şi de verbul *beau*, şi de substantivul în poziţie de complement direct *vin*).

3. DESCRIEREA SINTACTICO-SEMANTICĂ

În discutarea conjuncţiei, aspectul sintactic nu poate fi separat de cel semantic, întrucât rolul acesteia este de a lega unităţi sintactice pentru a marca diverse raporturi semantice.

3.1. Descrierea sintactică

Din punct de vedere sintactic, conjuncţiile stabilesc două tipuri principale de relaţii: de *coordonare* şi de *subordonare*, între unităţile sintactice aparţinând aceluiaşi enunţ. În funcţie de aceste tipuri de relaţii, conjuncţiile se împart în *coordonatoare* şi *subordonatoare*. Conjuncţiile coordonatoare exprimă relaţii gramaticale de nondependenţă, iar cele subordonatoare, relaţii gramaticale de dependenţă (vezi *infra*, **4**, **5**).

Element important de coeziune în cadrul propoziţiei sau al frazei, conjuncţia participă totodată la organizarea semantică a enunţului. De exemplu, în enunţul: *Ioana nu a venit azi la şcoală* ***pentru că*** *e bolnavă.*, subordonata cauzală introdusă prin locuţiunea conjuncţională *pentru că* exprimă motivul nerealizării acţiunii indicate de verbul regent.

În interiorul aceluiaşi enunţ, dar mai ales între enunţuri, conjuncţia marchează şi relaţii de alt tip, *pragmatice, discursive,* „anunţând" o nouă temă de discurs, o argumentare, o obiecţie (ca în fragmentul: *Pentru unii, înţeleg foarte bine, a vorbi, astăzi, despre îngeri sună ca nuca-n perete.* ***Dar*** *în definitiv, nu toţi trebuie să ajungem analişti politici, tranzitologi, profesionişti ai reformei.*, A. Pleşu, *Despre îngeri*) etc. (vezi **II, Conectori frastici şi transfrastici, 3, 4.1**).

La nivel discursiv, pragmatic, diferenţele dintre relaţiile de coordonare şi de subordonare (din interiorul enunţului) nu mai sunt la fel de evidente ca în plan gramatical. Acest fapt este relevat, de exemplu, de propoziţiile cauzale argumentative (metadiscursive), considerate în unele gramatici chiar propoziţii principale, diferite de subordonatele cauzale propriu-zise. Dacă se compară, de pildă: *Ioana e bolnavă,* ***pentru că*** *nu a venit azi la şcoală.* şi *Ioana nu a venit azi la şcoală* ***pentru că*** *e bolnavă.*, se observă că în primul enunţ propoziţia introdusă prin locuţiunea conjuncţională *pentru că* exprimă un argument, o explicaţie a afirmaţiei anterioare, şi nu cauza nerealizării acţiunii indicate de verbul regent, aşa cum se întâmplă în al doilea enunţ, unde între propoziţia principală şi subordonata introdusă prin acelaşi conector se stabileşte o relaţie semantică (şi gramaticală) de tip cauză-efect (vezi şi **II, Circumstanţialul de cauză, 3.2**).

Anumite conjuncţii cunosc o utilizare specială atunci când introduc o construcţie incidentă, enunţul fiind întrerupt pentru ca locutorul să-şi exprime o opinie în legătură cu situaţia concretă de comunicare, cu participanţii la dialog sau cu obiectul comunicării. Astfel, conjuncţia *şi* poate să introducă în discurs o altă idee, o completare cu caracter suplimentar, stabilind doar o relaţie formală cu restul enunţului: *Tatăl meu,* [***şi*** *lucrul acesta a fost arătat şi de profesorul Drecin foarte bine, atunci când a vorbit despre poziţia lui faţă de mişcarea legionară*], *a fost totdeauna împotriva dictaturilor.* (CORV). De asemenea, locuţiunea

conjuncţională *pentru că*, introducând o construcţie incidentă, nu marchează o legătură de tip cauză-efect cu altă propoziţie, ci are rolul de a introduce în discurs o explicaţie pentru dezvoltarea temei anunţate anterior: *Citisem undeva că unii nebuni* – ***pentru că*** *tot venise vorba de ei – dacă se cred, să zicem câini se poartă ca atare, au „mentalitate" de câini.* (A. Buzura, *Feţele tăcerii;* vezi **II, Construcţii incidente, 1.3**).

Ambele tipuri de relaţii, gramaticale şi discursive, sunt actualizate cu ajutorul aceloraşi conectori conjuncţionali.

Dintre conjuncţii, *or* s-a specializat pentru a marca relaţii discursive: *Se ştie că în Orientul Mijlociu nebunii erau consideraţi în Antichitate, şi chiar mai încoace, sfinţi.* ***Or****, aceasta e un argument în măsură să zdruncine încrederea în profeţi.* (A. Buzura, *Feţele tăcerii;* vezi **II, Conectori frastici şi transfrastici, 2.1**).

3.2. Descrierea semantică

Din punct de vedere semantic, conjuncţiile au un sens gramatical-relaţional cu rol determinant în structurarea enunţului. Unele conjuncţii, în contexte determinate, sunt întrebuinţate cu un sens specific. În multe situaţii, de conectorul conjuncţional depinde sensul enunţului. De exemplu, în: *Vine* ***dacă*** *l-ai chemat.*, *Vine* ***pentru că*** *l-ai chemat.*, condiţia sau cauza realizării acţiunii exprimate de verbul regent este marcată exclusiv prin conjuncţia *dacă*, respectiv prin locuţiunea conjuncţională *pentru că*. Alteori, conjuncţia are un sens vag, abstract, apariţia ei într-un context fiind determinată în special de raţiuni de ordin sintactic: *Vreau să plec.*

O distincţie importantă sub aspect semantic care se impune în subclasa **conjuncţiilor şi locuţiunilor conjuncţionale subordonatoare** este aceea care priveşte utilizările lor ***circumstanţiale*** şi / sau ***necircumstanţiale***.

În timp ce conjuncţiile circumstanţiale sunt purtătoare ele însele de informaţie semantică, indicând circumstanţe ale realizării acţiunii exprimate de verbul regent: de timp, de mod, de condiţie, de cauză etc. (*Se lumina la faţă* ***de cum / dacă / fiindcă*** *apărea ea.*), conjuncţiile necircumstanţiale sunt impuse de un termen regent (*a considera* ***că****, a vrea* ***să****, dorinţa* ***să****, apt* ***să***) sau indică transpunerea unei interogaţii totale în vorbire indirectă (*Întreabă* ***dacă*** *poate lipsi mâine de la serviciu.*); alteori marchează anumite valori modale, atunci când există posibilitatea combinării verbului cu una dintre conjuncţiile *că* sau *să: Mă bucur* ***că / să*** *îl întâlnesc.* (vezi *infra*, **5.3**). Conjuncţiile utilizate cu valori diferite, circumstanţiale sau necircumstanţiale, reprezintă unităţi omonime, cu particularităţi sintactice şi semantice specifice. Câteva conjuncţii, precum *că, dacă, de, să, ca să, ca...să* pot exprima o mulţime de raporturi sintactico-semantice (vezi *infra*, **5.3**).

Informaţia pe care conjuncţiile o aduc în structurarea semantică a enunţului poate fi aceeaşi în orice context sau, situaţie mai frecventă, poate varia în funcţie de condiţiile contextuale în care acestea apar.

Astfel, unele conjuncţii sunt specializate pentru exprimarea unui anumit raport sintactic. De exemplu, *ori, fie* sunt în orice context conjuncţii disjunctive, *deşi, cu toate că* introduc numai propoziţii concesive, *încât* este „marcă" a propoziţiilor consecutive (vezi *infra*, **5.1**).

Specializate din punct de vedere semantic sunt o serie de locuţiuni conjuncţionale: la precizarea conţinutului semantic al grupării conjuncţionale locuţionale, participă şi alte elemente lexicale / lexico-gramaticale; locuţiunile conjuncţionale conţin uneori chiar un component care exprimă lexical raportul sintactico-semantic pe care îl marchează. De exemplu, locuţiunile *din cauză că, din pricină că*, specializate pentru a exprima raportul cauzal în frază, cuprind substantivele „evocatoare" *cauză, pricină.* De cele mai multe ori însă, locuţiunile conjuncţionale s-au specializat pentru un anumit raport, fără ca semantica elementelor alcătuitoare să aibă legătură cu sensul acestui raport. Astfel, în construcţia *Nu te-am ajutat, **de vreme ce** nu mi-ai solicitat sprijinul.*, locuţiunea conjuncţională *de vreme ce* introduce o subordonată cauzală, substantivul *vreme* sau celelalte elemente ale locuţiunii nespunând nimic despre sensul relaţiei dintre cele două propoziţii. De asemenea, locuţiunea conjuncţională *cu toate că* nu conţine niciun element care să facă referire la ideea de concesie, deşi această locuţiune este specializată pentru raportul concesiv.

Cele mai multe conjuncţii însă, coordonatoare şi subordonatoare, exprimă raporturi variate, în contexte diferite (vezi *infra*, **4.3, 5.3**).

Atât conjuncţiile coordonatoare, cât şi cele subordonatoare prezintă trăsături comune şi trăsături diferenţiatoare în raport cu câteva criterii principale de analiză sintactico-semantică, şi anume: restricţiile sintactice şi semantice impuse de apariţia lor într-un enunţ, valorile contextuale şi prezenţa elementelor corelative.

4. CONJUNCŢIILE ŞI LOCUŢIUNILE CONJUNCŢIONALE COORDONATOARE

4.1. Clasificarea sintactico-semantică

În funcţie de raportul sintactico-semantic pe care îl marchează, conjuncţiile şi locuţiunile conjuncţionale coordonatoare pot fi:

(a) **copulative**, exprimând ideea de asociere: *şi, nici* (în structura corelativă *nici...nici*), *cât şi, cum şi, precum şi, ca şi*: *Explicaţiile* (***precum / ca***) ***şi*** *exemplele pe care le-ai folosit arată că ai înţeles problema.*

> *Nici* are valoare conjuncţională numai în situaţia în care însoţeşte ambii termeni ai coordonării: *Nici tu, **nici** eu nu cunoaştem adevărul.*, formând o pereche copulativă, similară în construcţiile pozitive perechii copulative *şi...şi: **Şi** tu, **şi** eu cunoaştem adevărul.* (vezi *infra*, **4.4**). Când apare fără elementul corelativ, *nici* se comportă asemenea unui semiadverb, căruia îi corespunde, în construcţiile pozitive, semiadverbul *şi*: *Nu a venit **nici** Ion.* vs *A venit **şi** Ion.*

(b) **disjunctive,** exprimând excluderea sau alternanţa unor acţiuni, momente, posibilitaţi etc.: *sau, ori, fie, au* (înv. şi pop.): *Nu ştiu dacă vine **ori** pleacă.*, *Vine **sau** astăzi, **sau** mâine.*

Utilizarea conjuncţiei disjunctive *au*, de obicei în enunţuri interogative, împreună cu adverbul negativ *ba*, se asociază frecvent cu o intenţie stilistică, ca în următorul exemplu: *Adică în loc de 12 000 000 lei (cele 100 kg de carne) dânsul a strâns 12 000 000 + 120 000 = 12 120 000 lei. Păi, se numeşte că v-a vândut şi hârtia cu 120 000 lei, **au ba**?* (AC, 2003).

Conjuncţia disjunctivă *ori* are varianta populară *or*, omonimă cu conjuncţia adversativă neologică *or* cu care este confundată adesea în limbajul neîngrijit: *E greu să fii curajos când eşti fricos. **Ori** ea a reuşit chestia asta.* („Dilema", 2003).

(c) **adversative**, marcând raporturi sintactico-semantice de opoziţie între unităţile pe care le leagă: *iar, dar, însă, ci, or*; *numai că, doar că, numai cât*: *El îi povesteşte, **dar** ea nu îl ascultă.*

Dar poate fi conjuncţie adversativă sau conjuncţie concluzivă. Un criteriu de deosebire a celor două elemente omonime este topica: conjuncţia concluzivă *dar* nu apare la începutul propoziţiei, ci în interiorul sau la sfârşitul acesteia (*Pirgu o luase **dar** spre Poştă, noi spre Sărindar.*, M. Caragiale, *Craii*).

Înaintea conjuncţiior adversative se pune virgulă: *A ajuns în gară, **dar** trenul plecase.* Conjuncţia *or* poate fi precedată sau urmată de virgulă: *Un alt efect foarte răspândit al acestei gândiri este postularea unui interval vid între Dumnezeu şi om. **Or,** tocmai spaţiul acestui interval este spaţiul credinţei.* (A. Pleşu, *Despre îngeri*).

(d) **concluzive**, introducând un rezultat, o concluzie, o consecinţă a ceea ce s-a exprimat anterior: *aşadar, dar, deci, carevasăzică, vasăzică, ca atare, aşa că, de aceea, în concluzie, în consecinţă, prin urmare.*

Dificultatea de încadrare a elementelor concluzive în clasa conjuncţiilor sau în cea a adverbelor a fost adesea pusă în evidenţă (vezi, de pildă, GA I, p. 384–387).

Aceste elemente ar putea fi considerate adverbe sau locuţiuni adverbiale, pe baza următoarelor argumente:

– posibilitatea de asociere cu o conjuncţie coordonatoare, particularitate care le deosebeşte de celelalte conjuncţii coordonatoare. În exemplul: *S-a antrenat serios **şi deci** a câştigat concursul.*, raportul sintactic dintre cele două propoziţii este realizat, de fapt, cu ajutorul conjuncţiei coordonatoare *şi*. În cazul în care din enunţ ar lipsi conjuncţia coordonatoare, relaţia sintactică ar fi exprimată prin juxtapunere: *S-a antrenat serios, deci a câştigat concursul.* Într-o singură situaţie două conjuncţii coordonatoare se pot combina, însă construcţia rezultată este pleonastică, deci nerecomandată: *dar însă.*

– absenţa din structura locuţiunilor conjuncţionale concluzive a unei conjuncţii sau a unui alt element de relaţie (adverb sau pronume relativ), condiţie satisfăcută de toate celelalte locuţiuni conjuncţionale (vezi *supra*, **2.3**). Or, locuţiuni ca *prin urmare, în consecinţă, în concluzie, ca atare* etc. nu au în structura lor un astfel de element.

– topica liberă, diferită de cea a conjuncţiilor coordonatoare: *Nu a obţinut rezultatul dorit, **deci** va mai încerca o dată / va mai încerca **deci** o dată / va mai încerca o dată **deci**.* Dintre toate conjuncţiile coordonatoare,

doar conjuncția adversativă *însă* mai prezintă libertate de topică (vezi *infra*, **4.2.1**).

4.2. Restricții sintactice și semantice de utilizare a conjuncțiilor și locuțiunilor conjuncționale coordonatoare

4.2.1. Din punct de vedere *sintactic*, conjuncțiile coordonatoare leagă două unități care pot fi propoziții principale (*A insistat, **dar** nu a primit un răspuns cert.*), propoziții subordonate, dependente de același element regent (*Nu a venit la întâlnire, **pentru că era târziu și se simțea obosit.***), părți de propoziție (*Îmi plac **muzica și filmul.***) sau o parte de propoziție și o propoziție de același fel, dependente de același regent (*Îți **cumpăr o carte și ce mai dorești.***). Uneori, conjuncția coordonatoare apare la începutul unui enunț, marcând și în acest caz legătura cu un enunț anterior: *Nu vrem să extindem dilema asupra a ceea ce, în jurul nostru, e nedilematic. **Dar** o recomandăm, acolo unde este cazul, ca pe un început de înțelepciune.* („Dilema", 2003).

Aparent, conjuncțiile coordonatoare leagă și conjuncții sau locuțiuni conjuncționale: *Până la urmă, adevărul adevărat este că, **din moment ce și cu toate că** viața n-are sens, ea ar putea avea unul.* („Dilema", 2002), prepoziții: *Medicii sunt nemulțumiți de primul articol al legii conform căruia cabinetul medical este unitatea **cu sau fără** personalitate juridică.* (CORV), prefixoide: *S-a observat la microscop spațiul **extra- și intracelular.*** În astfel de situații, conjuncția coordonează, de fapt, unități sintactice (propoziții sau părți de propoziție), dintre care una este incompletă și poate fi recuperată din context: *din moment ce* [viața nu are sens] *și cu toate că viața nu are sens, unitatea cu* [personalitate juridică] *sau fără personalitate juridică, spațiul extra*[celular] *și intracelular.* Fenomenul de elipsă este general: în coordonare, elementele identice pot să nu fie repetate (*Maria a citit mesajul **și*** [Maria] *a plecat., Ion este bogat, **dar*** [Ion este] *nefericit.*).

Conjuncțiile adversative *iar, or* și *ci,* ca și locuțiunile conjuncționale coordonatoare care au în structura lor un element de relație subordonator (*numai că, doar că, așa că, numai cât*) conectează numai propoziții, nu și părți de propoziții. Acest fapt le apropie de conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale subordonatoare.

Conjuncția *ci,* obligatoriu coocurentă cu semiadverbul de negație *nu* (care presupune un verb), chiar dacă apare într-un context în care nu sunt exprimate ambele verbe, coordonează tot propoziții (compară: ***Nu** vine, **ci** pleacă.* și ***Nu** Ion, **ci** Gheorghe a venit.*).

Spre deosebire de celelalte conjuncții coordonatoare, care pot apărea între doi sau mai mulți termeni (*Să prezinte lucrarea un student **sau** doi **sau** chiar mai mulți!*), conjuncțiile adversative *dar, însă, iar, ci, or* nu sunt ocurente decât în structuri binare care exprimă o opoziție (*Lucrarea va fi prezentată nu de un singur student, **ci** de mai mulți.*).

În ceea ce privește posibilitățile de combinare ale conjuncțiilor coordonatoare, acestea nu se asociază cu un semiadverb: **Am ajuns acolo* **numai *și / dar*** *am stat puțin.* și nici cu o altă conjuncție coordonatoare: *Am citit, **dar** nu am înțeles nimic.* vs **Am citit **și dar** nu am înțeles nimic.*

Topica elementelor conjuncționale coordonatoare este în general fixă: conjuncțiile coordonatoare se plasează între unitățile sintactice pe care le leagă, respectiv, la începutul celei de-a doua unități sintactice. Topică liberă nu au decât conjuncția coordonatoare *însă* (*M-a întrebat la ce mă gândesc, **însă** nu am știut ce să îi răspund / nu am știut **însă** ce să îi răspund / nu am știut ce să îi răspund **însă**.*) și conjuncțiile (și locuțiunile conjuncționale) concluzive (cu excepția locuțiunii *așa că;* vezi *deci, supra,* **4.1**).

Conjuncțiile coordonatoare nu pot apărea la începutul unei propoziții care reprezintă răspunsul la o întrebare: *Ce mai faci?* – *****Și** citesc.*

Gruparea reprezentată de conjuncție și termenul cu care aceasta se combină nu poate fi antepusă (*Am ajuns acolo **și / dar** am stat puțin.* vs *****Și / Dar** am stat puțin, am ajuns acolo.*).

4.2.2. Din punct de vedere *semantic*, conjuncțiile coordonatoare se supun unor restricții impuse de unitățile lexicale pe care le conectează. Astfel, conjuncțiile coordonatoare nu leagă în mod normal termeni aparținând unor clase semantice diferite (**Îmi plac animalele **frumoase ori domestice**.*). În limbajul artistic sunt permise însă asocieri de elemente diferite sub raport semantic pentru a se obține anumite efecte stilistice. Figura de stil care valorifică asemenea asocieri este cunoscută sub numele de *zeugma*.

În enunțul: *Tânăra doamnă de la masa mea, înaltă și brunetă, **unguroaică și îmbrăcată în verde**, de formație istoric și de profesie producător de televiziune, îmi arăta niște cărți nou apărute la Cluj.* („Dilema", 2003), asocierea semantică dintre apartenența etnică a personajului și o caracteristică privitoare la aspectul vestimentar este acceptabilă cu presupunerea unei intenții stilistice.

În anunțurile publicitare actuale, se înregistrează adesea combinări nerecomandabile de elemente diferite semantic, uneori și cu funcții sintactice diferite, ca efect al enumerării concise a unor cerințe sau oferte: *Angajăm vânzătoare, profil mezeluri-carne, cu **experiență și carte muncă**.* (Rlib, 2003), *Taxi Tess caută colaboratori cu **auto personal și experiență** în domeniu, posibilități licență execuție, condiții avantajoase.* („Anunțul telefonic", 2003).

Nerecomandabilă este și asocierea unor elemente aproximativ sinonime, ca în construcția: *Intervenția sa a fost **scurtă și concisă**.* Devenită clișeu, construcția pleonastică ***așadar și prin urmare*** este folosită frecvent glumeț și familiar. Utilizarea acestui clișeu este ironizată prin adăugarea unui al treilea termen sinonim în: ***Deci, așadar și prin urmare**, ne bazăm pe norocul proverbial al lui nea Puiu.* (AC, 2003).

4.3. Valori contextuale

Conjuncțiile coordonatoare își modelează sensul în funcție de semantica elementelor coocurente.

• Conjuncția copulativă *și*, în contexte în care există o opoziție între termenii pe care îi leagă, capătă valoare adversativă: *El vine **și** ea pleacă.* Valoarea adversativă a conjuncției *și* este întărită când este însoțită de semiadverbul de negație *nu* (care subînțelege un verb): *Informaticienii folosesc cuvântul „site", **și***

nu *„sit”.* (enunț echivalent cu: *Informaticienii folosesc cuvântul „site”,* ***și nu*** *folosesc cuvântul „sit”.*).

Alteori, conjuncția *și* exprimă un raport concluziv între unitățile sintactice pe care le leagă: *Sunt om* ***și*** *greșesc.*

Asemenea unor elemente adverbiale precum *apoi, după aceea, când,* conjuncția *și* poate sugera succesiunea în timp a unor evenimente: *S-a ridicat de pe bancă* ***și*** *s-a îndreptat spre el.* sau concomitența derulării unor acțiuni: *Când am deschis ușa, ea desena* ***și*** *fredona un cântec.*

Folosit singur sau împreună cu adverbe temporale ca *atunci, apoi, acum, deodată* etc., *și* apare frecvent în narațiune având un rol important în asigurarea desfășurării evenimentelor evocate. În textul narativ, unde relațiile de coordonare (exprimate prin elemente conjuncționale și prin juxtapunere) sunt dominante în raport cu relațiile de subordonare, conjuncția *și* contribuie în mare măsură și la realizarea continuității discursive, marcând progresia tematică și ierarhizarea informației. Într-un asemenea text, conjuncția *și* impune o lectură narativă în care raporturile logico-semantice sunt estompate. Într-o frază ca: *Mașina țipa goală* ***și*** *toată lumea se oprise* ***și*** *se uita la mine.* (M. Preda, *În ceață*), un posibil raport consecutiv sau temporal de simultaneitate între primele două propoziții, ca și un posibil raport final între ultimele două sunt neglijate prin utilizarea lui *și narativ* în favoarea unei lecturi narative, care pune accent pe succesiunea în timp a evenimentelor.

Din punct de vedere discursiv, conjuncția *și* este folosită frecvent ca marcator al sfârșitului unei enumerări: *Am citit mai multe nuvele, piese de teatru* ***și*** *poezii scrise de acest autor.* (pentru alte valori discursive ale lui *și,* vezi **II, Conectori frastici și transfrastici, 2, 4.1**).

• Conjuncția *sau* (ca și *ori*), în anumite construcții, se apropie de sensul copulativ, marcând nu excluderea, definitorie pentru conjuncțiile disjunctive, ci o asociere, o enumerare. Acest sens este sugerat adesea și de acordul la plural al predicatului cu subiectul reprezentat de două unități sintactice coordonate prin *sau: Jocul didactic* ***sau*** *povestea cu final moralizator sunt metode eficiente de educare a copiilor.*

Sau poate marca și o relație apozitivă, de echivalență, între două componente ale enunțului fie din punct de vedere referențial, fie terminologic: *Foarte devreme* ***sau*** *la primele semne ale apariției soarelui se aude ciripitul păsărilor.* (echivalență referențială); *Analiza semică* ***sau*** *componențială este o metodă de cercetare structuralistă.* (echivalență terminologică).

În anumite contexte, conjuncțiile coordonatoare disjunctive *fie, ori, sau* exprimă o alternanță temporală în care se înscriu fapte, stări, însușiri: *De câte ori mă întâlnesc cu ea, se plânge* ***sau*** *se laudă.* (~ ***sau*** *se plânge,* ***sau*** *se laudă.*), ***Fie*** *liniștită,* ***fie*** *nebunatică, întotdeauna este o companie agreabilă.* Din acest motiv au mai fost numite și *conjuncții coordonatoare alternative.*

Cu rol narativ, conjuncțiile disjunctive *sau* și *ori* introduc în firul narațiunii o ipoteză care poate fi confirmată sau nu: *Ce-ți faci capul ciulama cu atâta*

*citanie, vrei să ajungi în doaga lui Paşadia? **Ori** crezi că dacă ai să ştii ca el cine l-a moşit pe Mahomet* [...] *e mare scofală? Nimic; cu astea te usuci.* (M. Caragiale, *Craii*).

• Conjuncţiile adversative *dar, iar, însă, ci, or,* nesubstituibile în aceleaşi condiţii sintactice (vezi *supra,* **4.2.1**), realizează într-un mod diferit raportul de opoziţie dintre două unităţi sintactice. Din punct de vedere semantico-pragmatic, conjuncţiile cvasisinonime *dar* şi *însă* marchează contrazicerea aşteptărilor declanşate de primul termen al raportului sintactic adversativ (*Îi strig pe nume pe câţiva dintre ei, **dar** e de prisos.*, Camil Petrescu, *Ultima noapte*); *ci* indică o corectare a unei ipoteze negate exprimate de termenul coocurent anterior (*Mitul nu trebuie să fie recunoscut, **ci** crezut.*, N. Manolescu, *Teme*); conjuncţia *iar* sugerează un contrast tematic (*Necunoscând hârtie şi cerneală, / Cântecul nostru se-nălţa cântat, / **Iar** nesfârşitul vieţii nu era stricat / De un canon, un scris, o zugrăveală,* T. Arghezi, *Închinăciune*), iar *or,* specializat pentru relaţiile pragmatice, discursive, introduce a doua premisă a unui argument, decisivă pentru concluzie: *Pentru că filozofia înseamnă „mania", nebunie, **or** niciun om de ştiinţă nu poate avea „mania".* (G. Liiceanu, *Jurnalul;* pentru descrierea pragmatică a acestor conectori, vezi şi **II, Conectori frastici şi transfrastici, 2.1, 2.2.1.**).

În textul narativ, cele două conjuncţii adversative, *dar* şi *însă,* introducând o perspectivă narativă nouă, contribuie într-un mod semnificativ la progresia tematică: *Spre nedumerirea mea îndurerată, mama şi surorile mele au trecut de partea lui şi au pornit acţiuni paralele. **Dar** asta n-a fost ultima surpriză a acestui testament. Nevastă-mea, cu ochii ei albaştri şi neprihăniţi, a intervenit în discuţie cu o pasiune şi o îndârjire de care nu o credeam în stare.* (Camil Petrescu, *Ultima noapte*).

Sensul adversativ al conjuncţiei *iar* este întărit atunci când este urmată de semiadverbul de negaţie *nu*: *Cu tatul său aveţi ce-aveţi, **iar nu** cu dânsul!* (I. Creangă, *Amintiri*). În anumite contexte, conjuncţia *iar,* asemenea lui *şi,* marchează simultaneitatea temporală: *Prefer să-l las să spună la întâmplare, ce-i dictează pofta de vorbă, **iar** eu să trag numai cu cangea, la malul meu, amănuntele care mă privesc.* (Camil Petrescu, *Ultima noapte*) sau succesiunea în timp a evenimentelor: *Stau aşa ca vreun ceas, **iar** când se încenuşează noaptea, trimitem o patrulă.* (*ibid.*).

4.4. Conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale coordonatoare cu elemente corelative

Conjuncţiile copulative şi disjunctive pot însoţi ambii membri ai raportului sintactic, formând perechi: *Ce poţi avea, sufletul meu, / Când soarele ne pune-n ramuri iară / **Ori** un inel de foc, **ori** o brăţară.* (T. Arghezi, *Pia*). Între aceste conjuncţii, se distinge *fie* care apare obligatoriu la fiecare membru al unei perechi: ***Fie** mergi înainte, **fie** te opreşti unde ai ajuns.* Celelalte tipuri de conjuncţii coordonatoare pot constitui numai facultativ o pereche copulativă sau disjunctivă.

Corelarea a două conjuncții sinonime (ca în exemplul: *Puteți să lucrați fie individual, **sau**, dacă este necesar, în grup.*) este nerecomandabilă.

Perechile conjuncționale *fie...fie, ori...ori, sau...sau* exprimă o relație de excludere mai puternică decât cea indicată printr-o singură conjuncție de acest tip (***Ori** vii, **ori** pleci!* vs *Vii **ori** pleci!*). Aceste perechi conjuncționale pot exprima și o alternanță de momente diferite în care se plasează elementele conectate: ***În ultima** vreme am văzut-o **sau** râzând, **sau** plângând.* (vezi și *supra*, **4.3**).

Mai rar, elementul corelativ este adverb, nu conjuncție, ca în următoarele structuri care conțin și semiadverbul cumulativ *și*: *atât...cât și, nu numai (că)...ci / dar și: Statuile eline, oarbe toate, poartă în ele **nu numai** limitația, forma, **ci și** principiul contemplării ei.* (G. Liiceanu, *Despre limită*).

Este nerecomandată o construcție ca: *manevrabilitatea, **cât și** costurile mijloacelor tehnice* (EZ, 2004), din care lipsește corelativul *atât*.

În perechi corelative, pot să apară numai adverbe, care, prin repetare, se desemantizează, dobândind valoare de conjuncție: *și...și, nici...nici, aci...aci, acum...acum, când...când, ba...ba.*

Dintre acestea, perechile corelative *și...și, nici...nici* au un sens cumulativ: ***Nici** voi, **nici** noi nu am cunoscut adevărul despre cele întâmplate.*

Construcțiile corelative *aci...aci, acum...acum, când...când, ba...ba* exprimă o succesiune temporală sau alternanța în timp a unor evenimente, însușiri etc. (***Când / ba** ninge, **când / ba** plouă., **Acum** este amabilă, **acum** este furioasă., **Aci** se bucură, **aci** se întristează.*).

Între termenii coordonați ai unei perechi conjuncționale se pune virgulă (compară: *Lucrez sâmbătă **și** duminică.* și *Lucrez **și** sâmbătă, **și** duminică.*).

5. CONJUNCȚIILE ȘI LOCUȚIUNILE CONJUNCȚIONALE SUBORDONATOARE

5.1. Clasificarea sintactico-semantică

După raportul sintactico-semantic pe care îl exprimă, conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale subordonatoare se clasifică în **circumstanțiale**, introducând propoziții subordonate temporale, modale, cauzale, condiționale etc., și **necircumstanțiale**, introducând propoziții subordonate subiective, predicative, completive directe, completive prepoziționale etc.

Clasa conjuncțiilor și locuțiunilor conjuncționale subordonatoare este mai bogată decât a celor coordonatoare, cuprinzând atât elemente specializate pentru anumite raporturi sintactice, cât și elemente compatibile cu diverse raporturi sintactice. Din categoria elementelor **specializate** fac parte:

– conjuncții și locuțiuni conjuncționale ***cauzale:*** *căci, deoarece, fiindcă, întrucât, din cauză că, din pricină că, de vreme ce, din moment ce, pentru că* (***Din cauză că** era tristă, nu voia să vadă pe nimeni.*);

Din cauza sinonimiei dintre *căci* şi *că*, atunci când cele două conjuncţii exprimă un raport cauzal, *că* este înlocuit în mod greşit prin *căci* şi în alte construcţii decât cele cauzale: *Aflaţi **căci** o ducem bine.*

– conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale ***concesive:*** *deşi, cu toate că, chiar dacă, chiar de, măcar că, măcar să* (***Cu toate că*** *a promis că îl va ajuta, nu a făcut-o.*);

– conjuncţia ***consecutivă*** *încât* (*Trebuie să lucreze atât de mult* ***încât*** *să recupereze şi timpul pierdut.*);

– conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale ***temporale:*** *imediat ce, îndată ce, abia ce,* (*ori*) *de câte ori* (***Imediat ce*** *a văzut-o a izbucnit în plâns.*);

– conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale ***comparative***: *ca şi cum, ca şi când, pe cât, de parcă* (*O privea* ***de parcă*** *atunci o vedea pentru prima oară.*);

– locuţiunea conjuncţională ***opoziţională*** *în loc să* (*Aşteaptă o minune,* ***în loc să*** *ia o decizie.*);

– locuţiuni conjuncţionale ***cumulative***: *după ce că, pe lângă că, plus că, lasă* (*las'*) *că* (***După ce că*** *nu face nimic, îi mai încurcă şi pe ceilalţi.*).

Conjuncţiile şi locuţiunile conjuncţionale **nespecializate** au valori semantice diferite în funcţie de contextul semantic şi sintactic în care sunt folosite: *să, ca să, ca...să, că, dacă, de, până, unde, când, cum, (în) afară că, câtă vreme, de unde, după ce, în timp ce, odată ce* (vezi *infra,* **5.3**).

5.2. Restricţii sintactice de utilizare a conjuncţiilor şi locuţiunilor conjuncţionale subordonatoare

Spre deosebire de anumite conjuncţii coordonatoare care pot lega două sau mai multe unităţi sintactice, la nivelul propoziţiei sau al frazei (în această situaţie aflându-se *şi,* precum şi *sau*), conjuncţiile subordonatoare conectează întotdeauna numai două unităţi sintactice, reprezentate de o propoziţie subordonată şi regentul ei, la nivelul frazei.

Ca şi conjuncţia coordonatoare, conjuncţia subordonatoare poate introduce aparent un enunţ independent: conjuncţia trimite însă şi în acest caz la un element regent aflat în enunţul anterior (*Voi veni.* ***Dacă*** *doreşti atât de mult.*). Izolarea subordonatei evidenţiază plasarea acesteia într-o poziţie tematică.

În ceea ce priveşte posibilitatea de combinare cu semiadverbele, conjuncţiile subordonatoare se deosebesc de cele coordonatoare (vezi *supra,* **4.2.1**). Astfel, conjuncţiile subordonatoare se pot asocia cu semiadverbe: *Vom ajunge acolo* **numai** ***dacă*** *vom avea noroc.* Nu toate conjuncţiile subordonatoare acceptă însă această asociere. Conjuncţiile *încât, deşi,* de exemplu, nu se combină cu un semiadverb.

Conjuncţiile subordonatoare impun *restricţii de asociere cu modurile verbale*. Astfel, conjuncţia *că* şi toate locuţiunile conjuncţionale care o conţin se pot combina cu orice mod personal, în afară de imperativ, mod specific

propozițiilor principale, și de subjonctiv. Totuși, în vorbirea populară și neîngrijită, conjuncția *că* este adesea asociată cu subjonctivul: *Ziceam **că să** stăm de vorbă, să vedem cum îi facem, vorbi flăcăul, oprindu-și caii în ulița satului.* (M. Preda, *Întâlnirea din Pământuri*). În literatură, o asemenea asociere este frecvent folosită pentru redarea oralității. Conjuncția subordonatoare *încât* este compatibilă cu oricare dintre modurile personale, exceptând imperativul. În limba vorbită, se întâlnește totuși, utilizată metadiscursiv, o construcție care asociază o conjuncție subordonatoare cu un verb la modul imperativ, ca: *M-am săturat de tine, **încât** pleacă de aici!* (*apud* Avram 2001). La fel ca *încât*, conjuncția *dacă* se combină cu oricare dintre modurile indicativ, condițional, subjonctiv sau prezumtiv; când indică raportul condițional, *dacă* nu admite însă modul subjonctiv.

Relația conjuncției *de* cu verbul poate determina calificarea acestei conjuncții drept coordonatoare sau subordonatoare. Folosită popular, conjuncția *de* conectează două propoziții construite cu modul imperativ: *Tu mai lasă drumurile și stăi lângă mămuca, **de**-i fă țevi și leagănă copilul.* (I. Creangă, *Amintiri*). Într-o asemenea situație, conjuncția *de* are sens final, la fel ca în construcția *A mers **de** l-a ajutat.* Datorită faptului că verbele pe care le leagă au caracteristici morfologice similare (cf. persoană, timp, mod), se consideră că *de* cu sens final are și o funcție coordonatoare, comportându-se asemănător conjuncției *și*: *Du-te **și / de** mănâncă!, S-a dus **și / de** l-a ajutat.*

Utilizarea conjuncțiilor subordonatoare presupune și luarea în considerare a unor restricții de *topică*. Conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale subordonatoare se află la începutul propoziției subordonate pe care o introduc. Când subordonata precedă regenta, conjuncția subordonatoare este primul element al frazei: ***Întrucât** abaterile sunt grave, se propune eliminarea din concurs a acestui candidat.*

Spre deosebire de conjuncțiile coordonatoare (vezi *supra*, **4.2.1**), conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale subordonatoare (cu câteva excepții: *încât, de vreme ce* etc.) au posibilitatea de a apărea la începutul unei propoziții care constituie răspunsul la o întrebare: *De ce nu vii? – **Pentru că** nu pot.*

Dacă unele conjuncții subordonatoare permit antepunerea propoziției subordonate pe care o introduc, altele nu apar decât în subordonate obligatoriu postpuse. Conjuncția *căci* (și conjuncția *că*), de exemplu, nu poate apărea într-o subordonată cauzală antepusă regentei, spre deosebire de conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale sinonime *fiindcă, deoarece, din cauză că* etc. (compară: ***Fiindcă** am fost bolnav, nu am venit.* și ****Căci** am fost bolnav, nu am venit.*).

> Prin această restricție, conjuncția *căci* se apropie de conjuncțiile coordonatoare care nu pot fi dislocate împreună cu propoziția cu care se combină (vezi *supra*, **4.2.1**). Conjuncția *căci* are și alte particularități sintactice comune cu ale conjuncțiilor coordonatoare. Astfel, *căci* (ca și *întrucât* și *de vreme ce*) nu apare într-o propoziție care este răspuns la o întrebare: (*De ce nu ai venit? – **Fiindcă** am fost bolnav.*, dar nu: ****Căci** am

fost bolnav.). Propoziția introdusă prin *căci*, la fel ca propoziția care se asociază cu o conjuncție coordonatoare, nu admite combinarea cu un semiadverb: *Am venit* **numai** ***fiindcă*** *m-ai rugat.* vs **Am venit* **numai** ***căci*** *m-ai rugat.* De asemenea, coordonarea a două propoziții introduse prin elementul de relație *căci* nu este posibilă: *Nu am venit* ***fiindcă*** *am fost bolnav* **și** ***fiindcă*** *nu m-a invitat nimeni.* vs **Nu am venit* ***căci*** *am fost bolnav* **și** ***căci*** *nu m-a invitat nimeni.* (pentru restricțiile sintactice de utilizare a conjuncțiilor coordonatoare, vezi *supra,* **4.2.1**).

Dimpotrivă, conjuncția *cum* introduce subordonata cauzală numai când aceasta precedă regenta: ***Cum*** *nu l-a anunțat nimeni, a fost luat pe nepregătite de această vizită.*

Deplasarea conjuncției în interiorul propoziției subordonate are ca efect emfatizarea unor elemente ale subordonatei: *Inspirație* ***dacă*** *ai, cuvintele se leagă.*

Prin restricțiile de topică și de asociere cu modurile verbale, pe care conjuncția le impune propoziției cu care se combină, acest conector poate fi considerat centru de grup sintactic. Într-o situație similară se află, de exemplu, prepoziția care, în calitate de centru al grupului prepozițional, impune diverse restricții termenului cu care se asociază (vezi **I, Prepoziția, 3.1.1; II, Grupul prepozițional, 2**). Ca și grupul prepozițional, grupul conjuncțional se include într-un grup sintactic superior: grup verbal (*recunoaște că a greșit*), grup nominal (*dorința să plece*), grup adjectival (*apt să muncească*), grup adverbial (*înainte să vină*), grup interjecțional (*Hai să plecăm!*).

5.3. Valori contextuale

Pentru a exprima un anumit raport, de asociere, de opoziție, de implicație etc., conjuncțiile coordonatoare pun în conexiune în special sensurile exprimate de predicatele din propozițiile pe care le coordonează; în schimb, conjuncțiile subordonatoare marchează diversele raporturi sintactico-semantice între întreaga propoziție subordonată și un anumit element din propoziția regentă: verb, adjectiv, interjecție, adverb, substantiv, pronume, numeral.

Dacă unele conjuncții și locuțiuni conjuncționale subordonatoare sunt **specializate** pentru un tip de raport sintactic (vezi *supra,* **5.1**), altele prezintă multiple valori, circumstanțiale și / sau necircumstanțiale, în funcție de context, fiind elemente omonime.

Conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale subordonatoare **nespecializate** se împart în trei categorii, după cum pot avea: (a) numai valori circumstanțiale, introducând un număr limitat de subordonate, din cauza caracterului lor mai concret; (b) numai valori necircumstanțiale (*cum că*) sau (c) atât valori circumstanțiale, cât și valori necircumstanțiale.

(a) Unele conjuncții și locuțiuni conjuncționale circumstanțiale cunosc o *relativă specializare*, în sensul că se asociază în mod frecvent cu un anumit raport

circumstanțial, și anume cu raportul sintactico-semantic inițial, din care au derivat celelalte raporturi. Astfel:

– (*în*) *afară că* introduce de obicei o propoziție circumstanțială cumulativă (***În afară că** e frig, mai e și întuneric.*), dar poate introduce și o propoziție circumstanțială de excepție (***În afară că** a căzut, nu-și mai amintește nimic altceva.*);

– *după ce* introduce în mod frecvent o circumstanțială temporală (*A plecat **după ce** și-a luat rămas bun.*), dar poate introduce și o circumstanțială cumulativă, fiind utilizată, de fapt, în locul locuțiunii *după ce că* (***După ce** nu a învățat nimic, mai vrea și notă mare.*);

– *în timp ce, în vreme ce, câtă vreme*, în mod obișnuit mărci ale raportului temporal (*Ascultă muzică **în timp ce** se îmbracă.*), pot indica și raportul opozițional dintre propoziția regentă și subordonata sa (*Azi muncește **în timp ce** ieri se distra.*);

– *odată ce* introduce frecvent o temporală (***Odată ce** se vor soluționa revendicările, studenții vor reîncepe cursurile.*), dar și o cauzală (***Odată ce** s-a obișnuit cu programul, nu îi mai este greu să lucreze opt ore pe zi.*) sau o condițională (***Odată ce** ai încheiat lucrarea, poți să o predai.*).

Alte conjuncții și locuțiuni conjuncționale circumstanțiale (reprezentând conversiuni din alte părți de vorbire) nu marchează preponderent un anumit raport sintactic, nu au prin urmare o relativă specializare sintactico-semantică:

– *până* introduce o temporală (***Până** adoarme, mama îi spune fiului său o poveste.*); o cantitativă (*S-a îngrășat **până** a ajuns la greutatea normală.*);

– *decât* introduce o circumstanțială de excepție (*Nu a făcut nimic altceva **decât** a citit.*), dar și o completivă comparativă (*El lucrează mai bine **decât** lucrează ea.*);

– *când* introduce: o cauzală (***Când** ai o fire dinamică, vie, cum să te mulțumești cu un asemenea mod, sedentar, de viață?* – G. Adameșteanu, *Dimineață pierdută*); o condițională (*Da' că l-aș ucide în bătaie, **când** aș afla că el a prins pupăza, s-o chinuiască.* – I. Creangă, *Amintiri*); o opozițională (*Pretinde atâtea avantaje, **când** el nu oferă nimic nimănui.*); o concesivă (*Te-ai supărat pe mine, **când** eu nu te-am mințit niciodată!*);

– *cum* introduce: o temporală (***Cum** ai ajuns tu, a și început discuția.*); o cauzală (***Cum** nu ai terminat cartea, nu știi ce s-a întâmplat cu personajul tău preferat.*);

– *unde* introduce: o cauzală (***Unde** a insistat atâta, a obținut informația dorită.*); o opozițională (***Unde** până mai ieri se bucura de respectul tuturor, acum abia mai este salutat pe stradă.*);

– *de unde* introduce: o concesivă (***De unde** nu mai sperai că o să vină, a apărut pe neașteptate.*); (pop., într-o construcție eliptică) o condițională (*Să pleci, că **de unde** nu, o să-ți pară rău!*); o opozițională (***De unde** până acum* [...] *îmi tot telefona, acum tace.* – P. Goma, *Alte jurnale*).

(b) Locuțiunea conjuncțională subordonatoare *cum că* introduce, în schimb, numai subordonate necircumstanțiale: o subiectivă (***Cum că** pentru scopul acesta

se iau drept deviză toate principiile posibile şi imposibile, ***cum că*** *cutare grup se poreclește cu cutare nume de fantezie, iar altul, cu cutare, e asemenea adevărat.* – M. Eminescu, *Publicistică*); o atributivă (*Știrea* ***cum că*** *plecarea s-a anulat l-a întristat.*); o completivă directă (*A aflat* ***cum că*** *se află pe lista restanțierilor.*); o completivă prepozițională (*S-a gândit* ***cum că*** *ar fi mai bine să renunțe la noul proiect de lucru.*).

(c) Conjuncțiile *că, dacă, de, să, ca să, ca...să* (ultima, ca variantă contextuală a conjuncției *să*), ca și locuțiunea *după cum* pot avea atât valori circumstanțiale, cât și valori necircumstanțiale. Astfel:

– *că* introduce subordonate *necircumstanțiale*: o subiectivă (*Se știe* ***că*** *va întârzia.*); o predicativă (*Părerea mea este* ***că*** *ai întrecut măsura.*); o predicativă suplimentară (*O vede* ***că*** *este abătută.*); o completivă directă (*Cred* ***că*** *ești mulțumit de rezultatele cercetării tale.*); o completivă secundară (*Ion mă anunță* ***că*** *pleacă.*); o completivă prepozițională (*Se gândea* ***că*** *va ploua.*); o atributivă (*Gândul* ***că*** *îl va părăsi îl neliniștea.*) și subordonate *circumstanțiale*: o cauzală (*Nu a venit,* ***că*** *nu a fost invitat.*); o consecutivă (*I-a povestit atât de multe* ***că*** *l-a fermecat.*); o concesivă (***Că****-s rude,* ***că****-s prietini, tu să n-ajungi la mâna lor...*– G. Adameşteanu, *Dimineață pierdută*);

– *să,* conjuncție și marcă a modului subjonctiv, introduce atât propoziții subordonate *necircumstanțiale*: o subiectivă (*Trebuie* ***să*** *ajungă la timp.*); o predicativă (*Obligația lui era* ***să*** *supravegheze grupul de elevi.*); o predicativă suplimentară (*Întâmplarea merită* ***să*** *fie povestită.*); o atributivă (*Dorința* ***să*** *câștige îl anima.*); o completivă directă (*Dorește* ***să*** *fie invitat la conferință.*); o completivă secundară (*Ioana m-a învățat* ***să*** *înot.*); o completivă prepozițională (*Se gândește* ***să*** *renunțe la plecare de dragul ei.*), cât și propoziții subordonate *circumstanțiale*: o finală (*Merge în oraș* ***să*** *cumpere un cadou.*); o consecutivă (neliterar: *A căutat* ***să*** *înnebunească adresa ei.*); o condițională (*E-hei,* ***să*** *fi trăit mămica, alta i-ar fi fost viața!* – G. Adameşteanu, *Dimineață pierdută*); o concesivă (***Să*** *mă roage, și tot nu voi mai răspunde invitației lui.*).

> *Să* este numai marcă a subjonctivului în propozițiile principale independente: ***Să*** *vină când vrea!* sau în subordonate de tipul: *Nu găsesc un loc în care / unde* ***să*** *mă retrag.*
>
> Conjuncția *să* este înlocuită greșit în alte construcții decât cele finale cu conjuncția *ca să* sau cu locuțiunea conjuncțională *pentru ca să* (cu care este sinonimă când indică o relație finală): *Nu știu* ***pentru ca să*** *îți spun.*

Conjuncțiile *că* și *să* introducând același fel de propoziții subordonate necircumstanțiale participă la exprimarea opoziției modale posibil / real: *Mă bucur* ***să / că*** *îl văd după atâția ani.*

– *ca... să,* variantă contextuală a conjuncției *să* (în condițiile intercalării unor elemente aparținând subordonatei între termenul regent și predicatul din subordonată) introduce propoziții *circumstanțiale*: o finală (***Ca*** *onoarea ta* ***să*** *nu fie afectată, explică-i ce s-a întâmplat.*); o consecutivă (*Nu era așa de naivă,* ***ca*** *la propunerea lui* ***să*** *renunțe la acel proiect important.*) și propoziții

necircumstanțiale: o subiectivă (*Ca lucrarea noastră în viitor **să** constituie un singur organism normal și fără abatere, e, se-nțelege de sine, un ideal.* – M. Eminescu, *Publicistică*); o predicativă (*Ideea era **ca** până la acea dată lucrarea **să** fie terminată.*); o completivă directă (*Dorește **ca** atunci când greșește **să** fie corectat.*); o completivă secundară (*Ion m-a anunțat **ca** mâine **să** vin la școală.*); o completivă prepozițională (*Se gândea **ca** atunci când nu se va mai descurca singură, **să** apeleze la ajutorul lui.*);

– *ca să* (ca și *pentru ca să*) marchează cel mai frecvent raportul final (*Am venit **ca să** îți mulțumesc.*), dar poate să introducă și alte subordonate *circumstanțiale*, precum: o consecutivă (*Nu era atât de naivă **ca să** accepte propunerea lui.*); o opozițională (*Erau foarte înțepate când încercam să le fac curte, pur și simplu îmi întorceau spatele, **ca să** fie vesele cu alții.* – M. Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*); de asemenea, *ca să* (nu și locuțiunea conjuncțională *pentru ca să*) poate introduce propoziții subordonate *necircumstanțiale*, însă nerecomandate de limba literară: o atributivă (*Ordinul **ca să** înainteze era clar.*); o subiectivă (*N-ar fi deloc imposibil **ca să** ne trezim antrenați într-o catastrofă...*, G. Adameșteanu, *Dimineață pierdută*); o predicativă (*Soluția era **ca să** ne aștepte câteva ore.*).

> *Ca să* este o conjuncție analizabilă care evidențiază tendința de disociere funcțională a elementelor alcătuitoare, primul component, *ca*, tinzând să preia rolul de element de relație, iar *să* să devină exclusiv marcă / morfem a / al subjonctivului.

– *dacă* poate să introducă mai multe tipuri de subordonate *necircumstanțiale*, marcând transpunerea vorbirii directe în vorbire indirectă: o subiectivă (*Nu se știe **dacă** va veni.*); o predicativă (*Întrebarea este **dacă** va ajunge la timp.*), o atributivă (*Întrebarea **dacă** va veni îl frământa.*), o completivă directă (*Nu știe **dacă** va avea același succes ultima sa melodie.*); o completivă secundară (*L-am întrebat **dacă** înțelege.*); o completivă prepozițională (*Se gândea **dacă** poate să plece mai repede.*).

Când nu indică transpunerea în vorbire indirectă, *dacă* introduce o serie de subordonate *circumstanțiale*: cel mai adesea, o condițională (***Dacă** vei avea curaj, îi vei mărturisi adevărul.*); (pop.) o temporală (*Și nu că mă laud, căci lauda-i față: prin somn, nu ceream demâncare; **dacă** mă sculam, nu mai așteptam să-mi deie alții; și când era de făcut ceva treabă, o cam răream de pe-acasă.* – I. Creangă, *Amintiri*); o opozițională (***Dacă** prin pacea de la 1856 Rusia a fost depărtată de la Dunăre, o vedem câștigând prin războiul strein de la 1870 aproape tot ceea ce pierduse.* – M. Eminescu, *Publicistică*), o cauzală (*A plecat, **dacă** l-ai jignit.*);

– *de* introduce, de asemenea, subordonate *necircumstanțiale*: subiective (***De** va veni înseamnă că nu m-a uitat.*); completive directe (*A întrebat **de**-ar putea să-l ajute.*); completive secundare (*L-a întrebat **de** va putea veni.*); o completivă prepozițională (*El este curios **de** vom ajunge la o înțelegere.*) și subordonate

circumstanțiale: consecutive (*Căldura i-a înfierbântat fața și i-a înmuiat încheieturile* ***de*** *nici nu-i mai vine să se miște*. – G. Adameșteanu, *Dimineață pierdută*); concesive (*Și* ***de*** *m-ar fi bătut mama cu toate gardurile și* ***de*** *m-ar fi izgonit de la casă ca pe un străin, tot n-aș fi rămas așa de umilit în fața ei, ca atunci când m-a luat cu binișorul*. – I. Creangă, *Amintiri*); condiționale (***De*** *știam asta, mai bine ședeam acasă*. – I. Creangă, *Amintiri*); circumstanțiale de relație (*Să cercăm vinul* ***de****-i bun.*, în GA I).

În structurile necircumstanțiale și neinterogative, conjuncțiile *dacă* și *de* pot avea o funcție modală ipotetică, introducând o subiectivă (***Dacă*** *te-am iertat o dată, asta nu înseamnă că te voi ierta și a doua oară.*, ***De*** *mă vei căuta înseamnă că m-ai iertat.*) sau o completivă directă (***Dacă*** *te-am iertat, am făcut-o pentru a-ți da posibilitatea de a mă cunoaște mai bine.*), reluate adesea de un substitut propozițional (pronume cu valoare neutră și substantive cu valoare generală) în propoziția regentă, care are funcția sintactică a subordonatei: *aceasta, asta, o, totul*; *faptul, lucrul.*

– locuțiunea conjuncțională *după cum* introduce subordonate circumstanțiale precum o modală (*S-a petrecut totul* ***după cum*** *ne-am înțeles.*), dar și o subordonată necircumstanțială, și anume o predicativă suplimentară (*Ai găsit casa* ***după cum*** *ai lăsat-o.*) sau o comparativă (*Este frumoasă* ***după cum*** *este și deșteaptă.*).

În *textul narativ*, conjuncțiile subordonatoare contribuie în mare măsură la realizarea continuității referențiale și a continuității discursive prin marcarea unor relații temporale, comparative, finale, cauzale, condiționale etc.

Derularea evenimentelor narate este semnalată frecvent de conjuncții și locuțiuni conjuncționale subordonatoare care indică raporturi temporale de posterioritate (*până*), de anterioritate (*după ce, îndată ce, odată ce* etc.: *Așa, a doua zi, au venit la masă* ***după ce*** *toată lumea se așezase.*, Camil Petrescu, *Ultima noapte*) sau de simultaneitate (*în timp ce, câtă vreme* etc.), vezi **I, Verbul. Timpul, 1; II, Circumstanțialul de timp**.

Anumite conjuncții și locuțiuni conjuncționale au rol metadiscursiv, contribuind astfel la coeziunea textului: *Când zic „tăinuită" e un fel de a vorbi,* ***căci*** *eram major și din familia noastră nimeni nu m-ar fi putut opri.* (*ibid.*).

Conjuncțiile subordonatoare pot avea și rolul de a deschide o nouă perspectivă în planul narativ: *Încep să judec și atitudinea ei, ca amantă.* ***Dacă*** *ar fi iubit, ar fi suferit atroce ca mine și ea.* (*ibid.*) (pentru valorile pragmatice, discursive ale unor conjuncții și locuțiuni conjuncționale subordonatoare, vezi și **II, Conectori frastici și transfrastici, 2, 3**).

5.4. Conjuncții și locuțiuni conjuncționale subordonatoare cu elemente corelative

Ca elemente corelative ale unor conjuncții sau locuțiuni conjuncționale subordonatoare apar în propozițiile regente anumite adverbe sau locuțiuni adverbiale. De exemplu, raportul cauzal marcat de o conjuncție sau de o locuțiune

conjuncțională, precum *deoarece, fiindcă, pentru că* etc., poate fi întărit de elementul corelativ *de aceea* (locuțiune adverbială) din regentă: ***Pentru că** a cunoscut succesul, **de aceea** este încrezător în ceea ce face.* Aceeași locuțiune adverbială, *de aceea*, în corelație cu conjuncția *ca să*, exprimă raportul final: ***De aceea** este aici, **ca să**-ți explice ce nu ai înțeles.*

Elementele corelative au rolul de a explicita și de a întări raportul de subordonare dintre două propoziții. De pildă, prezența corelativelor *așa de, atât de* implică raportul consecutiv exprimat de conjuncțiile specializate: *L-a afectat **atât** / **așa de** tare vestea, **încât** a început să plângă.*, *Am fost **așa de** surprins, **că** mi-a pierit graiul.* (N. Manolescu, *Teme*).

Ca și conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale, unele elemente corelative sunt specializate în exprimarea unui anumit raport. Așa sunt adverbele *totuși* și *tot,* care nu pot fi corelate decât cu conjuncția *deși* sau cu locuțiunile conjuncționale specializate *chiar dacă, măcar că* etc. pentru marcarea raportului concesiv: ***Deși** nu s-a clasat în primele locuri, **totuși** a fost mulțumit de rezultat.*

Dacă în relația de coordonare, termenii corelativi sunt cel mai adesea identici, în relația de subordonare, rar se întâmplă acest fapt. Chiar când există o identitate, aceasta este doar formală, pentru că, în realitate, termenul din propoziția regentă este altă parte de vorbire decât conjuncție. Astfel, *cum* cu funcție de conjuncție poate să fie corelat cu adverbul de timp *cum*: ***Cum** a ajuns, **cum** s-a apucat de lucru.* La fel, locuțiunea conjuncțională *de ce*, care introduce o propoziție circumstanțială cantitativă, poate fi corelată cu locuțiunea adverbială omonimă *de ce*: ***De ce** îl asculta, **de ce** se întrista.*

6. CONJUNCȚIA SUBORDONATOARE CA EXPRESIE A REGIMULUI UNUI CENTRU DE GRUP

Coeziunea unui grup sintactic se poate manifesta și prin restricțiile de selectare a conjuncției.

Conjuncțiile subordonatoare pot impune restricții de asociere cu modurile verbale (vezi *supra,* **5.2**) sau pot fi impuse de verbul regent. Astfel, unele verbe modale, precum *a putea, a vrea, a trebui* etc., sau care dobândesc valoare modală, cum este *a-i veni*, și unele verbe inerent aspectuale: *a se apuca, a continua, a începe* etc. sau contextual aspectuale: *a sta, a da* etc. se construiesc obligatoriu cu conjuncția *să*, component al modului subjonctiv și totodată conector: *Vreau să citesc.*, *Se apucă **să** citească.* Alte verbe, precum *a afirma, a presupune* etc. nu acceptă combinarea cu modul subjonctiv, deci cu *să*, ci selectează conjuncția asertivă *că*: *Afirm **că** îl cunosc.* O serie de verbe ca *a se bucura, a plăcea* etc. acceptă însă ambele combinații, selecția lui *că* sau a lui *să* corespunzând valorilor modale *real* vs *posibil*: *Mă bucur **că** / **să** te revăd.*

Substantivele sau adjectivele verbale păstrează regimul verbului din care au provenit: *dorința să, încercarea să, rugămintea să, afirmația că, bănuiala că* (*Dorința **să** ajungă la capăt era mare.*), *dornic să, bucuros că / să* (*Era întotdeauna bucuros **că** ne vede / **să** ne vadă.*).

Nu numai adjectivele provenite din verbe impun o conjuncţie: şi adjective precum *capabil, apt, sigur* selectează anumite elemente conjuncţionale (*Ion este capabil **să** se sacrifice., El este apt **să** participe la maraton., Ion e sigur **că** va reuşi.*).

Se pot asocia cu o conjuncţie subordonatoare şi unele substantive cu sens generic care nu provin din verbe: *Venise **timpul să** spună lucrurile direct., **Ideea că** nu reuşeşte nu-i dădea linişte., Ideea să plece îi surâdea.*

Conjuncţia subordonatoare poate apărea şi ca regim al adverbului (***Înainte să** vină era linişte., **Era departe să** înţeleagă ce s-a întâmplat.*) sau al interjecţiei (***Uite că** vine.*).

7. RELAŢIA CONJUNCŢIEI CU ALTE CLASE LEXICO-GRAMATICALE

Raporturile pe care conjuncţia le are cu alte părţi de vorbire trebuie urmărite sub câteva aspecte: 1. schimbarea statutului morfologic al unor părţi de vorbire, care ajung să funcţioneze asemenea unor elemente conjuncţionale; 2. omonimiile dintre elementele conjuncţionale şi elemente aparţinând altor clase morfologice; 3. tendinţa unor grupări de cuvinte de a căpăta valoare de elemente conjuncţionale, respectiv, de locuţiuni conjuncţionale.

7.1. Conversiuni în clasa conjuncţiei

În interiorul clasei conectorilor (conjuncţii, prepoziţii şi unele adverbe) se produc adesea modificări de statut, care se explică prin particularitatea lor sintactică comună de a lega diverse unităţi sintactice. De exemplu, conjuncţia *până* are la bază prepoziţia *până,* ambele sugerând o limită circumstanţială (de loc, temporală sau cantitativă) a acţiunii exprimate de termenul regent: *Am alergat **până** acolo / acum.* vs *Am alergat **până** am obosit.* După cum limita acţiunii este exprimată la nivelul propoziţiei sau al frazei, elementul *până* are statut de prepoziţie, respectiv, de conjuncţie. Când se combină cu o propoziţie conjuncţională, introdusă prin conjuncţia *să,* conectorul *până,* deşi se situează la nivelul frazei, are tot statut de prepoziţie, fiind centrul unui grup prepoziţional care încorporează o propoziţie: *A plecat **până să** vină el.* (vezi **II, Grupul prepoziţional, 2.5**).

Prin fenomenul de conversiune se explică trecerea în clasa conjuncţiei a adverbelor relative *când, cum, unde,* care se desemantizează: ***Cum** nu s-a pregătit, a luat o notă mică.* (vezi *supra,* **5.3.**). Numai conjuncţiile *fie* şi *fiindcă* au la bază forme verbale, şi anume subjonctivul, respectiv, gerunziul verbului *a fi.*

Dacă unele părţi de vorbire pot deveni prin conversiune conjuncţii, conjuncţia nu îşi schimbă niciodată calitatea morfologică. Doar în metalimbaj conjuncţia poate funcţiona ca substantiv, ca, de altfel, orice unitate lingvistică: *„Că" este o conjuncţie subordonatoare., „A" este o vocală.*

Anumite conjuncţii, utilizate în propoziţii principale, independente, pot să-şi piardă calitatea sintactico-morfologică, dobândind funcţie stilistică. Acest fapt este

evident în construcții de tipul: *A venit **ca să** îl ajute.* (circumstanțială finală) vs ***Ca să** vezi ce gânduri poți lega de un geamantan vechi, mai ales când e la mijloc o femeie drăguță.* (N. Manolescu, *Teme*).

Își pierd funcția de conjuncție, devenind mărci modale, și conjuncțiile *de*, *dacă*, din propozițiile principale, optative, care, la origine, sunt, de fapt, propoziții secundare, dependente de o propoziție principală subînțeleasă (*ar fi bine **de** / **dacă***): ***De**-ar veni vara mai repede!*, ***Dacă** aș putea să zbor!*. *Dacă* își pierde statutul de conector și atunci când se află în vecinătatea adverbului *abia*, indicând o valoare modală, de aproximare și incertitudine, într-o construcție precum: *De-abia **dacă** îl mai recunosc.*

7.2. Omonimii între conjuncție și alte clase lexico-gramaticale

În construcțiile comparative, *decât* este fie prepoziție, fie adverb, fie conjuncție. Astfel, când se combină cu un nominal căruia îi impune restricție de caz (*Tu ești mai bun **decât** mine.*) *decât* este prepoziție. În schimb, când cele două nominale corespunzând comparatului și comparantului au aceeași formă cazuală, *decât* are statut de adverb (*Îți dau ție mai mult **decât** altuia.*). Când stabilește o conexiune între două verbe, *decât* comparativ devine conjuncție: *Ion învață mai bine **decât** învață Maria.*

Omonim cu *decât* comparativ este semiadverbul restrictiv *decât*: *Nu vreau **decât** asta / să plec mai repede.* (vezi și **Adverbul, 4.4.2, Prepoziția, 4.2**).

Gruparea *ca și* din construcțiile cu sens cumulativ se comportă la fel ca locuțiunile conjuncționale copulative *cât și*, *precum și*, *cum și*: *Un bulgăr mai talentat a reușit să spargă un ultim rest de geam și zgomotul cioburilor s-a grăbit să pulverizeze reveria mea belle époque **ca și** meditația mea obosită de efortul obiectivității.* (A. Blandiana, *Autoportret;* vezi *supra*, **2.3**).

Locuțiunea conjuncțională *ca și* este omonimă cu gruparea *ca și* prin care se exprimă un raport comparativ de egalitate. Faptul că gruparea *ca și*, substituibilă prin elementul component *ca*, poate impune o formă cazuală nominalului cu care se asociază demonstrează comportamentul prepozițional al acesteia: *Adevăru-i că toți erau tot așa de surprinși de atitudinea unchiului **ca și** mine.* (Camil Petrescu, *Ultima noapte*) / ~ ***ca** mine.* (pentru interpretarea ca adverb sau ca prepoziție a conectorului *ca* în funcție de identitatea sau de diferența de formă cazuală a nominalelor aflate în raport de comparație, vezi **Prepoziția, 4.2**).

Elementele *deci, așadar, prin urmare* etc., ca mărci apoziționale, indicând o relație de echivalență, sunt adverbe, nu conjuncții, ca și conectorii *adică* și *anume*: *Ne vom întoarce acasă pe 5 august, **deci** / **adică** peste exact două săptămâni.*

7.3. Grupări interpretabile ca locuțiuni conjuncționale sau ca îmbinări libere

Relația conjuncției cu alte părți de vorbire este invocată în discutarea statutului de locuțiune conjuncțională al unor îmbinări precum *în ciuda faptului că*, *datorită faptului că*, *pentru motivul că*, *sub pretextul că*, *cu condiția să* etc. Se consideră că aceste grupări nu sunt locuțiuni conjuncționale, întrucât substantivul pe care îl conțin își păstrează individualitatea semantică și sintactică, dovadă fiind

forma articulată (indusă de propoziţia următoare) şi posibilitatea acestuia de a primi şi alte determinări: *în ipoteza fericită că, în cazul neaşteptat că* etc. În schimb, grupările care conţin un substantiv nearticulat, mai vechi în limbă, manifestă mai puternic tendinţa de a deveni locuţiuni, dat fiind faptul că acestea nu mai prezintă aceleaşi posibilităţi combinatorii: *în caz că* (dar şi *în nefericitul caz că*), *în caz când, pe motiv că, pe bază că.*

Şi construcţiile paralele *dat fiind* şi *dat fiind că* au un statut oscilant, fiind tratate fie ca locuţiuni (prepoziţională, respectiv, conjuncţională), fie ca îmbinări libere. Forma invariabilă a lui *dat* ar întări interpretarea potrivit căreia ambele structuri ar fi neanalizabile, deci, locuţiuni (*dat fiind rezultatul, dat fiind propunerile*). Însă faptul că în limbă circulă forme cu acord (*date fiind propunerile*), conform normei literare, contribuie la scăderea unităţii acestor structuri, analizabile în complement exprimat prin gerunziu pasiv + subiect, respectiv, propoziţie subiectivă.

Construcţiile *de când, de unde, până unde, până când* sunt îmbinări libere ale unui adverb relativ cu o prepoziţie atunci când acestea corespund unor construcţii precum *de atunci, de acolo, până acolo, până când.* În contexte în care se pot stabili asemenea echivalenţe, adverbul îşi păstrează autonomia semantică indicând circumstanţe de timp sau de loc nuanţate de prepoziţia cu care se combină. În situaţia în care adverbul relativ se desemantizează, asocierea acestuia cu o prepoziţie are statut locuţional. Astfel, *de unde* este locuţiune atunci când marchează raportul concesiv, condiţional sau opoziţional (pentru exemple, vezi *supra*, **5.3**). La fel, *pe când* este o îmbinare liberă a adverbului *când* cu *pe* când exprimă circumstanţe temporale (***Pe când** ne plimbam, s-a auzit un strigăt.*, ***Pe când** rămâne să ne vedem?*), sau locuţiune conjuncţională când introduce o opoziţională, situaţie în care sensul temporal al lui *când* se şterge (*El e harnic, **pe când** ea e leneşă.*).

INTERJECȚIA

1. ASPECTE DEFINITORII

Interjecția este o clasă eterogenă reunind cuvinte neflexibile cu intonație exclamativă, mai rar interogativă, a căror semnificație este neconceptualizată și depinde într-o măsură mai mică sau mai mare de intonație și de context.

1.1. Caracterizarea generală a interjecțiilor

Interjecțiile se diferențiază de aproape toate celelalte clase lexico-gramaticale prin faptul că nu sunt semne lingvistice, nu denumesc un referent prin intermediul unui *concept*. Interjecțiile sunt un fel de *semnale lingvistice* care nu *denotă*, ci *exprimă* diverse senzații, sentimente, impulsuri voliționale sau *imită* (ori *sugerează*) diverse sunete și zgomote. Multe interjecții au o semnificație destul de instabilă, care se precizează prin contextul situațional sau lingvistic, prin intonație, eventual și prin mijloace de comunicare nonverbale (mimică, gesturi). Interjecțiile pot avea diverse valori comunicative – emotivă, fatică, injonctivă, prezentativă, sugestivă etc. – sau pot funcționa drept conectori pragmatici (vezi *infra*, **3**). Și din punct de vedere sintactic, interjecția reprezintă o clasă eterogenă, întrucât unele interjecții pot fi parțial echivalate funcțional și semantic cu verbe, substantive, adjective sau adverbe, preluând o parte din caracteristicile sintactice ale acestora. Interjecțiile pot avea anumite particularități fonetice și fonologice care le disting de celelalte clase de cuvinte (vezi *infra*, **2.1**).

În marea lor majoritate, interjecțiile nu sunt „creații spontane", produse odată cu starea care le-a generat, deși exprimarea lor poate avea un caracter spontan, uneori involuntar, fiind aproape concomitente cu reacțiile pe care le semnalează. Interjecțiile aparțin unui inventar deja existent, cuprinzând forme mai mult sau mai puțin stabile, convenționalizate, majoritatea dintre ele specifice unei limbi date (nefiind exclusă nici posibilitatea apariției unor forme spontane).

Există și interjecții care sunt comune mai multor limbi, fără ca acest lucru să se datoreze împrumutului. Ele sunt formate, în marea lor majoritate, dintr-un singur sunet vocalic, au rolul de a semnala reacții afective și sunt notate aproximativ la fel: *a(h), e, o(h)*.

Unele interjecții au fost împrumutate – în limba veche (*aleluia, amin, bre, haide, osana*) sau în perioada modernă și contemporană (*adio, alo, bla-bla, bravo, ciao, hello, mersi, ole, pardon, stop, ups*). Interjecțiile împrumutate fie sunt tot interjecții în limba de origine, fie aparțin altor clase lexico-gramaticale (de exemplu, *aport* și *pas* provin din verbe din franceză).

1.2. Distincția interjecții propriu-zise / onomatopee

În funcție de sursa referențială și de natura semnificației lor, se disting două tipuri de interjecții: ***interjecții propriu-zise***, care exprimă stări psihice, reacții la senzații fizice, diverse impulsuri volitionale sau funcționează ca mărci conversaționale, și ***onomatopee*** (sau ***interjecții onomatopeice***), care imită sunete și zgomote din realitatea înconjurătoare ori sugerează mișcări. Între ele există deosebiri din punctul de vedere al semnificației (implicit, al sursei referențiale, vezi *infra*, **3**), sintactice și pragmatice. Onomatopeele pot apărea frecvent ca predicat, în timp ce dintre interjecțiile propriu-zise, doar câteva interjecții prezentative sau injonctive au această funcție. În schimb, interjecțiile propriu-zise pot avea rolul de conectori pragmatici, iar onomatopeele, nu. Din punct de vedere pragmatic, în general, interjecțiile propriu-zise sunt orientate asupra participanților la actul de comunicare, iar onomatopeele – asupra mesajului. *Semnificația neconceptuală* și apartenența la *planul vorbirii directe* (caracterul deictic) sunt *trăsături comune* care justifică încadrarea lor în aceeași clasă.

Sunetele care însoțesc râsul, plânsul, dregerea glasului, tusea, strănutul, sughițul, sforăitul, înghițitul nu sunt interjecții, ci simple *emisii sonore* omenești. Sunt onomatopee cuvintele care încearcă să le reproducă (*ha-ha-ha, ho-ho-ho, hm, hapciu, hâc, sfor, gâl-gâl*). Unele dintre aceste sunete pot fi folosite în mod voluntar, în scop comunicativ, iar în acest caz, ele sunt interjecții (de exemplu, dregerea voluntară a glasului pentru a atrage atenția cuiva, notată *hm*).

1.3. Distincția interjecții primare / interjecții secundare (improprii)

În funcție de modul de constituire, interjecțiile propriu-zise pot fi împărțite în două subtipuri: ***primare*** și ***secundare*** (***improprii***). ***Interjecțiile primare*** sunt cuvinte a căror valoare inițială în limba română este aceea de interjecții (chiar dacă unele dintre ele sunt moștenite sau împrumutate din limbi în care au altă valoare gramaticală). Ele sunt folosite ca interjecții în contextele în care apar. (Despre interjecțiile care capătă unele dintre caracteristicile sintactice ale verbelor, adjectivelor sau adverbelor, vezi *infra*, **4**; despre interjecțiile care se convertesc în substantive, vezi *infra*, **5.2.2**). Interjecțiile ***secundare*** sau ***improprii*** sunt create pe terenul limbii române din alte părți de vorbire sau din diverse sintagme ori propoziții care, în urma unei întrebuințări frecvente și prin accentuarea valorii afective, au căpătat statut de interjecții. Când sunt folosite cu valoare interjecțională, aceste cuvinte sau grupuri de cuvinte își pierd, total sau parțial, sensul lexical propriu, căpătând nuanțe afective suplimentare, și își schimbă comportamentul gramatical, fiind invariabile din punct de vedere morfologic și independente sintactic (vezi *infra*, **5.1**):

Doamne, *măi femeie*, ***Doamne***, *multă minte-ți mai trebuie!* (I. Creangă, *Amintiri*);

Dar oare cum o să-l duc eu de-aici, ***păcatele mele!*** (L. Rebreanu, *Ion*);

Noul post de purtător de cuvânt al instituției va fi deținut musai de un ziarist care, ***vezi Doamne,*** *să oglindească mai bine activitatea ofițerilor incompetenți din poliția bihoreană.* (AC, 2004).

Interjecțiile secundare se încadrează toate în subclasa interjecțiilor propriu-zise și au o funcție comunicativă emotivă (vezi *infra*, **3.2.1**).

1.4. Autonomia comunicativă a interjecțiilor

O caracteristică importantă a interjecțiilor este aceea că pot constitui singure enunțuri exclamative sau interogative, neeliptice (vezi *infra*, **4.1.1**):

Ai! Ghiță! Iar m-ai speriat! (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*);

Dumnealui e ungur, iar d-ta ai obrazul să te numești român! ***Pfui!*** (L. Rebreanu, *Ion*).

Prin analogie cu interjecțiile care formează singure enunțuri, și alte cuvinte utilizate ca enunțuri exclamative sunt interpretate uneori drept interjecții: *Ajutor!, Liniște!* Spre deosebire de interjecțiile secundare, acestea își păstrează sensul lexical (la care se pot adăuga și valori afective, ca frica, respectiv iritarea, pentru exemplele de mai sus), fiind substantive care formează enunțuri nominale.

2. DESCRIEREA FORMEI INTERJECȚIILOR

2.1. Descrierea din punctul de vedere al formei sonore

Din punct de vedere sonor, interjecția prezintă câteva caracteristici care o deosebesc de alte clase de cuvinte: unele interjecții conțin sunete ce nu aparțin sistemului fonologic al limbii sau combinații de sunete care nu se întâlnesc la cuvintele aparținând altor clase lexico-gramaticale, unele interjecții sunt formate numai din consoane, multe interjecții sunt folosite repetate, iar câteva interjecții pot fi exprimate fără deschiderea cavității bucale.

Se manifestă două fenomene contrarii care fac ca interjecțiile unei limbi date să aibă anumite particularități fonetice și fonologice care le deosebesc atât de cuvintele aparținând altor clase lexico-gramaticale ale aceleiași limbi, cât și de interjecțiile din alte limbi care au aceeași sursă referențială (exprimând aceeași reacție sau imitând același sunet). Pe de o parte, interjecțiile au tendința de *a se conforma sistemului fonologic* al limbii (acesta fiind unul dintre motivele pentru care nu există multe interjecții care sunt comune mai multor limbi, în afara împrumuturilor – vezi *supra*, **1.1**). Pe de altă parte, interjecțiile au tendința de a se sustrage, de *a rezista constrângerilor sistemului fonologic*, recurgând frecvent la *sunete* sau combinații de sunete care nu se întâlnesc la alte categorii de cuvinte, pentru a obține mai multă expresivitate. Un exemplu este interjecția rezultată din țuguierea buzelor și inspirarea puternică a curentului de aer fonator printr-o deschizătură mică, rezultând o africată bilabială (un fel de *ț* bilabial), prin care se îndeamnă caii să pornească. Prin fluierare se produce un alt sunet care nu face parte

dintre fonemele limbii române, notat, de obicei, drept *fiu-fiu!* Grafia, care notează fonemele, nu sunetele, încearcă să apropie sunetele respective de un fonem aparţinând sistemului fonologic al limbii, astfel că redarea lor în scris este aproximativă. În această situaţie se află mai ales unele onomatopee al căror complex sonor conţine sunete care încearcă să se apropie cât mai mult, mai fidel de sunetul imitat, ieşind astfel din sfera fonemelor limbii.

Printre interjecţiile care conţin *combinaţii de sunete* care nu se regăsesc la alte cuvinte se află interjecţia prin care se atrage atenţia – *pst*, interjecţia prin care se opresc caii – *ptruu*, onomatopeea care imită bâzâitul insectelor – *bzz*. O particularitate a clasei interjecţiilor este că există cuvinte aparţinând acestei clase care sunt formate numai din consoane (care, în combinaţii cu alte foneme, pot să se întâlnească şi în corpul sonor al altor cuvinte). În cazul acestor interjecţii, unele consoane (de obicei continue sau vibranta *r*) au rol vocalic, de centru silabic: *brr, bzz, nţ, pst, (ss)st* etc.

O altă particularitate fonică a unor interjecţii este că modul de articulare a lor nu implică deschiderea cavităţii bucale, iar sunetele rezultate, emise faringal sau faringal-nazal şi cu diferite intonaţii, sunt redate aproximativ în scris prin: *hm / hâm* (exprimând nedumerirea, nemulţumirea, îndoiala), *mmm* (pentru a reda impresia produsă de un gust savuros sau de durerea de dinţi), *îhî* (aprobare), *îî / hî* (= „ce-ai spus?") ş.a. (vezi şi **II, Organizarea prozodică a enunţului, 1.6.2.1.a**).

Marea majoritate a onomatopeelor din diverse limbi (înrudite sau nu) care imită acelaşi sunet nu sunt identice, deoarece nu numai imitarea este influenţată de sistemul fonologic, ci şi receptarea stimulului acustic (de pildă, interjecţia românească *cucurigu* are drept echivalent în franceză *cocorico*, în italiană *chicchirichi*).

Onomatopeele compuse şi cele formate din mai multe silabe pot prezenta *aliteraţii*: *bâldâbâc, cotcodac, cucurigu, guguştiuc, hodoronc-tronc, treanca-fleanca, trosc-pleosc*. Repetarea facultativă (vezi *infra*, **2.2**) poate avea şi un rol eufonic.

> În general, fonemelor li se atribuie o anumită expresivitate. Unele dintre ele, singure sau în combinaţii, sunt percepute ca fiind apropiate de sunete şi zgomote din realitatea înconjurătoare, ceea ce face ca anumite aliteraţii să aibă o valoare onomatopeică. În textele literare, mai ales în poezie, prin forma cuvintelor se pot sugera efectele sonore ale acţiunilor descrise: *Vin săgeţi de pretutindeni / Vâjâind ca vijelia şi ca plesnetul de ploaie.* (M. Eminescu, *Scrisoarea III*).

Multe interjecţii au *variante*, forma lor fiind mai puţin stabilă decât a altor cuvinte. Întrucât semnificaţia unei interjecţii este determinată în mare măsură de intonaţie şi de context, forma ei poate să varieze fără ca acest lucru să împiedice înţelegerea semnificaţiei (de pildă, *aoleu* are variantele *aleu, aoleo, auleu, oleo, oleoleo, oleu*, interjecţia *hai(de)* are variantele *ai, aida, aide, haid, haida*, cf. DEX) – spre deosebire de celelalte părţi de vorbire, unde legătura dintre formă şi sens este foarte strânsă şi schimbarea unui fonem poate antrena schimbarea sensului. Există însă şi cazuri când schimbarea formei are drept urmare modificarea

conținutului, a înțelesului (*ai* vs *ei*). Îndeosebi schimbarea intonației are acest efect. Cu o intonație diferită, interjecțiile *măi* și *hei* au fie o valoare adresativă, fie o valoare emotivă. La cuvintele aparținând celorlalte clase lexico-gramaticale, intonația nu schimbă sensul cuvântului (dar poate adăuga diverse nuanțe semantice suplimentare în contextul enunțării, vezi **II, Organizarea prozodică a enunțului, 1.6.2.1.c**).

2.2. Clasificarea interjecțiilor în funcție de numărul și tipul de componente

În funcție de ***numărul de componente***, interjecțiile pot fi ***simple***, ***repetate*** sau ***compuse***. Interjecțiile ***simple*** sunt formate dintr-un singur corp fonic (cel mai adesea, o singură silabă): *ah, hai, măi, miau, na, of, pleosc, tronc, vai* etc. Interjecțiile simple formate din mai multe silabe sunt, în general, onomatopee: *bâldâbâc, cucurigu, pitpalac*. Spre deosebire de onomatopeele compuse, onomatopeele simple formate din mai multe silabe alcătuiesc un singur corp fonic, consecința grafică fiind scrierea lor într-un singur cuvânt.

Interjecțiile simple pot fi ***repetate***, de obicei o dată sau de două ori, fără pauză în rostire. Procedeul se întâlnește mai frecvent la interjecțiile adresative specializate pentru destinatari nonumani (*pis-pis, cuțu-cuțu*) și la onomatopee, dacă acțiunea ale cărei efecte sonore sunt imitate sau sugerate dă naștere la mai multe secvențe sonore (*boc-boc, cioc-cioc, tronc-tronc*):

Închipuieste-ți să vii pe drum cu birza ținți postii, ***hodoronc-hodoronc, sdronca-sdronca****... Stii, m-a sdrunținat!* (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*).

Procedeul repetării se mai întâlnește și la interjecțiile propriu-zise cu funcție expresivă: *măi, măi!, of, of!; vai, vai!* etc.: ***Ei, ei!*** *Acu-i acu!* (I. Creangă, *Amintiri*), ***Vai, vai,*** *frate Virgile!* (N. Steinhardt, *Jurnalul*).

Repetarea poate avea caracter facultativ sau obligatoriu. În general, repetarea este facultativă pentru interjecțiile expresive (ex. *vai, vai*), care, prin repetare, capătă un grad sporit de intensitate. Repetarea este obligatorie sau aproape obligatorie pentru majoritatea interjecțiilor folosite pentru adresarea către animale (*pis-pis*), la unele onomatopee (*cioc-cioc, ham-ham, mac-mac, mor-mor*) sau la unele interjecții injonctive (*nani-nani*), la interjecția *bla-bla* (*-bla*). În scris, de obicei se pune cratimă între componente (sau virgulă, dacă repetarea are caracter facultativ).

Secvența formată din două ocurențe ale aceleiași interjecții adresative repetate poate fi dislocată de un substantiv în cazul vocativ (cf. structurile similare cu pronumele personal: *Tu Maria tu*). Întregul grup adresativ are o intonație specifică, de obicei fără pauze între componente: *Am pierdut frumusețea,* ***măi, Vergilică, măi.*** (AC, 2003), *mă Mariane mă* (IVLRA).

Interjecțiile ***compuse*** sunt formate din două sau trei componente între care există mici diferențe fonologice și care pot rima între ele. Unele dintre ele sunt onomatopee (*ding-dang, hodoronc-tronc, tic-tac, treanca-fleanca, tura-vura*), altele sunt interjecții propriu-zise (*ei aș, ei na, ia uite* (exprimând mirarea), (*i*)*ete fleoșc,*(*i*)*ete na,* (*i*)*ete scârț*):

Ei aș!... *Teribil e de ramolită!* (I. L. Caragiale, *Căldură mare*);

Ei na! De unde ți-a mai venit și-asta-n cap? (I. L. Caragiale, *D-ale carnavalului*);

– Ce ai rămas așa?... ***Ia uite*** *cum a rămas!* (Camil Petrescu, *Patul lui Procust*).

Uneori, elementele componente se pot folosi şi independent, ca interjecţii simple, având o semnificaţie asemănătoare sau diferită de cea pe care o au când intră în componenţa interjecţiei compuse (*aş, dang, ei, ia, scârț, tic, uite*).

Locuțiunile interjecționale sunt grupări stabile de cuvinte, cu o semnificaţie globală, care semnalează, în general, sentimente sau reacţii afective ale locutorului. La fel ca interjecţiile, locuţiunile interjecţionale se asociază cu intonaţii specifice, de tip *exclamativ*. Din punct de vedere sintactic, locuţiunile interjecţionale sunt independente, apărând fie ca nişte secvenţe incidente, fie ca enunţuri independente. Ele pot să aibă în componenţa lor o interjecţie primară şi unul sau două cuvinte provenind din alte clase – adverb, pronume, substantiv sau verb: *ce mai, ei asta-i, ei bine, ei și (?), ia te uită* (atunci când exprimă mirarea), *ia vezi* (cu înţelesul „ai grijă c-o păţeşti!"), *măi să fie, nu zău, scârț Marițo, tronc Marghioalo, vai de mine* etc.:

Îl prind pe cetățean că vinde zece filme, el spune: „Da, dom'le, ***ei și?***" (EZ, 2003);

Deținuți politici? ***Nu zău,*** *mă? Voi sunteți infractori împotriva securității statului, asta sunteți.* (N. Steinhardt, *Jurnalul*);

Vai de mine, *mi se pare că dumneata ai uitat de tot? zise Ion.* (L. Rebreanu, *Ion*).

Tot locuţiuni interjecţionale sunt şi interjecţiile secundare care au în componenţa lor cel puţin două cuvinte: *Ce Dumnezeu!, Doamne ferește!, Doamne păzește!, Ferească sfântul!, păcatele mele* etc. (vezi *infra*, **5.1**):

Și turbare de cap și frântură de limbă ca la acești nefericiți dascăli, nu mi s-a mai dat a vedè: cumplit meșteșug de tâmpenie, ***Doamne ferește!*** (I. Creangă, *Amintiri*);

Ce vagon, domnule plutonier, ***păcatele noastre!*** (L. Rebreanu, *Răscoala*).

2.3. Fenomene cu caracter flexionar specifice unor interjecţii

Interjecţiile sunt, prin definiţie, cuvinte neflexibile. Chiar şi interjecţiile provenite din părţi de vorbire flexibile îşi pierd caracterul flexibil, fiind fixate pentru valoarea interjecţională cu o anumită formă. Singurele interjecţii care au forme flexionare sunt interjecţiile cu semnificaţie imperativă *haide, poftim* şi *uite*, care au forme cu desinenţa verbală de persoana a II-a plural ***-ți***: *haideți, poftiți* şi *uitați* sau cu desinenţa verbală de persoana I plural ***-m***: *haidem, poftim*. Pentru interjecţiile *uitați, poftiți* şi *poftim*, existenţa desinenţei se explică prin originea lor verbală (vezi *infra*, **5.1.3**). Există o opoziţie între formele *uite, poftim* şi *haide*, care se folosesc când este un singur destinatar, şi formele *uitați, poftiți* şi *haideți*, care se folosesc când sunt mai mulţi destinatari sau într-o exprimare politicoasă. În cazul interjecţiei *hai(de)*, opoziţia se completează cu un al treilea termen, folosit când locutorul se include printre destinatarii îndemnului sau ai ordinului (*haidem*).

Apariția sau menținerea acestor forme constituie un argument pentru a afirma că româna este o limbă sensibilă la parametrii pluralului și politeții (iar parametrul politeții pare a fi mai puternic decât parametrul pluralului, întrucât, de obicei, forma nemarcată *hai(de)* se poate folosi în adresarea către un grup aflat pe o treaptă socială egală sau inferioară, dar nu unei persoane aflate pe o treaptă superioară).

Interjecția *bravissimo* este o formă de superlativ a interjecției *bravo*, formată cu sufixul ***-isim***. De fapt, sufixarea nu s-a produs pe terenul limbii române, ambele interjecții fiind preluate ca atare din italiană. Forma *bravissimo* reprezintă un intensiv al formei *bravo* din punct de vedere *funcțional*, dar nu și din punct de vedere *derivațional*.

Accidental, pot apărea și alte fenomene morfologice: interjecția *vai* are grad de comparație în exemplul *Vai de cel ce se sminteşte, dar **mai vai** de cel prin care vine sminteala!* (I. Creangă, *Popa Duhu*), datorită echivalenței semantice care se stabilește între interjecție și un adverb de tipul *rău, grav* etc.

Interjecția *aolică* are aspectul unui diminutiv, fiind formată prin atașarea sufixului diminutival ***-ică*** la interjecția *aoleo*. Apariția acestei forme diminutivale se datorește faptului că sufixul diminutival are o valoare afectivă, sporind conținutul afectiv al interjecției.

În limbajul colocvial-familiar, se pot crea variante diminutivale și de la alte interjecții: ***Bonjurică**, Miorița, da' unde ești de nu ești pe-acasă?* (IVLRA).

3. DESCRIEREA SEMNIFICAȚIEI ȘI A VALORILOR CONTEXTUALE

3.1. Descrierea generală a semnificației interjecției

Interjecțiile se deosebesc de alte clase de cuvinte, „pline" semantic (substantivele, verbele, adjectivele, adverbele, pronumele, numeralele) prin faptul că nu au un sens (în accepția saussuriană), nu denotă obiecte (în sens larg) / referenți prin intermediul unui concept, al unei imagini generalizatoare și nu au o structurare (configurație) logico-semantică. Ele nu sunt semne lingvistice, ci un fel de semnale lingvistice. Din acest motiv, de obicei se preferă termenii *semnificație* și *înțeles* în legătură cu interjecțiile, în locul aceluia de *sens*. În locul termenului *referent*, se folosește acela de *sursă referențială* (prin care se înțelege starea psihică etc. exteriorizată prin interjecție sau sunetul ori zgomotul imitat / sugerat).

Din punctul de vedere al semnificației și al sursei referențiale, interjecția reprezintă o clasă foarte eterogenă. Există o distincție clară între interjecțiile propriu-zise și onomatopee. Primele comunică – în marea lor majoritate (cu excepția unora care sunt fixate prin convenție pentru a fi folosite în anumite situații) – stări psihice, reacții, impulsuri de voință etc., având deci o *sursă referențială internă* locutorului. Onomatopeele încearcă să imite, cu mijloacele

proprii aparatului fonator omenesc, sunete şi zgomote din realitatea externă locutorului (mai rar, din realitatea internă – în situaţia în care se imită sunete ce însoţesc unele procese fiziologice omeneşti) sau sugerează mişcări. În acelaşi timp, locutorul poate să comunice şi impresia produsă asupra sa de sunetul / zgomotul respectiv sau de mişcarea sugerată. Aşadar, sursa referenţială a onomatopeelor este una *externă*, dar poate fi în acelaşi timp şi internă. Rolul interjecţiilor propriu-zise este de a *exterioriza* diverse stări psihice, iar onomatopeele, pe lângă funcţia lor imitativă, *interiorizează* oarecum ceea ce exprimă, deoarece imitarea sunetelor şi a zgomotelor se asociază cu o implicare afectivă a locutorului, care încearcă să redea şi impresia produsă asupra sa de sunetul sau zgomotul respectiv.

Unele interjecţii sunt la limita dintre onomatopee şi interjecţiile propriu-zise: interjecţia care redă râsul (*ha-ha-ha, he-he-he*) şi cea care redă plânsul în hohote (*ho-ho-ho*) imită efectele sonore ale unor acţiuni, la fel ca onomatopeele, însă acţiunile respective sunt cauzate de imbolduri afective şi pot avea şi un rol comunicativ (se poate râde pentru a comunica alocutorului ceva), la fel ca interjecţiile propriu-zise. Rar, se pot produce treceri dintr-o subclasă în alta: interjecţia *ptiu*, iniţial onomatopee, a devenit o interjecţie cu valoare emotivă, exprimând dispreţul sau, dimpotrivă, admiraţia.

Semnificaţia interjecţiilor propriu-zise depinde în mai mare măsură de context şi de intonaţie decât cea a onomatopeelor. Multe interjecţii propriu-zise au o semnificaţie destul de vagă, fiind semnale exclamative prin care se comunică alocutorului un conţinut afectiv (sentimente şi reacţii ale locutorului, provocate de diverse elemente din contextul situaţional sau lingvistic). În afara contextului enunţării, semnificaţia interjecţiilor respective poate fi greu de explicat. În contextul enunţării, la conturarea semnificaţiei interjecţiilor contribuie într-o măsură foarte mare contextul lingvistic (mesajul sau fragmentul de enunţ anterior interjecţiei şi / sau enunţul ori fragmentul de enunţ posterior interjecţiei), elemente suprasegmentale (intonaţia – care are un rol foarte important, uneori chiar distinctiv – şi pauza), elemente nonverbale (mimica, gesturile) şi chiar elemente paraverbale (intensitatea vocii etc.).

Unele interjecţii sunt folosite întotdeauna cu aceeaşi semnificaţie: *au* exprimă durerea fizică, în general, *arş(i)* exprimă senzaţia de durere provocată de arsură, *pis-pis* se foloseşte doar când „destinatarul" este o pisică, *nani-nani* se foloseşte doar pentru a adormi pe cineva, onomatopeea *miau* imită doar sunetul scos de pisică etc. În general, onomatopeele care imită sunetele produse de vietăţile mai cunoscute omului nu sunt ambigue (*mor-mor, ham-ham*). Pentru multe interjecţii, semnificaţia depinde, în limba vorbită, de intonaţie, gesturi, mimică şi de întreg contextul lingvistic şi situaţional, iar în textele scrise care redau limba vorbită, de contextul lingvistic (anterior sau posterior interjecţiei), astfel încât, în absenţa acestor elemente ajutătoare, semnificaţia interjecţiilor poate fi greu de decodat, spre deosebire de aceea a substantivelor, verbelor sau adjectivelor. Se poate întâmpla ca aceeaşi secvenţă sonoră, asociată sau nu unei schimbări de intonaţie, să exprime lucruri diferite: *ff* poate exprima şi senzaţia de frig, şi pe aceea de arsură, în funcţie de context, *vai* exprimă supărarea, teama, indignarea, dar şi bucuria sau admiraţia,

nț-nț (repetată) exprimă admirația sau dezaprobarea, *măi* poate exprima o chemare sau mirarea ori admirația etc. Prin urmare, semnificația multor interjecții trebuie interpretată în context, iar o descriere a interjecțiilor pe criterii de semnificație este o descriere a utilizărilor lor contextuale.

Chiar și atunci când sunt independente sintactic (vezi *infra*, **4.1**), interjecțiile interacționează semantic și pragmatic cu restul enunțului sau cu enunțul precedent ori următor. În multe contexte, interjecțiile constituie un fel de semnale exclamative care au funcția de a-l ghida pe interlocutor să interpreteze afectiv mesajul. Semnificația interjecțiilor se conturează cu ajutorul contextului lingvistic, iar contextul lingvistic, la rândul său, este întregit de interjecții, acestea reprezentând o completare afectivă, emotivă. Unele interjecții stabilesc relații semantice și pragmatice cu enunțul care le precedă (*retrospectiv*), altele, cu enunțul care le urmează (*prospectiv*). De pildă, unele enunțuri pot fi prefațate de o interjecție emotivă care le marchează afectiv, expresiv. Interjecția are, în acest caz, o orientare prospectivă:

Ehe*, greu îți vine să dai când ai de la Dumnezeu prea mult! bolborosi Ignat.* (L. Rebreanu, *Răscoala*).

Funcțiile comunicative ale interjecțiilor sunt diverse. Funcția comunicativă prototipică este cea *emotivă* sau *expresivă*, când mesajul este orientat spre locutor, interjecția comunicând stări emoționale sau diverse reacții ale locutorului. Marea majoritate a interjecțiilor au această funcție, care se poate asocia cu diverse alte funcții în contextul enunțării. O altă funcție, caracteristică unui număr destul de mare de interjecții, este cea *conativă*, mesajul fiind orientat spre alocutor (interjecțiile cu această funcție sunt numite uneori *alocutive*). Această funcție este caracteristică interjecțiilor *injonctive / persuasive*, *prezentative* și *adresative*. Interjecțiile cu funcție *fatică* au rolul de a stabili sau a menține contactul dintre locutor și alocutor. Mai rar, interjecțiile au o funcție *referențială*, comunicând o informație, fără a avea valoare afectivă, sau funcție *metalingvistică* (interjecțiile fiind orientate spre cod). Aceeași interjecție poate avea funcții comunicative diferite în diverse contexte: interjecțiile adresative *hei* și *măi* pot avea funcții expresive în unele contexte, arătând mirarea sau admirația, interjecția *alo* are funcție fatică în general, dar ea poate fi folosită și cu funcție expresivă (indicând iritarea locutorului): *Alo, domnule, fii mai atent!* De multe ori, interjecțiile cumulează mai multe funcții în același context. Astfel, interjecțiile cu funcție emotivă pot fi și mărci dialogale.

3.2. Tipuri de valori (contextuale)

3.2.1. *Interjecțiile cu valoare emotivă / expresivă* exprimă reacții afective la diverse senzații fizice sau emoții ori stări mentale. Interjecțiile cu valoare emotivă sunt printre cele mai ambigue prin ele însele, fiind dependente într-o foarte mare măsură de intonație și de context. Puține sunt folosite cu o singură semnificație: *ura* pentru bucurie, *sâc* pentru satisfacția răutăcioasă față de necazul altcuiva, *au* pentru durerea fizică etc. Majoritatea pot avea cel puțin două semnificații: *ff* (transcrierea unei fricative labiodentale rostite cu inspirarea curentului de aer

fonator) poate să exprime reacția provocată de senzația de arsură sau, dimpotrivă, de frig; *ptiu* exprimă fie disprețul, fie admirația (***Ptiu**, să nu te deochi!*); *tiii* poate exprima fie admirația, fie regretul; *brr* exprimă fie o reacție la senzația de frig, fie sentimentul de groază; *bravo* poate exprima aprobarea, admirația (***Bravo**, îmi place cum te-ai gândit să-ți redecorezi casa!*) sau dezaprobarea, prin ironie (***Bravo**, ai reușit să spargi paharele!*); *mde* poate exprima îndoiala sau distanța etc.

La polul opus interjecțiilor cu un singur înțeles se situează interjecțiile care pot avea multe semnificații, fiind foarte vagi, imposibil de decodat în lipsa contextului explicativ: *a, ah, e, ei, o, of, oh, uf, vai* etc. Ele au rolul de a semnala alocutorului o reacție afectivă intensă, a cărei semnificație rezultă mai ales din sensul global al enunțului și din intonația pe care o folosește locutorul, dar și din mimică, gesturi etc.

În enunțul ***Ah**! – exclamă deodată Gavrilescu.* [...] *Am uitat servieta!* (M. Eliade, *La țigănci*), interjecția *ah* însoțește actul aducerii aminte. În alte enunțuri, aceeași interjecție poate exprima satisfacția (***Ah**! în sfârșit, exclamă Gavrilescu, arătându-i triumfător portmoneul. Era acolo unde trebuia să fie...*, M. Eliade, *La țigănci*), regretul (***Ah**, îmi pare rău că am plecat!*), mâhnirea, nostalgia etc.

În fragmentul care urmează, interjecția *a*, folosită de același personaj într-un schimb verbal, exprimă emoții diverse, semnalând intensitatea acestora:

***A**! mi-e groază să mă gândesc.* [...] ***A**! înnebunesc de frică.* [...] ***A**!... cum pot să iubesc pe omul ăsta!* [...] ***A**! de ce nu pot să te omor!* (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*).

O altă interjecție cu o semnificație afectivă generală este *vai*:

Vai, doamnă, nu trebuia! protestă Herdelea, luând însă cu plăcere. (L. Rebreanu, *Răscoala*);

*De-ar fi fost iubire-adevărată?... / Dar, **vai**!... N-a fost decât o nebunie!...* (I. Minulescu, *Tu crezi c-a fost iubire-adevărată?*);

*Ascultă-mă, doctore, i-am zis, pentru ce vrei să-mi mărești întristarea probându-mi aceste lucruri pe care le știu, **vai**! destul de bine?* (D. Zamfirescu, *Scrisori*).

Nu este întotdeauna ușor de identificat ce stare psihică anume exprimă o interjecție, aceasta putând exprima la un „amalgam" de stări emoționale, dificil de „etichetat":

***Ah**, de câte ori voit-am / Ca să spânzur lira-n cui...* (M. Eminescu, *Singurătate*);

***Of**! de-ar veni iarna, să te mai dau odată la școală undeva.* (I. Creangă, *Amintiri*).

Printre interjecțile cu valoare emotivă se numără și majoritatea interjecțiilor secundare, a căror semnificație se precizează tot cu ajutorul intonației și al contextului situațional și lingvistic. Ca și interjecțiile primare, interjecțiile secundare stabilesc relații pragmatice și de semnificație cu enunțul în care sunt inserate (ca secvențe incidente) sau cu enunțul care urmează:

*De fumat, mă mai lăsasem de vreo douăzeci de ori, aşa încât... Aşa încât puteam să încerc din nou, **ce dracu**!* („Dilema", 2003);

***Slavă Domnului**, noi avem valorile noastre, putem spera aşadar ca ambasadorii străini să tacă.* („Dilema", 2002);

***Fir-ar să fie!** Am pierdut trenul!*

3.2.2. *Interjecţiile injonctive / persuasive* exprimă un ordin sau un îndemn. În rândul interjecţiilor persuasive există unele interjecţii specializate pentru anumite tipuri de ordine sau îndemnuri: *pst, ssst, şşş* sunt interjecţii folosite pentru a cere să se facă linişte, *stop* şi *ho* sunt interjecţii prin care se cere cuiva să se oprească dintr-o anumită acţiune, prin interjecţia *halt* se ordonă cuiva să stea pe loc, cu ajutorul interjecţiei *nani* (repetată) se îndeamnă copiii să adoarmă, interjecţiile *na* şi *poftim* se folosesc când se oferă ceva cuiva etc.

Există şi interjecţii specializate pentru destinatari animale, aparţinând anumitor specii: *aport* (pentru câini), *bâr* (pentru oi), *dii* (pentru cai), *hăis, cea* (pentru boi), *zât* (pentru pisici). Interjecţia *marş* are două utilizări: este folosită pentru a alunga câinii sau pentru a comanda pornirea unei unităţi militare.

Alte interjecţii au un conţinut imperativ general, a cărui semnificaţie se precizează prin context: *hai(de), ia.* De multe ori, ele însoţesc verbe la modul imperativ sau conjunctiv (hortativ), accentuându-le valoarea de poruncă, îndemn, rugăminte:

***Aide**, mişcă ce mai caşti gura?!* (L. Rebreanu, *Pădurea*);

***Ia** ad-o-ncoace la moşul, s-o drămăluiască!* (I. Creangă, *Amintiri*);

***Ia** spune boierule, **ia** mai spune.* (M. Eliade, *La ţigănci*).

Interjecţiile injonctive pot avea diverse nuanţe suplimentare emotive, în funcţie de intonaţie. Un ordin sau un îndemn poate fi dat cu nerăbdare, cu iritare, cu dispreţ etc. Adresată oamenilor, interjecţia *marş* exprimă şi dispreţul: *Ura pe toată lumea. Drept exprimare acelor simţiri fruste, la discursul călduros al lui Rim, îi răspunse numai: **Marş!*** (H. Papadat-Bengescu, *Concert*).

3.2.3. *Interjecţiile adresative / apelative* cunosc o oarecare structurare, prin specializarea unor interjecţii pentru destinatari cu trăsătura [+ Uman]: *alo, bă, băi, bre, fa, fă, hei, mă, măi, pst* (*Zoe scoate capul, cheamă pe Pristanda: „**Pst! Pst!**" şi închide repede uşa.*, I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*). Altele sunt folosite numai pentru destinatari [– Uman], fiind specializate în funcţie de speciile de animale: *cuţu, pis, pui-pui.* Dintre interjecţiile cu destinatari [+ Uman], numai *fa / fă* este specializată, pentru destinatari de sex feminin, ca urmare a provenienţei sale din substantivul *fată.*

O parte dintre interjecţiile adresative pot exprima diverse nuanţe emotive. Interjecţia *măi* poate exprima mirarea sau admiraţia (uneori, cu caracter ironic), *bre* poate exprima mirarea:

***Măi!!!** s-a trecut de şagă, zic eu, în gândul meu; încă nu m-a gătit de ascultat, şi câte au să mai fie!* (I. Creangă, *Amintiri*);

***Măi!** dar isteţ om mai eşti tu!* (I. Slavici, *Popa Tanda*).

În multe situaţii, interjecţiile adresative însoţesc substantive în cazul vocativ, întărind valoarea adresativă a acestora:

Mă ***Ioane****, dragi ți-s ție fetele?* (I. Creangă, *Amintiri*);

Ce dai, ***măi, animalule****?* (AC, 2004);

Nu pe aici, ***bre omule****, luați-o mai la stânga, că e povârnișul mai dulce.* (Camil Petrescu, *Ultima noapte*).

Dacă substantivul în cazul vocativ nu are desinență specifică, fiind omonim cu forma de nominativ, interjecția poate fi un mijloc de a semnala valoarea de vocativ a substantivului:

*Dacă vrei să-ți răspundă, i te adresezi cu „****Bă Mihai****".* (AC, 2003);

Nu te mai băga în vorbă, ***băi cap de copil****, că politica nu-i de nasul tău!* (*ibid.*);

Da' de ce ești așa dus rău cu sorcova, ***măi Horia****?* (IVLRA).

3.2.4. *Interjecțiile cu valoare fatică* sunt relativ puține. Interjecția *alo* este specializată pentru a iniția o convorbire telefonică, prin interjecțiile *aha* și *îhî* interlocutorul confirmă faptul că decodează mesajul și că rămâne atent:

A: Eu vă spun așa, adică, să nu mă chinui să fac dosaru' și până la urmă să mi se respingă.

B: ***Îhî****.*

A: Adică, aș vrea să știu condițiile care sunt esențiale.

B: ***Îhî****.* (IVLRA).

Și interjecțiile cu valoare emotivă pot avea un rol fatic (arătând implicarea afectivă a locutorului și îndemnând alocutorul să-și continue povestirea):

A: Și-am ajuns la soacră-mea la doisprezece și un sfert.

B: ***Doamne****!*

A: Bășici pă tălpi aveam.

B: ***Mmm****!* (IVLRA).

Interjecția *ei* poate avea și un rol fatic, arătând interesul locutorului îndemnându-l pe alocutor să continue:

Pristanda: [...] *o iau pituliș pe lângă uluci și intru în curtea Primăriei.*

Tipătescu (interesându-se de povestire): ***Ei****?* (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*).

3.2.5. *Interjecțiile prezentative / ostensive – ia, iacă, iacătă, iată, uite* – pot fi folosite în două tipuri distincte de contexte: *deictic* sau *discursiv*. Având o valoare deictică, ele sunt folosite pentru a prezenta alocutorului obiecte, persoane sau evenimente din contextul situațional:

Uite *cartea pe care o căutam!*

Ține-te, stăpâne, gata, că ***iată*** *se apropie Gheonoaia.* (P. Ispirescu, *Tinerețe*).

Uneori, interjecția *iată*, neutră din punct de vedere afectiv, se folosește pentru a introduce exemplificări:

Demagogia nu bântuie numai printre politicieni. Dai de ea te miri unde. ***Iată*** *un exemplu din vara anului trecut.* („Cotidianul", 2005).

Interjecțiile *iată* și, ceva mai puțin frecvent, *uite* sunt folosite cu valoare discursivă, pentru a introduce un enunț sau un fragment de enunț, al cărui conținut îl pun în evidență. Ele adaugă textului o nuanță dinamică și pot viza, printre altele,

implicarea afectivă a alocutorului (care poate fi o persoană din situaţia de comunicare descrisă de textul narativ, destinatarul mesajului oral, cititorul etc.):

*Când, tocmai la vreme de bătrâneţe, **iată** că se îndură norocul şi cu dânsul şi dobândi un drag de copilaş, de să-l vezi şi să nu-l mai uiţi.* (P. Ispirescu, *Aleodor Împărat*);

*Anii, **iată**, au trecut şi imaginea lui este ceva mai bună.* (AC, 2003);

*Dar **uite** că avem guverne care sunt din ce în ce mai deştepte, **uite**, avem oameni care execută „culcat" când le spune baroneasa.* (*ibid.*);

***Iată** cum stă valea. În dreapta este un deal numit Râpoasa.* (I. Slavici, *Popa Tanda*).

3.2.6. *Interjecţiile care funcţionează ca mărci discursive sau dialogale* sunt, în general: *ai, aş, de, deh, ei, hm, iată, îhî, nţ, păi, uite, zău* etc. Câteva interjecţii sunt echivalente cu *răspunsuri afirmative* sau *negative*, putând acumula şi valori de semnificaţie suplimentare. Interjecţia *îhî* exprimă fie o afirmaţie sigură, fie una nesigură, în funcţie de intonaţie, *nţ* se foloseşte ca răspuns negativ, *oho* adaugă afirmaţiei o nuanţă cantitativă, *păi* exprimă o afirmaţie sigură sau una nesigură sau evitarea unui răspuns (în funcţie de intonaţie), *zău* şi locuţiunea interjecţională *zău aşa* întăresc afirmaţia:

– *Şi omul cel de-alături e cumătrul dumitale?*

– ***Îhî!*** (M. Sadoveanu, *Fraţii Jderi*);

Magda (privind de jur împrejurul bibliotecii): Are ce citi.

*Ana: Da, **zău**. Multe mai sunt.* (M. Sebastian, *Ultima oră*);

– *Oare n-ar fi bine să semănăm păpuşoi pe lângă gard şi împrejurul straturilor?*

– *Ba bine, **zău aşa**! Mie-mi place păpuşoiul verde!* (I. Slavici, *Popa Tanda*);

– *A nins pe la voi?*

– ***Oho!*** („Foarte mult.") / ***Hm!*** („Nu prea.") / ***Nţ***.

Unele interjecţii introduc un răspuns, arătând atitudinea vorbitorului (precizată prin intonaţie, pauze). Interjecţia *păi*, pronunţată cu pauză şi cu o anumită intonaţie, indică un răspuns nesigur, prudenţa, ezitarea (a), iar fără pauză şi cu un alt contur intonaţional indică certitudinea (b):

(a) – *Ce părere ai, ar trebui să meargă şi el cu noi?*

– ***Păi*** (... *poate că nu*).

(b) – *Şi Relu ? Merge şi el ?*

– ***Păi** sigur că da.* (C. Botoşaru, *Dacă-i musai, cu plăcere*)

Interjecţiile *aş(i), ei, ei aş, ei na* şi locuţiuni ca *Doamne fereşte, pe dracu(l)* etc. pot constitui răspunsuri negative:

Magda: Poate întârzie...

*Ana: **Aş!*** [...] *Dumnealui nu întârzie niciodată.* (M. Sebastian, *Ultima oră*).

Interjecţiile *de* şi *ei* indică o ezitare sau chiar evitarea unui răspuns direct:

– *N-au trecut pe aici nişte oameni?*

– ***De!** răspunse Ghiţă chibzuit, suntem la drum şi trece multă lume.* (I. Slavici, *Moara cu noroc*).

Corina: Ce e gustul ăsta să scrii mereu pe tablă cât e ceasul, de unde bate vântul, cât arată termometrul?

*Bogoiu (încurcat): **Ei**... e o plăcere a mea.* (M. Sebastian, *Jocul*).

Interjecțiile *ai* și *ei* constituie ***mărci interogative***, inserate într-un enunț interogativ, fie, de obicei, la începutul acestuia (*ei*), fie la finalul său (*ai*) ori, mai rar, în partea mediană :

*Rebeliune, **ai**, puturoșilor?... Și hoți, și obraznici, **ai**?* (L. Rebreanu, *Răscoala*);

Trahanache: [...] *scrisoare de amor în toată regula. **Ai**? ce zici d-ta de asta?* (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*);

***Ei**, ce-i, ce s-a întâmplat? întrebă Apostol tulburat.* (L. Rebreanu, *Pădurea*).

3.2.7. *Interjecțiile folosite drept formule de politețe* sunt formule de salut (*adio, bonjur, bună, ciao, pa, servus*), de mulțumire (*mersi*) sau se întrebuințează pentru a cere scuze cuiva (*pardon*). Ele sunt, în general, împrumutate din alte limbi. Ele au un caracter mai familiar și mai puțin strict (convenționalizat) decât formulele de politețe reprezentate de cuvinte aparținând altor clase lexico-gramaticale (vezi *infra*, **5.1.1**).

3.2.8. *Interjecțiile cu funcție referențială, informativă,* lipsite de conținut afectiv, se folosesc în situații foarte precise. Interjecția *pas* se folosește într-o anumită situație de la jocul de cărți, *amin* se folosește în practica religioasă ca formulă de încheiere, iar *aleluia* reprezintă un refren de laudă în cântările bisericești.

3.2.9. *Interjecțiile cu rol eufonic*, secvențe sonore care funcționează ca un fel de cuvinte „de umplutură", sunt întânite în cântece, mai ales în refrene. Ele pot avea și rolul de a exprima, destul de vag, bucuria): *la-la-la, tra-la-la, u-iu-iu, ia-ia-ia, ilai-la, ler / lerui / lerului* etc.:

*Mă înec în ochii tăi / **La-lu-la-la-lu-lei**.* („Dilema", 2003).

Tot un fel de secvențe sonore de umplutură sunt sunetele vocalice *ăă* și *îî*, care adesea întrerup enunțul în comunicarea orală, în mod involuntar, indicând ezitarea locutorului:

*Din promisiunea bilaterală de vânzare-cumpărare, **ă** promitenta vânzătoare nu face nimic altceva decât să promită că la data la care expiră interdicția va **ă** perfecta **ă** actele de vânzare-cumpărare introduse în probă, respectiv, va transmite titlu de proprietate asupra **ăăă** imobilului în speță, în consecință, **ăă** părțile s-au înțeles să încheie această promisiune bilaterală de vânzare-cumpărare.* (IVLRA);

*Când Sfântul Apostol Pavel ajunge la versetul al... mai departe, **îî** spune că Dumnezeu a hotărât o zi în care va să judece lumea.* (IVLRA).

3.2.10. *Onomatopeele* imită efectele sonore ale unei acțiuni sau o sugerează prin forma lor sonoră (rolul imitativ fiind atenuat). Prin intonație și prin încercarea de a reda cât mai fidel sunetul sau zgomotul imitat, onomatopeele pot să redea și impresia produsă asupra locutorului de sunetul sau zgomotul respectiv, urmărind, totodată, să-i creeze și alocutorului aceeași impresie. În funcție de sursa referențială (sunetele sau zgomotele pe care le reproduc), onomatopeele sunt foarte diverse:

(a) onomatopee care imită sunete produse de animale, de păsări sau de insecte: *auuu* (lup), *be(h)e(h)e* (oaie), (*b*)*zz* (insecte), *chiț* (șoarece), *cirip* (păsări, în

general), *cotcodac* (găină), *cra* (cioară), *cri* (greiere), *cucu* (cuc), *cucurigu* (cocoş), *ga-ga, sss* (gâscă), *guiţ* (porc), *ham, mârr* (câine), *mac* (raţă), *miau* (pisică), *mor* (urs), *oac* (broască), *pu-pu-pup* (pupăză), *pitpalac* (pitpalac) etc.

(b) onomatopee care imită sunete produse de contactul între diverse obiecte (în sens larg), de diverse instrumente sau care însoţesc mişcări: *balang, bâldâbâc, boc, buf, bum, cioc, ding-dang, hârşt, pac, pâc, pleosc, plici, poc, tic* (*-tac*), *tranc, trosc, ţâr, vâj, zbârrr, zvârr* etc.

(c) onomatopee care imită sunete care însoţesc diverse procese fiziologice omeneşti: *hapciu* (strănutul), *hm* (tusea), *sfor* (sforăitul), *gâl-gâl, gogâlţ-gogâlţ* (înghiţitul).

(d) onomatopee care sugerează efectele sonore ale unor acţiuni. Onomatopeele *tura-vura, treanca-fleanca* sugerează sporovăiala, vorbăria inutilă, având deci o funcţie metalingvistică:

Din vorbă-n vorbă, ***tura-vura****, ne-am abătut pe la o ţuică...* (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*).

Interjecţia *tralala* poate sugera sporovăiala, iar interjecţiile *fâl-fâl, hodoronc-tronc, hop, pâş-pâş, ţâşti, ţop* şi *ţuşti* încearcă să sugereze mişcări.

Interjecţia *bla-bla-bla* poate fi interpretată şi ca onomatopee, şi ca interjecţie propriu-zisă. Ea sugerează sporovăiala, la fel ca *tura-vura, tranca-fleanca,* dar reprezintă şi un comentariu asupra mesajului anterior, având şi o nuanţă suplimentară emotivă, exprimând plictiseala sau nerăbdarea:

În fond, vrea să ne convingă discursul, e vorba de tineri care ard de nerăbdare să facă ceva, să se implice, să schimbe, e vorba de curaj... ***bla, bla, bla.*** (EZ, 2003).

4. DESCRIEREA SINTACTICĂ A INTERJECŢIEI

Din punct de vedere sintactic, interjecţia reprezintă o clasă eterogenă. Unele interjecţii nu pot contracta relaţii sintactice în nicio situaţie, iar altele pot contracta relaţii sintactice comune cu alte clase lexico-gramaticale – verbul, adverbul, adjectivul – cărora li se substituie pe baza unei relaţii de echivalenţă semantică parţială pe care locutorul o stabileşte contextual. În structurile în care sunt integrate sintactic, interjecţiile respective funcţionează ca verbe, adverbe sau adjective.

4.1. Interjecţiile independente sintactic

Interjecţiile independente sintactic pot constitui enunţuri independente sau sunt inserate într-un enunţ, în poziţie iniţială, mediană sau finală. Între interjecţie şi enunţul în care este inserată sau enunţurile ce o urmează ori precedă se pot stabili diverse relaţii semantico-pragmatice.

4.1.1. Toate interjecţiile pot constitui *enunţuri independente*, nestructurate, în diverse contexte lingvistice. Uneori, enunţurile independente constituite din interjecţii însoţesc alte enunţuri care apar în aceeaşi replică a locutorului şi pe care

le completează afectiv. În enunțul *Nicio vorbă, că pe loc te pun în lanțuri!... Și acuma ieși afară!...* ***Marș!*** (L. Rebreanu, *Ion*), interjecția *marș* „dublează" semantic enunțul *Și acuma ieși afară!*, aducând în plus o informație referitoare la starea psihică a locutorului (sentiment de dispreț față de alocutor, iritare etc.).

Enunțul format din interjecție poate reprezenta întreaga replică / intervenție a unuia dintre participanții la actul de comunicare:

(Tipătescu) Da, bețiv... Uite și acuma ești turmentat, ești băut...

(Cetățeanul) ***Aşi!*** (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*).

Enunțurile formate din interjecții pot constitui secvențe citate într-o relatare:

Și pornind eu cu demâncarea, numai ce și aud pupăza cântând:

– ***Pu-pu-pup! pu-pu-pup! pu-pu-pup!*** (I. Creangă, *Amintiri*);

Era cât pe ce să mă reped la telefon, dar am zis: ***Halt!*** (O. Verdeș, *Muzici*).

4.1.2. Interjecțiile pot apărea ca *secvențe incidente* într-un enunț, de obicei în poziție inițială sau mediană, mai rar finală:

Ei*, a trecut tinerețea, s-au dus toate.* (M. Eliade, *La țigănci*);

Nu ții minte când mi-ai spus, ***ehe****, acu-s doi ani aproape, că trebuie să silesc pe badea Vasile să-mi dea pe Ana?* (L. Rebreanu, *Ion*);

Sunt aici, pe TVR2, și dumneavoastră vorbiți cu televizorul, ***iată!*** („Național", 2003).

Uneori, interjecțiile dau impresia contractării unor relații sintactice în enunțul din care fac parte, ca și cum ar fi regenții unor propoziții introduse prin conjuncția *că* (în registrul colocvial):

Hai ***că plec****, am o întâlnire cu lordul Robertson...* (AC, 2003).

Interjecția *hai* acceptă calitatea de regent al unei propoziții subordonate, datorită conținutului său imperativ care face să poată fi echivalată cu un verb. Propoziția subordonată care detaliază ordinul sau îndemnul vizat de interjecție este introdusă prin conjuncția *să* (*Hai* ***să plecăm****.*). Interjecția *hai* poate fi urmată și de propoziții subordonate introduse de conjuncția *că* (de obicei, circumstanțiale de cauză), însă între interjecția și conjuncția subordonatoare se face o pauză în vorbire, marcată în scris prin virgulă (*Hai (să mergem),* ***că a început*** *să plouă.*, vezi **II, Circumstanțialul de cauză, 2.1.1.2**). În enunțuri ca *Hai* ***că una ca asta n-am mai pomenit****.*, *Hai* ***că mă iau cu vorba*** *și uit de pâine.* (C. Botoșaru, *Dacă-i musai, cu plăcere*), fragmentul de enunț introdus prin conjuncția *că* nu se subordonează sintactic interjecției *hai*, a cărei valoare injonctivă este atenuată, fiind dublată de o valoare emotivă. Conjuncția *că* s-a păstrat din construcții în care introduce propoziții subordonate cauzale, interjecția *hai* fiind completată de propoziții subordonate prin care se exprimă un ordin sau un îndemn (*Hai* [să nu mai discutăm] *că mă iau cu vorba și uit de pâine.*), însă își pierde parțial sau total sensul cauzal în construcțiile în care formează o unitate prozodică cu interjecția *hai.*

Și alte interjecții pot fi urmate de propoziții introduse în discurs prin conjuncția *că*, propoziții care nu se subordonează sintactic interjecției:

Tulai*, că m-a omorât tâlharul!* (L. Rebreanu, *Ion*);

Na c*-a-nceput să plouă!*

Unele interjecții pot fi urmate în enunț de propoziții precedate de conjuncția coordonatoare adversativă *dar*, dând impresia că interjecția este coordonată adversativ cu o propoziție:

*Măi! **dar** isteț om mai ești tu! – grăiește către stăpân – și prin vârful casei ai ferestre.* (I. Slavici, *Popa Tanda*);

*Uite măi! **dar** de când ați început voi să purtați rochii de postav?* (*ibid.*).

Prezența conjuncției poate indica încălcarea unei așteptări a interlocutorului: *Vai, **dar** nu trebuia să-mi aduci flori!*, *Ah, **dar** trebuia să plecăm acum o oră, ca să ajungem la timp!*

Uneori, interjecțiile apar în diverse contexte cu conjuncția copulativă coordonatoare *și*. Coordonarea se face între aceeași interjecție repetată (*Of, of **și** iar of!*), între interjecții care au aceeași semnificație sau între o interjecție și cuvinte aparținând altor clase lexico-gramaticale (*Mersi și pe mâine!*). În enunțul ***Bravo și aplauze** în fund, conduse de Brânzovenescu; **râsete și sâsâituri** în grupul lui Cațavencu.* (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*), interjecția *bravo* este o secvență citată, având valoare substantivală în contextul respectiv, ceea ce face posibilă coordonarea copulativă cu un alt substantiv (*aplauze*).

Unele interjecții au rolul de conectori pragmatici. Locuțiunea interjecțională *ei bine* se apropie, prin unele utilizări ale sale, de jonctivi, cu o vagă funcție concluzivă, în contextele în care face legătura între două părți distincte ale enunțului, una expozitivă sau explicativă și relatarea propriu-zisă, informația nouă ori o parte concluzivă. Locul său în enunț este fie la început, fie în poziție mediană:

*Oferta televiziunii de dinainte de revoluție era atât de amărâtă, încât toți copiii visau să petreacă ore nesfârșite în fața unor televizoare care să transmită numai și numai desene animate. **Ei bine**, copiii noștri au șansa după care noi am tânjit.* („Cotidianul", 2005);

*Dar dacă vă interesează și lucrurile mai puțin plăcute ale lumii, spectacolul unui personaj bolnav, dezvoltarea cinematografică a unor obsesii, atmosfera încărcată dintr-un azil de sănătate, **ei bine**, e filmul cel mai potrivit.* (AC, 2003).

Pentru alte interjecții folosite drept conectori pragmatici vezi **II, Conectori frastici și transfrastici, 2.1.**

De regulă, interjecțiile nu pot fi negate, nici măcar când ocupă poziția de predicat, întrucât ele nu se supun logicii condițiilor de adevăr. Singura interjecție care apare cu adverbul negativ *nu* este *zău,* formând locuțiunea interjecțională *nu zău* (vezi *supra*, **2.2**).

4.2. Interjecțiile integrate sintactic

Interjecțiile integrate sintactic pot contracta relații sintactice datorită unei relații de echivalență semantică pe care locutorul o stabilește între (unele) interjecții și anumite cuvinte aparținând altor clase lexico-gramaticale. În virtutea acestei relații, se transferă asupra unei interjecții posibilitatea de a contracta relațiile sintactice pe care le poate avea verbul, adjectivul sau adverbul echivalent. Un rol important în definirea funcției sintactice a interjecțiilor respective îi revine

intonației. Pot avea funcții sintactice onomatopeele și unele interjecții propriu-zise. Majoritatea interjecțiilor secundare nu pot contracta relații sintactice, cu excepția celor provenite din verbe (vezi *infra*, **5.1.3**).

Într-o situație specială sunt interjecțiile care reprezintă secvențe de vorbire directă citată (după verbe *dicendi*, după anumite verbe de percepție). Aparent, acestea ocupă diverse poziții sintactice, însă ele nu aparțin aceluiași plan discursiv ca restul enunțului: *Se aude* ***„pleosc”***., *Pisicuța făcea* ***„miau-miau”***.

4.2.1. Cele mai multe onomatopee pot avea rolul de *predicat*, datorită echivalenței semantice care se stabilește între onomatopeea care imită efectele sonore ale unei acțiuni și verbul care denumește acțiunea respectivă. Astfel, onomatopeea este substituită verbului și, în urma acestui transfer semantic și funcțional, ea poate avea rolul de predicat, preluând și unele dintre determinările facultative sau obligatorii ale verbului înlocuit: complement direct, complement indirect (*Vasile, trosc!* ***o palmă lui Ion***.), predicativ suplimentar (*Rățușca, lipa-lipa* ***grăbită*** *pe cărare*.), circumstanțiale (*Și zvârr!* ***cu pravila*** *cea mare* ***după călugări***., I. Creangă, *Amintiri*). Spre deosebire de verb, onomatopeea nu admite clitice (****Îl*** *pleosc (pe Andrei)*., ****Îi*** *zvârr! o piatră*.).

Enunțurile în care onomatopeea are rol de predicat pot fi interpretate și ca enunțuri eliptice, în care verbul predicat lipsește, iar onomatopea reprezintă o secvență citată care are rolul unui circumstanțial de mod, dar se află la alt nivel discursiv decât restul enunțului: *Vasile* [îi dă] ***trosc!*** *o palmă lui Ion*., *Rățușca* [vine] ***lipa-lipa*** *grăbită pe cărare*., *Și* [aruncă] *zvârr!* *cu pravila cea mare după călugări*.). Elipsa verbului cu funcția de predicat este facilitată de faptul că informația semantică a acestuia se recuperează prin onomatopee.

Anumite interjecții propriu-zise – în general, interjecțiile prezentative și injonctive – pot avea funcția de predicat, admițând unele dintre complinirile verbului: complement direct, exprimat prin substantiv, pronume (inclusiv prin clitice) sau prepozițional (*Uite-****l pe colegul*** *meu!*, *Dar iată* ***că într-o iarnă, la opt dimineața, Sf. Nicolae ne-a umplut ghetele cu lacrimi și bomboane de colivă***., I. Nicolau, *Haide, bre!*), complement indirect (*Bravo* ***tuturor***!), complement propozițional (*Mersi* ***pentru sfat***!), dativ posesiv (*Bătrânule! na-****ți*** *căciula, nu sta cu capul gol!*, I. Slavici, *Popa Tanda*), circumstanțiale (*Hai* ***mâine cu mine la film***!), predicativ suplimentar (*Na-ți-o* ***bună*** *că ți-am frânt-o!*, I. Creangă, *Amintiri*; *Iată-ne* ***teferi***!; *Iată-l* ***că vine***!).

Interjecțiile cu funcție de predicat pot avea subiect exprimat:

Hai **și noi**, *măi băieți, să dăm ajutor la drum*. (I. Creangă, *Amintiri*);

Ne-am despărțit unul de altul [...] *și* ***hai*** **fiecare** *pe la casa cui ne are*. (I. Creangă, *Amintiri*);

Pupăza, ***zbrr!*** *pe-o dugheană*. (I. Creangă, *Amintiri*);

Mașina demarează în trombă. ***Grăsanul***, **șontâc-șontâc**, *după ea!* (AC, 2003).

Pentru mai multe detalii privind interjecția ca regent vezi **II, Grupul interjecțional**.

4.2.2. Unele interjecţii pot avea funcţia de *nume predicativ*, fiind echivalentele contextuale ale unor adjective calificative sau adverbe (*El e cam* ***tralala****., Am rămas* ***paf****.*). Interjecţia *vai* poate îndeplini funcţia de nume predicativ în construcţii impersonale, de tipul *e vai de..., e vai şi amar de* (având sensul „e rău de...").

Tot o structură impersonală este expresia *Halal să-mi / să-ţi* [etc.] *fie!*, în care interjecţia ***halal*** se construieşte cu verbul *a fi*.

În poziţia numelui predicativ se pot afla şi grupurile interjecţionale alcătuite în jurul interjecţiei *vai*, care funcţionează ca nişte locuţiuni adjectivale (vezi *infra*, **5.2.3**):

După trei examene la rând sunt ***ca vai de mine****, îmi trebuie o săptămână ca să-mi revin!*;

Păi, am fost până la o vecină [...] *şi am pus la ea ficăţeii, la cuptor, că al nostru e* ***ca vai de mama lui****, i se deschide uşa.* (AC, 2003);

Ion a ajuns ***ca vai de capul lui****.*

4.2.3. Destul de rar, interjecţia se poate afla în poziţia de *atribut*, în contexte în care ea are rolul unui adjectiv cu sens apreciativ. Au rolul de atribut interjecţiile emotive, prin care locutorul îşi exprimă reacţia afectivă în legătură cu referentul nominalului-centru (ex. *Avea o fată* ***pfiil****!, Are o maşină* ***mamă-mamă****!*) sau, mai rar, unele onomatopee, folosite tot cu sens apreciativ (pentru a da mai multă expresivitate enunţului):

O veste ***bum-bum*** *în Naţionalul de luni: de la Revoluţie încoace, nu s-au mai compus cântece ostăşeşti!* („Dilema", 2003);

Avea o căruţă ***zdronca-zdronca****.*;

Are o rochie ***fâl-fâl****.*

Unele dintre aceste enunţuri pot fi interpretate ca eliptice, interjecţia reprezentând secvenţe citate într-o propoziţie atributivă redusă: *Avea o căruţă* [care făcea] *zdronca-zdronca., Avea o rochie* [care făcea] *fâl-fâl.*

Interjecţia *halal* apare destul de des cu funcţie de atribut, în enunţuri exclamative formate din interjecţia amintită, exprimând o calificare, şi substantivul pe care îl determină: ***Halal*** *justiţie!* (Rlib, 2003), ***Halal*** *organizare!* („Proastă organizare!"). Interjecţia *halal*, apropiată foarte mult de un adjectiv invariabil, poate fi şi postpusă substantivului-centru, construcţia având o intonaţie diferită de cea a structurii cu interjecţia antepusă (*Avem o organizare* ***halal*** */ o justiţie* ***halal****.*).

Interjecţia *bravos* poate fi folosită într-o structură exclamativă, alcătuită din interjecţie şi un substantiv pe care îl califică, asemănătoare cu structura care cuprinde interjecţia *halal*: ***Bravos*** *ziar, domnule!* (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*). Interjecţiile *halal* şi *bravos*, antepuse substantivului, se pot folosi numai în enunţuri nominale exclamative (**El mi-a spus că ţara sa are o* ***halal*** *justiţie., *Ion mi-a spus că a citit un* ***bravos*** *ziar.*). Dacă este postpusă substantivului, interjecţia *halal* poate să primească determinări prepoziţionale (*Au o justiţie* ***halal*** **de ea**.).

Construcţiile formate în jurul interjecţiei *vai* (*ca vai de noi*, vezi *infra*, **5.2.3**), echivalente semantic cu adjective calificative, pot determina un substantiv, având funcţia de atribut interjecţional:

Din ceaslov și psaltire, și acele bălmăjite rău, ***ca vai de ele****, să treci la gramatică, și încă ce gramatică!* (I. Creangă, *Amintiri*).

4.2.4. Datorită echivalenței semantice dintre unele interjecții și adjective, poziția sintactică de *predicativ suplimentar* poate fi ocupată de interjecții sau de grupurile interjecționale construite în jurul interjecției *vai*:

Prietenele mele îl găsesc cam ***tralala****, dar mie îmi place.*;

A lăsat-o ***paf*** *cu mașina lui cea nouă.*;

Ne suim în căruță, supărați și plânși, ***ca vai de noi****.* (I. Creangă, *Amintiri*);

Trăiesc ***ca vai de ei****.*

Onomatopeele pot fi predicative suplimentare în contextele în care se substituie unor forme verbale nepersonale gerunziale: *Vedeam iepurele* ***țup-țup****! prin grădină.* (cf. *Vedeam iepurele* ***sărind*** *prin grădină.*).

Onomatopeea poate reprezenta o secvență citată, aflată în poziția unui predicativ suplimentar, echivalentă semantic cu o formă verbală nepersonală gerunzială: *Aud câinii* ***ham-ham****.* (cf. *Aud câinii* ***lătrând****.*).

4.2.5. Interjecțiile care apar în poziția unui *circumstanțial de mod* sunt echivalentele contextuale ale unor adverbe:

Un prim paragraf dintr-un text se poate întâmpla de multe ori să pice ***fleoșc*** *fără prea multe bătăi de cap în prealabil.* („Dilema", 2003).

Destul de frecvent, onomatopeele constituie circumstanțiale modale „redundante" ale verbelor care denumesc acțiuni, folosite pentru a ilustra efectele sonore ale acțiunilor respective, fără să aducă o informație semantică suplimentară. Rolul lor în enunț este unul stilistic, expresiv:

De ce râdeai așa? mă întreabă Iulia, râzând la rândul ei, în timp ce **ne pupăm** *țoc-țoc, pe obraji doar, nu ca altădată, dar cu mult drag, încă.* („Dilema", 2002).

Interjecția poate preceda verbul, fiind mult mai expresivă decât acesta. Între interjecție și verbul din aceeași sferă semantică se poate considera că se stabilește o relație de tip apozitiv, verbul explicând interjecția:

Când s-a atins de mijlocul ei, ***dang!*** **a plesnit** *cercul, și ea îndată a născut pruncul.* (I. Creangă, *Povestea porcului*);

Soră, zice, Iisus e cu noi, și ***țoc-țoc*** **a pupat-***o pă țigancă.* (IVLRA).

4.2.6. Interjecția stabilește rar relații *apozitive*, în situații în care este simțită ca fiind prea ambiguă și este urmată de diverse secvențe explicative: *Mergea* **pâș-pâș**, ***adică încet****, ca să nu trezească copilul.*

4.2.7. După verbele *dicendi* și cele care denumesc perceperea auditivă pot apărea interjecții care, aparent, se află în poziția unui subiect sau a unui complement direct. Onomatopeele pot fi introduse în enunț de verbul *a face*, care se folosește cu valoare de verb *dicendi*:

Forfecuța doamnei făcea ***țac-țac*** *cu pielicelele de la mâna lui stângă.* (AC, 2004);

Ion spuse ***„vai!"****.*

Se auzea numai ***trosc*** *și* ***pleosc****.*

În aceste situații, interjecția apare ca o secvență citată, aparținând planului vorbirii directe, în timp ce verbul aparține planului narativ, al vorbirii indirecte. În exemplele respective, interjecția nu are funcție sintactică.

5. RELAȚIA DINTRE INTERJECȚIE ȘI CELELALTE CLASE LEXICO-GRAMATICALE

Între clasa interjecției și celelalte clase de cuvinte există treceri în ambele sensuri: cuvinte aparținând altor clase devin interjecții secundare, pierzându-și total sau parțial sensul de bază și dezvoltând valori afective, expresive, iar interjecțiile pot constitui baze de derivare pentru verbe și substantive, în general (iar accidental, și pentru adjective), prin sufixare, articulare, atașarea unor desinențe substantivale sau adjectivale ori a unor determinanți substantivali (ca procedee mai frecvente).

5.1. Treceri din alte clase de cuvinte în clasa interjecțiilor

Interjecțiile secundare provin, în general, din substantive și, într-o măsură mai mică, din verbe, adverbe, pronume și sintagme nominale. Subclasa interjecțiilor secundare mai înregistrează grupuri prepoziționale și structuri fixe de proveniență propozițională.

5.1.1. *Substantivele* care se pot converti în interjecții secundare se grupează în câteva clase semantice: nume de rudenie (*mamă, măiculiță, tată, frate, soră*), substantive din sfera religioasă (*Dumnezeu, Domn, drac, naiba, păcat*), termeni de adresare frecvent folosiți (*domn, nene*), rar nume proprii (în componența locuțiunilor interjecționale *scârț, Marițo* și *tronc, Marghioalo*). Cu excepția substantivelor *drac* și *naiba,* care își păstrează într-o măsură mai mare valoarea semantică primară (motiv pentru care sunt uneori evitate chiar și în limbajul familiar), substantivele care au valoare de interjecții sunt aproape total desemantizate, rolul lor fiind acela de a exprima stări psihice ale locutorului. În marea lor majoritate, interjecțiile secundare se încadrează în subclasa interjecțiilor cu valoare emotivă / expresivă (vezi *supra*, **3.1**), putând avea o gamă largă de semnificații contextuale.

Interjecțiile secundare provenite din substantive sunt „împietrite", fixate cu o anumită formă morfologică: de nominativ nearticulat (*drac),* de dativ (*dracului, naibii*) sau de vocativ (*mamă, frate, soro, nene, domnule, dom'le, Doamne, Dumnezeule, drace*). Formele de dativ *dracului* și *naibii* se explică, probabil, prin analogie cu structurile cu dativ locativ *Du-te dracului!, Du-te naibii!* Prin analogie cu acestea, au apărut și construcții de tipul *Taci dracului / naibii!*, în care substantivul în dativ nu are funcție sintactică și nu aduce o informație semantică în plus, având doar rol expresiv. Substantivul *drac* apare și cu forma *dracu'*, care poate fi interpretată ca o formă de dativ trunchiată (trunchierea fiind posibilă tocmai pentru că nu este relevant cazul în aceste situații, substantivul neavând funcție sintactică):

Mahler te răscolește, intri ***dracu'*** *într-un șanț!* („Dilema", 2003).

O structură frecventă este cu una dintre interjecţiile *drac, Dumnezeu, naiba* ş.a. intercalată între pronumele sau adverbul interogativ şi restul enunţului interogativ:

*Ada băgă de seamă ce rău arată bărbatu-su. „Ce **Dumnezeu** are?" se întrebă ea.* (H. Papadat-Bengescu, *Concert*);

*Dar ce **Dumnezeu** mi-aţi făcut? Mă simt cam ameţit.* (M. Eliade, *La ţigănci*);

*Cine **dracu / dracului / naiba / naibii** mi-a luat cartea?*;

*Cum **naiba** ai făcut asta?*;

*Unde **Dumnezeu / naiba / dracu** ai fost?*

Locuţiunile interjecţionale *ce dracu, ce Dumnezeu, ce naiba* sunt resturi de propoziţii asemănătoare cu cele de mai sus, care se folosesc cu valoare interjecţională, pentru a exprima, în general, indignarea, surpriza neplăcută. Ele pot fi intercalate în alte enunţuri sau constituie enunţuri independente:

*Puţin loc, hei, **ce Dumnezeu**... Faceţi-mi loc, băieţi!* (L. Rebreanu, *Pădurea*);

*Chiar aşa, **ce dracu'**, e şi el prim-ministru, nu ca mine, ziarist, să-l trimită nevastă-sa la redacţie c-o sută de mii în buzunar.* (AC, 2003);

***Ce naiba**, că doar s-a dat jos din pat, l-ai auzit clar.* („Tabu", 2003).

Substantivele care au formă de vocativ şi sunt folosite cu valoare interjecţională nu mai au rolul de adresare sau de chemare, ca în situaţiile când sunt folosite cu sensul propriu, ci de exprimare a unei reacţii afective. Diferenţa faţă de substantivele omonime este reflectată şi de intonaţie (vezi **II, Organizarea prozodică a enunţului, 1.6.2.1.a**). În general, interjecţiile de acest fel sunt intercalate în alte enunţuri, dar unele pot fi şi enunţuri independente:

Jeff: E domnul Ştefan Valeriu.

*Madame Vintilă: Tot el, **frate**?* (M. Sebastian, *Jocul*);

*Şi uite aşa, măi **fraţilor**, venii la noi în Vâlcea.* („Dilema", 2002);

*Şi ştii cum mânca când i-am dus astea? Săracu'. Vai **Doamne**... aşa, cu lăcomie, cu... cu foamea aia.* (CORV);

*Nu poţi, **dom'le**, să te duci la pescuit cu o limuzină, îţi trebuie o naţională...* („Dilema", 2003);

*De la mii de kilometri depărtare ne-am fi zis: **nenică**, ce încleştare grandioasă a mai fost!* (AC, 2003).

> Termenii de adresare au căpătat valoare interjecţională prin frecventa lor folosire şi prin accentuarea valorii afective în dauna celei denotative, fenomen ce caracterizează interjecţiile secundare, în general.

Unele locuţiuni interjecţionale pot proveni din grupuri nominale formate, în general, din substantiv şi un adjunct (de diverse tipuri): *mama dracului, păcatele mele, păcatele noastre, slavă Domnului* etc.:

***Păcatele mele**, ce s-a-ntâmplat?*;

*Ce **mama dracului** i-ai spus de s-a supărat aşa?*;

*Interesul pentru echilibru m-a dus la o concluzie simplă şi perfect truistică: **slavă Domnului**, echilibru există!* („Dilema", 2003).

Pe lângă interjecţiile cu valoare emotivă, fenomenul trecerii din clasa substantivului în clasa interjecţiei cuprinde şi interjecţii adresative: interjecţia *fă*, cu

varianta *fa*, a apărut prin scurtare din substantivul *fată* (după modelul interjecției *mă*), interjecția prin care se cheamă puii (sau alte păsări de curte) *pui-pui* provine din substantivul *pui*. Onomatopeea *guguştiuc* provine din substantivul omonim, împrumutat din bulgară. (În general, ca urmare a strânsei legături formale (sonore) care există între onomatopee şi ceea ce imită ele, trecerile dinspre diverse clase de cuvinte în clasa onomatopeelor sunt foarte puţine.)

Formulele de salut sau *de urare* (*Bună ziua!*, *La mulți ani!*, *Sănătate!*) se apropie de interjecțiile secundare prin faptul că sunt parțial desemantizate, dar se deosebesc de acestea prin diverse aspecte: interjecțiile sunt reacții mai mult sau mai puțin involuntare, cu un grad sporit de familiaritate, a căror sursă referențială este de natură internă (pe care o semnalează, nu o denotă conceptual), în timp ce formulele au un caracter voluntar, nu au o sursă referențială internă (de ordin afectiv) şi au un grad mai mare de convenționalitate. Doar unele formule de acest tip au un caracter familiar, iar cuvintele din componența lor îşi *păstrează* parțial sensul lor propriu, deşi reprezintă o convenție. Ele sunt adaptate situației de comunicare şi interlocutorului: formulele de salut se diferențiază pe momente ale zilei (*Bună dimineața!*, *Bună seara!*, *Noapte bună!*) şi în funcție de relația dintre locutor şi alocutor (*Sărut mâna!*, *Noroc!*, *Bună!* etc.), formulele de urare sunt adaptate evenimentului cu privire la care sunt rostite (*La mulți ani!*, *Baftă!*, *Noroc!*, *Poftă bună!*, *Noapte bună!* etc.).

> *Ticurile verbale* se aseamănă cu interjecțiile secundare prin faptul că au un caracter oarecum involuntar, necontrolat, sunt caracteristice limbii vorbite, au, în general, o intonație de tip exclamativ, sunt parțial desemantizate (din cauza utilizării lor frecvente), pot exprima reacții afective ale locutorului şi sunt independente sintactic de context: *Asta-i bună!*, *Asta-i culmea!*, *Ce mai veste poveste?*, *Cum să vă spun?* (dubitativ), *Fugi de-aici!*, *Nu mai spune!*, *Știi că-mi placi?*, *Vă spun!* (pentru întărirea categorică a afirmației), *Vorba vine*. etc. Multe ticuri verbale funcționează drept conectori textuali, la fel ca unele interjecții.

5.1.2. Unele interjecții secundare sunt *grupări prepoziționale*, cu prepozițiile *la*, *pe*, *pentru* şi substantivele *naiba*, *drac*, *Dumnezeu*: *La naiba!*, *Pe naiba!*, *Pentru Dumnezeu!*, *Pe dracu(l)!*, *La dracu(l)!*

5.1.3. Interjecțiile provenite din *forme verbale* sunt desprinse, în general, din paradigma imperativului. În unele contexte, ele îşi păstrează valoarea injonctivă: *uite* (cu varianta foarte familiară, în tempo rapid, *ui*) şi *uitați* provin din formele de imperativ ale verbului *a se uita*. *Uite* se explică, formal, prin forma de singular *uită-te* (producându-se, mai întâi, o asimilare vocalică: *uite-te*, apoi pierderea pronumelui reflexiv), însă a evoluat diferit din punct de vedere funcțional (sintactic şi semantic): *uită-te* nu se poate combina cu complement direct, întrucât este un verb reflexiv (**uită-te-l*, **uită-te-o*), nici cu dativ posesiv (**uită-te-ți la lucrare*, **uită-te-ți lucrarea*), spre deosebire de interjecția *uite* (*uite-l*, *uite-o*, *uite-ți lucrarea* (*ta*)*!*). Interjecția şi forma de imperativ corespondentă sunt utilizate într-o serie de contexte în care nu ar fi posibilă substituirea uneia prin cealaltă, cel puțin nu fără a antrena diferențe semantice. *Uite* tinde să-şi piardă sensul lexical

„privește", devenind un semnal exclamativ care capătă diverse semnificații în context (la fel ca majoritatea interjecțiilor). Pe lângă valoarea prezentativă, apropiată de verb (*Uite un balon!*), *uite* poate avea și o valoare discursivă (***Uite**, vin cu voi la cinema!*, ***Uite** că nu vreau să vin!*).

Din paradigma verbului *a pofti*, formele de indicativ prezent, persoana I plural (*poftim*) și imperativ plural sau indicativ prezent, persoana a II-a plural (*poftiți*) au devenit interjecții, cu utilizări multiple, datorită faptului că și verbul de bază *a pofti* are multiple utilizări:

(a) ca formule de politețe prin care se exprimă diverse îndemnuri: locutorul oferă ceva alocutorului (interjecția fiind echivalentă semantic cu verbele „ia", „ține" sau cu interjecția „na") sau face o invitație alocutorului. Interjecția formează enunțuri independente sau este integrată în alte enunțuri, putând păstra și determinări ale verbului: (semi)adverbul *mai*, complementul direct, circumstanțiale locative sau temporale: *(Mai) poftiți o prăjitură!*, *Mai poftiți pe la noi!*, *Poftiți înăuntru!*, *Poftiți duminică pe la noi!*, *Poftiți pe scaunul de consultații!*

(b) pentru a îndemna la acțiune, accentuând caracterul imperativ al unui verb (de multe ori și cu nuanțe afective, de iritare): ***Poftim**, fă-o tu dacă te pricepi mai bine!*. *Ia **poftim** de încalecă.* (I. Creangă, *Amintiri*), ***Poftim** citește!* (H. Papadat-Bengescu, *Concert*), ***Poftiți** să dați o mână de ajutor!* (similar cu *haideți să*...).

(c) cu funcție expresivă, exprimând indignare, nemulțumire, ciudă, reproș, revoltă (având sensul „asta-i bună!"), dublată de o valoare ostensivă, de a atrage atenția alocutorului asupra unui element din situația de comunicare, față de care se manifestă sentimentele locutorului). Este frecvent însoțită de interjecția *ei*: ***Ei poftim**! Am întârziat de la masă!* (L. Rebreanu, *Pădurea*), ***Poftim**! Iar am uitat cheile!*, ***Poftim** de mai înțelege ceva!*

(d) ca marcă interogativă, exprimând o cerere de repetare sau de explicare a mesajului anterior (= „ce-ai / ce-ați spus?", „repetă / repetați"). Pentru această utilizare este preferată forma *poftim*, chiar și în situațiile de exprimare politicoasă.

(e) ca o „falsă" interogativă, având, de fapt, funcție expresivă, arătând reproșul sau nemulțumirea locutorului:

– Mă gândeam să nu dau anul ăsta la facultate.

*– **Poftim?!***

5.1.4. Trecerile dinspre *clasa adverbului* spre clasa interjecției sunt foarte rare.

Adverbul interogativ *cum* are o valoare interjecțională atunci când este folosit exclamativ, exprimând indignarea, protestul, cu o intonație diferită de cea pe care o primește când este utilizat ca adverb:

– Ce să vezi?

*– **Cum** ce să văd? Dumneata n-ai băgat de seamă?* (M. Sadoveanu, *Împărăția*).

1. În limbajul familiar, adverbul *aiurea* se folosește cu valoare de interjecție emotivă, arătând dezaprobarea sau chiar disprețul locutorului față de mesajul anterior sau față de punctul de vedere al alocutorului:

Ei o țin mai departe pe a lor, cum că ți-au făcut casă și – colac peste pupăză – că ți-au făcut și economie. ***Aiurea!*** *Dacă faci câteva socoteli, e clar că economia lor nu-i deloc funcțională.* (AC, 2003).

2. Etimologic, interjecția *păi* provine din adverbul *apoi* (cu varianta *apăi*), însă vorbitorii nu mai fac legătura între cele două cuvinte. Până nu demult, adverbul *apoi* se întâlnea în contexte în care, de obicei, se folosește interjecția *păi*, pentru a introduce o replică: ***Apoi*** *dacă Vodă te-ar asculta pe tine, așa ar fi, negreșit.* (L. Rebreanu, *Răscoala*).

5.1.5. *Pronumele* interogativ *ce* poate avea valoare de interjecție, exprimând iritarea, indignarea, disprețul, protestul etc. Ca interjecție, acesta apare în (a) întrebări ecou, în contexte în care vorbitorul reia o parte din replica interlocutorului, adesea întrerupându-l, și adaugă elementul interogativ *ce* sau (b) la începutul unui enunț interogativ:

(a) – *Și dacă moare, ce s-alege din mine? Ce să mă fac?*

– ***Ce să moară?*** *Așa se îmbolnăvesc copiii...* (L. Rebreanu, *Ion*);

(b) ***Ce,*** *credeți că președintele chiar nu e în stare de revoluție și reformă mintală?* (AC, 2003).

5.1.6. Unele interjecții secundare (locuțiuni interjecționale) au structura unor propoziții. Intonația lor, când sunt folosite cu valoare interjecțională, diferă de cea pe care o au când sunt folosite cu sens propriu: *Fir-ar să fie!, Ferească Dumnezeu!, Doamne ferește!, Doamne feri!, Doamne iartă-mă!, Doamne păzește!* Dacă sunt folosite cu sens propriu (*Ferească Dumnezeu de un asemenea necaz!, Doamne, iartă-mă că n-am știut ce fac!* etc.), ele își păstrează valoarea de substantive și pot avea relații sintactice în enunțurile din care fac parte. Uneori poate fi dificil de interpretat dacă locutorul folosește cuvintele respective cu sensul propriu sau desemantizate, cu valoare interjecțională.

5.2. Treceri dinspre clasa interjecțiilor spre alte clase de cuvinte

Interjecțiile pot constitui baza de derivare pentru verbe, substantive sau, mai rar, adjective. Mijloacele lexicale sau gramaticale prin care se realizează trecerea dinspre clasa interjecției spre alte clase lexico-gramaticale sunt: derivarea cu sufixe și prefixe, articularea, atașarea unor desinențe sau a unor determinanți specifici anumitor clase de cuvinte ori plasarea în anumite poziții sintactice, specifice substantivului (subiect, complement direct).

5.2.1. Cele mai numeroase treceri *înspre clasa verbului* se produc prin sufixarea onomatopeelor, formând verbe care desemnează acțiunile și evenimentele însoțite de zgomotul imitat sau sugerat de onomatopeea care a constituit baza de derivare.

Cele mai frecvente sufixe care se atașează la *onomatopee* sunt ***-âi***, ***-ăi*** și ***-(ă)ni***: *a bălăngăni, a bâzâi, a behăi, a bocăni, a bufni, a chiorăi / a ghiorăi, a chițăi, a ciocăni, a clămpă(n)i, a clănțăni, a clefăi, a cloncă(n)i, a dăngăni, a fâlfâi, a fâsâi, a fâșâi, a fleșcăi, a foșni, a gâlgâi, a grohăi, a hămăi, a hopăi, a horpăi, a lălăi, a lipăi, a măcăi, a mârâi, a miorlăi, a mormăi, a orăcăi, a pâlpâi, a*

pâcâi, a pârâi, a plescăi, a pleoscăi, a pocni, a pufni, a ronțăi, a sâsâi, a scârțâi, a sfârâi, a sforăi, a șonticăi, a ticăi, a troncăni, a tropăi, a țăcăni, a țârâi, a țopăi, a vâjâi, a zăngăni, a zbârnâi, a zdroncăni, a zornăi, a zumzăi, a zvâcni etc.

Alte sufixe, mai puțin productive, sunt: ***-ui***: *a chiui, a piui, a țiui, a zurui*; ***-i***: *a ciripi, a sictiri*; ***-a***: *a guița, a mieuna*.

Unele verbe au dezvoltat și alte sensuri: *a mormăi* înseamnă și „a vorbi indistinct"; *a zbârnâi* – „a fi foarte activ"; *a ciripi* – „a vorbi cu o voce subțire și melodioasă (despre femei); (arg.) a divulga un secret" (cf. DEX).

Interjecțiile propriu-zise care constituie baze de derivare pentru verbe sunt mai puține: interjecția *vai* a stat la baza verbelor *văita / văieta* și *văicări*.

> Există o relație de sinonimie sintactică între construcțiile cu verbul *a face* urmate de o onomatopee sau o interjecție propriu-zisă și verbul derivat de la interjecția respectivă *a face zbrr – a zbârnâi, a face ghior – a ghiorăi, a face miau – a mieuna* etc.

Interjecției *haide* i se atașează desinențe verbale, datorită echivalenței semantice cu verbele la imperativ și conjunctiv cu valoare de imperativ. Atașarea desinenței la interjecția *haide* a fost facilitată de frecvența utilizării sale. Totuși, nu se poate considera că prin acest început de flexiune interjecția *haide* a trecut în clasa verbului, deoarece ea nu are o structurare modală și temporală, specifică verbelor.

5.2.2. Unele treceri înspre *clasa substantivelor* au un caracter *definitiv*, cuvintele respective fiind înregistrate în dicționare atât ca interjecții, cât și ca substantive, pe când alte substantivizări se produc *ocazional, contextual*. Printre substantivele a căror trecere este *definitivă* sunt: *fâș* („material textil impermeabil; haină din acest material"), *scârț* („adaos (din piele) la încățăminte, pentru a o face să scârțâie în timpul mersului"), *zdup* („închisoare", în registrul familiar), *baubau* (prin repetarea interjecției *bau* și care desemnează „un personaj imaginar cu care se sperie copiii mici"), *of* („durere sufletească, regret"), *pic* („strop, fărâmă"), *hop* („obstacol"), unele onomatopee care imită sunetele produse de animale sau păsări și care au devenit substantive denumind animalele sau păsările respective: *pitpalac, bâză* (cu sufixul ***-ă***), probabil și *gâză*. Mai rar constituie baze de derivare pentru substantive onomatopeele din sfera celor care imită efectele sonore ale unor acțiuni (*fleașcă*).

Aceste substantive capătă toate caracteristicile sintactice ale substantivului, inclusiv capacitatea de a ocupa *poziții sintactice*: *Te mănâncă* ***baubau****., Stă la* ***cucurigu****.*

> Unele substantivizări se produc în limbajul copiilor: *Mergem cu* ***titiul****.* („Mergem cu mașina."), *pisă*, cu sufixul ***-ă*** („pisică").

Interjecțiile pot constitui *baze de derivare* pentru substantive. Sufixele lexicale mai des întâlnite sunt: ***-ă*** (*bâză, gâză, fleașcă*), ***-an*** (prin atașarea sufixului ***-an*** la onomatopeea *clonc* s-a format substantivul *cloncan* care desemnează păsările ce scot sunetul reprodus de onomatopeea respectivă), ***-ăt*** (*dangăt*), ***-et*** (*clinchet*), ***-ism*** (*heirupism*) etc.:

*El a sancționat și **heirupismul** cu care PNA a confecționat dosare de corupție pentru a-și justifica activitatea.* (EZ, 2004).

> Pentru o serie de interjecții care există și cu valoare de substantive e greu de precizat dacă au fost împrumutate cu ambele valori din limba de origine sau dacă substantivizarea s-a produs în limba română: *stop* (< fr., eng.), *trap* (< germ. *Trab*) etc.

Orice interjecție poate deveni substantiv contextual, *metalingvistic: „**Ah**"-ul Mariei m-a trezit., Soldatul a tras și imediat a auzit un „**au**".*

Un alt mijloc de substantivizare a interjecțiilor este *atașarea desinențelor substantivale de plural*:

*Ăia cu **bip-bip-uri**...* („Dilema", 2003);

*Și mai enervant e că, în finalul comunicatului, filiala Sălaj ține lecții despre „promovarea valorilor autentice", „respect reciproc" și alte **bla-bla-uri**.* (EZ, 2004).

În calitate de substantive, interjecțiile pot avea și determinări caracteristice substantivului (adjective) și pot ocupa funcții specifice acestuia (subiect, complement direct): *Se aude **un bum puternic**., A scos **un of prelung**.*

5.2.3. Trecerile înspre clasa *adjectivului* sunt rare: prin derivare cu suf. ***-ist***, de la interjecția *heirup* a fost creat adjectivul *heirupist* (cf. *supra*, substantivul *heirupism*):

*Pe de o parte ține discursuri **heirupiste** la Strasbourg, iar pe de alta își apără haita de oportuniști.* (Rlib, 2003);

*Era prin anii '80, ai optzecismului nebun, **heirupist**, sublim.* (AC, 2003).

Grupurile interjecționale alcătuite din interjecția *vai* și adjuncții săi prepoziționali au devenit un fel de locuțiuni adjectivale, colocviale, echivalente semantic cu niște adjective calificative:

(a) *(ca) vai de* + pronume personal în cazul acuzativ (*E mititel **și vai de el**.*);

(b) *(ca) vai de mama* + pronume personal în cazul genitiv (*Arată **ca vai de mama lui**.*);

(c) *(ca) vai de capul* + pronume personal în cazul genitiv (*Se descurcă **ca vai de capul lui**.*).

Aceste structuri preiau o parte dintre disponibilitățile combinatorii ale adjectivului: se pot grupa cu prepoziția cu sens apreciativ *ca*, pot avea funcții sintactice de nume predicativ, atribut interjecțional, predicativ suplimentar (vezi *supra*, **4.2.2**, **4.2.3** și **4.2.4**). Pronumele personal preia informația de număr, persoană și, eventual, de gen de la nominalul cu funcția de subiect (când grupul îndeplinește funcția de nume predicativ) sau de la nominalul regent (când grupul se află în poziția de atribut sau de predicativ suplimentar).

5.2.4. Interjecția *mersi* intră în componența expresiei *bine-mersi*, cu valoare de *locuțiune adverbială*, provenită dintr-o structură dialogală de tipul: [Ce mai faci?] ***Bine, mersi***. Ea se întâlnește în registrul colocvial-familiar:

*Numai că noi, cu berbecii și cârlanii noștri, putem să rămânem acasă **bine-mersi***. (AC, 2004);

După interzicerea ei, [...] *s-a-ntors* ***bine-mersi*** *la Londra și s-a reangajat în secția română.* („Dilema", 2003).

6. OBSERVAȚII STILISTICE

Marea majoritate a interjecțiilor sunt specifice exprimării orale și au, în general, un caracter familiar. În limba scrisă, ele sunt mai frecvente în textele beletristice, în pasajele având caracter oral – redarea vorbirii directe a personajelor, pasajele în care este folosit stilul indirect liber, textul naratorului (dacă acesta folosește un stil de povestire mai familiar, colocvial):

Și părintele Ioan de sub deal, ***Doamne****, ce om vrednic și cu bunătate mai era!* (I. Creangă, *Amintiri*);

Și, în coadă, nelipsita urare ca Dumnezeu să mă aibă în sfânta sa pază. ***Amin!*** *În halul însă în care mă găseam, mi-ar fi fost peste putință să pornesc pe orice fel de cale.* (M. Caragiale, *Craii*).

În limba literară, interjecțiile mai apar în epistole, jurnale, poezii, proza poetică sau retorică și, în general, în textele cu un puternic caracter subiectiv. În aceste tipuri de texte, apar frecvent interjecțiile *a, ah, o, oh, vai*:

Ah*, subțire și gingașă / Tu pășeai încet, încet.* (M. Eminescu, *Pe aceeași ulicioară*);

Vai*, cum îmi repeta el ce am gândit și eu de mii de ori.* (D. Zamfirescu, *Scrisori inedite*);

O*, vreau să joc, cum niciodată n-am jucat!* (L. Blaga, *Vreau să joc!*);

Pierdut? ***A!*** *nu.* [...] ***A!*** *nu, umilința cedării e de la diavol.* (N. Steinhardt, *Jurnalul*);

*Azi găsesc, iată, puțină liniște (****vai****, nu interioară, ci liniște pur și simplu, singurătate pur și simplu).* (M. Cărtărescu, *De ce iubim femeile*).

Foarte rar, interjecțiile sunt specializate. Interjecțiile *aleluia, amin, bogdaproste* și *osana* aparțin limbajului religios, de unde au trecut și în limbajul colocvial, familiar. Interjecția *pas* se folosește într-o anumită situație la jocurile de cărți, *alo* se folosește pentru a iniția o convorbire telefonică, fiind neutră din punctul de vedere al afectivității când are această utilizare (dar nu și când este folosită ca interjecție de adresare, vezi *supra*, **3.2.3**).

Unele interjecții propriu-zise sunt neutre din punctul de vedere al afectivității – cele cu caracter religios (*aleluia, amin, bogdaproste, osana*), interjecțiile *alo, halt, iată, pas, stop*. Ele pot fi întâlnite și în texte care nu au un caracter familiar sau colocvial:

Iată *o serie de citate cu scopul de a arăta justețea punctului de vedere prezentat aici.* (I. Iordan, V. Guțu Romalo, Al. Niculescu, *Structura*).

Interjecțiile prezentative *iată* și, într-o măsură mai mică, *uite* sunt utilizate uneori în exces în registrul colocvial, pierzându-și parțial caracterul strict deictic, prezentativ. Ele devin mărci ale deixisului discursiv (vezi și *supra*, **3.2.5**):

Un organism vorace, devorator de fonduri [...], *dar* ***iată*** *că el reuşeşte încă să mai păcălească şi să-şi găsească gazde pe care să le parazitezе.* („Dilema", 2003);

Şi cum s-a întâmplat că, ***iată,*** *ne îndreptăm seara, ca nişte conspiratori, cu sticlele ascunse în genţi şi traiste, ca să ducem acasă apă bună.* (JN, 2004).

În general, în presa actuală, odată cu creşterea ponderii limbajului colocvial, interjecţiile apar destul de frecvent în pasajele în care autorul adoptă un stil colocvial, familiar:

Am descoperit, acum câţiva ani, adevărata fascinaţie a sălilor de cinematograf. ***Oh,*** *nu, n-are decât în foarte mică măsură de-a face cu ceea ce se întâmplă pe ecran!* (DV, 2005);

[...] *despre un nivel de trai în –* ***vai,*** *anemică! – ascensiune* („Dilema", 2003);

Procesul lui s-a-ncheiat. ***Slavă domnului!*** *Mă rog. Vinovaţii au dispărut, sunt pe undeva prin ţară.* („Dilema", 2003);

Pentru început, ***hai*** *să dau în vileag sfârşitul filmului.* („Dilema", 2003);

Cartea asta merită dusă până la capăt. ***Haideţi*** *să vă spun şi de ce.* (AC, 2003).

În presă şi în limbajul foarte familiar apar şi împrumuturi recente:

Şi, pentru prima oară într-o emisiune la postul naţional, am auzit – ***uau!*** *– chiar nume: cutare la BNR, cutărică la curtea de Casaţie etc.!* (AC, 2004);

– ***Helău.***

– *Salut.* (IVLRA).

SUMAR ANALITIC

UNITĂȚILE LIMBII

(Valeria Guțu Romalo)

CLASE DE CUVINTE

(Valeria Guțu Romalo)

SUBSTANTIVUL

(Raluca Brăescu, Isabela Nedelcu, Camelia Stan, Domniţa Tomescu)

ADJECTIVUL

(Magdalena Popescu-Marin)

PRONUMELE
(Andra Vasilescu)

NUMERALUL

(Elena Carabulea)

VERBUL

(Dana Manea, Gabriela Pană Dindelegan, Rodica Zafiu)

ADVERBUL
(Andreea Dinică)

PREPOZIŢIA
(Fulvia Ciobanu, Isabela Nedelcu)

CONJUNCŢIA
(Isabela Nedelcu)

INTERJECŢIA
(Blanca Croitor Balaciu)

BIBLIOGRAFIE SPECIALĂ

UNITĂȚILE LIMBII

Austin, J. L., 1962.
Benveniste, E., 1966, p. 258–266.
Jakobson, R., 1963, p. 87–103.
Kerbrat-Orecchioni, C., 1980.
Kleiber, G., 1987.
Pană Dindelegan, G. (coord.), 2005, p. 15–26.

CLASE DE CUVINTE

Benveniste, E., 1966, p. 251–257.
Coteanu I. (coord.), 1967, p. 225–236, 272–284.
Guțu Romalo, V., 2001, *Clasa „determinanților"*, în SCL, LII, 1–2, p. 21–28.
Wilmet, M., 1998, p. 113 ș.u.

SUBSTANTIVUL

Avram, M., 1997, p. 43–110.
Chierchia, G., 1997.
Coteanu, I., 1958, *Ce este -ule de la vocativ*, în *Omagiu Iordan*, p. 213–216.
Diaconescu, P., 1961, *Un mod de descriere a flexiunii nominale cu aplicație la limba română contemporană*, în SCL, XII, 2, p. 163–165.
Diaconescu, P., 1962, *Le systeme casuel du roumain*, în CLTA, 2, p. 171–173.
Diaconescu, P., 1968, *Vocativul în -(**u**)**le***, în SCL, XIX, 5, p. 469–472.
Diaconescu, P., 1969, *Sintagmatic și paradigmatic în structura genului din limba română*, în SCL, XX, 1, p. 23–39.
Diaconescu, P., 1970, *Mărcile semantice distinctive ale genurilor din limba română*, în *Actele celui de-al XII-lea congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, p. 601–606.
Dimitriu, C., 1999, p. 55–143.
Dragomirescu, Gh. N., 1943, *Contribution à l'analyse sémantique et morphologique du vocatif en roumain*, în „Langue et littérature", II, p. 169–223.
Flaux, N., D. Van de Velde, 2000.
Florea, M., 1983.
Goga, E., 1966, *Observații asupra genului comun în Romania*, în SCL, XVII, 2, p. 195–204.
Graur, Al., 1926, *Les noms roumains en -**u**(**l**)*, în „Romania", LII, 3, p. 495–504.
Graur, Al., 1928, *Les substantifs neutres en roumain*, în „Romania", LIV, 3, p. 395–504.
Graur, Al., 1931, *Despre vocativul românesc*, în „Grai și suflet", V, 1, p. 178–181.
Graur, Al., 1934, *Notes sur l'article postposé en roumain*, în „Romania", LX, 2, p. 233–237.
Graur, Al., 1936, *Influence du vocatif sur le nominatif*, în BL, IV, p. 194–196.
Graur, Al., 1940, *L'accusatif de direction*, în BL, VIII, 3, p. 206–207.
Graur, Al., 1945, *Contribution à l'étude du genre personnel en roumain*, în BL, XIII, p. 97–104.

Graur, Al., 1954, *Genul neutru în românește*, în LR, III, 1, p. 30–44.
Guțu Romalo, V., 1968, p. 55–101.
Hořejši, V., 1958, *Cu privire la morfologia genitivului și a dativului în limba română contemporană*, în CL, III. p. 207–217.
Ichim-Tomescu, D., 1973, *Cercetarea gramaticală a numelor proprii*, în LR, XXII, 5, p. 467–477.
Iordan, I., 1972, *Observații asupra articulării substantivelor*, în LL, XXVII, 1, p. 63–65.
Iordan, I., V. Guțu Romalo, Al. Niculescu, 1967, p. 70–104.
Kleiber, G., 1999.
Marcus, S., 1962, *O analiză sincronică a genului grammatical*, în SCL, XIII, 3, p. 337–353.
Nandriș, O., 1961, *Le genre, ses réalisations et le genre personnel en roumain*, în „Revue de linguistique romane", XXV, p. 47–74.
Niculescu, Al., 1958, *Note asupra vocativului românesc*, în SCL, IX, 4, p. 533–537.
Pătruț, I., 1963, *Considerații în legătură cu vocativul românesc în -o*, în „Romanoslavica", VII, p. 87–93.
Pătruț, I., 1964, *Tot despre vocativul românesc în -o*, în „Romanoslavica", X, p. 193–194.
Pătruț, I., 1974, p. 124–132.
Pușcariu, S., 1922, *Despre pre la acuzativ*, în DR, II, p. 565–581.
Racoviță, C., 1940, *Sur le genre personnel en roumain*, în BL, VIII, p. 154–158.
Renzi, L. (ed.), 1991, p. 273–423, 645–698.
Rizescu, I., 1963, *Observații asupra topicii vocativului*, în LR, XII, 6, p. 612–616.
Rosetti., Al., 1938, *Sur le vocatif des noms masculins en roumain*, în BL, VI, p. 243–244.
Rosetti, Al., 1959, *Remarques sur la catégorie du genre en roumain*, în SCL, XIII, 2, p. 133–136.
Spitzer, L., 1945, *The Romanian vocatives again*, în BL, XIII, p. 5–37.
Togeby, K., 1952, *Le problème du neutre en roumain*, în „Cahiers Sextil Pușcariu", II, p. 265–268.
Utlez, F. L., 1960, *Observații asupra categoriei genului în limba română*, în SCL, XI, 3, p. 769–771.
Vasiliu, E., 1965, *Le système des cas en roumain*, în CTLA, II, p. 313–340.
Vasiliu, L., 1956, *Observații asupra vocativului în limba română*, în SG, I, p. 5–23.
Vlad, C., 1971, *Categoria gramaticală a persoanei la substantiv*, în SCL, XXII, 3, p. 275–283.
Wald, L., 1983, *Note asupra pluralului abstractelor negative*, în SCL, XXXIV, 5, p. 471–474.
Wald L., 1990, *Some observations concerning the plural of abstract nouns in Romanian and other Romance languages*, în RRL, XXXV, 4–6, p. 389–393.
Whitnez, T., 1944, *The Romanian vocative*, în „Language", XX, 1, p. 22–28.
Zdrenghea, M., 1956, *În legătură cu vocativul*, în LR, V, 6, p. 55–59.
Zdrenghea, M., 1960, *Este vocativul un caz?*, în SCL, XI, 3, p. 797–801.

ADJECTIVUL

Avram, M., 1980, *Genitivul complement al unui adjectiv și rolul lui **al** (**a, ai, ale**)*, în SCL, XXXI, 5, p. 511–516.
Coja, I., 1962, *Substantivarea adjectivelor care denumesc însușiri omenești negative*, în SMFC, III, p. 279–283.
Diaconescu, I., 1962, *Substantivarea adjectivului în limba română*, în SMFC, III, p. 197–278.
Florea, M., 1983, p. 102, 111, 121, 126–127, 130,134, 166–168, 171,184, 202–206.
Guțu-Romalo, V., 1968, p. 101–142.
Manoliu, M., 1962, *Asupra categoriei comparației în limba română*, în SCL, XIII, 2, p. 208.
Mihai, C., 1963, *Valoarea adverbială a adjectivelor în limba română contemporană*, în SCL, XIV, 2, p. 209–218.
Pană Dindelegan, G., 1981, *Structura adv. + **de** + adj. (sau adv.): descriere sintactică și interpretare semantică*, în SCL, XXXII, 6, p. 593–610.
Pană Dindelegan, G., 1992, p. 7–23, 35–118.

Pană Dindelegan, G., 1997, *La interferența mai multor părți de vorbire: **mulți, puțini***, în LL, XXVI, 1, p. 3–6.
Pană Dindelegan, G. (coord.), 2002b, p. 11–17, 147–184.
Pană Dindelegan, G. (coord.), 2004, p. 97–109, 183–193, 675–682.
Popescu-Marin, M., 1961, *Observații asupra topicii atributului adjectival în limba română*, în SG, III, p. 161–178.
Popescu-Marin, M., 1987, *Adjectivele defective din limba română contemporană*, în LR, XXXVI, 5, p. 357–365.
Popescu-Marin, M., 1972, *Contribuții la studiul derivării cu sufixele din seria -(t)ate*, în SMFC, VI, p. 55–68.
Rădulescu, M., 1987, *Despre categoria comparației în limba română*, în LR, XXXVI, 1, p. 14–28.

PRONUMELE

Avram, M., 1997, p. 154–193.
Berea Găgeanu, E., 1980, *Pronumele de întărire în româna contemporană*, în LR, XXIX, 3, p. 183–186.
Berea Găgeanu, E., 1983, *Pronumele și adjectivul demonstrativ în limba română contemporană. Evoluție și sistem*, în LR, XXXII, 2, p. 104–115.
Cinque, G., G. Giusti (eds.), 1995, p. 1–54.
Cornilescu, A., 1995, *A note on dative clitics and dative case in Romanian*, în RRL, XL, 3, p. 213–224.
Cornilescu, A. 1991, *Anaphoric questions in Romanian: the possessive dative verbal construction*, în AUBLLS, 40, p. 55–71.
Cornilescu, A., 1986, *Further development in the theory of clitics: the Romanian se reflexive constructions*, în AUBLLS, 35, p. 81–85.
Cornilescu, A., D. Urdea, 1987, *Relații și elemente anaforice în limba română: construcții cu pronumele reflexive **se** și **sine***, în LR, XXXVI, 2, p. 105–122.
Coteanu, I. (coord.), 1985, p. 220–235.
Dascălu, L., 1979, *On the „interjection" **ce** in Romanian*, în RRL, XXIV, 5, p. 529–532.
Dimitriu, C., 1979, p. 110–179.
D'Hulst, Y., M. Coene, L. Tasmowski, 1997, *On the syntax of Romanian possessor phrase*, în RRL, XLII, 3–4, p. 149–166.
Diaconescu, P., 1985, *Pronumele **dânsul** (**însul**) în limba română*, în SCL, XXXVI, 5, p. 400–403.
Dobrovie-Sorin, C., 2000, p. 74–105, 139–154, 216–258, 259–296.
Duțescu Coliban, T., 1977, *Open class quantifiers in Romanian and English*, în AUBLLS, 26, 1, 123–131.
Evdoșenco, A., 1992, *Clasificarea pronumelor*, în SCL, XLIII, 3, p. 229–240.
Evdoșenco, A., 1992, *Pronumele de întărire: pronume sau adjectiv?*, în LR, XLI, 9, p. 491–494.
Felix, J., 1990, *Contribuții la paradigma părților de vorbire în limba română*, în SCL, XLI, 5–6, p. 433–446.
Florea, M., 1983.
Irimia, D., 1986, *Adjective posesive sau pronume personale în genitiv*, în „Collegium", 2, p. 130–136.
Irimia, D., 1997, p. 95–148.
Iordan, I., V. Guțu Romalo, Al. Niculescu, 1967, p. 117–156.
Iordan, I., V. Robu, 1978, p. 409–430.
Manoliu Manea, M., 1968.
Manoliu, M., 1964, *Asupra claselor pronominale în limba română*, în SCL, XV. 2, p. 181–193.
Milaș, C., 1991, *Dativul posesiv*, în CL, XXXVI, 1–2, p. 67–74.
Neamțu, G. G., 1984, *Pronume, adjective pronominale și adverbe exclamative*, în LR, XXXIII, 6, p. 468–475.

Pană Dindelegan, G., 1991, *O variantă a împletirii regentei cu subordonata: dubla subordonare a relativului*, în LLR, XX, 4, p. 6–8.
Pană Dindelegan, G., 1997, *La interferența mai multor părți de vorbire: **mulți, puțini***, în LLR, XXVI, 1, p. 3–6.
Pană Dindelegan, G., 1998, *Capcane ale gramaticii (II): forme pronominale atone cu și fără funcție sintactică?*, în LLR, XXVII, 2, p. 3–6.
Pană Dindelegan, G., 2003, p. 65–74, 87–102.
Rădulescu, M., 1996, *Cuvinte interogative sau / și relative*, în LLR, XXV, 1, p. 6–8.
Rădulescu, M., 1992, *Pronumele de politețe*, în LLR, XXI, 3–4, p. 13–15.
Slama Cazacu, T., 1983, *Formule de politețe în limba română: structură și funcție*, în SCL, XXXIV, 3, p. 237–263 și 4, p. 287–310.
Șerbănescu, A., 2002.

NUMERALUL

Avram, M., 1997, p. 129–154.
Carabulea, E., 1960, *Despre categoria numeralului*, în SCL, XI, 3, p. 417–421.
Carabulea, E., 1980, *Numeralul ordinal în limba veche*, în SCL, XXI, 4, p. 361.
Florea, V., 1965, *Numeralul. Analiză distributivă*, în LR, XIV, 3, p. 335–343.
Găitănaru, Ș., 1993.
Golopenția-Eretescu, S., 1964, *La délimitation de la classe de numéraux*, în RRL, IX, 5, p. 503–512 (versiunea în limba română: SCL, XVI, 1965, 5, p. 383–390).
Golopenția-Eretescu, S., 1965, *Locul numeralului în structura grupului nominal*, în SCL, p. 613–618.
Graur, Al., 1971.
Gruiță, C., 1987, *Contribuții la studiul numeralului românesc*, CL, XXXII, 1, p. 21–27.
Guțu Romalo, V., 1980, *Flexiunea numeralului*, în LR, XXIX, 2, p. 148–152.
Mărgărit, I., 1998, *Câteva observații asupra numeralului colectiv în graiurile din Muntenia*, în LR, XLVII, 5–6, p. 330–334.
Neamțu, G. G., 1980a, *Despre flexiunea cazuală a numeralului*, în LR, XXIX, 3, p. 249–251.
Neamțu, G. G., 1980b, *Numeralul. Trei note morfosintactice*, în CL, XXV, 2, p. 201–203.
Novac, A., 1970, *Observații asupra numeralului fracționar în limba română*, în SCL, XXI, 6, p. 669–672.
Oprescu, M., 1994, *Categoria gramaticală a numărului la numeral*, în LR, XLIII, 5–6, p. 204–209.
Pană Dindelegan, G. (coord.), 2002b, p. 17–19.
Pană Dindelegan, G., 2003, p. 75–86.
Plătăreanu, D., 1990, *O sintagmă cu analiză discutabilă: numeral + de + substantiv*, în LL, II, p. 146–149.
Rădulescu, M., 1994, *Categoria gramaticală a genului numeralului cardinal*, în LR, XLIII, 1–2, p. 5–16.
Rădulescu, M., 1998, *O nouă interpretare a valorilor numeralului cardinal*, în LLR, XXVII, 3, p. 7–11.
Saramandu, M., 1999, *Numeralul – parte de vorbire eterogenă*, în LR, XLVIII, 1–2, p. 129–136.
Șerban, F., 1971, *Valori stilistice ale numeralului în poezia lirică*, în CL, XVI, 2, p. 398–408.

VERBUL

CLASE SINTACTICE ȘI SINTACTICO-SEMANTICE DE VERBE

Amiot, D., W. De Mulder, N. Flaux, M. Tenchéa, 1999, *Fonctions syntaxiques et rôles sémantiques*, în „Cahiers Scientifiques de l'Université d'Artois", 13.
Blinkenberg, A., 1960.
Dimitrescu, F., 1963, *O modalitate de clasificare sintagmatică a verbelor*, în SCL, XIV, 1, p. 45–55 (republicat în Dimitrescu, 2002, p. 117–127).

Guțu Romalo, 1963, *În problema clasificării verbelor. Încercare de clasificare sintagmatică*, în SCL, XIV, 1, p. 29–43 (republicat în Coteanu, red. resp., 1967, p. 291–305).
Herslung, M., 1994, *Valence et rélations grammaticales*, în „Linguistica", 34, p. 109–117.
Huddleston, R., G. K. Pullum (eds.), 2002, p. 213–322.
Niculescu, Al., 1978, p. 253–273.
Pană Dindelegan, G., 1968, *Regimul sintactic al verbelor în limba română veche*, în SCL, 3, p. 265–296.
Pană Dindelegan, G., 1974, p. 37–57, 74–92, 155–178.
Pană Dindelegan, G., 1976, p. 200–216.
Pană Dindelegan, G., 1992b, p. 48–78.
Pană Dindelegan, G., 1996, *Tranzitiv. Tranzitivitate*, în LR, 9–12, p. 515–520.
Pană Dindelegan, G., 2003, p. 103–115.
Picoche, J., 1995, *Définitions actancielles*, în „Cahiers de lexicologie", 66, 1, p. 67–76.

MODURI PERSONALE (PREDICATIVE)

Borchin, M. I., 1999.
Coteanu, I. (coord.), 1985, p. 156–198.
Iordan, I., V. Guțu Romalo, Al. Niculescu, 1967, p. 213–225.
Pană Dindelegan, G., 1985, *Preliminarii la semantica modalizatorilor*, în AUBLLR, XXXIV, p. 15–28.
Pottier, B., 1981, *La notion semantico-logique de modalité*, în „Recherches Linguistiques", VIII, p. 55–63.

TIMPUL

Bîrlea, R.-M., 2003.
Berthonneau, A., Kleiber, G., 1993, *Pour une nouvelle approche de l'imparfait: l'imparfait, un temps anaphorique méronimique*, în „Languages", 112, p. 55–73.
Călărașu, C., 1987.
Charaudeau, P., 1992.
Gosselin, L., 1996, *Sémantique de la temporalité en français. Un modèle calculatoire et cognitif du temps et de l'aspect*, în „Champs linquistigues".
Moeschler, J., 1993, *Aspects pragmatiques de la référence temporelle: indétermination, ordre temporel et inférence*, în „Languages", 112, p. 39–54.
Vetters, C., 1993, *Passé simple et l'imperfait: un couple mal assorti*, în „Langue Française", 100, p. 14–29.

CATEGORIA ASPECTULUI

Guțu Romalo, V., 1961, *Semiauxiliare de aspect*, în LR, V, 1, p. 3–15.

NUMĂRUL ȘI PERSOANA

Benveniste, E., 2000.
Coteanu, I. (coord.), 1985, p. 169–173.
Iorgu, I., V. Guțu Romalo, Al. Niculescu, 1967, p. 237–239.

CATEGORIA DIATEZEI

Gaatone, D., 1998, *Categoria diatezei*, în „Champs linguistiques".
Huddleston, R. G., G. K. Pullum (eds.), 2002, p. 1427–1442.
Melis, L., 1990.

FORME VERBALE NEPERSONALE

INFINITIVUL

Diaconescu, I., 1977.
Dobrovie-Sorin, C., 1994, p. 82–111 (trad. rom.: 2000, p. 108–137).

Gavelko, M., 2004, *Sur la spécificité de l'infinitif en roumain contemporain*, în RRL, 1–4, p. 69–84.
Huot, H., 1981.
Joseph, Brian D.,1983.
Pană Dindelegan, G., 1992a, p. 119–128.
Vulpe, M., 1963, *Repartiția geografică a construcțiilor cu infinitivul și conjunctivul în limba română*, în FD, V, p. 123–155.

PARTICIPIUL

Emonds, J., 2003, *Adjectival Passives: The construction in the iron mask*, http: www.uilots.let.uu.nl/syncom/uiltjes/case_001_apas.htm, p. 2–37.
Gabinschi, M. A., 1991–1992, *Considerații asupra sferei participiului din limbile romanice*, în AUI, *Omul și limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coșeriu*, p. 213–227.
Iordan, I., 1950, *Note sintactice*, în SCL, I, 2, p. 269–278.
Ocheșanu, R., L. Vasiliu, 1954, *Despre valoarea verbală și cea adjectivală a participiului*, în LR, III, 6, p. 16–21.
Pană Dindelegan, G., 2003, p.116–132, 133–141.
Rivière, N., 1990, *Le participe passé est-il verbe ou adjectif?*, în „Travaux de Linguistique et de Philologie", p. 131–169.
Soare, E., 2002, *Participes, nominalisation et catégories mixtes: le supin roumain*, thèse de doctorat non publiée, Paris, Université Paris 7 – „Denis Diderot".
Stati, S., 1958, *Valorile participiului*, în LR, VII, 5, p. 27–38.

SUPINUL

Cornilescu, A., 2001, *Romanian nominalizations: case and aspectual structure*, în „Journal of Linguistics", 37, p. 467–501.
Guțu Romalo, V., 1964, *Un procedeu distribuțional de delimitare a paradigmelor*, în SCL, XV, 1, p. 59–68.
Manoliu-Manea, M., 1993, p. 103–114.
Pană Dindelegan, G., 1982, *Structura sintactică Nominal + Adverb (sau Adjectiv) + Supin*, în LR, 1, p. 5–14.
Pană Dindelegan, G., 1992a, p. 72–83; 99–101, 128–136.
Pană Dindelegan, G., 2003, p. 142–150, 151–164.
Roegiest, E., 1981, *Constructions adjectivales transformées dans les langues romanes*, în RRL, XXVI, 5, p. 415–433.
Soare, E., 2002, *Participes, nominalisation et catégories mixtes: le supin roumain*, thèse de doctorat non publiée, Paris, Université Paris 7 – „Denis Diderot".

GERUNZIUL

Arnavielle, T. (ed.), 2003, *Participe présent et gérondif*, în „Langages", 149.
Avram, M., 1987, p. 139–142.
Caragiu, M., 1957, *Sintaxa gerunziului românesc*, în SG, II, p. 61–82.
Edelstein, F., 1972.
Herslund, M., 2000, *Le participe présent comme co-verbe*, în „Langue française", 127, p. 86–94.
Hristea, V., 1967, *Adjectivarea gerunziului*, în SMFC, IV, p. 253–276.
Kindt, S., 2003, *Le participe présent en emploi adnominal comme prétendu équivalent de la relative en **qui***, în „Langages", 149, p. 55–70.
Manoliu Manea, M., 1993.
Munteanu, Șt., 1991, *„Fiind fost" – o formă gramaticală dialectală?*, în LR, XL, 5–6, p. 291–293.
Negomireanu, D. (coord.), 2000, p. 137–143.
Popușoi, C., 2002, p. 198–238.

Renzi, L., G. Salvi (eds.), 1991, p. 605–609.
Sandfeld, Kr., H. Olsen, 1936, p. 287–294.

DIVERSIFICARE FLEXIONARĂ. CLASIFICAREA VERBELOR DUPĂ CRITERIUL FLEXIUNII

Brâncuş, Gr., 1975, *Observaţii asupra sufixului gramatical -ez al verbelor neologice*, în SCL, XXVI, 3, p. 247–254.
Brâncuş, Gr., 1976.
Brâncuş, Gr., 1976b, *Productivitatea conjugărilor în româna actuală*, în SCL, 5, p. 485–492.
Diaconescu, P., 1960, *Contribuţii la definirea şi clasificarea verbelor regulate în limba română*, în SCL, XI, 2, p. 227–234.
Dimitrescu, F., 1995, p. 211–219.
Felix, J., 1965, *Câteva observaţii cu privire la clasificarea morfologică a verbelor româneşti*, în SCL, XI, 2, p. 233–238.
Graur, Al., 1968, p. 170–270.
Guţu Romalo, V., 1968, p. 143–274.
Lombard, A., 1954, 1955.
Pană Dindelegan, G.,1987.

RELAŢIA VERBULUI CU ALTE CLASE LEXICO-GRAMATICALE

FC, I, p. 209–214; II, p. 33–308; III, p. 15–167.
Coteanu, I. (coord.), 1985, p. 183–251.
Dimitrescu, F., 1958.
Holtus, G., M. Metzeltin, C. Schmitt, 1989, p. 33–55.
Hristea, Th. (coord.), 1984, p. 66–121.
Pană Dindelegan, G. (coord.), 2003, p. 107–115.
Stan, C., 2003, p. 56–78.
Stoichiţoiu-Ichim, A., 2001, p. 7–36.

ADVERBUL

Avram, M., 1975, *Adverbul **mâine** şi timpurile din sfera trecutului*, SCL, XXVI, 2, p. 189–195.
Avram, M., 1997, p. 252–261.
Brâncuş, Gr., M. Saramandu, 2001, p. 192–217.
Ciompec, G., 1985.
Ciompec, G., 1993, *Adverbe sau adjective invariabile?*, în „Analele Ştiinţifice ale Universităţii Ovidius din Constanţa", seria „Filologie", IV, p. 96–102.
Iordan, I., V. Robu, 1978, p. 497–510.
Irimia, D., 2000, p. 289–303.
Pană-Dindelegan, G., 1992, p. 85–117.
Pană Dindelegan, G. (coord.), 2002b, p. 127–144.
Renzi, L. (ed.), 1995, p. 341–412.

PREPOZIŢIA

Avram, M., 2001, p. 264–277.
Barker, C., 1998, *Partitives, double genitives, and anti-uniqueness*, în „Natural Language and Linguistic Theory", 16, p. 679–717.
Bartning, I., 1992, *La préposition de et les interprétations possibles des syntagmes nominaux complexes. Essai d'approche cognitive*, în „Lexique", 11, *Les prépositions: méthodes d'analyse,* p. 163–191.
Cadiot, P., 1997, p. 9–41.

Flaux, N., 1999, *La fonction „complément de nom" dans les groupes binominaux en* ***de*** *et les rôles sémantiques*, în „Cahiers scientifiques de l'Université d'Artois", 13, *Fonctions syntaxiques et rôles sémantiques*, p. 137–150.
Hulk, A., 1996, *L'autre* ***de***: *une tête quantificationnelle?*, în „Langue française", 109, *Un bien grand mot: de. De la préposition au mode de quantification*, p. 44–59.
Pană Dindelegan, G., 2003, p. 165–182.
Pană Dindelegan, G., 1994, p. 37–38.
Rădulescu, M., 1998, *O nouă interpretare a valorilor numeralului cardinal*, în LLR, 3, p. 7–11.
Riegel, M., J.-C. Pellat, R. Rioul, 1994, p. 369–373.

CONJUNCȚIA

Avram, M., 2001, p. 268–290, 416–453.
Hobæk Haff, M., 1987, 69–96.
Niculescu, Al., 1965, p. 100–106.
Pană Dindelegan, G., 1994, p. 88–93.
Pană Dindelegan, G., 2003, p. 200–210.
Pană Dindelegan, G. (coord.), 2005, p. 230–245.
Piot, M., 1988, *Coordination-subordination. Une définition générale*, în „Langue française", 77, p. 5–18.
Pop, L., 1993, *Cuvintele coordonatoare între gramatică și discurs*, în SCL, XLIV, 6, p. 469–488.
Stan, C., 1989, *Un tip de structuri sintactice cu elemente corelative în română*, în SCL, XL, 5, p. 445–450.
Stati, S., 1990, p. 130–167.
Teiuș, S., 1980, p. 46–126.
Vulpe, M., 1980, p. 87–226.
Zafiu, R., 2000, p. 109–166.
Zafiu, R., 2001, p. 61–62.

INTERJECȚIA

Ameka, F. (ed.), 1992, *Journal of Pragmatics* (*Special issue on „Interjections"*), 18, 2–3, p. 101–308.
Dascălu, L., 1979, *On the „interjection"* ***ce*** *in Romanian*, în RRL, XXIV, 5, p. 529–532.
Dascălu Jinga, L., L. Pop (coord.), 2003, p. 262–280.
Dominte, C., 1971, *Interjecția și onomatopeea în limba română*, în AUBLLR, 20, 1–2, p. 165–194.
Elwert, W. T., 1965, *Interjections, onomatopées et système linguistique, à propos de quelques exemples roumains*, în *Actes du 10e Congrès international de linguistique et philologie romanes*, p. 1235–1246.
Karcevski, S., 1941, *Introduction à l'étude de l'interjection*, în „Cahiers Ferdinand de Saussure", 1, p. 57–75.
Minuț, A. M., 1997, *Interjecția în limba română*, I, în AUI, 43, p. 179–186.
Minuț, A. M., 1998–1999, *Interjecția în limba română*, II, în AUIL, 44–45, p. 157–172.
Pop, L., 1992, *Une „partie" essentiellement „du discours"*, în RRL, XXXVII, 4, p. 235–242.
Popescu-Marin, M., 1984, *Despre substantivarea interjecției în limba română*, în LL, 2, p. 166–172.
Pușcariu, S., 1937, p. 319–351, 464–469.
Șerbănescu, A., 1991, *Despre statutul lui* ***uite*** *vs* ***uită-te***, în SCL, 3–4, p. 151–165.
Zafiu, R., 1989, *Câteva observații asupra conectorilor pragmatici din limba română*, în SCL, 3, 1989, p. 315–319.